

Kaisa Häkkinen & Tanja Toropainen

AGRİCOLAN SANAKIRJA

s–ö

MIKAEL AGRICOLA -SEURA
TURUN YLIOPISTO

AGRICOLAN SANAKIRJA

Kaisa Häkkinen & Tanja Toropainen

AGRİCOLAN SANAKIRJA s–ö

MIKAEL AGRICOLA -SEURA
TURUN YLIOPISTO

AGRICOLAN SANAKIRJA
I A–K, II L–R, III S–Ö

Mikael Agricola -seuran julkaisuja 2

© Tekijät ja Mikael Agricola -seura ry

Ulkoasu: Johanna Marttila

Kannen ja aloitussivujen koristeinitiaalit,
koristekehykset sekä kalligrafiset vinjetit
ovat Agricolan alkuperäisteoksista.

Julkaisija:
Mikael Agricola -seura & Turun yliopisto
2025

E-kirja (pdf). Osoitteessa:
<https://edition.fi/mikaelagricolaseura>

ISBN 978-952-65623-1-5 (KOKO TEOS)

ISBN 978-952-65623-0-8 (OSA I)

ISBN 978-952-65623-2-2 (OSA II)

ISBN 978-952-65623-3-9 (OSA III)

AGRICOLAN SANAKIRJA s–ö

S	6
T	229
U	407
V	477
Y	710
Z	826
Ä	827
Ö	838
<i>Lähteet, kirjallisuus ja teoslyhenteet</i>	842
<i>Esimerkkien lähdeviitteissä käytetyt lyhenteet</i>	880

saada *v.* 'saada itselleen t. osakseen; saada kiinni, tavoittaa; saada lupa t. mahdollisuus; saavuttaa, onnistua tekemään; tulla, saapua'
(1544) 650 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-92] Caiki mite iocu pyte. hen **saa** ilman ansiioth ia syte.
- [A-I-588] Ja mös wscolisten mielehen sen ketkit / iossa me sinun lahiallas / totisen taiualisten hywuytten osanottamisen ja perimisen olema **saanuuet**
- [A-II-74-[MT-18:28]] Nin se paluelia wlgosmeni / ia leysi yhden henen cansapaluelioistans / ioca oli henen welca sata penningit. Ja hen rupeis henen kijni / ia **saij** henen caulasta / ia weti / sanoden / Maxa welcas
- [A-II-388-[AP-27:6]] Ja sielle **sai** se Sadanpä mies ydhen Alexandrian Hahden puriectiuan Wallinmaallen / sihen pani hen meite.
- [A-II-46-[MT-9:30]] Nin Jesus haasti heite / sanoden / Catzocat ettei kengen täte **saa** tietē.
- [A-III-666-R] Mwrin Corkius oli. 100. Jalca. Ja sen Lauius / ette colme Rattat **sait** codhatta keskenens
- [A-III-434-[PS-149:0]] eipe hen heille wihastu / Waan Laupiudhens cautta synnit andexiandapi / Joca sen waiuatun Seurakunnans mailmas warielepi / Nin ette Se Sanan cautta **saa** Woiton ylitze Canssain
- [A-III-607] Juttaista ia Pacanoista iotca Laupiudhen **saanuuet** ouat
- [A-III-604] Ja ouat tosin olluet sihen aican monda merkilliste Mieste Canssas / Ja euet quitengan tainuet Canssa paramaxi **sadha**.
- [A-II-372-[AP-21:12]] Ja coska me **saima** Jerusalemijn / nin Weliet kernasti meite wstanrupesit.
- [A-II-374-[AP-21:37]] Ja coska Pauali rupeis **saaman** Scantzin siselle / sanoi hen Sodhanpä miehelle

Verbillä on etymologisia vastineita laajalti sekä lähi- että etäsukukielessä. Se on yleensä katsottu vanhaan perintösanastoon kuuluvaksi, mutta myös kahta indo-iranilaista lainaetymologiaa on ehdotettu. Lainautumista on kuitenkin lähinnä semanttisista syistä pidetty epäuskottavana, sillä verbin alkuperäiseksi merkitykseksi suomensukuisissa kielissä on etäsukukielten vastineiden perusteella katsottu 'tulla, saapua, saavuttaa'. Agricolalla on tästä merkityksestä kaksi esimerkkiä. Jos kuitenkin transitiivinen 'saada jotakin omistukseensa, haltuunsa tms.' katsotaan alkuperäiseksi, verbivartalo voi selittyä kantaindoiranilaiseksi lainaksi. Verbin useat eri taivutusmuodot ovat kiteytyneet itsenäisiksi sanoiksi. Agricolalla *saada* esiintyy

myös perusosana yhdysverbeissä (→) *alasaada, anteeksisaada, jällenssaada, kiini-saada, sisällesaada, takasaada*.

► SKES 1969 *saada*; Koivulehto 1999b 227–228; SSA 2000 *saada*; Parpola 2010 FS Tikkanen 313; EES 2012 *saama*; Holopainen 2019a 209–210; NES 2020 *saada*.

saaden *adpos.* '(jostakin/johonkin) asti, saakka' | (1548) 4 esiintymää, myös Westh

- [A-II-135-[MK-9:21]] Ja hen kysyi hene Iseldens / Quinpalio aica on sijtte quin teme on henelle tullut? Hen sanoi / Lapsest **saadhen**
- [A-II-434-[AP-11:5]] tulin Horroxijn / Ja näin ydhen Näwuy / nimittein Ydhen Astian alastuleuan / ninquin swren linasen Waatten nelis culmaisen / ia alaslasketun Taiuahast / ia tuli minuhun **sadhen**.

Verbistä (→) *saada* muodostettu E-infinitiivin instruktiivi, joka on kiteytynyt adverbimaiseksi postpositioksi ja ilmaisee yhteyttä johonkin kiinnekohtaan. Postposition täydennys on liikkeen suunnasta riippuen joko elatiivissa tai illatiivissa.

saahka *adpos.* '(johonkin) saakka, asti' | (1543) 5 esiintymää

- [A-III-449-[ISM-17:52]] Ja ne Israelin ia Judan miehet / ylesnousit / hwsit ia tacaaiot ne Philisteuset / sihenasti quin Laxon tullan / ia haman Ekronin Portein **sachka**.
- [A-O-14-[MT-28:20]] Ja catzo / Mine olen teiden tykenen iocapeijue maailman loppun **sahka**.
- [A-I-373] Hama weren wotamisen **sachka** sine hirmuisesta witzoittijn / Ja mös henelde sine colemahan domittihin
- [A-II-19] Mutta se olcohon iocaitzille wijsaille ia Oppimattomille neuuottu – – ette hen Jumalan Sanoista – – wisusta waarinottais ia ninen ielkin alati eleken sihen ijancaikisen Elemen **sachka**.

Verbistä (→) *saada* johdettu, rakenteeltaan hämärtynyt nominaalimuoto, joka on kiteytynyt postpositioksi. Agricolan kaikissa esimerkeissä postposition täydennys on illatiivimuodossa. Samassa merkityksessä esiintyvät (→) *saaden* ja (→) *saakka*. Agricolalla *saahka* esiintyy myös perusosana yhdysadverbissa (→) *tähänsaahka*.

saakka *adpos.* '(jostakin/johonkin) asti, saakka' | (1544) 23 esiintymää, myös Westh

- [A-I-127-[ESR-9:7]] Meiden Iseden aijghast / haman tehen **saacka** / me olema swres nuchtesa ollut /
- [A-I-180-[JON-2:7]] Woorden peruxehen **saacka** mine waijoin / Maa henen telghillens minun salpasi ijancaikisesta.
- [A-I-210-[PS-113:2]] Kijetty olcon HERRAN Nimi / teste **saacka** hamon ijancaikisehen.
- [A-II-203-[LK-11:50–51]] caickein Prophetain weri / ioca wloswodhatettu on mailman alghust / Abelin werest **saacka** / hamon Zacharian weren asti

- [A-III-200] Ja waicka hen sijtte Judan Kuningaxi woidheltijn / quitengin sangen raskas Capina nousi henen ia Saulin houein waihellen / siihen **sacka** / ette hen ylitze caiken Israelin Canssan sai wallan.

Verbistä (→) *saada* johdettu, rakenteeltaan hämärtynyt nominaalimuoto, joka on kiteytynyt postpositioksi. Postposition täydennys on illatiivissa tai elatiivissa sen mukaan, ilmaiseeko rakenne tulo- vai menosuuntaa kiinnekohtaan nähden. Samassa merkityksessä esiintyvät (→) *saaden* ja (→) *saahka*.

► T. Itkonen Vir. 1966 419; SKES 1969 934; SSA 2000 *saakka*; NES 2020 *saakka*.

saalis s. 'sotasaalis, pyyntisaalis, anti' | (1544) 21 esiintymää

- [A-I-186-[2MS-15:9]] Mine tadhon heite tacaaija / ia käsitte / ia **saalist** iaca / ia heihin minun mieleni sammutta.
- [A-I-208-[PS-104:21]] Ne Noret Jalopeurat **Salihin** ielken mäyreuets / ja heiden Eletostans Jumalalda he etziwet.
- [A-II-177-[LK-5:9]] Sille ette hämmestus oli henen käsittenyt / Ja caiki iotca henen cansans olit / Calan **Salin** ylitzen / ionga he olit szaneet.
- [A-III-673-[MIK-1:7]] Caiki heiden Epeiūmalans pite rickilötemen / Ja caiki heiden **Saalins** pite tulella ylespoltettaman / ia tadhon caiki heiden Cuuans poishäuitte.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on johdos verbistä (→) *saada*. Agricolalla *saalis* esiintyy perusosana yhdyssanassa (→) *kalansaalis*, jonka osat esiintyvät myös sanaliittona.

► SKES 1969 *saalis*; SSA 2000 *saalis*; NES 2020 *saalis*.

saaminen s. 'saaminen' | (1544) 6 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-314] Wisaudhen **saamisen** Rucous
- [A-I-606] Ja mös sen ijancaikisen cunnian **saamisexi** / ja iocahitzen Inhimisen sielun läketuxexi
- [A-III-34] Me sinua rukolema wskon **saamisen** tedhen

Johdos verbistä (→) *saada*. Agricolalla *saaminen* esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (→) *anteeksisaaminen*.

saamus s. 'saaminen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-602] mine neuresti rucolen / ette teme sinun Rumis ja weres Sacramenti – – olis tuki wastoin mailman waaroija / olis anein **saamus** / olis armo wahuistus / olis eleme lekitus
- [A-II-11-R] Entisen Autuudhen **saamws**.

Johdos verbistä (→) *saada*. Agricolalla *saamus* esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (→) *anteeksisaamus*.

saapua v. 'saapua, päästä perille' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-388-[AP-27:7]] Quin me nyt monda peiue hitahast puriechtima /
ia tuskalla **szawuijme** Gnidumin (wastatwlen tedhen) nin me puriechtima
Cretan ala / sen Caupungin tykene Salmone

Verbillä ei ole etymologisia vastineita sukukielissä. Suomessakin se on tyypillisesti kirjakielinen sana, mutta murteissa harvinainen. Se on johdos verbistä (→) *saada*, jonka vanhoihin merkityksiin kuuluu myös 'tulla'.

saapualla adv. 'saapuvilla, paikalla' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-267-[JH-7:39]] Mutta sen hen sanoi sijte Hengest ionga henen
wskolisens piti saman. Sille ettei se Pyhe Hengi wiele silloin ollut **sapualla** /
Senteden ettei Jesus wiele ollut Kircastettu.

Verbin (→) *saapua* nominaalijohdokseen perustuva adessiivimuotoinen adverbi. Johdostyyppi on harvinainen, mutta se on vanha, koska sillä on vastineita lähisukukielissä, saamessa ja mordvassa. Agricolalla vastaavanlainen johdos on (→) *seisoalla*.

► Saukkonen 1966 SUST 140 194–204.

saari s. 'saari' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-388-[AP-27:16]] Ja me tulima ydhen **Saren** tyge / ioca cutzutan Claudia /
nin me tuskalla woime saadha Wenhen sisellewete / Coska se siselle oli otettu /
ia kiusasit Apuans
- [A-III-529-[JES-66:19]] Ja mutomat nijste quin pelastetut ouat / mine leheten
Pacanoille Meren tyge / ninen Joutzimiesten polen Phul ia Lud. Tubalin ia
Jauan pein / ia nihin caucaisin pein **Saarissa** / ioissa ei tehenasti miten ole
minusta cwltu.

Sanalla on etymologinen vastine kaikissa lähisukukielissä mutta ei etäsukukielissä. Sen alkuperä on tuntematon. On pidetty mahdollisena, että se olisi peräisin Itämeren alueen tuntemattomista muinaiskielistä. Sanalle ehdotettu germaaninen lainaetymologia on äänteellisistä syistä epäuskottava.

► SKES 1969 *saari*; Ariste 1981 18; SSA 2000 *saari*; LÄGLOS 2012 *saari*; EES 2012 *saar*; NES 2020 *saari*.

saarna s. 'saarna, opettavainen tai nuhteleva puhe, jumalanpalveluksen osana pidettävä puhe' | (1544) 114 esiintymää, myös Westh

- [A-I-443] O HERRA laupias Jumala / sine ioca wahwistit pyhelle hengelless
pyhet martijris / ette he sinun poicas meiden lunastajam / eij waijwoin sw
saarnalla / mutta möskin heiden weren wodhatuxellans / tunnustit ia todhistit

- [A-II-6] Nin on nyt Euangelium ei mwta quin yxi **Sarna** ia iulgistos Christusest / Jumalan ia Daudin poiast / totisest Jumalast ia Inhimisest
- [A-III-669-[JON-3:2]] Nouse yles ia mene sihen swren Caupungin Nineuen / ia sarna hene wastans site **Sarna** / ionga mine sinulle sanon.
- [A-I-641] Sarnaija nein Rucolkan ennen **Saarna** / seke itzens / ette Jumalan sanan Caswon edheste.

Sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Puheen ja kertomuksen merkityksessä se kuuluu vanhaan perintösanastoon, hengellisen puheen merkitys on vakiintunut kristillistymisen myötä. Agricolalla *saarna* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *laitossaarna*, *nuhdesaarna*, *torusaarna*.

➤ SKES 1969 *saarna*; SSA 2000 *saarna*; EES 2012 *sarnane*; NES 2020 *saarna*.

saarnaaja s. 'saarnaaja, hengellinen puhuja, saarnan pitäjä, kirkollinen opettaja' (1544) 51 esiintymää

- [A-I-307] Wastoin wlconcullatuijt / Epeiumalan paluelij / ja Eriseuroija / Jotca pyhie / ia oiikeit **Saarnaita** wihauat / sortauat ia surmauat / ninquin Cain henen weliens Abel
- [A-I-662] HERRA sanan andapi **Saarnaille**. Surella hengen woijmalla.
- [A-II-17] Ja quin hen Cotians meni / ietti hen tesse S. Henrickin Pijspxi ia **Sarnaijaxi**. Joca cochta mös toisna Woonna sen ielken Cooliaxi lötin.
- [A-III-587] **Sarnaia** ombi ninquin Wartia / ia quin Pasuna ioca hädheste waarapi.

Johdos verbistä (→) *saarnata*. Agricolalla *saarnaaja* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *valheensaarnaaja*.

saarnaaminen s. 'saarnaaminen, hengellinen puhuminen t. opettaminen' (1544) 9 esiintymää

- [A-I-441] O HERRA Jumala / ioca sinun Euangelistas pyhen Marcusen / Euangeliumin **saarnamisen** armolla yleskorghottit
- [A-II-524-[GL-3:2]] Sen tahdhon mine waiuoin teilde tietä. Cummasta te oletta Hengen saneet Lain töidhen cauttaco / Wai Uskon **sarnamisen** cautta?
- [A-III-340-[PS-89:0]] On yxi Jalo Ennustos Christusesta ia henen Waldakunnastans / ioca seisopi Euangeliumin **sarnamises**

Verbistä (→) *saarnata* johdettu teonnimi.

saarnamies s. 'saarnaaja' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-123] Canssan Canghiun Tehden macta **Sarnamies** semmotoisella Mosesen taualla Jumalan tyhe huta /

Substantiiveista (→) *saarna* ja (→) *mies* muodostettu yhdyssana.

saarnanvirka s. 'saarnavirka, saarnaajan tehtävä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-556-[KOL-1:25]] Jonga Palueliaxi mine olen tullut / sen iumalisen **Sarnanwirghan** cautta / ioca minulle ombi annettu teiden keskenen

Substantiiveista (→) *saarna* ja (→) *virka* muodostettu yhdyssana. Agricolalla esiintyy myös nominatiivialkuinen synonyymi (→) *saarnavirka*.

saarnastuoli s. 'puhujan koroke kirkossa, lukupulpetti t. saarnatuoli' (1549) 1 esiintymä, myös UpsK, Westh

- [A-III-19] Ensin tule **Sarnastolista** colmasti nein iulkisesta cwlutta.

Substantiiveista (→) *saarna* ja (→) *stuoli* muodostettu yhdyssana, jonka mallina on ilmeisesti ollut ruotsin *predik(o)stol*.

saarnata v. 'saarnata, puhua, opettaa, julistaa' | (1544) 321 esiintymää, myös Westh

- [A-I-150-[DAN-9:6]] Ja emme me cuullut sinun paluelijas Prophetia / iotca **sarnasit** sinun nimees / meiden Kuningaillen / Ruchtinaillen / Isillen / ja caikelle maakunnan cansalle
- [A-I-118-[JER-1:6]] Ah Ah Herra Jumala. Catzo / Em mine kelpa **Saarnaman** / Sille ette mine olen *sangen* nuori.
- [A-II-113-[MK-1:38]] Jocainen sinu etzi. Ja hen sanoi heille / Mengeme lähimeisin kylihin / että mine sielleki **sarnaisin** / sille site warten mine olen tullut
- [A-II-678-[ILM-5:2]] Ja mine näin ydhen wäkeuen Engelin **saarnauan** swrella änelle. Cuca ombi madholinen Kiria auaman / ia henen Insigelins ylespästemen?
- [A-III-605] hen Äpeiumaludhen wastan aiallans hartasti **sarnasi** / Ja Canssa ialosta nuchteli

Johdos substantiivista (→) *saarna*. Agricolalla *saarnata* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ulossaarnata*.

saarnavirka s. 'saarnaajan tehtävä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-II-499-[2KOR-3:3]] te oletta ilmoitetud / ette te oletta Christusen Lehetuskiria / **Sarnawirghan** cautta walmistettu / Ja ei Pleckille meille kirioitetud / Waan eleuen Jumalan Hengelle

Substantiiveista (→) *saarna* ja (→) *virka* muodostettu yhdyssana. Agricolalla esiintyy myös genetiivialkuinen synonyymi (→) *saarnanvirka*.

saasta s. 'saasta, epäpuhtaus, epäpyhyys' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-581] Sine pudhasta minua **saastasta** / etteij mine toijsella colemalla colisi

- [A-II-505-[2KOR-6:17]] Senteden poismengete heiden seastans / ia eritteke teiten heiste / sanopi HErra / ia elkette **saastahan** ruuetko / ia nin mine corian teite
- [A-II-647-[HEB-10:29]] Quinga palio enemen rangastoxen (luleta te) henen ansaitzeuan / ioca Jumalan Poian ialghalla tallapi / ia Testamentin Weren **saastana** pitepi

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Sanavartalon alkuperä on tuntematon.

► SKES 1969 *saasta*; SSA 2000 *saasta*; EES 2012 *saast*; NES 2020 *saasta*.

saastajinen, -nen *a.* ’likainen, epäpuhdas, epäpyhä’

(1544) 62 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-571] ette sine tutkistelet sydhemet ja munaskuudh / ja caiki tiedhet / mite mine hamasta norudhestan – – tehnyt olen / iotca caiki tynne / ouat sinun edheses ninquin yxi ilkije **saastaijnen** waate / raskailla swrille synnille pilcoijttu / hierelty / ja saastutettu
- [A-I-172-[JES-64:6]] Mutta nyt me caiki tyne olema / ninquin **saastaijset** / Ja caiki meiden wanhurskaudhem on ninquin hierattu waatte.
- [A-I-708] O sine pyhe hengi / ioca cauhistut caikesta **saastaijsest** elemeste
- [A-I-738] Echke mine olen ilkije / ja **saastaijnen** / sille ette **saastaijnen** ja heiju mine olen / sine taijdhat minun pudhasta.
- [A-II-450-R] Ychteinen) se obi iuri nin palio quin **saastainen** Ninquin se ioca ei ole wihittu eli pyhitettu.
- [A-II-325-[AP-5:16]] Ja cokontuli mös swri Joucko nijste lehimeisist Caupungeist Jerusalemijn / ia edestoit Sairaita / ia Riuattut **saastasilde** Hengilde / ia ne caiki parattin.
- [A-III-726-[HGG-2:14]] ios iocu **Saastainen** iostacusta satutetusta Radhosta / ychte neiste sattuuis / tulisco se mös **saastaisexi**? Ne Papit wastasit / ia sanoit. Se tulis **saastaisexi**.

Johdos substantiivista (→) *saasta*.

saastajisuus, -suus *s.* ’epäpuhtaus, epäpyhyys’ | (1544) 4 esiintymää, myös Westh

- [A-I-489] Sille ette ombi mös yxi toijnen pahudhen hengi / walhen / rijdhan / **saastaijssudhen** / haureudhen / exyydhen / ia wiettelyxen
- [A-II-432-[ROM-6:19]] te oletta andanut teiden Jesenet **Sastaisutta** ia Wärytte paluelemaan ydheste Wärydesta nin toisehen
- [A-II-559-[KOL-3:5]] Nin colettacat senteden teiden Jäsenen / iotca Maan päle ouat / Hoorws / **Saastasus** / Häpielinen Himo / Rieta halaus ia se Ahneus (ioca ombi Epeiumalden Paluelus)

Johdos adjektiivista (→) *saastainen*.

saastamatoin *a.* 'saastuttamaton' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-601-[1PT-1:4]] ychtehen catomattoman ia **saastamattoman** ia turmelemattoman Perimisehen Joca ombi Taiuasa tedhellepandu teite warten
- [A-II-654-[HEB-13:4]] Sen Auioskeskun pite cunnialisesta pidettemen caikein seas / Ja se Auioin Woodhe **saastamatoin**. Mutta ne Horintekiet ia Salawoteiset Jumala domitzepi.

Verbistä *saastata* (→ *saastattu*) muodostettu kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

saastas *a.* 'saastainen, epäpuhdas, epäpyhä' | (1544) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-I-410] Pese se / quin **sastas** on / casta se / quin qwiwa on / lekitze se / quin hawoit on / Taitta se / quin cowa on / haudho se / quin kylme on / caitze se / quin exypi

Johdos substantiivista (→) *saasta*.

saastatoin *a.* 'saastaton, saastuttamaton, puhdas' | (1544) 9 esiintymää, myös Westh

- [A-I-629] Sille sinun lakis ombi **saastatoin** / ioca sielut kiendepi / ja pienykeijsten wisaudhen anda.
- [A-II-556-[KOL-1:22]] Mutta nyt ombi hen teite souittanudh hene Lihans Rumijlla Cooleman cautta / Senpäle ette henen piti Teite saattaman pyhexi / laitetomaxi ia **saastattomaxi** henen casuons edes.
- [A-II-660-[JAK-1:27]] Yxi puhdhas ia **Saastatoin** Jumalapalvelus teme ombi Isen ia Jumalan tyköne / etzimen nijte Oruoia ia Leskie heidhen murehisans / ia itzens saastatoinna Mailmasta pitemen.
- [A-II-617-[2PT-3:14]] Senteden minun rackani / ette te neite tiedhette / nijn ahkeroica ette te henen edesens **saastatomat** ia nuchtetomat Rauhasa leuteisijn

Johdos substantiivista (→) *saasta*.

saastattu *v.* 'saastutettu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-669-[JUD-1:23]] mutta monicactioia Pelghon cansa Autuaxi tekisitte / ia temmatca Heite Tulesta / Ja wihatca site Lihasta **saastatuta** Hametta.

Substantiivista (→) *saasta* johdetun verbin *saastata* partisiippimuoto, joka passiivirakenteen osana voidaan tulkita lausefunktioitaan agenttipartisiippia vastaavaksi verbinmuodoksi. Agricolalla *saastata* ei esiinny persoonamuotoisena verbinä, eikä sitä tunneta muustakaan vanhasta kirjakielestä.

saastaus s. 'saastaisuus, epäpuhtaus, epäpyhyys' | (1544) 17 esiintymää

- [A-I-350] päste meite caikista Sijelun **saastaudhesta** / ja meidhen Sydhemen esinahka / pyhellä hengelle poisleicka / Saman sinun poias / Jesusen Cheristusen / meiden Herrana cautta.
- [A-II-420-[ROM-1:24]] Senteden ombi mös Jumala heite laskenut heiden Sydhemes himohin / **saastauxehen** / häueisemen heiden oma Rumistans keskenens
- [A-II-660-[JAK-1:21]] Senteden poispongatta caiki **Saastaus** ia caiki Pahuus / ia ruuetca Siweydhnen cansa Sana wistan / ioca teisse jstutettu ombi / ioca woipi teiden Sieluna Autuaxi saatta.
- [A-III-462-[JES-4:3]] Silloin HERRA poispesepi / ne Zionin Tytteren **saastaudhet** / ia ne Jerusalemin weren wighat heneste

Joko substantiivista (→) *saasta* tai verbistä *saastata* (→ *saastattu*) johdettu ominaisuudennimi.

saastua v. 'tulla saastaiseksi' | (1544) 11 esiintymää

- [A-I-469] anna minun nijn waelda lepitze temen mailmaisen syngdyn corwen / ettenke mine perkelen wihoisa **saastuusi** / enge ychtengen exyyheen sekannuusi
- [A-I-751] Hoorudhet / salawoteudhet / miestapodh / warckaudhet / ahneudhet / walhet / petoxet / irttaudhet / cadhe silme / rijdhat / torat / pilcat / kirot / Coreudhet / ia monet mwdh epelukuijset tyhmydhet ioijlla me Inhimiset **saastutamma**.
- [A-II-299-[JH-18:28]] Nin he weit Jesusen Caiphasen tygö Radztupan. Mutta se oli amulla / Ja ei he mennyet Radztupan / ettei heiden pitenyt **saastuman** / Waan ette he madhaisit södhe Päsieis Lambaan
- [A-III-621-[HOS-9:4]] Heiden wffrins pite oleman ninquin murhelisten Leipe / ioista caiki **saastuuat** / iotca site söuet.

Johdos substantiivista (→) *saasta*. Rukouskirjan (s. 751) *saastutamma* on merkityksen ja latinankielisen esikuvan (*inquinamur*) perusteella tulkittava persoona-pääteen sisältäväksi passiivimuodoksi, ei (→) *saastuttaa*-verbin muodoksi.

► Gummerus 1955 531.

saastuma|toin, -tuin a. 'puhdas, saastaton, saastuttamaton' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-512] Ja nijn sinun waldakundas istutetaijsima / ette me sinun callin weres wloswotamisen cautta (iossa sine pudhas **sastumatoin** Caritza olet meite wiruttanut) madhaijsim meiden moninaijste swrein syndem andexiandamisen saadha
- [A-I-523] nein tellens (O ychteinen wapachtaija) meiden rumin Sielun / ia hengen / sinun cauttas / cokonans ia teudhelissä ketkesit / haman sinun lehestymises peiuehen domiohon asti / laijttamattomat ia **saastumattumat** madhaijsim leutte

- [A-I-735] Olcohon minun sydhemien **saastumatoin** sinun wanhurscaudhesas etteij minua ionitellaijs

Verbistä (→) *saastua* muodostettu kielteinen partisiippi, joka on kiteytynyt adjektiiviksi. Agricolan *saastumattumat* voi olla painovirhe, ja tarkoitettu muoto on *saastumattomat*.

saastuttaa v. 'saastuttaa, tehdä saastaiseksi' | (1544) 38 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-288-[PS-79:1]] HERRA / pacanat ouat sinun perikundaas carghaneet / he ouat **saastutanet** pyhen Templis / ia Jerusalemista kijwiraunion tehneet.
- [A-I-636] Sille etteij he site tottele / quinga me heijumest olisima sinun wastas cangiat ia couakorwaijset / sinua pilcaijsima caikinaijsella Epeiumaludhella (ninquin heki tekeuet) me itzem **sastutaijsim**
- [A-II-65-[MT-15:11]] Ei se quin suusta siselkieupi saastuta Inhimiste / Mutta se quin suusta wlgoskieupi / se **sastuta** Inhimisen.
- [A-III-616-[HOS-6:10]] sijnä Ephraim Hoorinteke / Nin Israel itzens **saastutta**.

Johdos verbistä (→) *saastua*.

saatan, -a, -as s. 'saatana, sielunvihollinen'
(1544) 38 esiintymää, myös Westh

- [A-I-781] Anna ette Perkelen / **Sathanan** / Antijchristusen / synnin ja coleman / sockiudhen / pimeyden / ja caiken Heluetin portin waldakunda / sinun Sanas woiyman cautta / meisse ja coko mailmasa muretaijsihin / turmellaijsihin / ia perettin cadotetaijsihin.
- [A-II-11] Tellens sijs **Satan** / Perkele se Forrädhari ia petteiä Oikeasta yltzewoittetin ia cadhotetin / ia Inhiminen Oikiudella pelastetijn ia pestetin
- [A-II-29-[MT-4:10]] Nin sanoi Jesus henelle / Mene poijs **Sathan**. Sille kiriotettu on / Sinun Herras Jumalas pite sinun cumartaman / ia hende ainoa palueleman.
- [A-II-118-[MK-3:26]] Ja ios **Sathanas** ylescarkapi itzeens wastan / ia ombi eroitettu / nin ei hen woi seiso / mutta hen häuiepi.
- [A-II-197-[LK-10:18]] Nin sanoi hen heille / Mine nein **Sathanam** Taiuahast langeuan ninquin Pitkesen leimauxen.
- [A-II-200-[LK-11:18]] Jos nyt **Satanas** ombi itzens wasta erinyt quinga sijs henen waldakundans seisopi? Ette te sanotta Minun Perkelet vlosaiauan Beelzebubin cautta.
- [A-II-694-[ILM-12:9]] Ja se swri Lohikerme / se wanha Mato / ioca cutzutan Perkelexi ia **Satanaxi** / oli vlosheitetty / ioca coco Mailman Pirin wiettelepi / ia oli heitetty Man päle
- [A-III-624-R] Eipe teme Hijstoria cussacan Ramatus leute / Quin ei sekin Judan Epistolas / Michaelist ia **Sathanast** / ia sencaltaista palio muita.

Heprean sanasta *sātān* tai aramean sanasta *sātānā* juontuva, alkuaan 'vastustajaa, vihollista' merkitsevä sana esiintyy Agricolalla sekä sitaattilainana että suomen kieleen ainakin osittain sopeutettuna yleislainana. Variaatio selittyy lainautumisesta monen eri kielen välityksellä. Myös latinassa ja kreikassa on käytetty sekä *satan-*että *satanas-*tyyppistä muotoa. Agricolan kielessä objektina ollessaan sana voi olla latinan mukaisessa akkusatiivimuodossa.

► Streng 1915 199; SAOB 1965 *satan*; SKES 1969 *saatana*; Hahmo 1994a 324–326; SSA 2000 *saatana*; NES 2020 *saatana*.

saattaa v. 'saattaa, tuoda, kuljettaa, toimittaa; saattaa johonkin tilaan; saada aikaan' (1544) 299 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-9] Tuyskun / Lumen / wilun / ia packan. kylle mine **saathan** matkan.
- [A-II-98-[MT-26:15]] Mite te tahdot minun anda / ia mine teille henen **saatan**?
Ja he märesit henelle colmekymende Hopia peningi.
- [A-I-162-[JUDIT-9:2]] HERRA / Minun Iseni Sijmoonin Jumala /
ioca annoid henelle mieckan pacanoitta rangaitzeman / iotca neitzet turmelit /
ja häpijeen **saatit**
- [A-III-275-R] Mite se Kezia onopi / em mine tiedhe. Mutomat sen Casiaxi
cutzuuat. Se macta olla yxi Jwri quin hyuesti haijapi / ia Waattet hyuesti
haiseman **saatta**.
- [A-III-519-[JES-61:8]] Sille minepe se HERRA olen / ioca Oikiutta racastan /
ia wihan radheltut Poltwffrit. Ja tadhon **saatta** ettei heiden Tööns pidhe turha
oleman / ia ijancaikisen Lijton mine heiden cansans teen.

Verbillä on etymologisia vastineita kautta itämerensuomen. Se on johdos verbistä (→) *saada*. Agricolan teksteissä ei esiinny modaalista käyttöä merkityksessä 'voida, kyetä'. Agricolalla *saattaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *edessaattaa*, *jällenssaattaa*, *matkaansaattaa*, *poissaattaa*, *sana(a)saattaa*, *sanomansaattaa*, *yhteen-saattaa*, *yllessaattaa*.

► SKES 1969 *saattaa*; UEW 1988 749–750; SSA 2000 *saattaa*; NES 2020 *saattaa*.

saattaja s. '(sanan t. sanoman) tuoja; aikaansaaja' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-716] sen cautta lihan irttaudhen alaspaijnat / ia osottat sillen rumihillen
henen pahan Elemens / ia henen lopuns / ia mös sen lehenneweijsen coleman /
kipudhen cautta / iotca ouat henen sanoman **saattaijans**.
- [A-II-352-[AP-14:12]] Ja he cutzuit / Barnabam / Jupiter / ia Paulin / Mercuriusexi /
Sille ette hen oli sanan **sattaija**.
- [A-I-593] ANna meille caikiwaldias Jumala / ette se tenepene syndynyt mailma
wapachtaija / ninkutta hen on meille Jumalasa wd hensyndymisen **saattaija** /
nijn hen mös olcohon puuttumattoman eleme andaija

Verbistä (→) *saattaa* johdettu tekijännimi. Sanaliittomuotoiset esiintymät *sanan/sanoman saattaja* voitaisiin tulkita myös yhdyssanoiksi. Agricolalla (→) *sanansaattaja* esiintyy myös yhdyssanana.

saattamatoin *a.* 'rampa, liikuntakyvytön' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-319-[AP-3:2]] Ja nin oli yxi Mies / **Saattamatoin** hamast Eitins Cohdost / Ja cannettin / ia pandin iocapeiue sen Templin ouen eten / ioca cutzutan / Caunis

Verbistä (→) *saattaa* muodostettu kielteinen partisiippi, joka on kiteytynyt adjektiiviksi.

saattamus → **sanansaattamus**

saatu *s.* tai *a.* 'saatu' 'mikä on saatu' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-390] Ette me olisim **saaduista** cunnialiset
- [A-III-294] On yxi Kijtoswirsi / Ette Waldakunda on Wiholisest warieltu / ia sen **saadhun** Woiton tedhen
- [A-III-697] Pahasti **saathu** / heijusti hucku.

Verbin (→) *saada* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina.

saavuttaa *v.* 'saavuttaa, tavoittaa, tavoitella' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-319-[SIIR-51:21]] Mine cuuldelin sen peräste / ia **sawuthin** henen
- [A-I-545] Neinnen caikeiden pyhein cokoundemisen / Ja sinun / O HERRA / cauniudhes näkymuxen ilon tyge / anna minun ilman loppumat / caikesta sydhemeste **saawutta**
- [A-I-438] LAijna meille / Ise caikiwaldias Jumala / nijn toijmellisesta sinun Todhistajias / ia pijspas / pyhen Henrickin / iuhla ia muisto pitee – – ette me henen esikuuastans / meiden Elemen parannaijsim / ja mös wahwas wscos / ja Christilisis menoisa / ijancaikisen waltakunnan asti / hende **sawuttaijsim**

Johdos verbistä (→) *saapua*.

sabbatti *s.* 'sapatti, juutalaisten lepopäivä, pyhäpäivä' | (1544) 100 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-132-[NEH-9:14]] Ja sinun pyhen **Sabbathijs** sine osotit heille / Ja keskidh heille keskyt / Tawat / ia Lait / sinun paluelias Mosesen cautta
- [A-II-116-[MK-2:27]] Ja hen sanoi heille / **Sabbathi** on Inhimiste warten techty / ia ei Inhiminen **Sabbathi** warten.
- [A-III-181] Ja **Sabbatti** rupeisi siselle tuleman / ia ette hauta oli lessne.

Heprean sanaan *šabbāth* 'lepopäivä' perustuva erikoislaina, joka on lainattu suomeen ruotsin tai saksan välityksellä. Agricolalla *sabbatti* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *esisabbatti*.

► SAOB 1963 *sabbat*; SKES 1969 *sapatti*; Kluge & Seebold 1989 *Sabbat*; SSA 2000 *sapatti*; NES 2020 *sapatti*.

sadankerdainen *a.* 'satakertainen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-119-[MK-4:8]] Ja mwttamat langesit hyuen mahan / ia se cannoi hedhelmen / ioca ylespuhckesi ia casuoi. Ja mwttamat edhestoit colmenkymenkerdhaiset / ia mwttamat cwsikymenkerdhaiset / ia mwttamat **sadhankerdhaiset**
- [A-II-139-[MK-10:30]] Eikengen ole / ioca iätti honens / taicka weliens eli Sisarens / taicka Isens eil Eitens / taicka waimons eli lapsens / taicka pellons minun ia Euangeliumin tehden / ellei hen ielles saa **sadankerdaiset** nyt telle aijalla honet ia weliet / sisaret ia eitet / lapset ia pellot

Sanaliitosta (→) *sata kertaa* (→ *kerta*) johdettu yhdysadjektiivi, jossa määriteosa on genetiivissä. Agricolalla esiintyy myös vastaava nominatiivialkuinen yhdysadjektiivi (→) *satakertainen*.

sadanpäämies *s.* 'sadanpäällikkö, senturio' | (1548) 15 esiintymää

- [A-II-183-[LK-7:2]] Ja yhden **Sadhanpämiehen** Paluelia sairasti colemallans / ia oli henelle racas.
- [A-II-392-[AP-28:16]] Mutta quin me tulima Romijn nin se **Sadhanpämies** annoi Fangit Sodhanpämiehen haltun.

Kolmiosainen yhdyssana, jonka välittömät rakenneosat ovat lukusanan (→) *sata* genetiivimuoto ja yhdyssana (→) *päämies*. Sana viittaa Rooman armeijan ammatti-upseeriin, kirjaimellisesti sadasta (lat. *centum*) miehestä koostuvan sotaväenyksikön päällikköön.

► Castrén & Pietilä-Castrén 2000 *centuria, centurio*.

sadatella *v.* 'sadatella, manata, kirotta' | (1544) 14 esiintymää

- [A-I-726] cosca mine merkitzen quinga laupian / andijan ja runsan Isen mine ylenannoin / nijn mine **sadhattelen** minun cunniattuttan
- [A-II-103-[MT-26:74]] Nin hen rupesi itzens **sadhattelemaan** / ia wannoman ettei hen tundenut site Inhimiste. Ja cocta cuckoi lauloi.
- [A-III-548] Nyt hen syndymistens **sadhattele**. *etc.*

Johdos verbistä (→) *sadattaa*.

sadat|os, -us *s.* 'kiiros, manaus, herjaus' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-378-[AP-23:14]] Ne keuit nine ylimesten Pappin / ia wanhimbain tyge ia sanoit / Me olema **sadhatuxilla** meitem kironet / ei ennen Einechte maistauan / quin me Paulin tapama.
- [A-II-540-[EF-4:31]] Caiki catkerus ia Hirmous / ia wiha / ia hwto / ia **sadhattus** olcohon caucana teiste / ynne caiken pahudhen cansa.

- [A-III-273-[PS-44:14]] Sine meite panet Pilcaxi meiden Naburillen / **sadhatoxexi** ia nauruxi nijlle / iotca meiden ymberillen ouat.

Johdos verbistä (→) *sadattaa*.

sadattaa v. 'sadatella, manata, kirotta' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-33-[MT-5:44]] Waan mine sanon teille / Racastacat teiden wiholisi. Hyuestisiughnecat nijte / iotca teite **sadhattauat**.
- [A-II-182-[LK-6:37]] Elket domitko / nin ette te domita. Ellette sadhatelco / nin ette te **sadhateta**.
- [A-III-376-[PS-109:0]] On Christusen Rucous seke Judan ette coco Sinagoga ia Juttai wistan / Joille hen caikia paha **sadhatta**

Johdos verbistä (→) *sataa* 'pudota'. Johdoksen merkitys on tässä vertauskuvallisesti 'pudottaa (kirosanoja, manauksia tms.)'.

sadatus → **sadatos**

saddu|seus, saduseus s. 'saddukeus, erään Jeesuksen aikaisen poliittis-uskonnollisen puolueen jäsen' | (1548) 15 esiintymää

- [A-II-26-[MT-3:6]] Cosca hen nyt monda Phariseusist / ia **Sadduseusist** näki tuleuan henen Castens tyge / sanoi hen heille
- [A-II-67-[MT-16:1]] NIn edhesastuit henen tygens ne Phariseuset ia **Sadduceuset** kiusaten hende / että hen merkin Taiuasta osotais heille.
- [A-II-228-[LK-20:27]] Nin edesastuit mutamat **Sadduceusist** (iotca kieldeuet oleuan ylesnousemisen) ia kysyt henelle sanoden
- [A-II-325-[AP-5:17]] Nin ylesnoui se Ylimeinen Pappi / ia caiki / iotca henen cansans olit (iota on se **Saduceusten** lahcko) ia tuli teuten Kiuautta

Erikoislaina myöhäislatinan sanasta *saddūcæus*. Agricolan tarkoittama ääntöasu lienee saksan mukainen [saddutseus] tai ruotsin mukaainen [sadduseus]. Etuvokaalin edellä oleva *c* ei Agricolan ortografiassa yleensä tarkoita [k]-klusiilia.

➤ SAOB 1963 *sadducé*.

sade s. 'vesisade' | (1544) 51 esiintymää

- [A-II-33-[MT-5:45]] hen sallij Auringoisens coittauan ylitze pahain ia hywein / ia laskepi **sateen** ylitze wanhurskasten ia wärein.
- [A-I-108-[5MS-32:2]] Minun oppin tiwckukan ninquin sadhe / ia minun puhein wootakan ninquin caste. Ninquin **Sadhe** rohon pällen / ia ninquin pisarat yrttien pällen.
- [A-III-744-[SAK-10:1]] NIn anocat nyt HERRALDA Ectosadhet / nin HERRAN pite Piluen tekemen / ia andapi teille kyllä **Sadhet** / caiken Casuon warten Kedhossa.

- [A-I-60] **Satehixi** peijuen sappi / Poudixi Cuum kehä

Sanalla on vastineita lähisukukielissä. Se on vanha johdos verbistä (→) *sataa*. Agricolalla *sade* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *ehtoosade*, *vihmasade*.

► SKES 1969 *sataa*; SSA 2000 *sataa*; NES 2020 *sade*.

sade kuuro s. 'sadekuuro, lyhytaikainen voimakas sateen puuska' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-391-[AP-28:2]] Sille he sytytit meille swren Tulen / ia meite caiki wstanrupesit / sen **Sadhe cwron** tedhen / ioca meiden pälen tuli / ia wilun tedhen.
- [A-III-579-[HES-13:11]] **Sadhe cwro** ombi tuleua / ia swret Rakeet langeuat

Yhdyssanaksi luokiteltavan sanaliiton alkuosana on substantiivi (→) *sade* ja jälki-
osana substantiivi *kuuro*, joka ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana. Sanalla *kuuro* on vastineita eräissä lähisukukielissä, ja se on vanha germaaninen laina. Kantagermaanin alkumuodoksi on rekonstruoitu **skūra*-z, jota edustaa esim. ruotsin *skur*. Agricolan kaikki kolme esiintymää on kirjoitettu sanaliitoksi, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Rinnalla esiintyy myös genetiivialkuinen sanaliitto *sateen kuuro*.

► SKES 1958 *kuuro*²; SAOB 1974 *skur*¹; SSA 1992 *kuuro*²; LÄGLOS 1996 *kuuro*; Toropainen 2017 51, 115.

saduseus → **sadduseus**

safiiri, safirus s. 'safiiri' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-715-[ILM-21:19]] Ja sen Caupungin Murin Perustoxet / olit caikinaisilla Calilla Kiuille caunistetut. Se ensimeinen Perustos oli Jaspis / se toinen oli **Saphirus** / se colmas oli Calcedonius / se nelies Smaragdus
- [A-III-507-[JES-54:11]] Sine Radholinen / ionga ylitze caiki Twlet keuet / Ja sine Turuatoin / Catzo / Mine tadhon sinun Kiues panna / ninquin iongun Caunistoxen / ia tadhon sinun Perustoxes **Saphirein** cansa laskea
- [A-III-575-[VLT-4:7]] Henen Nazareins olit puchtamat quin Lumi / ia walkeemat quin rieska / heiden Loondons punaisembi oli / quin Corilo / heiden päle catzomisens oli ninquin **Saphiri**.

Erikoislainana *safiiri* on lainattu joko muinaisruotsin tai -saksan sanasta *saphir*. Sana esiintyy Agricolalla kerran myös latinan mukaisena sitaattilainana *safirus* (< *sapphirus*). Sana juontuu alkuaan kreikan kautta seemiläisistä kielistä. Esim. hepreassa saman jalokiven nimityksenä on *sappir*.

► Streng 1915 *safiiri*; SAOB 1963 *safir*; Karttunen 2013 *safiiri*; SSA 2000 *safiiri*; NES 2020 *safiiri*.

safirus → **safiiri**

saha s. 'saha' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-456] Senteden mös Kuningas Manasses wimein andoi henen [= Jesajan] tapetta / Ninquin Kettarin ia Eriseuraian / Ja quin Juttat sanouat / nin hen keskelde **Sahalla** leickatin.

Sana on todennäköisesti laina muinaisruotsin sanasta *sagha*, jota nykyruotsissa vastaa *såg*. Myös vanhempaa germaanista lainautumista on pidetty mahdollisena, samoin lainautumista keskialasaksasta. Joka tapauksessa sana on peräisin germaanisista naapurikielistä. Sama sana on lainattu myös eräisiin lähisukukielisiin.

► Thomsen 1869 145; de Vries 1962 578; SKES 1969 *saha*; Hofstra 1985 93, 137; Nikkilä 1998b SUST 228 350; SSA 2000 *saha*; Bentlin 2008a 254–255; LÄGLOS 2012 *saha*; NES 2020 *saha*.

saip|o, -ua s. 'saippua' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-116-[MAL-3:2]] cuca woipi seiso / cosca hen ilmandupi? Sille hen ombi ninquin hopenasepen Tuli / ia ninquin Peseueisen **Saipo**.
- [A-III-764-[MAL-3:2]] cuca woipi seiso / cosca hen ilmandupi? Sille hen ombi ninquin Hopiasepen tuli / ia ninquin Peseueisen **Saippua**.

Sanalla ei ole etymologisia vastineita lähisukukielissä, mutta eräisiin lähisukukielisiin se on lainautunut suomesta. Sana on vanha germaaninen laina. Sillä on suomen murteissa huomattavan runsaasti erilaisia variantteja, mikä voi viitata useisiin eriaikaisiin lainautumisiin. Myös Agricolan käyttämät muodot tunnetaan murteista.

► Thomsen 1869 146; SKES 1969 *saippua*; SSA 2000 *saippua*; LÄGLOS 2012 *saippua*; NES 2020 *saippua*.

sairahus → **sairaus**

sairas s. ja a. 'sairas' (myös kuv.) | (1544) 91 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-87-[MK-16:18]] Ja ios he iotaki myrkyie ioouat / eij heien miten wahingota teghe **Saijrasten** pälle pite heiden kedense paneman / nijn he paraneuat.
- [A-I-566] Totisesta sine olet **saijrasten** sijeludhen läkeri / ja heiden lunastajans / iotca itzens tundeuat / synnin ja coleman fangina oleuan
- [A-II-62-[MT-14:14]] Ja Jesus wlgoskeui / ia näki palion Canssan / ia armachti heiden pälens / ia paransi heiden **Sairaansa**.
- [A-II-96-[MT-25:39]] Eli cosca me negime sinun **Sairassa** / Taicka Fangina / ia tulima sinun tyges?
- [A-II-97-[MT-25:44]] Silloin mös nekin hende wastauat / sanoden / Herra / cosca me neim sinun Isouan / taicka ianouan / taicka outona / eli Alastoina / eli **Sairana** / taicka Fangina / ia em me sinua palueluet?

Sanalla on etymologinen vastine vain vatjassa. Se on vanha germaaninen laina, jonka kantagermaaniseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **saira-z*. Tätä vastaa esim. ruotsin *sår*, jota nykyään käytetään lähinnä substantiivina ('haava') mutta

jolla on aiemmin ollut myös adjektiivista käyttöä. Agricolalla sana on useimmiten adjektiivi, mutta sitä käytetään myös substantiivin tapaan.

► Thomsen 1869 146; SKES 1969 *sairas*; SSA 2000 *sairas*; SAOB 2001 *sår*; LÄGLOS 2012 *sairas*; NES 2020 *sairas*.

sairastaa *v.* 'olla sairaana, potea' (myös kuv.) | (1544) 22 esiintymää, myös Westh

- [A-I-279-[PS-35:13]] Mutta mine / cosca he **saijrastit** / pugin itzeni iouhipaijtan / paastolla waijwasin itzeni ia rucoellin sydhemesten.
- [A-II-42-[MT-8:14]] Ja cosca Jesus tuli Petarin hoonesen ia näki henen anoppins wootes **sairastauan** wilutadhis.
- [A-II-45-[MT-9:20]] Ja catzo / yxi waimo / ioca caxitoistakymende wootta oli punaist tauti **sairastanut** / hen käui henen tacanans / rupeis henen watens leepesen
- [A-III-129-[KV-2:5]] Hen wirghotta minun Cuckaisella / ia toreutta minun Omenalla. Sille ette mine rackaudhesta **sairastan**.

Adjektiivista (→) *sairas* johdettu verbi.

sairastava *s.* 'sairas' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-666-[JAK-5:15]] Ja se Uskon rucuus parandapi sen **Sairastauan** / ia Herra henen yleskohdendapi / Ja ios hen ombi syndietehnyt / ne pite henelle andexiannetaman.

Verbin (→) *sairastaa* partisiippimuoto, jota on käytetty substantiivina.

saira|us, -hus *s.* 'sairaus, tauti' | (1544) 46 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-279-[PS-35:15]] Mutta he iloitzeuat ylitze minun **Saijrauten** / ia cokondeuat
- [A-I-368] Rickaudhet kiehuttauat / Kieuhys alasheite / Noruus ylescorghotta / wanhuus kieuriste / **Saijraus** taitta / Suckerus alaspaijna / Ja wijmein colema caiki tappa / iocaijzen ilon lopettain
- [A-I-574] Sentedhen O HERRA Jesu / mine rucolen sinun armiahuttas / ettes kechtasit läkite minun **saijrahuteni** / rickautta kieuhyteni / waateita alastudheni / pestä saastaudheni / walghista sokeudheni
- [A-II-47-[MT-10:1]] IA hen cutzui caxitoistakymende Opetuslastans tygens / ia annoi heille wallan wastoin reetaisit hengije / että he heite wlgosaiisit / ia parannaisit caikinaiset Taudhit / ia iocaitzen **sairaudhen**.
- [A-III-57] Mutta sinun **sairautti** ombi siteuarten Jumalalta sinun päles pandu / ettes sencautta madhaisit sen sinun wanhan Adamis alaspaina ia cooletta

Johdos adjektiivista (→) *sairas*. Käsikirjan esimerkissä *sairautti* 'sairautesi' sisältää arkaistisen yksikön 2. persoonan omistusliitteen.

► Nikkilä 1994c 139–141.

sairauttaa v. 'tehdä sairaaksi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-321-[PS-77:11]] Mutta quitengin mine sanoin / Sillens mine itzeni **sairautan** / Se ylimeisen oikia käsi woipi caikia muutta.

Johdos substantiivista (→) *sairaus*.

saituus s. 'saituus, itaruus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-510-R] Ahnaus) se on / tiueys / itarus **saitus** ia neppi andamassa.

Adjektiivista *saita* johdettu ominaisuudennimi. *Saita* ei esiinny Agricolan teoksissa, sen ensiesiintymä on vuoden 1642 Bibliassa. Sanalla ei ole vastineita suokielissä eikä sille tunneta mitään lainaetymologiaa. Sen alkuperä on tuntematon.

► SKES 1969 *saita*; SSA 2000 *saita*¹; NES 2020 *saita*.

sakeus s. 'sameus, synkkyys' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-229-[2SM-22:12]] Henen Maijans ymberille oli pimeys / Ja musta wedhen **sackeus** / paxuista piluiste.
- [A-III-233-[PS-18:12]] Henen Maijans ymberille oli Pimeys / ia musta wedhen **sakeus** paxuista Piluiste iossa hen lymys oli.

Adjektiivista *sakea* johdettu ominaisuudennimi. *Sakea* ei esiinny Agricolan teoksissa, sen ensiesiintymä on vuoden 1642 Bibliassa. *Sakea*-sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä ja muutamissa etäsukukielissä. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon.

► SKES 1969 *sakea*; SSA 2000 *sakea*; EES 2012 *sage*; NES 2020 *sakea*.

sakko s. 'sakkomaksu, rangaistusmaksu; riita-asia' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-464-R] Wahingon) se on / hennen tule Syyms ia Wicans maxa / ninquin yxi **Sacko** wlosannetan Lain cautta.
- [A-III-684-[MIK-7:9]] Mine tadho HERRAN wiha canda / Sille mine ole henen wastans synditehnyt / sihenasti hen minun **Sackoni** toimitta / ia minulle Oikiutta saatta.

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **sakō* vastaa nykyruotsissa *sak* 'asia, riitajuttu; syy, syyte; sakko'. Riita-asian merkitys on alkuperäisempi kuin rangaistusmaksun merkitys.

► Thomsen 1869 146; SKES 1969 *sakko*; Hofstra 1985 73; SSA 2000 *sakko*; LÄGLOS 2012 *sakko*; NES 2020 *sakko*.

sakko raha s. 'sakkomaksu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-645-[AM-2:8]] Ja iocaitzen Altarin tyge he rundauat ninen pantti waattein päle / ia Wina iouat heiden Epeiumaltens Honesa / **Sakko** rahasta.

Substantiiveista (→) *sakko* ja (→) *raha* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 115.

sakramentti s. 'sakramentti, pyhä toimitus; ehtoollinen'
(1543) 77 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-0-13] Casten **Sacramenti** on se Ensimeinen / neisse Jumalan sanois päätetty
- [A-II-128-[MK-6:00]] Se öliu paransi ne Sairat ia Kipiet Josta sijtte hullusti yxi **Sacramenti** techtin Coleuaisten tehden.
- [A-II-542-[EF-5:00]] Salaus) **Sacramenti** eli Mysterion cutzutan Salaus / taica iocu werhottu cappale / iolla quitengin ombi wlcopein oma tydhi eli toimitos.
- [A-I-94] Totuta Canssas rucoelman wsein / quin edheskirjoijtetan Ja monaijst **Sacramentil** kieumeen. teudhes wscos site sömen Ja heiden Elemens parandaman.
- [A-III-53] Ja ios hen tacto HERRAN Jesusen Rumin **Sacranti** nauttia / quin sangen tarpelinen olis / Nin taas Pappi / peiue ennen eli Cachta quin hen mestatan / wsein hende Jumalan armosta / ia **Sacramentist** neuuokan ia wahwistacan.

Latinan sanaan *sacramentum* perustuva sana on muodosta päätellen lainattu ruotsin kautta. Käsikirjan *sakrantti* on ilmeisesti lyhennetty muoto, josta puuttuu lyhennysmerkki.

► Streng 1915 *sakramentti*; SKES 1969 *sakramentti*; SSA 2000 *sakramentti*; NES 2020 *sakramentti*.

sakrantti → **sakramentti**

saksa s. 'saksan kieli' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-15] TEsse nyt sinulle ombi / racas Christilinen Lukija / ia Hyue Somalainen Hemelainen / Carialainen / eli cuca Herran Jesusen Ysteue sine olla mahdat) sen Uden Testamentin Kiriät Somenkielille wlostulkitudh / politain Grecaín / politain Latinan / **Saxain** ia Rotzin kirioista

Alkuaan *Sachsenin* maakunnan nimeen perustuva kielen ja kansallisuuden nimi, joka on lainattu suomeen joko ruotsin kautta tai suoraan alasaksasta.

► Thomsen 1870 169; SAOB 1965 *saxare*; SKES 1969 *saksa*; SSA 2000 *saksa*; Bentlin 2008a 255–256; NES 2020 *saksa*.

Saksamaa *erisn.* 'Saksa, Saksan maa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-15] Nyt ette Christin Usko ia Christikunda ombi sijtte sieldepein tullut **Saxaman** / Engelandijn / Tanmarckin / Rotzin / ia mös tenne / ia muihin Makundhijn iotca ouat sen Romin Kircon alla olluet

Sachsenin maakunnan nimeen perustuvasta substantiivista (→) *saksa* ja substantiivista (→) *maa* muodostettu yhdyssana. Agricolan ainoa esiintymä ns. lyhyessä illatiivimuodossa (*maan* 'maahan'), joka muistuttaa genetiiviä.

► Rapola 1965 195, 1966 252.

sala *s.* 'salaisuus' | (1548) 3 esiintymä

- [A-II-188-[LK-8:17]] Sille ei miten ole **sala** / ioca ei ilmei tule / eike peitetty / ioca ei tietteuexi tule / Ja iulkisexi on tuleua.
- [A-II-191-[LK-8:47]] Coska sis Waimo näki ettei se **sala** ollut / tuli hen wäristen / ia langeis henen ialcains eten / ia iulghisti caiken Canssan edhes / minge syyn tedhen / hen oli heneen ruenuut

Sanavartalolla *sala* on vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Se kuuluu iki-vanhaan perintösanastoon. On epävarmaa, onko Agricolan *sala* perusmuotoinen substantiivi vai sen partitiivimuodosta syntynyt adverbi (→) *salaa*. Valtaosa *sala*-esimerkeistä on joka tapauksessa adverbjeja.

► SKES 1969 *sala*; SSA 2000 *sala*; EES 2012 *sala*; NES 2020 *sala*.

salaa *adv.* 'salaa, salaisesti' | (1544) 31 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-86-[MT-2:7]] Silloin cutzuij Herodes **sala** ne Tietejjet / ia wisusti kyseli heilde / mille aijalla techti ilmestyi
- [A-II-265-[JH-7:10]] Nin coska hene Weliense olit ylesmennet / Nin hen mös ylesmeni Juhlalle / ei iulkisest wan ninquin **sala**.
- [A-III-358-[PS-101:5]] Joca Lehimeisens **sala** panettele / sen mine hucutan

Nominivartalon (→) *sala* partitiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

salainen *a.* 'salainen, salattu, peitelty' | (1544) 32 esiintymää

- [A-I-413] Sine paijste / ja woijdhe olet / sine paras herku olet / sine wedhen loonnon mwttat / **salaisen** awun cansa
- [A-I-595] ETte me olema / O HERRA Jumala / taualisesta lahiasta wirghotetut / anna mös meille / ette se / ioca on nykysesä elemesä **salaijnen** / olisis ijancaikisudhesa iulkinen apu
- [A-I-826] ja ehcke me wiele iocapeiue langeme / ja sinun wihoijtammo / ia tosin sangen wsiamin quin me itze tunnema / eli tiedheme / ninquin se 18. Ps. sanopi / Minun **salaijsistan** pudhista minua.
- [A-II-120-[MK-4:22]] Sille ettei ole miten peitetty / quin ei ilmoiteta / ia ei ole **Salaista** / quin ei iulghisteta.
- [A-III-421-[PS-139:15]] Eipe minun Luuni olluet sinulle salatut / Coska mine sijnä **salaises** techty olin / Coska mine lootu olin alahal maan siselle.

Johdos nominivartalosta (→) *sala*. Johdos voi esiintyä myös substantiivin tapaan kuten latinan *occultum*.

salaisest, -a *adv.* 'salaa, salaisesti' | (1548) 12 esiintymää, myös UpsE

- [A-II-23-[MT-1:19]] Mutta ette Joseph henen miehens oli hurskas / ia ei tactonut hende häweiste / mutta aiatteli **salaisest** henen ylenanda.
- [A-II-387-[AP-26:26]] Sille Kuningas näme kyllä tietä / ionga tykene mine mös rohkiaisti puhun / Sille mine lwlen henen caiki nämät tietueen / Sille ettei nämät olet tapachtanut **salaisesta**.
- [A-III-181-[JH-19:38]] hen oli Jesusen Opetuslapsi / mutta **salaisesta** Judasten pelcon tedhen.

Adjektiivin (⇒) *salainen* elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Loppuheittoinen muoto voi periaatteessa edustaa myös adverbijohdosta *salaisesti*.

sala|isuus, -suus *s.* 'salaisuus, mysteeri, salattu asia'
(1544) 15 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-270-[PS-25:14]] HERRAN **Salaijsus** on nijnnen seas / iotca hende pelkeuet / Ja henen Lijtonsa hen heillen ilmoitta.
- [A-I-595] ME rucolema / O Caikiualdias Jumala / ette me sen sinun Sacramentis teruelisen auwn saijsima / ionga pantin me temen **salaijsudhen** cautta otima
- [A-I-595] SINun Sacramentis ottamisella HERRA / anna meite seke pudhistetta meiden **salaijsudhesta** / ette mös wiholisten wäghytoxista päste
- [A-II-444-[ROM-11:25]] Sille em mine tadho teilde (rackat Weliet) peitte täte **Salasutta** / senpäle ettei te olisi teisenne coriamieliset
- [A-II-465-R] **Salaisudhen**) Se on Euangelium iossa Jumalan Rickaudet salatan ia vlostaritan / Senteden se cutzutan **Salaisus** / ettei inhimisten omat toimet ieriet ia taito / taida site itzestens paitzi Pyhen Hengen ymmertä.
- [A-III-208] Ensin / Ennustos sijte tuleuaisest Christusest / Wimeisen Domion hirmusudhest / Ylesnousemisen toiuost / Pijnan pelghosta / Cunnian Lupauxest / **Salaisudhen** ilmeistuxest.

Johdos adjektiivista (⇒) *salainen*.

sala kihla *s.* 'salassa solmittu kihlaus' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-17] III. Julkinen Kihlaus tacaperinaiaapi **Sala kihlan**.

Substantiiveista (⇒) *sala* ja (⇒) *kihla* muodostettu yhdyssana. Agricolan ainoa esiintymä on kirjoitettu sanaliitoksi, mutta rakenteensa perusteella se on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51.

sala kihlaus *s.* 'salassa solmittu kihlaus' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-16] I. **Sala Kihlaus** / ei pide suinga Auioskescu päättemen.

Substantiiveista (→) *sala* ja (→) *kihlaus* muodostettu yhdyssana. Agricolan ainoa esiintymä on kirjoitettu sanaliitoksi, mutta rakenteensa perusteella se on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51.

salas a. 'salainen, salattu' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-728] Nyt / ette henelle olit sangen syuet / **salaat** ia Pimiet Näghyt (iotta lehes Danielin Näghöin caltaiset ouat) ilmoitetydh.

Nominiin (→) *sala* perustuva adjektiivi. Koska Agricolan ainoa esiintymä on monikon nominatiivi, ei ole täysin varmaa, mikä johdos on kysymyksessä. Adjektiivi *salas* esiintyy joka tapauksessa muussa vanhassa kirjakielessä, ja Agricolan (→) *saastas* edustaa samaa johdostyyppiä.

► Hakulinen 1979 136.

salasija s. 'piilopaikka' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-261-[PS-10:9]] Sille hen wäighy **salasijas** / nijnquin Jalopeura henen Loolasans

Substantiiveista (→) *sala* ja (→) *sija* muodostettu yhdyssana.

salasuus → **salaisuus**

salata v. 'salata, pitää salassa, kätkeä, piilottaa' | (1544) 36 esiintymää, myös Westh

- [A-I-94] Se mycke Coijra olla machta. ioca Swdhen taual Lambat slachta. Ja Hengen roan heilde **salä**. södhen Canssa / quin Leiuen pala.
- [A-I-736] Sine ioca Publicanin pälle armaitzit / ja Röuerin / ioca ristisse rippuij / sinulle mine tunnustan / O laupiahin Ise / minun syndini / ios mine ne tadhon **salata** sinulda / em mine / O HERRA / quitenga nite woi.
- [A-II-163-[LK-1:24]] Ja ninen peiueden ielkin tuli henen Emedens Elizabeth raskaxi / ia **salasi** itzens wijsi Cucautta
- [A-III-553-[JER-23:24]] Lwlecos / ette iocu nin taita henens **salata** / eten Mine woi hende nädhe / sanopi HERRA

Johdos nominivartalosta (→) *sala*.

salatoin a. 'ei salattu, näkyvä' | (1552) 1 esiintymä

- [A-II-715] Ja mitke heisse ele ia on / näghyliset ia **salatoin**.

Johdos nominivartalosta (→) *sala*.

salattu s. tai a. 'salattu, kätetty, salainen; suojatti' | (1544) 17 esiintymää

- [A-II-60-[MT-13:35]] Minun pite awaman suuni wertauxis / ia minun pite wlgosröyhemen **salatut** mailman alghusta.
- [A-II-61-[MT-13:00]] Ardhhauta) Teme peitetu ia **salattu** Ardhhauta ombi Euagelium / quin on meiden Ymmerdyxesta salattu / ia tesse Taiuan walda kunnaxi cutzutaan
- [A-II-542-[EF-5:00]] Nin on mös Christus ia henen Seurakundans yxi Salaus / yxi swri / ialo / ia pyhe **Salattu** cappale / ioca Uskotan ia ei nähde.
- [A-III-477-[JES-29:15]] We nijlle / iotca **salatut** tactouat olla HERRAN edhes / heiden Aiuotuxens peitte / ia heiden Teghonsa pimeydhes pite / ia sanouat / cuca meite näke? Eli cuca tundene meite?
- [A-I-290-[PS-83:4]] He piteuet caualat Joonet sinun Canssas wastoin / ia Neuulaskeuat sinun **Salattudhes** vastaan.
- [A-III-332-R] **Salattuidhes**) ouat ne quin vscosa eleuet / Mailman edest peitetydh / Nin ette ne Eriseuraisexi pidheten.

Verbin (→) *salata* partisiippimuoto, jota on käytetty nominin tapaan. Sama muoto esiintyy myös paradigmaan kuuluvana taivutusmuotona.

salaus s. 'sala, salaisuus' | (1544) 60 esiintymää

- [A-I-348] Anna meidhe henen ilonsa Taijwahasa nauttia / ionga walkiudhen **salaus** / me maasa tunnema
- [A-I-415] JUmala caikiwaldias / ioca sinun coolemas muiston / meille ietit / ihmelisen Sacramentin **salaudhen** alla
- [A-I-545] Aua pyhein Ramattudhen **salaudhet** / Ja sinun waldakunnas wmbinaijsudhen ilmoijta minun hengelleni
- [A-I-568] Ja nächteuelle leijuelle taritzeuat Taiualiset herckut / HERRAN Christusen Lihan ja henen werense / **salaudhesa** sôte
- [A-II-542-[EF-5:00]] **Salaus**) Sacramenti eli Mysterion cutzutan **Salaus** / taica iocu werhottu cappale / iolla quitengin ombi wlcopein oma tydhi eli toimitos.
- [A-III-594-[DAN-2:27]] Nin rupeis Daniel Kuningan NebucadNezarin edes / ja Sanoi. SITE **Salaust** / quin Kuningas anoi tiete eipe ne wisaat / Opetetut / Tecteintutkiat ia Noidhat / woi Kuningalle ilmoitta.

Johdos verbistä (→) *salata*.

salavuode s. 'salavuode, avioliiton ulkopuolinen suhde' | (1544) 11 esiintymää

- [A-I-140-[JER-13:27]] Sille mine olen nähnyt sinun hoorudes / sinun hecumises / sinun häpijematoman **salawotes** / Ja / sinun iulmauxes / sekä cuckolaijsis / ette pelloijsa
- [A-II-130-[MK-7:21]] Sille että siselliseste Inhimisten sydhemest vloskeuuet pahat aijatoxet / Horudhet / **salawoteet** / miestapot

- [A-II-674-[ILM-2:21]] Ja mine annoin henelle Aighan / ette henen piti paranosta tekemen **Salawoostans** / Ja ei hen tehnyt.

Substantiiveista (→) *sala* ja (→) *vuode* muodostettu yhdyssana.

salavuoteinen s. 'avioliiton ulkopuolisessa suhteessa oleva, avionrikkoja' (1548) 7 esiintymää

- [A-II-468-[1KOR-5:9]] Mine olen teille kirjoittanut Lehetuskiriasa / Ettei teiden pidheisi secandeman **Salawoteisten** cansa.
- [A-II-653-[HEB-12:16]] Ettei iocu olisi **Salauoteinen** eli Jumalatoim ninquin Esau / ioca yhden Atrian tähden poismyi Esicoisudhensa oikeudhen.
- [A-II-714-[ILM-21:8]] Mutta nijlle Pelcurille ia vskotomille / ia hirmulisille / ia Murhaille / ia **Sala uoteisille** / ia welholisille / ia Epeiumalisille / ia caikille walectelijlle / heiden osans pite olema sijne Jeruese quin Tulesta ia Tulikiueste palapi / ioca ombi se toinen Coolema.

Johdos yhdyssanasta (→) *salavuode*.

salavuoteus s. 'avioliiton ulkopuolinen suhde' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-751] Hoorudhet / **salawoteudhet** / miestapodh / warckaudhet / ahneudhet / walhet / petoxet / irrtaudhet / cadhe silme / rijdhat / torat / pilcat / kirot / Coreudhet / ia monet mwdh epelukuijset tyhmydhet ioijlla me Inhimiset saastutamma.
- [A-II-529] Mutta ne Lihan tööd ouat iulkiset / quin ouat Hoorws / **Salawote9** / Saastag / Haureg

Yhdyssanasta (→) *salavuode* johdettu substantiivi. Uuden testamentin esimerkissä numero 9:n näköinen merkki on lyhenne, joka tarkoittaa äänneyhtymää -us.

sali s. 'ylhäisen henkilön palatsi; sali, suuri huone' | (1544) 26 esiintymää

- [A-I-460] Ja quin sinun **Salisas** eij ychten ole capina / nijn caiki Inhimiset / wierottain caiki mailmaiset himot / coko rinnalla / seke mötekieumisis / ette wastonkieumisis seke elemes ette colemas / tottelisit sinun Kuningallista keskydhes
- [A-II-98-[MT-26:3]] Silloin cokounsit Pappein pämiehet / ia Kirianoppenuet / ia Canssan wanhimat / siihen ylmeisen Papin **salijn** / ioca cutzuttin Caiphas
- [A-II-151-[MK-14:15]] Ja hen osottapi teille yhden swren **Salin** / leuitettyyn ia walmistettun / sielle walmistacat meiden eten.

Laina ruotsin sanasta *sal*. Tämä on vanhastaan merkinnyt huoneen lisäksi suurta, yksihuoneista rakennusta.

► Streng 1915 200; SKES 1969 *sali*; Kluge & Seebold 1989 *Saal*; SSA 2000 *sali*; NES 2020 *sali*.

salli|a, -ta v. 'sallia, antaa, antaa lupa, suvaita, malttaa, jättää rauhaan'
(1544) 171 esiintymää

- [A-I-23] Sisellyxet szolet / ia mw. eij läkitta **salli** Syyszkw.
- [A-I-280-[PS-35:25]] Ele **salli** heite sanoman heiden Sydemesens / Nijnpiti / Nijnpiti / nijn me tadhøjimme
- [A-I-496] Ja minun Eijteni codhosa / lapsudhesani / Tulesa / wedhesse / ia moninaisis muissa / ninquin monen tapachtu ennen oikeet aijka / etzine **sallinut** minua huckumahan
- [A-I-627] JOsca sine HERRA Jesu ed **sallitzis** minun cautta nemet nälelle poisledhette / etteij he ilman sinun sanas leijuete / temen Elemen tiesse nännysi.
- [A-II-234-R] **Sallicatt**) se on / Andacat heiden tedhe pahan aiatoxens ielke / nin palio quin heille **sallittu** on / Heille ombi kylle oma Domarins nin ettei meide itze site taruitze costaman.
- [A-II-469-R] Ylencatzotut) ne ouat Pacant [!] ioita ei **sallita** ninen Christilisten seassa olla christilisis asioisa / quin on Sacramentin nautitzemus *etc.*
- [A-II-157-[MK-15:36]] Nin yxi iooxi ia teutti Sienen Eticalla / ia pani sen Roghon pähen / taritzi henen iooma sanoden / **Sallicat** / catzokam ios Elias tule hende poispaneman.
- [A-II-327-[AP-5:38]] Ja nyt mine sanon teille / Lacatka neiste Miehiste / ia **sallicat** heite / Sille ios teme Neuuo eli Teko on Inhimisiste / kylle se catupi.
- [A-III-522-[JES-64:17^]] Mixi sine HERRA **sallit** exymen sinun Teildes / ia meiden sydhemen paatua / ettei me sinua pelienyet?

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, jolla rekonstruoitua kantagermaanista alkumuotoa **saljan*- edustaa esim. nykyruotsin *sälja* 'myydä'.

► SKES 1969 *sallia*; SSA 2000 *sallia*; SAOB 2001 *sälja*; LÄGLOS 2012 *sallia*; EES 2012 *sallima*; NES 2020 *sallia*.

salpa s. 'salpa, sulkulaite' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-219-[PS-147:13]] Sille hen wahwista sinun portis **salwat** / ja hyuestisiugna sinusa omat lapses.
- [A-III-372-[PS-107:16]] Ette hen serkepi Cupariportit / Ja rickilöpi Raudhaiset **Saluat**.
- [A-III-432-[PS-147:13]] Sille hen wahwista sinun Portis **Salpat** / ia siugnapi sinun Lapses sinussa.

Sanalla on vastineita itäisissä lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua kantagermaanista alkumuotoa **stalpan*- edustaa esim. ruotsalainen murrekana *stalpe* 'tanko, tolppa'.

► SKES 1969 *salpa*; Koivulehto 1984a 194–195; SSA 2000 *salpa*; LÄGLOS 2012 *salpa*; NES 2020 *salpa*.

salvata v. 'salvata, sulkea, lukita' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-180-[JON-2:7]] Woorden peruxehen saacka mine waijoin / Maa henen telghillens minun **salpasi** ijancaikisesta. Ja sine olet minun hengen cadhotuxest pelastanut / Herra minun Jumalan
- [A-II-171-[LK-3:20]] ia caikista pahoista / quin Herodes teki / lisesi hen mös temen caikeden ylitze / ia **salpasi** Johannesen Tornijn.
- [A-III-574-[VLT-3:53]] He ouat minun Elemen iychten Cooppahan **salpanuet** / ia Kiuat minun päleni heittenyet.

Johdos substantiivista (⇒) *salpa*. Agricolalla *salvata* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (⇒) *kiinisalvata*, *ulossalvata*, *ympärisalvata*.

salvattu a. 'suljettu' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-619] Auwoija sylemehen / wicoija poishylkemehen / wastoinkieumises kerssemisen / mötekieumises cochtudhen / Suun hallituxen / ia minun hulihini **saluatun** owen / mailmalisija polgheskella / ia Taijualisija ianota /

Verbin (⇒) *salvata* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

salvia s. 'salvia (*Salvia officinalis*)' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-17] Nyt **Saluia** ia Hylle / kelpa. Ja Rutan surustamat södhe.
- [A-I-19] **Saluia** / Ruta / ia Mercke nautitze

Sana on lainaa kasvin latinankielisestä nimestä *salvia* joko suoraan tai ruotsin välityksellä. Latinan sana on johdos adjektiivista *salvus* 'terve'.

► Streng 1915 *salvia*; SSA 2000 *salvia*; Häkkinen & Lempiäinen 2011 113–116.

sama pron. 'sama, muuttumaton, ennen mainittu'
(1544) 484 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-641] Ja ette hen ombi teudhelinen Jumala Iseste / ia teudhelinen Inhiminen Eijtiste / coko Jumala / ia coko Inhiminen / yxi ia se **sama** Christus / ijancaikinen ia aijalinen / colemato in ia coli / itze loi ja loothu /
- [A-II-100-[MT-26:44]] Ja hen iätte in heite / meni iellens pois / ia rucoeli colmanen kerdhan / ia puhui ne **samat** sanat.
- [A-II-210-[LK-13:31]] **Samana** peiuene edeskeuit mutomat Phariseusist / ia sanoit henelle / Rienne / ia mene telde pois / Sille ette Herodes tachtu sinun tappa.
- [A-II-421-[ROM-2:1]] SEnteden / o Inhiminen / eipe sine taidha itzes luchtata / waicka cuca sine olet ioca domitzet. Sille ette iossa sine toisen domitzet / siinä **samassa** sine itzes cadhotat / Ette sine iuri site **sama** teet / iotas domitzet.
- [A-I-82-[JH-1:7]] Se **sama** tuli todhistamam / Senpälle / ette caicki wscoijsit henen cauttansa

- [A-I-391] Anna ette me sen tundisimma oijkean wscon lepitze / ia heneste osalisexi tulisima / **Saman** sinun racas poias Jesusen Christusen meiden Herran cautta / Amen.

Adjektiivimaiseksi indefiniittipronominiksi tai vertailukvanttoriksi luokitellulla sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä paitsi liivissä. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **samaz* tai **saman-* edustavat myöhemmissä germaanisissa kielissä mm. gootin *sama*, muinaisyläsaksan *samo* sekä ruotsin *samme* tai *samma*. Osa esiintymistä on käännöslainoja rukousten lopetusfraaseista tyyppiä *Per eundem Christum Dominum nostrum*, joissa *eundem* on myös ruotsiksi käännetty sanalla *samma*. Agricolalla *sama* esiintyy myös perusosana yhdyspronominissa (→) *sesama*.

► Thomsen 1869 146; SKES 1969 *sama*; SSA 2000 *sama*; LÄGLOS 2012 *sama*; EES 2012 *sama*; NES 2020 *sama*.

samallamuodolla, samal-, samala- *adv.* 'samalla tavalla, samoin' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-547] Me rucolema sinua neuresti / ettes meillen **samallamodholla** tadhoijsit sinun Jumaludhes armon iaka / heiden luijan wsconsa askeldens ia esikuuans lepitze cautta Amen.
- [A-II-56-[MT-12:40]] Sille **samalmodholla** quin Jonas oli walaskalan watzas colme päiue ia colme öte / nin pite Inhimisen Poian oleman maan sydhemes colme päiue ia colme öte.
- [A-II-95-[MT-25:17]] **Samalamodholla** mös se / ioca caxi oli ottanut / woitti hen mös toiset caxi.
- [A-III-364-[PS-105:0]] iuri **samalmodholla** ne sielle ylesluetaan.

Vertailukvanttorin (→) *sama* ja substantiivin (→) *muoto* adessiivisijaisesta sanaliitosta tiivistynyt yhdysadverbi. Samat osat esiintyvät sanaliittona sekä Agricolalla että muissa 1500-luvun lähteissä.

samalmuotaa *adv.* 'samalla tavalla, samoin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-513-R] Kijuaus ombi sencaltainen halu / iolla ninquin Auio Mies yxin tacto Emendens racasta / waan ios hen astaitze toisen miehen mös site sama racastauan / sijte esken kiuaus ia rijta nouse. **Samalmota** mös P. Paulin ia Falskein prophetain wälille tapactui

Vertailukvanttorin (→) *sama* adessiivista ja substantiivin (→) *muota* partitiivista muodostetusta inkongruentista sanaliitosta tiivistynyt yhdysadverbi.

samal|muotoo, samala-, samalla- *adv.* 'samalla tavalla, samoin' (1543) 76 esiintymää, myös Westh

- [A-O-16-[1KOR-11:25]] **Samalmoto** ectolisen ielkin / otti hen mös calkin / kijtti Jumalan / annoi heille / ia sanoi. Ottaca / iocatta teste caiki

- [A-II-78-[MT-20:5]] Ja taas hen wlgosmeni liki cudhenel ia yhdexenel hetkel / ia teki **samallamoto**.
- [A-II-157-[MK-15:31]] **Samalamoto** mös ne ylimeiset Papit pilcasit hende keskenens Kirianoppenutten cansa / ia sanoit / Muita hen autti / mutta ei hen woi itzens autta.
- [A-II-179-[LK-5:33]] Nin he sanoit henelle / Mixi Johanesen Opetuslapset wsein paastouat ia rucoleuat / **samalmoto** mös Phariseusten opetuslapset Mutta sinun Opetuslapses söuet ia iouat?
- [A-III-568-[VLT-1:21]] Nin anna sijs se peiue tulla / iongas vloswluttanut olet / ette heiden **samalmoto** keuis / quin minulleki.

Vertailukvanttorin (→) *sama* adessiivista ja substantiivin (→) *muoto* partitiivista muodostuvasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysadverbi.

samaoleminen s. 'samaa olemusta oleminen' | (1544) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-I-855] Jumalan Jumalasta / walkeudhen walkeudhesta / totisen Jumala totisesta Jumalasta / Syndynen / ia eij tehdyn / isense **samaolemisesta** / Jonga cautta caiki ouat tedhyt

Vertailukvanttorista (→) *sama* ja teonnimijohdoksesta (→) *oleminen* muodostettu yhdyssana. Agricolan kyseiselle tekstinkohdalle ei tunneta esikuvatekstiä.

samaolevainen a. 'samaa olemusta oleva' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-475] O HERRA Jumala pyhe hengi / ioca ydhencaltainen / **samaolewajnen** / ia yxijancaikinen / Isen ia poias cansa oleuajnen / ia heiste sanomattomald wlgoskieupä

Vertailukvanttorista (→) *sama* ja adjektiivijohdoksesta (→) *olevainen* muodostettu yhdyssana, joka on käännösvastine latinan adjektiiville *consubstantialis*.

► Gummerus 1947 253.

samariitti s. 'samarialainen' | (1549) 1 esiintymä

- [A-II-78] nin ettei kengen hende wstan sanonut / eike Juttat / eike Grekit / eike **Samarijit** / eike iocu mw.

Samarian maakunnan nimeen perustuva etnonymy, joka tässä muodossaan ja asiayhteydessään on lainaa ruotsin sanasta *samarit*. Saman etnonymymin muita muotoja Agricolalla ovat (→) *samariteri*, *samaritani* ja *samaritanus*.

► SAOB 1964 *samarit*.

samaritani s. 'samarialainen' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-333] **Samaritanin** waijmon Rucous

- [A-II-47-[MT-10:5]] Nämet caxitoistakymende wlgoslehetti Jesus ioille hen käskenyt oli / sanoden / Elket mengö pacanaiden tielle / ia **Samaritanein** caupungin elket sisel mengö

Samarian maakunnan nimeen perustuva etnonyymi, joka tässä muodossaan on lainaa ruotsin sanasta *samaritan*. Saman etnonyymiin muita muotoja Agricolalla ovat (→) *samariteri*, *samariitti* ja *samaritanus*.

► SAOB 1964 *samaritan*.

samaritanus s. 'samarialainen' (myös halv.) | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-731] Sine quitengi tiedhet Inhimilisen hembeydhen / ja sentedhen se armias **Samaritanus** / sine meiden haawohin wodhatat winan / quin meiden wighat poijspure
- [A-I-734] Jesusen Chrstusen cautta / ioca mös itze / cosca hen mailmasa eli / cutzuttin pirulisexi / **Samaritanusexi** / winan ioomarixi / ja Canssan wiettelijexi
- [A-II-271-[JH-8:48]] Emmekö me oikein sano / Ette sine olet yxi **Samaritanus** / ia sinulla on Perkele?

Samarian maakunnan nimeen perustuva etnonyymi, joka tässä muodossaan on erikoislaina latinan etnonyymistä *samaritanus*. Saman etnonyymiin muita muotoja Agricolalla ovat (→) *samariteri*, *samariitti* ja *samaritani*.

samariteri s. 'samarialainen' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-721] Ja on henellä ia Zacharialla yxi swri wäkeue hengi ollut / ette he / quin ylencatzotut kieuhet personat olit / rohenut sen ylenwäkeuen swren Kuningan Artaxerxen / **Samariterein** ia caikein ymberi lehicanssain / kieldön ia haastamisen wastan / sen Templin rakennoxen / kesketten ylesraketa.

Samarian maakunnan nimeen perustuva etnonyymi, joka tässä muodossaan on lainaa ruotsin monikkomuodosta *samariter*. Saman etnonyymiin muita muotoja Agricolalla ovat (→) *samariitti*, *samaritani* ja *samaritanus*.

► SAOB 1964 *samarit*.

sammakk|a, -o s. 'sammakko' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-703-[ILM-16:13]] Ja mine näin sen Lohikermen Suusta ia sen Pedon suusta ia sen Falskin Prophetan Suusta / wloslecteuen colme rietta Hengie **Sammacaiden** motoiset.
- [A-III-325-[PS-78:45]] Cosca hen Turilat heiden secans lehetti / iotca heite söit / ia **Sammacot** quin heite hukutit.
- [A-III-366-[PS-105:30]] Heiden Maans vloskohutti **Sammacoitta** henestens / heiden Kuningastens Cammioissa.

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä ja saamessa. Sitä on arveltu johdokseksi pylvästä, paalua tms. merkitsevistä substantiivista *sampa* tai *sammas*, joka on selitetty hyvin vanhaksi indoiranilaiseksi lainaksi. Yhdistelmässä on kuitenkin monenlaisia semanttisia ongelmia, joten selitys on hypoteettisella pohjalla eikä se ole viime aikoina saanut kannatusta. Varhaiskantairanista lainattu pylvästä merkitsevä *sammas* ja siitä johdettu *sampo* eivät esiinny Agricolan kielessä.

► SKES 1969 *sammakko*, *sammas*; SSA 2000 *sammakko*, *sammas*¹, *sammas*²; Parpola 2006 FS Carpelan 172–184; Junttila 2015 113; Holopainen 2018 UH 11 142–146; Holopainen 2019a 208–210; NES 2020 *sammakko*.

***sammas** s. 'sammakko'

Sana ei esiinny Agricolan teksteissä.

► Jussila 1998 *sammas*; NES 2020 *sammakko*.

samm|oa, -ua v. 'sammua' (myös kuv.) | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-680] mine rucolen ettes silloin minun sieluni silmet walghistaijsit / etteij mine cosca wscō **sammonut** oli / nuckuijsi ijancaikisesa colemasa / mutta ette mine leueijeijsin sinussa / iolla mös neki coollehet eleuet
- [A-II-94-[MT-25:8]] Nin sanoit ne tyhmet nijlle wijsaille. Andacat meille teiden öliustan / sille meiden Lampudh **sammuuat**.
- [A-III-529-[JES-66:24]] Sille ei pidhe heiden Matons cooleman / eike heiden Tulens **sammuman** / Ja heiden pite iocaitzelle Lihalle yxi Cauhistos oleman.

Verbillä on vastineita itäisissä lähisukukielissä. Sen alkuperä on epäselvä. Sitä on arveltu johdokseksi samasta vartalosta, joka sisältyy adjektiiviin *samea*, mutta yhdistelmä on äänteellisesti ongelmallinen. Uudempien selitysten mukaan sana-vartalo olisi indoiranilainen tai germaaninen laina. Edellisen mukaan se kuuluisi samaan yhteyteen kuin muinaisintian sammumista merkitsevä *šāmyati*, jälkimmäisen mukaan se olisi samaa juurta kuin keskiyläsaksan *stemmen* 'pysähdyttää, tyrehtyttää, padota', jonka taustalla on kantagermaanin **stammian*-. Jälkimmäistä selitystä on pidetty levikin ja äännesuhteiden osalta uskottavampana.

► SKES 1969 *sammua*; SSA 2000 *sammua*; Parpola 2010 FS Tikkanen 313; Koivulehto & Kallio 2016 SUST 274 458–459; Holopainen 2019a 210–211; NES 2020 *sammua*.

sammomatoin a. 'sammumaton' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-171-[LK-3:17]] hen puhdistapi henen Lugansa / ia cokopi Nisuns henen Aittans / Mutta Acanat hen poltapi **sammomatoma**l Tulella.

Verbin (→) *sammoa* kielteinen partisiippi, joka on kiteytynyt adjektiiviksi.

sammottamatoin *a.* 'sammumaton, jota ei voi sammuttaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-642] Anna Perkelette wastan wäkewete neurydhen sotaaseit /
ia lehimeisten cochtan teudhelinen totuus / ia **samottamatoin** rackaus

Verbin (→) *sammuttaa* variantista *sammottaa* muodostettu kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

sammua → **sammoa**

sammuttaa *v.* 'sammuttaa, tukahduttaa, lopettaa, tyydyttää (jano tms.)'
(1544) 36 esiintymää, myös Westh (*samottaa*)

- [A-I-347] SIne HERRA Jumala / ioca colmellen piltillen Tulen liekit
sammutit / swo armolisesta / etteij wikain liecki / meite sinun paluelioijtas /
poltajisi
- [A-III-486-[JES-42:3]] Site seriettye Rokoa / ei henen pidhe rickimurendaman /
ia suitzeuaist Pellauaist ei pide henen **sammuttaman**
- [A-II-544-[EF-6:16]] Mutta caikein ylitze / tygenottacat vskon Kilpi / iolla te
woitta **sammutta** caiki sen Rymen tuliset Noolet.
- [A-I-167-[lis.ESTB-0:9]] Mutta heiden Woijtons / he lukeuat heiden
epäiumaloijdhens woijmahan / Ja tachtouat sinun lupauxes tyhijexi tehde /
Ja poispsychkije sinun perimises / Ja tuckia nijnnen suuta / iotca sinua kijtteuet /
Ja sinun Tempelis / ja Altaris cunnian **sammutta**
- [A-I-186-[2MS-15:9]] Se wiholinen sanoi / Mine tadhon heite tacaaija / ia käsitte /
ia saalist iaca / ia heihin minun mieleni **sammutta**.
- [A-I-207-[PS-104:11]] Eette caiki Element Metzes ioijsit / ja ette peurat heiden
iaanonsa **sammutaisit**.

Johdos verbistä *sammua* (→ *sammoa*). Agricolalla *sammuttaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ulossammuttaa*.

samota *v.* 'tavoitella, rientää, juosta, kuljeskella' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-551-[FIL-3:14]] ia **samoan** sen edespannun Maalin ielkin / sen Callin
tauaran ielkin / ioca edespite ne Jumalan taiualiset Cutzumiset Christusesa
Jesusesa.
- [A-III-653-[AM-6:12]] Cuca taita Orichten cansa **samota** / Eli Härkein cansa
Callion päle kyndä?
- [A-III-293-[PS-59:7]] Anna / heite Ecton polen palata / ia vlwocan ninquin
Coirat / ia **samotcaan** ymberi Caupungin.

Verbillä on varmoja vastineita vain eräissä lähisukukielissä. Sen alkuperä on hämärän peitossa. Agricolalla *samota* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *edelläsamota*.

► SKES 1969 *samota*; SSA 2000 *samota*; EES 2012 *sammuma*; NES 2020 *samota*.

sana s. 'sana, puhe, ilmaus, sanoma, käsky, lupaus, Jumalan sana, sana t. nimi, joka edustaa nimettyä' | (1543) 1012 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-98] Ele mutha ychten **sana**. coscas luet / ano / ia mana
- [A-I-91] Paitz wscn pithä wieckas sucu. caunit **sanat** / ia pitke Lucu.
- [A-O-22] ISe caicki waldias Jumala / anna meille caikinait sitielun / ia rumin tarpet / sinun pyhen Poias Jesusen Christusen meiden Herran tedhen / warielle / ia leuitte sinun **sanas** ymberi caiken mailman
- [A-I-206-[PS-103:20]] Kijtteke HERRA te henen Engelins / te wäkeuet kempit / iotca henen käskyns wlgostoijsmitatt / Ette henen **Sanains** äni cwultaijsijn.
- [A-II-28-[MT-4:4]] Ei ainoas leiues Inhiminen elä / Mutta iocaitzest **sanast** / quin Jumalan suust wloskieupi.
- [A-III-248-[PS-29:0]] Daudin Psalmi. On yxi Ennustos sijte oikiast Jumalan Palueluxest quin on / wsko / Rucous / kijtos / ia **Sanan** Julghistos
- [A-I-569] sine rochkaijsit minun keskeueijselle **sanallas**
- [A-I-84-[LK-1:38]] Nin sano Maria. Catzo herran pica. Tulcon minun sinun **sanas** ielken. Ja Engeli poijslexi henen tykeensä.
- [A-I-131-[NEH-9:8]] Ja sine pidhit **sanas** / sille että sine wanhurscas olet.
- [A-I-606] Herran Christusen Jesusen **Sanan** palueliadhen / se on / Sarnaijadhen edheste / salaijsset ja iulkinaijsset Rucouxet.
- [A-III-403-[PS-119:172]] Minun Kieleni pite puhuman sinun **Sanastas** / Sille caiki sinun Keskys ouat oikiat.
- [A-I-82-[JH-1:1]] Alghusa oli **Sana** / Ja **Sana** oli Jumalan tykenä / Ja Jumala oli se **Sana**

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä mutta ei etäsukukielissä. Sille on esitetty balttilaista lainaetymologiaa, mutta tätä ei pidetä uskottavana. Sanan alkuperä on toistaiseksi tuntematon. Agricolalla *sana* esiintyy myös perusosana yhdys-sanoissa (→) *alkusana*, *esisana*, *harkkasana*, *jumalansana*, *kiitossana*, *käskysana*, *lähetyssana*, *pilkkasana*, *rippisana*.

► SKES 1969 *sana*; Liukkonen 1999 SUST 235 124–127; SSA 2000 *sana*; EES 2012 *sōna*; Junttila 2015 113; NES 2020 *sana*.

***sananjulistus** s. 'sananjulistaminen'

Sananjulistus ei esiinny Agricolalla yhdyssanana, vaan ainoastaan sanaliittona.

► Jussila 1998 *sananjulistus*.

sanankamppaus s. 'sanasota, kiista' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-583-[1TIM-6:4]] hen ombi piminnyt / ia ei miten taidha. Waan on sairas Kysymisis ia **Sanancampauxis** / ioista nouse Cateus / Rijta / Häueisus Pahatlwlot /

Substantiiveista (→) *sana* ja (→) *kamppaus* muodostettu yhdyssana.

sanankantaja s. 'sanansaattaja' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-195-[LK-9:52]] Ja lehetti **Sanancandaijat** edhellens / Ja he menit ychten Samaritanein Caupungin / henelle Maia walmistaman.
- [A-II-662-[JAK-2:25]] Samalmoto mös se Porto Rahab / eikö hen Töiste Wanhurskattu ole coska hen coriasi ne **Sanancandaiat** / ia toista Tijete möte heite wloslaski?

Substantiiveista (→) *sana* ja (→) *kantaja* muodostettu yhdyssana.

sananolasko, -u s. 'sananolasku, sananparsi, puheenparsi' | (1548) 11 esiintymää, myös Westh

- [A-II-207-[LK-12:00]] Tulda se on sen **Sananolaskon** taual (Mine tadhon Tulen sytyte) se on / Mine tadhon ridan nosta Euangelium cautta
- [A-II-615-[2PT-2:22]] Nijlle ombi tapactunut se totinen **Sananolasko** / Coira palaiapi oxennoxensa tyghe. Ja / pesty Sica henens Ropacosa iellens hiero.
- [A-III-583-[HES-18:2]] Mlxi te prucat Israelin maasa teiden seassan / temen **SananLaskun** / ia sanotta. Iset ouat Hapatut winamariat sönyet / Waan Lastein Hampat ouat sijte heltynyet.

Substantiiveista (→) *sana* ja (→) *lasko*, *lasku* muodostettu yhdyssana, jonka rinnalla esiintyy myös sanaliittomuotoinen *sanan lasku*. Jälkiosa viittaa tässä yhteydessä sanojen pudottelemiseen tai päästelemiseen.

***sananalvelija** s. 'saarnaaja'

Sananalvelija ei esiinny Agricolalla yhdyssanana, vaan ainoastaan sanaliittona.

► Jussila 1998 *sananalvelija*.

sananparsi s. 'sananparsi, sanontatapa' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-409-[PS-127:0]] Teme Psalmi opetta Ettei Walta / Kirco / ia Honeenhallitos woidha eli taita asetetta / hallitta / taica warielta / Ellei HERRA siugna / Sen **Sananparden** ielkin / HERRAN Siugnaus se rickauttapi.
- [A-III-446-R] Ne wanhat) se on / Ninquin **Sananparsi** on / Wanha Maan Tapa ia Meno paras ombi. Jonga päle Inhimiset haasiuat ia sanouat. Woi weickon / Ne Wanhat Tauat parahimmat.

Substantiiveista (→) *sana* ja *parsi* muodostettu yhdyssana. *Parsi*-sanalla on varmoja etymologisia vastineita lähisukukielissä ja mahdollisia vastineita etäsukukielissäkin. Sen vanhempia merkityksiä näyttävät olevan 'orsi, lankku, palkki; seinämäinen rakennelma, seinän erottama osasto, pilttuu', josta viimeksi mainitusta on kehittynyt 'lajin' tai 'laadun' merkitys. Sanaa on arveltu sekä germaaniseksi, balttilaiseksi että vanhemmaksi indoeurooppalaiseksi lainaksi. *Parsi* ei esiinny Agricolalla itenäisenä sanana.

► SKES 1962 *parsi*; Koivulehto 1979 FS Fromm 142–146; SSA 1995 *parsi*; Koivulehto 1999c SUST 237 159; LÄGLOS 2012 *parsi*; EES 2012 *parsi*; Junttila 2015 104; NES 2020 *parsi*.

sanansaattaa → sanasaattaa

sanansaattaja s. 'sanansaattaja, sanantuoja' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-57-[MT-12:48]] Nin wastasi hen / ia sanoi sille **sanansaattaille** /
Cuca on minun eiten / taicka cutka ouat minun welijeni?
- [A-III-761] On yxi Laitossarna / nijte Pappia wistan / iossa he menostans
Opetetaan / Ette he Jumalata pelkeisit / oikein opetaisit / ia Jumalisesta eleisit /
iosta coco Seurakunda parannuisit / Senuoxi he mös Jumalan Engelixi ia
Sanansaattaixi cutzuttan

Substantiivin (→) *sana* ja *saattaa*-verbin tekijännimijohdoksen (→) *saattaja* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdyssana.

sanansaattamus s. 'sanansaattaminen, sanoman tuominen' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-724-[HGG-1:13]] Nin sanoi Haggai HERRAN Engelil / iolla HERRAN
Sanansaattamus oli sen Canssan tyge. Mine olen teiden cansan / sanopi
HERRA.

Substantiivista (→) *sana* ja (→) *saattaa*-verbin teonnimijohdoksesta *saattamus* muodostettu yhdyssana.

sanasaattaa v. 'saattaa sanoma, ilmoittaa' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-86-[MT-2:8]] Ja lehetti heiden Bethlehemin / ia sanoi / Menget sinne /
kysykette wisusti lapsesta / Mutta cosca te leudhet / nijn **sanasattacat** minulle /
ette minekin tulisin / ia cumardajisin hende.
- [A-I-440] IJancaickinen / caikiwaldias Jumala / ioca pyhen neitzön Marian
codhosta / Engelin **sanansaattais** / tadhoit anda sinun Sanas / lihan pällens otta

Substantiivista (→) *sana* ja verbistä (→) *saattaa* muodostetusta sanaliitosta tiivistynyt yhdyssanamuoto. Objektina oleva määriteosa taipuu ilmeisesti objektin sijoissa, mutta ortografian ja esimerkkien vähyyden takia tätä on mahdotonta todentaa kaikissa konteksteissa. Agricolan *sanansaattais* lienee tulkittava E-infinitiivin inessiiviksi ('saattaessa'; *angelo nuntiante*).

► Gummerus 1947 220.

sanella v. 'puhua, kertoa' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-309-[PS-143:5]] Mine muijstelen nijnnen entisten Aijcain pälle / Mine
puhun caikista sinun Töijstes / Ja **sanelen** sinun Käsialastas.
- [A-II-122-[MK-5:16]] Ja ne **sanelit** heille iotca sen nähnyet olit / mite sen
riuatun Perchelelda tapachtunut oli / ia sighoista.

Johdos verbistä (→) *sanoa*.

sangen *adv.* 'sangen, hyvin; suuresti, kovasti'
(1544) 279 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-27] kieuhein meno on **sangen** sitke.
- [A-III-192-[AP-2:2]] ia äkiste tapachtui Taiuahast yxi Hwmaus / ninquin **sangen** ialo Tulispä olis tullut / Ja teutti caiken Honen / cussa he olit istumas.
- [A-I-86-[MT-2:10]] Cosca he nyt Tächden näijt / ihastuijt he **sangen** swrella ilola
- [A-III-47-[HES-37:2]] Ja catzo / sielle oli **sangen** palio Luita kedholla / ia ne olit ylenquiat.
- [A-I-173-[JES-64:9]] Herra / äle **sangen** wihastu / ja ijexi aijattele Synnin pälle / Catzo sis sen pälle / ette me caiki sinun Canssas olema.
- [A-II-76-[MT-19:25]] Coska nyt Opetuslapset ne cwlit / peliestyit he **sangen** / ia sanoit / Cuca sijs woipi autuaxi tulla?
- [A-I-257-[PS-6:11]] Caicki minun wiholisen häpijen saauat / ia **sangen** peläteten / tacaperin heidens kiendeuet / ia äckiste häweystehen.
- [A-III-180] ette hen nin hwtain hengens yles annoi / ia neit sen maan ieristöxen / ia mite tapachtunut oli / pelkesit he **sanghen** / ia kunnioitit Jumalata

Hämärtynyt taivutusmuoto, todennäköisesti yksikön instruktiivi, samasta vartalosta, joka sisältyy adjektiivieihin *sankea* ja *sankka*. Sanavartalolla on vastineita useissa lähisukukielissä, mutta sen alkuperä on tuntematon. Agricolalla *sangen* esiintyy myös perusosana yhdysadverbissa (→) *ylensangen*.

► SKES 1969 *sangen*; SSA 2000 *sankka*; NES 2020 *sangen*.

sangenkovan *adv.* 'suuresti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-70-[MT-17:6]] Ja quin Opetuslapset sen cwlit / langesit he caswoillens / ia peliestyit **sangencouan**.

Kahdesta instruktiivimuotoisesta adverbista, (→) *sangen* ja (→) *kovan*, muodostettu yhdysadverbi. Merkitystä vahvistava *sangen* esiintyy yleensä itsenäisenä adverbina, joten on epävarmaa, voidaanko yhdyssanaa pitää aitona. Yhdyssanatulkintaa puoltaa se, että Agricolalla esiintyy muitakin adverbialkuisia yhdysadverbeja.

► Toropainen 2017 69–70.

sangenväkevä *a.* 'hyvin vahva' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-820] **Sangenwäkeuet** sinun wiholises ouat / ylenswret he ouat / wijsaimmat he ouat

Adverbista (→) *sangen* ja adjektiivista (→) *väkevä* muodostettu yhdysadjektiivi, jonka esikuvana on ilmeisesti latinan *praeptens*.

► Gummerus 1955 598.

sankari s. 'mahtimies, sotapäällikkö, sankari' | (1544) 31 esiintymää

- [A-I-121-[JER-14:9]] Mixi sine itzes pidhet / ninquin se Kempí / ioca hämmestynyt ombi? Ja ninquin se **Sangari** / ioca eij woij wapahta?
- [A-I-187-[2MS-15:15]] Silloin hemmestuit Edomin päruchtinat / Ja Cauhistos tarttuij Moabin **sangarihin** / Caiki Canaan asuijat condattihin.
- [A-II-126-[MK-6:21]] Ja coska souelias peiue tuli / että Herodes Syndyme peiuens päle / Echtolisen teki ylimesten ia Pämiesten ia **Sangariten** Galileas
- [A-III-200] Ensin / sittequin hen Isens Carian paimen ollesans / Jalopeuran ia Carhun tappanut oli / nin hen Sodhas / sen **Sangarin** Goliath ylitzewoitti

Sanalla ei ole vastineita sukukielissä. Se on todennäköisesti lainaa muinaisruotsista, jossa *sangare* on merkinnyt 'laulajaa'. Selitys on kuitenkin epävarma merkityseron takia.

► SKES 1969 *sankari*; SSA 2000 *sankari*; NES 2020 *sankari*.

sanoa, sanova v. 'sanoa, lausua, ilmaista, neuvoa, esittää, kirjoittaa' (1543) 4279 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-5-[2MS-20:5]] MIne olen (ma itze Jumala taiuaasta iocaitzelle Inhimisille **sanopi** sinun Herras Jumalas / wekeue / kiuas / ia costan Iseiden rioxet / iotca minua wihasit lapsisa / hama colmanden / ia nelienden Poluen asti.
- [A-O-15-[JH-20:22]] Ylesnousemisens ielkin / hen puhalsi heiden pälens / ia **sanoi** heille Ottaca se pyhe Hengi /
- [A-I-2] Kiria itzestens / näin **sano**.
- [A-II-59-[MT-13:33]] Toisen wertauxen **sanoi** hen heille. Taiuan waldakunda ombi Hapatoxen wertainen ionga waimo otti / ia seghoitti colmen wacan iauhoia / siihen asti quin caiki happani
- [A-I-7] Telle kwlla sömen pite. (ninquin Almansar **sano**) Ingfäria / Pippuroijta / Caligot / ia Nelike.
- [A-II-641-[HEB-7:11]] mite sijtte oli taruetta **sanoua**
- [A-III-666-R] Nineue) Se oli coco Assyrian Waldakunnan wäkeue Päcaupungi / ionga Ninus Kuningas / Lycumin Wirdhan tykene rakensi / Aturian kedhoissa / quin Strabo **sano**
- [A-II-27-[MT-3:17]] Ja catzo / äni Taiuahast **sonoi** / Teme on minun racas Poican / iossa minul on hye sosijo.

Verbillä on vastineita kaikissa sukukielissä. Se on johdos substantiivista (→) *sana*. Agricolan teksteistä löytyy 10 tapausta, jossa sanan ensi tavun vokaali on virheelisesti kirjoitettu o:ksi. Agricolalla *sanoa* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *edessanoa*, *jällenssanoa*, *kiitoksensanoa*, *ulossanoa*, *vastaansanoa*.

► SKES 1969 *sana*; SSA 2000 *sanoa*; NES 2020 *sanoa*.

sanoma s. 'sanoma, viesti, ilmoitus, huhu, häly' | (1544) 43 esiintymää, myös Westh

- [A-I-321-[HAB-3:2]] HERRA / mine olen sinun **Sanomas** cuullut / nijn / ette mine hämmestu in
- [A-I-401] O HERRA ISE caikiwaldias Jumala / woodhatta sinun armos meiden mielihin / ette me / iotca Engelin **sanoman** cautta / Christusen / sinun poias / syndymisen tunnemma
- [A-II-148-[MK-13:7]] Mutta coska te cwletta Sotija / ia Sotain **sanomita** / Nin ellette pelietkö / Sille ette ne pite tapachtuman / waan ei cochta loppu ole.
- [A-II-177-[LK-5:15]] Nin **sanoma** wiele leuisi enem in henest / Ja palio Canssa cokounsi cwleman / ia henen cauttans parattaman heiden Taudhistans.
- [A-III-530-[JER-3:9]] Ja sijte henen Horudhens **sanomasta** / ombi Maa saastutettu

Johdos verbistä (→) *sanoa*. Agricolalla *sanoma* esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (→) *uusisanoma*.

sanomasaattaa v. 'saattaa sanoma, viedä viesti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-122-[MK-5:14]] Mutta ne sikurit pois pakenit / ia **sanomansatid** Caupungihin ia maan kylj in.

Substantiivin (→) *sanoma* ja verbin (→) *saattaa* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdyssana. Objektina oleva alkuosa taipuu todennäköisesti objektin sijoissa, mutta lisäesimerkkien puutteessa tätä on mahdotonta todentaa. Rinnalla esiintyy myös yhdysverbi (→) *sanasaattaa*.

sanoma|toin, -ton a. 'sanomaton, jota ei voi sanoin ilmaista; sanaton, äänetön' (1544) 24 esiintymää, myös Westh

- [A-I-445] OSotta meille HERRA / caikiwaldias Jumala armolisesta sinun **sanomaton** laupiudhes
- [A-III-428-[PS-145:3]] Swri ombi HERRA ia sangen Cunnialinen / ia henen swruens ombi **sanomatoin**.
- [A-I-747] Me waijuaset synniset / iotca olema synnin odhalla coleman haawan saneet / tulema tenepene sinun etehes / turuaten sinun **sanomattomahan** hywuytees ia rackautees
- [A-I-477] caikein neurein sydhemet sytytte / ette he **sanomattomille** hoocauxille rucoelisit / ia saijsit rucouxillans / ette he tundesit Isen Jumalan / Jesusen Christusen cautta / sinun awusas
- [A-II-437-[ROM-8:26]] Waan itze Hengi manapi hyue meiden edesten / **sanomattomilla** Hocauxila.

Verbin (→) *sanoa* kielteinen partisiippi, joka on kiteytynyt adjektiiviksi. Agricolalla *sanomatoin* esiintyy myös perusosana yhdysadjektiivissa (→) *ulossanomatoin*.

sanomattomalt *adv.* 'tavalla, jota ei voi sanoin ilmaista' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-475] O HERRA Jumala pyhe hengi / ioca ydhencaltainen / samaolewaijnen / ia yxijancaikinen / Isen ia poias cansa oleuaijnen / ia heiste **sanomattomald** wlgoskieupä

Verbin (→) *sanoa* kielteiseen partisiippiin (→) *sanomaton* perustuva loppuheittoinen adverb, joka on joko ablatiivimuoto tai ablatiiviin perustuva adverbijohdos. Sana on käännös latinan adverbista *ineffabiliter*.

► Gummerus 1947 253.

sanominen *s.* 'sanominen, sanottava' | (1544) 8 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-540] Jos sijs o hyuestisiugnattu HERRA ioca teijt temen hywuydhen sinun paluelias / sinun laupiudhes ylenpaltisudhen cautta / Mite sinun paluelias enembi on **sanomista** sinun edhessesses?
- [A-II-186-[LK-7:40]] Jesus wastaten sanoi henen tygens / Simon / Minulla ombi iotakin sinulle **sanomist**.
- [A-II-644-[HEB-9:5]] Mutta sen ylinne päle olit ne Cunnialisudhen Cherubim / iotca ylitzewariosit sen Armon Stolin / ioista cappaleista ei ole nyt erinomatin **sanomista**.
- [A-III-164-[JH-16:12]] Wiele nyt minulla olis teille polio [po. palio] **sanomist** / waan ette te nyt Woi canda.

Johdos verbistä (→) *sanoa*. Agricolan kaikki esiintymät ovat partitiivimuotoisia.

sanottapa *a.* 'sanottava, joka kuuluu sanoa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-561] Toijnen Caunis rucous teudhelle wscolla Sydhemes aijatteldaua ja **sanottapa** / cosca Jumalan Peudhelle kieudhen

Verbin (→) *sanoa* passiivinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina

sanottavainen → **jäljestsanottavainen**

sanova → **sanoa**

santa *s.* 'santa, hiekka' | (1544) 15 esiintymää

- [A-I-155-[1MS-32:12]] Sine sanonut olet / Mine tahdon sinulle hywe tehde / Ja lewitä sinun sijemenes ninquin **sannan** meresse / ioca palioudhen tehden eij woijdhan luckeita
- [A-I-771] Nyt / waicka minulla ombi swret / monet / ia wsemat synnit quin hiuxi pääs / roho maas / lehti puus / **Sanda** / ia pisarit meres / Techti taiuahas
- [A-III-695-[HAB-1:9]] He tuleuat caikitynni wahingoittaman / Edescuhunga he tactouat / nin he lepitzeacarauat / ninquin Itetwli / ia Fangit he ychtencocouat / ninquin **Sanda**.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on joko vanha germaaninen tai nuorempi ruotsalainen laina. Agricolalla *santa* esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (→) *merensanta*.

► Thomsen 1869 147; Streng 1915 201–202; SKES 1969 *santa*; SSA 2000 *santa*; LÄGLOS 2012 *santa*; NES 2020 *santa*.

***sapatinpäivä** → **sabbatti**

sapatti → **sabbatti**

saphirus → **safiiri**

sappi s. 'myrkky, myrkyllinen ruoka- tai juomasekoitus; (kuv.) katkeruus, viha; auringon vieressä näkyvä valoisa kohta' | (1544) 21 esiintymää, myös Westh

- [A-I-113-[5MS-32:33]] Heiden winans ombi Louhikermen wiha / ia ratelewaijsten Waskikermeten **sappi**
- [A-II-335-[AP-8:23]] Sille ette mine näen sinun oleua catkerata **sappe** teunnens / ia solmittuna wärydhelle.
- [A-III-308-[PS-69:23]] Ja he annoit minulle **Sappe** södhexeni / ia Eticata iodhaxeni / minun swrimas Janosani
- [A-III-653-[AM-6:12]] Cuca taita Orichten cansa samota / Eli Härkein cansa Callion päle kyndä? Sille te mwttelot Oikiudhen **Sapexi** / ia sen Wanhurskaudhen Hedelmen Coirohoxi
- [A-I-60] Satehixi peijuen **sappi** / Poudixi Cuum kehä

Sanalla on sappinesteen tai sappirakon merkityksessä vastineita kautta koko suomalais-ugrilaisen kieliperheen. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon.

► SKES 1969 *sappi*; SSA 2000 *sappi*; EES 2012 *sapp*; NES 2020 *sappi*.

sardio s. 'karneoli' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-677-[ILM-4:3]] Ja ioca istui hen oli näkyens sen Kiuen Jaspidi ia **Sardion** caltainen.

Ilmeisesti ruotsin (NT 1526) kautta saatu erikoislaina, joka perustuu kreikan sanaan (*lithos*) *sárdios* 'Sardisista peräisin oleva (kivi)'. Agricolalla rinnakkaismuotona esiintyy latinalaisperäinen (→) *sardius*.

► Streng 1915 202; SAOB 1965 *sardius*.

sardius s. 'karneoli' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-715-[ILM-21:20]] se widhes Sardonix / Se cudes **Sardius** / Se seitzemes Chrysolitus / Se cadhexes Berillus / Se ydhexes Topazius / se kymenes Chrisoprasus / Se yxitoistakymenes Hyacinctus / Se toinetoistakymenes Ametystus.

Sitaattilaina latinan sanasta *sardius*, joka on peräisin kreikasta (→ *sardio*). Laina on voinut tulla myös saksan tai ruotsin kautta.

► Streng 1915 202; SAOB 1965 *sardius*.

sardoniks s. 'sardoniksi (eräs onyks-kiven laji)' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-715-[ILM-21:20]] se widhes **Sardonix** / Se cudes Sardius / Se seitzemes Chrysolitus / Se cadhexes Berillus / Se ydhexes Topazius / se kymenes Chrisoprasus / Se yxitoistakymenes Hyacinctus / Se toinentoistakymenes Ametystus.

Sitaattilaina latinan tai kreikan sanasta *sardónyx*, joka on yhdistelmä sanoista *sárdios* (→ *sardius*) ja *onyx* (→ *onychinus*).

► SAOB 1965 *sardonyx*.

sarka s. 'maakaistale' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-464-[JES-5:10]] sille kymmenen Winatarhain **Sarca** / pite waiuoin ydhen Emperin andaman / ia colmekymmende kyluo Spannia tekeuet ainostans ydhen wacan.

Sanalla on vastineita itämerensuomessa, saamessa ja samojedikielissä eli uralilaisen kielikunnan molemmissa ääripäissä. Lisäksi myös marin *šor-*, jota on aiemmin pidetty suomen *hara*-sanana (→ *harava*) vastineena, saattaa kuulua samaan yhteyteen. Rinnastusta on merkityserojen takia pidetty epävarma, mutta ilmeisesti sana kuitenkin kuuluu vanhaan perintösanastoon.

► SKES 1969 *sarka*; SSA 2000 *sarka*; EES 2012 *sarg*; Aikio 2015a *SUSA* 95 56; NES 2020 *sarka*.

sarvi s. 'eläimen sarvi; sarvimainen uloke; (kuv.) voima' | (1544) 41 esiintymää

- [A-II-697-[ILM-13:11]] Ja mine näin toisen Pedhon ylesastuuan Maasta / ia henelle oli caxi **Saruea** Lamban modhoitzet / ia puhui ninquin Lohi kerme
- [A-III-743-[SAK-9:15]] Sen HERRAN Zebaothin pite heite soieleman / ette he ylessöisit / ia alanssaisit Lingokiuein cansa. Ette he ioisit ia rämeieisit ninquin Winasta / ia teutetyxi tulisit ninquin Malia / ia ninquin Altarin **saruet**.
- [A-I-246-[LK-1:69]] Ja ombi meille ylesnostanut terueuden **saruen** / Daudin henen palueliansa honesa
- [A-II-166-[LK-1:00]] Saruen) se on wäki eli woima / nin on Christus terueyden **Sarui** / se on / hen on se / ionga cautta Jumala on wäkeuesti päättenynt meiden autuahuden / ninquin hen Prophetain cautta oli toiwottanud.

Sanalla on vastineita kautta koko suomalais-ugrilaisen kieliperheen. Se on vanha indoiranilainen laina, jolle rekonstruoitua kantaindoiranilaista alkumuotoa **čr-wā*-edustavat mm. avestan *srū*, *srvā*- 'sarvi, kynsi' ja persian *surū(n)* 'sarvi'.

► SKES 1969 *sarvi*; Joki 1973 *SUST* 151 363–364; SSA 2000 *sarvi*; EES 2012 *sarv*; Holopainen 2019a 220–221; NES 2020 *sarvi*.

sarvillinen → yksisarvillinen

sarvinen → yksisarvinen

sata num. '100, sata' | (1543) 48 esiintymää

- [A-0-24] Caxikymen 20 Colmekymen 30 Neliekymen 40 Visikymen 50 Cusikymen 60 Seitzemenkymen 70 Cadexenkymen 80 Ydexenkymen 90 **Sata** 100 Tuhanen 1000
- [A-I-256-[PS-3:7]] Em mine wäreijä monen **Sadhan** tuhanen edesse / iotca minua ymberipiritteuet
- [A-II-73-[MT-18:12]] Mite te luletta? Jos iollakin Inhimiselle olis **sata** lammast / ia yxi heiste exyis? Eikö hen iätäis ne yhdexenkymmed ia yhdexen mäghillen / ia menis / ia etzeis site exynyttä?
- [A-II-428-[ROM-4:19]] Ja ei hen heickonnut vskosa / eikä mös totellut henen policolutta Rumistansa / Echke hen io lehes **sata** aijastaica wanha oli
- [A-III-650-[AM-5:3]] Se Caupungi iosta Tuhatta vloskeuuet / pite waiuoin **Sata** ylitzien / Ja custa Sata vloskeuuet / pite waiuoin Kymmenen ylitzien / Israelin Honesa.

Sanalla on vastineita kautta koko suomalais-ugrilaisen kieliperheen. Se on hyvin vanha indoiranilainen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **śatá-m* edustavat mm. muinaisintian *śatám* ja avestan *satōm*. On mahdollista, että sana on kaupan-käynnin myötä levinnyt suomalais-ugrilaisiin kieliin osittain erikseen. Agricolalla *sata* esiintyy myös yhdistettyjen lukusanojen perusosana (→ *kaksisataa*, *kolmesataa*, *kuusisataa*, *neljäsataa*, *viisisataa*).

► SKES 1969 *sata*; Joki 1973 SUST 151 311; SSA 2000 *sata*; EES 2012 *sada*; Holopainen 2019a 242–244; NES 2020 *sata*.

sataa v. 'sataa (vettä tms.), putoilla taivaalta; kastua sateessa'
(1544) 19 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-141-[JER-14:21]] Eij ole sijtteen Pacanain Jumalois yxiken / ioca Saten taita anda Nijn eij mös Taijuahat itzestens **sata** taida
- [A-II-666-[JAK-5:17]] hen [Elias] rucoili yhden Rucouxen / ettei pitenyt **sataman** / ia ei mös **satanu** Maan päle colmen Woonna / ia cwtena Cucauna.
- [A-III-226-[PS-11:7]] Hen andapi **sata** ninen Jumalattomadhan päle Paulat / Tulen ia tulikiuiä
- [A-III-648-[AM-4:7]] Ja mine annoin **sata** sen ydhen Caupngin päle / ia toisen Caupungin päle / en andanut sata. Yxi peldo **satanuexi** tuli / ia se toinen Peldo / ioca ei tullut **satanuexi** / poisquieuttui.

Verbillä on varmoja etymologisia lähisukukielissä. Saamesta on esitetty kahtakin eri vastinetta, joko pohjoissaamen verbiä *čuohcit* 'osua, sattua; sataa (lunta)' tai lualajansaamen verbiä *tjätet* 'sadella hiljalleen'. Jälkimmäiselle on esitetty etymologisia

vastineita myös samojedikielistä, esim. enetsin *sāre* 'sade'. Mikäli rinnastus pitää paikkansa, kysymyksessä voisi olla ikivanhaan perintösanastoon kuuluva sana. Sanavartalolle on esitetty myös hyvin vanha indoeurooppalainen lainaetymologia, jonka mukaan se juontuisi putoamista merkitsevästä indoeurooppalaisesta juuresta **kad-*. On myös mahdollista, ettei sana ole lainautunut vielä indoeurooppalaisesta kantakielestä vaan hieman myöhemmin samaan etymologiseen yhteyteen kuuluvasta kantaindoiranilaisesta verbistä **ćad-*. Kaikkien selitysvaihtojen mukaan kyseessä on joka tapauksessa tuhansia vuosia vanha sana.

► SKES 1969 *sataa*; Janhunen 1981 SUSA 77:9 3; Koivulehto 1991 50; SSA 2000 *sataa*; Holopainen 2019a 224; NES 2020 *sataa*; Holopainen 2021 SUSA 98 216.

sata ajastaikainen *a.* 'satavuotias' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-525-[JES-65:20]] Eipe sillen pidhe sielle Lapset oleman / iotca euet peiuihins vlotu / eli Wanhat / iotca heiden Wosians ei teute. Waan ne sata woteiset Piltit pite cooleman / ia ne **sata aiastaicaiset** Synniset pite förbannatut oleman.

Lukusanan (→) *sata* ja substantiivin (→) *ajastaika* muodostamasta sanaliitosta johdettu adjektiivi, jonka ainoa esiintymä Agricolalla on kirjoitettu sanaliitoksi. Muodostustapansa perusteella se on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51.

Satacundia erisn. 'Satakunta' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-19] Toinen **Satacundia** yleminen ia alamainen.

Historiallisen Satakunnan maakunnan nimen latinalaistettu muoto. Satakunnan nimi esiintyy asiakirjoissa 1300-luvulta lähtien eri tavoin kansainvälistetyissä asuissa, mutta kaikkien lähtökohtana on suomalainen *Satakunta*-nimi. Nimen perusosana on *kunta*, jota on arveltu sekä ikivanhaan perintösanastoon kuuluvaksi että vanhaksi germaaniseksi lainaksi (→ *valtakunta*). Alkuosa on vanhaan yhdistetty lukusanaan (→) *sata*, mutta uudempien selitysten mukaan se voisi olla vanha germaaninen laina ja sama elementti, joka on substantiivin (→) *satama* kantana.

► SPK 2007 *Satakunta*; LÄGLOS 2012 *satama*.

sata|kerdainen, -kertainen *a.* 'satakertainen' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-58-[MT-13:8]] Mutamat taas langesit hyueen mahan / ia teijt hedhelmen / Monicadhat **satakerdaisen**
- [A-II-77-[MT-19:29]] minun nimeni tähden / henen pite **satakertaised** saama / ia ijancaikisen elämen perimen

Sanaliitosta (→) *sata kerta* (→ *kerta*) johdettu adjektiivi.

satama s. 'satama, suojainen maihinlaskupaikka, (kuv.) lopullinen päämäärä' (1544) 7 esiintymää

- [A-II-128-[MK-6:53]] Ja quin he ylitzemennyet olit / tulit he Genezarethin maalle / ia laskit **satamahan**.
- [A-II-388-[AP-27:12]] Ja quin ei ollut souelias **Satama** yli Taluen olla / nin he enimitten langesit siihen Neuuon / ette sielde piti laskeman / ios he iollaki mooto olisit woineet tulla Phenician Taluimahan.
- [A-I-495] Tukitze meiden waijhingoidhen raghot / ette me sinun iodhattais / irstahasta puriechtisima / Ja nijn toisesa elemises **satamihin** culkisim

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on aiemmin selitetty johdokseksi verbistä (→) *sataa*, joka alkuaan on yleisesti merkinnyt 'pudota, laskea', mutta nykykäsityksen mukaan *satama* on pikemmin lainaa germaaniselta taholta. Vartalon germaaniseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **stapa-*, jota esim. gootissa edustaa *staps* 'ranta, paikka'. Nykyruotsin murteissa samaan yhteyteen kuuluva *stad* voi merkitä meren, järven tai joen rantaa; kirjakielen *stad* 'kaupunki' on myös samaa juurta.

► SKES 1969 *satama*; Nikkilä 1988c Suomi 143 153–158; SSA 2000 *satama*; EES 2012 *sadam*; LÄGLOS 2012 *satama*; NES 2020 *satama*.

satamies → **sotamies**

satatuhatta num. '100 000, satatuhatta' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-213-[PS-144:13]] Meiden Aittam olcon täunne / ja caikinaijsest Tawarast ylitzewootakan / Ette meiden Lambat poikisit tuhatt / ja meiden kylise / **satatuhatta**

Lukusanoista (→) *sata* ja (→) *tuhat* muodostettu yhdyssana. Agricolan Psalttarin vastaavassa kohdassa samat lukusanat on kirjoitettu sanaliitoksi. Raamatullisessa yhteydessään ilmaus ei edusta täsmällistä lukusanaa vaan hyvin suuren määrän kuvausta.

sata vuoteinen a. 'satavuotias' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-525-[JES-65:20]] Eipe sillen pidhe sielle Lapset oleman / iotca euet peuihins vlotu / eli Wanhat / iotca heiden Wosians ei teute. Waan ne **sata woteiset** Piltit pite cooleman / ia ne sata aiastaicaiset Synniset pite förbannatut oleman.

Lukusanasta (→) *sata* ja (→) *vuosi*-sanana adjektiivijohdoksesta koostuva sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51.

sateineste s. 'sateen estäminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-648-R] 2. **SateinEste**.

[A-III-648-[AM-4:7]] Olen mös mine teilde Saten poisipitenyt / quin wiele colme Cwcautta olit Elonaicahan asti / Ja mine annoin sata sen ydhen Caupngin [!] päle / ia toisen Caupungin päle / en andanut sata.

Substantiiveista (→) *sade* ja (→) *este* muodostettu yhdyssana, joka Agricolalla esiintyy väliotsikon tapaisena reunahuomautuksena. Lause-esimerkki on väliotsikon tarkoittama tekstinkohta.

sattua, sattuva v. 'osua, tulla osaksi, koskettaa, joutua, tapahtua'
(1544) 20 esiintymää

- [A-I-722] Ja minun Esiwanhemista [on]minulle **sattunut** perimisexi / etten mine itzesteni ychten hywe aijatosta ruuennut / palio wehemin edhestoon / eli iotaki hyue teko taijdhan päätte /
- [A-I-799] Anna meille armos / ette me caikinaijset saijraudhet taudhit / köyhydhet / pilcat / waijuat / ja mwde wastoinkieumiset / mielelisesta kerssim / ia tuntisima nijte caikia meille **sattua** sinun Jumalisesta tadhostas
- [A-III-726-[HGG-2:14]] Ja ne Papit wastasit / ia sanoit. Ei / Haggai sanoit. Mutta ios iocu Saastainen iostacusta satutetusta Radhosta / ychte neiste **sattuuis** / tulisco se mös saastaisexi?
- [A-II-577-[1TIM-1:19]] Jotca mutomat ouat heistens poissyseneet / ia ouat Uskosa Haaxirickohon **sattuneet**.
- [A-III-729-[SAK-1:6]] Eikö nin ole tapactanut? Ette minun Sanan / ia minun Oikiudhen / iotca mine keskin / minun Palueliani / Prophetain cautta / ouat teiden Isein **sattunut**?

Verbillä on vastineita lähisukukielissä. Sama vartalo on ilmeisesti myös mordvan verbissä *satoms*, joka merkitsee mm. 'riittää; tulla osaksi; tavoittaa; saada aikaan'. Sanavartalo lasketaan kuuluvaksi vanhaan perintösanastoon. Sitä on arveltu johdokseksi vanhemmasta (→) *saada*-verbistä, ja myös johtosuhdetta (→) *sataa*-verbiin on pidetty mahdollisena. Itämerensuomen sanoissa toisen tavun *u*-vokaali sisältää yleensä johdinaineksen. Agricolalla *sattua* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ympärinssattua*.

► SKES 1969 *sattua*; UEW 1988 754; SSA 2000 *sattua*; EES 2012 *sattuma*; NES 2020 *sattua*.

satuloita v. 'satuloida, varustaa satulalla' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-123-[1MS-22:3]] Nin ylesnoui Abraham warahin homenelta / ia **satuloitzi** Asins / ia otti mötens caxi Trengi / ia henen Poicans Isaach.

Johdos substantiivista *satula*, joka ei esiinny Agricolan teoksissa. *Satula* on vanha germaaninen laina, jolla on vastineita kaikissa lähisukukielissä.

► Thomsen 1869 147; SKES 1969 *satula*; SSA 2000 *satula*; LÄGLOS 2012 *satula*; EES 2012 *sadul*; NES 2020 *satula*.

satutettu *a.* 'jota on) kosketettu' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-726-[HGG-2:14]] Mutta ios iocu Saastainen iostacusta **satutetusta** Radhosta / ychte neiste sattuuis / tulisco se mös saastaisexi? Ne Papit wastasit / ia sanoit. Se tulis saastaisexi.

Verbin (→) *satuttaa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

satuttaa *v.* 'osua, koskea, koskettaa' | (1549) 2 esiintymää, myös Westh

- [A-III-50] Sille ettei kengen olisi tainut kättens sinun **satutta** / ellei Jumala site olisi sallinut.
- [A-III-725-[HGG-2:13]] Jos iocu cannais pyhitetyn Lihan henen waatens helmasa / ia **satutais** sijtte waateins helmalla Leipe / Pwron / Winan / Olium / eli mike Rooca se olis / Tulisko se mös Pyhexi?

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on johdos verbistä (→) *sattua*.

► SKES 1969 *sattua*; SSA 2000 *sattua*; NES 2020 *satuttaa*.

sauna *s.* 'sauna, kylpy' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-21] Ele szonist werta nyt laske. ele mös **Saunas** käydhe raski.

Sanalla on vastineita lähisukukielissä ja saamessa. Sen etäisempi alkuperä on epäselvä. Esitetty germaaninen lainaetymologia on merkityserojen takia epäuskottava. Myöskään aiemmin esitetty muinaisvenäläinen lainaetymologia ei ole saanut kannatusta.

► SKES 1969 *sauna*; SSA 2000 *sauna*; LÄGLOS 2012 *sauna*; EES 2012 *saun*; NES 2020 *sauna*.

sauva *s.* 'vaellus-, paimen- tms. sauva, keppi' | (1544) 17 esiintymää

- [A-I-154] eij minulla ollut enämbi / quin teme **Sauua** / cosca mine ylitze temen Jordanin walsin
- [A-III-242-[PS-23:4]] Ja waicka mine waellaisin pimies Laxos / em mine pelkeisi miteken pahutta / Ettes olet minun cansani / Sinun Capulas ia **Sauwas** minun tukeeuat.
- [A-III-684-[MIK-7:14]] Mutta caitze Canssas sinun **Sauualas** / sinun Perimises Lauman / ioca asupi seke yxinens Metzes / ette Pellon Nurmis.
- [A-III-739-[SAK-8:4]] Nein sanopi se HERRA Zebaoth / Edespein pite asuman Jerusalemin Cadhuilla wanhat Miehet ia waimot / iotca **Sauualla** noiauat swren wanhudhens teden.

Sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se kuuluu ikivanhaan perintö-sanastoon.

► SKES 1969 *sauva*; SSA 2000 *sauva*; EES 2012 *sau*¹; NES 2020 *sauva*.

savenvalaja s. 'savenvalaja, saviastioiden valmistaja' | (1548) 14 esiintymää

- [A-II-104-[MT-27:7]] Nin he pidhit neuuo / ia ostit nijlle yhden **Sawenualaian** pellow / Pilagrimen Hautamisexi.
- [A-III-545-[JER-18:3]] Nin mine alasmenin sen **Sauenualaian** Honesen / ia catzo / hen töteteki sen Pörens päle.
- [A-III-575-[VLT-4:2]] Ne Kempit Zionin Poiat / Cullan werdhaxi luetut / quinga he nyt ouat Sauen Crusin caltaisexi aruatut / iotca **Sauenwalaia** tekepi.

Substantiiveista (⇒) *savi* ja (⇒) *valaja* muodostettu yhdyssana.

savi s. 'savi' | (1551) 13 esiintymää

- [A-III-477-[JES-29:16]] Oij mixi te nin nuriat oletta? Jwri quin iocu Sauenualaian **sau**i aiattelis / ia iocu Käsiäla puhuis henen Mestaristans / Eipe hen minua tehnyt
- [A-III-575-[VLT-4:2]] Ne Kempit Zionin Poiat / Cullan werdhaxi luetut / quinga he nyt ouat **Sauen** Crusin caltaisexi aruatut / iotca Sauenwalaia tekepi.
- [A-III-595-[DAN-2:33]] Sen Säätet olit Raudhast / Sen Jalghat olit politain Raudhast / ia politain **Sauest**.
- [A-III-692-[NAH-3:14]] Ammunna sinus Wette / sille sinun pite scantzattaman / Paranna sinun Linnas / Mene **Sauen** sisel / ia sotke site / ia teghe wäkeuet tijlit.

Sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se kuuluu ikivanhaan perintö-sanastoon.

► SKES 1969 *savi*; SSA 2000 *savi*; EES 2012 *savi*; NES 2020 *savi*.

savi astia s. 'saviastia' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-462] Mutta waica sine widhoin meille pyhes Castein lechteis wscon lepitze / caiki synnit andexiannoit / ette me quitengi nincauuan quin me temen coleuaisen lihan ymbericannam / ia sinun armos rickaudhen waletuis **sau**i **astijois** / wieme / iocapeiue Inhimisen heickoudhen tedhen rikoma

Substantiiveista (⇒) *savi* ja (⇒) *astia* muodostettu yhdyssana. Agricolan ainoa esiintymä on kirjoitettu sanaliitoksi, mutta rakenteensa perusteella se on luokiteltava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 92.

savikruusi s. 'saviruukku, saviastia' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-232-[LK-22:10]] Nin hen sanoi heille / Catzo / coska te Caupungin siseltuletta / cochtapi teijen yxi Inhiminen candadhen wette **Sauicrusis** / noudhataca hende siihen Honesen / iohonga hen siselmene
- [A-III-635-[JOEL-2:6]] Canssat henen edesens pite hemmestymen / ette caiki Casuot tuleuat nin Pleikixi quin **Sauicrws**i.

Substantiiveista (→) *savi* ja (→) *kruusi* muodostettu yhdyssana.

savinen *a.* 'savesta tehty' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-708] Sinua mine neuresti rucolen / ettes temen ialon tauaran / ionga mine kannan tesse **sawisesa** astijasa / sinun armostas / nijn sine se laupiahasta minussa warielle ia ketke
- [A-II-501-[2KOR-4:7]] Mutta meille ombi sencaltainen Tauara **sauisis** Astioissa / senpäle / ette se ylenpaldinen woima pite olema Jumalalda / ia ei meiste.
- [A-III-263-[PS-12:7]] HERRAN puhet ouat kircat / ninquin cwrnittu hopia **sawises** crwsis / Seitzemen kertan coieteldu.

Substantiivista (→) *savi* johdettu adjektiivi.

savinenastia *s.* 'saviastia' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-216-[PS-2:9]] Sinun pite heite raudhaisel Waltical serckemen / ia ninquin **Sauisenastian** heite murendaman.

Adjektiivista (→) *savinen* ja substantiivista (→) *astia* muodostettu yhdyssana. Sama yhdistelmä esiintyy myös sanaliittona.

savu *s.* 'savu; pyhä savu, suitsutus' | (1544) 24 esiintymää

- [A-I-300-[PS-102:4]] Sille minun peijweni ouat cwluneet nin quin **Sawu** / Ja minun Luuni ouat poltetut ninquin kekäle.
- [A-II-686-[ILM-9:2]] Ja he auasi sywuydhen Caiuon / ia Caiuon **Sauw** yleskeui / ninquin swren wghnin **Sauw** / ia Auringoinen pimestui ia Tuuli sijte Caiuon **Sauusta**.
- [A-III-771-[2MS-19:18]] Mutta se coco Sinain wori suitzi sijte / ette HERRA Jumala sen päle alasastui tulen sisel / ia sen **Sauu** yleskeui ninquin Ugnista / nin ette se coco Wori sangen wapisi /
- [A-II-683-[ILM-8:4]] Ja sen makean haiun **Sauw** Pyhein Rucoxista ylesnoui Engelin Kädheste Jumalan eten.

Sanalla tai sen vartalolla on vastineita kaikissa lähisukukielissä sekä eräissä etäsukukielissä. Sanavartalo kuuluu ilmeisesti vanhaan perintösanastoon. Myös germaanista lainaetymologiaa on ehdotettu, mutta siihen liittyy sekä semanttisia että äänteellisiä ongelmia, joiden takia se vaikuttaa epäuskottavalta. Agricolalla *savu* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *pyhäsavu*.

► SKES 1969 *savu*; UEW 1988 754; SSA 2000 *savu*; Koivulehto & Kallio 2016 SUST 274 458; NES 2020 *savu*.

savunastia *s.* 'suitsutusastia' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-683-[ILM-8:3]] Ja yxi toinen Engeli tuli / ia seisoi Altarin edes / ia henelle oli cullainen Pyhen **saunastia** / ia henelle annetin palio makea haiua

Substantiiveista (→) *savu* ja (→) *astia* muodostettu yhdyssana. Agricolalla esiintyy myös yhdyssana (→) *pyhänsavunastia*, jota luultavasti on tarkoitettu myös käsillä olevassa yhdistelmässä.

savunsuitsu s. 'savupatsas' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-317-[AP-2:19]] Ja mine annan Ihmeit ylhel Taiuahas / ia Mercki alahal Maan päle / Weren ia Tulen ia **sawnswitzun**.
- [A-III-637-[JOEL-2:30]] Ja tadhon anda Tunnustechti Taiuas ia Maas / nimittein / Weren / Tulen / ia **Sauunsuitzun**.

Substantiiveista (→) *savu* ja (→) *suitsu* muodostettu yhdyssana.

savunufri s. 'polttohuri' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-609-[HOS-2:15]] Jurinijn mine tadhon etziskelle henen yltzens Baalin peiuets / iolla hen **Sawnwffri** ylessytytti / ia itzens caunista Cultaledhille / ia Caulahopeillans.

Substantiiveista (→) *savu* ja (→) *ufri* muodostettu yhdyssana.

savu-ufri s. 'uhrisavu' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-305-[PS-141:2]] Olcon minun Rucouxen keloولين sinun edheses / ninquin yxi **Sawuwffri** / Minun kätteni ylennys / ninquin yxi Ildawffri
- [A-III-424-[PS-141:2]] Keluatkon minun Rucouxen sinun edesses Ninquin yxi **Sawwffri** / Minun Käteni ylennys / ninquin yxi Ildawffri.

Substantiiveista (→) *savu* ja (→) *ufri* muodostettu yhdyssana.

scaftaulu → **skafaulu**

se, see *dem.pron.* 'se, hän, sellainen'; lisäksi kieliopillista käyttöä (1543) 11 543 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-1] Laki / **se** Sielun hirmutta / mutt Cristus **sen** tas lodhutta.
- [A-O-16-[1KOR-11:25]] Ottaca / iocatta teste caiki / Teme calki on **se** wsi testamenti / minun wereseni / ioca teiden ia monen theden wlosuodhatetan / syndijn andexi andamuxi. **Se** techkette quin wsein te iotta / minun muistoxeni.
- [A-O-13] Joca vscopi / ia castetan / hen tule autuaxi / Joca tas ei vscu / **se** cadhotetan.
- [A-I-119-[JOEL-1:15]] Oij oij **site** peijue / Sille Herran peijue ombi iuri lesne / ia tulepi ninquin cadhottus **silde** Caickiwaltialda
- [A-II-240-[LK-24:5]] Nin sanoit he heille / Mixi te etzitte **sitä** Eleuete Coollutten sekan?

- [A-III-379-[PS-110:4]] **Se** HERRA on wannonut / ia eipe henen **sitä** catuman pidhe / Sine olet yxi Pappi ijancaikisesta / **sen** Melchisedechin Sädhyn ielkin.
- [A-I-859] MUtta **se** on tarpelinen saadhaxens ijacaikisen terueydhen / ette me mös lujasti meiden HERRAN Jesusen Christusen wscoijsima
- [A-II-479-[1KOR-11:6]] Nyt ette **se** ombi ryme / Ette Waimo pitä keritudh eli Leicatudh Hiuxet / nin peitteken Päänse.
- [A-III-735-[SAK-5:8]] Ja hen sanoi / **Se** ombi **see** Jumalatoim Oppi. Ja hen heitti **sen** Mitan keskelle / Ja laski **sen** Siantinan Pistyn ylhelle **sen** Mitan aucon päle.

Pronominilla on vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Monet sen taivutusmuodot ovat kiteytyneet itsenäisiksi sanoiksi. Agricolan kielessä se esiintyy tavanomaisten merkitystensä lisäksi määräisenä artikkelina, muodollisena subjektina ja tehostavana jälkipronominina ruotsin mallin mukaan.

► SKES 1969 *se*; Kiuru 1990 278–306; SSA 2000 *se*; EES 2012 *see*; NES 2020 *se*.

seas¹ *adv.* 'seassa, yhteydessä' | (1548) 1 esiintymä, myös UpsE (*sejasa*)

- [A-II-416] ombi yxi Teruetus Lucu / iossa hen Ysteuiens teruechte / Mutta sijnä **seas** hen secoitta ydhen karskin Cauattamisen Inhimisten Opista / ioca aijallans sen Euangeliumin ia Christilisen Opin sekaan tuleua oli ia Pahoituxen matkan saattais

Adverbiksi kiteytynyt inessiivimuoto vartalosta *seka* (→ *seas*²).

sea|s², **-sa**, **-ssa**, **sega**|ssa, **-s** *adpos.* 'seassa, joukossa'
(1544) 317 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-132] Senpäreste ouat ioca Wijkon pockstauit / Cisio Janusen **seas**
- [A-I-83-[LK-1:28]] Ja Engeli tuli siselle henen tygense / ia sanoi. Terue armahaine / Herra ombi cansas. Hyuestisiunattu olet sine waijmodhen **seassa**.
- [A-I-733] Eijke mös harwoin tapachtu / ette cosca me lulema meidhet oleuan wscolistein ystewein **seasa** / nijn me Ezechielen cansa asuma scorpionein keskelle
- [A-II-59-[MT-13:32]] Mutta cosca se ylescaswoi / nin hen ombi swrin caalein **segahas** / ia tule puuxi / nin että Taiuan linnut tuleuat / ia tekeuet pesens sen oxain päle.
- [A-III-469-[JES-11:6]] Sudhet pite asuman Lammasten **segahas** / ia Pardus wohlan cansa pite macaman

Inessiivimuoto vartalosta *seka*-, jolla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Nämä eivät yleensä esiinny tavanomaisina substantiiveina (→ *seka*) vaan eri taivutusmuotoihin kiteytyneinä adverbeina, adpositioina tai kompleksisten sanojen osina. Agricolalla adpositio *seas* ym. on postpositio, jonka täydennys on genetiivissä. Täydennystä voi edustaa myös omistusliite. Sanavartalon alkuperä on tuntematon.

► SKES 1969 *seka*; SSA 2000 *seka*; EES 2012 *segama*; NES 2020 *seka*.

sea|sta, -st *adpos.* 'seasta, joukosta, keskuudesta' | (1548) 9 esiintymää

- [A-II-201-[LK-11:27]] koska hen neite sanoi / ylescorgotti yxi Waimo Canssan **seast** änens ia sanoi henelle
- [A-II-505-[2KOR-6:17]] Senteden poismengete heiden **seastans** / ia eritteke teiten heiste
- [A-III-709-[SEF-3:11]] mine tadhon ne coriat pyhet sinun [= Jerusalemin] **seastas** silloin poisotta

Adpositioksi kiteytynyt elatiivimuoto vartalosta *seka-* (→ *seas*²). Adposition täydennys on genetiivissä. Täydennystä voi edustaa myös omistusliite.

sedri → **cedri**

sedrinlauta → **cedrinlauta**

sedrinpuu → **cedrinpuu**

sees *s.* 'kirkas, selkeä' | (1551) 2 esiintymää

- [A-I-96] **Sekeen** Taiuan / ia hallaijsen maan Aggeus nijllen toiuotta Jotca Tijwndhin / Wfrit röwet yxi ropoi / tuhatta löpi
- [A-III-651-[AM-5:20]] Sille se HERRAN peiue pite tosin pimien ia ei walkian oleman / synghien ia ei **sekehen**.

Sanalla on vastine ainoastaan karjalassa. Sille ehdotettuja etäsukukielten vastineita tai balttilaista lainaetymologiaa ei yleensä hyväksytä äänteellisten ja semanttisten ongelmien takia. Sanan alkuperä on toistaiseksi tuntematon.

► Hakulinen Vir. 1966 164–169; SKES 1969 *sees*; SSA 2000 *sees*; Junttila 2015 118; NES 2020 *sees*.

segassa → **seas**²

segoittaa → **sekoittaa**

segoitos *s.* 'sekoitus' | (1544) 1 esiintymä, myös UpsE

- [A-I-860] Yxi caikeni / eij olemisen **seghoijtoxes** / mutta personan ychtedydheth.

Johdos verbistä *segoittaa* (→ *sekoittaa*).

sehenasti *adv.* 'siihen asti, kunnes' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-189-[ISM-2:5]] Jotca ennen rautud olit / ne leijuen edest mytihin / Ja iotca isosit / eijuet sillen isowa **Sehenasti** ette se hedelmätöin seitzemen synnyttä / Ja iolla monda lasta oli / se lackasi

Pronominin (→) *se* illatiivista ja adverbista (→) *asti* muodostettu yhdysadverbi.
Rinnalla esiintyy samalla tavalla muodostettu (→) *sihenasti, siihenasti*.

seijes s. tai a. 'selkeä, kirkas; kirkas sää' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-413] Eijke ilo / eijke remu / eijke terwuyt / eijke **seijes** / eij ole mackiat / eij teudhelist / ilman sinun armotas
- [A-II-67-[MT-16:2]] Nin hen wastasi ia sanoï heille / Echtolla te sanotta / **Seijes** ilma tulepi / sille että Taiuas ruskotta.
- [A-III-304-[PS-68:15]] Coska se Caikiualdias iocapaicas heiden seasans Kuningat asettapi / nin **seijes** tulepi / cussa syngy on.

Adjektiivin (→) *sees* murrevariantti.

seijestys s. 'selkeneminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-456] CWle HERRA Jumala / sinun tyges hwtawita / ia meille anna ilman raijtihus / taiwahan **seijestus** / ia terwehellinen twli

Johdos verbistä (→) *seijestää*.

seijestää v. 'tehdä selkeäksi, kirkastaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-468] ne mureliset puchtalla ilolla ilahutat / ne pilueiset sine walkeudhellas **seijestet**

Johdos adjektiivista (→) *seijes*.

seimi¹ s. 'kotieläinten ruokintakaukalo' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-372] Riepuhin sine kierittihin / **Seijmehen** pandin / Nisille sine imetettijn / paijmenille sine ilmoitettihin
- [A-II-166-[LK-2:7]] Ja hen synnytti Poian henen Esikoisens / ia kiäri henen capalohin / ia laski henen **Seimen** / sille ettei ollut heille sija maiasa.

Sanalla tai sen variantilla *soimi* on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on selitetty johdokseksi samasta vartalosta, johon perustuu myös verbi (→) *syödä*.

► SKES 1969 *soimi*; SSA 2000 *soimi*; NES 2020 *seimi*.

seimi² s. 'köysi, kytkyt' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-209-[LK-13:15]] Nin wastasi hende HERRA ia sanoï / Sine vlcolullattu / Eikö itzecukin teiste päste henen Nautans eli Asins Sabbathina **seimeste** ia iohdata iomalle?

Köyttä merkitsevä *seimi* on suomen murteissa ja karjalassa saamelainen laina. Saamen sana puolestaan on skandinaavista alkuperää.

► SKES 1969 *seimi*²; SSA 2000 *seimi*¹.

seinä s. 'seinä, muuri' | (1544) 13 esiintymää

- [A-I-213-[PS-144:12]] Ette meiden poiijat ylescasswaisit heiden Noorudhellans ninquin plantudh / Ja meiden Tytteret / ninquin Templin caunistetudh **seijnet** / ia quin Soladh.
- [A-II-377-[AP-23:3]] Nin Pauali sanoi henelle Lökön sinua Jumala sine walkexi tecty **seine**
- [A-III-579-[HES-13:10]] Canssa **seinen** ylesrakenda / nin he sen saman pyhckiuet irdhalisen Calkin cansa.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Se on vanha balttilainen laina, jota lainanantajataholla edustavat liettuan ja latvian *siena*.

► Thomsen 1869 34 ja 1890 217; SKES 1969 *seinä*; SSA 2000 *seinä*; EES 2012 *sein*; Junttila 2015 89; NES 2020 *seinä*.

seisattaa, seisättää v. 'seisahtaa, pysähtyä; panna seisomaan, seisauttaa' (1544) 12 esiintymää

- [A-I-327] Cosca Arki **seisähtijn** / nijn sama Moijses nein rucoeli.
- [A-I-86-[MT-2:9]] Ja catzos / Tähti / ionga he olit nehnyet Idhes / käui heiden edhellens nijncauan quin edheskieuden **seijsätti** sen sijan päle / iossa lapsi oli.
- [A-II-24-[MT-2:9]] Ja catzos / Tähti / ionga he olit nähnyuet Idhes / kieui heiden edhelens / nincauan quin edheskieudhen **seisatti** sen paican päle / iossa Lapsi oli.
- [A-II-79-[MT-20:32]] Ja Jesus **seisatti** / ia cutzui heite tygens
- [A-I-380] Sine Pilatusen ethen **seisatettin** / wärille todhistailda sine raskautettin / Sinua he sorsit / Mutta Barrabast he anoit
- [A-II-72-[MT-18:2]] Ja Jesus cutzui tygens yhden lapsen / ia **seisatti** sen heiden keskellens
- [A-II-336-[AP-8:38]] Nin hen annoi **seisette** Rattan ia alasastuit wetehen / seke Philippus ette se Rahanhaltia

Johdos samasta vartalosta, johon perustuu verbi (→) *seisoa*. Sekä suomen murteissa että sukukielissä sanalla on sekä etuvokaalisia että takavokaalisia muotoja.

► SKES 1969 *seisoa*; SSA 2000 *seisoa*.

seisoa v. 'seisoa, jäädä seisomaan; olla, pysyä, kestää; lukea, olla luettavissa' (1543) 412 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-20] Sijtte poluilla / elike **seisoden** / Ensin lue wscō / Ja Ise meiden / Jos sine tacto / nijn lise siihen teme lughuinen.

- [A-I-380] Silloin sine kieusille sidhottin caackihin / sine **seisoit** condattu ia woijmatoi / Rooskille ia couille sanoilla silloin sine hosuttin
- [A-II-375-[AP-22:13]] hen tuli minun tykeni / **seisoi** ia sano i minulle / Saul rakas welien / Ota näkys iellens.
- [A-II-716-[ILM-22:2]] Ja molomille polilla kymie **seisoi** se Elemen Puu / se cannoi caxitoistakymeneiset Hedhelmet
- [A-II-616-[2PT-3:5]] Mutta tietensä eiuet he tadho tiete / ette Taiuas muinen mös oli / ia Maa wedheste / Ja wedhesä **seisodhen** / Jumalan Sanan cautta.
- [A-III-260-[PS-36:7]] Sinun Wanhurskaudhes **seisopi** ninquin ne Jumalan Wooret / ia sinun Oikiutes ninquin swret Sywyet
- [A-III-350-[PS-94:16]] Cuca **seisopi** minun cansani nijte Pahoia wastian?
- [A-II-604-[1PT-2:6]] Senteden **seisopi** mös Ramatusa / Catzo / Mine panen Syonin ydhen wloswalitun callin culmakiuen / Ja ioca henen pälens vskopi / ei se wilpistetä.

Verbillä on etymologisia vastineita kautta suomalais-ugrilaisen kieliperheen. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Verbistä on vanhastaan ollut käytössä sekä etu- että takavokaalisia variantteja, vrt. nykysuomen *seisoa* tai *seistä*. Agricolalla *seisoa*-verbi esiintyy tavanomaisen pystyssä olemisen merkityksen lisäksi yhdistelmänä erilaisten adverbien kanssa (esim. *seisoa puolesta* 'puolustaa', *seisoa vastaan* 'vastustaa'). Nämä ovat yleensä käännösten lähtökielen malliin perustuvia rakenteita, joilla on oma kokonaismerkityksensä. Monet näistä ovat kiteytyneet myös yhdysverbeiksi. Agricolalla *seisoa* esiintyy perusosana yhdysverbeissä (→) *edes-seisoa*, *hyvästiseisoa*, *jälkiinseisoa*, *lässäseisoa*, *tykenäseisoa*, *ulkonseisoa*, *vastaan-seisoa*, *vastoinseisoa*, *ylempänäseisoa*, *ympärinsseisoa*, *ynnäseisoa*.

► SKES 1969 *seisoa*; UEW 1988 431–432; SSA 2000 *seisoa*; EES 2012 *seisma*; NES 2020 *seisoa*.

seisoall *adv.* 'seisaalla, pystyssä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-260-[PS-36:13]] Waan anna ne Pahointekiet siihen langeta / ette he poissöstyxi tulisit / ia ei **seisoall** pysyisi.

Adverbiksi kiteytynyt loppuheittoinen adessiivimuoto (→) *seisoa*-verbin nominaalijohdoksesta, joka ei esiinny itsenäisenä sanana. Agricolalla esiintyy myös vastaavalla tavalla muodostettu etuvokaalinen allatiivimuoto (→) *seisäälle*.

► Hakulinen 1979 255.

seisoja *s.* 'vastustaja' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-547-[FIL-1:28]] Ja elket misseken asias andaco teite peletetä teiden wastian **seisoilda** / Joca tosin heille ombi yxi cadhotuxen syy.

Verbistä (→) *seisoa* johdettu tekijännimi, joka muodostaa merkityskokonaisuuden edellä olevan adposition (→) *vastaan* kanssa. Agricolalla *seisoja* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *vastanseisoja*, *ympärinsseisoja*.

seisottaa *v.* 'panna seisomaan, panna olemaan, pitää pystyssä' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-231-[2SM-22:34]] Hen tekepi minun ialcani peuran caltaijsexi / Ja minun corkiudeni pälle / hen minun **seisotta**.
- [A-I-752] Ah Herra Jesu Christe sinun etehes me temen cokonans lahon / ia mäden puun **seijsotam** / caikein henen iurdheins cansa / cannon / haaroin / oxain / ja hedhelmein cansa
- [A-II-167-[LK-2:22]] Ja sijttequin heiden Puhdistus peiuet olit teutetydh Mosesen Lain ielken / weidh he henen Jerusalemin / ette he **seisotaisit** henen HERRAN eteen
- [A-II-449-[ROM-14:4]] Omalle Herralensa hen seiso eli langepi / Mutta kylle hen taitan ylestuetta ette hen seisois / Sille ette Jumala on kylle wekeue hende **seisottamahan**

Johdos verbistä (→) *seisoa*.

seisova *a.* 'seisova; pysyvä, kestävä' | (1544) 5 esiintymää

- [A-II-69-[MT-16:28]] Totisesta sanon mine teille / Ouat mwmtamat tessä **seisouista** / iotca ei pide colemata maistaman / sihenasti quin he näkeuet Inhimisen Poigan tuleuan henen waldakunnasans.
- [A-II-225-[LK-19:24]] Nin hen sanoi tykene **seisouille** / Poisottacat se Leiuiske henelde / ia andaca sille iolla kymenen Leiuiske on.
- [A-I-488] Ja Christusesa ydhen toijmelisen wdhen eleme alghaijsima / Ja sine mös iocapeijue caswaissima / lisenysima / ia loppun asti sijne **seijsowana** pysysima
- [A-III-398-[PS-119:90]] Sinun Totudhes iepi Sughusta nin Sucuhun / sine Maan perustit / ia se pysy **seisouana**.

Verbin (→) *seisoa* partisiippimuoto, joka on kiteytynyt adjektiiviksi. Sama muoto esiintyy Agricolalla normaalin taivutusparadigman osana mm. partisiippiraken-teissa. Agricolalla *seisova* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *edesseisova*, *vastoinseisova*.

seisovainen *a.* 'seisova; pysyvä, kestävä' | (1544) 6 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-374] Nijlde iotca ohitzenkeuit / ia lesse **seijsowaisilde** / coscas ristise ripuit / sine armottomast pilcattijn
- [A-II-691-[ILM-11:4]] Neme ouat caxi Oliopuuta / ia caxi Plusia / **seisouaiset** Maan Jumalan Casuon edhese.
- [A-II-522-[GL-2:5]] Eipe me tosin nijte samoi weltenyt ychten hetke alamaisexi olla. Senpäle ette Euangeliumin Totws teiden tykenen **seisovainen** olis.
- [A-III-144] CAikiualdias Jumala sine ioca tiedhet ette me nin monessa ia suressa tuscassa / Inhimisen heickouden teden / ei taidha **seisouaiset** olla

Verbin (→) *seisoa* partisiippimuodosta (→) *seisova* johdettu adjektiivi. Agricolalla *seisovainen* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *lässäseisovainen*, *vastaanseisovainen*.

seisättää → seisattaa

seisäälle *adv.* 'seisoalle, seisomaan' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-171-[MT-26:62]] Ja se Ylimeinen Pappi nousi keskelle **seiseelle** / kysyi Jesuselle ia sanoi / Etkös miten wasta siehen quin nemet sinun wastas todistauat?

Adverbiksi kiteytynyt allatiivimuoto (→) *seisoa*-verbin etuvokaalisen variantin nominaalijohdoksesta, joka ei esiinny itsenäisenä sanana. Agricolalla esiintyy myös vastaavalla tavalla muodostettu takavokaalinen adessiivimuoto (→) *seisoall*.

► Hakulinen 1979 255.

seitseminkerdoin *adv.* 'seitsenkertaisesti' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-289-[PS-79:12]] Ja costa meiden Napuriden **seitzeminkerdhoin** heiden pilcans / heiden helmaansa / iolla he HERRA sinua pilcaneet ouat.

Lukusanasta (→) *seitsemän* ja substantiivista (→) *kerta* koostuvasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysadverbi, jonka molemmat osat ovat monikon instruktiivissa. Rinalla esiintyy myös (→) *seitsemänkerdoin*.

seitsemist *adv.* 'seitsemästi, seitsemän kertaa' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-218-[LK-17:4]] Ja ios hen seitzemist peiues ricko sinua wastan / ia **seitzemist** peiues pala sinun tyges sanoden / Mine cadhun / nin anna henele andexi.

Lukusanaan (→) *seitsemä* perustuva adverbi, joka on muodoltaan joko monikollinen loppuheittoinen elatiivi tai elatiiviin perustuva adverbijohdos.

seitsemä, -n *num.* '7, seitsemän' | (1543) 121 esiintymää

- [A-O-23] Yxi 1. Caxi 2 Colme 3 Nelie 4 Wisi 5 Cusi 6 **Seitzeme** 7 Cadexen 8 Ydexen 9 Kymenen 10
- [A-I-73] 1 Kymenen Kwta Nauraua / 2 kymenen Kwta Ammuua / 3 Caxitoijsta kymende kwta Hirnuua / 4 **Seitzemen** Kwta Möketäue / 5 Cwsi Kwta Mäkyue
- [A-I-761] Sitelehin olen tehnyt **Seitzemen** Colema syndije / quin ouat / haureus / Ahneus / Coreus / Laijskuus / Cateus / wiha / laijnous / taicka y lensömys ia ioomuus
- [A-II-714-[ILM-21:9]] Ja tuli minun tyköni yxi nijste **seitzemeste** Engeleiste / ioilla oli ne seitzemen Malia teune seitzemeste wimeiseste witzauxista
- [A-III-650-R] Otauuan Jotca Grekit Pleiades / Latini Vergilias cutzuuat / in Signo Tauri / **seitzemen** tecte.

Sanalla on varmoja etymologisia vastineita itämerensuomesta permiläiskieliin asti, ja mahdollisia vastineita on esitetty myös samojedikielistä. Sana kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Myös indoeurooppalaisissa kielissä on samantapaisia lukusanoja, ja ainakin ugrilaiskielten vastaavat sanat on katsottu indoiranilaisiksi lainoiksi. Myös samojedikielten mahdollisia vastineita on pidetty indoeurooppalaisiin kieliiin kuuluneesta kantatokaarista lainattuina. Ei ole mahdotonta, että suomalais-permiläisten kielten lukusanakin olisi lainaperäinen. Tässä tapauksessa se olisi syrjäyttänyt oman vastaavan lukusanan, sillä jo suomalais-ugrilaisen kantakielen lukusanasysteemi näyttää perustuneen kymmenjärjestelmään.

► SKES 1969 *seitsemän*; Janhunen 1983 SUST 185 119–120; Häkkinen 1983 178–203; Honti 1993 100–103; SSA 2000 *seitsemän*; EES 2012 *seitse*; Holopainen 2019a 239–240; NES 2020 *seitsemän*.

seitsemäkymmentä → seitsemänkymmentä

seitsemänkerdoin *adv.* 'seitsenkertaisesti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-328-[PS-79:12]] Ja costa meiden Napurillen **seitzemenkerdoin** heiden pilcans heiden helmaansa / iolla he HERRA sinua pilcaneet ouat.

Lukusanasta (→) *seitsemän* ja substantiivista (→) *kerta* koostuvasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysadverbi, jonka molemmat osat ovat instruktiivissa. Alkuosa on kuitenkin yksikössä ja jälkiosa monikossa. Rinnalla esiintyy myös täysin kongruentti (→) *seitseminkerdoin*.

seitsemänkertaa *adv.* 'seitsemän kertaa' | (1549) 8 esiintymää

- [A-III-126-[3MS-26:18]] Mutta ellei te wiele minua nin cwle / Nin mine sen tadhon wiele **seitzemenkerta** enemexi tehdä / teite rangaitzemahan synnin teden
- [A-III-138-[1MS-4:24]] Jos cain Costetaan **seitzemenkerta** / Mutta Lamech seitzemen ia seitzemenkymmende kerta.

Lukusanan (→) *seitsemän* ja substantiivin (→) *kerta* muodostamasta sanaliitosta tiivistetty yhdysadverbi.

seitsemänkertainen *a.* 'seitsenkertainen' | (1549) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-III-27] **Seitzemenkertainen** annos / ia HERRAN Oikean sormi / nin sine woimas Sanalla / mielet ia curkut woitelet.

Lukusanasta (→) *seitsemän* ja substantiivista (→) *kerta* koostuvasta sanaliitosta tai yhdyssanasta (→) *seitsemänkertaa* johdettu yhdysadjektiivi. Samat osat esiintyvät kerran myös sanaliittona, joka on muodostustapansa perusteella tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 118.

seitsemän|kymmentä, -kymmentä, -kymen, seitsemä- num. '70, seitsemänkymmentä; 70 hengen ryhmä' | (1543/1559) 17 esiintymää

- [A-O-24] Caxikymen 20 Colmekymen 30 Neliyekymen 40 Visikymen 50 Cusikymen 60 **Seitzemenkymen** 70 Cadexenkymen 80 Ydexenkymen 90 Sata 100
- [A-I-298-[PS-90:10]] Meiden Elinaijkam pysypi **seitzemenkymmende** wootta / eninnäki cadexenkymmende aijastaika / Ja cosca se parahus on ollut / nin se on Tusca ia töö ollut
- [A-II-73-[MT-18:22]] Sanoi Jesus henelle / En sano mine sinulle waiuoioin seitzemen kerta / mutta **seitzemenkymmende** kerta seitzemen.
- [A-III-600-[DAN-9:24]] **Seitzemekymmende** Wijckoa ouat sinun Canssas päle märetyt / ia sinun Pyhes Caupungis ylitze.
- [A-II-20] Jossa ombi merckitteminen / ette cussa jkenens Euangelista / taicka izestens / eli HErran wapactaian polesta / wanhan ramattun tothistoxia edhestootta / ettei hen ninen **Seitzemenkymenein** tulkein toime noudha / mutta sen Hebraican totudhen / iosta nemet caxi ouat.

Lukusanoista (→) *seitsemän* ja (→) *kymmenen* yhdistetty lukusana. Vanhan testamentin vanhin tunnettu kreikankielinen käännös on nimeltään *Septuaginta* ('70'), koska sen kerrotaan olleen seitsemänkymmenen kääntäjän tekemä (Agricolan esi-merkki A-II-20).

seitsemäntoista num. '17, seitsemäntoista' | (1543/1559) 1 esiintymä

- [A-O-23] Yxitoista 11. Caxitoista 12 Colmetoista 13 Nelietoist. 14 Wisitoista 15 Cusitoista 16 **Seitzementoista** 17 Cadexentoista 18 Ydexentoista 19 Caxikymen 20

Sanaliitosta (→) *seitsemän toista* (→ *toinen*) *kymmentä* (→ *kymmen*) lyhennetty ja tiivistetty yhdyslukusana.

seitsemäntuhatta num. '7000, seitsemäntuhatta' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-692-[ILM-11:13]] Ja samalla hetkelle tapactui swri Manieristus / ia kymenes osa Caupungist mahan langesi. Ja tapettin sine Manieristoxesa **seitzementuhanen** Inhimisten Nimi / ia ne mwd hemmestuit / ia annoit Taiuan Jumalalle Cunnian.

Lukusanojen (→) *seitsemän* ja (→) *tuhat* muodostamasta sanaliitosta tiivistetty lukusana.

seitsemäs num. '7., seitsemäs' | (1543) 29 esiintymää

- [A-O-7-[2MS-20:15]] **Seitzemes** Ele warghasta.

- [A-II-636-[HEB-4:4]] Ja tosin / koska ne Tööt Mailman alghusta teutetyt olit / sanoi hen ydhese Paicasa sijte **seitzemeneste** peiueste / nein / ia Jumala lepeiisi **seitzemenden** peiuene caikista henen Töistens.

Lukusanasta (→) *seitsemä* johdettu järjestysluku.

seitsemästi *adv.* 'seitsemän kertaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-403-[PS-119:164]] **Seitzemesti** peiues mine kijten sinua / Sinun Wanhurskaudhes Oikiudhen poolesta.

Lukusanasta (→) *seitsemä* muodostettu adverbijohdos.

***seitsenkertainen** *a.* 'seitsenkertainen'

Adjektiivi ei esiinny Agricolalla tässä asussa. Sen asemesta käytetään yhdysadjektiivia (→) *seitsemänkertainen*.

► Jussila 1998 *seitsenkertainen*.

seiväs *s.* 'seiväs' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-379] Silloin sine **seipeille** ia Mieckoilla kijniotettin / ia iendeille sidhottin
- [A-II-101-[MT-26:55]] Sille hetkelle sanoi Jesus iouckolle / Ninquin Röuerin tyge te wlgoslexitte mieckain ia **Seiwesten** cansa minua kijni ottamahan
- [A-III-169-[LK-22:53]] Te wlos lexitte ninquin Röffuerin tyge mieckain ia **seiuesten** cansa minua kijniottaman

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Se on vanha balttilainen laina, jota nykyisissä balttilaisissa kielissä edustavat liettuan *stiebas* 'keppi, sauva; pylväs, masto' ja latvian *stiba* 'keppi, vitsa'.

► Thomsen 1869 34 ja 1890 219–220; SKES 1969 *seiväs*; SSA 2000 *seiväs*; EES 2012 *teivas*; Junttila 2015 89; NES 2020 *seiväs*.

seka *s.* 'joukko, keskuus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-614-[2PT-2:1]] MUtta olit mös falskit Prophetat Canssan seasa ninquin mös teiden seasan tuleuat falskit Opettaiat / Jotca **segan** siselle touat wahingolliset Eriseurat. Ja poiskieldeuet mös sen Herra ioca heite ostanut on.

Sanavartaloon *seka-* ja tämän adverbiksi tai adpositioksi kiteytyneisiin taivutusmuotoihin (*seas, sekaan* ym., → *seas²*) perustuva, ilmeisesti teoretisoitu substantiivi. Agricolan ainoa esiintymä on vastine ruotsin adverbi-ilmaukselle *med ibland*. Joissakin suomen itämurteissa substantiivi *seka* esiintyy merkityksessä 'johonkin lisätty aine; sekaannus, hämmennys', mutta nämä merkitykset eivät sovi Agricolan esimerkkiin.

► SAOB 1933 *ibland*; SKES 1969 *seka*; SSA 2000 *seka*; NES 2020 *seka*.

seka|an¹, -han *adv.* 'paikalle, sekaan, joukkoon' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-379-[AP-23:27]] Temen Miehen olit Juttat kijniottaneet / ia tachtoit henen tappa. Nin tulin mine parahallans **secaan** Sotawäen cansa / ia temmasin henen pois
- [A-II-380-[AP-24:7]] Mutta se Sodhanpäemies Lysias / tuli siihen **secaan** swrella wäelle / ia pästi henen meiden käsisten
- [A-III-321-[PS-77:18]] Ne paxut Piluet vloswodhit wette / Ne Piluet iylisit ia ne Noolet lensit siihen **secaan**.

Sanavartaloon *seka-* (→ *seas*²) perustuva illatiivimuotoinen adverbi.

seka|an², -han *adpos.* 'joukkoon, keskuuteen; joukossa, joukosta' (1544) 52 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-190-[ISM-2:8]] Hen ylesnosta tomusta sen Taruitzewan / ja ylende sen waijwasen loghasta / Ette hen pite hende istuttaman päruchtinasten **sekan** / Ja cunnian stolin perimen.
- [A-I-682] Sine HERRA meisse asut / ia sinun pyhe Nimes on meiden pällen maijnittu / ele meite Herra ylenanna / ettes domio peiuelle / meijet raskitzisit asetta / **sekan** sinun pyheis ia ysteweis
- [A-III-325-[PS-78:45]] Coska hen Turilat heiden **secans** lehetti / iotca heite söit / ia Sammacot quin heite hukutit.
- [A-III-662-[OB-1:1]] TEME ombi Obadian Näky. Nein sanoi HERRA Jumala Edomist. Me olema HERRALDA cwlluut / Ette yxi Lehetussana on Pacanain **secahan** lehetetty.

Sanavartaloon *seka-* (→ *seas*²) perustuva illatiivimuotoinen adpositio. Agricolalla adpositio on yleensä postpositio, mutta myös joitakin prepositiotapauksia esiintyy. Adposition täydennys on genetiivissä. Täydennystä voi edustaa myös omistusliite.

sekaannos *s.* 'sekaantuminen avioliiton ulkopuolisiin suhteisiin' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-26] Anna armoias / ette hen tydyis omalle miehellen / ia caiki luattomat **secannoxet** welteis / ia mactais henen heickoudens peitte siueydelle ia cunnialla.

Johdos verbistä (→) *sekaantea* tai (→) *sekaantua*.

sekaantea *v.* 'sekaantua, antautua suhteeseen' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-468-[1KOR-5:9]] Mine olen teille kirjoittanut Lehetuskiriasa / Ettei teiden pidheisi **secandeman** Salawoteisten cansa.
- [A-III-18-[ROM-7:3]] Wan ios hen toiseen mieheen **secande** henen miehense eläise / nin hen hooraxi cutzutan. Mutta ios mies coole / nin hen on wapach laista ettei hen hoora ole / ios hen **secande** toisehen miehen.

Johdos nominivartalosta *seka-* (→ *seas*²).

sekaantua *v.* 'sekaantua, sotkeutua' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-469] anna minun nijn waelda lepitze temen mailmaisen synghyn corwen / ettenke mine perkelen wihoisa saastuisi / enge ychtengen exyyheen **sekannuisi**
- [A-III-51] Sine oli Perkelen paulahan **secandunut** / ia siihen syndin langenut ionga teden sine nyt Fangattu olet.

Johdos nominivartalosta *seka-* ($\rightarrow$ *seas*²).

sekan *adpos.* 'seassa, joukossa' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-169-[LK-2:44]] Ja edheskeuit yhden peiuekunnan / ia etzit hende Langoins ia Tuttawains **sekan**.
- [A-III-182-[LK-24:5]] Mixi te etzitte sitä Eeluete Coollutten **sekan**?

Nominivartalon *seka-* ($\rightarrow$ *seas*²) loppuheittoinen lokatiivi eli essiivimuoto, jota on käytetty adpositiona. Agricolan kaikki esiintymät ovat postpositioita, joiden täydennys on genetiivissä. Vuoden 1642 Bibliassa Agricolan esiintymät on korvattu inessiivimuodolla *seas*.

sekaseurain, sekaseurin *adv.* 'sekasortoisesti' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-367-[AP-19:32]] Ja moni cachta mwta hwsit / nin ette se Joucko oli **secaseurin**. Ja enäy poli eipe tieneet / minge syyn tedhen he olit cokontulluet.
- [A-II-657] Mutta teme Jacobi ei mwta tee / quin watipi Lain tyge / ia sen töide tyge / ia heittepi **sekesaurain** ydhen puhen toisen secan
- [A-III-688-[NAH-1:10]] Sille ninquin ne Orientappurat / iotca **sekaseurain** casuauat / ia parahiman Nesten piteuet / tuleuat ylespoltetuxi quin quiuat Cordhet

Adverbiksi kiteytynyt monikollinen instruktiivimuoto substantiivista *sekaseura*. Agricolan *sekesaurain* selittyy painovirheeksi. Nominivartalosta *seka-* ($\rightarrow$ *seas*²) ja substantiivista ($\rightarrow$) *seura* muodostettu yhdyssana *sekaseura* ei esiinny perusmuotoisena substantiivina Agricolan kielessä.

sekaseurainen *a.* 'sekalainen, huonoja aineksia sisältävä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-518] Sitelehin edhestule sen aijuotun wscon kerscaus / yxi toijmelinen elemen mooto wlcokullasudhen cansa / yxi Inhimilisen Säädhyn cwlutus / ia **secaseurajnen** opetus

Adjektiivijohdos yhdyssanasta *sekaseura* ($\rightarrow$ *sekaseurain*), joka ei esiinny Agricolalla itsenäisenä substantiivina.

sekaseuraus s. 'sekasorto' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-487-[1KOR-14:33]] Sille ettei Jumala ole **secaseuraudhen** waan Rauhan Jumala / ninquin caikissa Pyhein Seurakunnissa.
- [A-II-663-[JAK-3:16]] Sille ette cusa Kijuaus ia Rijta ombi / sielle ombi **Secaseuraus** / ia caiki paha Meno.

Ominaisuudennimijohdos yhdyssanasta *sekaseura* (→ *sekaseurain*), joka ei esiinny Agricolalla itsenäisenä substantiivina.

sekauntea v. 'antautua sukupuoliyhteyteen, yhtyä, ryhtyä tekemisiin' (1548) 5 esiintymää

- [A-II-433-[ROM-7:4]] Waan ios hen toisehe Mieheen **secaunde** / henen Miehense eleise / nin hen Hooraxi cutzutan. Mutta ios Mies coolepi / nin he on wapah Laista / ettei hen Hooraxi ole / ios hen **secaunde** toisehen Miehen.
- [A-III-17] Nin tule meiden nite pite ia welte / Ja liatiki Rotzin Lain ia wanhan Christilisen tauan ielkin / Jumalan ia Sugun cunnialisen menon polesta / Nin ettei alama nelie polue **secaunne** / Pacanat semmotoista Sucurutza cauhistit / ia hirmuisilla lailla poiskiellsit.
- [A-II-433-[ROM-7:4]] Nin oletta Te mös / minun Welieni Laista coletetudh / Christusen Rumin cautta / ette teiden pite **secaundeman** toisehen / nimitten siihen / ioca Coolleista on Ylesnosnut
- [A-II-468-[1KOR-5:11]] Mutta nyt mine olen teille kirjoittanut / ettei teiden pidhe nihin **secaundeman** / quin on / Jos iocu quin Welixi cutzutan / olis Salawoteinen / taicka Ahnas eli Epeiumalden Paluelia

Johdos nominivartalosta *seka-* (→ *seas*²).

sekesaura → **sekaseurain**

sekoita v. 'sekaantua' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-674-[ILM-2:22]] Catzo / mine panen henen wootesen / Ja iotca henen cansans Horuteen **secoiuat** / tuleuat surimban waiuan / ellei he Paranosta tee heiden Töistens / Ja henen Lapsens mine Coolemalla tapan.

Johdos nominivartalosta *seka-* (→ *seas*²).

sekoitettu a. '(suolalla) rikastettu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-479-[JES-30:24]] Silloin sinun Carias pite auaralla Rohokedholla caittaman / Seke Härriet ette Warsat / iotca Pellos prucauat / pite **secoitetut** Ohrat sömen / ioca Wiskimel ia Pochtimel ombi podhettu.

Verbin (→) *sekoittaa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

seko|ittaa, -ttaa, segoittaa v. 'sekoittaa' | (1544) 30 esiintymää

- [A-I-23] Jooma olcohen Noculaisilla **sekoijtettu**.
- [A-I-381] Helij sine hwsit / ia Janosit / Juttahat silloin sangen sinua pilcasit / Ja catkeran Joman taritzit / Aloes ja Sienes **secoitettu** / Ja roogon pään lasketin / Jotas maistain wieroijt iomasta
- [A-I-831] He waijuauat / adhistauat / pinauat / iyrseuet / esteuet / **sekoijttauat** / ja sortauat sen sinun Waldakunnas piskaijsen lauman.
- [A-II-684-[ILM-8:7]] Ja se Ensimeinen Engeli Basunalla soitti / ia tulit Racket ia Tuli weren cansa **seghoitettu** / ia ne heitettin Maan päle.
- [A-III-16] Quin ei kengen pidhe itzense toisen wirkan **secoittaman** / nin mös ei yxiken mw / quin Pappi pidhe Auioskesku ychtenandaman.

Johdos nominivartalosta *seka-* (→ *seas*²). Käsikirjan esimerkissä [A-III-16] *sekoittaa itsensä* muodostaa sekaantumista tai puuttumista ilmaisevan merkityskokonaisuuden. Agricolalla *sekoittaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *yhteen-sekoittaa*.

sekoitus → **segoitos**

seksti s. 'kuudennen tunnin eli noin puolenpäivän rukoushetki' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-210] Se wanha iulki Psaltarin Texti / iosta Nocturnit / Prijm ia **Sexti**. Aina luetin ia weisatin / Rucoltin / ia mös sarnatin.

Erikoislaina todennäköisesti ruotsin sanasta *sext*, joka perustuu keskiajan latinan termiin *sexta*. Nimitys kuuluu aikaan, jolloin päivän tuntien laskeminen aloitettiin kello 6 aamulla.

► SAOB 1969 *sext*.

sekä konj. 'sekä, ('sekä' –) että' | (1543/1559) 356 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-20] Ja rucoilen sinua / ettes mös tenepeiuene / warielisit minua kaikista synnyste / ja muista pahoista / etteseke minun elemen / **seke** caiki minun tööni / mactas sinun keltuata.
- [A-I-112-[5MS-32:25]] Wlcon pite Miecka heite ödhyttemen / Ja siselle cauhistus. **Sekä** Nooricaijsen ette Neitzön / nisähitzet ynne sen harmapän Miehen cansa.
- [A-I-194] Teudet ouat **seke** taijuat ette maad / Sinun kunnias herraudesta.
- [A-I-128-[NEH-1:6]] Ah olcon sinun corwas tehen cwliaijset / ia sinun silmes aukijat / ettes cwlsit paluelias rucouxen / iolla mine nyt sinua rucoelen / **sekä** ööle / ia päiuel sinun palueliaijs tehden /
- [A-II-556-[KOL-1:20]] Ja caiki henen cauttans souittaman itzens cansa / **seke** ne quin Maasa / taicka Taiuasa ouat / sille hen Rauhan teki henen Werens cautta Ristins päle / itzehenen cauttas.

- [A-III-279-[PS-49:2-3]] CWlcat täte caiki Canssat / ottacat Coruijn caiki iotca telle aialla elette. **Seke** se yctein Canssa / quin HERRAT / **seke** Rickat ette Kieuhet / yxi toisen cansa.

Pronominista (→) *se* pronomineille ominaisella *-ka*-johtimella muodostettu rinnastuskonjunktio, joka Agricolalla esiintyy aina liittokonjunktin *sekä – että* osana. Ylivoimaisesti tavallisin yhdistelmä on *sekä – että*, ja myös *sekä – ja* on melko tavallinen. Muut yhdistelmät (*sekä – sekä*, *sekä – taikka*, *sekä – kuin*) ovat harvinaisia poikkeuksia. Aapiskirjan esimerkissä yhteen kirjoitettu *ettäsekä* lienee painovirhe.

► SKES 1969 *se*¹; SSA 2000 *sekä*; Toropainen 2017 120; NES 2020 *sekä*.

sela *interj.* 'sela' | (1544) 87 esiintymää

- [A-I-198-[PS-9:17]] Nijn ombi ymmertepä / ette HERRA oijkeudhen teke / cosca se Jumalatoim iuri omasa tösense käsitetehen / Sanan cautta **Sela**.
- [A-III-217-[PS-3:3]] Monet puhuuat minun Sielustani / Ei ole henelle apua Jumalan tyköne. **Sela**.
- [A-III-699-[HAB-4:3]] Jumala tuli Etelest / ia se Pyhe sijte worst Pharast. **Sela**. Henen kijtoxestans olit Taiuahat teunens / ia henen Cunniastans oli Maa teunens.

Sana on sitaattilaina hepreasta. Sen merkitys on epäselvä. Se on mahdollisesti esitystekninen ohje, joka liittyy erityisesti psalmien laulamiseen. Sen on arveltu merkitsevän taukoa, äänen korottamista, esittäjän tai esittäjäryhmän vaihtoa tai jonkinlaista kulttihuutoa.

► SAOB 1967 *sela*; Aro 1985 235.

selgittää → **selittää**

selittäjä s. 'puhdistaja, kiillottaja' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-116-[MAL-3:3]] Hen istupi ninquin walaija / ia hopian **Selitteije** / henen pide pudhastaman / ia hiuttaman Leuin poiat / nin quin hopian ia Cullan.

Johdos verbistä (→) *selittää*.

selittää, selgittää v. 'selvittää, selittää; puhdistaa, kiillottaa' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-398] Sille ette tehenasti hen on monilla Toimituxilla pimitetty / ioca quitengi on itzestens yxi walkia ia kircas Paiste / ioca caiken Ramatun woipi kyllä yleswalghaista ia **selitte**
- [A-II-464-[IKOR-3:13]] Nin tule iocaitzen Teco iulkisexi / Sille ette se Peiue pite sen **selijttemen** / ioca tulesa ilmeisexi tule / Ja mingecaltainen iocaitzen Teco ombi / sen Tuli kiusapi.
- [A-II-676-[ILM-3:18]] Mine neuuon sinua ostaman minulda Culta Tulen lepitze **selghitettye** / ettes ricastuisit

- [A-III-764-[MAL-3:3]] Henen pite istuman ninquin Walaian ia sulattaman / ia sen Hopian **selittemen** / Henen pite pudhastaman ia hiuttaman ne Leuin poiat / ninquin Hopian ia Cullan.

Johdos samasta *selke*-vartalosta, johon perustuu myös adjektiivi (→) *selkiä*.

selkeemästi, selkiämäst *adv.* 'selvemmin, selkeämmin' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-727] mutta **selkemesti** sen armos osottapi / se haascaija poica / ionga cuuan mine itzeseni caikeni tunnen
- [A-II-570] Senteden ninquin toisinans tule / Ette yxi Kysymus toisen synnytte / Sitewarten hen kirjoittapi sis temen Epistolan / ia itzens **selkiemest** wlostoimitta.

Adjektiivin (→) *selkiä* komparatiivimuodosta johdettu adverbi.

selk|jä, -ee *a.* 'selvä, selkeä, kirkas, puhdas, sakaton' | (1544) 25 esiintymää

- [A-I-647] Anna caikista sijelustani ia woijmastani aijna etziye sinu caswos Walghaijse minua Taiualiselle kircaudhella / ioca tulepj sinun **selkieste** tundemisestas
- [A-I-708] O sine pyhe hengi / ioca cauhistut caikesta saastaijsest elemeste / ioca mös remuitzet / ia herckun edheste pidhet / asuu puchtais ia **selkeis** mielisse
- [A-II-398] TEme epistola ombi se oikea Päcappale Wdhesta Testamentist / ia se caikein **selkein** Euangelium.
- [A-II-641-[HEB-7:15]] Ja se ombi **selkempi** / ios tosin Melchisedechin sädhyn ielkin yxi toinen Pappi ylestulepi
- [A-II-716-[ILM-22:1]] JA hen osotti minulle ydhen puctan Eleue wedhen Kymin / **selken** ninquin Christallin / wloslecteuen Jumalan ia Caritzan stolista / keskelle henen Catuansa.
- [A-III-473-[JES-25:6]] Ja se HERRA Zebaoth tekepi caikille Canssoille telle worelle ydhen lihauan Wieraspidhon / Wieraspidhon **selkiest** winast / Rasuasta / Ytymest / ia Hiuattomast winasta.

Adjektiivijohdos vanhaan perintösanastoon kuuluvasta *selke*-vartalosta, jolla on etymologisia vastineita lähisukukielissä, saamessa ja udmurtissa. Johdostyyppi on vanhaa perua. Sanavartalolle on tarjottu myös indoeurooppalaista lainaetymologiaa, mutta selitys on mutkikas ja semanttisesti epäuskottava. Agricolalla ei ole yksiselitteistä esimerkkiä variantista *selkeä*, mutta taivutusmorfologian puitteissa sekin on mahdollinen.

► SKES 1969 *selkeä*; SSA 2000 *selkeä*; Ylikoski 2010 SUST 259 387 alav. 2; EES 2012 *selge*; Kim 2019 FS Kallio 110–114; NES 2020 *selkeä*.

selkiämäst → **selkeemästi**

selkiäst, -i, -ä, selkeest, -i, -ä *adv.* 'selvästi, selkeästi, ymmärrettävästi' | (1544) 37 esiintymää

- [A-I-464] Sine meite **selkiesti** opetit / mite wscoman / mite tekemen / mite toiuoman ia misse meiden tytymen pideis
- [A-I-532] Sielde se tule / ette mine teudhelisen tijen tunnen / ja kyllä **selkeste** näen / quinga minun pite tekemen / mutta oman turmeluxen cormalla pajjnettu / em mine teuttemisehen wlottu
- [A-II-5] Wastoin site Kiroust / hyestisiugnapi nyt Euangelium caiken Mailma / sen cansa ette se iulkisesta wloshwta / ia **selkest** ilmoitapi / Ette ioca temen Abrahamin Siemenen päle Uskopi / sen pite hyestisiugnattaman
- [A-II-131-[MK-7:35]] Ja cochta Aukesit henen coruans / Ja henen kielens sidhe tuli wallalens / ia puhui **selkiest**.
- [A-II-278-[JH-11:14]] Nin sanoi Jesus heille **selkesti** / Lazarus ombi coollut
- [A-II-485-[1KOR-14:9]] Nin mös te / ios te puhutta Kielille / ia ei **selkieste** wlospuhu / Quinga se ymmertän / mite puhuttu on?

Adjektiiviiin (⇒) *selkiä*, *selkee* perustuva adverbi, joka muodoltaan on joko elatiivi tai elatiivipohjainen adverbijohdos.

selkä s. 'selkä, selkäpuoli' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-134-[NEH-9:26]] Mutta he härssyttelit sinun wihastuxes / ia tulit tottelemattomaxi / ia cangiaxi / ia loowuit sinusta / ia poijsheitit sinun lais heiden **selkeins** taghan
- [A-II-443-[ROM-11:10]] Soghaise heiden Silmense / ettei he näkisi / ia taiwuta aina heiden **Selkense**.
- [A-III-483-[JES-38:17]] Catzo / swri häte oli minulle Turuasta / Mutta sine olet minun Sieluni sydhemestes wapachtanut / ettei se huckuisi / Sille sine poisheitit caiki minun Syndini sinun **selies** tagha.

Sanalla on etymologisia vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se kuuluu vanhaan perintösanastoon.

► SKES 1969 *selkä*; SSA 2000 *selkä*; EES 2012 *selg*; NES 2020 *selkä*.

selvä a. 'selvä, ymmärrettävä' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-718] Quin **seluet** Sanat lijckuuat kiele / nin he sarnates / ioxeuat mieles.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Se perustuu ilmeisesti samaan *selke-* vartaloon kuin adjektiivi (⇒) *selkiä*, vaikka johtosuhde onkin epäselvä.

selväkielevä s. 'asioija, puolestapuhuja' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-380-[AP-24:1]] Viden peiuen ielkin alaslexi Ananias se Ylimeinen Pappi / wanhimaisten ia sen **Seluekieleuen** Tertullin cansa. Jotca menit Maanwanhima tyge / Paulita wastan.

Adjektiiveista (→) *selvä* ja (→) *kielevä* muodostettu yhdyssana, joka lähtökielten (*orator/redener/förspråkare*) perusteella on luokiteltava pikemmin substantiiviksi kuin adjektiiviksi.

semmenki, -n *adv.* 'erityisesti, varsinkin, varsinkaan; lisäksi, sitä paitsi'
(1544) 11 esiintymää

- [A-I-764] En olen pitenyt Seitzemen Laupias Töedh / Enge Rumilisi / enge **semmengi** hengelisi
- [A-II-373-[AP-21:28]] Teme on se Mies ioca caiki Inhimiset opetta caikis paicois / wastoin tete Canssa / wastoin Laki / ia wastoin täte Sia. Ja wiele **semmengi** hen on Grekit wienyt Templijn / ia temen pyhen Sian riuasi.
- [A-II-598-[FLM-1:9]] Nin mine quitengin tahdhon rackaudhen polesta waan manata / mine ioca sencaltainen olen / nimitten / se wanha Pauali / Mutta nyt wiele **semmengin** yxi Jesusen Christusen Fangi.

Pronominin (→) *se* johdokseen *sempi* (vrt. *jompikumpi*) perustuva adverbi, jonka päätteellä on yksikön instruktiivin päätteellä kanssa identtinen adverbijohdin *-n*. Johdin *-mpV-* / *-mmV-* on historiallisesti sama aines kuin komparatiivin tunnus. Adverbin lopussa on liitepartikkeli *-ki(n)*. Liitepartikkelin kytkeytyminen ilmauksen myönteisyyteen tai kielteisyyteen ei ole Agricolalla yhtä johdonmukaista kuin nykysuomessa. Agricolalla *sempi* ei esiinny itsenäisenä pronomini johdokseksi, mutta se tunnetaan muusta vanhasta kirjakiielestä.

► Hakulinen 1979 115.

semmenkä, -än *adv.* 'erityisesti, varsinkin, varsinkaan'
(1544) 8 esiintymää, myös Westh (*semmänkään*)

- [A-I-239-[JES-26:6]] Ette hen jalgoilla polietahan / Ja / sijtteken nijnnen waijwasten ialgoilla / ia **semmengen** nijnnen kiöuhetten candapäille.
- [A-I-465] Sille etteij meisse ensingen miten ole / mutta waijuoin synghy pimeys / iotca eijke meiden wihilisutten tainut nädhe eij **semmengen** custa me pahudhen paranosta pytemen pite /
- [A-II-152-[MK-14:31]] Mutta hen wiele wekeuemest sanoi Eipe **semmengen** ios minun pideis coleman sinun cansas / em mine sinua kielleisi.
- [A-II-649-[HEB-11:13]] Neme caiki ouat Uskosa cooluet / ia euet ole nijste Lupauxista **semmengen** saanuet / Waan ne taambata nähnyet / ia nihin turuanuet

Pronominin (→) *se* johdokseen *sempi* (vrt. *kumpi*) perustuva adverbi, jonka päätteellä on yksikön instruktiivin päätteellä kanssa identtinen adverbijohdin *-n*. Johdin *-mpV-* : *-mmV-* on historiallisesti sama aines kuin komparatiivin tunnus. Adverbin lopussa on liitepartikkeli *-kä(än)*. Liitepartikkelin kytkeytyminen ilmauksen kielteisyyteen tai myönteisyyteen ei ole Agricolalla yhtä johdonmukaista kuin nykysuomessa.

semminiki *adv.* 'lisäksi, sitä paitsi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-533-[JER-7:9]] Ja **semmingi** te oletta Warcat / Murhaiat / Horintekiet / ia Walapatot / ia szuizutat Baalille.

Pronominin (→) *se* johdokseen *sempi* (vrt. *kumpi*) perustuva adverbi, jonka päätteenä on monikon instruktiivin päätteen kanssa identtinen adverbijohdin *-in*. Johdin *-mpV-* / *-mmV-* on historiallisesti sama aines kuin komparatiivin tunnus. Adverbin lopussa on liitepartikkeli *-ki(n)*.

semmoinen *a.* 'sellainen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-784] Ah HERRA Jumala / anna meille **semmoijsta** roca ia ioma totisesta tuta / ia sinun aijnolan tykenes etzije / oppe / ia leute / oijkean ia eleuen wscon cautta.

Pronominin (→) *se* ja pronominikantaisen adjektiivijohdoksen *moinen* (→ *molemmat*) muodostamasta vertailurakenteesta tiivistynyt yhdysadjektiivi.

semmottinen *a.* 'sellainen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-6] Ja tosin ene se kiroile ia domitze **semmotiset** tödh / Mutta se waan Uskon ielken Christusen päle seiso

Pronominista (→) *se* ja pronominin *mo-* johdoksesta muodostettu yhdysadjektiivi. Ortografisista syistä tulkinta on epävarma. Samassa merkityksessä ehdottomasti tavallisempi yhdysadjektiivi Agricolalla on (→) *senmuotoinen*, eikä oletetulle *semmottinen*-muodolle löydy paralleelia Agricolan kielestä. Johdostyyppi tunnetaan mm. lounaisista ja kaakkoishämäläisistä murteista. Tulkinta *senmuotoinen* ei ole todennäköinen, koska *muoti*-sanasta ei tunneta esiintymiä vielä 1500-luvun kielestä.

► Rapola Vir. 1919 111–114.

senedest, -ä *adv.* 'sen ansiosta, sen takia' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-76-[MT-19:27]] Silloin wastasi Petari ia sanoi henelle / Catzo me lowumma caikista / ia seurama sinua / mite sis meiden **senedheste** ombi?
- [A-II-573-[2TSS-2:10]] ia caikinaisten wiettelysten cansa wäryttihen / ninen seas iotca cadhotetuxi tuleuat. **Senedeste** / ettei he ottaneet rackautta Totudhen polen
- [A-III-528-[JES-66:11]] Sille senteden pite teiden imemen ia rauittaman henen Lohutoxens Nisist. Teiden pite **senedest** imemen / ia teiten ilahuttaman henen Cunniaudhens teudhelisudhest

Pronominin (→) *se* ja adposition (→) *edest(ä)* muodostamasta rakenteesta tiivistynyt yhdysadverbi.

senjälkeen *adv.* 'sen jälkeen, sitten; sen mukaan' | (1548) 13 esiintymää, myös Westh

- [A-II-252-[JH-3:22]] **Senielken** tuli Jesus / ia henen Opetuslapsens Judean maalle / ia asui sielle heiden cansans / ia castoi.
- [A-II-316-[AP-2:4]] Ja he teutettin caiki Pyhe Henge / ia Rupesit puhuman muilla Kielille / **senielken** quin se Hengi andoi heiden wlospuhua.
- [A-II-413] Teme rijta ia sota pysy meisse nin cauuan quin me eleme / Monicadas enämin / ia mutamis wehemin / **senielken** quin Hengi eli Rwmis wekeuemi on

Pronominin (→) *se* ja adposition (→) *jälkeen* muodostamasta rakenteesta tiivistynyt yhdysadverbi.

senjälkiin *adv.* 'sen jälkeen, sitten; sen mukaan' | (1548) 25 esiintymää, myös UpsK

- [A-II-304-[JH-19:38]] **Senielkin** Joseph Arimathias / ioca oli Jesusen Opetuslapsi / sala / Judasten Pelghon teden / rucoli Pilatust ette hen sais poisotta Jesusen Rumin / ia Pilatus sen salli.
- [A-III-747-R] Silloin monet pysit Juttain Canssas / Kuningan walda heillens omista / Machabein aialla ia **senielkin**
- [A-II-503-[2KOR-5:10]] Sille ette me caiki pite iulghistuman Christusen Domiostolin edesse / Senpäle ette iocaitzen pite saaman **senielkin** quin hen Eleisens elenyt on / se olcon hyue eli paha

Pronominin (→) *se* ja adposition (→) *jälkiin* muodostamasta rakenteesta tiivistynyt yhdysadverbi.

senkalta|inen, -nen *a.* 'sen kaltainen, sellainen'
(1544) 337 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-5-[PS-95:10]] Ette mine Neliäkymmende aijastaica waijua kersin teste Canssasta / Ja sanoin. Se on **sencaltaijnen** Canssa / ionga sydemet aijna willitiete etziuet
- [A-I-139-[JER-13:22]] Ja ios sine sanoisit sydemeses / Mingetähden minun **sencaltaiset** tapachtuut? Sinun moninaijsten wärydhes tehden / ouat sinun häpijelises ilmoijtetudh / ia sinun reijtes paliastetudh.
- [A-II-27-[MT-3:00]] Teme piti oleman Juttaille yxi vahua merki / Että Christus se Messias oli tullut / cosca **sencaltanen** Sarna ei Teplis eike Synagogas / waan metzen corues iulkisesta sarnattin / Jonga Johannes teki.
- [A-II-28-[MT-3:00]] Quitengi että ne ouat nijn viha täyne / ia pahinda laija / Nimitetän he tessä Kykärmexi / eli Vaskikärmexi / Ja heille ombi **sencaldainen** london / että he emensä tappauat syndyesens
- [A-III-57] Senteden panepi nyt HERRA Jumala **sencaldaiset** suitzet henen pälense / ia wahualla cahleilla henen sitopi

Pronominin (→) *se* ja adjektiivijohdoksen (→) *kaltainen* muodostamasta vertailurakenteesta tiivistynyt yhdysadjektiivi, jota käytetään joskus myös substantiivisesti.

senkansa *adv.* 'sen kanssa, hänen kanssaan' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-19] Ja miehen tule se tiete ia ymmerte / ette waicka hen ombi pantu waimolle esimiehexi / ei ole henelle cuitenga site sallittu / ette henen pite **sencansa** pahasti menemen / oman pahan mielense ielkin

Pronominin (→) *se* ja adposition (→) *kansa*² 'kanssa' muodostamasta rakenteesta tiivistynyt, ilmeisen tilapäinen yhdysadverbi.

senkautta *adv.* 'sen kautta, siitä, siten, sillä tavoin' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-827] Sille ette he itzellens swrimast ia raskamasti wahingottauat / sijne ette he meite wihauat / ia niijn **senkautta** sinun mieles rickouat / ia heiden wastans sinua yllytteuet.
- [A-II-624-[1]H-3:24]] Ja **senkautta** me tiedhem / ette hen meissä pysypi
- [A-III-63] Mutta sinun sairautti ombi siteuarten Jumalalta sinun päles pandu / ettes **senkautta** madhaisit sen sinun wanhan Adamis alaspaina ia cooletta

Pronominin (→) *se* ja adposition (→) *kautta* muodostamasta rakenteesta tiivistynyt yhdysadverbi.

senmuoto|inen, -nen, senmuodoinen *a.* 'sellainen' | (1544) 61 esiintymää

- [A-I-106] Mutta / etteij **semmotoijnen** sinun Laupiautti / mwtoin taita käsitette / quin wscolla / ioca todhistapi meiden io oleuan wanhurscaana
- [A-I-123] Canssan Canghiun Tehden macta Sarnamies **semmotoisella** Mosesen taualla Jumalan tyhe huta
- [A-I-517] wallalla sen ylitze pitepi / asettapi rijdhat / wihat / torat / eroijtuxet / swren messen / ja monda **semmotosta** suruua
- [A-I-571] O HERRA em mine tule **semmotoijsita** sinulda rucoleman / oman kelpamisen tedhen / eli ansioni /
- [A-II-281-R] Jocainen **senmotonen** Penningi oli silloin lehes nin hyue / quin nyt meille wisi Cusinaista / taikca 30 Piente peningite. Summa. 45 marca aurtio ia 7 Euri.
- [A-III-657-[AM-8:8]] Eikö Maan pidheis **semmodhoisen** Asiain teden wapiseman / ia caiki sisel Asuuaiset murechtiman?

Pronominin (→) *se* ja substantiivin (→) *muoto* adjektiivijohdoksen (→) *muotoinen* muodostamasta vertailurakenteesta tiivistynyt yhdysadjektiivi, jota käytetään joskus myös substantiivisesti. Tämä tulkinta näyttää perustellulta Agricolaa myöhempien, ortografisesti tarkempien lähteiden perusteella. Agricolalla ei ole yhtään esimerkkiä, joka viittaisi yksiselitteisesti *-uo*-diftongiin. Toinen mahdollinen lukutapa on *semmotoinen*, jossa jälkiosa *-motoinen* edustaa johdosta samasta pronomini-vartalosta, joka sisältyy johdoksiin *moinen* ja *mokoma* (→ *semmottinen*). Tämä johdostyyppi tunnetaan vanhastaan mm. hämäläis- ja kaakkoismurteista.

► Ojansuu 1912 49–53; Rapola 1919 111–114.

senperäst, -ä *adv.* 'sen jälkeen, sitten; sen mukaan' | (1544) 20 esiintymää

- [A-I-132] **Senpäreste** ouat ioca Wijkon pockstauit / Cisio Janusen seas / Mutta Pyhe peiuein ielken oykealla sziwulla ia wijmen ouat Kuun Pockstauit / ioysta tutan misse merckise Kw eli Auringo ombi cunaki peiuene
- [A-II-257-[JH-5:14]] **Senperäst** leusi Jesus henen Templis / ia sanoi henelle / Catzos / sine olet parattu / Ele sillen syndi tee / ettei iotakin pahempi sinua codhaisi.
- [A-II-319-[AP-2:45]] Heiden Hywydhens ia Tauarans he poismyit ia iagoit ne caikille / **senperest** quin cuki taruitzi

Pronominin (→) *se* ja adposition (→) *peräst(ä)* muodostamasta postpositiorakenteesta tiivistynyt yhdysadverbi.

senpuole|sta, -st *adv.* 'sen takia, siksi, siitä syystä' | (1548) 11 esiintymää

- [A-II-463-[1KOR-3:2]] Reeska mine olen teille ioodha Andanut / ia en Rooca / Sille ettei te site wiele woineet. Ja ettei te mös nytkä woi / **senpolesta** / ette te wiele oletta Lihalliset.
- [A-II-510-[2KOR-9:3]] Quitengin mine olen temen Welien senteden lehettenyt / **senpolest** / ettei meiden kerskamus tyhijexi tulisi tessä asiasa / Ja ette te olisitta walmihit / ninquin me teiste sanonuet olema
- [A-III-59] **Senpolesta** hen ombi mös itzense sinun coctaas sitonut Erinomaisella Lijton merkille / ette hen totisesta sinusta murehen pite.

Pronominin (→) *se* ja adposition (→) *puolest(a)* muodostamasta postpositiorakenteesta tiivistynyt yhdysadverbi.

senpääle, -n, senpäälle, -n *adv.* 'sen takia, siksi, siitä syystä; sen lisäksi; sen jälkeen; sen päälle, siihen (yms. rektiota-paukset)'
(1544) 447 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-II-23-[MT-1:22]] Mutta teme caiki ombi tapactanut / **Senpäle** / että teutettemen pideis se / quin Herralda on sanottu / Prophetan cautta
- [A-I-82-[JH-1:7]] Se sama tuli todhistamam / **Senpäle** / ette caicki wscoijsit henen cauttansa
- [A-I-298-[PS-90:12]] Totuta meite aijattelman / ette meiden pite coleman / **senpällen** / ette me ymmertewexi tulisimma.
- [A-II-510-[2KOR-9:3-4]] Quitengin mine olen temen Welien senteden lehettenyt / senpolest / ettei meiden kerskamus tyhijexi tulisi tessä asiasa / Ja ette te olisitta walmihit / ninquin me teiste sanonuet olema / **Senpäle** koska ne Macedoniasta tuleuat minun cansani / ia ei leudhe teite walmissa
- [A-III-612-[HOS-4:6]] Minun Canssan ombi turmeltu / senuoxi ettei hen tadho Oppia. Sille ette sine poishylkeisit Jumalan Sanat / **Senpäle** Mine mös sinua poishylien / ettei sinun pidhe minun Pappin oleman.

- [A-II-212-[LK-14:26]] Jos iocu tulepi minun tykeni ia ei wiha henen Isens / Eitins / Emendens / Lapsians / weliens ia Sisaritans / ia wiele **senpälen** henen oma Hengiens / ei se taidha olla minun opetuslapsen.
- [A-III-32] **Senpäle** Pappi sanokan. Olcohon sinulle / quin sine wscot.
- [A-II-30-[MT-4:00]] Se olis tapachtunut / ios hän olis itzens ilman pacota alaspudhottanut / ia loottanut itzensä **senpäle** että Jumala piti hende auttaman
- [A-III-409-[PS-127:1]] ELLeI HERRA Honetta rakennaissi / Nin he huckan tötetekisit / iotca **senpäle** rakendauat.

Pronominin (→) *se* ja adposition (→) *pääle(n)*, *päälle(n)* muodostamasta postpositiorakenteesta tiivistynyt yhdysadverbi, joka lähes aina esiintyy osana liittokonjunktioita *sen päälle että*. *Päälle* variantteineen on Agricolan yleisin adpositio, joka käännöslainana muodostaa rektiorakenteen monien eri verbien kanssa. Joisakin tapauksissa *senpääl(l)e* edustaa verbin vaatimaa adpositiorakennetta.

► Salmi 2010 erit. 308–309.

sententia s. 'merkityssisältö' | (1552) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-III-728] Senteden Me nijte ylitzecarkam tesse Somen Tulkituxes / ia nin me haem ia poimem teste Prophetast (quin muistakin pidhemist) ne selkeimet ia meille tarpelisemat **Sententiat** / Puhet / Sarnat / Opit ia Weisut.

Erikoislaina latinan sanasta *sententia* 'mieli, ajatus, sisältö' yms.

sentähden adv. 'sen tähden, siksi' | (1544) 836 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-244-[JER-32:23]] Ja caiki kuttess heillen keskenyt olit / iota heiden piti tekemen / site eijuet he tehenyuet / Ja **senteden** sine mös annoit caiken temen pahudhen / heiden pällens tapachta.
- [A-I-248-[1TIM-1:16]] Mutta minulle **sentedhen** tapachtuij laupius / **Sentedhen** / ette Jesus Christus ensin minun pälleni osottais caiken kersimisen / Nijllen Esikuuaxi / iotca henen pällens wscoman piti ijancaikisehen elemen
- [A-II-24-[MT-1:00]] Ja että Joseph tellens henen oikiudhestans welti rackaudhen poolest ia **sentähden** P. Mattheus henen hurscaudhens ylistepi.
- [A-II-26-[MT-2:00]] Echke Bethlehem itzestens halpa oli / quitengin / että Christus hänesse synduj / **sendädhen** hen ylescorgotti hende.
- [A-II-48-[MT-10:16]] Catzo mine lehetten teiden / ninquin lambat swttein keskelle. Olkat **sentehden** taitauat / ninquin kermet / ia yxikerdhajiset ninquin mettiset.
- [A-III-49-[JH-5:27]] Ja on mös henelle andanut woiman domita / **sentädhen** ette hen on Inhimisen Poica.

Pronominin (→) *se* ja adposition (→) *tähden* muodostamasta postpositiorakenteesta tiivistynyt yhdysadverbi.

senvuoksi *adv.* 'sen vuoksi, sen takia, siksi; kuitenkin' | (1544) 109 esiintymää

- [A-I-96] Ele sijs / ele / Christusest loouo waicka eij he sinun ele szoone Ele **senwooxi** wirghastas lacka waan turwas HERRAN päle nacka
- [A-I-284-[PS-38:21]] Ja iotca minulle pahalla maxauat hywen / ne carckauat minua watan / **senwoxi** ette mine hywe noutelen.
- [A-II-43-[MT-8:00]] Jos Papit todhistauat että Christus on temen puchtaxi tehnyt / ia ei **senuoxi** wsco / nin he tunnustauat itze heitens watan.
- [A-III-535-[JER-7:27]] Ja waickas neite caikia heille ratki sanoisit / euet he **senuoxi** cwle / Echkes hwdhaisit / euet he quitengan wasta.

Pronominin (→) *se* ja adposition (→) *vuoksi* muodostamasta postpositiorakenteesta tiivistynyt yhdysadverbi.

seota → **sekoita**

seppel|e, -i s. 'seppele, kranssi' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-69-[lis.ESTB-O:16]] Sine tiedhet / ette minun sen tekemen piti / Ja ette mine wieroin site coria **seppelite** / ionga mine pääsen kannan
- [A-III-294-[PS-60:1]] Yxi Daudin Cullainen Cappale / edelweisattapa / ydhest Cullaisest Cuckaisen **Seppeleist**

Laina muinaisruotsin sanasta *säppel*, joka juontuu alasaksan kautta latinasta. Toisen tavun *ei*-difongin *ee:n* asemesta sisältävät muodot (*seppel**ist* pro *seppel**e**(e)st*) ovat kaakkoishämäläisiä murre-erikoisuuksia.

► Streng 1915 203; SKES 1969 *seppel*; Ikola 1988 42–45; SSA 2000 *seppel*; NES 2020 *seppel*.

seppä s. 'seppä, puuseppä' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-591-[2TIM-4:14]] Alexander se Wasken **Sepp**e ombi minulle palio paha osottanut / Maxacon henelle HERRA henen töense ielkin.
- [A-II-125-[MK-6:3]] Eikö teme se **Sepp**e ole Marian poica / Jacobin ia Josen ia Judan ia Simonan welij?

Sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se kuuluu vanhaan perintö-sanastoon ja on alkuaan tarkoittanut yleisesti taitavaa tekijää. Sanavartalolle on ehdotettu myös indoiranilaista lainaetymologiaa, jonka mukaan sanan alkuperäinen merkitys olisi 'metallien sulattaja', mutta tähän selitykseen liittyy sekä äänteellisiä, semanttisia että kulttuurihistoriallisia ongelmia, joiden takia se vaikuttaa epäuskottavalta. Agricolalla *seppä* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *hopiaseppä*, *kullanseppä*, *vaskenseppä*.

► SKES 1969 *seppä*; SSA 2000 *seppä*; EES 2012 *sepp*; NES 2020 *seppä*; Etymologiadata 2022.

seppämies s. 'seppä, takojamestari' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-138-[1MS-4:22]] Nin mös Zilla synnytti Tubalcain / ioca oli **Seppemies** caikinaises Cuparis ia Rauta Töisse.

Substantiiveista (→) *seppä* ja (→) *mies* muodostettu yhdyssana.

sepänteko s. 'sepän tekemä teos' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-628-[HOS-13:2]] Mutta nyt he palio enemin synditekeuet / Ja tekeuet Cuuia heiden Hopiastans / quin he taitauat heite ylesaiatella / nimitten Epeiumalat / iotca quitengi sula **Sepänteco** ouat.

Substantiiveista (→) *seppä* ja (→) *teko* muodostettu yhdyssana.

sepästi adv. 'taitavasti' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-592] TEme on yxi Lyhykeinen Epistola / Mutta quitengin yxi sangen Christilinen Oppi / iossa caikinaiset ouat nin **sepesti** pätytydh / iota iocu Christittu taruitze tiete / ia ielkin ele.

Nominivartalosta (→) *seppä* johdettu adverbi. Vartaloa on vanhastaan käytetty sekä substantiivina että adjektiivina.

serafin s. 'serafit (mon.)' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-193] Sinua kijtte Cherubin ia **Seraphin** sanoden ilman loppu. Pyhe. Pyhe. Pyhe herra iumala Sabaoth.
- [A-III-466-[JES-6:2]] **Seraphin** seisoi henen yltzens / ia cullaki oli cwsj sijpie.

Sitaattilaina joko muinaisruotsista tai suoraan myöhäislatinan sanasta *seraphin*, joka alkuaan juontuu hepreasta. Heprean *serafim* merkitsee sananmukaisesti 'tuliset'. Sana esiintyy Agricolaalla samoin kuin vanhimmissa ruotsalaislähteissä aina heprean monikkomuotoon perustuvassa asussa.

► SAOB 1967 *seraf*; Saarisalo 2009 *serafi*.

seremonia → **ceremonia**

sesama pron. 'se, sama' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-546] Totinen on Ise / totuus on Poica / Molembadhen rackaus on Pyhe Hengi / yxi auwu / ydhencaltainen herraus / Tasainen cunnia / yxi ia **sesama** olemus
- [A-I-509] Sillemoto mös laijna minulle / se armo / sinun näkymettomen Jumallisen henges lepitze / quin sine **sillesamalle** laijnanut olet / sinun rackaste opetuslastes / Ja caikille wloswalittuille

- [A-II-106-[MT-27:44]] Ja **sitesama** mös Röuerit henelle soimasit / iotca olit ristinnaulitud henen cansans.
- [A-III-68] Jonga hen tacton ijancaikisen Laupiuden cansa yleskorgotta / **sensaman** wastian hen itzense osottapi ensin / ninquin hen tadois sen ijancaikisesta cadotta.

Pronominien (→) *se* ja (→) *sama* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdys-sana, jonka molemmat osat taipuvat. Muodoste on ilmeinen käännöslaina (vrt. saksan *dieselbige*, *desgleichen* ym.).

setri → **sedri**

setrinlauta → **sedrinlauta**

setrinpuu → **sedrinpuu**

setä s. 'isän puoleinen sukulaismies; isän veli' | (1551) 5 esiintymää

- [A-III-463-[JES-5:1]] LACH / Mine tadhon nyt weisata ysteuelleni Minun **Säteni** Weisun / henen Winatarhastans.
- [A-III-463-R] **Säteni** se on / Christusen Sille ette Esaias oli Judan sughusta / iosta Christus mös oli.
- [A-III-653-[AM-6:10]] Ette cuki henen **Setäns** ia Enons ottais / vloswiedhexens ne Luudh Honeesta / ia sanoman nijlle / iotca sen Honen Camaris ouat / Wielekö sielle äni on?
- [A-III-779-[3MS-20:20]] Jos iocu henen **Setens** eli Enoins Emennen cansa maca / hen on Langoins häpien alastanut.

Sanalla on vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Se kuuluu ikivanhaan perintö-sanastoon.

► SKES 1969 *setä*; SSA 2000 *setä*; NES 2020 *setä*.

seula s. 'seula' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-659-[AM-9:9]] Sille catzo mine tadhon keskia / ia sen Israelin Honen caikein Pacanain seas / anda seulotta / Ninquin ydhel **Seulal** seulotahan / ia ne Jyuet ei pidhe maan päle langeman.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **sēpla* edustaa mm. nykyruotsin *säll*.

► SKES 1969 *seula*; SSA 2000 *seula*; LÄGLOS 2012 *seula*; EES 2012 *söl*; NES 2020 *seula*.

seuloa v. 'seuloa, puhdistaa seulalla' (myös kuv.) | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-233-[LK-22:31]] Nin sanoi HERRA / Simon / Simon / catzo Satanas on teite pytenyt **seuloxens** / ninquin Nisua.

- [A-III-659-[AM-9:9]] Sille catzo mine tadhon keskies / ia sen Israelin Honen caikein Pacanain seas / anda **seulotta** / Ninquin ydhel Seulal **seulotahan** / ia ne Jyuet ei pidhe maan päle langeman.

Johdos substantiivista (→) *seula*. Muoto *seulottaa* on A-infinitiivin passiivinen perusmuoto.

seura s. 'seura, joukko, seurue; seurakunta; kokous' | (1544) 34 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-36] Tämä Canon eli Taulu osotta mite cussaki Merkise on tekeminen taicka lackaminen ia iettäminen / – – **Seura** tekemen
- [A-I-499] Engelitten iouckohon ia ilohon ioijta monda tuhat tuhatta ouat / nijnnen Esicoijsten **Seurahan** / iotca ouat Taijuahas kirioijtut / ia Jumalan tyge / ioca caikein Inhimisten Domari ombi
- [A-II-337-[AP-9:7]] Mutta ne Miehet / iotca henen **Seurasans** olit / seisoi hemmestetyt / Sille he cwlit waiwoin änen / mutta eiuet kete nähnyet.
- [A-III-200] Sitte hen iloiten toi Jumalan Archin / Sionin henen caupungijns / Aminadabin honesta / swren **Seuran** ia Jouckun cansa / caikista Israelin Lastein Sucukunnista / Tantzis ia Leikis.
- [A-I-93] Quin Isend anda Perens roca. Nijn Pappi **Seuran** edhest hoca.
- [A-I-119-[JOEL-1:14]] Pyhitteket ychtä Paastho / Cutzucat **Seura** ychten / Cogotkat ne Wanhimat / ia caiki maakunnan asuuajset / teiden HERRAN Jumala hoonesen / ia hwtakat Herran tyghe

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Se on vanha balttilainen laina, jota nykyliettuassa vastaa *sēbras* 'seuralainen, toveri; osakas' ja latviassa *sēbrs* 'ystävä, tuttava; sukulainen'. Agricolalla *seura* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *eriseura*, *kristinseura*, *sekaseura*.

► SKES 1969 *seura*; SSA 2000 *seura*; EES 2012 *sōber*; Junttila 2015 95; NES 2020 *seura*.

seuraaja s. 'seuraaja' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-110] Nin hen otti sijs sen Euangeliumins / ionga hen oli cokonpannut / ia matkusti Egyptin / ia ensin Alexandrias Christusta ilmoitti / sielle hen asetti Seurakunnan nin swrella Opilla ia Elemen hallitoxella / että caiki Christusen **Seurajjat** / hen saatti henen Esicuuans ielkeen elemen.
- [A-II-160] LUCas oli Antiochias yxi Läkeri / ninquin henen Kirioituxens osottauat / ioca hyuesti taisi Grecan kielen / ia oli Pyhen Paulin Apostolin **seuraia** / ia caikis matkois henen Cumpanins
- [A-III-305-R] Peto) se on / falskit Opettaiat ioukoinens / Paruines ia **Seurainens**.

Johdos verbistä (→) *seurata*. Agricolalla *seuraaja* esiintyy myös perusosana yhdysanassa (→) *eriseuraaja*.

seuraava *a.* 'seuraava, seuraavaksi t. jäljessä tuleva' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-46] Toisinans quin tila ia aica andapi / machta kylle wooroin / nemet **seurauat** Textit / Ramatuista / entiselle Taualla / prucata / Hautamises.

Verbin (→) *seurata* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös normaalina paradigmaan kuuluvana verbimuotona.

seurakunta *s.* 'seura, yhteisö; (kristillinen) seurakunta; paikallisseurakunta; seurakunnan kokous' | (1543) 377 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-222-[PS-149:1]] WEisacat HERRALLEN wsi laulu / pyhein **Seurakunda** pite hende kijttemen.
- [A-O-10] Mine wskon pyhen Hengen päle Pyhen Christitun **seurakunnan** / Pyhein osanottamisen. Syndijen andexisamisen. Rumin ylesnousemisen. Ja ijancaikisen elemen AMEN
- [A-I-711] Sine mös opetit sinun wloswalitun astian pyhen Paulin cautta / ette teme sowindo swri Sacramenti Christusesa ja henen **Seurakunnasansa** / ja sen saman cautta sine keskit / ette ylke nijn racastakan morssiandans / ninquin **Seurakunda** racasti.
- [A-II-671-[ILM-1:12]] Ja mites näet / se kirioita ycten Kirian ia lehäte nijlle **Seuracunnille** iotca ouat Asias Epheson kesin / Ja Smyrnan kesin / ia Pergamin kesin / ia Thyatiran kesin / ia Sardin kesin / Philadelphian kesin ia Laodicean kesin.
- [A-II-487-[1KOR-14:36]] Heijusti se Waimoille sopi / ette he **Seurakunnasa** puhuuat.

Substantiiveista (→) *seura* ja *kunta* (→ *hiippakunta*) muodostettu yhdyssana. Samat osat on neljä kertaa kirjoitettu sanaliitoksi, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Mielikäinen 1995; Toropainen 2017 51, 116.

seurata *v.* 'seurata, kulkea seurassa t. jäljessä; tulla jonkun/jonkin jälkeen; noudattaa, totella' | (1544) 146 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-803] Auta ette me meiden coleman / henen colemasans / totisesa wscosa yltzewoijttaijsim / ja nijn site suloijsata iodhattaija siihen ijancaikiseen elemehen / lujijasti **seuraijsima**.
- [A-II-42-[MT-8:22]] Nin Jesus sanoi henelle / **Seura** minua / ia anna ne coolluet haudhata heiden coolluitans.
- [A-I-844] Nyt **seurauat** ne Colmet Wscon tunnustost / quin ouat. Apostolitten / Nijcenan / ia Athanasiusen.
- [A-I-750] Päldiskein / ette me liha ia weri olema / nijn me tunnustama / ette caiki meiden sydhemet / mielet / taijdhot / tunnোধ / neuuodh / ia aijuotuxet **seurauat** sen saastaijsen Lihan tietē
- [A-I-813] Anna ette me coleman asti sinun Jumalista tachtos **seuraijsim**

- [A-III-644-[AM-2:0]] Nemet heiden syndins olit. Ette heille oli Jumalan sana / ia sen ylencatzoit / ia wäret Opit **seurasit**.

Johdos substantiivista (→) *seura*.

seuraus s. 'seura, yhteisö' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-544] Jossa alati ilman ööte ombi peiue / Eijke taidha aijca pite / Jossa ne Engelin iouckot ouat / quin kijtoxet sinulle / O HERRA weisauat / ja ylimeisten asuuadhen **seuraus** ombi

Ilmeisesti substantiiviin (→) *seura* perustuva ominaisuudennimi. Agricolalla *seuraus* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *eriseuraus*, *sekaseuraus*.

sialens adv. 'sijalleen, paikoilleen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-101-[MT-26:52]] Nin Jesus sanoi henelle / Piste sinun Mieckas **sialens** / Sille caiki iotca Mieckaan rupeuat ne mieckalla hucatan.

Substantiivin (→) *sija* omistusliitteellinen allatiivi, jota käytetään adverbien tapaan.

sianliha s. 'sianliha' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-528-[JES-66:17]] ne Mestatut – – Jotca heitens pyhitteuet ia pudhastauat Yrtitarhoissa / yxi täälle toinen sielle / ia söuet **Sianliha** / Cauhistoxia ia Hijrie / caiki ne pite ynne poistemattaman

Substantiiveista (→) *sika* ja (→) *liha* muodostettu yhdyssana.

siantina s. 'lyijy' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-186-[2MS-15:10]] Silloin sinun Twles puhalsi / Ja meri heijet peitti / Ja he waijoit ninquin **Siantina** wäkewise wesis.
- [A-III-735-[SAK-5:8]] Ja hen sanoi / Se ombi see Jumalatoim Oppi. Ja hen heitti sen Mitan keskelle / Ja laski sen **Siantinan** Pistyn ylhelle sen Mitan aucon päle.

Substantiiveista (→) *sika* ja (→) *tina* muodostettu yhdyssana, joka on käännöslaina virosta. Viron yhdyssana on kansanetymologinen muodoste, joka perustuu venäjän malliin.

► Ojansuu 1918 121; Mägist 1935 52; Hakulinen 1943a 35–36.

side s. 'side, kahle' (myös kuv.) | (1544) 48 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-703] JUmala caikiwaldias / ioca sinun Apostolis pyhen Petarin sitein cahleista / päästetyn annoit / wapahana menne / Sine mös armolisesta päste sinun palueliajdhes N. **sitetet** / ja mös meite heiden päsemisestans pijan ilahuta

- [A-II-131-[MK-7:35]] Ja cochta Aukesit henen coruans / Ja henen kielens **sidhe** tuli wallalens / ia puhui selkiest.
- [A-II-359-[AP-16:26]] Nin cochta tapachtui swri Maanieristus / nin ette caiki Tornin Perus wapisi. Ja cochta aukenit caiki Ouet / ia iocaitzen **Siteet** ylespäsit.
- [A-III-372-R] Ne toiset ouat Ne / iotca heiden Pahatecoins teden / Tornis / **Siteis** ia Fangiuxes waiuatan.
- [A-II-369-[AP-20:23]] Waan ette se Pyhe Hengi / iocaitzes Caupungis ennusta ia sano / Ette **Siteit** ia Murehet odhottauat minua sielle.
- [A-I-288-[2SM-22:6]] Ne heluetin **siteet** kiedhoit minun / ia cooleman paulat minun ylitzewoitit.
- [A-II-598-[FLM-1:13]] Sille mine tachtain hende tykeneni pite / ette hen minua sinun polestas paluelis / neisse Euangeliumin **Siteise**.

Johdos verbistä (→) *sitoo*. Muutamissa tapauksissa esiintyvät, toisen tavun *ei*-dif-tongin *ee*:n asemesta sisältävät muodot (*siteit* pro *siteet*) ovat kaakkoishämäläisiä murre-erikoisuuksia.

► Ikola 1988 42–45.

sidellä *v.* 'sitoo, sidellä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-556] Ja wärlde todhistailla caijwaijtta / Rusikoilla paijskoitta / hosutta / häpijelle pilcata / Norilla **sidhelte** / ia tadhoit syljeskelde / Oriantappuroilla krunatta / ristihin nostetta / ia Rōwerein keskelle asetetta

Johdos verbistä (→) *sitoo*. Agricolan ainoa esimerkki on passiivinen infinitiivi-muoto 'tulla sidotuksi'.

sidottaa *v.* 'antaa sitoo' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-494] Meiden Sielut sine itzelles **sidhotit** ia kijnittit

Johdos verbistä (→) *sitoo*.

sidottu *a.* 'vangittu, kahlehdittu, liitetty' | (1544) 8 esiintymää, myös Westh

- [A-I-375] mine rucofen / ettes minun saastaijsen syndisen / ia caiki minun wanhembani / weliet ia Sisaret / ysteuen / ia wiholisen / ia caiki kieuhet / kiusattut / ia murheliset / **sidhotut** / ia saijrat / Ja caiki / ioijnega edheste minu tule rucoella
- [A-II-104-[MT-27:16]] Nin oli henellä silloin yxi cwluisa Fangi **sidottuna** / ioca cutzuttin Barrabas.
- [A-III-518-[JES-61:1]] Hen on lehettenyt minun waiuaisille Euangelium sarnaman / parandaman ne serietut sydhemet. Ja sarnaman Fangeille lunastusta / nijlle **Sidhotuille** auamiset.

- [A-II-654-[HEB-13:3]] Muistacat ninen **Sidhotuin** päle / ninquin ynne heiden cansans sidhotut olisitta / ia ninen iotca mwrehta kersiuet / ninquin te itze iotca wiele mös Lihasa elette.
- [A-II-472-[1KOR-7:26]] Nin mine sis lwle sen Hyue oleua nykysen Tuska teden / ette hyue on Inhimisen nin olla. Jos sine olet waimohon **sidottu** / ele pyde eroitosta.

Verbin (→) *sitoa* passiivinen partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

siehenasti → siihenasti

sie|llä, -lä *adv.* 'siellä' | (1544) 329 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-125-[1KN-8:29]] Senpälle / ette sinun Silmes auoij seijsois ylitze temen Honeen öle ia päijuell / ia ylitze sen paijkan iosta sine sanonut olet / Minun Nimenj pite **sielle** oleman
- [A-I-240-[JES-26:10]] Waan Maasa cussa oijkeus pideis tapachtaman / **siele** he tekeuet wäryt
- [A-I-845] mine wahwasti wscon / ette hen kernasti sydhemestes tadhon minua autta / ia minua tugheta caikissa minun tuskisani / ia eij ikenens minua ylenanna / eijke **sielle** / eijke täälle.
- [A-II-113-[MK-1:38]] Ja hen sanoi heille / Mengeme lähimeisin kylihin / että mine **sielleki** sarnaisin / sille site warten mine olen tullut
- [A-III-214] **Sielles** poican Christiane ilmei / quin HERRA neite meiden cauttan tei.

Pronominin (→) *se* laajennetusta *sikä*-vartalosta muodostettu adessiivi, joka on kiteytynyt adverbiksi (kehitys *sikä-llä* > *siyällä* > *siällä* > *siellä*). Adverbiin voi liittyä liitepartikkeli, esim. *-ki* tai *-s*.

sieltä *adv.* 'sieltä, siitä' | (1543) 93 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-10] **Sielte** on tuleua domitzeman eleuet ia colluet.
- [A-I-228-[2SM-22:9]] Switzu lexi henen Sieramistans / Ja culuttapa Tuli henen Swstans / nijn ette se **sielde** lemmachti.
- [A-I-372] Templin sine totije / Egiptin sine pakenit / **Sieldes** iellens palait sinun syndyme maalles
- [A-II-371-[AP-21:1]] COska sis nin tapachtui / ette me heiste louuima / puriectima me **sielde** / ia tulima oikeata Laita Coumijn / ia toisna peiuen Rodumijn / ia sielde Pataran.
- [A-I-532] **Sielde** se tule / ette minulle ombi halu hywehen pein / mutta em mine taidha site teute
- [A-III-182] Ja quin ne waimot olit hemmestyneet sijte ettei he Jesusen rumista **sielde** leunneet

Pronominin (→) *se* laajennetusta *sikä*-vartalosta muodostettu ablatiivi, joka on kiteytynyt adverbiksi (kehitys *sikä-ltä* > *siyältä* > *siältä* > *sieltä*). Adverbiin voi liittyä liitepartikkeli, esim. *-ki* tai *-s*.

sieltäpäin *adv.* 'sieltä päin, siltä suunnalta' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-15] Christin Usko ia Christikunda ombi sijtte **sieldepein** tullut Saxaman / Engelandijn / Tanmarckin / Rotzin / ia mös tenne / ia muihin Makundhijn iotca ouat sen Romin Kircon alla olluet

Adverbeista (→) *sieltä* ja (→) *päin* muodostettu yhdysadverbi.

sielu *s.* 'sielu, henkisiä ominaisuuksia yllä pitävä voima; henkilö' (1543) 524 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-1] Laki / se **Sielun** hirmutta / mutt Cristus sen tas lodhutta.
- [A-O-19] ia rucolema sinun pyhie armoias / ette ninquin rumis on rauinonse saanunt / mactas nin mös **sielu** sinun pyhein sanais cansa / aina wiruoitetta
- [A-I-148-[BAR-3:1]] Ja nyt caikiwaldias Herra Israelin Jumala / meiden **sijelun** ahdistoxes / ja tuscas me hwdam sinun tyges
- [A-III-407-[PS-124:6]] Meiden **Sielun** päsi ninquin iocu Lindu sijte Lindurin paulasta.
- [A-I-95] Joca soottans neme wnhotta. tietens se **Sijelut** cadhotta.
- [A-I-293-[PS-86:12]] Sille sinun hywuydhes ombi swri minun pälleni / Ja sine olet pelastanut minun **Sijeluni** sijte syweste heluetiste.
- [A-I-860] Sijle ninquin yxi toijmelinen **Sijelu** ia liha on yxi Inhiminen / Nijn Jumala ia Inhiminen / on yxi Christus.
- [A-II-321-[AP-3:23]] Ja se pite tapachtaman / ette Jocainen **Sielu** quin ei cwle Täte sama Propheta / se pite poisheittemen Canssasta.

Laina muinaisruotsin sanasta *siäl*, *siel*, *sial*, jota nykyruotsissa vastaa *själ*.

► Thomsen 1869 147; Streng 1915 204–205; SKES 1969 *sielu*; SSA 2000 *sielu*; Bentlin 2008a 182–183; NES 2020 *sielu*.

sielu messu *s.* 'sielumessu, kuolinmessu' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-447-[ROM-12:00]] ei hen quitengan ole ychteinen Uskon cansa. Ninquin ouat Menningeisten ilmoituxet **Sielu Messut** Anetiett paastot / Jakeet / Kekrit / Wconwacat / Pyhein ia mwidhen Lootudhen päle turwaus.

Substantiiveista (→) *sielu* ja (→) *messu* muodostettu yhdyssana. Agricolan molemmat esiintymät on kirjoitettu sanaliitoiksi, mutta rakenteensa perusteella ne on tulkittava luontaisiksi yhdyssanoiksi.

► Toropainen 2017 51, 116.

***sielunahdistus** *s.* 'sielun ahdistus t. hätä'

Ilmaus esiintyy Agricolalla vain sanaliittona, ei vielä yhdyssanaksi kiteytyneenä lekseeminä.

► Jussila 1998 *sielunahdistus*.

siemen s. 'kasvin siemen, alku; sukujuuri, suku, jälkeläinen' (myös kuv.)
(1544) 148 esiintymää, myös Westh

- [A-I-9] Telle kwlla sömen pite (ninquin Ipocras sanopi) lemminda roca /
ia Agrimonian ia Appiumin **siemenite** iomassa nauttima / ia Raidijn elämen
pitämen etteij wiluhun tautijn ioku tulis
- [A-I-338-[JES-55:10]] Sille ninquin Sadhe / ia Lumi Taijuahast langepi /
ia eij tule sinne iellens / Mutta lijotta Maan / ia saatta sen hedhelmellisexi /
ia caswattaman Nijn ette hen andapi **Siemenen** kyluette / Ja Leipe sötee
- [A-I-22-[2MS-32:13]] Muista sinun palueliais pälle / Abrahamin / Isaachin /
ia Israelin / ioijllen sine itzelles wannoijt / ia heille lupasit / Mine tahdon
enendä teijden **Siemenen** / ninquin Techdet Taijuasa
- [A-I-285-[PS-51:7]] Catzo / mine olen synnijlisest **Siemenest** syndynyt /
Ja minun Eijtin ombi Synnise minun sijttenyt.
- [A-II-4-[1MS-3:15]] Mine panen Wainon Sinun ia Waimon welille /
ia Sinun **Siemenes** welille ia waimon **Siemenen** / Sen saman pite sinu Pääs
rickipolkeman. Ja sinun pite henen Cantans pistemen.
- [A-III-744-[SAK-10:0]] Sijtequin se Euangeliumin **Siemen** on vlospuhckenut
ia pacachtanut / Lain perest / Nin tule Phariseusten Hapatoxest wälte.

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Se on vanha balttilainen laina, jota
edustaa esim. liettuan monikollinen *sėmenys* 'kylvös'. Agricolalla *siemen* esiintyy
myös perusosana yhdyssanoissa (→) *sinapinsiemen*, *talvisiemen*.

► SKES 1969 *siemen*; SSA 2000 *siemen*; EES 2012 *seeme*; Junttila 2015 89; NES 2020 *siemen*.

siemi → **vesisiemi**

sieni s. '(pesu)sieni' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-381] Helij sine hwsit / ia Janosit / Juttahat silloin sangen sinua pilcasit /
Ja catkeran Joman taritzit / Aloes ja **Sienes** secoitettu / Ja roogon pään lasketin /
Jotas maistain wieroijt iomasta
- [A-II-106-[MT-27:48]] Ja cochta iooxi yxi heiste / quin hen oli ottanut **Siemen** /
ia teuttenyt Eticalla / pani sen Roghon pähen / ia annoi henen iodha.
- [A-III-179-[MK-15:36]] Ja cochta yxi heiste ioxi / otti **sienen** / ia teuti sen eticalla
ia Isopilla / ia pani sen rogon pähen / ia piti henen swns edhes / ette hen ioijs

Sanalla on laajalti vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Käävän tai maassa
kasvavan sienen merkityksessä se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Nestettä
imevän merisien merkitys on käännöslainaa ruotsista tai saksasta.

► SKES 1969 *sieni*; UEW 1988 474–475; SSA 2000 *sieni*; EES 2012 *seen*; NES 2020 *sieni*.

sieran s. 'sierain' | (1544) 8 esiintymää, myös Westh

- [A-I-228-[2SM-22:9]] Switzu lexi henen **Sieramistans** / Ja culuttapa Tuli
henen Swstans / nijn ette se sielde lemmachti.

- [A-III-383-[PS-115:6]] Heille ouat Coruat ia euet cwle / Heille ouat **Sieramet** ia euet he haista.

Sanalla on varmoja vastineita lähisukukielissä ja epävarmoja vastineita saamessa. Ilmeisesti se kuuluu vanhaan perintösanastoon.

► SKES 1969 *sierain*; SSA 2000 *sierain*; EES 2012 *sōdre*².

sigittää, siittää v. 'siittää, synnyttää, tulla raskaaksi' (myös kuv.)
(1544)20 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-384] CAikiwaldias ijancaikinen Jumala / ioca sinun ylenpaldisesta rackaudhestas / sinun ajnocaies / meiden tedhen tadhoit **sighitette** synnytette / kersie / piexette / ristinnaulitta / ia surmatta
- [A-I-452] Anna meiden sydhemihin sinun turmelemattoman Rackaudhen halo / Ette me sinun siselpuhaldamisest **sighitteisim** sencaltaiset himot / etteij he mille pahalla kiusauxella woijdhaijsi / mwtetta
- [A-II-163-[LK-1:36]] Ja catzo Elizabeth sinun langos mös **szijtti** poian henen wanhalla ijellens / ia teme on nyt cudes Cwcausi henelle / ioca sanottin Hedhelmettomaxi
- [A-III-132-[1MS-1:12]] Ja Maa cannoi rohot ia yrtit iotca siemenen **sigitteuet** sisunsa Peräste / ia hedhelmeliset puudh / ioinenga siemen oli itze heisse / cullaki sisuns perästi.
- [A-III-136-[1MS-3:16]] Mutta Waimolle hen sanoi / Mine tadhon anda sinulle palio waiua / coscas **sigittenyt** olet / sinun pite synnyttemen sinun Lapses kiuun cansa

Johdos verbistä (→) *sigitä, siitä*.

sigitä, siitä v. 'si'itä, tulla siitetyksi, saada alkunsa'
(1543) 18 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-9] Ja mine vscon Jesusen Christusen / hänen ainoan Poiansa päle / meiden Herran. ioca on **sikinyt** pyheste hengestä / Syndynyt neitzeste Mariasta
- [A-I-441] O Jumala / ioca sinun sulasta armostas / ia laupiudhestas / ia meillen terwehydhexi / annoit sinun pyhen poias / ioca sinusta ijancaikisudhes syndynyt on / aijalisesta Neitzön Marian rumiste **sigijte** ia syndywe
- [A-I-686] paitzi sinua eij ole meiden mieliseme miteken walkeutta / eijke **siki** / eijke hedhelmeitze miteken
- [A-I-758] Temen saman Christilisen / ia minun wahwan wscon cansa / mine teghen itzeni wicapääxi Jumala edhesse / ette mine olen yxi waijuane syndinen Inhiminen **sijnnyt** ja syndynyt synneisse ia pahudhesa.
- [A-II-3] Ja sen cansa caiki ne iotca Synnise olit **siginyet** / Coleman cansa waiuattud / ia Perkelen hallus olit / paitzi heiden ansionsa / ouat lunastettut pästetyt / hurskaxi / eleuexi ia autuaxi tehdyt.
- [A-II-10] Sitewarten sis Christus Jumalan poica / techtin Inhimisexi / **sikisi** pyheste Hegeste / syndyi Neitzeste Mariasta

Verbillä on etymologisia vastineita lähisukukielissä ja saamessa. Sanavartalo kuuluu todennäköisesti samaan yhteyteen kuin sakeaa merkitsevä adjektiivi (→) *sikiä*.

► SKES 1969 *siitä*¹; SSA 2000 *siitä*; EES 2012 *sigima*; NES 2020 *siittää*.

siij|hen, -hin, siehen *adv.* 'siihen' | (1543/1559) 98 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-20] Sijtte poluilla / elike seisoden / Ensin lue wscō / Ja Ise meiden / Jos sine tacto / nijn lise **siehen** teme lughuinen.
- [A-I-191-[2SM-7:19]] Ja edh sine **siehenge** tytynt HERRA Jumala / Mutta olet mös puhunut sinun paluelias hoonelle edhespäin tuleuaisista asijoista
- [A-I-266-[PS-17:11]] Cuhunga me menem / nijn he meite ymberipiritteuet / **sijhen** he Silmens tarckottauat / ette he meidhet mahan cukistajisit.
- [A-II-631] Ehcke taidhas **sijhin** päle ycdhen Glosun eli toimitoxen / tehde nin ne sanat quitengin selkiesti cwluuat / ette semmotoinen Glosu tuskalla teudhen tekepi.
- [A-III-204] Jota me mös tekisim / ios meille olis iotakin Rackautta Jumalan tyge / **Sihin** meille hen Armoians andacoon

Pronominin (→) *se* illatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Sama muoto esiintyy myös pronominin normaaliin taivutusparadigmaan kuuluvana. Rajaus on usein tulkinnanvarainen. Ortografisista syistä on mahdollista, että ainakin osa Agricolan *sihin*-tyyppisistä muodoista on tarkoitettu luettaviksi lyhytvokaalisina. Sekä *siihen*, *siehen* että *siehen* ovat murteissa tavallisia, ja myös *sihin* esiintyy karjalassa.

► SKES 1969 *se*¹.

siihen|asti, siehen- *adv.* 'siihen asti kunnes, siihen asti t. mennessä' (1544) 154 esiintymää

- [A-I-187-[2MS-15:16]] Anna hämmestus langeta heiden pällens / ia pelgo sinun wäkeuen käsiwardes cautta / ette he patuijsit / ninquin kiui / **Sihenasti** sinun Canssas Herra lepitze tuleuat / siehenasti sinun Canssas lepitze tuleuat / iongas olet saanut.
- [A-II-712-[ILM-20:5]] Mutta ne mwdh Cooluista eiuet wirgonuet / **siehenasti** ette tuhat wootta teuteten.
- [A-III-595-[DAN-2:34]] Sencaltaista sine näit / **Sihenasti** yxi Kiui alasaräueistin / ilman Käsite / ia löi sen Cuuan Jalcohol / iotca Raudhast ia Sauest olit / ia murensi heite.
- [A-I-380] Cosca sine nijn pilcatin Sanoit he cumardhuilla poluilla / Terue Judasten Kuningas / seke nooret ette wanhimat / Eijke hartat puhet lackanet / **sihenasti** quin domio annettin
- [A-III-16] mwtomat tosin wijsi cwsī / ia sitekin enemen ynne macauat / äperehi synnytteuet / **siehenasti** / quin Perkele heiden keskenens pahan souinon / rijdhan / toran ia wälin matkan saattapi
- [A-I-541] Sille ette mine ole yxi carckia maa / ia tyhije / **sihenasti** ettes minun walghistajisit

Adverbien (→) *si(i)hen* ja (→) *asti* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysadverbi. Useimmiten siihen liittyy konjunktio *että* tai *kuin*, mutta myös pelkkä *siihenasti* voi esiintyä merkityksessä ’kunnes’.

siinä *adv.* ’siinä’ | (1544) 124 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-32] Mutta cusas caxi pockstaui ylexytte löudhet / **sijne** on Carckaus wosi / ia se ylmeijnen pockstaui wluttu hama Mathiasen asti / Mutta se alamaijnen on yli aijastaijan.
- [A-II-208-[LK-13:1]] NIn olit mutamat samal aijal **sijne** tykene / iotca iulghistit henelle nijste Galileist
- [A-I-101-[HEB-10:24]] wari ottakam mös meiste keskenem / **sijnëä** / ette me ylyltemme meitem rackautehen / ia hywihin töijhin
- [A-III-590-[HES-34:18]] Eikö **sijne** kyllä ole / ette teille nin hyue wehmas on / ia nin yldekyllä / ette te sen ialghoillan tallatte.

Pronominin (→) *se* poikkeuksellinen taivutusmuoto, joka on kiteytynyt perusmerkitykseltään olosijaiseksi adverbiksi. Sama muoto esiintyy myös pronominin taivutusparadigmaan kuuluvana olosijana normaalin -ssA-päätteisen inessiivin asemesta. Päätteenä on ns. yleisen olosijan päätte -nä, joka on historiallisesti sama kuin essiivin sijapäätte. Adverbin ja sijamuodon raja on usein tulkinnanvarainen.

siipi *s.* ’siipi’ (myös kuv.) | (1544) 39 esiintymää, myös Westh

- [A-I-110-[5MS-32:11]] Ninquin Cotka poijans wlghoswiepi / ia heiden pällens lendepe. Ja wlgoslewitte henen **siuense** / ia ottau hen heidet / ia cantau henen **sipeinse** pälä
- [A-II-687-[ILM-9:9]] ia oli heille Pantzari ninquin rauta pantzarit / Ja heide **Sijpeins** Hawina / ninquin Ratasten kituma / cusa monda Heuoista Sotahan iooxeuat.
- [A-III-465-[JES-6:2]] Seraphin seisoi henen ylitzens / ia cullaki oli cws **siipi**. Cadhella he peitit heiden Casuons / ia cadhella he peitit heiden Jalcaians / ia cadhella he lensit.
- [A-III-613-[HOS-4:19]] Twlispä pite **Sijuillens** heite poisaiaman Sidhottuna / ia heiden pite häpiemen Jumalanpalueluxen polesta.

Sanalla on vastineita laajasti lähisukukielissä mutta ei etäsukukielissä. Sitä on arveltu balttilaiseksi lainaksi. Rakenteensa ja merkityksensä puolesta se voisi kuulua ikivanhaan perintösanastoon, mutta tätä ei voi etävastineiden puuttumisen takia todistaa.

► SKES 1969 *siipi*; SSA 2000 *siipi*; Vaba 2011 48; EES 2012 *tiib*; NES 2020 *siipi*.

siipimato *s.* ’jokin sirkka tms. lentävä tuhohyönteinen’ | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-335-[JES-33:4]] Silloin me teite ylessöömme ninquin Rōuäyste / Ninquin metzesircat ylessöden / Ja ninquin **siipimadhot** carckotetaan / cosca heiden ylitzens tullan.

Substantiiveista (→) *siipi* ja (→) *mato* muodostettu yhdyssana.

siirtyä v. 'siirtyä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-682-[ILM-6:14]] Ja Taiuas kiemerysti ninquin kämerettu Kiria / ia caiki Wooret ia Loodhot tulit **sijrtnexi** heidhen sioistans.

Johdos verbistä (→) *siirtää*.

siirtäjä s. 'siirtäjä' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-614-[HOS-6:10^]] NE Judan Pämiehet / ouat ninquin Raiain **Sijrteiet** / Senteden mine tadhon minun Wihan heiden pälens vloswodhatta / ninquin wädhén.
- [A-III-748-[SAK-12:0]] waicka Mailma / Euangelium poishylke ia cadhotta pyte / Ne Christitut quitengin voittauat / iotca ouat henelle Coormakiui / ioca **Sijrteiens** leicka ia loucka

Johdos verbistä (→) *siirtää*.

siirtäminen s. 'siirtäminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-327] Sotawäen / ia Arcun **Sijrtemises** Moijsen Rucous

Johdos verbistä (→) *siirtää*.

siirtää v. 'siirtää' | (1544) 25 esiintymää

- [A-I-13] Swret twlispäädh / ia wilut säädh. mine teen / **sijrdhan** kirdet ia iäädh.
- [A-I-205-[PS-103:12]] Nin caukana quin Itä ombi lennest / **Sijrssi** hen meidhen pahateghom.
- [A-II-363-[AP-18:7]] Ja nin hen sielde **sijrsijn** ia meni ydhen Miehen Hoonesen / ionga nimi oli Justus
- [A-II-623-[1JH-3:14]] Me tiedhemme / ette me olema Coolemasta Elemehen **sijrdyt** / Sille me racastamme Welienne. Joca ei racasta Weliensä / se pysypi Coolemasa
- [A-III-379-[PS-111:0]] se Lammas sötijn / Joca oli sen totisen Lamban Christusen Esicuua / Jonga werelle mekin olema heluetist / ia sijte ijancaikisesta Fangiuxesta / siihen taiualiseen waldakundan **sijrdhetyt**.

Verbillä on etymologisia vastineita vain itäisissä lähisukukielissä. Se on johdos substantiivista *siiri* 'sivu, reuna', joka ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana. Kantasana tunnetaan itäisistä lähisukukielistä ja mahdollisesti mordvasta. Rakenteensa perusteella se voi kuulua vanhaan perintösanastoon. Agricola käyttää *siirtää*-verbin menneen ajan partisiipeissa sekä vokaali- että konsonanttivartaloisia muotoja. Agricolan *siirsiin* on refleksiivinen taivutusmuoto 'siirtyi'. Agricolalla *siirtää* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *poissiirtää*, *ulossiirtää*.

► SKES 1969 *siirtää*; UEW 1988 774; SSA 2000 *siirtää*.

siis *adv.* 'siis' | (1543) 711 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-1] Lue **sijs** hyue Lapsi teste / Alcu oppi ilman este.
- [A-I-13] Nijn kylue **sis** / ia teghe touckå. silloin sine mös szondes loucka.
- [A-II-27-[MT-3:10]] Nyt ombi mös kirues pandu puun iurele / Jocaijnen **sis** puu quin ei tege hywe hedhelme / se poishakatan / ia tuleen heiteten.
- [A-III-543-[JER-17:15]] Catzos / he sanouat minulle / Cussa on **sijs** HERRAN sana?

Adverbiksi kiteytynyt historiallinen tulosijamuoto pronominista (→) *se*. Sama muoto on käytössä useissa lähisukukielissä ja mordvassa.

► SKES 1969 *se*; SSA 2000 *siis*; EES 2012 *see*.

siiski, -n *adv.* 'sittenkin' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-240-[JES-26:11]] Ja wielä **sijski** sinun pite heite Tulella culuttaman / Jollas sinun wiholises culuttat
- [A-I-564] Wiele **sijskin** / sine saman sinun poias Lihan Roaxi / ja weren iomaxi / salaudhesa nautitta annoit / ette me heneste rautuna / iocapeiue henesse caswaijsima

Liitepartikkelilla varustettu muoto adverbista (→) *siis*. Sana voi olla lainaa virosta, jossa liitepartikkelillinen muoto *siiski* merkitsee 'sittenkin, kuitenkin'.

► Ojansuu 1918 121; Mägiste 1935 52.

siitten *adv.* 'siitä, sitten' | (1544) 3 esiintymää, myös Westh

- [A-I-797] Yleswalista minun silmeni / etteij mine nuckuijsi / taicka alietusa pyhesse Elemese pwtuijsi / ja **sijitten** taas Perkelen woijman tulisi
- [A-I-806] cosca sijs se on techty / nijn me madhama **sijitten** sano.
- [A-II-121-[MK-4:28]] Sille ette maa mielellens hedhelmeitzepi / ensin Oraxen / **sijitten** tehckepäen / sijtte teudhen iyuen tehckepäes.

Murteellinen adverbi, joka on selitetty kontaminaatioksi kahdesta *se*-pronominiin perustuvasta adverbista (→) *siittä* ja *siiten*. Jälkimmäisestä, joka on muodostettu adverbijohtimella *-ten*, ei Agricolan kielessä ole yksiselitteisiä esimerkkejä. Ortografisista syistä *siitten*-muotoa on myös mahdotonta erottaa luotettavasti adverbista *sitten* (→ *sitte*). Etenkin Agricolan Rukouskirjassa on tavallista, että lyhyt *i* on merkitty *ij*-kirjaimilla.

► Hakulinen 1979 242.

siittenki *adv.* 'sittenkin, kuitenkin' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-116] Ja quinga tosin hen itzestens eij mikä ole / Ette hen mös **sijittenki** itzens tundis / Ja hylkäis sen luultawan Lain wanhurscaudhen

- [A-II-329-[AP-7:5]] Ja ei andanut henelle ychten perimist sihen mahan / ei Jаланca ladhiutta. Ja hen lwpasi **sijttengi** henelle sen andauans asuuaxens / ia henen Siemenellens henen ielkins / coska henelle ei wiele ychten Lasta ollut.

Liitepartikkelilla varustettu muoto adverbista (→) *siitten*. Ortografisista syistä myös lukutapa *sittenki* on mahdollinen.

siittä *adv.* 'siitä, sitten' | (1543) 254 esiintymää, myös Westh

- [A-O-16-[1KOR-11:23]] MEiden Herran Jesus Christus sine öne / iona hen petettin / otti hen leiuen / ia **sijtte** quin hen kijtti Jumalan / mursi ia annoi opetuslapsens
- [A-O-20] **Sijtte** poluilla / elike seisoden / Ensin lue wscō / Ja Ise meiden / Jos sine tacto / nijn lise sihen teme lughuinen.
- [A-I-5] TEme noutaua Kalendarium / Ensin osotta wasemelle polelle / iocaytzen Kwn peiue lughun / Sitelehin sen Cultaysen lughun / **Sijtte** Calenderit / Nonat / ia Iduset
- [A-I-123-[4MS-14:19]] Ah / nijn ole nyt armolinen ylitze temen Canssan rioxen / sinun laupiudhes swrudhen tehden / ninquin sine mös olet armolinen ollut / **sijtte** quin he Egiptist wlgoslexit / haman tehen aijkan asti / Amen.
- [A-II-521-[GL-1:18]] **Sijtte** colmen Woodhen pereste / mine iellenstulin Jerusalemijn / Petarita näkem
- [A-III-627-R] Mutta sitte quin Jumala Mosen cautta Canssan Egiptist vloswei / Se heiden piti **sijtte** seuraman Ja ei Jacobin Esicuua.

Pronominin (→) *se* murteellinen partitiivimuoto, joka funktioltaan edustaa historiallista erosijaa. Esiintymien lukumäärä ilmoittaa vain ne tapaukset, jotka yksiselitteisesti viittaavat muotoon *siittä*. Rinnalla esiintyvät myös suunnilleen samaa merkitsevät (→) *siitten* ja (→) *sitte*, *sitten*. Asuun *siittä* viittaavat muodot on laskettu pronominin *se* tavanomaisiksi partitiivimuodoiksi, mikäli se kontekstin perusteella on ollut mahdollista. Osa näistä voidaan tulkita myös adverbiksi, mutta raja on niin liukuva, että sen vetäminen on katsottu harhaanjohtavaksi, kun myös luotettava tunnistaminen on ortografisista syistä mahdotonta. Samoin ortografisista syistä adverbeja *siittä* ja *siitten* on monissa tapauksissa mahdotonta erottaa luotetavasti adverbeista (→) *sitte* ja *sitten*. Kaikki nämä tunnetaan suomen murteissa.

► Jännes 1891 91, 182; Hakulinen 1979 232; SSA 2000 *sitten*; NES 2020 *sitten*.

siittä|kin, -ki *adv.* 'sittenkin, kuitenkin, mutta' | (1544) 45 esiintymää

- [A-I-176-[VLT-5:6]] Meiden piti Egiptin ja Assirian ala meitem andaman / senpelle / ette me **sijttekin** leipe rawinnoxī saijsimma
- [A-I-212-[PS-144:4]] Omba **sijtteki** Inhiminen Tyhijen werta / henen aicans catho nijn quin wario.
- [A-I-524] Ja sinun / kieukehen meille hyuesti eli pahasti / olcon **sijtteki** ylistos / rackaus / ia cunnia / kijtos ia kerskaus sinulle ijancaikisesta

- [A-III-648-[AM-4:8]] Ja menit caxi eli colmet Caupungit / ydhen Caupungin tyge / ette he saisit wette ioodha / ia euet sanuet heiden taruetans / Ja eipe te **sijttekin** kiendenyet teiten minun tykeni
- [A-II-225-[LK-19:27]] **Sijttekin** ne minun Wiholisen iotca ei tachtonut minun wallita heiden ylitzens / edhestocat tenne ia mestatcat heite tesse minun edesen.

Adverbin (→) *siittä* liitepartikkelilla varustettu muoto, joka on erikoistunut merkitykseltään. Vastaava kieltöhakuinen muoto on (→) *siittäkään*. Ortografisista syistä muotoa *siittäkin* on mahdotonta erottaa luotettavasti *se*-pronominin liitepartikkelillisesta erosisjamuodosta (*siitäkin*) sekä adverbista (→) *sitteki(n)*.

siittäkuin *konj.* 'sitten kun, sen jälkeen kun' | (1548) 32 esiintymää

- [A-II-106-[MT-27:35]] Mutta **sijttequin** he olit henen ristinnaulinneet / iaghoit he henen waattens / ia heitit arwan
- [A-III-654-[AM-7:1]] Ja catzo / yxi seisoi ioca Rohomadhot teki / iuri silloin quin Oras vlosputkachta / **sijttequin** Kuningas oli andanut Lambahans keritä.

Adverbin (→) *siittä* ja konjunktion (→) *kuin* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt konjunktio. Samassa funktiossa harvinaisempi on (→) *sittekuin*, joka ortografisista syistä on mahdollista lukea myös *siittäkuin*. Muotoon *sittenkuin* yksiselitteisesti viittaavaa kirjoitusasua ei esiinny Agricolan kielessä.

siittäkään, siittäkä *adv.* 'sittenkään, kuitenkaan, erityisesti' | (1544) 27 esiintymää

- [A-I-141-[JER-14:21]] Eij ole **sijtteken** Pacanain Jumalois yxiken / ioca Saten taita anda
- [A-II-82-[MT-21:32]] Waicka te sen näghit / ette te **sijtteken** paranosta tehnyuet / että te henen wskoisitta.
- [A-III-648-[AM-4:9]] Nin ylessöit Rohomadhot caiki mite teiden Lustitarhas / Winatarhas / teiden Ficunapuis ia Oliupuis casuoi. Eipe te **sijtteke** kiendenyet teiten minun tykeni / sanopi HERRA.
- [A-I-239-[JES-26:6]] Ette hen jalgoilla polietahan / Ja / **sijtteken** nijnnen waijwasten ialgoilla / ia semmengen nijnnen kiöuhetten candapäille.

Adverbin (→) *siittä* liitepartikkelilla varustettu muoto, joka on erikoistunut merkitykseltään. Vastaava myöntöhakuinen muoto on (→) *siittäkin*. Samassa funktiossa harvinaisempi adverbi on (→) *sittekään*, jota ortografisista syistä on mahdotonta erottaa luotettavasti muodosta *siittäkään*.

siittäminen *s.* 'siittäminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-772] Nijn minun sydhemen ombi willi / ja coko loondo / sen perisynnin cautta / minun **sijtemisen** eijtín codhusa / ombi iurinsens turmeltu.

Johdos verbistä (→) *sigittää, siittää*.

siittää → **sigittää**

siitä *adv.* → **se**

siitä *v.* → **sigitä**

siitälähin, **-nä** *adv.* 'sitten, heti sen jälkeen, siinä samassa yhteydessä'
(1544) 68 esiintymää, myös Westh

- [A-I-5] TEme noutaua Kalendarium / Ensin osotta wasemelle polelle / iocaytzen Kwn peiue lughun / **Sitelehin** sen Cultaysen lughun / Sijtte Calenderit / Nonat / ia Iduset
- [A-I-511] **Sitelehin** meite palautta / ja sinun tyges todhen / ja achkerun cansa meiden sydhemet wädhe / ette me nijn lackaijsim coleman ja pimeydhen töiste
- [A-II-483-[1KOR-12:28]] Ja Jumala on **pannut** Seuracunnasa / Ensin Apostolit / **Sitelehinne** Prophetat / Senielkin Opetusiset / Sijtte Ihmein tekiet / Senpereste terueexi tekemisen Lahiat / Auttaiat / haltiat / Moninaiset kielet.
- [A-II-494] **Sijtelehin** hen yliste site Euangeliumin Wirka / ioca se corckein / lohdulinen / ia turualisin Wirca on Omantunnon tarpexi / ia terueydexi.
- [A-III-305-[PS-68:26]] Ne laulaiat edelkeuuat / **Sitelehin** ne Leicarit Picadhen seas / iotca Trumboin päle löuet.

Pronominin (→) *se* erosijan ja superlatiivisen johdoksen (→) *lähin* muodostamasta suhteen ilmauksesta tiivistynyt yhdysadverbi. Alkuosan vokaali on useimmiten kirjoitettu lyhyeksi, ja periaatteessa se on myös mahdollista lukea lyhyeksi: *sitalähin(nä)*.

siivikko *s.* 'siivekäs sirkka' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-632-[JOEL-1:4]] Nimitein / Ette mite Rohomato ietti / site **Sijuicot** ylessöit / Ja mite Sijuicot ietit / site Wapsaiset ylessöit / ia mite Wapsaiset ietit / site Etanat ylessöit.
- [A-III-637-[JOEL-2:25]] Ja mine tadhon teille ne Woodhet iellenssaatta / iotca ne Rohomadhot / wapsaiset **Sijuicot** / Teijt ia Etanat (iotca minun swri Sotawäken oli / iotca mine teiden secan lehetin) ylessönyt olit.

Johdos substantiivista (→) *siipi*.

sija, **sia** *s.* 'sija, paikka, kohta, asuinpaikka, tila, tilaisuus, tehtävä, asema'
(1544) 127 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-86-[MT-2:9]] Cosca he olit Kuningan cwilluet / menit he matcaans / Ja catzos / Tächti / ionga he olit nehnyet Idhes / käui heiden edhelles nijncauan quin edheskieuden seijsätti sen **sijan** päle / iossa lapsi oli.
- [A-II-331-[AP-7:33]] Nin sanoi Herra henelle / Risu sinun Kenges ialghoistas / Sille se **Sia** cussas seisot / ombi pyhe Maa.

- [A-II-306-[JH-20:25]] Mutta hen sanoi heille / Ellei mine näe henen Käsizens Naulain reiki / ia piste minun Sormeni Naulain **sijaan** / ia laske minun Käteni henen Kylkeens / em mine vsko.
- [A-I-205-[PS-103:16]] Cosca Twli sen pälitze kieupi / nin eij hen sillen kestä / eijke hänen **sijansa** tunne hende ensingen.
- [A-I-231-[2SM-22:37]] Sine teet minulle **Sijan** kieudhexen / etteij minun candapään lijuckastuijsi.
- [A-II-383-[AP-25:16]] Ei ole se Romarein tapa / ette Inhiminen ennen mestatan / quin se / ionga päle cannetan / sapi henen Rijtaweliens henen siusansa seisoman / ia saapi **sijan** wariella henens candeista.
- [A-I-334-[AP-1:24-25]] osotta cummanga sine neiste cahdesta wlgoswalitzet ottamahan tämen palueluxen **sijan** / ia Apostolin wirghan / iosta Judas poislangesi / ette henen piti **sijallens** menemän.
- [A-I-693] mös Kuningaidhen / Päruchtinadhen / Foudein / ia Haltijadhen / ja mös caikein nijnnen edheste / iotca Esiwallan wirca eli **Sija** piteuet
- [A-II-16] ninquin wiele nytkin (site pahembi) monet Tompelit leuten pyhes sijas jstuaa

Sanalla on vastineita useissa itämerensuomalaisissa kielissä ja saamessa. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **stijā*- edustavat mm. islannin *stía* 'pikkukarjan karsina' ja ruotsin *stia* 'sikolätti'. Eräät *sija*-sanana taivutusmuodot ovat kiteytyneet itsenäisiksi adverbiksi tai adpositioiksi. Agricolaalla *sija* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *asuinsija*, *erisija*, *leposija*, *palvelussija*, *salasija*, *syntymäsija*, *yösija*.

► SKES 1969 *sija*; Koivulehto 1981c SFU 17 165; SSA 2000 *sija*; LÄGLOS 2012 *sija*; NES 2020 *sija*.

sijahan¹ *adv.* 'sijaan, tilalle' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-698] O HERRA Jesu / sinua mine kijten / ionga armo tygepuhaltamisesta / se twlispä ja ilma lackaijsi / ia tywenys **sijahan** tuli

Illatiivimuoto substantiivista (→) *sija*. Substantiivin taivutusmuodon ja adverbien raja on epäselvä.

sija|han², **-an**, **siahan** *adpos.* 'sijaan, tilalle' | (1544) 4 esiintymää, myös Westh

- [A-I-755] Sentedhen me rucolema – – ettes armolisesta tadhoijsit meiden kiuisen sydhemen leickata / lodhen temen wanhan **sijahan** wdhen
- [A-I-313-[1KN-3:7]] Nyt minun HERRAN Jumalan / sine olet tehnyt sinun paluelias Kuningaxi / Daudin minun Iseni **siahan**
- [A-II-382-[AP-24:27]] Coska nyt caxi aijastaica culunut oli / tuli Portius Festus sen Felixin **sijan**.

Substantiivin (→) *sija* illatiivimuoto, jota käytetään postpositiona. Postposition täydennys on genetiivissä. Raja substantiivin taivutusmuodon ja adposition välillä on epäselvä.

sijalens → **sialens**

sijasa, sijassa, sias, siasa *adpos.* 'asemesta; asemassa' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-796] Wariele meite sen ilkien hauriudhen himosta / ja sen **sijasa** istutta meiden sisellen pughtan elemen ahkeron / ja Neitzyden meno
- [A-III-124-[1MS-22:13]] Nin Abraham ylesnosti silmens / ia näki ydhen Oinahan tacanans / saruista kijnihippuan Orientappura pensahasa. Jonga hen otti ia wffrasi poltwffrixi poighans **sijasa**.
- [A-II-506-[2KOR-6:18]] ia olen teille Isen **sijassa** / ia teiden pite oleman minun Poicani ia Tytterni / sanopi se Caikiwaldias HERRA.

Substantiivin (→) *sija* inessiivimuoto, joka on kiteytynyt postpositioksi. Postposition täydennys on genetiivimuodossa. Sama muoto esiintyy myös normaalina paradigmamuotona.

sika *s.* 'sika, porsas' (myös kuv.) | (1544) 13 esiintymää

- [A-I-98] Ele polghe Kiria quin **Sica**. waicka henes on wehe wica.
- [A-II-40] **Sighat**) Ouat ne / iotca Lihallisis Himoisa wpotetut ouat nin / ettei he taidha ychten waari otta sanasta.
- [A-II-43-[MT-8:30]] Nin keui caukan heiste sangen swri **sicain** ioucko wehmaal.

Sanalla on etymologisia vastineita itämerensuomessa ja mordvassa. Sille on esitetty germaaninen lainaetymologia, mutta se on merkityseron takia epäuskottava, sillä äänteelliseltä kannalta sopivaa lähtömuotoa edustaa mm. muinaisyläsaksan *ziga* 'vuohi'. Yhdistelmää on perusteltu olettamuksella, että sana olisi alkuaan merkinnyt yleisesti pientä kotieläintä. Sekin on mahdollista, että sana on lainautunut jostakin tuntemattomaksi jääneestä muinaiskielestä. Agricolalla *sika* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *metsäsika*.

► SKES 1969 *sika*; Koivulehto 1997a 29; SSA 2000 *sika*; LÄGLOS 2012 *sika*; EES 2012 *siga*; Junttila Vir. 2016 138; NES 2020 *sika*.

sika lauma *s.* 'sikalauma' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-43-[MT-8:31]] Nin percheleet rucoilit hende ia sanoit / Jos sine wlgosaiat meite / nin salli meiden menne toon **sika lauman** siselle.

Substantiiveista (→) *sika* ja (→) *lauma* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on luokiteltava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 116.

sikieminen → sikiäminen

sikiä¹ *a.* 'sikeä, syvä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-368-[AP-20:9]] Nin yxi Noricainen / nimelde Eutyclus / istui ackonalla / ia raukes **sikieen** wnehen / Paulin cauuan puhuues

Sanalla on vastine karjalassa ja mordvassa. Se kuuluu ilmeisesti vanhaan perintö-sanastoon. On mahdollista, että se on samaa juurta kuin verbi (→) *sigitä*, *siitä*.

► SKES 1969 *sikeä*; UEW 1988 774; SSA 2000 *sikeä*.

sikiä², -ö *s.* 'jälkeläinen, lapsi, poikanen' | (1544) 29 esiintymää

- [A-I-233-[2SM-22:51]] Joca swren Terueydhen sinun Kuningalles osotat / Ja hyuesti teedh sinun woidheltuas watan / Daud / Ja henen **sikiellens** ijancaikisehen. AMEN
- [A-II-4] Christus ombi temen Waimon Siemen / eli **sikijö** / ioca Kermen / quin on Perkelen pään / se on / Synnin / Coleman / Heluetin / ia caiki henen wäens rickipolkenut on.
- [A-II-88-[MT-23:33]] Te Kärmet / te Kyikärmetten **sikijet** / Quinga te weltet heluetin cadotuxen?
- [A-III-211] Quin Carhu **Sikiöns** noleskele.
- [A-III-606-[HOS-1:6]] Ja taas hen **sikiön** synnytti Tytteren / ia hen sanoi henelle. Nimite se Lorihamo / se on (Osatoim laupiudest)

Johdos verbistä (→) *sigitä*.

sikiäminen, -iminen *s.* 'sikiäminen, syntyminen' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-83] Euangelium HERRAN Christusen **sikiemisest**.
- [A-I-494] Sine **sikimisen** leuitit / pacanat ijancaikisehi perilisixi sine omistit
- [A-III-283-[PS-51:0]] Sille tessä Synnin / alcu ia jwri osotetan nimittein / **Sikiemisest** ia Lonnon turmeluxest / Ja quinga se poispyhiten

Johdos verbistä (→) *sigitä*. Agricolalla *sikiäminen* esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (→) *lihaksisikiäminen*.

sikiämä *s.* 'sikiäminen, syntymä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-28] Marian **sikijeme**

Johdos verbistä (→) *sigitä*.

sikiö → **sikiä**²

sikkuri s. 'kuriton, kesytön' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-484-[IKOR-13:5]] ei hen ole **Sickuri** / ei hen omansa etzi / ei hen anna itzens wihan kihoitta / ei hen wahingon ielken seiso
- [A-II-484-R] **Sickuri**) Nin quin ne Wihaiset / kersimettömet / iulmat / cangiat / ia niskurit Inhimiset tekeuet.

Vuohen tai lampaan kiimaa merkitsevistä murrenmuodoista *sikka* muodostettu johdos, joka perusmerkityksessään tarkoittaa kiimaista eläintä ja vertauskuvallisesti tällaiselle eläimelle ominaista käytöstä. Kantasanalla *sikka* on vastine virossa, jossa se merkitsee 'pukkia'. Sana on alkuaan alasaksalainen laina.

► SKES 1969 *sikka*; EES 2012 *sikk*.

***siksi** adv. 'sen tähden'

Pronominin (→) *se* translatiivi *siksi* ei esiinny Agricolan kielessä adverbiksi kiteytyneenä, vaan Agricolan *sixi* on normaali pronominin taivutusmuoto. Se esiintyy mm. ilmauksissa *kutsua joksikin* tai *pitää joksikin* 'pitää jonakin'.

► Jussila 1998 *siksi*.

sikuri s. 'sikopaimen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-122-[MK-5:14]] Mutta ne **sikurit** pois-pakenit / ia sanomansatid Caupungihin ia maan kylijn. Ja he vlosmenit catzoman mite tapachtunut oli

Johdos substantiivista (→) *sika*. Johdos on luultavasti lainattu virosta tai Inkerinmaan suomalaismurteista, sillä sitä ei tunneta nykyisen Suomen alueella puhutuista murteista.

► Hakulinen 1943a 36.

silitellä v. 'tasoittaa, lievittää' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-678] Ja mös öön hiliaijsudhen / leuoxi annoit / rumisten woijmain hooxiudhexi / ja mös mielten swruija / poispsychkimehen / ia murheita **silitelmehen**

Johdos verbistä (→) *silitää*.

silitää v. 'tehdä sileäksi, tasoittaa' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-521-[JES-62:10]] Menget / Menget Portein cautta / perghatka Tiete Canssalle / **silitteket** / **silitteket** Polghut / poissijrteket heneste Kiuat / ylendeket yxi Lippo Canssoille.

Johdos adjektiivista (→) *siliä*.

siliä a. 'sileä, tasainen' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-717] Paliat / caruat / **siliet** / ia tasat / rypiet / rymet / coleat / masiat.
- [A-III-289-[PS-55:22]] Liuckambi quin Woi / on heiden Swns / ia piteuet quitengin Sodhan mielisens / Heiden sanans ouat **siliemmet** quin Oliu / ia ouat quitengin paliat Miecat.
- [A-III-484-[JES-40:4]] Caiki Laxot pite ylescorghotettaman / ia caiki Woret ia Cuckulat pite alettaman. Ja mite tasattomat ouat / pite tasattaman / ia iotca Coleat ouat / pite **siliexi** tuleman.

Sanalla on tarkkoja vastineita lähisukukielissä. Saamesta esitetty vastine on verbi. Sanavartalo kuuluu ilmeisesti ikivanhaan perintösanastoon.

► SKES 1969 *sileä*; Sammallahti 1999 75; SSA 2000 *sileä*; Aikio 2006a FUF 59 25; EES 2012 *sile*; NES 2020 *sileä*.

siliästä adv. 'rauhallisesti, tynnosti' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-727] Wastanruuetkaan sijs sinun laupiudhes / minua neuresti rucoeluaijsta / iongas tehenasti exyueisen **silieste** kerssit.

Adjektiivin (→) *siliä* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

silkki s. 'silkki' (myös kuv.) | (1548) 7 esiintymää

- [A-II-787-[ILM-18:12]] Cullan ia hopean waruia / ia callein Kiuein ia ne Perlyt / ia **Silki** / ia Purpurita ia Werecoaruisita
- [A-II-709-[ILM-19:8]] Ja henelle annettijn henense pukea puctalla ia kijldeuelle **Silkille** (Mutta se **Silki** ouat pyhein wanhurskaudhet)

Suomen sana on todennäköisesti lainaa ruotsin sanasta *silke*, mutta sen etäisempi alkuperä on hämärän peitossa. Ilmeisesti ruotsin *silke*, englannin *silk* yms. vastaavat sanat juontuvat Aasian kielistä, mahdollisesti kiinan sanasta **sir*. Myös muissa Aasian kielissä on samantapaisia sanoja, mm. mongolissa *sirgek* ja mantšussa *sirge*. Suomen ja ruotsin sanansisäinen -*lk*-yhtymä antaa mahdollisuuden ajatella, että sana on tullut Pohjolaan balttilaisten tai slaavilaisten kielten kautta, vrt. kirkkoslaavin *šelku* ja liettuan *šilkai*, mutta todellisia lainasuuntia on toistaiseksi ollut mahdotonta selvittää. Silkkiä on keskiajalta lähtien tuotu Eurooppaan nimenomaan Kiinasta.

► Streng 1915 205–206; SKES 1969 *silkki*; SAOB 1967 *silke*; SSA 2000 *silkki*.

sillen, sille adv. 'enää, uudestaan' | (1544) 181 esiintymää, myös Westh

- [A-I-177-[VLT-5:14]] Ne wanhat pwtuijt porteista / Ja ne Nooricaijset eij **sillen** candelecta soijta
- [A-I-205-[PS-103:16]] Cosca Twli sen pälitze kieupi / nin eij hen **sillen** kestä / eijke hänen sijansa tunne hende ensingen.

- [A-II-152-[MK-14:25]] Totisesta mine sanon teille / Em mine **sillen** ioo
Winapuun hedhelmest siihen peiuen asti / coska mine sen wden ioon
JUMALAN Waldakunnas.
- [A-II-294-[JH-16:25]] Neite mine olen puhunut teille Tapauxis / Se aica tule /
ettei mine **sille** puhu teille Tapauxis / mutta iulki minun Isesteni ilmoitan teille.

Pronominin (→) *se* allatiivimuoto, joka esiintyy Agricolan kielessä etenkin kielteisissä lauseissa temporaaliseksi adverbiksi kiteytyneenä. Sama muoto esiintyy myös muissa funktioissa. Myöhemmässä kirjakielessä toisen tavun vokaali on usein pidentynyt. Muoto *silleen* mainitaan vielä Nykysuomen sanakirjassa, mutta nykyisessä kirjakielessä se on temporaalisena adverbina tuntematon. Puhekielen *silleen* 'sillä tavalla' ja kirjakielen *silleen* sanaliitossa *jättää silleen* ovat eri kiteytymiä.

► Kiuru 2003.

sillepuolel *adpos.* 'toiselle puolelle' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-42-[MT-8:18]] Coska nyt Jesus näki palion canssa henen ymberillens /
keski hen **sillepolelle** mertä menne.
- [A-II-75-[MT-19:1]] JA se tapactui / Coska Jesus oli teuttenyt näme puheet /
poislexi hen Galileast / ia tuli Judean maan raioille **sillepolel** Jordanin.

Pronominin (→) *se* ja substantiivin (→) *puoli*¹ muodostamasta adessiivisijaisesta sanaliitosta tiivistynyt prepositio, jonka täydennys voi olla joko partitiivissa tai genetiivissä.

sillepuolen *adpos.* 'toiselle puolelle' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-42-[MT-8:28]] Ja quin hen tuli **sillepolen** mertä / nijnen Gergesenerin
makundan / nin iooxit henen wastans caxi pirulda riuattut haudhoista
wlgoslectenet

Pronominin (→) *se* allatiivimuodon ja substantiivin (→) *puoli*¹ instruktiivin muodostamasta inkongruentista sanaliitosta tiivistynyt prepositio, jonka täydennys on partitiivissa.

sillinen *a.* 'sellainen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-857] Millinen Ise / **sillinen** Poica / **Sillinen** pyhe Hengi.

Pronominista (→) *se* johdettu adjektiivi, jonka rakenteellinen esikuva on (→) *millinen*.

sillo|in, -n *adv.* 'silloin' | (1544) 336 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-13] Nijn kylue sis / ia teghe touckå. **silloin** sine mös szondes loucka.
- [A-I-85-[MT-2:1]] Cosca sijs Jesus syndynyt oli Bethlehemis / Judean maalla /
Koningan Herodesen aijcan / Catzo / **silloin** tulit Tieteijet Ideste Jerusalemin

- [A-I-800] Auta ette me mielelisesta ja kerssiuellisesta coleijsima / etteij me kerssimettömyxe eli epetoiwjon cansa / olisim **sillon** sinulle cwlemattomat.
- [A-II-484-[1KOR-13:12]] nyt me näeme tapauxisa / ninquin Speilin lepitze / Mutta **silloin** caswosta caswoon.
- [A-III-753-R] se on / Mailman loppu / **Silloin** Usko lacka / ia Walkius ijancaikisesta paista.

Pronominiin (→) *se* perustuva adverbijohdos. Johdin sisältäneen alkuaan adessiivin päätteiden, johon on myöhemmässä vaiheessa liittynyt essiivin tai instruktiivin päätteet. Sama adverbi esiintyy myös itäisissä lähisukukielissä.

► Hakulinen 1979 230–231; NES 2020 *silloin*.

sillä *konj.* tai *adv.* 'sillä, siitä syystä että, koska'
(1543) 3251 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-12-[MT-6:13]] Ja ele iodhatta meite kiusauxen. Mutta päste meite pahasta. **Sille** ette sinun on waldacunda / ia woima / ia cunnia ijancaikisesta ijancaikisehen Amen
- [A-I-25] Joo winan wtista / **sille** se percka rumin / Nijn mös wohen ia lammasten reska / Jomas olcohon pipurita ia neglike.
- [A-II-35-[MT-6:7]] Ja cosca te rucolet / Elke olco paliopuhuuaiset / ninquin pacanat. **Sille** he lwleuat / että he palionpuheens tedhen cwldut ouat.
- [A-II-128-[MK-6:50]] Ja quin he neit henen kieuuen meren päle / luulit he Köpelin oleuan ia parghuit. **Sille** caiki he neit henen ia hämmestuit.
- [A-III-126-[3MS-26:16]] Nin mine mös teille Nein teen / **Sille** mine tadhon Pelghon teiden ylitzen saatta
- [A-III-143] Kitteket Herra / **sillä** hän on hyue.
- [A-III-638-[JOEL-3:1]] **Sillä** catzo / Nine peiuine / ia sillä samalla aialla / coska mine sen Judan ia Jerusalemin Fangiuxen palautan / nin mine tadhon caiki Pacanat coota

Pronominin (→) *se* adessiivimuoto, joka on Agricolan kielessä osittain kiteytynyt konjunktiksi. Kiteytyminen on mahdollisesti tapahtunut ruotsin mallin *ty att* mukaan sanaliitossa *sillä että*. Agricolalla *sillä että* ja *sillä* ovat molemmat tavallisia samassa merkityksessä. Sama *sillä*-muoto esiintyy myös pronominin normaalina taivutusmuotona. Kansankielessä *sillä* ei juurikaan esiinny konjunktiona, vaan se on pikemmin adverbi, ja myös Agricolan esiintymistä osa on tulkittavissa adverbiksi.

► Hakulinen 1955 309; Kytömäki 1985 SJ 27 53; Ikola ym. 1989 52–53; Kiuru 2003 erit. 85–86.

sillämuodolla *adv.* 'sillä tavoin, niin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-496-[2KOR-1:7]] Cuca terueys osottapi itzens / ios te kerssitte **sillemodholla** kerssiuellisesta / quin me kerssime

Pronominin (→) *se* ja substantiivin (→) *muoto* muodostamasta adessiivisijaisesta rakenteesta tiivistynyt yhdyssanamuotoinen adverbi.

sillämuotoo *adv.* 'sillä tavoin, niin' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-509] **Sillemoto** mös laijna minulle / se armo / sinun näkymettomen Jumallisen henges lepitze
- [A-II-451-[ROM-15:3]] Sille ettei Christus mös itzense keluanut Waan **sillemoto** quin kirioitettu on / Heiden Pilcansa iotca sinua ouat pilcaneet / ne langesit minun päleni.
- [A-III-432-[PS-147:20]] Eipe hen **sillemoto** tehnyt ydhengen Pacanain / Eike andanut heille tiete henen Oikiuttans

Pronominin (⇒) *se* adessiivin ja substantiivin (⇒) *muoto* partitiivin muodostamasta inkongruentista rakenteesta tiivistynyt yhdyssanamuotoinen adverbi.

silläns, -ä *adv.* 'sillänsä, sillään, niin' | (1544) 45 esiintymää

- [A-I-116] Ja nin tulis neuritetyxi / rucoelis sijtte Armo / ia **sillens** Christusen / lain teytteijen tyge ikewöitzis ia kijruchdaijs
- [A-II-126-[MK-6:25]] Mine tahdon / ettäs minun cochts **sillens** annat Johannesen Castaian pään yhden Fatin päle.
- [A-II-473-[1KOR-7:40]] Waan autuambi hen on / ios hen **sillense** on / minun Lwlön ielken. Sille mine lwlen ette minulaki ombi Jumalan Hengi.
- [A-III-493-[JES-45:23]] Mine wannon Itzeni cautta / Ja minun Suustani pite Wanhurskaudhen sana vloskeumen / Ja **sillens** se iepi. Nimitten se / Ette minulle pite caiki Poluet notkistaman

Pronominin (⇒) omistusliitteellisestä adessiivimuodosta kiteytynyt adverbi. Agricolalla se esiintyy useita kertoja konneksiossa *kohta silläns*, jolloin merkitys on 'kohtsillään, kohtapuolin'. Ainakin yhdessä tapauksessa (*Ja sillens se iepi*) Agricolan *sillens* olisi mahdollista tulkita myös allatiivimuodoksi, mutta tämä ei ole varmaa, sillä Agricolan kielessä myös olosija on mahdollinen johonkin (tilaan) jäämistä ilmaisemassa. Agricolalla *silläns* esiintyy myös perusosana yhdysadverbissa (⇒) *juurisilläns*.

silläpuolel, -la *adpos.* 'sillä puolen' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-29-[MT-4:15]] Se Zabulon ma / ia se Nephthalin ma / leszne meri tiete / **sillepolel** Jordanin / ia se Pacanaiden Galilea
- [A-II-260-[JH-6:22]] Toisna peiuen / coska se Canssa / ioca seisoi **sillepolel** Merta neki ettei sielle ollut mwta Hacte / quin se yxi / iohonga henen Opetuslapsens olit astuneet /
- [A-III-455] **Sillepolella** site Coollut Mertä / macapi se Moabin maakunda

Pronominin (⇒) *se* ja substantiivin (⇒) *puoli*¹ muodostamasta adessiivisesta rakenteesta tiivistynyt yhdyssanamuotoinen prepositio, jonka täydennys voi olla joko genetiivissä tai partitiivissa.

silläpuolen *adpos.* 'sillä puolen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-247-[JH-1:28]] Neme tapactuit Bethabaras / **sillepolen** Jordanin / cussa Johonnes castoi.

Pronominin (→) *se* adessiivin ja substantiivin (→) *puoli*¹ instruktiivin muodostamasta inkongruentista rakenteesta tiivistynyt yhdyssanamuotoinen prepositio, jonka täydennys on genetiivissä.

sillävirgalla *adv.* 'sillä tavoin' | (1548) 2 esiintymää

- [A-I-465] Ja ettes sen omilla askelillas polkenut olet / nijn sine sen meillen teijt kiuisesta / ia carckiasta / sangen raijwotuxi ia lakiaksi / **sillewirghalla** sine olet techty meille tieexi / ioca eij swingan exytte
- [A-II-546-[FIL-1:7]] Ninquin se mös ombi minulle coctolinen / ette minun pite **sillewirgalla** teiste caikista lwleman

Pronominin (→) *se* ja substantiivin (→) *virka* muodostamasta adessiivisijaisesta rakenteesta tiivistynyt adverbi. *Virka* esiintyy tässä vanhassa ja murteellisessa merkityksessä 'tapa'.

sillävirkaa *adv.* 'sillä tavoin' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-369] Semmotoisen coleman kersi hengen lekitus / Oij ette cunnian crunu / **sillewirca** tallattin

Pronominin (→) *se* adessiivin ja substantiivin (→) *virka* partitiivin muodostamasta inkongruentista rakenteesta tiivistynyt adverbi. *Virka* esiintyy tässä vanhassa ja murteellisessa merkityksessä 'tapa'.

silläviralla → **sillävirgalla**

sillä|välillä, -välil *adv.* 'sillä aikaa, sillä välillä' | (1548) 9 esiintymää

- [A-I-539] Etzekeet mwt sinun sijahas mite ikenens he tachtouat / ia minulle **sillewelille** eij miteken mwta kelwatko / eijke mös pidhe kelpaman / mutta sine minun Jumalan
- [A-II-255-[JH-4:31]] Mutta **sillewäilil** rucolit Opetuslapset hende / sanoden / Rabbi / szöö.
- [A-III-511-[JES-56:1^]] Waan **sillewelil** se wanhurskas huckupi / ia eikengen site sydhemesens aiattele.

Pronominista (→) *se* ja substantiivista (→) *väli* koostuvasta adessiivimuotoisesta rakenteesta tiivistynyt yhdyssanamuotoinen adverbi.

silmikasvo s. 'silmät, kasvot' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-179-[JON-2:5]] Nijn ette mine aijattelin / minun poijsheitetyxi sinun **silmicaswostas** / Mutta quitengi mine taas saan nähde sinun pyhen Templis.
- [A-I-203-[PS-34:17]] Mutta Herran **Silmicasuo** seijso ylitze pahanteckiadhen / nijn / ette hen maasta heiden muistonsa cadhotta.

Substantiivin (→) *silmä* yhdyssanamuodosta ja substantiivista (→) *kasvo* muodostettu yhdyssana.

silmiloinne s. 'silmäluomi; ulkomuoto, kasvot' | (1544) 2 esiintymää

- [A-III-413-[PS-132:4]] Em mine anna silmeni Unda sadha / Enge **silmiloindeni** torcumista.
- [A-I-295-[PS-88:10]] Minun **Silmiloijnden** ombi swrckia Radholisudhen tädhen / HERRA / mine sinua iocapeijue auxenihwdhan / Mine wlgosoijenan / Käteni sinun polees.

Substantiivin (→) *silmä* yhdyssanamuodosta ja verbin (→) *luoda* johdoksesta *loinne* muodostettu yhdyssana. *Loinne* on yleensä monikollisena esiintyvä murrekana, joka merkitsee katsetta tai (huonoa onnea tuottavaa) silmäämistä.

► SKVR 14 1077, 1079 n. 143, 1332; NS 1967 *lointeet*.

silmä s. 'silmä, katse, silmäys (myös kuv.); neulansilmä' (1543) 380 esiintymää, myös Westh

- [A-I-17-[PS-145:15]] CAikein **silmet** vscaultauat sinun päles Herra Ja sine annat helle roan oikialla aijalla
- [A-I-230-[2SM-22:28]] Sille sine awitat site radholiste [!] canssa / Ja **Silmilles** sine ne Corkiat alannat.
- [A-II-130-[MK-7:22]] Ahnaudhet / Petoxet / wiettelyxet / häpiemettys / paha **silme** / JUMALAN pilkat / Coreus hulluus.
- [A-III-270-[PS-42:0]] On yxi Rucous / iossa vlosmaalatan se Omantiedhon ia Tunnon Campaus / ia raskain Uskon ia Toiuon pyrkimus / ioca painelepi hengese Epeusko Epelyste ia Toiuottomust watan / silloin coska synnit / rangastoxet ia Jumalan Vihat / sielun **Silmein** edes ouat.
- [A-II-222-[LK-18:25]] Pikimin kieupi Cameli neulan **silmen** lepitze / quin Ricas siselkieupi Jumalan Waldakundan.

Sanalla on vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Se kuuluu ikivanhaan perintö-sanastoon. Agricolalla *silmä* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *kadesilmä*, *neulansilmä*.

► SKES 1969 *silmä*; SSA 2000 *silmä*; EES 2012 *silmä*; NES 2020 *silmä*.

silmäluomi → **silmiloinne**

silmämuna s. 'silmä, silmäterä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-231-[PS-17:8]] Wariele minua ninquin **Silmemuna** / Soiele minua sinun Sipeis warion ala.

Substantiiveista (→) *silmä* ja (→) *muna* muodostettu yhdyssana. Rinnalla esiintyy myös genetiivialkuinen (→) *silmänmuna*.

silmänmuna s. 'silmä, silmäterä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-266-[PS-17:8]] Warielle minua ninquin **Silmenmwana** / Szoijele minua sinun Sipeis warion ala.

Substantiivin (→) *silmä* genetiivimuodosta ja substantiivista (→) *muna* muodostettu yhdyssana. Rinnalla esiintyy myös nominatiivialkuinen (→) *silmämuna*.

silmänräpähdös s. 'silmänräpäys, pieni hetki' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-69-[PS-30:6]] Sille ette henen wihansa wijpyi waiuoin **silmenräpedhöxen** aica /

Substantiivista (→) *silmä* ja äänteellisesti motivoituun sanavartaloon *räpä-* (→ *silmänräpäys*) perustuvasta verbistä *räpähtää* johdetusta substantiivista muodostettu yhdyssana. Rinnalla esiintyy myös vastaava sanaliitto. Verbi *räpähtää* ei esiinny itsenäisenä sanana Agricolan kielessä, mutta se mainitaan esim. vuoden 1701 virsikirjassa.

silmänräpäys s. 'silmänräpäys, pieni hetki' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-491-[IKOR-15:51]] Catzo / Mine sanon teille ydhen Salaudhen / Eipe me tosin caiki poisnuku / waan caiki me mwetama ydhen aijan rahdussa / ydhes **Silmenräpeyxes** / wimeisen Pasunan cansa /
- [A-III-575-[VLT-4:6]] Minun Canssani Tytteren syndi on swrembi / quin Sodomini syndi / ioca ydhes **silmenräpeyxes** alaskukistettu oli / ia ei yxiken käsi siihen ruuennut.

Substantiivista (→) *silmä* ja äänteellisesti motivoituun sanavartaloon *räpä-* perustuvasta verbistä *räpätä* johdetusta substantiivista muodostettu yhdyssana. Rinnalla esiintyy myös vastaava sanaliitto. Vartalolla *räpä-* on laajalti vastineita lähisukukielissä, ja mahdollisia vastineita on esitetty myös etäsukukielistä. Agricolan kielessä ei esiinny *räpä-*vartalaisia verbejä, ne ovat tulleet kirjakieleen vasta 1700-luvulta alkaen.

► SKES 1969 *räpyttää*; SSA 2000 *räpyttää*; NES 2020 *räpylä*.

silmänterä s. 'silmäterä' | (1544) 4 esiintymää, myös Westh

- [A-I-682] Ketke meite Herra ninquin **silmenterän**.

- [A-III-716] **Silmenterä** / caruat eroitta / sittequin Walkius ylescoitta.
- [A-III-731-[SAK-2:8]] Joca teihin rupepi / SE rupepi henen **Silmenstären** päle.

Substantiiveista (→) *silmä* ja (→) *terä* muodostettu yhdyssana, jonka määriteosaan voi liittyä omistusliite.

silmäpuoli *s.* tai *a.* 'silmäpuoli, yksisilmäinen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-72-[MT-18:9]] Parambi on sinun elemehen siselkieudhe **silmepoolla** / quin sinulla olis caxi silme / ia heiteteisin heluetin Tuleen.

Substantiiveista (→) *silmä* ja (→) *puoli*¹ muodostettu nomini, joka muodoltaan on substantiivi mutta jota voi käyttää myös adjektiivina. Yhdyssanatyyppi on ikivanha ja se tunnetaan kautta uralilaisen kielikunnan. Agricolan *silmäpuolla* on konsonanttivartaloinen essiivi, jota nykykielessä vastaa vokaalivartaloinen *silmäpuolena*.

► Ravila 1941 FUF 27 20–22; Hakulinen 1979 513.

***silmäripsi** → **ripsi**

***silmäterä** → **silmänterä**

silo|ittaa, -ttaa *v.* 'silotella; silittää, hyväillä' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-543-R] Se taita kylle itzens **siloitta** ia caunista / ia mös Jumalan Sanoia wastan. Mutta eipe se miteken auta.
- [A-III-694] Hen lohutta heite ia ylespite / Ninquin iocu kieuhe idkeue Lapsi coriatan / sylenotetan / ia **silotetan** / ette sen waikeneman ia hiliemen pite

Sanavartalosta *silo-* johdettu verbi. *Silo* on johdos samasta vartalosta kuin adjektiivi *sileä* (→ *siliä*).

siltäpuolen *adpos.* 'toiselta puolelta' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-261-[JH-6:25]] Ja quin he leusit henen **sildepolen** Merta / sanoit he henelle / Rabbi / Coskas tenne tulit?

Pronominin (→) *se* ablatiivin ja substantiivin (→) *puoli*¹ instruktiivin muodostamasta rakenteesta tiivistynyt yhdyssanamuotoinen prepositio, jonka täydennys on partitiivissa.

sina|goga, syna- *s.* 'synagoga' | (1548) 70 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-II-27-R] Teme piti oleman Juttaille yxi vahua merki / Että Christus se Messias oli tullut / cosca sencaltanen Sarna ei *Templis* eike **Synagogas** / waan metzen corues iulkisesta sarnattin

- [A-II-113-[MK-1:23]] Ja oli heiden **Sinagogas** yxi Inhiminen riuattu sastaisest Hengest
- [A-II-298-[JH-18:20]] Mine olen aina opettanut **Sinagogas** / ia Templis cuhunga caiki Juttat cokondeuat / Ja em mine mite puhunut sala.

Juutalaisten kokous-, rukous- ja kouluhuonetta merkitsevä myöhäislatinan *synagoga* juontuu Uuden testamentin kreikankielisestä sanasta *synagōgē*. Tämä on johdos verbistä *synágein* 'viedä yhteen', jonka rakenneosat ovat *syn-* 'yhteen' ja *ágein* 'ajaa, viedä'. Agricolalla asu *sinagoga* on paljon yleisempi kuin *synagoga*.

► Kluge & Seebold 1989 *Synagoge*; SAOB 2000 *synagoga*.

***sinapinsiemen** s. 'sinapinsiemen' | (1548)

Sinapinsiemen ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana, vaan ainoastaan sanaliittona (→ *sinappi*).

► Jussila 1998 *sinapinsiemen*.

sinappi s. 'sinappi, sinapinsiemen (*Sinapis* sp.)' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-27] Telle kwlla wsein sopi kylpe / ninquin Messue sano / Nyt **Sinappi** / pippuroita kynssilaucka / Agrimonia ia Sipuli kelpauat nauttija.
- [A-II-59-[MT-13:31]] Toisen wertauxen hen pani heiden eteens sanodhen. Taiuan waldakunda ombi **Sinapin** iyuen wertainen / ionga Inhiminen otti ia kylui peltoons / ioca on pienin caikija siemenite.
- [A-II-219-[LK-17:6]] Mutta Herra sano / Jos teille olis wsko ninquin **Sinapin** siemen / ia sanoisit telle Willi ficunapwlle / Ylesiurita sinus ia sijrdhä sinus Merehen / nin hen cwllis teite.

Sana on lainattu suomeen muinaisruotsista, mahdollisesti sanaliitosta *sinaps korn* 'sinapinsiemen'. Alkuaan sana juontuu kreikasta, josta se on latinan välityksellä lainautunut edelleen muihin kieliin.

► Streng 1915 206; SAOB 1967 *senap*; SKES 1969 *sinappi*; SSA 2000 *sinappi*; NES 2020 *sinappi*.

sinear s. 'sinearilainen, sumerilainen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-470-[JES-11:11]] Ja pite HERRAN wile widhoin sine peijuen vlosoijendaman kethens / omistaman henen Canssans techteite / iotca ienyet olit. Nijlde Assirilde / Egijptilde / Patrosilde / musta canssald / Elamitilde / **Sineareilda** hamateilda / ia nijlde meren Lodhoijlda.

Paikannimen pohjalta muodostettu kansallisuuden nimi. Raamatun *Sinear* tarkoittaa Assyriaa ja Babyloniaa eli Mesopotamiaa. Muinaisen Sinearin maan asukkaat olivat sumerilaisia.

► IRT 1975 *Sinear*; Saarisalo 2009 *Sinear*.

sinimarja s. 'mustelma' | (1551) 1 esiintymä, myös UpsE

- [A-III-457-[JES-1:6]] Hamast Candapäst nin Lakipähän asti / eipe miten terueytte henesse ole. Waan Haaua ia **sinimaria** ia wiharacot / iotca euet ole ommellut / eike sidhotut / eike Öliulle siuelyt.

Nominivartalosta *sini* (→ *sininen*) ja substantiivista (→) *marja* muodostettu yhdysana. Vertauskuvallisen nimityksen perusteena on mustelman tyypillinen väri.

sininen a. ja s. 'mustelmista sininen, mustelma' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-308] Nin sinun werckyue rumis / tuli harttaist haawoist **sijnisexi**
- [A-III-138-[1MS-4:23]] Mine olen miehen tappanut minulle haauaxi / ia ydhen Nooricaisen minulle **sinisexi**.

Värin nimityksellä *sininen* on etymologisia vastineita lähisukukielissä ja mordvassa. Sanaa on arveltu sekä venäläiseksi että iranilaiseksi lainaksi. Venäjässä on hyvin samanlainen värin nimitys *sinij*, ja myös indoiranilaisissa kielissä on samantapaisia sanoja, esimerkiksi afgaanin *šin* 'sininen; vihreä'. Lainautumista iranilaiskielistä pidetään nykyään uskottavampana vaihtoehtona. Iranilaiskielistä ei kuitenkaan ole voitu osoittaa lähtömuodoksi sopivaa, tarpeeksi vanhaa sanaa, joten jotakin venäjää edeltänyttä slaavilaista tai baltoslaavilaista kielimuotoa täytyy myös pitää mahdollisena lainalähteenä. Kysymyksessä voi olla kielestä toiseen vaeltanut kulttuurisana, joten levikkiä ei tässä tapauksessa voi pitää varmana ajoituskriteerinä. Agricolan kielessä *sininen* ei esiinny varsinaisesti värin nimityksenä vaan viittaamassa mustelmaan, joka tyypillisesti on väriltään sinertävä. Samaa motivaatioon perustuu mustelman nimitys (→) *sinimarja*.

► Mikkola 1894 SUST 8 162; SKES 1969 *sininen*; Joki 1973 SUST 151 314; SSA 2000 *sininen*; EES 2012 *sinine*; Holopainen 2019a 230–231; NES 2020 *sininen*.

sinnamet → **cinnamet**

sinne *adv.* 'sinne, siihen suuntaan' | (1544) 104 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-86-[MT-2:8]] Ja lehetti heiden Bethlehem in / ia sano i / Menget **sinne** / kysykette wisusti lapsesta
- [A-II-132-[MK-8:16]] Ja he aijattelit **sinne** ia tenne / sanoden keskenens / Se se on / ettei meille ole Leipe.
- [A-II-311] Catzo mös caiki pyhen Petarin sarnat / Stephanin ia Philippusen / Nin sine leudhet ett se caiki **sinne** pein kieupi
- [A-III-294-[PS-59:16]] Anna heite ioosta **sinne** ia tenne Roan teden / ia vluocan / coska euet he rautuxi tule.

Pronominin (→) *se* historiallinen tulosijamuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Sama muoto on käytössä myös useissa lähisukukielissä.

► SKES 1969 *se*¹; SSA 2000 *se*¹.

***sinnepäin** *adv.* 'sinnepäin'

Sinnepäin ei esiinny Agricolan kielessä yhdyssanaksi kiteytyneenä adverbina, vaan ainoastaan sanaliittona.

► Jussila 1998 *sinnepäin*.

sinä *pron.* 'sinä' | (1543) 10 669 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-6-[2MS-20:12]] Nelies Cunnioita **sinun** ises / ia **sinun** eites / ettes cauuaneläisit.
- [A-O-17] CAikein silmet vscaultauat **sinun** päles Herra Ja **sine** annat helle roan oikialla aijalla
- [A-I-677] **sinun** cauttas caiki cappalet ouat loodhut / ja ilman **sinuta** eij ole miten techty
- [A-I-175-[VLT-3:57]] Lähennä **sinuas** minun tyköni / cosca mine **sinua** awxeni hwdhan
- [A-II-71-[MT-17:20]] Jos teille olis wsko ninquin Sinapin iyue / nin te mahdaisit sano tälle worelle / Sijrdhe **sinus** teste sinne / nin se sijrtäis.
- [A-III-557-[JER-31:21]] Ylösoienna **sinulles** Muistomerkit / ia asetta **sinulles** Murhenmuisto

Pronominilla on vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Agricolan kielessä se esiintyy sekä perusfunktiossaan yksikön 2. persoonan pronomininä että omistusliitteellä varustettuna saman persoonan refleksiivipronominina merkityksessä 'itse', esim. *siirrä sinus* 'siirrä itsesi, siirry'. Agricolalla *sinä* taipuu myös abessiivissa (*ilman sinuta*). Agricolalla esiintyy myös korostava yhdysspronominini (→) *itsesinä*. Muutamissa tapauksissa *sinä*-pronominin esiintymät sisältävät ehkä painovirheen (*siuun*, *siuusta*, po. *sinun*, *sinusta*), mutta kysymys voi olla myös karjalaistyyppisistä murremuodoista (*siun*, *siusta*). Agricolan kielessä ei esiinny *t*-loppuisia akkusatiivimuotoja (*sinut*).

► SKES 1969 *sinä*; SSA 2000 *sinä*; EES 2012 *sina*; NES 2020 *sinä*.

sipuli *s.* '(puna)sipuli (*Allium* sp.)' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-27] Telle kwlla wsein sopi kylpe / ninquin Messue sano / Nyt Sinappi / pippuroita kynssilaucka / Agrimonia ia **Sipuli** kelpauat nauttija.

Sana juontuu ruotsin ja alasaksan välityksellä latinan sanasta *caepula*. Suomeen se on lainattu muinaisruotsista, jossa *sipol* tai *sipul* on tarkoittanut erityisesti punasipulia.

► Streng 1915 207; SAOB 1968 *sipol*; SKES 1969 *sipuli*; SSA 2000 *sipuli*; Häkkinen & Lempiäinen 2011 233–235; NES 2020 *sipuli*.

***sirkka** *s.* 'sirkka, jokin tuhohyönteinen'

Sana ei esiinny Agricolalla itsenäisenä substantiivina vaan ainoastaan yhdyssanan osana (→*metsäsirkka*).

► Jussila 1998 *sirkka*¹.

sirppi s. 'sirppi, (kuv.) sirpillä leikkaava elonkorjaaja' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-121-[MK-4:29]] Mutta coska hedhelme edhestulepi / cohta hen **sirpin** Lehette / sille että Elonaica ombi Lesse.
- [A-III-639-[JOEL-3:10]] Techket teiden Wannastan Miecat / ia teiden **Sirpisten** keihet.

Sanalla on vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on lainaa muinaisvenäjän sanasta *sīrpŭ*, jota nykyvenäjässä vastaa *serp*.

► Mikkola 1894 SUST 8 161–162; SKES 1969 *sirppi*; Plöger 1973 184; SSA 2000 *sirppi*; EES 2012 *sirp*; NES 2020 *sirppi*.

sisar s. 'sisar, sisko; uskonsisar' | (1544) 64 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-580] O makia Jesu / O laupias / O Jesu Neitzen Marian poica / armadha sinus meiden pälen / ja ole minun waijuasen synnisen armolinen / ia caikein minun wanhembani / welijeni / ia **sisarteni**
- [A-II-303-[JH-19:25]] Mutta Jesusen Ristin tykene seisoi / henen Eitins / ia henen Eitins **Sisar** / Maria se Cleophan emende / ia Maria Magdalena.
- [A-III-3] ETTe me (Rackat Ysteuet / Weliet ia **Sisaret** HERRASA JEsusesa Christusesa) iocapeiue kylle cwlema ia näeme / quinga sangen heiusti / hitasta / laiskasti ia irtasta Temen Pyhen / callijn / corkian ia lohulisen Casten Sacramentin cansa Lastein ylitze prucatan

Sanalla on vastine kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on vanha balttilainen laina, jota nykyliettuassa vastaa *sesuõ*. Agricollalla *sisar* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *leikkisisar*.

► Thomsen 1890 217; SKES 1969 *sisar*; SSA 2000 *sisar*; EES 2012 *sōsar*; Junttila 2015 95; NES 2020 *sisar*.

sisarenpoika s. 'sisarenpoika' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-378-[AP-23:16]] Coska sis Paulalin **Sisarenpoica** heiden Wägymisens cwli / tuli hen ia meni Scantzins siselle / ia ilmoitti nämät Paulille.

Substantiiveista (→) *sisar* ja (→) *poika* muodostettu sukulaisuustermi.

sisilisko → **sisälisko**

sisillevikeltä a. 'juonikas' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-745] Sijte / etten mine coscan sen caualan ia **sisillewickeltun** pahan hengen / ja minun lihani / ia majlman yllytyxi / wrholisesta wastanseijsonut.

Osittain käännös, osittain laina varhaisuusruotsin sanasta *inwicklad*, joka tarkoittaa 'monimutkaista, pulmallista'. Alkuosa on *sisä*-vartalon (→ *sisäl* adpos.)

monikollinen allatiivi, jälkiosa on partisiippimuoto verbi **vikellä*, jota ei sellaisenaan tunneta muista yhteyksistä mutta jota muistuttavia, kuvailevan sävyisiä verbejä (mm. *vikeltää* 'kääntää kumoon, kiemurrella, liikkua vikkelästi') esiintyy sekä suomen murteissa että karjalassa. Näitä on pidetty omaperäisinä deskriptiivisanoina, mutta ainakin Agricolan *-vikelty* on ilmeinen lainamukaelma ruotsista. Agricolan sana on käännös latinan adjektiivisesta partisiippimuodosta *concupiscens*.
 ▶ SAOB 1933 *inveckla*; Gummerus 1955 525; SKES 1978 *vikeltää*¹, **vik(k)elty*; SAOB 2014 *veckla*.

sisu s. 'luonne, ominaislaatu, ominaisuus, laatu' | (1544) 36 esiintymää, myös Westh

- [A-I-511] Sentedhen me waijuaset exyueiset / poiskietut Jumalasta / iotca pimeydhesa istuma / ja Lihan himossa waellama / teem temen mailman **sisun** ja tauan ielken
- [A-II-47-[MT-9:00]] Euangeliumin opin cautta / ninquin tulen ia solan cautta / pite se wanha Adam / se on Inhimisen paha **sisu** asetetuxi ia solatuxi tuleman
- [A-III-59] Liha ia weri ombi sinussa wekeuemi quin Hengi / senteden hen auttapi sinun henges sotiman / ia site lihan **sisua** ylitze woittamaan ia asetuxesa pitemeen.
- [A-III-715] Nin caszua Ruist / Ohras / Caura / Nisut / pawdh / Hernet / ia mwdh Jyuein **sisut**.

Johdos nominivartalosta *sisä* (→ *sisäl* adpos.).

sisä a. 'sisäinen, sisä-' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I- 616] Jos mine waijuoin wlconaijsesta neuuotam / ia eij **siselde** polelda sytytette / elken olgho se cwltu sana minulle domioxi / ioca eij ole oijkein ymmertty. techty. racastettu / wscottu ia eij pidhetty

Nominivartalon *sisä* (→ *sisäl*²) poikkeuksellinen esiintymä, jossa pelkkää vartaloa on käytetty adjektiivin tapaan.

sisäinen a. 'sisäinen, sisä-' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-408] Nin ouat mös caiki hyuet Töödh / ei mwta quin wlconaiset merckit / Jotca vskosta noudhattauat / ia osotauat ette Inhiminen on Jumalan edes **siseiselde** polelda wanhurskas

Nominivartalosta *sisä* (→ *sisäl*²) johdettu adjektiivi.

sisä¹, **-le**, **-lle**, **-llen** adv. 'sisään, sisälle, sisäpuolelle'
 (1544) 56 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-83-[LK-1:28]] Ja Engeli tuli **siselle** henen tygense / ia sanoi. Terue armahainen / Herra ombi cansas.

- [A-II-35-[MT-6:6]] Waan cosca sine rucolet / mene sinun camaris **sisel** / ia sulghe oues / ia rucole sinun Ises salaisest / ia sinun Ises / ioca näke salaudhes / hen maxa sinun iulkisest.
- [A-II-39-[MT-7:13]] Menget **sisele** sijte achtast portist / Sille että lauia ombi se porti / ia awara tije / ioca poiswete cadhotuxen / ia monda ouat / iotca sen cautta waeldauat.
- [A-II-173-[JH-18:33]] Nin Pilatus / taas **sisellen** meni radztupan / ia cutzui Jesusen

Sijaintia ilmaisevan sanavartalon *sisä*- allatiivimuoto ($\rightarrow$ *sisäl*²), joka on kiteytynyt adverbiksi.

sisä¹2, **-lle**, **-llen** *adpos.* 'sisään, sisälle; vaikutuspiiriin, valtaan'
(1544) 74 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-107] Me rucolema sinun Armoijas / ettes pyhen Henges / meiden Rindain **siselle** lähdetteisit
- [A-I-304-[PS-140:11]] henen pite Tulella heite lömen sywehen alas maan **sisellen** / Etteij he sillen pide ylesnouseman.
- [A-II-122-[MK-5:12]] Laske meite sikohin / että me [perkeleet] heiden **sisellens** menisim.
- [A-III-666-[JON-1:5]] Mutta Jona oli alas Haden **sisel** astunut / ia macasi vnesta raskautettu.
- [A-I-582] O hyue Jesu cuuldele minua sinun haawais **siselle** minua ketke
- [A-I-528] Kijtos sinulle olcoon / etteij sine sästenyt minun pahuttani / mutta sine murensit minua couilla haawojilla / syseijten murheiten **siselle** / ia ledhettein adhistoxijn

Suhteellista sijaintia ilmaisevan *sisä*-vartalon allatiivimuoto, joka on kiteytynyt postpositioksi. Täydennys on genetiivimuodossa, ja sitä voi edustaa tai täydentää omistusliite. Sanavartalolla on vastineita kaikissa lähisukukielissä, ja epävarmoja vastineita on esitetty myös etäsukukielistä. Nykykäsityksen mukaan sanavartalo saattaa olla kantaaurililaista perua. Se ei yleensä esiinny itsenäisenä substantiivina vaan kompleksisten sanojen osana.

► SKES 1969 *sisä*-; SSA 2000 *sisä*-; EES 2012 *sisemine*; Salmi Vir. 2014; Ylikoski 2016 FUF 63 52, 65; NES 2020 *sisä*-;

sisälastua *v.* 'astua sisään' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-275-[JH-10:1]] TOTisest totisest sanon mine teille / Joca ei siselmene ouen cautta Lammas honesen / waan mwalda **siselastu** / se ombi Wargas ia Röueri.
- [A-III-666-[JON-1:3]] Ja quin hen ydhen Haden leusi / ioca tactoi Merelle menne / annoi hen frachtin ia siihen **siselastui**

Adverbista ($\rightarrow$) *sisäl*¹ 'sisälle' ja verbistä ($\rightarrow$) *astua* muodostettu yhdysverbi.

sisäl|asua, sisälä- v. 'asua, olla' | (1544) 3 esiintymää

- [A-III-325-[PS-78:55]] Ja hen poisheitti heiden eteens Pacanat / ia heille aruolla Perimisen vloiacoi / Ja nijnnen Maioissa hen annoi Israelin Sucukunnat **siselasua**.
- [A-I-335-[JES-33:24]] Ja eij yxiken sisellä asuia pide sanoman / Mine olen heicko / Sille *caussa* / ioca sijne **siselleasupi** / pite Synnid andexisaman.

Adverbista (→) *sisällä*¹ ja verbistä (→) *asua* muodostettu yhdysverbi.

sisäläsuuvainen s. 'asuja, asukas' | (1551) 5 esiintymää

- [A-III-682-[MIK-6:12]] Joinenga cautta / henen Rickahins palio wärytte tekeuet / ia henen **Siselasuuaisens** walhen prucauat / ia petteueinen Kieli ombi heiden suusans.
- [A-III-698-[HAB-3:17]] ne haaskatut Eleimet pite sinun peliettemen / Inhimisten weren teden / ia sen wärydhen teden / quin Maas ia Caupungis / caikein henen **Siselasuuastein** / prucattu on.

Yhdysverbin (→) *sisäläsuua* partisiippimuodosta johdettu nomini, joka käytännössä voi olla substantiivi tai adjektiivi. Agricolan kaikki esiintymät edustavat substantiivista käyttöä.

sisälemennä → **sisällemennä**

sisälisko s. 'sisilisko' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-325-R] Turilat) Ouat politain Mateleuaiset ia Maaliset piskuiset Eleimet / Ninquin / Hijret / Rotat / Myret / **Siseliskot** / Mwrahauset / ia mwdd pahat / heijudh madhot.

Sanalla on vastineita kautta uralilaisen kielikunnan, joskin äänneasussa on kuvaillevan sävyiselle sanalle ominaista äänteellistä vaihtelua. Eräissä sukukielissä sana voi merkitä myös käärmettä tai jotakin myyttistä matelijaa. Sana ei ole alkuaan yhdyssana, mutta sen loppuosa *lisko* on suomessa myöhemmin erotettu itsenäiseksi sanaksi. Alkuosa on kansanetymologisesti yhdistetty sijaintia ilmaisevaan *sisä*-vartaloon (*sisäl* adpos.).

► SKES 1969 *sisilisko*; SSA 2000 *sisilisko*; EES 2012 *sisalik*; NES 2020 *sisilisko*.

sisäl|johdatus, sisälle- s. 'johdatus' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-582] Oho / HERRA Jesu Christe / sinun Rumis ja weres nautitzemus – – olcohon / caikein minun syndijeni toijuottu andexiandamus / Minun Sielun ja Rumin haillitus [!] / Ja ijancaikisehen elemehen wekeue **siselleiodhatus**
- [A-II-641-[HEB-7:19]] (Sille eipe se Laki tainut miten teudhelisexi tedhä) waan se oli yxi **siseliohdatus** parampaan Toiuoon / ionga cautta me Jumalata lehenemme.

Adverbista (→) *sisäl*¹ 'sisään' ja substantiivista (→) *johdatus* muodostettu yhdyssana. Kantasanaksi sopivaa yhdysverbiä *sisäl(le)johdattaa* ei esiinny Agricolan kielessä.

sisälkatsoa v. 'katsoa (lukeakseen)' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-679-[ILM-5:3]] Ja ei kengen woinut eike Taiuasa / eike Maasa / eike Maan alla site Kiria auata / ia siihen **siselcatzoa**.

Adverbista (→) *sisäl*¹ 'sisään' ja verbistä (→) *katsoa* muodostettu yhdysverbi.

sisälkiivetä v. 'kiivetä sisään' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-635-[JOEL-2:9]] Heiden pite Caupngis ymberins aieleman / ia mwrin päle ioxeman / ia Honein **siselkiipemen** / ia ninquin Waras lepi Ackona siselkeumen.

Adverbista (→) *sisäl*¹ 'sisälle' ja verbistä *kiivetä* muodostettu yhdysverbi. *Kiivetä* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä verbinä. Sillä ei ole vastineita sukukielissä eikä sille ole esitetty mitään lainaetymologiaa. Sanavartalon alkuperä on tuntematon.

► SSA 2000 *kiivetä*; NES 2020 *kiivetä*.

sisälkirjoittaa v. 'kirjoittaa (muistiin)' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-647-[HEB-10:16]] Mine tahdon anda minun Lakini heiden sydhemens / ia Heiden Mielijnse mine ne **siselkirioitan**.
- [A-III-421-[PS-139:16]] Sinun Silmes näit minua / koska mine en wiele walmistettu ollu / Ja caiki päiuet sinun Kiriaas **siselkirioitetut** olit / Jotca wiele oleman piti

Adverbista (→) *sisäl*¹ 'sisään' ja verbistä (→) *kirjoittaa* muodostettu yhdysverbi.

sisäl|kurkistaa, sisälle- v. 'kurkistaa sisään' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-240-[LK-24:12]] Nin Petari ylesnoui / ia iooxi Haudhalle / ia **siselcurkisti**
- [A-II-305-[JH-20:5]] Ja quin hen **sisellekurkisti** / neki hen kärilinat panduna / Ei hen quitengan sisellemenyt.

Adverbista (→) *sisäl* 'sisään' ja verbistä (→) *kurkistaa* muodostettu yhdysverbi.

sisälkylpeä v. 'kylpeä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-292-R] cussa iocu waan ydhen Weren pisanan Costoxi anois / sielle hen saa nin palion / ette hen sijnä itzens **siselkylpeis** ia pesis.

Adverbista *sisäl* (→ *sisällä*¹) ja verbistä (→) *kylpeä* muodostettu yhdysverbi.

sisäl|käydä, sisäle-, sisälle-, sisällen- v. 'käydä sisään, mennä sisään; ryhtyä sukupuoli-yhteyteen' | (1544) 68 esiintymää

- [A-I-555] Sinua me neuresti rucolema / ette me meiden cooleman ielken / madhaijsim paradisin owesta **sisellekieudhe**
- [A-II-32-[MT-5:20]] Ellei teiden wanhurscaudhen ylitzekieu enämin quin nijnen kirijan oppenutten / ia Phariseusten / ette te wojj **siselkieudhe** Taiuan waldakundan.
- [A-II-16] te oletta ottanud Ymmerdhyxen Auamen / eike te itze **siselekeunet** / ia oletta estenyet nijte iotca **siselekeudhe** tahdhoit
- [A-II-222-[LK-18:25]] Pikimin kieupi Cameli neulan silmen lepitze / quin Ricas **siselkieupi** Jumalan Waldakundan.
- [A-III-590-[HES-34:18]] Eikö sijne kyllä ole / ette teille nin hyue wehmas on / ia nin yldekyllä / ette te sen ialghoillan tallatte. Ja nin lustiset Läctet iodhaxen / nin yldekyllä / ette te **sisellenkeut** / ia ne pyterexi teet?
- [A-III-776-[3MS-18:19]] Ei sinun pidhe **siselkeumen** waimon tyge / nincauuan quin Hen cwtaudhins kersipi / henen häpiens alastamaan.

Adverbista (→) *sisäl*¹ 'sisään' ja verbistä (→) *käydä* muodostettu yhdysverbi.

sisälkäyminen, sisälle- s. 'sisälle käyminen, käynti, tuleminen, saapuminen' (1544) 5 esiintymää, myös Westh

- [A-I-313-[1KN-3:7]] Nijn mine olen yxi noori pilti / Ja engä tiedhe / minun wlgoskieumisten / eli **sisellekieumisten**
- [A-II-564-[1TSS-2:1]] Sille itze te mös tiedhette rackat Weliet / meiden **Siselkieumisesta** teiden tygen / ettei se ole turha ollut
- [A-III-14] Nin mös / HERRA kätkekön sinun **sisellekieumises** etc.

Yhdysverbistä (→) *sisäl(le)käydä* johdettu teonnimi tai adverbien (→) *sisäl*¹ ja substantiivin (→) *käyminen* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdyssana. Jälkimmäistä tulkintaa puoltaa se, että samat osat esiintyvät kerran myös sanaliittona.

sisälkäymys, sisälle- s. 'sisään käyminen t. käynti, sisäänpääsy' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-564-[1TSS-1:9]] Sille he itze teiste ilmoittauat / mingecaltainen **Siselkieumys** meille on ollut teiden tygenne / ia quinga te kätydh oletta Jumalan tyge nijste Epeiumaloista
- [A-III-64] Sille ette teme colema ombi yxi **sisellekeumys** ia Oui siihen ijancaickiseen Elemehen

Yhdysverbistä (→) *sisäl(le)käydä* johdettu teonnimi.

sisäl|langeta, sisälle- v. 'pudota; tunkeutua sisään' | (1551) 5 esiintymää

- [A-III-257-[PS-35:8]] Tulcoon henelle vaiua / iota hen ei tiedhe / ia se Werko / ionga hen wiritti / käsittekön henen / siihen hen **sisellangetkoon**.

- [A-III-291-[PS-57:7]] Werkon he wiritteuet minun keumiseni eteen / ia alaspainauat minun Sieluni / Copan he minun eteeni caiuuat / ia siihen he itze **sisellelanguat**.
- [A-III-680-[MIK-5:5]] Sihin me mös Rauha saama sijte Assurist / ioca nyt meiden Maan **sisellangenut** on / ia meiden Honet tallanut on.

Adverbista (→) *sisäl*¹ 'sisään' ja verbistä (→) *langeta* muodostettu yhdysverbi.

sisällaskea, sisälle- v. 'laskea, päästää sisään' | (1549) 2 esiintymää

- [A-I-686] Sine tulit maadhen pälle / ettes tulen **sisellaskisit** / Eijke sine miteken mwta tadhollut / quin ette se io sytyteteijsin
- [A-III-47-[HES-37:5]] Neite sanopi HERRA Jumala neiste Luista / Catzo / Mine teiden **sisellelasken** Hengen / ette teiden pite wircoman.

Adverbista (→) *sisäl*¹ 'sisään' ja verbistä (→) *laskea* muodostettu yhdysverbi.

sisälle → **sisäl**¹, **sisäl**²

sisällejohdatus → **sisäljohdatus**

sisällejuosta v. 'juosta sisään' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-346-[AP-12:14]] Ja quin hen Petarin änen tunki / ei hen auanut Oue ilon tedhen / waan **siselleiooxi** ia ilmoitti sen heille / ette Petari seisoi ouen edes.

Adverbista *sisälle* (→ *sisäl*¹ 'sisään') ja verbistä (→) *juosta* muodostettu yhdysverbi.

sisällekarata v. 'rynnätä sisään' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-359-[AP-16:29]] Nin hen anoi ychte Kyntele / ia **sisellecarckasi** / ia langesi mahan pelieten Paulin ia Silan ialcain iuren /

Adverbista *sisälle* (→ *sisäl*¹ 'sisään') ja verbistä (→) *karata* muodostettu yhdysverbi.

sisällekurkistaa → **sisälkurkistaa**

sisällekutsua v. 'kutsua sisään' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-341-[AP-10:23]] Nin he sis heite **sisellecutzui** / ia piti heite maias.

Adverbista *sisälle* (→ *sisäl*¹ 'sisään') ja verbistä (→) *kutsua* muodostettu yhdysverbi.

sisällelangeta → **sisällangeta**

sisällelaskea → **sisällaskea**

sisällemeneminen s. 'sisälle meneminen, tuleminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-696-[1KN-3:7]] Mutta mine olen yxi wähe pilti / tietemetoin minun wloslechtemisten ja **sisellemenemisten**

Yhdysverbistä (→) *sisällemennä* johdettu teonnimi.

sisällemeneväinen s. 'sisälle menijä t. menevä' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-87-[MT-23:13]] Mutta we teille Kiriaoppeneet / ia phariseuset te Wlcokullatud / että te suliette Taiuan waldakunan Inhimisten edeste / sille ette te itze sisellemenene / eike te salli **sisellemeneweisi** siselletulla.

Yhdysverbin (→) *sisällemennä* partisiippimuodosta johdettu nomini, jota Agricola käyttää substantiivin tapaan.

sisälle|mennä, sisäl-, sisäle- v. 'mennä sisään, saapua, tulla; upota' (1544) 100 esiintymää

- [A-I-86-[MT-2:11]] Ja sitt **sisellemenit** hoonesen. leusit lapsen / Marian / sen eijtins / cansa / Ja maanlangesit / ia cumarsit hende / ia awasit tauarans
- [A-II-41-[MT-8:5]] Mutta coska Jesus **siselmeni** Capernaum / tuli yxi Pä mies henen tygens
- [A-II-120-[MK-4:19]] Ne ouat iotca sanan cwleuat / ia temen mailman surut / ia rickaudhen wiettelus / ia muidhen rijstain himodh **sisellemenewet** / ia läkäyttewet sanan ia se saatetan hedhelmettömexi.
- [A-II-129-[MK-7:15]] Ei ole miten vlcona Inhimises / quin henen **sisellemenene** ioca taita henen sastutta / mutta ne iotca Inhimiseste wlosmeneuet / ne ouat quin sastuttauat Inhimisen
- [A-III-441-[2MS-15:19]] Sille Radzahin Pharao meren **sisellemeneni** Rattahinens / ia Hingistinens / ia Satamiehinens / Ja HERRA annoi meren iellens heidhen pä lens langeta.

Adverbista *sisälle* (→ *sisäl*¹ 'sisään') ja verbistä (→) *mennä* muodostettu yhdysverbi. Alkuosaan voi liittyä omistusliite, jolloin *sisälle* on adverbien asemesta tulkittava adpositioksi (→ *sisäl*²).

sisällemeneno s. 'sisäänpääsy' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-417] Pyhe Pauali tachtoi Tesse Lehetuskirias / caiki ne lyhykeiseste päätte ia sulkia / iotca Christilisen ia Euangeliumin Oppijn tule / Ja hen walmista ydhen **Sisellemenon** ia Ouen caiken Wanhan Testamentin Ymmertämen.

Yhdysverbistä (→) *sisällemennä* johdettu teonnimi.

sisälleenkäydä → **sisälkäydä**

sisällemennä → sisällemennä

sisällessärpää v. 'särpiä, imeä ahneesti' (kuv.) | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-639-[HEB-6:7]] Sille ette Maa ioca Sateen **sisällesserpä** / quin wsein henen pä lens tulepi / ia candapi tarpeliset Roohot nijlle iotca site prucauat

Omistusliitteellä täydennetystä adpositiosta *sisälle* (*sisäl*² 'sisään') ja verbistä (→) *särpää* muodostettu yhdysverbi.

sisälleottaminen s. 'vastaanottaminen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-553-[FIL-4:15]] ei yxiken Seurakunda ollut miten iakanut minun cansani / sen wlosandamisen ia **sisälleottamisen** lughun ielken / waan te ainostans

Adverbista *sisälle* (→ *sisäl*¹ 'sisään') ja verbin (→) *ottaa* teonnimijohdoksesta muodostettu yhdyssana. On myös mahdollista, että yhdyssubstantiivi on muodostettu yhdysverbistä (→ *sisälottaa*), vaikka vastaava verbi ei esiinnykään Agricolalla täsmälleen kantasanaksi sopivassa asussa.

sisällepanna v. 'panna sisään' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-394] Sinun kijtos ja Cunnias / O taiualinen Ise / sen cautta saarnatan / ettes sinun lupauxes wahwistit Christusen tedhen / ja henen cauttans pyhen hengen wloswodhatit opetuslasten sydhemihin / wäen / ja woiyman **sisällepanit** nächteuille merkille
- [A-II-147-[MK-12:43]] Totisesta sanon mine teille / että teme keuhe Leski pani enämen wffriarkun / quin caiki ne iotca sinne **sisällepanit**

Adverbista *sisälle* (→ *sisäl*¹ 'sisään') ja verbistä (→) *panna* muodostettu yhdysverbi.

sisälle|puhaltaa, sisäl- v. 'puhaltaa sisään' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-630] Tule HERRA Jesu Christe / meille tie osottaman / iolla me sinun tyges tulema / Totut **sisällepuhaltaman** / iolla me sinun tunnema
- [A-III-134-[1MS-2:7]] Ja HERRA Jumala teki Inhimisen maan mullasta / ia **siselpuhalsi** henen sieramijns eleueisen hengen / ia nin tuli Inhiminen eleueisexi sieluxi.

Adverbista *sisälle* (→ *sisäl*¹ 'sisään') ja verbistä (→) *puhaltaa* muodostettu yhdysverbi.

sisällepuhuminen s. 'puhutteleva' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-782] Nijn mös kirioijta / sinun keskys meiden sydhemihin / ette me sijtte itzeme caikesta sydhemeste / sinun pyhen henges henen tadhons / opins / ia **sisällepuhumisens** alaandaijsima

Adverbista *sisälle* (→ *sisäl*¹ 'sisään') ja verbaalisubstantiivista (→) *puhuminen* muodostettu yhdyssubstantiivi, joka on ilmeinen käännöslaina saksan substantiivisesti käytetystä infinitiivimuodosta *einsprechen*.

► Gummerus 1955 561.

sisällesaada *v.* 'saada (viedyksi) sisälle' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-178-[LK-5:19]] Ja quin eiuet he leunneet Canssan tähden / custa polesta he olisit henen parahin **siselleszaneet** / ylesastuit he Caton päle / ia Caton lepitze alaslaskit henen Woteinens keskelle JESUsen eten.

Adverbista *sisälle* (→ *sisäl*¹ 'sisään') ja verbistä (→) *saada* muodostettu yhdysverbi.

sisälletulla → **sisältulla**

sisälletunkea *v.* 'tunkea sisään' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-522-[GL-2:4]] mwtoimat Falskit Weliet heitens ynne **siselletungit** / ia io olit cansa siselletulleet / coetteleman meide Wapautta

Adverbista *sisälle* (→ *sisäl*¹ 'sisään') ja verbistä (→) *tunkea* muodostettu yhdysverbi.

sisälletuoda → **sisältuoda**

sisälletuottaa *v.* 'tuoda sisään' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-481] Ele salli perkelen / ette hen wahwan wscon edheste / turhan lwlon ylesoiwendaijs / Sen elewen Sanan tedhen / colewaijsen kirian rachtu **siselletootaijs**

Adverbista *sisälle* (→ *sisäl*¹ 'sisään') ja verbistä (→) *tuottaa* muodostettu yhdysverbi, joka on käännöslaina saksan verbistä *einführen*.

► Gummerus 1947 260.

sisällevetää → **sisälvetää**

sisälle|viedä, sisäl- *v.* 'viedä sisään; korjata talteen (satoa)' | (1544) 11 esiintymää

- [A-I-133-[NEH-9:23]] Ja heiden lapsens sine enänsit / ninquin Taijuahan techdet / Ja heidhet siehen mahan **siselleweijt**
- [A-II-376-[AP-22:24]] nin Sodanpäemies andoi henen **sisellewiete** Scantzijn / ia keski hende witzoilla pieste
- [A-I-720] Joca mös synneisten lodhutuxexj / ia esikuuaxi Röuerin henen cansans Ristin päle / ombi Paradisin **sisellewienyt**.
- [A-III-723-[HGG-1:6]] Te kyluette palion / ia wähe **siselwieet**.

Adverbista *sisälle* (→ *sisäl*¹ 'sisään') ja verbistä (→) *viedä* muodostettu yhdysverbi. Agricolan *sisellewiete* (*sisällevietää*) on passiivinen infinitiivi 'tulla viedyksi sisälle'.

sisälle|vuodattaa, sisäl- v. 'vuodattaa t. valuttaa sisään' | (1544) 18 esiintymää

- [A-I-411] **Sisellewodhata** / Herra laupias Jumala / meiden mielihin / runsasta sinun pyhe henges
- [A-II-252-R] Waika Hengen Lahia ia waicutus Mitalla vlosiaetan Ro 12. et 1 Cor. 12 Quitengin ombi itze Hengi runsasti ia ilman Mitata caikein Christittuin **siselwodatettu**
- [A-III-34]] Me sinua yximielisestä rukolema / ettes sinun pyhen Henges / temen sinun paluelias sydhemehen **sisellewodhataisit**
- [A-II-199-[LK-10:34]] Samaritanus – – edeskeuden sidoi henen Hawans / ia **sisellewodhatti** Ölio ia wina / ia pani henen iuchtans päle / ia wei henen Maiahan / ia coriasi hende

Adverbista *sisälle* (→ *sisäl*¹ 'sisään') ja verbistä (→) *vuodattaa* muodostettu yhdysverbi.

sisälle vuodattaminen s. 'vuodattaminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-397] awa meiden Ensinoppiwaisten Sydhemein corwat / sinun Laupiudhes Owen / teudhen wscon / ja rackaudhen **siselle wodhattamisen** cautta

Adverbistä *sisälle* (→ *sisäl*¹) ja substantiivin (→) *vuodattaminen* muodostama sana-liitto, joka on mahdollista tulkita myös yhdysverbin (→) *sisällevuodattaa* johdokseksi ja tätä kautta luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 116.

sisällevuotaminen s. 'sisään vuotaminen t. vuodattaminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-450] pudhasta pyhen hengen **sisellewotamisen** cautta / meiden sydhenden aijatoxet / ette me sinua teudhelisesta racasta / ia otolisesta madhaijsim kijtte

Adverbista *sisälle* (→ *sisäl*¹ 'sisään') ja verbin (→) *vuotaa* teonnimijohdoksesta muodostettu yhdyssubstantiivi. Kantasanaksi sopivaa yhdysverbiä *sisällevuotaa* ei esiinny Agricolan kielessä, mutta kylläkin tämän kausatiivijohdos (→) *sisällevuodattaa*.

sisä|llinen, -linen a. 'sisäinen, sisä-' | (1544) 31 esiintymää, myös Westh

- [A-I-21] Telle kwlla eij soui otta **siseliset** läkityxet (ma Seneca se mestari sano) sille ette metekw silloin ombi
- [A-I-351] anna meite henen cauttans / ionga werdaiset me olema wlcosella modholla / nijn mös **siselliseld** pooleld wdhistetta
- [A-I-473] me anoma / ettes meille / sinun HERRAUDHES rickauden ielken annaijsit / ette me wäkwelle woijmalla / wahwistuijsima / sinun henges cautta / sijne **siselises** / Inhimises

- [A-II-435-[ROM-7:00]] **Sisellinen** Inhiminen cutzuttan tesse se Hengi / quin Armosta ombi syndynyt / ia pyhisie Inhimisis sotipi site wlcoista Inhimiste vastaan
- [A-III-64] ehke se wanha Adam site wastan pyrkepi / hämmesty ia messepi / nin ombi quitengi se **sisellinen** Inhiminen sangen notkia ia nopsa siehen / sille ette hen näkepi iotta hen sencautta caikista synnin riettaudesta pästetyxi tulepi

Nominivartalon *sisä* (→ *sisäl*²) adessiivimuodosta johdettu adjektiivi.

sisällise|stä, -st *adv.* 'sisäisesti' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-761] Nin mös **sisellisesta** sijelussa / toijmen cansa olen rickonut / mielen ierghielle / muijstolla / ymmerdhyxella / ia tadholla.
- [A-I-781] Ylescorgotta / O armolinen Jumala / wanhurscaudhen ia totudhen waldakunda / wlconaijsest ja **sisellisest**
- [A-II-506-[2KOR-7:5]] Sille coska me tulima Macedoniahahan / ei ollut meiden Lihalla ychte helppo / wan caikissa paicoissa me olima waiuassa / Ulcoisesta sodhat / **sisellisesta** pelgot.

Adjektiivin (→) *sisällinen* elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

sisällys → **sisälys**

sisällä¹, **sisäl** *adv.* 'sisällä, sisässä, sisätiloissa; jonkin vaikutuspiirissä' (1544) 36 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-32] Ja se pockstau / quin sine **sisellä** löudet / se ombi sen saman Aijastaijan Sunnuntaijn pockstau
- [A-I-98] Nijn cuki Rucuxens kieutten. Quin tesse kiriasa **sisel** leuten.
- [A-I-112] Wlcon pite Miecka heite ödhyttemen / Ja **siselle** cauhistus.
- [A-II-238-[LK-23:41]] Ja tosin me olema oikein sijnä **siselle**
- [A-III-525-[JES-65:21]] He Honet rakendauat ia **sisel** asuuat / he Winatarhat istuttauat / ia ninen Hedhelmiste söuet.
- [A-II-317-R] Seke **siselle** ette vlcona Laista

Nominivartalon *sisä-* (→ *sisäl*²) adessiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Ortografisista syistä adessiivi- ja allatiivimuotojen luotettava erottaminen ei kaikissa tapauksissa ole mahdollista, koska olo- ja tulosijojen käyttö Agricolan kielessä poikkeaa nykysuomesta. Samoin adposition ja adverbien raja jää epäselväksi.

sisällä², **sisäl** *adpos.* 'sisällä, sisässä, -ssa, sisäpuolella; tietyn ajan kuluessa' (1548) 19 esiintymää

- [A-II-88-[MT-23:21]] Ja iocainen / quin wanno Templin päle se wanno henesse / ia sen päle / ioca sen **sisel** asu.
- [A-III-62] Sijte samasta rackauden hedelmeste sine sis tunnet **siselles** sinun sydemeses / ette sinun wskos iumulan [!] tyge toimelinen ombi ollut

- [A-III-288-[PS-55:5]] Minun sydhemen wapise minun **siselleni** / Ja se coleman pelko langesi minun päleni.
- [A-II-368-[AP-20:6]] Mutta me puriectima ielken Päsieisen Philippiste / ia tulima heiden tygens Troadaan widhen peiuen **siselle** / ia wiwuyime sielle seitzemen peiue.

Nominivartalon *sisä-* (→ *sisäl*² 'sisään') adessiivimuoto, joka on kiteytynyt postpositioksi. Täydennys on genetiivimuodossa. Täydennystä voi edustaa myös omistusliite. Ortografisista syistä adessiivi- ja allatiivimuotojen luotettava erottaminen ei kaikissa tapauksissa ole mahdollista, koska olo- ja tulosijojen käyttö Agricolan kielessä poikkeaa nykysuomesta. Samoin adposition ja adverbien raja jää epäselväksi.

► Salmi Vir. 2014.

sisälläasua → **sisälasua**

sisällä asuminen s. 'sisällä oleminen, läsnäolo' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-491] Joscas sijs tadhoijs / henen tedhens / ia ynne henen cansans / meisse lihalisis synneisis / itzellens Templin / pyhitte / ia meiden Lihan / sinun **siselle aswmisen** cautta / wdhistä

Adverbista (→) *sisällä*¹ ja substantiivista (→) *asuminen* muodostettu sanaliitto, joka semanttisin perustein voidaan tulkita luontaiseksi yhdyssanaksi. Se on käännös saksalaisen alkutekstin substantiivista *einwohnung*. Yhdyssanana se voidaan myös tulkita johdokseksi yhdysverbistä (→) *sisälasua*.

► Gummerus 1947 270; Toropainen 2017 51, 116.

sisällämäinen a. 'keskinäinen; sisällä oleva' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-709] sentedhen sine henen mös loijt miehen kylkiluusta / senpälle / ettes nijn parikunnille **sisellemeisen** sowinon / ia erijemettömen elemen ychtedhen osottaijsit
- [A-I-750] Me tunnustam mös meiden sypääxi caikesta meiden pahan puun / se on / heijun sydhemen hedhelmiste / ia mös nijsse pahoijsa / iotca henen **sisellemeijsesta** myrckyn neseste ja märeste tottupi wloswoota / waicka eijuet ne wiele caiki minussa töen cansa ole teutetyt ia wlospughienet

Nominivartalon *sisä-* (→ *sisäl*² 'sisään') adessiivimuodosta johdettu adjektiivi. Saman muodon toinen variantti on (→) *sisällmäinen*, jonka alkuosana on loppuheittoinen adessiivi.

sisälläpito s. 'sisältö' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-553] Nin mös teme [Epistola] Colosserin tyge / asetta henens sen Epheserein tyge kirjoitetun ielkijn ia käsitetpi lyhyelle toimella sen saman **Sisellepidhon** ia ne Päcappalet.

Adverbista (→) *sisällä*¹ ja verbin (→) *pitää*-johdoksesta *pito* muodostettu yhdyssana, joka saattaa olla käännöslaina (vrt. ruotsin *innehåll*, saksan *Inhalt*). Kantasanaksi sopisi myös yhdysverbi *sisälläpitää*, mutta Agricolan vastaavalla yhdysverbillä (→ *sisäläpitää*) on konkreettisempi merkitys.

sisälmuurata *v.* 'muurata sisään' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-572-[VLT-3:7]] Hen on minun **siselmwranut** / etten mine vlospäse / ia minua couihin Bultijn pannut.

Adverbista (→) *sisäl*¹ 'sisään' ja verbistä (→) *muurata* muodostettu yhdysverbi.

sisälmäinen *a.* 'sisäinen, sisä-' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-752] sinun ethehes me temen cokonans lahon / ia mäden puun seijsotam / – se on / meiden sydhemen / caikein henen louckastens / ia ioondens cansa / **siselmeijses** himoijsa ia haloijsa moninkouckuijn / nijn mös wlconaijsten puheten ia töijdhen cansa saastutetun.
- [A-II-640-[HEB-6:19]] Jonga me pidemme ninquin waghan ia wahuan meiden Sielun Ancurin / ioca mös siselle wlottupi / haman nihin asti / iotca ouat Esiripun **siselmeiselle** polella

Nominivartalon *sisä*- (→ *sisäl*² 'sisään') adessiivimuodosta johdettu adjektiivi. Saman muodon toinen variantti on muodoltaan täydellisempi (→) *sisällämäinen*.

sisälmäisest *adv.* 'sisäisesti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-538] Huckan tosin me Opetamma nijte Jumalattomita / ellei itze Jumala **siselmeisest** hengellens ia Armollans Opetais

Adverbina käytetty adjektiivin (→) *sisälmäinen* elatiivimuoto tai elatiivista johdettu adverbi. Loppuheittoinen muoto on kieliopillisesti kaksitulkintainen.

sisälottaa *v.* 'ottaa mukaan' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-9] Ja mös hädhen teden / coska tarue on anonut / ouat mös mwiden kielet / puhet ia sanat tehen **siselotetud**.

Adverbista (→) *sisäl*¹ 'sisään' ja verbistä (→) *ottaa* muodostettu yhdysverbi.

sisälpuhaltaminen *s.* '(hengen) sisään puhaltaminen, inspiraatio' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-452] Anna meiden sydhemihin sinun turmelemattoman Rackaudhen halo / Ette me sinun **siselpuhaldamisest** sighitteisim sencaltaiset himot / etteij he mille pahalla kiusauxella wojjdhaijsi / mwtetta

Yhdysverbistä *sisälpuhaltaa* (→ *sisällepuhaltaa*) johdettu teonnimi.

sisälskenkätä v. 'kaataa juomaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-698-[HAB-3:15]] We sinulle / quin Lehimeiselles **siselskenket** / ia secotat sinun Sappes siihen sisel / ia ioowtat / ettes henen häpiens näkisit.

Adverbista (→) *sisäl*¹ 'sisään' ja verbistä (→) *skenkätä* muodostettu yhdysverbi.

sisälsytyttää v. 'sytyttää sisäpuolelle' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-643-[AM-1:14]] Waan mine tadhon ydhen Tulen Rabban murin **siselsytyttää** / sen pite henen Pallacins ylessömen

Adverbista (→) *sisäl*¹ 'sisään' ja verbistä (→) *sytyttää* muodostettu yhdysverbi.

sisäl|tulla, sisälle-, sisällen-, sisäle- v. 'tulla t. päästä sisään, saapua, joutua' (1544) 56 esiintymää

- [A-I-239-[JES-26:2]] Awacat portit / ette se wanhurscas Canssa ioca wakudhen pite / **siselletulis**.
- [A-I-244-[JER-32:23]] Ja cosca he sinne **sisellentulit** / ia sen omistit / eijuat he sinun änes totellehet / eijke mös waeldanehet sinun Lais peräste
- [A-II-14-[JH-3:5]] Ellei iocu synny wedest ia hengest / nin ei hen woi Jumalan waldakundan **siseltulle** [!]
- [A-II-209-R] Pyteuet) Ne ouat ne iotca ilma vskota / töidhen cansa pyteuet **siseletulla** Taiuaseen
- [A-II-635-[HEB-3:11]] mine mös wannoin minun wihasani ettei heiden pide minun Leponi **siseltuleman**.
- [A-III-602-[DAN-12:41^]] henen pite siihen Lustisen Maan **siseltuleman** / ia monda pite surmattaman.
- [A-II-239-[LK-23:54]] Ja se oli Walmistuspeiue / ia Sabbathi rupeis **siseltuleman**.

Adverbista (→) *sisäl*¹ 'sisään' ja verbistä (→) *tulla* muodostettu yhdysverbi.

sisäl|tuoda, sisälle- v. 'tuoda (sisälle, sisään, vaikutuspiiriin tms.); korjata (viljaa)' (1548) 9 esiintymää

- [A-II-126-[MK-6:27]] Ja cohta lehetti Kuningas sinne Böuelins / ia käski henen päens **siselletoda**.
- [A-II-632-[HEB-1:6]] Ja taas / cosca hen **siseltoopi** sen Esicoisens Mailmahan / sanopi hen / Ja hende pite caiki Jumalan Engelit cumartaman.
- [A-III-325-[PS-78:54]] Ja hen **siseltoi** heite henen Pyhydens Raiohin / temen Mäen tyge / ionga henen Oikia kätens saanut oli.

- [A-III-785-[5MS-28:38]] Palio Siemende pite sinun kyluemen / ia wähen **siseltooman** / Sille Casticat pite nijte ylessömen.

Adverbista (→) *sisäl*¹ 'sisään' ja verbistä (→) *tuoda* muodostettu yhdysverbi.

sisältä¹, **sisält** *adv.* 'sisältä, sisäpuolelta; sisäisesti' | (1544) 20 esiintymää

- [A-I-566] Kylle mine tiedhen quinga swren synnin coorman alla mine hicoijlen / Ja quinga mine sokeunnen Isen Jumalan walkeudhesa / iota wlco / **siselde** / lesse ia caukana coettele minun munaskwni
- [A-III-275-[PS-45:14]] Se Kuningan Tyter ombi coconans caunis ***siselde** / Hen on Cullaies wattes puetettu.
- [A-III-275-R] ***Siselde**) Ninquin iongun fråuuan Hoones / iossa caiki Cullast ia Silkist ouat.
- [A-II-88-[MT-23:25]] We teille Kirianoppeneet ia Phariseuset / te Wlcokullatudh että te puhdastat Jomaastian ia Tiskin wlcoisen polen / mutta **siseld** oletta te täynens ratelemist / ia tytymettömyst.

Nominivartalon *sisä-* (→ *sisäl*² 'sisään') ablatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Psalttarin esimerkki on sananmukainen käännös saksasta (*inwendig*) tai ruotsista (*inwertes*). Ilmauksella viitataan palatsin rouvien huoneen loistokkaaseen sisustukseen.

► Heininen 1994 57.

sisältä² *adpos.* 'sisältä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-644] Poisota minun sydhemesteni wäret lwlot / läkitze minussa taidhon tyhmyys / käweise minun **siseldeni** caiki wärydhen neuuot.

Nominivartalon *sisä-* (→ *sisäl*² 'sisään') ablatiivimuoto, joka on kiteytynyt postpositioksi. Täydennys on genetiivimuodossa, ja sitä edustaa myös omistusliite.

► Salmi Vir. 2014.

sisälvaeltaa *v.* 'vaeltaa sisään' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-742-[SAK-9:8]] Ja Mine tadhon Itze scantzata ymberi minun Honein Sotawäelle / iotca vlos ia **siselwaeldauat**

Adverbista (→) *sisäl*¹ 'sisään' ja verbistä (→) *vaeltaa* muodostettu yhdysverbi.

sisäl|vetää, sisälle- *v.* 'vetää sisälle t. talteen; ottaa mukaan' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-388-[AP-27:16]] Ja me tulima ydhen Saren tyge / ioca cutzutan Claudia / nin me tuskalla woime saadha Wenhen **sisellewete**
- [A-II-137] Sen Christus tenne **sisellewetä** / ia vlostoimitta sen Hengelisesta

- [A-II-658] Ja wiele sijttekijn hen mwttamat sanat **siselwete** – – Sarnasta.

Adverbista (⇒) *sisäl* 'sisään' ja verbistä (⇒) *vetää* muodostettu yhdysverbi.

sisäl|lys, -llys s. 'sisäpuoli, sisus, sisälmys' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-585] O HERRA / tarttukaan se rumis / ionga mine nautitzin / ia se weri / ionga mine iooi / minun sydhemen **siselyxen** / Ja laijna / etteij siehen ieijsi synnin pilcu
- [A-III-377-[PS-109:18]] Ja hen puki Kirouxen henen pälens / Ninquin Paidhans / Ja se siselmeni henen **sisellyxijns** ninquin wesi / Ja ninquin Oliu henen Luihins.
- [A-II-315-[AP-1:18]] Teme ombi ansanut sen Pellon Wärydhen palcasta / ia itzens hirtti / ia on keskelde cachtu pacachtanut / ia caiki henen **Siselyxens** wlosputoisit.

Nominivartalon *sisä-* (⇒ *sisäl*² 'sisään') adessiivimuodosta johdettu substantiivi.

sisäläpitää v. 'pitää sisällä t. kätkeä' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-62] Sille ios sinun sydemes ombi wsko cautta puctaxi tullut / nin eipe se sama wsko malta itzense **siselepite** / wan se wlospuhkepi ia andexiandapi lehimeisense

Adverbista *sisälä* (⇒ *sisällä*¹) ja verbistä (⇒) *pitää* muodostettu yhdysverbi.

sisäs adpos. 'sisäpuolella' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-405-[PS-122:7]] Rauha olcoon **sises** sinun Muries / ia Onni sinun Pallacisas.

Nominivartalon *sisä-* (⇒ *sisäl*² 'sisään') loppuheittainen inessiivimuoto, joka on kiteytynyt adpositioksi. Agricolan ainoa esiintymä on prepositio, jonka täydennys on genetiivissä. *Sisä-*vartalon kielipöytälistuneet sisäpaikallissijat ovat yleensä tulleet kirjakieliseen käyttöön vasta 1700-luvulla, mutta ulkopaikallissijoja on käytetty 1500-luvulta alkaen.

► Salmi Vir. 2014.

sitkee a. 'sitkeä, vaivalloinen; pitkään kestävä' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-27] kieuhein meno on sangen **sitke**.
- [A-I-69] Vitus peiuen pitä pitken. mutta Öön Lutzi teke **sitken**.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä ja saamessa. Sanavartalo kuuluu ilmeisesti kielikunnan vanhaan perintösanastoon.

► SKES 1969 *sitkeä*; SSA 2000 *sitkeä*; EES 2012 *sitke*; NES 2020 *sitkeä*.

sit|oa, -ua *v.* 'situa' (myös kuv.) | (1543) 87 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-15-[MT-18:18]] Caiki mite te maan päle **sidhotta** / pite mös Taiuas oleman **sidhottut**.
- [A-I-223-[PS-149:8]] Heidhen Kuningastans **sijtoman** cahlehin / ja heiden Knapins Rautabultihin.
- [A-II-372-[AP-21:11]] otti hen Paulin Wöön / ia **sidhoi** Jalcains ia Kättens ymberi ia sanoï / Sen sanopi pyhe Hengi / ette Sen Miehen / ionga oma teme Wöö on / nin Juttat pite **sitoman** Jerusalemis
- [A-III-590-[HES-34:16]] Mine tadhon site cadhotettua ylesetziä / ia site exyueiste iellenstoodha / ia site haauoitettu **situa** / ia site Heicko wahuista.

Verbillä on vastineita kaikissa lähisukukielissä, mordvassa ja mahdollisesti marissa. Sanavartalon alkuosaa on arveltu kantaindoeurooppalaiseksi tai indoiranilaiseksi lainaksi. Agricolalla *situa* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *kiinisitua*, *kokoonsitua*, *ympärisitua*.

► SKES 1969 *situa*; UEW 1988 762–763; Koivulehto Vir. 1988c 44 ja 1991 51; SSA 2000 *situa*; EES 2012 *siduma*; Holopainen 2019a 230; NES 2020 *situa*.

sitoja → **lyhteensitoja**

sitte, -n *adv.* 'sitten' | (1543/1559) 55 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-17] Sinun pyhe Engelis olcon minun cansani ia elken coskan minusta lopucan / ettei se paha wihamies Perchele / minusta miteken woittaisi Amen **Sitte** pane sinus murhettomast / Jumalan nimen mata.
- [A-II-31-[MT-5:13]] Jos nyt sola tule maguttomaxi / mille se solatan? Ei se mihinge **sitten** kelpa / mutta että se poisheitethen / ia Inhimisilde tallatan.
- [A-II-32-[MT-5:24]] iete sinne sinun lahias altarin eten / Ja mene ensin sopiman sinun welies cansa / ia **sitte** tule wfframan sinun lahias.

Pronominin (→) *se* adverbijohdos. Esiintymien lukumäärä ilmoittaa vain ne tapaukset, jotka yksiselitteisesti viittaavat muotoon *sitte* tai *sitten*. Samassa funktiossa ehdottomasti yleisin muoto on (→) *siittä*. Rinnalla esiintyy myös (→) *siitten*. Asuun *siittä* viittaavat muodot on laskettu pronominin *se* tavanomaisiksi partitiivimuodoiksi, mikäli tulkinta on kontekstin perusteella mahdollinen. Ortografisista syistä adverbeja *siittä* ja *siitten* on mahdotonta erottaa luotettavasti adverbeista *sitte* ja *sitten*. Näin ollen frekvenssiluvut ovat vain suuntaa antavia. Kaikki mainitut adverbit tunetaan suomen murteissa.

► Jännes 1891 91, 182; Hakulinen 1979 232; SSA 2000 *sitten*; NES 2020 *sitten*.

sittekin *adv.* 'sittenkin, kuitenkin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-667] Senteden waicka mine hende couan kiteisin / ombi hen **sittekin** yxi keloutoin Epistola / ninen Päkiriain seas luetta ioca vskon Perustoxen paneman pideis.

Adverbin (→) *sitte* liitepartikkelilla varustettu muoto, joka on erikoistunut merkitykseltään. Vastaava kieltohakuinen muoto on (→) *sittekään*. Ortografisista syistä *sittekin*-muotoa on mahdotonta erottaa luotettavasti muodosta (→) *siittäkin*.

sittekuin *konj.* 'sen jälkeen kun' | (1548) 18 esiintymää

- [A-II-186-[LK-7:45]] Ett sine minun Sutaandanut / mutta teme / **sittequin** hen tehen siselletuli / ei ole lacanut minun Jalcaini swtaandamast.
- [A-III-562-[JER-44:18]] Mutta **sittequin** me lackasimma sille Taiuan Trötingille suitzumast / ia Joomawffri henelle wfframast / nin me caiki Kieuhytte kersimme

Adverbin (→) *sitte* ja konjunktion (→) *kuin* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt konjunktio. Samassa funktiossa yleisempi on (→) *siittäkuin*, joka ortografisista syistä on mahdollista lukea myös *sittekuin*. Muotoon *sittenkuin* yksiselitteisesti viittaavaa kirjoitusasua ei esiinny Agricolan kielessä.

sittekään *adv.* 'sittenkään, kuitenkaan' | (1548) 7 esiintymää

- [A-II-102-[MT-26:60]] Waicka monda wäre todhistaija edheskeuit / ei **sitteken** leuneet /
- [A-III-617-[HOS-7:9]] Waan mucalaiset ylessöuet henen Woimans / ei hen quitengan site tottele. Hen on mös harman caruan saanut / ei hen **sitteken** site tottele.

Adverbin (→) *sitte* liitepartikkelilla varustettu muoto, joka on erikoistunut merkitykseltään. Vastaava myöntöhakuinen muoto on (→) *sittekin*. Samassa funktiossa yleisempi adverbi on (→) *siittäkään*, jota ortografisista syistä on mahdotonta erottaa luotettavasti muodosta *sittekään*.

sitten → **sitte**

sittenkin → **sittekin**

sittenkään → **sittekään**

sitä *adv.* 'sitä' | (1544) frekvenssin osalta ks. **se**, myös Westh

- [A-I-101] mutta manatkam keskenem / ia **site** enämin / quin te caiki näet / quinga se HERRAN päiue tehen itze lehenepi
- [A-I-152-[DAN-9:15]] me olema syndi tehnyt / ia olema ollut (**site** pahempi) Jumalattomat
- [A-I-566] Ja quitengi kijtos olcon sinun / minun wapachtaijan / **site** rochkiambana mine tulen sinun tyges / iota wissimen mine tunnen itzeni cadhotetuxi
- [A-I-569] Nyt mine tiedhen / syndinen mine cokonans olen / Mutta **site** achkeramasta mine edheskieun

Pronominin (→) *se* partitiivimuoto, jota käytetään adverbina vertailun yhteydessä. Adverbiesiintymiä on kaikissa tapauksissa mahdotonta erottaa yksiselitteisesti vertailun yleisesti edellyttämistä pronominin partitiivimuodoista, joten kaikki frekvenssit on sisällytetty *se*-pronominin esiintymiin. Partitiiviesiintymiä on yhteensä 1001.

sitämyöden *adv.* 'sillä keinoin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-382-[AP-24:26]] Ja **sitemödh** hen mös toiwoi annettauan henens Raha Paulilda / Senpäle / ette henen piti pätستن hende

Pronominin (→) *se* partitiivimuodon ja postposition (→) *myöden* muodostamasta rakenteesta tiivistynyt yhdysadverbi.

sitäsamaa → **sesama**

sitävarten *adv.* 'sitä varten, siksi' | (1544) 50 esiintymää

- [A-I-181-[1MKK-7:37]] O Herra Jumala ette sine wlgoswalitzit temen Hoonen **sitewarten** ette me tesse sinua auxema hwtaman / ja sinua saarnaman piti
- [A-II-570] yxi Kysymus toisen synnytte / **Sitewarten** hen kirjoittapi sis temen Epistolan / ia itzens selkiemest wlostoimitta.
- [A-III-63] Mutta sinun sairautti ombi **siteuarten** Jumalalta sinun päles pandu / ettes sencautta madhaisit sen sinun wanhan Adamis alaspaina ia cooletta

Pronominin (→) *se* partitiivimuodon ja postposition (→) *varten* muodostamasta rakenteesta tiivistynyt yhdysadverbi. Agricolan Käsikirjan esimerkissä *sirautti* on arkaistinen omistusliitteellinen muoto 'sairautesi'.

sitävastaan *adv.* 'sitä vastoin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-657] Echke quitengin p. Pauali Rom. iiij. Ja mös wsein mwalla / **siteuastan** iwri selkiesti opettapi / ette Abraham on ilman Töite / ainoasta henen Uskostansa wanhurskatettu

Pronominin (→) *se* partitiivimuodon ja postposition (→) *vastaan* muodostamasta rakenteesta tiivistynyt yhdysadverbi.

sitävälii *adv.* 'sillä aikaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-680-[MIK-5:3]] **Siteweli** hen andapi heite waiuata / haman siihen aican asti / ette se / ioca synnyttemen pite / olis syndynyt.

Substantiivista (→) *väli* ja sitä määrittävästä pronominista (→) *se* koostuvasta partitiivimuotoisesta rakenteesta tiivistynyt adverbi.

siugnailla, siugnaalla v. 'siunailla, kiitellä' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-260-[PS-10:3]] Sille se Jumalatoitin itze oma mieliwaltans kersca / Ja se Ahne itzense **siughnailepi** / ia laiitta HERRA.
- [A-III-224-[PS-10:3]] Sille se Jumalatoitin itze oma mieliwaltans kersca / ia se Ahne itzens **siugnalepi** / ia pilcapi HERRA.

Johdos verbistä (→) *siugnata*.

siugnata, siunata v. 'siunata, antaa siunaus; pyytää siunausta, ristiä, tehdä ristinmerkki; toivottaa siunausta' | (1543/1559) 69 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-17] HERRA Jumala taiualinen Ise / **siugna** meite / ia neite sinun lahioias / iotca me / rumin rauinnox / sinun laupiuxestas / tyueme otama
- [A-I-613] **Siuggnatkan** meite Jumala / meiden Jumala / **Siugnatkan** meite Jumala / ia andakan meille henen rauhans
- [A-III-109-[4MS-6:24]] HERRA **siugnatkan** meite / ia warielkon meite
- [A-III-591-R] Christus ombi tai Meki ia Cuckula / ioca meite Taiualisella siugnauxella **siugnapi** / ia andapi sen teruelisen Opin Sateen.
- [A-II-5] Christus **siunasi** caiken mailman
- [A-O-19] Homenelta coscas wodehesta ylesnouse / ensin **siugna** sinuas pyhen ristin merkille
- [A-II-447-[ROM-12:14]] **Siughnatcat** (ma mine) ia elkette sadhattelco.

Erikoislaina muinaisruotsin verbistä *sighna* 'tehdä ristinmerkki, siunata'. Tämä juontuu alkuaan latinan verbistä *signare* 'piirtää, leikata, leimata, merkitä; sulkea sinetillä'. Agricolan kielessä sanansisäinen *gn*-yhtymä on lähes aina säilynyt. Latinan kautta sana on levinnyt monien muidenkin kielten kristilliseen sanastoon. Se on lainattu mm. moniin suomen lähisukukieliin. Agricolalla *siugnata* esiintyy myös perusosana yhdyserverbissä (→) *hyvästisiugnata*.

► Streng 1915 207–209; SKES 1969 *siunata*; SSA 2000 *siunata*; LÄGLOS 2012 *siunata*; NES 2020 *siunata*.

siugnattu a. 'siunattu' | (1543) 14 esiintymää

- [A-O-12] Sine olet hyuesti **siugnattu** pälen caikeden waimodhen.
- [A-III-314-[PS-72:17]] Nincauuan quin Auringo onopi / pite henen Nimens Jelkentuleuaisten päle vlottuman / Ja henen cauttans pite heiden **siughnatuxi** tuleman
- [A-III-519-[JES-61:9]] iocainen quin heiet näke / pite heite tundeman / ette he yxi **Siugnattu** Siemen ouat HERRALDA.
- [A-III-525-[JES-65:23]] Sille he ouat ninen HERRAN **Siugnattudhen** Siemen / ia heiden Jelkentuleuaisens heiden cansans.
- [A-III-782-[5MS-28:3]] **Siugnaton** pite sinun oleman Caupungis / **Siugnaton** Pellos

Verbin (→) *siugnata* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina tai substantiivina. Sama muoto esiintyy myös verbin taivutusparadigman osana, ja leksikaalistuneiden partisiippien erottaminen produktiivisista partisiippimuodoista on varsinkin passiivirakenteissa tulkinnanvaraista. Agricolalla *siugnattu* esiintyy myös perusosana yhdyssadjektiivissa (→) *hyvästisiugnattu*.

siugnaus s. 'siunaus, rukous, siunaaminen, siunaamisen tuottama hyöty'
(1543/1559) 51 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-19] Amun **siugnaus**.
- [A-I-256-[PS-3:9]] HERRAN tykön leute Apu / Ja sinun **Siugnauxes** / sinun canssas pälle.
- [A-I-417] kylwe meiden sydhemihin / sinun rackautti / ia anna meisse Jumalan paluelus caswa / ette ne hywet iteijst / ja itenywet / sinun **siughnauhellas** / aijna ketketeijsin
- [A-I-872] Amun ia Echton Rucouxet eli **siugnauxet**.
- [A-II-510-[2KOR-9:6]] Mutta sen mine sanon / Joca tiuihistä Kylue / se mös tiuihistä ylesleicka / Ja ioca kyluepi **Siugnauxes** / hen mös ylesleickapi **Siugnauxesa**.
- [A-III-761-R] **Siugnauxet** se on / Teiden hywydhen ia caiken Tauaran / iolla mine teite Siugnanut olen.

Verbistä (→) *siugnata* johdettu teon tai teon tuloksen nimi. Agricolalla *siugnaus* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *aamu siugnaus*, *hyväsiugnaus*, *hyvästisiugnaus*.

siunata → **siugnata**

siunaus → **siugnaus**

sivaltaa v. 'temmata, kiskaista, siepata' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-277-[PS-35:3]] **Siwalla** Tornio / ia szoiele minua / wastan minun Sortaitan / Sanos / minun Sielullen / Mine olen sinun Apus.
- [A-I-548] sine annat heille wojjman ette he wojjuat heiden ristins canda / ja teet sen quitengi heille rascaxi / ia sijttekin hookian / sihenasti ettes heite kyllle cokenut / neuritteny / ia sinun pooles **siwaldanut** olet / heite mös sijtte päästexes / ia ilahuttaxes
- [A-I-714] Me tunnema mös Iselisen witzauxen / iolla sine swlajjsesta meite rangaijstunna / temen mailman wscaluxesta poiswedhät / ia sen ijancaikisen Elemen rackauten **siwallat**
- [A-III-51] Tehen sinun waarahas ombi Jumala sinun Taiualinen Ises nyt armolisesta catzonut / ia **siualdanut** sinun Perkelen käsiste / ia panepi nyt aialisen rangastuxen sinun päles

Verbillä on tarkka vastine vain karjalassa, mutta samantapaisia kuvailevan sävyisiä sanoja löytyy myös etäsukukielistä. Sanavartalon alkuperä on epäselvä. Sitä on

arveltu viuhahtavaa ääntä jäljitteleväksi onomatopoeettiseksi muodosteeiksi, koska verbillä on yleisesti merkitys 'lyödä, huitaista'. Toisen selityksen mukaan se kuuluu samaan yhteyteen kuin vartalo sanassa (→) *sivu*. Samaa juurta olevaa verbiä *sipaista* on arveltu lainaksi venäjän verbistä *šibat* 'heittää'. Sanavartalolle esitetty germaanninen lainaetymologia ei ole saanut kannatusta. Agricolalla *sivaltaa* esiintyy myös perusosana yhdyssverbissä (→) *poissivaltaa*.

► Mechelin & Haltsonen Vir. 1966 177; SKES 1969 *sivaltaa*; SSA 2000 *sipaista*, *sivaltaa*; LÄGLOS 2012 *sipoa*; NES 2020 *sivaltaa*.

sivellä v. 'sivellä, kosketella kevyesti, pyyhkiä; solmia, punoa' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-236-[JUDIT-16:10]] Hen **siweli** itzens callila wedhellä / ia palmicoitzi henen soorttuans / hende wietelläxens.
- [A-II-362-[AP-17:25]] Eikä hen mös Inhimisten käsille **siwellä** / quin hen iotakin taruitzis
- [A-III-457-[JES-1:6]] Hamast Candapäst nin Lakipähän asti / eipe miten terueytte henesse ole. Waan Haaua ia sinimaria ia wiharacot / iotca euet ole ommellut / eike sidhotut / eike Öliulle **siueltyt**.
- [A-I-822] nijñ hen ihmelist ioonet solmepi / nijñ hen petoxet **siwelepi** / nijñ hen caualimat neuuot laskepi

Verbillä on tarkka vastine vain karjalassa, mutta samantapaisia kuvailevan sävyisiä sanoja löytyy myös muista sukukielistä. Sanavartalon alkuperä on epäselvä. Sitä on arveltu saman vartalon johdokseksi kuin verbiä (→) *sivaltaa*. Toisen selityksen mukaan se kuuluisi samaan yhteyteen kuin vartalo substantiivissa (→) *sivu*. Agricolan Rukouskirjan esimerkissä [A-I-822] *siwelepi* on käännösvastine latinan verbille *concinnat*, joka merkitsee yhteen liittämistä.

► Gummerus 1955 599; SKES 1969 *sivellä*; SSA 2000 *sivellä*; NES 2020 *sivellä*.

siveys s. 'nuhteettomuus, siveys, säädyllys, sävyisyys, lempeys' (1544) 18 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-624] Tööse **siweys** / Roas / iomas / ja wnhes cochtuus / Menosa raijtius / Neureys mötekieumise
- [A-III-719] **Siweys** / ia Cochtuus tule sijtte / iotca Souinos Miolet lijtte.
- [A-I-813] Anna sinun caikea pyhin Nimes / meisse **siweydhessa** / ja wighattoman Elemen esikuuas pyhitette
- [A-III-26] Anna armoias / ette hen tydyis omalle miehellen / ia caiki luattomat secannoxet welteis / ia mactais henen heickoudens peitte **siueydelle** ia cunnialla.
- [A-II-466-[1KOR-4:21]] Cumman te tadhotta? Tulengo mine Witzan cansa teiden tygen / taicka Rackaudhella ia Hengen **siweydhella**?
- [A-II-511-[2KOR-10:1]] MUtta mine itze Pauali manan teitä Christusen **siueydhēn** ia Lakiudhen cautta

Johdos samasta vartalosta, johon perustuu adjektiivi (→) *siviä*.

siv|jä, -eä, -ee *a.* ’nuhteeton, siveä, lievä, sävyisä, hiljainen, nöyrä, kärsivällinen, lempeä’ (1544) 22 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-387] SInulle olcon ylistos / ia kijtos / O caikeni laupias / O sine caikein **siwein** HERRA Jesu Christe
- [A-I-433] Laijna meille armolisesta / ette me pyhen Martinan **siwijen** elemen ielken madhaijsim ele / ja aijna sinun keltuata
- [A-I-731] Taicka ios sinun Iselinen laupius tyty tehen **siwijeen** rangaijstoxen / nijn seijes ilma temen twlispään ielken tulcahan
- [A-I-164-[JUDIT-9:16]] Eijke coriat algusta ollet sinun otoliset / Mutta neuredhen ja **siwijedhen** Rucous ombi aijna ollut sinun keltuolinen
- [A-I-464] Sine - - ioca nijste wanhoista Egiptin pimeyxisite waeltauaiset sillen autuallen luuatullen Maallen edhessaattoijt / ionga maan sine mös **siweitin** lurasit / ia nijlle / iotca sinun hiliaijsuttas tauoijttauat
- [A-II-31-[MT-5:5]] Autuat ouat ne **Siwiet** / sille heiden pite maan perimen.
- [A-III-632] Ja senteden hen cutzu ia mana heite **siueille** sanoilla parannoxehen.

Sanalla ei ole tarkkoja vastineita sukukielissä, mutta lähisukukielissä on samasta vartalosta muodostettuja muita johdoksia. Sanavartalolle on esitetty epävarma vastine myös hantista. Sen perusteella sanavartaloa voidaan pitää vanhana ja omaperäisenä, joskin vastineiden etäisyys tekee rinnastuksesta epävarman.

► SKES 1969 *siveä*; SSA 2000 *siveä*; NES 2020 *siveä*.

siviästä, siviäst *adv.* ’lempeästi, kärsivällisesti’ | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-415] Sijnä xiiij. Lugussa / hen opeta meite **siwieste** menemen nijnen cansa / ioilla ombi heicko Omatundo Uskosa / ia heite armaitzeman
- [A-III-113-[JES-40:11]] Hen caitzepi Laumans ninquin Paimen / Hen sylihins Caritzat cocopi / ia Emelambat hen **siuieste** wiepi
- [A-III-279-R] Noruden) se on / Armolisest ia hiliast sen Armon Sanan cautta. Ninquin Ise ia Eiti lapsens yleskasuattauat **siuiest**. Ja ei quin Böueli cangian Lains ia watimisens cansa / aia ia tapa.

Adjektiivin (⇒) *siviä* elatiivimuoto, jota käytetään adverbina.

sivu¹ *s.* ’sivu, puoli’ | (1544) 1 esiintymää

- [A-I-5] Senpäreste ouat ioca Wijkon pockstauit / Cisio Janusen seas / Mutta Pyhe peiuein ielken oykealla **sziwulla** ia wijmen ouat Kuun Pockstauit

Sanalla on kylkeä, reunaa tai laitaa merkitseviä vastineita vain eräissä lähisukukielissä. Sanavartalon alkuperä on tuntematon. Sitä on verrattu germaanisten kielten sivua merkitseviin sanoihin, esim. ruotsin sanaan *sida*, mutta äänteellisistä syistä yhdistelmää ei ole hyväksytty. Erillisiksi lekseemeiksi kiteytyneissä taivutusmuodoissa näyttää esiintyvän myös murrevariantti *siu*.

► Thomsen 1869 64; SKES 1969 *sivu*; SSA 2000 *sivu*; NES 2020 *sivu*.

sivu² *adpos.* 'sivuitse' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-112-[MK-1:16]] Mutta koska Jesus keui Galilean meren **sijw** / näki hen Simonin ia Andrean henen weliens / werckoians heitteuen merehen / sille he olit Calamiehet

Substantiivin (→) *sivu¹* historiallinen tulosijamuoto, jota on käytetty postpositiona. Muodosta on näkyvä tulosijan pääte tai latiivinen johdin kadonnut. Täydennys on genetiivissä. Myös lukutapa *siu* on mahdollinen.

► Hakulinen 1979 108–109.

sivuhun *adpos.* 'vierelle' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-211-[PS-113:8]] Ette hen istuttapi sen päruchtinasten **siwhun** / ja henen Canssans päruchtinasten **siwhun**.
- [A-III-382-[PS-113:8]] Ette hen istuttapi henen Pämiesten **siwhun** / ia henen Canssans Pämiesten **siwhun**.

Substantiivin (→) *sivu¹* illatiivimuoto, jota on käytetty postpositiona. Täydennys on genetiivissä. Myös lukutapa *siuhun* on mahdollinen.

sivuitse *adpos.* 'ohitse, sivuitse' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-707-[SEF-2:15]] Teme ombi se iloinen Caupungi / ioca nin irstana asupi / ia sanoi heiden sydhemesens / Minepe se olen / ia eikengen mw. Quinga hen on nin autiaxi tullut? ette ne Eleimet sijnä siselle asuat / ia ioca sen **siwitze** keupi / hen tissapi hende / ia paucutta käsiäns henen ylitzens.

Substantiivin (→) *sivu¹* prolatiivimuoto, jota on käytetty postpositiona. Täydennys on genetiivissä. Myös lukutapa *siuitse* on mahdollinen.

sivulle *adpos.* 'vierelle' | (1551) 1 esiintymää

- [A-III-346-[PS-91:7]] Waicka tuhatta langeisit sinun **siwulles** / ia Kymmenen Tuhatta sinun Oikialles / Nin eipe sen pidhe sinuhun sattuman.

Substantiivin (→) *sivu¹* allatiivimuoto, jota on käytetty postpositiona. Täydennys on genetiivissä, ja samaa täydennystä edustaa myös omistusliite.

sivusa *adpos.* 'vierellä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-383-[AP-25:16]] Ei ole se Romarein tapa / ette Inhiminen ennen mestatan / quin se / ionga päle cannetan / sapi henen Rijtaweliens henen **siusansa** seisoman / ia saapi sijan wariella henens candeista.

Substantiivin (→) *sivu*¹ inessiivimuoto, jota on käytetty postpositiona. Täydennys on genetiivissä, ja samaa täydennystä edustaa myös omistusliite. Myös lukutapa *siusa* on mahdollinen.

skaftaulu s. 'šakkilauta, šakkipeli' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-36] Tämä Canon eli Taulu osotta mite cussaki Merkise on tekeminen taicka lackaminen ia iettäminen – – **Skaftaulu** laske.

Sana on osittain lainattu, osittain käännetty muinaisruotsin sanasta *skaftauel*. Jälki-osa (→) *taulu* esiintyy Agricolalla myös itsenäisenä substantiivina. Alkuosa juontuu alasaksan ym. kielten kautta persian sanasta *šāh* 'kuningas'.

► SAOB 1965 *schacktafel*; Koukkunen 1990 *šakki*; SSA 2000 *sakki*; Karttunen 2013 *šakki*; NES 2020 *sakki*.

skantsata v. 'ympäröidä varustuksilla, linnoittaa, piirittää; leiriytyä' | (1544) 12 esiintymää

- [A-I-202-[PS-34:8]] HERRAN Engeli **skantzapi** ne ymberins / iotca hende pelkeuet / Ja pelasta heite
- [A-I-244-[JER-32:24]] Catzo / teme Caupungi ombi **skantzattu** / nijn ette hen taita woitetta
- [A-III-770-[2MS-19:2]] Sille he olit vlosmennyet Raphidimist / ia tacdhoit siihen Sinain erimaan siselle / Ja **scantzasi** sijnä samas Erimaas / sen Woren coctan

Lainaa varhaisuusruotsin verbistä *skantz*, joka puolestaan juontuu alasaksasta. Agricolalla *skantsata* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ympärins-skantsata*.

► Streng 1915 52–53; SKES 1969 *skantsata*; SAOB 1970 *skansa*¹; SSA 1992 *kantsata*.

skantsi s. 'skanssi, sotilasleiri, vallitus, linnoitus, leiri' | (1548) 16 esiintymää

- [A-II-374-[AP-21:34]] Mutta Canssan seas yxi hwsī site / toinen täte. Quin hen ei miten wissi tainut ymmertä huminan tedhen / nin hen keski henen wiete **Skantzijn**.
- [A-II-376-[AP-22:24]] nin Sodanpämies andoi henen sisellewiete **Scantzijn** / ia keski hende witzoilla pieste
- [A-III-304-[PS-68:14]] Coska te **Scantzit** rakennat / nin se kijldepi quin Mettisen Siuet / iotca ninquin Hopia ia Culda leuckyuet.
- [A-III-369-[PS-106:16]] Ja he yleskarkaisit Mosest watan **Scantzissa** / Aaronin sen HERRAN Pyhen watan.

Lainaa varhaisuusruotsin sanasta *skantz*, joka puolestaan juontuu alasaksasta. Sana on Agricolalla useimmiten erikoislaina, mutta myös suomalaistetumpi *asu* (→) *kantsi* esiintyy.

► Streng 1915 53; SKES 1955 *kanssi*; SAOB 1970 *skans*¹; SSA 1992 *kanssi*.

skenkätä v. 'kaataa juomaa' (myös kuv.) | (1551) 3 esiintymä

- [A-III-319-[PS-75:9]] Sille HERRAN Kādhes on yxi Malia teunens /
ia wäkeuelle winalla teuten pandu / ia sijte hen **skenckepe**
- [A-III-319-R] **Skenckepe** / se on / Hen iacapi iocaitzelle mitans ia Osans /
quin cungin tule kersie.

Lainaa myöhäismuinaisruotsin tai varhaisuusruotsin verbistä *skänka*, joka puolestaan juontuu alasaksasta. Agricolalla *skenkätä* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *sisälskenkätä*.

► Streng 1915 60; SKES 1955 *kenkätä*; SAOB 1975 *skänka*; SSA 1992 *kenkätä*.

skermi s. 'suojus' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-462-[JES-4:6]] Sille yxi **Skermi** pite oleman ylitze nijte caikia /
quin Cunnialinen on / Ja pite yxi Werho oleman peiuen warioxi Helten eteen /
ia yxi turua ia wariellus ilmasta ia sateesta.

Laina myöhäismuinaisruotsin sanasta *skärm*, joka puolestaan on lainaa alasaksasta.

► SKES 1969 *sermi*; SAOB 1975 *skärm*; SSA 2000 *sermi*.

skippari s. 'kippari, laivuri' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-388-[AP-27:11]] Mutta se Sodhanpämies vskoi enemin **Skipparin** ia
Styrmannin / quin nijte iotca Pauallilda sanottijn.
- [A-II-708-[ILM-18:18]] Ja caiki **Skipparit** / ia caiki Haaxiueki / iotca Laiuoisa
asuuat / ia Merimiehet ia iotca Merta prucauat / seisoit taambana ia hwsit /
coska he Saun henen Tulipalostans näit

Lainaa muinaisruotsin sanasta *skipare*. Se on johdos laivaa merkitsevästä sanasta *skip*, jota nykyruotsissa vastaa *skepp*.

► Streng 1915 64; SKES 1955 *kippari*; SAOB 1970 *skeppare*; SSA 1992 *kippari*; NES 2020 *kippari*.

skippunta s. 'kippunta, vanha elintarvikepainomitta, n. 170 kiloa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-735-R] Leiuis / eli **skippunda**. Se Waimo Mitas. ouat ne Wäret Sarnaiat /
iotca Eipe iumaltein Palueluxijn waatiuat.

Todennäköisesti ruotsin kautta saatu laina alasaksalaisesta painomitan nimityksestä *schippund*. Agricolan kommentti antaa sen väärän käsityksen, että leiviskä (n. 8,5 kiloa) olisi painomittana yhtä suuri kuin kippunta. Kyseisen kohdan raamatuntekstissä puhutaan yleisesti mitasta, joten mittayksiköiden nimet reunahuomautuksessa ovat Agricolan omia lisäyksiä.

► Streng 1915 64; SKES 1955 *kippunta*; SAOB 1970 *skeppund*; SSA 1992 *kippunta*; Grönros ym. 2004 22–25; Heininen 2008 137.

***skolastiikka** s. 'keskiaikainen filosofian oppisuunta'

Skolastiikka ei esiinny Agricolan teoksissa yleisnimenä. Rukouskirjan kalenterissa mainittu *Scolastica* on marttyyrin erisnimi.

► Jussila 1998 *skolastiikka*.

skorpio, skorpion s. 'skorpioni (hämähäkkieläin); skorpioni eläinradan tähdistönä ja sen merkinä' | (1544) 9 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-733] Eijke mös harwoin tapachtu / ette cosca me lulema meidhet oleuan wscolistein ystewein seasa / nijn me Ezechielen cansa asuma **scorpionein** keskelle
- [A-II-686-[ILM-9:3]] Ja Sauusta wloslexit Metzesircat Maan päle / ia heille annettin woima ninquin **Scorpiot** Maan päle woima piteuet.
- [A-I-41] **Scorpio** pa[ha]

Alkuaan kreikasta juontuva sana, joka on lainautunut Agricolan kieleen sekä latinasta (*scorpio*) että ruotsista tai saksasta (*skorpion*).

► Streng 1915 210; SKES 1969 *skorpion*; SAOB 1972 *skorpion*; SSA 2000 *skorpion*; NES 2020 *skorpion*.

skoulu s. 'koulu, oppilaitos' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-365-[AP-19:9]] Mutta quin mutomat heiste paadhuit / ia eiuet wskonuet / waan pahasti lausuit sijte HERRan Tieste ychteitzen Canssan edes / Poiswelti hen heiste / ia eroitti Opetuslapset ia campali iocapeiue ydhen Miehen **Schoulus** / ionga nimi oli Tyrannus.
- [A-III-317-R] Honeisas) se on / **Scoluisa** ia Sinagogis / ioissa Jumalan Sanat opetettin.
- [A-III-327] Ombi samast Asiast / quin se lxxiiij. Psalmi oli / Sille teme on yxi Rucous / nijte Wiholisia watan / iotca Kircot ia **Scoulut** ynne Jumalanpalueluxen cansa / rateleuat / hucuttauat ia riuauat.
- [A-III-594] Joista ne Tieteiet ia wisaat Idhest / iotca Christusen Lassa ollesans / Culta / Pyhesaw ia Mirham wffraisit / ouat olluet / ia henen Corkian **Schouluns** Opetuslapsist / ioca sanotan njsse Makunnis wiele nyt seisoua.

Alkuaan kreikasta juontuva sana, joka latinan (*schola*) kautta on lainautunut moniin kieliin. Suomeen se on lainautunut mitä ilmeisimmin ruotsista.

► Streng 1915 73–74; SKES 1955 *koulu*; SAOB 1972 *skola*; SSA 1992 *koulu*; NES 2020 *koulu*.

skoulutupa s. 'koulu, koulutalo' | (1549) 1 esiintymä, myös UpsK

- [A-III-30] Item ios hen tactois Testamenti tedhe waiuasten / kieuhein talolisten / Spitalijn / **Scholutupijn** / Kirkohin ia muihin ychteitzijn tarpesijn.

Substantiiveista (→) *skoulu* ja *tupa* muodostettu yhdyssana, joka voi olla osittain lainattu, osittain käännetty ruotsin sanasta *skolstuga*. Vanha germaaninen lainasana *tupa* ei esiinny Agricolan kielessä itsenäisenä substantiivina, mutta se tunnetaan muusta 1500-luvun kirjakiielestä.

► SAOB 1972 *skolstuga*; SKES 1975 *tupa*; SSA 2000 *tupa*; LÄGLOS 2012 *tupa*; NES 2020 *tupa*.

skyytta s. 'skyyttäläinen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-[KOL-3:11]] Cusa ei ole Greki ia Judeus / Ymberileickaus ia Esinachka / Barbarus / **Scytha** / Oria / Wapah / waan caiki caikesa Christus.

Erikoislaina latinan sanasta *scytha* joko suoraan tai esim. ruotsin kautta.

► SAOB 1974 *skyt*.

slahdata v. 'lahdata, teurastaa' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-94] Se mycke Coijra olla machta. ioca Swdhen taual Lambat **slachta**.
- [A-I-522] Laijna quitengi etteij me lihassa sijtken / sen aijuotun Lihan wisaudhen ielken murhetoinna eleijsima / mutta sinun cauttas henen halunsa ia himonsa rupemahan poispsychkimehen / colettaman / ia **slactaman**

Lainaa joko ruotsin kautta tai todennäköisemmin suoraan alasaksasta.

► SKES 1958 *lahdata*; SAOB 1976 *slakta*; SSA 2000 *lahdata*; Bentlin 2008a 132–133; NES 2020 *lahdata*.

smaragd|i, -us s. 'smaragdi' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-677-[ILM-4:4]] Ja Taiuancaari oli ymberins henen Stoliens / näkyens **Smaragdin** caltainen Ja sen Stolin ymberille oli neliecolmatkymmende Stolia
- [A-II-715-[ILM-21:19]] Ja sen Caupungin Murin Perustoxet / olit caikinaisilla Calilla Kiuille caunistetut. Se ensimeinen Perustos oli Jaspis / se toinen oli Saphirus / se colmas oli Calcedonius / se nelies **Smaragdus**

Alkuaan seemiläisistä kielistä juontuva jalokiven nimitys on lainattu Agricolan kieleen sekä sitaattilainana latinasta (*smaragdus*) että yleislainana ruotsista tai saksasta.

► Streng 1915 212; SAOB 1979 *smaragd*; Karttunen 2013 *smaragdi*; NES 2020 *smaragdi*.

smirneus s. 'smyrnalainen, Smyrnan asukas' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-673-[ILM-2:8]] Ja sille **Smirneusten** Seuracunnan Engelille kirioita. Neite sanopi se ensimeinen ia se wimeinen / ioca oli coollu ia on Eleuexi tullut.

Erikoislaina keskiajan latinan sanasta *smirneus* tai *smyrneus*, joka perustuu *Smyrnan* kaupungin nimeen.

snikkari s. 'nikkari, puuseppä' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-698-[HAB-3:18]] Mite sis Cuua taita autta / Jonga sen **Snickari** cuuanut on / ia se falski walettu Cuua / ionga päle henen Snickarins lootti / ette hen myket Epeiumalat teki?

Laina ruotsin sanasta *snickare*.

► Streng 1915 131; SKES 1958 *nikkari*; SSA 1995 *nikkari*; NES 2020 *nikkari*.

snickarinkaunistos s. 'puusta valmistettu koriste' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-317-[PS-74:6]] Ja rickihackauat caiki henen **Snickarin**kaunistoxet / seke Bijluil ette kiruehille.

Substantiiveista (→) *snikkari* ja (→) *kaunistos* muodostettu yhdyssana.

soaista → **sogaista**

sodalinen s. 'vihollinen, vastustaja' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-257-[PS-35:1]] Ritele HERRA minun Ridholisteni cansa / Sodhi minun **Sodhalisteni** wastian.

Substantiivista (→) *sota* johdettu nomini, joka muodoltaan on adjektiivi mutta jota Agricola käyttää substantiivina.

***sodanaika** s. 'sodan aika'

Sodanaika ei esiinny Agricolan kielessä kiteytyneenä yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► Jussila 1998 *sodanaika*.

sodanhankitos s. 'sotaan valmistautuminen' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-755-[SAK-14:20]] Sihen aican / pite sen Orichten **Sodhanhangitoxen** HERRALLE Pyhen oleman.

Substantiiveista (→) *sota* ja (→) *hankitos* muodostettu yhdyssana.

sodanpäämies s. '(ylin) sotapäällikkö' | (1548) 16 esiintymää

- [A-II-373-[AP-21:32]] Mutta coska he näit **Sodhanpämiehen** ia Sotawäen / lackasit he Paualita hosumast
- [A-II-392-[AP-28:16]] Mutta quin me tulima Romijn nin se Sadhanpäämies annoi Fangit **Sodhanpämiehen** haltun.

Substantiiveista (→) *sota* ja (→) *päämies* muodostettu yhdyssana.

soeta → **sogeta**

sogaista, soaista *v.* 'sokaista, tehdä sokeaksi (myös kuv.), paaduttaa; häikäistä (kuv.)' (1544) 12 esiintymää

- [A-I-834] Nijn me rucolema ette nyt Perkele temen mailman päemies nyt temen nyt sen alaspajna / woiitta / ia **soaijsepi** / ette Christus meite Perkelen Waldakunnasta pälastaijsi
- [A-II-443-[ROM-11:10]] **Soghaise** heiden Silmense / ettei he näkisi / ia taiwuta aina heiden Selkense.
- [A-II-500-[2KOR-3:14]] Waan heiden taitonsa olit **soghaistud**. Sille ette haman tehen peiuen asti / pysy se sama Peitto poisottamata ylitze sen wanhan Testamentin
- [A-II-406] Nin Loondo ombi quitengi itzestens nin paha paitzi Armon / ettei hen eikä Kijtä eikä cunnioita hende / Mutta **soghaitze** itzens / ia lackamat langepi pahembaan menon
- [A-III-150-[JH-12:40]] Hen ombi **szogaissut** heiden Silmense / ia heiden Sydhemens padhuttanut / ettei heiden pide näkemen Silmillens / eikä Sydhemellens ymmertemen
- [A-I-236-[JUDIT-16:11]] Henen caunit Kengens **sooghaijsit** henen silmens / Ja caunis mootoki saij henen Sydhemens

Johdos samasta perusvartalosta, josta on muodostettu (→) *sokia*. Verbin muotoihin sisältyy eri murremuotoja ja taivutustyyppjeä (*soaisee, sogaisee, sogaitsee*), mutta Agricolalla ei ole esimerkkejä nykykielelle ominaisesta vahva-asteisesta vartalosta *sokaise-*.

sogaistaa, sogastaa *v.* 'sokaista' (kuv.) | (1544) 2 esiintymä

- [A-I-823] Anna ette caiki hejden neuuonsa / aijatoxens / petoxens / weijumisens / wiettelxens **soghajstetaijsin** ia hemmeteijsin / ette caiki heiden itzens pälle wodhaijsi
- [A-II-443-[ROM-11:7]] Quingasta se sis ombi? Jota Israel etzipi / site ei hen saa / Mutta se wloswalitus sen saapi. Ja ne mwdh ouat **soghastetut**

Johdos joko verbistä (→) *sogaista* tai samasta perusvartalosta kuin (→) *sokia*.

sogaistu *a.* 'sokaistu, paatunut' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-132-[MK-8:17]] Ettekö te wiele nyt homaitze ia ymmerdhä? Wielekö teille nyt on **soghaistu** sydhen?

Verbin (→) *sogaista* partisiippimuoto, jota käytetään adjektiivina.

sogeta v. 'soeta, sokaistua' (kuv.) | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-128-[MK-6:52]] Sille eiuet he ymmerteneet Leiuiste / ia heiden Sydhemens oli **soghennut**.

Johdos samasta perusvartalosta, joka sisältyy adjektiiviin (→) *sokia*.

soida v. 'soida' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-491-[IKOR-15:52]] Sille ette Pasuna **soipi** / ia ne Coolluet pite turmelematoinna ylesnouseman

Verbin vartalolla on vastineita kaikissa lähisukukielissä ja saamessa. Epävarmoja vastineita on esitetty myös etäisemmistä sukukielistä. Sanavartalo kuuluneen vanhaan perintösanastoon.

► SKES 1969 *soida*; SSA 2000 *soida*; EES 2012 *söitma*; NES 2020 *soida*.

soimata v. 'moittia, syyttää, pilkata' | (1544) 20 esiintymää

- [A-I-87-[MK-16:14]] Wlmein cosca ne yxi toistakijmmende atrioijtzt / ilmaunsi hen / ia **soijmasi** heien epäwscoonsa / ia heidhen sijdhemense cowutta
- [A-I-278] Edhesastuuat wäret Todistaijat / iotca minua nijste **soimawat** / ioijsta mine wigatoin olen.
- [A-II-179-[MT-27:44]] Sitesama mös röffuerit **soijmasit** henelle iotca henen cansans olit ristinnaulitut
- [A-III-654-[AM-7:0]] Prophetan waiua ia sarnan palca / oli sula pilca ia ylencatze / Ja hen mös Capinan Nostaiaxi **soimattijn**

Verbillä on vastineita useissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on todennäköisesti johdos samasta vartalosta, joka on myös verbeissä (→) *soida* ja (→) *soittaa*. Virossa suomen *soitella*-johdosta vastaava *sõidelda* merkitsee 'torua, moittia, riidellä', ja vatsassa suomen *soittaa*-verbin vastine *söittaa* merkitsee 'riidellä, haukkua'. Toisena selitysmahdollisuutena on esitetty germaaninen lainaetymologia, jonka mukaan *soimata* olisi samaa juurta kuin muinaisskandinaavien *sveim* 'rauhattomuus, hyörintä'. Selitys on äänteellisesti mahdollinen mutta merkityseron takia epäilyttävä.

► SKES 1969 *soimata*; SSA 2000 *soimata*; EES 2012 *söimama*; LÄGLOS 2012 *soima*²; NES 2020 *soimata*.

soimaus s. 'moite, soimaaminen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-801] Wariele meite nijste hirmuijsista wighoijsa panetoxesta / laijttamuxesta / **soijmauxesta** / häweijsemöxesta / kielincandeista / ia walechtelemisesta muijnien Inhimisten pälle.
- [A-III-153] Phariseusten ia Kirianoppenutten **soimauxesta** Matt. 23.

Johdos verbistä (→) *soimata*.

soimuus s. 'pilkka, pilkkaaminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-149-[BAR-3:8]] Ja catzo / me olema fangiuxes tenepäne / iohongas meite haijottit / **soijmuxehen** / kirouxen / ia iulmauxehen caikein meiden Isäin wäryden tehden

Johdos verbistä (→) *soimata*. On mahdotonta tietää, onko toisen tavun vokaali tarkoitettu pitkäksi (*soimuus*) vai lyhyeksi (*soimus*).

soittaa v. 'soittaa (jotakin soitinta)' | (1544) 29 esiintymää

- [A-I-120-[JOEL-2:1]] **Soijttakat** Basunall Zionisa / hwtacat minun pyhen woren päällä / Wapitzkat caiki Maan asuiamet / sille Herran päijue tulepi / ia ombi iuri lesne
- [A-II-47-[MT-9:00]] Huilunsoittaiat) Jotca Wainaiten ia Rwmisten tykene leikitzit Ninquin nyt meidhen seas kelloilla **soitetaan** / ia peijaita weisataan.
- [A-II-52-[MT-11:17]] Me hwilua **soijttima** teiden edhesen / ia ette te hypenyuet
- [A-III-201] Monicadhot vrguis leikitzit / pasunille **soitit** / Cymbelille cumisit / ia monet mwdh iloiset Juhlan menot pidhit.

Johdos verbistä (→) *soida*.

soittaja s. 'soittaja' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-708-[ILM-18:22]] Ja Candelein **soittaiten** Äni / ia Laulaiadhen / ia huilunsoitaiadhen / ia Basunaritten / ei pidhe enemिन Sinusa cwluman

Johdos verbistä (→) *soittaa*. Agricolalla *soittaja* esiintyy myös perusosana yhdys-sanoissa (→) *huilunsoittaja*, *kanteleensoittaja*.

soitto¹ s. 'soitto, soittaminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-223-[PS-150:3]] Kijtteket hende Pasunan **soijtosa** / kijtteket hende psaltarille / ja Candelehel.

Johdos verbistä (→) *soittaa*.

soitto² 'soihu' → **tulensoitto**, **tulisoitto**

sokaista → **sogaista**

sokea → **sokia**

sokeus → **sokius**

sokeuntea *v.* 'sokeutua' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-566] Kylle mine tiedhen quinga swren synnin coorman alla mine hicoijlen / Ja quinga mine **sokeunnen** Isen Jumalan walkeudhesa / iota wlco / siselde / lesse ia caukana coettele minun munaskwni /

Johdos adjektiivista (→) *sokia, sokea*.

► Jännes 1886 157.

sok|ia, -ea *s. ja a.* 'sokea, näkövammaisen' (myös kuv.) | (1544) 91 esiintymää, myös Westh

- [A-I-97] Ja quin **Sokia** eroijtta caruat nijn tyhmet wisust kiriat aruat.
- [A-II-51-[MT-11:5]] **Sokiat** saauat nägöns / Onduuat keuet / Spitaliset puhdistetan / ia Cwroit cwleuat / ia Colluet ylesheräteten / ia nijlle kieuuhille sarnatan Euangelium
- [A-II-676-[ILM-3:17]] Sille ettes sanot / Mine olen Ricas / ia olen ricastunut ia em mine miteke taruitze / ia eipes tiedhe ettes olet culkuia ia Surkea / kieuhe / **Sokea** ia Alastoin.
- [A-III-487] Keskyleiset) ouat ne Ylimeiset Papit / ia ioilla Canssoisa site wirca on opettaman muita. Mutta he ouat ne **Sokiamat** / Quin Christus Euangeliumis osotta.

Sanalla on vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on rakenteeltaan selvästi johdos, ja kantasnaksi on selitetty likaa, rikkaa tai roskaa merkitsevä *soka*, jolla myös on vastineita eräissä itämerensuomalaisissa kielissä. Sen etäisempi alkuperä on tuntematon. Johdosta käytetään sekä adjektiivina että substantiivina.

► SKES 1969 *sokea*; SSA 2000 *sokea*; EES 2012 *sōge*; NES 2020 *sokea*.

sok|ius, -eus *s.* 'sokeus' (myös kuv.) | (1544) 10 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-479] Nijn me wihileitzet synniset Inhimiset / tulema nyt sinun caswos ethen / ia walitam sinulle / quin me enimen taidham / eij waan sen swren epewscon / sen onnettoman **sokeudhen** / ja meidhen heijun sydhemen / ärittömen tyhmejdhen teden
- [A-II-539-[EF-4:18]] ioinenga ymmerdhys pimitetty on / ia ouat poiswierandeneet sijtä Elemeste / ioca Jumalasta onopi / sen tyhmydhen cautta / quin heisse on / ia heiden sydhemens **Sokiudhen** cautta
- [A-III-784-[5MS-28:28]] HERRAN pite sinun lömen tyhmydhella / **Sokiudhella** / ia sydhemen Kiuculla

Johdos adjektiivista (→) *sokia*.

sola *s.* 'parvi, parveke, katettu käytävä' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-200-[PS-33:14]] Hänen wahwalda **Solaldans** catzopi hen caikein pälle / iotca Maanpirisse asuuat.

- [A-I-213-[PS-144:12]] Ette meide poiijat ylescasswaisit heiden Noorudhellans ninquin plantudh / Ja meiden Tytteret / ninquin Templin caunistetudh seijnet / ia quin **Soladh**.

Rukouskirjan psalmin 33 esimerkissä Agricolan käännös on epätarkka. Psalttarissa vastaavassa kohdassa on *Stolildans* 'istuimeltaan'. Agricolan *sola* sanan *stoli* asemesta saattaa olla sanastollinen lipsahdus, mutta todennäköisempää on, että *sola*-sanaa on käytetty tarkoituksellisesti sen alkuperäisessä merkityksessä. *Sola* on lainaa suomenruotsin murteissa tunnetusta *svala*-sanasta, joka tarkoittaa luhti-aitan etusivulla olevaa käytävää. Periaatteessa sana voi olla vanhempikin germaaninen laina. Psalttarin psalmissa 144 on Rucouskirian *Soladh*-sanankorvalla *Palacit*. Rukouskirjan esimerkissä Agricolan *sola* vastaa ruotsalaisen Biblian sanaa *svale* (*såsom beprydde swalar*).

► SKES 1969 *sola*; SAOB 1998 *svale*; SSA 2000 *sola*; LÄGLOS 2012 *sola*; Heininen 2020 100.

solmeta v. 'punoa; saada kiinni' (kuv.) | (1544) 2 esiintymää

- [A-I- 822] nijn hen ihmelist ioonet **solmepi** / nijn hen petoxet siwelepi / nijn hen caulimat neuuot laskepi
- [A-II-84-[MT-22:15]] Silloin Phariseuset poisment / neuuo pitämen quinga he **solmeaisit** henen puheesa.

Johdos substantiivista (→) *solmi*. Jokseenkin samassa merkityksessä esiintyy myös rinnakkaisjohdos (→) *solmita*.

solmi s. 'solmu' (kuv.) | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-631] Ja wiele sen ylitze ombi telle Epistolalla yxi coua **solmi** / ionga iocu töölle peste

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä sekä muutamissa etäsukukielissä. Sana-vartalo kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Agricolan *solmi* edustaa historiallisesti alkuperäisempää asua kuin nykysuomen *solmu*, joka on ensi kertaa mainittu Jaakko Finnon virsikirjassa 1583.

► SKES 1969 *solmu*; UEW 1988 38–39; Jussila 1998 *solmu*; SSA 2000 *solmu*; EES 2012 *sōlm*; NES 2020 *solmu*.

solmita v. 'solmia, liittää; saada kiinni' (kuv.) | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-711] ninkuttas tadhoijt ette he yxi liha oleman piti / ja ette me olema cochtulisesta sidhotut / nijn mös pudhas rackaus mejet **solmitkahan**
- [A-II-4] Nin ei taidha nyt sijs se kieuhe Inhiminen / ioca Synnin / Coleman / ia Heluetin cansa on **solmittu** / miten turualisenmast ioskus sada cwlla quin sen caltaisen callin / ia ilolisen Sanoman Christusest.
- [A-II-145-[MK-12:13]] Ja he lehetit henen tygens mwttamat Phariseusist ia Herodesen paluelioist / että he **solmiaisit** henen Sanansa.

Johdos substantiivista (→) *solmi*. Partisiippimuodoista (*solmittu*) on mahdotonta tietää, ovatko ne *solmia*- vai *solmita*-verbin muotoja. Jokseenkin samassa merkityksessä esiintyy myös rinnakkaisjohdos (→) *solmeta*.

sonnittaa v. 'lannoittaa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-208-[LK-13:8]] Mutta hen wastasi ia sanoi henelle / HERRA / salli henen [= viikunapuun] wielle tene woonna / nincauan quin mine caiuan henen ymberins ia **sonnitan** henen

Johdos substantiivista (→) *sonta*.

sonnustaa v. 'pukea' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-119-[JOEL-1:13]] **Sonnustakat** teiten / ia walittakat te Papit / Parcukat te Haltarin palueliat
- [A-II-346-[AP-12:8]] Nin Engeli sanoi henelle / **Sonnusta** ia kengite sinus. Ja hen teki nijn.

Verbi on johdos vaateen helmaa tai lievettä merkitsevästä, nykysuomessa tunte-mattomasta sanasta *sonnus* tai suoraan tämän kantasanasta *sontu*, joka merkitsee nahan sisäpintaa. *Sontu* on lainaa saamesta. *Sontu* tai *sonnus* eivät esiinny Agri-colan teksteissä itsenäisinä sanoina. Agricolan kaikissa esiintymissä verbiin liittyy erillinen refleksiivipronomini.

► SKES 1969 *sonnus*; Hakulinen 1979 382; SSA 2000 *sonnustaa*; Aikio 2009 179; NES 2020 *sonnustaa*.

sonoa → **sanoa**

sonta s. 'sonta, lanta' | (1548) 2 esimerkkiä

- [A-II-34-[MT-5:00]] Nin mös Sarnaiat pitä Syndi rangaseman sanalla Ellei he cadhotuxen / tungion ia **sondan** tahdho polietta.
- [A-II-213-[LK-14:35]] Eike se Maasa / Eike **Sonnasa** ole tarpelinen / Mutta se poisheitetän.

Sanalla on itämerensuomessa vastine ainoastaan vanhassa etelävirossa, jossa *sonn* merkitsee ulostetta. Etäsukukielistä varma vastine on marissa, jossa *šondo* merkitsee sontaa, lantaa tai kusta. Hyvin epävarmana vastineena on esitetty udmurtin *zud* 'musta lieju'. *Sonta* kuuluu vanhaan perintösanastoon.

► SKES 1969 *sonta*; UEW 1988 764–765; SSA 2000 *sonta*; NES 2020 *sonta*.

sondatunkio s. 'sondatunkio, lantatunkio' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-536-[JER-7:2^]] Eipe heite pidhe sillen yleshaettaman / ia haudhattaman / Waan **Sondatungioxi** Maan päle tuleuat.

Substantiiveista (→) *sonta* ja (→) *tunkio* muodostettu yhdyssana.

sopia, sopea v. 'sopia, käydä laatuun;opia yhteen; tehdä sovinto'
(1544) 75 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-27] Telle kwlla wsein **sopi** kylpe / ninquin Messue sano
- [A-II-634-[HEB-2:10]] Sille se **soueisi** henen / ionga tedhen caiki ouat /
Ja ionga cautta caiki cappalet ouat
- [A-III-693] Senteden hen pruca caiki constit ia cappalet / iotca siihen **sopiuat** /
Ette vsko mahdais wahwasti pysyä heiden Sydhemisens
- [A-I-795] Tehen Rucouxen caiki Psalmit ia Rucouxet **sopiuat** ja langeuat /
ioijssa Jumala kijteten / cunnioijtetan / saarnatan iulgistetan / weisatan /
Ja tehen teme sana Halleluia **sopepi**.
- [A-II-32-[MT-5:24]] iete sinne sinun lahias altarin eten / Ja mene ensin
sopiman sinun welies cansa / ia sitte tule wfframan sinun lahias.

Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä. Verbi on johdos ikivanhasta perintö-sanasta *sopa*, joka on merkinnyt paitaa tai muuta sen tapaista vaatetta. Eräissä sukukielissä se voi tarkoittaa myös peitettä. *Sopa* ei esiinny Agricolan kielessä it-senäisenä sanana. Verbi *sopia* on aluksi tarkoittanut konkreettista mahtumista, esim. vaatteen sopimista kantajansa ylle, myöhemmin se on saanut yleisemmän merkityksen.

► SKES 1969 *sopa, sopia*; UEW 1988 486; SSA 2000 *sopa, sopia*; EES 2012 *sobima, söba*; NES 2020 *sopia*.

sopimatoin a. 'sovittamaton; sopimaton' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-489] yxi kijlijuwa Jalopeura / yxi kärckywe candija / eli Jumalan lasten pällecaijpaija / ia Jumalan **sopimattoin** wihamies
- [A-II-421-[ROM-1:00]] **Sopimattomat**) iotca eiuet andexianna / eike coskan muinein cansa taidha *sopia*.
- [A-I-782] O Taiualinen Ise / poijspyhi ia murha sinun poias Jesusen Christusen cautta pyhese hengese / temen meiden pahan oman liham tachton / ioca meiden sydhemise messeu / poijsrewi caiki synnin liiat rohot /
ia **sopimattomat** halut

Verbin (→) *sopia* kielteinen partisiippi, joka on kiteytynyt adjektiiviksi.

sopiminen s. 'yhdistyminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-710] LAupiahin Ise / Inhimisten loiija / lunastaija / ja lewitteijä /
ioca cochta mailman pijrin alghusa / miehen ia waijmon **sopimisen** ja Auioskeskun sääsit

Johdos verbistä (→) *sopia*.

sopivainen *a.* 'sovinollinen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-814] Anna ette me olisima meiden wiholistein / ja wistanrickolistein cansa **sopiuaijset** / ia mielelle andexiandasim mite meiden wistan techty ombi

Johdos verbin (→) *sopia* partisiippimuodosta *sopiva*.

sorkka *s.* 'sorkka' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-309-[PS-69:33]] Sen pite HERRALLE paramin kelpaman / quin iocu Herke taicka Mulli / Jolla ouat Saruet ia **Sorcat**.

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Sen etäisempi alkuperä on tuntematon. Yksi mahdollisuus on, että se on muodostettu johtimeksi tulkittua ainesta vaihtamalla sanasta (→) *sormi*.

► SKES 1969 *sorkka*; SSA 2000 *sorkka*; EES 2012 *sörg*; NES 2020 *sorkka*.

sormi *s.* 'sormi' (myös kuv.) | (1544) 23 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-212-[PS-144:1]] Kijtetty olcon HERRA minun Turwan / ioca minun käteni opetta tappeluxen / ja minun **sormeni** sotahan.
- [A-III-27] Seitzemenkertainen annos / ia HERRAN Oikean **sormi** / nin sine woimas Sanalla / mielet ia curkut woitelet.
- [A-III-484-[JES-40:12]] Cuca mitanne Wedhet käsillens / ia kemmenellens taiuat käsitte? ia Maanpirin sulkepi colmen **Sormen** mitalla?

Sanalla on vastine kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä sekä saamessa ja mordvassa. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Agricolalla *sormi* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *nimetössormi*.

► SKES 1969 *sormi*; UEW 1988 448, 765; SSA 2000 *sormi*; EES 2012 *sörm*; NES 2020 *sormi*.

sormus *s.* 'sormus, vihkisormus'

(1548) 7 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-II-214-[LK-15:22]] Nin sanoi Ise Paluelijllens / Edestoocat ne parahat waatteet / ia puettaca henen pälens / ia andacat **Sormus** henen käteens / ia kenget henen ialkoin
- [A-III-22] Pangaan sitte Ylke **Sormuxen** Morsiamen käteen / ensin Lehimeisehen sormeen / nin Pisimbeen / ia sitte nimetos sormehen / ia siehen ikeen

Johdos substantiivista (→) *sormi*. Myös johdoksella on vastineita sukukielissä. Agricolalla esiintyy kahdesti myös sanaliitoksi kirjoitettu yhdyssana (→) *kulta sormus*. Lisäksi *sormus* esiintyy Agricolalla perusosana yhdyssanassa (→) *insiglinsormus*.

sorri s. 'keskenkasvuinen poika' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-469-[JES-11:6]] Sudhet pite asuman Lammasten seghas /
ia Pardus wohlan cansa pite macaman. Wasicka mös ia Jalopeurukainen /
ia teuras naudhat ynne wijpyuet / ia vähe **sorri** heite caitze.

Sorri on hämäläinen murrekana, jolla ei ole vastineita sukukielissä. *Sorri* on vanhastaan esiintynyt myös talonnimenä ja sukunimenä Satakunnan ja Hämeen alueella. Nimen on arveltu perustuvan henkilönimeen, ja tätä puolestaan on arveltu appellatiivipohjaiseksi. Yhden selityksen mukaan *sorri* olisi sisäheittoinen lyhen-
tymä ruotsalaisperäisestä ammattinimikkeestä *sorvari*, mutta tämä selitys vai-
kuttaa keinotekoiselta ja merkityssuhteiden osalta puutteelliselta. Nuorta poikaa
merkitsevä *sorri* saattaa kuulua yhteen haparoivaa tekemistä merkitsevän *soria-* tai
*sorria-*verbin kanssa. Tällä on vastineita useissa lähisukukielissä, ja sitä on arveltu
alkuperältään deskriptiiviseksi. Talonnimenä *Sorri* saattaa alkuaan viitata poik-
keuksellisen nuoren tai toistaitoisen isännän taloon.

► Rapola 1953b 42; SKES 1969 *soria*¹; Alanen 2004 99–100, 311; EES 2012 *sorima*¹.

sorsa s. 'sorsa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-9] Hanhen ia **Sorsan** lihast weltä Iske pääszonda / ia kädhen
ia peucalon.

Sanalla on vastineita useimmissa lähisukukielissä. Sen etäisempi alkuperä on
tuntematon. Sanaa on arveltu sorsalinnun ääntelyä jäljitteleväksi kuvailusanaksi.

► SKES 1969 *sorsa*; SSA 2000 *sorsa*; NES 2020 *sorsa*.

sortaa v. 'sortaa, rikkoa' | (1544) 28 esiintymää

- [A-I-183-[2MKK-1:28]] Rangaitze nijte iotca meite **sorttauat** / Ja caiken
ylpeydhen cansa / meite häweiseuet
- [A-III-408-[PS-125:0]] On Rucous ia Kijtossana / Ette HERRA warielepi
Seurakunnans ia ne Jumaliset Opettaiat / iotca Tyrannilde **sordhetaan**
- [A-I-842] Ja sen caiki ne tekeuet / iotca Jumalan sanaa / site pyhe
Euangeliumita / ia totisen Jumalan menon **sortauat** ia pilcauat.
- [A-II-171-R] wäryttä) Se on Quin ionilla ymberikeupi ia **sordapi** toisen
oikeutta ia toisin kiendä henen asiansa.

Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä. Sen alkuperäinen perusmerkitys
näyttäisi olevan 'kaataa (maahan, kumoon)'. Sanavartalon alkuperä on kiistanalai-
nen. Sitä on arveltu sekä omaperäiseksi deskriptiivisanaksi että hyvin vanhaksi ger-
maaniseksi lainaksi, joskin lainaselitys on äänteellisten ongelmien takia aivan epä-
varma. Agricolalla *sortaa* esiintyy myös perusosana yhdyssverbissä (→) *poissortaa*.

► SKES 1969 *sortaa*; Koivulehto 1999c SUST 237 135, 156; SSA 2000 *sortaa*; LÄGLOS 2012 *sortaa*;
EES 2012 *söörd*; NES 2020 *sortaa*.

sortaja s. 'sortaja, rikkoja' | (1544) 21 esiintymää, myös Westh

- [A-I-264-[PS-13:5]] Etteij minun wihamiehen kehusi sanoden / mine ylitzewoitin henen / ia minun **sortaijani** iloitzisit / ios mine langiasin.
- [A-I-277-[PS-35:3]] Siwalla Tornio / ia szoiele minua / watan minun **Sortaitan**
- [A-I- 635] Jumalan Sanain **Sorttaijadhen** / quin ouat / Perkele / Turkit / Paui / Antijchristus / ja caike Jumalatoinda ioucku watan / sangen ialo Rucous.
- [A-III-697-[HAB-3:0]] On nijlle Fangittuille Juttaille Lohulinen Ennustos / ette heiden **Sortaians** ne Babyloniat / piti mös häuitettemen.

Johdos verbistä (→) *sortaa*.

sortaminen s. 'sortaminen' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-769] Sitelehin olen Nelies hwtauas synnise rickonut / Murhalle wighattoman weren wlgoswodhattanut / Ja Zodoman synneise londo watan Kieuhedhen **sordhamises** / Ja Orijadhen highijen ia wäen palkan esteuxes
- [A-III-663-[OB-1:10]] Sen sinun Welies Jacobin wären **sordhamisen** teden / siihen aican coskas henen wastans seisoit

Johdos verbistä (→) *sortaa*.

sorto s. 'sorto, sortaminen, kukistaminen' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-439] Nin anna mös meiteki / puchtahilla mielille sinun tyges toota / ia henen techtens Lain **sordhost** / wapadhetta
- [A-III-223-[PS-9:0]] On yxi Kijtos wiholistein **sordhost** / ia Esicuua ette Seurakunda samalmoto wapadhetan.

Verbistä (→) *sortaa* johdettu teon tai teon tuloksen nimi, jonka vastine on viron substantiivi *sõõrd*. Tämä merkitsee mm. kaskea, kytöä tai risuaitaa. Myös suomen murteissa tunnetaan johdos *sorto*, joka tarkoittaa rytöistä paikkaa tai aitaa, joka on tehty kaatamalla puita toistensa päälle.

sorttu s. 'sorrettu' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-197-[PS-9:13]] Sille hen muijsta / ia kysele **Sorttudhen** weren ielken / eijke wnodha nijnnen Kieuhein parkumist.

Verbin (→) *sortaa* konsonanttivartalosta muodostettu passiivinen partisiippi, jota on käytetty nominina.

sota s. 'sota, taistelu, kamppailu' | (1544) 98 esiintymää, myös Westh

- [A-I-212-[PS-144:1]] Kijtetty olcon HERRA minun Turwa / ioca minun käteni opetta tappeluxen / ja minun sormeni **sotahan**

- [A-I-308] Omantunnon **sodhas** / Raskais halois / Synnin kiusauxes / ia Jumalan hirmulisen domion etzikos
- [A-II-663-[JAK-4:1]] CUsta **Sodhat** ia Rijdhat tuleuat teiden keskenen?
- [A-III-322-R] (***Sota**) cutzutan tesse Campaus / waara tuska ia häte.

Sanalla on helposti tunnistettavia vastineita ainoastaan lähisukukielissä. Samaan etymologiseen yhteyteen on usein liitetty saamen *čudđi* tai *čuhti* 'vainolainen', samoin mordvan *śudoms* ja marin *šudaš*, jotka kumpikin ovat verbejä ja merkitsevät 'manata, kirotta'. Merkityserojen takia rinnastukset ovat kuitenkin aivan epävarmoja. *Sota*-vartaloa on vanhastaan arveltu indoiranilaiseksi lainaksi, mutta selitys ei ole saavuttanut yleistä hyväksymistä. Rakenteensa puolesta sana voi hyvin olla vanha perintösana, ja tätä tulkintaa tukevat sanavartalolle esitetyt vastineet samojedikielistä, esim. nganasanin *souru* 'soturi'.

► SKES 1969 *sota*; UEW 1988 777; SSA 2000 *sota*; EES 2012 *sōda*; Aikio 2015a SUSA 95 61; NES 2020 *sota*.

sotaapitää v. 'käydä sota' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-691-[ILM-11:7]] Ja coska he heidhen Todistoxens loputanuet ouat / nin se Peto ioca Sywuydhest ylesastui / pite heiden cansans **Sotapitemen** ia heite ylitzeuoittaman ia tappaman heite.

Substantiivin (→) *sota* ja verbin (→) *pitää* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysverbi. Sanaliitto saattaa olla käännöslaina joko saksan ilmauksesta *Streit halten* tai ruotsin ilmauksesta *hålla stridh*.

sota-ase s. 'taisteluase' (kuv.) | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-642] Anna Perkelette watan wäkewete neurydhen **sotaaseit** / ia lehimeisten cochtan teudhelinen totuus / ia samottamatoim rackaus
- [A-II-449-[ROM-13:12]] Senteden poisheittekem me Pimeydhen Töödh / ia puettacam meiden nijlle walkeudhen **Sotaaseilla**.

Substantiiveista (→) *sota* ja (→) *ase* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät kerran myös sanaliittona, joka on luokiteltava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 116.

sotahevoinen s. 'sotaratsu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-744-[SAK-10:3]] Sille se HERRA Zebaoth pite henen Laumans etziskelemen / nimiten / site Judan honecht / ia hangitzepi heite ninquin ylenwalmistetun **Sotahewoisen**.

Substantiiveista (→) *sota* ja (→) *hevoinen* muodostettu yhdyssana.

sotahuovi s. 'sotaväki' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-63-[JUDIT-9:6]] Catzele nyt Assijrian sotawäien päälle / ninkuttas catzoit mwijnen Egiptin sota wäen päälle / cosca he tacanaijoit sinun paluelijoittas / swrella woijmalla / Ja wscalsit heiden Ratains / Sotamiestens / ia swren **sotahoowins** päälle

Substantiiveista (→) *sota* ja (→) *huovi* muodostettu yhdyssana.

sotajoukko s. 'sotajoukko' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-379] Sine petteijes swtaannoit / Ja änelle sine mahanlöit **sotaiouckon**

Substantiiveista (→) *sota* ja (→) *joukko* muodostettu yhdyssana.

sotajouts s. 'sotajousi' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-744-[SAK-10:4]] Ne Nurcat / Naulat / **Sotaioutzi** / ia Waatiat / pite caiki heilde poistuleman.

Substantiiveista (→) *sota* ja (→) *jouts* muodostettu yhdyssana.

sotakansa s. 'sotaväki' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-18] Edespein ombi taas tieteminen ette Anno domini. 1293. Nin se HErra Torgil Rotzin Marschi / cocosi palio **Sotacanssa** ia lehetti sen Carialan mahan.

Substantiiveista (→) *sota* ja (→) *kansa*¹ muodostettu yhdyssana.

sotakumppani s. 'taistelutoveri' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-549-[FIL-2:25]] Waan minun nähdhexeni olis tarpelinen / teiden tygen lehette sen Welien Epaphroditum / ioca minun Apumiehen / ia **Sotacumpanin** / ia teiden Apostolin ombi

Substantiiveista (→) *sota* ja (→) *kumppani* muodostettu yhdyssana.

sotakunta s. 'sotajoukko' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-332-[AP-7:42]] Nin Jumala sis kiensi henens / ia ylenannoi heiden palueleman Taiuan **sotakunda** / Ninquin Kirioitettu ombi Prophetain Ramatusa

Substantiiveista (→) *sota* ja *kunta* muodostettu yhdyssana. *Kunta* ei esiinny Agricolan kielessä itsenäisenä sanana (→ *valtakunta*).

sotalainen s. 'soturi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-706-[SEF-2:5]] We ninen / iotca Meren polen asuuat / ninen **Sotalaisten**.

Johdos substantiivista (⇒) *sota*.

sotamies s. 'sotamies, sotilas, soturi' (myös kuv.) | (1544) 29 esiintymää

- [A-I-63-[JUDIT-9:6]] Catzele nyt Assijrian sotawäien pälle / ninkuttas catzoit mwijnen Egiptin sota wäen pälle / cosca he tacanaijoit sinun paluelijoittas / swrella woijmalla / Ja wscalsit heiden Ratains / **Sotamiestens** / ia swren sotahoowins pälle
- [A-I-698] Se sama mös meidhet opetti / ette cosca me olema caiki hyuen **sotamiehen** wirghat teuttenyt / elkeme andako itzeme laijskutehen ia ijrttautehen
- [A-II-587-[2TIM-2:3]] Kersi sine sis waiua ninquin Jesusen Christusen hyue **Sotamies**.
- [A-III-439-[2MS-15:3]] HERRA ombi se oikia **Sotamies** / HERRA ombi henen Nimense.
- [A-III-441-[2MS-15:19]] Sille Radzahin Pharao meren sisellemeni Rattahinens / ia Hingistinens / ia **Satamiehinens** [po. sotamiehinens]

Substantiiveista (⇒) *sota* ja (⇒) *mies* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät kerran myös sanaliittona, joka on luokiteltava luontaiseksi yhdyssanaksi. Esimerkissä [A-III-441] on painovirhe.

► Toropainen 2017, 51, 116.

sotanainen s. 'naispuolinen sotilas' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-679-[MIK-4:1^]] Mutta nyt sine **Sotanainen** hangitze sinuas. Sille meite skantzatan / ia se Israelin Domari Witzan cansa Poskelle lödhen.

Substantiiveista (⇒) *sota* ja (⇒) *nainen* muodostettu yhdyssana. Agricolan yhdysana on ilmeisen tilapäinen vastine Lutherin johdokselle *Kriegerin*.

sotaveli s. 'vastustaja taistelussa; taistelutoveri' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-277-[PS-35:1]] Rijtele HERRA minun Rijtaweliein cansa / Sodhi minun **Sotawelien**i wastan.
- [A-II-597-[FLM-1:2]] Sille rackahalle Philemonille ia meiden Auttajalle / ia Alphialle sille rackahalle / ia Archippuselle meiden **Sotawelielle** / ia sille Seurakunalle / ioca sinu Honesas on.

Substantiiveista (⇒) *sota* ja (⇒) *veli* muodostettu yhdyssana.

sotaväki s. 'sotaväki, sotajoukko' | (1544) 78 esiintymää

- [A-I-130-[NEH-9:6]] Herra / sine se yxinens olet / sine teijt Taijuahan / ia caikein Taijuasten Taijuahan / caiken heiden **sotawäens** cansa.
- [A-I-158-[2AK-20:12]] Etkös heite domitze? Sille meissä tosin / eij ole ychten voima tätä swrta **sotauäge** vasta / ioca mejjdhen pällem carckapi
- [A-I-236-[JUDIT-16:13]] Ja sen Assirian **Sotaweki** parghuij / cosca minun Radoliseni edhestulit / iotca Janohon pijntunuet olit
- [A-II-688-[ILM-9:16]] Ja ninen Ratzasmiesten **Sotaeien** Lucu olit monda tuhatta kerta tuhat
- [A-III-561-[JER-33:22]] Quin se Taiuaan **Sotaueki** ei taita ylesluetta / eike Meren Sanda mitata / Jurinin mine tadhon minun Palueliani Daudin Siemenen enende

Substantiiveista (→) *sota* ja (→) *väki* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät kerran myös sanaliittona, joka on luokiteltava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 116.

sotia v. 'sotia, taistella, hyökätä' | (1544) 78 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-231-[2SM-22:35]] Hen opetta minun käteni **sotiman** / nijn ette mös Rauta ioutzi särijeten.
- [A-I-235-[JUDIT-16:4]] Hen **sotipi** Canssansa polesta / Ette hen meite wapadaijsi caikista meiden wiholisistam.
- [A-I-540] **Sodhi** wäkeuesti minun techteni / ja poijsaija pahat pedhot / hecumalliset (ma mine) himot / ette sinun auwusas olis rauha
- [A-II-413] Ja meite lujaxi teke / ette me wiele silloin Jumalan Lapset olema / echke quinga couasti Syndi meisse pyrke / nincauuan quin me Henge seurama / ia **Sodima** Syndi wastahan
- [A-III-376-[PS-109:3]] Ja he puhuuat myrkylisest alati minua wistan / Ja **sotiuat** minua wistan ilman syyte.

Johdos substantiivista (→) *sota*. Agricolalla *sotia* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *vastaansotia*.

sotija, sotia s. 'taistelija, soturi' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-730] Mine rucolen / ette sine woijtettamato in ialopeura Judan sughusta sinun **sotijalles** wäkwuytte liseijsit wastoin sen kilijuuan Jalopeuran / ioca aijna ymberipiritte etzijen kete hen ylessöijs
- [A-II-703] Harmagedon / Se on / cadotetut **Sotiat** / kirottu Sodan hangitus / eli onnettomat Sotamiehet.

Johdos verbistä (→) *sotia*.

sotimies s. 'taistelija, soturi' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-185-[2MS-15:3]] HERRA ombi se oijkea **Sotimies** / Herra ombi henen Nimense.

Substantiivin (→) *sota* yhdyssanamuodosta ja substantiivista (→) *mies* muodostettu yhdyssana.

sotiminen s. 'kamppailu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-483-[JES-40:2]] Puhucat suloisest Jerusalemin cansa / ia sarnacat henelle / Ette henen **Sotimisens** on lopetettu. Sille henen Ricoxens on andexiannettu

Johdos verbistä (→) *sotia*.

sotimus s. 'kamppailu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-483-R] **Sotimus**) ombi sen Wanhan Testametin Jumala Paluelus.

Johdos verbistä (→) *sotia*. Agricolan reunahuomautus liittyy kohtaan, jossa tekstin vastaava sana on (→) *sotiminen*.

sotiva a. 'sotiva, joka sotii' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-824] Auta Christikunnan Keijsarita henen wiholisijans wastan **sotiuata** / anna henen aijkotuxens menesty

Verbin (→) *sotia* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivisena jälkimääritteenä.

sotkea v. 'sekoittaa, vaivata (taikinaa tms.)' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-534-[JER-7:18]] Lapset puita hakeuat / nin Iset Tulen wiritteuet / ia waimot **sotkeuat** Taikina. Ette he Taiwahan Drötingille Mariancacoia leipoisit
- [A-III-692-[NAH-3:14]] Paranna sinun Linnas / Mene Sauen sisel / ia **sotke** site / ia teghe wäkeuet tijlit.

Verbillä on varmoja vastineita vain lähisukukielissä. Vastineeksi on ehdotettu myös komin verbiä *sutškyny* 'survaista, pistää (neulalla), lyödä', mutta tämä on sekä äänneettä merkityserojen takia aivan epävarma. Itämerensuomen sanan on arveltu olevan alkuperältään deskriptiivinen. Nykysuomessa keskeinen merkitys 'tahrata, liata' ei ole alkuperäinen, vaan sukukielten vastineista päätellen *sotkeminen* on alun perin ollut mm. polkemista, tallaamista, taikinan sekoittamista tai pyykin pesemistä. Agricolalla *sotkea* esiintyy myös perusosana yhdyssverbissä (→) *alassotkea*.

► SKES 1969 *sotkea*; SSA 2000 *sotkea*; EES 2012 *sōtkuma*; NES 2020 *sotkea*.

soutaa *v.* 'soutaa' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-127-[MK-6:48]] ia hen näki heijet hädese **soutauan** / Sille että tuuli oli heille wastainen.
- [A-III-667-[JON-1:13]] Ja ne Miehet **soudhit** / ette he Maan iellenssaisit / Mutta euet he woinuet / Sille Meri keui wäkeuesti heiden ylitzens.

Verbillä on tarkka vastine kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Itämerensuomen verbi on johdos vartalosta, jolla on vastineita samojedikieliin asti. Kanta-uralilaiselle sanavartalolle on esitetty indoeurooppalainen lainaetymologia, mutta joka tapauksessa verbi näyttää kuuluneen uralilaisen kielikunnan vanhimpaan sanastoon.

► SKES 1969 *soutaa*; Koivulehto 1988a 285; UEW 1988 449; Sammallahti 1998 126, 264; SSA 2000 *soutaa*; EES 2012 *sōudma*; NES 2020 *soutaa*.

soveliaast|a, -i, sovelijahasta *adv.* 'soveliaasti, sopivalla tavalla' | (1544) 5 esiintymää

- [A-II-453-R] Mutta nyt) Merkitze tesse se Apostolein consti / quinga **soueliasta** ia siueieste P. pauali temen Aun Romarilda pytepi.
- [A-II-151-[MK-14:11]] Coska he sen cwlit / ihastuidh he ia lupasit henen penningite andaxens. Ja hen etzi quinga hen **soueliasti** henen petteis.
- [A-I-671] cosca sine siselle pajjat / nijn mine ilman caiken louckamisen waellan / ia ninquin peijuelle **souelijahasta** kieun / pudhassa caikista pimeydhnen teghoijsta

Adjektiivista (→) *sovelias* johdettu adverbi tai adjektiivin elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

soveliainen *a.* 'sopiva, sovelias, suosiollinen' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-404] anna caikillen / iotca christikunnaxi luettan / seke nijte hylkemen / iotca tete nime saastuttauat / ia nijte achkerasti seuratta / quin ouat **soweliaijset** / sinun racas poias.
- [A-I-499] Ette me **soweliaijset** olisima Jumalan Tachto teuttemen.
- [A-II-33-[MT-5:47]] Ja ios te oletta waiuoim **soweliaiset** teiden weliedhen cansa / mite ialoa te teette? Eikö mös Publicanit nijn teghe?

Adjektiivista (→) *sovelias* johdettu adjektiivi.

sovelias *a.* 'sovelias, (yhteen)sopiva, kelpaava, suosiollinen' (1544) 39 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-597] HERRA wodhata meihin sinun rackaudhes hengi / ette iotcas pesiijeijsen Sacramentille rautzit / tee mös ne / sinun laupiudhestas **soueliahixi**
- [A-II-552-[FIL-4:12]] Mine olen caikis cappaleis / ia iocaitzen tyken **souelias** / seke rauittuna ette isouana olla

- [A-III-627-R] Bethelis) se oli heiden mielistens **soueliambi** Jumalanpalueluxexi / quin Jerusalem.
- [A-I-706] Ja mine enge kelpa / enge **sowelias** olen / omain syndieni edheste rucoelmahan / enge swtani / taicka silmieni woij awata / enge mös tiedhe mite minun pite rucoelman.
- [A-I-648] Anna minulle site armo / ette mine olisin ysteueijn **cansa** tasajnen / ia wiholistein **cansa** **souelias** ia kerssiueijn.
- [A-I-825] Anna mös aijalinen Sadhe / hyuen ilman / coctulisen taijuan / **soueliat** tarpeliset aijghat elon caswoxi ia runsat maan hedhelmet.

Verbiin (⇒) *sopia* perustuva adjektiivijohdos, jonka varsinaisena kantasanana näyttäisi olevan *sopia*-verbistä *-ele*-johtimella muodostettu frekventatiivijohdos (vrt. *puhua*, *puhele-*, *puhelias*). Tällaista **sovele*-johdosta ei kuitenkaan esiinny Agri-colan kielessä eikä yleensäkään itsenäisenä sanana. Mahdollisesti frekventatiivijohdinta ja siihen liittyntä adjektiivijohdinta on *sovelias*-johdoksen muodostuksessa käytetty yhdysperäisenä johtimena.

sovinnos s. 'sovitus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-625-[1JH-4:10]] Sijnä seiso Rackaus / Ei ette me racastimma Jumalata / Waan ette hen racasti meite / Ja lehetti henen Poians **Souinnoxexi** meiden syndeinne edeste.

Johdos substantiivista (⇒) *sovinto*. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy myös (⇒) *sovitos*.

sovint|o, -u s. 'sovinto, sovitus' | (1543/1559) 34 esiintymää, myös Westh

- [A-O-22] Ise caikiwaldias Jumala / anna meille / ia caicken Christikunnan hywe **sowindo** / rauha / ia poiseste caicki meiden syndin ansijot sinun pyhen Poicas Jesusen Christusen meiden Herran tedhen
- [A-I-642] Anna sijs minulle henen cauttans / ia cansans / caikein minun synnein / ia ricoxen andexi Ja sinun keskydhes ketky / sinun rackaudhes / ia welielinen **souindo**
- [A-III-30] Sitte Pappi manatcan hende andexiandamaan caikein wiholistensa / ia **souindo** anocan nijlte / quin hen on wastanrickonut
- [A-II-504-[2KOR-5:18]] Mutta ne caiki ouat Jumalasta / ioca meite on itzens **cansa** souittanut Jesusen Christusen cautta / ia meille Wirgan annoi sijte samasta **Souinnosta** sarnata.

Johdos verbistä (⇒) *sopia*.

sovitella v. 'sovitella, ponnistella' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-494] Sine **souittelit** meite meihin itzehem

- [A-II-331-[AP-7:26]] Ja toisna peiuen tuli hen heiden tygens / Coska he keskenens ritelit / nin hen **souitteli** heite sanoden / Rackat Miehet / welixet te oletta / mixi te toinen toisenna wärytte teet?
- [A-II-548-[FIL-2:12]] Ei ainostans minun tykenollesani / waan mös nyt palio enemin minun poisollesani / **souitelcat** Pelghon ia wapistoxen cansa / ette te autuaxi tulisitta.

Johdos verbistä (→) *sovittaa*.

sovitos s. 'sovitus' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-390-[PS-119:0]] Mispat / Juditia siue Jura / Oikius / Oijennus / **Souitos** / taicka Toimitos / se on Hallitzemisen / Domion ia iongun wirghan pääättemys.

Johdos verbistä (→) *sovittaa*. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *sovinnos*.

sovittaa v. 'sovittaa, mukauttaa, järjestää, saattaa sovintoon'
(1544) 70 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-221-[PS-148:6]] Hen asetti heite ijexi ia ijancaikisehen / hen **souitti** heite modhollans kieumen / iosta eijuet he horiju.
- [A-II-446-[ROM-12:2]] Ja elkette **souittaco** teiten temen Mailman modhon ielken / waa mwttacat teiten / teiden mielen wdhistoxen cautta
- [A-II-450-[ROM-14:16]] Senteden **souittaca** se nin / Ettei teiden Hywuydhen laitetuxi tulis.
- [A-III-381-[PS-112:5]] Autuas on se quin Laupias on / Ja kernasti lainna / ia nin Asians **souitta** / ettei hen kenengen wärytte tee.
- [A-I-504] Me waijwaset synnyset / ioillen sine sencaltaijsita / armolisesta olet laijnanut tuta / anoma ia rucolema sinua / ettes tadhoijsit pyhen hengen cautta / caiki haijotetut / coghota / ne iaghotetut ydhiste / ne rijdhaijset **sowitta**

Johdos verbistä (→) *sopia*. Agricolalla *sovittaa* esiintyy myös perusosana yhdys-
verbeissä (→) *poissovittaa*, *yhteensovittaa*.

sovittaja s. 'sovittaja, sovinnonvälittäjä' | (1544) 8 esiintymää, myös Westh

- [A-I-106] O Christe / ioca meiden ylimeinen Pijspa / **Sowittaija** / ia Welimies olet
- [A-I-129-[VIIS-15:1]] Sine meidhen Jumalan / makia / ia totinen olet / kersiweijnen / laupiudhes caickijn **sowittaia**
- [A-I-687] mutta nyt mös sine olet meiden edhesten wekeue ja ysteuelinen **Souittaija** ja welimies Isen Jumalan tykene
- [A-II-402] se ottapi meite caikeni Jumalan sosiohon Christusen tedhen / ioca meiden Edestwastaija **Souittaija** ia Wälimies ombi

Johdos verbistä (→) *sovittaa*.

sovittu a. 'luuloteltu, näennäinen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-504] Senpälle / ette he sen **souitun** wisaudhens cansa / sijne monikerdhasudhes / häpien alaisexi tulisit / Ja nijn sinun tyges / O yximielisudhen racastaija / iellens palaijaijsit

Verbin (→) *sopia* passiivinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina erikoismerkityksessä.

sovitus → **sovitos**

spanni s. 'panni, suuruudeltaan vaihteleva vanha vetomitta' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-464-R] Sille Anno Domini. 1551. Palio Canssa tesse Somen maalla surckiasti Nelken coolit / Ette **Spanni** Ruki / lehes colmeen Marcan Aurtuit / mytin
- [A-III-656-[AM-8:5]] Coska tacto se Usicu loppua / ette me Jyuie saisim myydhe / Ja se Sabbathi / ette me madhaisin Ohra caupata ia **Spannin** wähenaisin / ia Hinnan corghotaisim / ia ne Waacat wärytteisim?

Sana on lainaa joko ruotsin sanasta *spann* tai alasaksan vastaavasta sanasta *span(n)*. Tämä tarkoitti puuämpäriä, jota käytettiin viljamittana. Tukholman panni oli Agri-colan aikana n. 47 litraa. Agricolalla *spanni* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *kylvöspanni*.

► Streng 1915 212; SKES 1962 *panni*; SAOB 1982 *spann*¹; SSA 1995 *panni*; Grönros ym. 2004 110.

speili s. 'peili, kuvastin' (myös kuv.) | (1544) 11 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-665] O ijancaikinen swlajinen leijmedhys / sine kircahin **speili** / sen Christikunna kurckisteldaua /
- [A-II-484-[1KOR-13:12]] Sille ette nyt me näeme tapauxisa / ninquin **Speilin** lepitze / Mutta silloin caswosta caswoon
- [A-II-500-R] Nin quin **speili** ydhen cuuan tygens ottapi / Nin mös meiden sydhen ottapi sisellens Christusen tundemisen.
- [A-III-44] RAckat ysteuet tesse me caicki nyt näeme meiden **speilin** / mingecaltainen loppu telle waiuasella / ia wihleitzelle Elemelle onopi.

Sana on lainaa ruotsin sanasta *spegel*, joka suomenruotsin murteissa esiintyy myös asussa *späil*. Sama sana on lainattu myös inkeroiseen ja karjalaan. Nykyasu *peili* on ensi kertaa mainittu Ericus Schroderuksen sanakirjassa 1637.

► Streng 1915 147; SKES 1962 *peili*; SSA 1995 *peili*; NES 2020 *peili*.

speitsi s. 'keihäs, peitsi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-689-[NAH-2:3]] Henen Wäkeuens Kiluet ouat ruskiat / Henen Sotawäkens vloscatzo / ninquin Purpura / henen Rattans walistauat ninquin Tuli / coska sotaan mennem / Heiden **Speitzins** häilyuet.

Sanaa on arveltu lainaksi myöhäismuinaisruotsin sanasta *spetz*, mutta äänne-seikkojen perusteella se on todennäköisemmin lainattu keskialasaksan vastaa-vasta sanasta *speitze*, *speesse* ym. Sana ei esiinny murteissa vaan ainoastaan yleis- ja kirjakielessä.

► Streng 1915 148; SKES 1962 *peitsi*; SSA 1995 *peitsi*; Bentlin 2008a 154–155; NES 2020 *peitsi*.

spitaali s. ’lepra; spitaalinen, lepraa sairastava; hospitaali’ | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-327] Moijsen ia Aaronin Rucous cosca heiden Sisarens Miriam **spitalijn** tuli.
- [A-II-41-[MT-8:2]] Ja cocta hen puhdhistuij **spitalista**.
- [A-II-98-[MT-26:6]] Cosca nyt Jesus oli Bethanias / sen **Spitalin** Simonin hones
- [A-II-259-[JH-5:00]] Bethesta. Se on Somexi **Spitali** / iossa ne waiwaset coriatan ioca sen Lammicon tykene oli / cussa ne wffrattawaiset Caritzat caittijn Ja ne Sairat senkaltaista Hyue teko odhotit.

Sana on lainaa muinaisruotsin sanasta *spitali*, joka on lyhentymämuoto keskiajan latinan substantiivistuneesta adjektiivista *hospitale* ’sairaala, hoitolaitos’. Ensimmäiset sairaalan tapaiset laitokset perustettiin keskiajalla juuri lepraa sairastaville potilaille, joita pelättiin ja jotka haluttiin eristää muista ihmisistä. Hoitolaitoksen nimestä sana on siirtynyt myös laitoksessa hoidettavan taudin nimeksi.

► Streng 1915 213; Hakulinen Vir. 1968 238; SSA 2000 *spitaali*; NES 2020 *spitaali*.

spitaalimies s. ’spitaalinen’ | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-41-[MT-8:2]] Ja catzo / yxi **Spitaalimies** edheskeui / cumarsi hende / ia sanoi / Herra / ios sine tahdhot / sine voit minun puhdhista.

Substantiiveista (→) *spitaali* ja (→) *mies* muodostettu yhdyssana.

spitaalinen s. tai a. ’spitaalinen, lepraa sairastava’ | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-329] Sen **Spitalisen** Rucous
- [A-II-47-[MT-10:8]] Kipiet techket teruexi / **Spitaliset** puhdistaca. Colluet yleswirghottaca. Perchelet wlgosaiacat. Lahiaxi te saitta / nin mös lahiaksi andacat.
- [A-II-113-[MK-1:40]] Ja tuli henen tygens yxi **Spitalinen** rucoli hende / langesi poluillens henen etens / ia sanoi henelle / Jos sine tahdot / sine voit minun puhdhista.
- [A-III-154-[MK-14:3]] cosca nyt Jesus oli Bethanias sen **spitalisen** Simonin honesa / edheskeui yxi waimo henen tygense

Johdos substantiivista (→) *spitaali*.

stadia → **stadium**

stadium, mon. **stadia** s. 'vakomitta, vanha pituusmitta' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-260-R] **Stadium** eli Wacomitta ombi yxi Lauius / iossa on cwsī sata kengen pitutta / Eli Sata ia wisicolmattakymede Askelta.
- [A-III-666-R] Nineue) Se oli coco Assyrian Waldakunnan wākeue Päcaupungi / ionga Ninus Kuningas / Lycumin Wirdhan tykene rakensi / Aturian kedhoissa / quin Strabo sano / ionga Turun Cartana piti / 400. **Stadia** iotca. 12. Somen penicwlemata tekeuet.

Sitaattilaina latinan sanasta *stadium*, joka juontuu kreikan sanasta *stádion*. Tämä on merkinnyt noin 192 metrin mittaista matkaa, kilparataa tai kilpajuoksua. Nykysuomeen sama sana on myöhemmin lainattu kreikan mukaisessa asussa *stadion*. Agricola käyttää sanaa myös latinan mukaisessa monikkomuodossa.

► Koukkunen 1990 *stadion*; SSA 2000 *stadion*; Saarisalo 2009 *vakomitta*; NES 2020 *stadion*.

stalli s. 'talli, karjasuoja' (myös. kuv.) | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-676-[MIK-2:12]] mine tadhon heite / ninquin iongun Lauman / ydhen toisen cansa / ychteen **Stallin** siseltoodha / Ja ninquin iocu Lauma henen pihaitasans / ette sen Inhimisist copiseman pite.
- [A-III-676-R] **Stallin**) Tesse hen puhu Christusen Waldakunnast / ioca meiden Sangarin on

Sana on lainaa ruotsin tallia tai pilttuuta merkitsevästä sanasta *stall*. Sama sana on lainattu myös inkeroiseen, karjalaan ja vatjaan. Nykyasu *talli* on tullut kieleen Henrik Florinuksen sanakirjassa 1678.

► Streng 1915 223; SKES 1969 *talli*; SAOB 1986 *stall*²; SSA 2000 *talli*; NES 2020 *talli*.

stoici a. 'stoalaiset (filosofit)' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-361-[AP-17:18]] Nin mutomat Epicureit ia **Stoici** Philosophi campalit henen cansans.

Sitaattilaina latinasta, jossa *stoicus* tarkoittaa stoalaiseen filosofiaan liittyvää. Latinan sana juontuu kreikan sanasta *stoikós*, joka on johdos pylväskäytävää tai -hallia merkitsevästä substantiivista *stoa*. Koulukunnan nimeksi se on kehittynyt Ateenassa, jossa filosofi Zenon opetti Agoran lähellä sijaitsevassa maalauksin koristellussa pylväskäytävässä.

► SAOB 1991 *stoiker*; Castrén & Pietilä-Castrén 2000 *stoa*, *stoalaisuus*.

stooli → **stuoli**

stooppi s. 'tuoppi (vetomitta)' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-681-R] Chenix) on yxi mitta meille lehes **Stopin** weteuä.

Laina joko ruotsin sanasta *stop* tai suoraan alasaksan sanasta *stōp*, josta myös ruotsin sana on peräisin. Suomen sanan lukutapa voi olla myös *stuoppi*. Vetomittana tuoppi on ollut puoli kannua eli noin 1,3 litraa. Kreikankielisessä alkutekstissä mainittu khoïnîks-mitta (→ *chenix*) tarkoitti yhden ihmisen päiväannosta viljaa. Raamatun nykyisessä suomennoksessa puhutaan tällä kohdin yleisesti vain mitasta.

► Streng 1915 241; SKES 1975 *tuoppi*; SAOB 1991 *stop*; SSA 2000 *tuoppi*; Bentlin 2008a 193; NES 2020 *tuoppi*.

storkki s. 'haikara (*Ciconia*)' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-735-[SAK-5:9]] Ja mine ylesnostin Silmeni ia näin / ia catzo / Caxi Waimoa vloslexit / ia heille olit Sijuet / ioita Twli aioi / ia Sijuet olit ninquin **Storckein** sijuet.

Sana on lainaa germaanisten naapurikielten *stork*-tyyppisestä sanasta. Kyseisessä tekstinkohdassa se voi olla peräisin joko saksasta tai ruotsista. Agricolalla toiseen haikarasukuun (*Ardea*) viittaava sana on (→) *haikara*.

► Streng 1915 215; SAOB 1991 *stork*.

strutsi, struthi s. 'strutsi (*Struthio camelus*)' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-575-[VLT-4:3]] Ne Lohikermet taritzeuat Niset heiden poillens / ia imetteuet heite / Mutta minun Canssani Tytteren teuty Laupiatoin olla / Ninquin iocu **Strutzi** Coruesa.
- [A-III-673-[MIK-1:8]] Minun teuty walitta ninquin Lohikermet / ia murhectia ninquin **Struthit**.

Samaan lintuun viittaavat sanat on eri kerroilla lainattu eri kielistä. *Strutsi* on peräisin germaanista kielistä, lähinnä ruotsin sanasta *struts*. *Struthi* perustuu myöhäislatinan sanaan *strūthio*, joka alkuaan juontuu kreikasta.

► Streng 1915 216; SAOB 1991 *struts*.

studeerata v. 'tutkia, opiskella' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-16] Ja mwtomat taas haruoin eli eiijkenens wijtziuet Sarnan päle **studerata** / ia Canssa parca opetta Ise meiden lukeman

Agricolan omassa tekstissä kahdesti esiintyvä *studeerata* on muodosta päätellen lainaa ruotsin verbistä *studera*, joka perustuu latinan verbiin *studere*.

► Streng 1915 216; SAOB 1993 *studera*.

stukki s. 'tukki' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-343-[PS-149:0]] Sille se on / Ne Tornit / Bultit / Cahlet / **Stukit** ia Siteet / ioilla Liha adhistetan.

Sana on ilmeisesti lainaa myöhäismuinaisruotsin sanasta *stuk*, jota nykyruotsissa vastaa *stock*. Asia yhteyden perusteella Agricolan *stukki* tarkoittaa järeää (halkais-tua) tukkia tai palkkia, johon vangin jalka kytkettiin karkaamisen estämiseksi.

► Streng 1915 239; SAOB 1989 *stock*.

stundi s. 'pieni hetki' | (1548) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-II-235-[LK-22:59]] Ja hetken peräst / lehes ychden **stundin** / toinen mös sen todhisti

Laina ruotsin substantiivista *stund*, joka vanhassa kielessä on merkinnyt sekä hetkeä että tuntia. Suomen kirjakielissä *tunti* on nykymerkityksessään esiintynyt ensi kertaa Ericus Schroderuksen tulkisanakirjassa 1637 osana yhdyssanaa *tuntikello*.

► Streng 1915 240–241; SKES 1975 *tunti*; SSA 2000 *tunti*; NES 2020 *tunti*.

stuoli, stooli s. 'tuoli, istuin, valtaistuin, hallituspaikka' (myös kuv.)
(1544) 96 esiintymää, myös Westh

- [A-I-196-[PS-9:5]] Sille sine costit minun tehten / ia minun domioni teutit / Sine istuidh **stoolilla** / oijkea domari.
- [A-II-678-[ILM-4:4]] Ja Taiuancaari oli ymberins henen **Stolians** / näkyens Smaragdin caltainen Ja sen **Stolin** ymberille oli neliecolmatkymmende **Stolia** / ia ninen **Stolein** päle olit neliecolmatkymmende Wanhinda
- [A-II-88-[MT-23:22]] Ja ioca wanno Taiuan päle / se wanno Jumalan **Stolin** päle / ia sen päle ioca henes istu.
- [A-III-669-[JON-3:6]] Ja quin se Nineuen Kuningan eten tuli / nin hen **Stolistans** ylesnoui / ia poisrisui henen Purpurin waattens / ia kiäri itzens Säckihin / ia istui tuhckahan.
- [A-I-70] Pyhe Clemet Taluen too. Petarin **Stoli** Keween szoo.
- [A-II-18] tesse Turussa ombi Maakunnan Eme kirko ia pijsan **Stoli** ia Istuin.

Laina muinaisruotsin sanasta *stol*. Ortografisista syistä on mahdotonta tietää, onko Agricola tarkoittanut ääntöasua *stooli* vai *stuoli*. *Pietarin stuoli* viittaa Pyhän Pietarin piispanistuimeen ja sitä juhlistavaan muistopäivään 22. helmikuuta. Päivä on merkitty myös Agricolan Rukouskirjan kalenteriin. Sanan nykyasu *tuoli* on ollut käytössä Daniel Jusleniuksen sanakirjasta 1745 alkaen. Agricolan aikana tuolit eivät olleet Suomessa vielä tavanomaisia kalusteita vaan arvoasemassa oleville henkilöille tarkoitettuja istuimia. Agricolalla *stuoli* esiintyy myös perusosana yhdys-sanoissa (→) *aneenstuoli*, *armoinstuoli*, *armonstuoli*, *duomiostuoli*, *saarnastuoli*.

► Streng 1915 241; SKES 1975 *tuoli*; SSA 2000 *tuoli*; NES 2020 *tuoli*.

styrr|i, -y s. 'peräairo, peräsin' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-390-[AP-27:40]] Ja quin he Ankarit olit ylesottaneet / lexit he Mereen / ia ylespästít **Styrrin** siteet / Ja he asetít Puriehen twlehen / ia annoit ioostra Randa codhen.

- [A-II-662-[JAK-3:4]] Catzos / Laiuat mös echke quinga swret ne ouat ia ialoilda Twlilda aetan / quitegin he ymberiketen pienelle **Styryllä** cuhunga hen tacto ioca sen hallitzeppi.

Lainaa myöhäismuinaisuusruotsin sanasta *styre*, jolla tarkoitetaan erilaisia maalla tai vedessä käytettäviä ohjauslaitteita.

► Streng 1915 245; SAOB 1993 *styr*²; SKES 1975 *tyyri*; SSA 2000 *tyyri*.

styrrmanni s. 'perämies' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-388-[AP-27:11]] Mutta se Sodhanpämies vskoi eneminn Skipparin ia **Styrrmannin** / quin nijte iotka Paulilda sanottijn.

Laina ruotsin sanasta *styr(e)man*.

► Streng 1915 245; SAOB 1993 *styrman*.

sugunen → **sukunen**

suinka, -an *adv.* 'suinkaan, ollenkaan' | (1544) 54 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-17] Joca nyt mös kylpe tachtu. Szonda hen mös iske machta. Paitzi maxan / täwuyn / ia rinnan. Ele site teghe **swingan**.
- [A-I-85-[MT-2:6]] Ja sine Bethlehem Judean maal / edh ole sine **swingan** wähin Judan päructinasten seghas
- [A-II-493-[1KOR-16:12]] Mutta ei henen tachtinsa **suinga** nyt ollut tulla / Tuleua hen quitengin on / coska henen nin sopi.
- [A-II-643-[HEB-8:7]] Sille ios se entinen olis nuctetoin ollut / ei **suingan** olis sitte yhdelle Töiselle sija etzitty

Sanan alkuosana on epä säännöllisesti lyhentyne (→) *suku*-sanana monikollinen instruktiivimuoto, joka säännöllisessä muodossaan kuuluu *suvuin*. Virossa käytetään vastaavassa merkityksessä selvemmin *suku*-sanaan kytkeytyvää ilmausta *mitte sugugi*. Jälkiosa muodostuu liitepartikkelista *-ka* tai *-kaan*. Muoto esiintyy ainoastaan merkitykseltään kielteisissä lauseyhteyksissä. Myönteisissä lauseyhteyksissä on myöhemmin alettu käyttää toisen liitepartikkelin avulla muodostettua adverbia *suinkin*. Se on ensi kertaa mainittu asiakirjatekstissä 1762. Agricolaalla esiintyvät myös kieltosanan ja adverbien yhdistelmät (→) *eisuinka, eisuinkaan*.

► Ojansuu Vir. 1909b 94; SKES 1969 *suinkaan*; SSA 2000 *suinkaan*; NES 2020 *suinkaan*.

suistaa v. 'suitsia, hillitä, pitää kurissa' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-660-[JAK-1:26]] Mutta ios nyt iocu teidhen keskenen näky Jumalalinen oleua ia ei **suista** henen Kioldens / waan wiettelepi henen Sydhemes / Sen Jumalanpalvelus ombi turha.
- [A-III-266-[PS-39:3]] Mine tadhon minun Suuni **suiszta** / ninquin suitzilla / ette mine näen sen Jumalattoman edhesseni.

Konsonanttivartaloinen johdos substantiivin (→) *suu* johdoksesta (→) *suitset*. Vokaalivartaloinen rinnakkaisjohdos *suitsia* on tullut kirjakieleen vasta 1800-luvun puolimaissa. *Suistaminen* tarkoittaa sananmukaisesti hevosen suuhun asettavien suitsien avulla kurissa pitämistä. Homonyyminen verbi *suistaa* 'työntää, sysätä kumoon' on ilmeisesti erillinen *suu*-sananjohdos ('kaataa suulleen'), joka ei esiinny Agricolan kielessä.

► SKES 1969 *suistaa*; SSA 2000 *suistaa*.

suitsea v. 'savuta, pöllytä' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-210-[PS-104:32]] Hen catzachta Maan päälle / nijn se wapitze / Hen rupe woorihin / nijn he **switzeuat**.
- [A-I-212-[PS-144:5]] HERRA / lommista Taijwas / ja alasastu / Rupe woorijn / ette he **suitzisit**
- [A-III-232-[PS-18:9]] Tomu **suitzi** henen Sieramistans / ia culuttapa Tuli henen Suustans / nin ette se sielde leimachti.
- [A-III-774-[2MS-20:18]] Ja caiki Canssa näki sen Pitkeisen ia Leimauxen / ia Pasunan helinen / ia sen woren **suitzeuan**.

Verbi on johdos samasta kannasta, joka sisältyy savua merkitsevään sanaan (→) *suitsu*.

suitset s. 'suitset, vetoeläimen päähän ja suuhun kiinnitettävä hallintalaite' (myös kuv.) (1544) 9 esiintymää

- [A-I-316-[SIIR-23:2]] O iosca mine taidaisin **switzilla** hallita minun aijatoxen / Ja minun Sydhemeni oijenda Jumallan sanoilla
- [A-II-662-[JAK-3:3]] Catzo me panema Heuoisten Suhun **Suitzet** / ette he meite cwlisit / ia heiden coco rumins me ymberinskänem.
- [A-III-57] Senteden panepi nyt HERRA Jumala sencaldaiset **suitzet** henen pälense / ia wahualla cahleilla henen sitopi / senpäle / ettei hen sinun callista Sieluas caiketi poiswiettelisi.
- [A-III-253-[PS-32:9]] Elket olco ninquin Orihit ia Mwlit / ioilla ei ole ymmerdhöst / ioillen pite **Suitzet** ia Ohiat suhun pandaman / ellei he lehenne sinun tyges.

Sanalla on laajalti vastineita lähisukukielissä. Se on johdos substantiivista (→) *suu*. Sanaa käytetään aina monikkomuotoisena.

► SKES 1969 *suitset*; SSA 2000 *suitset*; NES 2020 *suitset*.

suitseva a. 'savuava' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-55-[MT-12:20]] Murettua rokoa ei henen pidhe serckemen / ia **switzeuat** pellauaist ei pidhe henen sammuttaman
- [A-III-73-[JES-42:3]] Site särietty Rooko eipe hen murena / ia site **suitzeuata** Lijna eipe hen sammuta

Verbin (→) *suitsea* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

suitsevainen *a.* 'savuava' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-486-[JES-42:3]] Site seriettye Rokoa / ei henen pidhe rickimurendaman / ia **suitzeuaist** Pellauaist ei pide henen sammuttaman

Verbin (→) *suitsea* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

suitsu *s.* 'savu' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-228-[2SM-22:9]] **Switzu** lexi henen Sieramistans / Ja culuttapa Tuli henen Swstans / nijn ette se sielde lemmachti.

Sanavartalolla on vastineita lähisukukielissä. Saamesta esitetyt vastineet ovat ilmeisesti lainaa itämerensuomesta. Sanavartalon etäisempi alkuperä on tuntematon. Agricolalla *suitsu* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *savunsuitsu*.

► SKES 1969 *suitsu*; SSA 2000 *suitsu*; Aikio 2002 FUF 57 26–27; NES 2020 *suitsuke*.

suitsua *v.* 'suitsuttaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-562-[JER- 44:18]] Mutta sittequin me lackasimma sille Taiuan Trötingille **suitzumast** / ia Joomawffri henelle wfframast / nin me caiki Kieuhytte kersimme / ia olema Miecan ia Nelghien cautta huckunuet.

Johdos substantiivista (→) *suitsu*.

suitsufri *s.* 'savu-uhri' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-651-[AM-5:21]] Mine wihan teiden Juhlapeiuenne / ia ylencatzon heite / ia en malta kärsie teiden **Suitzwffrain** / teiden Cocouxissan.

Substantiiveista (→) *suitsu* ja (→) *ufri* muodostettu yhdyssana. Sanassa on mahdollisesti painovirhe, ja tarkoitettu muoto on *Suitzwffrian* 'savu-uhrienne'.

suitsuminen *s.* 'suitsuttaminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-562-[JER-44:21]] Sitepe tosin mine lwlen / ette HERRA on muistanut sen **suitzumisen** päle / quin te Judan Caupungeisa ia Jerusalemin Catuilla / tehnyet oletta / ynne teiden Isein / Kuningasten / Pämiesten ia caiken Makunnan Canssan cansa.

Johdos verbistä (→) *suitsua*.

suitsuttaa *v.* 'suitsuttaa' | (1551) 11 esiintymää

- [A-III-562-[JER-44:19]] Ja echke me sille Taiuan Trötingille **suitzutaism** / ia Joomawffri wffraisim / eipe me site tee paitzi meiden Miesten tacto / coska me henelle Cackoia leiuomme / ia Joomawffri wffram hende paluelaxen.

- [A-III-696-[HAB-1:16]] Senteden he wffrauat heiden Nootillens / ia **szuizuttauat** heiden Wercoillens / senuoxi ette heiden Osans ninen samain cautta nin lihauaxi / ia heiden Rocans nin herculisexi tullut on.
- [A-III-760-[MAL-1:11]] Wan haman Auringon coittamisest nin Laskemiseen asti / pite minun Nimen ylistetty olemän Pacanain seas. Ja iocaitzes Paicas pite minun Nimelleni **suitzutettaman** / ia yxi pudhas Rocawffri pite vffrattaman.

Johdos substantiivista (→) *suitsu*.

sukkeruus s. 'huokailu, surullisuus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-543] Rickaudhet kiehuttauat / Kieuhys alasheite / Noruus ylescorghotta / wanhuus kieuriste / Saijraus taitta / **Suckerus** alaspajna / Ja wijmein colema caiki tappa / iocaijzen ilon lopettain /

Sana on ilmeisen tilapäinen ominaisuudennimijohdos myöhäismuinaisruotsista lainatusta sanasta *sucker*, jota nykyruotsissa vastaa *suck* 'huokaus'. Agricolan kyseiselle tekstinkohdalle ei tunneta muunkielisiä esikuvia.

► Streng 1915 216; SAOB 1997 *suck*.

suku s. 'suku, sukulainen, sukupolvi, jälkeläinen, keskenään yhteen kuuluvien joukko' (1544) 108 esiintymää, myös Westh

- [A-II-330-[AP-7:13]] Ja quin hen taas heite lehetti / nin Joseph tuttijn henen Welildens. Ja Josephin **sucu** tuli Pharaon tietteuexi.
- [A-I-387] ia minun **sucuni** / ia wanhimbaidhen sielut / weliein / Sisarten / ystewein / ia wiholistein / ettes meite caikia hallitzisit / szoijellisit / warlelisit / ia pelastaisit / caikista meiden waijnolisten waghymisesta
- [A-I-214-[PS-145:4]] **Sucu** pite **sugulle** ilmoittaman sinun töijtes / ja sinun woijmas mainitzeman.
- [A-II-56-[MT-12:34]] Te Kykärmän **sughut** / quinga te woitte hyue puhua / coska te oletta itze pahat?
- [A-I-91] Paitz wscon pithä wieckas **sucu**. caunit sanat / ia pitke Lucu.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä sekä saamessa. Se on johdos vartaloista *suke-*, joka ei esiinny itsenäisenä sanana vaan ainoastaan muiden sanojen rakenneosana. Saman vartalon johdos on verbi *sukeutua*, joka ei esiinny vielä Agricolan kielessä. Sanavartalo on selitetty vanhaksi indoeurooppalaiseksi lainaksi.

► SKES 1969 *suku*; Koivulehto 1988a 287; Koivulehto 1999c SUST 237 300; SSA 2000 *suku*; EES 2012 *sugu*¹; NES 2020 *suku*.

sukuinen → **sukunen**

sukukunta s. 'sukupuolvi; heimo, kansanryhmä' | (1544) 104 esiintymää

- [A-I-301-[PS-102:13]] Mutta sine HERRA pysyt ijancaikisesta / Ja sinun muijstos **sucukunnasta sucukundan**.
- [A-II-57-[MT-12:45]] Nein mös tapactu telle pahalle **sucucunnale**.
- [A-I-343-[SIIR-36:13]] Coco caiki Jacobin **sucukunnat** / nijn he saauat tuta / etteij ole Jumalata paitzi sinun
- [A-II-682-[ILM-7:4]] Ja mine cwlin merkituidhen lughun sata ia neliekymmende nelietuhatta / iotca olit caikein Israelin Lasten **Sucucunnasta** merkitetyt.
- [A-I-302-[PS-102:19]] Sen pite kirjoitettaman tulewajiselle **sukunnalle**

Substantiiveista (→) *suku* ja *kunta* muodostettu yhdyssana. *Kunta* ei esiinny Agri-colalla itsenäisenä substantiivina vaan ainoastaan kompleksisten sanojen rakenne-osana (→ *valtakunta*). Yhdyssana esiintyy kerran myös sanaliitoksi kirjoitettuna, jolloin se on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi. Agricolan *sukunnalle* (pro *sukukunnalle*) on ilmeinen painovirhe rivinvaihdon yhteydessä.

► Toropainen 2017 51, 116.

sukunen, sugunen a. 'sukuinen, syntyperäinen, kotoisin oleva' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-17] Ja ette hen [= piispa Henrik] oli Engelandist **sughunen**.
- [A-II-364-[AP-18:24]] Nin tuli Ephesijn yxi Juttan Mies Apollo nimelde / Alexandreast **sucunen** / melke puhelias Mies / ia ialo Kiriamies.

Johdos substantiivista (→) *suku*. Johtimen edellä voi vartalossa olla joko vahva- tai heikkoasteinen klusiili.

sukurutsa s. 'sukurutsa, sukupuoliyhteys liian läheisten sukulaisten kesken' (1544) 4 esiintymää

- [A-I-770] Olen **Sukurutzi** tehenyt.
- [A-III-17] Nin tule meiden nite pite ia welte / Ja liatiki Rotzin Lain ia wanhan Christilisen tauan ielkin / Jumalan ia Sugun cunnialisen menon polesta / Nin ettei alama nelie polue secaunne Pacanat semmotoista **Sukurutza** cauhistit / ia hirmuisilla lailla poiskielsit.

Substantiiveista (→) *suku* ja *rutsa* muodostettu yhdyssana. Jälkiosalla *rutsa* ei ole vastineita sukukielissä. Sitä on arveltu lainaksi germaaniselta taholta. Esikuvana voisi tulla kysymykseen kantaskandinaavin **bruta*-, muinaisruotsin *brut* 'rikos' tai jokin tätä vastaava muoto, mutta selitys on äänneseikkojen takia epävarma. Odotuksenmukaisen **rutta*-asun asemesta suomen kirjakielessä syntyneen *rutsa*-asun on arveltu olevan murre-erojen synnyttämää analogiaa (*mettä* – *metsä*, **rutta* → *rutsa*). Sana ei juurikaan esiinny murteissa, vaan on alusta alkaen ollut selvästi kirjakielinen.

► SKES 1969 *rutsa*; E. Itkonen 1968 505; SSA 2000 *rutsa*; LÄGLOS 2012 *rutsa*.

sukusin *adv.* 'syntyisin, kotoisin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-363-[AP-18:2]] ia leusi sielle ydhen Juttan / Aquila nimelde Pontost
sucusin ioca esken oli tullut Wallin malta

Adjektiivista (→) *sukunen* muodostettu monikon instruktiivi, joka on kiteytynyt adverbiksi.

sula *a.* 'sula, pelkkä, paljas; sujuva, viekas' | (1544) 106 esiintymää

- [A-I-271-[PS-25:19]] Catzos quin monda wiholiste minulla on / ia **sulast** catehudest minua wihauat.
- [A-I-662] Ja sine mös / ioca **sulan** wedhen pälle / nin quin wahwas manderes waijelsit / ettes olet caikein kuningas ja loija / nijnnen ylitze / iotca seke Taijwas ja maasa / ette meresse ouat /
- [A-II-716-[ILM-21:21]] Ja ne caxitoistakymende Portia olit caxitoistakymende Perlye / ia cuki Porti oli ydhest Perlyste / ia sen Caupungin Catut olit **sulasta** cullasta / ninquin lepitze paistaua Clasi
- [A-III-706-[SEF-2:6]] Meren polen pite **sula** Paimenen maiat ia Lambain pihaitat oleman.
- [A-I-163-[JUDIT-9:13]] Ette hen omilla silmillens kijnisadaijsin / cosca hen minun päin catzo / ja minun **swlaijn** sanaini cautta wiettellesiijn.

Sanalla on laajalti vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Sanavartalo kuuluu iki-vanhaan perintösanastoon, ja sitä on vanhastaan käytetty sekä nominin että verbin vartalona. Agricolalla Sefanjan kirjan esimerkissä *sula* voidaan tulkita taipumattomaksi adverbiksi 'pelkästään'.

► SKES 1969 *sula*; UEW 1988 450–451; SSA 2000 *sula*; EES 2012 *sula*; NES 2020 *sula*.

sulaa *v.* 'sulaa, muuttua pehmeäksi t. nestemäiseksi' (myös kuv.)
(1544) 11 esiintymää

- [A-I-237-[JUDIT-16:18]] Wooret pite wapitzeman / Ja Kiwet **sulaman** ninquin Medenwaha sinun edeses
- [A-II-616-[2PT-3:10]] silloin Taiuahat poismeneuet suurella kijruhulla / Mutta Elementit pite palaudhesta **sulaman**
- [A-III-394-[PS-119:28]] Nin mine suren / Ette sydhen minussa **sulapi** / wahuista minua sinun Sanas ielken.

Ikivanhaa (→) *sula*-vartaloa edustava verbi. Agricolalla *sulaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *kokoonsulaa*, *poissulaa*.

sulainen *a.* 'lempeä, suloinen' | (1544) 18 esiintymää

- [A-I-202-[PS-34:9]] Maijstacat ja catzocat / quinga **swlaijnen** HERRA ombi / Autuas on se / ioca henen pällens turwa.

- [A-II-595-[TIT-3:2]] Ettei he kesteke pahasti puhuisi / eike rijdaiset / Wan **sulaiset** caiken siueydhen osottadhen / caikein Inhimiste cochtan.
- [A-II-595-R] **sulaiset** Ne ouat / iotca caiki paramin poolin kiendeuet / toimittauat ia ottauat
- [A-III-274-[PS-45:3]] Sine olet se Caunihin Inhimisten lasten seas / **Sulaiset** ouat sinun Hwles

Johdos nominista (→) *sula*.

sulaisa *a.* 'lempeä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-424-[PS-141:6]] Heiden Opettaians sysetteköön yhteen Kiueen / Nin sijtte cwllaan minun Opetuxen / ette se **swlaisa** ombi.

Ikivanhasta (→) *sula*-vartalosta johdettu adjektiivi.

sulaisest, -a *adv.* 'lempeästi' | (1551) 3 esiintymää

- [A-I-714] Me tunnema mös Iselisen witzauxen / iolla sine **swlaijsesta** meite rangaijstunna / temen mailman wscaluxesta poiswedhät
- [A-III-352-[PS-96:6]] Se seiso caunista ia cunnilisesta henen edhesens / Ja keupi wäkeuellisest ia **sulaisest** henen Pyhydhessens.

Adjektiivin (→) *sulainen* elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Loppuheittoinen muoto voi olla myös elatiiviin perustuva adverbijohdos.

sulaisuus *s.* 'lempeys, suloisuus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-688] Catzos / nyt on lehendynyt talwi / ninquin Aijastaijan wanhuus ja colema / iongan surckeudhen ja waijuat / ette me sen hookiamasti kerssisim / sen cochta noutaijnen Kewein **swlaijsus** ja iladhos / taas costuttapi

Johdos adjektiivista (→) *sulainen*.

sulattaa *v.* 'sulattaa' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-764-[MAL-3:3]] Henen pite istuman ninquin Walaian ia **sulattaman** / ia sen Hopian selittemen

Johdos vanhaan perintösanastoon kuuluvasta (→) *sula*-vartalosta.

sulattu *a.* 'sulatettu, sula, pehmeä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-240-[PS-22:15]] Minun sydhemmen on ninquin **sulattu** Medhenwaha / keskel minun Rumistani.

Adjektiivina käytetty partisiippimuoto (→) *sulattaa*-verbin rinnakkaismuodosta *sulata*, joka tunnetaan useissa hämäläismurteissa ja mm. karjalassa.

► SKES 1969 *sula*.

sulhainen s. 'sulhanen' (kuv.) | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-852] Kirckon aijnoa ylke ja **sulhaijnen** ombi Christus Jesus
- [A-III-76] Senteden Jumala nyt meite nein poiswetepi Londocappaleista / ia niste meite eroittapi / Sille ette hen ombi meiden oikea Ise / ylke ia **sulhainen**

Sanalla on vastineita useimmissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on vanhastaan selitetty merkitysongelmista huolimatta (→) *sula*-vartalon johdokseksi. Uudemman selityksen mukaan se on balttilainen laina, jonka alkumuodoksi on rekonstruoitu **sulas* 'lähettiläs'. Nykyisissä balttilaiskielissä sana ei kuitenkaan esiinny, ja rekonstruktio perustuu lähinnä slaavilaiskielten vastineisiin. Uskottavimman selitysvaihtoehdon mukaan sanan vartalo on venäläinen laina. Lähtömuodoksi sopii palvelijaa merkitsevä *sluga*, jossa äänteiden järjestys on lainattaessa muuttunut itämerensuomalaisten kielten kannalta helpommaksi. Sananalkuiset konsonanttiyhtymät eivät vanhastaan ole olleet ominaisia uralilaisille kielille.

► Ahlqvist 1871 184; Ojansuu Vir. 1905 25–26; SKES 1969 *sulhanen*; Liukkonen 1999 SUST 235 129–130; SSA 2000 *sulhanen*; EES 2012 *sulane*; Junttila 2015 211; NES 2020; Koivulehto 2023 FS Saarikivi 207–211.

suljettu a. 'suljettu, kiinni oleva' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-79] Hen ylesnoui / ia **suliettuin** ouein cautta hen siselletuli / ette hen osotais oleuan rumijlla seke swret ette heicot iesenet / ylesnousemisensa ielkijn

Verbin (→) *sulkea* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy taivutusparadigman osana passiivisissa liittomuodoissa ja nominaalirakenteissa.

sulk|ea, -ia v. 'sulkea, sisällyttää, panna kiinni, sulkea piiriinsä' | (1543) 48 esiintymää

- [A-O-16] Se III. ombi Christusen Rumin ia weren Sacramenti / neise Sanoissa **suliettu**.
- [A-I-139-[JER-13:19]] Etelen caupungit ouat **sulietudh** / ia eij kengen heite ylesawa / Coco Judea ombi tyni poijswiety
- [A-II-177-[LK-5:6]] Ja quin he sen teit / **sulghit** he swren Calain palioudhen / Ja heiden wercons repeisit.
- [A-III-484-[JES-40:12]] Cuca mitanne Wedhet käsillens / ia kemmenellens tuiuat käsite? ia Maanpirin **sulkepi** colmen Sormen mitalla?

Verbillä on vastineita itämerensuomessa ja mordvassa. Sanavartalo on selitetty vanhaan perintösanastoon kuuluvaksi. Agricolalla *sulkea* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *kiinisulkea*, *kokoonsulkea*, *poissulkea*, *ulosulkea*, *ympärisulkea*.

► SKES 1969 *sulkea*; UEW 1988 778; SSA 2000 *sulkea*; NES 2020 *sulkea*.

sulloa v. 'ahtaa täyteen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-389] Ja sijtken me lehes sinun lahiaijs palioudhest **sullotamme** / ette me io nijte eij sillen muista
- [A-II-182-[LK-6:38]] Hyuen Mitan / ia likistetyn / ia **sullotun** ia yltzewotauan he andauat teiden helmana.

Verbillä ei ole vastineita sukukielissä eikä sille myöskään ole esitetty lainaetymologiaa. Alkuperä on täysin hämärän peitossa. Agricolan Rukouskirjan esimerkissä verbistä on käytetty persoonamuotoista passiivia ('meidät sullotaan'). Agricolalla *sulloa* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *alassulloa*.

► SSA 2000 *sulloa*; NES 2020 *sulloa*.

suloinen s. 'lempeä, suloinen, ihana' | (1544) 18 esiintymää, myös Westh

- [A-I-823] henen tedhens caiki wastoinkieumiset / caiki waijuat / caiki pahat / ia wahingot / iloijsella / kerssiueijsella / wauralla / ia remulisella mielelle kerssisime / ia sinun parahan / **suloijsiman** / ia teudhelisen tadhos njsse tunssisim / cokisim / ia oppisim.
- [A-II-17] Ja echke toisinans mwtomat Sanat ouat oudhot ia camalat ensin cuulla / nin ne quitengin aijallans hariotuxes **suloisemaxi** tuleuat.
- [A-III-129-[KV-2:14]] Minun Mettisen wordhein rotkoisa / kiuein rauoisa / Osota minulle Casuos / ia anna minun cwlda sinun ändes / Sille ette sinun änes ombi makia / ia sinun casuos **suloinen**

Ikivanhaan (→) *sula*-vartaloon perustuva adjektiivijohdos, jonka välitön kantasana näyttäisi olevan substantiivi *sulo*. Tämä ei kuitenkaan esiinny vielä Agricolalla eikä muussakaan vanhassa kirjakielessä itsenäisenä sanana. *Suloisen* rinnalla esiintyy myös suoraan *sula*-vartalosta johdettu (→) *sulainen*.

suloisa a. 'lempeä, ihana' | (1544) 4 esiintymää, myös Westh

- [A-I-215-[PS-145:9]] **Suloijs** ombi Herra caikillen / ja henen laupiunsa wlottu caikein henen töijdhense pälle
- [A-III-115-[JES-52:7]] Sille catzos / Mine tahdon itze puhua. O quinga **suloisat** ouat Worden päle ninen Jalghat / iotca Rauhan iulijstauat
- [A-III-135-[1MS-3:6]] Ja nin Waimo näki / ette se Puu oli hyue söödhe / ia **suloisa** nähdhä / ia ette se oli yxi lustilinen Puu

Ikivanhaan (→) *sula*-vartaloon perustuva adjektiivijohdos, jonka välitön kantasana näyttäisi olevan substantiivi *sulo*. Tämä ei kuitenkaan esiinny Agricolalla eikä muussakaan vanhassa kirjakielessä itsenäisenä sanana. *Suloisan* rinnalla esiintyy myös suoraan *sula*-vartalosta johdettu (→) *sulaisa*.

suloisest *adv.* 'lempeästi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-483-[JES-40:2]] Puhucat **suloisest** Jerusalemin cansa / ia sarnacat henelle / Ette henen Sotimisens on lopetettu.

Adjektiiviin (→) *suloinen* perustuva adverbi. Loppuheiton takia on mahdotonta tietää, onko muoto elatiivi vai elatiivin perustuva adverbijohdos.

suloisuus *s.* 'lempeys' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-505-[2KOR-6:4-5]] Wan osottacam meite caikissa asioissa ninquin Jumalan Palueliat. Hosumisis / Fangiuxisa / Capinoissa / Töisse / Waluomisis / Paastoisa / Puchtas Elemes / Taidhossa / Pitkemielisudhes / **Suloisudhes** / Pyhesse Hengesse wilpittomes Rackaudhesa

Johdos adjektiivista (→) *suloinen*.

summa *s.* 'yhteismäärä, yhteen veto; summa, rahasumma' (1544) 10 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-115] Coco Lain Ja Euangeliumin **Summasta** sangen Jalo / ia iwri caunis Rucous.
- [A-II-575] Ja hen sulke lyhikeises **Summas** / caiken sen Christusen opetuxen / Mihinge Laki kelpapi / ia mös mike Euangelium on
- [A-II-281-R] Jocainen senmotonen Penningi oli silloin lehes nin hyue / quin nyt meille wisi Cusinaista / taicka 30 Piente peningite. **Summa**. 45 marca aurtio ia 7 Euri.
- [A-III-747-[SAK-11:13]] Nin sanoi HERRA minulle / Heite pois / ette se annetaisijn Sauenwalaialle / oho se ialo **Summa** / iolla mine heilde aruattu olen.

Sana on lainaa joko ruotsin sanasta *summa* tai suoraan latinan sanasta *summa* 'etusija, lukumäärä, yhteenlaskun tulos', josta myös ruotsin sana on peräisin. Latinan *summa* on alkuaan feminiinimuoto adjektiivista *summus* 'ylin, korkein, suurin, äärimmäinen'. Agricolalla *summa* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *pääsumma*.

► SKES 1969 *summa*; Koukkunen 1990 *summa*; SAOB 1998 *summa*; SSA 2000 *summa*; NES 2020 *summa*.

sumu *s.* 'sumu' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-221-[PS-148:8]] Tuli / Rakehet / Lumi / ja **Sumu** / Ilma / ia twlispä iotca henen Sanans matkansaattauat.
- [A-III-491-[JES-44:22]] Mine poispyhin ninquin Piluen sinun Pahatteghos / ia sinun Synnis ninquin **Sumun**

Sanalla on vastineita itämerensuomessa, saamessa ja mordvassa. Sanan vartalon on perinteisesti katsottu kuuluvan ikivanhaan perintösanastoon, mutta sille on esitetty myös germaaninen lainaetymologia, jonka mukaan se olisi samaa juurta kuin islannin *stum* 'tomu, huurre, sumu'.

► SKES 1969 *sumu*; UEW 1988 767–768; SSA 2000 *sumu*; Koivulehto & Kallio 2016 SUST 274 460–461; NES 2020 *sumu*.

sumuinen *a.* 'sumuinen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-120-[JOEL-2:2]] Pime päijue musta päijue / ia **Sumuinen** päiue / ia vtuinen päijue / Ninquin Amunkoijttous lewittä henens ylitze woorten ijancaikisehen aijkaan.

Johdos substantiivista (→) *sumu*.

sunnuntai, sunnon-, suntai, suntaki *s.* 'sunnuntai' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-32] Quinga **Suntain** Pockstai ombi leutteue / sen teme alamajnen piri osottapi
- [A-I-35] **Sunnuntaij** Perientaij Keskiwijko Manantaij Lauantaij Torstaij Tistaij
- [A-I-70] Lähin **Suntaki** Barbaran edhel. se Aduentin tootha kedhel.
- [A-I-344] Collecte / taica iulki Rucouxet / iotca pyhes Kircos eli Seurakunnas / wosikauna / seke **Sunnontadhen** / ette ylimesten Pyhepeijuein pälle ymberi coko Christikunnan Luetta.

Sanan ainoa sukukielinen vastine on inkeroisen *suntaki*. Lainaperäistä sanaa on suomen murteisiin ja kirjakieleen sopeutettu eri tavoin. Sana on lainaa germaaniselta tai skandinaaviselta taholta. Lähtökohdaksi sopisi esim. muinaisalasaksan *sunnundag*, joka sananmukaisesti merkitsee auringon päivää, tai tätä vastaava muinaisruotsin *sunnodagher*. Tästä on myöhemmin kehittynyt nykyruotsin *söndag*. Germaanisten kielten sanat ovat latinan ja kreikan mallin mukaan muodostettuja käännöslainoja, esim. latinassa vastaava nimitys on *dies solis*. Agricolalla *sunnuntai* esiintyy myös perusosana yhdyssanaksi luokitellussa sanaliitossa (→) *palma sunnuntai*.

► Thomsen 1869 150; SKES 1969 *sunnuntai*; SSA 2000 *sunnuntai*; Bentlin 2008a 92–93; NES 2020 *sunnuntai*.

sunnuntai pokstavi *s.* 'sunnuntaikirjain (ajanlaskussa)' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-32] rupe lukema oijkean polen pein – – Nijn cauuan ettes tulet sen aijastaijan lughun pälle iongas **Sunnuntaij Pockstauita** etztiz ia tiete tahdot.

Substantiiveista (→) *sunnuntai* ja (→) *pokstavi* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi. Agricolan Rukouskirjan kalenteriin oli viikonpäivät merkitty aakkosten ensimmäisillä seitsemällä kirjaimella, jotka kalenterin käyttäjä itse tulkitsi viikonpäiviksi. Tätä varten oli ensin tiedettävä, mikä kirjain kunakin vuonna tarkoitti sunnuntaita.

► Toropainen 2017 51, 116; Catholic Encyclopedia 2021 *Dominical Letter*.

sununtaki päivä s. 'sunnuntai' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-671-[ILM-1:10]] Mine olin Hengese yctene **Sunnuntaki peiuene** / ia cwlin minun iälghiseni / swren Änen / ninquin Basunan / sanouan.

Substantiiveista *sununtaki* (→ *sunnuntai*) ja (→) *päivä* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 116.

suntai, suntaki → **sunnuntai**

suoda v. 'suoda, antaa, sallia, toivoa' | (1544) 65 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-11] Mites tadhōt nijn szöö ia ioo. ios onni sinun cochtudhen **szoo**.
- [A-I-841] Ensin / henelle site annetan / ette hen Jumalan armahinen ombi / se on / iota hen mielestems racastapi / ia hyue **soopi** / ette hen synnitöin on / quin on sangen swri lahija
- [A-II-469-[1KOR-6:7]] Mixei te paramin wärytte kerssi? Mixei te ennen **soo** teiten wahingoitetta?
- [A-II-527-[GL-4:20]] Mutta mine **soisin** oleuani nyt teiden tykenän / ia taidhaisin mwutta minun äneni.
- [A-III-264-[PS-38:13]] Ja ne / iotca minun Sieluni ielkin seisouat / he wiritteleuet minun eteeni / Ja iotca minulle paha **soouat** / he neuuo piteuet quinga he wahingoittaisit

Verbillä ei ole tarkkoja vastineita lähisukukielissä, mutta vatjan *sōvia* 'toivoa' ja viron *soovida* ovat johdoksia samasta vartalosta. Etäsukukielten puolella ainoa varmana pidetty vastine on komin *šiny* 'suoda, sallia; toivoa'. Vastineiden harvalukuisuudesta huolimatta verbiä on pidetty kielikunnan vanhaan perintösanastoon kuuluvana. Vartalolle on esitetty myös indoeurooppalainen lainaetymologia, jonka mukaan *suoda* olisi samaa juurta kuin muinaisintian *suvāti* 'ajaa, panna liikkeelle; suoda (jumalasta puhuttaessa)'. Suomen kirjakielessä *suoda* on esiintynyt Agricolasta ja samanaikaisista käsikirjoituksista alkaen.

► SKES 1969 *suoda*; Koivulehto 1988a 285–286; UEW 1988 447; Koivulehto 1999c SUST 237 298–299; SSA 2000 *suoda*; EES 2012 *soovima*; NES 2020 *suoda*.

suoja s. 'suoja, turvapaikka' | (1549) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-III-46] Sille ette he nyt ouat eroitetudh teste radholisudhest ia waarasta / iossa me wiele olema / Ja ouat tulleet Christusen lepohon ia **soiaan** / Jossa he lepeuet hamaan wimeisen domion asti.

Sanalla on varma vastine ainoastaan karjalassa. Mahdollisia vastineita on esitetty myös etäsukukielistä, mutta nämä ovat äännehistoriallisista syistä epävarmoja. Sanavartalon alkuperä on kiistanalainen, sillä sen äänteellisessä kehityksessä ja yhteyksissä sukukieliin on monia hypoteettisia kohtia. Sanaa on arveltu vanhaksi

indoiranilaiseksi lainaksi, jolloin *suoja* voisi olla samaa juurta kuin persian *sāya* 'varjo, suoja'. Myös balttilaisen lainaetymologian mahdollisuutta on esitetty.

► SKES 1969 *suoja*¹; Joki 1973 319–320; UEW 1988 748–749; Liukkonen 1999 SUST 235 131–133; SSA 2000 *suoja*¹; Koivulehto 2001c FS Parpola 363–364; Junttila 2015 105; Holopainen 2019a 214; NES 2020 *suoja*.

suojelija s. 'suojelija, varjelija, puolustaja' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-494] Corcorahan mieheste / sine teit Euangelisterin / Tuimasta sorttaista / sine teit ialoiman totudhen **szoielian**
- [A-I-525] Ja etteij semmotoijnen kiusaus / iota me nyt kersime / meite wahingottaishi / ettes meiden **szoijelijam** olet

Johdos verbistä (→) *suojella*.

suojella v. 'suojella, varjella, pitää turvassa' | (1544) 18 esiintymää, myös West

- [A-I-266] Warielle minua ninquin Silmenmwna / **Szoijele** minua sinun Sipeis warion ala.
- [A-I-469] Sinua mine rucolen / ettes sinun laupiudhes lahiat minussa **soijelisit**
- [A-III-743-[SAK-9:15]] Sen HERRAN Zebaothin pite heite **soieleman** / ette he ylessöisit / ia alanssaisit Lingokiuein cansa

Johdos substantiivista (→) *suoja*. Kantasana voisi olla myös verbi *suojata*, mutta tämä on tullut kirjakieleen vasta 1700-luvun alussa.

suojelus s. 'suojelu, turva' | (1544) 3 esiintymää, myös Westh

- [A-I-505-[SAK-9:15]] Meidet caiki coconas me sinun haltus anname / sinun **szoijeluxes** ia warieluxes / tughetaxes ja turwataxes / auttaxes ja lodhutaxes

Johdos verbistä (→) *suojella*.

suojeta v. 'lauhtua' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-432-[PS-147:18]] Hen sanopi / Nin se sulapi / Hen andapi Twlens puhalda / nin se **soienne**.

Johdos substantiivista (→) *suoja*. Pakkasen vastakohtana lauhaa talvisäätä tai -keliä merkitsevä *suoja*-sana on selitetty suojusta, turvaa, suojaavaa rakennusta tms. merkitsevän *suoja*-sanon pohjalta syntyneeksi siten, että *suoja* olisi ensin tarkoittanut varjoa tai suojaa, sitten suojatussa paikassa olevaa lämmintä ja lopulta lämmintä yleisemminkin. *Suoja* ei esiinny lauhan sään merkityksessä Agricolalla, vaan se on ensi kertaa mainittu Ericus Schroderuksen tulkisanakirjassa 1637.

► SKES 1969 *suoja*²; SSA 2000 *suoja*²; NES 2020 *suoja* 'nuoskakeli'.

suola s. 'suola' (myös kuv.) | (1544) 19 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-II-137-[MK-9:50]] Hyue calu ombi **soola** / mutta ios **sola** tule maguttomaxi / mille te sen höistette? Piteket itzeteisenne **sola** / ia rauha teiden keskenen.
- [A-III-7] Tesse andacan Pappi **Soola** Lapsen swhun / ia sanocan.
- [A-I-520] Soola meite sinun Jumallisen wisaudhes **soolalla** / ioca sine itze olet / puuttumattomaxi kircaudhexi
- [A-II-31-[MT-5:13]] Te oletta maan **Soola**. Jos nyt **sola** tule maguttomaxi / mille se solatan?

Sanalla on tarkka vastine kaikissa lähisukukielissä. Se on selitetty indoeurooppalaiseksi lainaksi, joten se on samaa juurta kuin esim. venäjän *sol'* ja latinan *sal*, mutta ei ole tarkkaa tietoa siitä, mitä kautta ja milloin sana on lainattu itämerensuomalaisiin kieliin. Paljon kannatusta on balttilaisella lainaetymologialla, jonka mukaan itämerensuomen sana olisi peräisin balttilaisen **sālis*-sanan kollektiivimuodosta **sālā*. Suomen etäsukukielissä on samantapaisia suolaa merkitseviä sanoja, mutta nämä voivat olla itämerensuomesta erillisiä indoeurooppalaisia lainoja. Suomen luonnosta suolaa ei löydy, joten suola on aina ollut kauppatavaraa, ja sana on lainautunut kaupankäynnin yhteydessä.

► SKES 1969 *suola*; Joki 1973 SUST 151 316; UEW 1988 750–751; Liukkonen 1999 SUST 235 133–134; SSA 2000 *suola*; Holopainen 2019a 214–216; NES 2020 *suola*.

suolainen a. 'suolainen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-663-[JAK-3:12]] Taitaco mös / rackat weliet / yxi Ficuna Puu canda Oliu / taicka wina puu Ficunata? Nin ei taidha mös yxiken Lehdhe **soolaista** ia makiata wette anda.

Johdos substantiivista (→) *suola*.

suolakuoppa s. 'suolakuoppa, suolakaivos' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-707-[SEF-2:9]] Lach / Nin totta quin mine elen / sanopi HERRA Zebaoth / se Israelin Jumala / Moab pite ninquin Sodoma / ia ne Ammonin lapset ninquin ydhen Noculiaspensan ia **Szolacopan** / ia quin ijancaikinen Autios.

Substantiiveista (→) *suola* ja (→) *kuoppa* muodostettu yhdyssana.

Suolanlakso eris. 'Suolalaakso' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-294-[PS-60:2]] Joab palasi / ia Löi ne Edomiterit sijnä **Solanlaxos**

Substantiiveista (→) *suola* ja (→) *lakso* muodostettu erisnimi, joka on sananmukainen käännös paikan kansainvälisestä nimestä. Vulgatassa se on *Vallis salinarum*, Lutherin Bibliassa *Salzthal*. Tarkoitettun paikan sijainnista on eri näkemyksiä, ja mm. Kuolleenmeren etelärantaa on pidetty mahdollisena.

► Saarisalo 2009 *Suolalaakso*.

suolata v. 'suolata, maustaa' (myös kuv.) | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-520] **Soola** meite sinun Jumallisen wisaudhes soolalla / ioca sine itze olet / puuttumattomaxi kircaudhexi
- [A-II-31-[MT-5:13]] Te oletta maan Soola. Jos nyt sola tule maguttomaxi / mille se **solatan**?
- [A-II-137-[MK-9:49]] Sille iocainen Inhiminen pite tulella **solattaman** / ia iocainen wffri pite solalla **solattaman**.

Johdos substantiivista (⇒) *suola*.

suoli s. 'suoli; (mon.) vyötäiset, kupeet' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-23] Sisellyxet **szolet** / ia mw. eij läkitta salli Syyszkw.
- [A-II-26-[MT-3:4]] Mutta Johanesel oli waathe Camelin caruoist / ia hihnainen wöo henen **solisans**

Sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Sana on perinteisesti laskettu ikivanhaan perintösanastoon kuuluvaksi. Samantapaisia suolen nimityksiä on myös Aasian kielissä sekä indoeurooppalaisissa kielissä. Suomalais-ugrialaisten kielten sanaa on arveltu vanhaksi indoeurooppalaiseksi tai indoiranilaiseksi lainaksi, mutta lainaselitystä on sekä äänteellisten että semanttisten ongelmien takia pidetty epäuskottavana.

► SKES 1969 *suoli*; Koivulehto 1987 FS Steinitz 204–208; UEW 1988 483–484; Koivulehto 1999b PP 217; SSA 2000 *suoli*; Aikio 2012b SUST 264 238; Holopainen 2019a 216–217; NES 2020 *suoli*; Holopainen 2021 SUSA 98 211.

suoma → **hyvänsuoma**

suomalainen s. 'suomalainen, varsinaissuomalainen' | (1544) 10 esiintymää

- [A-II-17] [S. Erick] Lexi sen teden tänne swren Sotawäen lughun cansa / ia piti S. Henrickin mötens / ioca Upsalas Pijspan oli / asetti nin sodhan **Somalaisten** watan / iotca mös Finnixi cutzutan
- [A-III-438] Ellei Me **Somalaiset** szaa. Prentettu coco Biblia.
- [A-I-89] Jesusen Cherstusen Uscolisten / pyhein ia Jumalallisten **Somalaijsten** / Hemälaijsten / Pohialaijsten / ia Carialaijsten *etc.* Papeijlle / Sarnaille / ia caiken ychteitzen Seurakunnan / eli Canssan

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy sanaan (⇒) *suomi*.

suomenkieli s. 'suomen kieli, Varsinais-Suomen murre'
(1544) 6 esiintymää, myös Westh (*suomen kieli*)

- [A-I-861] Letanie taika iulkiset Rukuuxet / **Somenkelen**.

- [A-II-3] Sille Euangelium ombi yxi Grekillinen sana / ia tydhe **Somenkielen** / quin hyue lehetus / Hyue Wsisanoma / hyue wsitidhingi / hyue Huhu ia Cwlutus
- [A-II-18] Senteden ombi tesse P. Wdhen Testamentin kirioissa **Somenkieli** enimiten prucattu.

Substantiiveista (→) *suomi* ja (→) *kieli* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla myös sanaliittona.

suomi, Suomi s. ja *erisn.* 'suomen kieli, Varsinais-Suomen murre; Suomi, Suomen hiipakunta, Varsinais-Suomen maakunta' | (1543) 46 esiintymää, myös UpsK

- [A-O-1] Oppe nyt wanha / ia noori / joilla ombi Sydhen toori. Jumalan keskyt / ia mielen / iotca taidhat **Somen** kielen.
- [A-O-23] **Somen** luku.
- [A-II-247-R] Messias) Christus Grekixi / Messias Ebreexi Ombi **Somexi** / Woidheldu.
- [A-O-24] Tulkittu **Somen** Turus / Mutta paynettu Stocholmisa Amud Lauritzen pojajalda
- [A-II-18] teme coco Hijppakunda **Somen** maxi cutzutan / ioca ombi ninquin mwidhen Äitei.
- [A-II-18] ne Carialaiset teit aina wahingota Hemeen ia **Somen** maan päle.

Sanalla on vastine vepsää lukuun ottamatta kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Sen alkuperää on 1600-luvulta alkaen selitetty monella tavalla. Vanhimpien selitysten mukaan se olisi johdos sanoista *suo* tai *suomu*, ja vartaloa *suoma-* esim. johdoksessa (→) *suomalainen* on arveltu myös *suoda*-verbin agenttipartisiipiksi. Uudempien selitysten mukaan sanan vartalo on lainaperäinen, ja mahdollisia alkumuotoja on esitetty useita. Näistä yksi on balttilaisperäinen **šāma-*, joka juontuisi samasta maata merkitsevistä kantabaltin sanasta **zemē* kuin heimon nimi (→) *hämäläinen*. Toisen selityksen mukaan *suomi* juontuisi ihmistä merkitsevistä indoeurooppalaisesta sanasta, jolloin se olisi perimmältään samaa juurta kuin liettuan *žmuō* ja latinan *homo*. Mikään näistä tai muistakaan annetuista selityksistä ei ole saanut tutkijoiden yksimielistä kannatusta, joten sanan alkuperä on edelleen epäselvä. Sana on mainittu jo Pähkinäsaaren rauhansopimuksessa 1323 alkuosana paikannimessä *Somewesi* eli *Suomenvesi*. Tämä on tarkoittanut Viipurinlahden perukassa sijaitsevaa Suomenvedenpohjaa. Vanhimmassa kirjallisuudessa *Suomi* on tarkoittanut usein vain Varsinais-Suomea, ei siis koko maata. *Varsinais-Suomi* on Paavo Tikkasen uudissana vuodelta 1846. Sanaa on vanhastaan käytetty sekä alueen että sen väestön ja kielen nimityksenä. Agricolan esimerkeistä on eräissä tapauksissa mahdotonta tietää, tarkoittaako *suomi* / *Suomi* maata vai kieltä.

► Rapola 1960 *Varsinais-Suomi*; SKES 1969 *Suomi*; Koivulehto Vir. 1993a 400–406; Kallio Vir. 1998b 613–619; SSA 2000 *Suomi*; EES 2012 *soome*; Junttila 2015 105, 113; NES 2020 *Suomi*; Holopainen 2021 SUSA 98 207–208.

suominen s. 'suominen, salliminen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-471-[IKOR-7:6]] Mutta sencaltaista mine sanon teille **somisen** ielken / ia ei Keskyn ielken.

Johdos verbistä (→) *suoda*.

suomus¹ s. 'suomu, suomus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-337-[AP-9:18]] Ja cochta putoisit henen Silmistens ninquin **Somuxet** ia hen iellenssai näwuyuns Ja ylesnoui / ia andoi henens casta.

Sanalla *suomu* tai *suomus* on vastineita unkaria lukuun ottamatta kaikissa suomalais-ugrilaisissa kielissä. Epävarmoja vastineita on esitetty myös samojedikielistä. Sana kuuluu kielikunnan ikivanhaan perintösanastoon. Eräiden etäsukukielten vastineet voivat merkitä myös rahaa, sillä kiiltävät kolikot muistuttavat ulkonäöltään kalan suomua. Suomen kirjakielessä *suomu* on ensi kertaa mainittu Ericus Schroderuksen tulkisanakirjassa 1637.

► SKES 1969 *suomu*; UEW 1988 476; SSA 2000 *suomu*; EES 2012 *soomus*; NES 2020 *suomu*.

suomus² 'suominen' → **pahasuomus**

suoni s. 'suoni, jänne' | (1544) 13 esiintymää, myös Westh

- [A-I-5] Mutta Pyhe peiuein ielken oykealla sziwulla ia wijmen ouat Kuun Pockstauit / ioysta tutan misse merckise Kw eli Auringo ombi cunaki peiuene / iosta sijtte **Sonen** iskemys / ynne palio muyden cansa opitahan.
- [A-I-17] Joca nyt mös kylpe tachto. **Szonda** hen mös iske machta.
- [A-I-37] **Szoonda** iske
- [A-III-47-[HES-37:8]] Ja mine näin / Ja catzos / siehen casuoi **soonet** ia Liha päle / ia hen ne nahalla ylitzeueti. Wan ei heisse wiele ensingen Hengi ollut.

Sanalla on vastineita kautta koko uralilaisen kielikunnan. Sukukielten vastineet merkitsevät joko suonta, jännettä tai molempia. Sana kuuluu ikivanhaan kantauralilaiseen perussanastoon. Uralilaisten kielten sanaa on arveltu myös ikivanhaksi indoeurooppalaiseksi lainaksi. Agricolalla *suoni* esiintyy myös perusosana yhdysanoissa (→) *maksasuoni*, *peukalosuoni*, *polvisuoni*, *päänsuoni*, *pääsuoni*.

► SKES 1969 *suoni*; Joki 1973 SUST 151 151; UEW 1988 441; Koivulehto 1999b 210; SSA 2000 *suoni*; EES 2012 *soon*; NES 2020 *suoni*.

suorittaa v. 'lähettää matkaan; suorittaa, järjestää kuntoon' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-351-[AP-15:30]] Coska he sis olit **soritetut** / tulit he Antiochian / ia cokosit Seurakunnan / ia annoit heille Breiuin.
- [A-II-371-[AP-21:7]] Mutta me **soritima** meiden puriectus Retken Tyrosta ia tulima Ptholomaidaan

- [A-II-498-[2KOR-2:13]] nin ei ollut minulla ychte Lepo minun Hengesseni / ettei mine Titum minun Welieni leunyt / waan **soritin** sielde itzeni / ia menin Macedonian.
- [A-III-52] Ja ios henelle onopi iotakin tauara / rijsta / eli raha / nin hen ne **sorittakan**.

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on johdos adjektiivista *suora*, joka ei esiinny Agricolan kielessä itsenäisenä sanana. *Suora*-sanalle on esitetty vastineita kautta itämerensuomen, mutta sen alkuperä on epäselvä. Sanavartaloa on arveltu germaanisperäiseksi, jolloin perustana olisi suorana seisomiseen viittaava verbi **stā*-. Mitään selvää, todettua alkumuotoa *suora*-sanalle ei kuitenkaan germaaniselta taholta löydy, eikä selitystä ole pidetty uskottavana. Suomen kirjakielissä *suora* on ensi kertaa mainittu vuoden 1701 virsikirjassa.

► SKES 1969 *suora*; Koivulehto Vir. 1979b 284; Hofstra 1985 69; SSA 2000 *suora*; LÄGLOS 2012 *suora*; EES 2012 *soor*¹; NES 2020 *suora*.

suortuva s. 'hiuskiehkura' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-236-[JUDIT-16:10]] Hen siweli itzens callila wedhellä / ia palmicoitzi henen **soorttuans** / hende wietelläxens.

Sanan vastine on karjalan *tšuortu* ja mahdollisesti myös viron *sõõre* 'pellavapivo'. Sen alkuperä on kiistanalainen. Sitä on arveltu (→) *suora*-sananjohdokseksi, mutta sanavartalolle on esitetty myös joko kantagermaaninen tai nuorempi germaaninen lainaetymologia. Tämän mukaan se olisi samaa juurta kuin saksan *Schwarte*, joka merkitsee kamaraa tai päänahkaa hiuksineen. Lainaselityksen edellyttämiä äännesuhteita ja merkityseroja voi perustella rinnakkaistapausten avulla, mutta kun selitettäviä kohtia on useita, etymologia jää epävarmaksi.

► SKES 1969 *suortuva*; Nikkilä 1992a 117–119; SSA 2000 *suortuva*; LÄGLOS 2012 *suortuva*; NES 2020 *suortuva*.

suosi s. 'suosio, hyvänsuonti, suosiminen' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-622] sinun **szoosis** meihin puhalla / ette me madhaijsima sinun teruelisen Sanas / otolisesta licutta / ja luijasti wscOO
- [A-I-685] Puudh / iotca lahot ennen olit / ja hedhelmettömet / oxista / haaroijsta / ja ledhiste taas torechtuiat / ja meille hedhelmeitzeuet / Auringo itze lisepi oman walkeudhens **szoosin**
- [A-I-750] Me mös tunnustam meidhem wicapääxi / moninaijsis ia tuijmimisa himoijsa pahudhen pein / Epelukusisa heijyse aijatoxisa / ia heiden **szosisans**

Takaperoisjohdos verbistä (→) *suosia* tai (→) *suostua*.

suosia v. 'suosia, olla suopea' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-769] Mine olen mwijta keskenyt syndije tekeme / neuuonut / **szosinut** / kijttenyt syndisite / Olen synnissime liehakoijtzenut.

Verbillä ei ole vastineita sukukielissä. Se on ilmeisesti kontinuatiivinen eli jatkuva tekemistä ilmaiseva johdos vanhemmasta (→) *suoda*-verbistä. Johtosuhde on kuitenkin rakenteellisesti poikkeuksellinen. Aiemmin *suosia*-verbin kantasana on pidetty substantiivia (→) *suosi*, mutta tämä on todennäköisesti joko *suosia*- tai *suostua*-verbistä muodostettu takaperoisjohdos.

► SKES 1969 *suosi*; SSA 2000 *suosia*; NES 2020 *suosia*.

suosio s. 'hyvä tahto, suosio, suopeus, hyväntahtoisuus'

(1544) 27 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-310-[PS-143:10]] Opetä minua tekemen sinun **Sosios** ielken / Sille sine olet minun Jumalan
- [A-II-54-[MT-12:18]] Catzo minun Poican / ionga mine wlgoswalitzin / minun rackan / iossa minun sieluni ombi hyue **sosijo**.
- [A-II-112-[MK-1:11]] Ja äni tuli Taiuahist / Sine olet minun se Racas Poican / iossa minulle ombi **soosio**.
- [A-III-198] Sen Swriualtian Herran / Corkeiman ia Ylenuেকেuen Pämiehen / Herran Gustauin / Jumalan Armon cautta / Rotzin / Göthin / Wendein etc. Kunungan / Ja mös meiden rackahimman Armolisen Herran / **Szosion** / tachtön ia keskyn Mercki / Temen kirian wahuistoxexi.

Johdos verbistä (→) *suosia*.

suosioida → **suosiota**

suosiolisest adv. 'suosiollisesti, sovinnollisesti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-414-[PS-133:1]] CATzos / quin hyue ia suloinen se on / Ette Weliet **sosiolisest** keskenens asuaat.

Adjektiivista (→) *suosiollinen* johdettu adverbi.

suosiollinen a. 'suosiollinen, hyväntahtoinen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-163-R] se on / sinulla on yxi armolinen ia **szosiollinen** JUMALA.

Johdos substantiivista (→) *suosio*.

suosiota, **suosioida** v. 'suostua, olla yhtä mieltä, sopia' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-325-[AP-5:9]] Sanoi sitte Petari henelle / Mixi te oletta **sosionut** keskenen HERran Henge kiusaman?
- [A-III-15] Wan me **sosioime** siehen kungi maan tauan ielken / nin palio quin se onopi Jumalan Sanan ielkijn.
- [A-II-434-[ROM-7:16]] Mutta ios mine site teen / iota em mine tachtö / nin mine olen **sosionut** Lain cansa / ette hen on Hyue.

- [A-III-429-R] Sosiolla) se on / runsasti / kyllä ia rauinoxi / Nin ette se madhais heille kuluata ia **sosiota**

Johdos substantiivista (→) *suosio*. Esimerkkien vähyyden takia on mahdotonta tietää, missä määrin Agricolan verbit edustavat kahta eri johdostyyppiä (*suosioi* vs. *suosioitsee*).

suositella v. 'suostutella' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-630] Hen **sosittele** ia cutzupi caiki Euangeliumin tyge / Syndiens tundeman ia nijte Uskossa andexianoman

Johdos verbistä (→) *suositaa*.

suositaa v. 'suostua, hyväksyä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-333-[AP-8:1]] Ia Saulus oli **sositannut** henen [= Stefanuksen] Coolemahans.

Johdos verbistä (→) *suosia*.

suositua v. 'suhtautua hyväksyvästi' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-79] Sille eipe neme ole synnin hahmo / waan totisen Lihan ottamisen merki / ette Jumalus wissiste ombi miehuen siselle / ioca Jumalus ei nite kersi quin Inihmisten ouat / waan Jumalus mielestui ia **soositui** nihin quin cunnialiset ouat ia tapactuman piti.

Johdos verbistä (→) *suositaa*.

suosius s. 'yksimielisyys' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-362] Ja ettes kechtaist anda eleuillen laupiuiudhes ia armos / Colleiden helpon ia leuon / Sinun pyhen Seurakunnas Rauhan ia totisen **sosiudhen** / meiden Kuningallen woiton / Ja waldakunnalle souinon ia rauhan

Johdos verbistä (→) *suosia*.

suostua v. 'hyväksyä, suostua' | (1544) 4 esiintymää, myös Westh

- [A-I-681] Etteij rascas wnhi wputtais / eijke wiholinen rateleis / eijke liha hende **soostusi** / eli saatais meite wajnohos.
- [A-II-250-R] Yxi Mies) Jerki / Toimi / Loondo / wapa Ecto / oma mieli *etc.* Eipe tiede miten Jumalan Armosta / Tahdosta ia Töiste / waan arghastuuat niste / ia ei nihin **soostu** / ilman vskota Sanan päle

- [A-II-411] Sille taualla ombi Syndi wekeue Lain cautta / senwooxi / ettei yxiken **soostu** Lakijn Loonnostans / Joca ombi swri Syndi
- [A-II-443-R] Cateutehen) Sijne ettei he woinet site kersie ette Pacanat **sostuit** Jumalahan ia ei he itze.

Verbillä on vastine ainoastaan karjalassa, ja tätäkin on epäilty suomalaisperäiseksi. Joka tapauksessa *suostua* on verbiin (→) *suoda* tavalla tai toisella perustuva johdos. On pidetty mahdollisena, että se olisi syntynyt sisäheittoisesti verbistä *suosistua*, joka tunnetaan herra Martin lainsuomennoksesta. Toisaalta se voi olla suoraan *suoda*-verbiin perustuva translatiivijohdos (vrt. *mennä* – *menestyä*). Agricolalla *suostua* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ynnäsuostua*.

► SKES 1969 *suostua*; SSA 2000 *suostua*.

suottans *adv.* 'syyttä, turhaan, muuten vain' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-279-[PS-35:19]] Ele laske / heite remuijtzeman minun ylitzeni / iotca minua ilman ansiota wihauat / huckahan he Silmense iskekeen / iotca minua **soottans** cadhechtiuat.
- [A-III-762-R] Se sama otti toisen Waimon / ei **soottans** / ninquin te teet / Wan ette hen Jumalalle Lapsia synnytteis.
- [A-II-361-[AP-17:17]] Ja nin hen kiluotteli Judasten ia nijnen Jumalallisten cansa Sinagogisa / ia Turulla iocapeiue nijnen cansa iotca **soottans** henen tygens tulit.

Adverbin ainoa vastine on inkeroisen *sootta*. Se on muodostettu (→) *suoda*-verbin vartalosta ja tapaa ilmaisevasta johtimesta *-tta*. Agricolan kaikkiin esiintymiin liittyy lisäksi kolmannen persoonan omistusliite. Muodon alkuperäinen merkitys on todennäköisesti ollut 'suoden, mielellään'. Murteissa esiintyvä vastaavan tyyppinen adverbi *suotte* merkitsee mm. 'syyttä, muuten vain, piloillaan, kiusallaan'. Tämän-tapaisten merkitysten pohjalta on syntynyt merkitys 'turhaan'.

► SKES 1969 *suotta*; SSA 2000 *suotta*; NES 2020 *suotta*.

sureminen *s.* 'sureminen, murehtiminen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-552-[FIL-4:10]] Mutta mine olen mös ialosti iloitettu Herrasa / ette te oletta taas wirghonneet minun edesteni swremahan / echke teille iocapaicas kylle **suremista** ollut on / Waan ei ollut teille tila.

Johdos verbistä (→) *surra*.

surettaa *v.* 'murehduttaa' | (1548) 5 esiintymää

- [A-I-164-[JUDIT-9:16]] Sille ette palio paha tesse waijuasudhen laxos cochtaijauat / iotca minua wsein **swrettauat** / murehen saattauat / j[a] hemmendeuet

- [A-II-372-[AP-21:13]] Nin wastasi Pauali ia sanoi / Mite te teette / että te idkette / ia **swretatt** minun Sydhendeni?
- [A-II-498-[2KOR-2:5]] Jos nyt iocu on Murehen matkan saattanut / Ei hen ole minua **surettanut** / waan polittain / senpäle ettei mine teite caiki raskautaisi.

Johdos verbistä (→) *surra*.

surkea → surkia

surkeuttaa v. 'saattaa liikituksen valtaan' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-279-[JH-11:33]] Coska sis Jesus näki henen idkeuen / ia Juttat iotca henen cansans tullet olit / idkeueiset / Haikiutti hen Hengense / ia **surgeutti** itzens ia sanoi / Cuhunga te henen panitte?

Johdos substantiivista *surkeus* (→ *surkius*).

surk|ia, -ea a. 'surkea, kurja, kelvoton, surullinen' | (1544) 33 esiintymää

- [A-I-746] Ja tesse **swrckiasa** laxosa madhaijsin minun Jumalan tadon ielken / henen Jumalises pelghosans caiki minun elinaijkanani ele ia olla.
- [A-I-795] Tesse waijuasesa ia **surkiasa** elemese / ombi caikein pahuden Waldakunda / iossa meiden ylitze hallitzepi ja wallitzepi caikinaijste syndijen päse / se paha ryme hengi caikeiden pahudhen pää lähdhe / ia alcu.
- [A-II-676-[ILM-3:17]] Sille ettes sanot / Mine olen Ricas / ia olen ricastunut ia em mine miteke taruitze / ia eipes tiedhe ettes olet culkuia ia **Surkea** / kieuhe / Sokea ia Alastoin.
- [A-III-221] Oij sine **surckia** Locasecki / etkös neite Mieleses ecke.
- [A-III-256-[PS-34:19]] HERRA on iuri lesse nijte / ioilla murhelinen Sydhen on / ia auta nijte / ioilla **surkia** mieli on.

Sanalla ei ole varsinaisia vastineita sukukielissä, karjalan *surkie* ja saamen *surgat* ovat lainaa suomesta. *Surkea* on johdos germaanisperäisestä sanavartalosta *surku*, jolle rekonstruoitua kantagermaanista alkumuotoa **surgō* edustaa mm. nyky-saksan *Sorge* 'suru, huoli, huolenpito'. Substantiivi *surku* ei esiinny Agricolan teksteissä. Se on ensi kertaa mainittu Nicolaus Hammarin kirjoittamassa ruumis-saarnassa 1683.

► Thomsen 1869 150; SKES 1969 *surku*; SSA 2000 *surku*; LÄGLOS 2012 *surku*; NES 2020 *surkea*.

surkia|sti, -sta, -st adv. 'surkeasti, kurjasti, sääliittävästi' | (1544) 19 esiintymää

- [A-I-241-[JES-26:16]] HERRA / cosca murhe tule / nijn sinua etziten Coscas heite rangaitzet / nijn he parkuuat **surkiasta**
- [A-III-287-[PS-55:3]] Ota wari minusta / ia cwldele minua / ette mine **surkiast** walitan minun Rucouxisani / ia parghun.

- [A-III-318-[PS-74:20]] Muista sen Lijtos päle / Sille ette Maa ombi iocapaicas **surkiasti** häüitetty / Ja Hoonet ouat serietyt.

Adjektiivista (→) *surkia*, *surkea* muodostettu adverbi, joka muodoltaan on joko elatiivi tai elatiiviin perustuva adverbijohdos.

surkiaus s. 'surkeus' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-524-[JES-65:14]] Catzos / minun Palueliani pite hyueste mieleste ihastuman / Mutta teiden pite sydhemenkiwsta parcuman / ia **surkiaudhest** vluoman.

Johdos adjektiivista (→) *surkia*. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *surkius*.

surk|ius, -eus s. 'surkeus, kurjuus' | (1544) 21 esiintymää

- [A-I-688] Catzos / nyt on lehendynyt talwi / ninquin Aijastaijan wanhuus ja colema / iongan **surckeudhen** ja waijuat / ette me sen hookiamasti kerssim / sen cochta noutaijnen Kewein swlaijsus ja iladhos / taas costuttapi
- [A-III-339-[PS-88:4]] Sille minun Sielun ombi **surkiutta** teunens / ia minun Elemen on iuri liki Heluettite.
- [A-III-64] Sille ette teme colema ombi yxi sisellekeumys ia Oui sihen ijancaickiseen Elemehen / Sille ette siele widhoin lackapi caicki mureh ia waiua / **surkeus** ia radholisws

Johdos adjektiivista (→) *surkea*. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *surkiaus*.

surkutella v. 'vaikertaa surkeasti' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-237-[JUDIT-16:21]] Henen pite pijnaman heiden Rumihins Twlella ja Toukilla / Ja heiden pite palaman / ia **surckutteleman** ijancaickiseen.

Substantiiviin *surku* (→ *surkea*) perustuva johdos.

surma s. 'surma, kuolema, tuho' | (1544) 27 esiintymää

- [A-I-259-[PS-7:14]] Ja on pannut iendeillen **swrman** noolen / hen on walmistanut henen pijlinsä cadhottamahan.
- [A-I-281] Achkera Rucous Jumalan tyge / iossa ihmelisest hoghatan Synnein tunnosa / Sydhemen kiwosa / HERRAN wihan / whckauxen ja **Surman** hirmusudhes / rucoeldaua
- [A-I-393] Sentedhen me sinua kijtem / ettes henen colmandena peijuen coluista heräytit / **surman** ylitzewoittain / ja annoit Inhimisten elemen

- [A-II-6-[HOS-13:14]] Colema / mine tadhon olla sinun Myrckys. Helueta minä tahdon olla sinun **Surmas**.
- [A-III-263-[PS-38:0]] On yxi ahkera Rucous Jumalan tyge / sydhemen hocauxes ia kiws / coska syndi tutan ia HERRAN wihan Whkaus / ia **Surman** hirmuisus

Kuolemaa merkitsevällä *surma*-sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Sana on ikivanha johdos verbistä (→) *surra*, jonka alkuperäinen merkitys on 'kuolla'.

► SKES 1969 *surma*; UEW 1988 489–490; SSA 2000 *surma*; EES 2012 *surm*; NES 2020 *surma*.

surmalinen *a.* 'tuhoisa, tappava' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-714] nyt pitkeisen leimatoxella ia waaioijlla / nyt wirttain ja merttein nousemisella ia pakenemisella / nyt taiualisten cappaedhen **surmalisilla** ioxemisella / nyt myrckylisen tulen tarttumisella
- [A-II-663-[PS-44:23]] Mutta Kieldä ei yxiken Inhiminen taida lakioitta / se Leuotoin pahuus / teusi **surmalisie** Myrkyie.

Johdos substantiivista (→) *surma*.

surmata *v.* 'surmata, tappaa' (myös kuv.) | (1544) 26 esiintymää

- [A-I-307] Wastoin wlconcullatuijt / Epeiumalan paluelij / ja Eriseuroija / Jotca pyhie / ia oijkeit Saarnaita wihauat / sortauat ia **surmauat** / ninquin Cain henen weliens Abel
- [A-II-477-[1KOR-10:9]] Elke me mös Christusta kiusatko / ninquin mwtomat heiste kiusasit hende / ia Kermehilde **swrmattihin**.
- [A-III-274-[PS-44:23]] Sille sinun tedhens me **surmatamma** iocapeiue / ia luetamma ninquin teuraxi tecteuat Lambat.

Johdos substantiivista (→) *surma*. Agricolalla *surmata* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *kivisurmata*.

surra *v.* 'surra, murehtia, huolehtia' | (1544) 19 esiintymää

- [A-I-526] Toijsinans minun Sielun **surepi** / toijsinans mös cauhistu / waijuain tedhen / iotca hende lehendyuet
- [A-II-37-[MT-6:34]] Elkett sen tehden **swreco** hoomenesta päiuest / Sille hoomenisel päiuella ombi suru itzestens.
- [A-II-475-[1KOR-9:9]] Ei sinun pide kijnisitoman Richtetappauan härrien suuta ***Sureneco** Jumala härckie?
- [A-II-475-R] ***Sureneco**) Jumala **surepi** caikein edeste / Mutta ei hen nin **sure** herckein edeste / ette hen sencaltaista on heiden tedens kirjoitanut / Sille eiuet he taidha kiria lukia.

Verbillä on vastineita sekä lähisukukielissä että hantissa. Samaan yhteyteen kuuluvalla (→) *surma*-johdoksella on vastine myös mansissa. Verbivartalo lasketaan iki-

vanhaan perintösanastoon kuuluvaksi. Alkuperäinen merkitys on 'kuolla'. Suomen merkitys 'olla surullinen, murehtia' on uudempaa kehitystä, joka johtuu sekaantumisesta germaanisperäiseen, äänteellisesti samantapaiseen *surku*-sanaan ja sen johdoksiin (→ *surkia*). Suomen kirjakielessä *surra* on esiintynyt Agricolasta alkaen.

► SKES 1969 *surra*; UEW 1988 489; SSA 2000 *surra*; EES 2012 *surema*; NES 2020 *surra*.

suru s. 'suru, murhe, huoli' | (1544) 38 esiintymää, myös Westh

- [A-I-166-[lis.ETA-O:16]] Cuule minun rucouxen / ia ole armolinen sinun canssalles / ja nooraijses / ja mwta meide **suruma** Iloxi
- [A-I-295-[PS-88:4]] Sille minun Sielun ombi **suruwa** teunne Ja minun Elemen on iuri lesse heluettite.
- [A-III-48-[SRN-7:3]] Parambi ombi kieudhe **surun** honesen / quin wieraspidhon honesen.
- [A-II-37-[MT-6:34]] Elkett sen tehden swreco hoomenesta päiuest / Sille hoomenisel päiuelle ombi **suru** itzestens. Tytyken itzecukin päiue **surullens**.

Johdos verbistä (→) *surra*.

suruisa a. 'murheellinen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-279-[PS-35:14]] Mine kieutin itzeni ninquin se / ioca cumpanins taica weliens ielken murechti / Mine keuin **swruijsana** / ninquin ioca Eijti waijnans peräste sure.

Johdos substantiivista (→) *suru*.

surulinen a. 'surullinen, huolestunut' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-145-[BAR-2:18]] mutta se sielu / ioca cowan murehtipi / ia cumarasas / ia **surulissa** kieupi / ia silmens lähes idkosta puhcaisut ombi / ia nelkehin ombi / se puhupi Herra / sinun cunniastas ia wanhurcahuestas
- [A-II-37-[MT-6:31]] Elket sis **swruliset** olco / sanodhen / Mite me sööme? Taicka mite me ioomma?
- [A-III-556-[JER-31:12]] Nin ette heiden Sieluns pite oleman / quin iocu wetinen Yrtitarha / ia ei enembi **surulisen** oleman.

Johdos substantiivista (→) *suru*.

surulisest adv. 'vaivalloisesti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-241-R] iotca hoonost ia **surulisest** eleuet / eli Colemaan ouat hangitut / Caiki ne pite Christusta cumartaman.

Adjektiivista (→) *surulinen* muodostettu adverb, joka voi muodoltaan olla joko elatiivi tai elatiiviin perustuva adverbijohdos.

suruta v. 'murehtia, pitää huolta; vaikeroida' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-803] Armadha sinuas ylitze caikein pijspain / Papein / ia caikein Esiwaltain iotca seke Sieluijsta / ette Rumeista **suruuat** / yleswalghista heite sinun armostas
- [A-II-670-[ILM-1:7]] Catzo Hen tulepi Piluein cansa / ia iocaitzen Silmen pite henen näkemen / ia iotca henen pistänyet ouat / ia caiki Maan Sucucunnat itzens pite **suruman** / nin tosin / Amen

Johdos substantiivista (⇒) *suru*.

survoa v. 'survoa, murskata' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-232-[2SM-22:43]] Mine **swrwon** heite / ninquin maan tomun / Ninquin raitijn loghan mine heidhet polieskelen / ia wiskoin.
- [A-III-235-[PS-18:43]] Mine **surwon** heite ninquin Maan tomun Twlen edhesse / ia poiswiskan ninquin Loghan Cadhuilda.

Verbillä on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se lasketaan kuuluvaksi suomalais-ugrilaiseen perintösanastoon.

► SKES 1969 *survoa*; UEW 1988 491; SSA 2000 *survoa*; NES 2020 *survoa*.

susi s. 'susi' | (1544) 18 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-253] **Swsi** / Carhu / ja Louhikermet. Pyhet piexe quin Nijnensermet.
- [A-II-48-[MT-10:16]] Catzo mine lehteten teiden / ninquin lambat **swttein** keskelle.
- [A-II-275-[JH-10:12]] Mutta Palcolinen / ia ioca ei ole Paimen / ionga ei ole Lambaat omat / näke **Sudhen** tuleuan / ia iette Lambaat / ia pakene / ia **Susi** ratele ia haaska Lambaat.

Sanalla on vastineita lähisukukielissä. Sitä on arveltu vanhaksi indoeurooppalaiseksi lainaksi, jolloin se voisi olla samaa juurta kuin latvian *suntene* 'iso koira' ja ruotsin *hund* 'koira'. Selitykseen liittyy kuitenkin monia äänteellisiä ongelmia, joiden takia sitä on pidetty epäuskottavana. Koska suurten ja vaarallisten eläinten nimiä on turvallisuussyistä pidetty tabusanoina, suden alkuperäinen suomalais-ugrilainen nimitys ei ole säilynyt nykykieliin asti, vaikka sellainen on epäilemättä ollut olemassa.

► Nirvi 1944 105–109; SKES 1969 *susi*; Koivulehto 1983b SUSA 78 118–119 ja 1993b LU 29 21–22, 25; SSA 2000 *susi*; EES 2012 *susi*; NES 2020 *susi*; Holopainen 2021 SUSA 98 212–213.

suu s. 'suu; puhe, puhekyky; kita' | (1544) 286 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-7] Minun Nimen on Tammikw. iolla on caxi Pää ia **szw**.
- [A-III-570-[VLT-2:16]] Caiki sinun Wiholises iruitteluuet **suullans** sinua wastan

- [A-I-108-[5MS-32:1]] CWlca te Taijuat / ia mine puhun / Culcan mös maa minun **swuni** sanat
- [A-II-81-[MT-21:16]] Nin Jesus sanoi heille / Mixengä / Ettekö te coskan lukenuuet. Lasten ia imeweisten **suusta** olet sine kitoxen teutenyt?
- [A-II-363-[AP-18:14]] Coska nyt Pauali rupesi auaman **Swtans** / sanoi Gallio Juttaille / Jos olis iotaki wärytte / eli iotai hirmulista tôte techty (Rackat Juttat) nin olis cochtolinen / ette mine teite cwlisin.
- [A-III-16] ne personat / ia Paricunnat iotca Papilta Jumala polesta hyuestisiugnausta ia seuracunnalta heiden edestense iulki rukosta pyteuet / kyllä sangen osottauat (waicka ei se sijte **swllansa** miten puhu) minge caltaiseen warahan / häten ia tuskan ne heitense andauat
- [A-II-591-[2TIM-4:17]] Ja mine pelastettijn Jalopeuran **suusta**.

Sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se kuuluu monien muiden ruumiinosannimitysten tavoin kielikunnan ikivanhaan perintösanastoon. Agricolaalla *suu* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *valheensuu* ja partitiivi-muotoisena yhdysadverbissa (→) *vastasuuta*.

► SKES 1969 *suu*; UEW 1988 492–493; SSA 2000 *suu*; EES 2012 *suu*; NES 2020 *suu*.

suulas s. ja a. 'puheessaan' petollinen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-163-[JUDIT-9:13]] Ette hen omilla silmillens kijnisadaijsin / cosca hen minun päin catzo / ja minun **swlajjn** sanaini cautta wiettelleisijn.
- [A-I-274-[PS-31:19]] Myckexi tulcohott ne wäret **Swlahat** / iotca site wanhurscasta watanpuhuuat cangiast / ia heijusti.

Johdos substantiivista (→) *suu*.

suulaus s. 'petollisuus, viekkaus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-618] O minun haltian / poiskienne minusta turhaudhen / mielen wieckaudhen / sydhemen horijaudhen / Suun **swlaudhen** ja retaudhen

Johdos adjektiivista (→) *suulas*.

suunanne s. 'suudelma' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-454-[ROM-16:16]] Teruetteke teidhen keskenen pyhelle **Suunandella**.
- [A-II-493-[1KOR-16:20]] Teruetteke keskenen Pyhelle **Suunandeilla**.

Substantiivista (→) *suu* ja (→) *antaa*-verbin johdoksesta *anne* muodostettu yhdys-sana. *Anne* ei esiinny Agricolaalla itsenäisenä substantiivina, mutta se tunnetaan muusta vanhasta kirjakielestä 1700-luvulta. Agricolaalla se esiintyy vain adverbiksi kiteytyneessä translatiivimuodossa (→) *anteeksi*. Yksiköllisessä muodossa *suun-anteilla* esiintyvä -ei-diftongi on kaakkoishämäläinen murrepiirre.

► VKS 1985 *anne*; Ikola 1988 42–45.

suunantaminen *s.* 'suuteleminen, suudelma' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-728] Em mine ano sylemiste ja **suunandamista** / ioca olen paluelia welcapä caikinaijseen witzauxen.
- [A-II-234-[LK-22:48]] Juda / sinekö Inhimisen Poian **swunandamisen** cautta petet?
- [A-III-169-[LK-22:48]] Juda / sinekö inhimisen poian **swnandamisen** cautta petet?

Substantiiveista (→) *suu* ja (→) *antaminen* muodostettu yhdyssana.

suunanto *s.* 'suudelma' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-630-[1PT-5:14]] Teruetteket teite keskenen Rackaudhen **Suunannon** cansa.

Substantiiveista (→) *suu* ja (→) *anto* muodostettu yhdyssana.

suuremasti *adv.* 'suurenmoisemmin' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-729] Ja sille taualla sine tadhoijt sinun omas nijnnen cansa kiluoijtella / ettes sen **swremasti** heite krunaijsit / ja sen wiholisen / iongas itze mahanpajiskaisit / sinun Jesenises mös yltzewoijttasit

Adjektiivin (→) *suuri* komparatiivimuodosta johdettu adverbi.

suurest|a, -i *adv.* 'suuresti, kovin' | (1544) 3 esiintymää, myös Westh

- [A-I-281-[PS-35:27]] HERRA olcohon **swresta** kijtetty / ioca henen paluelians hywe szoopi.
- [A-III-670-[JON-4:1]] SYte Jonas närkestuy sangen **swrest**i / ia tuli wihoisens

Adjektiivin (→) *suuri* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina, tai elatiiviin perustuva adverbijohdos.

suuri *a.* 'suuri, suurikokoinen, runsas, mahtava, voimakas, kova, arvostettu' (1544) 908 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-127-[ESR-9:6]] meiden wärydem on caswanut ylitze meide pääm / Ja meiden rioxen ombi **swri** Tayuasen asti
- [A-I-131-[NEH-9:11]] heiden Tacanaijaiat wpotit syweyten / ninquin kiwen **swrijn** wesijn
- [A-I-147-[BAR-2:29]] Elleij te cuule minun ändeni / nijn pitä wisist teme **swri** iowcko / sangen wähexi tuleman / pacanaiten seassa / Sille mine heidet haijotan
- [A-I-88-[MT-5:12]] Iloitcat / ia remutcat sille teidhen palcan ombi **suri** Taijuasa
- [A-I-104-[PS-95:3]] Sille HERRA on yxi **swri** Jumala / Ja yxi **swri** Kuningas ylitze caikia Jumaloijta.

- [A-II-276-[JH-10:29]] Minun Isen ioca ne minulle annoi / hen on caikia **swrin** / ia eikengen woi heite reueist minun Iseni kädhest.
- [A-III-175-[LK-23:23]] Ja he hoghit **surilla** änille ia anoit hende ristinnaulitta.
- [A-II-616-[2PT-3:10]] Mutta HErran peiue ombi tuleua / ninquin warghas ööllä / Ja silloin Taiuahat poismeneuet **suurella** kijruhulla
- [A-I-97] parambi on yxi pala Quiua leiipe / ia Wesi siemi. quin **swri** hercko / ia callis liemi.
- [A-I-245-[LK-1:49]] Sille se ombi **swria** teenyt minun cochtani ioca wäkeue on / henen nimense ombi pyhe.

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä. Vastineita on esitetty myös eräistä etäsukukielistä, mutta näitä ei yleensä enää nykyään hyväksytä. Itämerensuomen sana on vanha germaaninen laina, jonka alkumuodoksi on rekonstruoitu **stūra*-. Tätä edustaa mm. alasaksan murteellinen *stūr* tai *stur* 'vahva, suuri'. Sen sijaan nykyruotsin *stor* 'suuri' ei samankaltaisuudestaan huolimatta kuulu samaan yhteyteen. Muitakin lainaetymologioita on ehdotettu, mutta ne on torjuttu. Agricola käyttää sanaa myös substantiivisesti sanonnassa *tehdä suuria*. Agricolalla *suuri* esiintyy myös perusosana yhdysadjektiivissa (→) *ylensuuri*.

► Thomsen 1869 149; SKES 1969 *suuri*; Koivulehto Vir. 1979b 283–284; UEW 1988 779; Koivulehto 1999c SUST 237 156 alav. 41; SSA 2000 *suuri*; LÄGLOS 2012 *suuri*; EES 2012 *suur*; NES 2020 *suuri*.

suurimast *adv.* 'eniten' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-827] Sille ette he itzellens **swrimast** ia raskamasti wahingottauat / sijne ette he meite wihauat

Adjektiivin (→) *suuri* superlatiiviin perustuva adverbi, joka muodoltaan on joko loppuheittoinen elatiivi tai elatiiviin perustuva adverbijohdos.

suuri sydämelinen *a.* 'suuri ja sydämelinen' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-171-[JES-63:15]] Sinun **swri sydhemelinen** laupius couasti pidhexen minua vastaan.
- [A-II-507-[2KOR-7:15]] henelle ombi sangen **swri sydhemelinen** lembi teiden polehen
- [A-III-522-[JES-64:15^]] Sinun **swri sydhemelinen** Laupiuies couetan minua wastan.

Agricolan sanaliitto sisältää ilmeisesti kaksi rinnasteista määritteenä käytettyä adjektiivia. Jesajan kirjan esimerkki on käännös Lutherin Biblian ilmauksesta *Deine grosse hertzliche Barmhertzigkeit*. Korinttilaiskirjeessä saksankielinen esikuva on *vber aus hertzlich wol* ja ruotsinkielinen *offuermåtton wel till sinnes*. Toinen mahdollisuus on tulkita rakenne adjektiivin (→) *suuri* ja substantiivin (→) *sydän* muodostamasta sanaliitosta johdetuksi yhdysadjektiiviksi 'suurisydäminen'. Agricolan kaikki kolme esiintymää on kirjoitettu sanaliitoiksi, jotka muodostustapansa perusteella voidaan katsoa luontaisiksi yhdyssanoiksi.

► Toropainen 2017 51, 118.

suurivaikutus s. 'mahtavuus, loistokkuus' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-248-[PS-29:4]] Se HERRAN äni keupi woiman cansa / Se HERRAN äni keupi **swreswaikutuxes**.

Adjektiivista (→) *suuri* ja substantiivista (→) *vaikutus* muodostettu yhdyssana, joka on käännösvastine latinan ilmaukselle *in magnificentia*.

► Heininen 2020 87.

suurivaltias a. 'suurivaltainen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-198] Sen **Swriualtian** Herran / Corkeiman ia Ylenuekeuen Pämiehen / Herran Gustauin / Jumalan Armon cautta / Rotzin / Göthin / Wendein *etc.* Kunungan / Ja mös meiden rackahimman Armolisen Herran / Szosion / tachtön ia keskyn Mercki

Adjektiivista (→) *suuri* ja adjektiivina käytetystä nominista (→) *valtias* muodostettu yhdysadjektiivi, jonka ruotsinkielinen vastine on *stormäktig*. Tätä on käytetty erityisesti hallitsijoiden nimien yhteydessä joko sellaisenaan tai superlatiivimuotoisena.

► SAOB 1991 *stormäktig*.

suurus s. 'ruoka' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-340-[AP-10:9]] Toisna peiuen coska he matkas olit / ia lehestuit Caupungita / ylesastui Petari Salin wllackon Rucoleman / liki cwdhet hetki. Ja quin hen jsosi / nin hen tadhoi **swrusta**.

Aamiaista tai ruoan saostamiseen käytettävää jauho-, ryyini- tai rouheseosta merkitseväällä *suurus*-sanalla on vastineita useimmissa lähisukukielissä. Sana on johdos adjektiivista (→) *suuri*, josta on muodostettu myös puuro- tai saostusaineeksi sopivaa rouhetta tai ryynejä merkitsevä *suurimo*. Tämä ei esiinny vielä vanhassa kirjakielessä. *Suurus*-sanana johdoksella (→) *suurustaa* on murteissa myös merkitys 'nauttia suurusta', joten Agricolan *swrusta* on mahdollista tulkita tämän verbin infinitiivimuodoksi. Lähtöteksteistä löytyy mallit molemmille tulkinnoille.

► SKES 1969 *suurus*; SSA 2000 *suurus*; NES 2020 *suurus*.

suurustaa v. 'suurustaa, sekoittaa' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-11] Telle kwlla sömen pite (ninquin Calenus sano) makia roca / ia **swrustamat** Mette ioman
- [A-I-17] Nyt Saluia ia Hylle / kelpa. Ja Rutan **surustamat** södhe.

Johdos substantiivista (→) *suurus*. Agricolan kaikki viisi esiintymää ovat *suurustaa*-verbin MA-infinitiivin abessiivimuotoja (*suurustamatta* 'sekoittamatta, sellaisenaan').

suuruus s. 'suuruus, mahti' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-215-[PS-145:7]] ja mine mös sinun **swruttas** puhellen.
- [A-I-485] Cutca olisit ne rickaudhet sen herralisen perimisen / sinun pyhises / ia cuca olis / sinun woiymas / märetoin **swruus** / caikisa oijsen wscowasisa
- [A-III-428-[PS-145:3]] Swri ombi HERRA ia sangen Cunnialinen / ia henen **swruens** ombi sanomatoin.

Johdos adjektiivista (→) *suuri*.

***suurvaltias** → **suurivalties**

suuta|antaa, suut- v. 'suudella, antaa suudelma' (myös kuv.) | (1544) 13 esiintymää

- [A-I-166-[lis.ESTA-O:12]] Sille mine olisin walmis / Israelin hywexi / mös henen askeltens **suutaandaman**
- [A-II-186-[LK-7:45]] Ett sine minun **Sutaandanut** / mutta teme / sittequin hen tehen siselletuli / ei ole lacanut minun Jalcaini swtaandamast.
- [A-II-234-[LK-22:47]] Judas / heiden edellenskeui ia lehestui Jesusta henen **swtandaman**.
- [A-III-336-[PS-85:11]] Ette Laupius ia Totuus keskenens coctaisit / Wanhurskaus ia Rauha heidens **swtaandaisit**.

Substantiivin (→) *suu* partitiivimuodosta ja verbistä (→) *antaa* muodostettu yhdysverbi.

***suuttu** s. 'suru, huoli' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-261-[PS-10:14]] Catzo sijs / Sille sine näet tuscat / ia **swtut**

Agricolan sana näyttäisi olevan takaperoisjohdos verbistä (→) *suuttua*. Agricolan Psalttarissa ja vuoden 1642 Bibliassa on kuitenkin vastaavassa kohdassa *surut*, joten on ilmeistä, että Agricolan Rukouskirjan tekstissä on painovirhe.

suuttua v. 'suuttua, vihastua, kyllästyä' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-141-[JER-14:19]] Oletcos sijs Judan poisheittenut? Ja **swtucko** sinun Sielus zionijn?
- [A-II-530-[GL-6:9]] Ja quin me Hyue teeme / elkem me **swttuco** / Sille ette aijallans meiden pite ylesleickaman / ilman lackamata.
- [A-III-620-[HOS-8:10]] Ne samat Pacanat mine tadhon coota heiden pälens / Heiden pite nopiasti sen Kuningan ia Pämiesten **swttuman**.

Verbillä on vastine useissa lähisukukielissä. Sen alkuperä on epäselvä. Yleensä sitä pidetään johdoksena sanasta (→) *suu* olettaen, että sana olisi alun perin viitannut suun täyttymiseen ja sitä kautta kyllästymiseen ja lopulta ärsyyntymiseen. Myös skandinaavista lainaetymologiaa on ehdotettu. Vertailukohtina on mainittu esim.

muinaisruotsin *syta* 'huolehtia, olla huolissaan' ja muinaisnorjan *sýta* 'aiheuttaa surua, vaivata, surra, välittää, huolehtia'. Selitys ei kuitenkaan ole saanut kannatusta lähtömuotoihin ja merkitykseen liittyvien ongelmien takia. Lisäksi verbille on ehdotettu myös slaavilaista lainaetymologiaa, jonka mukaan sen taustalla olisi kanta-slaavin **sŭtŭ* 'täysi; runsas; kyllästynyt'. Semanttinen motivaatio olisi siis saman-suuntainen kuin *suu*-sanasta lähtevässä selityksessä, mutta lisäksi pitäisi olettaa, että lähtökielen adjektiivi on muuttunut lainattaessa verbiiksi. Agricolalla kyllästyksen merkitys on selvästi havaittavissa sekä verbin että siitä muodostettujen johdosten käytössä.

► Sköld 1960a 32–40; SKES 1969 *suuttua*; SSA 2000 *suuttua*; Saarikivi 2009 SUST 258 147–150; LÄGLOS 2012 *suuttua*; NES 2020 *suuttua*.

suuttuminen s. 'ikävyys, kyllästyneisyys, kärsimys' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-709] Sille sitewarten sine ensin Adamille emäne annoit / ette hen sen cumpanins ja polisans cansa / apun / ia helpun pidheisi / watan temen elemen **suuttumisen**.
- [A-I-775] saan sen ylitze catuman ja **swttumisen** / ia sijtte edhespein caikista synneiste itzeni cauatan / waran / wariele.
- [A-III-205] Psalmit Suun pudhistauat / Sydhemen ilahuttat / Sielun **suuttumiset** poisottat / Sen pahan Hengen sisut he esteuet

Johdos verbistä (→) *suuttua*.

suuttuvainen a. 'ärsyntynyt' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-454] Sitelehin tarpelinen on / ette se ymmerteisin / quinga ne Makunnat / iotca tesse ia muissa Prophetissa mainitan / Jerusalemin ia Judean maan lehin eli ymberi macauat / ettei se Lukeita esteisi eli **swttuuaisexi** tekis.

Verbin (→) *suuttua* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

suututtaa v. 'suututtaa, ärsyttää' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-788] Ah HERRA Jumala / wahwista meisse se sinun armoijs alghiettu kesialas / Jesusen Christusen cautta / pyhese hengese / etteij se paha ryme hengi site taas sydhemiste poijsräweijsis / etteij hen miteken meiden vastaan woijsi / nijsse meite pälettein ia **swttuttain**.

Johdos verbistä (→) *suuttua*.

suvi s. 'kesä, lämmin vuodenaika' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-685] Kesen eli **Suuen** aijalla Rucous.
- [A-II-149-[MK-13:28]] Mutta Ficuna Puusta oppecat Wertaus / coska nyt henen oxans heikot ouat / ia Lehdhet puhckeuat / nin te tiedhet / ette **Suui** ombi lesne.

- [A-III-657-R] Wirta) se on / Nilus / quin iocawoos Egiptin Maan ylitze lainechti **Suuella**.

Sanalla on vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Se kuuluu kantauralilaiseen perintösanastoon. Nykysuomessa *suvi*-sanalla on arkaistinen tai runollinen sävy, sillä se on tyypillisesti länsimurteinen sana, jonka normaalina vuodenajan nimityksenä on 1800-luvulla syrjäyttänyt itämurteinen (→) *kesä*. Murteissa ja esim. Kalevalassa *suvi* voi tarkoittaa myös lämpimintä ilmansuuntaa eli etelää.

► SKES 1969 *suvi*; UEW 1988 451; SSA 2000 *suvi*; EES 2012 *suvi*; NES 2020 *suvi*.

suvihuone s. 'kesäasunto' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-647-[AM-3:15]] Ja tadhon seke Taluihonen ia **Suuihonen** lödhe / ia ne Norsanluidhen Honet pite huckuman / ia monet Honet pite häuiemen sanopi HERRA.

Substantiiveista (→) *suvi* ja (→) *huone* muodostettu yhdyssana.

suviloga s. 'kesäinen puimahuone' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-595-[DAN-2:35]] Silloin tulit ynne musertuxi / se Rauta / Sauu / Cupari / Hopia ia Culta / ia tulit ninquin Acanat **Suuiloghas**.

Substantiiveista (→) *suvi* ja *loga* (→ *luva*) muodostettu yhdyssana.

suvitulo s. 'kesän sato' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-656-[AM-8:1]] HERRA Jumala osotti minulle ydhen Nägyn / Ja catzo / sielle seisoi yxi Corghi **Suuitulost**.

Substantiiveista (→) *suvi* ja (→) *tulo* muodostettu yhdyssana.

sydenpolttaja s. 'hiilenpolttaja, miilunpolttaja' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-575-R] Ne nyt ouat Caupungin Raateluxes werettömet / laihat / nelkeiset / rymet ia mustat ninquin Colarit / **Sydenpoltaiat** ia vgneinpyhkiet.

Puuhiiltä merkitsevän *sysi*-sanana genetiivistä ja (→) *polttaa*-verbin tekijännimijohdoksesta muodostettu yhdyssana. *Sysi*-sanalla on vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Se kuuluu kielikunnan ikivanhaan perintösanastoon. *Sysi* ei esiinny itsenäisenä sanana Agricolan teoksissa, vaan se on tullut suomen kirjakieleen Ljungo Tuomaanpojan suomentamassa maanlaissa 1601.

► SKES 1969 *sysi*; UEW 1988 477–478; Jussila 1998 *sysi*; SSA 2000 *sysi*; EES 2012 *süsi*; NES 2020 *sysi*.

sydäme|linen, -llinen *a.* 'sydämellinen, sydämessä tuntuva'
(1544) 15 esiintymää, myös Westh

- [A-I-171-[JES-63:15]] Cussa nyt ombi sinun Kiwautes / ja sinun woijmas?
Sinun swri **sydhemelinen** laupius couasti pidhexen minua vastaan.
- [A-I-706] **sydhemelinen** hete / surckeus / heickous / saijraus / ia halu sanghen
adhistapi
- [A-II-505-[2KOR-6:12]] Ei teiden taruitze meiden polesta caruahasmieles
oleman. Mutta ette te caruahillamielin oletta / sen te teette **sydemellisest**
tadhosta.

Johdos substantiivista (→) *sydän*. Agricolalla *sydämellinen* esiintyy myös perus-
osana yhdysadjektiivissa (→) *kovasydämellinen*.

sydämelisestä *adv.* 'sydämellisesti' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-548] heite kylle cokenut / neurittenyt / ia sinun pooles siwaldanut olet /
heite mös sijtte päästexes / ia ilahuttaxes Senpälle / ette sine heiste
sydhemelisesta kijtetuxi ia ylistetuxi tulisit
- [A-I-803] Opeta meite sinun armos cautta / Christusen pijnan oijkeasti
muijstama / **sydemelisesta** kesittemen / ia sen meiden elemisesa
autuallisesta osottaman.

Adjektiivin (→) *sydämelinen* elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

sydämenkipu *s.* 'sydämen kipu, ahdistus' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-425-[ROM-3:16]] heiden teisens ombi sula tuska ia **sydhemenkipu**
- [A-III-230-[PS-16:4]] Mutta nijlle / iotca ydhen Toisen ielkin riendeuet /
pite swri **Sydemenkipu** oleman

Substantiiveista (→) *sydän* ja (→) *kipu* muodostettu yhdyssana.

***sydämenpohja** *s.* 'sydänpohja'

Sydämen pohja ei esiinny Agricolalla yhdyssanana, vaan ainoastaan sanaliittona.
► Jussila 1998 *sydämenpohja*.

sydän *s.* 'sydän, ihmisen sisin' (erit. kuv.) | (1543) 898 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-1] Oppe nyt wanha / ia noori / joilla ombi **Sydhén** toori. Jumalan keskyt /
ia mielen / iotca taidhat Somen kielen.
- [A-I-259-[PS-7:10]] sine wanhurskas Jumala catzot **Sydhemet** ia munascuut.
- [A-I-282] Minun **sydhemen** wärisee / minun woijman on minun ylenandanut
- [A-I-320-[SIIR-51:28]] Mine tarkoitin Sieluni heneen pein / Hen ia mine olima
alghusta yxi **Sydhén**

- [A-I-383] *cosca sine taijualine Kuningas ristipuusa ripuit / Jumalisella rackaudhella / murhelisella sielulla / surckeimalla menolla / hemmestetuille taidoilla / lepitsepistetylle **sydhemelle***
- [A-I-480] Sille **sydhen** on kylme / se totinen rackaus / on iuri sammutettu / caiki hyweys ia kerssimys / ombi catonut
- [A-I-505] Walghista meiden **sydhenden** Silmet / sen Taiualisen Auringon paijstein cansa
- [A-I-615] Caunimasta he sanouat / mutta *cosca sine waickenet / eij he **sydhende** sytytte.*
- [A-I-276-[PS-32:5]] Silloin sine liewitit minun **Sydemem** Jumalattoudhen

Sanalla on etymologisia vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Se kuuluu kanta-uralilaiseen perintösanastoon. Rukouskirjan psalmiesimerkissä [A-I- 276-[PS-32:5]] on sanavirhe, ja Psalttarin vastaavaan kohtaan on vaihdettu sana *syndini*.

► SKES 1969 *sydän*; UEW 1988 477; SSA 2000 *sydän*; EES 2012 *süda*; Heininen 2020 96; NES 2020 *sydän*.

*sydänkipu → sydänmenkipu

syhyä v. 'syhyä, kutista' (kuv.) | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-590-[2TIM-4:4]] heille Coruat **syhyuet** / ia poiskiendeuet tosin Coruansa Totudhesta / ia heidens Turhijn iuttuin kiendeuet.

Verbi vartalolla *syhy-* tai *syhyh-* on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on kyhnyttämisen ääntä jäljittelevä, äänteellisesti motivoitu muodoste. Suomen kirjakielessä pitkävokaalinen johdos *syhyyttää* on ensi kertaa mainittu Henrik Florinuksen sananlaskukokoelmassa 1702. Lyhytvokaalinen *syhyttää* on esiintynyt hieman aiemmin tuntemattoman kääntäjän suomentamassa Erasmus Rotterdamilaisen Kullaisessa kirjassa 1670.

► SKES 1969 *syhyä*; SSA 2000 *syhyä*; NES 2020 *syhyttää*.

syksy → syksy

syksy, syys s. 'syksy' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-23] Märcke **Syyss** / ia pehme maa. tulee / quin palio hedhelme iaka.
- [A-I-70] Urbanus Kesen ensin alka. **Sykysyn** Bertholmeus palka.
- [A-III-715] Keuen / Suuen / ia **Sykysen** / iouta iää / kirdhen ia Taluen.

Sanalla on etymologisia vastineita kautta suomalais-ugrilaisen kieliperheen. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Agricolalla sana esiintyy joko karjalaistyyppisessä asussa *syksy* tai sitten astevaihtelun kautta lyhentyneessä muodossa *syys*, josta sanansisäinen *-k-* on kadonnut.

► SKES 1969 *syksy*; UEW 1988 443; SSA 2000 *syksy*; EES 2012 *sügis*; NES 2020 *syksy*.

Syleeliä *erisn.* 'Syleilijä, Habakuk' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-694] Sille Habacuc tulkitan **Syleliexi** / eli ioca rackasti painele Jumalan cansa

Verbin (→) *sylellä* johdos, jota Agricola käyttää profeetta Habakukin nimen suomenoksena. Nimi perustuu heprean sanaan *havaqquq*, joka voi tarkoittaa syleilemistä tai syleilijää.

syleellä *v.* 'syleillä, hyväillä sylissä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-694] Nin hen mös tekepi henen Prophetians cansa / Ette hen Canssan **sylelepi** / se on / Hen lohutta heite ia ylespite

Johdos substantiivista (→) *syli*.

syleeminen *s.* 'syleileminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-728] Em mine ano **sylemiste** ja suunandamista / ioca olen paluelia welcapä caikinaijseen witzauxen.

Johdos verbistä (→) *syletä*.

syleenottaa → **syliinottaa**

syletä *v.* 'syleillä, ottaa syliin' (myös kuv.) | (1544) 3 esiintymää

- [A-III-129-[KV-2:6]] Henen wasenkätens ombi minun Pääni alla / ia henen Oikiakätens **sylepi** minua.
- [A-I-619] Auwoija **sylemehen** / wicoija poishylkemehen / wastoinkieumises kerssemisen / mötekieumises cochtudhen

Johdos substantiivista (→) *syli*. Agricolalla *syletä* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *ympärihinssyletä*, *ympärisyletä*.

syleys *s.* 'syleily' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-538] etten mine nautitzisi iloijsita halauxijas / ja **syleuxijes** / quin aijna on walmis pyhille Sieluille

Johdos verbistä (→) *syletä*.

syli *s.* 'syli' | (1544) 13 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-719] Ota hende **sylih**is / sille *hen* pakene sinun tyges

- [A-II-368-[AP-20:10]] Nin Pauali alasastui / ia panihin henen pä lens ia otti **sylihins** ia sanoi / Elkä murehtico / sille henen Sieluns ombi wiele henes.
- [A-III-411-[PS-129:7]] Joista se Nijtteie kättens ei teute / Eike mös se Lychtensitoia henen **Syliäns** teute.
- [A-III-484-[JES-40:11]] Ninquin Paimenen henen pite Laumans caitzeman / hen cocopi **sylijns** Caritzat / ia candapi ne helmasans

Sanalla on vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Useissa sukukielissä sana merkitsee sylimittaa eli sivulle levitettyjen käsien välistä, parhaassa tapauksessa noin kahden metrin etäisyyttä. *Syli* kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Agricolan kielessä *syli* ei esiinny mittayksikön nimityksenä. Tämä merkitys mainitaan ensi kertaa Ericus Schroderuksen tulkisanakirjassa 1637.

► SKES 1969 *syli*; UEW 1988 444; SSA 2000 *syli*; EES 2012 *süli*; NES 2020 *syli*.

syliin|ottaa, syleen- v. 'ottaa syliin' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-588] Tee sijs / me rucolema / ette me sen aijna wahwalla wscolla **sylinottaijsim** / söijsime / eletettaijsima / ja rautettaijsima
- [A-III-694] Hen lohutta heite ia ylespite / Ninquin iocu kieuhe idkeue Lapsi coriatan / **sylenotetan** / ia silotetan / ette sen waikeneman ia hiliemen pite

Substantiivin (→) *syli* illatiivimuodosta ja verbistä (→) *ottaa* muodostettu yhdysverbi.

sylitä → ympärinssylitä

syljeskellä v. 'syljeskellä, pilkata' | (1544) 9 esiintymää

- [A-III-358-[PS-102:9]] Jocapeiue häueiseuet minun Wiholiseni minua / Ja iotca minua **sylieskeleuet** / he wannouat minun cauttani.
- [A-I-363] O HERRA Jesu Christe / eleuen Jumala poica / ioca Amulla tadhoit Inhimisten terueydhen tedhen / syndyue / petette / ylennanetta / käsitette / rusicoita / sidhotta / ia **sylieskelde**
- [A-II-102-[MT-26:67]] Silloin he **sylieskelit** henen Casuoillens / ia Löidh hende rusicoilans.

Johdos verbistä (→) *sylkeä*. Agricolan *syljeskeltää* (*sylieskelde*) 'tulla syljeskellyksi' on passiivin infinitiivi, jollaista ei esiinny nykysuomessa.

sylkeä v. 'sylkeä, pilkata' | (1544) 14 esiintymää

- [A-I-97] Colmas hylke / ia caiki **sylke**
- [A-II-105-[MT-27:30]] Ja quin he olit **sylkeneet** henen pä lens / pilcasit he hende / otit Roghon / ia löit henen pä hens.
- [A-III-172-[MT-26:67]] Mutta ne miehet iotca Jesusta kijnipidhit / pilcasit hende / ia **sylgit** hene casuoilensa / ia rusicoitzit hende.

Verbi edustaa samaa vartaloa kuin ikivanhaan perintösanastoon kuuluva substantiivi (→) *sylki*. Agricolalla *sylkeä* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ympärisylkeä*.

sylki s. 'sylki, pilkka' | (1548) 3 esiintymää

- [A-I-373] Ilkeimelle colemalla sine domittin / **Sylielle** sinun Caswos hiereltihin / pilcoilla sine yllytettijn / ylencatzottuna sine pidhettin
- [A-II-272-[JH-9:6]] Coska hen temen oli sanonut / sylki hen Maan päle / ia teki loghan **syliest** / ia woiteli loghalla sen Sokian silmet
- [A-III-498-[JES-50:7]] Em mine poiskäendenyt Casuoani häueistyxist ia **Sylgist** / Ette HERRA Jumala minua auttapi / senteden em mine häpien ala tule.

Sanalla on vastineita kautta suomalais-ugrilaisen kieliperheen. Sanavartalo kuuluu ikivanhaan perintösanastoon, ja sitä on tarpeen mukaan käytetty sekä nominin että verbin vartalona. Samantapaisia sanoja on myös muiden kielikuntien kielissä.

► SKES 1969 *sylki*; UEW 1988 479; SSA 2000 *sylki*; EES 2012 *siilg*; NES 2020 *sylki*.

symboli → **kimbeli**

synagoga → **sinagoga**

synkeys s. 'synkkyys, pimeys' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-115] Sille catzos / Pimeys peittepi Maan / ia **syngeus** canssa / Mutta sinun päles HERRA ylescoittapi

Johdos adjektiivistä *synkeä* (→ *synkiä*).

synki s. 'synkeys, pimeys' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-353-[PS-97:2]] Piluet ia **syngit** ouat henen ymberins / Wanhurskaus ia Domio ouat henen Stolins wahuistos.

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy adjektiiviin (→) *synkiä*. Agricolan ainoa esiintymä on mahdollista lukea myös (→) *synky*.

synkiä a. 'synkeä, synkkä, pimeä' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-640-[JOEL-3:19]] Waan Egyptin pitepi autiana oleman / Ja Edom yxi **synghie** Erimaa / sen wärydhen teden / ioca Judan Lapsille tecty on

Adjektiivin *synkiä* tai *synkeä* ainoa vastine on karjalan *synkie*. Samasta vartalosta muodostettu rinnakkaisjohdos *synkkä*, joka ei esiinny Agricolan kielessä, tunnetaan vain suomessa. Se on tullut kirjakieleen niiden lisäysten myötä, joita Henrik

Gabriel Porthan on tehnyt Daniel Jusleniuksen sanakirjaan 1770-luvulla. Sanavartalon alkuperä on kiistanalainen. Sitä on arveltu balttilaiseksi lainaksi, jolloin se olisi samaa juurta kuin liettuan *sunkus* 'raskas'. Toisaalta se on selitetty merkitykseltään osittain samantapaisten (→) *sankka*-sanana äänteelliseksi variantiksi. Kummassakin selityksessä on äänteellisiä ja semanttisia ongelmia, joten sanavartalon alkuperä on edelleen katsottava selvittämättömäksi.

► SKES 1969 *synkeä*; E. Uotila 1992 171–172; SSA 2000 *synkkä*; Junttila 2015 105 ja 2019b SUSA 97 41–42; NES 2020 *synkkä*.

synkiästi *adv.* 'synkeästi, synkästi' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-393-[AP-28:00]] Ja ouat ne Meren Köpelit / iotca toisinans Laiuain Kieulas öelle näkyuet / ninquin caxi **syngiesti** palauata Kyntilete

Adjektiivista (→) *synkiä* johdettu adverbi.

***synkkä** → **synkiä**

synky *s.* ja *a.* 'synkeä, synkeys' | (1544) 12 esiintymää

- [A-I-465] Sille etteij meisse ensingen miten ole / mutta waijuoin **synghy** pimeys / iotca eijke meiden wiilisutten tainut nädhe eij semmengen custa me pahudhen paranosta pytemen pite /
- [A-I-531] Teme ombi se loonnolinen toijmi / swrella **syngylle** ymberiwallettu / Jolla wiele sijtteken on eroijtus hyueste ia pahasta
- [A-II-348-[AP-13:12]] Ja cochta langesi henen pälens / **syngy** ia pimeys / Ja hen ymberikeui etzien cuca hende Kädheste talutais
- [A-III-210] On **syngy** ia pimie mones paicas / quins kylle hoomat Lucu aicas.

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy adjektiiviin (→) *synkiä*.

synkyys *s.* 'synkeys' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-575-[VLT-4:8]] Mutta nyt ombi heiden Loondons nin mustennuet **syngydhesh** / ettei he Cadhuilla taita tuta
- [A-III-705-[SEF-1:15]] Sille se peiue ombi Hirmudhen peiue / yxi waiuan ia Adhistoxen peiue / yxi Twlen ia Twlispään peiue / Yxi Pimeydhnen ia **Syngydhnen** peiue.

Johdos adjektiivista (→) *synkiä* tai samavartaloisesta johdoksesta (→) *synky*.

synneinen *s.* ja *a.* 'syntinen' | (1544) 21 esiintymää, myös Westh

- [A-I-331-[LK-18:13]] JUmalä armadha minun **Synneitzen** pällen.
- [A-I-361] TErue Christe aijnoa toijuo / sine Lunastettudhen cunnia / lise Jumalallisten hurscaut / ia anna **synneisten** andexi

- [A-II-44-[MT-9:11]] Coska Phariseuset sen neit / sanoit he henen opetuslapsillens / Mixi teiden Mestarin sööpi publicanein ia **synneisten** cansa?
- [A-III-182-[LK-24:7]] Ette Inhimisen Poian piti ylenannettaman **Synneisten** Inhimisten käsijn / ia Ristinnaulitta / ia colmandena peiuen ylesnouseman.

Johdos substantiivista (→) *synti*. Samassa merkityksessä samoista aineksista muodostettu tavallisempi johdos on (→) *syntinen* tai *synninen*. Äänteelliset erot johtuvat murteiden erilaisesta astevaihtelukannasta ja morfofonologisista prosesseista.

► Rapola 1965 268.

synnilinen *a.* 'synnillinen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-285-[PS-51:7]] Catzo / mine olen **synnijlisest** Siemenest syndynyt / Ja minun Eijtin ombi Synnise minun sijttenyt.
- [A-III-283-[PS-51:7]] Catzo / mine olen **synnilisest** Siemenest syndynyt / ia minun Eiten ombi synnise minun syttenyt.

Johdos substantiivista (→) *synti*.

synninen → **syntinen**

synninufri *s.* 'syntiuhri' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-267-[PS-40:7]] Wffri ia Rocauuffri ei sinulle kelpa / waan Coruat sine minullen auasit / Et sine tadho Poltwwfri eli **Synninwffri**.

Substantiiveista (→) *synti* ja (→) *ufri* muodostettu yhdyssana.

synnitöin *a.* 'synnitön, viaton' | (1544) 2 esiintymää, myös Westh

- [A-I-841] Ensin / henelle site annetan / ette hen Jumalan armahinen ombi / se on / iota hen mielestems racastapi / ia hyue soopi / ette hen **synnitöin** on / quin on sangen swri lahija
- [A-III-283-R] (*Viska) se on / tee minua **synnyttömexi** / pääste ia sanos minun wapaxi. Ninquin Lais muinen viskamisen cautta / Isopin cansa / ennustettu.

Johdos substantiivista (→) *synti*.

synniitehdä → **syntiitehdä**

synnytetty *a.* 'synnytetty, syntynyt' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-349] O HERRA Jumala / ioca meille laijnat / sen **synnytetyn** lunastaian / cadexanna peijuen iuhlatta

Verbin (→) *synnyttää* passiivinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina

synnyttäminen s. 'synnyttaminen, synnytys' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-164-[LK-1:57]] Mutta Elizabethin **synnyttämisen** aica teutettin / ia hen synnytti poighan.
- [A-II-693-[ILM-12:2]] Ja se oli raskas / ia hwsu / ia oli **synnyttämisen** kiuus / ia piti swren waiuan synnytteisens.

Johdos verbistä (→) *synnyttää*.

synnyttäväinen s. tai a. 'synnyttävä, synnyttäjä' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-139-[JER-13:21]] Sille sine olet nein heiet totuttanudh itzes watan / ette he Ruchtinat / ia pämiehet olla tachtoat / Eijkö murehet sinua käsittene ninquin **synnyttäueiste** waijmo?
- [A-III-278-[PS-48:7]] Wapistos ombi heite sielle käsittänyt / ia Adhistos ninquin **Synnytteueisen**.

Johdos (→) *synnyttää*-verbin partisiippimuodosta *synnyttävä*.

synnyttää v. 'synnyttää, saattaa alkuun, saada aikaan' (myös kuv.)
(1544) 150 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-84-[LK-1:31]] Catzos / sinun pitä sijttämen cohduzas ia **synnyttämen** poijan / ia sinun pite cutzuman henen nimese IESUM.
- [A-II-329-[AP-7:8]] Ja Isaach **synnytti** Jacobin / Ja Jacob **synnytti** ne Caxitoistakymende Esijse.
- [A-I-259-[PS-7:15]] Catzo henelle ombi paha mielese / Onnetutta hen raskas on / Mutta henen pite wäryte **synnyttämen**.
- [A-I-461] Sinun Sanas cautta sine meite **synnyttit** / cosca emme me miten olluuat / ia sen Sanas cautta sine meite wastudesta **synnyttit** / iotca olima onnettomast Adamist syndynehet / ia sille samalla sine elettet ia caswattat / iotcas **synnyttit**
- [A-I-642] Anna puchtan cwlemisen / yxikerdhajinen näky / sydhemien hurscaus / rumin hallitzemus / oijkeat aijatuxet / sydhemien ia suun ketkemisen / senpälle / etteij sydhen siselde wärytte sighiteis / eijke kieli mös wlos **synnytteis** / eijke falskia puhuijs
- [A-III-527-[JES-66:9]] Pidheisko minun ioca mwdeh saatan **synnyttämen** / ei Itze mös **synnyttämen** / sanopi HERRA? Pidheiskö minun andaman muidhen **synnytte** / ia itze hedhelmetoin oleman

Johdos verbistä (→) *syntyä*. Agricolalla *synnyttää* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *jällenssynnyttää*.

synnytyys, -öis s. 'synnytys' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-713] Me rucolema sinua laupias Ise – – ette hen sinusta auitettuna / ia kiewijetettynä / rauhalisen ja hookian **synnytyksen** saadha madhaijsi

- [A-I-429] LAhijoitta HERRA sinun paluelioilles / taijwalisen Armon lahia / ette ioijlla / pyhen Neitzen Marian **synnytos** oli terweydhnen alcu / nijllen mös henen syndymisens iuhla / saattakan rauhan liseyxen
- [A-III-142] Me waiuaset synniset rukolema sinua – – Ettes caikillen raskaille vaimoille hokian **synnytyxen** / ia heidhen lapsilles terueydhnen annaisit.

Johdos verbistä (→) *synnyttää*.

synt|i, -y s. 'synti, synninteko, perisynti' | (1543) 1108 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-15-[JH-20:22]] ioillen te **synnyt** andexiannat / nille ne andexiannetan.
- [A-I-148-[BAR-2:33]] ia pite minun Nimeni pälle muijstaman / ia poijskiendymen heiden couacoruaudhestans / ja heiden **synnistens** / Sille heiden pite muijstaman quinga heiden Iseins käsi kieunyt ombi / iotca Herran edhes **syndi** tehnyt olit.
- [A-I-835] Ette miteikene eij ole wscosta / se ombi **syndi** / se on / eij miteken pidhe tecktemen / iotas edh wscu Jumalan mielen ielken oleua.
- [A-II-481] **Syndi** cutzutan Ramatus / ei waan se wlconainen Töö eli Teco / mutta mös caiki se / quin wetä ia kiende sen wlconaisen Töön polen
- [A-III-463] Willimariat) ouat ne vlconaiset **Synnit**. Röuetus / Ratelus / Horuus / Miestappo / Murhaus / ette tapoit Prophetat ia Christusen.
- [A-II-410] se toinen Adam oli meiden pälen **Synnin** saattanut / sen wanhan lihalisen Syndymen cautta.

Ajatuksissa, sanoissa tai teoissa tapahtuvaa Jumalan tahdon tai kristillisen moraalin rikkomusta merkitsevä *synti* on lainaa ruotsin sanasta *synd*, joka on alkuaan merkinnyt välttämätöntä asiaa, laillista estettä tms., mutta on saanut uuden merkityksen kristinuskon leviämisen myötä. Agricolalla *synti* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *julkisynti*, *kuolemasynti*, *nuoruudensynti*, *perisynti*.

► Streng 1915 218; SKES 1969 *synti*; SAOB 2000 *synd*; SSA 2000 *synti*; NES 2020 *synti*.

syntienanteeksiantamus s. 'syntien anteeksiantamus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-757] Ja tesse ydes Christilises kirckosa / on **syndijenandexiandamus**.

Substantiiveista (→) *synti* ja (→) *anteeksiantamus* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla yleensä sanaliittona.

syntiitehdä, syntiä-, synnii- v. 'tehdä syntiä' | (1544) 58 esiintymää

- [A-I-123-[4MS-16:22]] Ah caikein wäkewin Jumala / ioca olet caickein lihain hengein Jumala / ios yxi Mies ombi **Synditehnyt** / pitekö sis sinun caike Seura wastian wihastuman.
- [A-I-284-[PS-51:6]] Sinun aijnosan wastian mie **syndietein** / Ja pahoin teghin sinun edhesses.

- [A-I-577] Terue corckia ja callijn weri / minun HERRAN Jesusen Christusen ristinnaulitun hawojista ioxeua / Muista HERRA sinun londocappales pälle / iongas pyhelle werelles lunastit / mine cadhun **syndijetehneheni**
- [A-II-214-[LK-15:18]] ISE / mine olen **synditehnyt** Taiuan ia sinun edeses
- [A-III-365-R] Kirous Nin hen site Epeiualata cutzu / ette he henes **Synniteit** / ia kirouxen Ansaitzit.

Substantiivista (→) *synti* ja verbistä (→) *tehdä* muodostettu yhdyssverbi. Samat osat esiintyvät Agricolalla myös sanaliittona.

***syntikuorma s.**

Syntikuorma ei esiinny Agricolalla kiteytyneenä yhdyssanana vaan genetiivialkuisena sanaliittona *synnin coorma* (1544).

► Jussila 1998 *syntikuorma*.

syntinen, synninen, synnynen, syntynen s. tai a. 'syntinen (ihminen t. asia), synnintekijä' | (1544) 214 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-286-[PS-51:15]] Sille mine tadhon ne ylitze kieunehet sinun Tielles opetta / ette **Syndiset** sinun tyges palaijaijsit.
- [A-I-378] Racas Ise / minun HERRAN armadha minun **syndysen** pälle
- [A-I-558] IJancaikinen Laupias Jumala / mine waijuanen **syndinen** tulen sinun tyges saaman sinun armoijas / terweyttes / raijti huttas / ia autuahuttas
- [A-II-181-[LK-6:34]] Ja ios te lainat nijlle ioilda te toi uot iellessauanne / mike kijtos teille sijte on? Sille **Syndisetki synnisille** lainauat / ette he tasan iellensse sauat.
- [A-I-605] anna minulle lepitze sinun pyhimen armos / ette mine ynne Petarin cansa idkisin minun syndijeni / ja sen **synnisen** waijmon cansa sinua teudhelisesta racastaijsin
- [A-III-83] tunnustakam meitem wihileitzexi waiwasexi **synnysexi** / ninquin me mös olemaki
- [A-III-674-[MIK-2:0]] Ette Epeiualus / Inhimisten oppi / ia wäre Jumalan paluelus / caikinaiset Pahannoxet ia **Syndiset** elemet Mötens wetäuet / Senteden / hen tesse Laitta Ahneudhen ia Wäkiuallan.

Substantiivista (→) *synti* johdettu nomini, jota käytetään sekä substantiivina että adjektiivina. Rinnalla esiintyy samoista aineksista muodostettu (→) *synneinen*.

syntiufri s. 'syntiuhri' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-646-[HEB-10:8]] Edhelle quin *hen* sanoi / Wffri ia Lahia / Poltewffri ia **Syndiwwfri** et sine tactonut / eikä mös sinun keluanuet (iotca Lain ielkin wffratan)

Substantiiveista (→) *synti* ja (→) *ufri* muodostettu yhdyssana.

syntiätehdä → syntiitehdä

***synty** s. 'syntyminen, synty'

Syntyä-verbin takaperoisjohdos *synty* ei esiinny Agricolan kielessä. Agricolan *syndy*, *synnyt* -esiintymät edustavat joko (→) *syntyä*-verbiä tai substantiivia (→) *synti*.

► Jussila 1998 *synty*.

syntyminen s. 'syntyminen, synty' | (1544) 18 esiintymää

- [A-I-348] ANna meille Ise caixiwaldias Jumala / ette iotca sinun Sanas wden **syndymisen** paijstella ylitze walistetan / sekin paijstais meiden Töijsem / ioca wskon cautta mielese kijlde
- [A-II-162-[LK-1:14]] Ja monda iloitzeuat ylitze henen **syndymisens**.
- [A-III-77] Ja sielle hen nechtin ia etzittin nilte Tieteilte / ioilta hen cumartin ia lahiottijn toisna woonna henen **syndymisens** ielkijn.
- [A-III-548] Prophetan Kiusaus tesse vlosmaalatan – – Nyt hen **syndymistens** sadhattele. *etc.*
- [A-III-692-R] Waimoixi) Epeileuet / heicot / surkiat / ia walittauaiset / Nin quin **Syndymisen** Kiwus.

Johdos verbistä (→) *syntyä*. Agricolalla *syntyminen* esiintyy myös perusosana yhdys-sanoissa (→) *jällenssyntyminen*, *uusisyntyminen*.

syntymys s. 'syntyminen, synty' | (1544) 7 esiintymää, myös Westh

- [A-I-17] Pyhen Johanesen Castaijan **syndymys**
- [A-I-348] LAijna meille / Caikiwaldias Jumala / ette sinun aijnocaijses lihan cautta wsi **syndymys** / meite wapadhais / ioijta se waha orijaus / Synnin Ikeen alla pitele
- [A-I-842] Jos nyt tesse ombi iocu rucous / eli toijuotus lisettepä / nijn on tosin nijnnen edheste rucoleminen / iotca täte **syndymyst** / ia täte Eijtiije kiroleuat.

Johdos verbistä (→) *syntyä*. Agricolalla *syntymys* esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (→) *uusisyntymys*.

syntymä s. 'syntyminen, syntymä' | (1544) 5 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-29] Joulu / Christus[en] **syndyme**
- [A-II-21-[MT-1:1]] TEme ombi Kiria Jesusen Christusen **syndymest** Daudin poian / Abrahamin poian.
- [A-II-410] se toinen Adam oli meiden pälen Synnin saattanut / sen wanhan lihalisen **Syndymen** cautta.

Johdos verbistä (→) *syntyä*. Sama johdos esiintyy useiden sanaliitoiksi kirjoitettujen luonnollisten yhdyssanojen alkuosana. Agricolalla *syntymä* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *uusisyntymä*.

syntymä juhla s. 'syntymäpäiväjuhla' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-62-[MT-14:6]] Coska sis Herodesen **syndyme Juhla** pidhettin / hyppeisi Herodian tyter heiden edhesens. Ja se kelpas Herodesen.

Substantiiveista (→) *syntymä* ja (→) *juhla* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51.

syntymä maa s. 'synnyinmaa' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-372] Templin sine totije / Egiptin sine pakenit / Sieldes iellens palait sinun **syndyme maalles** / Olit alemainen wanhimillas

Substantiiveista (→) *syntymä* ja (→) *maa* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Rinnalla esiintyy myös geneetiivialkuinen (→) *syntymänmaa*.

► Toropainen 2017 51, 116.

syntymänmaa s. 'synnyinmaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-791] sine meille osottat / quinga ylenpaldisesta sine olet parambi Ise / ja opetat / mös temen aijalisen Isen / **Syndymenmaan** / ysteuet sughut / tauarat / lihan mös ja weren / ia mite ikenens mailmasa corckia ombi / sinun tedhes ylencatzoman.

Substantiiveista (→) *syntymä* ja (→) *maa* muodostettu yhdyssana. Rinnalla esiintyy sanaliittomuotoinen (→) *syntymä maa*.

syntymä päivä s. 'syntymäpäivä, syntymän päivä' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-22] Marian **Syndyme päiue**
- [A-III-48-[SRN-7:2]] COlema peiue ombi parambi / quin **Syndymä peiue**.

Substantiiveista (→) *syntymä* ja (→) *päivä* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Rinnalla esiintyy genetiivi-alkuinen yhdyssana (→) *syntymänpäivä*.

► Toropainen 2017 51, 116.

syntymä sija s. 'synnyinpaikka' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-154-[1MS-32:9]] / HERRA / sine ioca minulle sanonut olet / pala sinun mahas iellense / ja sinun **syndymä sijaas** / ja mine tahdon sinulle hywe tehde

Substantiiveista (→) *syntymä* ja (→) *sija* muodostettu sanaliitto, joka muotonsa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017, 51.

syntymä vuosi s. 'syntymävuosi' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-32] Ota se wehin Lucu Herra Christusen **syndyme wodhesta** / ia rupe lukeman oijkean polen pein
- [A-III-435] Prentattu Stocholmis Amundi Lauritzan Poialda. Christusen **Syndime Wodhesta**. 1551. Augusti. 28.
- [A-III-792] sielle palio Rutost cooli ia HERRAN **sundyme woosi** oli.

Substantiiveista (→) *syntymä* ja (→) *vuosi* muodostettu sanaliitto, joka muotonsa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017, 51, 116.

syntynyt → **jällenssyntynyt, keskensyntynyt, äskensyntynyt**

syntyvä a. 'vastedes syntyvä, tuleva' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-241-[PS-22:32]] He tuleuat ia henen Wanhurskauttans sarnauat / **syndyuelle** Canssalle / ette hen site teke.

Verbin (→) *syntyä* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

syntyväinen → **jällenssyntyväinen**

syntyä v. 'syntyä' | (1543) 143 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-9] Ja mine vscon Jesusen Christusen / hänen ainoan Poiansa päle / meiden Herran. ioca on sikinyt pyheste hengestä / **Syndynynt** neitzeste Mariasta Pinattu poncius Pilatusen alla / Ristinaulettu / coletettu / Ja haudattu.
- [A-II-10] Coska hen sis leusi temen Christusen iuri ilman syndi **syndynyxi** ia eleuen / nin hen edesastui / kiusasi hende / asetti moninaiset wäghytoxet
- [A-I-93] Waicka he ouat sangen pienet. quiten heist **syndy** mackiat änet.
- [A-II-28-[MT-3:00]] Quitengi että ne ouat nijn viha täyne / ia pahinda laija / Nimitetän he tessä Kykärmexi / eli Vaskikärmexi / Ja heille ombi sencaldainen london / että he emensä tappauat **syndyesens**
- [A-II-75-[MT-19:12]] Sille että mutomat ouat cohitut / iotca eitins cochdust nin **syndynyuet** ouat
- [A-III-312-[PS-72:0]] Senteden Daudid rucolepi / ette Jumala annais Christuses (ioca lupauxen ielkin henen Siemenestens / se on / Neitzest Mariast oli **syndyueinen**) henen woimans / ia meiden wiholiset domitzeman ia cadhottaman
- [A-I-248] Kitossana Engeleilde Christusen **syndyyte**

Verbillä on vastine kaikissa lähisukukielissä sekä komissa. Mahdollisena vastineena on aiemmin esitetty myös unkarin *ellik* 'synnyttää, poikia', mutta tätä rinnastusta enää yleensä hyväksytty. Sanavartaloa on perinteisesti pidetty vanhaan perintö-sanastoon kuuluvana, mutta on mahdollista, että se on hyvin vanha kantairanilainen laina. Verbille rekonstruoitua alkumuotoa **dzhen-* edustaa mm. sogdin *zn-* ja hotanin (khotanin) *ysan-* 'synnyttää'. Agricolan Rukouskirjan otsikossa esiintyvä *syndyyte* 'synnyttyä' on temporaalirakenne, jossa predikaattiosana on partitiivisijainen partisiippi. Vastaava muoto tunnetaan erityisesti itämurteissa. Agricolalla *syntyä* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *jällenssyntyä*, *ulossyntyä*.

► SKES 1969 *syntyä*; UEW 1988 439; Itkonen-Kaila Vir. 1991 275–276; Koivulehto 1999b 222; SSA 2000 *syntyä*; EES 2012 *sündima*; Holopainen 2019a 227–228; NES 2020 *syntyä*.

sysäitä v. 'sysätä, työntää' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-261-[PS-10:10]] Hen paijska ia alaspolke / ia mahan **syseije** / sen Kieuhēn wäkiwallalla.
- [A-III-569-[VLT-1:13]] Minun Jalcani eteen hen wercon wiritti / ia minun tacaperin **syseisi**
- [A-II-39-[MT-7:25]] Ja sadhe langeis / ia wirdhat tulit / ia twlet puhalsit / ia **syseijsit** sen hoonen päle / ia ei quitengan cukistunut / Sille että hen oli callion päle perustettu.
- [A-II-204-[LK-12:5]] Pelietke hende iolla wäki ombi / sijttequin hen tappaanut on / mös Heluettin **syseite**.
- [A-I-185-[2MS-15:1]] MIne tadhon HERRALLE weisatta / Sille hen on Cunniallisen Töön tehenyt. Hingisten / ia Rattan hen on mereen **sysäinyt**.

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy verbiin (→) *sysätä*. *Sysäitä*-tyyppisiin paradigmoihiin sisältyy analogiamuotoja, joiden takia paradigmoja on vaikea erottaa toisistaan. Agricolalla *sysäitä* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *kokoon-sysäitä*, *maahansysäitä*.

► Hakulinen 1979 265–268, 273–274.

sysätä v. 'sysätä, työntää' | (1544) 11 esiintymää

- [A-I-239-[JES-26:5]] Ja hen alasnotkista ne / iotca corckialla asuuat / sen corckian caupungin hen alenda / Ja / hen **sysä** sen hama Maan saacka niijn ette hen tommosa maca.
- [A-II-183-[LK-6:49]] Joca taas cwli / ia ei tehnyt / se on sen Inhimisen caltainen ioca Honensa rakensi maan päle ilman aluxeta Jonga päle wirta **syses** ia cocta cukistui
- [A-III-317-[PS-74:3]] Talla heite Jalghoillas / ia **syse** heite iuri pohiahan / Se wiholinen ombi caiki raiskanut Pyhydheses.

Verbin vartalolla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Sanavartalo katsotaan vanhaan perintösanastoon kuuluvaksi. Suomen murteissa siihen on liittynyt erilaisia johdinaineiksia, mistä syystä samaa merkitsevät rinnakkaisjohdokset

(→) *sysäitä* ja *sysätä* taipuvat eri tavoin. Agricolalla *sysätä* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *alassysätä*, *poissysätä*, *ulossysätä*.

► SKES 1969 *sysätä*; UEW 1988 768; SSA 2000 *sysätä*; NES 2020 *sysätä*.

syttävä → ylessyttävä

syttää v. 'syttää' (myös kuv.) | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-111-[5MS-32:22]] Sille Tuli ombi **syttynyt** minun vihasani / Ja poltaman pite haman alamajisen Heluetijn.
- [A-III-568-[VLT-1:20]] Minun sydhemen **sytt** minun Rumissani / Sille mine olen / teunens murechta

Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on johdos verbistä *syteä*, joka suomen murteissa merkitsee rivakkaa iskemistä ja jolla on vastineita itäisissä lähisukukielissä. Johtamisen välivaiheena on ollut verbi *syttää*, jolla on tarkka vastine inkeroisessa ja vatjassa. Tuli on ennen aikaan sytytetty piikivellä iskemällä. Kanta-verbi *syteä* on selitetty vanhaksi iranilaiseksi lainaksi, johon on verrattu mm. osseetin kielen sanaa *sūzyn* 'poltaa, sytyttää, palaa'. Toisaalta *syteä*-verbiä on arveltu myös iskemisestä syntyvää ääntä jäljitteleväksi omaperäiseksi sanaksi. Suomen kirjakielessä verbi *syteä* on ensi kertaa mainittu vuonna 1702 Henrik Florinuksen sananlaskukokoelmassa. Agricolalla *syttää* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *ylessyttää*.

► SKES 1969 *syteä*, *syttyä*; Koivulehto 1999b 223–224; SSA 2000 *syteä*, *syttyä*; Holopainen 2019a 225–226.; NES 2020 *syttää*.

sytytetty a. 'sytytetty, kytevä' | (1544) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-I-506] Sinua hartasta me rucolema / ettes meille sinun Armos liseisit / ja sen wehen **sytytettyn** wscon Kipinan / aijna enemini ja enemini yleshehutaitsit

Verbin (→) *sytyttää* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös normaaliin paradigmaan kuuluvana taivutusmuotona.

sytyttää v. 'sytyttää, panna palamaan' (myös kuv.) | (1544) 44 esiintymää, myös Westh

- [A-II-202-[LK-11:33]] Eikengen **sytyte** Kynttelele / ia pane ketköön / eike mös wacan ala / mutta Kyntteleialgan päle
- [A-III-650-[AM-5:6]] Etziket HERRA / nin teiden pite elemen / Ettei Tuli Josephin Honehesen **sytyteteisi** / ioca culuttapi / ia eikengen sammutais site Bethelis.
- [A-I-7] Ja me rucoelma ettes mös meidhen Sydhemet wscosa sinun tyges käänneseit / Toijwohos kijniteisit / Rackauteen **sytyteisit**

Johdos verbistä (→) *syttää*. Agricolalla *sytyttää* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *sisälsyttää*, *ylessyttää*.

sytytös s. 'sytyttäminen' (kuv.) | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-414] LAijna meille / Ise caikiwaldias Jumala / ette sinun kircaudhes walghistus / meidhen pällen aijna paijstais / Ja sinun walkeudhes leiimahus / pyhen hengen **sytytoxella** / heiden sydhemes wahwistais /

Johdos verbistä (→) *sytyttää*.

syvelmä s. 'syhyävä ihottuma tms.' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-784-[5MS-28:27]] HERRAN pite sinun lömen Egyptin Paisumilla / Weripahckoilla / Ruuilla ia **Syuelmillä** / ettei sine taidha paratta.

Verbiin (→) *syhyä* perustuva johdos. Sanansisäinen -v- on h:n katoamisen johdosta tavunrajalle syntynyt siirtymä-äänne.

► SKES 1969 *syhyä*.

syvyys s. 'syvyys, uumen, meren syvyys, meren pohja; syvällisyys; kuoleman valtakunta, helvetti' | (1544) 35 esiintymää

- [A-III-312-[PS-71:20]] ia taas sine haet minua vlos sijte Maan **sywydheste**.
- [A-I-179-[JON-2:4]] Sine nackasit minun **sywuydehen** keskelle mertä / nijn ette aallot minun ymberipörijttit
- [A-II-514-[2KOR-11:25]] Colmasti mine olin Haaxiricossa. Ööseen ia peiuen mine Meren **sywydhes** culutin.
- [A-III-373-[PS-107:24]] he rupeuat cochta alghusta tutkiman Jumalan edeskatzomisen **sywuytte** / ia turhan heidens sen cansa waiwauat / ios he olisit Jumalalda wloswalitut
- [A-II-441-R] Eli cuca tachto alasastu **Sywuytehen**? (Se on / Christusta coolleista iellenshakia)
- [A-II-691-[ILM-11:7]] Ja coska he heidhen Todistoxens loputanuet ouat / nin se Peto ioca **Sywuydhest** ylesastui / pite heiden cansans Sotapitemen ia heite ylitzeuoittaman ia tappaman heite.

Johdos adjektiivista (→) *syvä*.

syvä a. 'syvä, upottava; syvällinen, arvoituksellinen' | (1544) 24 esiintymää

- [A-II-58-[MT-13:5]] Mutamat taas langeisit kiwistön / cussa ei ollut heille palio mulda / ia pijan ylesnousit / Sille ettei heille ollut **sywe** maa
- [A-I-293-[PS-86:12]] Sille sinun hywuydhes ombi swri minun pälleni / Ja sine olet pelastanut minun Sijeluni sijte **syweste** heluetiste.
- [A-II-386-[AP-27:28]] Ja he wlosheitit Lodhirihman / ia leusit caxikymmende kyneret **syuen** / Ja he tulit wehen paramin edes / nin he taas wlosnackasit Lodhirihman / ia leusit wisitoistakymmende kyneret syuen.
- [A-III-307-[PS-69:3]] Mine waion **syuehen** Mutahan / iossa ei pohia ole

- [A-I-645] Anna ia lisä minulle aijna luoja wscō / horijumaton toijuus / teudhelinen rackaus / **sywen** neurydhen / woijttamattoman kerssimisen rumin ia sijelun ijancajkisen puchtaudhen
- [A-III-728] Nyt / ette henelle olit sangen **syuet** / salaat ia Pimiet Näghyt (iotca lehes Danielin Näghöin caltaiset ouat) ilmoitetydh.

Sanalla on varma vastine kaikissa lähisukukielissä. Samaan yhteyteen kuuluu myös saamen pohjoista tai ulappaa merkitsevä *davvi* sekä mahdollisesti marin sanavartalo *tii-* mm. adverbissa *tüinö* 'ulkona'. Sukukielten vastineista päätellen sana on alkuaan ollut *t-*alkuinen. Etäisempi alkuperä on kiistanalainen. Toiset tutkijat ovat yhdistäneet *tivä*-tyyppisen vartalon sanaan (→) *tyven*, jolle on esitetty vastineita myös etäisemmistä etäsukukielistä. Tällöin *syvä* voisi kuulua kielikunnan vanhaan perintösanastoon. Toisen selityslinjan mukaan itämerensuomen ja saamen sanavartalo on lainaa germaaniselta taholta. Kantagermaanin alkumuotoa **deupa-z* edustaa esim. ruotsin *syvää* merkitsevä *djup*. Eräät Agricolan esiintymät voidaan tulkita substantiivisiksi. Muutamat taivutusmuodot ovat kiteytyneet erillisiksi adverbiksi.

► SKES 1969 *syvä*; T. Itkonen 1982b FS Sköld 161–164; UEW 1988 525–526; Hahmo 1994a 46–48; SSA 2000 *syvä*; LÄGLOS 2012 *syvä*; NES 2020 *syvä*.

syvähän *adv.* 'syvälle (maan sisään)' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-304-[PS-140:11]] Henen pite wlgoswaristaman heiden pällens pitkeijsen Tulen / henen pite Tulella heite lömen **sywehen** alas maan sisellen / Etteij he sillen pide ylesnouseman.
- [A-II-183-[LK-6:48]] Hen on sen Inhimisen caltainen / ioca henen Honeens rakenda / ia caiua **syuehen** ia panepi aluxen callion päle.

Adjektiivin (→) *syvä* illatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

syvälle *adv.* 'syvälle, syvävetiselle kohdalle' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-176-[LK-5:4]] Ja quin hen lackasi puhumast / sanoi hen Simonille / Wie **syuelle** / ia wlosheitteke teiden werckona apaialle.

Adjektiivin (→) *syvä* allatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

syvästi *adv.* 'syvästi, perinpohjaisesti, syvällisesti' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-748] swruijsta ia murheijsta – Joijsa me olema nijn **sywesti** wppunuet ia kijnitetyt / ette me sinun pälles / ia mös sen pällen / quin olis sinun otolinen / kylmemest meiden mielemme panema
- [A-II-631] hen sijttekin on yxi iwri sangen Jalo Epistola / ioca Christusen Pappiudhesta sepesti ia **syuesti** Ramatuista puhupi

Adjektiivista (→) *syvä* johdettu adverbi. Agricolalla *syvästi* esiintyy myös perusosana yhdysadverbissa (→) *ylensyvästi*.

syväys s. 'syvyys (myös mitta); tutkimattomuus' | (1544) 26 esiintymää

- [A-I-131-[NEH-9:11]] olet heiden ethens sen Meren halaisut / niñ ette he quiuana Meren lepitze keuit / Ja heiden Tacanaijaiait wpotit **syweyten**
- [A-I-186-[2MS-15:8]] Ja sinun tuulispäses / ylesannoit wedhet heidhens / ia wirtawaijset wedhet cokon pisänyit / Ne **syweydheth** culgeskelit toijnen toijsestans keskelle mertä.
- [A-I-473] Ette me Rackaudhesa kijnnijwrtuisima ia wahwistuisima / Ette me caikein pyhein cansa käsitteisim / mike olis se pituus / ia Laawius / se **syweys** ia corckius
- [A-I-224-[lis.DANC-0:54]] Kijtetty olgho sine / ioca Cerubin pälle istudh / ja **Syweyتهen** näet

Johdos adjektiivista (→) *syvä*.

syvään → **syvähän**

syy s. 'syy, aihe, vika, peruste, rikos, synty, oikeusasia' (1544) 123 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-280-[PS-35:20]] Sille he kieherewet wahingota tedhexens / ia etziuet wärie **Syite** / niñte hiliaijsita wastan Maakunnasa.
- [A-II-75-[MT-19:3]] Mactako mies eritä emännestens caikinaisen **syyn** tehden?
- [A-I-697] tosin tulcohon sangen wähin weren wahingo / ia wighattomille wehelle waijwalla tapachtukoon wojitto / niñlle / ioijnenga **syy** sinulle näky hurscamaxi / ette sota pian loppuijsi
- [A-III-178-[JH-19:19]] Mutta Pilatus kirioitti ydhen päle kirioituxen iossa henen colemans **syy** oli kirioitettu / Ja pani sen ristijn Jesusen päen päle / Ja oli kirioitettu. Jesus Nazarenus Judasten Kuningas.
- [A-III-458-R] **Syy** / mixi hen heiden wffrins poishylke. Ette he Lehimeisens ylecatzoit / wihasit / caedit / tapoit / *etc.*
- [A-I-637] se on meiden **szyy** ja nudhe heiden wastans
- [A-I-737] Laijskudhesa / horuxisa / salawoteijsa / warckaudhesa / walhesa / pilcasa – – ja caikilla modhoijlla / ioijlla mine hauras Inhiminen / ja syndinen wojin ricko / minun nuchtelani / minun sangen swrella **szylleni**.
- [A-I-265-[PS-17:2]] Toijmita sine minun **syyn** / ia catzokan sinun Silmes mike oiikeus on.

Sanalla on muotonsa ja merkityksensä osalta tarkkoja vastineita kautta itämeren-suomen. Se kuuluu etymologisesti yhteen puun säiettä tai vuosilustoa merkitsevän ikivanhan *syy*-sanan kanssa. Tällä on vastineita samojedikieliin asti. Merkityksen on oletettu muuttuneen niin, että konkreettista säiettä tai juonnetta merkitsevä *syy* on saanut abstraktimman lisämerkityksen 'alkujuonne' ja tästä edelleen merkityksen 'aihe'. Agricolalla *syy* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *pääsyy*.

► Hakulinen Vir. 1948 214; SKES 1969 *syy*; UEW 1988 443; SSA 2000 *syy*¹, *syy*²; EES 2012 *süü*; NES 2020 *syy*.

syyhytä → syhytä

syyli s. 'peruspilari t. -palkki' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-853] yxi totudhen patzas / **syyli** / pilari / ja pärustus.

Laina myöhäismuinaisruotsin sanasta *syl*, jota nykyruotsissa vastaa *syll* 'vuoliainen, niskahirsi'.

► Streng 1915 219; SKES 1969 *syyli*; SAOB 2000 *syll*.

syylinen a. 'syyllinen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-5] Sille / cussa ei Christus ole / sielle on wiele nyt Kirous / ioca ylitze
Adamin ia caickein henen Lasteins langeisi coska hen oli synnin tehnyt / ette he
caiki tynni Syndijn / Coleman / ia Heluetin wicapää*t* ia **syyli***set* pidheis oleman.

Johdos substantiivista (→) *syy*. Agricolan johdos voidaan tulkita joko substantiiviksi tai adjektiiviksi.

syyminen s. 'syhyminen, kihelmöinti' (kuv.) | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-618] Silmein corghotuxen / watzan laijnohudhen / lehimeisten pilcan /
panetuxen synnit / ylewisudhen **szymisen** / Rickaudhen himon / wallan oton /
turhan cunnian pydon / wlconkullaijsudhen pahudhen /

Johdos verbistä (→) *syhyä*. Sanansisäisen *h:n* katoa esiintyy etelähämäläisissä murteissa. Ainakin yhdessä Agricolan Rukouskirjan kappaleessa on *szymisen* korvattu muodolla *kyszymisen*. Tämä on kuitenkin virheellinen korjaus, sillä kyseinen tekstinkohta on käännös latinan ilmauksesta *curiositatis pruriginem*, jota *sy(h)yminen* vastaa tarkasti.

► Gummerus 1955 397; Rapola 1966 252–253; Kiuru 1988a 176 alav.

syypää s. tai a. 'syypää, syyllinen, velvollinen' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-380] Ota / ota he hwtauat / Täte ristinnaulitta he tactouat / Surmahan **syypääxi** he sanouat
- [A-II-500-[2KOR-3:00]] Bockstauin opetus / ombi palias Laki ia Tecoi*ja* opetta ilman Jumalan Armon tundemista / ionga cautta caiki Domitan ia cadhotetan / ia Cooleman **syypääxi** tutan
- [A-III-758] Sihen he itze tila ia **syypä** olit / iotca heiden Waimoins murehuti*t* ia saatoit idkemen.
- [A-II-449-[ROM-13:00]] Mailmalinen Esiwalta ombi senteden / Ette meille olis vlkonainen Rauha / Senteden ombi omatundo welghalisesta Rackaudesta **sypä** heite cwleman.

Substantiiveista (→) *syy* ja (→) *pää* muodostettu yhdysnomini.

syyri s. 'syyrialainen' | (1551) 5 esiintymää

- [A-I-253] Aedom / Ismael / Moab / Hagar. Gebal / Ammon / Madian / Sissar. Amalech / philistin / Tijri. Assur / Lothin poiijat **Sijri**. Oreb / Szeb / Sabach / Salmuna. Jwttahillen olit waijwana.
- [A-III-294-[PS-60:2]] Coska hen oli sotinut **Syrein** cansa Mesopotamiast / ia ninen Zoban **Syrein** cansa.
- [A-III-659-[AM-9:7]] Eikö te Israelin Lapset minulle nin oletta quin ne Ethiopit / sanopi HERRA? Eikö mine Israelin Egyptista vloswienyt / ia ne philisterit vlos Caphthorist / ia ne **Syrit** vlos Kirrist?

Ilmeisesti latinan monikkomuodosta *syrii* 'syyrialaiset' (yks. *syrius*) lainattu etnonymmi. Samasta muodosta on lainattu ruotsin *syrier* tai (vanh.) *syrer*. Agricolan Rukouskirjan runoesimerkki viittaa psalmissa 83 mainittuihin Israelin viholliskansoihin.

► SAOB 2000 *syrier*.

syyria s. 'syyrian kieli' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-69-[MT-16:00]] Sine olet Petari) Cepha **Syriaxi** / Petros Grekixi / cutzutan Somexi Callio.

Laina latinan kreikkalaisperäisestä sanasta *Syria* 'Syyria, Syyrian maa'. Sama sana esiintyy myös Agricolalla maan erisnimenä.

► SAOB 2000 *syrian*.

syyrialainen s. 'syyrialainen, Syyriasta kotoisin oleva henkilö' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-175-[LK-4:27]] Ja monda Spitalista olit Israelis Heliseusen Prophetan aijalla / ia eikengen heiste puhdastettu / wan Naaman **Syrialainen**.

Johdos substantiivista ja erisnimestä (→) *syyria*, *Syyria*.

syys → **sykysy**

syyskuu s. 'syyskuu' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-22] **Syyskwla** on xxx päiue.
- [A-I-23] Sisellyxet szolet / ia mw. eij läkitta salli **Syyszkw**.

Substantiiveista *syys* (→ *sykysy*) ja (→) *kuu* muodostettu yhdyssana.

syytöin a. 'syytön' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-109-[MT-28:14]] Ja ios se tule Waldamiehen coruille / nin me tahdomme henen lepytte / ia saatam teidhet **syyttömexi**.

Johdos substantiivista (→) *sy*.

syödä v. 'syödä, nauttia, aterioida, purra, käyttää hyväkseen, kuluttaa, hävittää, tuhota' (1543) 361 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-16-[1KOR-11:24]] Ottaca / **sökette** / teme on minun Rumin / ioca teiden edesten annettan / Sen techkette minun muistoxeni.
- [A-III-683-[MIK-7:1]] OY / Ette minulle nin tapactupi quin sille / ioca Winatarhas techtet hakepi / cussa ei ycten Wina Marioi leute **sötä** / ia quitengin kernasti pydheisin sen kypsynen Hedelmen.
- [A-II-52-[MT-11:18]] Sille Johannes hen tuli / ei **södhen** / eike iodhen / ia he sanouat / Henelle on Perchele.
- [A-III-325-[PS-78:45]] Coska hen Turilat heiden secans lehetti / iotca heite **söit** / ia Sammacot quin heite hukutit.
- [A-III-519-[JES-61:6]] Te oletta meiden Jumalan Palueliat. Ja teiden pite Pacanain Hywydhet **sömen** / ia heiden Cunniastans pite teiden pramaman.
- [A-II-250-[JH-2:17]] Mutta henen Opetuslapsens muistit ette Kirioitettu on / Sinun Hones Kiuaus ombi minun **szönyt**.
- [A-III-202] Capeet / mös heilde Cuun **söit** / Caleuanpoiat / Nijttut ia mwdh löit.
- [A-I-94] Jumalottomat [!] wimein **söö**. kijrastulj / ja heluetin öö. Joiille walmjstan Cwma Petzj.
- [A-III-464-R] Palio Canssa tesse Some maalla surckiasti Nelken coolit – – Nin Ettei waiuoin Parcki / wechka / Cordhet ia Acanat **södhit** Hauancoore leiuexi ia widanledhet Caalixi.

Verbillä on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se on perinteisesti laskettu kuuluvaksi ikivanhaan perintösanastoon. Suomalais-ugrilaiselle *sevi*-tyyppiselle sanavartalolle on ehdotettu myös hyvin vanhaa kantairanilaista tai esi-iranilaista lainaetymologiaa. Agricolan *syödä*-verbin taivutusmuotoihin sisältyy useita nyky-suomessa tuntemattomia passiivimuotoja kuten infinitiivimuoto *syötää* 'tulla syödyksi' ja monikon 3. persoonan päätteellä varustettu imperfektimuoto *syödiit* 'tulivat syödyiksi, syötiin'. Agricolalla *syödä* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *poissyödä*, *ylensyödä*, *ylessyödä*, *ympärinssyödä*.

► SKES 1969 *syödä*; UEW 1988 440; SSA 2000 *syödä*; Koivulehto, esitelmä Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa 21.3.2003; EES 2012 *sööma*; Koivulehto 2016 SUST 274 350; NES 2020 *syödä*.

syöjä s. 'syöjä, tuholainen' | (1552) 2 esiintymää

- [A-III-765-[MAL-3:11]] Ja mine tadhon teiden polestan sen **Söyan** / rangaista / ettei hen teille ne Maan hedhelmet hucutaisi
- [A-III-756-R] **Söya**) Caikinaiset iotca Jyuen vahingoittauat.

Johdos verbistä (→) *syödä*.

syöksää → **syöstä**

syöminen s. 'syöminen, nauttiminen, ateriointi; ruoka' (myös kuv.) | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-569] Jolla sine kesket minun tehdhä / se on / söödhe / nijllen sine **sömisen** tauan / ia syyn osottat / quin on / sinun muijstoxes
- [A-II-264-[JH-6:00]] Teme Cap. Ei puhu Leiuen eike winan Sacramentist / waan Hengelisesta **sömisest** / se on / vskosta / ette Christus totinen Jumala ia totinen Inhiminen / henen Werens meidhen edhesten vloswodhatti.
- [A-III-583-R] Teme **Söminen** Merkitze / nijste Epeiumalten Palueluxist / quin he hijsis / Pyhis Metzis / Cuckulois ia Wortein päle wffrasit Eleimit / tapoit ia söit Pirun Cunniaxi / ia sen totisen Jumalan Pilcaxi.
- [A-I-131-[MK-8:1]] NIne peiuiue / coska sangen palio Canssa oli / eike ollut heille miteken **sömist** / cutzui JESUS Opetuslapset tygens

Johdos verbistä (→) *syödä*. Agricolalla *syöminen* esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (→) *ylensyöminen*.

syömys → **ylensyömys**

syömä s. 'syöminen, ateriointi' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-202-[LK-11:38]] Mutta coska Phariseus näki / imecteli hen / ettei hen ennen **sömens** pesnyt.

Johdos verbistä (→) *syödä*.

syömähhammas s. 'poskihammas' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-633-[JOEL-1:6]] Sille ette yxi wäkeue Canssa minun Maani päle ylesmenepi / ia se on lukematoin / iolla ouat Hambaat / quin Jalopeural / ia **sömehambat** / quin Narasialopeural.

Substantiiveista (→) *syömä* ja (→) *hammas* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät myös sanaliittona, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 116.

syömäri s. 'syömäri, ahmatti' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-52-[MT-11:19]] Inhimisen poica tuli södhen ia iodhen / ia he puhuuat / Catzo / site **sömeri** ia winan ioomari / Publicanein / ia synnijsten ysteue?
- [A-II-186-[LK-7:34]] Catzo / Se Inhiminen on yxi **Sömeri** ia Winaniomari / Weronottaiaden ia Synnisten Ysteue.

Johdos verbistä (→) *syödä*.

syöstä, syöksää v. 'syöstä; iskeä yhteen' | (1544) 17 esiintymää

- [A-I-814] etteij me kiusaijan caualiste konstiste woijtetudh / ijancaikisen cadhotuxen **söxeteijsi**.
- [A-II-28-[MT-4:6]] Jos sine olet Jumalan poica / nin **sööxe** sinus alaspein
- [A-II-43-[MT-8:32]] Nin he menit wlgos ia siselkeuit siihen sicain laumaan. Ja catzo / coco sica lauma **sööxihin** mereen / ia wpposit weteen.
- [A-III-601-[DAN-12:40^]] JA lopusa pite sen Etelen Kuningan henen cansans **söxemen** / Ja sen pohiaisen Kuningan pite ninquin Twlispään henen wastans carkaiaaman

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä, esim. viron *söösta* ja liivin *zōoks*. Verbi katsotaan yleensä johdokseksi verbistä (→) *syödä*, joka ruoan nauttimisen lisäksi on vanhastaan merkinnyt mm. uurtamista, kalvamista, syövyttämistä ja kuluttamista. Tosin sellainenkin mahdollisuus on esitetty, että *syö*-vartalo *syökse-/syöksy*-johdoksissa kuuluisi etymologisesti (→) *syvä*-sanan yhteyteen ja sanan sisäinen *-ks*-johdin olisi alkuaan sama aines kuin translatiivin sijapääte. Vartalo-variantti on kuitenkin hypoteettinen ja perustuu *syvä*-sanan osalta pelkästään oletetun johdostapauksen varaan, eikä *syökse*-johdos myöskään ole merkitykseltään aina translatiivinen, niin kuin selityksessä oletetaan. Agricolan kielessä ei esiinny verbin refleksiivijohdosta *syöksyä*, vaan sen asemesta käytetään perusverbin refleksiivisiä taivutusmuotoja (esim. *syöksihin*), tai sitten refleksiivisyyttä osoitetaan refleksiivipronominilla (*syökse sinus*). Suomen kirjakielissä *syöksyä* on ensi kertaa mainittu Kristfrid Gananderin sanakirjassa 1787. Ortografisista syistä Agricolan vartalovariantteja *syöksee* ja *syöksää* on mahdotonta kaikissa tapauksissa erottaa luotettavasti toisistaan, ja samoin on mahdotonta luotettavasti tietää, onko infinitiiviksi tulkittava *syöstä* vai *syöksää*. Varsinaisia perusverbin infinitiiviesimerkkejä ei Agricolalla ole kummastakaan tyypistä, mutta *syöstä*-infinitiivistä on yksi esimerkkitapaus yhdysverbistä (→) *alassyöstä*. Variantti *syös*- edustaa verbin konsonanttivartaloa ja variantit *syökse*- tai *syöksä*- vokaalivartaloa. Agricolalla *syöstä* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *alassyöstä*, *eteensyöstä*, *läpitsesyöstä*, *maahansyöstä*, *poissyökseä*, *ulossyöstä*.

► SKES 1969 *syödä*; Häkkinen 1992 29; SSA 2000 *syöstä*; EES 2012 *sööstma*; Koivulehto 2016 SUST 274 413–414, myös alav. 7; NES 2020 *syöksyä*.

syötellä v. 'syötellä, ruokkia' (kuv.) | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-665-[JAK-5:5]] Te oletta Hercuisa elenyet maan päle / ia oletta teide Hecuman pitenyet / ia teidhen Sydhemen **sötellyet** ninquin Teuraspeiuexi.

Johdos verbistä (→) *syöttää*.

syötetty s. tai a. 'syötetty, syöttö-; syötillä varustettu' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-215-[LK-15:23]] Ja edestoocat se **sötettu** Wasicka / ia tappacat / Sökem / riemuitkam /

- [A-III-588-[HES-34:3]] Mutta te sööt site Lihauata / ia Willoilla te itzenne waateitta / ia teurastit site **Sötetty** / Mutta nijte Lambaita ette te tadho roockia.
- [A-II-11] Ninquin iocu jsai Cala / mwdh pienet Calat ylesniele / nin se itze taas **söötetulle** Ongella otetan.

Verbin *syöttää* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. *Syöttää* ei esiinny Agricolalla persoonamuotoisena verbinä, mutta partisiippi edellyttää tällaisen ole-massaoloa. *Syöttää* on johdos verbistä (→) *syödä*, ja sekä johdin että johdostyyppi ovat ikivanhoja.

syötiläs s. tai a. 'syötiläs, teuraaksi lihotettava eläin' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-84-[MT-22:4]] Taas hen wlgoolehetti toiset palueliat sanoden / Sanocat cutzutuille / Catzo / mine walmistin minun atrian / minun härckeni ia **sötiläni** ouat tapetut / ia caiki ouat walmistetut / Tulcat häihin.
- [A-III-766-[MAL-4:2]] Ja teiden pite vloskeumen ia siselkeumen / ia lihoiman ninquin **sötilät** Wasicat.

Johdos verbistä *syöttää* (→ *syötetty*).

syöttää → **syötetty**

syötävä s. 'syötävä, ruoka' | (1548) 15 esiintymää

- [A-II-66-[MT-15:32]] Mine armadhan Canssan päle / Sentähden että he ouat io colmet peiue minun tykeneni wijpyneet / Ja ei ole heille **söteuet** / Ja en mine tahdo heite tyköeni paastuten poislaske
- [A-II-255-[JH-4:33]] Nin sanoit Opetuslapset keskenens / Lienekö iocu henelle **söteuete** toonut?
- [A-III-187-[JH-21:5]] Sanoi Jesus heille / Pilit ongo teille miten **sötewäte**? He wastasit hende / Ei.

Verbin (→) *syödä* passiivinen partisiippimuoto, joka on kiteytynyt substantiiviksi.

syöväinen → **ylessyöväinen**

säikkä s. 'säikkä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-389-R] Sirtes / ouat Meren woldeit **seiket** / Carit / eli Cardhat weden tasalla.

Sanalla ei ole vastineita sukukielissä, mutta se tunnetaan muusta vanhasta kirja-kielestä, mm. Kristfrid Gananderin sanakirjasta. Ganander yhdistää hiekkasärkkää merkitsevän *säikkä*-sanan hevosen pelotteluun käytetyn räikän homonyymiseen nimitykseen *säikkä*. Pelotteluvälineen nimitys on ilmeinen johdos siitä vartalosta, joka on perustana *säikähtää*- ja *säikyttää*-verbeissä, mutta hiekkasärkkää merkitsevä *säikkä* on todennäköisesti *säie*-sanan yhteyteen kuuluva johdos. Murteissa

tunnetaan *säie*-sanan yhteyteen kuuluvina johdoksina mm. suikaletta, kaistaletta, pirstaletta ym. pitkiä, kapeita kappaleita merkitsevät *säikälä*, *säikkäle*, *säikkö* ym. *Säie* ei esiinny Agricolan kielessä, sen ensiesiintymä on Henrik Florinuksen sananlaskukokoelmassa vuonna 1702. *Säie* on rakenteeltaan selvästi johdos, ja se kuuluu todennäköisesti yhteen ikivanhaa perua olevan, säiettä merkitsevän *sää*-sanan (→ *säätää*) kanssa.

säkki s. 'säkki, pussi; karkeasta kankaasta tehty surupuku' | (1544) 26 esiintymää

- [A-II-233-[LK-22:35]] Ja hen sanoi heille / Coska mine lehetin teijen ilman **Säkite** / ia Taskuta ia Kengete / puuttuico teilde miten? Nin he sanoit / Ei miten.
- [A-III-720] Coska sis Porsas taritan / nin aua **Seckis** / ios se taruitan.
- [A-I-735-[PS-30:12]] Kienne minun parckun iloxi minulle Ricki reweitze minun **seckin** / ja ymberinswöte minua remulla
- [A-III-117-[JES-58:5]] Pidheiskö se Sencaltainen pasto oleman / ionga mine wloswalitzen / ette Inhiminen Rumistans peiuelle waiuapi / eli Pääns callistapi / ninquin Caisila / eli **Säkise** ia Tughas macapi.

Sana on lainaa ruotsin sanasta *säck*. Tämä puolestaan juontuu latinan kreikkalais-peräisestä sanasta *saccus*. Kreikan *sákkos* on lainaa seemiläisistä kielistä, esim. akkadin kielessä säkkiä merkitsevä sana on *šaqqu*. Heprean *saq* merkitsee sekä säkkiä, säkkikangasta että karkeasta kankaasta valmistettua surupukua, joten ”säkkiin pukeutuminen” on ikivanha murheen osoittamisen tapa. Agricolalla *säkki* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *evässäkki*, *karvasäkki*, *lokasäkki*.

► Streng 1915 219; SKES 1969 *säkki*; SSA 2000 *säkki*; SAOB 2001 *säck*; NES 2020 *säkki*.

sälli s. 'sälli, kulkumies' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-361-R] Spermologos (Grekixi / se on Somexi / Lipilari / kielieue / Liucas / Lackari / Prackari / wiettelie ia sencaltaiset **Sellit** ia Cumpanit iotca welellens kylittein itzens eletteuet.

Laina muinaisruotsin sanasta *sälle* 'oppipoika; kulkuri; laiska mies'. Ruotsin sana juontuu alasaksasta ja on alkuaan johdos huonetta merkitsevästä germaanisesta sanasta *sal*. Alkuperäinen sananmukainen merkitys on ollut 'huonetoveri'.

► Streng 1915 220; SKES 1969 *sälli*; SSA 2000 *sälli*; SAOB 2001 *sälle*; NES 2020 *sälli*.

sälyttää v. 'sälyttää, kuormata, lastata' (kuv.) | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-438-[ROM-8:00]] Senteden Jumala lehetti Poiansa / ia **sälytti** henen pälens / meiden synnit / ia nin auitti meite Laki teuttemen / henen Hengens cautta.
- [A-III-697-[HAB-3:6]] We henelle / ioca Tauarans corghotta muidhen Hywydhest / Quincauan se kestepi? Ja **sälyttepi** palio Loca pälens?

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä. Sen alkuperä on kiistanalainen. Etäsukukielistä vastineiksi on esitetty mm. sellaisia samaan aihepiiriin kuuluvia verbejä kuin komin *sōlny* 'nousta, astua (kulkuneuvon)', mansin *tāl-* 'istua (veneseen, ratsaille)' sekä samaa merkitsevät hantin *lel-* ja selkupin *tī-*. Toisaalta on kuitenkin arveltu, että suomen *sälyttää* olisi tavaraa merkitsevän *säly*-sanana johdos eikä kuuluisi lainkaan etäsukukielten sanojen yhteyteen. Joka tapauksessa kantauralilaisella etymologialla on enemmän kannatusta. *Säly* ei esiinny Agricolan kielessä, se tunnetaan vasta 1700-luvun kirjakielestä. Sen vartalo on ilmeisesti samaa juurta kuin sanassa *säle*, joka on ikivanhaa suomalais-ugrilaista perua, mutta itämerensuomalaisten vastineiden puuttumisen takia on mahdollista, että se on suomessa saamelainen laina.

► SKES 1969 *sälyttää*; UEW 1988 434–435; SSA 2000 *sälyttää*; Aikio 2015a SUSA 95 64; NES 2020 *säle*, *sälyttää*.

sänkipelto s. 'sänkipelto, pelto, jolta vilja on leikattu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-457-[JES-1:8]] Mutta mite wiele iellens onopi Zionin Tytterest / se on ninquin Lectimaia Winatarhas / ia ninquin iocu Hacomaia **Sengipellossa** / Ninquin iocu häuitettu Caupungi.

Substantiiveista *sänki* ja (→) *pelto* muodostettu yhdyssana. Leikatun heinän, viljan, parran tms. tynkiä merkitsevä *sänki* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana, vaan se on ensi kertaa mainittu tulkkisanakirjassa Variarum rerum vocabula vuonna 1644. Sanalla on tarkkoja vastineita useissa lähisukukielissä. Etäsukukielistä esitetyt vastineet liittyvät yleisemmin leikkaamiseen tai katkeamiseen, ja niistä osan kuuluminen itämerensuomen sanojen yhteyteen on epävarmaa. Kokonaisuuden perusteella sanan on kuitenkin katsottu kuuluvan vanhaan perintö-sanastoon.

► SKES 1969 *sänki*¹; UEW 1988 31–32; SSA 2000 *sänki*; NES 2020 *sänki*.

sänky s. 'sänky, makuupaikka, vuode, yösija' (myös kuv.)
(1544) 6 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-257-[PS-6:7]] Mine olen nijn wäsnynt hoocauxista / Mine witan minun wooteijni yli öte / ia castan minun **Senghyni** / minun kynelillen
- [A-I-809] Auta ette me sen saman paastolla / coctolisella rauinolla / waatteilla / modholisella **sängylle** / waluamisella / ia soueliaksi hywihin töijhin saattetajisima.
- [A-III-220-[PS-6:7]] Mine olen nin wesynyt hocauxista / mine wirutan minun Wotenä yli öte / ia castan minun **Sengyni** minun kynelilleni.
- [A-III-647-R]] Woote ia **Sengy** cutzutan Kirco ia Altari / – Joissa he Horutta / se on / Epeiumalutta / prucasit.

Lainaa ruotsin sanasta *säng*.

► Thomsen 1869 151; Streng 1915 220; SKES 1969 *sänki*², *sänky*; SSA 2000 *sänky*; NES 2020 *sänky*.

säpäle s. 'säpäle, riekale, sirpale' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-572-[VLT-3:11]] Hen on minun andanut / tielde heirehte / Hen on minua repinyt **säpälexi** / ia turhaxi tehnyt.
- [A-III-572-[VLT-3:16]] Hen ombi minun Hambani **säpälexi** musertanut / Hen Tuhghassa minun kieritti

Sanalla on vastine vain karjalassa. Se on johdos omaperäiseltä näyttävästä vartalosta, jota on arveltu alkuperältään deskriptiiviseksi. Sanalle ehdotettu germaaninen lainaetymologia on torjuttu äänneseikkojen perusteella.

► SKES 1969 *säpäle*; T. Itkonen Vir. 1983 350; SSA 2000 *säpäle*; LÄGLOS 2012 *säpäle*; NES 2020 *säpäle*.

särjetty s. tai a. 'särjetty, rikottu, murrettu, kidutettu' (myös kuv.) | (1544) 10 esiintymää

- [A-III-486-[JES-42:3]] Site **seriettye** Rokoa / ei henen pidhe rickimurendaman / ia suitzeuaist Pellauaist ei pide henen sammuttaman
- [A-I-219] Kijtoswirsi Jumalan Hyuetekoin tedhen / ette hen Rakenda / cocopi / **särietyt** / ia haijotetudh /
- [A-I-286-[PS-51:19]] Adhistettu ia **serijetty** Sydhende / ett sine Jumala ylencatzo
- [A-II-174-[LK-4:18]] HERRAN Hengi ombi minun päleni / senteden ette hen woiteli minun / ia on lehdettenyt minun sarnaman Euangeliumi waiwaisille / Parandaman ne **särietydh** sydhemet

Verbin (→) *särkiä*, *särkeä* partisiippimuoto, jota on käytetty nominin tapaan. Sama muoto esiintyy myös osana *särkeä*-verbin taivutusparadigmaa.

särkeintyä v. 'säryä, rikkoontua' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-546-[JER-18:4]] Ja se Crusi / ionga hen sauesta teki / **serkeindy** henen käsicens.

Johdos verbistä (→) *särkiä*, *särkeä*.

särk[iä, -eä] v. 'särkeä, murtaa, rikkoa' (myös kuv.)
(1544) 88 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-513] Sine ioca yxinens sinun Jumalisella woimallas / olet ialghallas sen Kermen pään litistenyt / ia yxinens wäkewest murendanut ja **serkenyt** olet sen perkelen waldakunnan
- [A-III-292-[PS-58:7]] Jumala **serie** heiden Hambaans heiden Swhuns / Rickimurena HERRA ne Nooren Jalopeuran Söme Hambahat.
- [A-III-144] Ja willitze caiki meiden vihamiesten neuuot / **serkein** heiden woimansa / senpäle ette meiden Elemen / aina sinun turuassas / rauhalinen ia leuolinen olis.

- [A-III-319-[PS-75:11]] Ja mine tadhon **serkie** caiken ninen Jumalattomadhan Wallan / Ette ninen Wanhurskasten wallan pite yleskorghotettaman.
- [A-III-400-[PS-119:126]] Jopa aica on / Ette HERRA siihen iotaki tekis / He ouat sinun Lakis **serkenyet**.

Verbillä on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Sanojen keskinäiset suhteet ovat osittain epäselvät, mutta ilmeisesti sanavartalo kuuluu suomalais-ugrilaiseen perintösanastoon. Agricolalla *särkeä* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *alassärkeä, läpitsesärkeä, maahansärkeä, poissärkeä, rikkisärkeä*.

► SKES 1969 *särkeä*; UEW 1988 32–33; SSA 2000 *särkeä*; NES 2020 *särkeä*.

särmä → niinensärmä

särpää v. 'ryypätä, juoda' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-319-R] Skenckepi / se on / Hen iacapi iocaitzelle mitans ia Osans / quin cungin tule kersie. Mutta sen Tectenrwpun / ne Jumalattomat wimein **serpeuet**.

Verbillä on vastine useimmissa lähisukukielissä. Sanavartalon on arveltu olevan hörppimisen ääntä jäljittelevä onomatopoeettinen muodoste. Samantapaisia verbejä on myös eräissä naapurikielissä, esim. venäjän *serbát'* ja liettuan *srėbti* mm. 'syödä tai juoda hörppiä', joten lainankaan mahdollisuus ei ole pois suljettu. Agricolalla *särpää* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *poissärpää, sisällenssärpää*.

► Ojansuu 1921 36–38; SKES 1969 *särpää*; SSA 2000 *särpiä*; Junttila 2015 105; NES 2020 *särpiä*.

särvin s. 'syötävä, ruoka' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-567] Ja ette mine lihalinen olen / ja myty synnin ala / nijn em mine taidha otta ne Taiualiset **serpimet** / ia sen sinun tygekieumettoman walkeudhes / ilman wärisemete

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy verbiin (→) *särpää*.

säylä s. 'tukipylväs' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-683] pure heneste peretti pois se tulinen cwma **Seule** ja tynghi / ionga pälle hen itzese pimeisse tukepi ia turuapi

Sanalla ei ole vastineita sukukielissä. Murteissa *säylä* tarkoittaa mm. sidevarpua tai -tikkua, merran tai riihen seinän kannatinpuuta tai padon siltatukkia. Sanan alkuperä on epäselvä. Se saattaa olla lainaa germaaniselta taholta, sillä Agricolan Rukouskirjan kyseisessä kohdassa sitä vastaa saksan *Säule* '(tuki)pilari. Toisaalta Kannaksella ja muissakin itämurteissa tunnetaan *säylä* tai *säplä* paistinpannun tai uuniruukun irtovarren nimityksenä. Tämä on lainaa venäjän samaa merkitsevästä sanasta *tšäplja*.

► SKES 1969 *säplä, säylä*¹; SSA 2000 *säylä*.

sää s. 'ilma, sää, säätila' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-13] Swret twlispäadh / ia wilut **säadh**. mine teen / sijrdhan kirdet ia iäadh.

Sanalla on lähisukukielissä vastineita, jotka usein merkitsevät nimenomaan huonoa säätä, rajuilmaa tai peräti myrskyä. Rinnastukset etäsukukieliin ovat erityisesti äännehistoriallisista syistä hyvin epävarmoja, ja näille sanoille on esitetty muitakin selitysvaihtoehtoja. Joka tapauksessa *sää*-sanaa on pidetty vanhaan perintösanastoon kuuluvana.

► SKES 1969 *sää*; UEW 1988 435; SSA 2000 *sää*; NES 2020 *sää*.

säädetty a. 'säädetty, säätämiseen perustuva' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-103-[MT-26:00]] Miecka) Jotca site ilman **sädhetty** wirka eli ilman wallan käskemete likuttauat.

Verbin (→) *säätää* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös osana normaalia taivutusparadigmaa.

säädylisestä adv. 'säädylisesti, säädetyin järjestyksen mukaisesti' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-487-[1KOR-14:40]] Andacat caiki soueliasta / ia **sädhylisesta** tapachtua.
- [A-III-417-[PS-136:5]] Joca ne Taiuaat ***sädhylisesta** tehnyt on.
- [A-III-417-R] ***Sädhylisesta** se on / Ette Taiualla ia caikilla Tehdhille onopi nin wissi iooxu / Ettei se ensingen wilpistele eli horiu.

Substantiivin (→) *säätty* adjektiivijohdoksen *säädylinen* elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. *Säädylinen* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä adjektiivina, se on tullut kirjakieleen vasta 1600-luvun puolimaissa.

► Jussila 1998 *säädylinen*.

säädyyttömästi adv. 'säädyyttömästi, säädetyin järjestyksen vastaisesti' (1548) 2 esiintymää

- [A-II-574-[2TSS-3:6]] Mutta me keskeme teite / rackat weliet / meiden Herran Jesusen Christusen Nimehen / ette te eroitaisitta teite iocaitzesta welieste ioca **sädhyyttömesti** henens keutte / ia ei sen Sädhyn ielkin ionga he meilde saanut on.

Adjektiivista (→) *säädyytön* johdettu adverbi.

säädyytöin a. 'säädyytön, sopimaton, säädetyin järjestyksen vastainen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-608-[1PT-4:4]] Site he oudhoxuat / ettei te ynne heiden cansansa iooxe sijnä samassa **sädhyytömes** Hecuman menosa / iotca teiste pahasti puhuuat

Johdos substantiivista (→) *säätty*.

säädättömästi *adv.* 'epäjärjestyksessä, kurittomasti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-574-[2TSS-3:11]] Sille me cwlma / ette mutomat teiden seasan waeldauat **sädhettömesti** / ia ei miten tötetee waan Jouto piteuet.

Adverbi näyttää olevan johdos verbin (→) *säätää* karitiivijohdoksesta **säädätöin*. Karitiivijohdoksen muodostustapa on poikkeuksellinen, mutta ei ainutlaatuinen (vrt. *hillitä, hillitön*). Myös lukutapa *säädettömästi* on mahdollinen. On myös mahdollista, että sanassa on painovirhe, ja tarkoitettu muoto on *säädyyttömästi*. Vuoden 1642 Bibliassa kohtaan on vaihdettu toinen adverbi *tawattomast*.

säälinen *a.* 'säälinen, kunnollinen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-646] Teghe minun caikissa nopsaxi / ja iocahitzes **sälisexi**

Sana on johdos vanhasta säietä merkitsevistä substantiivista *sää* (→ *säätää*). Johdos on todennäköisesti alkuaan ollut punontatermi, ja tällöin on *säälliseksi* voitu nimitää sellaista teosta, jossa säikeet ovat täsmällisesti oikeilla paikoillaan.

► Nirvi 1964 Suomi 111:1 71–76, 170–171; SKES 1969 *sää*²; SSA 2000 *säälinen*; NES 2020 *säälinen*.

sääri *s.* 'sääri, jalan alaosa' | (1543/1559) 5 esiintymää, myös UpsE

- [A-O-18-[PS-147:10]] Eij henen tactonsa ole orin wekeuxesa / eike mös miehen **särisse** ombi henen mielennoude.
- [A-II-320-[AP-3:7]] Ja hen Rupeis henen oikean Käteens / ia ylesoijensi henen. Nin cochta henen **Särems** ia Candans wahwistuit
- [A-III-595-[DAN-2:33]] Sen **Sääret** olit Raudhast / Sen Jalghat olit politain Raudhast / ia politain Sauest.

Sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se kuuluu ikivanhaan perintö-sanastoon.

► SKES 1969 *sääri*; UEW 1988 612, 890; SSA 2000 *sääri*; EES 2012 *säär*; Aikio 2015a SUSA 95 41, 63; NES 2020 *sääri*.

sääski *s.* 'sääski, hyttynen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-325-R] Turilat) Ouat politain Mateleuaiset ia Maaliset piskuiset Eleimet / Ninquin / Hijret / Rotat / Myret / Siseliskot / Mwrahauset / ia mwdh pahat / heijudh madhot. Politain Lendeueiset / quin ouat Parmat / wapsaiset / **Säsket** / Hyttiset / kimalaiset / Castiset ia caikinaiset Kerueiset.

Sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se kuuluu ikivanhaan perintö-sanastoon.

► SKES 1969 *sääski*; UEW 1988 771; SSA 2000 *sääski*; EES 2012 *sääsk*; NES 2020 *sääski*.

säästäminen s. 'säästäminen, armahtaminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-418] JUmala / ioca sinun caikiwaldiaudes / enimittein **säästemises** / ia armachtamises cautta / iulghistat / runssahutta sinun armos meiden pällen / ette me carckam sinun lupauxes ielken

Johdos verbistä (→) *säästää*.

säästää v. 'säästää, armahtaa, säästellä, arkailla' | (1544) 30 esiintymää

- [A-I-362] Oma poicans eij ole Jumala **säästenut** / mutta meiden caikein edheste sen andanut.
- [A-II-616-[2PT-3:7]] Samalmoto mös ne Taiuahat ia Maat quin nyt ouat / tuleuat hene Sanas cautta **sästetyxi**
- [A-I-528] Kijtos sinulle olcoon / etteij sine **sästenyt** minun pahuttani / mutta sine murensit minua couilla haawoiijlla / syseijten murheitten siselle / ia ledhettein adhistoxijn / sisellä ja wlcona
- [A-I-15] Linnut laulauat / ia maa on toore Kylue / ia äle yrtit **säästä**.
- [A-III-506-[JES-54:2]] Leuite sinun Teldas sia / ia vloswenyte sinun Asumises hursti. Ele **säste** / pidhenne sinun Köydhes / ia kijnite sinun waias Luiasti.
- [A-III-117-[JES-58:1]] Hwdha rochkiasi / Ele **säste** / Corghota sinun änes ninquin Basuna / ia ilmoita minun Canssalleni / heiden ylitzekeumisens / ia Jacobin Honelle heiden syndiens

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on selitetty johdokseksi vanhasta, alkuaan säiettä merkitsevästä sanasta *sää* (→ *säätää*).

► SKES 1969 *säästää*; Jussila 1998 *säästää*; SSA 2000 *säästää*; NES 2020 *säästää*.

säät s. tai a. 'säädetty asia t. järjestys, vuoro, säädös, määräys; tila; yhteiskuntaluokka' (1544) 110 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-III-389-[PS-119:0]] Huka / Statuta / **Sädyt** / ouat Ceremoniat / Tauat ia mwdh Pyhet Menot / iotca Kircoissa ia Jumalan Palueluxis pidhетен.
- [A-II-479-[1KOR-11:2]] MIne kijten teite Rackat Welieni / ette te minun päleni muistatta caikissa capaleisa / ia ette te pidhette sen **Säädhy**n ionga mine teille annoin.
- [A-II-521-[GL-1:14]] menestyin Juttain menoissa / ylitze monen minun Wertaitzeni minun Sughussani / ia ylenpaltisesta itzeni ahckeroitzin Iselistein **Säädhy**n polesta.
- [A-II-489-[1KOR-15:23]] Mutta itzecukin **säädhysens** / Ninen Wtinen Christus / senielkin ne iotca Christusen omat ouat / coska hen tulepi.
- [A-I-695] CAikiwaldias Jumala / sinua me rucolema / ettes sinun paluelias / meiden Kuningan / ioca sinun **säädhys** ielken / saij wallan haltuhuns
- [A-I-688] SIne wisain Jumala / Mailmen loija / ia haltija / ionga keskylle teme cwleuajjnen mailma / **säädhyll**e aijoiijlla / mwtellahan / ia wooroin itzehenesens kiennyskeleu

- [A-III-42] cwle meiden rukoxen ette ios teme meiden edesmennyt welij iongas coleman cautta teste surkeasta elemeste cutzunut olet / olis sencaltaisesa **sädyse** / ette madholinen olis henen edestens rukoella / nin ole sis (o racas tauallinen Ise) armolinen ia laupias henelle
- [A-III-22] me rukolema sinua / ettes raskitzisit lehette telle sinun picalles / ioca temen Sormuxen henen Auioskeskons merkixi candaman pite / sinun hyuestisiugnauhes / ette hen nuctetoinna eleis sinun pyhese **Sädyhes** iohongas henen cutzunut olet
- [A-I-107] Jocainen **Säty** ia Wirca nein Rucoelcan.

Johdos verbistä (→) *säätää*. Osittain samassa merkityksessä esiintyy rinnakkaismuoto (→) *säätö*.

säätäjä s. 'säätäjä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-641] O Jumala caikiwaldias / sanomatoim / ia kesimetöin loonnostas / caikein cappaledhen **säteije**

Johdos verbistä (→) *säätää*.

säätää, säätä v. 'säätää, määrätä, järjestää, esittää' (1544) 77 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-567] Sentedhen sine neit temen minun herwottudheni tyge / ia **sääsit** Seurakunnas sen Euangeliumin palveluxen / se on / Sarnattauan sanan / Casten / ja sinun pyhime Ehtolises salaudhet
- [A-II-291-[JH-15:16]] Ette te minua Uloswalinnuat / Waan mine wlosualitzin teiden / ia **säsin** teite menemen / ia Hedhelmete tekemen
- [A-III-15] Häiden ia Auioskeskon meno ombi yxi Mailmainen säty / nin eipe meille Hengelisille ia Kirkon palvelioille / siihen tule miten **säte** ia asetta.
- [A-III-432-[PS-148:0]] henen Wijsaudhens / iolla hen caiki hyuesti **säätä** hallitze ia toimitta
- [A-II-345-[AP-11:29]] Mutta Opetuslapset **säädhit** / quin cullakin oli wara / iotakin lehettemen ninen Weliein auxi / iotca Judeas asuit
- [A-II-171-[LK-3:13]] Sanoi hen heille / Elketten miten enämbi waatico / quin on teille **säätty**.
- [A-II-469-[1KOR-6:13]] Rooca ombi watta warten **säätty** / ia watta rooca warten
- [A-I-207-[PS-104:8]] Wooret ylesastuuat / ja laxot alasastuuat / sijallens iohongas heite **sääsit**.
- [A-II-575] Hen neuuo quinga Leskein ia Noorten Waimoin cansa piti **sädhettehen** / Ja cutka Lesket piti Seurakunnan auulla ylespidhettemen ia eletettemen.
- [A-II-161-[LK-1:1]] ETte monet ouat ruuenet **sätemen** ne Puhet nijste iotca meiden keskenem waghimast ouat pätytyd

Kohdalleen asettamista merkitsevällä *säätää*-verbillä on rakenteellisia vastineita kautta itämerensuomen, joskin merkitykset vaihtelevat. Verbi on johdos säiettä merkitsevästä *sää*-sanasta, jolle on esitetty mahdollisia vastineita etäsukukielistä unkaria myöten. Samasta *sää*-sanasta on muodostettu myös (→) *säälinen*. Agricolan kielessä verbistä esiintyy sekä vokaali- että konsonanttivartaloisia muotoja, esim. partisiippina joko *säädetty* tai *sääty*, ja imperfektimuodot voivat olla sekä *sääti-*että *sääsi*-tyyppiä. Agricolalla *säätää* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *edessäätää*.

► SKES 1969 *säätää*¹; UEW 1988 471–472; SSA 2000 *säätää*; EES 2012 *seadma*; NES 2020 *säätää*.

säätö s. 'säätäminen, säädös; sääty, yhteiskuntaluokka'

(1544) 6 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-683] CAikiwaldias HERRA Jumala / ionga **sädhosta** teste nyt öö ia pimeys lehenepi / ja meite saata lepemehen sinun asetuxes ielken
- [A-I-710] LAupiahin Ise / Inhimisten loija / lunastaija / ja lewitteijä / ioca cochta mailman pijrin alghusa / miehen ia waijmon sopimisen ja Auioskeskun sääsit / ia sen mös sinun aijnocaijses cautta / waicka eij Auioskeskusta / mutta kihilatulda annoit synnytte / ia nijn sen saman **säädhös** sine cunnioijtzit
- [A-I-656] Rucolcam nyt achkerasti caikein **Sätöin** edheste / Ensin Christilisen Keijsarin edheste / Kuningasten / Herrain / Päruchtinasten / waldamiesten / Rikin Radhin / edheste

Johdos verbistä (→) *säätää*. Osittain samassa merkityksessä esiintyy rinnakkaismuoto (→) *sääty*.

taa *adpos.* 'taakse' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-467] Lise minulle wscallusta / ette mine turuaten sinun lupaudhes pälle / en ikenens Jumalallises ahckerudhesa laijskaxi tulisi / Mutta ette mine ne wnhottaisin / iotca selien **taa** ieuet

Nominivartalosta *taka* (→ *taga*) muodostettu historiallinen tulosija, jota on käytetty postpositiona. Alkuperäistä **k*-päättä edustaa loppuaspiraatio, jota ei ole merkitty kirjoitusasuun mutta joka aiheuttaa sanavartalon heikkoasteisuuden.

taaman *adv.* 'taemmaksi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-774-[2MS-20:21]] Sillens Canssa **taaman** astui. Mutta Moses edesmeni siihen pimeyteen / iossa Jumala siselle oli.

Nominivartalon *taka* (→ *taga*) komparatiivimuodosta muodostettu historiallinen tulosija, jota käytetään adverbina. Pääteenä on vanha yleisen tulosijan päätte *-n*, joka nykysuomessa esiintyy mm. illatiivin päätte lopussa.

taa|mma, -ma *adv.* 'taemmaksi, kauemmaksi' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-100-[MT-26:39]] Ja hen keui wähe **taamma** heiste / langesi Caswoillens / rucoellen
- [A-III-774-[2MS-20:18]] Ja caiki Canssa näki sen Pitkeisen ia Leimauxen / ia Pasunan helinen / ia sen woren suiteuan. Mutta quin he sencaltaiset neit / nin he pakenit ia **taama** astuit

Nominivartalon *taka* (→ *taga*) komparatiivimuodosta muodostettu historiallinen tulosija, jota käytetään adverbina. Alkuperäistä **k*-päättä edustaa loppuaspiraatio, jota ei ole merkitty kirjoitusasuun mutta joka aiheuttaa komparatiivin tunnuksen heikkoasteisuuden.

taampaa, taampata *adv.* 'taempaa, kauempaa' | (1548) 7 esiintymää

- [A-II-107-[MT-27:55]] Ja nin oli sielle palio waimoija **taamba** catzelit iotca Jesusta olit seuraneet Galileasta / paluellen hende

- [A-II-649-[HEB-11:13]] Neme caiki ouat Uskosa cooluet / ia euet ole nijste Lupauxista semmengen saanuet / Waan ne **taambata** nähnyet / ia nihin turuanuet / ia hyuesti tydhyit / ia tunnustit ette he Wierahat ia Mucalaiset olit Maan päle.

Nominivartalon *taka* (→ *taga*) komparatiivimuodosta muodostettu adverbi, jossa päätteenä on yleisen erosijan pääte joko vahva- tai heikkoasteisena. Erosijan päätettä edustaa nykysuomessa partitiivin sijapäätte.

taampa|na, -n *adv.* 'taempana, kauempana'
(1544) 22 esiintymää, myös Westh (*tagampana*)

- [A-I-126-[IKN-8:46]] he wiewet heite fangina wiholisen Maalen / **taambana** eli leszne
- [A-II-122-[MK-5:6]] Coska hen nyt **taamban** näki Jesusen / ioxi hen / ia cumarsi hende
- [A-III-190-[AP-1:12]] palasit he Jerusalemin woorelda ioca cutzutan Olio meki / ia **taambana** on Jerusalemist ydhen Lepopeiuekunnan matka.

Nominivartalon *taka* (→ *taga*) komparatiivimuodosta muodostettu adverbi, jossa päätteenä on yleisen olosijan pääte joko sellaisenaan tai loppuheittoisena. Olosijan päätettä edustaa nykysuomessa essiivin sijapäätte.

taas *adv.* 'jälleen, uudestaan; sen sijaan, sitä vastoin'
(1543) 303 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-178-[VLT-5:21]] Palauta Herra meite iellens sinun tyges / ette me **taas** cotia palaiaisima
- [A-II-82-[MT-21:36]] **Taas** hen lehetti toiset palueliat enemet quin ensimeiset ia teghit heiden samalmooto.
- [A-II-57-[MT-13:5]] Mutamat **taas** langeisit kiwistön / cussa ei ollut heille palio mulda / ia pijan ylesnousit / Sille ettei heille ollut sywe maa
- [A-II-449-[ROM-14:6]] Joca sööpi hen söpi Herralle / sille ette hen Jumalata kijtte. Joca **taas** ei söö / eipe hen Herralle söö ia kijtte Jumalata.

Nominivartalosta *taka* (→ *taga*) muodostettu adverbi, jossa päätteenä on historiallisen tulosijan pääte tai latiivinen johdin -s. Muodon alkuperäinen merkitys on 'takaisin'. Heikkoasteisen vartalon konsonantti on kadonnut kokonaan, jolloin muodon rakenne on hämärtynyt.

taasperin *adv.* 'takaperin, takaisin' (kuv.) | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-797] Auta – – etteij me tietemet synneildä alaspolietaijs / ja etteij me ijrttanna lackaijsima oijkeiste hywiste töijste / senpälle / etteij me **taasperin** langeijsima

Yhdyssanamuotoinen adverbi, jossa alkuosana on *taka*-vartaloon (→ *taga*) perustuva adverbi (→) *taas* alkuperäisessä merkityksessään 'takaisin' ja jälkiosana *perä*-sanana monikollinen instruktiivi *perin*. Samassa merkityksessä tavallisempi adverbi Agricolalla on (→) *takaperin*.

tabula s. 'luettelo' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-2] Registrum / eli **Tabula** päcappaleista quin tesse Käsikiriassa ouat.

Sitaattilaina latinan sanasta *tabula*.

tadikka → **taikka**

taga *adpos.* 'taakse' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-196-[LK-9:62]] Sanoi henelle JESUS / Cucaikenens kästens Auran laske ia **taghans** catzo / ei ole se souelias JUMALAN weldakundan.
- [A-III-483-[JES-38:17]] sine olet minun Sieluni sydhemestes wapachtanut / ettei se huckuisi / Sille sine poisheitit caiki minun Syndini sinun selies **tagha**.

Nominivartalosta *taka* muodostettu historiallinen tulosija, jota on käytetty postpositiona. Alkuperäistä **k*-päätettä edustaa loppuaspiraatio, jota ei ole merkitty kirjoitusasuun mutta joka aiheuttaa sanavartalon heikkoasteisuuden. Muoto on morfologisesti sama kuin adpositio (→) *taa*. Suhteellista sijaintia ilmaisevalla *taka*-vartalolla on vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä, saamessa ja samojedikielissä, mutta yleensä se ei esiinny normaalina substantiivina, vaan johdosten ja yhdyssanojen rakenneosana tai tiettyihin taivutusmuotoihin kiteytyneenä adverbina tai adpositiona (ks. kuitenkin Agricolan (→) *taka*). Vartalo *taka*- katsotaan yleensä ikivanhaksi ja omaperäiseksi. Koska vastineet kuitenkin puuttuvat saamen ja samojedihaaran välille jäävistä etäsukukielistä, on mahdollista, että levikkinsä perusteella vanhalta näyttävä *taka*-vartalo olisi toisaalta samojedikielissä ja toisaalta itämerensuomessa ja saamessa erikseen muodostettu johdos kantauralilaisesta pronominivartalosta **ta*-. Tällöin *-ka* voisi olla sama ikivanha nomininjohdin kuin sanoissa *mei-kä-läinen*, *si-käläinen*, *tä-kä-läinen* ym. Johdin esiintyy erityisesti pronominivartaloiden yhteydessä ja sille on osoitettu vastineita samojedikieliin asti. Agricolalla adpositiona esiintyvä *taga* on aina postpositio, jonka täydennys on genetiivissä. Täydennystä voi edustaa myös pelkkä omistusliite. Tällöin esiintymiä ei voi luotettavasti erottaa adpositiosta (→) *tagan*.

► SKES 1969 *taa* 'tämä', *taka*; Hakulinen 1979 127–128 (*-ka*-johtimesta); SSA 2000 *taka*-; EES 2012 *taga*; NES 2020 *taka*-.

tagan *adpos.* 'taakse' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-134-[NEH-9:26]] Mutta he härssyttelit sinun wihastuxes / ia tulit tottelemattomaxi / ia cangiaxi / ia loowuit sinusta / ia poijsheitit sinun lais heiden selkeins **taghan** / Ja tapoit sinun pyhet prophetas

Nominivartalosta *taka* (→ *taga*) muodostettu historiallinen tulosija, jota käytetään postpositiona. Pääteenä on vanha yleisen tulosijan pääte *-n*, joka nykysuomessa esiintyy mm. illatiivin pääteen lopussa. Postposition täydennys on genetiivissä. Mahdollinen täydennys olisi myös omistusliite, jolloin *tagan*-adposition esiintymiä ei voi erottaa (→) *taga*-adposition esiintymistä.

tagas *adv.* 'takaisin' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-282-[PS-50:17]] Ettes quitengi curitoxen wihat / ia heitet minun Sanani **taghas**.

Nominivartalosta *taka* (→ *taga*) muodostettu adverbi, jossa pääteenä on historiallisen tulosijan pääte tai latiivinen johdin *-s*. Muoto on arkaistinen variantti *adverbista* (→) *taas*.

tahdoolla → **tahtoolla**

tahto *s.* 'tahto, tahtominen' | (1543) 257 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-11-[MT-6:10]] Lehestulkon sinun waldacunnas. Olcon sinun **tactos** nijn maasa quin on taiuassa.
- [A-I-331-[LK-22:42]] ISE / ios sine tadhōt / poisota teme ioomaastia / Quitengin ej minun **tachtōn** / mutta sinun olcoon.
- [A-I-798] Se on toijmitus Jos me meiden **tactōn** / sinun **tadhōs** cansa ydhystem / nijn meiden aijna paha ombi / mutta sinun **tadhōs** on alati paras / iota meiden tulis racasta ia pyte.
- [A-II-205-[LK-12:32]] ELE Pelke piskurainen Lauma / Sille ette teiden Isen hyue **tachtō** ombi andaman teille waldakunda
- [A-II-495-[2KOR-1:1]] PAuali Jesusen Christusen Apostoli Jumalan **tachdon** cautta
- [A-III-198] meiden rackahimman Armolisen Herran / Szosion / **tachtōn** ia keskyn Mercki / Temen kirian wahuistoxexi.

Verbiin (→) *tahtoa* perustuva substantiivi, jossa ei ole erillistä johdinainesta. Agricolalla *-ht*-yhtymä jää usein astevaihtelun ulkopuolelle. Agricolalla *tahto* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *hyvätähto*.

tahtoa *s.* 'tahtoa, haluta, toivoa; (apuverbinä) olla juuri tekemässä, tulla tekemään; mahtaa' (1543/1559) 1595 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-20] Sijtte poluilla / elike seisoden / Ensin lue wscō / Ja Ise meiden / Jos sine **tactō** / nijn lise sihen teme lughuinen.
- [A-I-380] Ota / ota he hwtauat / Täte ristinnaulitta he **tactouat** / Surmahan sypääxi he sanouat
- [A-III-357-[PS-101:0]] Waan mutamat temen Psalmin ymmerteuet Christusen waldakunnasta Euangeliumin cautta / Ette hen wimeises Versus sano / **tactouans** caiki Jumalattomat Maalda hucutta.

- [A-II-466-[1KOR-4:19]] Mutta ennen palio aica mine tulen teiden tygen (ios HERRA **tachtō**) Ja **tadhon** tietē / ei ninen ylespaisunuttē sana / mutta auwun.
- [A-III-21] Nin kysyken mōs Pappi Morsiamelle / Jos hen **tacton** henen otta Auiomiehexense. Se wastapi. Mine **tacton**.
- [A-II-388-[AP-27:10]] Neuuoī Pauali heite sanoden heille / Armahat Miehet / Mine näen ette puriectus retki **tactō** olla waralinen ia wahinghollinen / ei waiuoīn Calun ia Hacdhen / mutta mōs meiden Hengen.
- [A-III-463-[JES-5:5]] Lach nyt / Mine **tadhon** teille ilmoitta / mite mine **tadhon** Winatarhalleni tedhā.
- [A-III-666-[JON-1:3]] Mutta Jona ylesnousei pakeneman HERRAN casuon edest / ia **tactoi** Meren päle / ia alastuli haman Japhon pein. Ja quin hen ydhen Haden leusi / ioca **tactoi** Merelle menne / annoi hen frachtin ia siihen siselastui
- [A-III-646-[AM-8:5]] Coska **tactō** se Usicu loppua / ette me Jyuie saisim myydhe / Ja se Sabbathi / ette me madhaisin Ohra caupata

Verbillä on vastineita kaikissa lähisukukielissä ja mahdollisesti saamessa. Sana-vartalon etäisempi alkuperä on tuntematon. Agricolan kielessä verbistä esiintyy myös poikkeuksellisia persoonamuotoja, esim. *minä tahton*, *sinä tahtoo*, *hän tahton*. Varsinaisen tahdonilmauksen lisäksi verbiä käytetään myös apuverbin tapaan.

► Ikola 1949 212–230; SKES 1975 *tahtoa*; Kiuru Vir. 1988b 211–229; SSA 2000 *tahtoa*; EES 2012 *tahtma*; NES 2020 *tahtoa*.

tahtoolla, tahdoolla v. 'tahtoa' | (1544) 5 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-132-[NEH-9:16]] Mutta meidhen Isedh olit cangiat / ia niskurit nijn ettei he toteluet sinun keskys / eike **tahdoluē** nite cuulta Eijke muijstella sinun Ihmechtes pälle
- [A-I-134-[NEH-9:24]] Ja lapset tulit / ia nautitzit sen Maan / Ja sine alaspaijnoit heiden ethens cananeen maan asuuaijset ia annoit ne heide käsijns / ia nijnen kuningat / ia maan Canssat / nijn / ette he teijt heiden cansans / quinga he **tachtolit**.
- [A-I-686] Sine tulit maadhen pälle / ettes tulen sisellaskisit / Eijke sine miteken mwta **tadhollut** / quin ette se io sytyteteijsin
- [A-II-308-[JH-21:18]] Coska sine olit Noori / nin sine itzes wōtit / ia keuit cuhungas **tactolit**

Verbin (→) *tahtoa* johdos, jossa johtimella ei ole selvää ominaismerkitystä. Toisen tavun vokaali on oletettu pitkäksi morfologisista syistä, sillä alkuperäisemmän *-ele-*johtimen ensimmäinen vokaali näyttää tässä johdoksessa assimiloituneen vartalo-vokaaliin (*tahtoella* > *tahtoilla* > *tahtoolla*). Murteista tunnetaan variantti *tahtelee*.

► SKES 1969 *tahtoa*.

tai¹ *konj.* 'tai' | (1544) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-I-92] Ele Herralle sine wäärä hetke pane / **taij** mārā

Konjunktiolla *tai* ei ole vastineita sukukielissä, joten sen on katsottava muodostuneen suomen kielen itsenäisen kehityksen aikana. Sen perustana on *tahtoa*-verbi, mutta tarkka muodostustapa on epäselvä. Se on mahdollisesti vanha tulosijamuoto verbivartaloon perustuvasta nominijohdoksesta, jolloin kehitys olisi voinut olla **tahðik* > *tahi* > *tai*. Agricolan kielessä tavallisempi vaihtoehto on (→) *taikka*.

► SKES 1969 *tahi*; SSA 2000 *tai*; NES 2020 *tai*.

tai² *pron.* 'tämä' | (1544) 40 esiintymää

- [A-I-93] Teme nyt olcon Alcupuhe. ota **taij** Kiria / ia wisust lue.
- [A-II-243-[JH-E]] Senteden **tai** mös wadhittijn / henen Jumalist loondons wlostoimittaman.
- [A-III-631-[JOEL-E:O]] CUca **tai** Joel Propheta on ollut / custa Sucukunnast / millä aialla / eli quinen Kuningasten alla hen eli ia sarnasi / se on mös nijlle Hebreille tietemetöin
- [A-III-720-[HGG-E:O]] Nin **tai** ia Zacharias Addonin poica propheterasit ninen Juttain tyge / iotca Judeas ia Jerusalemis olit / Israelin HERRAN Nimeen.

Ikivanhaan pronominiivartaloon *ta-* perustuva demonstratiivipronomini. Vartallolla on vastineita lähisukukielistä samojedikieliin asti. Saman pronominin toinen variantti *taa* tunnetaan etenkin savolais- ja kaakkoismurteissa.

► SKES 1969 *taa¹*; SSA 2000 *taa²*.

taidotoin *a.* 'taitamaton' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-638-R] Couacoruaiset) Se on / Tompelit ia **taidhottomat** iotca eike cwle eike ymmerdä / ehke he sangen cauuan oppisit.

Johdos substantiivista (→) *taito*.

taikina *s.* 'taikina' (myös kuv.) | (1548) 11 esiintymää, myös UpsE

- [A-II-468-[IKOR-5:7]] Senteden wlospergatka se wanha **Taikina** / ette te tulisitta Wdhexi **Taikinaxi** / ninquin te oletta mös happamattomat.
- [A-II-468-[IKOR-5:00]] Wdhexi **Taikinaxi**) Pyhisse Inhimisis ombi wiele aina Syndi alallansa / ioca vlospyhijtemen pite.
- [A-III-534-[JER-7:18]] Lapset puita hakeuat / nin Iset Tulen wiritteuet / ia waimot sotkeuat **Taikina**. Ette he Taiwahan Drötingille Mariancacoia leipoisit

Sanalla on vastine kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on vanha germaaninen laina, jonka vartalolle rekonstruoitua alkumuotoa **daiga-* edustaa esim. nyky-saksan *Teig*. Germaanisissa kielissä on myös johdoksia, esimerkiksi muinaisylä-saksan *teiginna* 'massa', jollaisista itämerensuomen *taikina* voidaan selittää lainatuksi.

► Thomsen 1869 151; SKES 1969 *taikina*; Hahmo 1994a 194–196; SSA 2000 *taikina*; LÄGLOS 2012 *taikina*; EES 2012 *taigen*; NES 2020 *taikina*.

taikka, tadika *konj.* 'tai, eli, vai; joko (– tai), (ei –) eikä'

(1544) 349 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-II-48-[MT-10:11]] Waan cungaikenens caupungin **tadica** kylan te siselkieytte / Kyselket cuka sijne on otolinen / Ja olcatta sielle sijhenasti että te poislehdette.
- [A-II-76-[MT-19:29]] Ja iocainen quin loopui hooneistans / **taicka** welieistens / **taicka** Sisaristans / **taicka** Isestens **taicka** eitestens / **taicka** emännestens / **taicka** lapsistans / **taicka** pellostans / minun nimeni tähden / henen pite satakertaised saaman / ia ijancaikisen elämen perimen.
- [A-I-871] Collecte **taicka** Julki Rucouxet / iotca wosicaunna Christikunnas / luetan.
- [A-II-442-[ROM-11:2]] Ei ole Jumala poisheittenyt henen Canssans / ionga hen ennen on edeskatzonut. **Taicka** eikö te tiedhä / mite Ramattu Eliasta sanopi?
- [A-I-34] Ota sinun etthes se Cultajnen lucu / **taicka** nykysen / eli ionghun mwun aijastaijan / ionga Wtha Cuuta sine tadhote etzije
- [A-I-124-[1KN-8:23]] Eij ole ychteen Jumala sinun wertas / eijke ylehälle Taijuahas / **taicka** alaalla maasa / Joka pidhet Lijton ia Laupiuxen sinun paluelijlles / iotca sinun edheses caikesta Sydemestens waeldauat

Verbiin (→) *tahtoa* perustuva konjunktio, jonka alkuosa on mahdollisesti vanha tulosijamuoto verbivartaloon perustuvasta nominijohdoksesta. Loppu sisältää tehostavan liitepartikkelin *-ka*. Kehitys on voinut olla **tahδikka* > *tadikka* > *taikka*. Samaan vartaloon mutta ilman liitepartikkelia perustuu konjunktio (→) *tai*.

► SKES 1969 *tahi*; SSA 2000 *tai*; NES 2020 *tai*.

taikoolinen, taikuulinen *a.* 'taikakeinoja käyttävä, taikauskoinen'

(1544) 2 esiintymää

- [A-I-715] Ne iotca tesse elemes heiden toijuoins ankurit kijnitit / he pakeneuat semmotoijsisa tuskissa / moninaisten läkitzemisen tyge / Mutamat erinomaijsten pyhein nimen tyge quin on / Rocusen / eli Anthoniusen / taicka Sebastianin / monicadhat mös **taijkulisten** noijtain constin tyge
- [A-II-361-[AP-17:22]] Nin seisoi Pauali keskelle Mestaus paicka / ia sanoi / Te Miehet Athenas / Mine näen teiet oleuan lehes caikisa cappaleisa **Taikolisemaxi**

Substantiivista *taikoos*, *taikuus* (→ *taikous*) johdettu adjektiivi.

taik|ous, -oos, -uus *s.* 'noitakeino, taikausko' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-768] Mutta enämin olen wscaltanut itzeni pälle / taijton / wisauten / wäkewuytten / ansion / töenni / ysteuein / sukuni / tauaratani / rickaudheni / Noijtain / welhoin / **Taijkusten** / epeiumaludhen / pyhein / patronein
- [A-I-792] Anna ette caiki noijdhaiset constit / welhouxet / ja **taickouxet** poijscadhotetaijs.

- [A-II-218-R] Tesse kielten wskomast nijte Menningeisi / ia iellenskeupie coolleit / Noithi ia welhoi Hengi iotca ölle puhuuat ia messeuet Pirun wäelle eli muita **Taicouxia**.
- [A-III-4] Wlconaisi tekoi / menoia ia **taicoxi** / eipe hen [= Perkele] ycten carta / eike pelke.

Substantiiviin *taika* perustuva ominaisuuden- tai teonnimi. Välitön kantasana on ilmeisesti verbi *taikoa*, joka ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana. Agricolalla ei ole myöskään perussubstantiivia *taika*, joka on vanha germaaninen laina.

► Thomsen 1869 151; SKES 1969 *taika*; SSA 2000 *taika*; LÄGLOS 2012 *taika*; NES 2020 *taika*.

taikotus s. 'taikausko' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-405-[PS-120:4-R]] Quin se olis kircas Totuus / Ja ylimeinen Jumalan Oppi. waicka se on sula walhe / Petos / wieckaus / Falskius / **Taicotus** / vllocullasus / Jumalan pilca ia Sieluin myrcky.

Substantiiviin *taika* perustuva teonnimi, jonka välitön kantasana on ilmeisesti verbi *taikoa*. Samasta kantasanasta juontuu myös substantiivi (⇒) *taikous*.

taikuulinen → **taikoolinen**

taikuus → **taikous**

taipua v. 'taipua, vaipua, voipua, kuihtua' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-659-[JAK-1:11]] Auringo yleskoitta Helten cansa / ia Roho **taipu** / ia henen Cuckans poiswarise / ia henen Cuniudhens [po. Cauniudhens] mooto hucastui. Nein mös sen Rickan pite henen Tauaroisans **taipuman**.
- [A-III-310-[PS-71:0]] Eipe telle Psalmilla Esipuhet ole / Ette se ombi sen wanheneuaisen Seurakunnan Rucous / ettei hen / Wanhudhens wicain teden / quin usko / Toiuo / Rackaus / ia mwdh Auudh **taipuuat** / Jumalalda poishylieteisi.
- [A-III-687-[NAH-1:4]] Joca nuctele Meren ia quiuapi sen / ia caiki Wirdhat meriättömexi tekepi. Basan ia Carmel **taipupi** / ia mite sen woren Libanon päle cucoista / nändypi.

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on ilmeisesti johdos vanhaan perintösanastoon kuuluvasta, taipumista merkitsevästä **taji*-tyyppisestä vartalosta, jolle on esitetty vastineita myös etäsukukielistä.

► SKES 1969 *taipua*; SSA 2000 *taipua*; EES 2012 *taipama*; NES 2020 *taipua*.

taistella v. 'kamppailla, sotia' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-668-[JUD-1:9]] Mutta Michael se ylimeinen Engeli coska hen **taistellen** Perkelen cansa riteli / Moisesen Rumijsta / ei hen rohgiennut wlossanoa Domiota / sijte pilcasta / waan sanoi / Herra sinun rangaiskon.

- [A-III-681-[MIK-6:2]] Cwlkat te Woret quinga HERRA tacto rangaista / ynne sen wäkeuen Maan Perustosten cansa. Sille HERRA tactopi henen Canssans rangaista / ia Israelin cansa **taistella**.

Verbillä ei ole vastineita sukukielissä. Sitä on aiemmin pidetty johdoksena vanhaan perintösanastoon kuuluvasta sanavartalosta *taka* (> *takistella* > *taistella*), mutta uudemman selityksen mukaan se on joko vanha germaaninen tai hieman nuorempi muinaisruotsalainen tai alasaksalainen laina. Lähtömuotona olisi ottamista merkitsevä verbi, jota ruotsissa edustaa *taga*. Muodon kehityksen välivaiheita edustavat *takistaa* ja *takistella* 'tarttua' eivät esiinny Agricolan teksteissä mutta ne tunnetaan murteista ja muusta vanhasta kirjakielestä. Lisäksi Agricolalla on *takistaa*-verbin johdos (⇒) *takistua*. Merkityksen kehitys 'tarttua' > 'taistella' on vastaavanlainen kuin verbeissä *ottaa* ja *otella*.

► SKES 1969 *taistella*; SSA 2000 *taistella*; Koivulehto 2009 SUSA 92 97–98; LÄGLOS 2012 *taistella*; NES 2020 *taistella*.

taittaa, taita v. 'osata, ymmärtää, kyetä, voida, mahtaa'
(1543) 484 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-1] Oppe nyt wanha / ia noori / joilla ombi Sydhen toori. Jumalan keskyt / ia mielen / iotca **taidhat** Somen kielen.
- [A-I-34] Toijsinans teme lasku pettä / sen estäuet ne minutit eli aijan rahdut / Sille etteij caicki **taita** nijn tyyni ia wissiste Calendariumista tiettä / ninquin Taiuan iooxun ielkin tapachtupi.
- [A-II-265-[JH-7:15]] Ja Juttat ihmetelit sanoden / Quinga teme Kiria **taita** ettei hen ole oppenut?
- [A-I-141-[JER-14:21]] Eij ole sijtteken Pacanain Jumalois yxiken / ioca Saten **taita** anda Nijn eij mös Taijuahat itzestens sata **taida** Sine olet quitengin meiden HERRA Jumala / ionga pälle me toijwomma / Sille sine **taidhat** caikia sencaltaisit tehdä / Amen.
- [A-II-485-[IKOR-14:7]] Eikö se sis nin ole / nijse caluissa iotca Änen andauat / ia ei quitengan ole eleuet / ioco hen on Huilu eli Candeale / coska eiuet he anna eritettu äände itzestens / quinga iocu **taita** sen tietä / mite Huilulla eli Candeella soitettu on?
- [A-II-98-[MT-26:9]] Teme woidhe olis kylle tyriyst **taittu** myyte / ia annetta waiwasten.
- [A-III-756-[MAL-E:0]] Olcoon quinga se **taita**. Wan site me ymmerdhem henen Ennustoxistans / ettei HEN cauuan ennen Christusen Syndymisen / ia tosin se Wimeinen Propheta on ollut.
- [A-III-57] Minun racas welien / Sine kylle wskot ette caiki cappaleet / olkon se Sairaus / murech / kipu / waiua / eli mike onnettomus se **taita** olla / caiki ne tuleuat sijte caikiualdiasta Jumalasta

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on selitetty johdokseksi vanhaan perintösanastoon kuuluvasta sanavartalosta, josta on johdettu myös *taju*. Vanhassa

kirjakeilessä *taitaa*-verbistä on käytetty konsonanttivartaloisia muotoja (esim. *taittu*) vokaalivartaloisten (*taidettu*) rinnalla.

► SKES 1969 *taitaa*; SSA 2000 *taitaa*; EES 2012 *taid*; NES 2020 *taitaa*.

taitamatoin *a.* 'oppimaton, harjaantumaton, järjetön' | (1544) 6 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-320-[SIIR-51:31]] Lähendykset minua te **Taitamattomat** / Ja tulcat Scoulun minun tykön / Ja mite teilte puuttu / sen te taidhat tesse oppia
- [A-I-697] Joca mös norucaijsellen Daidhillen wscaluxen ja wædh lisesit / ette se pickurainen / asetoin / ja **taitamatoin** sodhista sen iulman Goliadh lingolla pällekarckaij ja alaspaijscasi
- [A-II-541-[EF-5:17]] Senteden elket olgho **taitamattomat** / waan taitauaiset / mike Herran tachtu on.

Verbistä (→) *taitaa* muodostettu kielteinen partisiippi, joka on kiteytynyt adjektiiviksi. Agricolalla *taitamatoin* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *kirjan-taitamatoin*.

taitamattuus *s.* 'taitamattomuus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-606] RUcoelkan Jumalat – ette hen mös henen tundemisens cautta / meidhet Rautzis / ia wirghotaijs / meiden Epewskon pimeydhnen poisaijaijs / ja meiden Sydhenden **taijmatudhen** ja hitaudhen oiennaijs ia poijsotaijs

Verbin (→) *taitaa* MA-infinitiivin abessiivimuodosta johdettu ominaisuudennimi. Johdostyyppi on itäsuomalainen.

► Ojansuu 1909a 105–106.

taitaminen *s.* 'ymmärtäminen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-533-[EF-1:7–8]] Jonga Weren lepitze meille ombi Lunastus / Nimitten Synnein andexisamus / henen Armonsa Rickaudhen ielkin / ioca meille runsahasti cochtan tullut on / caikinaisen wijsaudhen ia **taitamisen** cautta

Johdos verbistä (→) *taitaa*.

taitava *a.* 'ymmärtävä, tunteva, osaava, viisas' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-174-[JER-31:19]] Jos mine palaijaijsin / sijtte mine minuni parannaijsin / Sille sijtte quin mine tulin **taitawaxi** / tein mine parannoxen
- [A-II-433-[ROM-7:1]] Elkö te tiedhe / rackat weliet (Sille mine puhun Lain **taitauain** tyge) Ette Laki se wallitzepi Inhimisen ylitze / nincauuan quin hen ele?
- [A-II-48-[MT-10:16]] Catzo mine lehetten teiden / ninquin lambat swttein keskelle. Olkat sentehden **taitauat** / ninquin kermet / ia yxikerdhaijset ninquin mettiset.

Verbin (→) *taitaa* partisiippimuoto, joka on kiteytymässä adjektiiviksi.

taitavainen *a.* 'ymmärtävä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-541-[EF-5:17]] Senteden elket olgho taitamattomat / waan **taitauaiset** / mike Herran tachtu on.

Verbin (→) *taitaa* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

taito *s.* 'tieto, taito; aisti' | (1544) 57 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-504] Ette meille olis yxi mieli / yxi tacto / yxi **taito** / yxi toijmi ia ymmerdhys / iotca cohetut olisit meiden Herran Jesusen Christusen ielken
- [A-III-134-[1MS-2:9]] Ja HERRA Jumala annoi ylescasua maasta caikinaiset puudh / iotca lustiliset olit nächte / ia soueliaiset roaxi. Ja Elemen puu oli keskelle yrtitarhas / nin mös hyuen ia pahan **taidhon** puu.
- [A-II-488-[1KOR-14:00]] Mwtamat lwleuat / ette coska heille on Tieto ia **taito** / ia Hengen Lahiat / ettei henen tule keten wäiste eli weltte / iosta sis Lachkouxet ia Eriseurauxet tuleuat
- [A-I-760] Sille ensin mine olen widhen **taijtoni** cautta / syndij tehnyt wlcoijsesta rumisa Maijstain / haijstain / cwlten / Nädhen / ia Ruueten

Johdos verbistä (→) *taitaa*.

taittaa *v.* 'taivuttaa, katkaista, jakaa' (myös kuv.) | (1544) 8 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-410] Pese se / quin sastas on / casta se / quin qwiwa on / lekitze se / quin hawoit on / **Taitta** se / quin cowa on
- [A-I-543] Rickaudhet kiehuttauat / Kieuhys alasheite / Noruus ylescorghotta / wanhuus kieuriste / Saijraus **taitta** / Suckerus alaspaijna / Ja wijmein colema caiki tappa / iocaijzen ilon lopettain
- [A-III-514-[JES-58:7]] **Taita** nijlle Isouille sinun Leipes. Ja ne Radholiset / wie hooneses.

Verbillä on vastineita itäisissä lähisukukielissä. Se on johdos samasta vartalosta, josta on muodostettu myös (→) *taipua*.

► SKES 1969 *taittaa*; SSA 2000 *taittaa*; NES 2020 *taittaa*.

taiva|alinen, -allinen, -hallinen *a.* 'taivaassa oleva, taivaaseen liittyvä, jumalallinen, ylimaallinen' | (1543/1559) 245 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-17] HErra Jumala **taiualinen** Ise / siugna meite / ia neite sinun lahioias / iotca me / rumin rauinnoxu / sinun laupiuxestas / tyueme otama
- [A-I-451] COcotta Herra / Ise Caikiwaldias / sinun **taijwahallisen** awus oijkea käsi / sinun palueliaijs / ia palueluspicaijs poolehen / ette he caikesta sydhemestens sinua etzisit

- [A-I-517] caiki hen asetta heiden aijuotuxens ia mielens ielken / ia wiele sijski tacto neisse caikisa laiittamatoim olla / iepi ilman etteij hen enämbet sinun hengeliste **taiualista** wisauttas tutki
- [A-I-527] Kersimiselle hen litistettekeen / woijmattuella / senpälle / ette hen taas sinun cansas / sijne wdhen walkeuxen coijtossa / ylesnousisi / ia **taiualisis** kircastetaijsin
- [A-II-251-[JH-3:12]] Jos mine malisia teille sanoin / ia ette te wskonuut / quinga te wskoisitt / ios mine teille **Taiualisi** sanoisin?
- [A-II-644-[HEB-9:4]] Sille oli se cullainen Pyhensawunastia / ia sen Testamentin Arcu / caikinpaicoin Cullalla ylitzewedhetty / iossa oli se Cullainen Emberi / iossa se **Taiuallinen** Leipe oli / ia Aaronin Witza ioca cucoistanut oli / ia Testamentin Taulut.
- [A-III-432-[PS-148:0]] Kijtossana Jumalalle caikilda Loondocappaleilda / Ensin **Taiualisist** ia sijtte Malisist / ette he heiden Looians ia Haltians ylisteisit

Substantiivista (→) *taivas* johdettu adjektiivi, jota joissakin tapauksissa käytetään myös substantiivisesti. Kantasanan loppukonsonantti -s on joskus säilynyt *h*:na johtimen edellä.

taivaanastuminen s. 'taivaaseen astuminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-III-206-[PS-E:0]] Ninpes sis löydheth Psalmeis / ios sine selkesti tutkistelet / Jumalan Sanan Lihaxisikiemisen / Syndymisen / Pijnan / Ylesnousemisen / **Taiuanastumisen** / Pyhen Hengen Lehettemisen *etc.*

Verbin (→) *astua* teonnimijohdoksesta *astuminen* ja substantiivin (→) *taivas* lyhyestä illatiivimuodosta tiivistynyt yhdyssana. Illatiivimuodosta (**taivahan*) vokaalien väliset *h*-konsonantit ovat kadonneet.

taivaankaari s. 'sateenkaari' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-677-[ILM-4:4]] Ja **Taiuancaari** oli ymberins henen Stolian / näkyens Smaragdin caltainen Ja sen Stolin ymberille oli neliecolmatkymmende Stolia

Substantiiveista (→) *taivas* ja *kaari* muodostettu yhdyssana. Vanhaan perintösanastoon kuuluva *kaari* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä substantiivina vaan ainoastaan muiden sanojen rakenneosana (→ *kaarittaa*).

taivaanvaltakunta s. 'Jumalan valtakunta taivaassa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-II-76-[MT-19:23]] Mutta Jesus sanoi Opetuslapsillens. Totisesta sano mine teille / Ricas töleesti siselkieupi **Taiuanwaldakundan**

Substantiiveista (→) *taivas* ja (→) *valtakunta* tiivistynyt yhdyssana. Agricolan tekstissä samat ainekset muodostavat tavallisemmin sanaliiton.

taivahallinen → taivaallinen

taiva|hinen, -inen *a.* 'taivaallinen, taivaaseen liittyvä; taivaalla lentävä'
(1544) 4 esiintymää

- [A-I-406] catzo armolisesta / sinun coco Seurakunnas pälle / ja anna sinun paluelioijlles / pyhen hengen lahian cautta / **taijwahisil** halwijlla / nijñ ylessyttywä / ette me elemen lädhett / alati ianoijsimma
- [A-II-196-[LK-9:58]] Ja sanoi henelle JESUS / Ketuilla lolat ouat ia **Taiuahisilla** Linnuilla peset / mutta Inhimisen Poialla ei ole cuhunga hen päens cumarta.
- [A-II-637-[HEB-4:14]] Ette meille nyt yxi swri ylimeinen Pappi ombi / JESUS se Jumalan Poica / ioca **Taiuaisijn** mennyt on.

Substantiivista (→) *taivas* johdettu adjektiivi. Variantin *taivainen* ainoa esiintymä *Taiuaisijn* voi edustaa adjektiivin substantiivista käyttöä, joka tunnetaan myös muusta vanhasta kirjakiielestä, tai sitten se voidaan tulkita substantiivin *taivas* monikolliseksi illatiiviksi.

taivas *s.* 'taivas, ilma, avaruus maasta katsoen; korkeudessa sijaitseva Jumalan valtakunta, paratiisi' | (1543) 736 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-15] Coko loondo nyt wircopi. Meri / maa / ia **Taiuas** ihastupi.
- [A-I-207-[PS-104:12]] Heiden tykönens **Taijuahan** linnut istuuat / ja wiserttelwet oxilla.
- [A-I-338-[JES-55:10]] Sadhe / ia Lumi **Taijuahast** langepi / ia eij tule sinne iellens / Mutta lijotta Maan / ia saatta sen hedhelmellisexi / ia caswattaman
- [A-II-315-[AP-2:2]] Ja ekiste tapachtui **Taijuahast** yxi Hwmaus / ninquin sangen ialo Tulispä olis tullut
- [A-III-731-[SAK-2:6]] Woi / woi Paecat vlos / sijte Pohian Maasta / sanopi HERRA / Sille mine haiotin teite Neliehin Twlihin **Taiwan** ala / sanopi HERRA.
- [A-O-15-[MT-18:18]] Caiki mite te maan päle sidhotta / pite mös **Taiuas** oleman sidhottut. Ja caiki mite te pästet Maan päle / pite mös **Taiuas** oleman pästet
- [A-I-87-[MK-16:19]] Ja se HERRA / sijtte quin hen oli heille puhunut / ylesotetin **Taijuahasen**. Ja istupi Jumalan oijkealla.
- [A-I-477] Anna meille wscon cautta / pyhes henges / ette sinun cansas / meille olis hywe pooli **Taijwahas** / ja temen radholisudhen ielken / sinun kircaudhellas yleswalastettuna / aijna sinun cansas olisima

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä. Sille on aikojen kuluessa esitetty useita indoeurooppalaisia lainaetymologioita. Nykykäsityksen mukaan se on todennäköisimmin vanha indoiranilainen laina ja kuuluu tältä taholta lainattujen uskonnollisten sanojen ryhmään. Myös balttilaisella lainaetymologialla on edelleen kannatusta.

► Thomsen 1869 34, 73; SKES 1969 *taivas*; Joki 1973 SUST 151 323 *taivas*; SSA 2000 *taivas*; LÄGLOS 2012 *taivas*; EES 2012 *taevas*; Junttila 2015 105; Koivulehto 2016 SUST 274 234; Holopainen 2019a 270–271; NES 2020 *taivas*.

taivas ala *adv.* 'taivaan alle, taivasalle, taivasalla' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-564-[JER-51:16]] Coska hen iylise / nin palio wette **Taiuas ala** tulepi.
- [A-III-448-[ISM-17:44]] Mine tadhon anda sinun Lihäs Linnuille **Taiuas ala** / ia Pedhoille kedhoilla
- [A-III-448-[ISM-17:46]] Ja annan sen Philisteusen Sotawäen Rumin tenepene Linnuille **Taiuas ala** / ia Pedhoille kedhoilla

Substantiivista (→) *taivas* ja tulosijamuotoisesta adpositiosta tai adverbista (→) *ala* muodostettu sanaliitto, joka poikkeuksellisen rakenteensa perusteella on luokiteltava luontaiseksi yhdyssanaksi. Tavanomaisessa adpositiorakenteessa *ala*-postposition täydennys olisi genetiivissä. Rakenteeltaan vastaava (→) *taivasalla*, *taivas alla* esiintyy Agricolalla sekä yhdyssanana että sanaliittona. Vastaava erosijamuotoinen (→) *taivas alta* on aina sanaliitto.

► Toropainen 2017 51, 119.

taivasalla, taivas alla *adv.* 'taivaan alla, ulkona, ulkoilmassa' | (1548) 1 + 13 esiintymää

- [A-II-357-[AP-10:12]] Eleiemet / ia Metzeliset / ia Mateleuaiset / ia Lendeueiset **Taiuas alla**
- [A-III-327-[PS-79:2]] He annoit sinun Palueliadhēs Rumit Linnuille **taiuasalla** roaxi / ia sinun Pyheis Lihat maan Pedhoille.
- [A-III-576-[VLT-4:19]] Meiden Wainoliset olit nopiammat / quin Cotkat **Taiuas alla**

Substantiivin (→) *taivas* nominatiivista ja olosijamuotoisesta adverbista tai postpositiosta (→) *alla* tiivistynyt, rakenteeltaan erikoinen yhdysadverbi. Samat ainekset esiintyvät Agricolalla useimmiten sanaliittona, joka poikkeuksellisen rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Rakenne on kansanomainen, sillä se tunnetaan laajasti sekä murteissa että yleiskielessä. Tavanomaisessa adpositiorakenteessa *alla*-postposition täydennys olisi genetiivissä. Rinnalla esiintyvät myös tulo- ja erosijaiset vastaavat rakenteet (→ *taivas ala*, *taivas alta*). Agricolalla rakenne esiintyy erityisesti taivaan linnuista puhuttaessa. Sen syntytapa on epäselvä. Erikseen kirjoittaminen viittaa siihen, että Agricolan aikana se on yleensä tulkittu adpositiorakenteeksi, mutta alkuaan sen on ajateltu syntyneen *-isA*-johtimisten adjektiivien pohjalta muodostettujen vajaaparadigmaisten adverbien mallin mukaan (*kotosalla*, *näkösällä*; < *koto(i)sa*, *näkö(i)sä*). Ilmaus ei esiinny nominatiivimuotoisena substantiivina, mutta rakenteeltaan vastaavassa paikannimessä *Kangasala* tällainen on käytössä. Tässä nimessä *ala* tarkoittaa alapuolella olevaa paikkaa.

► Hakulinen 1979 125; SPK 2007 *Kangasala*; Toropainen 2017 51, 119.

taivas alta *adv.* 'taivaan alta, taivasalta, ulkosalta' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-119-[MK-4:4]] Nin tulit **Taiuas alda** linnut ia söit sen.

- [A-III-618-[HOS-7:12]] mine tadhon Werconi heiden pälens heitte ia alastemmata heite / ninquin Linnut **Taiuas alda**.

Substantiivin (→) *taivas* nominatiivista ja erosijamuotoisesta adverbista tai postpositiosta (→) *alta* muodostettu sanaliitto, joka poikkeuksellisen rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Rakenne on kansanomaisen, sillä se tunnetaan laajasti sekä murteissa että yleiskielessä. Rinnalla esiintyvät myös tulo- ja olosijaiset vastaavat rakenteet (→ *taivas ala*; *taivasalla*, *taivas alla*).

► Toropainen 2017 51, 119.

taivuttaa v. 'taivuttaa, kumartaa, painaa kumaraan' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-443-[ROM-11:4]] Mutta mite se Jumalan wastaus sano henelle? Mine olen iettenyt itzelleni seitzemen Tuhatta Mieste / iotca ei ole **taiwuttaneet** poluiansa Baalin edesse.
- [A-II-443-[ROM-11:10]] Soghaise heiden Silmense / ettei he näkisi / ia **taiwuta** aina heiden Selkense.

Johdos verbistä (→) *taipua*.

taka s. 'kyky, mahdollisuus' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-94-[MT-25:15]] Ja yhdelle hen annoi wijsi Leiuiske / mutta toiselle caxi / ia colmanelle yhden / ia iocahitzelle oman **taghansa** ielkin / Ja meni cocta matkans.
- [A-II-508-[2KOR-8:11]] Teutteke sis nyt se Teco quin rupesitta / Ette quin tachtu walmis oli / nin te mös site teuttäke **taghanna** pereste

Substantiivina käytetty *taka* edustaa vanhaan perintösanastoon kuuluvan *taka*-vartalon (→ *taga*) erikoiskäyttöä. Agricolalla se esiintyy ruotsin *macht*- ja saksan *vermögen*-sanojen käännösvastineena yhteyksissä, joissa se näyttää merkitsevän pikemmin kykyä tai mahdollisuutta kuin varoja tai varallisuutta, joka sen merkitys on eräissä muissa vanhan kirjakielen käyttöyhteyksissä. Lutherin Biblian *vermögen* on tosin kaksitulkintainen. Ilmeisesti Agricolan *taka* voi viitata sekä aineellisiin että henkisiin resursseihin. Myös muita *taka*-vartalon muotoja on käytetty abstraktissa merkityksessä 'hallussa, säilössä' (→ adpos. *takaa*, *takana*). Aiemmin on pidetty mahdollisena, ettei Agricolan *taka* kuulu lainkaan vanhan *taka*-vartalon yhteyteen vaan on lainaa ruotsista. Ruotsin vanhassa lakikielessä taipumaton adjektiivi *taka* on esiintynyt sellaisissa yhteyksissä kuin *stå t. sätta i taka händer* 'olla säilytettävänä luotettavissa käsissä, jättää luotettaviin käsiin'. Ruotsin *taka* on genektiivi verbin *taga* 'ottaa' yhteyteen kuuluvasta, vanhentuneesta substantiivista *take* 'säilö, takavarikko'. Tämä substantiivi ei kuitenkaan sovi äänteellisesti eikä semanttisesti Agricolan *taka*-substantiivin esikuvaksi. Mahdollisesti se on kuitenkin alkusana verbissä (→) *takasaada*.

► Streng 1915 222; SKES 1969 *taka*-; SSA 2000 *taka*; SAOB 2002 *taka*, *take*.

takaa¹ *adv.* 'takaapäin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-123-[MK-5:27]] Quin hen cwli JESUSESTA / tuli hen ioukon seas **taka** / ia rupesi henen Waatteinsa /

Vanhasta *taka*-vartalosta (→ *taga*) muodostettu historiallinen erosija, jonka pääte vastaa nykyistä partitiivin sijapäätettä.

takaa² *adpos.* 'perästä; hallusta' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-210-[LK-13:33]] Quitengi pite minun tenepene ia homena ia homenen **taca** waeltaman / Sille ettei taida olla / ette Propheta mwalla hucatan / quin Jerusalemis.
- [A-II-206-[LK-12:48]] Joca taas ei tienyt / ia quitengi teki hauain ansiota / sen pite wähemen hawoi kerssimen. Sille ette kelle palio annettu ombi / palio mös henen **takaans** etziten / ia kelle palio on haltun annettu / silde mös palio kysyen.

Vanhasta *taka*-vartalosta (→ *taga*) muodostettu historiallinen erosija, jonka pääte vastaa nykyistä partitiivin sijapäätettä. Muoto on morfologisesti sama kuin adverbti (→) *takaa*.

takaa-ajaa *v.* 'ajaa takaa, vainota' | (1544) 12 esiintymää

- [A-I-231-[2SM-22:38]] Mine **takaaijan** minun wiholisijan / ia mestan heidhet / Ja en palaija / ennen quin mine heijet cadhotan.
- [A-II-600-[1PT-E]] Ja cauatta meite Perkelehelda / ette hen lackamata meite wäijupi ia **tacaaijapi** iocapaicas.

Adverbista (→) *takaa*¹ ja verbistä (→) *ajaa* muodostettu yhdysverbi.

takaa-ajaminen *s.* 'takaa-ajo' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-449-[1SM-17:53]] Ja ne Israelin Lapset palaisit sijte **Tacaijamisest** / ia raatelit ninen Philisteusen Scantzin.

Johdos yhdysverbistä (→) *takaa-ajaa*.

takaasaada → **takasaada**

takaisin → **edestakaisin**

takana¹, **takan** *adv.* 'takana' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-186-[LK-7:37-38]] Ja catzo / yxi Waimo oli Caupungis / ioca oli Synneinen / ia quin hen tiesi / ette hen atriotzi Phariseusen Hones / toi hen Clasin callista Woidhetta / ia seisoi **takana** henen Jalcains iures idkein / ia rupeis Kynelilens castaman henen Jalcoians

- [A-II-678-[ILM-4:6]] Ja Stolin edes oli ninquin Clasinen Meri Christallin modholla / ia keskelle Stolia ia ymberi Stolia nelie Eleiende / teune Silmie edhes ia **tacan**.

Vanhasta *taka*-vartalosta (→ *taga*) muodostettu historiallinen olosija, jonka pääte esiintyy nykysuomessa essiivin sijapääteenä. Pääte voi esiintyä täydellisenä tai loppuheittoisena. Westhin koodeksissa on *taga*-vartalon komparatiivimuodosta muodostettu adverbiksi *tagampana* 'taempana'.

takana², takan *adpos.* 'takana, etäisyydellä; hallussa' | (1544) 8 esiintymää

- [A-II-643-[HEB-9:3]] Mutta sen toisen Esiripun **tacana** oli se Maia / ioca cutzutin se caikein pyhin.
- [A-II-240-[LK-24:13]] Ja catzo / Caxi heiste menit samana Peiuen ychten Kyleen / ioca oli Jerusalemist Cwdhenkymenen wacomitan **tacan** / Emmahus nimelde.
- [A-III-585-[HES-18:16]] Eikete wahingoita / Ei **tacanans** Pantia pidhe / eike miteken ota Wäkiuallal.

Vanhasta *taka*-vartalosta (→ *taga*) muodostettu historiallinen olosija, jonka pääte esiintyy nykysuomessa essiivin sijapääteenä. Pääte voi esiintyä täydellisenä tai loppuheittoisena. Adpositiona esiintyvä *takana* on aina postpositio ja sen täydenys on joko genetiivimuotoinen substantiivi tai omistusliite.

takanajaa *v.* 'ajaa takaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-162-[JUDIT-9:6]] Catzele nyt Assijrian sotawäien pälle / ninkuttas catzoit mwijnen Egiptin sota wäen pälle / cosca he **tacanaijoit** sinun paluelijoittas / swrella woijmalla

Loppuheittoisesta adverbista *takan* (→ *takana*¹) ja verbistä (→) *ajaa* muodostettu yhdysverbi.

takanajaja *s.* 'takaa-ajaja' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-131-[NEH-9:11]] ia olet heiden ethens sen Meren halaisut / nijn ette he quiuana Meren lepitze keuit / Ja heiden **Tacanaijaiat** wpotit syweyten / ninquin kiwen swriijn wesijn

Johdos yhdysverbistä (→) *takanajaa*.

takaparein *adv.* 'takaperin, ympäri' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-220-[PS-6:11]] Caiki minun Wiholiseni heprien saauat / ia sangen pelieteteen / heidens **tacaparein** kendeuet / ia iwri nopiast häuäistein.

Yhdysadverbi, jonka alkuosana on nominivartalo *taka* (→ *taga*) ja jälkiosana näyttää olevan substantiivin (→) *pari* monikollinen instruktiivi. Vastaavaa adverbia ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä. Kysymyksessä on luultavasti kirjoittajan lipsahdus, ja jälkiosaksi tarkoitettu muoto on *perä*-sanana monikollinen instruktiivi *perin* (→ *takaperin*), joka esiintyy samassa psalminkohdassa Rukouskirjassa.

takaperin *adv.* 'takaisin, ympäri, taakse- t. takanapäin, vastakkaiseen suuntaan' (1544) 44 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-257-[PS-6:11]] Caicki minun viholisen häpijen saauat / ia sangen peläteten / **tacaperin** heidens kiendeuet / ia äckiste häweystehen.
- [A-I-700] Nijn sine wiele nyt meiden eli aijkanam ia aijna (O Taijwalinen Ise) caiki meiden viholisten / cadhechtiwaijdhen / ia sorttaijdhen / edhistoxet wäghytuxet cawaluxet / ja wahingoliset aijwotuxet / este / tyhmytte / ia **takaperin** aija.
- [A-II-551-[FIL-3:13]] Mine wnohdhan sen quin **tacaperin** on / ia wenyten minuni sen pereste quin edhesse on
- [A-III-382-[PS-114:3]] Sen Meri näki ia pakeni / Se Jordani palasi **tacaperin**.

Yhdysadverbi, jonka alkuosana on nominivartalo *taka* (→ *taga*) ja jälkiosana substantiivin (→) *perä* monikollinen instruktiivi.

takaperinajaa *v.* 'kumota, tehdä mitättömäksi' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-17] III. Julkinen Kihlaus **tacaperinaiapi** Sala kihlan. IIII. Caxi iulki Kihla / se edhelinen woittapi / ia se toinen tacaperin aietan.

Adverbista (→) *takaperin* ja verbistä (→) *ajaa* muodostettu yhdysverbi. Samat ainekset esiintyvät myös sanaliittona, joka merkitsee mm. 'ajaa perääntymään'.

takaperinkarata *v.* 'karata taaksepäin, perääntyä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-532] Sielde se tule / ette mine wsein palio hyue aijuooin / mutta ette sinun Armos pois ombi minun heickouuttani auttamasta / nijn mine weheste wastoinseijsomisesta / **tacaperincarkan** / ja waijwun

Adverbista (→) *takaperin* ja verbistä (→) *karata* muodostettu yhdysverbi.

takaperin vetää *v.* 'perua, kumota' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-59-[PS-89:35]] Em mine tahto minun lijtoani rijuata / ia en suinga mine **tacaperin wede** / mite minun Hwlistani ombi wloskeunyt.

Adverbista (→) *takaperin* ja verbistä (→) *vetää* muodostettu sanaliitto, joka voidaan tulkita kahdelle eri riville jakautuvaksi yhdysverbiksi. Samat ainekset esiintyvät toisaalla selvänä sanaliittona.

► Perälä 2007 26–27.

takasaada v. 'tulla vaatimaan tilille, koetella, kostaa' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-237-[JUDIT-16:20]] We pacanoidhen / Jotca minun Canssaan waijnouat / Sille se Caickiwaldias Jumala costapi heillen / Ja costo päijuene hen heite **tacasaa**.
- [A-I-241-[JES-26:14]] Ne coolluet eijuet wircowa ne hengettömet eijuet ylesnouse. Sille ette sine olet heite **takasaanut** / Ja mestanut / Ja caiki heiden maijnituxens cadhottanut.
- [A-I-242-[JES-26:21]] Sille catzo / HERRA ombi wlgosmeneue Sijastansa / **takasaman** Maan Asuijadhen pahuta heidhen pällens

Agricolan yhdysverbin perusosa on verbi (→) *saada*. Alkuosan lukutapa ja morfologia ovat epäselvät. Alkuosa voidaan tulkita adverbiksi (→) *takaa*¹, mutta kun Agricolan yhdysverbi on käännösvastine saksan verbille *heimsuchen* ja sen mallin mukaan muodostetulle ruotsin verbille *hemsöka*, joissa alkuosa edustaa tulosi- jaan rinnastuvaa datiivia, on mahdollista, että myös Agricolan verbin alkuosa on sama *taka*-vartalon historiallinen tulosijasijamuoto, joka toisaalla esiintyy muodossa (→) *taa*. Tällä on murteissa erilaisia variantteja, joista vartalon vahvan asteen yleistystä edustava *taka* tunnetaan hämäläis- ja pohjalaismurteissa. Saksan ja ruotsin verbit ovat alkuaan merkinneet tulemista vierailulle jonkun luo joko tervehdys-, tarkastus- tai rangaistustarkoituksessa. Sekin on mahdollista, että Agricolan verbin alkuosa on lainaa vanhasta ruotsalaisesta lakikielestä, jossa taipumaton adjektiivi *taka* on genetiivi verbin *taga* 'ottaa' yhteyteen kuuluvasta, vanhentuneesta substantiivista *take* 'säilö, takavarikko'. Yhdysverbi *takasaada* tunnetaan vain Agricolan kielestä. Vuoden 1642 Bibliassa se on korvattu *etsiä*-verbillä.

► SAOB 1930 *hemsöka*; SKES 1969 *taka*⁻¹; SAOB 2002 *taka*, *take*.

takistua v. 'tarttua kiinni' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-300-[PS-102:6]] Minun Luuni tuscalla **takistuuat** minun Lihahani / Idkun ja hoocauxen tedhen.

Verbi on perinteisesti selitetty johdokseksi vanhaan perintösanastoon kuuluvasta *takki*-vartalosta, josta on johdettu mm. verbit *takellella* ja *takertua*. *Takki*, *takellella* ja *takertua* eivät esiinny Agricolan kielessä. On kuitenkin pidetty mahdollisena myös sitä, että *takistua* ja *takertua* olisivat johdoksia samasta germaanisperäisestä **taka*-vartalosta, josta myös (→) *taistella* on selitetty johdetuksi.

► SKES 1969 *takki*³; SSA 2000 *takertua*, *takistua*; EES 2012 *takistama*; Koivulehto 2016 SUST 274 428; NES 2020 *takellella*, *takertua*.

takoa v. 'sepittää' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-212-[PS-E:O]] Äinemöinen / wirdhet **tacoi** / Rachkoi / Cuun mustaxi iacoi.

Verbillä on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Perusmerkityksessään se viittaa sepän työskentelyyn takomalla, ja sanavartalo on ilmeisesti alkuaan takomisen ääntä kuvaava onomatopoeettinen muodoste.

► SKES 1969 *takoa*; SSA 2000 *takoa*; EES 2012 *taguma*; NES 2020 *takoa*.

tallata v. 'polkea maahan' (myös kuv.) | (1544) 32 esiintymää

- [A-I-369] Semmotoisen coleman kersi hengen lekitus / Oij ette cunnian crunu / sillewirca **tallattin** /
- [A-II-230-[LK-21:24]] Ja heiden pite langeman Miecán teren edes / ia he wiedhen Fangina caikinaisen Canssan secan. Ja Jerusalem pite **tallattaman** Pacanoilda / sihenasti ette Pacanaiden aica pite teutettemen.
- [A-III-791] O HERRA Jesu sine pian söxe ia **talla** / Sathanam meiden Jalkamme ala.

Verbillä on tarkka vastine useissa lähisukukielissä. Vastine on esitetty myös komista, mutta rinnastus on äännehistoriallisista syistä äärimmäisen epäilyttävä. Verbin rakennetyyppi viittaa lainaperäisyyteen. Se on mahdollista selittää johdokseksi germaanisiperäisestä lainasanasta *talla*, joka merkitsee mm. reen anturaa, jalasta, kengän pohjallista tai puolipohjaa ym. Agricolalla *tallata* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *alastallata*.

► SKES 1969 *tallata*; SSA 2000 *tallata*; LÄGLOS 2012 *talla*; EES 2012 *tallama*; NES 2020 *tallata*.

tallella, -la adv. 'tallella, turvassa, säilössä' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-602] Ette se minua mennenen iodhatais / minua exyueseni **tallela** toottaijsi / palaijten minua watan rupeijsi / minua horijuuaijsa pitelis / minua langewaijsa ylesnostaijs
- [A-II-179-[LK-5:38]] Mutta nori wijna pite pandaman wsijn Leiliñ / nin he molemat ouat **tallella**.

Sanavartalosta *talte*- muodostettu adessiivisijainen adverbi. Sanavartalolla on vastineita useissa lähisukukielissä, mutta se ei esiinny missään normaalisti taipuvana substantiivina vaan ainoastaan johdosten kantana ja erilaisiin sijamuotoihin kiteytyneenä adverbina. Sanavartalon alkuperä on tuntematon. Yhtenä mahdollisuutena on esitetty, että se olisi samaa alkuperää kuin reen anturaa, kengän pohjallista tai puolipohjaa ym. merkitsevä *talla* ja kuuluisi (→) *tallata*-verbin yhteyteen.

► SKES 1969 *talte*; SSA 2000 *tallella*; EES 2012 *tald*, *tallel*; NES 2020 *tallettaa*.

tallelle adv. 'tallelle, säilöön, turvaan' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-648-[HEB-10:39]] Mutta eipe me ole nijste / iotca heidens welteuet cadhotuxeen. Waan nijste iotca vskouat / ia Sieluns **tallelle** saattauat.

Allatiivimuotoinen adverbi, joka perustuu samaan vartaloon kuin (→) *tallella*.

talo, -i s. 'talo, rakennus' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-536-[EF-2:22]] Jonga päle mös te ylesraketahan / Jumalalle ydhexi **Taloixi** / hengen cautta.
- [A-III-716] HERRA laske Maasta tulla / ia Woreista / Kiuiste / Caiuoist / ia Copeista. **Talon** tarpexi / ia Rentoxi / Caupaxi / nin mös Rauinnox.

Sanalla on vastine useimmissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on johdos katoista tai lavaa merkitsevästä sanasta *talas*, jota on vanhastaan pidetty indoeurooppalaisena lainana. Lainanantajakielestä ei kuitenkaan ole täyttä selvyyttä. Mahdollisina lainälähteinä on esitetty mm. kantaindoirani, kantagermaani ja balttilaiskielet, ja näistä eniten kannatusta näyttää olevan germaanisella lainaetymologialla.

► SKES 1969 *talas, talo*; Joki 1973 SUST 151 324; SSA 2000 *talas, talo*; LÄGLOS 2012 *talas*; EES 2012 *tala*; Junttila 2015 114; Holopainen 2019a 272–273; NES 2020 *talo*.

taloinmies s. 'maanviljelijä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-640-[AM-E:O]] AMOS quin hen oli Paimen ia **Taloinmies** / ia ei Prophetan Poica / ekist ia Jumalisil Ihmeel hen Prophetain wircan cutzuttijn

Substantiiveista *taloi* (→ *talo*) ja (→) *mies* muodostettu, ilmeisen tilapäinen yhdyssana.

talolinen → **keyhään talolinen** 'köyhäintalon asukas'

talonpoika s. 'maanviljelijä, talonpoika' | (1544) 3 esiintymää, myös Westh

- [A-I-825] Anna ette cajkinaijset Inhimiset / ylmeijset / wimeijset / Porgharit / **talonpoijat** / eleijsit Jumallisesta / hyuisse tauoijsa / ia wighattomas elemes
- [A-III-142] Ettes caikeden / Caupamiesten **Talonpoicain** ia ychteitzen Cansan / annaisit rackauden / ia souinon.

Substantiiveista (→) *talo* ja (→) *poika* muodostettu yhdyssana.

taloolinen a. 'kodinhoitoa harrastava' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-594-[TIT-2:4–5]] Joilda ne Nooret Waimot tauoija oppisit / ette he heiden Miehienssä racastaisit / Lapsensa racasna pideisit siuijet olisit / puchtat / **Talooliset** / hyuet / heiden Miestens alamaiset. Senpäle ettei Jumalan Sanan pidhe pilcatun oleman.

Johdos substantiivista (→) *talo(i)*.

taloo s. 'talous, saman talon väki' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-804] Opeta meite sinun henges cautta / Jumalisesta **Talotta** pitemen / lapset ia Peret / sinun palueluxes / kijtoxes ia cunniaxes Christilisesta ylescawattaman.

Johdos substantiivista (→) *talo*.

taluttaa v. 'taluttaa, kuljettaa kiinni pitäen, johdattaa' (myös kuv.)
(1544) 21 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-110-[5MS-32:12]] Yxinens Herra **talutti** hendä / ia ey ollud henen cansans mwcalainen Jumala.
- [A-II-65-[MT-15:14]] Andacat heiden olla / he ouat sockiat / ia sockiadhen **taluttaiat**. Jos nyt sockia sockiata taluttapi / nin he molemat kropijn langeuat.
- [A-II-80-[MT-21:6]] Opetuslapset menit / ia tegit ninquin Jesus heiden oli käskeny / ia **talutit** henen tygens asin tamman ia warsan.

Verbi on johdos vartalosta *tal-*, joka on käytössä useissa lähisukukielissä. Myös suomen murteissa ja vanhassa kirjakielessä, ei kuitenkaan Agricolalla, *talua* esiintyy merkityksessä 'viedä, seurata, hoitaa' yms. Sanavartalolle on esitetty etymologisia vastineita samojedikieliä myöten, joten se näyttää kuuluvan ikivanhaan perintösanastoon. Agricolalla *taluttaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ympärinstaluttaa*.

► SKES 1969 *taluttaa*; SSA 2000 *taluttaa*; EES 2012 *taluma*; Aikio 2015a SUSA 95 56; NES 2020 *taluttaa*.

taluttaja s. 'taluttaja, johdattaja' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-87-[MT-23:16]] We teille sockiat **Taluttaiat** / että te sanotta. Jocainen / quin wanno Templin päle / ei se miten ole / mutta ioca wannopi Templin Cullan päle / se on welcapä.

Johdos verbistä (→) *taluttaa*.

talveepittää v. 'viipyä talven yli' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-492-[1KOR-16:6]] Mutta teiden tykenen mine lehes mahdhan wipyä / eli mös **Taluepite**. Senpäle ette te / minun Awuliset olisitta saattaman cuhunga mine matkustan.

Substantiivin (→) *talvi* assimiloituneesta partitiivimuodosta ja verbistä (→) *pitää* muodostettu yhdysverbi.

talvi s. 'talvi, kylmin vuodenaika' | (1544) 21 esiintymää

- [A-I-21] Nyt elos leicka / ia Rihes tappa. **taluen** waraxi / pidhe hyue tapa.

- [A-II-91-[MT-24:20]] Mutta rucolcat / ettei teiden paconna tapactuisi ***Taluella** / eike Sabbathin päle.
- [A-II-93-[MT-24:00]] ***Taluella**) Se on paetkat oikealla aijgalla. Sille **talulla** ei ole hyue waelda ja Sabbathin waellus oli iwttaille kielty.

Sanalla on vastine kaikissa suomalais-ugrilaisissa kielissä. Se kuuluu vanhaan perintösanastoon.

► SKES 1969 *talvi*; SSA 2000 *talvi*; EES 2012 *talv*; NES 2020 *talvi*.

talvihuone s. 'talviasunto' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-647-[AM-3:15]] Ja tadhon seke **Taluihonen** ia Suuihonen lödhe / ia ne Norsanluidhen Honet pite huckuman / ia monet Honet pite häuiemen sanopi HERRA.

Substantiiveista (→) *talvi* ja (→) *huone* muodostettu yhdyssana.

talvikuu s. 'joulukuu' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-28] December. **Talwikwla** on xxxj. päiue

Substantiiveista (→) *talvi* ja (→) *kuu* muodostettu yhdyssana.

talvimaa s. 'talvehtimispaikka' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-388-[AP-27:12]] Ja quin ei ollut souelias Satama yli Taluen olla / nin he enimitten langesit siihen Neuuon / ette sielde piti laskeman / ios he iollaki mooto olisit woineet tulla Phenician **Taluimahan**. Se satama ombi Cretas Lounatlenten ia Lodhepohian pein

Substantiiveista (→) *talvi* ja (→) *maa* muodostettu yhdyssana.

talvi siemen s. 'syksyllä kylvettävä siemen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-23] Nyt sine kyluä **Talui siemendh**. laske mös werta cosca lystendh.

Substantiiveista (→) *talvi* ja (→) *siemen* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Esiintymä on syyskuulle ominaisia toimia esittelevässä runossa.

► Toropainen 2017 51, 116.

tamma s. 'tamma, naarasaasi' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-80-[MT-21:6]] Opetuslapset menit / ia tegit ninquin Jesus heiden oli käskeny / ia talutit henen tygens asin **tamman** ia warsan.

Lainaa muinaisruotsin sanasta *tamber*, *tamma*, *tamm*, joka merkitsee kesyä. Nimitys on viitannut nimenomaan kesytettyyn ja opetettuun hevoseen, ja oriita lauhkeammat tammat ovat olleet helpompia kesytettäviä. Agricolalla *tamma* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *aasintamma*.

► Vilkuna Vir. 1967 180–181; SKES 1969 *tamma*; SSA 2000 *tamma*; NES 2020 *tamma*.

tammi s. ’tammi (*Quercus*)’ | (1551) 8 esiintymää

- [A-III-201-[PS-E:0]] Senperest Absalon Daudin poica – – samas Sodhas itze hen Hiuxista **Tammen** oxista rippudhen / keihel lepitzepestettijn.
- [A-III-645-[AM-2:9]] Nyt mine quitengin olen sen Amorein heiden edestens poiscadhottanut / ionga corkius oli ninquin Cedrein / ia oli nin wäkeue quin **Tammet** ouat

Sanalla on etymologisia vastineita sekä itämerensuomessa että volgalaiskielissä, mahdollisesti permiläiskielissäkin. Se kuuluu vanhaan perintösanastoon.

► SKES 1969 *tammi*¹; SSA 2000 *tammi*¹; EES 2012 *tamm*; NES 2020 *tammi*.

tammikuu s. ’Januarius’ | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-7] Minun Nimen on **Tammikw.** iolla on caxi Pää ia szw.

Yhdyssana, jonka jälkiosana on ikivanha taivaankappaleen ja kuukauden nimitys (→) *kuu*. Alkuosaa on selitetty kahdella tavalla. Se voi olla pyörän akselia, napaa, myllyn keskipuuta yms. merkitsevä ruotsalaisperäinen lainasana *tammi*, joka suomen murteissa tunnetaan etenkin Hämeessä ja Keski-Suomessa. Tämän *tammi*-sanana on selitetty juontuvan ruotsin runkoa yms. merkitsevästä sanasta *stam*. Lainaselitys on kuitenkin epävarma merkityserojen vuoksi. Kuukauden nimessä *tammi* voisi viitata talven keskikohtaan. Toisen selityksen mukaan alkuosa olisi puun nimitys (→) *tammi* ja viittaisi vertauskuvallisesti tammikuun koviin pakkasiin.

► SKES 1969 *tammikuu*; SAOB 1986 *stam*³; SSA 2000 *tammikuu*; NES 2020 *tammikuu*.

Tanmarkki erisn. ’Tanska’ | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-15] Christin Usko ia Christikunda ombi sijtte sieldepein tullut Saxaman / Engelandijn / **Tanmarckin** / Rotzin / ia mös tenne

Suomalaistettu asu Tanskan omakielisestä nimityksestä *Danmark*. Nykyistä nimitystä *Tanska* edeltävä asu *Danska* on tullut suomen kirjakielessä käyttöön 1600-luvulla.

► Jussila 1998 *Tanska*.

tantsi s. ’tanssi’ | (1544) 12 esiintymää

- [A-I-177-[VLT-5:15]] Meiden sydhemen riemu loppuij / Meidhen **Tantzim** on kiendynyt murehexi /

- [A-II-215-[LK-15:25]] Mutta henen vanhembu Poicans oli pellolla. Ja quin hen tuli / ia lehestui Honetta / cwli hen Laulun ia **Tantzit**.
- [A-III-556-[JER-31:13]] Silloin pite Neitzyet **tantzisa** iloiset oleman / siihen mös noret Miehet / ynne ninen Wanhain cansa.

Lainaa ruotsin sanasta *dans*, jolla varhaisuusruotsissa on ollut erilaisia rinnakkaismuotoja, mm. *dantz* tai *dants*. Sana on keskiajalla lainautunut ruotsiin saksan kautta ranskasta.

► SAOB 1907 *dans*; Streng 1915 223; SKES 1969 *tanssi*; SSA 2000 *tanssi*; NES 2020 *tanssi*.

tapa s. 'tapa, tottumus, käytäntö, käytöstapa, käyttäytymissääntö'
(1544) 147 esiintymää, UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-101-[HEB-10:25]] Sithen / elkem me ylenandako meiden cokon tulemistam / ninquin mwmtamiten **tapa** on
- [A-II-18] nämet Christittömet Somalaiset / iotca silloin Pacanat olit / ia manderis asuit / tachtoit Lootolaisija / **tauans** pereste wahingoitta
- [A-II-174-[LK-4:16]] hen sisellemini Sinagogan **tauans** ielken Sabbathin peiuene ia ylesnoui lukeman.
- [A-I-593] NEuresti me sinua rucolema caikiwaldias Jumala / ette iotcas sinun Sacramentilles rautizet / annais mös heiden laupiasta / sinua hyuille **tauoiijlia** paluella
- [A-III-17] Nin tule meiden nite pite ia welte / Ja liatiki Rotzin Lain ia wanhan Christilisen **tauan** ielkin

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Se on vanhastaan selitetty balttilaiseksi lainaksi. Myös germaanista alkuperää on ehdotettu, mutta tältä taholta ei löydy varsinaiseksi lainalähteeksi sopivaa substantiivia, joten balttilaisella lainaselityksellä on enemmän kannatusta. Agricollalla *tapa* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *kielentapa*.

► Thomsen 1869 151, 1890 164–165; Koivulehto Vir. 1974 115–118; SKES 1969 *tapa*; SSA 2000 *tapa*; LÄGLOS 2012 *tapa*; EES 2012 *tava*; Juntila 2015 105; NES 2020 *tapa*.

tapahtaa v. 'tapahtua, sattua, käydä toteen'
(1544) 71 esiintymää, myös Westh

- [A-I-151-[DAN-9:12]] hen on andanut meiden ylitzeenkiedhe / sencaltaijsen turkauden iongamodoijnen eijkoscan ollut caiken Taijuan alla / ninquin Jerusalemisa **tapachtanut** ombi.
- [A-III-75] Ninquin Herralle mielistui nin ombi se **tapactanut**.
- [A-II-43-[MT-8:33]] Mutta paimenet pois-pakenit / ia menit caupungin / ia sanoit ne caiki / Ja quinga nijnen pirulda riuattudhen oli **tapactanut**.
- [A-I-237-[JUDIT-16:17]] Caiki lodhut pite sinua palueleman / Sille mite sine sanot / sen pite **tapachtaman**.

Verbi on joko johdos germaanisperäisestä verbistä (→) *tavata* tai sitten suoraa lainaa germaaniselta taholta, jolloin johdin on lisätty sanavartalon sopeuttamiseksi suomen kieleen.

► SKES 1969 *tavata*¹; SSA 2000 *tapahtua*; LÄGLOS 2012 *tapahtua, tavata*; NES 2020 *tapahtua*.

tapahtua v. 'tapahtua, sattua, käydä toteen' | (1544) 411 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-150-[DAN-9:7]] Sine herra olet wanhurscas / Mutta me madham häuetä / ninquin nyt mös nijlle Judaijsta **tapactupi** / ja nijlle Jerusalemista / ia caikille Israelille / iotca sekä lesne / ette caukan ouat
- [A-II-276-[JH-10:22]] Nin **tapachtui** Jerusalemis Kirkomessu / ia talui oli
- [A-III-56] Jos nin on / quin wsein mös **tapactu** / ette se quin mestatan / ombi nuctetoin ia wighatoin siihen asian iosta henen pälens cannetan / Site mös tule lohutta ia wahuista ninquin nyt ennen sanottu on.
- [A-III-131-[1MS-1:9]] Ja Jumala sanoi. Cootkan wedhet itzens quin Taiuan alla ouat / erinomaisen sijahan / ette se Carkia mactais nächtä. Ja se **tapactui** nijn.

Rakenteellisesti verbi näyttää olevan johdos verbistä (→) *tapahtaa*. Kun tämä on kuitenkin vanhassa kirjakielessä olennaisesti harvinaisempi kuin *tapahtua*, saattaa kysymys olla saman germaanisperäisen lainavartalon (→ *tavata*) rinnakkaisjohdokista, joiden kesken ei ole todellista johtosuhdetta.

tapainen → **tavainen**

tapaturma s. 'sattuma' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-709] Mutta sencaltainen swri hywuyys / eij tule meille **tapaturmasta** / eijke meiden nopsaudhesta eli toijmesta / sille se wsein meille tapachtupi / ette sijtte quin me caikella woijmalla siihen pydhimme / ette me caikein parahin ottaijsim / nijn me tartuijma caikein pahimban

Yhdyssana, jonka alkuosana on todennäköisesti sama *tapa*-vartalo kuin verbissä (→) *tavata*. Jälkiosa *turma* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä substantiivina, mutta sama kanta on esimerkiksi verbissä (→) *turmella*, josta *turma* voidaan selittää takaperoisjohdokseksi. Elatiivimuoto *tapaturmasta* voisi periaatteessa olla kiteytynyt adverbi, mutta kun Agricolalla esiintymiä on vain yksi, se voidaan tulkita paradigmaan kuuluvaksi taiputusmuodoksi. Joka tapauksessa adverbi *tapaturmast(a)* on ollut hyvin yleinen Agricolaa myöhemmässä kirjakielessä.

tapaturmainen a. 'odottamaton, sattumanvarainen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-361] Eckiliseste ia **tapaturmaisesta** surmasta / ijancaikisesta cadhotuxesta / ia caikesta pahasta.

Johdos yhdyssanasta (→) *tapaturma*.

tapaturmast, -i *adv.* 'yllättäen, sattumalta' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-278-[PS-35:8]] **Tapaturmast** henen pällens carghatahan / Ja se wercko / ionga hen wiritti / kijnisaakan henen / siihen hen langetkoon.
- [A-I-836] Edespein coghe tesse sinun sydhemes / nijn sine ratki ia iuri tunnet sydhemeses / ette nemet taicka **tapaturmasti** tuleuat / eli Inhimisten wperudella walmistetän.

Yhdyssanasta (→) *tapaturma* johdettu adverb. Loppuheittoinen *tapaturmast* voi edustaa joko elatiivimuotoa tai adverbijohdosta.

tapaus s. 'arvoitus, vertauskuva, vertaus' | (1544) 15 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-466] Cosca Christus tule meillen caikillen / Sille se ombi ijancaikinen eleme / Isen ia poian ia pyhen hengen oleuan tuta ydhen totisen Jumalan / ionga me nyt waijuoin näem speilis / ia **tapauxis**
- [A-II-65-[MT-15:15]] Nin wastasi Petari ia sanoi henelle / Wlgostoiijmita meille täme **tapaus**.
- [A-III-164-[JH-16:25]] Neite mine olen puhunut teille **Tapauxis** / Se aica tule / ettei mine sille puhu teille **Tapauxis** / mutta iulki minun Isesteni ilmoitan teille.

Johdos verbistä (→) *tavata*.

tapella v. 'tapella, taistella' | (1544) 4 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-668] Wlgosoiijenna HERRA minun Käteni / ia opetta minun sormeni sotimahan / ia opetta minua seke oijkeallen / ette wasemellen polellen **tappeleman** / etteij mine woijtetaijski
- [A-II-674-[ILM-2:16]] Tee Parannosta / Mutoin mine tulen sinulle pian / ia **tappelen** heiden cansans Minun Suuni Miekalla.

Johdos verbistä (→) *tappaa*.

tapettu s. ja a. 'tapettu, surmattu' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-115-[5MS-32:42]] Mine iouxijn iootan minun Nooleni werelle / ia minun Mieckan pite liha sömen Ylitzten nijnnen **tapettudhen** Weren / ia fangeudhen / ia ylitze wiholisten auki päiden
- [A-II-506-[2KOR-6:10]] Ninquin rangaistud / ia ei quitengan **tapetud**. Ninquin mureheliset / aina quitengi iloiset.
- [A-III-691-[NAH-3:3]] Hen yleswiepi Reisznärit cumain Mieccain cansa / ia wälkyuen Glauion cansa. Sijnä monda **Tapettu** macauat / ia swret coghot Rwmijt / nin ette he lukemattomat ouat / ia heiden Rwmijns ylitze teuy langeta.

Verbin (→) *tappaa* passiivinen partisiippimuoto, jota on käytetty nominina.

Tapio *erisn.* 'Tapio, metsänhaltia' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-212] **Tapio** / Metzest Pydhyxet soi / ia Achti / wedhest Caloia toi.

Metsän isännäksi ja riistan ylimmäksi haltiaaksi kuvatun uskomusolennon *Tapion* nimi on johdos verbistä *tavata* 'kohdata, osua, saada kiinni' (→ *tavoittaa*). *Tapio*-johdoksen on alun perin ajateltu merkinneen yleisesti metsää, jossa riistaa on mahdollista tavoittaa, tai sitten kollektiivisesti ansatien varteen viritettyjä pyydyksiä.

► Harva 1948/2019 349–365; Turunen 1981 *Tapio*.

taplikka *s.* 'täplä, pilkku, tahra' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-512] Anna sen casua caikissa hywuydhesa / ia sinun keluolisisa töijsse / corghon cansa / iolla eij me lihassa eleisima / mutta caikista sen pilcuista ia **taplicasta** lowuijsima

Johdos *täplä*-sanana takavokaalisesta variantista *tapla*, joka tunnetaan paikoin savolaismurteissa. *Täplä*-sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä ja sitä on joskus arveltu germaanisperäiseksi, mutta lainaoletus on perusteeton. Sanavartalo on todennäköisemmin deskriptiivistä alkuperää. *Täplä* ei esiinny lainkaan vanhassa kirjakielessä, se on tullut käyttöön vasta 1800-luvulla.

► SKES 1975 *täplä*; SSA 2000 *täplä*; LÄGLOS 2012 *täplä*; NES 2020 *täplä*.

tappaa *v.* 'tappaa, ottaa hengiltä, surmata; puida viljaa' | (1543) 217 esiintymää

- [A-O-7-[2MS-20:13]] Wides Ele **tapa**.
- [A-I-114-[5MS-32:39]] Catzocat nyt / ette Mine se yxinens olen / Ja eij ole toijnen Jumala pajitzi minun? Mine **tappan** ia eletten / Mine löön / ia parannan. Ja eijkengen ole / ioca minun kesisteni taijta wapatta.
- [A-II-210-[LK-13:34]] Jerusalem / Jerusalem / ioca **tapat** Prophetat / ia kiuitet heite iotca sinun tyges leheteten
- [A-I-21] Nyt elos leicka / ia Rihes **tappaa**. taluen waraxi / pidhe hyue tapa.

Verbillä on etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä ja eräissä etäsukukielissäkin. Se on alkuaan äänteellisesti motivoitu, lyömisen ääntä kuvaava sana. Agricolalla *tappaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→ *miehentappaa*, *riihtätappaa*).

► SKES 1969 *tappaa*; UEW 1988 509–510; SSA 2000 *tappaa*; EES 2012 *tapma*; NES 2020 *tappaa*.

tappaja *s.* 'surmaaja' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-333] Stephanin Rucous henen **Tappaijans** edheste
- [A-II-10-[UT-E]] Ja domitan mös wäkiwallasta Miehen **tappaiaxi** ia Murhaiaxi.

Johdos verbistä (→ *tappaa*). Agricolalla *tappaja* esiintyy myös perusosana yhdys sanoissa (→ *isänstappaja*, *miehentappaja*, *äitinstappaja*).

tappaminen s. 'viljanpuinti' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-125-[3MS-26:5]] Ja Rihen **tappamisen** aica / pite wlottuman winanhakemisen aican asti / ia winanhakemisen aighan / pite wlottuman haman kyluemenisen aican asti.

Johdos verbistä (→) *tappaa*.

tappelia s. 'tappeliija, väkivallantekijä' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-579-[1TIM-3:2-3]] Nin pite sis Pispan nuchtettoman oleman / Ydhen Emennen Miehen / walpan / raitihin / siuien / wieroinholhoian / Opettauaisen / ei Joomarin / ei **tappelian** ei kerckehen ilkien woiton ielkin / Waan cochtulisen / ei Ridhaisen / ei ahneen.

Verbistä (→) *tapella* johdettu tekijännimi.

tappelus s. 'tappelu, taistelu' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-212-[PS-144:1]] Kijetty olcon HERRA minun Turwan / ioca minun käteni opetta **tappeluxen** / ja minun sormeni sotahan

Johdos verbistä (→) *tapella*.

tappo s. 'tappaminen, surmaaminen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-640-[HEB-7:1]] Sille teme Melchisedec oli Salemin Kuningas / sen caikein corkeiman Jumalan Pappi / ioca Abrahamin wastankieui / coska hen palasi sijte Kuningaidhen **Taposta** / ia hyuestisiugnasi hende

Johdos verbistä (→) *tappaa*. Agricolalla *tappo* esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (→) *miestappo*.

tarha → **lustitarha, luutarha, oljotarha, puutarha, viinatarha, yrttitarha**

tarita v. 'tarita, tarjota' | (1544) 27 esiintymää

- [A-I-240-[JES-26:10]] Mutta echke nijnnen Jumalattomaden Armoia **tarittaisin** / nijn eijuet he quitengan wanhurscautta oppe.
- [A-II-157-[MK-15:36]] Nin yxi iooxi ia teutti Sienen Eticalla / ia pani sen Roghon pähen / **taritzi** henen iooma sanoden / Sallicat / catzokam ios Elias tule hende poispaneman.
- [A-III-575-[VLT-4:3]] Ne Lohikermet **taritzeuat** Niset heiden poillens / ia imetteuet heite
- [A-III-720] Coska sis Porsas **taritan** / nin aua Seckis / ios se taruitan.

Verbillä on tarkkoja vastineita useissa lähisukukielissä. Sanavartalo on vanha germaaninen laina. Agricolalla *tarita* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ulostarita* sekä partisiippiimuotoisena yhdysadjektiivissa (→) *edestarittu*.

► SKES 1969 *tarita*; Koivulehto 1999c SUST 237 72; SSA 2000 *tarita*; LÄGLOS 2012 *tarita*; NES 2020 *tarjota*.

tarjona *adv.* 'tarjolla, saatavana' | (1548) 2 esiintymää, myös Westh

- [A-II-314-R] Todhistaiani) Ei Mosesen todhistaia / waan ainoastans sen Armon ioca Christusesa caikille **tariona** on.
- [A-III-51] Tehen sinun waarahas ombi Jumala sinun Taiualinen Ises nyt armolisesta catzonut / ia sialdanut sinun Perkelen käsiste / ia panepi nyt aialisen rangastuxen sinun päles / ioca wähe ombi sen echttoon / ioca sinun **tariona** oli / ia teme wipyi wähen hetken.

Adverbiksi kiteytynyt essiivimuoto substantiivista *tarjo*, joka ei esiinny Agricolalla normaalisti taipuvana nominina. Agricolalla ei ole myöskään verbiä *tarjota*, joka on johdos substantiivista *tarjo*. Sen asemesta esiintyy erillinen lainaverbi (→) *tarita*. Sanavartalo on vanha germaaninen laina. Lainälhteeksi on rekonstruoitu germaaninen **tarjan*, jonka myöhempi edustaja on esim. ruotsin *tära* 'kuluttaa' ym.

► SKES 1969 *tarita*; Koivulehto 1972 NPhM 73 616–619; SSA 2000 *tarita*; LÄGLOS 2012 *tarjo*; NES 2020 *tarjota*.

tarkast|a, -i *adv.* 'tarkasti' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-479] Ah HERRA Jumala / quitengin meiden hedhelmesten / quin on / wighast / omast rackaudhest / catehudhest / costonhimost / iulmudest / hirmusudhest / coreudhest / kieloijtuxest / wieckaudhest / ia pahan elemen wlconkullaijsest sisust / sangen **tarcasta** osotetan / mingecaltajnen pw / me wiele olema
- [A-II-25-[MT-2:16]] Cosca Herodes nyt näki henens nijlde Wijsailda wietellyn / wihastuij hen sangen cowan / Ja lehetti hoouins tappaman caiki poicalapset Bethlehemis / Ja sen caikisa haaroisa quin monda caxiwotiset olit taica nooremat / sen aijan peräst / quin hen oli **tarcasti** tutkinut Wijsailda.

Adverbiksi kiteytynyt elatiivimuoto tai elatiiviin perustuva johdos adjektiivista (→) *tarkka*.

tarkemasti *adv.* 'tarkemmin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-364-[AP-18:26]] Teme sis rupesi rochkiasta opettaman Sinagogasa. Cosca nyt Aquila ia Priscilla sen cwlit / otit he henen tygens / ia **tarckemasti** wlostoimitit henelle HERRan tien.

Adjektiivin (→) *tarkka* komparatiivimuodosta johdettu adverbi.

tarkka *a.* 'tarkka, tarkkaavainen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-206-[PS-E:0]] Jotca ei hwlen turhan licuttamisen / waan **tarcan** Mielen cansa / Jumalan Caikiualtian kijtoxexi prucatan / luetan eli weisatan.

Sanalla on vastine useimmissa lähisukukielissä. Etäsukukielistä ei ole voitu osoittaa varmoja vastineita. Sanavartalon alkuperä on lopullisesti selvittämättä. Germaanista lainaetymologiaa on ehdotettu, mutta merkityserojen takia se ei ole kovin vakuuttava.

► SKES 1969 *tarkea, tarkka*; SSA 2000 *tarkka*; LÄGLOS 2012 *tarkka*; EES 2012 *tark*; NES 2020 *tarkka*.

tarkka mielinen *a.* 'tarkka, tarkkaavainen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-421-[ROM-1:00]] Cussa ei vsko ole sine toimi langepi ydheste ia toisehen / sihenasti quin hen ratki sokiaxi tule / henen aijatoxisans ninquin caikille wisaille ia **Tarka mielisille** tapachtupi.

Adjektiivista (→) *tarkka* ja substantiivin (→) *mieli* adjektiivijohdoksesta koostuva yhdysadjektiivi. Agricolan ainoa esiintymä on kirjoitettu sanaliitoksi, mutta rakenteensa perusteella se on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51,

tarkkaus → **mielentarkkaus**

tarko|ittaa, -ttaa *v.* 'tähdätä, suunnata; tarkoittaa, merkitä' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-259-[PS-7:13]] Jos *emme* me palaia nijn hen on mieckans teroijttanut / ia ioutzens iennittenyt / ia **tarckotta**
- [A-I-266-[PS-17:11]] Cuhunga me menem / nijn he meite ymberipiritteuet / sijhen he Silmens **tarckottauat** / ette he meidhet mahan cukistaijsit.
- [A-III-592-[DAN-E:0]] Ombi henelle mös sijte kijtos Prophetain seas / ette hen iuri site hetken rachtu **tarcoitta** / iolla ne Juttain Ceremoniat lackaman / ia Christusen Waldakunnan alcaman piti.
- [A-II-324-R] Teme meno nite **tarkotta** / iotca Kirkon omat Ahneullans omistauat ia ei miten sen edheste tee.

Johdos adjektiivista (→) *tarkka*.

► NES 2020 *tarkoittaa*.

tarkoitus → **mielentarkoitus**

tarpee|linen, -llinen *a.* 'tarpeellinen, jota tarvitaan, hyödyllinen, tarpeen' (1544) 70 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-418] Amen O HERRA Jumala / ionga edhescatzomises / ia sädhys / eij miteken puuttu / sinua me neuret rucoilema / ettes caiki wahingoliset poisotaijsit / ia caiki **tarpeliset** meille laijnaijsit.

- [A-II-598-R] **tarpelinen**) Onesimos Grekixi / on **tarpelinen** Somexi. Site P Pauali ajattelle koska hen sanopi / Hen on sinulle ia minulle **tarpelisien** / se on / yxi Onesimus.
- [A-III-63] Jos iocu temen Jumalan wihan tacton lepytte / ia Jumalan souitta inhimisten cansa / nin on **tarpellinen** ette hen Jumala ia inhiminen olis

Johdos substantiivista (→) *tarve*.

tarpe|etoin, -hetoin *a.* 'tarpeeton, hyödytön, turha' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-596-[TIT-3:9]] Mutta hullut Tutkmiset / ia Poluilughut / ia rijdat ia campauxet Laista / welte. Sille ne ouat **tarpehetomat** ia turhat.
- [A-III-623-[HOS-10:1]] ISRAEL on tullut **tarpetomaxi** Winapuuxi / semmotoinen ombi mös henen hedelmens.

Johdos substantiivista (→) *tarve*. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *tarvetoin*.

tarpeus *s.* 'tarvittava, mitä tarvitaan' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-91-92] Ensín Kesky / ia Lupaus. nijn on Wsco / ia caiki **Tarpeus**.

Johdos substantiivista (→) *tarve*.

Tarsilainen *erisn.* 'Tarsolainen, Tarsoksesta kotoisin oleva' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-337-[AP-9:11]] Nin sanoi HERRA henelle / Ylesnouse / ia mene sillen Cadhullen / ioca cutzutan se Oikia / ia kysy Judan hoones ychte ioca cutzutan Saulus **Tarsilainen**

Tarsoksen kaupungin nimestä johdettu adjektiivi, jota on käytetty Sauluksen (Paa-
valin) lisänimenä.

tarttua *v.* 'tarttua, ottaa kiinni; takertua, jäädä kiinni' (myös kuv.)
(1544) 20 esiintymää

- [A-II-135-[MK-9:27]] Mutta JESUS **tarttui** henen käteens / ia codhensi henen / Ja se ylesnousei.
- [A-I-724] Minun sielun permandan **tarttuij** / wirghota minua sinun Sanas ielkin.
- [A-I-187-[2MS-15:15]] Silloin hemmestuit Edomin päruchtinat / Ja Cauhistos **tarttuij** Moabin sangarihin / Caiki Canaan asuijat condattihin.
- [A-III-761-[MAL-2:3]] Catzo / mine tadhon teite ynne teiden Jelkentuleuaisten cansa sadhatella / ia paiskan teiden Juhlan paskan teiden Casuoin vastan / nin ette se ijexi teisse **tartuman** pite.

Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä. Epävarma vastine on esitetty myös unkarista. Rakenteellisista syistä *tarttua* ei voi sellaisenaan kuuluva vanhaan perintösanastoon, mutta se voi olla johdos vanhasta omaperäisestä sanavartalosta. Agricolalla *tarttua* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *kiinitarttua*.

► SKES 1969 *tarttua*; SSA 2000 *tarttua*; EES 2012 *tarduma*; NES 2020 *tarttua*.

tarttuminen s. 'tarttuminen, leviäminen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-715] Ensin / ette meille olis wapa mieli pahudhen oppista ja myrckiste / ia rumis ruttotaudhin **tartumisest** ijrstassa
- [A-I-714] nyt pitkeisen leimatoxella ia waaioijlla / nyt wirttain ja merttein nousemisella ia pakenemisella / nyt taiualisten cappaledhen surmalisilla ioxemisella / nyt myrckylisen tulen **tarttumisella**

Johdos verbistä (→) *tarttua*.

tarttumus s. 'tarttuminen, leviäminen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-714] Eij Ruttotaudhin **tarttumus** palio wahingotaijsi / ios me itzeme wikain saastaudhesta welteijsim
- [A-I-604] Olcohon se mös sinun aijnosas minun HERRAsani Jesuses Christuses wekeue **tarttumus** / ja minun loppuni autuas teutetys

Johdos verbistä (→) *tarttua*.

tarttuvainen a. 'pysyvä, kestävä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-497] Olet sine mös sieluni cautta / Hyuen taidhon / **tarttuuaisen** muiston / wissin toijmen / selkien opin / ia lonnoliset ia tauaiset auudh / ia mös caiki mwdh hyuet / mitke minulla ombi / ne sine minulle lahiaxj caiki annoit ilman ansiota

Verbin (→) *tarttua* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

tarve, -h s. 'tarve, tarvittava, puute, tarvike, välttämättömyys' (1543/1559) 81 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-22] ISe caicki waldias Jumala / anna meille caikinaisit sielun / ia rumin **tarpet** / sinun pyhen Poias Jesusen Christusen meiden Herran tedhen
- [A-I-94] Se on sagen heiy Pappi. ioca waan etzi watzans **tarpet**. Ja eij catzo HERRAS caria.
- [A-I-684] O Caikiwaldias HERRA Jesu / caikein cappeledhen wdhistaija / ioca temen cauniman mailman meite warten rakensit ja loijt / Taiuahat / nijn monella walkeudhella / peiuen **tarpexi** / ia öön lodhutoxexi eli hauskudhexi caunistit.

- [A-II-50-[MT-10:00]] Mutta **tarpexi** ia oikeaxi elatoxexi / piti möös Christus Rahan / Cuckaron ia Leipekorin.
- [A-II-370-[AP-20:34]] Sille te itze kylle tiedhette ette nämet Kädhet ouat minun **Tarpeheni** / ia ninen iotca minun cansani olit / saattanet.
- [A-II-596-[TIT-3:14]] Mutta anna mös nijnen iotca meiden ouat / oppia hyuisse Töisse wirghasans edeseisoman / cussa **tarueh** käske. Senpäle ettei he olisi hedhelmettömet.

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Sanavartalo on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoituja alkumuotoja **parbaz* tai **parbō* edustavat myöhemmissä germaanisissa kielimuodoissa mm. gootin *parba* ja ruotsin *tarv*. Translatiivimuoto *tarpeeksi* voitaisiin luokitella myös adpositioksi, kun se esiintyy genetiivitäydennyksen kanssa. Agricolalla *tarve* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *omatarve*.

► Thomsen 1869 151; SKES 1969 *tarve*; SSA 2000 *tarve*; LÄGLOS 2012 *tarve*; EES 2012 *tarvis*; NES 2020 *tarve*.

tarvetoin *a.* 'tarpeeton, hyödytön, turha' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-641-[HEB-7:18]] Sille sen cansa se ensimeinen Laki lackapi / senteden ette se heicko ia **taruetoin** oli

Johdos substantiivista (→) *tarve*. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *tarpeetoin*.

tarvita *v.* 'tarvita, olla vailla; olla tarpeen t. tarvetta'
(1544) 99 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-202-[PS-34:11]] Ne rickahat pite **taruitzeman** / ja isoman / mutta iotca HERRA etziuet / ej heilde miten hywe pwtu.
- [A-II-482-[1KOR-12:20–21]] Mutta nyt ouat Jäsenet monda / ia Rumis on yxi. Ei taidha Silme Kädhelle sano / Em mine sinua taruitze. Eli pää Jalgoille / Em mine teite **taruitze**.
- [A-I-529] Sine tiedhet mite minun hywexeni sopi / Ja quinpallio waijua **taruittahan** pudhistaman minun syndijeni roostetta
- [A-III-34] Sinulla ombi nyt yxi armolinen Domari / nimittein Jesus Christus / Se sama / ioca sinun tedhes Cooleman kersi / Eipe sinun **taruitze** pelkemen / ette hen tachtopi sinun cadhotta.

Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä. Sitä on aiemmin pidetty germaanis-peräisen (→) *tarve*-substantiivin johdoksena, mutta ilmeisesti verbivartalo on erillinen germaaninen laina. Kantagermaanisiksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **parf-*, jota edustaa esim. nykysaksan *darben* 'kärsiä puutetta'.

► SKES 1969 *tarve*; T. Itkonen Vir. 1983 205; SSA 2000 *tarve*; LÄGLOS 2012 *tarvita*; NES 2020 *tarve*.

tarvitse[pa, -va s. ja a. 'tarvitseva, puutteenalainen' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-190-[1SM-2:8]] Hen ylesnosta tomusta sen **Taruitzewan** / ja ylende sen waijwasen loghasta
- [A-I-619] anna minulle armoliset tööt / Jumaliset ahkerudhet / waijwattuden cansa kerssie / Exyweiset neuuo / kieuhije auitta / **taruitzepe** holhota / murheliset lodhutta / painetuijta ylesnosta
- [A-II-458] Hen neuuo ia mana heite Welielisesta Awusta / rumelises Elatuxes / ia aijalises rauinoxes / nijte Kieuhie ia **Taruitzepia** warten Jerusalemisa.

Verbin (→) *tarvita* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina.

tarvitsevainen a. 'puutteellinen, epätäydellinen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-491] Me **tarwitzewaijset** / lihalliset / hengettömet Inhimiset / kienneme sinuhun pein / meiden hwlet / änet / ia silmet woijman ielken
- [A-II-482-[1KOR-12:24]] Sille iotca caunihit ouat / eiuet he miten taruitze. Mutta Jumala ombi nin Rumin cokonlijttenyt / ia nijlle **taruitzeuaisille** Jäsenille enemmen Cunnian andanut

Verbin (→) *tarvita* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

tasa a. 'yhtäläinen, tasainen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-857] Mutta Iselle ja Poialle ia pyhelle Hengelle ombi yxi Jumalus / ydhencaltajnen cunnia / **tasa** ijancaikinen ylenpaldisuus.
- [A-III-717] Paliat / caruat / siliet / ia **tasat** / rypiet / ryymet / coleat / masiat.

Sanavartalolla on vastineita kaikissa lähisukukielissä, ja vastinetta on ehdotettu myös nenetsisamojedista. Sanavartalo lasketaan vanhaan perintösanastoon kuuluvaksi. Agricolan esiintymät ovat huomionarvoisia siksi, että suomessa *tasa* ei yleensä esiinny normaalisti taipuvana nominina vaan kiteytyneiden adverbien ja kompleksisten sanojen osana.

► SKES 1969 *tasa*; SSA 2000 *tasa*; EES 2012 *tasa*; NES 2020 *tasa*.

tasainen a. 'tasainen, sileä; samanlainen; tasapuolinen, vastavuoroinen' (1544) 15 esiintymää

- [A-I-239-[JES-26:7]] Mutta nijnnen Wanhurscasten tieet ouat **tasaijset** / Nijnnen wanhurscasten polghut / sine oijennat.
- [A-III-555-[JER-31:9]] Mine tadhon heite iodhatta wesi oiain möten **tasaises** matkas / ettei he heitens louckaisi.
- [A-I-546] Totinen on Ise / totuus on Poica / Molembadhen rackaus on Pyhe Hengi / yxi auwu / ydhencaltainen herraus / **Tasainen** cunnia / yxi ia sesama olemus

- [A-II-509-[2KOR-8:13]] Ei nin lwltē / ette muilla pite oleman hooistus ia teille adhistus / waan ette se **tasainen** olis / Nin paluelkaan teiden Rickaudhen heiden Kieuhyttens telle Coualla aialla

Johdos nominivartalosta (→) *tasa*.

tasaisuus s. 'tasapuolisuus' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-509-[2KOR-8:14]] Ette mös heiden yldekyllydhens testedes paluelis teiden puttumistan / senpäle ette **tasaisus** pidheis tapachtuman

Johdos adjektiivista (→) *tasainen*.

tasajako s. 'tasajako, jakaminen tasapuolisesti yhtä suuriin osiin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-511-[2KOR-9:13]] moni kijttä Jumalata temen meiden waghan Palueluxen tedhen / ia ylisteuet Jumalata / teiden neuren Tunnustoxen tedhen Christusen Euangeliumis / ia mös teiden yxikerdhaisen **Tasaiaghon** polesta heiden ia caikein cochtan

Nominivartalosta (→) *tasa* ja substantiivista (→) *jako* muodostettu yhdyssana.

tasalla *adpos.* 'tasalla, samassa tasossa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-389-R] Sirtes / ouat Meren woldeit seiket / Carit / eli Cardhat weden **tasalla**.

Nominivartalon (→) *tasa* adessiivimuoto, joka on kiteytynyt postpositioksi. Täydennys on genetiivimuotoinen.

tasalle *adpos.* 'tasalle, veroiseksi' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-495-[2KOR-E]] Mutta neinen caikein cansa hen ninen Falskein Apostolein kylken lyckeie / iotca Lain opetit Euangelium **tasalle** / ia ei opettanet mwta quin wlconaista Pyhytte / se on / Ulcocwllasus / ia poisietit sen Siselisen Epeuskon wighan.

Nominivartalon (→) *tasa* allatiivimuoto, joka on kiteytynyt postpositioksi. Sen täydennys (*evangelium*) näyttää olevan nominatiivissa, mutta tämä voi johtua Agri-colan tendenssistä jättää vierasperäinen sana taivuttamatta.

tasan *adv.* 'tasaa, tasakkain, samanmittaisina; yhtäläisesti, samalla kertaa' (1544) 12 esiintymää

- [A-I-69] Cosca päiue ia Öö pisimet ia **tasaa** ouat.

- [A-I-69] Pyhe Greus / ia Risti tee. Ette Öö ia peiue **tasán** iee.
- [A-I-563] HERRA Jesu Christe / sine ioca olet **tasán** ijancaikinen / Caikiwaldias sinun Taiualises Ises Sana / ja mös ne Sanat / iotcas puhunut olet / ne hengi ja eleme ouat
- [A-I-849] Mine wscon / ette Christus ynne Jumalan cansa caiki cappalet **tasán** hallitzepi / ja teuttepi / ia caikisa cappalehisa woijmalinen ombi
- [A-III-659-[AM-9:13]] Catzo / Se aica tulepi / sano HERRA / Ette **tasán** pite kynnnettemen ia nijtettemen / Ja **tasán** pite wina pusertaman ia kyluettemen

Nominivartalon (→) *tasa* instruktiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

tasanuori s. 'mittanuora' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-559-[JER-31:39]] Ja sen **Tasanooren** pite sielde codhastans edeskeumen / haman sihen cuckulaan asti Gared / ia se käteen Gaathin pein.

Nominivartalosta (→) *tasa* ja substantiivista (→) *nuora* muodostettu yhdyssana. Agricolan *nuori*-sanana toisen tavun vokaali, jollei se ole pelkkä painovirhe, saattaa johtua sekaantumisesta samaan germaaniseen sanueeseen kuuluvaan nuorempaan lainasanaan, jota edustaa esim. nykyruotsin *nyöri*. Tämän ensiesiintymä on vuoden 1642 Bibliassa.

tasata v. 'tasata, tasoittaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-483-[JES-40:4]] Caiki Laxot pite ylescorgotettaman / ia caiki Woret ia Cuckulat pite alettaman. Ja mite tasattomat ouat / pite **tasattaman** / ia iotca Coleat ouat / pite siliexi tuleman.

Johdos nominivartalosta (→) *tasa*.

tasatoin a. 'epätasainen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-483-[JES-40:4]] Caiki Laxot pite ylescorgotettaman / ia caiki Woret ia Cuckulat pite alettaman. Ja mite **tasattomat** ouat / pite tasattaman / ia iotca Coleat ouat / pite siliexi tuleman.

Johdos nominivartalosta (→) *tasa*.

tasku s. 'laukku' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-233-[LK-22:35]] Ja hen sanoi heille / Coska mine lehetin teijen ilman Säkite / ia **Taskuta** ia Kengete / puuttuico teilde miten?

Laina ruotsin murteellisesta sanasta *taska*, joka on alkuaan merkinnyt irrallista laukkua, kukkaroa tai vyöhön kiinnitettävää taskua.

► Streng 1915 224; SKES 1969 *tasku*; SSA 2000 *tasku*; SAOB 2003 *taska*; NES 2020 *tasku*.

tasoittaa v. 'tehdä samantasoiseksi; sortaa maan tasalle' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-116] Ja quinga tosin hen itzestens eij mikä ole / Ette hen mös sijttenki itzens tundis / Ja hylkäis sen luultawan Lain wanhurscaudhen / ia coettelis / quinga hen tyhije ombi / sijtä oijkeasta wanhurscaudhesta / cosca hen **tasoitta** henens nijhin / ioijta Laki anopi
- [A-II-226-[LK-19:44]] ia ahdistauat sinun iocakulmalda / ia mahan **tasoittauat** sinun / ia sinun Lapses / iotca sinus ouat / Ja eiuet iäte sinus Kiue Kiuen päle / senwoxi ettet sine tundenut sinun Etzikos aica.

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on johdos nominivartalosta (→) *tasa*.

taulu s. 'taulu, levy t. laatta, johon kirjoitetaan tai piirretään (myös kuv.), ilmoitustaulu; taulukko' | (1544) 12 esiintymää

- [A-II-499-[2KOR-3:3]] te oletta Christusen Lehetuskiria / Sarnawirghan cautta walmistettu / Ja ei Pleckille meille kirioitetud / Waan eleuen Jumalan Hengelle / ei Kiuisijn **Tauluijn** / waan Lihasiyn sydhemen **Tauluin**.
- [A-II-165-[LK-1:63]] Ja hen anoi **taulua** / kirioitti sanoden / Johannes ombi henen Nimens.
- [A-III-697-[HAB-2:2]] Kirioitta site Näky ia maala site ydhen **Taulun** päle / ette sen lukia taidhais / ioca sijte ohitzekeupi
- [A-I-36] Tämä Canon eli **Taulu** osotta mite cussaki Merkise on tekeminen taicka lackaminen ia iettäminen / Joijsa on (G) hyue (M) keskimeijnen / ia (B) se paha merkitze.

Lainaa myöhäismuinaisruotsin sanasta *tafla*, joka on lainattu alasaksan kautta romaanisista kielistä. Sana juontuu alkuaan latinan sanasta *tabula*, joka merkitsee mm. lautaa, pöytää, taulua tai tauluun kirjoitettua taulukkoa tai luetteloa. Agricolalla *taulu* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *skaftaulu*.

► Streng 1915 225; SKES 1969 *taulu*; SSA 2000 *taulu*; SAOB 2002 *taffel*; NES 2020 *taulu*.

tauti s. 'sairaus, tauti (myös kuv.); kuukautiset' | (1544) 44 esiintymää, myös Westh

- [A-I-457] Saijraستن kijwudh ia **taudhit** hookijamaxi teghe / Fangeidhen waijwa wähenne / Ja orijadhen hocauxet laupiasta cwle
- [A-II-187-[LK-8:2]] Nin mös mutamat Waimot / iotca hen oli parandanut pahoist Hengist / ia **Taudheist** / nimitten / Maria ioca cutzuttin Magdalena / iosta seitzemen Perkelet olit vloslectenet
- [A-II-277-[JH-11:4]] Coska Jesus sen cwli sanoi hen / Teme **tauti** ei ole colemahan / waan Jumalan cunniaksi / ette Jumalan Poica pite sen cautta cunnioitettaman.
- [A-III-788-[5MS-28:60]] Ja [Herran] pite kiendemen sinun tyges caikinaiset Egiptin **Taudhit** / ioista sine pelket / ia ne pite sinuhun tartuman.

- [A-III-583-[HES-18:6]] Jos nyt iocu hurskas on – – Joca ei saastuta henen Lehimeisens Emende / eike maca Waimon cansa henen **taudhissans**.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, samaa juurta kuin ruotsin *död* 'kuolema'. Agricolalla tauti esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *kuutauti*, *kylmätauti*, *punatauti*, *vilutauti*.

► Thomsen 1869 152; SKES 1969 *tauti*; SSA 2000 *tauti*; LÄGLOS 2012 *tauti*; NES 2020 *tauti*.

tautivuode s. 'sairasvuode, tautivuode' | (1551) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-III-269-[PS-41:4]] HERRA wirghottapi hende **Tautiwotens** päle / Sine autat henen caikesta henen Sairaudhestans.

Substantiiveista (→) *tauti* ja (→) *vuode* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät kahdesti myös sanaliittona, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 94, 116.

tavainen a. 'tapainen, kaltainen, jonkun/jonkin tavalla käyttäytyvä' (1548) 2 esiintymää

- [A-II-421-[ROM-1:00]] Iulmat) Sudhen ia Coiran **tauaiset** / ioilla eikä ole halu eli rackauta waimoin / lastein / Weliens / Sisartens ia wanhimbaidens polen.
- [A-III-389-[PS-119:0]] *Thora* / *Lex* / Laki / ette se meite opetta iota emme me tiedhe / ia curitta / Ettei me Naudhan **tauaiset** olisi / ia pimeydhes eleisi.

Johdos substantiivista (→) *tapa*.

tavalinen a. 'hyvätapainen' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-746] Senpälle / ette mine lujasti madhaijsin caiki Jumalattomat ia mailmaijsen himot ylenanda / ia olisin aijna modholinen / raijdhis / hurscas / toijmelinen / häwuylinen / cuuliaijnen / laupias / **taualinen** / ia neure
- [A-II-594-[TIT-2:6]] Samalmoto mana mös ne nooret Miehet / ette he **taualiset** olisit.

Johdos substantiivista (→) *tapa*.

tavara, -o s. 'tavara, rikkaus, aarre, omaisuus' (myös kuv.) (1544) 103 esiintymää, myös Westh

- [A-I-86-[MT-2:11]] Ja sitt siselleminenit hoonesen. leusit lapsen / Marian / sen eijtins / cansa / Ja maanlangesit / ia cumarsit hende / ia awasit **tauarans** / Lahijoijt henelle Culda / Pyhesaw / ia Mirrham /
- [A-I-483] Jongas cautta armon / ia laupiahudhen sine iaghat / Ja ne taijwaliset **tawarat** / sen ijancaikisen elemen wlgoshaijotat

- [A-I-653] O Sine coko mailman rakenoxen haltija / Jumala Jumalastasta / walkeus walkeudhesta / Herra Jesu Christe / ioca caiki cappalet wisahasti hallitzet / ja caiki makiasta souitat / Josa caiki Jumalan wisaudhen ia taijdhon **tauarat** ouat ketketyt.
- [A-I-708–709] CAikiwaldias Jumala / aijnoa auttaija caikein Inhimilistein tekoin / ioca Salomonin suun lepitze puhuit / Sen leutenen ydhen ialon **tauaran** / ioca hyuen wajimon leute /
- [A-II-141-[MK-10:00]] Wastoinkieumisen) Se on / ioca vsko henen tule wastoinkieumist ia wiha kerssie / ia caiki cappalet sen päle wogaman / Ja quitengi on henelle kylle / cunna hen tule / hen leute Isen / Eiten / Sisaren ia welien / lapset ia **Tauaron** ia Carttanon / enemen quin hen taisi ylenanda.
- [A-III-593] Ja echkei hen [Daniel] ole Kuningas ollut / eike swrta cunniat eli **tauarat** taica Hywytte sijte pitenyt / Nin hen on quitengin ne Kuningaliset Teghot / Asiat / ia Wirghat pitenyt ia vlostoimittanut.

Sana on vanha venäläinen laina, joka on lainautunut myös useimpiin lähisuku-kieliin. Asu *tavaro* on olennaisesti harvinaisempi kuin *tavara*, mutta se esiintyy kuitenkin myös muussa vanhassa kirjakielessä.

► Mikkola 1894 SUST 8 169; SKES 1969 *tavara*; Plöger 1973 200; SSA 2000 *tavara*; EES 2012 *tavaar*; NES 2020 *tavara*.

tavaroita *v.* 'kerätä rikkauksia' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-205-[LK-12:21]] Nein mös henelle kieupi / ioca itzellens **tauaroitze** / ia ei ole Ricas Jumalan edes.
- [A-II-584-[1TIM-6:18–19]] Joca meille caikinaist runsasti andapi nauttiagemme / Ette he hyue tekisit / ia Rickaxi tulisit hyuiste töiste / olisit kerckeet andamahan / kernasti auulliset olisit / **tauaroitzisit** itzellens hyuen Perustoxen edespein / ette he käsitteisit ijancaikisen Elemen.

Substantiivista (⇒) *tavara* johdettu verbi, joka tunnetaan lähes yksinomaan Agri-colan teoksista.

tavatoin *a.* 'huonotapainen, kuriton' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-569-[1TSS-5:14]] Mutta me manama teite (rackat Weliet) manatca nijte **Tauattomia** / Lohutacat nijte Heickomielisijtä / Kersiket nijte Heicoia / Olcat kersiuet iocaitzen cansa.

Johdos substantiivista (⇒) *tapa*.

tavattomuus *s.* 'huonotapaisuus, haureus' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-615-[2PT-2:18]] Sille he puhuuat röuckiet sanat / quin turhat ouat. Ja yllytteuet **tauattomuxen** cautta lihalisijn Himoin nijtä iotca oikein olisit poisueltänyet

- [A-II-615-R] **Tauattomus** Ninquin tapachtupi Auioskeskun kiellon kautta Josta coco mailma teuteten ilkien elemen ia hirmuisten Lihalistein synnein cansa.

Johdos adjektiivista (→) *tavatoin*.

tavoitettapa a. 'jota täytyy seurata t. tavoitella' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-296-[PS-62:0]] Tesse on Jalo Esicuua **tauoitettapa** Tuskissa / ettei me silloin epelisi Jumalan auusta.

Verbin (→) *tavoittaa* vahva-asteinen passiivin partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

tavoittaa v. 'tavoitella, seurata' | (1544) 17 esiintymää

- [A-I-358] CAikiwaldias / ijancaikinen Jumala / ioca annoit meiden wapachtaijan / lihan ottaman / ia ristin alakieumen / ette Inhimisen sickiet / pideis henen Neurydhens esikuu / **tawoittaman**
- [A-II-472-[1KOR-7:35]] Mutta sencaltaista mine sanon teiden tarpexenna / Ei ette mine paulan teiden pälen heitteisin / waan ette te site / quin cunnialinen olis / **tauoitaisitta** / ia alati ilman esteite HErra paluelisitta.
- [A-III-26] Anna armos O Jumala – – ette hen [= morsian] mactais henen elemesens **tauoitta** pyhie waimoia.

Johdos verbistä *tavata*, joka ei esiinny Agricolan teoksissa eikä muussakaan 1500-luvun kirjakielessä. *Tavata*-verbillä on vastineita kaikissa lähisukukielissä, ja verbi-vartalo on vanha germaaninen laina. On myös arveltu verbin kuuluvan vanhaan perintösanastoon, mutta rakennetyyppi viittaa lainautumisen suuntaan.

► SKES 1969 *tavata*¹; SSA 2000 *tavata*¹; LÄGLOS 2012 *tavata*; EES 2012 *tabama*; NES 2020 *tavata*.

tavoittaja s. '(esimerkin) seuraaja' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-466-[1KOR-4:16]] Senteden mine manan teite / Olcatta minun **Tauoittajani**.
- [A-II-639-[HEB-6:12]] Ettei te hitaxi tulisi / waan ninen **Tauoittaiaxi** / iotca wskon ia Kersimisen kautta sauat sen luuatun perimisen.

Johdos verbistä (→) *tavoittaa*.

tavoittaminen s. 'tavoitleminen, seuraaminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-748] teunens caikein hengelisten ja Taiualisten hywuyten ylencatzetta / teunens temen mailman turuauuxesta / ia sen menon **tawoijttamisesta** / henen neuuoijstans / ia henen teghoijstans

Johdos verbistä (→) *tavoittaa*.

tavoitus s. 'kasvatus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-590-[2TIM-3:16]] Sille ette caiki ramatudh Jumalalda wlosannettut ombi tarpelinen Opixi / nuchtexi / oijennoxexi / **tauoituxexi** / ioca ombi Wanhurskaudhesa

Johdos verbistä (→) *tavoittaa*.

te *pron.* 'te' | (1543) 5135, UpsE, Münster, UpsK, Westh

- [A-O-15-[MT-18:18]] Caiki mite **te** maan päle sidhotta / pite mös Taiuas oleman sidhottut. Ja caiki mite **te** pästet Maan päle / pite mös Taiuas oleman pästet
- [A-I-138-[JER-13:18]] Sano sis Kuningalle / ia Trötingille / Neuritteket **teiten** / ia istukat maan päle / sille Cunnian krunu ombi **teidhen** päästen langenut
- [A-II-77-[MT-20:4]] Menget mös tö minun winatarhan / ia mite cochtolinen on / mine annan **teille**
- [A-II-292-[JH-16:2]] He paneuat **teite** pannan. Waan aica tulepi ette ioca **teidet** tappa / se lwlepi Jumalan palueluxen tehnehens.
- [A-II-361-[AP-17:22]] Nin seisoi Pauali keskelle Mestaus paicka / ia sano / **Te** Miehet Athenas / Mine näen **teiet** oleuan lehes caikisa cappaleisa Taikolisemaxi
- [A-II-431-[ROM-6:11]] Nin mös te / sixi te **teidhen** itzenne pitekä / ette **te** oletta Syndihin coolleet / mutta elette Jumalaan Christusen Jesusen meiden HERRAN cautta.
- [A-III-532-[JER-3:22]] Nin palaitka nyt / **te** washacoiset Lapset / nin mine tadhon parata **teite teidhen** couacoruasudhestan.

Ikivanhalla monikon 2. persoonan pronomiinilla on etymologisia vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Agricolan kielessä persoonapronominia käytetään omistusliitteellisenä myös refleksiivipronominin funktiossa. Pronominin taiputuksessa näkyy murteiden välisiä eroja. Objektina on tavallisimmin genetiivimuoto *teidän*, mutta myös *teidät* esiintyy. Agricolalla esiintyy kahdesti myös pronominin itäin variantti (→) *työ*. Agricolalla *te* esiintyy myös perusosana yhdyspronominissa (→) *itse*.

► SKES 1969 *te*; SSA 2000 *te*; EES 2012 *teie*; Häkkinen & Toropainen & Salonen 2019 91–92; NES 2020 *te*.

teeksellä v. 'teeskennellä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-831] Se on sula ia aijna wlconkullatus / **teexele**men rucouxita / ia tymsiminen / suttuminen / ia nijte Jumalan lahijoihta ylencatzoa / iota sinun tule anoa

Johdos verbistä (→) *tehdä*.

teeskellä v. 'toimia' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-87-[MK-16:20]] Mutta he wlghosmenit / saarnasit ioka paicasa. Ja Herra **teeskele** heien cansans / ia wahuisti Sanans / noutauaijsilla merckile.
- [A-II-159-[MK-16:20]] Mutta he wllsomenit / ia sarnasit Jocapaicas. Ja HERRa **teeskeli** heiden cansans ia wahwisti Sanan / noutauaisten Merckien cautta.

Johdos verbistä (⇒) *tehdä*.

teetellä v. 'teeskennellä, olla tekevinään' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-241-[LK-24:28]] Ja he lehestuit Kylä / iohonga he menit / ia hen **teetteli** henens edhemme kieumen.
- [A-III-287-[PS-55:0]] On yxi Christusen ia Seurakunnan Rucous Juttaita vastan / ia erinomaisest / ninen Pyhein Wiholistein vastan / iotca quitengin **teetteleuet** quin euet he nite ensingen wihaisi.

Verbiin (⇒) *tehdä* perustuva johdos. Välitön kantasana näyttäisi olevan kausatiivi-johdos (⇒) *teettää*, mutta *teetellä*-verbissä koko loppuosa voidaan myös tulkita yhdysperäiseksi johtimeksi.

teetty a. 'teeskennelty' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-744] Ja tehenyt / mite liha ia pahat himot ouat tachtonehet / turhain aijatosten ia sydhemeni sockeudhen cautta / omasa rackaudhesa itzeni cochtan / hurscaudhen **teetys** wariosa / ia maalatus coleuaijses wscosa

Verbin (⇒) *teettää* konsonanttivartalosta muodostettu passiivinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivin tavoin vastineena latinan adjektiiville *fictus*.

► Gummerus 1955 525.

teettää v. 'teettää, valmistuttaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-36] Tämä Canon eli Taulu osotta mite cussaki Merkise on tekeminen taicka lackaminen ia iettäminen / Joijsa on (G) hyue (M) keskimeijnen / ia (B) se paha merkitze.
[A-I-36] Kynsi leicata.
[A-I-37] Wateita **teettä**
[A-I-37] Parta aiella.

Johdos verbistä (⇒) *tehdä*. Toisaalla Agricolan tekstissä esiintyvä *tettä* (esimerkissä [A-I-798] ”ele salli miteken meiden tadon ielken tapachta / eli *tettä*”) on tulkittava *tehdä*-verbin passiiviseksi infinitiiviksi *tehtää*, ei *teettää*-johdokseksi.

tehdä v. 'tehdä, suorittaa, valmistaa, tehdä t. muuttaa joksikin'
(1544) 2355 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-82-[JH-1:3]] Caicki on henen cauttans **tehdhijt** / Ja ilman hänete ey ole techty miten / ioca **techty** ombi
- [A-I-97] **Tee** parambi ios sine taijdhat. ette nämet ouat ylen caijdhat
- [A-I-185-[2MS-15:1]] MINE tadhon HERRALLE weisatta / Sille hen on Cunniallisen Töön **tehenyt**.
- [A-I-323-[JH-17:4]] Mine sinun kircastin / maan pälle / sen töen teutin / iongas annoit minun **tedhexen**
- [A-II-41-[MT-8:9]] Sille mine mös olen Inhiminen toisen wallan alla / ia minulla on sotamiehije minun allani. Ja sanon telle / Mene / ia hen mene. Ja toiselle / Tule / ia hen tulepi. Ja minun palueliallen / **Teghe** teme / ia hen **teke**.
- [A-II-75-[MT-19:4]] Ettekö te lukenuuat / että ioca alghusta Inhimisen **teki** / miehen ia waimon hen heiden **teki**.
- [A-II-131-[MK-7:37]] Hyuesti hen caiki **teki** / Cwroit hen **teki** culeman / ia Myket puhuman.
- [A-III-546-[JER-18:4]] Ja se Crusi / ionga hen sauesta **teki** / serkeindyi henen käsicens.
- [A-III-500-[JES-51:10]] Etkö sine se ole / ioca Meren / sen swren syuen wedhen poiskuiuanut olet ? Joca Meren pohian tiexi **teki** / ette ne Lunastetut site möte keuit.
- [A-III-640] Pyhe Hengi tyhmist ia oppemattomist Calamiehist **teki** Apostolit

Verbillä on varmoja etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä ja useissa etäsukukielissäkin. Verbivartalo on todennäköisesti hyvin vanha indoeurooppalainen laina. Agricolalla *tehdä* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *huoriatehdä*, *huorintehdä*, *huoruuttehdä*, *hyvästitehdä*, *hyväätehdä*, *hädillänstehdä*, *jälleenstehdä*, *kauppaatehdä*, *liikaatehdä*, *luguntehdä*, *pahaatehdä*, *pyhiitehdä*, *syntiitehdä*, *tyhjäksi-tehdä*, *työtätehdä*, *täydentehdä*, *ulostehdä*, *väärintehdä*, *vääryyttehdä*.

► SKES 1969 *tehdä*; Joki 1973 SUST 151 327–328; Koivulehto 1999c SUST 237 334; SSA 2000 *tehdä*; EES 2012 *tegema*; NES 2020 *tehdä*.

tehty s. ja a. 'tehtävä, teko; tehty' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-395-[PS-119:56]] Sepä minun **Techty** olis / Ette mine sinun Keskys pidheisin.
- [A-II-526-[GL-4:4]] Mutta coska aica oli teutetty / wloslehetti Jumala henen Poiansa syndyneen Waimosta / ia Lain alaisexi **techtyn**

Verbin (→) *tehdä* partisiippi, jota on psalmikäännöksessä käytetty käännösvastineena latinan substantivoidulle partisiipille *facta*. Lisäksi *tehty* esiintyy adjektiivina verbin perusmerkityksessä. Tavallisimmin esiintymät voidaan tulkita liittomuotojen tai muiden verbirakenteiden osaksi.

► Heininen 2020 308.

tehtävä s. 'tehtävä, agenda' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-351] CWle laupiaista / O HERRA / sinun Neuren canssas rucouxet / ette he / seke **techewete** näkisit / ette he mös ne / quin pite teutettemen / madhasit päätte

Verbin (→) *tehdä* passiivinen partisiippimuoto, jota käytetään nominin tapaan. Sama partisiippimuoto esiintyy myös paradigman osana erilaisissa syntaktisissa rakenteissa.

teini s. '(diakonin tehtäviä hoitava) koululainen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-92] Rucoelkan sijs ioca hengi. Isend / Emend / Pica / ia trengi. Bijspa / **Teijni** / ia hyue Pappi. Mies / ia Waijmo Pyhe / ia Lappi.
- [A-II-19-[UT-E]] Mutta se olcohon iocaitzille wijsaille ia Oppimattomille neuuottu / olcon se Pappi / Caplani / **Teini** / coco ychteinen Canssa / ia cuki henen Wirghasans / ette hen Jumalan Sanoista iotca tesse kiriasa seisouat / wisusta waarinottais

Laina myöhäismuinaisruotsista, jossa *diækne* on merkinnyt vaeltavaa teiniä, apupappia, diakonia tai diakonin tehtäviä hoitavaa opiskelijaa. Ruotsin ja muiden germaanisten kielten samantapaiset sanat juontuvat latinan sanasta *diaconus* 'diakoni, kirkonpalvelija', joka on lainaa kreikan sanasta *diákonos* 'palvelija'.

► Streng 1915 226; SKES 1975 *teini*; SSA 2000 *teini*; NES 2020 *teini*.

tekeminen s. 'tekeminen, toimiminen, tehtävä, selvitetävä asia' (1544) 19 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-834] Sjlle me meiden ierghien ielkin ia domion toijsen elemen ia **tekemisen** menon etzime / wastoin Jumalan tacto.
- [A-II-483-[IKOR-12:30]] Ongo heille caikilla teruehexi **tekemisen** Lahiat?
- [A-II-410-[ROM-E]] Senteden ombi meille kyllle **tekemiste** meiden itze cansan / nincauuan quin me eleme / ette me meiden Rumin hilitzisima.
- [A-III-52] Ja ios henelle ombi iongun cansa iocu rijta / wiha / eli iotakin **tekemiste**.

Verbistä (→) *tehdä* johdettu teonnimi. Sama muoto esiintyy myös ns. IV infinitiivin sisältävissä nesessiivirakenteissa (esim. [A-I-36] Tämä Canon eli Taulu osotta mite cussaki Merkise on *tekeminen* taicka lackaminen ia iettäminen). Raja substantiivin ja nesessiivirakenteen osan välillä on epäselvä. Agricolalla *tekeminen* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *hyväksitekeminen*.

tekeväinen s. ja a. 'tekevä, tekijä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-478] Parannoxen **Tekeueisille** Jumala lupapi Rumilisia ia Hengelisie / sanallans.

Verbin (→) *tehdä* partisiippimuodosta johdettu nomini. Sama muoto esiintyy myös liittopreesensin eli liittomuotoisen futuurin pääverbin muotona (esim. [A-I-126-[1KN-8:30]] Ja tachtoisit cwulla / sinun paluelias änen / Ja sinun canssas Israelin / ionga he tesse sijassa *tekeueijset* ouat). Agricolalla *tekeväinen* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *työtätekeväinen*.

tekijä, tekiä s. 'tekijä, toteuttaja' | (1544) 17 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-737] Sine olet minun loijan / minun auttaijan / minun **tekijen** / ja minun lunastaijan.
- [A-II-439-[ROM-9:20]] Sanoco mös iocu Teco henen **Tekiellense** / Mixis minun sencaltaisexi tehnyt olet?
- [A-II-660-[JAK-1:22]] Mutta olcat Sanan **tekiet** ia ei cwliat waiuoin / itze teiten petteden.
- [A-III-491-R] hen on **tekie** / ia ei waiuoin Puhuia / Nin quin ne turhat Epeiumalat ouat.

Johdos verbistä (→) *tehdä*. Agricolalla *tekijä* esiintyy myös perusosana yhdysanoissa (→) *huorintekijä, hyvintekijä, hyväntekijä, pahantekijä, pahatekijä, pahointekijä, pyhäksitekiä, rauhantekijä, terveeksitekiä, työntekijä* ja sanaliitossa *väärin tekijä*.

teko s. 'teko, teos, työ, rakennus' | (1544) 226 esiintymää, myös Westh

- [A-I-376] Caiki meiden aijatoxet / ia **teghot** / asetta nijn / ette he olisit aijna sinun otoliset
- [A-I-205-[PS-103:14]] Sille hen tietepi mingeekaltainen **teko** me olema / hen muistapi / ette me Tommu olema.
- [A-III-199-[PS-E:0]] Itzepe **Teco** Mestarins ylistepi.
- [A-III-222-[PS-8:4]] Sille minun pite näkemen ne Taiuaat / sinun Sormies **teghot** / Cuun ia Tähdhet / iotcas walmistit.
- [A-II-464-[1KOR-3:15]] Mutta ios iongun **Teco** ylespala / nin hen wahingon saapi.

Johdos verbistä (→) *tehdä*. Agricolalla *teko* esiintyy myös perusosana yhdysanoissa (→) *huorinteko, hyvänteko, hyväteko, käsiteko, lugunteko, pahanteko, pahateko, sepänteko, turhateko, täysiteko, väärinteko*.

tekoinmeno s. 'tapahtumaketju' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-207-[PS-E:0]] Hystoriat ia **Tecoinmenot** hen mainitze.

Substantiivin (→) *teko* monikon genetiivistä ja substantiivista (→) *meno* muodostettu yhdyssana.

tekoinopettaja s. 'tekojen vanhurskauden opettaja' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-545-[FIL-E]] Mutta senwoxi ette ne falskit Apostolit ia **Tecoinopettaijat** / aina wsko wahingottauat / nin hen warapi heite sencaltaisista.

Substantiivin (→) *teko* monikon genetiivistä ja substantiivista (→) *opettaja* muodostettu yhdyssana.

tekoinpyhä s. tai a. 'tekojen kautta pyhyyttä tavoitteleva, tekopyhä' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-43-[MT-8:00]] Pacanat pite coriattaman / Sentähden että he wskouat / Mutta Jwttat ia **tekoinpyhet** / tuleuat poisheitetyxi.
- [A-II-409-R] ettei ne cochtoliset Töödh tacaperin ieisi Joista ne **Tecoinpyhet** eiuet miten tiedhe
- [A-II-461-[IKOR-1:00]] Jumalan hulluus) Euangelium se ombi Jumalan hulluus ia heickous / sille ne Clokit ia Wijsat piteuet sen hulludhen edeste. Ja nijlde **Tecoinpyhilde** / se cutzuttan Eriseuraxi.

Substantiivin (→) *teko* monikon genetiivistä ja adjektiivista (→) *pyhä* muodostettu yhdyssana.

tekopyhä → **tekoinpyhä**

teksti s. 'kirjoitus, teksti, kirjallinen tuote, lukukappale' | (1543) 13 esiintymää

- [A-O-5] Ne Kymenen Käskyt / Hebrein **textin** ielkin. Exodi xx.
- [A-I-871] Mwtamat Euangeliumin **Textit** Esipuhē / ia Alcuruousten cansa
- [A-II-243-[JH-E]] Sanouat he mös toisen syyn oleuan tehen kirioituxeen / ette coska hen oli lukenut Mattheusen Marcusen ia Lucan ramatudh / nin hen oli tosin wahwistanut heiden kirioituxens **textin** / ia todhisti heiden totta puhuneexi
- [A-III-46] Toisinans quin tila ia aica andapi / machta kylle wooroin / nemet seurauat **Textit** / Ramatuista / entiselle Taualla / prucata / Hautamises.

Laina myöhäismuinaisruotsista. Ruotsin *text* juontuu alkuaan latinasta, jossa *textus* on johdos verbistä *texere* 'kutoa, punoa, liittää yhteen' ja tarkoittaa sananmukaisesti 'yhteen liitettyä', kirjoituksesta puhuttaessa yhteen liitettyjä kirjaimia ja sanoja.

► Streng 1915 226; SKES 1975 *teksti*; SSA 2000 *teksti*; SAOB 2004 *text*; NES 2020 *teksti*.

telki s. 'salpa' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-180-[JON-2:7]] Woorden peruxehen saacka mine waijoin / Maa henen **telghillens** minun salpasi ijancaikisesta.
- [A-III-668-[JON-2:7]] Wortein peruxehen sahca mine waioin / Maa henen **Telillens** minun salpasi ijancaikisesta.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Sanavartalo on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua kantagermaanista alkumuotoa **telgōn* edustavat mm. muinaisnorjan *tjalga* 'oksa; käsivarsi' ja muinaisenglannin *telge* 'oksa, vitsa'.

► SKES 1975 *telki*; Nikkilä 1987 SFU 23 141; SSA 2000 *telki*; LÄGLOS 2012 *telki*; EES 2012 *telg*; NES 2020 *teljetä*.

telta s. 'kangaskatos, baldakiini; teltta' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-363-[AP-18:4]] Ja oli heiden Wircans **Teldoia** tekemen.
- [A-III-24] Sitte quin he **Tellan** / eli Waatten ala tuleuat / nin Pappi sanocan.
- [A-III-246-[PS-27:5]] Sille hen peitte minua henen Maiasans / sinä pahana aicana / Hen poisketkepi minua sala henen **Teldahans** / ia yleskorghotta minua Callion päle.

Sana on lainautunut skandinaaviselta taholta useaan kertaan. Vanhinta, ilmeisesti kantaskandinaavista kerrostumaa edustaa Agricolan *telta*. Myös alasaksalainen vaikutus on mahdollinen. 1700-luvulla on tullut käyttöön ruotsin mukainen *teltti* ja 1800-luvulla näiden kontaminaatiolta näyttävä nykyinen *telтта*.

► SSA 2000 *telтта*; LÄGLOS 2012 *telta*; EES 2012 *töld*; NES 2020 *telтта*.

temmata v. 'temmata, siepata t. vetäistä nopeasti ja voimakkaasti' (1544) 22 esiintymää, myös Westh

- [A-I-277-[PS-35:2]] **Temma** Kilpi / ia keijhes / ylesnouse minua auttaman.
- [A-II-336-[AP-8:39]] Mutta coska he sis wedhest Ylesastuit / nin HERRAN Hengi **temmasi** Philippusen / ia ei se Rahanhaltia hende sillen nehnyt / waan hen meni iloiten tietense möden matcaans.
- [A-III-345-[PS-90:7]] Sen teke sinun wihas / ette me nin hucumma / Ja sinun Hirmusudhes / ette me nin ekiste tälde **temmatamme**.

Verbillä on vastine kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Sanavartalo on vanha balttilainen laina, jota nykyliettuassa vastaa *tempti* 'vetää, venyttää' ja latviassa *tiept* 'ojentaa, pitää tiukasti kiinni; olla itsepintainen'. Agricolan *temmatamme* on persoonapäätteellinen passiivimuoto 'meidät temmataan'. Agricolalla *temmata* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (⇒) *alastemmata*, *poistemma(i)ta*, *ulgos-temmata*, *ylestemmata*.

► Thomsen 1890 231; SKES 1975 *temmata*; SSA 2000 *temmata*; EES 2012 *tömbama*; Junttila 2015 95; NES 2020 *temmata*.

temmatus s. 'petos, viekoitus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-443-[ROM-11:9]] Sille Daudid sanopi / Anna heiden Peutense tulla Paulaxi ia **Temmatuxexi** / ia Pahannoxexi / ia heille Costoxi.

Verbistä (⇒) *temmata* muodostettu ainutkertainen johdos, joka vastaa Lutherin sanaa *Berückung* 'captio' ja ruotsalaisen Biblian ilmausta *bekayelse*.

► SAOB 1902 *bekaja*.

templi s. 'temppeli, pyhäkkö' (myös kuv.)

(1544) 218 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-119-[JOEL-1:13]] Parcukat te Haltarin palueliat / Menget **templin** siselle / ia leuäitkete sækkeise / te minun Jumalani Palueliat / Sille seke Rocawffri / ette Jomawffri ombi poijs teiden Jumalan honesta
- [A-II-142-[MK-11:15]] Ja JESUS sisellekeui **Templijn** / Ja rupesi vlosaiaman Caupitzijat ia Ostaiat **Templis** / ia Waiechtaia in Peudhet / ia Mettiste Myiein istuimet hen cukisti.
- [A-III-316-[PS-74:0]] Coska ne Pacanat Caldeit / ia sijte Antiochus / seke Juttat Fangina poisweit / ette mös Jerusalemin **Templin** / menoinens / riuasit.
- [A-I-781] ette sine yxines meisse eleijsit / ia hallitzisit meiden sisellen / ette me sinun ijancaikinen **Templis** olisima.

Laina latinan *templum*-sanan genetiivimuodosta *templi*. Nykysuomen *temppeli* edustaa saman sanan uudempaa lainautumiskertaa ruotsin vastaavasta sanasta *tempel*.

► Streng 1915 226–227; SKES 1975 *temppeli*; SSA 2000 *temppeli*; SAOB 2003 *tempel*; NES 2020 *temppeli*.

teolog|i, -us s. 'teologi, jumaluusoppinut' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-244-[JH-E]] Sille ette oli mös yxi toinen Johannes Presbiter ia **Theologus** / ioca lllan Sen ilmistus kirian kirjoitaneexi / ia seki Ephesios ombi haudhattu / ninquin S. Ieronimus todistapi Papian Elemes.
- [A-II-670-[ILM-1:0]] Se P. Johannesen **Theologin** ilmestus.
- [A-III-200-[PS-E:0]] Jonga ne ylimeiset **Theologi** ia Opettaiat ouat tuscal woinuet teudheliseste itze oppia eli opetta muine.

Alkuaan kreikasta juontuva yhdyssana, jonka alkuosana on *theós* 'jumala' ja jälki-
osana *logos* 'tutkija'. Sana esiintyy Agricolaalla sekä latinan mukaisena sitaattilainana
että ruotsin tai saksan välityksellä saatuna erikoislainana suomen kielen taivu-
tukseen sopeutetussa muodossa. Agricolan *theologi* voi edustaa sekä yksiköllistä
teologi-muotoa että latinan monikkoa.

► SAOB 1941 *-log*; Koukkunen 1990 *teologia*; SAOB 2004 *teolog*.

teologia s. 'teologia, jumaluusoppi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-208-[PS-E:0]] Tesse tosin teudhelinen **Theologia** ia Jumalan Oppi leuten.

Sitaattilainana latinan tai kreikan sanasta *theologia* 'Jumalasta puhuminen, oppi
Jumalasta'.

► Koukkunen 1990 *teologia*.

teraphin s. 'hahmot t. kaiverretut kuvat, joita epäjumalanpalvelijat käyttävät ennustamisessa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-611-[HOS-3:4]] Senuoxi ette Israelin Lapset pite monda peiue / ilman Kuningata / ia ilman Pämieste / ilman Wffrita / ilman Altarita / ia ilman Messuserkit / ia ilman (**Teraphin**) Jumalanpaluelust oleman.

Sitaattilaina hepreasta, jossa sana esiintyy vain monikollisena. Sana ei esiinny Lutherin Bibliassa vastaavassa kohdassa, joten Agricola on lainannut sen Vulgatasta tai jostakin muusta lähdetekstistä.

► Jewish Encyclopedia 2021 *teraphim*.

teroittaa v. 'teroittaa, hioa teräväksi' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-259-[PS-7:13]] Jos emme me palaia nijh hen on mieckans **teroijttanut** / ia ioutzens iennittenyt / ia tarckotta

Substantiiviin (→) *terä* perustuva johdos, jonka välittömäksi kantasana on arveltu verbiä *teroa* 'tulla teräväksi'. Tämä ei esiinny Agricolan teksteissä, mutta se tunnetaan harvinaisena joissakin itämurteissa.

► SKES 1975 *terä*; Hakulinen 1979 277.

tervainen a. 'tervainen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-404-[PS-120:4-R]] Tuli (ioca Catauis retise / reiske ia wäkewesti pala. Sille se on **teruainen** ia kernasti pala.

Johdos substantiivista *terva*, jolla on vastine kaikissa lähisukukielissä. Kantasana *terva* ei esiinny Agricolan teoksissa. Se on vanhastaan katsottu balttilaiseksi lainaksi, jota nykyisissä balttilaisissa kielissä edustaa liettuan *derva* 'pihkainen mäntypuu, tervas; pihka, piki, terva'. Myös germaaninen alkuperä tulee kysymykseen.

► Thomsen 1869 152 ja 1890 166; SKES 1975 *terva*; SSA 2000 *terva*; LÄGLOS 2012 *terva*; EES 2012 *tōrv*; Junttila 2015 95; NES 2020 *terva*.

terve¹ *interj.* 'ave, terve, terveisiä' | (1543) 48 esiintymää

- [A-O-12-[LK-11:28]] **TERue** maria armoitettu Herra on sinun cansas
- [A-I-842] Teste sijs päteten / etteij yxiken raskaman täte Eijtiije / ia Lasta kirole / quin ne iotca hulluijlla lughuijlla / Marian Psaltarella / Rosinkrantzille / ja monella **Terue** Marialla / hende palueleuat / ia temen teruetyxen alati suusansa piteuet.
- [A-II-101-[MT-26:49]] Ja cochta astui hen Jesusen tyge / ia sanoi. **Terue** Rabbi. Ja swta annoi henen.
- [A-III-714] **TERue** Racas Pappi ia Ise / iocas rookit Sielut / quin Lapset Nise. HERRAN Opilla ia Sanalla. Nin mös Elemen Esicuualla. **Terueket** caiki mös Somen Wäki / ionga pein HERRAN Armo näki.

Tervehdyssanan funktioon erikoistunut adjektiivi (→) *terve*². Terveiden toivottaminen on vanha ja yleinen tervehtimisen muoto. Agricolalla tervehdyssana on kerran myös monikollinen *terveket*, jossa monikon tunnusta edeltävä *k* edustaa sanan alkuperäistä loppukonsonanttia tai sitä vastaavaa loppuaspiraatioita. Erikoiskäyttöä edustaa *Terve Maria*, joka on suomalainen vastine latinankieliselle tervehdykselle *Ave Maria*.

terve², -h *adj.* 'terve, ei sairas, hyväkuntoinen, vahingoittumaton, rehellinen' (myös kuv.) (1544) 56 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-27] Ele kylue / taicka haureus tee. ios sine tachto **teruen** ele.
- [A-II-178-[LK-5:31]] Ja JESUS wastaten sanoi heille / Ei ne **Teruehet** taruitze Läkerite / waan ne Sairat.
- [A-II-412-[ROM-E]] Ei nin ette Laki ombi paha / Mutta ettei se paha Loondo taidha kerssi / ette Laki henelde Hyue wati / Ninquin ei iocu Sairas taidha kerssi / ios toinen wati hende iooxeman ia hyppemen / ia mwta sencaltaista tekemen / Jota waan yxi **Terue** Inhiminen taita tehdhä.
- [A-II-379-[AP-23:24]] ia walmistacat mutomita Juchtia / ette he Paulin ninen päle istuttauat / ia wieuet henen **teruena** Felixen tyge sen Maanwanhiman
- [A-III-249-[PS-30:3]] HERRA minun Jumalan / coska mine hwsin sinun tyges / nin sine teit minun **terueexi**.
- [A-I-552] anna armos / iolla sinun pyhen Nimes / seke meiden keskellem / ette caiken mailman pijris / pyhitetaisihin / sinun puchtan ia **terwen** Sanas opetuxella / Ja meiden elemen palaualla rackaudella

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä. Sitä on arveltu johdokseksi substantiivista *terva* (→ *tervainen*), mutta tämä selitys on merkityksen kannalta heikko. Myös useita lainaetymologioita on esitetty, mm. venäläistä, balttilaista ja germaanista alkuperää on pidetty mahdollisena. Todennäköisimmin *terve* on hyvin vanha iranilainen laina, jolloin se olisi samaa juurta kuin avestan *drvā* 'terve'. Vaikka monet *terve*-sanaan perustuvat johdokset ovat merkitykseltään hengellisiä ja pelastukseen viittaavia, Agricolalla perusadjektiivi *terve* esiintyy vanhassa perusmerkityksessään.

► Kiparsky Vir. 1952 94–99; SKES 1975 *terve*; Vartiainen 1988 189–191; SSA 2000 *terve*; Koivulehto, esitelmä Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa 21.3.2003; LÄGLOS 2012 *terve*; EES 2012 *terve*; Junttila 2015 123; Holopainen 2019a 280; NES 2020 *terve*; Etymologiadata 2.8.2022.

terveeksitekiä s. 'pelastaja, vapahtaja' | (1544) 3 esiintymää, myös Westh (sanaliittona)

- [A-I-524] Sille cosca meiden HERRAN Jumalan / ia **teruexiteckian** / ombi tykenem / cansam / ia meiden mötem / cuka woiiji sijs meiden wastan olla?

Adjektiivin (→) *terve*² translatiivimuodosta ja substantiivista (→) *tekijä* muodostettu yhdyssana, joka on käänös saksan sanasta *seligmacher* tai ruotsin sanasta *saliggörare*. Terveeksi tekemisen idea on nähtävissä monissa Jumalan tai Jeesuksen nimityksissä, esim. latinan *Salvator* tai saksan *Heiland*.

► Vartiainen 1988 190.

terve|elinen, -hellinen *a.* 'terveyttä edistävä, hyödyllinen; autuaallinen, pelastuksen tuottava' | (1544) 41 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-17] Telle kwlla ioman pite wähe (quin Auerrois sano) lähde vette / ioca homeltan ia Etikan cansa Lachtucat sömen / Eij ole **teruelinen** söte couat munat. fleski. coua Jwsto. Eli sololla pajstettw Liha.
- [A-I-456] CWle HERRA Jumala / sinun tyges hwtawita / ia meille anna ilman raijtihus / taijwahan seijestus / ia **terwehellinen** twli
- [A-I-577] Terue **teruelinen** wffri / ioca minun ia caiki Inhimisten sikiedhen tedhen ristin hirsipuun wffrattin
- [A-I-664] Eijke mös ette me meidhen omanna ehdhonna sisun päreste langeisima / Mutta paramin / ette me oijkesa wscosa / ia teudhes sydhemes / sinun Isellises tachton / ijancaicisen neuuon / sen sinun **teruehellises** sanas / ia sinun hywen mielesnoudhen / aijna muistaijssim ia mös teuteijssim
- [A-I-670] O HERRA Jesu Christe / sine ioca olet totinen mailman Auringo / aijna coijttaua / eij coscan laskeua / ioca caiki sinun **teruelisille** caswoijllas sijtet / ketket / eletet / ilahutat / seke ne quin taijuahasa / ette ne / quin maasa ouat
- [A-II-594-[TIT-2:1]] MUtta puhu Sine ninquin sopipi sen **teruelisen** Opin ielkin.
- [A-III-385-[PS-116:13]] Mine tadhon sen **teruelisen** Calkin otta / ia sen HERRAN Nimen sarnata.

Johdos adjektiivista (→) *terve*². Sanan esikuvia ovat latinan *salutaris* ja ruotsin *helsosam*. Ortografisista syistä on mahdotonta tietää, onko Agricolan sanan var-talovokaali pitkä vai lounaismurteiseen tapaan lyhentynyt (*terveelinen* t. *tervelinen*).

► Vartiainen 1988 190.

tervehdys *s.* 'tervehdys' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-83-[LK-1:29]] Mutta cosca hen näki henen / hemmestuij hen / henen puhestans ia aijatteli. Mike **teruehdys** ombi teme?
- [A-II-229-[LK-20:46]] Cauattaca teiden nijlde Kirianoppenuilda iotca tactouat kieudhe pitkis waatteis / ia hyuexi ottauat turulla **teruedhyxet** / ia kernast ylimeisse istuuat Sinagogis / ia peudhille.

Verbistä (→) *tervehtää* johdettu teonnimi. Saman verbin toisesta murrevariantista on johdettu synonyyminen (→) *tervetys*.

tervehtiä → **tervehtää**

terve|htää, -ttää, -htiä, -ttiä *v.* 'tervehtiä' | (1548) 73 esiintymää

- [A-II-135-[MK-9:15]] Ja cochta quin caiki Canssa neit henen / hämmestyit he ia wastan ioosten **teruetit** hende.
- [A-II-202-[LK-11:43]] We teille Phariseuset / iotca pydhet ylimeiset istumet Sinagogisa / ia tadhotta **teruetettä** Turwlla.

- [A-II-368-[AP-20:1]] Slttequin se Capina lackasi / cutzui Pauali Opetuslapset tygens ia **teruecti** heite / ia lexi matkans Macedonian menemen.
- [A-II-630-[3JH-1:15]] Rauha olcohon sinun cansas. Ysteuet sinua **teruetteuet**. Teruetä ysteuite cutain nimelens.
- [A-II-416-[ROM-E]] SE xvj ia Wimeine Lucu / ombi yxi Teruetus Lucu / iossa hen Ysteuiens **teruechte**

Adjektiivista (→) *terve*² johdettuja verbejä, joista *tervehtää* ja *tervettää* ovat saman verbin erilaisia murrevariantteja. Johdokset *tervehtiä* ja *tervettiä* sisältävät lisäjohtimen *-i-*, mutta koska niiden potentiaaliset esiintymät ovat imperfektimuodossa, niitä ei voi erottaa luotettavasti yksinkertaisemmista johdoksista. Agricolalla ei ole yhtään esiintymää, jonka voisi yksiselitteisesti luokitella *tervehtiä*- tai *tervettiä*-muodoksi. Sen sijaan varmoja *tervehtää*- ja *tervettää*-tapauksia on runsaasti.

tervetys s. 'tervehdys' | (1543) 14 esiintymää

- [A-O-12] Engelin **teruetus**
- [A-I-838] Nijn mös tesse Engelin **teruetyxes** / eij sinun pide Maria Jumalan Eijtiije cumardhaman / ia hende rucoleman / mutta maijnitze waijwoin henen Nimense
- [A-II-87-[MT-23:6-7]] Ja racastauat ensimeiset istumet weraspidhoisa / ia Synagogisa ylimeiset sijat / ia **teruetyxie** twrulla / ia cutzutta Inhimisilde Rabbi.

Johdos verbistä *tervettää* (→ *tervehtää*).

tervetys luku s. 'tervehdysluku' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-416-[ROM-E]] SE xvj ia Wimeine Lucu / ombi yxi **Teruetus Lucu** / iossa hen Ysteuiens **teruechte**

Substantiiveista (→) *tervetys* ja (→) *luku* muodostettu yhdyssana. Agricolan ainoa esiintymä on kirjoitettu sanaliitoksi, mutta rakenteensa perusteella se on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 116.

terve|ys, -hys s. '(fyysinen t. henkinen) terveys; pelastus, autuaallisuus' (1544) 204 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-III-210-[PS-E:0]] Coska Taudhit Rwmis waiua / ia sine **Terueydhes** caiua.
- [A-III-142] Ettes caikein sairasten ia woimattomaden / heiden **terueyns** annaisit.
- [A-I-599] O Ise caikiwaldias Jumala / poica / ja pyhe hengi / tulcohon meiden Rumin ja sielun **teruehydhexi** / temen Sacramentin nautitzemus
- [A-I-110-[5MS-32:15]] Cosca hen nyt lihoij / ia rawituxi tuli / tuli hen irdhalisexi / hen ombi lihauaxi paxuxi ia wäkeuexi tullut / ia ylenandoi Jumalan / ioca henen tehnyt oli. Eij hen lucuu pitänyt henen **Terueydhens** calliosta

- [A-I-554] Anna se walkeus alati meiden sydhemihin / mielin / ia rumihin sytytte / ionga cautta me ijancaikisehen **terwehyten** / madhaijsima tulla
- [A-II-682-[ILM-7:10]] Ja he hwsit swrella änelle sanoden / **Terueys** olcohon henelle ioca jstupi Stolilla meidhen Jumalan ia Caritzan.

Johdos adjektiivista (→) *terve*². Pelastuksen ja autuaallisuuden merkityksen osalta mallina on voinut olla saksan *Heil* 'terveys, onni, autuus, pelastus'.

► Vartiainen 1988 191.

tervyys s. 'terveys' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-413] Eijke ilo / eijke remu / eijke **terwuyt** / eijke seijes / eij ole mackiat / eij teudhelist / ilman sinun armotas

Adjektiivista (→) *terve*² johdettu ominaisuudennimi. Sanan ainoa esiintymä on runomuotoisessa sekvenssissä *Consolator alme veni*, jossa se on käännos latinan adjektiivista (*nil*) *salubre*. Kohtaa edeltävät adjektiivit (*iucundum*, *amoenum*) on käännetty substantiiveilla. Sekin on mahdollista, että muodossa on painovirhe, ja tarkoitettu muoto on *terveys*.

► Gummerus 1947 194.

terä s. 'silmäterä; terä, kärkiosa' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-109-[5MS-32:10]] Hen leusi sen coruesa / sijnä quiwasa ärenmaasa cussa cauhistos on. Hen ymberijnstalutti henen / ia annoij henelle lain / ia ketki henen ninquin silmens **terä**.
- [A-II-230-[LK-21:24]] Ja heiden pite langeman Miecan **teren** edes / ia he wiedhen Fangina caikinaisen Canssan secan.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä sekä muutamissa etäsukukielissä unkaria myöten. Se lasketaan kuuluvaksi vanhaan perintösanastoon. Agricolalla *terä* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *silmänterä*, *silmäterä*.

► SKES 1975 *terä*; SSA 2000 *terä*; EES 2012 *tera*; Aikio 2014a LU 50/1 12; NES 2020 *terä*.

teräinen → **kaksiteräinen**

terävyys s. 'terävyys' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-651-[HEB-11:33–34]] Uskon cautta ouat Waldacunnat ylitzewoittanuet / tehnyet Wanhurskautta / saaneet ne Lupauxet / kijnnitukinuet Jalopeurain Suudh / wlossammuttanuet Tulen woiman / Weltenyet ouat Mieckan **Teräwuydhen**

Johdos adjektiivista (→) *terävä*.

terävä *a.* 'terävä' (myös kuv.) | (1544) 17 esiintymää

- [A-I-381] **Tereuet** ocahat weren wlospusersit
- [A-II-637-[HEB-4:12]] Sille ette Jumalan Sana *ombi* Eleue ia Woimalinen / ia **teräuembi** quin iocu caxiteräinen Miecka / ia lepitze tungepi / sinhenasti ette se Sielun ia Hengen eroitapi / ia ydhymet ia Luud
- [A-III-285-[PS-52:3]] Sinun Kieles ongipi wahingon ielkin / ia leickapi walhellans ninquin **tereue** Partaweitzi.

Johdos substantiivista (⇒) *terä*.

tessalonitseri *s.* 'tessalonikalainen' | (1548) 10 esiintymää

- [A-II-562-[1TSS-E]] Alcupuhe sen Ensimeisen P. Paulin Epistolan päle / **Tessalonicerin** tyge.
- [A-III-43] Cwlkam me mite P. Pauali sanopi nijste colleista henen Lehetuskiriasans **Tessalonicerin** tyge.

Tessalonikan kaupungin nimeen perustuva etnonymy, jonka mallina on ollut saksan *Thessalonicher* tai ruotsin *tessalonicer*. Agricolan ortografiassa etuvokaalin edellä oleva *c* ei yleensä ole *k:n* merkki, vaan se lienee luettava keskiajan latinan tapaan *ts:ksi*.

► SAOB 2004 *thessaloniker*.

testamentti *s.* 'testamentti, jälkisäädös, liitto; Raamatun pääosa' (1543) 105 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-II-525-[GL-3:15]] Eikengen poishylke ydhengen Inhimisen **Testamenti** (coska se ombi wahwistettu) eikä mös sihen miteken lise.
- [A-O-16-[1KOR-11:25]] Samalmoto ectolisen ielkin / otti hen mös calkin / kijtti Jumalan / annoi heille / ia sanoi Ottaca / iocatta teste caiki / Teme calki on se wsi **testamenti** / minun wereseni / ioca teiden ia monen theden wlosoudhatetan / syndijn andexi andamuxi.
- [A-II-693-[ILM-12:19^]] Ja Jumalan Templi aukeni Taiuasa / ia henen **Testamentins** Arcu nectin henen Templisens
- [A-I-1] Rucouskiria / Bibliasta / se on / molemista **Testamentista** / Messuramatusta / ia muusta monesta / jotca toysella polella Luetellan / cokoopoymettu Somen Turussa.
- [A-II-3-[UT-E]] NInquin se VANHA **TESTAMENTI** yxi Ramattu ombi / iossa Jumalan Laki / ia kesky on kirioitettu / ia ne Teghot seke quin tapactunuet ouat / nijlle iotca ne samat Jumalan Lait pitenyet ouat ette ei pitänyet. Nin mös ombi se USI **TEstamenti** yxi kirioitettu kiria / iossa Euangelium / ia Jumalan Lupaus seisouat / seke mös ne Teghot / quin tapactanut ouat nijlle iotca sen päle Uskoit / ia eiuet Uskonuet.

Nykysuomen yleiskielessä useimmiten jälkisäädöstä merkitsevä *testamentti* juontuu latinan sanasta *testāmentum*, joka on johdos verbistä *testāri* 'todistaa'. Suomeen sana lienee lainautunut ruotsin tai saksan kautta.

► SKES 1975 *testamentti*; Koukkunen 1998 *testamentti*; SSA 2000 *testamentti*; SAOB 2004 *testamente*; NES 2020 *testamentti*.

tetrarkka s. 'neljännesruhtinas, valtakunnan tietyn osa-alueen hallitsija' (1548) 1 esiintymä

- [A-II-64-[MT-14:00]] Neliesruchtinas) Judean makunda oli iaghettu Nelien Walla ala / Senteden cutzuttin iocainen Waldamies **Tetrarchaxj** / se on Neliesruchtinas.

Sitaattilaina myöhäislatinan sanasta *tetrarcha*, jota on sellaisenaan käytetty myös ruotsissa. Alkuosa juontuu kreikan yhdyssanamuodosta *tetra-* 'neljä' ja jälkiosa kreikan sanasta *arkhes* 'johtaja, hallitsija'.

► SAOB 1931 *hierark*, 2004 *tetra-*.

teuras s. 'teuraseläin' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-25] paijska **teuran** otzan cangi.
- [A-III-274-[PS-44:23]] Sille sinun tedhens me surmatamma iocapeiue / ia luetamma ninquin **teuraxi** tecteuet Lambat.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina. Germaanista alkuperää on pidettävä varmana, vaikka onkin kiistanalaista, mistä vaihtoehtoisesta lähtömuodosta se tarkalleen ottaen on peräisin.

► Thomsen 1869 152; SKES 1975 *teuras*; SSA 2000 *teuras*; LÄGLOS 2012 *teuras*; EES 2012 *töbras*; NES 2020 *teuras*.

teurashuone s. 'teurastamon myymälä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-478-[1KOR-10:25]] Caiki mite **Teurashoonesa** mydhen / site sökette / ia elket kyselkö / ettei te Omatundona turmelisi/

Substantiiveista (→) *teuras* ja (→) *huone* muodostettu yhdyssana.

teuras lammas s. 'teurastettava lammas' | (1552) 2 esiintymää

- [A-III-746-[SAK-11:4]] Neite sanopi se HERRA minun Jumalan / Caitze ne **Teuras Lambat**.

Substantiiveista (→) *teuras* ja (→) *lammas* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 116.

teuras nauta s. 'teurastettava nauta' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-469-[JES-11:6]] Sudhet pite asuman Lammasten seghas / ia Pardus wohlan cansa pite macaman. Wasicka mös ia Jalopeurukainen / ia **teuras naudhat** ynne wijpyuet / ia vähe sorri heite caitze.

Substantiiveista (→) *teuras* ja (→) *nauta* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 116.

teuraspäivä s. 'teurastuspäivä' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-665-[JAK-5:5]] Te oletta Hercuisa elenyet maan päle / ia oletta teiden Hecuman pitenyet / ia teidhen Sydhemen sötellyet ninquin **Teuraspeiuexi**.
- [A-II-665-R] **Teuraspeiuexi**) Ninquin teurastetan heixi eli wieraspitoin taicka a Juhlain waraxi.

Substantiiveista (→) *teuras* ja (→) *päivä* muodostettu yhdyssana. Agricolan reuna-huomautuksessa on *taicka*-sanän jäljessä ylimääräinen *a*-kirjain.

teurastaa v. 'tappaa uhraamista tai lihansaantia varten; tappaa säälimättä' (1548) 10 esiintymää

- [A-II-614-[2PT-2:12]] Mutta he ouat ninquin tyhmet Pedhot / iotca loonosta siehen syndynet ouat / kijniotetta ia **teurastetta**.
- [A-III-785-[5MS-28:31]] Sinun Härkes pite sinun Silmes edes **teurastettaman** / Mutta et sine szaa Heneste södhe.
- [A-III-571-[VLT-2:21]] Macasit Cadhuilla maan päle / pilit ia wanhat / Minun Neitzydheni ia Nooricaiseni ouat Miecan cautta Langenuet / Sine olet tappanut sinun wiha peiuenes / sine olet laupiattomast **teurastanut**.

Johdos substantiivista (→) *teuras*.

teurasufri s. 'teurasuhri, eläinuhri' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-652-[AM-5:25]] Olettaco te Israelin Honesta minulle **Teuraswffri** ia Rocawffri / nelienne Kymmenne wootena / corues wffranuet? ia hyuesti?

Substantiiveista (→) *teuras* ja (→) *ufri* muodostettu yhdyssana.

thimian → **timjan**

thinin puu s. 'hyvältä tuoksuva (tuija)puu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-707-[ILM-18:12]] Cullan ia hopean waruia / ia callein Kiuein ia ne Perlyt / ia Silki / ia Purpurita ia Werencaruaisita / Ja **Thinin puuta** / ia caikinasia Astioita Norsunluista / Ja caikinaista / Astia callihimista Puista / ia Malmista / ia Raudasta / ia Marmorista

Arvokkaaseen suitsukkeen raaka-aineeseen viittaava sana on osittain lainattu, osittain käännetty saksasta tai ruotsista (*Thinenholz*, *Thynen trää*). Alkuosa perustuu kreikan sanaan *thyía*, *thýa*, *thýon*, joka tarkoittaa jotakin afrikkalaista hyvän-tuoksuista puuta tai tällaisesta saatua, suitsukkeena käytettyä pihkaa. Nimen latina-laistettua muotoa *Thuja* on alettu myöhemmin käyttää koristepuinakin tunnettujen *tuijien* tieteellisenä sukunimenä.

► Genaust 2005 *Thuja*; Häkkinen & Lempiäinen 2011 155–156.

tie s. 'kulkuväylä, tie, reitti, matka' (myös kuv.)
(1544) 364 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-133-[NEH-9:19]] Et sine senwoxi heite ylenandanut corwesa sinun swren laupijudhes ielken / Ja piluen pilari eij loppunut heilde päijuelle / heite **tielle** sattamast / Eijke mös tulen pilari ööllä heite **tielle** walghistamast / iota mödhen he matkustit.
- [A-I-104-[PS-95:10]] Ette mine Neliäkymmende aijastaica waijua kersin teste Canssasta / Ja sanoin. Se on sencaltaijnen Canssa / ionga sydemet aijna willitiete etziuet / Ja iotca minun **tieten** eij tachtoneet oppia.
- [A-I-463-[JH-14:6]] Mine olen **Tie** totuus / ia eleme
- [A-II-364-[AP-18:26]] Coska nyt Aquila ia Priscilla sen cwlit / otit he henen tygens / ia tarckemasti wlostoimitit henelle HERRan **tien**.
- [A-III-390-[PS-119:0]] *Via* / **Tie** / se otetan vsein / Oikian keuttemisen ia hyuen Elemen Tauan ia menon edeste.
- [A-III-241-[PS-23:3]] Minun Sieluni hen wirgotta / Hen wiepi minun oikialle **Tielle** / henen Nimens tedhen.
- [A-III-224-[PS-9:17]] se Jumalatoim iuri omas **tiesens** käsitetehen / Sanan cautta

Sanalla on vastine useimmissa lähisukukielissä ja komissa. Se lasketaan kuuluvaksi vanhaan perintösanastoon. Psalttarin esimerkissä [A-III-224-[PS-9:17]] on painovirhe, ja tarkoitettu sananmuoto on *työsäns*. Agricolalla *tie* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa *anetie*, *jalkatie*, *maantie*, *puolitie*, *villitie* sekä sanaliitossa *umpi tie*, joka on luokiteltava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► SKES 1975 *tie*; SSA 2000 *tie*; EES 2012 *tee*¹; Heininen Vir. 2014 116; NES 2020 *tie*.

tiedustaa v. 'tiedustella, kysyä, ottaa selville' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-378-[AP-23:15]] Nin te sis ilmoittaca Sodhanpämiehelle ia Radhille / ette hen Homenna henen tois teiden eten / ninquin te tadhoisitta iotakin todhembata henelde **tiedhusta**.

Verbiin (→) *tietää* perustuva johdos, jolla on tarkkoja vastineita useissa lähisukukielissä.

► SKES 1975 *tietää*; SSA 2000 *tietää*.

tienhaara s. 'tienhaara' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-147-[MK-11:4]] Ne Opetuslapset menit / ia leusit mös sen Warsan / sidhottuna wlcona Ouen edes **tienharasa** / ia teit ninquin Jesus oli keskenut.
- [A-III-663-[OB-1:14]] Ei sinun pidhe **Tienharois** seisoman / henen Pakeneuaisians murhaman.

Substantiiveista (→) *tie* ja (→) *haara* muodostettu yhdyssana.

***tienohi** s. 'tien vierä'

Agricolan teksteissä **tienohi* ei esiinny yhdyssanana vaan pelkästään sanaliittona, ja substantiivi (→) *ohi* 'vierä' esiintyy myös muissa yhteyksissä.

► Jussila 1998 *tienohi*.

***tienvieri** s. 'tien reuna, vierus'

Agricolan teksteissä **tienvieri* ei esiinny yhdyssanana vaan pelkästään sanaliittona, ja substantiivi (→) *vieri* 'reuna, vierus' esiintyy myös muissa yhteyksissä.

► Jussila 1998 *tienvieri*.

tieten adv. 'tietoisesti, tahallaan' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-12-[UT-E]] Perkele **tieten** syndi teki / ia Coreudhens cautta Jumalan ylencatzoi / se quin on yxi Syndi pyhe Henge wastoin / eijkenens andexiannettaua.

Verbin (→) *tietää* konsonanttivartaloisesta variantista *tietä* muodostettu E-infinitiivin instruktiivi, jota on käytetty adverbina. Sama muoto esiintyy paradigmaan kuuluvana verbin nominaalimuotona tavanomaisissa E-infinitiivikonstruktioissa, kuten modaali- ja temporaalirakenteissa (esim. [A-II-324-[AP-5:2]] ia poisketki iotakin Hinnasta / henen *Emendens tieten*; [A-II-695-[ILM-12:12]] Perkele alasastupi teidhen tygenne / pitedhen swren Wiha / *tieten* henellens oleuan wehen Aica).

tieto s. 'tieto, fakta, tietämys, tietäminen' | (1544) 23 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-629] Sille sine HERRA annat wijsaudhen / ia sinun suustas ombi taijto ja **tieto** / Amen.
- [A-I-748] me pidhem meiden sockeudhen / walkeudhen edheste / meiden exytyxen / wissin **tiedhon** edheste
- [A-II-473-[1KOR-8:1]] EDhespeiten nijste Epeiумalden wffrista me tiedheme. Sille ette caikilla meille ombi **Tieto**. Se **tieto** ylespaisutta. Mutta rackaus se ylesrakenda.

- [A-III-13] Me rucolema sinua / sinun ijancaikisen käsitetömen Hywydes teden / ettes annaisit sinun Hyuestisiugnauses tulla temen sinun Piltis N ylitze / ia yleswalgaisit henen / ia annaisit henellen oikian wskon / ymmerdyxen / toimen / **tiedhon** ia taidhon

Johdos verbistä (→) *tietää*. Agricolalla *tieto* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *epätieto*, *omatieto*.

tietoinen → epätiedoinen

tiettävä *a.* 'tiedossa oleva, yleisesti tiedetty' | (1544) 57 esiintymää, myös Westh

- [A-I-215-[PS-145:12]] Ette sinun woijmas tulis inhimisten lapsille **tietuexi** / ja sinun waldas swri cunnialinen weki.
- [A-I-632] Ja mine rucolen sinua / O laupias Ise / armon tedhen / ette quin sine **tietuexi** teet telle sinun pyhimen tadhos / nijn minekin mös madhaijsin sen ielken / caiken minun tachtan ia mielen / aijna / ia iocapaijas / asetta
- [A-II-20-[MT-E]] MAttheus / ioca mös Leui cutzutan / tuli Weronottaiast Apostolixi / ensimeinen kirjoitti Christusen Euangelium Judeas Hebraican bockstauil ia sanoilla ninen teden iotca ymberileickauest olit Uskonuut. Jonga Euangelium ei ole hyuesti **tietteue** / cuka sijtte sen Grekixi tulkitzi.
- [A-III-471-[JES-12:5]] Se olcoon **tietteue** iocaitzes Maas.

Verbin (→) *tietää* konsonanttivartaloisesta variantista *tietä* muodostettu passiivinen partisippi, jota on käytetty adjektiivina.

tiettävästi *adv.* 'tunnetusti, kuten tiedetään' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-579-[1TIM-3:16]] Ja **tietteuesti** ombi se swri Jumaludhen Salaus / ette Jumala on ilmoitettu Lihassa

Johdos adjektiivista (→) *tiettävä*.

tietä → tietää

tietäjä *s.* 'tietäjä, maagi; tuntija, tutkija; joka tietää' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-85-[MT-2:1]] Cosca sijs Jesus syndynyt oli Bethlehemis / Judean maalla / Koningan Herodesen aijcan / Catzo / silloin tulit **Tieteijet** Ideste Jerusalemin
- [A-III-77] Ja sielle hen nechtin ia etzittin nilte **Tieteilte** / ioilta hen cumartin ia lahiottijn toisna woonna henen syndymisens ielkijn.
- [A-I-653] Jolda caiki Philosophi / se loonnon **tieteijet** / ia wisahat / nijn mös caiki pyhet mailman alghusta hama tehenasti / heiden taijdhonsa ottanut ouat.
- [A-II-294-R] Sine ennetet Wastauxen cansa ennenquin kysyten ninquin caiken Salauden **tieteie** / ia Sydhemen tutkija.

Johdos verbistä (→) *tietää*.

tietäminen s. 'tieto, tietäminen' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-396-[PS-119:66]] Opeta minulle hyuie Tauoia / ia **Tietemistä** / Sille mine uskon sinun Keskyies.

Johdos verbistä (⇒) *tietää*. Sama muoto esiintyy myös taivutusparadigmaan kuuluvana ns. IV infinitiivin muotona nesessiivirakenteissa, esim. [A-III-203-[PS-E:O]] *Ombi se mös tieteminen / ette teme Ramattu cutzutan nilde Hebreild / Sepher Tihillim / se on tulkittu / Kijtoskiria / eli Ylistoskiria.*

tietämättyys s. 'tietämättömyys' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-707] hende opetta henen **tietemettydhesens** / exyyxesa oijenda / ia eij sallia langeman / andain henelde synnise Läketyxen / sinun pyhen wiskoijmisen cautta / ia hende pyhitte / ia colemasa hende elette

Johdos verbin (⇒) *tietää* MA-infinitiivin abessiivimuodosta *tietämättä*. Johdos-tyyppi on itäsuomalainen.

► Ojansuu 1909a 105–107.

tietämätöin a. 'tietämätön, osaamaton; tietymätön, ei tiedossa oleva, jota ei tiedetä' (1544) 8 esiintymää

- [A-I-696-[1KN-3:7]] O HERRA Jumala sine asettit sinun paluelias / minun Isen edheste wallitzeman ja hallitzeman / Mutta mine olen yxi wähe pilti / **tietemetöin** minun wloslechtemisten ja sisellemenemisten
- [A-II-595-[TIT-3:3]] Sille me olima mös muinen **tietemettömet** / couacoruaiset / exyueiset / paluellen Himoia ia moninaisi hecumita / ia waelsima pahudhesa ia cateudhesa
- [A-II-631-[HEB-E]] Paitzi sen / ettei me tege site iocapaicas / ia caikiten iwri Apostolisexi Epistolaxi Mutta cuca sen kirioitanut on / se on **tietemetöin** / ia taita wiele hetkens **tietemetöin** olla.
- [A-III-631] se on mös nijlle Hebreille **tietemetöin**

Verbin (⇒) *tietää* kielteinen partisiippimuoto, joka on kiteytynyt adjektiiviksi.

tietävä a. 'tietävä, joka tietää' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-622-[1JH-2:21]] Em mine kirioittanut teille / ninquin Totuden tietemettömille / waan ninquin sen **tietäuille** / ia tietekette / ettei yxike waleh ole Totuyhesta.

Verbin (⇒) *tietää* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina.

tietää, tietä v. 'tietää, tuntea, osata' | (1544) 706 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-33] Nijn cauuan ettes tulet sen saman aijastaijan lughun pällen / ionga Cullaijst luku sine etzit ia **tietä** tahdot.
- [A-II-27-[MT-3:00]] Kykäreme) Nāme kärmeet cutzutan Latinaxi *Vipere* / ia he tuskalla nimelte **tietän** Somexi / Quitengi että ne ouat njin viha täyne / ia pahinda laiija / Nimitetän he tessä Kykärmexi / eli Vaskikärmexi
- [A-II-473-[1KOR-8:2]] Mutta ios iocu lwle henens iotakin **tieteuen** / ei hen wiele miten **tiedhä** / quin henen tule **tietexens**
- [A-III-117-[JES-58:2]] Minua tosin he iocapeiue etziuet / ia tactouat minun Teiteni **tietä**
- [A-III-536-[JER-8:7]] Haicara Taiuas alla **tiete** henen aigans / Mettinen / Curki ia Päskey warinottauat palaiaimisens aiasta. Mutta minun Canssan / ei tadho HERRAN Lakia tiete.

Verbillä on etymologisia vastineita kautta itämerensuomen, mutta ei etäsukukielissä. Yleisesti hyväksytyn käsityksen mukaan se on substantiivista (→) *tie* muodostettu johdos, jonka alkuperäinen merkitys on 'tuntee t. osata tie'. Myös germaanista alkuperää on ehdotettu. Agricolalla *tietää* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *edestietää*, *epätietää*.

► SKES 1975 *tietää*; SSA 2000 *tietää*; LÄGLOS 2012 *tietää*; EES 2012 *teadma*; NES 2020 *tietää*.

tihkiä, tihkä a. 'runsaas, tiheä' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-301-[PS-65:14]] Laitumat ouat teunens Lauma / ia ne Laxot **tihkiet** Jyuiist seisouat / nin ette sijte ihastutan ia Lauletan.
- [A-III-313-[PS-72:16]] Maan päle ninen Worein ylitze pite **tichkien** Tulon seisoman / Henen Hedhelmens pite *horiuman ninquin Libanin / Ja pite sen cucoistaman Caupungeissa / ninquin Roho maan päle.
- [A-III-313-[PS-72:16-R]] Horiuman) Se Mäki Libanon seiso teunens ia **tichkä** puista iotca häiluwet twlesa.

Adjektiivilla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on johdos samasta vartalosta, jota edustaa adjektiivi *tiheä*. Tämä ei esiinny vielä Agricolan ajan kirjakeleissä. Vartalon alkuperä on epäselvä. Sitä on arveltu germaanisperäiseksi, mutta äänneellisesti syistä tämä selitys on epäuskottava. Todennäköisempänä on pidetty, että vartalo on omaperäinen deskriptiivisana.

► SKES 1975 *tihkeä*; SSA 2000 *tiheä*; LÄGLOS 2012 *tiheä*; EES 2012 *tihe*; NES 2020 *tiheä*.

tihteerata v. 'sepittää' | (1551) 4 esiintymää

- [A-III-274-[PS-45:2]] Minun sydhemen **tichtera** ydhen caunin Weison / Mine tadhon weisata ydhest Kuningasta / Minun Kielen on ydhen hyuen Kirioittaian Kynä.
- [A-III-396-[PS-119:69]] Ne Coriat **tichterauat** Walhen minun päleni / Mutta mine pidhen teudhest Sydhemest sinun Keskyies.

Verbi on lainaa ruotsista, mutta tarkaksi esikuvaksi sopiva *diktera* 'sanella, määrätä' ei merkitykseltään vastaa täysin suomen sanaa. Merkitykseltään parempi esikuva olisi *dikta*, jolla on ollut sekä sanelemisen että sepittämisen merkitys. Ilmeisesti suomen verbi on lähimerkityksisten esikuvien pohjalta syntynyt kontaminaatio. Agricolalla verbi esiintyy myös *d*-alkuisena (→ *dikteerata*).

► SAOB 1912 *dikta*, 1914 *diktera*; Streng 1915 14–15.

tiili s. 'tiiliskivi' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-330-[PS-81:7]] Ja hen oli heiden Olcans coormasta wapactanut / ia heiden Kādhens pääsit **Tijlie** tekemest.
- [A-III-692-[NAH-3:14]] Paranna sinun Linnas / Mene Sauen sisel / ia sotke site / ia teghe wākeuet **tijlit**.

Lainaa muinaisruotsin sanasta *tighl*, jota nykyruotsissa vastaa *tegel*. Tämä perustuu alkuaan latinan sanaan *tēgula*.

► Streng 1915 228; SKES 1975 *tiili*; SSA 2000 *tiili*; SAOB 2003 *tegel*; NES 2020 *tiili*.

tiis|tai, -taki s. 'tiistai' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-35] Sunnuntaij Perientaij Keskiwijko Manantaij Lauantaij Torstaij **Tistaij**
- [A-II-179-R] Ninquin me cutzumme **Tistain** Manantain Homenexi / nin mös cutzuttijn se toinen peiue ielkeen sen corkeiman Sabbathin Juhlan quin Mat 28 kyllle mös merkiten
- [A-III-152] **Tijstakin** meno ielkin Palma Sunnuntakin.

Nuorempi germaaninen lainasana, mahdollisesti muinaisruotsin sanasta *tisdagher*. Myös friisin *tiisdei* muistuttaa suuresti suomen sanaa, joskin *-taki*-loppuinen muoto viittaa muinaisruotsin suuntaan. Viikonpäivien nimet ovat yleensä lainaa germaaniselta taholta, mutta nykyasussaan ne eivät ole kaikki lainautuneet samasta lähteestä, vaan systeemi on elänyt useiden vuosisatojen ajan.

► Streng 1915 228; SKES 1975 *tiistai*; SSA 2000 *tiistai*; Bentlin 2008a 207; NES 2020 *tiistai*.

tiivihistä → **tivihistä**

tiivis → **tivis**

tiiviys → **tiveys**

tijunnoita v. 'ottaa kymmenykset' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-640-[HEB-7:9]] Ja ios mine nin puhelen / se mös itze Leui ioca tottui Tijunnin otta / ombi Abrahamisa **tijunnoittu**

Johdos substantiivista (→) *tijunti*.

tijunti s. 'kymmenykset, papin saatavat' | (1544) 14 esiintymää

- [A-I-96] Amos puhuij Sanan nälghiest quin Maan pite tuleman iäliest Sekeen Taiuan / ia hallaijsen maa Aggeus nijllen toiuotta Jotca **Tijwndhin** / Wfrit röwet
- [A-II-640-[HEB-7:5]] Mutta coska tosin Leuin Poiat Papin Wirghan ottauat / ombi heille kesky **Tijunnin** Canssalda otta / se on / heiden Welijldens Lain ielkin
- [A-III-764-[MAL-3:10]] Mutta edeswicket teudhelisen **Tijunnin** Minun Tijundiaittahani / ette minun Honessani madhais Roca olla.

Lainaa muinaisruotsin sanasta *tionde*, *tiundi*, joka sananmukaisesti viittaa kymmenesosaan. Kymmenyksien maksaminen on historiallinen verotuksen muoto, jossa verottajalle maksettiin kymmenesosa maatilan tms. tuotosta.

► Streng 1915 232; SKES 1975 *tihunti*; SAOB 2005 *tionde*.

tijuntiaitta s. 'kymmenysaitta, varastohuone' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-764-[MAL-3:10]] Mutta edeswicket teudhelisen Tijunnin Minun **Tijundiaittahani** / ette minun Honessani madhais Roca olla.

Substantiiveista (→) *tijunti* ja (→) *aitta* muodostettu yhdyssana.

tikapuu s. 'tikkaat' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-381] Maan pälle he sinun heitit / Edhestotin wasara / napacaijra / **tikapu** / ia haawain naulat / hirmuiset reighet caijwettin / kätten ia ialcain lepitze
- [A-I-381] Cocta sine **tikapuulla** ijlesoijettijn / ia nijn röweriten cansa ripustettin

Yhdyssana, jonka alkuosa on lainaa muinaisruotsin sanasta *stighi*, *stige* 'tikapuut'. Jälkiosana on substantiivi (→) *puu*, joka Agricolalla on nykykielestä poikkeavalla tavalla yksiköllinen.

► Streng 1915 228; SKES 1975 *tikapuu(t)*; SAOB 1989 *stige*; SSA 2000 *tikapuu(t)*; NES 2020 *tikapuut*.

tila s. 'syy, aihe, tilaisuus, tilanne, tapaus' | (1544) 36 esiintymää

- [A-I-603] sinua mine rucolen / ette teme teruelinen osaliseus / eij olisi minulle **tila** pinahan / mutta autuuas lijtho armohon
- [A-II-18-[UT-E]] Sille ette coska nämät Christittömet Somalaiset / iotca silloin Pacanat olit / ia manderis asuit / tachtoit Lootolaisija / tauans pereste wahingoitta / Nin heille olis **tila** ollut taicka Wenhelle eli Laiualla cocta Rotzin wältte turua ia apu sielde / ninquin Langoistans ia ysteuistens pytemen.
- [A-II-98-[MT-26:16]] Ja sijte aigasta etzi hen **tila** / sadhaxens hende pette.

- [A-III-454-[JES-E:O]] Ensin on sangen tarpelinen / ette ioca temen Prophetan kuluolisesta lukia tacto / henen pite Titulust warinottaman / ia hyuesti sen wimeisen Kuningain Kirian / ia mös sen wimeisen Cronikan kirian / ia nijste Tegoist / puheist ia **Tiloist** / quin ninen Kuningain alla tapactui / iotca tesse Tituluxes ouat mainitut / samain kiria in loppun asti / wisusti merkitzemen

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, samaa juurta kuin saksan *Ziel* 'päämäärä, maali'. Agricolan kielessä sanalla ei ole nykyisen kaltaista selkeää lokaalista merkitystä.

► Thomsen 1869 153; SKES 1975 *tila*; SSA 2000 *tila*; LÄGLOS 2012 *tila*; NES 2020 *tila*.

tilata v. 'aiheuttaa, tuottaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-519] Me waijuaset hätendenet poiskietut Inhimiset olema sinun tyges / sinun Jumallisen wisaudhes tedhen kylle corckiasta **tilatut** ja adhistetut / sinua hartasti rucoleman

Johdos substantiivista (→) *tila* 'syy, aihe'.

tilauta v. 'aiheuttaa, tuottaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-614] O ijancaikinen Laupias Jumala / ettes kylle tiedhet / quinga se ryme hengi ymberikieupi / sinun Seurakunnas Canssan seassa / ninquin kilijuua Jalopeura / ia meiden Lihan heickoudhen polesta / moninaijset waijauxet / ricoxet / ia kiusauxet matkahan saatha / ionga cautta me **tilauttame** / mös sinun poias / Jesusen Christusen keskyn polesta / alati waluomahan / tosilisesta ilman lackamat rucolemahan

Johdos substantiivista (→) *tila* 'syy, aihe'. Agricolan muoto on ilmeisesti persoona-päätteellä varustettu passiivimuoto, joka on käänös saksan passiivimuodosta *verursacht werden*.

► Gummerus 1955 393.

tilka s. 'kangaspala, paikkatilkku' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-45-[MT-9:16]] Ei kengen paicka wanha werca / wdhen werghan **tilghalla** / Sille se paicka reweise quitengin henense pois wateesta / ia se aucku tule pahemaxi.
- [A-II-179-[LK-5:36]] Nin hen sanoi mös heille wertauxen / Eikengen wdhen waathen **tilca** paicka wanhan waatesen / mutoin hen reuise sen wdhen / ia se paicka sijte wdhest ei souita itzens sen wanhan möte.

Sanalla on vastineita itäisissä lähisukukielissä. Sanavartalo on selitetty saamelaiseksi lainaksi. Samaa juurta ovat *tilkitä* ja *tilkku*, jotka eivät esiinny Agricolan kielessä.

► SKES 1975 *tilka*; SSA 2000 *tilkitä*, *tilkku*; Aikio 2009 165–167; NES 2020 *tilkku*.

timjan s. 'timjami (*Thymus*)' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-707-[ILM-18:13]] ia Cinnametiste / ia **Thimian** / ia woidetta / ia Pyhe saw ia Wina / ia Olio / ia Huicurit / ia Nisun / ia Caria / ia Lambat ia Orit / ia Rattat / ia Rumit / ia Inhimisten Sieluia.

Sana on sitaattilaina joko ruotsista tai saksasta. Sitä ei ole taivutettu lauseyhteyden vaatimalla tavalla. Alkuaan kasvin nimi juontuu kreikasta, jossa *thymíama* tarkoittaa suitsuketta. Hyväntuoksuisia timjamia on poltettu suitsukkeena.

► Streng 1915 230; SAOB 2005 *timjan*; Häkkinen & Lempiäinen 2011 122–124; NES 2020 *timjami*.

tina s. 'tina (metalli Sn)' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-459-[JES-1:25]] Ja mine käennnen minun Käteni sinun wastas / ia sinun Cardhes puchtaimaxi seliten / ia caiken sinun **Tinas** poisuien.
- [A-III-716] Cultha / Hopia / **Tina** ia Waske / Cupari / Rauta / HERRA laske Maasta tulla / ia Woreista / Kiuiste / Caiuoist / ia Copeista.

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **tina*- vastaa nykyruotsissa *tenn* ja saksassa *Zinn*. Agricolalla *tina* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *siantina*.

► Thomsen 1869 153; SKES 1975 *tina*; SSA 2000 *tina*; LÄGLOS 2012 *tina*; NES 2020 *tina*.

tirkastus s. 'koristus' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-343-[PS-89:45-R]] Puchtaudhens) se on / Caiki henen Caunistoxens ia **Tircastuxens** Jumalan Palueluxes.

Johdos samasta vartalosta, johon perustuu (→) *tirkatti*. Agricolalla käännösesikuvat ovat saksan *zierde* ja ruotsin *skrwdh*. Psalmassa viitataan miespuoliseen henkilöön, joten tässä yhteydessä *tirkastus* ei voi viitata morsiamen huntuuun kuten *tirkatti*-sanana kohdalla on mahdollista.

► Heininen 1994 131.

tirkatti s. 'koristus, huntua' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-519-[JES-61:10]] Mine iloitzen HERRASA / ia minun Sielun riemuitzeppi minun Jumalasani. Sille hen puetti minun Terueydhen Waatteil / ia sille Wanhurskaudhen Hameella hen minun watitzi. Ninquin iocu Ylke henen Caunistoxesans / quin iocu Pappi pramapi / Ja ninquin Morsian **Tircatillans** caunistetun.

Sanan alkuperä ja merkitys ovat epäselvät. *Tirkatti* tai *tirkate* esiintyy lähinnä kaakkoismurteissa ja inkeroisessa merkitsemässä morsiamen väliaikaista huntua, jota käytetään matkalla sulhasen kotiin. Sanan on arveltu olevan johdos murteel-
lisesta verbistä *tirkata* 'tirkistellä', mutta tämä tuskin pitää paikkaansa. Esiintymis-

yhteydessään se on käännös saksan sanasta *Geschmeide* 'kalliit korut'. Samasta *tirkka*-vartalosta on johdettu substantiivi (→) *tirkastus*, joka ei missään tapauksessa voi viitata morsiamen huntuun. Mahdollisesti *tirkka*-vartalo kuuluu yhteen kuviollista kangasta tai kankaankudontamallia merkitsevän murteellisen *tirkku*-san kanssa. Tämä on suomalainen väännös alasaksasta juontuvasta kangaslaadun nimityksestä *dirdendei*, joka perustuu ranskan sanaan *tiretaine*. Sama sana on ollut käytössä myös 1500-luvun ruotsissa asussa *dirdomdej*. *Tirkatti* on mainittu Schroderuksen sanakirjassa 1637 suomalaisena vastineena ruotsin sanoille *slyial* / *dook* (*slöja/duk*) ja latinan sanalle *peplum*.

► SAOB 1915 *dirdomdej*; Vilkkuna 1953 188–192; SKES 1975 *tirkatti*, *tirkunteija*; SSA 2000 *tirkatti*.

tiski s. 'ruokavati, lautanen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-88-[MT-23:26]] Sine sockia Pharisee / puhdasta ensin siselde Jomaastia ia **Tiski** / että mös ne wlcoiset polet / puhdastetuxi tulisit.

Lainaa ruotsin sanasta *disk*, joka on alkuaan merkinnyt levyä tai levymäistä esinettä tai alustaa. Tämä perustuu latinan sanaan *discus* 'kiekko, levy, vati, pöytä'.

► Streng 1915 231; SKES 1975 *tiski*; SSA 2000 *tiski*; NES 2020 *tiski*.

tissata v. 'ilvehtiä, härnätä pilkallisesti esim. naureskelemalla tai viheltelemällä' (1551) 4 esiintymää

- [A-III-570-[VLT-2:15]] Caiki ohitzekeueiset paucuttauat käsillens sinun ylitzes / **tissauat** sinulle / ia pudhisteleuat pästens sen Tytteren Jerusalemin ylitze. Temekö se Caupungi on / iosta sanotan / Ette se on caikein Jaloin / iosta coco Makunda hendens iloitze?
- [A-III-683-[MIK-6:17]] Senteden mine tadhon sinua autiaxi panna / ia henen Siselasuuaisens / nin ette heille **tissatan** / ia pite minun Canssani häpien candaman.

Lainaa ruotsin murteellisesta verbistä *tissa* 'naureskella'. Verbi on samaa juurta kuin saksan *zischen* ja on ilmeisesti onomatopoeettista alkuperää.

► Streng 1915 231–232; Kluge & Mitzka 1960 *zischen*; SKES 1975 *tissata*.

titala s. 'syy, peruste' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-656-[JAK-E]] Mutta ette mine sen ylitze minun Luloni ilmoitan / quitengin paitzi iocaitzen aruamisen estet / Nin em mine site lue iongun Apostolin Epistolaxi / ia neme ouat siihen minun **Titalani**.

Todennäköisesti lainaa saksasta tai ruotsista. *Titel*-san variantti *titala* on todettu ainakin muinaisyläsaksasta. Ruotsista on osoitettavissa *titul* 'laillinen peruste', joka kuuluu *titel*-san vanhoihin variantteihin.

► Grimm DWB *Titel*; SAOB 2005 *titel*¹.

titulus s. 'otsikko, päällekirjoitus' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-454-[JES-E:0]] Ensin on sangen tarpelinen / ette ioca temen Prophetan keluolisesta lukia tacto / henen pite **Titulust** warinottaman / ia hyuesti sen wimeisen Kuningain Kirian / ia mös sen wimeisen Cronikan kirian / ia nijste Tegoist / puheist ia Tiloist / quin ninen Kuningain alla tapactui / iotca tesse **Tituluxes** ouat mainitut / samain kiriain loppun asti / wisusti merkitzemen.

Laina latinan sanasta *titulus* 'otsikko, päällekirjoitus'.

► Koukkunen 1990 590–591.

tiukkua v. 'tiukkua, tihkua, tippua, vuotaa' (myös kuv.) | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-581] Anna mös silloin eleme / cosca wihan aijca tulepi / Ja sine weri quin **tiuckuij** / Christusen kircaasta Rumihista
- [A-III-441-[5MS-32:2]] Minun Oppin **tiuckucan** ninquin Sadhe / Ja minun Puheni wotocan ninquin Caste.
- [A-III-640-[JOEL-3:18]] Samalla aialla / pite ne Wooret makiata wina **tiuckuman** / ia ne Cuckulat pite Rieska wotaman / ia caiki Judan Oiat pite teunens wette oleman.

Johdos tippumisen ääntä jäljittelevästä onomatopoeettisesta vartalosta.

► SKES 1975 *tiukkua*²; SSA 2000 *tiukkua*²; NES 2020 *tiukkua*.

tiukuttaa v. 'tiputtaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-556] O HERRA Jesu Christe / elewen Jumalan poica / ioca sinun pijnas aijalla / meiden synneisten / ia caiken mailman lunastuxen tedhen / sinun hijes wereliset pizarat / maan pälle **tiukutit** / ia Juttahilda tadhoit hylijete

Johdos verbistä (→) *tiukkua*.

tiveys s. 'kitsaus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-510-R] Ahnaus) se on / **tiueys** / itarus saitus ia neppi andamassa.

Adjektiivista (→) *tivis* johdettu ominaisuudennimi. Agricolalla saman sanan toinen variantti esiintyy perusosana yhdyssanassa (→) *omativiys*.

tivihistä adv. 'niukasti' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-510-[2KOR-9:6]] Mutta sen mine sanon / Joca **tiuihistä** Kylue / se mös **tiuihistä** ylesleicka / Ja ioca kyluepi Siugnauxes / hen mös ylesleickapi Siugnauxesa.

Adjektiivin (→) *tivis* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

tiwis *a.* 'kitsas' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-751] Iseliste witzautta kerssimettömet / ilkijeste **tiuihit** / oma parastans etziueijset / ricosta luchtaijset

Sanalla ei ole vastineita sukukielissä. Nykykielessä se esiintyy pitkävokaalisessa asussa *tiivis*, mutta Agricolan esiintymissä ei mikään viittaa pitkävokaalisuuteen. Murteissa tunnetaan molemmat vaihtoehdot. Sanalle on esitetty useita germaanisia lainaetymologioita, mutta mikään näistä ei ole äänteellisesti moitteeton. Mahdollisesti sana on samaa juurta kuin muinaisruotsalaiseksi lainaksi arveltu *tiukka*, joka ei esiinny Agricolan kielessä.

► SKES 1975 *tiivis*; SSA 2000 *tiivis*; LÄGLOS 2012 *tiivis*, *tiukka*; NES 2020 *tiivis*, *tiukka*.

todelinen *a.* 'totuudessa pysyvä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-391-[PS-119:0]] Ja *Justitia* / se on / Oikeus Coska Hen ne Wighattomat eli **Todheliset** autta / holho / wariele ia wanhurscautta. Quin pyhis Ramatuis vsein homaitan.

Johdos substantiivista (→) *tosi*.

todest, *-a adv.* 'tosissaan, tosiaan' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-114-[MK-1:00]] Woimalisesta) Se on / caiki henen sarnans oli ninquin sen / ioca **todhesta** iotakin tekepi.
- [A-III-584-[HES-18:9]] Joca minun Oikiudheni ielkin waelda / ia pitepi minun Keskyni / nin ette hen **todhest** ninen ielkin teke. Se on yxi Hurskas Mies / henen pite wissist Elemen / sanopi HERRA Jumala.

Substantiivin (→) *tosi* elatiivimuoto, joka joko sellaisenaan tai loppuheittoisena on kiteytynyt adverbiksi.

todistaa *v.* 'todistaa, näyttää toteen, lausua t. antaa todistus, vakuuttaa (oikeaksi)' (1544) 142 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-152-[DAN-9:15]] Ja nyt HERRA meiden Jumalan / sine ioca canssas Egiptin maalda wäkwälle kädhelle wlgosweijt / ia teijt sinun Nimes / ninquin teme päijue **todista**
- [A-II-625-[1JH-4:14]] Ja me näimme / ia **todhistama** ette Ise on lehettenyt Poighans Mailman wapactaiaxi.
- [A-II-247-[JH-1:32]] Ja Johannes **todhisti** ia sanoi Mine näin Hengen alastuleuan Taiuahast ninquin Mettisen ia iei henen pälens
- [A-I-135-[NEH-9:30]] Ja sine odhotit monda woottha heidhen cansans / ia **todhistit** heite henges cautta / sinun Prophetais läpise / ia eijuet he site totelluet / Ja sentehden sine annoit heiet canssain käsijn maijssa

- [A-I-638] Turcki tachtopi Mahometin / henen Epeiūmalans / sinun rackan poias Jesusen Christusen sijahan asetta / Jonga tosin hen pilcapi / kielden ettei hen ole totinen Jumala / ia **todhistapi** / henen Mahometins / palio ylemeijsen ja paraman oleuan.

Johdos substantiivista (→) *tosi*. Agricolalla *todistaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ylitsetodistaa*.

todistaja s. 'todistaja' | (1543) 57 esiintymää

- [A-O-7-[2MS-20:16]] Cadhexes Ele ole wäre **todhistaija** / sinun leHEMEISES wastan.
- [A-II-73-[MT-18:16]] Jos ei hen sinua cwle / Nin ota wiele nyt yxi eli caxi cansas / senpäle että caiki asiat pite cahden taicka colmen **todhistaian** suusa seisoman.
- [A-II-647-[HEB-10:28]] Jos iocu Mosesen Lain rickopi / henen pite ilman Laupiutta cooleman / cadhen taicka colmen **Todhistaian** cautta.
- [A-III-22] CAiki te rakat Christin ysteuet iotca tesse oletta / mine otan **todhistaiaxi** / mite tesse tecty on / manaten teite / ette te temen pälen muistaisitta.

Johdos verbistä (→) *todistaa*.

todistos, -us s. 'todistaminen, todistajan lausunto, todistus'
(1544) 152 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-179-[lis.DANA-O:43]] Sine tiedhet / ette he wären **todhistoxen** minua wastan cannoit / Ja catzos / nyt minun cooleman / ehcke mine en miteken nijte tehenyt / iotca he pahasti minun päleni walechtelit.
- [A-II-630-[3JH-1:12]] Demetriusella ombi iocaitzesta **todhistus** / ia itze Totudhesta / ia me mös todhistamma / ia te tiedhette ette meiden **Todhistoxen** ombi tosi.
- [A-II-48-[MT-10:18]] Nin mös Pämiesten ia Kuningaiden eteen te wiedhen / minun tehden / heille ia pacanoille **todistoxexi**.
- [A-III-172-[MT-26:65]] Silloin se ylimeinen Pappi reueisi waattensa ia sanoi / Hen pilcasi Jumalata / Mite me **todistusta** sillen taruitzemma
- [A-II-332-[AP-7:44]] Meiden Isille oli se **Todhistuxen** maia coruesa / ninquin se oli heille sätenyt ioca Mosesen cansa puhui

Johdos verbistä (→) *todistaa*. *Todistuksen maja* tarkoittaa ilmestysmajaa.

tohtia v. 'tohtia, rohjeta, uskaltaa' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-96] Sen pälle **tohdin** tehdhä wala ette parambi on yxi pala Quiua leijpe / ia Wesi siemi. quin swri hercko / ia callis liemi.
- [A-II-146-[MK-12:34]] Nin JESUS näki että hen toimeisesta wastasi / sanoi hen henelle / Edh ole sine caucan JUMALAN Waldakunnasta. Ja ei kengen **tochtinut** sijtte henelle kysye.

- [A-III-573-[VLT-3:37]] Cuca **tohti** sijs sano sencaltaiset tapactuuat ilman HERRAN keskyte?

Verbillä on etymologisia vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Sanavartaloa on aiemmin pidetty vanhana ja omaperäisenä, mutta sitä on arveltu myös hyvin vanhaksi lainaksi indoeurooppalaisesta juuresta **dhers-*, jota edustaa mm. muinaisintian *dhārṣ-ati* 'on rohkea, uskaltaa'.

► SKES 1975 *tohtia*; Koivulehto 1991 78; SSA 2000 *tohtia*; EES 2012 *tohtima*; NES 2020 *tohtia*.

tohu s. 'tohina, yleinen hälinä' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-124-[MK-5:38]] Ja hen tuli Sinagogan pämiehen hoonesen / ia näki sen **tohun** / ia ne iotca idkit ia parghuit sangen
- [A-III-155-[LK-22:6]] Nin hen lupasi sen. Ja sijte aigasta etzi hen tila hende pettexens heille ilman **tohuta**.

Johdos äänteellisesti motivoidusta sanavartalosta, jota edustavat esim. nykysuomen *tohina* ja *tohistä*. Sanavartalolla on vastineita myös eräissä lähisukukielissä.

► SKES 1975 *tohistä*; SSA 2000 *tohistä*; EES 2012 *tohutu*.

toime|linen, -llinen a. 'vilpiton, oikeamielinen, nuhteeton, kestävä, oppinut, järkevä' (1544) 82 esiintymää, myös Westh

- [A-I-230-[2SM-22:26]] Pyhein cansa / sine pyhe olet / Ja **Toijmelisten** cansa / toimelinen.
- [A-I-198-[PS-33:1]] Remuijtkä Herrasa te wanhurscat / ne **Toijmeliset** pite hende caunihist kijttemen.
- [A-I-421] CAikiwaldias ijancaikinen Jumala / ioca **toijmelisen** paaston cautta / seke rumit ette sielut lekitzit
- [A-II-52-[MT-11:25]] Sille samalla aialla / wastasi Jesus / ia sano / Mine kijten sinua Ise / Taiuan ia maan Herra / että sine olet ketkenyt nämät wijsailda ia **toimellisilde** / ia olet nämät ilmoittanut pienille
- [A-II-122-[MK-5:15]] ia tulit JESUSEN tyge / ia neit henen / ioca Perchelelda oli riuattu / istuuan ia wateitun / ia **toimelissa** / iolla se Legio oli ollut / ia he pelkesit.
- [A-III-465-[JES-5:21]] We nijlle / quin itzestens Wijsat ouat / ia heitens itze **toimelisexi** piteuet.

Johdos substantiivista (→) *toimi*.

► Rapola 1928 52–72.

toime|lisesta, -lisest, -llisesta *adv.* 'vakaasti, viisaasti, rehellisesti, oikealla tavalla' (1544) 11 esiintymää

- [A-I-438] LAijna meille / Ise caikiwaldias Jumala / nijn **toijmellisesta** sinun Todhistaijas / ia pijspas / pyhen Henrickin / iuhla ia muisto pitee / ioca sinun armos cautta / ensin meite wscon saati / ia sentedhen mös pijnan kersi

- [A-II-216-[LK-16:8]] Ja se HERRA kijtti site wäre Honenhaltia ette hen **toimelisest** teki / Sille ette temen Mailman Lapset ouat toimelisemat quin walkeudhen Lapset heiden Sughusans
- [A-II-587-[2TIM-2:5]] Ja ios iocu mös kiluoittele / ei hen crunata / ellei hen **toimelisesta** kiluoittele.
- [A-III-357-[PS-101:2]] Mine keuten minuni wijsasti ia **toimelisesta** ninen cochtan / iotca omani ouat

Adjektiivin (→) *toimelinen* elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

► Rapola 1928 72–76.

toimetoin *a.* 'vilpillinen, kelvoton' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-446-R] Toimelinen) Pyhe Pauali cutzupi tesse caiki Wffrit / Töödh / ia Jumalanpalueluxet / **toimettomat** / coska he ilman vskota ia Jumalan tundemiseta tapachtauat.

Johdos substantiivista (→) *toimi*.

► Rapola 1928 81.

toimeus *s.* 'hurskaus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-258-[PS-7:9]] HERRA ombi Canssan ylitze Domari / Domitze HERRA minua / minun warhurscauden ielken / ia **Toijmewden**.

Johdos substantiivista (→) *toimi*.

► Rapola 1928 85.

toimi *s.* 'järki, ymmärrys, taju, mieli; merkitys, sisältö, tarkoitus; kunto, toteutus, huolenpito' | (1544) 65 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-531] Teme ombi se loonnolinen **toijmi** / swrella syngylle ymberiwalettu / Jolla wiele sijtteken on eroijtus hyueste ia pahasta
- [A-I-335-[JES-33:6]] Ja pite oleman sinun aijallas wscō / ia walta / Terueys / wisahus / **Toijmi** / ia HERRAN pelco / pite oleman sen Tawara.
- [A-II-487-[1KOR-14:00]] Senteden Hengesse puhua / se on / coskas itzelles ymmerdhet Ramatun **toimen** / ia et site muille wlostoimita.
- [A-II-485-[1KOR-14:11]] Senteden / ellei mine nyt tiedhe änen **toinda** / nin mine olen puhuialle Outo / ia se ioca puhupi / ombi minulle outo
- [A-III-223-[PS-9:5]] Sille sine saatat minun oikiuteni ia syyni **toimehen** / Sine istuidh Stolilla / yxi oikia Domari.
- [A-II-380-[AP-24:2]] Ja quin Pauali edescutzuttu oli / rupeis Tertullus candaman / ia sanoman / Ette me swres Rauhas elemme sinun allas / ia monda hyue Asiata päteten tesse Canssas / sinun **Toimes** cautta / Caikeinialoin Felix

Sanavartalolla on vastineita useissa lähisukukielissä. *Toimi* esiintyy kudontaterminä suomen itämurteissa, karjalassa ja virossa, ja on pidetty mahdollisena, että tämä on ollut sanan alkuperäinen käyttötap. Vanhin merkitys olisi tällöin 'kudontaa varten asetettu t. järjestetty loimisto'. Taustalla saattaa olla yleisempi järjestyksen merkitys. Sanan etymologiseksi vastineeksi on aiemmin arveltu mordvan verbiä *tujems* 'lähteä liikkeelle', mutta tämä yhdistetään nykyään suomen (→) *tuoda*-verbiin. Rakenteensa perusteella myös *toimi* voidaan selittää *tuoda*-verbin johdokseksi. Vastaavanlainen muodoste on *loimi*, joka jo aikaisemmin on selitetty *luoda*-verbistä muodostetuksi. Sanavartalolle on ehdotettu germaanista lainaetymologiaa, mutta tämä selitys sisältää hypoteettisia kohtia, joiden takia sitä ei voi pitää uskottavana.

► Rapola 1928; SKES 1975 *toimi*; Koivulehto Vir. 1996a 331–333; SSA 2000 *toimi*¹, *toimi*²; EES 2012 *toim*; LÄGLOS 2012 *toimi*; NES 2020 *toimi*.

toimitos → toimitus

toimittaa v. 'panna toimeen, suorittaa, järjestää; selittää; suojella'
(1544) 49 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-175-[VLT-3:58]] **Toijmita** Herra minun Sijeluni asia / Ja wapahda minun Hengen
- [A-I-286-[PS-51:17]] Awa HERRA minun hwleni / ette minun Suun **toijmitaijs** sinun kijtoxos.
- [A-II-593-[TIT-1:5]] Sen syyn teden mine iätin sinun Cretahan / ette sinun pite päänen **toimittaman** mite wiele puutui / ia asetta cuhungin Caupungin Papit / ninquin mine sinulle keskenyt olen.
- [A-III-204-[PS-E:0]] Eipe leute cussan Hystorijs / eli Pyhein Elemises / taicka Esicuuainkirioisa / ei semmengen coco pyhes Ramatus / quin Bibliaxi cutzutan / iotakin / quin ei Psaltaris lyhykeisest ia selkiesti **toimitetuxi** leute.
- [A-III-420-[PS-139:5]] Sinepe site **toimitat** / mite mine ennen eli ielkin teen / Ja pidhet sinun kädhes minun ylitzeni.

Johdos substantiivista (→) *toimi*. Agricolalla *toimittaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *edestoimittaa*, *ul(g)ostoimittaa*, *ylestoimittaa*.

► Rapola 1928 87–100.

toimittaja → ulostoimittaja

toimittu a. 'toimitettu, selitetty' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-815] Tas se Rucous Ise meiden likipuhun cansa **toijmittu**.

Adjektiivina käytetty passiivinen partisiippi substantiiviin (→) *toimi* perustuvasta verbistä. Todennäköisesti kysymyksessä on (→) *toimittaa*-verbin konsonanttivartalosta muodostettu partisiippi. Rakenteellisesti mahdollinen perusmuoto olisi myös *toimita*, joka ei esiinny muuten Agricolan kielessä mutta tunnetaan laajalti murteissa.

► SKES 1975 *toimi*.

toimitus, -os s. 'selitys, kommentti; ymmärrys' | (1544) 29 esiintymää, myös Westh

- [A-I-817] Se Rucous Ise meiden D. Mart. Luth **toijmituxen** cansa.
- [A-II-631-[HEB-E]] Ehcke taidhas sijhin päle ycdhen Glosun eli **toimitoxen** / tehde nin ne sanat quitengin selkiesti cwlmaat / ette semmotoinen Glosu tuskalla teudhen tekepi.
- [A-II-542-[EF-5:00]] Salaus) Sacramenti eli Mysterion cutzutan Salaus / taica iocu werhottu cappale / iolla quitengin ombi wlcopein oma tydhi eli **toimitos**.
- [A-III-396-[PS-119:66]] Tietemistä) se on / Jercki ia **Toimitos**.

Johdos verbistä (→) *toimittaa*.

► Rapola 1928 109–118.

toinen¹ *num.* '2., toinen' | (1543/1559) 160 esiintymää, myös UpsK

- [A-O-22] **Toisen** Colcauxen alla.
- [A-I-795] Se **toijnen** Rucous. LEhestulcon sinun Waldakundas
- [A-II-196-[LK-10:1]] Silehin sis eroitti HERRA **toiset** seitzemen Kymmende / ia lehetti heite caxin ia caxin henen edhellens caikin Caupungijn
- [A-III-720-[HGG-E:0]] Sille waicka Esdras sen Altarin oli ennen tehnyt / ia Templin Peruxen laskenyt / nin se Kuningas Artaxerxes / sen Töön preiuillens esti / haman Dariusen / sen Persian Kuningan **toisen** vooteen asti

Pronominivartalosta (→) *tuo* (ks. myös *toinen*²) johdettu järjestysluku. Raja järjestysluvun ja pronominin välillä ei kaikissa tapauksissa ole selvä. Järjestysluku esiintyy myös kompleksisten lukusanailmausten osana. Agricolaalla *toinen* esiintyy perusosana partitiivimuodossa *toista* yhdyssanoissa (→) *kahdeksentoista*, *kahdes-toista*, *kaksitoista*, *kolmetoista*, *kuusitoista*, *neljätoista*, *puolitoista*, *seitsemäntoista*, *viisitoista*, *yhdeksäntoista*, *yhdeksästoista*, *yksitoista* ja lisäksi muuna rakenneosana kompleksisemmissä lukusanoissa.

toinen² *a.* tai *pron.* 'eräs, toinen, joku muu'

(1544) 380 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-97] yxi sano ombi wäret. **toijnen** tas laijtta ilman märet.
- [A-I-114-[5MS-32:39]] Catzocat nyt / ette Mine se yxinens olen / Ja eij ole **toijnen** Jumala pajitzi minun?
- [A-II-94-[MT-25:11]] Wimein tulit nekin **toiset** Neitzet / ia sanoit / Herra / Herra / aua meiden eteen.
- [A-III-344-R] alati Inhimiset poiscooleuat / Ja **toiset** asemisen iellenstuleuat Jumalan Sanan cautta.
- [A-III-603-[DAN-12:5]] JA Mine Daniel näin / ia catzos / Caxi mwta sielle seisoi / **toinen** telle Wirdhan Actel / ia se **toinen** sille toisella actella.

Adjektiivina ja indefiniittipronominina käytettävä johdos vanhaan perintösanastoon kuuluvasta demonstratiivipronominista (→) *tuo*, joka sellaisenaan esiintyy vain kerran Agricolan teksteissä. Pronominivartalolla *tuo* on etymologisia vastineita kautta uralilaisen kielikunnan, ja sitä on arveltu ikivanhaksi indoeurooppalaiseksi lainaksi. Johdoksella *toinen* on vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Samaa pronominijohdosta käytetään myös järjestyslukuna (→ *toinen*¹) ja resiprookkipronominina (→ *toinen*³). Ero käyttötapojen välillä on liukuva, joskin kaikista löytyy myös selviä tapauksia.

► Joki 1973 SUST 151 330–331 *tuo*; SKES 1975 *tuo*; UEW 1988 526–527; SSA 2000 *tuo*; EES 2012 *too*; NES 2020 *toinen*, *tuo*.

toinen³ *pron.* ’(toinen) toistaan’ | (1544) 168 esiintymää, UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-143-[JER-31:34]] Ja eijkengen pide **toistans** opettaman
- [A-I-186-[2MS-15:8]] Ja sinun tuulispäses / ylesannoit wedhet heidhens / ia wirtawaijset wedhet cokon pisänyit / Ne syweydhet culgeskelit **toijnen toijsestans** keskelle mertä.
- [A-II-96-[MT-25:32]] Ja hen eroittapi heidhet / **toiset toisistans** / ninquin Paimen eroitta Lambat Wohista /
- [A-II-267-[JH-7:00]] Taisi olla / ette ne olit wastoin **toinen toistans**
- [A-II-559-[KOL-3:13]] Ja kersiket **toinen toistanne**. Ja andexiandacat teiden keskenen
- [A-III-765-[MAL-3:16]] ne Jumaliset tellens **toinen toistans** lohuttauat

Indefiniittipronominin (→) *toinen*² syntaktisesti erikoistunut käyttötapa vastavuoroisuutta ilmaisevana resiprookkipronominina, jolloin pronominiin liittyy aina omistusliite. Tässä käytössä pronomini esiintyy usein, joskaan ei välttämättä, kahden esiintymän sanaliittona.

toinentoistakymenes *num.* ’12., kahdestoista’ | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-715-[ILM-21:20]] se widhes Sardonix / Se cudes Sardius / Se seitzemes Chrysolitus / Se cadhexes Berillus / Se ydhexes Topazius / se kymenes Chrisoprasus / Se yxitoistakymenes Hyacinctus / Se **toinentoistakymenes** Ametystus.

Järjestysluvuista (→) *toinen*¹ ja (→) *kymmenes* yhdistämällä muodostettu järjestysluku. Rinnalla esiintyy samaa merkitsevä (→) *kahdestoistakymmenes*, jossa ’toista’ merkitsevä osa on muodostettu lukusanasta (→) *kaksi*.

► Toropainen 2017 65.

tointua *v.* ’selvitä hämmennyksestä’ | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-346-[AP-12:11]] Ja quin Petari **toindui** entisellens / sanoi hen / Nyt mine totisest tiedhen / Ette HERRA ombi lehettenyt henen Engelins / ia minun päästenyt herodesen käsist / ia caiken Juttan Canssan toiwoxest.

Johdos substantiivista (→) *toimi*. Välittömänä kantasanana saattaa olla murteista tunnettu verbi *tointaa* 'järjestää, selvittää' ym., joka ei esiinny Agricolan kielessä.

► SKES 1975 *tointaa*; SSA 2000 *tointua*; NES 2020 *tointua*.

toisa *adv.* 'toisaalle' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-68] Tesse Herrasa kijni ripu wekeuen wskon cansa / waicka sinulle caiki näkyet camalaat ia wastahacoiset / Ehke liha ia weri couan sinua **toisa** wändeisit

Indefiniittipronominiin (→) *toinen*² perustuva adverbi, jollainen tunnetaan mm. hämäläis- ja savolaismurteista. Toisen tavun *-a* edustaa nominijohdinta (ilmeisesti **ḍa*), Varsinaisena päätteenä on historiallisen lativin päätteeseen palautuva loppu-aspiraatio, joka ei näy kirjoitusasussa.

► SKES 1975 *toinen*; Hakulinen 1979 108–109, 255.

toiselpuolen *adpos.* 'toisella puolen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-252-[JH-3:26]] Ja he tulit Johannesen tyge / ia sanoit henelle / Mestari / ioca sinun cansans oli **toiselpolen** Jordanin / iosta sine todhistit / Catzo / se castapi / ia iocainen tule henen tygens.

Indefiniittipronominin (→) *toinen*² ja substantiivin (→) *puoli*¹ muodostamasta inkongruentista instruktiivirakenteesta tiivistynyt prepositio, jonka täydennys on genetiivissä.

***toisenanans** *adv.* 'toisinaan' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-630] Jalot Rucouxet **toijsenans** Saarnan alghusa ia toijsenanans lopusa luettauat iulkisesta.

Sananmuoto sisältää painovirheen, joka on korjattu teoksen lopussa. Korjauksessa (s. 874) korjattavan muodon kohdalla (*toisananans*) on toisenlainen painovirhe.

toisenans *adv.* 'toisinaan' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-630] Jalot Rucouxet **toijsenans** Saarnan alghusa ia **toijsenanans** lopusa luettauat iulkisesta.

Indefiniittipronominin (→) *toinen*² yksiköllisestä essiivimuodosta ja kolmannen persoonan omistusliitteestä muodostettu adverbi. Nykysuomessa vastaavassa muodossa *toisinaan* käytetään monikollista essiiviä ja kolmannen persoonan omistusliitteen toista varianttia. Agricolalla esiintyy samassa merkityksessä myös (→) *toisinans*.

toisenkerdan *adv.* 'toisen kerran' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-596-[TIT-3:10]] Eriseuraista Inhimiste pakene / coska hen widhoin
ia **toisenkerdhan** manattu ombi.

Indefiniittipronominin (→) *toinen*² ja substantiivin (→) *kerta* yksiköllisistä instruktiivimuodoista koostuva adverb. Samat rakenneosat esiintyvät samassa funktiossa useammin sanaliittona.

toisen mielinen *a.* 'erimielinen, toisin ajatteleva' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-551-[FIL-3:15]] Nin monda quin me nyt teudheliset olema /
olcanma nin mieliset. Ja ios te **toisen mieliset** oletta / nin andacat se mös
Jumalan teille ilmoitta.

Indefiniittipronominin (→) *toinen*² genetiivistä ja substantiivin (→) *mieli* adjektiivijohdoksesta koostuva sanaliitto, joka voidaan luokitella myös yhdysadjektiiviksi.

toisenmoinen *a.* 'toisenlainen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-159-[MK-16:12]] Sijtte / cosca Caxi heiste waelsit / ilmestij hen heille
toisenmoissa coska he maalle menit.

Indefiniittipronominin (→) *toinen*² genetiivistä ja pronominikannan *mo-* (→ *molemmat*) adjektiivijohdoksesta koostuva yhdysadjektiivi. Agricolan ainoa esiintymä on konsonanttivartaloisessa essiivimuodossa.

toisin *adv.* 'toisin, toisella tavalla; toisenlainen' | (1544) 26 esiintymää, myös Westh

- [A-I-517] Hen itzens kerscapi sencaltajses taidhos / ia aijwoijtusa wisaudhes /
Eij hen mwtoin tacto / mutta sen pite sillens / ia eij **toijsin** oijkea olla
- [A-I-838] Eijke se pyhe corckia Nejtzy **toijsin** pidhe kijttemen taicka
racastettaman
- [A-II-399] sine kernasti **toisin** tekisit / ellei Laki olisi.
- [A-III-598-[DAN-7:19]] Sitelehin mine kernasti tahdoin oppia sijte Neliene
Pedhosta / ioca sangen **toisin** oli / quin caicki ne mwdh / ia ylen hirmulinen.

Indefiniittipronominin (→) *toinen*² monikollinen instruktiivi, joka on kiteytynyt adverbiksi. Agricola käyttää sanaa myös taipumattoman adjektiivin tapaan.

toisinans, -a *adv.* 'toisinaan, joskus' | (1544) 30 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-34] **Toijsinans** teme lasku pettä / sen estäuet ne minutit eli aijan
rahdut / Sille etteij caicki taita nijn tyyni ia wissiste Calendariumista tiettä /
ninquin Taiuan iooxun ielkin tapachtupi.

- [A-II-16-[UT-E]] Senteden ette mwtoimat nijste Papeista / iotca tehensachka ouat Seurakundhain haltiat olluet **toisinans** wähen / ia **toisinans** ei miteken itze Latinasta ole ymmertänyet / ninquin wiele nytkin (site pahembi) monet *Tompelit* leuten pyhes sijas jstuaa
- [A-II-467-[1KOR-4:00]] **Toisinans** Pacanat ia Juttat otit iongun wighattoman Inhimisen / coska nin swri Witzaus Maakunnissa oli / ia lwlit sencaltaisen Marraswffrin cautta sen Witzauxen asettuan / heitit sen Merehen
- [A-III-58] toiuo teudeliseste ia alati henen armonsa ia auunsa päle / ehke quinga cauan hen sen **toisinansa** poistemmapi

Indefiniittipronominin (→) *toinen*² monikollisesta essiivimuodosta ja kolmannen persoonan omistusliitteestä koostuva adverbi. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy myös yksiköllinen (→) *toisenans*.

toisinkerdan *adv.* 'toiseksi' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-840] **Toijsinkerdhan** / ette me lisem siihen ninquin toijuotuxen / ia rucolen / ette iocahinen sen sixi tunsis / tiedheis / ia pideis / quin hen tesse maijnitän.

Indefiniittipronominin (→) *toinen*² monikollisesta ja substantiivin (→) *kerta* yksiköllisestä instruktiivimuodosta koostuva adverbi, jota käytetään luettelossa: *ensin, toisinkerdan etc.*

toisinkääntää *v.* 'vääristellä' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-708-[SEF-3:0]] Sarnaiat Ramatun **toisinkiendeuet** Rahan teden / Canssan wetäuet Epeiumaloita palueleman.
- [A-III-677-[MIK-3:9]] Nin cwlcät sis täte / te Jacobin Honen Pämiehet / ia te Israelin Honen Esimiehet / te quin Oikiutta cauhistat / ia **toisinkäennet** caiki mite toimetiset ouat.

Adverbista (→) *toisin* ja verbistä (→) *kääntää* muodostettu yhdysverbi.

toistakymmen, toinenkymmen *num.* 'toinen kymmenluku, luvut 11–19' (1548) 1 esiintymä

- [A-II-170-[LK-3:1]] WIdhel sijs **toistakymmenel** wodhel Keisarin Tiberiusen Wallan aialla / coska Pontius Pilatus Judean Waldamies oli / Ja Herodes yxi Neliesructinas Galileas oli

Toiseen kymmenlukuun viittaavat yhdistetyt lukusanat esiintyvät useimmiten yhdyssanan veroisina kiinteinä sanaliittoina (→ *kaksitoistakymmentä*). Yllä mainitussa yhdessä poikkeustapauksessa adverbi *siis* sijoittuu sanaliiton sisään, jolloin loppuosa *toistakymmenel* jää syntaktisesti erilleen.

► Toropainen 2017 63–65.

toivio juoni s. 'pyhiinvaellus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-93-[MT-24:00]] Waan ne Camarit / Ne ouat nyt caiki Hengelisiet Clostarit / Mutta ne Corwet ouat **Toiwoo ionet** / Pilagrimin tiedh ia Metzekirkot.

Substantiivin (→) *toivo* johdoksesta *toivio* ja substantiivista (→) *juoni* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on luokiteltava luontaiseksi yhdyssanaksi. Tässä yhteydessä *juoni* esiintyy alkuperäisessä merkityksessään 'retki, reitti, vaelus'. Monimerkityksinen *juoni* ei Agricolan kielessä muuten esiinny tässä merkityksessä, mutta se tunnetaan sekä suokielistä, murteista että muusta vanhasta kirjakielistä.

► Toropainen 2017 51, 116.

toivo s. 'toivo, harras odotus, luottamus; toiveiden ja odotusten kohde t. perusta' (1543/1559) 150 esiintymää, myös Westh

- [A-O-22] Ise Caikiwaldias Jumala / anna meille catumus / ia elemen parannus / teuden vscon / **toiuon** / ia rackaudhen / ia ole meiden waldamiesten / awlinen ia armolinen Amen
- [A-I-198-[PS-9:19]] Sille eij hen site kieuhe nijn ratki wnodha / Ja nijnnen Radolisten / **Toijwo** eij hucka ijancaikisesta.
- [A-I-217-[PS-146:5]] Autuas on se / ionga Apu Jacobin Jumala ombi / ionga **toijwo** / HERRAN henen Jumalans pälle seiso.
- [A-I-774] Sijne **toijuosa** / sijne turuasa / ia wscaloxesa mine astun sinun tyges / sijne mine tadhon ele / sijne mine tadhon coolla / kieukön minun keten quin hen tachto.
- [A-II-484-[1KOR-13:13]] Mutta nyt iäuet Usko / **Toiuo** / Rackaus / nämet colmet / Waan rackaus se ombi swrin nijste
- [A-II-436-[ROM-8:24]] Sille kyllä me olema wapadhetut / Wan se ombi **Toiuossa**. Mutta ios **Toiuo** näkypi / ei hen ole **toiuo** / Sille quinga iocu site taita toiuoa ionga hen näke?
- [A-III-543-[JER-17:13]] Sille sine HERRA olet Israelin **toiuo**.

Johdos verbistä (→) *toivoa*. Johdettua muotoa edustaa pelkkä sanavartalo ilman mitään johdinsuffiksia, joten rakenteellisesti myös substantiivia *toivo* olisi mahdollista pitää koko sanueen kantasana. Sukukielten vastineista päätellen käyttötapa verbinä on kuitenkin ensisijainen. Agricolalla *toivo* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *epätoivo*.

toivoa v. 'toivoa, odottaa, luottaa, uskoa' | (1544) 132 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-II-579-[1TIM-3:14]] Neite mine kirioitan sinulle / ia **toiuon** pian tuleuani sinun tyges.
- [A-III-371-[PS-107:0]] Ja nijte mös Jumala erinomaisest autta / iotca Syndiens teden murectuat / ios he mutoin Apu **toiuouat** / ia site Rucouxillans Jumalalda anouat.

- [A-III-210-[PS-E:O]] Jos Pouta ia Halla Pellos polta / ettei **toiuota** Leipe eli Olta.
- [A-I-195] Sinun laupius olcon meiden pällem herra / nijnquin mö sinun tyghes **toijuomma**.
- [A-III-228-[PS-13:6]] Mutta mine **toiuon** senpäle / ettes nin Armolinen olet / Minun sydhemen riemuitze / ettes nin kernast autat.
- [A-I-194] Sine istut Jumalan oijkealla / sinun Ises cunniasa. Ja sine **toijuotan** tuleuaxi domarixi.

Verbillä tai sen vartalolla on vastineita useissa lähisukukielissä. Saamen *doaivut* on joko samaa etymologista alkuperää tai sitten lainaa suomesta. Vartalolle *toivo-* on esitetty kantaindoiranilainen lainaetymologia. Lainälähteeksi on rekonstruoitu **dāyva-*, jota edustaa mm. muinaisintian *daiva-*. Tämä merkitsee mm. jumalilta tulevaa, jumalallista, taivaallista tai kohtalosta riippuvaa.

► SKES 1975 *toivoa*; SSA 2000 *toivoa*; Koivulehto, esitelmä Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa 21.3.2003; EES 2012 *tōotama*; Holopainen 2019a 281–282; NES 2020 *toivoa*.

toivominen s. ’toivo, toivominen’ | (1544) 1 esiintymä

- [A-III-68-[ROM-4:18]] Sinun tule sen hurskan Esijsen Abrahamin cansa wskoä **toiuomisen** päle / cussa ei miteken negy toiuottapa.

Johdos verbistä (→) *toivoa*.

toivoos s. ’toivo’ | (1544) 1 esiintymä, myös UpsK, Westh

- [A-I-630] O Pacanaijdhen Kuningas / ia heiden **toijuonsa** / ja se ialo culmakiui / ioca teghet ydhen molemista / tule ja wapadha Inhimjste / iongas mullasta rakenssit.

Johdos verbistä (→) *toivoa*. Agricolalla saman johdoksen tavallisempi variantti on (→) *toivous*. Sana on käännös latinan nominista *desideratus*, sananmukaisesti ’toivottu’.

► Gummerus 1955 409.

toivottaa v. ’toivottaa, manata, luvata, kiittää’ | (1544) 16 esiintymää, myös Westh

- [A-I-89] Mine Michael Olaui Agricola / Jumalan epekeluotoijn paluelia / henen pyhen Poians Euangeliumisa / **toijwotan** Armon / rauhan / laupiudhen / ia Jumalan teydhelisen Tundemisen Jesuses Christuses meiden harrasanna [!]/ ijancaikisen ilon ia Elemen cansa Amen.
- [A-II-355-[AP-15:23]] ME Apostolit ia Wanhimat ia Weliet / **Toiuotam** Terueydhen nijlle Welijlle / iotca Pacanoista ouat Antiochias ia Syrias ia Cilicias.
- [A-I-96] Sekeen Taiuan / ia hallaijsen maa Aggeus nijllen **toiuotta** Jotca Tijwndhin / Wfrit röwet yxi ropoi / tuhatta löpi
- [A-I-508] MINun racas HERRAN Jesu Christe / sine wscolinen wapachtaija / ettes meille cuuldelemisen meiden rucouxisam / **toijuottanut** ja luuanut olet / mine rucolen sinua / minun sydhemen pohiasta /

- [A-III-15] Mutta ette Auioskeskun meno ombi yxi Jumalinen säty / seke Wanhas ette Wdes Testamentis wahuistettu / nin iocaitzen tulepi site cunnioitta / autta / caunista / sen edheste Jumalata rukoella / ia hyuesti **toiuotta** / yliste ia siugnata.

Johdos verbistä (→) *toivoa*.

toivottapa a. 'toivottava, jota voi toivoa' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-427-[ROM-4:18]] Ja hen vskoi sen Toiuon päle / cussa ei ensingen **toiuottapa** ollut
- [A-III-68-[ROM-4:18]] wskoa toiuomisen päle / cussa ei miteken negy **toiuottapa**.
- [A-III-609-[HOS-2:15]] Sille mine tadhon henelle anda henen oikeat Winatarhans / ia Acharin Laxon / cussa saarnattaman / mite **toiuottapa** on.

Verbin (→) *toivoa* passiivinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

toivottomuus s. 'toivottomuus, epätoivo' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-270-[PS-42:0]] On yxi Rucous / iossa vlosmaalatan se Omantiedhon ia Tunnon Campaus / ia raskain Uskon ia Toiuon pyrkimus / ioca painelepi hengese Epeusko Epelyste ia **Toiuottomust** wastan

Substantiiviin (→) *toivo* perustuva ominaisuudennimi, jonka välitön kantasana on adjektiivi *toivotoin*. Tämä ei kuitenkaan esiinny Agricolan kielessä. Ortografisista syistä Agricolan johdoksesta on mahdotonta tietää, onko vokaali pitkä (*toivotto-muus*) vai lyhyt (*toivottomus*).

toivottu a. 'toivottu, odotettu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-I-582] Oho / HERRA Jesu Christe / sinun Rumis ja weres nautitzemus / elken minulle tulgho domioxi eli cadhotuxexi / mutta olcohon / caikein minun syndijeni **toijuottu** andexiandamus

Verbin (→) *toivoa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

toivotus s. 'toivomus, rukous, toivotus' | (1544) 4 esiintymää, myös Westh

- [A-I-840] Toijsinkerdhan / ette me lisem sihen ninquin **toijuotuxen** / ia rucolen / ette iocahinen sen sixi tunsis / tiedheis / ia pideis / quin hen tesse majnitan
- [A-I-842] Jos nyt tesse ombi iocu rucous / eli **toijuotus** lisettepä / nijn on tosin nijnnen edheste rucoleminen / iotca täte syndymyst / ia täte Eijtije kiroleuat.
- [A-II-5] Monet sencaltaiset Euangelioliset Lupauxet ia **toijuotuxet** / ouat mös nijse muijsza Prophetaisa

Johdos verbistä (→) *toivottaa*.

toivous s. 'toivo, usko, luottamus' | (1544) 26 esiintymää, myös Westh

- [A-I-101-[HEB-10:23]] Sijtte pitekem **Toijuouxen** tunnustus ilman caiketa waijnota / (sille se / ioca sen lupasi / on wscolinen)
- [A-III-58-[ROM-5:4]] Sille ette kerssimys saattapi coetuxen / Coetus saattapi toiuon / Mutta **toiuous** ei salli sinua hepien tulla.
- [A-I-624] Tööse siweys / Roas / iomas / ja wnhes cochtuus / Menosa raijtius / Neureys mötekieumisese / Kerssimys waijuasa / Lepo omasatunnosa / **Toijuous** loijan pälle / Iiancaikisen elemen halu
- [A-I-645] Anna ia lisä minulle aijna luoja wso / horijumaton **toijuous** / teudhelinen rackaus / sywen neurydhen / woijttamattoman kerssimisen rumin ia sijelun ijancajkisen puchtaudhen
- [A-II-404] Usko ombi yxi eleue ia wahwa **Toiuous** Jumalan Armoin tyge

Johdos joko substantiivista (→) *toivo* tai verbistä (→) *toivoa*. Agricolalla *toivous* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *epätoivous*.

toivouttaa v. 'toivottaa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-554] Ensin / Apostoli kijttepi nijte Colosserita / ia **toiuoutta** ette he Uskosa pysysit ia enänlsit.

Johdos substantiivista (→) *toivous*.

toivovainen a. 'turvaava' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-577] cwlede minua **toijuouaijsta** sinun pälles / Ja armachta minun pälleen / ioca olen teusi waijuasutta ja syndije / sine ioca armon lechtes ett ikenens lacka wotamasta

Verbin (→) *toivoa* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi, joka on käännösvastine latinan partisiippimuodolle *sperans*.

► Gummerus 1947 355.

toivuttaa v. 'saada toipumaan, virkistymään' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-453-[ROM-15:32]] mine tulisin teiden tygen ilon cansa / Jumalan tadhon cautta / ia minuani teiden cansa **toiwutaisin**

Johdos verbistä *toipua*, joka ei esiinny Agricolan kielessä. Agricolalla esiintyy kuitenkin samakantainen (→) *tointua*. Molemmat kuuluvat etymologisesti (→) *toimi*-substantiivin yhteyteen.

toki adv. 'toki, kyllä, tietysti' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-2] Josca teste quin oijast Joki. Hengen Wirta wotaijs **toki**.

Vahvistavana adverbina esiintyvä *toki* on todennäköisesti lainaa ruotsin sanasta *dock*. Ruotsalaista alkuperää on epäilty siksi, että kansankielessä *toki* on yleisempi itä- kuin länsimurteissa. Ruotsalaisperäiseen *toki*-sanaan ovat jossain määrin sekaantuneet ja vaikuttaneet venäläisperäiset *taki* ja *tokko*. Agricolan ainoa esiintymä on hänen omassa runossaan.

► Streng 1915 *toki*; SKES 1975 *toki, tokko*; SSA 2000 *toki, tokko*; NES 2020 *toki*.

tommo, tommu → tomu

tomppeli s. tai a. 'tomppeli, typerys, tyhmyri, tyhmä' | (1544) 23 esiintymää

- [A-I-340-[JER-10:7]] Cuca eij sinua pidhe pelkemen / Sine pacanain Kuningas? Sinua tosin tule cuulta / Sille ette caikein pacanaiden wijsasten seas / ia caikein Kuningasten waldakunnis / eij ole sinun wertaas / he ouat caikityn **tompelit** / ia hullut
- [A-II-421-R] **Tomppelit**) Jonga me Tylyxi cutzuma Houkiaksi / ia ioca omasta Aiuostansa caiki tacto toimitta / ia ei wijsahamista lucu pidhe.
- [A-III-5] Wimein / ombi sangen coctolinen ia oikein / ettei ioopunut **Tomppeli** olisi se Pappi / eike mw Tyly sallitaisi ia sodhaisi Castamahan
- [A-II-524-[GL-3:3]] Olettaco te nin **tompelit**? Hengese te oletta alcanheet / Tahdhottaco te nyt sen Lihassa lopetta?

Tyhmyriä merkitsevä *tomppeli* on lainaa suomenruotsin sanasta *tåmbäl, tåmpäl, tombil* ym., joka merkitsee moukkaa tai tolloa. Ruotsin sana juontuu alasaksasta, ja on mahdollista, että myös suomen *tomppeli* on suora laina alasaksasta.

► Streng 1915 233; SKES 1975 *tomppeli*; SSA 2000 *tomppeli*; Bentlin 2008a 190–192; NES 2020 *tomppeli*.

tomppelinen a. 'typerä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-519] nyt mös telle meiden walitoxella / asetamma sinun etehes caiki meiden loonnolisen ja lihalisen Inhimisen / monikerdhaijset waijamiset ja puuttuuxet / henen **tompelisen** ylenwisudhens / tyhmen ierijens

Johdos nominista (→) *tomppeli*.

tomppeluus s. 'typeryys' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-644] Poistemma minun kielesten panetuxen tapa / walechtelemisen hempeys / ilkijen puhen nopsaus / ia caiki minun **tompeludhen** turhat teghot / paranna sinun hengelles.

Johdos nominista (→) *tomppeli*.

tomu, tommu, tommo s. 'tomu, pöly' (myös kuv.) | (1544) 39 esiintymää

- [A-I-190-[ISM-2:8]] Hen ylesnosta **tomusta** sen Taruitzewan / ja ylende sen waijwasen loghasta / Ette hen pite hende istuttaman päruchtinasten sekan / Ja cunnian stolin perimen.
- [A-II-50-[MT-10:00]] Nin ei miteken teidhen pidhe heilde ottaman / että te mös ialgoistan ia kengisten **tomun** poispuhdistat
- [A-III-235-[PS-18:43]] Mine surwon heite ninquin Maan **tomun** Twlen edhesse / ia poiswiskan ninquin Loghan Cadhuilda.
- [A-III-240-[PS-22:16]] Minun Woimani ouat poisquiuetudh ninquin Crwsinmuru / ia minun Kielen tartui minun Lakeheni / ia sine panet minun Coleman **tomuhun**.
- [A-I-205-[PS-103:14]] Sille hen tietepi mingealtainen teko me olema / hen muistapi / ette me **Tommu** olema.
- [A-I-239-[JES-26:5]] Ja hen alasnotkista ne / iotca corckialla asuuat / sen corckian caupungin hen alenda / Ja / hen sysä sen hama Maan saacka nijn ette hen **tommosa** maca.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on aiemmin selitetty ruotsista lainatuksi, jolloin se olisi samaa juurta kuin ruotsin *damm*, mutta myöhemmin se on yhdistetty äänteellisesti motivoituun, jysähtämisen ääntä jäljittelevään verbiin *tomahtaa* (→ *tomera*). Tämä voi merkitä myös 'pölähtää, tuprahtaa'.

► SKES 1975 *tomu*; SSA 2000 *tomu*; EES 2012 *tomu*; NES 2020 *tomu*.

tomuta → **ulostomuta**

tonttu s. 'kotitonttu, kodinhaltia' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-212-[PS-E:0]] **Tontu** / Honen menon hallitzi / quin Piru monda willitzi.

Haltiaolentoa merkitsevä *tonttu* juontuu ruotsin yhdyssanasta *tomtegubbe*, joka on alkuaan tarkoittanut tontin ukkoa, tontin haltiaa. Kun yhdyssanasta on loppuosa jäänyt pois, koko sanan merkitys on siirtynyt alkuosalle.

► Streng 1915 234; SKES 1975 *tonttu*; SSA 2000 *tonttu*; NES 2020 *tonttu*.

topazius s. 'topaasi (jalokivi)' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-715-[ILM-21:20]] se widhes Sardonix / Se cudes Sardius / Se seitzemes Chrysolitus / Se cadhexes Berillus / Se ydhexes **Topazius** / se kymenes Chrisoprasus / Se yxitoistakymenes Hyacinctus / Se toinentoistakymenes Ametystus.

Sitaattilaina joko latinasta tai vuoden 1526 ruotsinkielisestä Uudesta testamentista. Lutherilla ja vuoden 1541 ruotsinkielisessä Bibliassa on vastaavassa kohdassa *topazier*. Jalokiven nimi juontuu latinan (*topazus*, *topazius*) kautta kreikasta (*topazos*, *topazion*).

► Streng 1915 234; SSA 2000 *topaasi*; SAOB 2006 *topas*; NES 2020 *topaasi*.

tora s. 'tora, riita, eripuraisuus' | (1544) 13 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-517] Eij hen mwtoin tacto / mutta sen pite sillens / ia eij toisijn oijkea olla / wallalla sen ylitze pitepi / asettapi rijdhat / wihat / **torat** / eroijtuxet / swren messen / ja monda semmotosta suruua
- [A-II-546-[FIL-1:15]] Mutomat tosin Christusta sarnauat Cateudhen ia **toran** tenen
- [A-III-117-[JES-58:4]] Catzos / te pastotta **toraxi** ia rijdhaxi / ia Rusicalla piexette Jumalattomast.

Sanalla on laajalti vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se lasketaan kuuluvaksi vanhaan perintösanastoon. Lisäksi on pidetty mahdollisena, että sanavartalo olisi hyvin vanha laina indoiranilaiselta taholta.

► SKES 1975 *tora*; SSA 2000 *tora*; Holopainen 2019a 282–285; NES 2020 *tora*.

torjous → **torjuus**

torjua v. 'suojella; torjua, estää' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-356] O Jumala caikiwaldias / hallitze sinun Perechtes / alinomaijsella laupiudhella / ette se / ioca aijnosa Taijwalisen armon toijwowxes kijnirippu / machtaijsi mös Taijwalisella warielluxilla **torijutta** /
- [A-III-205] Ninquin Miecka he **toriuuat**.
- [A-I-799] Ele meite salli paha pahalla costa ia wäkiwalta wäelle **toriju**
- [A-II-565-[1TSS-2:15–16]] ia eiuet he Jumalan kelpa / ia caikille Inhimisille he wasthacoiset ouat / iotca meite **toriuuat** puhumasta site Pacanoille / iolla he autuaxi tulisit

Verbillä on vastineita virossa ja mahdollisesti saamessa. Usein sen vastineeksi on katsottu myös mordvan verbi *tuřems* 'taistella, tapella', jota toisaalta on pidetty myös (→) *tora*-vartalon edustajana. Vastineiden harvalukuisuudesta huolimatta *torjua* on yleensä katsottu vanhaksi omaperäiseksi sanaksi. Agricolalla *torjua* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *poistorjua*.

► SKES 1975 *torjua*; SSA 2000 *torjua*; EES 2012 *törjuma*; NES 2020 *torjua*.

torj|uus, -ous s. 'torjuminen, suojelu' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-557] Neinnen sinun pijnais tedhen me sinua rucolema / ettes meite sinun wscolisijas / taijwahallisella awulla warielisit / ia alanomaijsella **torijuxella** hallitzisit
- [A-I-353] Sine HERRA Jumala / ioca näet / etteij me ydhengen omain Töijdhem pälle wscalla / Swå armolisesta / ette me caiki wastoinkieumiset / sinun rackan poias **toriouxella** / ylitze woittaijsimma

Johdos verbistä (→) *torjua*.

torkauttaa *v.* 'painaa nuokuksiin' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-381] Ja sanoit caiki teutetyxi / **Torckautit** pääs ripuxijn / ja henges Isen hooman annoit

Johdos samasta deskriptiivisestä sanavartalosta, josta on johdettu verbi (→) *torkkua*.

torkkua *v.* 'nuokkua uneliaana' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-405-[PS-121:4]] Catzo / se Israelin wartia / Eike hen maca eli **torcu**.

Verbillä on vastine ainoastaan karjalassa. Se on selitetty alkuaan deskriptiiviseksi muodosteenksi.

► SKES 1975 *torkkua*; T. Itkonen Vir. 1983 350; SSA 2000 *torkkua*; NES 2020 *torkkua*.

torkkuminen *s.* 'torkahtelu, nuokahtelu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-413-[PS-132:4]] Em mine anna silmeni Unda sadha / Enge silmiloideni **torcumista**.

Johdos verbistä (→) *torkkua*.

torkkuvainen *a.* 'uneliaana nuokkuva' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-390-[PS-119:0]] Ettei me Hitat / vneliat / **torckuuaiset** ia Laiskat olisimma / Nijte caikia pitemen / ketkemen ia tekemen.

Verbin (→) *torkkua* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

torni *s.* 'torni, kapea ja korkea rakennelma, vartiotorni; vankila' (myös kuv.)
(1544) 56 esiintymää

- [A-II-82-[MT-21:33]] Oli yxi Perenisende ioca istutti wina tarhan ia ymberins aitasi henen / ia caiwoi henesse winacooan / ia rakensi **tornin** / ia pani sen palcoile / winatarhamiehille / ia waelsi weralle maalle.
- [A-III-559-[JER-31:38]] Catzo / se aica tulepi / sano HERRA / ette sen HERRAN Caupungin pite ylesrakettaman / sijte Hananeelin **Tornista** / siihen culma Portijn asti.
- [A-I-542] Autuas on se sielu / ioca pääsznut on mailman **tornista** / ia wapana Taiuasen menepi
- [A-II-358-R] Pauali ia Silas piestin ia **tornin** pantin

Sana on lainaa joko muinaisruotsista tai suoraan alasaksasta, josta myös ruotsin *torn* on peräisin.

► Streng 1915 234; SKES 1975 *torni*; SSA 2000 *torni*; SAOB 2006 *torn*²; NES 2020 *torni*.

tornio s. 'keihäs' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-277-[PS-35:3]] Siwalla **Tornio** / ia szoiele minua / watan minun Sortaitan
- [A-III-700-[HAB-4:11]] Sinun Noles menit kircaudhen cansa / ia sinun **Tornios** pitkeisen Leimauxella.

Sana on johdos muinaisruotsista tai muusta skandinaavisesta kielimuodosta lainatusta, kärkeä tai piikkiä merkitsevistä sanasta *þorn*. Ainakin vastaava muinaisnorjalainen sana on merkinnyt myös teräväkärkistä asetta. Sanan on arveltu lainautuneen muinaisen asekaupan yhteydessä. Suomessa *tornio* tunnetaan vain Agricolan kielestä ja mahdollisesti paikannimestä *Tornio*.

► SKES 1975 *tornio*; Vahtola 1980 102–111; SAOB 2006 *torn*¹; SPK 2006 *Tornio*.

torstai s. 'torstai (viikonpäivä)' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-35] Sunnuntaij Perientaij Keskiwijko Manantaij Lauantaij **Torstaij** Tistaij

Alkuaan skandinaavinen yhdyssana, jonka alkuosana on ukkosen jumalan Torin nimi ja jälkiosa merkitsee päivää. Muinaisruotsissa sana on ollut *þorsdagher*, nykyruotsissa se on *torsdag*.

► Streng 1915 235; SKES 1975 *torstai*; SSA 2000 *torstai*; SAOB 2006 *torsdag*; NES 2020 *torstai*.

torua v. 'torua, moittia' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-339-[JER-20:10]] Sille mine cuulen / quinga monda minua **toruuat** / ia minun pite alati wapitzeman
- [A-I-761] Mutta **torunut** ia sadhatellut olen lehimeijsten sen cautta / sen pilcanut ia ylencatzonut.
- [A-III-672] Ninquin Mekin nyt laitan / **torum** / manam etc. Ette caiki lehes ylencatzotan.

Verbillä on vastineita inkeroisessa ja saamessa. Se on johdos vanhaan perintösanastoon kuuluvasta substantiivista (→) *tora*.

torusaarna s. 'moitesaarna' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-672-[MIK-1:0]] On yxi **Torusarna** Israelin ia Judan Waldakunnan watan / heiden Epeiumaludhens teden

Verbin (→) *torua* substantiivisesta johdoksesta *toru* ja substantiivista (→) *saarna* muodostettu yhdyssana.

torvi s. 'torvi, pasuuna' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-679] Mutta ette telle Elemelle eij ole ychteken wissi hetke / cosca henen echtonsa tule / ia rumihin wnhi adhista / iosta emme me hauaijzte / mutta silloin cosca sinun Engelis **toruella** / ne colluuet yleshäreyteten

- [A-II-35-[MT-6:2]] Cosca sis sine annat Almusan / ele **toruella** soijta edhelles / ninquin ne wlcocullatut tekeuet Synagogisans / ia cathuin harois / että heiden pideis cunnioijtettaman Inhimisilde.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on vanha balttilainen laina, jota nykylatviassa edustaa metsästys- tai paimentorvea merkitsevä *taure*.

► Thomsen 1890 230–231; SKES 1975 *torvi*; SSA 2000 *torvi*; Häkkinen Vir. 2010a 332–333; Junttila 2015 90; NES 2020 *torvi*.

tosi s. ja a. 'tosi, totuus; todellinen, todenmukainen, varma'
(1544) 94 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-248-[1TIM-1:15]] SE on iuri totinen **tosi** / ia sangen callis puhe Ette Christus Jesus tuli tehen Mailman / syndisite wapachtaman / Joista mine se Ensimeinen olen
- [A-I-511] Sitelehin meite palautta / ja sinun tyges **todhen** / ja achkerun *cansa* meiden sydhemet wädhe / ette me nijn lackaijsim coleman ja pimeydhen töiste
- [A-II-304-[JH-19:35]] Ja se ioca temen neki / hen ombi sen todhistanut / ia henen Todhistuxens on **tosi**. Ja se sama tiete ette hen **totta** sano / Senpälle ette te mös wskoisitta
- [A-II-342-[AP-10:34]] Nin Petari Suuns auasi ia sanoi / Nyt mine **todhexi** sen leudhen / ettei Jumala catzo Inhimisen modhon ielkin
- [A-I-586] Ydhen ia colminimisen / kijtos / auwo / ja cunnia / olcohon meiden Jumalan / quin **todhella** leijuella rockepi / tälle nyt / ia Taijuahisa / Amen.
- [A-I-812] Nijn me sijs ilon cansa sanoma Amen / se on / wissi ja **tosi** ette ne caiki tapactuuat AMEN

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Saamelaista vastinetta on arveltu myös itämerensuomalaiseksi lainaksi. Suppeahkon levikin perusteella sanaa on epäilty lainaperäiseksi, mutta tarkka lainalähde on jäänyt epäselväksi, sillä perusteltuja lainaetymologioita on esitetty sekä balttilaiselta, germaaniselta että vanhemmalta indoeurooppalaiselta taholta. Sitäkin on pidetty mahdollisena, että *tosi* kuuluu kielikunnan vanhaan perintösanastoon. Sanan alkuperä on kiistanalainen.

► SKES 1975 *tosi*; Koivulehto 1983e SUST 185 147–149 ja 1999c SUST 237 238–240; Koivulehto 1993b LU 29 25–32; Ritter 1993 86; SSA 2000 *tosi*; LÄGLOS 2012 *tosi*; EES 2012 *tösi*; Aikio 2015b LU 51 5; Junttila 2015 105; NES 2020 *tosi*.

tosilinen a. 'vakaa, todellinen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-490] Snun tyges / O Pyhe Hengi / iocas olet yxi lohutoxen hengi / totudhen / pyhydhen / oijkean taijdhon ia wijsaudhen / hywuydhen / wdhistoxen / ia iellenssyndymisen / sen wapan edhon / ia tottelemisen / armon / **tosilisen** rucouxen / ia puchtaudhen / yxi pantti / ia wissius / nijnnen Taijualisten perimysten päälle

Nominista (⇒) *tosi* johdettu adjektiivi.

tosilisesta *adv.* 'totisesti, vakaasti, vilpittömästi' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-609] CAikiwaldias ijancaikinen Jumala / meiden Herran Jesusen Christusen Ise / sine ioca olet itze **tosilisesta** meite keskenyt / ette meiden pite sinua Rucoleman Elomiesten edheste
- [A-I-512] me rucolema sinua **tosilisesta** / ja caikesta sydhemeste / ettes tadhoijsit caiki ne / iotca Christillisest wscost ouat poislangenuet / eli monicadhois wscon cappaleis exyuet / ia wärelle opetuxella krapatut ia myrckytetut ouat / iselisesta etzije / ia iellenssaatta heiden exytuxes tundemisehen

Adjektiivin (→) *tosilinen* elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

tosin *adv.* 'totisesti, kyllä, varmasti; tosin, kylläkin' | (1544) 213 esiintymää

- [A-II-424-[ROM-3:10]] Ninquin kirioitettu on / Eikengen ole wanhurskas / ei **tosin** yxiken.
- [A-I-158-[2AK-20:12]] Etkös heite domitze? Sille meissä **tosin** / eij ole ychten voima tätä swrta sotauäge vastan / ioca meijdhen pällem carckapi Emme me **tosin** tiedhe mite meiden pite tekemen
- [A-I-209-[PS-104:24]] HERRA / quin swret ja monet ouat sinun Käsialas? Sine **tosin** caiki ne olet säätenyt / Ja Maa ombi teunens sinun Tawarastas.
- [A-II-100-[MT-26:41]] Waluocat ia rucolcat / ettei te kiusauxen langeisi / Hengi **tosin** on walmis / mutta Liha ombi heicko.
- [A-III-487-[JES-42:20]] Kalle **tosin** sarnatan / waan ei sitä quitengan pidhete Kalle heille sanotan / Waan euet cwlla tadho.

Nominin (→) *tosi* monikollinen instruktiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

tosist, -a *adv.* 'vakaasti, vakavasti, vilpittömästi' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-836] Sille tölest sine woijt wscalta sydhemes / quinga wissist / ia **tosist** Jumala tactopi andexianda.
- [A-III-3] tesse sine cwlet näinen noutauaisten rukosten sanoisa / quin surkiasta ia **tosistansa** se Christilinen Kircko / pyhe Seuracunda temen lapsen edestoottapi
- [A-I-704] Me parghuma **tosistam** / sinun tyges / ettes caiki meidhen wiholiset armolisesta tadhoijsit etzettelle / totista catumista heidhen pälle laijnaten / ja seke heille / ette meille ynne coko Christikunnan

Nominin (→) *tosi* monikollinen elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Muotoon voi liittyä omistusliite.

totella *v.* 'totella, olla kuuliainen, noudattaa; välittää, piitata' | (1544) 112 esiintymää

- [A-I-132-[NEH-9:16]] Mutta meidhen Isedh olit cangiat / ia niskurit niijn ettei he **toteluet** sinun keskys

- [A-II-435-R] Lihalisia **totella** / se on / Ei miten Jumalasta lucupite / ei **totella** hende / ei mixiken hende pite / ia ei miten heneste ymmerttä
- [A-I-307-[PS-142:5]] Catzele oijkeallen polen / ia näe / sielle eij yxiken tadho minua tuta / em mine taijda paeta / eijkengen **tottele** minun Sieluani.
- [A-II-121-[MK-4:38]] Ja hen oli Peräs ia macasi Penalaisen päle. Ja he heräytit henen ia sanoit henelle / Mestari etkös **tottele** että me hukuma?
- [A-III-625-[HOS-11:7]] Eipe minun Canssan **tottele** käende minun poleni / Edesquina heille sarnatan / nin eikengen hangitze cwleman.

Substantiiviin (→) *tosi* perustuva johdos. Välitön kantasana voi olla (→) *tottua*, josta totella olisi muodostettu suffiksin vaihdolla.

totinen *a.* 'todellinen, oikea, vakaa, paikkansa pitävä'
(1544) 228 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-82-[JH-1:9]] Se walkeus oli **Totinen** walkeus / ioca caiki Inhimisit / iotca tehen Mailman tuleuat / walghistapi
- [A-I-248-[1TIM-1:15]] SE on iuri **totinen** tosi / ia sangen callis puhe Ette Christus Jesus tuli tehen Mailman / syndisite wapachtaman
- [A-I-372] Ja cosca sinun pinas aijca lehestuij / nijn sine tachtoi murhectia / ia hoolia / ia cauhistuua / ninquin **totinen** Inhiminen
- [A-II-647-[HEB-10:22]] Nin kieukemme henen tygens **totisella** sydemelle / teudelle vskolla
- [A-III-199-[PS-E:0]] Eiuuet mös Daudin Psalmit / mucalaisten kijtost taruitze / Ette se Sananlasko tessē sangen **totinen** on / quin lausutan. Itzepe Teco Mestarins ylistepi.

Johdos nominista (→) *tosi*. Agricolalla *totinen* esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (→) *yksitotinen*.

totisest, -a *adv.* 'totisesti, todella, tosiaan' | (1544) 210 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-105] **Totisest totisesta** sanon mine teillen / Mite te ikenens Iselte minun Nimeheni / rucolete / sen hen andapi teillen.
- [A-I-332-[LK-23:43]] **Totisesta** mine sanon sinulle / Tenepeijuen sinun pite oleman Paradisis minun cansani
- [A-I-790] Sentedhen / anna meille yxi souelias ja welielinen rackaus / ette me ynne caiki **totisesta** tundisima meidenne oleuan weliexine ja sisarina
- [A-II-346-[AP-12:11]] Ja quin Petari toindui entisellens / sanoi hen / Nyt mine **totisest** tiedhen / Ette HERRA ombi lehettenyt henen Engelins / ia minun pästenyt herodesen käsist
- [A-III-492-[JES-45:15]] **Totisesta** sine olet yxi Salattu Jumala / sine Israelin Jumala se Wapactaia.

Adjektiivin (→) *totinen* elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

totta *adv.* 'totta, niin oikein, varmasti, varmaankin' | (1548) 20 esiintymää

- [A-II-66-[MT-15:27]] Nin se wastasi / **Totta** Herra. Sööuet quitengin penickat nijste muruista / iotca heiden Herrains peudhelde putuuat.
- [A-II-549-[FIL-2:26]] Senwooxi ette hen teite caiki ikewöitzi / ia oli sangen surusans / senteden ette te cwlllet olitta henen kipieexi / Ninquin hen mös **totta** oli io coolemakielis.
- [A-II-525-[GL-3:21]] Ongo sis Laki Jumalan Lupausta watan? Pois se. Coska nyt yxi Laki olis annettu ioca taidhais eleuexi tehdhä / Nin **totta** Wanhurskaus tulis Laista.
- [A-III-657-[AM-8:14]] Ja sanouat / Nin **totta** quin sinun Jumalas Danis elepi / Nin **totta** quin sinun Jumalas Bersebas elepi / Sille heiden pite nin langeman / ettei heiden pidhe woiman iellensylesnouseman.

Nominin (→) *tosi* partitiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Sama muoto esiintyy myös paradigmaan kuuluvana taivutusmuotona.

tottelematoin *a.* 'tottelematon, uppiniskainen, niskoitteleva' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-134-[NEH-9:26]] Mutta he härssyttelit sinun wihastuxes / ia tulit **tottelemattomaxi** / ia cangiaxi / ia loowuit sinusta / ia poijsheitit sinun lais heiden selkeins taghan
- [A-I-762] mutta olen seke heille ollut / ette minun hengelisille opetuisille / ia Esiwallale cowakorwaijnen / cangia / ia **tottelematoin** / en olen minun wirghastani ia cutzumisestani waarija ottanut
- [A-II-589-[2TIM-3:2]] Sille ette tuleuat ouat Inhimiset iotca itzeheitens racastauat / Ahneet / Kerskaiat / Coriat / Pilcaiats / Wanhembittens **tottelemattomat**
- [A-III-567-[VLT-1:18]] Wanhurskas ombi HERRA / Sille mine olen henen suullens **tottelematoin** ollut.
- [A-II-577-[1TIM-1:9]] Ettei nijlle Wanhurskaille ychten Laki pandu ole. Waan nijlle Wäriillen ia **Tottelematoille** / nijlle Jumalattomille ia syndisille / nijlle Julmille ia Riuatuille

Verbistä (→) *totella* muodostettu kielteinen partisiippi, joka on kiteytynyt adjektiiviksi. Muodossa *tottelematoille* ('tottelemattomille') on joko taivutus- tai paino- virhe.

tottelemattuus *s.* 'tottelemattomuus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-633-[HEB-2:2]] Sille ios se Sana oli wahua quin Engelitten cautta puhuttin / ia iocainen ylitzekeumys / ia **tottelematus** ombi henen oikean Palcans saanut

Johdos verbin (→) *totella* MA-infinitiivin abessiivimuodosta. Johdostyyppi on itä-suomalainen.

► Ojansuu 1909a 105–107.

tottleminen s. 'tottlevaisuus, kuuliaisuus' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-467] Lise **tottlelemista** / etteij mine coscan welteisi sinun keskystes
- [A-I-604] Olcohon minun wicaijni tyhijenus / himon ia haureudhen häwitus / Rackaudhen / puchtaudhen / Kerssimisen / neurydhen / cwlemisudhen / **tottlelemisen** / ja caikein auwoin enännys / ja mös caiken pyhydhen lisennys

Johdos verbistä (→) *totella*.

tottlemus, tottelmus s. 'tottlevaisuus, kuuliaisuus' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-621] Ja anna mös meille sinun / ia lehimeisten rackaus / anna pyhe wso / anna oijkea **tottlemus** / anna totinen wanhurscaus
- [A-I-800] Anna meille oijkea sinun tadhos **tottelmus** / ette me cokonans meiten sinun hoomas laskisima caikissa asijoijsa / hengelis / mailmalis / aijalis / ja ijancaikis
- [A-III-322-[PS-78:0]] Psalmi – – Jossa opetetän vskallus / Toiuo Pelco ia **Tottlemus** Jumalan coctan.

Johdos verbistä (→) *totella*.

tottlevainen a. 'tottlevainen, kuuliainen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-518] Ja sen pite caikeni loppumata / Christilisen / **tottlewaijsen** / pyhen / oijkean / ia Jumallisen sijnä oleman / waica Jumalan edhesse päänens olisi / sula walhe / wario / tapa / wahingo / totinen turmelus

Verbin (→) *totella* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

totto s. 'savutorvi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-628-[HOS-13:3]] Ninen samain pite saaman Amuudhun / ia sen Casten / ioca warahin langepi. Ja / ninquin Acanat / iotca Luuasta poispuhaltan / ia ninquin Saw **Totoista**.

Sanalla on vastine vain karjalassa, ja sekin saattaa olla suomesta lainattu. Alkuperä on epäselvä. Etenkin savutorven merkityksessä sana voi kuulua yhteen paimentorvea merkitsevän *totto*-sanan kanssa. Soitettavan torven merkityksessä sana on alkuperältään onomatopoeettinen. Toisaalta *totto* merkitsee murteissa myös avointa tulisijaa tai tulisijan yläpuolella olevaa kupua, ja tässä merkityksessä sitä on arveltu lainaksi ruotsin (seisoma)paikkaa merkitsevistä sanasta *stod* (murteissa myös *eldsto* 'tulisija'). Tämä selitys on kuitenkin äänteellisesti arveluttava.

► SKES 1975 *totto*¹; SSA 2000 *totto*¹, *totto*².

tottua, tottuva v. 'tottua, harjaantua, olla tavallista, olla tapana'
(1544) 21 esiintymää

- [A-I-139-[JER-13:23]] Taijtaco sijs yxi Etiopialaijnen henen nahans mwttä / eli yxj Pardi henen monicarwaudhens / nijñ tekin taidhat iotain hyue techde / ette te **tottunut** oletta pahatekemen
- [A-II-104-[MT-27:15]] Mutta Juhlana oli Waldamies **tottunut** pätämän Canssalle yhde Fangin irdhalle ionga he tachtoit.
- [A-III-460-[JES-2:4]] ei ydhengen Canssan pidhe toista Canssa wastan Miecka ylesnostaman / eike sille **tottuua** sotiman.
- [A-I-653] ette mine kirian opisa hyuesti **tottuijsin** / sinua tundemahan ja racastamahan / ja osotaijsin sinulle Jumalisen palveluxen
- [A-I-750] Me tunnustam mös meiden sypääxi caikesta meiden pahan puun / se on / heijun sydhemen hedhelmiste / ia mös nijsse pahoijsa / iotca henen sisellemeijsesta myrckyn neseste ja märeste **tottupi** wloswoota
- [A-III-627-[HOS-12:9]] Mutta mine olen sinun Jumalas hamast Egyptin maasta / ioca sinua wiele andapi Maioissa asua / ninquin mös Wosicunnais **totuttiijn**

Johdos nominista (→) *tosi*.

tottuminen s. 'tottuminen, harjaantuneisuus, tottumus' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-516] ja sen pyhen hengen siasa sijne Taiualises Regementis ja wallas istuua hen wloscatzopi omahitzesta rackaudhestans / oman wäkwewuydhens pälle / oman **tottumises** pälle / pitken aijan / wlcolisen menon pälle / ia turwan pälle
- [A-II-638-[HEB-5:14]] Mutta ninen Wrosten tule Wekeue Rooca / ioilla ombi **tottumisen** cautta harioitetut Mielet eroittaman hyuet ia pahat.
- [A-III-389-[PS-119:0]] *Mispat* / *Juditia siue Jura* / Oikius / Oijennus / Souitos / taicka Toimitos / se on Hallitzemisen / Domion ia iongun wirghan pääettemys. – – Usein se mös otetaan / Jongun Tauan ia **Tottumisen** eli sen Pacanain ia Loonolisen Lain edeste.

Johdos verbistä (→) *tottua*.

totuttaa v. 'totuttaa, harjaannuttaa' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-94] **Totuta** Canssas rucoelman wsein / quin edheskirjoittetan Ja monaijst Sacramentil kieumeen. teudhes wscos site sömen Ja heiden Elemens parandama.
- [A-II-417] Sen teden sis iocainen Christittu pite henens aina ia alati tehen itzens **totuttaman** ia harijoittaman
- [A-III-345-[PS-90:12]] **Totuta** meite aiatteleman / ette meiden pite cooleman

Johdos verbistä (→) *tottua*.

totuus s. 'totuus, todenperäisyys, paikkansapitävyys'
(1544) 281 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-463-[JH-14:6]] Mine olen Tie **totuus** / ia eleme
- [A-I-608] ledhette sinun **Totudhes** hengi meiden sydhemihin / senpälle / ette hen annaijs meille oiikean wscon Christusen pälle / ia meihin istutaijs
- [A-II-524-[GL-3:1]] O Te Hullut Galaterit / Cuca teite on Wimmanut / **totwtta** Uskomasta?
- [A-III-390-[PS-119:0]] Veritas / **Totuus** / se on / Ette Jumala ombi Waca / hurskas ia Sanans piteue / seke Hyue luuataxens ette pahwt vchkataxens.

Johdos nominista (→) *tosi*.

toukka s. 'toukka' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-237-[JUDIT-16:21]] Henen pite pijnaman heiden Rumihins Twlella ja **Toukilla** / Ja heiden pite palaman / ia surkutteleman ijancaikisehen.
- [A-III-49-[SIIR-10:13]] Ja cosca Inhiminen coollut on / nin henen madhot ia **toucat** söuet.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Sen alkuperä on epäselvä. Mahdollisesti se on samaa juurta kuin murteellinen *toukata*-verbi, joka ei esiinny Agricolan kielessä. Tämä alkuperältään deskriptiivinen verbi merkitsee mm. nyhtäisemistä, näykkäisemistä ja työkkäämistä, ja silläkin on vastineita useissa lähisukukielissä. Sen etuvokaalinen variantti *töykätä* on tullut kirjakieleen vasta 1800-luvulla. Indo-eurooppalaisissa naapurikielissä sekä saamessa on *toukka*-sanaa muistuttavia sanoja, jotka on selitetty itämerensuomesta lainatuiksi.

► SKES 1975 *toukata*, *toukka*; SSA 2000 *toukata*, *toukka*; EES 2012 *touk*; NES 2020 *toukka*.

touko s. 'toukotyö, maanviljelijän kevättyöt' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-13] Nijn kylue sis / ia teghe **touckå**. silloin sine mös szondes loucka.

Sanalle on esitetty vastineita laajalti suomalais-ugrilaisista kielistä. Sen vanha yhteinen merkitys on 'kevät'. Sanaa on pidetty ikivanhaan perintösanastoon kuuluvana, mutta sille on esitetty myös lainaetymologia, jonka mukaan lainalähteeksi sopisi kantaindoiranilainen, siementä tai itua merkitsevä sana. Tämän taustalla olisi **tawk*-tyyppinen juuri. Sanan indoeurooppalainen tausta on kuitenkin hämärä, ja toisaalta myös suomensukuisten kielten sanojen äännesuhteet ovat sellaiset, ettei niitä kaikkia voi johtaa samasta indoiranilaisesta lähtömuodosta. Lähinnä vain ugrilaiskielten sanat voisivat olla indoiranilaista lainaa. Näin ollen suomen *touko*-sanan perimmäinen tausta jää epäselväksi.

► SKES 1975 *touko*; Koivulehto 1991 11; SSA 2000 *touko*; Koivulehto, esitelmä Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa 21.3.2003; EES 2012 *touk*¹; Holopainen 2019a 286–287; NES 2020 *touko*.

toukokuu s. 'toukokuu' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-14] **Toukokwla** on xxxi päiue.

Substantiiveista (→) *touko* ja (→) *kuu* 'kuukausi' muodostettu yhdyssana.

***toukomettinen** s. 'kyyhky'

Yhdyssana *toukomettinen* ei esiinny Agricolan teoksissa (→ *mettinen*). Sen esiintymä on vuoden 1642 Bibliassa.

- Rapola 1962 56; Jussila 1998 *toukomettinen*.

traput s. 'rappuset, portaat' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-30-[MT-4:00]] Se olis tapachtunut / ios hän olis itzens ilman pacota alaspudhottanut / ia loottanut itzensä senpäle että Jumalan piti hende auttaman / coska hänelle olit **traput** edhesens / ioita mödhen hen taisi mwtoin alasmenne.
- [A-III-404-[PS-120:0]] Neme noutauaiset xv. Psalmit cutzutan **Trappuin** eli ylesastumisen Psalmit / Ninquin mwtoimat Hebreerit lwleuat / Ette Leuitit Papit ne weisat xv. **Trapuissa** / Joilla Templijn ylesmentin / waimoin Honesta / nin Miesten honesen.

Laina ruotsin askelmaa tai porrasta merkitsevästä sanasta *trappa*, monikossa *trappor*.

- Streng 1915 181; SKES 1962 *rappu*; SSA 2000 *rappu*; NES 2020 *rappu*.

trenki s. 'renki, työmies, miespuolinen palvelija' | (1544) 6 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-92] Rucoelkan sijs ioca hengi. Isend / Emend / Pica / ia **trengi**.
- [A-II-298-[JH-18:18]] Mutta **Trengit** ia Palueliat / iotca olit hijliste Tulen tehnet (sille ette Wilu oli) seisoit / ia Lämmittelit itzens.
- [A-III-123-[IMS-22:3]] Nin ylesnoui Abraham warahin homenelta / ia satuloitzi Asins / ia otti mötens caxi **Trenki** / ia henen Poicans Isaach.

Lainaa ruotsin sanasta *dräng*. Sanasta esiintyy Agricolalla myös *d*-alkuinen variantti (→) *drenki*.

- Streng 1915 184; SKES 1962 *renki*; SSA 2000 *renki*; NES 2020 *renki*.

trometi s. 'torvi, trumpetti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-705-[SEF-1:16]] Yxi Pasunan ia **Trometein** peiue / watan nijte wahwoia Caupungita ia corkeit Linnoia watan.

Lainaa saksan sanasta *Trommet*. Myös ruotsalaista esikuvaa on ehdotettu, mutta kyseisessä raamatunkohdassa lainalähteeksi sopii parhaiten Lutherin Biblia.

- Streng 1915 237; SKES 1975 *trumpetti*; SSA 2000 *trumpetti*; Häkkinen 2010a 333; NES 2020 *trumpetti*.

trooni s. 'valtaistuini' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-555-[KOL-1:16]] Sille ette henen cauttans ouat caiki loodhut / iotca Taiuas ia Maan päle ouat / näkyueliset ia näkimettömet / seke ne **Thronit** ette Herraudhet / taicka Päruchtinaudhet eli Esiwallat.

Lainaa ruotsin sanasta *thron*, *tron*. Lainautuminen saksasta tai latinasta on myös mahdollista. Latinan mukaista monikollista muotoa *throne* on käytetty mm. ruotsalaisen Uuden testamentin vastaavassa kohdassa 1526.

► Streng 1915 237; SAOB 2008 *tron*.

trumpu, -o s. 'rumpu; trumpetti' | (1551) 8 esiintymää

- [A-III-305-[PS-68:26]] Ne laulaiat edelkeuuet / Sitelehin ne Leicarit Picadhen seas / iotca **Trumboin** päle löuet
- [A-III-330-[PS-81:3]] Ottacat ne Psalmit ia toocat **Trummut** / Lustiliset Candelet Psaltarin cansa.
- [A-III-355-[PS-98:7]] **Trumbuin** ia Pasunain cansa / Ihastucat sen HERRAN Kuningan edes.

Sana on lainaa joko varhaisuusruotsin sanasta *trumba* tai suoraan alasaksasta, josta myös ruotsin sana on peräisin. Germaaninen sanavartalo *trumba* on merkinnyt alkuaan putkea, josta on voinut kehittyä sekä torven että putkimaisen kehikon sisältävän rummun nimitys.

► Streng 1915 190; SKES 1969 *rumpu*; SSA 2000 *rumpu*; Häkkinen 2010a 336–337; NES 2020 *rumpu*.

truuata v. 'vaatia, pakottaa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-7-[UT-E]] Mutta Moses henen Ramatuisans aia / wathi / **truua** / lööpi / ia rangaitze hirmusesta.

Laina varhaisuusruotsin verbistä *truga* 'uhata, vaatia, pakottaa'.

► Streng 1915 238; SAOB 2008 *truga*.

trötinki s. 'kuningatar, valtiatar' (myös kuv.) | (1544) 15 esiintymää

- [A-II-335-[AP-8:27]] yxi Ethiopiam Mies / sen Ethiopian **Trötingen** Candacen wäkeue Rahanhaltia – se oli tullut Jerusalemin Rucoleman.
- [A-I-89] Jesusen Cherstusen Uscolisten / pyhein ia Jumalallisten Somalaijsten / Hemälaijsten / Pohialaijsten / ia Carialaijsten *etc.* Papeijlle / Sarnaille / ia caiken ychteitzen Seurakunnan / eli Canssan / sen Christusen kihilattun fraawan / caunin Morsiamen / pughtan Neitzön / ia Taiualisen **Trötingin**
- [A-I-138-[JER-13:18]] Sano sis Kuningalle / ia **Trötingille** / Neuritteket teiten / ia istukat maan pälle / sille Cunnian krunu ombi teidhen päästen langanut

- [A-III-460] Ennustus Christusen Seurakunnasta / caikein **Trötingistä** / ioca Judeasta alui.

Lainaa muinaisruotsin sanasta *drötning*, jota nykyruotsissa vastaa *drottning*. Sanasta esiintyy myös *d*-alkuinen variantti (⇒) *drötinki*.

► SAOB 1922 *drottning*.

tueta, tugeta, tukea v. 'tukea' | (1544) 25 esiintymää

- [A-I-215-[PS-145:14]] Herra **tukiapi** caiki caatuuat / ja ylesnostapi caiki alassullotut.
- [A-I-285-[PS-51:14]] Wahwista minua taas sinun Awus cansa / Ja wapalla hengelle minua **tuke**.
- [A-I-441] Anna meille rucoleuajisillen / seke henen opetoxestans / meiten paratta / ette henen wscostans **tughetta**
- [A-I-505] Meidet caiki coconans me sinun haltus anname / sinun szoijeluxes ia warieluxes / **tughetaxes** ja turwataxes / auttaxes ja lodhutaxes
- [A-III-111-[JES-35:3]] Wahuistacat ne wäsyuet kädhet / ia **tuetkat** ne nändyuet Poluet.
- [A-I-683] pure heneste peretti pois se tulinen cwma Seule ja tynghi / ionga pälle hen itzense pimeisse **tukepi** ia turuapi

Substantiivista (⇒) *tuki* johdettu verbi, joka Agricolalla taipuu normaalisti *tu(g)eta* : *tukeaa* t. *tukiaa*. Muutamat esiintymät voidaan tulkita myös *tukea*-verbin muodoiksi, mutta joukossa ei ole yhtään yksiselitteistä esimerkkiä *tukea*-tyypistä. Tekijännimi (⇒) *tukia* näyttää kuitenkin perustuvan *tukea*-varianttiin. Agricolalla *tueta* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (⇒) *ylestueta*.

tuhakertaa adv. 'tuhat kertaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-597-[DAN-7:10]] **Tuhakerta** tuhatta paluelit hende / ia kymmenen kerta sata tuhatta seisoit henen edhesens. Ja domio pidhettin / ia ne kiriat auattin.

Lukusanasta (⇒) *tuhat* ja substantiivista (⇒) *kerta* muodostettu adverbimainen ilmaus, jota on käytetty sanaliittomuotoisen lukusanan osana. Sanassa on ilmeisesti tapahtunut yhdysosien rajalla lounaismurteille ominainen assimilatio *tk* > *kk*, jolloin sen oikea lukutapa on *tuhakkertaa*. Agricolan sanaliitto *tuhakertaa* *tuhatta* merkitsee 'miljoona'. Agricolan aikana italiasta juontuva lukusana *miljoona* ei ollut vielä lainautunut ruotsiin eikä suomeen.

► Karlsson 1964 95–97; Koukkunen 1990 *miljoona*; SSA 1995 *miljoona*; NES 2020 *miljoona*.

tuhat num. '1000, tuhat' | (1543) 106 esiintymää, myös Westh

- [A-O-5-[2MS-20:5–6]] costan Iseiden rioxet / iotca minua wihasit lapsisa / hama colmanden / ia nelienden Poluen asti. Mutta Hyuestiteen **tuhanten** / iotca minua racastauat / ia minun keskyni piteuet

- [A-I-113-[5MS-32:30]] Quinga yxi teiste / takaaiais **Tuhatta** / ia caxi carghotaisit kymmenen **Tuhatta**?
- [A-I-297-[PS-90:4]] Sille **Tuhat** aijastaika ouat sinun edhesses / ninquin peijwe / ioca Eijlen edesioutuij Ja ninquin yxi öen warttiis.
- [A-II-711-[ILM-20:2]] Ja hen kijniotti Lohikermen / sen wanhan Madhon / ioca ombi Perkele ia Satanas / ia sidhoi henen **tuhanexi** wodhexi
- [A-III-662-[MIK-6:7]] Lwletkos / ette HERRALLE ombi mielennoudhe monista **tuhanist** Oinaist?

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä. Se on vanha balttilainen laina, jota nykyliettuassa vastaa *tūkstantis* ja latviassa *tūkstotis*. *Tuhat* esiintyy Agricolalla sekä sinänsä että useiden sanaliittomuotoisten lukusanojen osana. Lisäksi *tuhat* esiintyy partitiivimuotoisena perusosana yhdyssanoissa (→) *kaksituhatta*, *kolmettuhatta*, *kuusituhatta*, *kymmenentuhatta*, *neljätuhatta*, *satatuhatta*, *seitsemäntuhatta*, *viisi-tuhatta*.

► Thomsen 1890 232–233; SKES 1975 *tuhat*; SSA 2000 *tuhat*; EES 2012 *tuhat*; Junttila 2015 96; NES 2020 *tuhat*.

tuhka s. 'tuhka (myös kuv.); tuhkakeskiviikko' | (1544) 23 esiintymää

- [A-I-220-[PS-147:16]] Hen andapi Lumen ninquin willan / hen haijotta Härmen / ninquin **Tuhaan**.
- [A-II-52-[MT-11:21]] We sinun Chorazin / We sinun Bethsaidan. ios sencaltaiset awudh olisit techdyt Tyros ia Sidonis / iotca teisä tehdyt ouat / He olisit aamut säckis ia **tuhghas** tehnyt synnin parannuxen.
- [A-III-49-[SIIR-10:9]] Mltes coreilet sine onnetoin mulda ia **tuhca**
- [A-I-70] Jelken / **Tuhaan** / ia Heluntain. Ristin / Lutzian / kirkkun lain. Ensimeijnen Keskiwijcku. Himmurtain paastu lijcku.

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua kantagermaanista alkumuotoa **tuska*- tai *tuskō*- edustaa muinaisyläsaksan *zusen* 'polttaa poroksi'. Agricolan Rukouskirjan muistisäkeessä alasatakuntalaistyyppinen genetiivimuoto *tuhaan* viittaa tuhkakeskiviikkoon (latinaksi *Cineres*) eli ensimmäiseen laskiaisen jälkeiseen keskiviikkoon, josta katolisena aikana alkoi vuoden pisin paasto.

► Rapola 1966 80; SKES 1975 *tuhka*; V. Tarkiainen & K. Tarkiainen 1985 164; Koivulehto 1991 31; SSA 2000 *tuhka*; LÄGLOS 2012 *tuhka*; EES 2012 *tuhk*; NES 2020 *tuhka*.

tuhkanpaikka s. 'paikka, jonne on siroteltu uhrieläinten tuhka' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-559-[JER-31:40]] Ja se coco Coolemanlaxo ia se **Tuhganpaikka** / ynne sen coco Coolemanpellon / haman siihen Kidronin Oiaan sahca / Ja haman siihen Oriten Portin culman Iteen pein / pite Pyhe HERRALLE oleman.

Substantiiveista (→) *tuhka* ja (→) *paikka* muodostettu yhdyssana, joka Agricolan tekstissä näyttää erisnimeltä vaikka ei alun perin sellainen olekaan.

tuima *a.* ja *s.* ’kiivas, ankara, kova; kiihkoilija’ | (1544) 16 esiintymää

- [A-I-290-[PS-83:0]] Jumalan Canssan wiholisi / Tijrannein / Eriseurain / ia **Tuijmadhen** hengein wistan / rucoeldama Se. Lxxxiiij. Ps.
- [A-I-494] Corcorahan mieheste / sine teit Euangelisterin / **Tuimasta** sorttaiasta / sine teit ialoiman totudhen szoielian
- [A-II-605-[1PT-2:18]] Te Palueliat olca alamaiset caikella pelgholla teiden Herrain / ei waiuoin ninen Lakiain ia siuieden / Waan mös nijlle **tuimille**.
- [A-I-819] cukista / ylesräui / caikinaijset iulmauxet / epeiumaluxet / Eriseurat / sekä Turkein / ette Pauin / ja caikein wärinopettaijadhen / **tuijmadhen** / ia Eripurajisten seurat / iotca sen sinun Nimes falskist euckeuet
- [A-III-399-R] **Tuimat** cutzutan ne culkeuaiset Henget / iotca aina iotakin wtta leuteuet ia etensottauat. Ninquin Eriseuraiait tekeuet.

Sanalla on laajalti vastineita lähisukukielissä, joskin merkitykset vaihtelevat. Suomen murteissa *tuima* voi merkitä myös ’suolatonta’. Sanavartalon alkuperä on tuntematon.

► SKES 1975 *tuima*; SSA 2000 *tuima*; EES 2012 *tuim*; NES 2020 *tuima*.

tuimasti *adv.* ’kiivaasti’ | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-19-[UT-E]] Waan ios iocu Jumalan ysteue / testelehin paramin taita osotta / henelle ombi wapa Eehto annetu / Mutta catzocan ettei hen **tuimasti** kipelly.

Johdos adjektiivista (→) *tuima*.

tuimaus *s.* ’kiivaus, ajattelemattomuus’ | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-618] O minun teckien / poisleicka minusta **tuijmaudhen** / wären cangiudhen / messeminen / laijskudhen / wnisudhen / mielen tylsseydhen

Johdos adjektiivista (→) *tuima*. Agricolan sana on käännös latinan sanasta *temeritas*.

► Gummerus 1955 397.

tuisku *s.* ’tuisku, voimakastuulinen lumipyry’ | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-9] **Tuyskun** / Lumen / wilun / ia packan. kylle mine saathan matkan.
- [A-III-333-[PS-83:16]] Jwrinin wainoa heite sinun Twlispäälles / ia hemmestyte heite sinun **Tuiskuillas**.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Sen alkuperä on epäselvä. Se näyttää rakenteeltaan johdokselta, mutta sanavartalon alkuperästä ei ole muuta selitystä kuin että se on sävyltään deskriptiivinen. Samasta vartalosta on muodostettu myös verbi *tuiskia*. Suomen murteissa esiintyvä *tuiska* merkitsee äksyä tai äkkipikaista

ihmistä, joten kysymyksessä saattaa olla äänteellisesti motivoitu ja nimenomaan vihaista ääntelyä jäljittelevä sanavartalo.

► SKES 1975 *tuiska*; SSA 2000 *tuiskia*, *tuisku*; EES 2012 *tuiskama*; NES 2020 *tuisku*.

tukahuttaa v. 'tukahduttaa' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-188-[LK-8:7]] Ja mwmat langesit Orientappuroiten sekan / ia Orientappurat ynne yleskeuit ia **tucahutit** ne.

Johdos verbistä (→) *tukkia*¹.

tukea → **tueta**

tuki s. 'tuki, pystyssä tai paikoillaan pitävä esine t. voima' | (1544) 13 esiintymää

- [A-I-455] JUmala / ioca olet Inhimillisen heickoudhen aijnowa **tuki** / osotta meiden saijrasten pälle / sinun awus woijma
- [A-I-718] Auita hende caikissa wastoinkieumisesa / Ole henen **tukens** ja turuans / caikissa tuskissa
- [A-III-24] O HERra caikiualdias Jumala / catzo armolisesta meidhen rukoxen pein / ia ole Auioskeskon **tuki** ia turua.
- [A-III-276-[PS-46:8]] Se HERRA Zebaoth on meiden cansan / se Jacobin Jumala ombi meiden **Tuken**.

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä. Etäsukukielistä ei varmoja vastineita tunneta. Tästä huolimatta sana katsotaan yleensä vanhaan perintösanastoon kuu-luvaksi.

► SKES 1975 *tuki*; SSA 2000 *tuki*; EES 2012 *tugi*; NES 2020 *tuki*.

tukia s. 'tukija' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-714] Ombi meiden Turua ia **Tukia** / Oho Christilinen Lukia.

Johdos verbin (→) *tueta* variantista *tukea*.

tukita v. 'tukkia, sulkea' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-495] **Tukitze** meiden waijhingoidhen raghot / ette me sinun iodhattais / irstahasta puriechtisima
- [A-II-604-[1PT-2:15]] se ombi Jumalan tachto / ette te hyuelle töelle **tukitzetta** Hulluen ia tyhmein Inhimisten suun.

Johdos samasta vartalosta, josta on muodostettu verbi (→) *tukkia*. Agricolalla *tukita* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *kiinitukita*.

tukkia¹ v. 'tukkia, tukita, sulkea' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-167-[lis.ETB-O:9]] Mutta heiden Woijtons / he lukeuat heiden epäiimaloijdzens woijmahan / Ja tachtouat sinun lupauxes tyhijexi tehde / Ja poispsychkije sinun perimises / Ja **tukkia** nijnnen suuta / iotca sinua kijtteuet
- [A-II-425-[ROM-3:19]] iocainen Suu pite **tukittaman** / ia caiken Mailman pite Jumalan edes Vicapään oleman

Verbillä on vastine useissa lähisukukielissä. Sanavartalo on ilmeisesti vanha germaaninen laina, jonka lähtömuoto on kantagermaanin **stukk-* 'hyytyä'. Tätä edustavat esim. keskialasaksan *vorstocken* 'jäykistyä' ja keskiyläsaksan *verstocken* 'seisautua, jähmettyä'. Selitys on äänteellisesti moitteeton ja merkityksen osalta luonteva. Toisaalta on arveltu, että *tukkia* kuuluisi samaan yhteyteen kuin kimppua merkitsevä (→) *tukko* ja että monimerkityksisellä sanavartalolla olisi eräitä vastineita myös etäisemmissä sukukielissä. Vaihtoehtoista germaaninen lainaetymologia on kuitenkin paremmin perusteltu. Verbi on sopeutettu suomen kieleen kahtena eri johdostyyppinä, joko *tukkia* : *tukkii* tai *tukita* : *tukitsee*. Muutamat esiintymät, esim. *tukittaman*, voivat olla kumman tahansa verbin muotoja. Agricolalla *tukkia* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *kiin(n)itukkia*.

► SKES 1975 *tukkia*; SSA 2000 *tukkia*; Saarikivi 2007 SUST 253 342–344; LÄGLOS 2012 *tukkia*. *tukko*²; NES 2020 *tukkia*.

tukkia² s. 'tukkija' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-118-[JES-58:12]] Ja sinun cauttas pite se ylesraketteman / quin cauuan autiana on ollut / ia sinun pite ydhen perustoxen laskeman / ioca ijancaikisesta pysymen pite. Ja sinun pite cutzuttaman Lahon **tuckiaxi** / ia Tiedhein raiuoiaxi / ette sijnä asuaa sadaisijn.

Johdos verbistä (→) *tukkia*¹.

tuleminen s. 'tuleminen, saapuminen, tulo' | (1544) 38 esiintymää, myös Westh

- [A-I-116] Joca mös sen Taijwahan **tulemisen** halon quin meiden Töiden ja Ansion wscaluxesta caswapi / poisottais
- [A-I-677] Anna meiden rumihin sinun rauhasas leuette / ia meiden sielun leuosa olla / senpälle / ette hen sinun **tulemisestas** warinottaijs
- [A-II-90-[MT-24:3]] Sanos meille / coska teme tapactu? Ja mike ollepi sinun **Tulemises** mercki / Ja mailman lopun?
- [A-III-79] Sille ette Jumalus souitti itzense totisen / Lihan **tulemisen** cansa toimelisijn ia cunnialisijn prucamisijn / iotca seke rumijsta ette sielusta ia mös mieleste teudeliset ouat / quin on / ette hen tunsu nälgien / ianon / itcun / murehen / kynelet / wnen ia leuon.

Johdos verbistä (→) *tulla*. Agricolalla *tuleminen* esiintyy myös perusosana yhdysanoissa (→) *jällenstuleminen*, *kokoontuleminen*, *tygetuleminen*.

tulemus s. 'tuleminen, saapuminen, tulo' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-91-[MT-24:27]] Sille ninquin pitkesen tuli leimachta / Idheste ia näkypi haman Ländehen / Nin mös ombi Inhimisen Poigan **Tulemus**.

Johdos verbistä (→) *tulla*.

***tulenleikki** s. 'tulenliekki' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-597-[DAN-7:9]] NEite mine näin / sihenasti ette Stolit pandijn / ia se Wanha itzens istutti. Henen Waattens oli walkia ninquin Lumi / ia henen Pääns Hiuxet / ninquin pudhas willa. Henen Stolins oli sula **Tulenleikki** / ia henen Rattaans / paloit tulesta /

Yhdyssana, jonka alkuosana on substantiivin (→) *tuli* genetiivimuoto. Jälkiosa sisältää todennäköisesti painovirheen, ja tarkoitettu muoto olisi *liekki* (→ *tulenliekki*). Agricolan kielessä esiintyvällä (→) *leikki*-sanalla ei ole muissa yhteyksissä tuleen liittyviä merkityksiä.

tulenleimaus s. 'tulenleimahdus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-632-[HEB-1:7]] Mutta Engeleiste hen tosin sanopi / hen tekepi Engelinse Hengixi / ia henen Palueliansa **Tulenleimauxi**.

Substantiiveista (→) *tuli* ja (→) *leimaus* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla myös sanaliittona.

tulenliekki s. 'liekki' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-710-[ILM-19:12]] Ja henen Silmense ninquin **Tulenlieki** / ia henen Päsens monda Crunua / ia piti kirjoitetun Nimen / iota eikengen tienyt / waan hen itze.

Substantiiveista (→) *tuli* ja (→) *liekki* muodostettu yhdyssana. Sama yhdistelmä esiintyy myös nominatiivialkuisena (→ *tuliliekki*).

tulenpaiste s. 'tulen loiste t. loimu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-462-[JES-4:5]] Ja HERRA saattapi ylitze caiki sen Zionin woren asumisen / ia cussa ikenens se coottu on / Ylpeiue sawn ia Piluen / ia **Tulenpaisten** yli ööte palaman

Substantiiveista (→) *tuli* ja (→) *paiste* muodostettu yhdyssana.

tulenpalvelus s. 'tulen tms. epäjumalan palvelus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-130-[NEH-9:7]] Sine olet Herra Jumala / ioca Abram wlghoswalitzi / ia henen poijsweijt Caldeerin Wrist (Se on **tulenpalueluxest**) ia nimitit henen Abrahamixi

Substantiiveista (→) *tuli* ja (→) *palvelus* muodostettu yhdyssana. Sana viitanee Abrahamin synnyinkaupungissa Urissa harjoitettuun epäjumalanpalvelukseen.

tulensoitto s. 'tulisoihtu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-685-[ILM-8:10]] Ja se colmas Engeli Basunalla soitti / ia yxi swri Techti Taiuasta langesi / paistaua ninquin **Tulensoitto** / ia langesi päle colmanen osan Kymeiste ia Wesilechteiste.

Yhdyssana, jonka alkuosana on substantiivin (→) *tuli* genetiivimuoto. Sama yhdistelmä esiintyy Agricolalla myös nominatiivialkuisena (→ *tulisoitto*). Jälkiosa *soitto* 'soihtu' on murrasana, joka ei sellaisenaan esiinny Agricolan kielessä. Sen alkuperä on epäselvä. Sitä on arveltu johdokseksi murteellisesta verbistä *soittaa* 'suihkuta, hulmuta' (→ *soittaa*), mutta toisaalta *soitto* ja sen variantit *soittu* ja *soihtu* on katsottu alkuperältään deskriptiivisiksi sanoiksi.

► SKES 1969 *soihtu*; SSA 2000 *soihtu*; NES 2020 *soihtu*.

tuleva a. 'tuleva, tulevaisuuteen sijoittuva' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-625] Hywuydhese aijna ia loppun sachka / hama **tuleuahan** ja ijancaikisen elemehen luoja pysymys
- [A-II-650-[HEB-11:20]] Uskon cautta siugnasi Isaac nijste **tuleuista** Asioista Jacobin ia Esau.
- [A-III-766-[MAL-4:1]] SILLE catzo / Yxi peiue tulepi / ionga palaman pite / ninquin Ughnin. Silloin pite caiki Ylencatzoiat / ia Jumalattomat Olki oleman. Ja se **tuleua** peiue pite heite ylessytyttemen

Verbin (→) *tulla* partisiippimuoto, jota käytetään adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös normaalin taivutusparadigman osana. Agricolalla *tuleva* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *jälkeentuleva*.

tulevainen a. ja s. 'tuleva, tulevaisuuteen sijoittuva; tuleva asia t. tapahtuma' (1544) 65 esiintymää, myös Westh

- [A-I-370] ILlalla HERRA Christus sijtte hautan pandin / Joca meiden **tuleuaijn**en elemisen toijuo ombi / Callilla woiteilla hen woijeldin / ninquin Ramatut sanoit /
- [A-II-611-[2PT-E]] Senteden hen warustau heite sijne toisesa lughusa nijldä Falskilda **tuleuaisilda** Opetailda / iotca töiden cansa waeldauet Ja nijnen cansa kieldeuet Christusen

- [A-I-529] Ennenquin he tapachtuut / nijn sine ne tiedhet **tulewajijset**
- [A-II-464-[1KOR-3:22]] Olis echke Eleme eli Coolema / taicka nykyset eli **tuleuaiset** caiki ouat teiden omanna
- [A-III-207] **Tuleuaisia** hen ennustapi.

Verbin *tulla* partiisiippimuodosta (→) *tuleva* johdettu adjektiivi. Sama muoto esiintyy myös futuurin funktiossa käytetyn liittopreesensin pääverbinä (esim. [A-II-649-[HEB-11:8]] *wlosmeni / ia ei tiennyt cuhunga hen* oli tuleuainen). Agricolalla *tulevainen* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *jälkeentulevainen*, *jälkiintulevainen*, *tygetulevainen*.

tuli s. 'tuli, liekit, palaminen, palo; tulipalo' (myös kuv.)
(1544) 222 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-II-220-[LK-17:29]] Mutta sine peiuene coska Loth Sodomast wlosmeni / nin satoi **Tulda** ia Tulikiui Taiuahast / ia cadhotti caiki.
- [A-I-496] Ja minun Eijteni codhosa / lapsudhesani / **Tulesa** / wedhesse / ia moninaisis muissa / ninquin monen tapachtu ennen oikeet aijka / etzine sallinut minua huckumahan
- [A-III-732-[SAK-3:2]] Eikö teme ole yxi Kekäle / ioca **Tulesta** temmattu on?
- [A-I-564] HERRA Jumala / taiualinen Ise / sinua me kijteme / ettes meiden tedhen sinun aijnocaijses colemahan annoit / ettes meidet synnin colemast / ia heluetin **tulesta** wapadhaijsit
- [A-I-646] Anna ette minun sijelun palaijsi sinun rackaudhes **tulesa**.
- [A-III-143] Ettes meiden honet / calut ia cartanot / **tulesta** / ia muista wahingoista warielisit.
- [A-III-751-[SAK-13:0]] Ja echke caxi Osa langeuat / nin se Colmas **Tule[n]** / se on / Ristin cautta / wiedhen / coetellan ia kircastetan

Sanalla on etymologisia vastineita itämerensuomesta samojedikieliin asti. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Sakarjan kirjan esimerkistä [A-III-751-[SAK-13:0]] puuttuu nasaaliviiva, ja tarkoitettu muoto on *tulen*. Agricolalla *tuli* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *kiirastuli*, *pitkäisentuli*.

► SKES 1975 *tuli*; SSA 2000 *tuli*; EES 2012 *tuli*; Heininen Vir. 2014 118; NES 2020 *tuli*.

tulikiveinen → **tulikivinen**

tulikivi s. 'rikki (S)' | (1548) 7 esiintymää

- [A-II-220-[LK-17:29]] Mutta sine peiuene coska Loth Sodomast wlosmeni / nin satoi Tulda ia **Tulikiui** Taiuahast / ia cadhotti caiki.
- [A-II-689-[ILM-9:18]] Neiste colmista Witzauxista tapettin colmas osa Inhimisiste / Tulesta Sauusta / ia **Tulikiuesta** iotca heiden Suustans wloskieuit
- [A-III-226-[PS-11:7]] Hen andapi sata ninen Jumalattomadhan päle Paulat / Tulen ia **tulikiuiä** / ia andapi heille Twlispäädh palcaxi.

Substantiiveista (→) *tuli* ja (→) *kivi* muodostettu yhdyssana. Taivaalta satava tulikivi viittaa ilmeisesti tulivuorenpurkauksiin. Rikkiä on aiemmin käytetty apuvälineenä tulen iskemisessä.

tulikivinen, -kiveinen *a.* 'rikkiä sisältävä, rikinkatkuinen, rikinkeltainen' (1548) 3 esiintymää

- [A-II-713-[ILM-20:10]] Ja se Perkele ioca heite wiettelä / heitetin Tulisen ia **Tulikiuisen** Jeruen / iossa seke se Peto ette se falski Propheta oli / ia pite piijnattaman peiue ia ööte ijancaikisesta ijancaikisehen.
- [A-II-689-[ILM-9:17]] ia sillens minä näin ne Orit Näghosa / ia iotca heiden pälens jstuit / heille olit tuliset ia Kellaiset ia **Tulikiueiset** Pantzarit
- [A-III-480-[JES-30:32]] HERRAN Hengen pite sen ylessytyttemen ninquin iongun **Tulikiuisen** wirdhan.

Johdos substantiivista (→) *tulikivi*.

tuliliekki *s.* 'tulenliekki' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-207-[PS-104:4]] Sine ioca teet Engelis Twlexi / ja sinun paluelias **tuliliekixi**

Substantiiveista (→) *tuli* ja (→) *liekki* muodostettu yhdyssana. Sama yhdistelmä esiintyy myös genetiivialkuisena (→ *tulenliekki*).

tulinen *a.* 'tulinen, tulikuuma, palava, liekehtivä, kiihkeä' | (1544) 27 esiintymää

- [A-I-224-[lis.DANC-0:0]] Kitoswirsi ionga ne colmet Mieste / Sadrach / Mesach / ia Abednego **tulisesa** wghnisa Babilonias weisasit
- [A-III-202] hen monet temen Mailman Pämiehen / Perkelen / hirmuiset ioonet / **tuliset** noolet / kiusauxet / ia woimat oli ylitzewoittanut
- [A-I-629] O Adonaij / ia Israelin hoonen haltia / ioca **tulises** pensahas Mosesellen ilmaunsit
- [A-II-315-[AP-2:3]] Ja heille näwyit wileskellyt kielet ninquin **Tuliset** / Ja ne istuit itzecunghin heidhen Pälens.
- [A-I-650] SInun palueliaijs sydhemet / O HERRA / yleswalghaijse pyhen hengen armolla / Ja anna heille **Tulinen** puhen ia iotca sinun Sanas sarnauat / anna heille awudhen liseys

Johdos substantiivista (→) *tuli*.

tulipalo *s.* 'tulipalo, tuhoa tuottava palo' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-707-[ILM-18:9]] Ja pite hende idkemen ia parcuuat henen ylitzens Kuningat Maan päle / iotca henen cansans Hauristelit ia Hercuisa elenyet ouat / coska he näkeuet henen **Tulipalons** Sawn

- [A-III-404-[PS-120:0]] Propheta / rucolepi warielta Walecteleuast Kieleste / se on / Jumalattomast Opista / ia Opettaista / iotca sen oikian Opin raiskauat ia turmeleuat / Ja ne Jumaliset Opettaiat wihauat. Jonga hen werdautta tereuille Nonilla [po. Nolilla] / ia swrella Culolla eli **Tulipalolla**.

Substantiiveista (→) *tuli* ja (→) *palo* muodostettu yhdyssana.

tulisoitto s. 'tulisoihu' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-379] Sijtte calki lehesty / opetuflapset pakenit / Ja ne nelkeiset Sudhet kiliughit **tulisoijtolla** / whckaten he lehennyit
- [A-II-297-[JH-18:3]] Coska nyt Judas oli ottanut cansans Jouckon / ia ylimesten Pappeden / ia Phariseusten Palueliat / tuli hen sinne **Tulisoittoin** / Lychtyden / ia Otain cansa.
- [A-III-168-[MT-26:47]] Judas yxi nijste cadhestatoistakymmenest – – käui hen heiden edhellense ia tuli sinne mieckain ia seuesten / **tulisoittoin** ia lychtuen cansa.

Substantiiveista (→) *tuli* ja *soitto* 'soihu' muodostettu yhdyssana. Sama yhdistelmä esiintyy Agricolalla myös genetiivialkuisena (→ *tulensoitto*).

tulkita v. 'tulkita, kääntää kielestä toiseen; selittää' | (1543/1559) 36 esiintymää

- [A-O-24] **Tulkittu** Somen Turus / Mutta paynettu Stocholmisa Amund Lauritzen poijalda Herran syndimen Wodesta.
- [A-III-214-[PS-E:0]] Muistas sis Rucollesas heite / iotca **Tulkitzit** Somexi Neite.
- [A-III-660-[OB-E:0]] OBadia **tulkitan** HERRAN Palueliaxi / ioca lwllan Ahabin ia Jezabelin aicana olluexi / ioca ketki Sata Prophetat Coopasa.
- [A-II-487-[1KOR-14:00]] Mielen cansa puhua / merkitze / wlostoimitta / **tulkita** ia selitte
- [A-III-185-[LK-24:27]] Ja hen rupesi Mosesist / ia caikist Prophetaist / ia **tulkitzi** heille caiki Kirioituxet / iotca heneste sanotut olit.

Johdos substantiivista (→) *tulkki*. Agricolalla *tulkita* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ulostulkita*.

tulkitus, -os s. 'käännös, tulkitseminen, selittäminen' | (1548) 7 esiintymää

- [A-II-19-[UT-E]] Elken sis iocu Christittu ia Jumalinen Inhiminen / taica temen P. kirian Lukia / site pahaxi ottaco / ios tesse esken alghetussa Somenkielen **Tulkituxes** / iotakin osa olla exytty / outo ia camala / eli wdhesti pandu.
- [A-III-539-[JER-14:14]] He sarnauat teille walhet Näghyt / **Tulkituxet** / Epeiumaludhen / ia heiden sydhemens wiettelxyet.

- [A-III-595-[DAN-2:30]] senteden ombi se minulle ilmoitettu / Ette sen **Tulkitos** pidheis Kuningalle tietteuexi tuleman / ia sine saisit sinun sydhemes aiatoxet tiete.

Johdos verbistä (→) *tulkita*. Agricolalla *tulkitus* esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (→) *ulostulkitus*.

tulkki s. 'tulkki, kielenkääntäjä, selittäjä, ennustaja' | (1548) 5 esiintymää

- [A-III-756-[MAL-E:0]] TEME Maleachi on se wimeinen nijste Cadhestoistkymmenist Pienimist Prophetist (iotca coconans ouat vlosprentetut) ionga Nimen ne Seitzemenkymmende **Tulkit** / iotca Wanhan Testamentin Ebraicast / nin Grekin kieleen kensit / Egyptin Kuningan Ptholemein Philadelphin rucouxen ia Culutoxen cautta – vlostulkitzit / sanouat merkitzeuen / HERRAN Engelixi.
- [A-II-110-[MK-E]] MArkus oli Petarin Opetuslapsi ia **Tulki** / sen ielken quin hen oli cwlut Petarin sarnauan / nin hen kirjoitti Lyhykeisen Euangeliumin / että weliet Romisa hende rucoilit.
- [A-III-468-[JES-8:19]] Coska he sis teille sanouat. Kysyket Noidhille ia merkien **tulkille** / iotca iaritteleuat ia tutkiuat / nin sanocat. Eikö iocu Canssa madha Jumalans ielkin kysyue?

Sana on perinteisesti katsottu lainaksi skandinaaviselta taholta, mutta on mahdollista, että se on lainattu suoraan muinaisvenäjän sanasta *tŭlkŭ*, josta myös skandinaaviset sanat, mm. ruotsin *tolk*, ovat peräisin. Agricolalla *tulkki* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *merkkeintulkki*.

► Streng 1915 239–240; SKES 1975 *tulkki*; SSA 2000 *tulkki*; SAOB 2006 *tolk*¹; NES 2020 *tulkki*.

tulla v. 'tulla, saapua, joutua, johtua; muuttua, tulla joksikin; pitää, täytyä' (1543) 2999 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-10] Sielte on **tuleua** domitzeman eleuet ia colluet.
- [A-I-103-[PS-95:1]] **TULcaat** / weisatkam HERRALLE / Ja iloihtkam meiden Autuudhen Turuan edhese.
- [A-II-392-[AP-28:13]] Ja quin me sielde ymberipurectima / ia **tulima** Rhegiumijn / Ja ydhen peiuen ielkeen / puhalsi Lounat twli / nin ette me toisna peiuen **tulima** Puteolihiin
- [A-II-152-[MK-14:38]] Waluocat / ia rucolcat / ettei te **tulisi** kiusauxeen.
- [A-I-532] Sielde se **tule** / ette minulle ombi halu hywehen pein
- [A-III-748-[SAK-11:17]] **Tulcaan** Miecca heiden Käsiuardhens päle / ia heiden oikian Silmens päle.
- [A-I-203-[PS-34:23]] HERRA hen kirwotta henen palueliains sielut / ja caiki iotca henen pällens toijuouat / he **tuleuat** nuchtetomaxi.
- [A-III-189-[MK-16:16]] Joca wsko ia **tule** castetuxi / se **tule** autuaxi. Mutta ioca ei wsko / se **tule** cadhotetuxi.
- [A-I-175-[JER-31:19]] minun **tule** kerssiä site pilca / ionga mine ennen ansaitzin.
- [A-II-262-[JH-3:30]] Henen **tule** caswa / mutta minun pite wähenemen.

- [A-II-228-[LK-20:25]] Andacat sis Keisarin mite Keisarin **tule** / ia Jumalan mite Jumalan **tule**.

Verbillä on etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä ja muutamissa etäsukukielissä. Se lasketaan kuuluvaksi vanhaan perintösanastoon. Agricolan kielessä tulla ei varsinaisesti esiinny futuurin apuverbinä, mutta perusmerkityksensä pohjalta se voidaan monissa tapauksissa tulkita tulevaisuuteen viittaavaksi. Rakenteessa, jossa *tulla*-verbi yhdistyy translatiivisijaiseen passiivin partisiippimuotoon (*tulee kadotetuksi*), sen muistuttaa perifrastisen passiivin apuverbiä. Agricolan kielessä on myös *tulee*-muodon yksipersonaista käyttöä, ja tällaisessa tapauksessa se muodostaa nesessiivirakenteen, joka ilmaisee välttämättömyyttä. Agricolalla *tulla* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *alastulla*, *alatulla*, *edelläulla*, *edesulla*, *jälleulla*, *kohtaantulla*, *kokoontulla*, *lähestulla*, *läpisetulla*, *pahemaksitulla*, *poistulla*, *päälletulla*, *sisälletulla*, *tygetulla*, *ulostulla*, *yhteentulla*, *ylestulla*, *ylitsetulla*.

► Ikola 1949 239–240; SKES 1975 *tulla*; Kiuru 1988c; SSA 2000 *tulla*; EES 2012 *tulema*; NES 2020 *tulla*; Häkkinen 2022 160.

tulli s. 'tullirakennus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-115-[MK-2:14]] Ja quin Jesus ohitzemeni / näki hen Leuin Alphein poian / istuuan **Tullin** tykene / ia sanoi henelle / Seura minua.

Laina ruotsin sanasta *tull*.

► Streng 1915 240; SKES 1975 *tulli*; SSA 2000 *tulli*; SAOB 2009 *tull*²; NES 2020 *tulli*.

tullihuone s. 'tullirakennus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-44-[MT-9:9]] Ja quin Jesus sielde ohitzekieui / näki hen Inhimisen **tullihones** istuuan / nimelde Mattheus / Ja hen sanoi henelle / Seura minua.

Substantiiveista (→) *tulli* ja (→) *huone* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät kerran myös sanaliittona, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 116.

tulo s. 'sato, vuodentulo (myös kuv.); tuleminen, saapuminen' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-805] Wariele **tulo** / elo / ia laiho pellon pälle / ia caiki cariat pahoijsa taudheijsta / myrckyste / metzeleijste / ia caikinaijsista wahingoijsa *etc.*
- [A-II-510-[2KOR-9:10]] se ioca Siemenen Kylueijelle oijenda / Hen mös oijenda teille Leuen södhexenne / ia Lisepi teiden Siemenen / ia casuattapi sen teiden Wanhurskaudhen **tulon**
- [A-III-236-[PS-19:0]] Christusen **Tulosta** / ia henen Cunniolisesta Voitostans.

Johdos verbistä (→) *tulla*. Agricolalla *tulo* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *suvitulo*.

tunkea v. 'ahdistaa, pakottaa, tunkea t. työntää väkisin, tunkeutua' (1544) 10 esiintymää

- [A-II-7-[UT-E]] Nin me mös näem / ettei hen wadhi taica **tunge** / mutta ysteuelisest haucuttele ia sanopi / Autuat ouat ne keuhet *etc.*
- [A-I-638] Site eij Perkele taijdha kerssiye / mutta tadhon olla meiden Jumalan sinun sijasas / Sinun Sanas edheste hen tachto meille **tunghe** henen walehens.
- [A-II-637-[HEB-4:12]] Sille ette Jumalan Sana ombi Eleue ia Woimalinen / ia teräuembi quin iocu caxiteräinen Miecka / ia lepitze **tungepi** / sinhenasti ette se Sielun ia Hengen eroitapi / ia ydhymet ia Luud
- [A-III-635-[JOEL-2:8]] Eikengen toistans este / Waan cukin pite henen asetoxesans matkustaman. Ja quin he **tungeuat** ia sisellangeuat / nin eipe he haauoiteta.

Verbillä on vastineita useimmissa lähisukukielissä. Etäsukukielistä osoitetut vastineet ovat epävarmoja ja kiistanalaisia. Sanavartalolle on ehdotettu myös germaanista lainaetymologiaa, mutta se ei ole saanut yleistä kannatusta. Agricolalla *tunkea* esiintyy myös perusosana yhdyssverbissä (→) *sisälletunkea*.

► SKES 1975 *tunkea*; SSA 2000 *tunkea*; Saarikivi 2007 SUST 253 340–341; LÄGLOS 2012 *tunkea*; EES 2012 *tungima*; NES 2020 *tunkea*.

tunkio s. 'tunkio, lantakasa, jätekasa' (kuv.) | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-34-[MT-5:00]] Nin mös Sarnaiat pitä Syndi rangaseman sanalla Ellei he cadhotuxen / **tungion** ia sondan tahdho polietta.

Sanalla on vastine vain karjalassa. Se on vanha germaaninen laina, joka kuuluu maatalouskulttuurin sanastoon. Rekonstruoitua germaanista alkumuotoa **dingiōn*-edustaa mm. nykyruotsin *dynga* 'lanta, sonta'. Agricolalla *tunkio* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *sontatunkio*.

► Thomsen 1869 154; SKES 1975 *tunkio*; Hofstra 1985 71; SSA 2000 *tunkio*; LÄGLOS 2012 *tunkio*; NES 2020 *tunkio*.

tunnostos → **tunnustus**

tunnostähti → **tunnustähti**

tunnusmerkki s. 'tunnusteko, ihmeteko' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-372] Ja Jwttahilda sine ylencatzottin **tunnusmerckille** kircastettin / Canssalda palmudhen cansa cunnioitettin
- [A-II-236-[LK-23:8]] Coska nyt Herodes näki Jesusen / ihastui hen sangen / Sille ette hen io cauan halasi hende nähhexens / Sille ette hen oli palion cwillut heneste / ia toiwoi henelde iongun **tunnusmerckin** näkeuens.

Yhdyssana, jonka jälkiosana on substantiivi (→) *merkki* ja alkuosana (→) *tuntea*-verbistä johdettu substantiivi *tunnus*. Tämä ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana vaan ainoastaan kompleksisten sanojen osana.

tunnustaa v. 'todistaa, tunnustaa, myöntää, saada tunnustusta' (1544) 119 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-82-[JH-1:8]] Eij hen ollut se walkeus / Mutta hen oli lehdetetty **tunnustaman** walkeudhesta
- [A-II-273-[JH-9:22]] io olit Juttat keskenens nin päätenyet / Ette ios iocu piti henen **tunnustaman** Christusexi / se pite wlosheittemen Sinagogista.
- [A-I-128-[NEH-1:6]] mine nyt sinua rucoelen / sekä ööle / ia päiuel sinun palueliaijs tehden / Israelin lasten / Ja **tunnustan** Israelin lasten synnit / iotca me sinun wastas rickonut olema
- [A-III-320-[PS-76:11]] Quin sine iongun Inhimisen nuctelet / nin sine sijte **tunnustetaan** / Ettes hangittu olet muita mös nucteleman.

Johdos substantiivista *tunnus* (→ *tunnusmerkki*), joka puolestaan on (→) *tuntea*-verbin johdos.

tunnustaja s. 'todistaja, (uskon) tunnustaja' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-443] sinun Martijris ia **tunnustaijas** wahwudhen tiedem / madhaijsim mös / ijancaikisesa ilosa / heiden seurastans / remuita
- [A-II-609-[1PT-5:1]] NIjte Pappia iotca teiden seasan ouat / mine manan / Joca mös olen Pappi / ia Christusen pinan **tunnustaija** / ia osalinen sijnä Cunniasa ionga pite ilmei tuleman.
- [A-I-444] CWle HERRA meiden rucouxet / iotca me / sinun pyhes **tunnustaijas**. N. iuhlana edhestoothama

Johdos verbistä (→) *tunnustaa*.

tunnustos, -us, tunnostos s. 'tunnustus, todistus' | (1544) 21 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-101-[HEB-10:23]] Sijtte pitekem Toijuouxen **tunnustos** ilman caiketa waijnota / (sille se / ioca sen lupasi / on wscolinen)
- [A-I-844] Nyt seurauat ne Colmet Wscon **tunnustost** / quin ouat. Apostolitten / Nijcenan / ia Athanasiusen.
- [A-I-599] O Ise caikiwaldias Jumala / poica / ja pyhe hengi / tulcohon meiden Rumin ja sielun teruehydhexi / temen Sacramentin nautitzemus / Ja se ijancaikinen pyhe colminaijsudhen / ia mös sen saman erijemettömen ychteudhen **tunnustus**
- [A-II-43-[MT-8:00]] Sille että Laki meidhen pälen canda ia on yxi **tunnustos** meidhen syndien ylitze Samalla moto mös tesse.
- [A-II-43-[MT-8:00]] Heille todhistuxexi) Moses cutzupi Lagin yhdexi **tunnustuxexi** Canssan päle.

- [A-II-192-[LK-9:5]] Ja cukaikenens ei teite wasteru / nin vlosmenget sijte Caupungist ia muldakin mos pudhistacat teiden ialghoistan heiden wasters **tunnostoxexi**.
- [A-III-202] Ja mutamat ouat Confessiones seu Gratiarumactiones / se on / **Tunnustoxet** ia Kijtoxet.

Johdos verbistä (→) *tunnustaa*.

tunnus|tähti, tunnos- s. 'tunnusteko, ihmeteko' | (1544) 22 esiintymää

- [A-I-323-[AP-4:30]] ia wlgosojenna sinun Kätes / site warten / ette Terweys / ia **Tunnustechti** / ia Ihme / tedhäisijn / Sinun pyhen lapses Jesusen Nimen cautta Amen.
- [A-II-149-[MK-13:22]] Sille että wäret Christuset ylesnouseuat ia falskit Prophetat iotca merckie ia **tunnustechti** tekeuet / ette he mös ne vloswalitudh petteuet / ios se taidhais olla.
- [A-II-13-[UT-E]] Jos nyt iombicumbi pidheis wnotettaman / Christusen Teghot / eli henen Oppins / Nin meiden pideis paramin paitzi oleman henen Ihmelisiste Toistens eli **Tunnostehdhistens** / quin henen Opistans.
- [A-III-521] Jalo Weisu wanhoist Jumalan **Tunnustedheist** ia Hyuisteghoist / ioilla hen Uskons wahuista

Yhdyssana, jonka alkuosana on (→) *tuntea*-verbistä johdettu substantiivi *tunnus* (→ *tunnusmerkki*) ja jälkiosana substantiivi (→) *tähti*, joka tässä yhteydessä tarkoittaa 'merkkiä'. Samat osat esiintyvät kerran myös sanaliittona, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 116.

tuntea v. 'tuntea, tunnistaa, havaita, aistia; olla sukupuoliyhteydessä' (1544) 412 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-110-[5MS-32:17]] He wffrasit perkeleillen / ia eij heiden Jumalallens. Nijllen Jumaloillen / ioijta he eij **tundenet** / Nijllen wsillen / iotca eijuet ennen olluuat / Quita heiden Isense eijuet ole cunnioijttanuet
- [A-II-425-[ROM-3:17]] eiuet he rauhan tiete **tundeneet**
- [A-I-326-[JH-17:25]] Wanhurscas Ise / eij ole mailma **tundenut** sinua / mutta mine **tunsin** sinun / ia nämät **tunsit** / ettes minun ledhetit
- [A-I-320-[SIIR-51:26-27]] Mine oijensin käteni Taijuasta codhen / Nin minun Sielun walistettin wisaudhen cautta / ette mine **tunsin** minun Tyhmyten
- [A-II-390-[AP-27:39]] Coska nyt peiue oli / eiuet he **tundeneet** maata. Mutta he astasit ydhen Lahden / iossa oli yxi randa / iohonga he aijatelit Hahden piti cwlkeman / ios se olis madholinen.
- [A-III-79] Sille ette Jumalus souitti itzense totisen / Lihan tulemisen cansa toimelisijn ia cunnialisijn prucamisijn / iotca seke rumijsta ette sielusta ia mös mieleste teudelisiet ouat / quin on / ette hen **tunsi** nälgien / ianon / itcun / murehen / kynelet / wnen ia leuon.

- [A-III-137-[1MS-4:1]] Ja Adam **tunsi** Heuam henen Emendens / ioca sijtti ia synnytti Cain

Verbillä on vastineita kaikissa lähisukukielissä ja useissa etäsukukielissä. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Agricolalla verbistä esiintyy myös konsonanttivartaloineen variantti (→) *tuta*.

► SKES 1975 *tuntea*; SSA 2000 *tuntea*; EES 2012 *tundma*; NES 2020 *tuntea*.

tuntematoin a. 'tuntematon, tietymätön' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-298-[PS-90:8]] Sille meiden pahateghot sine asetat etehes / Meiden **tundemattomat** Synnijt walkiahan sinun Caswos ethen.
- [A-III-345-[PS-90:8-R]] **Tundemattomat**) Se on / Adamin syndi – – Jolla Coolema ansattu on / ia ei Mailma quitengin nijste miten tiedhe.

Verbin (→) *tuntea* kielteinen partisiippi, joka on kiteytynyt adjektiiviksi. Sanaliitto *tuntematoin synti* tarkoittaa 'perisynti'.

tunteminen s. 'tunteminen, tietäminen, selvittäminen, tuntemus' (1544) 82 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-89] Mine Michael Olaui Agricola / Jumalan epekeluotoijn paluelia / henen pyhen Poians Euangeliumisa / toijwotan Armon / rauhan / laupiudhen / ia Jumalan teydhelisen **Tundemisen** Jesuses Christuses meiden harrasanna / ijancaikisen ilon ia Elemen cansa Amen.
- [A-I-473] Ette me mös sen Christusen rackaudhen tundesima / ioca mwtoin caiki **tundemiset** ylitze kieupi
- [A-II-459-[1KOR-1:5]] Ette te oletta caikissa henen cauttans / rickaxi tehdyt caikissa Opissa ia caikessa **Tundemises**.
- [A-II-384-[AP-25:21]] Mutta quin Pauali lyckäsi asians Keisarin **tundemisen** ala / nin mine annoin henen ketkette / sihenasti ette mine lehetaisin he[n]en Keisarin tyge.
- [A-III-698-[HAB-2:14]] Sille Maan pite teunens tuleman sijte HERRAN Cunnian **Tundemisesta** / ninquin ne wedhet iotca Meren peitteuet.

Johdos verbistä (→) *tuntea*. Agricolalla *tunteminen* esiintyy myös perusosana yhdysanoissa (→) *epätunteminen*, *keskentunteminen*.

tuntemus s. 'tunteminen, tietäminen, tuntemus, tunnustaminen' | (1544) 16 esiintymää

- [A-I-461] Sinun **tundemuxes** pyhein Ramatuin cautta / se ombi tosin elettepe roca
- [A-I-832] Teme cappale loomisen tundemisesta ombi / Mutta loomisen **tundemus** on / ette me wissiste tunnema / eij cuuattulla lwlolla / Jumalan lehestyuen autaijaxi / rautizijaxi / ia holhoijaxi *etc.*
- [A-II-501-R] casuoisa) se on Christusen **tundemus** / ia ei Mosesen casuo / ioca on lain **tundemus** / sille Christusen cautta me Jumalan tunnema

- [A-III-367-[PS-106:0]] Tesse ombi mös Rippi eli Syndein **Tundemus** ia Ilmoitus

Johdos verbistä (→) *tuntea*. Agricolalla *tuntemus* esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (→) *epätuntemus*.

tuntija, tuntia s. 'tietäjä, tuntija, maagi' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-26-[MT-2:00]] Wijsaat Jotca Mattheus *Magos* cutzupi / ne ouat Loonnon **tundijat** ia wijsat Papit Persias olluat.
- [A-II-354-[AP-15:8]] Ja Jumala sydhemen **tundia** todhisti heiste / ia annoi heille pyhen Hengen ninquin mös meillengi

Verbistä (→) *tuntea* johdettu tekijännimi.

tunto s. 'tunto, tunteminen, tuntemus, mieli, aisti' | (1544) 28 esiintymää

- [A-I-281] Achkera Rucous Jumalan tyge / iossa ihmelisest hoghatan Synnein **tunnosa** / Sydhemen kiwosa / HERRAN wihan / whckauxen ja Surman hirmusudhes / rucoeldaua Se xxxviiij. Ps.
- [A-I-531-[ROM-7:23]] Sille mine tunnen minun rumisani synnin lain / wastansanouan minun mieleni lakia / Ja wiewen minua fa[n]gina monessa cwlemahan lihan **tundo** / enge woij hende wistan seiso
- [A-I-600] O HERRA Jumala sinua me rucolema / ette sinun taiualises lahijas teko / ja waickutus / meiden rumit / ia meiden sielut omistais / senpälle / etteij meiden **tundo** meisse / mutta henen woijmans alati meite ennetei
- [A-I-530] Sille Inhimisten **tunnot** wsein wietellehen domites / wietellehen mös temen Mailman racastaijat / näkyweisije waijuoin racastain
- [A-III-716] NE Widhet **Tunnot** Ulcoiset / säsi hen meille Ychteitzet.

Johdos verbistä (→) *tuntea*. Agricolalla *tunto* esiintyy myös perusosana yhdys-sanoissa (→) *epätunto*, *omatunto*.

tuo pron. 'tuo' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-43-[MT-8:31]] Nin percheleet rucoilit hende ia sanoit / Jos sine wlgosaiat meite / nin salli meiden menne **toon** sica lauman siselle.

Pronominivartalolla on vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Se kuuluu iki-vanhaan perintösanastoon. Samantapaisia pronomineja on osoitettu myös muista kielikunnista.

► Joki 1973 SUST 151 330–331; SKES 1975 *tuo*; SSA 2000 *tuo*; EES 2012 *too*; NES 2020 *tuo*.

tuoda v. 'tuoda, kuljettaa lähemmäs t. paikalle, tuottaa, korjata (satoa)' (1544) 85 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-91] Pijan Christus **toopi** domion.

- [A-I-364] O HERRA Jesu Christe / eleuen Jumalan poica / ioca
Ensimeiselle hetkelle peijues / olet pilatuxelle **tootu** / sine domaritten
domari / cowiman domion kersit
- [A-II-255-[JH-4:33]] Nin sanoit Opetuslapset keskenens / Lienekö iocu
henelle söteuete **toonut**?
- [A-I-70] Pyhe Clemet Taluen **too**. Petarin Stoli Keween szoo.
- [A-I-615] Kylle he woijuat Sanoiija caiotella / mutta eij he **too** henge.
- [A-III-786-[5MS-28:39]] Winatarhan sinun pite istuttaman ia
rakendaman / Mutta ei ychten Wina iooman eli **tooman**. Sille madhot
pite sen culuttaman.
- [A-III-489-[JES-43:6]] Mine tadhon sanoa Pohiaisel / **Tooxtenne** /
Ja Etelet / Ele kielle. **Tooxtenne** minun Poicani taambata / ia minun
Tyttereni hamast Mailman lopusta.

Verbillä on vastineita kaikissa lähisukukielissä sekä useissa etäsukukielissä samo-jedikieliin asti. Vastineita on esitetty myös indoeurooppalaisista kielistä, ja yhtäläisyydet on tulkittu eri yhteyksissä joko ikivanhoiksi lainoiksi indoeurooppalaiselta taholta tai sitten osoitukseksi kielikuntien välisestä alkusukulaisuudesta. Näistä lainavaihtoehto on todennäköisemmin oikea. Indoeurooppalaisia vastineita edustavat esim. muinaisintian *dā-dāti* '(hän) antaa' ja liettuan *dūoti* 'antaa'. Sanan laaja levikki molempien kielikuntien puolella on joka tapauksessa osoitus siitä, että verbi kuuluu kummallakin taholla vanhimpaan tunnettuun sanastokerrostumaan. Agricolan *Tooxtenne* "tuoks tänne" on lausefoneettinen kokonaisuus, joka sisältää *tuoda*-verbin käskymuodon, persoonapronominin lyhentyneen muodon ja ad-verbin yhdistelmän. Alkuosana on verbin (→) *tuoda* arkaistinen käskymuoto *tuok*, jossa on säilyneenä imperatiivin tunnus *-k*, sen jäljessä on *sinä*-pronominin pika-puhemuodosta *sä* syntynyt *-s*-päätte (< *tuok sä* 'tuo sinä'). Agricolalla *tuoda* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *edestuada*, *jällenstuoda*, *sisäl(le)tuoda*, *tyge-tuoda*, *ulostuada*.

► Sköld 1960b KZ 76 27–33; Rapola 1965 232; Joki 1973 SUST 151 331; SKES 1975 *tuoda*; UEW 1988 529–530; Koivulehto 1991 63–65; SSA 2000 *tuoda*; EES 2012 *tooma*; NES 2020 *tuoda*.

*tuodatänne → tuoda

tuoja s. 'tuoja' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-730] Sine olet se teruehydhen **toi**ja kerme corckialle patzalle kijnitetty /
lise telle pickuraijselle caualutta / sen paha elkisen kermen ionija /
ja wäghymiste wasan.

Johdos verbistä (→) *tuoda*. Agricolalla *tuoja* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *laintuoja*.

tuolapuolen → tuollapuolen

tuollapuolel *adpos.* 'toisella puolella' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-138-[1MS-4:16]] Ja nin Cain wloslexi HERRAN casuon edheste / ia asui sille maalla Nod / **tuollapuolel** Eden / itehen pein.

Adpositiona käytetty kongruoiva rakenne, jossa määriteosana on (→) *tuo*-pronominin adessiivimuoto ja perusosana substantiivin (→) *puoli*¹ adessiivimuoto. Agricolan ainoa esiintymä on prepositio, ja adposition täydennys on nominatiivimuodossa ilmeisesti siksi, että se on vierasperäinen erisnimi, jollaiset voivat Agricolan kielessä jäädä taipumatta.

tuollapuolen, tuola- *adpos.* 'toisella puolella' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-328-[5MS-3:25]] Laske sijs minua menemän / ia näkemeen / site hywe Maata / **tuolapolen** Jordanin / sen Hyuen mäen / ia Libanon.
- [A-II-512-[2KOR-10:16]] ia site Euangelium mös sarnata / nijllen iotca teiden **tuollapolen** asuaat ia ei meitem kerskata sijte ioca werasten Määren ielkin walmistettu on.

Adpositiona käytetty inkongruentti rakenne, jossa alkuosana on (→) *tuo*-pronominin adessiivimuoto ja jälkiosana substantiivin (→) *puol*¹ yksiköllinen instruktiivimuoto. Adpositio voi esiintyä sekä prepositiona että postpositiona. Täydennys on genetiivissä. Rinnalla esiintyy myös vastaava kongruentti rakenne (→) *tuolla-puolel*.

tuoltapuolen *adpos.* 'toiselta puolelta' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-117-[MK-3:8]] ia Jerosolimista / ia Idumeasta / ia **tooldapolen** iordanin / ia iotca Tyron ia Sidonin ymberille asuit / Inhimisi swri ioucko / iotca henen Teghonsa cwlit / ne tulit henen tyghens.

Adpositiona käytetty inkongruentti rakenne, jossa alkuosana on (→) *tuo*-pronominin ablatiivimuoto ja jälkiosana substantiivin (→) *puoli*¹ yksiköllinen instruktiivimuoto. Agricolan ainoa esiintymä on prepositio. Täydennys on genetiivissä.

tuonaan *adv.* 'toissa päivänä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-526] Sille ettej henelle nijn nyt ole / quin eulen ia **toonan** / cosca sinun pajstes lychtty henen päens pälle pajjstoj / ia sinun Sipeis warion alla szojeltihin / caikilda pällekarcawajjsilda kiusauxilda /

Pronominin (→) *tuo* essiivimuodosta ja omistusliitteestä muodostettu adverbi, joka tunnetaan mm. kaakkoishämäläisistä murteista. Agricolan adverbi on suomennos latinan ilmauksesta *nudius tertius*.

- ▶ Gummerus 1947 304; SKES 1975 *tuo*.

tuonna *adv.* 'tuonne kauemmas' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-152-[MK-14:32]] Ja he tulit siihen Sijan ionga Nimi oli Gethsemani. Ja hen sanoi Opetuslapsillens / Istucat tesse nincauan quin mine menen **toonna** rucoleman.
- [A-III-124-[1MS-22:5]] ia sanoi henen trengillens. Olcat te tesse Asin cansa / mine ia Pilti menema **toonna** asti / ia quin me cwmartanuet olema / nin me palaiaamme teiden tyge.

Pronominiin (→) *tuo* perustuva, funktioltaan alkuaan terminatiivinen adverbimuoto, jolla on vastineita useissa lähisukukielissä, mm. virossa. Pääte on osittain sama kuin nykysuomen adverbissa *tuonne*, mutta *-nnA*-päätteen on arveltu edustavan alkuperäisempää kantaa.

► Genetz 1890 161; Alvre KK 1974 352–355; Hakulinen 1979 229–230.

tuoppi → **stooppi**

tuor|e, -i *a.* 'nuori, tuore, kostea, vastavalmistettu, raikas, vetreä, elinvoimainen' (1543) 15 esiintymää, myös Westh

- [A-O-1] Oppe nyt wanha / ia noori / joilla ombi Sydhen **toori**. Jumalan keskyt / ia mielen / iotca taidhat Somen kielen.
- [A-I-15] Linnut laulauat / ia maa on **toore** Kylue / ia äle yrtit säästä.
- [A-I-15] Telle kwlla sömen pite lemmin roca / ia **toret** woita swrustamat.
- [A-I-461] Teme ombi se **toori** wina / iolla caiki pyhet henget alati ia autuallisesta rautan
- [A-III-270-[PS-42:2]] NInquin Peura parkupi **tooren** Wedhen ielken / nin minun Sielun hutapi sinun tyges Jumala.
- [A-I-204-[PS-103:5]] Joca sinun wscalloxel teute / ette sine caunistuijsit / ja teke sinun Noorexi / ia **toorexi** ninquin Cotkan.
- [A-II-238-[LK-23:31]] Sille ette ios nämät tapactuuat **torehes** puus / mite sijtte quiuietus tapactu?

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä. Se on mitä ilmeisimmin vanha balttilainen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **dōra* edustaa nykyliettuassa *doras* 'hyvä, käyttökelpoinen'. Variantista *tuori* ei Agricolan lisäksi tunneta muita esiintymiä, mutta ainakin savolaismurteissa sanavartalosta on käytössä *i*-loppuisia variantteja (mm. *tuoristua*).

► SKES 1975 *tuore*; Liukkonen 1999 SUST 235 144–145; SSA 2000 *tuore*; EES 2012 *toores*; Junttila 2015 90; NES 2020 *tuore*.

tuorefiikuna *s.* 'uuden sadon viikuna' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-621-[HOS-9:10]] Mine leusin Israelin coruesa / ninquin Winamariat / ia näin teiden Iset / ninquin ne **toretficunat** Ficunapuus.

Adjektiivista (→) *tuore* ja substantiivista (→) *fiikuna* muodostettu yhdyssana.

tuorehtaa v. 'tuoreuttaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-414-[PS-133:0]] Hen neuuopi yximielisudhen pidhette Seurakunnas – – Joca werdaxi tedhen makialla Haiulla / quin leuielle haiopi. *Item* Taiuan Nestelle / iolla Maa / Pellot / Nitut ia Kedhot / Poudhast liotetan / castetan / **toretan** ia höisteten.

Verbi kuuluu etymologisesti yhteen adjektiivin (→) *tuore* kanssa, mutta sen muodostus- ja lukutapa ovat ortografisista syistä epävarmat. Agricolalla äänteiden kestoja ei ole merkitty systemaattisesti, ja *h* voi jäädä kokonaan merkitsemättä. Muussa vanhassa kirjakielessä (mm. Finno, Biblia 1642) esiintyy samassa merkityksessä *tuorehtaa* tai sen assimiloitunut variantti *tuorettaa*, jotka ovat adjektiivin *tuore* normaaleja johdoksia. Agricolan ainoa esiintymä olisi tämän mukaan luettava *tuorehtaan*, jolloin muoto olisi konsonanttivartaloinen passiivimuoto. Toisaalta Agricolalla esiintyy myös *tuore*-adjektiivin rinnakkaismuoto *tuori*, josta vastaava johdos olisi *tuorettaa* ja tämän konsonanttivartaloinen passiivimuoto *tuoretaan*.

► SKES 1975 *tuore*.

tuorehtia v. 'nuortua, kukoistaa tuoreena; tuoreuttaa, kostuttaa' (1544) 3 esiintymää

- [A-I-684] Puudh / iotca lahot ennen olit / ja hedhelmettömet / oxista / haaroijsa / ja ledhiste taas **torechtiuat** / ja meille hedhelmeitzeuat
- [A-III-679-[MIK-5:0]] Wimein hen Apostolist / iotca ninquin Caste / caiki maat **torechtiuat** / ennusta / Jotca Inhimiset Perkelen wallast poistemmuat.

Johdos adjektiivista (→) *tuore*. Osittain samassa merkityksessä esiintyy (→) *tuorehtua*.

tuorehtua v. 'kukoistaa tuoreena' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-688] Mutta teme meiden wlcoijnen Inhiminen / quin ombi Rumis / aijastaijan taualla / ensin lapsudhesans wihottapi ja **torechtupi** / Norudhesans hen ninquin Kese palapi
- [A-III-348-[PS-92:15]] Ja wiele heiden pite wanhudhessans wesoiman / hedhelmeitzemen ia **toorechtuman**.

Johdos adjektiivista (→) *tuore*.

tuorehuttaa → **tuoreuttaa**

tuoreta → **tuorehtaa**

tuoreus → **tuoruus**

tuore|uttaa, -huttaa *v.* 'tehdä tuoreeksi, kostuttaa, elvyttää' (myös kuv.)
(1544) 9 esiintymää

- [A-III-123-[JES-55:10]] Sille quin Sadhe ia Lumi taiuahast langepi / ia eipe sinne iellenstule / Wan **tooreuttapi** Maan / ia tekepi sen hedhelmeitzemen ia casuaman
- [A-I-116] Joca Sydhemen **torehutaijs** / coleman ia heluetin pelghosta pästeis
- [A-I-397] CAikiwaldias Ise ijancaikinen Jumala / ioca sinun Seurakunnas / aijna wdHELLa hedhelmelle / **tooreutat**
- [A-II-7] se on esken se Euangeliumin nesi / ia ytymet / quin Sydhemet **tooreuttaut**.

Johdos adjektiivista (→) *tuore*.

tuoreviina *s.* 'uuden sadon viini' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-555-[JER-31:12]] Ja heiden pite ioukolla HERRAN Lahioihin etzimen / nimiten / Jyuihin / **Torenwinahan** / Oliuhun / Caritzoihin ia Herkijn.

Adjektiivista (→) *tuore* ja substantiivista (→) *viina* muodostettu yhdyssana.

tuoruus *s.* 'tuoreus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-646] anna **toorudhen** ylhelle ia alholla / anna minulle hyuestisiugnaus taiuan casteesta / ia maan lihawudhesta

Johdos adjektiivista (→) *tuore*.

tuottaa *v.* 'tuottaa, tuoda, saada aikaan' | (1544) 23 esiintymää, myös Westh

- [A-I-70] Lähin Suntaki Barbaran edhel. se Aduentin **tootha** kedhel.
- [A-I-208-[PS-104:14]] Sine Rohat caswatat Caria wastoin / Ja Jywet Inhimisten tarpehexi / Ettes leijuen Maasta **toottaijsit**.
- [A-I-864] Ette sine caijki exyueijset ja vietellut tallela **toottaijsit**
- [A-II-547-[FIL-1:22]] Mutta ios mine saan ele Lihasa / se sopi enemen Hedhelmete **toottaman**
- [A-III-544-[JER-17:18]] Häueise heite iotca minua wainouat / ia ei minua / wapiskat he / ia em mine. **Toota** heiden ylitzens sen Onnettomudhen peiue / ia murenna heite caxikerdhaisest.

Johdos verbistä (→) *tuoda*. Agricolalla *tuottaa* esiintyy myös perusosana yhdys-
verbeissä (→) *edestuoottaa, jällenstuottaa*.

tupa → **raastupa, skoulutupa**

tuppi s. 'miekan suojuus, tuppi' | (1548) 3 esiintymää, myös UpsE

- [A-II-298-[JH-18:11]] Nin sanoi Jesus Petarille / Piste sinun Mieckas **tuppeen** / eikö minun pide iooman site Calki / quin Ise minun andoi?

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **duppa-z* edustaa mm. keskialasaksan *dop* tai *doppe* 'tuppi, kuori, kotelo'.

► SKES 1975 *tuppi*; Koivulehto 1999c SUST 237 275, 350; SSA 2000 *tuppi*; LÄGLOS 2012 *tuppi*; EES 2012 *tupp*; NES 2020 *tuppi*.

turha a. 'turha, tarpeeton, tyhjä, tyhjänpäiväinen, perättömiä puhuva, perätön' (1544) 85 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-142-[JER-16:19]] Meiden Iset ouat pitenyt wäri / ia **turhi** Jumaloit / iotca eij awtta taidha
- [A-I-745] Ja quinga mine nijn olen sen caikin paran Jumalan neuuot ylencatzonut / henen pyhen Nimens häweissyt / ia henen wihansa **turhana** pitenyt
- [A-I-457] Leskedhen ia Orwolasten / pilca ia ylencatzet / poijswelte / Eriseuradhen pahus alaspajna / pacanaiden kojiruus **turhaxi** teghe
- [A-II-662-[JAK-2:20]] Mutta tadhockos tiete sine **turha** Inhiminen / ette vsko ilman Töite coollu ombi.
- [A-III-245-[PS-26:4]] Em mine istu ninen **turhain** Inhimisten seas / enge seura ninen Jumalattomain cansa.
- [A-II-594-[TIT-1:10]] Sille ette monda on Julma ia **turhan** Puhuiata ia Mielen wändeite / enimesti ne iotca Ymberileickauesta ouat
- [A-III-216-[PS-2:1]] Mlxi Pacanat kiuckuuitzeuat / ia Canssat **turhia** puhuuat?

Sanalla on vastine ainoastaan inkeroisessa. Sille on yritetty etsiä lainälähteitä useista indoeurooppalaisista naapurikielistä, mutta sen alkuperä on edelleen tuntematon. Muutamat Agricolan esiintymät voidaan tulkita myös substantiiveiksi.

► SKES 1975 *turha*; SSA 2000 *turha*; NES 2020 *turha*; Junttila 2023 144–154.

turhaan adv. 'turhaan, tarpeettomasti, hukkaan' | (1544) 23 esiintymää

- [A-I-653] ette mine kirian opisa hyuesti tottuijsin / sinua tundemahan ja racastamahan / ja osotaijsin sinulle Jumalisen palveluxen / etten mine **turhan** nautitzisi sinun lahijoijas / temen elemen coreutehen / ia mailman turhaudhen
- [A-II-460-[1KOR-1:17]] Sille ettei Christus minua lehettenyt castaman / waan Euangeliumi sarnaman / Ei caualain sanain cansa / Sempäle ettei Christusen risti **turhan** menisi.
- [A-III-130-[JES-49:4]] Mutta mine sanoin / Huckan mine Tötetein / **turhan** ia tyhien mine culutin wäkeni temen päle

Adjektiivin (→) *turha* illatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

turhaanlausua v. 'lausua turhaan, käyttää väärin' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-773-[2MS-20:7]] Ei sinun pidhe turhan lausuman sinun HERRAS Jumalas Nime / Sille eipe HERRA salli site rangastomat / ioca henen Nimens **turhaanlausupi**.

Adverbista (→) *turhaan* ja verbistä (→) *lausua* muodostettu yhdysverbi. Samat osat esiintyvät myös sanaliittona. Samassa merkityksessä esiintyy (→) *turhaanmainita*. Agricolan esikuvina kyseisessä raamatunkohdassa ovat olleet mahdollisesti saksan *misbrauchen* ja ruotsin *misbruka*.

► SAOB 1944 *missbruka*.

turhaanmainita v. 'mainita turhaan, käyttää väärin' | (1543) 1 esiintymä

- [A-O-6-[2MS-20:7]] Toinen [käsky:] Ele **turhanmainitze** sinun Jumalas Nime.

Adverbista (→) *turhaan* ja verbistä (→) *mainita* muodostettu yhdysverbi. Samassa merkityksessä esiintyy (→) *turhaanlausua*. Agricolan esikuvina kyseisessä raamatunkohdassa ovat olleet mahdollisesti saksan *misbrauchen* ja ruotsin *misbruka*.

► SAOB 1944 *missbruka*.

turhajuoksu s. 'turha t. epäonnistunut juoksu' (kuv.) | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-476-[1KOR-9:00]] Senteden on caiki ne **Turhaiooxu** / Turhacampaus ia Turhateco.

Adjektiivista (→) *turha* ja substantiivista (→) *juoksu* muodostettu yhdyssana, joka on käännöslaina Lutherin sanasta *feilleuffe* tai ruotsalaisen Uuden testamentin sanasta *feellöpande*.

► SAOB 1924 *fellöpande*.

turhakamppaus s. 'turha t. epäonnistunut kamppailu' (kuv.) | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-476-[1KOR-9:00]] Senteden on caiki ne Turhaiooxu / **Turhacampaus** ia Turhateco.

Adjektiivista (→) *turha* ja substantiivista (→) *kamppaus* muodostettu yhdyssana, joka on käännöslaina Lutherin sanasta *feilstreiche* tai ruotsalaisen Uuden testamentin sanasta *feelslagh*.

► SAOB 1924 *felslag*.

turhalinen a. 'turha' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-315-[PS-73:13]] Pidheiskö sis sen **turhalisen** oleman / ette minun Sydhemen nudhetoinna elepi / ia mine pesen wighattomises minun Käteni?

Johdos adjektiivista (→) *turha*.

turhanpuhuja s. 'jaarittelija, lörpöttelijä' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-478-[JES-29:24]] Sille ne / ioilla exyueinen Hengi onopi /
wastanrupeuat ymmerdhöste / ia ne **Turhanpuhuiat** salliuaat heitens opetta.

Adjektiivin (→) *turha* genetiivimuodosta ja substantiivista (→) *puhuja* muodostettu yhdyssana.

turhasti adv. 'turhaan, ilman aihetta' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-530] wiecas wieckahan / hullu hullun / sockia sockian / heicko
heickon pettepi / cosca hen yliste / Ja tosin enämin häweise / cosca hen
turhasti kijtte

Johdos adjektiivista (→) *turha*.

turhata v. 'käyttää väärin' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-792] ia mös moneis asijoijsa monda site syndije tedhexens **turhauat** /
nijn ette se heiju häpielinen wsijan eleme machtapi sinun pyhen Nimes
pilcaxi cutzutta.
- [A-II-457-[1KOR-E]] Nincauuan ette he sihen iouduit / ette yxi heiste sen
Hengelisen wapaudhen **turhasi** / ia otti henen Eitipolens auioxens.
- [A-II-476-[1KOR-9:18]] mine saarnan Christusen Euangeliumi / ia teen sen
ilman miteken / senpäle / ettei mine **turhaisi** minun waltani Euangeliumisa.

Johdos adjektiivista (→) *turha*.

turhateko s. 'turha t. epäonnistunut teko' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-476-[1KOR-9:00]] Senteden on caiki ne Turhaiooxu / Turhacampaus
ia **Turhateco**.

Adjektiivista (→) *turha* ja substantiivista (→) *teko* muodostettu yhdyssana, joka on
käännöslaina Lutherin sanasta *feilwerck* tai ruotsalaisen Uuden testamentin sanasta
feelwerck.

► SAOB 1924 *felvärk*.

turhaus s. 'turhuus, turhamaisuus, tyhjänäpäiväisyys' | (1544) 3 esiintymää

- [A-III-564-[JER-51:18]] Sille heiden Epeiumalans ouat wietteluxet / ia ei ole
heisse eleme. He ouat sula **turhaus** ia petteueiset teghot
- [A-I-654] etten mine turhan nautitzisi sinun lahijoijsa / temen elemen
coreutehen / ia mailman **turhaudhen** / ia njn saijsin sielde
cadhotuxen tilan

- [A-I-618] O minun haltian / poiskienne minusta **turhaudhen** / mielen wieckaudhen / sydhemien horijaudhen / Suun swlaudhen ja retaudhen

Johdos adjektiivista (⇒) *turha*. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy (⇒) *turhuus*.

turhuus s. 'turhuus, tyhjänäpäiväisyys' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-512-[JES-57:13]] Coskas hwdhat / nin auttacan sinun Jouckos sinua / Mutta Twlen pite ne caiki poiswiemen / ia **turhuden** pite heite poisottaman.

Johdos adjektiivista (⇒) *turha*. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy (⇒) *turhaus*.

turilas s. ja a. 'iso, pelottava t. rujo ihminen; kovakuoriainen tms. tuhohyönteinen' (1544) 6 esiintymää

- [A-I-254] Ja ne / quin noutat Pirun ielghiet Pilkaijat / ja Pirulaijset. **Turilat** / ja Welhot naijset. Ylencatzouat / Herran Sana.
- [A-I-496] Eteij mine mös rumihin cautta onduua ole / sokia / **Turilas** eli waija / Mutta teruexi / cokonaisexi / ia wäkeuexi sine minua rakensit
- [A-III-325-[PS-78:45]] Coska hen **Turilat** heiden secans lehetti / iotca heite söit / ia Sammacot quin heite hukutit.
- [A-III-325-R] **Turilat**) Ouat politain Mateleuaiset ia Maaliset piskuiset Eleimet / Ninquin / Hijret / Rotat / Myret / Siseliskot / Mwrahauset / ia mwdh pahat / heijudh madhot. Politain Lendeueiset / quin ouat Parmat / wapsaiset / Säsket / Hyttiset / kimalaiset / Castiset ia caikinaiset Kerueiset. Politain Molemista Osaliset / quin Hemhekit Luteet / Teit / Coit / ia mwdh wahingoliset **Turilat**.

Sanalla on vastine vain karjalaisessa kansanperinteessä, ja sekin voi olla suomesta lainattu. Sana on ilmeisesti vanha germaaninen laina, jonka kantagermaaniseksi lähtömuodoksi on rekonstruoitu **trulla*-. Tätä edustava ruotsin *troll* voi murteissa merkitä myös matoa, matelijaa tai hyönteistä.

► SKES 1975 *turilas*; SSA 2000 *turilas*; LÄGLOS 2012 *turilas*.

turisas s. 'tursas (uskomusolento)' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-212] **Turisas** / annoi Woiton Sodhast / Cratti / murhen piti Tauarast.

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Ne tarkoittavat yleensä jonkinlaista vedenhaltiaa. Sana on vanha germaaninen laina, jonka alkuperäinen merkitys on lähinnä 'jättiläinen, hirviö', mutta se on voinut merkitä monenlaisia pahoiksi ymmärrettyjä uskomusolentoja. Sanan kantagermaaniseksi lähtömuodoksi on rekonstruoitu **pur(i)sa*-z, joten Agricolan käyttämä muoto voi edustaa alkuperäistä äännekantaa. Kansanperinteessä sanan variantteja ovat *tursas* ja *turso*.

► Harva 1948/2019 389–390; SKES 1975 *tursas*; SSA 2000 *tursas*; LÄGLOS 2012 *tursas*.

turkkaus s. 'surkeus, kurjuus' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-151-[DAN-9:12]] hen on andanut meiden ylitzeenkiedhe / sencaltaijsen **turkauden** iongamodoijnen eijkoscan ollut caiken Taijuan alla / ninquin Jerusalemisa tapachtanut ombi.
- [A-I-271-[PS-25:18]] Catzo minun **turkaauteni** ia waijwahani pein / Ja andexianna caiki minun Syndini

Johdos nominista *turkka* 'raukka, parka; surkea, kurja', joka ei sellaisenaan esiinny Agricolan teksteissä. Sana on vanha germaaninen laina, joka on alkuaan hauk-kumasanan tapainen ilmaus ja on tarkoittanut kääpiötä tai muuta lajissaan vähä-pätoistä oliota.

► SKES 1975 *turkanen*; SSA 2000 *turka*; LÄGLOS 2012 *turkanen*.

turkki s. 'turkkilainen, islaminuskoinen' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-635] Jumalan Sanain Sorttaijadhen / quin ouat / Perkele / **Turkit** / Paui / Antijchristus / ja caike Jumalatoinda ioucku wistan / sangen ialo Rucous.
- [A-I-818] poijspyhi / haijotta / cukista / ylesräui / caikinaijset iulmauxet / epeiuluxet / Eriseurat / sekä **Turkein** / ette Pauin / ja caikein wärinopettaijadhen / tuijmadhen / ia Eripurajsten seurat / iotca sen sinun Nimes falskist euckeuet / ja hirmuijsesta pilcauat / ja caikirietamasti site turmeleuat.
- [A-III-605-R] Auioskeskyn / sen rackaudhen ia oikean Waimoin prucamisen meno / eipe henen pide totteleman. Nin quin Pauin / **Turkin** / ia Wenheleisten seas ylenhäpielisest prucatan.

Laina ruotsin etnonymistä *turk* 'turkkilainen', joka juontuu alkuaan turkin sanasta *türk*.

► SKES 1975 *turkki*²; SSA 2000 *Turkki*; SAOB 2009 *turk*.

turku¹ s. 'tori, markkinapaikka' | (1548) 10 esiintymää

- [A-II-77-[MT-20:3]] Nin hen wlgosmeni / liki colmanel hetkel / näki hen mwita seisouan **turulla** ioutilassa / ia sanoi heille
- [A-II-128-[MK-7:3]] Sille Phariseuset ia caicki Juttaat / eiuet söö ellei he wsein pese käsijens / pitedhen wanhembain säty / ia quin he **turulda** tuleuat / eiuet he söö pesemete.
- [A-III-666-R] Nineue) Se oli coco Assyrian Waldakunnan wäkeue Päcaupungi – – ionga **Turun** Cartana piti / 400. Stadia iotca. 12. Somen penicwlemata tekeuet.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on alkuaan muinaisvenäläinen laina, joka on ilmeisesti lainautunut suomeen viron välityksellä. Sama sana on levinnyt myös skandinaaviin kieliin, joissa se on perinteisesti selitetty muinais-

venäläiseksi lainaksi. Myös päinvastaista lainasuuntaa on oletettu ja muinaisvenäjän sanaa on arveltu skandinaavisperäiseksi. Suomen murteissa sana ei juurikaan esiinny yleisnimenä, ja kirjakielessäkin se on esiintynyt lähinnä kiteytyneissä sanonnoissa (*maailman turuilla, turuilla ja toreilla*), joskin myös muutama appellatiiviesiintymä tunnetaan. Virossa *turg* on tavallinen myös torin yleisnimenä. Sama sana on ollut käytössä myös Turun kaupungin suomenkielisenä nimenä (→ *Turku*²).

► Mikkola 1894 SUST 8 170–171; Plöger 1973 210; SKES 1975 *turku*; SSA 2000 *turku*; SAOB 2006 *torg*; EES 2012 *turg*; VA 2018 *torg*; NES 2020 *turku*.

Turku² *erisn.* ’Turku, Turun kaupunki’ | (1543/1559) 8 esiintymää

- [A-O-24] Tulkittu Somen **Turus** / Mutta paynettu Stocholmisa Amud Lauritzen pojjalda Herran syndimen Wodesta.
- [A-I-1] Rucouskiria / Bibliasta / se on / molemista Testamentista / Messuramatusta / ia muusta monesta / jotca toysella polella Luetellan / cokoopoymettu Somen **Turussa**.
- [A-II-18] tesse **Turussa** ombi Maakunnan Eme kirko ia pijspa Stoli ia Istuin.
- [A-III-214] **Turun** Caupungis tapactui se / Pyhen Lauritzan Honese.

Kaupungin nimi on etymologisesti sama sana kuin toria merkitsevä (→) *turku*¹. Ilmaus *Suomen Turku* esiintyy Agricolalla viisi kertaa. Kaupungin nimenä Agricola taivuttaa sanaa sisäpaikallissijoissa, mutta markkinapaikan nimityksenä ulkopaikallissijoissa.

turma → **tapaturma**

turmelematoin *a.* ’loukkaamaton, koskematon, pyhä; aito, alkuperäinen, turmeltumaton’ (1544) 14 esiintymää

- [A-I-452] Anna meiden sydhemmihin sinun **turmelemattoman** Rackaudhen halo / Ette me sinun siselpuhaldamisest sighthiteisim sencaltaiset himot / etteij he mille pahalla kiusauxella woijdhaijsi / mwtetta
- [A-II-491-[1KOR-15:50]] Mutta sijte mine sanon / Rackat Weliet / Ettei Liha ia Weri taidha Jumalan waldakunda perie / Ja ei se turmeltu pidhe site **turmelematoinda** perimen.
- [A-II-281-[JH-12:3]] Nin otti Maria ydhen Marcan Woidhett callist **turmelematoind** Nardusta / ia woiteli Jesusen Jalghat
- [A-III-79] Se lihainen ombi **turmelematoin** / se rumelinen ombi hengelinen / se coleua ombi colematoin / ioca ei suinga turmelusta nähnyt
- [A-II-491-[1KOR-15:52]] Sille ette Pasuna soipi / ia ne Coolluet pite **turmelematoinna** ylesnouseman

Verbin (→) *turmella* kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

turmelia s. 'turmeliija, tuhoaja' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-688-R] Abaddon *apollijon* / **turmelia** eli cadhottaia.

Johdos verbistä (→) *turmella*. Sana esiintyy Agricolalla vain erisnimen merkityksen selityksenä.

turmella v. 'turmella, pilata, raiskata, tuhota' | (1544) 54 esiintymää, myös Westh

- [A-I-643] Anna mös minulle catouaijsije ylencatzo / ia caikista woijmasta nijte ijancaikisita racasta / ette mailma olis minulda coollu / ia mine mailmalda / sinulle eleijsin / etteij mötekieumisus minua **turmelis** / ia ijrhdhalisexi saattais / eijke wastoinkieumisus minua porotais.
- [A-II-558-R] Jumala tachtopi ette Rumis pite Cunniassa pidettemen / se on / henelle pite olema Elatoxens / waattens *etc.* iota hen taruitze / ia ei ylenpaldisen paaston / töön / waluomisen eli mahdhottoman hallitoxen cansa / **turmeltaman** / ninquin Inhimistenoppi tekepi.
- [A-I-162-[JUDIT-9:2]] HERRA / Minun Iseni Sijmoonin Jumala / ioca annoid henelle mieckan pacanoitta rangaitzeman / iotca neitzet **turmelit** / ja häpijeen saatit
- [A-III-569-[VLT-2:6]] Ja hen haiotti henen Maians / ninquin iongun Yrtitarhan / ia henen Asumisens **turmeli**
- [A-I-781] Anna ette Perkelen / Sathanan / Antijchristusen / synnin ja coleman / sockiudhen / pimeyden / ja caiken Heluetin portin waldakunda / sinun Sanas woijman cautta / meisse ja coko mailmasa muretaijsihin / **turmellaijsihin** / ia perettin cadotetaijsihin.

Verbillä on vastine ainoastaan karjalassa. Se on todennäköisesti johdos vanhasta germaanisesta lainavartalosta, joka on perustana myös substantiivissa *turma* (→ *tapaturma*).

► SKES 1975 *turma*; Nikkilä 1992b 109–110; SSA 2000 *turma*; LÄGLOS 2012 *turmella*; NES 2020 *turma*.

turmellus → **turmelus**

turmeltu a. ja s. 'turmeltu, pilattu, tuhottu' | (1544) 12 esiintymää

- [A-I-119-[JOEL-1:175]] Jywet poijsmätenit maasa Ohra laarit seijsouat tyhijen / Ladhott ouat languet / Sille ette elo ombi **turmeltu**
- [A-III-119-[JES-49:19]] ia sine kärit ne ymberilles / ninquin Morsian. Sille ette sinun autia / häuitetty / ia **turmeldu** Maas / pite silloin ahdhas oleman / sinun asuaxes / Coska sinun Ratelias cauwas sinusta tuleuat.
- [A-II-491-[1KOR-15:50]] Mutta sijte mine sanon / Rackat Weliet / Ettei Liha ia Weri taidha Jumalan waldakunda perie / Ja ei se **turmeltu** pidhe site turmelematoinda perimen.

Verbin (→) *turmella* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina.

turmeltua v. 'turmeltua, tuhoutua' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-712] Me rucolema sinua laupias Ise / HERRA / ia Jumala / ettes raskitzisit henen rumins hedhelmen / quin on sinun kesialas / armolisesta wariella / ja ketke / etteij hen saman ristin ja kijwun alla synnytteisens / ensingen **turmeluijsi**
- [A-II-668-[JUD-1:10]] Mutta neme pilcauat nijte ioista he euet miten tiede. Mutta mite he Loonnon cautta tietäuet / ninquin mwdki iäriettömet Pedhot / nijse he **turmelduuat**.

Johdos verbistä (→) *turmella*.

turme|lus, -llus s. 'turmelus, turmio, turmeltuneisuus' | (1544) 20 esiintymää

- [A-I-532] kylle selkeste näen / quinga minun pite tekemen / mutta oman **turmeluxen** cormalla pajnettu / em mine teuttemisehen wlottu
- [A-I-228-[2SM-22:5]] Sille cooleman **turmelluxet** ouat minun ymberikijärineet / Ja Belialin oijat minun hemmestit
- [A-I-338-[JER-20:8]] Sille sijtte quin mine puhuin / hwsin / ia Sarnasin / sijtte witzauxest / ja **turmeluxest** / ouat HERRAN sanat iocapeiue tulluet minulle häpiexi / ja pilcaxi
- [A-II-436-[ROM-8:21]] Sille ette Loondocappalet pite mös wapaxi tuleman sijtte **turmeludhen** Oriudesta / sihen Jumalan Lasten Cunnialisen wapautehen.
- [A-III-283-[PS-51:0]] tesse Synnin / alcu ia jwri osotetan nimittein / Sikiemisest ia Lonnon **turmeluxest**

Johdos verbistä (→) *turmella*.

turmio s. 'turmio, tuho' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-512-[2KOR-10:8]] Ja ios mine mös iotakin enemmin kerskasin itzeni meiden Wallastan / ionga HErra meille andanut on / teidhen paranoxexi / ia ei teidhen **turmioxi** / eipe mine wiele sijtteken häpijeisi

Sanalla on vastine vain karjalassa. Se perustuu samaan germaaniseen lainavartaloon kuin verbi (→) *turmella*, mutta se ei välttämättä ole suomalainen johdos, vaan se voi olla suora laina samaan sanaperheeseen kuuluvasta kantaskandinaavisesta johdoksesta **turmija-*.

► SKES 1975 *turma*; SSA 2000 *turma*; LÄGLOS 2012 *turmio*.

tursas → **turisas**

turva s. 'lohdutusta, suoja, turva, turvapaikka, luottamus' (myös kuv.)
(1544) 164 esiintymää, myös Westh

- [A-I-632] MIne kijtten sinua – – temen sinun pyhen teruelisen Sanas lahijan edheste / iongas meille opixi / oijennuxexi **turuaxi** / ia lodhutuxexi / armolisesta annat iulghistetta

- [A-I-774] Sijne toijuosa / sijne **туруаса** / ia wscaloxesa mine astun sinun tyges
- [A-II-625-[1JH-4:18]] Sijnä ombi rackaus teudelinen meiden cansan / senpäle ette meille onopi **Turua** Domiopeiune
- [A-III-551-[PS-104:18]] Ne corkiat Wooret ouat Williuochtein **turua** / Ja ne Kiurauniot Canelitin. Ijlkottein.
- [A-III-442] Paasi Se Hebraican Kieli cutzupi Jumalan ydhexi Paadhexi / se on / yxi **turua** ia tuki / wahuistos ia irstaus / caikille nijlle / iotca sen päle loottauat ia wskaltauat.
- [A-I-561] Nyt mine tulen sinun tyges waijuoin sille **turwalla** ja wscaluxella / iongas minullen / ja caikille syndisille / andanut olet
- [A-III-33] pane sis sen päle wahwa **turua** ia teusi wsco / ia ele sinun synnistes enembi lucupide
- [A-I-710] Sille se on **turuan** mercki neite sinulda pyte

Sanalla on vastine useissa lähisukukielissä. Sanavartaloa on arveltu hyvin vanhaksi indoeurooppalaiseksi lainaksi, mutta todennäköisemmin se on peräisin germaaniselta taholta. Germaanisiksi alkumuodoksi on rekonstruoitu *trūwā, jota esim. ruotsissa edustaa *tro* 'usko, luottamus'. Rukouskirjan esimerkissä [A-I-710] on painovirhe, ja tarkoitettu sana on *turhan*.

► SKES 1975 *turva*; SSA 2000 *turva*; LÄGLOS 2102 *turva*; Heininen Vir. 2014 116; NES 2020 *turva*.

turvaaja s. 'turvautuja' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-699] Sentedhen mine rucolen sinua / O caikein sinun **turwaijadhes** paras auittaja / ettes minun wscaluxen sinun pälles liseijsit

Johdos verbistä (→) *turvata*.

turvalinen a. 'turvallinen, turvaa antava, lohdullinen' | (1544) 12 esiintymää

- [A-I-287-[PS-54:8]] Nijn mine tadhon mielellen sinulle wffrata / ia kijtte HERRA sinun Nimees / Ette se nijn **turwalinen** on.
- [A-I-390] Ette me olisim saaduista cunnialiset / ja sangen **turualisen** mielen meille annaisit senpäle / ette me ierestens muistaisim sinun moninaijste hyuetekois pällen
- [A-II-494] Sijtelehin hen yliste site Euangeliumin Wirka / ioca se corckein / lohdulinen / ia **turualisin** Wirca on Omantunnon tarpexi / ia terueydexi.
- [A-III-308-[PS-69:18]] Cwldele minua HERRA / sille sinun Hywydhes ombi **turualinen**

Johdos substantiivista (→) *turva*.

turvalisemmast adv. 'turvallisemmin, lohdullisemmin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-4] Nin ei taidha nyt sijs se kieuhe Inhiminen / ioca Synnin / Coleman / ia Heluetin cansa on solmittu / miten **turualisemmast** ioskus sada cwlla quin sen caltaisen callin / ia ilolisen Sanoman Christusest.

Adjektiivin (→) *turvalinen* komparatiivimuotoon perustuva adverbijohdos. Loppuheittainen johdin voi edustaa joko elatiivin päätettä tai elatiiviin perustuvaa adverbijohdinta *-sti*.

turvalisest, -a *adv.* 'turvallisesti, luottavaisesti; lohdullisesti' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-84] Sihen mine mös waiwanen syndinen itzeni loothan / ia rucolen **turualisesta** / ette sine sen saman sinun lupauxes peräste / olisit minulle armolinen / ia laupias
- [A-III-318-R] Leszne) ioca meite Nopiasti ia **turualisest** autta ia warielepi.

Adjektiivin (→) *turvalinen* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina. Loppuheittainen muoto voi olla myös adverbijohdos.

turvata *v.* 'turvata, suojella, lohduttaa; turvautua' (1544) 73 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-II-506-[2KOR-6:00]] Nyt hen Heite **turuapi** / ia sano ette henen Suuns ia Sydhemens iloisa on / ia wlosleuitetty.
- [A-III-76] Sille cosca me **turuame** eli lootamme ia racastam iotacuta Londocappalecta / site pikemin hen sen meiden silmein edeste poisottapi / ios hen mwtoin meite racastapi.
- [A-I-768] Ja lyhikeijsest / enämin olen loondocappaleijden päälle **turuanut** quin itze minun HERRAN Jumalan / loijan / ia lunastaijan päälle

Johdos substantiivista (→) *turva*.

turvatoin *a.* 'turvaton, suojaaton' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-805]] Ja mös caikein murhelisten / ia **turwattomain** / kieuhedhen / waijuasten / hätenydhnen / ia couan raskatetudhen Inhimisten edeste.
- [A-III-507-[JES-54:11]] Sine Radholinen / ionga ylitze caiki Twlet keuet / Ja sine **Turuatoin** / Catzo / Mine tadhon sinun Kiues panna / ninquin iongun Caunistoxen / ia tadhon sinun Perustoxes Saphirein cansa laskea.

Johdos substantiivista (→) *turva*.

turvaus *s.* 'turva, suoja; turvaaminen' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-238-[JES-25:4]] Sille sine olet sen Wihileitzen wäkwys / sen waijuasen wojjma murhesa / Ilman edhesse **turwaus** / Heltehen edhes wario / cosca ne Ratelijat repiwet / ninquin Tulispä
- [A-III-790] SEn caikiuالتian Isen Jumalan Siugnaus / alasastucon meiden pälen / ia olcoon meille aina **turwaus**.

- [A-II-447-[ROM-12:00]] Ninquin ouat Menningeisten ilmoituxet Sielu Messut Anetiett paastot / Jakeet / Kekrit / Wconwacat / Pyhein ia mwidhen Lootudhen päle **turwaus**

Johdos verbistä (→) *turvata*.

tuska s. 'tuska, kipu, kärsimys, vaivannäkö'
(1543/1559) 183 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-20] MIne kijten sinua minun taiualinen Ise / Jesusen Christusen sinun rachan poias cautta / ettes minun tene öenne caikesta vahingosta / ia **tuskasta** ketkenyt olet /
- [A-I-298-[PS-90:10]] Meiden Elinaijkam pysypi seitzemenkymmende wootta / eninnäki cadexenkymmende aijastaika / Ja cosca se parahus on ollut / nin se on **Tusca** ia töö ollut
- [A-II-9] Nin Perkele kiusasi caualuxilla Inhimiste / walectelle ettei ollut miten **tuska** / ios kouan rikotaisin Jumala Kesky.
- [A-II-27-[MT-3:00]] Kykäreme) Nāme kärmeet cutzutan Latinaxi Vipere / ia he **tuskalla** nimelte tietän Somexi / Quitengi että ne ouat nijn viha täyne / ia pahinda laija / Nimitetän he tessä Kykärmexi / eli Vaskikärmexi
- [A-III-200] Jonga ne ylimeiset Theologi ia Opettaiat ouat **tuscal** woinuet teudheliseste itze oppia eli opetta muine.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä paitsi liivissä. Se on laina muinaisvenäjän sanasta *tūska*, jota nykyvenäjässä vastaa *toská*. Osa sanan adessiivimuotoista esiintymistä (*tuskal*, *tuskalla*) voitaisiin luokitella adverbeiksi 'tuskin; vaivoin'.

► Mikkola 1894 SUST 8 40; Plöger 1973 211–212; SKES 1975 *tuska*; SSA 2000 *tuska*; EES 2012 *tusk*; NES 2020 *tuska*.

tuskalinen s. 'tuskissaan oleva, kärsivä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-428-[PS-145:0]] On sangen ialo Kijtoswirsi – – Jossa ne Langetut / ylesoijetan / ne Rucoleuaiset / cwldeellan. Ne **Tuskaliset** holhotan / ia ne waiuatut / autetan.

Substantiivista (→) *tuska* johdettu nomini, jonka ainoa esiintymä Agricolalla on syntaktisesti pikemmin substantiivi kuin adjektiivi.

tuska päivä s. 'kärsimyksen päivä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-689] **Tusca peijuen** rucoijle minua. nijn mine tahdon auta sinua.

Substantiiveista (→) *tuska* ja (→) *päivä* koostuva sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51.

tuta v. 'tuntea' | (1544) 84 esiintymää, myös Westh

- [A-I-307-[PS-142:5]] Catzele oijkeallen polen / ia näe / sielle eij yxiken tadho minua **tuta** / em mine taijda paeta / eijkengen tottele minun Sieluani
- [A-I-343-[SIIR-36:13]] Coco caiki Jacobin sucukunnat / nijn he saauat **tuta** / etteij ole Jumalata paitzi sinun
- [A-II-241-[LK-24:35]] Ja he iuttelit heille mite Tielle tapactanut oli / ia quinga hen heilde **tuttu** oli sijte Leiuen murtamisesta.
- [A-II-487-[1KOR-14:37]] Jos iocu nyt henens lwle Prophetaxi / eli Hengelisexi / se **tutkan** mite mine teille kirioitan / sille ette ne ouat HERRAN keskyt
- [A-III-339-[PS-88:13]] **Tutahango** sinun Ihmees pimiesse? Eli sinun Wanhurskaudhes sijnä Maasa / iossa caiki vnhotetaan?
- [A-III-553-[JER-23:20]] Edespein kylles neite saat **tuta**.

Verbin (→) *tuntea* konsonanttivartaloinen variantti, joka on erotettavissa vokaali-vartaloisesta perusverbistä vain osassa taivutusmuotoja.

tutkan s. 'tutkain, teräväkärkinen seiväs' | (1548) 2 esiintymää, myös Westh (*tutkain*)

- [A-II-386-[AP-26:14]] Coska me sis caiki mahan langesima / cwlin mine änen puhuuan minulle Hebraican kielelle / ia sano / Saul / Saul / mixis minua Wainot? Töles sinun ombi **Tutkanda** watan potkia.

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy verbeihin (→) *tutkata* ja (→) *tutkia*.

tutkata v. 'kysellä, etsiskellä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-587-[2TIM-1:17]] Waan coska hen oli Romissa / **tutkasi** hen wisumasti minun ielkijn / ia lewsi minun.

Johdos samasta vartalosta, johon perustuu myös verbi (→) *tutkia*.

tutk|ia, -ea v. 'tutkia, kysellä, kysyä, selvittää' | (1544) 37 esiintymää, myös Westh

- [A-I-98] Catzo / lue / etzi / ia **tutki** eij senwooxi Silmes puhke.
- [A-II-256-[JH-4:52]] Nin hen **tutki** heilde hetken / mille hen parani. Ja he sanoit henelle / Eilen seitzemenel hetkel ylenannoi wilutauti henen.
- [A-II-237-[LK-23:14]] Te oletta temen Inhimisen minulle toneet / ninquin Canssan heiritzijen / Ja catzo / Mine olen hende **tutkinut** teiden edesen / ia en leudhe ychten Wica henesse
- [A-III-720] Sen Aian vskon pian tuleuan / ette Somen kiria in ielkin **tutketan**.

Verbillä on tarkkoja vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on johdos ikivanhasta päätä, kärkeä tai terää merkitsevästä sanavartalosta *tutka-*, joka suomessa esiintyy ainoastaan muiden johdosten kantana. Tällainen on esim. verbi (→) *tutkata* tai loimilangan loppupäätä tai teräaseen terää merkitsevä (→) *tutkan, tutkain*. Verbillä

tutkia ei ole murteissa mitään päähän tai kärkeen liittyviä konkreettisia merkityksiä, mutta sen on arveltu alkuaan merkinneen terävällä seipäällä tms. koettelemista. Agricolalla *tutkia* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ulostutkia*.

► Hakulinen 1938 135–136; SKES 1975 *tutkain, tutkia*; SSA 2000 *tutkain*; NES 2020 *tutkia*.

tutkija, tutkia s. 'tutkija' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-742] O Taiualinen ISE / ijancaikinen Jumala / sine tiedhet ette mine yxi swri syndinen olen / sangen swrembi quin mine sano taijdhan / ette sine sydhenden ja munaskudhen **tutkia** olet.
- [A-II-294-R] Sine ennetet Wastauxen cansa ennenquin kysyten ninquin caiken Salauden tietie / ia Sydhemen **tutkija**.

Johdos verbistä (→) *tutkia*. Agricolalla *tutki(j)a* esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (→) *tähteintutkia*.

tutkimatoin a. 'tutkimaton, jota ei voi tutkia, tietää t. ymmärtää'
(1544) 6 esiintymää

- [A-I-528] Mine mös sijte opin waroijmahan sinun **tutkimatoinda** domiotas / ioca sen wanhurscan ynne Jumalattoman cansa waijwat / mutta eij ilman coctueta ja oijkeuta
- [A-II-445-[ROM-11:33]] Quinga sangen **tutkimattomat** henen Domionsa ouat / ia kysymettomat henen Tiense.
- [A-III-485-[JES-40:28]] Se HERRA ijancaikinen Jumala / ioca Maan äret loonut ombi / ei wäsy eike nänny / henen ymmerdhxens ombi **tutkimatoin**.

Verbin (→) *tutkia* kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

tutkiminen s. 'tutkistelu' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-576-[1TIM-1:4]] eike mös tottelisi Juttuia / ia poluilukuia ioilla ei loppu ole / iotca **Tutkimiset** matkan saattauat / enämin quin paranuxen Jumalan tyge Uskosa
- [A-II-596-[TIT-3:9]] Mutta hullut **Tutkmiset** / ia Poluilughut / ia rijdat ia campauxet Laista / welte. Sille ne ouat tarpehetomat ia turhat.

Johdos verbistä (→) *tutkia*. Agricolan *tutkmiset* sisältää painovirheen.

tutkistella v. 'tutkistella, tutkia, kysellä, selvittää, pohtia' | (1544) 13 esiintymää

- [A-I-551] JESUS CHRISTUS / ombi meille lahijannut henen Rumins ja werens / synnin andexisamisexi / ette ne hartasti iurduisits teidhen sydhemihin / ette te sen taidhasitta **tutkistella** ia aijattella
- [A-III-245-[PS-26:2]] Coettele minua HERRA / ia kiusa minua / **tutkistele** minun Munaskuni ia minun Sydhemen.

- [A-II-24-[MT-2:7]] Silloin cutzui Herodes sala ne Tieteijet / ia wisusti **tutkisteli** heilde / mille aiala tähti ilmestyi.
- [A-II-132-[MK-8:17]] Ja quin JESus sen ymmersi sanoi hen heille / Mite te sijs **tutkistelette** ettei teille Leipe ole? Ettekö te wiele nyt homaitze ia ymmerdhä?

Johdos verbistä (→) *tutkia*. Agricolalla *tutkistella* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ulostutkistella*.

tuttamatoin *a.* 'tuntematon' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-362-[AP-17:23]] Sille mine tesse ymberinskeuin / ia catzelin teiden Jumalanpalueluxen / Ja leusin ydhen Altarin / iossa kirioitettu oli / SEN **tuttamattoman** Jumalan.
- [A-II-521-[GL-1:22]] Mutta mine olin **tuttamatoin** Casuoista sille Christiliselle Seurakunnalle Judeas.
- [A-II-505-[2KOR-6:9]] Ninquin wietteliet / ia quitengin Waghat. Ninquin **tuttomattomat** / ia quitengi tutud. Ninquin cooleuaiset / ia catzo / me eleme.

Verbin (→) *tuntea* konsonanttivartalosisesta muodosta (→) *tuta* muodostettu kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina. Agricolan *tuttomattomat* sisältää painovirheen.

tuttaus *s.* 'läheinen tuttavuus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-456] caikissa pyhydhesa ketke / caiki mös iotca meille Langhodhesta sughusta / ia heimosta / eli **tuttaudhesta** / taica ripiste / eli rucouxen cautta ouat ychtynywet

Verbin (→) *tuta* passiivivartalosta johdettu ominaisuudennimi.

tuttava *s. ja a.* 'jonka voi tuntea t. tietää; tuttava, tuttu henkilö' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-568] O ihmeline weraspito / iossa paluelia ombi coleuaijnen / ja HERRA colematoin / iotca **tuttaualla** puheilla lausuuat minun mielelleni / hengesse ymmertteuet sanat / ioijta mine wscon
- [A-III-753-[SAK-14:7]] ia yxi peiue pite oleman / ioca HERRALLE **tuttaua** on / Eike peiue taica öö / Ja Ehton polen pite walkius oleman.
- [A-II-239-[LK-23:49]] Nin caiki henen **Tuttauans** taambana seisoit / Ja ne Waimot / iotca hende Galileast olit seuraneet / ia näit nemet caiki.

Verbin (→) *tuta* passiivivartalosta muodostettu partisiippi, jota käytetään sekä substantiivina että adjektiivina.

tuttomaton → **tuttamatoin**

tuttu *a.* 'tuttu, tunnettu' | (1544) 3 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-652] SIsellewodhatta HERRA sinun paluelijs / se Totudhen ja Rauhan hengi / ette he caikista sydhemeste tundesit ne / iotca sinun ouat keltuoliset / Ja **tuttuija** / teudhelle wäelle nouteliset
- [A-II-505-[2KOR-6:9]] Ninquin wietteliet / ia quitengin Waghat. Ninquin tuttomattomat / ia quitengi **tutud**. Ninquin cooleuaiset / ia catzo / me eleme.
- [A-III-319-[PS-76:2]] JUmala on Judeas **tuttu** / Israelis on henen Nimens swri.

Verbin (⇒) *tuta* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Useimmat *tuttu*-sanana esiintymät Agricolaalla ovat *tuta*-verbin paradigmaan kuuluvia taivutusmuotoja.

tuuli *s.* 'tuuli' | (1544) 86 esiintymää, myös Westh

- [A-I-205-[PS-103:16]] Cosca **Twli** sen pälitze kieupi / nin eij hen sillen kestä / eijke hänen sijansa tunne hende ensingen.
- [A-II-189-[LK-8:24]] Nin he astuit henen tygens / ia heräytit henen sanoden / Mestari / Mestari / me hukum. Nin hen ylesnousi nuchteli **twlda** / ia wedhen ilma. Ja ne lackasit / ia tuli tywen.
- [A-II-476-[1KOR-9:26]] Mutta em mine nin iooxe / quin wissittömen polen / Ja em mine nin kiluoittele quin **Twlda** piexeisin
- [A-III-216-[PS-1:4]] Mutta ne Jumalattomat euet nin ole / Waan ninquin Acana / ionga **twli** haiottele.

Sanalla on etymologisia vastineita laajalti sukukielissä. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Agricolaalla *tuuli* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (⇒) *etelä-tuuli*, *itätuuli*, *lounattuuli*, *vastatuuli*.

► SKES 1975 *tuuli*; SSA 2000 *tuuli*; EES 2012 *tuul*; NES 2020 *tuuli*.

tuulispää *s.* 'tuulenpuuska' | (1544) 36 esiintymää

- [A-I-221-[PS-148:8]] Tuli / Rakehet / Lumi / ja Sumu / Ilma / ia **twlispä** iotca henen Sanans matkansaattauat.
- [A-III-257-[PS-35:5]] Olcoon he ninquin Acanat **Tulispään** edes / ia HERRAN Engeli poissyseköön heite.
- [A-III-613-[HOS-4:19]] **Twlispä** pite Sijuillens heite poisaiaman Sidhottuna / ia heiden pite häpiemen Jumalanpalueluxen polesta.
- [A-II-315-[AP-2:2]] Ja ekiste tapachtui Taiuahast yxi Hwmaus / ninquin sangen ialo **Tulispä** olis tullut / Ja teutti caiken Honen / cussa he olit istumas.

Yhdyssana, jonka alkuosana on johdos substantiivista (⇒) *tuuli* ja jälkiosana substantiivi (⇒) *pää*.

tuulla v. 'tuulla, (tuulesta) puhaltaa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-207-[LK-12:55]] Ja koska te näet Etelen **twleuan** / nin te sanotta / Helle tule / ia nin mös tulepi.

Sanavartalolla on etymologisia vastineita laajalti sukukielissä. Sama vartalo voi esiintyä sekä verbinä että substantiivina (→ *tuuli*).

tydyttää v. 'tyydyttää, tehdä tyytyväiseksi' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-516] quinga lihan ylenwisuus / ia omantiwiudhen caualus / meiden tyhijen lihan / sen loonnolisen / ylespajisunun / corckian / Inhimillisen ymmerdhyxen / nijte iärckien leutemisie ia wojjma / eij itzeens **tydhytte** / henen wehen wojjmahans / nijhin / iotca näkyliet ja sinun loomas ouat / harioijta ja nauttija
- [A-I-542] sine yxines racastaijas **tydhyttet** / ia ilman sinuta caiki ouat turhat
- [A-II-669-[JUD-1:00]] Walittaiat) Ei koska nin Kieu quin he tactouat / he taitauat caiki Asiat Domita / souitta ia asetta / ia ei miten heite **tydhyte**

Johdos verbistä (→) *tytyä*.

tyge¹ adv. 'luokse, paikalle; jonkun syyksi/ansioksi' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-535-[EF-2:13]] Mutta nyt te iotca Christuses Jesuses oletta ia muijnen taambana olitta / nyt te oletta **tyge** tulluet Christusen Weren cautta.
- [A-II-428-[ROM-4:23]] Nin ei se ole waiwoin henen techtens kirioitettu Ette henelle se **tyge** luettu oli /

Rakenteeltaan hämärtynyt tulosijamuoto vanhaan perintösanastoon kuuluvasta substantiivista *tyvi* (→ adpos. *tyge*). Agricolalla *tyge* esiintyy useimmiten joko adpositiona tai yhdysverbien rakenneosana, itsenäisenä adverbina se on melko harvinainen. Yhdysverbien tai niistä johdettujen substantiivien alkuosana se voi sisältää asiayhteyden vaatiman omistusliitteen.

tyge² adpos. 'luokse, tykö, puoleen, haltuun, -lle, alaiseksi, vaikutuspiiriin' (1544) 1168 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-83-[LK-1:28]] Ja Engeli tuli siselle henen **tygense** / ia sanoi. Terue armahainen
- [A-II-341-[AP-10:28]] Te tiedette ettei luuattu ole Juttan Miehen tyken olla eli **tyge** tulla iongun Pacanan miehen.
- [A-II-615-[2PT-2:22]] Nijlle ombi tapactunut se totinen Sananlasko / Coira palaiapi oxennoxensa **tyghe**.
- [A-I-125-[1KN-8:28]] Nin kienne sinus sijs sinun paluelias rucuxen **tyghe** / ia henen halonsa **tyge** / O Herra / minun Jumalan
- [A-III-675-[MIK-2:2]] He repiuet **tygens** Pellot / ia ottauat honet / iotca he pyteuet.

- [A-III-710-[SEF-3:16]] Sihen aican sanotan Jerusalemin **tyge** / Ele pelke. Ja Zionin **tyge**. Ele Käsies alaslaske.
- [A-I-99] Manaus nijnnen **tyge** / iotca ouat cokontulluet rucoelemen / sijte Epistolast Hebrerin **tyge** / kymmenennest luusta
- [A-I-551] Ette me nyt coottut olema (Rackaat ysteuet) Christusen Nimehen / ette me henen pyhen Sacramentins ia Testamentins **tygheme** ottama
- [A-III-495] Pacanat mös cutzutan Euangeliumin Wanhurskaudhen **tyge**.
- [A-III-651-[AM-5:16]] We / we. Ja se Peldomies cutzutan murehen **tyge** / ia weparcuman / ioca idke taita.

Rakenteeltaan hämärtynyt tulosijamuoto substantiivista *tyvi*, joka ei esiinny Agri-
colan kielessä tavallisena substantiivina. Sanalla on kuitenkin laajalti vastineita
sukukielissä, ja se kuuluu vanhaan perintösanastoon. Samasta vartalosta on sekä
suomessa että monissa sukukielissä muodostettu samantapaisia adpositioita ja
adverbeja. Näistä eräät ovat rakenteeltaan helpommin analysoitavia, kuten kar-
jalan *tyveh* ja vatjan *tüvee* 'luo'. Suomen murteissa *tyge*-muodon rinnalla esiintyy
monia eri variantteja, mm. *työ*, *tyve*, *tyhe* ja *tyhö*. Myös Agricolalla esiintyvät va-
riantit (→) *tyhe*, *tyve*. Nykyisissä länsimurteissa tavallinen variantti (→) *tykö* esiin-
tyy harvinaisena myös Agri-
colan kielessä. Adpositiona *tyge* on postpositio, jonka
täydennys on genetiivimuoto ja/tai omistusliite. Suhteellisen sijainnin muutok-
sen lisäksi *tyge* ilmaisee monipuolisesti myös abstrakteja merkityssuhteita, koska
sitä on käytetty käännöstekstien esikuvakielille ominaisten prepositiorakenteiden
vastineissa.

► Tuomi 1973 SUST 150 421–432; T. Itkonen Vir. 1974 25–32; SKES 1975 *tykö*; SSA 2000 *tykö*; NES
2020 *tykö*.

tygeheittä v. 'heittää -lle' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-835] Nemet caiki teiden **tygeheiteten**.

Adverbista (→) *tyge*¹ ja verbistä (→) *heittää* muodostettu yhdysverbi, joka on kään-
nös latinan verbistä *adjicio*.

► Gummerus 1955 612.

tygekutsua → **tygenskutsua**

tygekäyminen s. 'luoksepääsy' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-492] Laijna / ette me sinussa / Jumalan lapsexi corijataijsima / Ja mös
sinun siugnauxes cautta wahwistuijsime / Ja sinun kijnitoxes cautta / tundesima
meidem / Jumalan lapsexi / ia saijsim ydhen waarattoman **tygekieuamisen** /
sinussa / Jumalan *tyge*

Adverbista (→) *tyge*¹ ja verbaalisubstantiivista (→) *käyminen* muodostettu yhdys-
sana. Kantasanaksi sopivaa yhdysverbiä *tygekäydä* ei esiinny Agri-
colan teksteissä.

tygekäymys s. 'pääsy, luoksepääsy' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-538] Sille ette palio paha tesse waijuasudhen laxos cochtaijuat / iotca minua wsein swrettauat / murehen saattauat / j hemmendeuet / wsein he esteuet ia wietteleuet / hauckutteluat / ia kietoijuat / etteij minulle olis wapa **tygekieumys** sinun tyges
- [A-II-536-[EF-2:18]] Sille ette Henen cauttans ombi meille Molomille **Tygekieumys** ydhes Hengesse Isen tyge.

Adverbista (⇒) *tyge*¹ ja (⇒) *käydä*-verbin johdoksesta *käymys* muodostettu yhdys-sana. *Käymys* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana, vaikka se tunnetaan muusta vanhasta kirjakielestä. Yhdyssubstantiivin kantasana sopivaa yhdysverbiä *tyge-käydä* ei esiinny Agricolan kielessä.

tygekäymätöin a. 'luoksepääsemätön' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-567] Ja ette mine lihainen olen / ja myty synnin ala / nijn em mine taidha otta ne Taiualiset serpimet / ia sen sinun **tygekieumettoman** walkeudhes / ilman wärisemete /

Adjektiivina käytetty kielteinen partisiippi, joka näyttää olevan muodostettu yhdys-verbistä *tygekäydä*. Tällaista verbiä ei esiinny Agricolan teksteissä sellaisenaan, mutta se näyttää olevan eräiden muidenkin johdosten kantasana (⇒ *tygekäyminen*, *tygekäymys*).

tygelangeta v. 'tulla t. langeta jonkun osaksi' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-37-[MT-6:33]] Etziket ensin Jumala waldakunda / ia henen wanhurscauttans / ia nin nemet caiki teille **tyghelangeuat**
- [A-III-297-[PS-62:11]] Jos teille Rickautta **tygelange** / nin elket sydhenden siihen laskeco.
- [A-III-350-[PS-94:15]] Sille Oikiudhen pitä sijttekin Oikiudhen oleman / Ja sille caiki hurskat Sydhemet **tygelangeuat**.

Adverbista (⇒) *tyge*¹ ja verbistä (⇒) *langeta* muodostettu yhdysverbi.

tygelaskea v. 'päästää luokseen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-650] HERRA Jumala / sinua me rucolema / ettes sinun Seurakunnas Rucouxet **tygeslaskisit**

Adpositiosta (⇒) *tyge*² ja verbistä (⇒) *laskea* muodostettu yhdysverbi. Agricolan ainoassa esiintymässä adposition täydennyksenä on yksikön 2. persoonan omistus-liite.

tygelukea v. 'lukea joksikin, pitää jonakin, lukea jonkun viaksi/ansioksi'
(1548) 9 esiintymää

- [A-II-427-[ROM-4:11]] Mutta sen Ymberileckauxen Merckin hen otti Insiglix
ette hen oli wanhurskaxi techty vskon cautea [!] / ioca henelle oli Esinahasa /
Senpäle / ette henen piti oleman caikein vskolisten Ise / iotca Esinahasa vskoit /
ette se sama pidheis mös heille Wanhurskaudhexi **tygeluettaman**.
- [A-II-591-[2TIM-4:16]] Minun ensimeisise Wastauxisani eikengen minun
tykeneni seisonut / waan caiki minun ylenannoit / Elken se olgho heille
tygeluettu.
- [A-III-694-[HAB-1:0]] Ja rucuele sen Armolisen witzan curitoxeen / ia ei
häuitoxeen oleman / Wimein hen whkapi nijlle Babiloniein heiden Coreyxsens
ia ylpiuxens / ette he sen Onnins / oman wäens ia Wisauxens *etc.* **tygeluit**.

Adverbista (→) *tyge*¹ ja verbistä (→) *lukea* muodostettu yhdysverbi.

tygelukeminen s. 'hyväksilukeminen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-275-[PS-32:0]] Etteij kengen wanhurscaxi tule / taica pyhitete Jumalan
edhese / elleij hen tunne itzens Synnisexi / ia tiedheis henens / ilman Töijte /
ia pa[i]tzi ansiota / sulasta Jumalan Armosta / ia paliasta **tygelukemisesta** /
saawan synnin andexiandamisen

Johdos yhdysverbistä (→) *tygelukea*. Agricolan molemmat esiintymät ovat psalmi-
summaarioissa, joissa *paliasta tygelukemisesta* on käänös latinan ilmauksesta
gratuita imputatione.

► Heininen 1992 63.

tygelähtettää v. 'lähtettää luokse' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-786-[5MS-28:48]] Ja sinun pite wiholises / iotca sinulle HERRA
tygelehettepi / Nelghies ia Janos palueleman / Alastomudhes / ia caikinaisis
waiuiois.

Adverbista (→) *tyge*¹ ja verbistä (→) *lähtettää* muodostettu yhdysverbi.

tygemataa v. 'madella luokse, lähestyä salaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-828] etteij Perkele meiden hirmulinen ja ylpije wiholinen **tygematein** /
ia weijumisellens meite ymberikieudhen alaspajinaisi

Adverbista (→) *tyge*¹ ja verbistä *mataa* 'madella, luikerrella' muodostettu yhdys-
verbi. Verbillä *mataa* on esitetty muutamia vastineita lähisukukielistä, mutta
levikkiseikkojen perusteella on mahdollista, että *mataa* on germaanisperäiseksi
selitetyn (→) *mato*-sanan johdos.

► SKES 1958 *mataa*; SSA 2000 *mataa*; LÄGLOS 1996 *mato*; NES 2020 *mataa*.

tygemennä *v.* 'mennä lähelle t. luokse' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-331-[AP-7:31]] Coska Moses sen näki / ihmetteli hen site näky. Mutta quin hen **tygemeni** catzoman / nin Herran äni cwlui henelle

Adverbista (→) *tyge*¹ ja verbistä (→) *mennä* muodostettu yhdysverbi.

tygenkäymys *s.* 'luoksepääsy' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-537-[EF-3:12]] Joga cautta meille on wskallus ia **tygenkieumys** / caiken rochkiudhen cansa / Uskon cautta henen pälens.

Adverbista *tygen* 'luona, luokse' ja (→) *käydä*-verbin johdoksesta *käymys* muodostettu yhdyssana. Rinnalla esiintyy samaa merkitsevä (→) *tygekäymys*. Tässä alkuosana oleva *tygen* sisältää lisäsuffixsin, mahdollisesti joko illatiivin (= *tygeen*), historiallisen latiivin *n*-päänteen (→ *taaman*) tai loppuheittoisen essiivin päänteen (→ *tykenä*). *Käymys* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana, vaikka se tunnetaan muusta vanhasta kirjakielestä. Yhdyssubstantiivin kantasanaksi sopivaa yhdysverbiä *tygekäydä* ei esiinny Agricolan kielessä.

tygenskutsua *v.* 'kutsua luokseen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II- 379-[AP-23:23]] Ja hen **tygenskutzui** caxi Sadhanpämieste ia sanoi / Walmistacat caxi sata Sotamieste / ette he meneuet Cesarean asti

Adpositiosta (→) *tyge*², tätä täydentävästä 3. persoonan omistusliitteestä ja verbistä (→) *kutsua* muodostettu yhdysverbi.

tygenottaa → **tygeottaa**

tygensottaa → **tygeottaa**

tygeottaa *v.* 'ottaa itselleen, luokseen, mukaan t. vastaan' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-544-[EF-6:13]] Senteden **tygenottacat** caiki Jumalan Harniskat / senpäle ette te woisitta wastanseiso sinä pahana peiuene / ia caikissa asioissa madhaisitta pysyueiset edeshardhautta.
- [A-III-46] Ja iellensandauat ne Colleet Rumihit / iotca he ouat **tygensottanet**.
- [A-III-35] Sille eipe yxiken site oikein tehdä taidha / eike tete corkia cunnialista Sacramenti madholisest **tygensotta** / waan yxi isoua Sielu / ioca waroipi ia pelkepi Jumalan wiha ia Coolemata

Adpositiosta (→) *tyge*² ja verbistä (→) *ottaa* muodostettu yhdysverbi. Kaikissa Agri-colan esiintymissä on adposition täydennyksenä omistusliite.

tygepanna v. 'liittää mukaan' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-836] Sentedhen mös on merki **tygepandu** / iolla Jumala. tadhostans todhistapi / iossa hen wahwista meiden heickoudhen / ia epewscon.

Adverbista (⇒) *tyge*¹ ja verbistä (⇒) *panna* muodostettu yhdyssanamuoto.

tygepuhaltaminen s. 'henkäys, puhaltaminen jonkun suuntaan t. puoleen' (kuv.) (1544) 2 esiintymää

- [A-I-468] Joca sinun hywuydhestes catuuaijsten synnit andexiannat / Joca sinun pyhelle **tygepuhaltamisellas** Inhimisten mielet pudhistat
- [A-I-698] O HERRA Jesu / sinua mine kijten / ionga armon **tygepuhaltamisesta** / se twlispä ja ilma lackaijsi / ia tywenys sijahan tuli

Adverbista (⇒) *tyge* ja verbin (⇒) *puhaltaa* teonnimijohdoksesta muodostettu yhdyssana. Kantasanaksi sopivaa yhdyssanamuotoa *tygepuhaltaa* ei esiinny Agricolan kielessä.

tygeslaskea ⇒ **tygelaskea**

tygetuleminen s. 'luokse tuleminen, saapuminen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-613-[2PT-1:16]] Sille eipe me ole caualoita iutuita nounuet / coska me teille tietteuexi teimme meiden Herra Jesusen Christusen woiman ia **tygetulemisen**.
- [A-III-693] TEME Habacuc on yxi Lohutos Propheta / ioca Canssan pite wahuistaman ia tukeman / ettei he eepilisi Christusen **tygetulemisest** / edesquina camalast se keupi.

Adverbista (⇒) *tyge*¹ ja verbin (⇒) *tulla* teonnimijohdoksesta muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät kerran myös sanaliittona.

tygetulevainen a. 'luokse tuleva, saapuva, tulossa oleva' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-558-[KOL-2:17]] iotca olit sen **tygetuleuaisen** Wario / Mutta se Rumis itze ombi Christusesa.
- [A-II-602-[1PT-1:10]] Jonga Autuuden ielkin ouat etzinyuet ia tutkinuuet ne Prophetat / iotca sijte **tygetuleuaisesta** Armosta teiden pälen noitunuuet ouat /

Yhdyssanamuoto (⇒) *tygetulla* partitiivimuodosta johdettu adjektiivi.

tygetulla v. 'tulla luokse, liittyä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-274-[PS-45:0]] Ja ette hen mös Ylke ombi / ionga Morsian ia Trötingi / ombi se pyhe Seurakunda / Juttain tecteist / ionga **tygetuleuat** Pacanat / Ydexi Seurakunnaxi.

Adpositiosta (→) *tyge*² ja verbistä (→) *tulla* muodostettu yhdysverbi. Adpositiota täydentää relatiivipronominin genetiivimuoto.

tygetuoda v. 'tuoda paikalle' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-313-[PS-72:10]] Ne Kuningat Meren tyköne / ia Lotoin päle pite Lahioia edescandaman / Ne Kuningat sijte rickast Arabiast ia Sebast pite Annot **tygetoman**.

Adverbista (→) *tyge*¹ ja verbistä (→) *tuoda* muodostettu yhdysverbi.

tygö → **tykö**

tyhe *adpos.* 'luokse, puoleen' | (1544) 2 esiintymää, myös UpsK

- [A-I-123] Canssan Canghiun Tehden macta Sarnamies semmotoisella Mosesen taualla Jumalan **tyhe** huta
- [A-II-62-[MT-14:15]] Mutta echtona edheskeuit Opetuslapset henen **tyhens** / ia sanoit / Teme ombi ärima / ia öö tulepi / Laske Canssa tykyes kylijn menemen / ia heillense roca ostaman.

Adposition (→) *tyge*² harvinainen murrevariantti. Agricolalla *tyhe* on postpositio, jonka täydennys on genetiivissä.

► Tuomi 1973 SUST 150 421–432; T. Itkonen Vir. 1974 25–32; SKES 1975 *tykö*; SSA 2000 *tykö*; NES 2020 *tykö*.

tyhjenys s. 'tyhjennys, poistaminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-604] Olcohon minun wicaijni **tyhijenus** / himon ia haureudhen häwitus / Rackaudhen / puchtaudhen / Kerssimisen / neurydhen / cwlemisudhen / tottelemisen / ja caikein auwoin enännys / ja mös caiken pyhydhen lisennys

Johdos verbistä (→) *tyhjentää*.

tyhjentää v. 'tyhjentää' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-708-[SEF-3:6]] Senteden mine tadhon temen Canssan vloxiuritta / heiden Linnans autioxi tedhä / ia heiden Cadhunsa nin **tyhiendemen** / etteikengen sen päle keumen pidhe.

Johdos adjektiivista (→) *tyhjä*.

tyhjiys s. 'mitättömyys' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-522] Mwta caiki meiden heickous ia **tyhijus** sinun Jumalisehen äkewuytehes / meiden woijmattudhen Taiualisexi wäexi / meiden Lihan hengelisexi tauaraxi

Johdos adjektiivista (→) *tyhjä*.

tyhjä *a.* 'tyhjä, autio, asumaton, turha, tulokseton' | (1544) 58 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-119-[JOEL-1:17]] Jywet poijsmätenit maasa Ohra laarit seijsouat **tyhijen** / Ladhott ouat langenuet / Sille ette elo ombi turmeltu
- [A-III-131-[1MS-1:2]] Ja maa oli aukea ia **tyhie** / ia pimeys oli syweydhenn päle / ia Jumalan Hengi puhalsi ylitze wetten.
- [A-II-56-[MT-12:44]] Silloin hen sano / Mine palaian minu hoonesen ielles / custa mine wlgoslexin. Ja quin hen tule / nin hen leutepi sen **tyhien** / ia käweistysi / ia caunistetuxi.
- [A-II-227-[LK-20:10]] Coska nyt souelias oli / nin hen lehetti Paluelians Winatarhamiesten tyge ette he andaisit henelle Winatarhan hedhelmeste. Mutta He piexit henen ia poislehetit henen **tyhiene**.
- [A-II-491-[1KOR-15:58]] Senteden minun Rackat Welieni / olcatta wahwat / ierkechtymetä / ia aina wiliaiset HERRAN Töisse / Senwoxi ette te tiedhette / ettei teiden Töönnä ole **tyhie** Herrasa.
- [A-III-123-[JES-55:11]] Nein pite mös se Sana / quin minun Suustani wloskeupi oleman / eipe sen pide **tyhiene** minun tykeni iellenspalaiaaman.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Se on vanha balttilainen laina, jota nykyisissä balttilaisissa kielissä vastaavat liettuan *tuščias* 'tyhjä, köyhä; turha' ja latvian *tukšs* 'tyhjä, joutilas, köyhä, turha, hyödytön'.

► Thomsen 1869 80 ja 1890 233; SKES 1975 *tyhjä*; SSA 2000 *tyhjä*; EES 2012 *tühi*; Junttila 2015 90; NES 2020 *tyhjä*.

tyhjäksitehdä *v.* 'tehdä tehottomaksi t. hyödyttömäksi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-254-[PS-33:10]] HERRA **tyhiexiteke** Pacanaiden neuuot / ia kende Canssan aiatoxet.

Adjektiivin (→) *tyhjä* translatiivimuodosta ja verbistä (→) *tehdä* muodostettu yhdysverbi.

tyhjätä *v.* 'tyhjentää, purkaa lasti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-371-[AP-21:3]] Ja quin Cyprus rupes näkymen / ietime me sen Wasemalle polelle / ia puriectime Syriaan / ia tulima Tyroon. Sille sielle piti se Haaxi **tyhijettemen**.

Johdos adjektiivista (→) *tyhjä*.

tyhjälän, -hän *adv.* 'ilmaiseksi; turhaan, tuloksetta' | (1549) 4 esiintymää

- [A-III-114-[JES-52:3]] Päste sinus Cahleistas / sine Fangattu Zionin tyter. Sille ette nein sanopi HERRA / Te oletta **tyhijehen** mydhyt / Ja ilman Peningite te mös lunastetan.

- [A-III-130-[JES-49:4]] Mutta mine sanoin / Huckan mine Tötetein / turhan ia **tyhien** mine culutin wäkeni temen päle

Adjektiivin (→) *tyhjä* illatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

tyhmyttää v. 'hämmentää' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-626] Minun tondon ja iercken **tyhmytte** / ja sinun helmasas minua wirghota
- [A-I-701] caiki meiden wiholisten / cadhechtiwaijdhen / ia sorttaijadhan / edhistoxet wäghytuxet cawaluxet / ja wahingoliset aijwotuxet / este / **tyhmytte** / ia takaperin aija.

Johdos adjektiivista (→) *tyhmä*. Rukouskirjan kummallekaan esimerkille ei tunneta esikuvatekstiä, minkä takia sekä merkitys että muodon analyysi jäävät epävarmoiksi. Pelkästään muodon perusteella molemmat esiintymät voisivat olla (→) *tyhmyys*-substantiivin partitiivimuotoja, mutta silloin täytyy molemmista lauseista puuttua jokin sana. Verbiä *tyhmyttää* tai *tyhmyyttää* ei tunneta muusta vanhasta kirjasuomesta eikä murteista. Agricolalla on kuitenkin muita saman vartalon johdoksia, joissa näkyy hämmentämisen tai typeröytämisen merkitys (→ *tyhmästyä*, *tyhmätä*, *tyhmäys*).

tyhmyys s. 'tyhmyys, järjettömyys, tyhmä t. paha teko' | (1544) 21 esiintymää

- [A-I-644] Poisota minun sydhemesteni wäret lwlot / läkitze minussa taidhon **tyhmyys** / käweise minun siselden caiki wärydhen neuuot.
- [A-II-514-[2KOR-11:21]] Sen mine sanon häueistuxen polesta / ninquin me heicot olisinma. Minge päle nyt iocu vskalda (mine puhun **tyhmydhes**) sen päle mine mös vskallan.
- [A-III-218-[PS-4:3]] Te Päruchtinat / quinga cauuan pite minun Cunniani pilcattaman? Mixi te racastat site **Tyhmyt** / ia Walehta kysytte?
- [A-I-751] Hoorudhet / salawoteudhet / miestapodh / warckaudhet / ahneudhet / walhet / petoxet / irttaudhet / cadhe silme / rijdhat / torat / pilcat / kirot / Coreudhet / ia monet mwdh epelukuijset **tyhmydhet** ioijlla me Inhimiset saastutamma.

Adjektiivista (→) *tyhmä* johdettu ominaisuuden tai teon nimi. Rinnalla esiintyy myös samaa merkitsevää johdos (→) *tyhmäys*.

tyhmä, tyhymä a. ja s. 'tyhmä, typerä, järjetön, yksinkertainen' | (1544) 49 esiintymää

- [A-I-97] Ja quin Sokia eroijtta caruat nijn **tyhmet** wisust kiriat aruat.
- [A-I-519] henen tompelisen ylenwisudhens / **tyhmen** ierijens / itze walitun ymmerdhyxens / taijtamattoman caualudhens / ilken euckeyxens
- [A-I-816-[5MS-32:6]] Ningös sinun Herraas Jumalaas kijtet / sine hullu ia **tyhyme** Canssa? Eykö hen ole sinun Ises? ia sinun Herras?

- [A-II-404] Senteden carta itzes omasta wärestä aijatuxestas / ia turhista kieleuiste / iotca heidens tekeuet ylenwijsaaxi domitzeman vskosta / ia hyuiste töiste / ia ouat quitengi caikein **tyhmimet** Tompelit.
- [A-III-640] Pyhe Hengi **tyhmist** ia oppemattomist Calamiehist teki Apostolit

Sanalla on vastineita muutamissa lähisukukielissä. Se on germaanisiperäisen *tuhma*-sanana etuvokaalinen, affektiivinen variantti. Takavokaalinen *tuhma* ei esiinny Agri-colan kielessä. Osa *tyhmä*-sanana esiintymistä voidaan tulkita myös substantiivisiksi.

► Karsten 1915 150; SKES 1975 *tyhmä*; SSA 2000 *tyhmä*; LÄGLOS 2012 *tuhma*; NES 2020 *tuhma*, *tyhmä*.

tyhmäst, -i, -ä *adv.* 'tyhmästi, typerästi' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-29] Mutta ele löö polui szonda. quin **tyhmest** tekeuet monda.
- [A-I-339-[JER-20:11]] Sentädhen pite minun Sortaijani langeman / ja eij ylitzewoittaman / Mutta pite swreen häpien iouthuman / Senteden / ette he nijn **tyhmest** kieutexet
- [A-I-834] Nijn me rucolema ette nyt Perkele temen mailman pä mies nyt temen nyt sen alaspaijna / woijtta / ia soaijsepi / ette Christus meite Perkelen Waldakunnasta pälastajisi / hallitzisi / iodhataijs / etteij me **tyhmesti** langeisim / exysim *etc.*
- [A-II-514-[2KOR-11:23]] He ouat Christusen palueliat (mine puhun **tyhmesti**) palio enemmin mine olen.
- [A-III-15] Nin oppican sis noori Canssa teste auioskeskun wirgasta / ia Kihlauxen ia Häiden menosta / ninquin muistaki Jumalisista Sädhystä / cunnialisest aiattelman / puhuman ia kieuttemen / ia ei nin **tyhmeste** ia tylyste / heiden koirudhens ielkijn sijte nauru ia pilka tekemen

Adjektiivin (⇒) *tyhmä* perustuva adverb. Adverbina voi esiintyä joko elatiivimuoto tai elatiiviin perustuva adverbijohdos. Loppuheittainen variantti voi edustaa kumpaa tahansa.

tyhmästyä *v.* 'typertyä, hämmästyä' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-316-[AP-2:7]] Ja nin he caiki **tyhmestyid** / ia jhmettelit keskenens sa[no] den / Catzos / Eikö näme caiki iotca puhuuat / ole Galilealaiset?
- [A-II-316-[AP-2:12]] Nin **tyhmestyid** caiki / ia ihmettelit keskenens sanoden / mites lwlet temen oleuan?

Johdos adjektiivista (⇒) *tyhmä*.

tyhmätä *v.* 'typeryttää, hämmentää' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-476-[JES-29:9]] PAatucot ia olcot **tyhmetyt** / Soghaiska teiten / ia tulcat iuoxin / ei quitengan Winasta / Horiucat / ei quitengan wäkeueste Joomasta.

Adjektiivista (⇒) *tyhmä* johdettu verbi.

tyhmäys s. 'tyhmyys, mielettömyys, tietämättömyys' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-282-[PS-38:6]] Minun haawani haijseuat ja mätenewet / minun **Tyhmejdhen** tedhen /
- [A-I-465] Mutta sine raskitzit maan pälle alasastu / ia kechtasit meiden loonnon pälles otta / senpälle / ettes opillas meiden **tyhmejdhen** hemären piti poiswaristaman
- [A-III-21 5-R] Pilcaiat Jotca caiki Jumalan puhet ia Tödh sulaxi **tyhmejexi** luleuat.

Johdos adjektiivista (→) *tyhmä*. Rinnalla esiintyy osittain samaa merkitsevä (→) *tyhmyys*.

tyke *adpos.* 'luokse, puoleen, kohti, -lle' | (1544) 68 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-544-[PS-142:8]] Ne wanhurscat minun **tykeni** cokoundeuat / coscas hywesti teghet minua watan
- [A-II-462-[1KOR-2:1]] JA mine rackat Welieni / koska mine tulin teiden **tykenne** / em mine tullut corckia in Sanain / eli corkian Wijsaudhen cansa
- [A-II-522-[GL-2:12]] Sille ennenquin iocu Jacobin **tyke** tullut oli / nin hen söi Pacanain cansa.
- [A-III-138-[1MS-4:10]] Mutta hen sanoi / Mites tehnyt olet? Sinun welies weren ääni hwtapi minun **tykeni** maasta
- [A-III-448-[1SM-17:43]] Olengo mine iocu Coira / Ettes Cartulla tulet minun **tykeni**?
- [A-III-546-[JER-18:5]] Nin hen taas teki toisen Crwsin / ninquin hen tactoi / silloin HERRAN sana tapactui minun **tykeni**

Rakenteeltaan hämärtynyt *tyvi*-sanaan (→ *tyge*²) perustuva adpositio, jonka *tyke*-variantin vahva-asteisuus perustuu analogiaan. Adpositio on aina postpositio. Sen täydennys on genetiivimuotoinen ja sitä täydentää yleensä omistusliite.

tykee *adpos.* 'tyköä, luota' | (1544) 12 esiintymää

- [A-I- 84-[LK-1:38]] Nin sanoi Maria. Catzo herran pica. Tulcon minun sinun sanas ielken. Ja Engeli poijslexi henen **tykeensä**.
- [A-II-32-[MT-5:29]] Jos sinun oijkia silmes pahenda sinun / nin puchghais se wlhgos / ia heite pois **tykees**.
- [A-II-210-[LK-13:27]] Ja henen pite sanoman / Mine sanon teille / Em mine teite tunne custa te oletta / Poismenget minun **tykeni** caiki te Pahointekiet

Alkuaan *tyvi*-sanaan (→ *tyge*²) perustuva adpositio, johon tässä tapauksessa liittyy yleistä erosijaa edustava partitiivin pääte. Agricolan esiintymissä ei ole yhtään yksiselitteistä -eä-vokaaliyhtymää, mutta ortografisista syistä on mahdotonta tietää, onko jokin pitkävokaalisista esiintymistä (*tykee*) tarkoitettu luettavaksi assimiloitumattomana (*tykeä*). Adpositio on aina postpositio, ja sen täydennys on genetiivissä.

Täydennystä voi edustaa myös omistusliite joko sinänsä tai genetiivimuotoisen täydennyksen lisäksi.

tykenolemus s. 'läsnäolo, esiintyminen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-512-[2KOR-10:10]] Sille ette Lehetuskiriat (ma he) ouat tosin raskat ia wäkeuet / Mutta se Rumilinen **tykenolemus** ombi heicko / ia ne Puhet ylencatzotudh.
- [A-III-242] Casuoas) se on / Jumalan casuo ia **tykenolemus** / ioca Israelin Canssas oli / ia ei cussan mualla.

Johdos yhdysverbistä (⇒) *tykenolla*.

tykenoleva s. tai a. 'läsnäolija, läsnä oleva' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-467-[1KOR-5:3]] Mutta mine tosin ioca Rumin cansa poisolen / quitengin Hengen cansa tykenolen / nin olen io quin **tykenoleua** päättenyt sen ylitze ioca sencaltaisen tehnyt on

Yhdysverbin (⇒) *tykenolla* partisiippimuoto, jota on käytetty nominin tapaan.

tyken|olla, tykenä- v. 'olla läsnä t. paikalla' | (1548) 7 esiintymää

- [A-II-467-[1KOR-5:3]] Mutta mine tosin ioca Rumin cansa poisolen / quitengin Hengen cansa **tykenolen** / nin olen io quin tykenoleua päättenyt sen ylitze ioca sencaltaisen tehnyt on
- [A-II-511-[2KOR-10:1]] MUtta mine itze Pauali manan teitä Christusen siueydhen ia Lakiudhen cautta / Mine ioca teiden keskenä **tykenollesani** kehno olen / waan poisollesani olen rochkia teite wastan.
- [A-II-512-[2KOR-10:11]] Joca sencaltainen on / Se aijatelkan / ette sencaltaiset quin me olema sanoissa Lehetuskiriain cautta poisollen / Nin me mös kylle tohdhimme olla töön cansa **tykeneollesam**.

Adverbista (⇒) *tykenä*¹ tai tämän loppuheittoisesta variantista *tyken* ja verbistä (⇒) *olla* muodostettu yhdysverbi. Vastaava yhdysverbi esiintyy myös adpositioalkuisena (⇒ *tykenäolla*).

tykenä¹ *adv.* 'luona, lähellä, paikalla' | (1544) 16 esiintymää

- [A-II-153-[MK-14:47]] Nin yxi nijste iotca **tykene** seisoi vlosweti Mieckans
- [A-III-44] Nin piteken Pappi temen manauxen Canssalle / quin sijne **tykene** ombi
- [A-III-402-[PS-119:151]] HERRA / sine **tykene** olet / Ja sinun Keskys ouat caiki sula Totuus.

Alkuaan *tyvi*-sanaan (→ *tyge*²) perustuva adverbi, johon tässä tapauksessa liittyy historiallista olosijaa edustava essiivin pääte. Vartalon vahva-asteisuus perustuu analogiaan (→ *tyke*).

tykenä², **tyken** *adpos.* 'luona, läheisyydessä, vieressä, vierellä, lähellä, kanssa, keskuudessa, (vaikutus)piirissä' | (1543) 301 esiintymää

- [A-O-14-[MT-28:20]] Ja catzo / Mine olen teiden **tykenen** iocapeijue maailman loppu sahka.
- [A-I-547] O colminainen ja yxineinen Jumala / O caikiwaldias Jumala / ionga **tykene** eij ole ychten mwttelusta
- [A-II-29-[MT-4:18]] Cosca nyt Jesus keui sen Galilean meren **tykene** / näki hen caxi weliest
- [A-III-689-[NAH-2:6]] Mutta ne Portit Wirtain **tykene** quitengin ylesauatan
- [A-II-289-[JH-14:25]] Neite mine olen puhunut teille / ollesani teiden **tykenen**.
- [A-III-778-[3MS-20:13]] Jos iocu Piltein **tykene** macapi / ninquin Jongun Waimon tykene / He ouat ydhen Cauhistoxen tehneet.
- [A-II-76-[MT-19:26]] Inhimisten **tyken** ombi se mahdotoin / Mutta Jumalan **tyken** caiki mahdolliset ouat.
- [A-I-443] anna armoijas / ette me heiden opetuxens **tyken** / wahwasta pijsysim

Sama muoto kuin adverbi *tykenä*¹. Adpositiona *tykenä* on aina postpositio, jonka täydennyksenä on genetiivi ja mahdollisesti omistusliite.

tykenäolla *v.* 'olla jonkun luona' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-681-[MIK-5:12]] Ja tadhon ne Welholiset sinus vloxiuritta / ettei yxiken Merkeintulkit pide sinun **tykenesoleman**.

Adpositiosta (→) *tykenä*² ja verbistä (→) *olla* muodostettu yhdysverbi. Adposition täydennyksenä on sekä omistusliite että persoonapronominin genetiivi. Vastaava yhdysverbi esiintyy myös adverbialkuisena (→ *tykenolla*).

tykenäseisoa *v.* 'seisoa vieressä, olla paikalla' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-376-[AP-22:20]] Ja coska Sstephanin sinun Paluelias weri wloswodhatettijn / nin mine mös **tykeneseisoin** / ia mielistuin henen Coolemahans ia wartioitzin heiden waatteitans iotca hende tapoit.

Adverbista (→) *tykenä*¹ ja verbistä (→) *seisoa* muodostettu yhdysverbi.

tykenäsolla → **tykenäolla**

tykeä → **tykee**

tykyä → **tyköä**

tykö, tygö *adpos.* 'kohdalle, puoleen, luokse' | (1544) 8 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-33] Qta se wehin Lucu Herran syndyme wodhesta / ia rupe lukeman möte päyuen ymbäri pirije / Ja ensin rupe ristin **tykö**. 1 2 3 4. *etc.*
- [A-I-175-[VLT-3:57]] Lähennä sinuas minun **tyköni** / cosca mine sinua awxeni hwdhan / Ja sanos / Ele pelke
- [A-I-320-[SIIR-51:32]] Ja tulcat Scoulun minun **tykön** / Ja mite teilte puuttu / sen te taidhat tesse oppia / Sille tosin te oletta sangen iaanouat
- [A-II-299-[JH-18:28]] Nin he weit Jesusen Caiphasen **tygö** Radztupan. Mutta se oli amulla / Ja ei he mennyet Radztupan / ettei heiden pitenyt saastuman / Waan ette he madhaisit södhe Päsieis Lambaan
- [A-II-629-[2JH-1:12]] em mine tactonut breiuille ia plekille / waan mine toiuon tuleuani teiden **tyghönne** / ia tykönoleua teiden cansan puhuuani

Alkuaan *tyvi*-sanaan (→ *tyge*²) perustuva adpositio, jonka yleisin variantti on *tykö* länsimurteissa ja vanhassa kirjakielessä. Agricolalla tavallisin on kuitenkin vartaloltaan heikkoasteinen ja toisen tavun osalta labiaalistumaton *tyge*. Adpositio on postpositio, jonka täydennys on genetiivissä. Siihen liittyy useimmiten omistusliite.

tykön¹ *adv.* 'paikalla, läsnä' | (1548) 1 esiintymä, myös Westh (*tykönä*)

- [A-II-630-[3JH-1:14]] Mutta mine toiuon sinun pian näkeueni / ia **tykön** oleuaiset sama keskenen puhutella.

Suhteellista sijaintia ilmoittavan sekundaarin nominivartalon *tykö* (→ *tyge*², *tykö*) loppuheittoinen essiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

tykön², -ä *adpos.* 'luona, keskuudessa, huomassa, partaalla' (1544) 22 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-207-[PS-104:12]] Heiden **tykönens** Taijuahan linnut istuuat / ja wiserttelwet oxilla.
- [A-I-342-[SIIR-36:4]] Cuin sine meiden **tykönem** / heiden näkywisens pyhitetän / Nijn osotta sinuas cunnialisexi heiden ylitzes / meiden silmein edhes /
- [A-I-428] anna mös nijn meiden / sinun laupiudhes **tykön** / ijancaikinen awtuahus sadha
- [A-II-614-[2PT-2:11]] Waicka ne Engelit iotca wäesä ia woimasa swremmat ouat / eiuet kersi itze heitens wastan Herran **tyköne** site pilcalista domiota.
- [A-II-176-[LK-5:2]] Ja näki caxi Wenehte seisoua Meren **tykön** / mutta Calamiehet olit heiste vloskieunet ia pesit heiden Wercoijans.
- [A-III-313-[PS-72:10]] Ne Kuningat Meren **tyköne** / ia Lotoin päle pite Lahioia edescandaman / Ne Kuningat sijte rickast Arabiast ia Sebast pite Annot tygetoman.

Suhteellista sijaintia ilmoittavan sekundaarin nominivartalon *tykö* (→ *tyge*², *tykö*) essiivimuoto, joka sellaisenaan tai loppuheittoisena esiintyy postpositiona. Morfologisesti sama muoto on adverbi (→) *tykön*¹. Essiivin pääte edustaa tässä ikivanhaa olosijan päätettä. Postposition täydennys on genetiivissä, ja sitä voi täydentää omistusliite.

tykönoleva *s.* tai *a.* 'läsnä oleva' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-629-[2JH-1:12]] Olis minulla palion teille kirjoittamista / Mutta em mine tactonut breiuille ia plekille / waan mine toiuon tuleuani teiden tyghönne / ia **tykönoleua** teiden cansan puhuuani / senpäle / ette meiden ilon teudhelinen olis.

Loppuheittoisesta adverbista *tykön* (→ *tykön*¹) ja *olla*-verbin partisiiipista muodostettu yhdysnomini, joten käytetään eräänlaisena lauseenvastikkeena 'paikalla ollessani'.

tyk|öö, -öö, -yä *adpos.* 'luota, -stA, -ltA' | (1544) 14 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-230-[2SM-22:23]] Sille caiki henen oiikiudhens ouat minun silmeni edhes / Ja henen kesköns en poisheitä **tyköni**.
- [A-II-39-[MT-7:23]] Ja silloin minun pite tunnustaman heille / En ikenens mine teite tundenut / Menget pois minun **tyköeni** te wäärin tekijet.
- [A-II-63-[MT-14:15]] Mutta echtona edheskeuit Opetuslapset henen tyhens / ia sanoit / Teme ombi ärima / ia öö tulepi / Laske Canssa **tykyes** kylijn menemen / ia heillense roca ostaman.
- [A-II-540-[EF-4:22]] Nin pois pangata nyt teiden **tyköenne** se wanha Inhiminen ionga cansa te ennen waelstta / ioca himoin cautta exyxise itzese turmelepi.
- [A-III-233-[PS-18:23]] henen Keskyiens em mine poishylie **tyköni**.

Suhteellista sijaintia ilmoittavan sekundaarin nominivartalon *tykö* (→ *tyge*², *tykö*) partitiivimuoto, joka esiintyy postpositiona. Partitiivin pääte edustaa tässä ikivanhaa erosijan päätettä. Postposition täydennys on genetiivissä, ja sitä voi täydentää omistusliite. Myös pelkkä omistusliite voi edustaa täydennystä. Ortografisista syistä *tykö*-vartalon taivutusmuodot ovat osittain homonyymisiä keskenään. Psalmiesimerkin *tyköni* edustaa tapausta, jossa tulkinta perustuu kontekstiin.

tylkiä *a.* 'vastenmielinen, inhottava' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-706-[ILM-18:2]] *langenut on* / *langenut on* / se swri Babilon / ia ombi tullut Perkeleiten Asuumaxi / Ja caikein Rietaisten Hengein Ketköxi / ia caikein Rietaisten ia **Tylkiein** Linduin ketköxi

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Suomen murteissa adjektiivi tunnetaan suppeasti vain lounaismurteissa, joten on mahdollista, että se on virolainen laina. Viron sana on ilmeisesti riitaa, vaivaa tai vaikeutta merkitsevän *tüli*-sanan johdos. Myös suomen (→) *tyly* saattaa kuulua samaan yhteyteen.

► Hakulinen 1942 37; SKES 1975 *tylkeä*; SSA 2000 *tylkeä*; EES 2012 *tülgas, tüli*.

tylsentää v. 'tehdä tylsäksi t. kykenemättömäksi' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-543] Surut culuttauat / Hooli adhistä Mielialwalta **tylsente**

Adjektiivista (⇒) *tylsä* johdettu verbi.

tylsä a. 'tylsä, ei terävä; heikko, taitamaton' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-368] Terue teki kiitteteuet HERRAN Christusen Jalghat / meiden edhesten **tylsille** nauuloilla lepitze aijetut.
- [A-I-717] Onsat / **tylset** ia teräuet / quin Jocaitzen Hahmot lieneuet.
- [A-I-653] sangen neuresti rucolen / ettes minun **tylssen** ymmerdhyxen pimeydhnen / sinun armos paijsteilla / ia Taiualisella kircaudhella raskitzisit yleswalghaijsta

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Sen alkuperä on epäselvä, mutta sanavartalo voi olla lainaa germaaniselta taholta. Kantagermaaniin rekonstruoitua alkumuotoa **dulaz* edustavat esim. keskialasaksan *dul* 'hullu, piittaamaton' ja englannin *dull* 'tyhmä, hidasälyinen'.

► SKES 1975 *tylsä*; SSA 2000 *tylsä*; EES 2012 *tönts*; NES 2020 *tylsä*; Etymonline 2023 *dull*.

tylsäys s. 'tylsyys, saamattomuus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-618] O minun teckien / poisleicka minusta tuijmaudhen / wären cangiudhen / messemine / laijskudhen / wnisudhen / mielen **tylsseydhen**

Johdos adjektiivista (⇒) *tylsä*.

tyly a. 'omapäinen, omavaltainen, tyly, kovasydäminen' | (1548) 9 esiintymää

- [A-II-593] **Tylyn**) Joca oman Pääns ielkin elepi / eiketen tottele / Waan tachtio iocaista hende wälte Ja on Itzeuallainen.
- [A-II-614-[2PT-2:10]] Mutta caike enimesti ne iotca waeldauat Lihan ielkin saastaisa hijmoisa / Ja Herraudhen ylencatzouat / tuimat / **tylyt** / ia eiuet wapise waldoia pilcata.
- [A-III-5] Wimein / ombi sangen coctolinen ia oikein / ettei ioopunut Tompeli olisi se Pappi / eike mw **Tyly** sallitaisi ia sodhaisi Castamahan / Jollei ylimeinen Häte ia packo watisi.
- [A-III-207] Tuskal ikenens iocu nin **Tyly** eli iulma Mielestems ombi / ioca ei cocta / quin hen Psalmijn rupeis / lakiamaxi tulis ia site iulmautta mielestems poissyseis.

Sanalla ei ole varmoja vastineita suomenkielissä. Se kuuluu mahdollisesti samaan yhteyteen kuin viron substantiivi *tüli*, joka merkitsee riitaa, kiusaa tai vaivaa (⇒ *tylkiä*). Sanavartalon alkuperä on tuntematon.

► SKES 1975 *tyly*; SSA 2000 *tyly*; NES 2020 *tyly*.

tylystä *adv.* 'omapäisesti, omavaltaisesti' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-15] Nin oppican sis noori Canssa teste auioskeskun wirgasta /
ia Kihlauxen ia Häiden menosta / ninquin muistaki Jumalisista Sädhyista /
cunnialisest aiattelman / puhuman ia kieuttemen / ia ei nin tyhmeste ia
tylyste / heiden koirudhens ielkijn sijte nauru ia pilka tekemen

Adjektiivin (→) *tyly* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

tymsiminen *s.* 'inhoaminen, tympäiseminen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-828] Etteij me tyhmydhesta / ijrtaudhesta / swttumisesta / ia **tymsimisesta**
woijtetudh / lwlisi meildenne eijmiteken pwttuuan / eijmiten waara oleuon [!]
- [A-I-831] Se on sula ia aijna wlconkullatus / teexelemen rucouxita / ia **tymsiminen** /
suttuminen / ia nijte Jumalan lahioijta ylencatzoa / iota sinun tule anoa

Johdos verbistä (→) *tymsiä*.

tymsiä *v.* 'inhota, pitää tymeänä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-829] teme meiden eleme on nijn monda waijua teune / nijn monein
tuscain alatullut / nijn monein waarain pätynyt / nijn teunens äpewsko /
pahutta / syndije / ia wighoija (ninquin Pyhe Pauali sanopi / ette peuiet pahat
ouat) nijn ette iuri me täte elemete **tymsime** / ia colemata alinomaijsella
halulla / toijuo madhaijsime.

Sanalla ei ole vastineita sukukielissä. Sen alkuperä on epäselvä. Se on mahdollisesti johdos samasta vartalosta, joka sisältyy adjektiiviin *tympeä*. Tämä ei esiinny Agricolan kielessä. Sanaa on arveltu virolaiseksi lainaksi, mutta tämä ehdotus on katsottu perusteettomaksi. Mahdollisesti *tympeä* ja *tymsiä* ovat liitettävissä siihen germaaniseen **dumba*-sanueeseen, josta juontuu muinaisruotsin tyhmää, mykkää, heikkoa, epäselvää yms. merkitsevä *dumber*, nykyruotsin *dum*.

► Ojansuu 1918 121; Mägistie 1935 52–53; Hellquist 1939 *dum*; SKES 1975 *tympeä*; SSA 2000 *tympeä*; NES 2020 *tympeä*.

tyнки *s.* 'tukipuu' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-683] pure heneste peretti pois se tulinen cwma Seule ja **tynghi** /
ionga pälle hen itzense pimeisse tukepi ia turuapi

Aidan tukipuuta merkitsevä *tyнки* tunnetaan paikoin lounais- ja hämäläismurteissa. Se on yleensä yhdistetty laajalti itämerensuomessa tunnettuun *tynkä*-sanaan, jota on arveltu vanhaan perintösanastoon kuuluvan *tyvi*-sanana johdokseksi. Toisaalta sille on esitetty tukemista tai pönkittämistä merkitsevä verbivastine saamesta, jollain sanavartalo voisi sellaisenaan olla varhaiskantasuomalainen.

► SKES 1975 *tynkä*; Sammallahti 1999 76; SSA 2000 *tynkä*; LÄGLOS 2012 *tynkä*; NES 2020 *tynkä*.

tynnryri s. 'tynnryri' | (1548) 1 esiintymää

- [A-II-216-[LK-16:6]] Nin hen sanoi / Sata **tynnryrite** Ölio. Ja hen sanoi henelle / Ota sinun kirias ia istu pian / ia kiriota wisikymende.

Laina myöhäismuinaisruotsin *tunna-* tai *tyнна-*sanana monikkomuodosta *tunnor* tai *tynnor*.

► Streng 1915 243; SKES 1975 *tynnryri*; SSA 2000 *tynnryri*; NES 2020 *tynnryri*.

tyranni s. 'tyranni, itsevalti, hirmuvalti, sortaja, sotasankari' | (1544) 31 esiintymää

- [A-I-871] Psalmit mwttamat moninaijsen wastoinkieumisen tedhen / Eriseuraita ja **Tijrannita** / watan mutta Esiwallan ia Rauhan edheste.
- [A-III-273] Lohikermeyn se on / Ne myrkyliset **Tyrannit** ia wekiuallaiset. Waan Pimeys se on / Onnettomus.
- [A-III-284-[PS-52:2]] MItes kerskat sine **Tyranni** / ette sine taidhat wahingoitta? ette quitengi Jumalan Laupius wile iocapeiue pysy.

Laina muinaisruotsin sanasta *tyrann*, joka juontuu alkuaan kreikan sanasta *tyrannos* 'hirmuvalti'.

► Streng 1915 244; SKES 1975 *tyranni*; Koukkunen 1990 *tyranni*; SSA 2000 *tyranni*; NES 2020 *tyranni*.

tyrannia s. 'hirmuvalta, sorto' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-513] Perkelen pahudhen / hirmusudhen / ratelemisen / ja caiken **Tijrannijan** watan Rucous.

Laina myöhäislatinan kautta kreikan sanasta *tyrannía* 'yksinvalta'.

► SAOB 2010 *tyranni*.

***tyttärentyär** s. 'tyttärentyär'

Balttilaisperäisen sukulaistermin (⇒) *tytär* kahdesta esiintymästä muodostettu sanaliitto, joka taivutuksen ja ortografian perusteella ei vielä Agricolan kielessä ole kiteytynyt varsinaiseksi yhdyssanaksi.

► Jussila 1998 *tyttärentyär*.

tytymättömyys s. 'tytymättömyys' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-88-[MT-23:25]] We teille Kirianoppeneet ia Phariseuset / te Wlcokullatudh että te puhdastat Jomaastian ia Tiskin wlcoisen polen / mutta siseld oletta te täynens ratelemist / ia ***tytymättömyst**.
- [A-II-89-[MT-23:00]] ***Tytytymättömyst** se on / Että he caiki polens temmauat / ia swresa hercusa eleuät / ia ei tottele Jumalasta eike sielusta.

Johdos adjektiivista (⇒) *tytymätöin*.

tytymätöin a. 'tyytymätön, kyltymätön' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-429-R] Sosiolla) se on / runsasti / kyllä ia rauinoxi / Nin ette se madhais heille kuluata ia sosiota / Waicka iocu Ahne mwtoin **tytymetoin** ratele / röue / repi ia temma. *etc.*
- [A-III-697-[HAB-3:5]] MUtta Wina pettepi sen corian Miehen / ettei hen woi pysyue / ioca henen Sieluns vlosleuite / ninquin Helueta / ia on iuri quin Coolema / ioca **tytymetöin** on.

Verbistä (⇒) *tytyä* muodostettu kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

tytyä v. 'tyytyä, olla tyytyväinen' | (1544) 32 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-464] Sine meite selkiesti opetit / mite wscoman / mite tekemen / mite toiuoman ia misse meiden **tytymen** pideis / Sinun cauttas me ensin ymmersim / quinga onnettomat me olima sijte ensimeiseste Adamista syndyneet
- [A-II-171-[LK-3:14]] Nin kysyt mös henelde Houit sanoden / Mite sis meiden pite tekemen? Sanoi hen heille / Elkette kenengen Wäkiwalda tehkö taicka wäryttä / ia **tytyket** teiden Palcallen.
- [A-III-52] Anna sinuas henen haltuuns / ia **tydhy** siihen / ette hen sinulda temen aialisen Elemen ottapi / ioca sen andoiki / taicka nyt eli cosca hen tacto.

Verbillä on vastineita muutamissa lähisukukielissä. Suomen itämurteissa *ensi* tavun vokaali on pitkä kuten nykyisessä kirjakielessäkin, sen sijaan länsimurteissa esiintyy lyhytvokaalinen *tytyä*. Agricolalla ei ole yhtään varmaa tapausta pitkävokaalisesta variantista. Sanavartalon vanhaksi merkitykseksi on oletettu 'täyttää', mutta sen alkuperä on epäselvä.

► SKES 1975 *tyytyä*; SSA 2000 *tyytyä*; EES 2012 *tüdima*; NES 2020 *tyytyä*.

tytär s. 'jonkun tytär, tyttö' (myös kuv.) | (1544) 135 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-140-[JER-14:17]] MInun Silmeni / wootauat kynelite / öölle in peiuella / Ja eij lacka / Sille se Neitzyt minun Canssan **Tyter** / on hirmulisesta witzotiu / Ja surckeasta hosuttu
- [A-II-45-[MT-9:22]] Mutta nin Jesus kiensi henens / ia näki henen ia sanoi / Ole hyues turuas **Tytteren** / sinun wskos on tehnyt sinun teruexi. Ja se waimo tuli teruexi samalla hetkell.
- [A-II-62-[MT-14:6]] Coska sis Herodesen syndyme Juhla pidhettin / hyppeisi Herodian **tyter** heiden edhesens. Ja se kelpas Herodesen.
- [A-III-709-[SEF-3:14]] Riemuitze sine **Tyter** Zion / hwdha Israel / iloitze ia riemuitze caikista sydhemestes / sine tyter Jerusalem.
- [A-III-775-[3MS-18:10]] Ei sinun pidhe alastaman sinun Poias eli sinun **Tytteres tytteren** häpie / Sille se on sinun häpies.

Sanalla on etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä ja saamessa. Se on selitetty vanhaksi balttilaiseksi lainaksi, jota nykyliettuassa vastaa *duktė*.

► Thomsen 1869 92 ja 1890 167; SKES 1975 *tytär*; SSA 2000 *tytär*; EES 2012 *tütar*; Junttila 2015 96; NES 2020 *tytär*.

tyve *adpos.* 'tykö, luokse, -lle' | (1543/1559) 3 esiintymää

- [A-O-17] HErra Jumala taiualinen Ise / siugna meite / ia neite sinun lahioias / iotca me / rumin rauinnox / sinun laupiuxestas / **tyueme** otama / ia anna sinun pyhije armoias / ette me coctulisesta.
- [A-I-101-[HEB-10:22]] Nijn astukam henen **tyuense** totisella sydhemelle / teudhen wscon wissijydh /
- [A-I-245-[LK-1:55]] Nijnquin hen ombi puhunut meiden iseden **tyue** / Abrahamin ia henen semenellens ijancaikisesta.

Substantiiviin *tyvi* perustuva historiallinen tulosijamuoto, joka on kiteytynyt adpositioksi. Saman adposition tavallisempi variantti Agricolalla on (→) *tyge*².

► Tuomi 1973 SUST 150 421–432; T. Itkonen Vir. 1974 25–32; SKES 1975 *tykö*; SSA 2000 *tykö*; NES 2020 *tykö*.

tyven *s. tai a.* 'tyyni sää; tyyni, tuuleton' | (1544) 4 esiintymää, myös Westh

- [A-I-662] O HERRA Jesu Christe / sine coscas wiele maasa / rumin cansa elit / Apostolis rucouxen ielken / hilitzit aijnolla sanalla / hirmuisen twlen pauhinan / ia ekiste paijsunuet aallot kiensit swrexi **tywenexi**
- [A-II-42-[MT-8:26]] Nin hen sanoi heille / Mite te heicko wskoiset pelket? Hen nousi yles / ia asetti twlen / ia meren. Ja tuli iuri **tyuenexi**

Sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Itämerensuomessa vallitseva variantti on *tyyni*, joka ei esiinny Agricolan kielessä. Sanavartalo kuuluu ikivanhaan perintösanastoon.

► SKES *tyven*; Hahmo 1994a 44–48; SSA 2000 *tyven*; EES 2012 *tüüne*; NES 2020 *tyven*.

tyventyä *v.* 'tyyntyä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-513-[JES-57:20]] Mutta ne Jumalattomat ouat ninquin purskaua Meri / ioca ei **tyuendyue** woi / Waan henen Allons Loghan ia Törghyn vlosheitteuet.

Johdos adjektiivista (→) *tyven*.

tyvenys *s.* 'tyven, tyyneys, tyyni sää' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-541] Sanos pohijaijsellen / Ele puhalla / ia nijn tulepi swri **tywenys**
- [A-III-207]] Psalmit sis Mielten ilot ouat / Sieluin **tyuenys** / Rauhan tekiet / mässeueisten ia culkuuaisten Aiatosten haltiat / Mielen paisumiset he hilitzeuet / Irtaudhen he asettauat

Johdos adjektiivista (→) *tyven*. Ortografisista syistä on mahdotonta tietää, onko johtimen vokaali lyhyt vai pitkä (*tyvenys* vai *tyvenyys*).

tyvetä v. 'tyyntyä' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-541] Mana twlet ia ilmat / sanos merelle / **Tywene** sine
- [A-II-63-[MT-14:32]] Ja sanoi henelle / O sine heicowskoinen / mixi sine epälit? Ja coska he astuit hadhen siselle / nin **tyueni** ilma.
- [A-III-667-[JON-1:11]] Nin he sanoit. Mite meiden pite sinulle tekemen / Ette Meri meille **tyuenis**? Sille Meri keui / ia lainecti heiden ylitzens.

Johdos adjektiivista (→) *tyven*.

tyydi s. 'merkitys, selitys' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-542-[EF-5:00]] Salaus) Sacramenti eli Mysterion cutzutan Salaus / taica iocu werhottu cappale / iolla quitengin ombi wlcopein oma **tydhi** eli toimitos.
- [A-III-278-[PS-48:0]] On yxi Kijtoswirsi swrimast Jumalan Hyuisteghoista / ette hen wissimille **tydhille** itzens ilmoitti

Sana lienee omaperäinen johdos, joka perustuu ruotsista lainattuun verbiin (→) *tyydätä*. Ruotsissa ei ole lainälähteeksi sopivaa substantiivia.

► Streng 1915 244.

tyydätä v. 'merkitä, tarkoittaa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-3] Sille Euangelium ombi yxi Grekillinen sana / ia **tydhe** Somenkielen / quin hyue lehetus / Hyue Wsisanoma / hyue wsitidhingi / hyue Huhu ia Cwlutus / iosta me weisam / puhum ia iloitzem.

Laina muinaisruotsin verbistä *býða*, jota nykyruotsissa vastaa *tyda*. Tätä on vanhassa kielessä käytetty ilmaisemaan kielestä toiseen kääntämistä ja merkityksen selittämistä.

► Streng 1915 244–245; SKES 1975 *tyydätä*; SAOB 2009 *tyda*.

tyynipolttaa v. 'polttaa kokonaan t. perin pohjin' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-534-[JER-7:20]] Catzos / minun wihan ia minun Hirmusudhen on vloscaattu temen Paican päle. Seke ylitze Inhimisten ette ylitze Eleinden / ia Puidhen päle Kedhossa / ia Maan Jyuein päle / ia sen pite nin **tynipoltaman** / ettei kengen sammutta woi.

Adverbista *tyyni* (→ *tyynni*) ja verbistä (→) *polttaa* muodostettu yhdysverbi.

tyynni, tyyni, tyne, tyynne *adv.* 'kokonaan, täysin, perin pohjin'
(1543/1559) 27 esiintymää, myös Westh

- [A-O-20] Sille mine annan minun itzen / rumin / ia sielun ja caiki **tyynni** / quin minulla ombi / sinun haltuus ia kesijs.
- [A-III-63] sinun sairautti ombi siteuarten Jumalalta sinun päles pandu / ettes sencautta madhaisit sen sinun wanhan Adamis alaspaina ia cooletta / iotta hen wimein synniste lackaijs / ia **tyynni** heiste poiscolis
- [A-I-34] Toijsinans teme lasku pettä / sen estäuet ne minutit eli aijan rahdut / Sille etteij caicki taita nijn **tyyni** ia wissiste Calendariumista tiettä / ninquin Taiuan iooxun ielkin tapachtupi.
- [A-I-139] Etelen caupungit ouat sulietudh / ia eij kengen heite ylesawa / Coco Judea ombi **tyyni** poijswiety
- [A-I-159] HUrcas sine olet Herra / ia caiki mitkes teet / ne ouat oijkeat / ja caiki **tyynne** laupius / ja wacuus
- [A-I-172-[JES-64:6]] Mutta nyt me caiki **tyne** olema / ninquin saastaijset / Ja caiki meiden wanhurskaudhem on ninquin hierattu waatte.
- [A-II-412] Joinen cautta me tulema Christusen coleman ia ylesnousemisen caltaisexi / ia meiden casten teutämme (ioca mös Synnin coleman ia Armon wdhen Elemen merkitze) Sihenasti quin me **tyynni** puchtaxi Synniste tulema

Rakenteeltaan hämärtynyt terminatiivimuoto, joka perustuu substantiiviin *tyvi* (→ *tyge*²). Alkuperäisempi rakenne on mahdollisesti ollut **tyvennik*. Adverbista esiintyy murteissa monia eri variantteja, mikä heijastuu myös Agricolan teksteissä. Agricolalla *tyy(n)ni* esiintyy myös perusosana yhdysadverbissa (→ *kaikkityyn(ni)*).

► SKES 1975 *tyynni*; Hakulinen 1979 230; SSA 2000 *tyynni*.

tyyny → **niskatyyny**

tyyri|ist, -histä *adv.* 'kalliisti, kalliilla hinnalla' | (1548) 2 esiintymää, myös Westh (*dyyriisti*)

- [A-I-472] Joca mös henen calliman weren wootamisens cansa / nijn **tyrihiste** sijte ijacaikisesta colemast / meidet lunasti / ia osti / ette me nijn sinun / ia sinun aijnocaijses tykene / loppumattoman turwan sanehet olema.
- [A-II-98-[MT-26:9]] Teme woidhe olis kylle **tyrijst** taittu myyte / ia annetta waiwasten.

Adjektiivin (→) *tyyris* elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

tyyris *a.* 'kallis, kallisarvoinen, arvossa pidetty'
(1544) 9 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh (*dyyris*)

- [A-I-509] O caiki rackain HERRA Jesu Christe / ledhette minulle yxi Euangeliumin hengi / ioca minun opetais minun Sydhemeseni / ia neuuois / ninquin Marian / sinun **tyrin** puchtan Eijtes / sen kircan Neitzen / sen Engelin Gabrielin cautta / tapachtui

- [A-I-559] O Caikiwaldias ijancaikinen Laupias Jumola / mine waijuanen radholinen / olen cutzuttu ia pytetty / sinun corckian / callin / ia **tyrin** echtolises tyge
- [A-III-106] RACKat Ysteuet / Ette tesse nyt HERRAN Jesusen Christusen Ectolinen pidhетен / iossa henen callijn Rumijns ia **tyris** Werens wlosiaetan

Sanalla on vastine liivissä. Se on vanha germaaninen laina. Kantagermaaniseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **deurⁱja-z*, jota nykyruotsissa edustaa *dyr*. Agricolalla sana esiintyy sekä kotoistetussa asussa että erikoislainana (→ *dyyris*).

► SKES 1975 *tyyris*; SSA 2000 *tyyris*; LÄGLOS 2012 *tyyris*.

tyytymättömyys → **tytymättömyys**

tyytymätöin → **tytymätöin**

tyytyä → **tytyä**

työ¹ *pron.* 'te' | (1548) 2 esiintymää, myös UpsE, Münster, Westh

- [A-II-77-[MT-20:4]] Menget mös **tö** minun winatarhan / ia mite cochtolinen on / mine annan teille.
- [A-II-127-[MK-7:18]] Ningö mös **tökin** ymmertemettömet oletta? Ettekö te wiele nyt ymmerdhä?

Ikivanhaan perintösanastoon kuuluvan (→) *te*-pronominin itäinen murrevariantti. Agricolan *tö*-esiintymistä on mahdotonta tietää, onko ääntöasu *työ* vai *tö*.

► Kettunen 1940 kartta 29; Häkkinen & Toropainen & Salonen 2019 91–94.

työ² *s.* 'työ, teko, vaivannäkö, ansioteko' | (1543/1559) 631 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-O-20] Ja rucoilen sinua / ettes mös tenepeiuene / warielisit minua kaikista synnyste / ja muista pahoista / etteseke minun elemen / seke caiki minun **tööni** / mactas sinun keltuata.
- [A-I-544] Jossa ne lapset ouat / iotca lihassa ollesans / tawoillans heijens ylitzekeuit / Ja sielle mös ne wanhat ouat / iotca wanhus wojmattomaxi teki / mutta quitengi hyuet **töedh** oijkean wscon hedelmet / eijuet heiste loopunehet
- [A-III-229-[PS-15:0]] Tämä opettapi / cutca **Töödh** Jumalalle kelpauat
- [A-I-728] Joinenga Näkyin toimituxis / seke ne Hebreerit / ette mös Ne Christitut hicouat ia **tölens** nijte ymmerteuet.
- [A-III-345-[PS-90:10]] Ja quin se parahin on ollut / nin on se Tuska ia **Töö** ollut
- [A-II-410] Sen cansa nyt tieten ia wahwistetan / ettei yxiken taidha itzens autta Synniste / ia Wanhurskauteen **Töidhens** cansa iuri nin / quin ei hen taidha itzens sijte este / ettei hen lihalisesta synny.
- [A-III-368-[PS-106:2]] Cuca taita vlospuhua HERRAN swret **Töödh?** ia yliste caiki henen Kijtoliset Teghonsa?

Sanalla on varmoja etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä sekä mordvassa. Levikkinsä suppeudesta huolimatta se on yleensä katsottu vanhaan perintö-sanastoon kuuluvaksi. Germaanista lainaetymologiaa on ehdotettu, mutta se ei ole saanut kannatusta. Agricolalla *työ* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→), *hyvätyö*, *pahatyö* sekä yhdyssanan veroisissa sanaliitoissa (→) *haureus työ*, *rauta työ*.

► SKES 1975 *työ*; Koivulehto Vir. 1996a 333–334; SSA 2000 *työ*; LÄGLOS 2012 *työ*; EES 2012 *töö*; NES 2020 *työ*.

työhärkä s. ’työhärkä, vetohärkä’ | (1548)¹ esiintymä

- [A-II-582-[1TIM-5:18]] Sille ette Ramattu sanopi / Ei sinun pidhe **Töhärien** swta kijnisitoman

Substantiiveista (→) *työ*² ja (→) *härkä* muodostettu yhdyssana.

työjuhta s. ’työjuhta (aasi)’ | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-615-[2PT-2:16]] Mutta hen rangaistijn henen wärydhestens / Se myckä **Töiuhta** / puhui Inhimisen änelle / ia esti sen Prophetan hulludhen.

Substantiiveista (→) *työ*² ja (→) *juhta* muodostettu yhdyssana.

työlinen a. ’teennäinen, teeskennelty’ | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-831] Eij tehen wluttu mailman wanhurscaus / eli **tölinen** wlconkullatus / ionga mailman wisaus sanopi oleuan oijkean Jumalan palueluxen.

Johdos substantiivista (→) *työ*².

työläs a. ’työläs, vaikea’ | (1544) 4 esiintymää, myös Westh

- [A-I-459] meille ombi moninainen ia **töles** campaus mailma / perkelen / ia henen palueliains / ia sen lihan cansa / ionga me ymberiwimme
- [A-II-139-[MK-10:24]] Rackat pojat / quinga **töles** on heille sisellekieudhe JUMALAN Waldakundan / iotca vskaldauat peningihin.
- [A-II-386-[AP-26:14]] Saul / Saul / mixis minua Wainot? **Töles** sinun ombi Tutkanda watan potkia.
- [A-II-617-[2PT-3:16]] Ninqui hen mös iocaitzesa Epistolasa neistä puhupi / ioisa ombi monda **töleste** ymmerdä / ioita ne Oppemattomat / ia irtaliset pahendauat

Johdos substantiivista (→) *työ*². Agricolalla *työläs* esiintyy myös perusosana yhdysadjektiivissa (→) *ylentyöläs*.

työlääst, -ä, -i *adv.* 'työläästi, vaivalloisesti, vaikeasti' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-316] Tuscalla me sen osaijamma / ioca maan päälle on ia **töleeste** me sen leudhemme / ioca näkywise on
- [A-I-836] Sille **tölest** sine woijt wscalta sydhemes / quinga wissist / ia tosis Jumala tactopi andexianda.
- [A-II-76-[MT-19:23]] Mutta Jesus sanoi Opetuslapsillens. Totisesta sano mine teille / Ricas **töleesti** siselkieupi Taiuanwaldakundan

Adjektiivin (⇒) *työläs* elatiivimuoto tai elatiiviin perustuva adverbijohdos. Loppuheittoiset tapaukset voivat edustaa kumpaa tahansa vaihtoehtoa.

työmies *s.* 'työntekijä, työläinen, palkollinen' | (1544) 11 esiintymää

- [A-I-611] sinun Laumas swri on / mutta ne oijkeat **Töömiehet** haruat
- [A-II-174-R] Quingasta se tule / ette se Josephin keuhen **tömiehen** poica nein taita opetta ia puhua.
- [A-III-120-[3MS-19:13]] Ele hoomenexi wiwuytte sinun **Tömiehes** palca tykenes.

Substantiiveista (⇒) *työ²* ja (⇒) *mies* muodostettu yhdyssana.

työntekiä *s.* 'työntekijä' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-514-[2KOR-11:13]] Sille sencaltaiset wäret Apostolit / ia wieckat **Tööntekiet** / rakendauat itzens Christusen Apostoleixi.

Substantiiveista (⇒) *työ²* ja (⇒) *teki(j)ä* muodostettu yhdyssana.

työtätehdä *v.* 'tehdä työtä, työskennellä, nähdä vaivaa' | (1544) 46 esiintymää

- [A-I-315-[VIIS-9:10]] Lehette se alas sinun pyhiste Taijuahistas / ia sinun cunialisista istuimistas / Lehette se / ette hen olis minun tykenen / ia minun cansan **Tötetekis** / ette mine tietaisin mike sinun olis otolinen
- [A-II-205-[LK-12:27]] Catzelcat Cuckaisita quinga he caswauat / Ei ne **tötetee** / eike mös kehrä / Nin sanon mine teille / ettei Salomon caikes henen cunniasans nin ollut watittu quin yxi nijste.
- [A-III-671-[JON-4:10]] Sine armaitzet site Curbitat / iostas ei mite **tötetehnyt** ole / etke site ylescasuattanut / Joca ycten Öen tuli / ia ycten öen poiscatosi.

Substantiivista (⇒) *työ²* ja verbistä (⇒) *tehdä* muodostettu yhdysverbi.

työtätekevä *a.* 'työskentelevä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-561-[KOL-4:12]] Teruettepi teite Epaphras ioca yxi teiste ombi Christusen Paluelia / alati hartasti **tötetekeue** rucoxisa teiden edesten / Senpäle ette te seisoisitta teudheliset ia ylesteutetydh caiken Jumalan tahdhon cansa

Verbin (→) *työtätehdä* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivin tapaan jälkimmäritteenä.

työtätekeväinen s. tai a. 'työtä tekevä' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-193] Ja olen Se eleue Taiualinen leipe / ioca Mailmalle sen Elemen annan / Ja ninen **tötetekeueisten** ia raskautetudhen Wirghotus.

Johdos adjektiivista (→) *työtätekevä*.

työväki s. 'työväki, työntekijät' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-398-[MT-9:38]] ia sentedhen sine käsket meite / Elon HERRA rucolla / ette hen wlgossyseisi / **Tööweke** henen eloonsa
- [A-II-46-[MT-9:37]] Silloin sanoi hen opetuslapsillens / Elo tosin ombi sangen palio / mutta wähe on **töowäki**
- [A-II-78-[MT-20:8]] Coska nyt echtu tuli / sanoi winatarha Herra henen Perenhaltiallens / Cutzu **töueki** / ia maxa heiden palcans / ruueten wimeisist haman ensimeisin asti.

Substantiiveista (→) *työ²* ja (→) *väki* muodostettu yhdyssana.

tähde s. 'tähde, rippeet, jäännös, jäljelle jäänyt' | (1544) 23 esiintymää

- [A-I-267-[PS-17:14]] temen Mailman Inhimisist / Jotca tesse Elemes osansa nautitzeuat / Joijnenga watzan sine teutet sinun Aijtastas / Joijlla kylle lapsija on / Ja sijtte mös ietteuet **techteins** heiden pickaraijstensa.
- [A-II-131-[MK-8:8]] Nin he söit / ia rauittin. Ja he ylesotit ne **tächteet** / Jotca ieneet olit / seitzemen Corgia muruia.
- [A-I-341-[MIK-7:18]] Cuca ombi sencaltainen Jumala quin sine olet? Joca synnit andexiannat / ja pahattekot souit nijnen *canssa* / iotca ouat sinun perimises **techteit**
- [A-III-651-[AM-5:15]] Wihacat site paha ia racastacat site Hyue / Ja asettacat Oikiutta Portissa / nin se HERRA Jumala Zebaoth ombi Armolinen Josephin **Techteille**.

Sanan ainoa etymologinen vastine on saamen *dákti* 'luu'. Epävarma vastine tunnetaan myös unkarista. Sanaa on arveltu ikivanhaksi perintösanaksi. Toisaalta on pidetty mahdollisena, että *tähde* olisi johdos sanasta (→) *tähti*, joka taivaankappaleen lisäksi on vanhastaan merkinnyt mm. merkkiä tai jälkeä. Merkityksen muutos olisi tapahtunut sen tapaisissa sanontatavoissa kuin *panna tähteelle* t. *tähdelle* 'panna tallelle' (→ *tähdelle*). Tämänkin selityksen mukaan *tähde* kuuluu vanhaan perintösanastoon. Sanalle ehdotettu germaaninen lainaetymologia on osoitettu äänteellisesti mahdottomaksi.

► SKES 1975 *tähde*; SSA 2000 *tähde*; LÄGLOS 2012 *tähde*; NES 2020 *tähde*.

tähdelle *adv.* 'jäljelle, tallelle' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-445-[ROM-11:00]] Edeskatzonut) Ei ne caiki ole Jumalan Canssa / iotca Jumalan Canssaxi cutzutan / Senteden waicka enin osa poisheiteteisijn / iotca ei ole edeskatzotut nin quitengin Jumala Canssa **tedhelle** iepi nijsse edeskatzotuiss
- [A-III-782-R] Se on / Caiki mites alati prucat / ia mites **tedhelle** panet / se menestypi.

Substantiivin (⇒) *tähti* allatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

tähdellepanna, tähdel- *v.* 'panna talteen, varalle t. muistiin' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-590-[2TIM-4:8]] Edespein ombi minulle **tedhellepandu** se Wanhurskaudhen Crunu / ionga minulle HERRA / se wanhurskas Domari sinä peiuene andapi.
- [A-II-602-[1PT-1:4]] ychtehen catomattoman ia saastamattoman ia turmelemattoman Perimisehen Joca ombi Taiuasa **tedhellepandu** teite warten
- [A-III-252-[PS-31:20]] Quinga swret ouat sinun Hywuydhes / iongas **tedhellepanit** nijllen / iotca sinua pelkeuet

Adverbista (⇒) *tähdelle* ja verbistä (⇒) *panna* muodostettu yhdyssanaverbi.

tähdellepantu *a.* 'talteen pantu, talletettu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-208] Caikinasia päldiskein / ninquin swres ychteitzes Aitas / Psaltarin Ramatus **tedhelpannut** / leuten / Isen / Poian ia pyhen Hengen cautta.

Yhdyssanverbin (⇒) *tähdellepanna* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

tähdellä, tähdellä, tähellä *adv.* 'tallella' | (1548) 8 esiintymää

- [A-II-193-[LK-9:24]] Sille ioca Hengens **tedhelle** pite tachtu / henen pite sen cadottaman. Mutta ioca cadhotta Hengens minun techten / se henen **tedhelle** pite.
- [A-II-440-[ROM-9:00]] hilitzemen) waicka se surembi osa langepi / ette he tuleuat vskottomaxi nin ei hen quitenga caikia tadho nin anda langeta / Waan **tehelle** pite ne Techteet
- [A-III-79] nin quin hen Inhimisten caikinaiset menot otti / nin hen mös ne caiki teudeliseste **tehdele** piti

Substantiivin (⇒) *tähti* adessiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

tähdelläpitää, tähdelä-, tähdel- v. 'pitää tallella, säilyttää' | (1551) 5 esiintymää

- [A-III-254-[PS-33:0]] hen wariele / Ne Hyuet / ia rangaise ne Pahat / Ette hen caiki ihmeliseste on loonnut / ia **tedhellepите**.
- [A-III-342-[PS-89:29]] Iiancaikisesta mine tadhon henelle minun Armoni **tedhelepите** / Ja minun Lijtoni pite henelle wahuan oleman.
- [A-III-412-[PS-132:0]] On Rucous seke Seurakunnan / ette Waldakunnan Jumalan Canssan ia Pappiudhen edest / lupauxens teden / quin Daudin tapactui ette hen / Ne tadhais ketke wariella ia **tedhelpite**.

Adverbista (⇒) *tähdellä* ja verbistä (⇒) *pitää* muodostettu yhdysverbi.

tähde muru s. 'tähteeksi jäänyt muru' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-132-[MK-8:20]] Nin mös coska mine ne seitzemen murssin / Nelien tuhanen seas / Quin monda Corgia teunens **tehde muruia** te silloin ylesotitta?

Substantiiveista (⇒) *tähde* ja (⇒) *muru* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 116.

tähden *adpos.* 'tähden, vuoksi, takia'

(1543/1559) 1061 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-17] ME kijtemme sinnua racas taiualinen Ise / Jesusen Christusen / meiden herrana cautta / caikein sinun hyuenteos **tedhen** / ia liaten neiste sinun lahioistas / iotca me sinun laupiustas / nautinuet olema
- [A-I-257-[PS-6:8]] Minun Moton on muuttunut mwrheni **tedhen** / ia on wanhannut / Sille mine adhistetaan ymberins.
- [A-I-353] HERRA cwle armolisesta sinun Canssas rucouxet / ette me / iotca oijkein meiden syndijem **tähden** waijwatamma / sinun Nimes cunnian **tähden** / laupiasta tulisimma wapadhexi
- [A-II-276-[JH-10:19]] Taas sis rita nousi Judasten keskene neinen puheten **täden**.
- [A-II-499-[2KOR-2:00]] Sille mite mine olen murechtinut / ei se ole minun **techteni** / wan teidhen **tädhenne** tapachtanut.
- [A-III-35] Ette mine Inhimisexi tulin / se ombi teiden **techten** tapactanut.
- [A-III-708-[SEF-3:0]] Sarnaiat Ramatun toisinkiendeuet Rahan **teden**

Adpositiolla on etymologisia vastineita itäisissä lähisukukielissä. Muodoltaan se on substantiivista (⇒) *tähti* muodostettu yksikön instruktiivimuoto, joka on kiteytynyt adpositioksi. Adpositiona *tähden* on aina postpositio. Sen täydennys on genetiivissä, ja täydennystä voi edustaa myös omistusliite. Agricollalla *tähden* esiintyy myös jälkiosana pronominin ja postposition kiteytyneissä yhdistelmissä (⇒) *jonka-tähden*, *minkätähden*, *sentähden*, jotka nykyisten oikeinkirjoitussääntöjen mukaan kirjoitetaan kahdeksi eri sanaksi.

► SKES 1975 *tähden*; SSA 2000 *tähden*; NES 2020 *tähden*.

tähkä s. 'viljantähkä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-179-[LK-6:1]] IA se tapachtui Sabbathin peiuen Homenis / ette hen keui Laihon lepitze / ia henen Opetuslapsens catkoit **tehcki** / hierten käsillens / ia söit.

Sanalla on vastineita useimmissa itämerensuomalaisissa kielissä. Sen alkuperä on epäselvä. Mahdollisesti se kuuluisi yhteen särmää tai sivua merkitsevän oma-peräisen *tahko*-sanana kanssa. Viljantähkän rakennetta on vanhastaan kuvattu sen mukaan, kuinka monta tahkoa eli särmää tai riviä jyviä sisältävät tähkylät muodostavat. Sanalle ehdotettu germaaninen lainaetymologia on osoitettu äänteellisesti mahdottomaksi.

► SKES 1975 *tähkä*; Nikkilä 1993b FS Hajdú 287; SSA 2000 *tähkä*; LÄGLOS 2012 *tähkä*; NES 2020 *tähkä*.

tähkäpää s. 'viljantähkä' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-53-[MT-12:1]] SIhen aican keui Jesus Sabbathina laihoiin lepitze. Nin henen Opetuslapsens isosit / ia rupeisit **tächkäpeite** ylesrepimen / ia sömen.
- [A-II-121-[MK-4:28]] Sille ette maa mielellens hedhelmeitzepi / ensin Oraxen / sijtten **tehckepäen** / sijtte teudhen iyuen tehckepäes.

Substantiiveista (→) *tähkä* ja (→) *pää* muodostettu yhdyssana.

tähteenruoppu s. 'pohjasakka' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-319-R] Hen iacapi iocaitzelle mitans ia Osans / quin cungen tule kersie. Mutta sen **Tectenrwpun** / ne Jumalattomat wimein serpeuet.

Substantiiveista (→) *tähde* ja *ruoppu* muodostettu yhdyssana. *Ruoppu* ei esiinny Agricolan teksteissä itsenäisenä sanana. Se on murreksana, joka merkitsee mm. roskaa, rikkaa, sakkaa tms. Sitä on arveltu deskriptiiviseksi tai muiden samantapaisten sanojen (*rapa*, *ropa*, *ruta*) kontaminaatiosta syntyneeksi sanaksi. Sanalle ehdotettu germaaninen lainaetymologia ei ole saanut kannatusta.

► SKES 1969 *rupa*; Katz 1990 66; SSA 2000 *rupa*; LÄGLOS 2012 *rupa*.

tähteetöin a. 'kaiken tuhoava' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-634-[JOEL-2:3]] henen edhellens keupi yxi **techtetöin** Tuli / ia henen ielkins yxi palaua liecki. Maa ombi henen edhesens / ninquin iocu Lustitarha / Mutta henen ielkins / ninquin synghie Erima

Johdos substantiivista (→) *tähde*.

tähteinen *a.* 'tähteeksi jäänyt, jäljellä oleva' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-540] Prophetan Rucous ia Lohutos / ette se **Tecteinen** Canssa / Jumalan Sanas ieriestens pysyis.

Johdos substantiivista (→) *tähde*.

tähteintutkia *s.* 'tähtien tutkija, astrologi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-594-[DAN-2:27]] SITE Salaust / quin Kuningas anoi tietä eipe ne wisaat / Opetetut / **Tecteintutkiat** ia Noidhat / woi Kuningalle ilmoitta.

Substantiiveista (→) *tähti* ja (→) *tutkija* muodostettu yhdyssana.

tähti *s.* 'tähti (taivaankappale), johtotähti' (myös kuv.) | (1544) 59 esiintymää

- [A-II-393-[AP-28:00]] Ja ouat ne Meren Köpelit / iotca toisinans Laiuain Kieulas öelle näkyuet / ninquin caxi syngiesti palauata Kyntilete / Waan nyt yxi **Tecti** Taiuahas Caxoisexi cutzutan.
- [A-III-639-[JOEL-3:15]] Auringo ia Cw tuleuat pimiexi / ia **Tädhet** peixouat heiden walkiudhens.
- [A-III-692-[NAH-3:16]] Enembi sinulla on Cauppamiehie / quin **Techtie** Taiuas.
- [A-I-86] Cosca he olit Kuningan cwlluet / menit he matcaans / Ja catzos / **Tächti** / ionga he olit nehnyet Idhes / käui heiden edhelles nijncauan quin edheskieuden seijsätti sen sijan päle / iossa lapsi oli.
- [A-I-662-[JOEL-3:15]] cwle meite armolisesta / ia ole meille kircas **Techti** / tesse purijetimises

Sanalla on etymologisia vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Agricolalla *tähti* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *idäntähti*, *kointähti*, *koitähti*, *tunnustähti*.

► SKES 1975 *tähti*; SSA 2000 *tähti*; EES 2012 *täht*; NES 2020 *tähti*.

tähän *adv.* 'tähän, tänne' | (1544) 24 esiintymää, myös Westh

- [A-I-2] mutta manatkam keskenem / ia site enämin / quin te caiki näet / quinga se HERRAN päiue **tehen** itze lehenepi
- [A-II-9] Ja mös hädhen teden / coska tarue on anonut / ouat mös mwiden kielet / puhet ia sanat **tehen** siselotetud.
- [A-III-487-[JES-42:18]] Cwlcat te Cwroit / ia catzocat **tähen** te Sokiat / ette te näkisittä.

Pronominin (→) *tämä* illatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Sama muoto esiintyy myös paradigmaan kuuluvana taivutusmuotona.

tähänasti *adv.* 'tähän asti, toistaiseksi, tähän mennessä' | (1544) 39 esiintymää

- [A-I-109-[5MS-32:7]] Muijsta sen entisen aijghan päälle **tähenasti** / ia aijattele mite hen teki esijsedhen cansa.
- [A-I-472] MIne kijten sinua Taiualinen Ise / Jesusen Christusen sinun poias cautta meiden HERRAN / ettes minun **tehenasti** armolisesta wariellut olet
- [A-II-6] Senteden catzo ia cauata ettei sine Christusest Mosest teghe / taica Lakiramattu Euangeliumist / ninquin **tehenasti** tapactanut on / ia quin mwtomat Pyhen Heironimusen Alcupuhet cwluaat.
- [A-II-148-[MK-13:19]] Sille että nijne aicoina pite oleman sencaltainen waiwa quin ei ole ollut loonnon alghusta iotca JUMALA oli loonut **tehenasti** / eike mös tuleua ole.
- [A-III-529-[JES-66:19]] mutomat nijste quin pelastetut ouat / mine leheten Pacanoille Meren tyge / ninen Joutzimiesten polen Phul ia Lud. Tubalin ia Jauan pein / ia nihin caucaisin pein Saarissa / ioissa ei **tehenasti** miten ole minusta cwltu

Adverbien (→) *tähän* ja (→) *asti* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysadverbi.

tähänsaahka *adv.* 'tähän asti, tähän mennessä' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-15] nin pite nyt mös henen Sanans / iotca hen meiden Autuuden tedhen opettanut on oleman iulki ia iocaitzelle ymmertteuet / ia ei kelleken salatud / ninquin **tehensachka** (site pahambi) swren Sielun waran cansa tapachtanudh ombi.
- [A-II-16] mwtomat nijste Papeista / iotca **tehensachka** ouat Seurakundhain haltiat olluet toisinans wähen / ia toisinans ei miteken itze Latinasta ole ymmertänyet

Adverbeista (→) *tähän* ja *saahka* (→ *saakka*) tiivistynyt yhdysadverbi.

täi *s.* 'täi (*Pediculus*)' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-325-R] Turilat) Ouat politain Mateleuaiset ia Maaliset piskuiset Eleimet / Ninquin / Hijret / Rotat / Myret / Siseliskot / Mwrahauset / ia mwdh pahat / heijudh madhot. Politain Lendeueiset / quin ouat Parmat / wapsaiset / Säsket / Hyttiset / kimalaiset / Castiset ia caikinaiset Kerueiset. Politain Molemista Osaliset / quin Hemhekit Luteet / **Teit** / Coit / ia mwdh wahingoliset Turilat.
- [A-III-637-[JOEL-2:25]] Ja mine tadhon teille ne Woodhet iellenssaatta / iotca ne Rohomadhot / wapsaiset Sijucot / **Teijt** ia Etanot (iotca minun swri Sotawäken oli / iotca mine teiden secan lehetin) ylessönyt olit.

Sanalla on etymologisia vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon.

► SKES 1975 *täi*; SSA 2000 *täi*; EES 2012 *täi*; NES 2020 *täi*.

***tälleen** *adv.*

Adverbi *tälleen* ei esiinny Agricolan kielessä (→ *tälläns*).

► Jussila 1998 *tälleen*.

tällämuodolla *adv.* 'tällä tavalla, näin' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-606-[IPT-3;5]] Sille ette **tellemodholla** ouat mös muinen Pyhet Waimot heidens caunistanuet / Jotca heide Toiuons Jumalan päle panit / ia olit heiden Miestense alemaiset.

Substantiivista (→) *muoto* ja sitä määrittävästä pronominista (→) *tämä* muodostettu yhdysadverbi. Sekä määrite että pääsana ovat adessiivimuodossa. Samat osat esiintyvät myös sanaliittona. Rinnalla esiintyy myös inkongruentti rakenne (→) *tällämuotoa*.

tällämuoto|a, -o *adv.* 'tällä tapaa, näin' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-627-[1JH-5:00]] **Tellemotoa** / ette hen tundepe ia ymerdä henens oleuan / wedhen ia Hengen lepitze Christusen Weren ansion cautta / lunastetun / wanhurskatetun ia autuan.
- [A-III-611-[HOS-4;5]] Senteden sinun pite päuelle langeman / ia mös Prophetas öölle cansas / **Tellemoto** mine tadhon Eites hilite.

Pronominin (→) *tämä* adessiivin ja substantiivin (→) *muoto* partitiivin muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdyssana.

tälläns *adv.* 'näin, tällaisenaan' | (1544) 22 esiintymää

- [A-I-516] se iercki / tactopi **tellens** olla Jumalan neuuo
- [A-I-799] Anna meille armos / ette me caikinaijset saijraudhet taudhit / köyhydhet / pilcat / waijuat / ja mwddh wastoinkieumiset / mielelisesta kerssisim / ia tuntisima nijte caikia meille sattua sinun Jumalisesta tadhostas / ette meiden tachton **tellens** ristinnaulitetaijsin.
- [A-II-416] **TEllens** me Leudheme teste Lehetöskiriasta / teudhelisesta mite iongun Christitun Inhimisen tule tietä
- [A-III-80] Ja nin **tellens** haman tehen hetkeen asti / ombi se Euangeliumin Meno Christusesta coko Mailmasa päätetty.

Pronominin (→) *tämä* adessiivimuodosta ja yksikön 3. persoonan omistusliitteestä koostuva adverbi. Agricolalla *tälläns* esiintyy myös perusosana yhdysadverbissa (→) *juuritälläns*.

tälläpuolella *adpos.* 'tällä puolella' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-468-[JES-8:1^]] se keuieste tapachtui zabulonin ia Nephtalin Maasa. Ja senielkin raskamaxi tuli sen Meren tien wieres / **tellepolella** Jordanin ninen Pacanain ärisse.

Substantiivista (→) *puoli*¹ ja sitä määrittävästä pronominista (→) *tämä* tiivistynyt adessiivimuotoinen adpositio. Agricolan ainoa esiintymä on prepositio, jonka täydennys on genetiivissä.

tällätavalla *adv.* 'tällä tavalla, näin' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-220-[LK-17:30]] **Telletaualla** pite mös se peiue oleman / coska Inhimisen Poica ilmoitetan.

Substantiivin (→) *tapa* ja sitä määrittävän pronominin (→) *tämä* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt adessiivimuotoinen yhdysadverbi.

tällävälillä *adv.* 'tällä välillä, tällä aikaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-462] Mutta ette cosca me **tellewelille** sodhima neisse maijoijsa / eij se ryme kiusaija lacka ionia laskemasta

Substantiivin (→) *väli* ja sitä määrittävän pronominin (→) *tämä* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt adessiivimuotoinen yhdysadverbi.

tämä *pron.* 'tämä' | (1543) 1813 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-1] Lue sijs hyue Lapsi **teste** / Alcu oppi ilman este.
- [A-I-5] Mutta **täme** * merki osotta ne hyleityt peiuet (quin cutzutan Dies Aegiptiaci) ioyssa ey miteken pide alkaman.
- [A-I-82-[JH-1:9]] Se walkeus oli Totinen walkeus / ioca caiki Inhimisit / iotca **tehen** Mailman tuleuat / walghistapi
- [A-II-23-[MT-1:20]] Cosca hen nyt **tete** aiatteli / Catzo / nijn ilmestui Josephille wnesa Herran Engeli
- [A-II-203-[LK-11:51]] Se kysyten **telde** Sucukunnalda.
- [A-III-743] Seke **telle** hauai / ia telle aialla / ia ei wan edespein.
- [A-I-732] O HERRA Jesu Christe Inhimisen sikien lunastaija ia lodhuttaija / iotca **temen** mailman wieckat herckut sinun rackaudhes tedhen hylkeuet

Demonstratiivpronominin vartalolla *tä-* on etymologisia vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Perusmuodossa pronominiin liittyy täsmentävä pääte *-mä*, joka taivutettaessa useimmiten jää pois (huom. kuitenkin genetiivi *tämän*). Myös pääte on vanhaa perua. Pronominilla on vain yksiköllinen taivutus, monikko muodostetaan toisesta vartalosta (→ *nämä*). Ilmauksessa *tämä mailma* pronomini viittaa Jumalan valtakunnan vastakohtaan.

► SKES 1975 *tämä*; SSA 2000 *tämä*; EES 2012 *tema*; NES 2020 *tämä*.

***tämänkaltainen** *a.*

Tämänkaltainen ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► Jussila 1998 *tämänkaltainen*.

tämänpäiväinen *a.* 'tämänpäiväinen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-368-[AP-19:40]] Sille se on waralinen / ellei me nuchtehin tule **temenpeiuesen** Capinan tedhen / ia ettei ychten Syte käsís ole / iosta me taidhaisim temen Metelin syyn edeskanda

Sanaliitosta (→) *tämä* (→) *päivä* johdettu yhdysadjektiivi.

tänne *adv.* 'tänne' | (1544) 69 esiintymää, myös UpsE, Westh (*tänn*)

- [A-I-169-[lis.ESTB-O:18]] Ja eij sinun palveluspicas ole coskan riemuijnut / sijtte quin mine **tenne** wietihin / haman tähén asti / mutta waijwoin sinussa / HERRAS Abrahamin Jumalas
- [A-II-132-[MK-8:16]] Ja he aijattelit sinne ia **tenne** / sanoden keskenens / Se se on / ettei meille ole Leipe.
- [A-II-456] Yxi tachtó sinne / toinen **tenne** / Quin se olis swri Häpie / coska ei itzekuki / iotakin wtta erinens etensottaís / ia henen omans wijsaudhens ylespaiskais.
- [A-III-576-[VLT-4:14]] He keuit sinne ia **tenne** Catuilla / ninquin Sokiat

Pronominista (→) *tämä* ja historiallisesta latiivin tai terminatiivin päätteestä muodostettu adverbi.

► Hakulinen 1979 229–230.

tänäpäivän, -ä *adv.* 'tänä päivänä, tänään' | (1543) 17 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-11-[MT-6:11]] Anna miele [po. meile] **tenepeiuen** / meiden iocapeiuenen leipen.
- [A-O-20] Ja rucoilen sinua / ettes mös **tenepeiune** / warielisit minua kaikista synnyste / ja muista pahoista / etteseke minun elemen / seke caiki minun tööni / mactas sinun keltuata.
- [A-I-131-[NEH-9:10]] sine tunsit / quinga ylpijest he teijt heiden wastans / ia sine teijt heille ychden Nimen / ninquin se **tenepäijuenghin** silmein edhes ombi
- [A-II-381-[AP-24:21]] Ninen Coollutten ylesnousemisen tedhen / mine Domitan teilde **tenepeiune**.

Essiivimuotoisesta sanaliitosta *tänä* (→ *tämä*) *päivänä* (→ *päivä*) tiivistynyt yhdysadverbi. Rinnalla esiintyy myös rakenteeltaan hämärtynyt (→) *tänäpänä*.

tänäpänä, tänäpä *adv.* 'tänä päivänä, tänään' | (1544) 114 esiintymää, myös Westh

- [A-I-195] Wariele meite herra **tenepene** caikista synneiste.
- [A-I-388] me **tenepen** ychten Seurakundan cokounnem
- [A-I-149-[BAR-3:8]] Ja catzo / me olema fangiuxes **tenepäne** / iohongas meite haijottit

- [A-II-244] Ne sanotan oleua Yhden Wanhan Johannesen lehetuskiriat / ionga mös toinen Hauta wiele **tenepene** Ephesin tykene osotetan
- [A-III-511-[JES-56:12]] Tulcat / ottacam Wijna ia ioopucam / ia olcoon Homen ninquin **Tenepeneki** / ia wiele palio enembi.

Essiivimuotoisesta sanaliitosta *tänä* (→ *tämä*) *päivänä* (→ *päivä*) tiivistynyt, rakenteeltaan hämärtynyt yhdysadverbi. Rinnalla esiintyy myös alkuperäisempi (→ *tänäpäivän(ä)*).

täpätti s. 'vuodepeitto' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-653-[AM-6:4]] ia sille wälille te macat Nursanluidhen Sengys / ia cariastat teiden **Tepetin** päle.

Lainaa muinaisruotsin sanasta *täpete* 'liina, peitto, matto, seinävaate', joka juontuu alasaksan kautta kansanlatinan sanasta *ta(p)itum*.

► Streng 1915 245; SKES 1969 *tapetti*; SSA 2000 *täpätti*; SAOB 2010 *täpete*; NES 2020 *tapetti*.

tässä, täs *adv.* 'tässä, täällä, tällä kohtaa'

(1544) 273 esiintymää, myös UpsE (*täsä*), UpsK, Westh

- [A-I-840] **TEsses** näet / etteij teme ole Rucous / iolla iotaki iumalda anotan
- [A-II-69-[MT-16:28]] Ouat mwtamat **tessä** seisouista / iotca ei pide colemata maistaman / sihenasti quin he näkeuet Inhimisen Poigan tuleuan henen waldakunnasans.
- [A-II-526-[GL-3:28]] Ei ole **tesse** Judeus eli Greki / Ei ole **tesse** Oria eli Wapah / Ei ole **tesse** Mies eli Waimo / Sille te oletta caikitynni yxi Christusesa Jesusesa.
- [A-III-124-[1MS-22:7]] Nin sanoi Isaach Isellens Abrahamil / O Ise. Abraham wastasi / **Tessepe** mine olen minun Poican. Ja hen sanoi / Catzos / **Tesse** ombi Tuli ia halghot / Cussa sis ombi Lammas Poltwffrixi?
- [A-III-210] Kieuhdhes / Tuskis ia Nelghies / wissin Auun sine leudhet **tes**.
- [A-I-9] Kewet **tesse** rupepi

Pronominin (→ *tämä*) inessiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Sama muoto esiintyy myös paradigmaan kuuluvana taivutusmuotona. Adverbiin voi liittyä erilaisia liitepartikkeleja.

tästedes *adv.* 'tästedes, tästä lähtien, vastedes' | (1544) 33 esiintymää

- [A-I-778] teghe meite sinulle cwliaijsexi hengelisixi lapsixi / meiste waijwajisista / williste / lihalisiste Inhimisiste / senpälle / ette me sinua madhaijsima totisesta Isexem **testedhes** cutzuua.
- [A-II-102-[MT-26:64]] Quitengin sanon mine teille / **testedes** pite teiden näkemen Inhimisen Poian istuan Jumalan Auwudhen Oikealla polella / ia tuleuan Taiuahan Piluisse.

- [A-II-142-[MK-11:14]] Ja wastaten JESUS sanoi Fikunapuulle / Elken **testedes** kengen sinusta sökö hedhelmete ijancaikisesta.
- [A-III-488-[JES-42:23]] Cuca on teiden seassan / ioca neite Coruijns otta? se merkitken ia cwlcen / mite **testedes** tulepi?

Adverbien (→) *tästä* ja (→) *edes* 'eteenpäin' muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysadverbi.

tästä *adv.* 'tästä, tältä kohtaa, täältä' | (1543) 24 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-1] Lue sijs hyue Lapsi **teste** / Alcu oppi ilman este.
- [A-O-16-[1KOR-11:25]] Samalmoto ectolisen ielkin / otti hen mös calkin / kijtti Jumalan / annoi heille / ia sanoi. Ottaca / iocatta **teste** caiki
- [A-III-662-[OB-1:3]] Cuca tacto minun **teste** mahansöste?
- [A-II-400] **Testes** nyt kylle näet / Ettei se mwta ole quin wiettelys / iota mwtomat opetauat
- [A-I-829] Ja cosca se wimeinen hetki lehestupi / ioca meite **teste** poijskutzupi / sillojn sine meite hallitze / lodhutta / tuke

Pronominin (→) *tämä* elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Sama muoto esiintyy myös paradigmaan kuuluvana taivutusmuotona. Adverbiin voi liittyä liitepartikkeli -s.

tästälähin *adv.* 'tästä lähtien, tämän jälkeen' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-127-[ESR-9:10]] Mite meiden nyt sanoman pite O meiden Jumalan **testelehin** / ette me sinun keskys ylencatzonut olema
- [A-II-677-[ILM-4:1]] yxi Oui auatin Taiuasa / ia se ensimeinen Äni ionga mine cwlin minun cansani puhuan / ninquin Basunan / sanouan / ylesastu tenne ia mine osotan sinulle mite **testelehin** tapactuman pite.
- [A-III-444-[5MS-32:29]] Josco he wijsaat olisit ymmerdheisit ia homaitzisit / mitke **testelehin** heille tapachtupi.

Adverbin (→) *tästä* ja superlatiivimuotoisen adjektiivin (→) *lähin* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysadverbi. Muoto voi olla myös loppuheittainen esiivi (→ *tästälähinä*). Agricolalla ei esiinny synonyymista ilmausta *tästä lähtien*, eikä ole todennäköistä, että *lähin* voitaisiin tässä yhteydessä selittää hämärtyneeksi *lähteä*-verbin E-infinitiivin instruktiiviksi kuten esim. pohjalaismurteiden *lähtiin*.

► Ikola ym. 1989 341–343.

tästälähinä *adv.* 'tästä lähtien, tämän jälkeen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-245-[LK-1:48]] Ette hen catzoi picansa neuritte / catzo sijs nyt **testelehine** / pitepi caikein sucuden minua pyhexi sanoman.

- [A-III-19] Ja ios iocu siihen tacton iongun esten puhua / hen sanocan sen aialans / eli olkon wait **testelehine**.

Adverbin (→) *tästä* ja superlatiivimuotoisen adjektiivin (→) *lähin* essiivin muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysadverbi.

täti s. 'täti, isän sisar' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-775-[3MS-18:12]] Ei sinun pidhe alastaman sinun **Tätis** häpiete / Sille se on Ises lehimeinen Lango.

Sanalla on varmoja vastineita lähisukukielissä ja mahdollinen vastine mordvassa. Sitä on arveltu indoeurooppalaiseksi lainaksi, mutta todennäköisesti kysymyksessä on lastenkielinen omaperäinen sana. Samantyyppisiä naisten nimityksiä on monissa eri kielissä.

► SKES 1975 *täti*; T. Itkonen Vir. 1983 205; UEW 1988 794; SSA 2000 *täti*; EES 2012 *tädi*; NES 2020 *täti*.

tävy s. 'keuhko' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-17] Joca nyt mös kylpe tachto. Szonda hen mös iske machta. Paitzi maxan / **täwuyn** / ia rinnan. Ele site teghe swingan.

Sanalla on etymologisia vastineita lähisukukielistä samojedikieliin. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon.

► SKES 1975 *tävy*; SSA 2000 *tävy*; EES 2012 *tävi*-.

täydellinen s. ja a. 'täyteys; täydellinen, täysi, vilpitön' (1544) 102 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-II-246-[JH-1:16]] Ja henen **teudhelisestens** caiki me olema ottaneet Ja armo armon edeste.
- [A-I-130-[VIIS-15:3]] Sille sinua tutha / se on **teudhelinen** wanhurscaus / Ja tietä sinun woijmas / se on ijancaikisen elemen iwri
- [A-III-208] Tesse tosin **teudhelinen** Theologia ia Jumalan Oppi leuten.
- [A-II-76-[MT-19:21]] Sanoi henelle Jesus / Jos sine tahdot **teudelinen** olla / nin mene ia myy mite sinulla on / ia anna waiuasten / ia sinun pite saaman tauaran Taiuasa / ia tule seura minua.
- [A-II-567-[1TSS-4:11]] Mutta me manama teite / rackat Weliet / ette te wiele **teudhelisemaxi** tulisitte
- [A-II-537-R] Jumalan teudelisudella) Ette Jumala yxinens teisse wallitzis / ia waicutais / ia te heneste **teudeliset** olisitta.
- [A-I-252-[1KN-8:61]] Olcoon mös meiden Sydhemen **teudelinen** / meiden HERRAN Jumalan cansa / waeltaman henen Kesksens / ia Tawoisans / ninquin tänepeijuenekin tapachtu

Johdos adjektiivista (→) *täysi*¹.

täydellisemäst *adv.* 'täydellisemmin' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-783] Senpälle / ette me sille modholla / sinun cauttas olisima wahwistettun / sinun Jumalisen tadhos / iocapeiue / änemin ia änemin / ia **teudhelisemest** tundisima / ia teutte madhaijsima ijancaikisehen elemehen.

Adjektiivin (⇒) *täydellinen* komparatiivin loppuheittoinen elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

täydelse|stä, -st *adv.* 'täydellisesti, vilpittömästi'
(1544) 36 esiintymää, myös UpsK, Westh (*täydelsesti*)

- [A-II-416] TEllens me Leudheme teste Lehetöskiriasta / **teudhelisesta** mite iongun Christitun Inhimisen tule tietä
- [A-III-37] Wskocos caiki nämet **teudhelisesta**? Wastaus. Mine wskon.
- [A-I-378] Szo ette mine coollesani / **teudheliseste** ia rockiasta madaijsin sinulle sano / Ise sinun kesijs mine annan minun hengen
- [A-I-450] pudhasta pyhen hengen sisellewotamisen cautta / meiden sydhenden aijatoxet / ette me sinua **teudhelisesta** racasta / ia otolisesta madhaijsim kijtte
- [A-I-622] sinun szoosis meihin puhalla / ette me madhaijsima sinun teruelisen Sanas / otolisesta licutta / ja luijasti wscoo / iosta me päänens wojsima Christusen tuta / iosta mös meiden omatundo totisesta ia **teudhelisest** iloijsaxi tulis

Adjektiivin (⇒) *täydellinen* elatiivimuoto, joka joko sellaisenaan tai loppuheittoisena on kiteytynyt adverbiksi.

täydelseys *s.* 'täydellisyys' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-641-[HEB-7:11]] nyt **Teudheliseus** ombi tapactunut / sen Leuitin Pappiudhen cautta

Johdos adjektiivista (⇒) *täydellinen*. Rinnakkaisjohdoksena esiintyy myös (⇒) *täydelseys*.

täydelisyyys *s.* 'täyteys, täydellisyys' | (1544) 15 esiintymää

- [A-I-473] Ette me mös sen Christusen rackaudhen tundesima / ioca mwtoin caiki tundemiset ylitzekieupi / Ja nijn caikista Jumalan **teudhelisudhesta** / me tulisima möski teutetyxi
- [A-I -614] Samalla modholla nijllen caswanehillen anna pysyminen / ette he **teudhelisuden** tulisit / Jesusen Christusen cautta
- [A-II-77-[MT-19:00]] Teudhelinen) **Teudhelisuus** ombi tosin coco Lain teuttemus.

Johdos adjektiivista (⇒) *täydellinen*. Rinnakkaisjohdoksena esiintyy myös (⇒) *täydelseys*.

täydemästä *adv.* 'täydellisemmin' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-570] Mine rucolen ette mine alati sen tundisin minullani olewan / ette sine minun **teudhemeste** sinuhus palautaijsit / temen colemaijsudhen ielkin sijrtteijsit minun coolemattudheen

Adjektiivin (→) *täysi*¹ komparatiivin (*täydempi*) elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

täydentehdä *v.* 'täyttää tehtävänsä, suorittaa' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-35] Sijnä / ette hen Inhimisexi tuli / kersi pina ia Cooleman / ia **teudhenteke** meiden syndien edeste.

Nominista (→) *täysi*² ja verbistä (→) *tehdä* muodostettu yhdysverbi. Mallina on mahdollisesti ollut ruotsin *fullgöra*.

täydyttää *v.* 'täyttää, tehdä täydeksi' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-411] SWo caikiwaldias / laupias Jumala / ette pyhe hengi lehestullen / meite henen Cunnians templin / madhaijsit siselle asuuen sen **teudhytte**

Johdos verbistä (→) *täytyä*, joka tässä tapauksessa merkitsee lähinnä 'tulla täydeksi'. Agricolan verbi on käännösvastine latinan verbinmuodolle *perficiat*.

► Gummerus 1947 192.

täynä, -ns, täynnä, -ns *adv.* 'täynnä' | (1544) 128 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-134-[NEH-9:25]] Ja he woijttit mwrattudh Caupungit / ia lihauan maan / ia omistit hoonet **teunens** caikinaist hywuyt
- [A-I-208-[PS-104:16]] Ette Herran puut mahala **teune** / olisit Ne Cedrin puut Libanis iotca hen istutti.
- [A-I-295-[PS-88:4]] Sille minun Sielun ombi suruwa **teunne** Ja minun Elemen on iuri lesse heluettite.
- [A-II-88-[MT-23:27]] te oletta walghastettudhen Hautain caltaiset / iotca wlco caunissa näkyuet / mutta siseld ouat **teynens** Colutten luita / ia caike riettautta.
- [A-II-335-[AP-8:23]] Sille ette mine näen sinun oleuan catkerata sappe **teunnens** / ia solmittuna wärydhelle.
- [A-III-677-[MIK-3:8]] Mutta mine olen **teunens** woimasta ia HERRAN Hengeste / **teunens** Oikiutta ia wäkewytte

Adjektiivin (→) *täysi*¹ konsonanttivartaloinen essiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Adverbiin voi liittyä kolmannen persoonan omistusliite siitä riippumatta, mihin persoonaan adverbilla viitataan.

täysi *a.* 'täysi, täynnä; täydellinen, kokonainen; vilpittön'
(1543/1559) 59 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-577] cwldele minua toijuouaijsta sinun pälles / Ja armachta minun pälle / ioca olen **teusi** waijuasutta ja syndije
- [A-II-121-[MK-4:28]] maa mielellens hedhelmeitzepi / ensin Oraxen / sijtten tehckepäen / sijtte **teudhen** iyuen tehckepäes.
- [A-I-97] Eij taijdha caiki olla **teusi**. sijs nautitze se iongas leusi
- [A-I-537] Sille ette sine HERRA olet caikein paras / ja yxines ylimeinen / sine yxinens wäkewin / sine **teusin** teruehys / sine yxines mackein / ja paras lodhuttaija
- [A-II-365-[AP-19:8]] Nin hen Sinagogan sisellemeni / ia puhui rochkiasta colme **teutte** Cwcautta
- [A-O-22] Ise Caikiwaldias Jumala / anna meille catumus / ia elemen parannus / **teuden** vscon / toiuon / ia rackaudhen / ia ole meiden waldamiesten / awlinen ia armolinen Amen
- [A-III-4] kylle tarpellinen olis / tellen keuhelle Lapselle / **teudest** sydemest / ia wahuasta wskost autta

Sanavartalolla on varmoja etymologisia vastineita lähisukukielissä ja saamessa. Germaanista lainaetymologiaa on ehdotettu, mutta selitys on mutkikas eikä ole saanut yleistä kannatusta. Mahdollisena on pidetty myös *täysi*-sanan kuulumista vanhaan perintösanastoon.

► SKES 1975 *täysi*; Koivulehto Vir. 1976a 266–268; SSA 2000 *täysi*; Aikio 2002 FUF 57 31–34; LÄGLOS 2012 *täysi*; EES 2012 *täis*; NES 2020 *täysi*.

täysi² *s.* 'täytäntö, loppuun suorittaminen' | (1549) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-III-62] Hen on mös se ainoa **teuden** tekeue Wffri caiken Mailman synnein edheste.

Adjektiivin (→) *täysi*¹ erikoiskäyttötapaus. Mallina on mahdollisesti ruotsin *göra full* t. *fullt*. Sama käyttötapa on myös yhdysverbissä (→) *täydenhdä* ja yhdyssubstantiivissa (→) *täysiteko*.

► SAOB 1926 *full* 6r.

täysinen *a.* 'täysin kelpoinen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-12] caiki Kirioitus Jumalalda wlosannettu ombi tarpellinen seke Opixi / nuchtexi / oijennoxexi / ette tauaxi / ioca ombi Wanhurskaudhesa / ette se Jumalinen Inhiminen olis **teusinen** / souelias caickijn hywihin töihin.

Johdos adjektiivista (→) *täysi*¹.

täysiteko s. ' (Jumalan lain) täyttäminen' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-63] Hen ombi se ainoa teudelinen andexiandamus / se Wanhurskaus / Pyheys ia **teusiteko** syndein edeste / ninquin P. Pauali sanopi

Nominista (→) *täysi*² ja substantiivista (→) *teko* muodostettu yhdyssana. Mallina on todennäköisesti ollut ruotsin *fullgörelse*.

► SAOB 1926 *fullgörelse*.

täyte|en, -hen *adv.* 'täyteen' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-263-[PS-12:9]] iocapaica **teutehen** tulew Jumalattomita / Cussa sencaltaijset irdhalliset Inhimiset Canssan hallitzeuat.
- [A-I-526] Jos sine annat Rauhan / ios sine pyhen remun sisellewodhatat / nijn sinun paluelias Sielu tulepi **teuten** lauluua
- [A-II-682-[ILM-6:11]] heiden piti wiele lepemen wähen aica / sihenasti ette heiden Cansapaluelians ia weliens Lucu **teuten** tulis
- [A-III-242-[PS-23:5]] Sine walmistat minua warten Peudhen / minun Wiholisteni wastan / Sine woitelet Öliulle minun Pääni / ia sine skencket **teuteen** minun eteeni.
- [A-III-333-[PS-83:17]] Teghe heiden Casuons **teuten** Häpielle / ette he sinun Nimes ielken etzisit.

Nominin (→) *täysi*² illatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Agricolan *teghe teuten Häpielle* on käännöslainaa saksasta (*mache vol Schande*).

täyttäjä s. 'täyttäjä, noudattaja, suorittaja' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-116] Ja nin tulis neuritetyxi / rucoelis sijtte Armo / ia sillens Christusen / lain **teytteijen** tyge ikewöitzis ia kijruchdaijs / omasta wäestä epäilis / mutta aijnosan Christuse lunastuxes kijnirippuijs / Josta hen wdhen hengen saijs
- [A-II-399-R] Eikengen ole Töiden cansa Lain **teutteije**.

Johdos verbistä (→) *täyttää*.

täyttäminen s. 'täyttäminen, noudattaminen, suorittaminen' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-533] Sielde se tule / ette mine teudhelisen tijen tunnen / ja kylle selkeste näen / quinga minun pite tekemen / mutta oman turmeluxen cormalla pajjnettu / em mine **teuttemisehen** wlottu
- [A-II-434-[ROM-7:00]] Mutta laki **teutteminen** / se on / ilman paha sisu ia himo elemen sangen puchtaasta / Joca ei tapadhu tesse nykyses Elemese.

Johdos verbistä (→) *täyttää*. Rinnalla esiintyvät myös (→) *täyttämys* ja (→) *täyttäys*. Agricolalla *täyttäminen* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *ylestäyttäminen*.

täyttämys s. 'täyttäminen, noudattaminen, suorittaminen; lukumäärän t. ikävuosien täyttäminen' | (1548) 7 esiintymää

- [A-II-400-R] Lain Töö / **teuttemus** ia teko ombi cachtalainen
- [A-II-444-[ROM-11:25]] Sille em mine tadho teilde (rackat Weliet) peitte täte Salasutta / senpäle ettei te olisi teisenne coriamieliset / Senwoxi ette Sokius ombi polittain Israelin cochtan tullut / Sihenasti ette se Pacanaiden **teuttemys** siselletulis
- [A-III-525-R] Pilitit ouat ne Jumalattomat iotca ijesens aina pahemaxi tuleuat / ia ei coskan wisamaxi / Site mös peiuein vlotus ia Woten **teuttemus** merkitze.

Johdos verbistä (→) *täyttää*. Rinnalla esiintyvät myös (→) *täyttäminen* ja (→) *täyttäys*. Agricolalla *täyttämys* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *ylestäyttämys*.

täyttäriviä adv. 'kauhealla tavalla' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-628-[HOS-13:1]] COska Ephraim oli Israelis corghotettu / nin hen **teutteriue** Epeiualutta oppi / sijtte hen synditeki Baalin cautta / ia tulit sen cautta surmatuxi.
- [A-III-638] On yxi Ennustos / quinga Mailma hendens Euangelium watan keutte / nimitten / **teutteriue** site alaspaina pyte.

Substantiivista *rivi* ja sitä määrittävästä adjektiivista (→) *täysi*¹ muodostuneesta sanaliitosta tiivistynyt partitiivimuotoinen adverbi. *Rivi* tarkoittanee tässä yhteydessä kurjaa, turmeltunutta tai pilattua. Se on selitettävissä muinaisruotsalaiseksi lainaksi, joka perustuu repimistä merkitsevään verbiin *riva*. *Rivi* ei esiinny Agricolan kielessä itsenäisenä sanana, mutta se tunnetaan muusta 1500-luvun kirjakielestä merkityksessä 'pahoinpidelty, raajarikko, särjetty, turmeltu'.

► Renvall 1826 *riwi*; SAOB 1958 *rev*⁷; SKES 1962 *rivi*³.

täyttäväinen a. 'täyttävä, suorittava' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-194-[LK-9:31]] iotca ilmestuit Kircaudes / ia puhuit henen Wloslectemisestens / ionga hen **teutteueinen** oli Jerusalemis.

Verbin (→) *täyttää* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi, joka tässä tapauksessa esiintyy tulevaa aikaa ilmaisevan liittopreesensin pääverbin muotona ja on tulkittavissa verbin taivutusparadigmaan kuuluvaksi muodoksi.

täyttäys s. 'täyttäminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-643] Mine mös rucolen (O pyhe Ise) sinun laupiuttas / saman sinun poias nimeen / ymberinsleijcka minussa caiki sydhemen ia rumin wighat / ia anna auudhen liseys ja **teutteys**

Johdos verbistä (→) *täyttää*. Rinnalla esiintyvät myös (→) *täyttäminen* ja (→) *täyttämys*.

täyttää *v.* 'täyttää, tehdä täydeksi; saattaa loppuun, suorittaa, noudattaa, saattaa toteen' (1544) 344 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-III-620-[HOS-9:2]] caiki Aitat Jyuille **teuteteisin**.
- [A-I-586] O site pyhe weraspito / cussa Christus nautitan / ja henen pinans muisto pidhетен / mieli armolla **teuteten** / ja tuleuajisen cunnian pantti annetan
- [A-II-214-[LK-15:16]] Ja hen pyti watzans Raual **teutte** / iota Sigat söit / ia eikengen henelle site andanut.
- [A-II-712-[ILM-20:5]] Mutta ne mwdh Cooluista eiuet wirgonuet / siihenasti ette tuhat wootta **teuteten**. Teme ombi se ensimeinen ylesnousemus
- [A-II-166-[LK-2:6]] Nin tapactui heiden sielle ollesans / ette synnyttämisen peiuat tulit **teutetyxi**.
- [A-I-324-[JH-17:4]] Mine sinun kircastin / maan pälle / sen töen **teutin** / iongas annoit minun tedhexen
- [A-I-814] Anna meille sinun Jumalisten keskydhes leijpe / ette me totisesta ne samat **teutteisima** / nijsse meiten harioijtaijsim / ja waellaijsim.
- [A-II-101-[MT-26:56]] Mutta teme on caiki techty / että Prophetain Kirioituxet pideis **teutetemen**. Silloin caiki Opetuslapset iätidh henen ia pakenit.

Johdos adjektiivista (→) *täysi*¹. Agricolalla *täyttää* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ylestäyttää* ja tämän partisiippimuodossa (→) *ylestäytetty*.

täytydeksi *adv.* 'täydellisesti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-315-[PS-73:10]] Senteden langepi heiden tygens se ychtinen Canssa / Sille he nautitzeuat heiden wedhens **teutydhexi**.

Adjektiivista (→) *täysi*¹ johdetun substantiivin *täytyys* translatiivimuoto, joka on käännösmukaelma ruotsin ilmauksesta *till fyllest* 'täydellisesti, kokonaan'.

► SAOB 1926 *fyllest* I 4; Heininen 2020 192.

täytyä *v.* 'riittää; pitää, täytyä, olla pakko' | (1548) 128 esiintymää

- [A-II-260-[JH-6:7]] Wastasi Philippus hende / Cadhe sadhan penningin Leiuet ei **teudhyisi** heidhen / ette itze cukin wehengi sais.
- [A-II-206-[LK-12:47]] Mutta se Paluelia ioca tiesi henen Herrans tadhon / ia ei itzens walmistanut eike mös tehnyt henen tadhos ielken / henen **teuty** palio hawoi kerssi.
- [A-II-392-[AP-28:19]] Coska nyt Juttat site wastanpuhuit / nin minun **teutyi** itzeni lyketä Keisarin ala / Ei nijn / ette minulla oli iotakin candamist minun Canssani päle.
- [A-III-785-[5MS-28:33]] Sinun Maas Hedhelmen / ia caiki sinun Töös / pite yxi Canssa culuttaman / iotas et tunne / ia sinun **teuty** wärytte kersimen / ia sortuna oleman eliaicanas.

Johdos adjektiivista (→) *täysi*¹. Verbillä on vastineita kautta itämerensuomen, mutta niiden merkitykset vaihtelevat ja ovat usein lähempänä alkuperäistä merkitystä 'tulla täyteen'. Suomen kirjakielessä *täytyä* on kehittynyt modaaliseksi apuverbiksi.

► SKES 1975 *täytyä*; SSA 2000 *täytyä*; EES 2012 *täis*; NES 2020 *täytyä*.

täytätys s. 'runsaus; täyttäminen, loppuun suorittaminen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-485] Laijna meille totinen elewe wscō / Jonga cautta me mös henehen lijteteijsime / ninquin iesenet rumihis / ette me caiken sinun Jumaludhes armon **teutetyxen** ammenaijsim
- [A-I-604] Olcohon se mös sinun aijnosas minun HERRAsani Jesuses Christuses wekeue tarttumus / ja minun loppuni autuas **teutetyx**

Johdos verbin (→) *täyttää* kausatiivijohdoksesta *täytättää*, joka ei esiinny Agricolalla itsenäisenä verbinä.

täällä, -lä *adv.* 'täällä' | (154) 26 esiintymää

- [A-I-845] Ja ette hen minun Isen ombi / nijn mine wahwasti wscon / ette hen kernasti sydhemestes tadhon minua autta / ia minua tugheta caikissa minun tuskisani / ia eij ikenens minua ylenanna / eijke sielle / eijke **täälle**.
- [A-II-192-[LK-9:12]] Ja ne Caxitoistakymende edheskieuden sanoit henelle / Pääste Canssa menemen Caupungijn ia Lehikyljñ / ette he Maiat ia Roca saisit / Sille ette me olema **tääle** erämas
- [A-III-184-[MT-28:6]] ei hen **teelle** ole / Hen ombi ylesnosnut / ninquin hen sanoikin / Tulcat ia Catzocat sija cuhunga Herra pandu oli
- [A-III-528-[JES-66:17]] Jotca heitens pyhitteuet ia pudhastauat Yrtitarhoissa / yxi **täälle** toinen sielle / ia söuet Sianliha / Cauhistoxia ia Hijrie / caiki ne pite ynne poistemmattaman

Pronominin (→) *tämä* johdoksesta *täkä*- (vrt. *täköläinen*) muodostettu adessiivi (**täyällä* > *täällä*), joka on kiteytynyt adverbiksi.

► Hakulinen 1979 59.

täältä *adv.* 'täältä' | (1549) 19 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-II-210-[LK-13:31]] Samana peiuene edeskeuit mutomat Phariseusist / ia sanoit henelle / Rienne / ia mene **telde** pois / Sille ette Herodes tachto sinun tappa.
- [A-II-547-[FIL-1:23]] Sille nijste molemista mine adhistetan / Mine halan **täälte** poiserite ia olla Christusen cansa / ioca mös palio parambi olis.
- [A-III-30] Senteden me madhame sangen iloita / ette me pian heneste **tälde** päsisimme / siihen toiseen elemehen / Jossa ei me nin sen Laupian Isen mielte ricoisi

Pronominivartalon *tä*- (→ *tämä*) johdoksesta *täkä*- (→ *täällä*) muodostettu ablatiivi, joka on kiteytynyt adverbiksi.

törky s. 'törky, lieju, saasta' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-513-[JES-57:20]] Mutta ne Jumalattomat ouat ninquin purskaua Meri / ioca ei tyuendyue woi / Waan henen Allons Loghan ia **Törghyn** vlosheetteuet.
- [A-III-566-[VLT-1:9]] Henen **Törkyns** kijnitarttu henen liepesens / Eipe hen olisi lwlut / ette henelle nein pidheis wimein keumen

Sanavartalolla on vastineita muutamissa lähisukukielissä. Sitä on arveltu äänteellisesti motivoiduksi deskriptiivimuodosteksi.

► SKES 1975 *törkeä*; SSA 2000 *törkeä*; NES 2020 *törkeä*.

töyräs s. 'kukkula' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-338-[JES-55:12]] Sille ette teiden pite iloissa wlgoskieumen / Ja Rauhasa leidzattaman / Wooret ia **Töuret** pite riemuitzeman Ilosa teiden edhessen

Sanalla ei ole vastineita sukukielissä. Sitä on arveltu alkuperältään deskriptiiviseksi sanaksi, mihin viittaa äänteellisten varianttien runsaus suomen murteissa, tai sitten kontaminaatioksi sanoista *törmä* ja *äyräs*. Nämä eivät esiinny Agricolan kielessä mutta ovat sukukielten vastineiden perusteella vanhempia sanoja. *Törmä* on selitetty deskriptiivisanaksi, *äyräs* on hyvin vanha germaaninen laina. Uudemman selityksen mukaan *töyräs* olisi kuitenkin vanha germaaninen laina. Germaaniseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **peura-*, joka varsinaisesti tarkoittaa kasvainta tai kohoumaa mutta jonka käytöstä on havaintoja myös huippua merkitsevänä maastotermänä.

► SKES 1975 *törmä*, *töyräs*; SSA 2000 *törmä*, *töyräs*; LÄGLOS 2012 *äyräs*; Koivulehto & Kallio 2016 SUST 274 457; NES 2020 *töyräs*.

ufraaminen s. 'uhrattava, uhriksi kelpaava; uhraaminen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-642-[HEB-8:3]] Sille ette iocainen ylimeinen Pappi asetetan wfframan Lahioia ia wffrei. Senteden tarue on ette telleki mös iotakin olis **wfframist**.
- [A-III-352-[PS-96:0]] Se entinen Psalmi – – Manapi kijtoxeheh / ioca seiso Lahiaain **wfframises** / se on / Jumalan pelghos / Cumardhoxes / ia henen Nimens sarnamises

Johdos verbistä (→) *ufrata*.

ufrata v. 'uhrata, suorittaa uhritoimitus' | (1544) 131 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-110-[5MS-32:17]] He **wffrasit** perkeleillen / ia eij heiden Jumalallens.
- [A-II-464-[HEB-10:2]] Mwtoin olis **wfframast** lakattu / ios ne iotca **wffraisit** ei olis sillen synneiste ychten Omatundo
- [A-III-755-[SAK-14:21]] Sille Cattilat / seke Judaas ette Jerusalemis / pite HERRAN Zebaothin pyhitetty oleman. Nin ette caicki / iotca **vffrata** tactouat / pite tuleman / ia ottaman nijte / ia njsse keittemen.
- [A-III-758-[MAL-E:0]] Sille ette Mosen Lais se oli poiskielty / **Ufframan** Jumalalle murhelisi Uffri / Ja iotca murehetut olit / ei pitenyt **vfframan** / eike Uffrista sömen.

Laina ruotsin verbistä *offra*, joka juontuu latinan verbistä *offerre*. Ruotsalaisissa lainoissa o:n korvaaminen u:lla ei ole poikkeuksellista. Ortografisista syistä on mahdotonta tietää tarkasti, missä määrin laina on sopeutettu suomen mukaiseen äänneasuun. Agricolalta ei löydy yhtään esimerkkitapausta, joka viittaisi äänneasuun *uhrata*. Agricolalla *ufrata* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *kiitostufrata*, *ulosufrata*, *ylesufrata*.

► Streng 1915 246–247; SAOB 1949 *offra*; SKES 1975 *uhri*; Grönholm 1988 188–192, 201–202; SSA 2000 *uhri*; NES 2020 *uhri*.

ufrattavainen a. 'uhrattava' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-259-[JH-5:00]] Bethesta. Se on Somexi Spitali / iossa ne waiwaset coriatan ioca sen Lammicon tykene oli / cussa ne **wffrattawaiset** Caritzat caittijn Ja ne Sairat senkaltaista Hyue teko odhotit.

Verbin (→) *ufrata* passiivisesta partisiipista johdettu adjektiivi.

ufri s. 'uhri, uhrattava kohde; uhritoimitus' | (1544) 123 esiintymää, myös Westh

- [A-I-90] Eij **wffrin** lahija palio maxa. elleij Rucous Armoo iaxa.
- [A-III-667-[JON-1:16]] Ja ne Miehet pelkesit HERRA swrella pelgholla / Ja teit HERRALLE **Wffri** ia Lupausta.
- [A-I-286-[PS-51:19]] Ne **wffrit** / iotca Jumalan kelpauat / ne ouat murhelinen Hengi / Adhistettu ia serijetty Sydhende / ett sine Jumala ylencatzo
- [A-II-137-[MK-9:00]] Wanhas Testamentis caiki **vffri** solattijn / ia caikista **vffreista** iotakin poltettijn.
- [A-I-364] HERRA ninquin lammas **wffrille** wietin

Lainaa ruotsin sanasta *offer* 'uhri'. Nykyasuinen *uhri* ei esiinny vielä Agricolan kielessä (→ *ufrata*). Agricolalla *ufri* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa *haju-ufri*, *iltaufri*, *juomaufri*, *kiitosufri*, *marrasufri*, *polteufri*, *poltufri*, *rikosufri*, *ruokaufri*, *savu-ufri*, *suitsu-ufri*, *synninufri*, *syntiufri*, *teurasufri*.

► Streng 1915 246–247; SKES 1975 *uhri*; SSA 2000 *uhri*; NES 2020 *uhri*.

ufriarkk[u, -o] s. 'uhriarkku, arkku, johon kerätään uhrilahjaksi tarkoitettua rahaa' (1548) 5 esiintymää

- [A-II-104-[MT-27:6]] Mutta Pappein pämiehet otit hopia peningit ia sanoit / Ei soui neite panna **wffriarkkon** / sille se on weren hinda.
- [A-II-147-[MK-12:41]] Ja quin JESUS istui **wffriarkkun** cohdhalla / ia catzeli quinga Canssa pani peningite **wffriarkun**.

Substantiiveista (→) *ufri* ja (→) *arkku* muodostettu yhdyssana.

ugneinpyhkiä s. 'tulisijojen puhdistaja' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-575-[VLT-4:7]] Ne nyt ouat Caupungin Raateluxes werettömät / laihat / nelkeiset/ rymet ia mustat ninquin Colarit / Sydhenpoltaiat ia **vgneinpyhkiet**.

Substantiivista (→) *ugni* ja verbin (→) *pyhkiä* tekijännimijohdoksesta *pyhki(j)ä* muodostettu yhdyssana.

ugni s. 'uuni, leivinuuni, sulatusuuni' | (1544) 14 esiintymää

- [A-II-205-[LK-12:28]] Jos sis Rohon ioca tenepene Kedholla seiso / ia Homen **vgnin** heiteten Jumala nin watitzepi / Quinga palio enämin hen teite watitzepi
- [A-III-771-[2MS-19:18]] Mutta se coco Sinain wori suitzi sijte / ette HERRA Jumala sen päle alasastui tulen sisel / ia sen Sauu yleskeui ninquin **Ugnista** / nin ette se coco Wori sangen wapisi
- [A-III-126-[3MS-26:26]] Kymmenen Waimo pite ydhes **Wgnisa** heiden Leipens leipoman

- [A-I-126-[1KN-8:51]] Sille se ombi sinun canssas / ia sinun Perimises / iotca sine Egiptin maalda wlgosweijt / keskelde raudhalisen **wghnin**

Lainaa muinaisruotsin sanasta *ughn* 'uuni'. Nykyasuinen *uuni* ei esiinny vielä Agricolan kielessä. Agricolalla *ugni* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *kuuma-ugni*.

► Streng 1915 248; SKES 1975 *uuni*; SSA 2000 *uuni*; NES 2020 *uuni*.

uhata → uhkata

uhkaaminen s. 'uhkaaminen, uhkaus' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-463] Telle Weisulla hen cutzu Juttat ia mwdh Paranoxeen **wchkamisen** cautta.

Verbistä (→) *uhkata* johdettu teonnimi.

uhkata v. 'uhata, esittää uhkaus, uhota, uhkailla, käskeä uhkaavasti' (1544) 25 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-235-[JUDIT-16:6]] Hen **wchkasi** minun Maani ylespolta / Ja minun Noren howin mieckalla tappa / Lapset ia neitzet poiswiedhe.
- [A-II-605-[1PT-2:23]] Joca ei wastankironudh / coska hen kirottijn / Ei **whgannudh** / coska hen kerssi. Mutta hen annoi henelle Coston ioca oikein domitze.
- [A-III-390-[PS-119:0]] *Veritas* / Totuus / se on / Ette Jumala ombi Waca / hurskas ia Sanans piteue / seke Hyue luuataxens ette pahwt **vchkataxens**. Hyue Jumalisille / ia Paha Jumalattomille
- [A-III-368-[PS-106:9]] Ja hen **vhkasi** sen Punaisen Meren / Nin se quiuettui / Ja wei heite sen Sywydhen lepitze / ninquin iongun Coruen lepitze.

Johdos äänteellisesti motivoidusta vartalosta, johon perustuvat myös verbit *uhota* ja *uhkua*. Nämä eivät esiinny Agricolan kielessä. Kantasanaksi sopisi myös substantiivi *uhka*, mutta tämä on tullut kirjakieleen vasta 1700-luvun lopulla, joten se saattaa olla takaperoisjohdos verbistä *uhkata*. Agricolalla ei ole yhtään esimerkkiä tapauksesta, jossa sanansisäinen *hk*-yhtymä edustuisi heikkoasteisena *h*:na (vrt. nykysuomen *uhata*).

► SKES 1975 *uhka*; Hakulinen 1979 407; SSA 2000 *uhka*; EES 2012 *uhkama*; NES 2020 *uhka*.

uhkaus s. 'uhkaaminen, uhkaus, uhkauksen esittäminen' | (1544) 27 esiintymää

- [A-I-281-[PS-38:4]] Eij ole teruehytta minun Rumisani / sinun **wchkauxes** tädhen / Ja eij ole ychten Rauha minun Lwijsani minun Syndieni tädhen
- [A-II-336-[AP-9:1]] Mutta Saulus wiele puhalsi **wchkauxet** ia Murhat HERRAN Opetuslapsia watan.

- [A-III-359-[PS-102:10–11]] Sille mine söön Tuchka ninquin Leipe / Ja secoitan minun Joomani itkulla. Sinun **vhkauxes** ia wihäs teden / Ettes minun ottanut olet / ia pohian alaspaiskasit.

Johdos verbistä (→) *uhkata*.

uhraaminen → **ufraaminen**

uhrata → **ufrata**

uhrattavainen → **ufrattavainen**

uhri → **ufri**

uhriarkku → **ufriarkku**

***uhrilahja** s.

Uhrilahja tai *ufrilahja* ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan ainoastaan sana-liittona *ufrin lahja*.

► Jussila 1998 *uhrilahja*.

uida v. 'uida' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-390-[AP-27:43]] Mutta se Sadhanpämies tachtoi Paualin wapautta / ia asetti heiden sijte Neuuoasta. Ja keski ette ne quin **wuidha** taisit / ensin anda heidens maan polen.
- [A-III-474-[JES-25:11]] Ja HERRAN pite henen kätens vlosoijendaman heiden secaans / ninquin iocu Wipia heite vlosoijenda / **vimahan**.

Verbillä on etymologisia vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Agricolalla *uida* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ulosuida*.

► SKES 1975 *uida*; SSA 2000 *uida*; EES 2012 *ujuma*; NES 2020 *uida*.

uipia s. 'uija, uimari' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-474-[JES-25:11]] Ja HERRAN pite henen kätens vlosoijendaman heiden secaans / ninquin iocu **Wipia** heite vlosoijenda / vimahan.

Rakenteeltaan erikoinen johdos, joka näyttää (→) *uida*-verbin vanhasta partisiippi-muodosta *uipa* johdetulta tekijännimeltä. Samaa johdostyyppiä edustavat Agricolan (→) *voipia*, (→) *ohitsekäyppiä* ja (→) *ylitsekäyppiä*. Vastaavia johdoksia ei tunneta muusta vanhasta kirjakielestä eikä suomen murteistakaan, mutta niitä on havaittu viron saarimurteista. On kuitenkin oletettu, että kysymyksessä ei ole lainavaikutus vaan rinnakkaiskehitys. Näin ollen Agricolan johdokset olisivat syntyneet

erikseen *-pA/vA*-partisiippien ja *-jA*-päätteisten tekijännimien kontaminaation tuloksena.

► Ojansuu 1918 118; Mägiste 1935 53–54.

uittaa v. 'kastella' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-257-[PS-6:7]] Mine olen nijn wäsinyt hoocauxista / Mine **witan** minun wooteijni yli öte / ia castan minun Senghyni / minun kynelillen

Johdos verbistä (⇒) *uida*.

ukko, Ukko, Ukoi s. ja *erisn.* 'ukko, vanha mies; Ukko ylijumala' | (1551) 5 esiintymää

- [A-III-716] Eiest / **Ucost** / ike ia wäki / Iseden woima / quin HERRA teki.
- [A-III-213-[PS-E:O]] Ja quin Keuekyluö kyluetin / silloin **vkon** Malia iootijn.
- [A-III-213-[PS-E:O]] Quin Rauni Ukon Naini härsky / ialosti **Wkoi** Pohiasti pärsky.

Sanalla on etymologisia vastineita useimmissa lähisukukielissä. Se on ilmeisesti (⇒) *uros*-sanan hypokoristinen, tavanomaisen johtomorfologian kannalta epä-säännöllinen johdos, jollaisia esiintyy runsaasti sukulaisten ja muuten läheisten henkilöiden kutsumanimissä ja nimityksissä.

► Nirvi 1952 Suomi 106:1 154–157; SKES 1975 *ukko*; SSA 2000 *ukko*; NES 2020 *ukko*.

ukonvakka s. 'pakanallinen uhrijuhla' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-447-[ROM-12:00]] Caiki prophetia ia ilmoitus / iotca Töidhen / ia ei Christusen päle wieuet / ninquin ainoan turuan päle / echke quinga callis se on / nin ei hen quitengan ole ychteinen Uskon cansa. Ninquin ouat Menningeisten ilmoituxet Sielu Messut Anetiett paastot / Jakeet / Kekrit / **Wconwacat** / Pyhein ia mwidhen Lootudhen päle turwaus.

Substantiiveista (⇒) *ukko* ja (⇒) *vakka* muodostettu yhdyssana, joka viittaa kansanperinteessä tunnettuun uhrijuhlaan. Psalttarin esipuhe-runossa *ukon vakka* mainitaan sanaliittona.

► Harva 1948/2019 108–122.

uksi s. 'ovi' | (1548) 1 esiintymä, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-II-325-[AP-5:18]] Ja paiskasit kätens Apostolitten päle / ia heitit ne ychteitzen Fangihonesen. Mutta HERRAN Engeli öelle tornin **Wxen** ylesauasi / ia heijet wloswei

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Sitä on aiemmin pidetty vanhaan perintösanastoon kuuluvana, mutta nykyään se katsotaan vanhaksi balttilaiseksi lainaksi, jota lainanantajataholla edustaa liettuan *uoksas* 'aukko; onkalo'.

► SKES 1975 *uksi*; Koivulehto 1993b LU 29 34 ja 1999 SUST 237 207 alav.; SSA 2000 *uksi*; EES 2012 *uks*; Junttila 2015 90; NES 2020 *uksi*.

ulgoa → **ulvoa**

ulgos → **ulos**

ulgosajaa → **ulosajaa**

ulgosantaa → **ulosantaa**

ulgosastua v. 'astua ulos' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-63-[MT-14:29]] Nin hen sanoi / Tule. Ja coska Petari hahdest **wlgosastui** / ia kieuu wettein päle että hen menis Jesusen tyge.

Adverbista *ulgos* (→ *ulos*) ja verbistä (→ *astua*) muodostettu yhdysverbi.

ulgoshajottaa → **uloshajottaa**

ulgoshakata → **uloshakata**

ulgosheittää → **ulosheittää**

ulgosjakaa → **ulosjakaa**

ulgos|johdattaa, ulos- v. 'johdattaa ulos, pois' | (1544) 2 esiintymää, myös Westh

- [A-I-121-[2MS-32:11]] HERRA / Mixi sinun wihas iulmastu ylitze sinun Canssas? iongas swrella wäelle / ia woijmalisella kädelle Egiptin malda **wlgosiohdatit**?
- [A-I-716] senpälle / ette me caikisa waijuasa / ia wastoinkieumisesa / sinun Iselises tadon / siselisesta ia vlconaijsesta tundisima sen saman / oijkean Jumalisen kerssemisen cansa / sydhemestem wastanottaijsima / ia sielde ilolisesta ia luijasti meite **wlosiodhataijsit**

Adverbista (→) *ulos*, *ulgos* ja verbistä (→) *johdattaa* muodostettu yhdysverbi.

ulgoskaataa → **uloskaataa**

ulgoskokottaa v. 'ojentaa, nostaa esiin' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-640] CAikiwaldias ijancaikinen Jumala / ioca swret ihmet yxines teedh / **wlgoskocotta** sinun palueliaijs / ia caikille heillen wscotullen iouckoiijllen pälle / armon ia rucouxen hengen

Adverbista (→) *ulos*, *ulgos* ja verbistä (→) *kokottaa* muodostettu yhdysverbi.

ulgoskäydä → **uloskäydä**

ulgoskäyminen → uloskäyminen

ulgoslaskea → uloslaskea

ulgoslevittää → uloslevittää

ulgosloputtaa v. 'hävittää' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-155-[JOS-7:9]] Cosca ne Cananeerit / ia caiki maan aswuaijset sen cwleuat / nijn he meite ymberinkiertäuet / ia **wlgosloputauat** meiden Nimedt / maan päalde

Adverbista (→) *ulos*, *ulgos* ja verbistä (→) *loputtaa* muodostettu yhdysverbi.

ulgosluvattu → ulosluvattu

ulgoslähettää → uloslähettää

ulgoslähteä → uloslähteä

ulgosmennä → ulosmennä

ulgosmeno s. 'ulosmeno, poistuminen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-65-[MT-15:17]] Ettekö wiele ymmerdä? Että caiki mite suusta siselmene / se mene watzan / ia sille on loonnolinen **wlgosmeno**?

Johdos yhdysverbistä *ulgosmennä* (→ *ulosmennä*).

ulgojojentaa → ulosojentaa

ulgos|ojettu, ulos- a. '(suoraksi) ojennettu, kohotettu, kurotettu' (myös kuv.)
(1544) 6 esiintymää

- [A-I-124-[5MS-9:29]] Sille catzo / he ouat sinun canssas / ia sinun Perimises / ionga sine / sinun swrella woijmallas / ia sinun **wlgosoijetulla** kesiwardellas wlgoswienyt olet.
- [A-III-417-[PS-136:12]] Ja sielde Israelin vloswei – Wäkeuelle Kädhelle ia **vlosiojetulla** Käsiwardhella
- [A-III-320-[PS-77:3]] Minun häte aialani HERRA mine etzin / Minun Käten on öölle **vlosiojettu** / ia ei lacka

Yhdysverbin (→) *ulosojentaa*, *ulgojojentaa* konsonanttivartalosta muodostettu partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

ulgospakahtaa → ulospakahtaa

ulgospoimettu *a.* 'poimittu, koottu' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-334] Viele nytki mutamat Rucouxet Bibliast / wanhas Ramatust
wlgospoijmetudh.

Adverbista *ulgos* (→ *ulos*) ja verbistä (→ *poimea*) muodostetun yhdysverbin partiisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Verbi ei esiinny Agricolalla persoonamuotoisena.

ulgospudistaa → **ulospudistaa**

ulgospuhgastus *s.* 'puhkaiseminen, repäiseminen' (kuv.) | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-34-[MT-5:00]] Puchghais se wlgos) Hengellinen **wlgospuchghastus** ombi
tesse käsketty / se on / koska Silmein himot esteten ia cooletetaan sydhemese.

Sanaliitosta (→ *puhkaista ulgos* (→ *ulos*)) johdettu yhdyssanamuotoinen teonnimi. Vastaavaa kausatiivista yhdysverbiä ei esiinny Agricolan kielessä, mutta kylläkin intransitiivinen (→ *ulospuhjeta*).

ulgospyhkiä → **ulospyhkiä**

ulgosröyhätä *v.* 'puhua avoimesti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-60-[MT-13:35]] Minun pite awaman suuni wertauxis / ia minun pite
wlgosröyhemen salatut mailman alghusta.

Adverbista *ulgos* (→ *ulos*) ja verbistä (→ *röyhätä*) 'puhua suorasukaisesti, röyhkeästi' muodostettu yhdysverbi.

ulgossammuttaa → **ulossammuttaa**

ulgossanoa → **ulossanoa**

ulgossanottamat *adv.* 'ääneen lausumattomalla tavalla' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-474] O Pyhe HERRA / Caikiwaldias Ise / ijancaikinen Jumala /
ioca ennen mailman alkua / sinun ydhencaltaijsexes / ydhenolemisen /
ia ydhenijancaikisen poian **wlgossanottamat** synnyttit

Verbiin (→ *ulossanoa* (~ *ulgossanoa*)) perustuva adverbi, joka näyttäisi olevan passiivivartalaisen MA-infinitiivin abessiivimuoto (*sanottamatta*). Vastaavaa muotoa ei esiinny nykysuomessa, jossa passiivivartalosta on mahdollista muodostaa vain MA-infinitiivin instruktiivi (*sanottaman*). Agricolan adverbi on käännös latinan adjektiivista *ineffabilis*.

- ▶ Gummerus 1947 252.

ulgossysätä → ulossysätä

ulgostemmata → ulostemmata

ulgostoimittaa → ulostoimittaa

ulgostulla → ulostulla

ulgosvalita → ulosvalita

ulgosvalittu → ulosvalittu

ulgosvalitus → ulosvalitus

ulgos|varistaa, ulos- v. 'varistaa, karistaa' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-304-[PS-140:11]] Henen pite **wlgoswaristaman** heiden pällens pitkeijsen Tulen / henen pite Tulella heite lömen sywehen alas maan sisellen / Etteij he sillen pide ylesnouseman.
- [A-III-423-[PS-140:11]] Henen pite **vloswaristaman** heiden pälens Pitkeisen Tulen / henen pite Tulella heite lömen sywehen alas maan siselle / Ettei heidhen ikenens pidhe ylesnouseman.

Adverbista (⇒) *ulos*, *ulgos* ja verbistä (⇒) *varistaa* muodostettu yhdysverbi. Psalmissa 140 *pitkäisen tuli* viittaa ehkuviin hiiliin.

ulgosvetää → ulosvetää

ulgosviedä → ulosviedä

ulgosvuodattaa → ulosvuodattaa

ulgosvuotaa → ulosvuotaa

uljas s. 'sankari' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-635-[JOEL-2:7]] Heiden pite ioxeman ninquin **Uliat** / ia mwrit ylitzecarkaman / ninquin Sotamiehet. Ja cukin pite codhastans edeskeumen / ia ei heitens wiwyttmen.

Sanalla ei ole varmoja etymologisia vastineita sukukielissä. Sen on arveltu olevan johdos samasta kannasta, josta on muodostettu myös verbi (⇒) *ulottua*, mutta merkitys- ja johtosuhdetta on vaikea yksityiskohtaisesti selittää. Toisin kuin Agricolalla sana esiintyy nykyään yleensä adjektiivina ja merkitsee mm. komeaa, rohkeaa tai rivakkaa.

► SKES 1975 *uljas*; SSA 2000 *uljas*; NES 2020 *uljas*.

ulkoa, ulkoo *adv.* 'ulkoa, ulkopuolelta; ulkomuistista' | (1548) 9 esiintymää

- [A-II-129-[MK-7:18]] Ettekö te wiele nyt ymmerdhä? Että caiki **vlcoa** Inhimisen siselle meneue / ei se woi hende sastutta?
- [A-I-566] Kylle mine tiedhen quinga swren synnin coorman alla mine hicoijlen / Ja quinga mine sokeunnen Isen Jumalan walkeudhesa / iota **wlco** / siselde / lesse ia caukana coettele minun munaskwni
- [A-II-678-[ILM-4:8]] Ja nijlle nelielle Eleiemelle / oli cullaki cwsī Sipie ymberillens / ia he olit **wlcoa** ia siselde teune Silmie.
- [A-II-398-[ROM-E]] Joca sangen kuluolinen olis / ettei waan iocainen Christittu Inhiminen site taidhaisi **wlcoa** sana sanasta / Mutta mös iocapeiue site harioitais / ninquin Sielun iocapeiuest Leipe.

Nominivartalosta *ulko* (→ *ulkona*) muodostettu adverbi, jonka muoto on ikivanhaa erosijaa edustava mutta nykykielessä partitiiviksi luokiteltu sijamuoto. Agricolan *ulkoa ja sisältä* voi tarkoittaa myös 'joka puolelta'.

ulkoinen, ulgoinen, ulkonen *a.* 'ulko-, ulkoinen, ulkonainen; ulkopuolinen' (1544) 24 esiintymää

- [A-I-351] anna meite henen cauttans / ionga werdaiset me olema **wlcosella** modholla / nijn mös siselliseld pooleld wdhistetta
- [A-I-688] Mutta teme meiden **wlcoijnen** Inhiminen / quin ombi Rumis / aijastaijan taualla / ensin lapsudhesans wihottapi ja torechtupi
- [A-II-93-[MT-24:00]] Julmaudhen) Tämä taisi olla kyllä caunis **wlgoisen** pyhydhen cauneus ia mooto Inhimisten edhesse / waicka se quitengin oli Julmaus ia Cauhistos Jumalan edhese
- [A-III-386-[PS-117:0]] Sille temen Waldakunnan Paluelus / ei ole **vlcoinen** / waan Hengelinen / uskos / pelghos / kijtoxos / ylistoxos *etc.*
- [A-II-579-[1TIM-3:7]] Mutta henen tule mös hyue todhistus pite / nijste iotca **wlcoset** ouat / Senpäle ettei hen langeisi Laittaijan pilcahan ia paulahan.

Nominivartalosta *ulko* (→ *ulkona*) johdettu adjektiivi, jota on käytetty myös substantiivina.

ulkoisesta *adv.* 'ulkoisesti' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-760] Sille ensin mine olen widhen taijtoni cautta / syndij tehnyt **wlcoijsesta** rumisa Maijstain / haijstain / cwlten / Nädhen / ia Ruueten
- [A-II-506-[2KOR-7:5]] caikissa paicoissa me olima waiuassa / **Ulkoisesta** sodhat / sisellisesta pelgot.

Adjektiivin (→ *ulkoinen*) elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

ulkokullasuus s. 'ulkokultaisuus, tekopyhyys' | (1544) 14 esiintymää

- [A-I-263-[PS-12:4]] HERRA caiki **wlcokullasudhet** ylescatkoijkohon
- [A-II-495] Mutta neinen caikein cansa hen ninen Falskein Apostolein kylken lyckeie / iotca Lain opetit Euangelium tasalle / ia ei opettanet mwta quin wlconaista Pyhytte / se on / **Ulcocwllasus**
- [A-III-227-[PS-12:4]] Yleskatkoicohon HERRA caiken **wlcocullasudhen** / ia ne Kielet iotca Coriasti puhuuat.

Johdos adjektiivista *ulkokullainen*. *Ulkokullainen* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana (kuitenkin → *ulkonkullainen*), mutta sen molemmat osat (→) *kullainen* ja *ulko* (→ *ulkona*) kuuluvat Agricolan perussanastoon.

ulkokullatoin a. 'vilpitön, teeskentelemätön' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-576-[1TIM-1:5]] Sille ette se päsumma Keskyiste on / Rackaus puchtahasta sydhemeste / ia hyueste Omastatunnosta / ia **wlcokullattomast** Uskosta.

Nominien (→) *ulko* ja (→) *kulta* yhdistelmästä koostuva karitiivinen adjektiivijohdos. Yhdistelmä **ulkokulta* ei esiinny Agricolan kielessä itsenäisenä sanana. Välitön kantasana on mahdollisesti adjektiivi *ulkokullainen*, josta sen vastakohtaa merkitsevä adjektiivi on muodostettu suffiksia vaihtamalla. *Ulkokullainen* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana vaan johdoksen (→) *ulkokullasuus* kantana. Adjektiivin *ulkokullatoin* rinnalla esiintyy myös synonyyminen (→) *ulkonkullatoin*.

ulkokullattu s. ja a. 'ulkokultainen, tekopyhä' | (1544) 31 esiintymää

- [A-I-262-[PS-12:0]] Ette Euangelium / Ja Jumalan Sanat lewijelle ilmanuijsit / Inhimisten Säty / oppi / ia **wlcokullattudhen** meno wastan. Rucous.
- [A-II-35-[MT-6:2]] Cosca sis sine annat Almusan / ele toruella soijta edhelles / ninquin ne **wlcocullatut** tekeuet Synagogisans / ia cathuin harois
- [A-III-224-[PS-10:0]] Seurakunnan Rucous wastan Antichristusen iouckon / Tyrannia / Wieckait ia **wlcocullatuia**

Nominivartalosta *ulko* (→ *ulkona*) ja *kullata*-verbin partisiipista muodostettu nimi, jota käytetään sekä substantiivina että adjektiivina. Substantiivista (→) *kulta* johdettu *kullata* ei esiinny Agricolan kielessä itsenäisenä verbinä. Se on tullut kirjakieleen vasta vuonna 1621 Sorolaisen postillassa.

► vks 1994 *kullata*.

ulkokullatus s. 'ulkokultaisuus, tekopyhyys' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-203-[LK-12:1]] Cauattacat itzeteiten Phariseusten Hapanoxest / quin on **Ulcokullatus**

Nominivartalosta *ulko* (→ *ulkona*) ja verbin *kullata* johdoksesta *kullatus* muodostettu yhdyssana. Substantiiviin (→) *kulta* perustuva verbi *kullata* ei esiinny Agricolan kielessä itsenäisenä sanana. Se on tullut kirjakieleen vasta vuonna 1621 Sorolaisen postillassa.

► VKS 1994 *kullata*.

ulkolinen s. ja a. 'ulkonainen, konkreettinen; ulkopuolinen' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-516] ja sen pyhen hengen siasa sijne Taiualises Regementis ja wallas istuua hen wloscatzopi omahitzesta rackaudhestans / oman wäkwuydhens pälle / oman tottumises pälle / pitken aijan / **wlcolisen** menon pälle / ia turwan pälle
- [A-II-644-[HEB-9:10]] Roan ia Joman / ia moninaisen pesemisen ia **wlcolisen** pyhituxen cansa
- [A-III-777-[3MS-18:26]] Senteden piteket minun Säätyni ia Oikiuteni / ia elket ycteken neiste Cauhistoixa tehckö / taica ne Codholiset eli **wlcoliset** teiden seassan.

Nominivartalosta *ulko* (→ *ulkona*) johdettu adjektiivi.

ulkolisesta adv. 'ulkoisesti, konkreettisesti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-253-[JH-3:00]] Insiglanut) Se on / hen leutepi ninquin Insiglin painetun henen Sydhemesens / nimittein / sen vskon / quinga Jumala hurskas ia waka ombi / ia sen hen mös tunnusta ia todhista **wlcolisesta**.

Adjektiivin (→) *ulkolinen* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

ulkomainen s. 'ulkomaalainen, vieras' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-518-[JES-61:5]] Mucalaiset pite seisoman ia teiden Lauman caitzeman / Ja **Ulcomaiset** pite teiden peltomiehen ia Winatarhamiehen oleman.
- [A-III-663-[OB-1:11]] ne Mucalaiset henen Sotawäens fangittuna poisweit / ia **Ulcomaiset** henen Porteins lepitze siselmenit

Todennäköisesti yhdyssanasta *ulkomaa* johdettu adjektiivi. *Ulkomaa* ei esiinny Agricolan teoksissa, mutta sen osat (→) *ulko* ja (→) *maa* kuuluvat Agricolan sanastoon. *Ulkomaa* on ensi kertaa mainittu Ljungo Tuomaanpojan suomentamassa kaupunginlaissa 1609.

► Jussila 1998 *ulkomaa*.

ulkona¹, **ulkon** adv. 'ulkona, ulkopuolella' | (1544) 43 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-112-[5MS-32:25]] **Wlcon** pite Miecka heite ödhyttemen / Ja siselle cauhistus.

- [A-I-853] Sijne on yxi armoin waldakunda / ia se oijkea Ane. ja **wlcon** teste Christikunnasta / eij ole ensingen terueys / eijke synnein andexiandamus
- [A-II-515-[2KOR-12:2]] Mine tunnen ydhen inhimisen Christusesa ennen Nelietoistakymende aiastaica / olico hen Rumijssa ollut / em mine tiedhä / Eli olico hen **wlcona** Rumijsta ollut / em mine siteken tiedhä
- [A-III-617-[HOS-7:2]] he keskenens Warasten / ia **vlcona** Röueriten cansa / rangaistut ouat

Adverbiksi kiteytynyt essiivimuoto nominivartalosta *ulko*. Sama muoto esiintyy Agricolalla myös adpositiona. Sanavartalolla on vastineita useimmissa lähisukukielissä ja saamessa. Sen katsotaan olevan johdos samasta vartalosta, joka on verbissä (→) *ulottua*, ja kuuluvan sitä kautta vanhaan perintösanastoon. Suhteellista sijaintia ilmaiseva *ulko* ei esiinny suomessa tavallisena nominina vaan useiden adverbien kantana sekä johdosten ja yhdyssanojen rakenneosana. Muodossa *ulkona* on päätteenä ikivanha olosijan päätte *-na*, jota nykysuomessa edustaa essiivin päätte. Vanha paikallissijan merkitys on kuitenkin säilynyt useissa adverbeissa. Agricolalla päätte saattaa esiintyä myös loppuvokaalinsa menettäneenä.

► SKES 1975 *ulko*; SSA 2000 *ulko*; EES 2012 *ulgu-*; NES 2020 *ulko-*.

ulkona² *adpos.* 'ulkopuolella' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-72] Sijne ombi yxi Armon ia sen oikean Anehen waldacunda / Ja **wlkona** sencaltaisen Christicunnan ei ole ycten terueytte eike syndein andexiandamista.

Genetiivin kanssa järjestyvänä prepositiona esiintyvä *ulkona* on morfologisesti sama muoto kuin adverbi (→) *ulkona*¹. Adverbina sen kanssa esiintyy usein elatiivimuotoinen sijaintisuhteen ilmaus.

ulkonainen *a.* ja *s.* 'ulkoinen, ulospäin näkyvä, ihmisen ulkopuolella vaikuttava; ulkopuolinen, muukalainen' | (1544) 33 esiintymää

- [A-I-106] O HERRA / anna meille sinun päälles wahwa wscō / toijmelinen Toijwo / Jumalan ia Lähimeisen alinomaijnen ia palawa Rackaus / woijtamattoman kersimisen / Caikinaisten hengen lahijain / ia **wlconaisten** cunniallisten Tapain canssa.
- [A-III-463] Willimariat) ouat ne **vlconaiset** Synnit. Röuetus / Ratelus / Horuus / Miestappo / Murhaus
- [A-II-449-[ROM-13:00]] Mailmalinen Esiwalta ombi senteden / Ette meille olis **vlkonainen** Rauha
- [A-I-176-[VLT-5:2]] Meiden perimys ombi mwcalaijsten osaxi tullut / Ja meiden hoonet **wlconaijsten**

Adverbista (→) *ulkona*¹ johdettu adjektiivi. Nykysuomessa johtimeksi ymmärretään adverbien päätteen ja adjektiivijohtimen yhdistelmä *-nainen*.

ulkonaise|sta, -st *adv.* 'ulkonaisesti, ulkoisesti, fyysisesti' | (1544) 14 esiintymää

- [A-I-616] He waijuoin **wlconaijsesta** tekeuet / mutta sine sydhemet opetat ja walghistat.
- [A-I-551] hen meidhet / henen Rumins ja werens wloswadhatuxen cansa / on lunastanut / Jumalan wihasta / Synniste / Colemasta / ja Heluetiste / ioijnenga tedhen / pite teiden **wlconaijsesta** teillen ottaman Leijuen ja winan
- [A-I-781] Ylescorgotta / O armolinen Jumala / wanhurscaudhen ia totudhen waldakunda / **wlconaijsest** ja sisellisest (sille ette armachtamisen aijca on lehenny) sinun swren iumaludhes Nimen kijtoxexi ia cunniaxi.
- [A-II-423-[ROM-2:28]] Sille / ei se Judeus ole / ioca **wlconaisesta** Judeus on / Eikä mös se ole Ymberileickaus / quin wlconaisesta Lihassa tapachtu.

Adjektiivin (→) *ulkonainen* elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

ulkonen → **ulkoinen**

ulkonkullainen *a.* 'ulkokultainen, tekopyhä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-479] quitengin meiden hedhelmesten / quin on / wighast / omast rackaudhest / catehudhest / costonhimost / iulmudest / hirmusudhest / coreudhest / kieloijtuxest / wieckaudhest / ia pahan elemen **wlconkullaijsest** sisust / sangen tarcasta osotetan / mingecaltaijnen pw / me wiele olema

Loppuheittoisesta adverbista *ulkon* (→ *ulkona*¹) ja adjektiivista (→) *kullainen* muodostettu yhdysadjektiivi.

ulkon|kullaisuus -kullasuus *s.* 'ulkokultaisuus, tekopyhyys' | (1544) 11 esiintymää

- [A-I-618] Silmein corghotuxen / watzan laijnohudhen / lehimeisten pilcan / panetuxen synnit / ylewisudhen szymisen / Rickaudhen himon / wallan oton / turhan cunnian pydon / **wlconkullaijsudhen** pahudhen /
- [A-II-665-[JAK-5:12]] Ennen caikia / rackat Weliet / Elket wannoco / eike Taiuan cautta eike Maan / eike mös ycten mwta olgho teidhen puhenna – Sen päle ettei te langeisi **wlconcullasutehen**.
- [A-III-391-[PS-119:0]] tesse Psalmis rucoellan / Ette Itze Jumala meite iodhatais – Ja warielis meite Inhimisten Opista / walhesta / Sädhyte / Taicouxista ia **wlconcullasudhest. etc.**

Johdos adjektiivista (→) *ulkonkullainen*.

ulkonkullatoin *a.* 'vilpiton, teeskentelemätön' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-663-[JAK-3:17]] Mutta se Wisaus ioca ylhelde ombi / se on ensin puhdas / sitelehin Rauhalinen / Siuie / Uskoittaua / teusi Laupiutta / ia hyuie Hedhelmitte / Eriseuratoin **Wlconcullatoin**.

Adverbin *ulkon* (→ *ulkona*¹) ja substantiivin (→) *kulta* yhdistelmään perustuva adjektiivijohdos. Välitön kantasana on mahdollisesti adjektiivi (→) *ulkonkullainen*, josta sen vastakohtaa merkitsevä adjektiivi on muodostettu suffiksia vaihtamalla. Rinnalla esiintyy myös synonyyminen (→) *ulkokullatoin*.

ulkonkullattu s. ja a. 'ulkokultainen, tekopyhä' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-305-[PS-141:0]] Wastan **wlconcollatuitt** / wäri opettaij iotta mackeilla Sanoilla wietteleuet / coska eij whckaus auta.
- [A-II-406-[ROM-E]] Toisesa Lugussa / leuitte hen mös semmotoisen Laitoxen leuiemelle wlos ninen päle iotca wlconaisesta hurskaxi kijlteuet / ia quitengi sala tekeuet / Sencaltaiset quin Juttat olit / ia wiele nyt caiki **wlconcollatut** ouat
- [A-III-406-[PS-123:0]] On Seurakunnan Rucous / ioca Mailmas ylencatzotan / wastan **Ulconcollatuita** / Hecumarita / Epicureita

Adverbista *ulkon* (→ *ulkona*¹) ja verbin *kullata* partisiippimuodosta muodostettu yhdysnomini. Substantiivista (→) *kulta* johdettu *kullata* ei esiinny Agricolalla itseenäisenä verbinä. Se on tullut kirjakieleen Sorolaisen postillassa vuonna 1621.

► VKS 1994 *kullata*.

ulkonkullatus s. 'ulkokultaisuus' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-646] Ele anna minun tila ydhenge pahannosta osotta / mutta ette mine yxikerdhaijsutta ja totuutta racastaijsin / ia ne / iotca rauhan ia rackaudhen toottauat / ieristens noudhaijsin / Eroijta cauwas minusta caiki **wlconkullatus** / ia anna minun sinuas totudhesa paluella.
- [A-II-626-R] Hengi on Totuus) Cusa Hengi on sielle ei ycten **wlconcollatusta** ole waan henen cansans on caiki toimitus ia totuus. Jota hen puhu / teke / elepi Cusa ei Hengi ole / sielle on **vlcon cullatus** ia waleh

Yhdyssubstantiivi, jonka alkuosana on adverbi *ulkon* (→ *ulkona*¹) ja jälkiosana verbistä *kullata* johdettu teonnimi. Samat osat esiintyvät Agricolalla kerran myös sanaliittona. Substantiivista (→) *kulta* johdettu *kullata* ei esiinny Agricolalla itseenäisenä sanana, mutta sen partisiippimuoto esiintyy jälkiosana yhdysadjektiivissa (→) *ulkonkullattu*.

ulkonseisoa v. 'seisoa ulkona, ulkopuolella' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-209-[LK-13:25]] Coska nyt Perenisende on ylesnosnut / ia ouen sulkenut / Nin te rupiat **vlconseisoman** / ia ouen päle colkuttaman

Adverbin (→) *ulkona*¹ loppuheittoisesta variantista *ulkon* ja verbistä (→) *seisoa* muodostettu yhdysverbi.

ulkoopäin *adv.* 'ulkopuolelta katsoen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-542-[EF-5:00]] Salaus) Sacramenti eli Mysterion cutzutan Salaus / taica iocu werhottu cappale / iolla quitengin ombi **wlcopein** oma tydhi eli toimitos.

Nominin *ulko* (→ *ulkona*¹) partitiivin ja adverbien (→) *päin*¹ muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysadverbi.

ullakko *s.* 'ullakko, rakennuksen yläkerros' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-340-[AP-10:9]] Toisna peiuen koska he matkas olit / ia lehestuit Caupungita / ylesastui Petari Salin **wllackon** Rucoleman / liki cwdhet hetki.

Talon vinttiä tai ylisiä merkitsevällä *ullakko*-sanalla ei ole varmoja vastineita sukulielissä. Sen alkuperästä on annettu useita hypoteettisia selityksiä. Todennäköisesti se kuuluu saman perusvartalon johdoksiin kuin verbi (→) *ulottua*.

► SKES 1975 *ullakko*; SSA 2000 *ullakko*; NES 2020 *ullakko*.

ulos, ulgos, ulvos *adv.* 'ulos, pois, esiin, matkaan, liikkeelle' (myös kuv.) (1543) 70 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-13-[MK-16:15]] MEngette **wlgos** caiken mailman / ia opetaca Euangelium caikille canssalle.
- [A-I-37] **Ulwos** laske ori.
- [A-I-318-[SIIR-51:6-7]] Adhistoxest ia liekistä / iotca minun ymberinspiritit Keskelde Twlda / etten mine sijne ylespalanut / **wlgos** nijste sywiste heluitin nielyiste / **wlgos** wäriste Lackareista / ia walehtelijst Kuningan edhes / ia **wlgos** wäreste doomiosta.
- [A-II-298-[JH-18:10]] Nin Simon Petarilla oli Miecka / weti hen sen **wlos** / ia löij Ylimeisen Papin Paluelia / ia poishackais henen Oikean Coruans.
- [A-III-80] Nin hen mös lehetti **wlos** caxi ia seitzemenkymmende mwta sarnamahan
- [A-III-191-[AP-1:21]] HERRA JESUS **wlos** ia sisellekeui meiden cansan

Nominivartalosta *ulko* (→ *ulkona*) muodostettu adverbi, joka edustaa historiallista s-päätteistä tulosijaa tai latiivista johdosta. Muodon variaatio osoittaa, että Agricolan aikana k:n heikkoasteista varianttia edustava palataalispirantti oli katoamassa. Adverbi esiintyy Agricolalla myös prefiksimmäisenä yhdysoosana. Agricolan *käydä ulos ja sisälle* voi merkitä liikkeellä tai matkalla oloa yleisesti.

► SKES 1975 *ulko*; UEW 1988 803; SSA 2000 *ulko*; NES 2020 *ulko*-.

ulos|ajaa, ulgos- *v.* 'ajaa ulos t. pois, karkottaa' | (1544) 62 esiintymää, myös Westh

- [A-III-150-[MT-21:12]] Ja Jesus siselle keui Jumalan Templijn / ia **wlosaioi** caicki myiet ia ostaiat Templist

- [A-I-148-[BAR-2:35]] ja pite minun tekemen ijancaikisen lijton heiden cansans / ette minun pite heiden Jumalans oleman / ja he minun canssan / Ja eij pide minun sillen **wlgosaijaman** minun canssani maalta ionga mine heille annoin.
- [A-I-87-[MK-16:17]] Mutta ne merkit noudhattauat nijte / quin wscouat / Minun nimeni cautta pite heidhen perkelet **wlghosaijaman** / Wsille kielille puhuman
- [A-II-200-[LK-11:19]] Mutta ios mine Perkelet Beelzebubin woimalla **vlosaian** / Kenenge cautta sis teiden Poijat nijte **vlosaiauat**?

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *ajaa* muodostettu yhdysverbi.

ulosajatella v. 'keksiä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-206-[PS-E:0]] Psalmeis sine mös leudhet / ios sine mwtoin wisusta etziskelet / nin ialon ia syuen Rucouxen Tauan / quin et sine swingan millemoto Itzestes woi **wlosaiattella**.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *ajatella* muodostettu yhdysverbi, jonka mallina on voinut olla saksan *ausdenken*.

ulos|antaa, ulgos- v. 'antaa, luovuttaa' | (1544) 34 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-425] JUmala / Ise caikiwaldias / ioca sinun Seurakunnas nijn racastit / ettes sinun aijnnoan poias / henen tedhens / **wlgosannoit** / senpälle ette henen piti sen pyhittemen
- [A-II-657] hen **wlosandapi** henens Christilisexi Opetaiaxi
- [A-III-476-[JES-26:19]] maan pite ne Coolluet henestens **wlosandaman**.
- [A-III-505-[JES-53:10]] Coska hen ombi Hengens Ricosuffrixi **wlosandanut** / nin hen Siemenen saapi / ia cauuan ele.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *antaa* muodostettu yhdysverbi.

ulosantaminen s. 'julkistaminen, julistaminen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-553-[FIL-4:15]] Mutta te Philipperit tiedhette / Ette ensin Euangeliumin alghusta coska mine Macedoniasta wloslexin / ei yxiken Seurakunda ollut miten iakanut minun cansani / sen **wlosandamisen** ia siselleottamisen lughun ielken / waan te ainostans

Johdos verbistä (→) *ulosantaa*.

ulosauttaa v. 'auttaa irti t. ulos' (kuv.) | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-416-[ROM-E]] Sille ette nin ombi Christus meiden cansan tehnyt / ia wiele iocapeiue tekepi / kerssien palio häpie ia pahutta meisse / ia sijte meite alati **Ulosautta**.

- [A-III-402-[PS-119:153]] CATzo minun Radholisudheni / ia pelasta minua / **vlosauta** minua / Sille eipe mine vnodha sinun Lakias.

Adverbista (⇒) *ulos* ja verbistä (⇒) *auttaa* muodostettu yhdysverbi.

uloselää *v.* 'elää parhaillaan' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-482-[JES-38:11]] Mine sanoin / Eipe mine sille HERRA enembi näe / Ja / sitä HERRA ninen Eleuiten Maasa? Em mine sillen Inhimisie näe / ninen tykene / iotca heiden aicans **vloseleuet**.

Adverbista (⇒) *ulos* ja verbistä (⇒) *elää* muodostettu yhdysverbi.

uloserittää *v.* 'valita' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-4-[ROM-1:1]] Mine olen **wloseritetty** sarnaman Jumalan Euangeliumi

Adverbista (⇒) *ulos* ja verbistä (⇒) *erittää* 'erottaa' muodostettu yhdysverbi.

uloseroitettu *a.* 'valittu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-418-[ROM-1:1]] PAuali / Jesusen Christusen Paluelia / cutzuttu Apostolixi **wloseroitettu** sarnaman Jumalan Euangelium

Yhdysverbin (⇒) *uloseroittaa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

uloseroittaa *v.* 'valita' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-521-[GL-1:15]] Coska nyt Jumala tachtoi (ioca minun oli **wloseroitannut** minun Eiteni cohdhusta / ia cutzui minun henen Armons cautta siihen

Adverbista (⇒) *ulos* ja verbistä (⇒) *eroittaa* muodostettu yhdysverbi.

uloshaettu *a.* 'poimittu, valittu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-437] Weisut ia Ennustoxet Mosesen Laista ia Prophetista **Wloshaetut**.

Yhdysverbin (⇒) *uloshakea* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

ulos|hajottaa, ulgos- *v.* 'jakaa, hajottaa' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-483] Ja ne taijwaliset tawarat / sen ijancaikisen elemen **wlgoshaijotat** / sen poolesta / ette hen sinusta / lihan ombi ledhetetty / ia on Inhimisexi tullut
- [A-II-510-[2KOR-9:9]] Nin quin kirioitettu *ombi* / Hen on **wloshaiottanut** ia andanut Keuhein / Henen Wanhurskaudhens pysypi ijancaikisutehen

- [A-III-692-[NAH-3:16]] Enembi sinulla on Cauppamiehie / quin Tecthie Taiuas. Mutta nyt heiden pite itziens **wloshaiottaman** / ninquin Parmat / ia poislendemen.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *hajottaa* muodostettu yhdysverbi.

ulos|hakata, ulgos- v. 'hakata, louhia' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-107-[MT-27:60]] ia pani sen henen oman wten hautans / ionga hen oli **wlgoshakanut** calliohon
- [A-II-239-[LK-23:53]] Ja otti sen alas / ia käri sen Linawaattein / ia pani sen Hautan / ioca kiueen oli **wloshacattu** / iohonga eikengen ennen pandu ollut.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *hakata* muodostettu yhdysverbi.

ulos|hakattu a. 'hakattu, louhittu' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-650-[AM-5:11]] ei teiden pite nijske Honeisse asuman / iotca te **wloshacatuist** kiuiste rakendauet oletta.

Verbin (→) *uloshakata* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

ulos|hakea, -hakia v. 'hakea ulos, esiin, pois' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-48-[HES-37:12]] Minun pite auaman teiden haudhat / ia tadhon teite / minun Canssan / sielde **wloshakia** / ia saatan teidhet Israelin maalle.
- [A-III-48-[HES-37:13]] mine olen teiden Haudhat auanut / ia teite / minun Canssan / sielde **wloshakenut**

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *hakea* muodostettu yhdysverbi.

ulosheitettävä a. 'pois heitettävä, kelvoton' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-534] Mike mine ilman henete olen / mwta quin yxi quiua puu? Ja laho cando **wlosheitetepä**

Verbin (→) *ulosheittää* passiivinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

ulos|heittää, ulgos- v. 'heittää (veteen), heittää t. työntää ulos, karkottaa' (15) 20 esiintymää, myös UpsE

- [A-II-176-[LK-5:5]] Mestari / Me olema caiken öen tötetehnyet / ia ei miteken szanuet / Mutta sinun käskylles mine quitengin **wlosheiten** wercon.
- [A-I-242-[JES-26:19]] Maa pite ne coolluet **wlgosheittemen**.

- [A-I-150-[DAN-9:7]] me madham häuetä / ninquin nyt mös nijlle Judaijsta tapactupi / ja nijlle Jerusalemista / ia caikille Israelille / iotca sekä lesne / ette caukan ouat iocaitzesa maasa / iohonga sine meite **wlgosheittenyt** olet / heiden pahatekonsa tedhen
- [A-III-149-[JH-12:31]] Nyt temen Mailman Pämies pite **wlosheittemen**

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *heittää* muodostettu yhdysverbi.

uloshuokua v. 'vuotaa, kihota esiin' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-386] Terue caikein callin weri / meiden edhesten Christusen lihasta **wloshokunut**.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä *huokua* muodostettu yhdysverbi. *Huokua*-verbi kuuluu samaan sanueeseen kuin (→) *huoata* ja *huokaista*, mutta sanavartalon alkuperä on kiistanalainen. Sitä on arveltu äänteellisesti motivoiduksi, huokaamisesta syntyvää ääntä kuvaavaksi muodosteeksi, mutta vartalolle on esitetty myös germaaninen lainaetymologia. *Huokua* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana.

► SKES 1955 *huoata*; Koivulehto 1981b PBB 103:2 183–184; LÄGLOS 1991 *huoata*; SSA 1992 *huoata*; NES 2020 *huoata*.

uloshuutaa v. 'huutaa julki' | (1548) 4 esiintymää, myös Westh (*ulgoshuutaa*)

- [A-II-706-[ILM-18:2]] Ja **wloshwsi** wäellä ia swrella änelle ia sanoi / *langenut* on / *langenut* on / se swri Babilon

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *huutaa* muodostettu yhdysverbi.

uloshävittää v. 'hävittää kokonaan' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-690-[NAH-2:10]] Mutta nyt sen teuty iuri poispoimetuxi ia **vloshäuitetyxi** tuleman

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *hävittää* muodostettu yhdysverbi.

ulosimeä v. 'imeä kuiviin (kuv.), riistää' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-376-[PS-109:11]] **Ulosimekeen** se Corcorahainen caiki mite henelle onopi / Ja ne mucalaiset poisrepikeen henen Hywydhens.
- [A-III-649-[AM-5:0]] cussa ne Kieuhet / Ahneudhen cautta / raskautetaan / ia **vlosimeteen** / Eipe sielle pidhe Onni eli Terueys ensingen oleman.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *imeä* muodostettu yhdysverbi.

ulositkeä v. 'itkeä (silmät päästään)' (kuv.) | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-569-[VLT-2:11]] Mine olen lehes silmeni **vlositkenyt** / nin ette minun siselyxeni sijte kiuiste

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *itkeä* muodostettu yhdysverbi.

ulos|jakaa, ulgos- v. 'jakaa' | (1544) 15 esiintymää, myös UpsK

- [A-I-109-[5MS-32:8]] Cosca se korkein ninquin arualla canssat **wlgosiakoi**j / ia haijotti Inhimisten lapset
- [A-II-4-[UT-E]] Senteden / ette sillemoto quin se ombi yxi Testamenti / coska iocu coleuainen / saijras Inhiminen henen Tauarans toimittapi / colemans ielken nimitetuile perilisille **wlosiaghetta**.
- [A-III-106] RAckat Ysteuet / Ette tesse nyt HERRAN Jesusen Christusen Ectolinen pidheten / iossa henen callijn Rumijns ia tyris Werens **wlosiaetan**

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *jakaa* muodostettu yhdysverbi.

ulosjakaminen s. 'jakaminen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-633-[HEB-2:4]] Ja Jumala ombi siihen andanut Todhistoxens seke Merckein cansa ette tunnustectein / ia moninaisilla Auwoilla / ia pyhen Hengen **wlosiakamisen** cansa / henen tadhons ielkin.
- [A-III-415-[PS-135:0]] Waan syy tesse mainitan / nimatein / seke ychteitzet ette erinomaiset Ihmet ia hyuetteghot / quin – – on / Egiptin päästemisest / Monein Kuningain woittamisest / Canaan Maan **wlosiacamisest**.

Verbistä (→) *ulosjakaa* johdettu teonnimi.

ulosjohdattaa → **ulgosjohdattaa**

ulosjuoda v. 'juoda loppuun asti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-501-[JES-51:17]] Ylesherä / Ylesherä ylesnouse Jerusalem / ioca HERRAN kädhest ioit henen hirmusudhens Calkin. Sen vnen Calkin rahgan sine olet **vlosioonut** / ia mös ne pisarat noleskellut.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *juoda* muodostettu yhdysverbi.

ulosjuosta v. 'virrata ulos' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-323-[PS-78:21]] Catzo / kyllä hen tosin Callion löi / ia wedhet vloswosit ia Oiat **vlosioxit**.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *juosta* muodostettu yhdysverbi.

ulosjuurittaa v. 'kitkeä juurineen, hävittää' (vain kuv.) | (1551) 21 esiintymää

- [A-III-285-[PS-52:6]] Senteden Jumala serkepi sinun iuri coconans / ia murenda sinun / Ja Maiasta sinun vlostemmapi / ia ninen Eleuiten maalda hen **vlosiwrittapi** sinun.
- [A-III-450-[2SM-23:6]] Mutta ne Jumalattomat Belian Inhimiset pite caikiten **vlosiuritettaman** / quin Oriantappurat / nin ettei miteken heiste tedhelpidhete.

Adverbista (⇒) *ulos* ja verbistä (⇒) *juurittaa* 'kitkeä, repiä' muodostettu yhdysverbi.

ulosjäädä v. 'jäädä puuttumaan' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-617-[1JH-3JH-E]] Mutta ios he **wlosiäuet** / nin ei vsko ole toimelinen / waan waleh ia pimeys.

Adverbista (⇒) *ulos* ja verbistä (⇒) *jäädä* muodostettu yhdysverbi.

ulos|kaataa, ulgos- v. 'kaataa (ulos, pois)' (myös kuv.) | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-631] Tule HERRA Jesu Christe / sinun wscosas meite wahwistaman / epewskon poisottaman / toijuouxen corghottaman / ylpeyksen alaspolkeman / Rackaudhen siselwodhattaman / cateudhen ja wihan **wloskaataman**.
- [A-II-98-[MT-26:7]] edheskeui yxi Waimo henen tygens / iolla oli yxi Clasi callist woidhet / ia **wlgoskasi** sen henen Päens päle atrioidhesans.
- [A-III-650-[AM-5:8]] Hen tekepi Otauan ia Idhântedhen / Joca pimeydhest amun / Ja peiuest / pimien öen tekepi. Joca Wedhen meres cutzupi / ia **wloskaata** ne Maan pirin päle

Adverbista (⇒) *ulos* ja verbistä (⇒) *kaataa* muodostettu yhdysverbi.

uloskaatua v. 'kaatua t. vuotaa ulos' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-179-[LK-5:37]] Ja eikengen pane Nortta wijna wanhoiin Leilein / mutoin se nori wijna ricko Leilit / ia se **wloskatu** / ia Leilit huckuuat.

Adverbista (⇒) *ulos* ja verbistä (⇒) *kaatua* muodostettu yhdysverbi.

uloskaivaa v. 'kaivaa ulos t. esiin' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-527-[GL-4:15]] Ja / ninquin Christusen Jesusen. Mixi te silloin nin autuat olitta? Mine olen teiden Todhistaijan / ios se olis mhadholinen ollut / te olisitta teiden Silmen **wloskaiuaneet** / ia minulle andaneet.

- [A-III-499-[JES-51:1]] CWLcat minua / te quin Wanhurskautta noutelet / te iotca HERRA etzitte. Catzocat sen Callion päle / iosta te **vloscaiuetut** oletta / Ja sijte Caiuon coopast / iosta te **vloscaiuetut** oletta.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *kaivaa* muodostettu yhdysverbi.

uloskajahtaa v. 'kajahtaa, kaikua kuuluville' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-563-[1TSS-1:8]] Sille ette teiste ombi se Herran Sana **wloskaijactanut** / ei waiuin Macedonias ia Achaias / waan mös Jocapaicas

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *kajahtaa* muodostettu yhdysverbi.

uloskakaista v. 'kakaista ulos' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-668-[JON-2:11]] Ja HERRA sanoi Walascalalle / ette hen Jonan **vloscacaisis** Maan päle.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä *kakaista* muodostettu yhdysverbi. *Kakaista* on johdos äänteellisesti motivoidusta, kurkun kakistelua kuvaavasta sanavartalosta, jolla on etymologisia vastineita useissa lähisukukielissä. *Kakaista* ei esiinny Agricolan kielessä itsenäisenä sanana.

► SKES 1955 *kakoa*; SSA 2000 *kakoa*.

uloskantaa v. 'kantaa ulos' | (1548) 3 esiintymää, myös Westh (*ulgoskantaa*)

- [A-II-184-[LK-7:12]] Coska hen nyt Caupungin Portia lehestui / catzo / coollut **vloskannettin** / ioca oli Eitins ainoa Poica / ia se Leski oli.
- [A-III-409-[PS-126:6]] He meneuet ia idkeuet / ia **vloscandauat** callin Siemenen / Ja tuleuat Riemulla ia touat heiden Lychtehens.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *kantaa* muodostettu yhdysverbi.

uloskarata v. 'rynnätä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-352-[AP-14:14]] Coska nyt Apostolit ia Barnabas ia Pauali sen cwlit / reueisit he Waatteins Ricki / ia **wloskarckasit** Canssan sekan

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *karata* muodostettu yhdysverbi.

uloskasvattaa v. 'kasvattaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-456-[JES-1:2]] Mine olen Lapset **vloscaszuattanut** ia ylescorghottanut / ia he ouat minusta poislangeneet.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *kasvattaa* muodostettu yhdysverbi.

uloskatsoa *v.* 'katsoa; näyttää joltakin' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-516] ja sen pyhen hengen siasa sijne Taiualises Regementis ja wallas istuua hen **wloscatzopi** omahitzesta rackaudhestans / oman wäkewuydhens päälle
- [A-III-689-[NAH-2:3]] Henen Wäkeuens Kiluet ouat ruskiat / Henen Sotawäkens **wloscatzo** / ninquin Purpura / henen Rattans walistauat ninquin Tuli / coska sotaan mennen / Heiden Speitzins häilyuet.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *katsoa* muodostettu yhdysverbi. Mallina on voinut olla ruotsin *utse*, jota Agricolan ajan raamatunkielessä on käytetty myös merkityksessä 'näyttää joltakin'.

► SAOB 2012 *utse*.

uloskirjoittaa *v.* 'kirjoittaa muistiin, esittää kirjallisesti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-20-[MT-E]] Ja minulle mös se lainattin **wloskirioittaxen** Nazareilde / iotca Beraeas / Syrian caupungis tete Ramattu nautitzeuat.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *kirjoittaa* muodostettu yhdysverbi, jonka mallina on voinut olla ruotsin *utskriva*.

► SAOB 2012 *utskriva*.

uloskukoistaa *v.* 'kukoistaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-689] Ja site enämin / quin Rumin woijma puuttupi / site enämin Hengi **wloscukoiijstapi**

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *kukoistaa* muodostettu yhdysverbi, joka on käännöslaina latinan verbistä *efflorescit*.

► Gummerus 1955 469.

uloskuohua *v.* 'kuohua esiin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-663-[JAK-3:11]] **Wloskohuco** mös yxi Lehdhe ydheste Hoosta makian ia caruan wedhen?

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *kuohua* muodostettu yhdysverbi.

uloskuohuttaa *v.* 'kuohuttaa t. nostattaa esiin' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-366-[PS-105:30]] Heiden Maans **wloskohutti** Sammacoitta henestens / heiden Kuningastens Cammioissa.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *kuohuttaa* 'panna liikkeeseen' muodostettu yhdysverbi.

uloskuorittaa v. 'saada kuoriutumaan' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-334-[PS-84:0]] Seurakunda on ninquin iocu Pese / ionga päle pyhe Hengi hauto **vloskorittaman** ia iellenssynnyttemen Jumalan poiat.

Adverbista (→) *ulos* ja verbin (→) *kuoria* 'hautoa kuoriutumiseen asti' kausatiivijohdoksesta *kuorittaa* muodostettu yhdysverbi. *Kuorittaa* ei esiinny Agricolan kielessä itsenäisenä verbinä.

uloskutsua v. 'kutsua ulos t. pois' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-118-[MK-3:31]] Ja tulit henen Eitens ia Weliense / ia vlcona seisoit / lehetit henen tygens / iotca henen piti **vloscutzuman**.
- [A-III-65] Caickiualdias Jumala sinun racas Ises nein tacton armacta nyt sinua / ette hen sinun tactopi nyt teste surkiasta laxosta **wloscutzua** / ia tygense coriapi sinun siehen ijancaickiseen ilohon ia autuuteen.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *kutsua* muodostettu yhdysverbi, jonka mallina on ilmeisesti ollut ruotsin *vthkalla*.

► SAOB 2012 *utkalla*.

uloskuuluttaa v. 'kuuluttaa, julistaa' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-616] Keskyt he **wloskwluttauat** / mutta sine autat teuttemehen.
- [A-III-568-[VLT-1:21]] Caiki minun Wiholiseni cwleuat minun Onnettomudheni / ia sijte riemuitzeuat / sinepe sen teet. Nin anna sijs se peiue tulla / iongas **wloscwluttanut** olet / ette heiden samalmoto keuis / quin minulleki.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *kuuluttaa* muodostettu yhdysverbi, jonka mallina on voinut olla latinan *ē-dicō* tai saksan *ausrufen*.

ulos|käydä, ulgos- v. 'lähteä, mennä ulos, ulottua; olla peräisin, tulla tietäväksi, johtua' (1544) 107 esiintymää, myös UpsE

- [A-II-54-[MT-12:14]] Silloin Phariseuset **wlgoskeuit** / ia neuuopidhit henen wastans / quinga he henen huckaisit.
- [A-III-236-[PS-19:5]] Heiden Noorans **wloskieupi** caikijn Maihin ia heiden Puheens Mailman loppun asti
- [A-I-405] Jvmala caikiwaldias / iolda caiki hywet **wlghoskieuuet**
- [A-I-265-[PS-17:1]] CWle HERRA minun oijkeuten / ota wari minun parghustani / cwldele minun Rucouxen / ioca eij wäriste hwlista **wlgoskieu**.
- [A-II-166-[LK-2:1]] Se tapactui sijs nijnä Peiuline / Ette Yxi Käsky **wloskeui** Keisarild Augustuselda / ette caiki Mailma piti Werolisexi laskettaman.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *käydä* muodostettu yhdysverbi, jonka esikuvana on voinut olla ruotsin *utgå*.

► SAOB 2012 *utgå*.

ulos|käyminen, ulgos- s. 'uloskäyminen, lähteminen; laajennus'
(1544) 4 esiintymää, myös Westh

- [A-I-313-[1KN-3:7]] mine olen yxi noori pilti / Ja engä tiedhe / minun **wlgoskieumisten** / eli sisellekieumisten
- [A-III-29-[PS-121:8]] HERRA ketkekön sinun sisellekeumises ia **wloskeumises** / nyt / aina ia ijancaikisesta
- [A-II-409-[ROM-E]] Sitelehin hen tekepi ydhen lustilisen **wloskieumisen** puhens Jatkamisen cansa / ia luettele / custa molomat seke Syndi ette wanhurskaus / Colema ia Eeleme wloslechtheuet

Johdos verbistä (→) *uloskäydä*. Samat osat esiintyvät kerran myös sanaliittona. Roomalaiskirjeen esipuheen esimerkissä 'laajennus' ruotsalaisena esikuvana on *vthgång och spacing*.

uloskäymys s. 'alkuperä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-679-[MIK-5:2]] JA sine Bethlehem Ephrata / ioca pieni olet / ninen Judan tuhanni cochtan / Sinusta sen pite tuleman ioca Israelis pite HERRAN oleman. Jonga **wloskeumys** alghusta on ollut ia ijancaikisudhesta.

Johdos verbistä (→) *uloskäydä*.

ulos|käyvä, -käypä a. 'lähtevä, johtuva, peräisin oleva' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-377] Mine rucolen sinua nijnnen Seitzemen Sanain auuoin cautta / ettes minun andexiandasit mite mine olen rickonut / caikilla modhoilla / Erinens Seitzemes colema synnise / taica heiste **wloskieuuise** / quin ouat / Coreus / Ahneus Haureus / Cateus Curckomesso wiha / Laiskuus
- [A-I-859] Eij techty eij loothu / eijke synnytetty mutta **wloskieupe**

Yhdysverbin (→) *uloskäydä* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

ulos|laskea, ulgos- v. 'päästää ulos, liikkeelle t. irti; panna alttiiksi' | (1544) 11 esiintymää

- [A-II-275-[JH-10:4]] Ja quin hen omat Lambans **wloslaske** / nin hen heiden edhellens mene / Ja lambat seurauat hende / Sille ette he tundeuat henen ärens.
- [A-I-209-[PS-104:30]] Sine **wlgoslasket** sinun henges / nijn he loodhahan / ja sine wdhistat Maan Caswon.
- [A-II-176-[LK-5:3]] Nin hen yhden Wenhen sisellemeni / ioca oli Simonin / ia keski henen wehe maasta **wloslaskea**

- [A-III-366-[PS-105:20]] Nin lehetti Kuningas ia pästetti henen / Se Canssain Pämies keski henen **wloslasketta**.
- [A-II-454-[ROM-16:3]] Teruetteke Priscam ia Aquilam minun Auttaitani Christusesa Jesusesa / Jotca ouat heiden caulans minun Hengeni techten **wloslaskeneet**

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *laskea* muodostettu yhdysverbi.

uloslevitetty a. 'avattu, viritetty' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-512-[JES-57:19]] Mine tadhon **wlosleuitetyt** Hwlet saatta / iotca sarnaman pite / Rauha Rauha / seke caucaisille ette lehisille / sanopi HERRA ia tadhon heite parata.
- [A-III-613-[HOS-5:1]] rangastos pite teiden ylitzen keumen / Te iotca Paulan Mispas / ia **wlosleuitetyn** Wercon Taboris oletta wirittäneet.

Verbin (→) *uloslevittää* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

ulos|levittää, ulgos- v. 'levittää, päästää irti t. vapaaksi; laajentaa, selittää tarkemmin' (1544) 33 esiintymää

- [A-I-110-[5MS-32:11]] Ninquin Cotka pojians wlghoswiepi / ia heiden pällens lendeppi. Ja **wlgoslewitte** henen siuense / ia ottau hen heidet / ia cantau henen sipeinse pälä
- [A-I-206-[PS-104:2]] Sine olet puietettu walkeudhella ninquin waatteell / Sine **wlgoslewittet** Taijwan ninquin hurstin.
- [A-III-272-[PS-44:3]] Sine olet ne Canssat cadhottanut / Mutta nijte sine olet **wlosleuittenyt**.
- [A-II-409-[ROM-E]] Sijtte hen **wlosleuitte** temen Esikuuu caikia muita Lain töite vastaan / Ja päätte ettei Juttat taidha ainostans olla Abrahamin periliset Weren tedhen / Palio wehemin Lain Töidhen tedhen
- [A-II-412-[ROM-E]] Senielken hen lauiamin **wlosleuitte** Synnin ia Lain sisun / Quinga Syndi ainoastans Lain cautta / woimalisexi tule.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *levittää* muodostettu yhdysverbi.

uloslukea v. 'luetella' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-463-[JES-5:4-R]] Tesse hen **wloslukepi** ne Hyuet teghot / quin hen Juttailla osotti.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *lukea* muodostettu yhdysverbi.

ulosluoda v. 'heittää ulos (veteen)' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-388-[AP-27:18]] Coska sis swri ilma pälekeui / nin he toisna peiuen Calun **wlosloidt**.

- [A-III-696-[HAB-1:17]] Senteden he **wlosloouat** wiele alati heiden Noottans / ia euet lacka / Canssa tappamast.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *luoda* muodostettu yhdysverbi.

ulosluvata v. 'luvata' | (1548) 7 esiintymää, myös Westh (*ulgosluvata*)

- [A-II-4-[UT-E]] Nyt on Jumala sencaltaisen Uskon wahwistoxexi / Temen henen Euangeliumins ia Testamentins Usein ia monaiste wanhass Testamentis Prophetain cautta **wlosluuanut**
- [A-III-271-[PS-42:9]] Peiuelle ombi HERRA **wlosluuanut** henen Hywydhens / ia öölle mine henelle weisan / ia rucolen minun Elemen i Jumalan tyge.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *luvata* muodostettu yhdysverbi.

ulos|luvattu, ulgos- a. 'luvattu' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-440] Anna meille rucolewajisten / nijn mös wscoliset saarnaijat / ette me caiki tynne / heiden pyhen opetuxen cautta / madaijsim sinun oijkean tundemises tulla / ia sijtte heiden ia sinun Apostolis cansa / sen **wlgosluuattun** waldakunnan ijancaikisesta perije
- [A-II-510-[2KOR-9:5]] Mutta se näky minulle tarpelisexi / nijte Welije manamahan ette he ensin teille menisit walmistamahan täte ennen **wlosluuattua** Siugnausta / ette se walmissa olis

Yhdysverbin (→) *ulosluvata* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

uloslähettää, ulgoslähettää, uloslähdettää v. 'lähettää ulos, liikkeelle t. pois' (1544) 30 esiintymää, myös Westh

- [A-I-491] se Taijualinen Ise / ombi sinun / henen nimesens / ia henen cauttansa / **wlghoslehettenyt**
- [A-I-611] Ja mös ne / iotcas **wlosledhetet** / heiden waelluxesans sinun armolas heite saata
- [A-II-47-[MT-10:5]] Nämet caxitoistakymende **wlgoslehetti** Jesus ioille hen käskenyt oli / sanoden / Elket mengö pacanaiden tielle / ia Samaritanein caupungin elket sisel mengö
- [A-III-137-[1MS-3:23]] Nin **wloslehetti** HERRA Jumala henen sijte Lustitarhasta Eden / maata prucamahan / iosta hen otettu oli / ia wlossöxi Adamin.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *lähettää, lähdettää* muodostettu yhdysverbi.

uloslähteminen s. 'uloslähtö, lähtö, kuolema' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-696-[1KN-3:7]] mine olen yxi wähe pilti / tietemetoin minun **wloslechtemisten** ja siselleminen /

- [A-II-650-[HEB-11:22]] Uskon cautta puhui Joseph coolesans Israelin Lasten **wloslectemisest** / ia annoi keskyn henen luistansa.
- [A-II-194-[LK-9:31]] iotca ilmestuit Kircaudes / ia puhuit henen **Wloslectemisestens** / ionga hen teutteueinen oli Jerusalemis.
- [A-II-194-R] **Wloslectemisest** Se on / mite loppu coleman cautta henen piti saman.

Johdos verbistä (⇒) *uloslähteä*.

ulos|lähteä, ulgos- v. 'lähteä ulos, pois t. matkaan; lähteä, olla peräisin, olla' (1544) 106 esiintymää

- [A-I-123-[4MS-14:19]] Ah / nijn ole nyt armolinen ylitze temen Canssan rioxen / sinun laupiudhes swrudhen tehden / ninquin sine mös olet armolinen ollut / sijtte quin he Egiptist **wlgoslexit**
- [A-II-113-[MK-1:26]] Ja quin se sastainen hengi reueisi henen ia hwsu surella änelle / nin hen **wlgoslexi** heneste.
- [A-III-509-[JES-55:12]] Sille ette ilosa teiden pite **wloslectemen** / rauhasa saatettaman.
- [A-II-703-[ILM-16:17]] Ja se seitzemes Engeli wlosuodhatti henen Malians Twlehen / ia **wloslexi** Taiuasta yxi swri Äni Stolista ioca sano / Se ombi tecty.
- [A-III-165-[JH-16:27]] itze Ise Racasta teite / senteden ette te minua Racastit / ia wskoit ette mine olen Jumalast **wloslectenyt**.
- [A-II-33-[MT-5:37]] Waan teiden puhen pite oleman / On / on / ei / ei / Mutta mite sen ylitzen lisetän / se pahast **wlgoslechte**.

Adverbista (⇒) *ulos* ja verbistä (⇒) *lähteä* muodostettu yhdysverbi.

ulosmaalata v. 'kuvata, kuvailla' | (1548) 14 esiintymää

- [A-II-554-[KOL-E]] Hen warapi heite Inhimisten Opetuxista iotca ouat aina Uskon wastahacoiset / ia iuri nin selkesti hen ne **wlosmaalapi** / quin eiuet he cussan Ramatuissa nin leute **wlosmaalatuxi**
- [A-III-588] Tesse pahat / ette Hyuet Paimenet **wlosmaalatan** / Christus se hyue Paimen on.

Adverbista (⇒) *ulos* ja verbistä (⇒) *maalata* muodostettu yhdysverbi.

ulosmaalaus s. 'kuvaus' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-296-[PS-62:0]] Teme on mös tylyn Hoouijn **wlosmalaus**.

Johdos verbistä (⇒) *ulosmaalata*.

ulos|mennä, ulgos- v. 'mennä, lähteä ulos, pois t. matkaan' | (1544) 104 esiintymää

- [A-I-140-[JER-14:18]] Jos mine kedholle **wlgosmenen** / Catzos / nijn ne Mieckalla Tapettudh / sielle macauat

- [A-II-275-[JH-10:9]] Mine olen Oui / Se ioca minun cauttan siselmenepi / henen pite wapaxi tuleman / Ja siselmenepi ia **vlosmenepi** / ia leute Laitumen.
- [A-I-145-[BAR-2:17]] Awa sinun silmes / ia nãghe / sille ne coolluet heluetise ioijnenga hengi rumist **wlgosmennyt** ombi euet puhuu Herran cunniasta eike wanhurskaudhesta
- [A-III-192-[MK-16:20]] Mutta he **wlosmenit** / ia sarnasit iocapaicas

Adverbista (⇒) *ulos* ja verbistä (⇒) *mennä* muodostettu yhdysverbi.

ulosmeno → ulgosmeno

ulosmitata v. 'jakaat mitaten' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-295-[PS-60:8]] Jumala puhupi henen Pyhydhesens / sijte mine iloitzen / ia tadhon Sichem iaca / ia sen Suchetin Laxon **vlosmitata**.

Adverbista (⇒) *ulos* ja verbistä (⇒) *mitata* muodostettu yhdysverbi.

ulosnakata v. 'heittää ulos' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-389-[AP-27:28]] Ja he vlosheitit Lodhirihman / ia leusit caxikymmende kyneret syuen / Ja he tulit wehen paramin edes / nin he taas **wlosnackasit** Lodhirihman / ia leusit wisitoistakymmende kyneret syuen.

Adverbista (⇒) *ulos* ja verbistä (⇒) *nakata* muodostettu yhdysverbi.

ulos|ojentaa, ulgos- v. 'ojentaa, kohottaa, kurottaa, pingottaa' (myös kuv.)
(1544) 30 esiintymää

- [A-I-163-[JUDIT-9:11]] **wlgosojenna** sinun Käsiwardhes / ninquin wanhasti / ja mwrenda wihoijliset sinun woijmas cautta / ette he huckuijsit sinun wihas cautta
- [A-II-323-[AP-4:30]] Ja **wlosojenna** sinun Kätes / sitewarten ette Terueys ia Merckit / ia Ihmet tedheisin sinun pyhen Lapses Jesusen Nimen cautta.
- [A-III-408-[PS-125:3]] Sille ninen Jumalattomain Waltica ei pidhe pysymen ylitze sen Wanhurskasten Joukon / Ettei ne Wanhurskaat **vlosoiennaisi** Käsiens Wäryteen pein.
- [A-I-304-[PS-140:6]] Ne Coriat asettauat paulat minun etheeni / Ja **wlgosojendauat** Norat werkoxi minun etheen

Adverbista (⇒) *ulos* ja verbistä (⇒) *ojentaa* muodostettu yhdysverbi.

ulosojettu → ulgosojettu

ulosoksentaa v. 'öksentaa ulos' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-676-[ILM-3:16]] Mutta ettes pensie olet / ia etke kylme etke lemmin / rupean mine sinua minun Suustani **wlosoxendaman**.
- [A-III-777-[3MS-18:28]] Senpäle ettei se Maa mös teite **wlosoxennisi** / coska te sen saastutat / ninquin se on ne Pacanat / iotca teidhen edhellen olit / vlosoxensi.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *öksentaa* muodostettu yhdysverbi. Agricolan muodossa *wlosoxennisi* on ilmeinen painovirhe (po. *wlosoxenaishi*).

ulosotettu a. 'otettu, poimittu, valittu' | (1544) 2 esiintymää, myös Westh (*ulgosotettu*)

- [A-I-754] Yxi Lyhetty Rippi / entisesta **wlosotettu**.
- [A-III-86] Alcu macta olla iocu Psalmi. Kijtoswirsi / eli mw Ruuous Somen kielen pyhiste Ramatuista **wlosotettudh**

Verbin (→) *ulosottaa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

ulosottaa v. 'ottaa (pois); valita t. ottaa palvelukseen'
(1548) 4 esiintymää, myös UpsK

- [A-II-182-[LK-6:42]] Sine vlckokullattu / ota ensin Malka omast silmest / ia sijtte catzo / ettes **wlosotaisit** raiskan ioca on sinun welies silmes.
- [A-III-136-[1MS-3:19]] Sinun Casuos hijeste sinun pite sömen sinun Leipes / sihenasti ettes maaxi i[e]llenstulet / iostas **wlosotettu** olet.
- [A-III-529-[JES-66:21]] JA mine tadhon nijste **wlosotta** Papit ia Leuitit / sanopi HERRA.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *ottaa* muodostettu yhdysverbi. Samat osat esiintyvät myös sanaliittona.

ulos|pakahtaa, ulgos- v. 'puhjeta (esiin); puhjeta riemuun' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-92-[MT-24:32]] Ficuna puusta oppicat wertaus / coska nyt sen oxa on heicko ia lehdhet **wlgospacachtauat** / nin te tiedhette Suuen lesse oleuan.
- [A-II-528-[GL-4:27]] Iloitze sine Lapsitoin ioca ei synnyte / **wlospacahdha** ia Hwda sine ioca ei wastoin ole / Sille ette sille yxineiselle palio enembi Lapsia on / Quin sille iolla Mies on.
- [A-III-515-[JES-60:5]] Silloin sine saat ilos nädhä / ia **wlospacadhat** / ia sinun Sydhemes imechtele / ia wlosleuitte henense.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *pakahtaa* muodostettu yhdysverbi.

ulospanna v. 'panna alttiiksi; antaa maksuksi' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-356-[AP-15:26]] meiden Rackahiman Barnaban ynne Paulin cansa / Jotca Miehet ouat heiden Sielunsa **wlospannuet** meiden HErran Jesusen Christusen Nimen tedhen.
- [A-III-122-[JES-55:2]] Mixi te **wlospanetta** rahan / ei Leipein edeste / ia teiden töön / ei rautoxen edeste?

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *panna* muodostettu yhdyssverbi.

ulospergata v. 'puhdistaa pois' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-468-[1KOR-5:7]] Senteden **wlospergatka** se wanha Taikina / ette te tulisitta Wdhexi Taikinaxi / ninquin te oletta mös happamattomat.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *perkata*, *pergata*, *perata* muodostettu yhdyssverbi.

ulospiukutettu a. 'venytetty, pingotettu' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-383] cosca sine taijualinen Kuningas ristipuusa ripuit – – wloswenytetuille kesiwarsilla / Lepitze aijetuilla iallghoilla **wlospiukutetuilla** szonilla / hwtawalla suulla

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä *piukuttaa* 'kiristää, pingottaa' muodostettu yhdyssverbi. *Piukuttaa* on johdos länsimurteisesta adjektiivista *piukka*, joka ei esiinny Agricolan kielessä. Sitä on arveltu kontaminaatioksi adjektiiveista *pinkeä* ja *tiukka*.

► SKES 1962 *pinka*, *piukku*; SSA 1995 *pingottaa*, *piukka*.

ulosprentata v. 'julkaista painosta' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-756-[MAL-E:0]] TEME Maleachi on se wimeinen nijste Cadhestoistkymmenist Pienimist Prophetist (iotca coconans ouat **vlosprentetut**)

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *prentata* muodostettu yhdyssverbi.

ulos|pudistaa, ulgos- v. 'pudistaa pois; päästää valloilleen' | (1544) 3 esiintymää

- [A-III-377-[PS-109:23]] Mine poismenen / ninquin se Wario ioca poisaietaan / Ja **wlospudhistetaan** ninquin Cascaat.
- [A-I-342-[SIIR-36:8]] Osotta sinun kätes ia oijkea Käsiwardhes Herrottain / Yleshereyte wiha / ja **wlgospudhista** hirmostus

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *pudistaa* muodostettu yhdyssverbi.

ulospudota v. 'pudota ulos' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-315-[AP-1:18]] Teme ombi ansanut sen Pellon Wärydhen palcasta / ia itzens hirtti / ia on keskelde cachtu pacachtanut / ia caiki henen Siselyxens **wlosputoisit**.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *pudota* muodostettu yhdysverbi.

ulospuhaltaa v. 'puhaltaa esiin' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-415-[PS-135:7]] Joca Piluet andapi yleskeude nijste Maan äriste / Joca Pitkeisentulen ynne Saten cansa tekepi / Joca Twlet salaisist Paicoista andapi **wlospuhalta**.

Adverbista *ulos* (→ *ulgos*) ja verbistä (→) *puhaltaa* muodostettu yhdysverbi.

ulospuhgistua v. 'paisua, levitä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-506-[JES-54:3]] Sille sinun pite sekä Oikialla ette wasemelle polella **wlospughistuman** / ia sinun Siemenes pite ne Pacanat perimen / ia nijske aukeis Caupungeis asuman.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä *puhgistua*, *puhistua* muodostettu yhdysverbi. Verbi on ilmeisesti muodostettu samasta äänteellisesti motivoidusta kannasta kuin vanhaan perintösanastoon kuuluva verbi (→) *puhua* 'puhaltaa', eikä se esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana. Välittömäksi kantasnaksi sopisi adjektiivi *puhea*, *puhkea* 'täyteläinen, rehevä, mahtava', joka esiintyy mm. Kymenlaakson murteissa.

► SKES 1962 *puhlea*; SSA 1995 *puhea*.

ulospuhjeta v. 'puhjeta esiin t. kasvuun' (myös kuv.) | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-750] Me tunnustam mös meiden sypääxi caikesta meiden pahan puun / se on / heijun sydhemen hedhelmiste – – waicka eijuet ne wiele caiki minussa töen cansa ole teutetyt ia **wlospughienet**.
- [A-II-231-[LK-21:29]] Catzocat Fikuna puuta / ia caiki Puita / coska he **wlospuhckeuat**
- [A-III-744-[SAK-10:0]] Sijttequin se Euangeliumin Siemen on **wlospuhckenut** ia pacachtanut / Lain perest / Nin tule Phariseusten Hapatoxest wälte.

Adverbista *ulos* (→ *ulgos*) ja verbistä (→) *puhjeta* muodostettu yhdysverbi.

ulospuhkata v. 'puhjeta esiin' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-117-[JES-58:8]] Silloin sinun Walkius nin **wlospuchkapi** / quin Amuruska

Agricolan *wlospuchkapi* on todennäköisesti painovirhe, ja tarkoitettu muoto on *wlospuchkepi*. Sama Jesajan kirjan kohta kuuluu Agricolan käännöksessä toisaalla [A-III-514-[JES-58:8]] Silloin sinun Walkius nin *wlospuchkepi* / quin Amurusko.

ulospuhua v. 'puhua julki, ilmoittaa'

(1548) 8 esiintymää, myös Westh (*ulgospuhua*)

- [A-II-183-[LK-7:1]] COska hen nyt Canssan edhes oli **wlospuhunut** caiki sanans / meni hen Capernaumin pein.
- [A-III-121-[JES-53:8]] Cuca henen Elemens pitudhen **wlospuhupi**?

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *puhua* muodostettu yhdysverbi.

ulospusertaa v. 'pusertaa ulos' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-381] Tereuet ocahat weren **wlospusersit**

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *pusertaa* muodostettu yhdysverbi.

ulosputkahtaa v. 'tulla esiin' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-8-[UT-E]] Sille cussa rackaus ia Tödh eiuet **wlosputcada** / sijne ei ole se oikea Usko
- [A-III-654-[AM-7:1]] Ja catzo / yxi seisoi ioca Rohomadhot teki / iuri silloin quin Oras **wlosputkachta**

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *putkahtaa* muodostettu yhdysverbi.

ulosputkata v. 'tulla esiin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-7-[UT-E]] Cussa tosin Usko on / ei hen taida mwtoin pite quin osotta henens / ia **wlosputkata** hyuein Töiden lepitze

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä *putkata* muodostettu yhdysverbi. Agricolan *wlosputkata* on mahdollista lukea myös *ulosputkahtaa* tai *ulosputkattaa*, ja tämä tulkinta on rinnakaistapausten perusteella todennäköisempi. Verbistä *putkahtaa* on useita, lukutavaltaan varmoja esiintymiä sekä etuliitteellisenä että sinänsä. Verbi *putkata* on periaatteessa mahdollinen johdos samasta vartalosta, josta myös *putkahtaa*, *putkattaa* on muodostettu, mutta siitä ei ole yhtään varmaa esiintymää.

ulospuuskata v. 'puhaltaa, purskauttaa (suustaan)' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-695-[ILM-12:15]] Ja se kerme **wlospuuskasi** Suustans Wette Waimon ielkin ninquin Cosken / ette hen olis henen wpottanut.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä *puuskata* muodostettu yhdysverbi. *Puuskata* on johdos substantiivista (→) *puuska*. Verbi *puuskata* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana.

ulos|pyhkiä, ulgos- v. 'pyyhkiä pois, hävittää'
(1544) 8 esiintymää

- [A-I-159-[NEH-4:5]] Ele peite heiden pahatekonsa / ia ele **wlgospyhi** heiden syndins sinun edhestes
- [A-I-612] Sille se paha viholinen aijattele eij waan hende **wlospychkije**
- [A-II-468-[1KOR-5:00]] Wdhexi Taikinaxi (Pyhisse Inhimisis ombi wiele aina Syndi alallansa / ioca **wlospyhijttemen** pite.
- [A-III-294-[PS-59:14]] **Ulospyhgi** heite wihasas / **wlospyhgi** heite / ettei he olisickan / ia ymmerdheisi ette Jumala ombi Haltia ylitze Jacobin caikesa mailmasa.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *pyhkiä* muodostettu yhdysverbi.

ulospäästä v. 'päästä ulos t. vapaaksi' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-32-[MT-5:26]] Totisesta mine sanon sinulle / ettei sine sielde **wlospäse** sihenasti ettes maxat wimeisen ropon.
- [A-III-572-[VLT-3:7]] Hen on minun siselmwranut / etten mine **wlospäse** / ia minua couihin Bultijn pannut.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *päästä* muodostettu yhdysverbi.

ulospäästää v. 'päästää ulos t. vapaaksi' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-629-[HOS-13:14]] Mutta Mine tadhon heite Heluetist **wlospäste** / ia Coolemasta wapacta.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *päästää* muodostettu yhdysverbi.

ulosryypätä v. 'juoda (pohjaan asti)' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-319-[PS-75:9]] Sille HERRAN Kädhes on yxi Malia teunens / ia wäkeuelle winalla teuten pandu / ia sijte hen skenckepi / Waan nitén Jumalattomaten teuty caikein ioodha / ia sen Rahgangi **wlosrypemen**.
- [A-III-663-[OB-1:16]] Sille quin te oletta minun pyhen Woreni päle ioonuet / Nin pite caiki Pacanat ymberins iooman. Ja heiden pite **wlosryppeiemen** ia ylesnielemen

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä *ryypätä* muodostettu yhdysverbi. *Ryypätä*-verbillä on vastineita useimmissa lähisukukielissä liiviä myöten, mutta sen alkuperä on kiistanalainen. Sitä on vanhastaan pidetty äänteellisesti motivoituna sanana, mutta sille on esitetty myös kantaskandinaavinen lainaetymologia. Lainaetymologiassa on semanttisia ongelmia. Laajan levikin nojalla sanaa voisi pitää vanhempana kuin kantaskandinaavisena tai muinaisruotsalaisena. *Ryypätä* ei esiinny Agricolalla

itsenäisenä sanana. Yhdysverbiesiintymissä se edustaa kahta etymologisesti yhteen kuuluvaa taivutustyyppiä (*ryyppää* ja *ryyppäjää*).

► SKES 1969 *ryypätä*; Hakulinen 1979 273–274; Koivulehto 1991 17; SSA 2000 *ryypätä*; LÄGLOS 2012 *ryypätä*; EES 2012 *riiupama*; NES 2020 *ryypätä*.

ulossaarnata v. 'karkottaa saarnaamalla' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-570-[VLT-2:14]] Sinun Prophetis ouat sinulle sarnanut irtat / ia hullut Näghyt / ia euet sinun Pahatecoas sinulle ilmoittanuet / Jolla he olisit sinun fangiudhes estä taineet / Waan ouat sinulle sarnanuet irtat sarnat / iolla he sinun Maastas **wlossarnasit**.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *saarnata* muodostettu yhdysverbi.

ulossalvata v. 'sulkea ulkopuolelle' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-575] O cauatettaua Sacramenti / sinun cauttas mine rucolen ette caiki minun wiholisen tacaperin aijetaijsihin / Synnit andexiannetaijsijt / ia caiki pahat sinun lesse olemises cautta **wlossaluataijsijn**

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *salvata* muodostettu yhdysverbi.

ulos|sammuttaa, ulgos- v. 'sammuttaa' (myös kuv.) | (1544) 4 esiintymää

- [A-II-651-[HEB-11:34]] Aica tulis minun lyhywexi / ios minun pidheis yleslukeman – – nijste Prophetaista. Jotca Uskon cautta ouat – – **wlossammuttanuet** Tulen woiman
- [A-I-489] Opeta meille caiki totuus / Wahwan wscon kilwelle / meite pugheta / ionga cautta / me caiki / sen pahan hengen tuliset noolet / **wlgossammuttaijsim**
- [A-II-416-[ROM-E]] Ja ombi mös seke temen Lehetuskiriaan / ia coco pyhen Ramatun / ette mös caiken Hengen ia Uskon **wlossammuttanut** / nin ettei sillen muta iellens ole / quin se Epeiumala / Watza / ionga Palueliaxi Pyhe Pauali ne cutzupi ia nimitte.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *sammuttaa* muodostettu yhdysverbi.

ulossanoa v. 'sanoa, lausua (julki)' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-541-[EF-5:12]] Sille mite heilde sala tapactu / se olis mös häpie **wlossano**.
- [A-II-668-[JUD-1:9]] ei hen rohgiennut **wlossanoa** Domiota / sijte pilcasta

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *sanoa* muodostettu yhdysverbi. Adverbin variantti *ulgos* esiintyy rakenteeltaan poikkeuksellisessa verbikantaisessa adverbissa (→) *ulgossanottamat*.

ulossanomatoin *a.* 'ilmilausumaton, sanaton' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-851-[ROM-8:26]] se pyhe Hengi minun heickoudhen auta candamasa / ia minun edhesten hywe maijnitzepi **wlossanomattoman** hoocauxen cansa

Verbistä (→) *ulossanoa* muodostettu kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

ulossiirtää *v.* 'siirtää pois' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-329-[PS-80:9]] Winapuun sine Egyptist **wlossijrsit** / ia olet Pacanat poiskarcottanut / ia sen saman istuttanut.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *siirtää* muodostettu yhdysverbi.

ulossulkea *v.* 'sulkea pois' (kuv.) | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-425-[ROM-3:27]] Cussa sis ombi nyt sinun Kerskauxes? Se on **wlossuliettu**. Minge Lain cautta?

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *sulkea* muodostettu yhdysverbi.

ulossynnyttää *v.* 'synnyttää' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-642] Anna puchtan cwlemisen / yxikerdhaijnen näky / sydhemen hurscaus / rumin hallitzemus / oijkeat aijatuxet / sydhemen ia suun ketkemisen / senpälle / etteij sydhen siselde wärytte sighiteis / eijke kieli mös **wlos synnyteis** / eijke falskia puhuijs

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *synnyttää* muodostettu sanaliitto tai yhdysverbi. Agricolan ainoassa esiintymässä sanaväli on tulkinnanvarainen. *Index Agricolaensis* ilmoittaa yhdistelmän yhdysverbiksi.

ulos|sysätä, ulgos- *v.* 'lähettää (ulos, pois), työntää ulos, ajaa pois' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-398-[MT-9:38]] ia sentedhen sine käsket meite / Elon HERRA rucolla / ette hen **wlgossysei** / Tööweke henen eloonsa
- [A-II-528-[GL-4:30]] **Wlossyse** palckauaimo Poicans cansa. Sille ette se Palckauaimon poica ei pidhe perimen sen wapahan Poian cansa.
- [A-III-551-[JER-23:8]] Waan / Nin totta quin se HERRA elepi / ioca Israelin Honen siemenen ombi vloswienyt / ia toonut sijte pohiaisest maasta / ia iocaitzist makunnist / iohonga mine heite **wlossyseny** olen / ette heiden pite omasa Maasans asuman.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *sysätä* muodostettu yhdysverbi.

ulossyösty *a.* 'ulos t. syrjään sysätty' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-685] Ja coko loonnon caswo nin quin iellenssyndyueinen / cunna me ikenens catzoma / maijnitze sinun hywuytes Inhimisten sickie wastian / iollas meidet / synnin tedhen Paradisiste **wlossööstyie** / nijn monella lodhutoxella ansaijtun radholisudhen / selkesti costutat
- [A-III-497-[JES-49:21]] Mutta sinun pite sanoman sydhemeses. Cuca nemet minulle synnytti? Ette mine olen hedhelmetoin / Yxineinen / poisaijettu ia **wlossösty**.

Verbin (→) *ulossyöstä* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

ulossyöstä *v.* 'syöstä, työntää t. sysätä ulos' | (1548) 7 esiintymää

- [A-II-227-[LK-20:15]] Ja he **wlossöxit** henen Winatarhast ia tapoit.
- [A-III-662-[OB-1:7]] Caiki sinun omas Lijttowelies pite sinun Maaldas **wlossöxemen**.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *syöstä* muodostettu yhdysverbi.

ulostarita *v.* 'asettaa tarjolle, näyttää, esittää' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-465-R] Salaisudhen) Se on Euangelium iossa Jumalan Rickaudet salatan ia **wlostaritan** / Senteden se cutzutun Salaisus

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *tarita* muodostettu yhdysverbi.

ulostehdä *v.* 'hankkia' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-328-[AP-6:11]] Nin he **wlosteit** Miehie / iotca sanoit / Me olema henen cwlluet puhuan Pilcasanoia Mosesta ia Jumalata wastian.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *tehdä* muodostettu yhdysverbi.

ulos|temmata, ulgos- *v.* 'temmata ulos; päästää vapaaksi' | (1544) 6 esiintymää

- [A-III-285-[PS-52:6]] Senteden Jumala serkepi sinun iuri coconans / ia murenda sinun / Ja Maiasta sinun **wlostemmapi** / ia ninen Eleuiten maalda hen vloswrittapi sinun.
- [A-I-230-[2SM-22:20]] Hen weij minun wlgos lakialle / hen minun **wlgostemmasi** ette hen minua racasti.
- [A-III-233-[PS-18:20]] Ja hen wei minun wlos lakialle / hen minun **wlostemmasi** / Sille hen mielistui minuhun.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *temmata* muodostettu yhdysverbi.

ulos|toimittaa, ulgos- v. 'panna toimeen, täytäntöön; selittää' | (1544) 51 esiintymää

- [A-I-206-[PS-103:20]] Kijtteke HERRA te henen Engelins / te wäkeuet kempit / iotca henen käskyns **wlgostoijmitatt** / Ette henen Sanains äni cwultaijsijn.
- [A-I-305-[PS-140:13]] Sille mine tiedhen / ette HERRAN / pite sen Radholisen syyn / ia sen kieuhen oijkeudhen **wlgostoijmittaman**.
- [A-II-65-[MT-15:15]] Nin wastasi Petari ia sanoi henelle / **Wlgostoijmita** meille täme tapaus.
- [A-II-121-[MK-4:34]] mutta ilman werdauxita ei hen miten heille puhunut / waan erinens hen caiki Opetuslapsillens **vlgostoimitti**.
- [A-II-638-[HEB-5:11]] Josta meille olis kylle sanomista / mutta se ombi coua **wlostoimitta** / ette te oletta nin couacoruauset.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *toimittaa* muodostettu yhdysverbi.

ulostoimittaja s. 'selittäjä; toimeenpanija' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-407-[ROM-E]] Nin ette Pauali quin yxi ialo Lain **wlostoimittaija** / eiketeken iäte ilman Synnite / Mutta ilmoitta Jumalan wihan caikille
- [A-II-641-[HEB-7:22]] Nein palio paraman Testamentin **wlostoimittaiaxi** / ombi JESUS tecty.

Johdos verbistä (→) *ulostoimittaa*.

ulostomuta v. 'pöllytä ulos' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-722-[HGG-E:0]] Mutta wimein hen Sen Sekin päle läuen teke / ia siihen puhalda / nin ette se **vlostomupi** / ia poishaiotetaan / ettei kengen tiedhe cuhunga se iänepi.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä *tomuta* muodostettu yhdysverbi. Verbi *tomuta* on johdos substantiivista (→) *tomu*. *Tomuta* ei esiinny Agricolan teoksissa itsenäisenä sanana.

ulostulkita v. 'tulkita, selittää, kääntää' | (1548) 10 esiintymää

- [A-II-483-[IKOR-12:30]] Puhuuatko he caiki moninaisilla Kielille? Taitauatko he caiki **wlostulkita**?
- [A-II-487-[IKOR-14:00]] **Wlostulkita** se on muille ymmerdhöste edhestoimitta.
- [A-III-756] TEME Maleachi on se wimeinen nijste Cadhestoistkymmenist Pienimist Prophetist (iotca coconans ouat vlosprentetut) ionga Nimen ne Seitzemenkymmende Tulkit – – Egyptin Kuningan Ptholemein Philadelphin rucouxen ia Culutoxen cautta – – **vlostulkitzit** / sanouat merkitzeuen / HERRAN Engelixi.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *tulkita* muodostettu yhdysverbi.

ulostulkitus s. 'tulkitseminen, selittäminen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-481-[1KOR-12:10]] Toiselle jhmelisi Töite tehhdä. Toiselle Prophetia. Toiselle Henget eroitta. Toiselle moninaiset Kielet. Toiselle moninaisten Kielden **wlostulkitus**.
- [A-II-486-[1KOR-14:26]] Quingasta se sis on / rackat Weliet? Coska te nyt cokontuletta nin itzecullakin teiste on Psalmi / henelle on Opetus / henelle on Kieli / henelle on Ilmoitus / henelle on **Wlostulkitus**.

Johdos verbistä (→) *ulostulkita*.

ulos|tulla, ulgos- v. 'tulla ulos t. esiin, syntyä; joutua (pahaan) tilaan' (1544) 18 esiintymää, myös Westh

- [A-II-280-[JH-11:44]] Ja se Coollut **wlostuli** / sidhottuna käsist ia Jalgoist Kärilinala.
- [A-I-186-[2MS-15:7]] Ja sinun swrella cunniallas sine olet ne wastanseisoijat cukistanut. Sille cosca sine annoit **wlgostulla** sinun hirmusudhes / culotti se heidhet ninquin warwun.
- [A-I-751] Ninquin sine / O HERRA Jesu Christe / meiden wapachtaijan / sinun wirghas aijalla / iossas meiden lunastuxen päätit / itze meille todhistit / ette siselisista / se on / sydhemen salaudhesta / pahat ajatoxet **wlostuleuat**
- [A-III-549-[JER-20:18]] Mixi mine sis Eiteni codhusta **wlostullut** olen / ette minun teuty sencaltaisen surkiudhen ia sydhemenkiwun nädhe / ia minun peiueni häpien cansa culutta?
- [A-III-90] me caiki synnin tedhen / nin pahasti **wlostulleet** olima / ettei meille mwto edesseisonut / quin cadhotus / ia se ijancaikinen coolema

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *tulla* muodostettu yhdysverbi. Merkitystä 'joutua pahaan tilaan' koskeva esimerkki on messun prefaatiosta, jossa se on käännöslaina ruotsalaisen messun ilmauksesta "wij alle för syndenne skul så illa *vthkompne* wore".

► SAOB 2012 *utkomma*.

ulostuoda v. 'tuoda ulos t. esiin' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-359-[AP-16:29–30]] Nin hen anoi ychte Kyntele / ia sisellecarckasi / ia langesi mahan pelieten Paulin ia Silan ialcain iuren / ia **wlostoi** heite ia sanoi / Herrat / mite minun pite tekemen ette mine wapaxi tulisin?
- [A-III-564-[JER-51:16]] Hen ylestemma Piluet / hamast Maan äreste. Hen tekepi Leimauxet Satees / ia **wlostooopi** Twlen salaisist sioistans.

Adverbista *ulos* (→ *ulgos*) ja verbistä (→) *tuoda* muodostettu yhdysverbi.

ulostutkia v. 'tutkia perinpohjaisesti' | (1551) 6 esiintymää

- [A-III-420-[PS-139:1]] HERRA sine **wlostutkit** minua / Ja tunnet minun.
- [A-III-422-[PS-139:23]] **Ulostutki** minua Jumala / ia coettele minun Sydhemen

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *tutkia* muodostettu yhdysverbi.

ulostutkistella v. 'tutkia perinpohjaisesti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-559-[JER-31:37]] Nein sanopi HERRA / Jos Taiuas ylhelle taitan mitatta / ia se Maan perustus tynni **ulostutkistelda** / silloin mös tadhon mine coco Israelin Siemenen poisheite

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *tutkistella* muodostettu yhdysverbi.

ulostyydätä v. 'osoittaa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-542-[EF-5:00]] Se sama nyt Miehen ia Waimon cansa / ninquin wlconaisella merkille **wlostydhetan** Ette ninquin Mies ia Waimo ouat yxi Rumis / ia caiki heiden tauarans on ychteinen

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *tyydätä* muodostettu yhdysverbi.

ulosufrata v. 'uhrata' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-373-[AP-21:26]] Nin Pauali otti ne Miehet tygens / ia puhdasti itzens toisna peiuen heiden cansans / ia sisellemeni Templijn / ia annoi henens catzotta / ette Puhdastus peiuet olit teutetyt / Haman sihenasti ette iocaitzen edeste heiden seasans wffri oli **wloswffrattu**.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *ufrata* muodostettu yhdysverbi.

ulosuida v. 'paeta uimalla' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-390-[AP-27:42]] Mutta Sotamiesten neuuo oli / nijte Fangi tappaman / ettei ios iocu **wloswuidhen** / poiscarckaisi.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *uida* muodostettu yhdysverbi.

ulosvaagita v. 'punnita' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-126-[3MS-26:26]] Kymmenen Waimo pite ydhes Wgnisa heiden Leipens leipoman / ia teiden leipen pite wichtille **wloswagittaman**

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä *vaagita* (→ *vaaitseva*) muodostettu yhdysverbi.

ulosvaahduta v. 'vaahdota esiin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-668-[JUD-1:13]] Meren iulmat Aalot iotca heiden Oman Häpiens **wloswachtuuat** / Exyueliset Tähdhet / ioille se pimeudhen mustaus tähdhelle pandu ombi ijancaikisesta.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *vaahduta* muodostettu yhdysverbi.

ulosvaatia *v.* 'vaatia' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-526-[GL-3:00]] Laki lisepi ia ilmoitta Synnit coska hen palio **vloswaati** / iota ei me woi teutte

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *vaatia* muodostettu yhdysverbi.

ulosvaeltaa *v.* 'vaeltaa ulos t. pois' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-725-[HGG-2:6]] Sen sanan ielkin / coska mine teiden cansanna ydhen Lijton tein / coska te Egyptist **vloswaelsit** / pite minun Hengen teiden seasan pysymen

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *vaeltaa* muodostettu yhdysverbi.

ulos|valita, ulgos- *v.* 'valita' | (1544) 84 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-181-[1MKK-7:37]] O Herra Jumala ette sine **wlgoswalitzit** temen Hoonen sitewarten ette me tesse sinua auxema hwtaman / ja sinua saarnaman piti
- [A-I-333-[AP-1:24]] Sine HERRA / ioca Caickeiden sydhemet tunnet / osotta cummanga sine neiste cadhesta **wlgoswalitzet**
- [A-II-17-[UT-E]] *Anno Christi incarnati.* 1150. Rotzis **wloswalittin** yxi Kuningas / nimelde Eirck Sedwarin poica ionga me nyt S. Erickixi cutzuma
- [A-III-514-[JES-58:6]] Mutta teme ombi se pasto / ionga mine **wloswalitzen**

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *valita* muodostettu yhdysverbi.

ulosvalitseminen *s.* 'valinta' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-439-[ROM-9:11]] Sille io ennen Lasten syndymetä / coska ei he wiele miten hyue eikä paha tehneet / Senpäle ette Jumalan Aighotus pideis seisoman / **wloswalitzemisen** ielken
- [A-II-445-[ROM-11:28]] Euangeliumin polesta / mine tosin heite pidhen wiholizsna teiden tedhen / Mutta **wloswalitzemisen** polesta mine heite racastan Iseden tedhen.

Johdos verbistä (→) *ulosvalita*.

ulos|valittu, ulgos- *s.* ja *a.* 'valittu, valikoitu, erinomainen, valittujen joukkoon kuuluva' (1544) 65 esiintymää, myös Westh

- [A-I-234-[TOB-13:10]] Kijttetek HERRA te henen **wlgoswalituns** / piteket Remupäijue / ia hende ylisteket

- [A-I-509] Sillemoto mös laijna minulle / se armo / sinun näkymettomen Jumallisen henges lepitze / quin sine sillesamalle laijnanut olet / sinun rackasten opetuslastes / Ja caikille **wloswalittuille** / iotca sinun tyges sijne ijancaikisudhesa asuuat
- [A-II-149-[MK-13:20]] ninen **wloswalitudhen** tedhen iotca hen on vloswalinnut / hen lyhensi ne peiuat.
- [A-I-253] Psalmit mutamat **Wlgoswalittut** / moninaisen Wastoin kieumisen tedhen / Jumalan tyge / iocapeijwe rucoeldauat.
- [A-III-205] Psalmein Weisut ouat Jumalan tykene sangen keloiset / **wloswalitut** ia otoliset.
- [A-II-628-[2JH-1:1]] SE Wanhin / sille **wlosualitulle** Frowalle ia henen Lapsillensa / ioita mine racastan totudesa / Ja em mine waiuon yxineni / mutta mös caiki iotca Totudhen ouat tundenuet

Verbistä (→) *ulosvalita* muodostettu partisiippi, jota on käytetty adjektiivina. Muutamat esiintymät voidaan luokitella myös substantiiveiksi. Agricolan ”*ulosvalittu frouva*” on Jumalan valitsemaan seurakuntaan viittaava kiertoilmaus.

ulos|valitus, ulgos- s. ’valitseminen, valinta; valittujen joukko’ | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-333] Apostoleitten Rucous Mathiasen **wlgoswalituxes**.
- [A-II-613-[2PT-1:10]] Sentedhen rackat weliet ahkeroica paramin teiten siehen / ette te teiden cutzumisen / Ja **wloswalituxen** wahuistaisitte.
- [A-II-443-[ROM-11:7]] Quingasta se sis ombi? Jota Israel etzipi / site ei hen saa / Mutta se **wloswalitus** sen saapi. Ja ne mw dh ouat soghastetut
- [A-II-443-R] **wloswalitus**) Se on Ne wloswalitut Jumalan Canssaxi.

Johdos verbistä (→) *ulosvalita*.

ulosvenytetty a. ’suoraksi venytetty’ | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-383] cosca sine taijualinen Kuningas ristipuusa ripuit – – wärisewille iäsenille / haawoittulla iholla / werisille wandeille / noroisjns wotauadhen reikein cansa / **wloswenytetuille** kesiwarsilla

Verbistä (→) *ulosvenyttää* muodostettu partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

ulosvenyttää v. ’venyttää, pingottaa, laajentaa’ | (1548) 13 esiintymää

- [A-III-630-[HOS-14:7]] henen pite / ninquin Rosin / cucostaman – – Ja henen Oxians heitens **wloswenyttemen** / ette hen itze olis nin lustinen / quin iocu Oliupw
- [A-III-422-[PS-140:6]] Ne Coriat asettauat Paulat minun eteeni / Ja **wloswenytteuet** Norat wercoxi minun eteeni / Ja wiritteluuet Tien wieres minua warten.

- [A-III-295-[PS-60:10]] Moab on minun pesin Patan / ylitze Edomin mine **wloswenyten** minun Kengeni / Philistea se minuhun ihastupi.
- [A-II-553-[KOL-E]] QUuin se Epistola Galaterin tyge asetta ia souitta henens ielkin sen Epistolan Romarein tyge / ia iuri sen saman lyhikeisest käsittepi / iota se toinen lauiamast ia auaramast **wloswenytte**

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *venyttää* muodostettu yhdysverbi.

ulos|vetää, ulgos- v. 'vetää ulos t. esiin' | (1544) 15 esiintymää

- [A-I-186-[2MS-15:9]] Mine **wlgoswedhän** minun Mieckan / Ja minun käten pite heite mestaman.
- [A-II-153-[MK-14:47]] Nin yxi nijste iotca tykene seisoit **wlosweti** Mieckans / ia löi sen ylimeisen Papin paluelia / ia poishackasi henen coruans.
- [A-III-311-[PS-71:6]] Sinun päles mine olen loottanut hamast Eiteni codhusta / Sine minun **wloswedhit** Eiteni codhusta

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *vetää* muodostettu yhdysverbi.

ulos|viedä, ulgos- v. 'viedä ulos t. pois' | (1544) 73 esiintymää

- [A-I-124-[5MS-9:28]] Etteij se Maa sanoisi / iosta sine meite **wlgosweijt** / Eij taijnut Herra heite wiedzhe sihen Maakundan / ionga hen heille oli luuannut / mutta on sentehden heite **wlgoswienyt** / ette hen wihasi heite / ia pideis heijät coruesa tappaman
- [A-II-156-[MK-15:20]] Ja quin he olit henen pilcanuet / rijsuit he henelde sen purpuran waatten / ia pughetit henen omin waattehins / Ja **wlosweit** henen Ristinnaulitta.
- [A-III-486-[JES-42:7]] Ettes ninen Sokiain silmet auaisit / ia ne Fangit **wlosweisit** Fangiudhesta / ia ne Tornista quin Pimeydhes istuuat.

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *viedä* muodostettu yhdysverbi.

ulosviisata v. 'osoittaa, viitata' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-602-[IPT-1:11]] Ja ouat tutkinuet / mine taicka mille aijalla Christusen Hengi **wloswijsasi** ioca heisse oli / ia ennen oli todhistanut ne Pinat tuleuaiset iotca Christuses ouat

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *viisata* muodostettu yhdysverbi.

ulos|vuodattaa, ulgos- v. 'vuodattaa' (myös kuv.) | (1544) 87 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-II-424-[ROM-3:15]] Heiden Jalgansa ouat nopiat werta **wloswodhattaman**
- [A-I-289-[PS-79:6]] **Wlgoswodata** sinun hirmusudhes pacanaiden pälle / iotca eijuet sinua tunne

- [A-I-394] Sinun kijtos ja Cunnias / O taiualinen Ise / sen cautta saarnatan / ettes sinun lupauxes wahwistit Christusen tedhen / ja henen cauttans pyhen hengen **wloswodhatit** opetuslasten sydhemihin / wäen / ja woiyman sisellepanit nächteuille merkille
- [A-I-565] Sille sine panet meiden etehen sinun pyhimen rumis sööte / ioca meiden edhesten ylenannettin / Ja sinun weres / ioca meiden ia monen edheste syndijen andexiandamisexi **wloswodhatetan** / ioomaxi
- [A-III-270-[PS-42:5]] Coska mine neite muistelen / nin mine **wloswodhatan** minun Sydhemeni itzesseni

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *vuodattaa* muodostettu yhdysverbi.

ulosvuodatus s. 'vuodattaminen' | (1544) 2 esiintymää, myös Westh (*ulgosvuodatus*)

- [A-I-551] Ja kijtte hende sen ylenpaldisen rackaudhen tedhen / Jonga hen meille näwuyttenyt on / sijne ette hen meidhet / henen Rumins ja werens **wloswadhatuxen** cansa / on lunastanut / Jumalan wihasta / Synniste / Colemasta / ja Heluetiste
- [A-III-106] Se on / Ette me temen cautta / muistamme henen callijn Colemans ia tyrin Werens **wloswodhatuxen** päle / ia aiatteleme ia wskoma wissist / ette se ombi meiden syndein andexiandamuxi tapactanut.

Johdos verbistä (→) *ulosvuodattaa*. Agricolan *wloswadhatuxen* (po. *wloswodhatuxen*) on ilmeinen painovirhe.

ulos|vuotaa, ulgos- v. 'vuotaa, valua ulos t. esiin t. hukkaan' | (154) 17 esiintymää

- [A-I-374] Nin sine callistettulla päälle henges ylesannoit / ia coollunna hoomiehilde keihelle kylkes lepitsepistettin / Josta weri ia wesi **wloswooti**
- [A-I-381] Nijn hoomies keihelle kylies auasi / ja weri **wloswoosi** / wedhen cansa
- [A-II-45-[MT-9:17]] Ei kengen mös pane torecta wijna wanhoiin leilein / mwtoin leilit pacachtauat / ia wijna **wlgoswota** / ia leilit hucastuuat

Adverbista (→) *ulos* ja verbistä (→) *vuotaa* muodostettu yhdysverbi.

ulosvuotaminen s. 'vuotaminen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-512] Ja njin sinun waldakundas istutetaijsima / ette me sinun callin weres **wloswotamisen** cautta (iossa sine pudhas sastumatoin Caritza olet meite wiruttanut) madhaijsim meiden moninaijsten swrein syndem andexiandamisen saadha

Johdos verbistä (→) *ulosvuotaa*.

ulottua, uluttua *v.* 'ulottua, ylettyä, yltää, kestää' | (1543/1559) 36 esiintymää

- [A-O-18] KItteke HErra / sille ette hen on andias / ia henen laupiunsa **wluttupi** ijancaikisen.
- [A-III-479-[JES-30:28]] Ja henen Hengens ninquin yxi Wesiuirta / ioca haman caulan asti **wlottu**.
- [A-III-548-[JER-20:10]] Huy / Me tadhon canda henen pä lens (sanouat caiki minun Ysteueni ia Cumpanini) ios me henen woittaisim / ia **wlotuisim** heneen / ia costaisim henelle.
- [A-I-215-[PS-145:9]] Suloijs ombi Herra caikillen / ja henen laupiunsa **wlottu** caikein henen töijdhense pälle
- [A-III-125-[3MS-26:5]] Ja Rihen tappamisen aica / pite **wlottuman** winanhakemisen aican asti / ia winanhakemisen aighan / pite wlottuman haman kyluemisen aican asti.

Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä sekä saamessa. Se on selitetty johdokseksi vanhaan perintösanastoon kuuluvasta kantavartalosta.

► SKES 1975 *ulottua*; SSA 2000 *ulottua*; EES 2012 *ulatama*; NES 2020 *ulottua*.

ulotus *s.* '(elinpäivien) saavuttaminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-525-[JES-65:20]] Pilitit) ouat ne Jumalattomat iotca ijesens aina pahemaxi tuleuat / ia ei coskan wisamaxi / Site mös peiuein **wlotus** ia Woten teuttemus merkitze.

Johdos verbistä (→) *ulottua*.

uluttua → **ulottua**

ulvoa, ulgoa *v.* 'ulvoa, ulista, valittaa äänekkäästi' | (1548) 11 esiintymää

- [A-II-665-[JAK-5:1]] Lach nyt / te Rickat / idkeket ia **wlgocat** teiden Wiheleitzdyhen päle / ioca teiden ylitzen tuleman pite.
- [A-III-294-[PS-59:15]] Anna heite Ecton polen palata / ia **wluocan** ninquin Coirat / ia samotcan ymberi Caupungin.
- [A-III-705-[SEF-1:11]] **Uluocat** te iotca asutta Myllys / Sille caiki se Kremarincansa ombi poishäuitetty

Verbillä on vastine kaikissa lähisukukielissä. Se on johdos ulvovaa ääntä jäljittelevästä, onomatopoeettisesta vartalosta. Agricolan variantti *ulgoa* viittaa samantyyppiseen sanansisäiseen *lk*-yhtymään kuin viron *ulguma*.

► SKES 1975 *ulvoa*; SSA 2000 *ulvoa*; EES 2012 *uluma*; NES 2020 *ulvoa*.

ulvos → **ulos**

ulvotus s. 'ulvonta' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-704-[SEF-1:10]] Sille samalla aialla / sanopi HERRA / pite ydhen ilmeisen Parghun nostettaman sijte Calaportista / ia yxi **Uluotus** sijte toisesta portista / ia swri surkius Cuckulaisten päle.

Johdos verbistä (→) *ulvoa*. Välitön kantasana näyttäisi olevan *ulvoa*-verbin johdos *ulvottaa*, joka ei esiinny Agricolan kielessä.

umpeen adv. 'umpeen, kiinni' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-58-[MT-13:15]] temen Canssan sydhen on cowettu / Ja coruillans he raskasti cwlit / Ja silmens he **wmpen** panit.

Illatiivimuoto nominivartalosta *umpi*-, joka ei yleensä esiinny normaalisti taipuvana sanana vaan sanojen rakenneosana ja tiettyihin taivutusmuotoihin vakiintuneena adverbina. *Umpi*-vartalolla on vastine kaikissa lähisukukielissä ja saamessa. Se on vanha germaaninen laina.

► SKES 1975 *umpi*; Nikkilä 1996 FS Nuutinen 82–85; SSA 2000 *umpi*; LÄGLOS 2012 *umpi*; EES 2012 *umbes*; NES 2020 *umpi*-,

umpeenpanna v. 'sulkea' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-393-[AP-28:27]] Sille ette temen Canssan sydhen ombi couettu / ia he cwleuat raskasti coruillans / ia **wmbenpanit** Silmensä.

Adverbista (→) *umpeen* ja verbistä (→) *panna* muodostettu yhdysverbi.

umpinainen a. 'umpinainen, saumaton, yhtenä kappaleena kudottu' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-382] Sijtte hoouit sinun colminaijset waattes iaghoit / iotcas olit rijsunut / walkian he weit ia punaijsen / mutta harmasta he arwoittelit / quin **wmbinainen** oli cudottu
- [A-II-333-[JH-19:23]] Mutta se Hame oli **wmbinainen** / ylhelde haman alhalle cokonans cudottu.

Nominivartalosta *umpi* (→ *umpeen*) johdettu adjektiivi. Johtimen alkuosa sisältää essiivin päätteän.

umpinaisuus s. 'salattuus, sulkeutuneisuus [?]' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-545] Aua pyhein Ramattudhen salaudhet / Ja sinun waldakunnas **wmbinaijsudhen** ilmoijta minun hengelleni

Johdos adjektiivista (→) *umpinainen*. Agricolan alkutekstiä ei tämän tekstinkohdan osalta tunneta.

umpipuhe s. 'vastaväite, varaus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-408-[ROM-E]] NInquin hen nyt ensimeisisa Colmesa lugussa Synnin ilmoittanut on / ia opetanut Uskon Tietä Wanhurskauden polen / nin hen nyt Nelines lugussa rupepi cochtaijaman mwtomita **wmbipuheita** ia wastahacoisi.

Nominivartalosta *umpi* (→ *umpeen*) ja substantiivista (→) *puhe* muodostettu yhdys-sana. Agricolan sana on käännös saksan sanasta *Einreden* ja sen ruotsalaisesta vastineesta *insaghor*.

umpi tie s. 'raivaamaton tie' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-372-[PS-107:4]] NE quin exysis waelsit Coruesa / cussa **vmbi Tie** oli / ia ei leutenyet Caupungita asuaxens

Nominivartalosta *umpi* (→ *umpeen*) ja substantiivista (→) *tie* muodostettu yhdys-sana. Agricolan ainoa esiintymä on kirjoitettu sanaliitoksi, mutta rakenteensa perusteella se on luokiteltava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51.

unelias a. 'uninen, unelias' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-94-[MT-25:5]] Coska nyt Ylke wiwuyij / tulit he caiki **wneliaxi** ia macaisit.

Johdos substantiivista (→) *uni*. Nominikantaisissa *lias*-johdoksissa koko loppuosa on analogispohjainen johdinkokonaisuus.

► Hakulinen 1979 164.

unelinen a. 'uninen, unelias' | (1548) 2 esiintymää

- [A-III-168-[MT-26:43]] Ja hen tuli / ia leusi heiden taas macamast / Sille ette heidhen silmense olit **wneliset** / Ja eiuet tienyet mite heidhen piti hende wastaman.

Johdos substantiivista (→) *uni*.

unennäkeväinen s. ja a. 'hyvää) unta näkevä, uneksija' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-408-[PS-126:1]] COska HERRA pästepi ne Zionin Fangit / Nin me olema ninquin **Unennäkeueiset**.
- [A-III-408-[PS-126:1-R]] **Unennäkeueiset**) se on / Ilon pite nin swren oleman / Ette me nepiesttaidha site vsko todexi.

Substantiivin (→) *uni* genetiiviakkusatiivista ja (→) *nähdä*-verbin partisiipista muodostetusta sanaliitosta johdettu adjektiivi, jonka molemmat esiintymät voidaan luokitella myös substantiiveiksi.

unennäkiä s. 'haaveilija, haihattelija' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-668-[JUD-1:8]] Samalmoto ouat mös neme **Unennekiet** / iotca liha saastuttauat / Mutta Herraudhet he ylencatzouat / ia ne Maiestatit he pilcauat.

Substantiivin (→) *uni* genetiiviakkusatiivista ja (→) *nähdä*-verbin tekijännimi-johdoksesta (→) *näkijä* muodostettu yhdyssana.

unestua v. 'nähdä (ennus)unia' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-317-[AP-2:17]] teidhen Poijat ia teidhen Tytteret pite Propheteraman / Ja teiden Noricaiset pite Näwuyt näkemen / ia teiden Wanhinmat pite Wnia **wnestuman**.

Johdos substantiivista (→) *uni*.

uneta v. 'uneksia' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-553-[JER-23:28-R]] Unians) hen andacan minun Nimeni alalans olla / ia elken sanoco / Ette mite hen **vnepi** / Sen oleuan Minun Sanani

Johdos substantiivista (→) *uni*.

unhi s. 'uni' | (1544) 8 esiintymää, myös Westh

- [A-I-624] Tööse siweys / Roas / iomas / ja **wnhes** cochtuus / Menosa raijtius
- [A-I-679] Sinun henges lodhutos palio wekeuemeste caiki mielen närckemiset poispsychkipi / quin rumelinen **wnhi**

Substantiivin (→) *uni* variantti, jonka syntytapa on epäselvä. Sen on mahdollisesti syntynyt metateettisesti perusmuodosta **uneh*, jollainen on voitu abstrahoida *uni*-sanana johdoksesta *unehtua* (→ *unohtua*). Agricolaalla kaikki *unhi*-variantin esiintymät ovat Rukouskirjassa.

► SKES 1975 *uni*.

unhohdus s. 'unohdus, unohtaminen, laiminlyönti' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-573] Ja eij nijhingen sinun laupiudhes tytynt / mutta etteij meille coscan tulisi / semmtoijsen rackaudhen **wnhohdhus** / taicka etteij meiden turua sinun päldes waijpuijsi
- [A-I-605] Sinun Rumis ja weres O HERRA Jesu Christe / ioca meiden techten annettin ia woosi / olcohon minulle caikein syndijeni **wnhohdhexeni**
- [A-I-760] caiken Elin aijkani synniste Elemete pitenyt olen / aijatoxella / puheilla / töölle / ia **wnhohdhexella**.

Johdos verbistä *unhohtaa* (→ *unhottaa*).

unhottaa, unhohtaa *v.* 'unohtaa, laiminlyödä, olla välittämättä'
(1544) 24 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-95] Joca soottans neme **wnhotta**. tietens se Sijelut cadhotta.
- [A-I-748] Ja mös caiketin me **wnhodhamme** sinua kijteemeste caikein hengellisten hywuytten lahijain ia annosten edheste.
- [A-I-758] olen henen **wnhochtanut** / Ja en olen hende silmeini edhes pitenyt ia racastanut
- [A-II-654-[HEB-13:1]] PYsyket wahuana welielises Rackaudhes. Honesenottamista elket **vnhottako**
- [A-III-532-[JER-3:21]] Senteden pite Corkiuxis yxi Israelin Lastein surkia / parcu ia idku cwluman. Ette he pahasti teit / ia heiden HERRANS Jumalans **vnhotit**.

Substantiiviin (→) *uni* perustuva verbi. Rinnakkaisjohdoksena esiintyy myös äänne-rakenteeltaan alkuperäisempi (→) *unohtaa*, josta *unhottaa* on syntynyt länsimurteille ominaisen *h:n* metateesin kautta. Muutoksen välivaihetta edustaa *unhohtaa*, jossa *h* on näkyvissä sekä heittyneenä että alkuperäisellä paikallaan.

► Rapola 1966 248, 256.

unhottavainen *a.* 'välinpitämätön' | (1544) 1 esiintymä, myös UpsE

- [A-I-751] ia me olema seke sinua Herra Jumala / ette meiden lehimeisten wastoin sängen hitahat / ia **vnhottauaijset**.

Johdos verbin (→) *unhottaa* partisiippimuodosta *unhottava*.

unhotus *s.* 'unohtaminen, laiminlyöminen' | (1544) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-I-618] kielen irttaudhen / wojjimmattomaden wäkiwallan / wighattomaden wäritys / Alamaijsten **wnhotuxen** / peren wastan cowudhen

Verbistä (→) *unhottaa* johdettu teonnimi. Nykykielelle ominainen *unohdus* ei esiinny Agricolan kielessä, sen sijaan esiintyy kerran (→) *unotus*.

uni *s.* 'nukkuminen, uni, unennäkö'
(1544) 44 esiintymää, myös Westh

- [A-I-19] Telle kwlla eij pide (ninquin se mestari Rasis sano) purgats otettaman / eli wekeue ioma / Haureus ia palio **wni** on weltetäpe coua roca / ia paijstettu liha on wahingolinen.
- [A-II-278-[JH-11:13]] Mutta Jesus sanoi henen *colemastans* Waan he lwlit henen sanouan Rumilliset **vnest**.
- [A-II-403-[ROM-E]] Usko ei ole iocu Inhimilinen tapa / lwlo eli **Wni** / ionga mwtomat Uskon edest piteuet.

- [A-III-553-[JER-23:28]] Jolla Prophetalla **Unia** on / se **Unians** sarnatkan /
Mutta iolla Minun Sanani on / se sarnatkan Minun Sanani

Sanalla on etymologisia vastineita lähisukukielissä ja mordvassa. Sen on katsottu kuuluvan vanhaan perintösanastoon, mutta ilmeisesti se on kuitenkin vanha indo-eurooppalainen laina.

► SKES 1975 *uni*; Koivulehto 1999c SUST 237 304–305; SSA 2000 *uni*; EES 2012 *uni*; NES 2020 *uni*.

uniennäkiä s. 'haihatteli' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-748-[SAK-11:15-R]] Milliset ne Phariseit olit / **Vniennäkiet** ia
Turhanpuhuiat / iotca Inhimisten opit ia sädhyt Canssan päle waadhit
ioilla he oma Tarpeens etzit.

Substantiivin (→) *uni* monikon genetiivistä ja *nähdä*-verbin tekijännimijohdoksesta (→) *näkiä* muodostettu yhdyssana.

unisuus s. 'uneliaisuus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-618] O minun teckien / poisleicka minusta tuijmaudhen / wären
cangiudhen / messemine / laijskudhen / **wnisudhen** / mielen tylsseydhen

Johdos substantiivin (→) *uni* adjektiivijohdoksesta *uninen*. Adjektiivi *uninen* ei esiinny Agricolan kielessä.

unohdus → **unhohdus**, → **unhotus**, → **unotus**

unohtaa, unottaa v. 'unohtaa, olla piittaamatta, laiminlyödä'
(1544) 108 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-92] Joca tas Latinan **wnochtta**. heijust se Canssans opetta.
- [A-I-197-[PS-9:13]] Sille hen muijsta / ia kysele Sorttudhen weren ielken /
eijke **wnodha** nijnnen Kieuhein parkumist.
- [A-II-34-[MT-5:00]] Cosca opettaiat Jumalan sanat **wnohtauat** / nin he
maguttomaxi tuleuat Inhimisten opin cautta
- [A-II-655-[HEB-13:16]] Edhespein / elket hyuestitekemiste ia cansaiacamista
wnohtaco. Sille sencaltaiset wffrit mielestyuet Jumalan.
- [A-III-331-[PS-82:0]] Ombi yxi raskas vchkaus sen Esiuallan waskan / ioca
wircans **vnottapi** / Waan haaskauat wallans Kieuhie sortadhen / Ja Rickautta
culuttauat heiden irtaudhesans.

Substantiiviin (→) *uni* perustuva verbijohdos, jonka vanhempi muoto on ilmeisesti ollut murteissa tunnettu *unehtaa*. Muutos *unehtaa* > *unohtaa* johtuu ensi tavun vokaalin assimiloivasta vaikutuksesta. Variantissa *unottaa* on tapahtunut lounaismurteille ominainen assimilatio (*ht* > *tt*).

► Rapola 1965 202–208; Hakulinen 1979 402–403.

unohtaminen s. 'unohtaminen, laiminlyönti' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-785] MEiden monet synnit annaandexi / ioijlla me sinun Norudhest saacka / monella modholla wihoijtimma / O meiden laupias Ise / ia wiele iocapeiue wsein epeluuijste herssyttelem / pahudhen teuttemises / ia hywuydhen **wnochtamisesa**.

Johdos verbistä (→) *unohtaa*.

unottaa → **unohtaa**

unotus s. 'unohtaminen, laiminlyöminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-384] Anna meille rucolewaisten / ette me henen pyhimet / widhen tuhanen / neliensadhen / cwdenkymmenen / ia wjdhen haawans tedhen / jotca hen meiden edhesten kersi / pesteisimma henen callin werens cansa / caikista synniste / exyyxiste / ia meiden **wnotuxista**

Johdos verbin (→) *unohtaa* lounaismurteisesta variantista *unottaa*. Ortografisista syistä myös lukutavat *unhotus* ja *unohtus* ovat mahdollisia. Westhin koodeksissa on samantapainen *unohdus*.

untanähdä v. 'nähdä unta' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-409-[PS-126:1-R]] Ja sen pite oleman quin iocu **Vndanäkis** / ia ei olisi tosi.
- [A-III-553-[JER-23:25]] Mine sen kyllä cwlen / ette Prophetat sarnauat / ia ennustauat walhen minun Nimeheni / ia sanouat. Mine vndanäen / Mine **vndanäen**.

Sanaliitosta (→) *nähdä unta* (→ *uni*) tiivistynyt yhdysverbi.

uperuus s. 'toimeliaisuus, uutteruus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-836] Edespein coghe tesse sinun sydhemes / nijn sine ratki ia iuri tunnet sydhemeses / ette nemet taicka tapaturmasti tuleuat / eli Inhimisten **wperudella** walmistetan.

Johdos adjektiivista *upera* 'uuttera, ahkera, halukas työhön', joka tunnetaan suomen itämurteissa. Suomen kirjakielessä se on esiintynyt 1700-luvulta alkaen. Sen on äänteellisistä eroista huolimatta selitetty kuuluvan *uuras*- ja *uuttera*-sanojen yhteyteen. Nämä eivät esiinny Agricolan kielessä. Sanavartalolla on vastine karjalassa ja mahdollisesti virossa, ja sen alkuperäisimmäksi muodoksi on rekonstruoitu **utras*. Hämmäläismurteissa tunnetaan *utera* merkityksessä 'ahkera'. Sanavartalon etäisempi alkuperä on tuntematon.

► SKES 1975 *uuras*; T. Itkonen Vir. 1983 350; SSA 2000 *uuras*.

upota v. 'upota, vajota (veteen)' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-43-[MT-8:32]] Nin he menit wlgos ia siselkeuit siihen sicain laumaan. Ja catzo / coco sica lauma sööxijhin mereen / ia **wpposit** weteen.
- [A-II-651-[HEB-11:29]] Uskon cautta ne keuit sen ruskean Meren lepitze / ninquin cuiua Maata mödhen / Jota ne Egipterit mös coetelit / ia **vpposit**.

Verbillä on etymologisia vastineita lähisukukielissä ja mahdollisesti mordvassa. Se lienee alkuaan äänteellisesti motivoitu, ilmavirran katkeamista kuvaava sana. Sana-vartalolle esitetty germaaninen lainaetymologia on sekä semanttisesti että morfolo- gisesti epäuskottava.

► SKES 1975 *upota*; SSA 2000 *upota*; EES 2012 *uppuma*; LÄGLOS 2012 *upota*; NES 2020 *upota*.

upottaa v. 'upottaa, hukuttaa' (myös kuv.) | (1544) 21 esiintymää, myös Westh

- [A-I-131-[NEH-9:11]] ia olet heiden ethens sen Meren halaisut / niijn ette he quiuana Meren lepitze keuit / Ja heiden Tacanaijaiat **wpotit** syweyten / ninquin kiwen swrijn wesijn /
- [A-III-697-[HAB-3:0]] Tesse ne Ahnet / iotca Tauarans corghottauat muidhen Hywydhellä / werdhauttan / quin iocu loghan ia paskan cocois **vppotaxens**.
- [A-II-40-[MT-7:00]] Sighat) Ouat ne / iotca Lihallisis Himoisa **wpotetut** ouat nin / ettei he taidha ychten waari otta sanasta.

Johdos verbistä (→) *upota*. Rinnalla esiintyy *uppu*-vartalosta muodostettu (→) *uputtaa*.

upottaja s. 'vainooja' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-291-[PS-57:4]] Hen lehettepi Taiuahast ia auttapi minua / minun **Wpottaiani** pilcoista

Johdos verbistä (→) *upottaa*. Johdos on sananmukainen käännös saksan sanasta *Versencker* tai latinasta (*demergentis me*).

► Heininen 2020 163.

uppoa, uppua v. 'upota' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-330] Petarin Rucous io **wppoisans**
- [A-I-748] Teunens temen nykysen Elemen swruijsta ia murheijsta / teste aijasta / teste colewallisesta lihasta / ia mös sinun lahijoijstas / iotcas rumilisesta meille annoit sinun runssaudhestas nautitta. Joijsa me olema niijn sywesti **wppunuet** ia kijnitetyt

Samaan *uppo*-vartaloon perustuva verbi kuin (→) *upota*. Vartalovariantti *uppu*- rin- nastuu viron *uppuma*-verbiin.

uputtaa v. 'upottaa, saada valtaansa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-681] Sinua HERRA me rucolen / tene ööne meite warielle / sinusa olcohon läweys ia anna hyue ösija. Etteij rascas wnhi **wputtais** / eijke wiholinen rateleis

Johdos verbistä *uppua* (→ *uppoa*). Rinnalla esiintyy *uppo*-vartalosta muodostettu (→) *upottaa*.

***ura** s. 'uhka' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-647-[AM-4:0]] On Ennustos tuleuaisist Onnetuxist ia Rangastoxist / quin on / Nelest / Poudhast / Hallast / Rutost / Pellon **wrast** ia waarast / Sodhast ia muista sencaltaisist / Joilla Jumala / ninquin keskyleisillens / meite Parannoxeen cutzu ia wetä.

Sanan lukutapa ja merkitys ovat epäselvät. Substantiivi *ura* ei sovi asiayhteyteen. On arveltu, että Agricolan *wrast* olisi painovirhe, ja tarkoitettu muoto olisi *whast* 'uhasta'. Tätä vastaan puhuu kuitenkin se, että muussa aineistossa substantiivi *uhka* on tullut kirjakieleen vasta 1700-luvulla. Verbi (→) *uhkata* esiintyy kyllä Agricolalla, mutta esiintymien joukossa ei ole yhtään esimerkkiä tapauksesta, jossa sanansisäinen *hk*-yhtymä edustuisi heikkoasteisena *h*:na. Tekstinkohta on vapaa käännös Veit Dietrichin saksankielisestä summaariosta, jossa kohta kuuluu "mit allerley Plagen, mit Hunger, dürrer Zeit, Pestilentz, Vnzifer auff dem felde vnd mit Krieg". Saksan *Unziefer* tai *Ungeziefer* tarkoittaa monenlaisia tuholaisiksi luokiteltavia syöpäläisiä, hyönteisiä, toukkia tms. Agricolan *wrast* voidaan lukea myös *uurast*, joka voitaisiin tulkita notkoa tai uomaa merkitsevän murteellisen maastoappellatiivin *uura* elatiivimuodoksi. Tätä *uura*-sanaa on arveltu *ura*-sanaan liittyväksi kontaminaatiomuodoksi. Uurrosta, polkua, tietä tms. merkitsevällä *ura*-sanalla on vastineita itäisissä lähisukukielissä sekä mahdollisesti etäsukukielissäkin. Sanan on katsottu kuuluvan vanhaan perintösanastoon.

► Grimm DWB 1854 *ungeziefer* (*unziefer*); Vahtola 1980 247; Heininen 1993 67; Jussila 1998 *ura*; Aikio 2012a SUST 264 243; Metsäranta 2017 SUSA 96 238; NES 2020 *ura*.

urgo, urgu s. 'urku, jokin puhallinsoitin' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-223-[PS-150:4]] Kijtteket hende culcoijsella / ja Tantzill / Kijtteket hende harpunkielille / ja **wrgoilla**
- [A-III-200-[PS-E:0]] Monicadhot **vrguis** leikitzit / pasunille soitit / Cymbelille cumisit / ia monet mwdh iloiset Juhlan menot pidhit.

Sana on lainaa muinaisruotsin sanasta *orga*, joka tavallisesti on esiintynyt monikossa *orghor*. Tämä puolestaan perustuu latinan sanaan *organa*, joka on monikko sanasta *organum* 'työkalu; urkusoitin'. *Uruilla* on aiemmin viitattu nykyisiä kirkko-urkuja pienempiin, pillistöistä koostuviin soittimiin, mm. panhuilun tyyppisiin puhaltimiin ja urkuposetiiveihin.

► SAOB 1950 *orgor*; SKES 1975 *urku*; Koukkunen 1990 *urut*; SSA 2000 *urku*; Häkkinen 2010a 331–332; NES 2020 *urut*.

urho s. 'aikuinen mies; sankari' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-688] Norudhesans hen ninquin Kese palapi / Mutta **wrhone** ijelle / hen kypsypi ninquin hedhelmet Sykysylle
- [A-III-716] Lapest / Piltist / ia Norudhest / **wrhost** / Miehest / ia Wanhudhest.
- [A-I-482] Hangitze meite wscon kilwelle – – ette me Herrasa wahwenisema / madhaijsim wscon campauxes / **wrhone** paijneluxen päätte / ia perkelen waldakunnan / temen Mailman / ja caiki waijnoliset aijwotuxet / ylitzewoitta

Sanalla on vastine karjalassa. Se on ilmeisesti substantiivin (→) *uros* metateettinen variantti.

► SKES 1975 *urho*; SSA 2000 *urho*; NES 2020 *urhea*.

urhohtua v. 'kasvaa, vahvistua' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-461] sinun henges armo / iosta me iocapeiue auuoin caswolla sinussa **wrthodhume** / sen siselisen Inhimisen mötehen / sihenasti me miehexi caswamma
- [A-I-573] Mutta ette sine madhaijsit itzes minun mieleheni sisellewodatta / ia **wrthodhuijsin** sinussa / ia tulisin wekewemexi sinun hengelisesta caswamisestas

Johdos substantiivista (→) *urho*.

urhohus s. 'vahvuus, voima' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-485] cuca olis / sinun wojimas / märetoin swruus / caikisa oijkein wscowasisa / sinun wekewen waickotuxes **wrthohudhesa** / iotcas Christusesa tehnyt olet

Johdos verbistä (→) *urhohtua*.

urho|linen, -llinen a. 'aikuinen (mies); mahtava, vahva, vaikuttava' (1551) 5 esiintymää

- [A-III-485-[JES-40:30]] Ne Noricaiset wäsyuet ia nändyuet / Ja ne **wrholliiset** Miehet langeuat.
- [A-III-473-[JES-25:3]] Senteden cunnioittapi sinua se wäkeue Canssa / ne **wrholliiset** Pacanain Caupungit sinua pelkeuet.
- [A-III-375-[PS-108:14]] Jumalas me tadhoma **Wrholisia** prucata / ia henen pite meiden Wiholistein alaspolkeman.

Johdos substantiivista (→) *urho*. Ortografisista syistä on mahdotonta tietää, onko toisen tavun vokaali lyhyt (*urholinen*) vai pitkä (*urhoollinen*).

urho|lisesta, -llisesta, -lisest *adv.* 'urheasti, rohkeasti' | (1544) 10 esiintymää, myös Westh

- [A-I-745] Sijte / etten mine coscan sen caualan ia sisillewickeltun pahan hengen / ja minun lihani / ia majlman yllytyxi / **wrholisesta** wanstanseijsonut.
- [A-II-338-[AP-9:27]] Waan Barnabas otti henen tygens / ia wei Apostoleitten tyge / ia iutteli – quinga hen oli Damaschos Jesusen Nimes **wrholisesta** puhunut.
- [A-III-4] ette Jumala – caikilla modoilla hende wachuistais / ette se mactais henen [= perkeleen] wastans / seke elein ette collen **wrhollisesta** seisoa.
- [A-III-484-[JES-40:9]] Zion sine quin sarnat ylesastu corkian Woren päle / Jerusalem sine quin sarnat ylescorghota **wrholisest** sinun änes

Adjektiivin (→) *urholinen* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina. Loppuheittoinen *urholisest* voi olla joko elatiivi tai elatiiviin perustuva adverbijohdos.

urhous, urhuus *s.* 'vahvuus, voima' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-605] SInun Rumis ja weres O HERRA Jesu Christe / ioca meiden techten annettin ia woosi / olchohon minulle caikein syndijeni wnhodhuxeni / ia tyhmejdheni andexiandamisexi / **wrhoudhexi**
- [A-III-211-[PS-E:0]] Sijttes saat Hengen **wrhudhen** / piamb quin se Rwmins wäkewydhen.
- [A-III-473-[JES-25:4]] Sille sine olet ninen Hauracten wäkewys / ninen Kieuhein **vrhous** heiden waiuoisans.

Sana voi olla joko johdos substantiivista (→) *urho* tai sitten samaa merkitsevän johdoksen (→) *urohus* metateettinen variantti. Joka tapauksessa se kuuluu substantiivin (→) *uros* pohjalta muodostettuihin johdoksiin. *Urhuus* saattaa olla tilapäinen variantti, sillä se esiintyy vain Agricolan omassa esipuhe-runossa, jossa se muodostaa riimin sanan *väkevyys* kanssa.

urhudus *s.* 'vahvuus, voima' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-207-[PS-E:0]] Psalmit ouat Lastein warielus / Noricaisten turua / Wanhain Lohutos / Miesten **wrhudhus** / Waimoin paras caunistos / Pappein iocapeiuenen Aura / ia itzecungin alinomainen Sieluin Eues.

Substantiiviin (→) *urho* perustuva johdos. Sen välitön kantasana on mahdollisesti verbin (→) *urhohtua* rinnakkaismuoto *urhuhtua*, jollaisesta ei kuitenkaan ole konkreettisia esimerkkejä. Kantasana voi olla myös *urhuus*, joka esiintyy (→) *urhous*-johdoksen varianttina. Muotojen ja johtotavan tunnistamista vaikeuttaa se, että Agricolalla *h*-äännettä ei ole merkitty systemaattisesti.

urhuus → **urhous**

urohollisest *adv.* 'urheasti, rohkeasti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-493-[1KOR-16:13]] Waluoca / seisoca Uskossa / prwcatka teitenne **wrohollisesta** / olcat wachuat

Adjektiivin *urohollinen* loppuheittoinen elatiivi, jota on käytetty adverbina. *Uro-*
hollinen on substantiivista (→) *uros* johdettu adjektiivi, joka ei esiinny Agricolan
kielessä. Sen sijaan esiintyy metateettinen (→) *urholinen*.

urohus *s.* 'voima, rohkeus, turva' | (1544) 4 esiintymää

- [A-II-534-[EF-1:19]] quinga ylenpaltinen swri ombi henen Woimans meiden
cochtan iotca vskoma hene wäkeuen **wrohudhens** waikuttamisen päle
- [A-I-272-[PS-31:5]] sine olet minun **wrohuden**.
- [A-I-416] Ah / sine HERRA Jumala / caikein nijnnen warielia / iotca sinun
pälles turwawat / iota ilman eij ole miteken **wrohutta**
- [A-I-544] Jossa ne wscoliset Miehet ouat / iotca temen mailman tachto /
eij woijnut heite **wrohudhestans** pehmitte

Johdos substantiivista (→) *uros*.

uros *s.* 'aikuinen mies; sankari, urho' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-638-[HEB-5:14]] Mutta ninen **Wrosten** tule Wekeue Rooca / ioilla ombi
tottumisen cautta harioitetut Mielet eroittaman hyuet ia pahat.
- [A-III-547-[JER-18:21]] Nin rangaise nyt heiden Lapsens Nelghien cansa /
ia Mieckahan langetkaat. Ette heiden Emenens ia Leskens / Lapsittomat olisit /
ia heiden Miehsens tapetaisijn / Ja heiden **Urohons** sodhasa miecan cautta
mestatuxi tulisit.

Sanalla on etymologisia vastineita itäisissä lähisukukielissä ja saamessa. Sen on
aiemmin katsottu kuuluvan vanhaan perintösanastoon, mutta ilmeisesti se on van-
ha germaaninen laina, joka on alkuaan viitannut urospuoliseen eläimeen. Lähtö-
muodoksi on rekonstruoitu kantagermaanin **ūru-z*, joka merkitsee alkuhärkää tai
urospuolista eläintä yleisesti.

► SKES 1975 *uros*; SSA 2000 *uros*; LÄGLOS 2012 *uros*; NES 2020 *uros*.

urut → **urgo**

usea, usia *a. ja pron.* 'usea, moni' | (1544) 16 esiintymää

- [A-I-157-[2AK-14:11]] HERRA / sinun tygenes eij ole ychten eroijstost / cummas
sine autadh **vseas** taicka harwoijssa
- [A-II-486-[1KOR-14:18]] Mine kijten minun Jumalani / ette mine puhun
Usiamalla Kielelle quin te caiki.

- [A-III-51] Ellei Jumala nein olisi sinun poles catzonut / ia sinua andanut fangitta / nin olis swri waara ollut sinun Sielustas / ettei Perkele olisi sinua swrembijn syndijn ia **wsiambijn** pahoin tecohin wetenyt.
- [A-III-217-[PS-3:2]] WOy HERRA / mixi ouat minun Wiholiseni nin monda? ia nin **wseat** carkauat minua wstan.

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Sanavartalon alkuperä on epäselvä. Sille esitetyt lainaetymologiat eivät ole saaneet yleistä kannatusta. Se on epäröiden yhdistetty eräissä 1700- ja 1800-luvun sanakirjoissa mainittuun adjektiiviin *usina* tai *ussina*, jonka merkityksiä ovat mm. 'ahkera, uuttera, kiireinen'. Tätä on arveltu venäläiseksi lainaksi.

► SKES 1975 *usea*; Hahmo 1994a 167–169, myös alav. 18; SSA 2000 *usea*; EES 2012 *usin*; NES 2022 *usea*.

useeman *adv.* 'useammin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-514-[2KOR-11:23]] Mine olen enemen tötetehnyt. Mine olen enemen haawoija kerssinyt. Mine olen **vseman** Fanghin ollut. Wsen olen Cooleman hädhes ollut.

Adjektiivin (→) *usea* komparatiivimuotoon perustuva adverbi, joka on muodoltaan yksikön instruktiivi. Rinnalla esiintyy vastaava monikollinen muoto (→) *useemin*.

useemin, usiamin *adv.* 'useammin' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-826] ja ehcke me wiele iocapeiue langeme / ja sinun wihoijtammo / ia tosin sangen **wsiamin** quin me itze tunnema / eli tiedheme
- [A-II-645-[HEB-9:25]] Ei ette henen pite **wsemin** itzens wfframan / ninquin se Ylimeinen Pappi käui iocawoosi siihen Pyhein siselle mwcalaisen Weren cansa

Adjektiivin (→) *usea* tai sen variantin *usia* komparatiivimuotoon perustuva adverbi, joka on muodoltaan monikon instruktiivi. Rinnalla esiintyy vastaava yksiköllinen muoto (→) *useeman*.

useiman *adv.* 'hyvin usein, monta kertaa' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-526] Mutta ios sine itzes caijhidhat / ninquin sine **wseiman** teet / eij hen sijs woij ioosta sinun keskydhes tiete mödhen / Mutta enämjn poluet cumarta / löödhen rindansa
- [A-II-645-[HEB-9:26]] Mwtoin henen olis **wseiman** tullut kersie Mailman alghusta.

Adjektiivin (→) *usea* superlatiivimuotoon perustuva adverbi, joka on muodoltaan yksikön instruktiivi. Rinnalla esiintyy vastaava monikollinen muoto (→) *useimin*. Muoto on käännös latinan adverbista *saepissime*.

► Gummerus 1947 304.

useimin *adv.* 'hyvin usein, monta kertaa' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-372] Ectolisen piti opetuslastens cansa / wiholiselde kiniotettu **wseimin** heiste wärydhen kersit /
- [A-II-646-[HEB-10:11]] Ja iocainen Papi ombi siihen pandu / ette hen iocapeiue Jumalan palvelusta tekemen pite / ia **wseimin** ycteleiste Wffri wfframan / iotca eiuet coska woi synnie poisotta.

Adjektiivin (⇒) *usea* superlatiivimuotoon perustuva adverbi, joka on muodoltaan monikon instruktiivi. Rinnalla esiintyy vastaava yksiköllinen muoto (⇒) *useiman*.

usein, usen *adv.* 'usein, monta kertaa, monesti' | (1543) 93 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-16-[1KOR-11:25]] Teme calki on se wsi testamenti / minun wereseni / ioca teiden ia monen theden wlosuodhatetan / syndijn andexi andamuxi. Se techkette quin **wsein** te iotta / minun muistoxeni.
- [A-II-484-[1KOR-13:00]] Waick ainoa Usko Inhimisen Wanhurskautta / ninquin P. Pauali **Usein** sano / Quitengin cussa ei Rackaus ole / ei sijne ole oikea Usko / echke hen wiele Tunnustächtie tekis.
- [A-II-514-[2KOR-11:23]] **Wsen** olen Cooleman hädhes ollut.
- [A-III-719] Hytynen **vsein** cwrnitaan / wan coco Cameli nieletaan.

Adjektiiviin tai kvanttoriin (⇒) *usea* perustuva adverbi, joka on muodoltaan monikon instruktiivi. Agricolalla *usein* esiintyy myös perusosana yhdysadverbeissa (⇒) *kuinusein, niinusein*.

usia → **usea**

usiamin → **useemin**

uskall|us, -os *s.* 'usko, luottamus, rohkeus'
(1544) 69 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-165-[JUDIT-13:7]] HERRA / Israelin Jumala / wahwista minua / ja awita minua armolisesta / ette mine sen Töön teutteisin / ionga mine teudhen **wscaloxen** cautta sinun pälles / olen aijwonut
- [A-III-267-[PS-40:5]] Autuas on se / ioca **wskalluxens** panepi HERRAN päle
- [A-II-392-[AP-28:15]] Coska Pauali heite näki / kijtti hen Jumalata / ia sai **wskalluxen**.

Johdos verbistä (⇒) *uskaltaa*.

uskaltaa *v.* 'uskoa, turvata, luottaa; rohjeta' | (1543) 133 esiintymää, myös Westh

- [A-III-152-[MK-11:22]] Jesus wastasi ia sanoi heille / **wskalca** Jumalan tyge
- [A-I-830] Ele mös ennen lacka rucolemast / quin sine wissist **wscallat** sinun rucouxes oleuan cwltn Jumalan edhes

- [A-O-17-[PS-145:15]] CAikein silmet **vsaltauat** sinun päles Herra Ja sine annat helle roan oikialla aijalla
- [A-O-18-[PS-147:11]] Herralla ombi mielennoude ninen päle / iotca hende pelkeuet / ia mös nijnen pele / iotca **wscaldauat** henen laupiunsa päle.
- [A-II-429-[ROM-5:7]] Tuskalla nyt iocu coole sen Oikean tedhen. Waan iongun Hyuen edest **wskallais** lehes iocu coolla.

Johdos verbistä (→) *uskoa*.

uskaltaminen s. 'uskominen, luottaminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-832] COscas Isexi cutzut / wissisti ombi **wscaltaminen** / ette hen sinun catzopi / ette sinua wariele / cwle / ia ette hen sinusta murhen pitepi.

Verbin (→) *uskaltaa* johdos, jota on käytetty nesessiivisesti ('pitää uskoa') ns. IV infinitiivin muotona.

uskaltava a. 'luottavainen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-569] Sentedhen mine irstalla ja **wscaldaualla** mielelle lehestyn / totisesta ja selkeste wscotettuna / ette mine wissiste sen söön ijancaikisexi elemexi

Verbin (→) *uskaltaa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

uskaltavainen a. 'luottava, turvautuva' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-708] Sine Jumala caikiwaldias / sinun pälles **wscaldauaijsten** wäkewuys / lehesty armolisesta meiden auxenhwtamisen / ia etteij Inhimilinen heickous ilman sinuta miteke wojj

Verbin *uskaltaa* partisiippimuodosta (→) *uskaltava* johdettu adjektiivi.

usko s. 'usko, luottamus; uskonto, hengellinen vakaumus; uskontunnustus' (1543/1559) 765 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-22] Ise Caikiwaldias Jumala / anna meille catumus / ia elemen parannus / teuden **vscon** / toiuon / ia rackaudhen
- [A-II-344-[AP-11:24]] Sille ette hen oli hyue Mies / ia teunens Pyhe Henge ia **vsko**.
- [A-III-743-[SAK-9:00]] Ja ettei Hyuet Töödh Inhimist Wapadha / Wan sula **Wsko** Christusen päle.
- [A-III-332-R] Salattuidhes) ouat ne quin **vscosa** eleuet / Mailman edest peitetydh / Nin ette ne Eriseuraisexi pidheten.
- [A-I-95] MUijnen annettin Papille raha cosca Meno oli paha Pauin säty / ia wärä **wscos** sijelun myrcky / ia Rumin pusco Wiettelys / ia Walhe iulki Quin Taiuan Owet kijnisulki
- [A-II-18-[UT-E]] Ja nin telle taualla mös Carialaiset ensin tulit Christituxi / ia kätijn Christin **Uskohon**.

- [A-I-844] Nyt seurauat ne Colmet **Wskon** tunnustost / quin ouat. Apostolitten / Nijcenan / ia Athanasiusen.
- [A-o-20] Sijtte poluilla / elike seisoden / Ensin lue **wsco** / Ja Ise meiden / Jos sine tacto / nijn lise sihen teme lughuinen.

Sanalla on etymologinen vastine kaikissa lähisukukielissä ja saamessa. Sanavartalo on ilmeisesti vanha germaaninen laina. Sen kantagermaaniseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **wunskā*-z tai **wunskō* 'halu; toive, toivo(mus)', jonka myöhempi edustaja on esim. saksan *Wunsch* 'toivo, toivomus; halu; toivotus' ym. Agricolalla *usko* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *epäusko*, *kristinusko*.

► SKES 1975 *uskoa*; Koivulehto 1989a SUSA 82 184–185; SSA 2000 *uskoa*; LÄGLOS 2012 *usko*; EES 2012 *uskuma*; NES 2020 *usko*.

uskoa v. 'uskoa, luottaa, pitää totena' | (1543) 577 esiintymää, myös, UpsE, UpsK, Westh

- [A-o-8] MIne **vskon** Jumalan päle Isen caikiualtian / loijan taijuan / ia maan.
- [A-I-440] Anna sinun Neurein rucolewajstes / ette me / iotca sen totisesta Jumalan Eijtixi **wscoma** / madhaijsim henen wscons tawoitta / ia sen ijancaikisen autudhen saadha
- [A-II-227-[LK-20:5]] Nin he aijattelit itzellens sanoden / Jos me sanoma / ette hen Taiuahast oli / nin hen sanopi / Mixei te sis hende **wsconeet**?
- [A-II-334-[AP-8:12]] Coska he nyt **wskoit** Philippusen sarnauan Jumalan waldakunnast / ia Jesusen Christusen nimest / nin he annoit heidens casta seke Miehet ette Waimot.
- [A-III-38] **Wskocos** teudhelisesta / ette teme ombi Jesusen Christusen Rumis ia Weri / quin sine otat ia nautitzet.
- [A-III-379-[PS-111:0]] Temen mös Christus Opetuslastens cansa / Ectolisens ielkin / **vskotan** weisanexi

Verbillä on vastine kaikissa lähisukukielissä ja saamessa. Se perustuu samaan germaaniseen lainavartaloon kuin substantiivi (→) *usko*.

uskoittava a. 'uskoa antava, sopuisa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-663-[JAK-3:17]] Mutta se Wisaus ioca ylhelde ombi / se on ensin puhdas / sitelehin Rauhalinen / Siuie / **Uskoittaua** / teusi Laupiutta / ia hyuie Hedhelmitte / Eriseuratoim Wlconculatoin.

Verbin *uskoittaa* (→ *uskottaa*) partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

uskolinen s. ja a. 'uskova, uskovainen; uskottava, luotettava' (1544) 172 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-II-486-[1KOR-14:22]] Nin ouat nyt Kielet ydhen Merckin edeste / ei ninen iotca vskouat / waan ninen iotca ei Usko. Mutta wastoinpein / Prophetiat eiuet ole Uskottomain / waan ninen **vskolisten** tedhen.

- [A-III-752-[SAK-14:0]] Waicka mutomat temen Luun / Antichristusest / ia ninen **Uskolistein** kiusamisest / ioca piti aiallans tapactuman / ymmersit.
- [A-II-649-[HEB-11:11]] Uskon cautta mös Saara woiman sai sijttemen / ia synnytti ylitze henen Iiens Aian / Sille hen piti sen **Uskolisna** / ioka sen luuanut oli.
- [A-I-101-[HEB-10:23]] Sijtte pitekem Toijuouuxen tunnustus ilman caiketa waijnota / (sille se / ioca sen lupasi / on **wscolinen**)

Substantiivista (→) *usko* johdettu adjektiivi, jota on käytetty myös substantiivisesti. Agricolalla *uskolinen* esiintyy myös perusosana yhdysadjektiiveissa (→) *heikko-uskolinen*, *kristinuskolinen*.

uskolise|sta, -st *adv.* 'luottavaisesti, uskoen, turvallisesti; luotettavasti, vahvasti, vakaasti, oikeudenmukaisesti; uskollisesti' | (1544) 29 esiintymää

- [A-I-105] Jos sine meite cuuldelet / ia tuskisa autat / quitengi sine käsket meite / **wscolisesta** sinun cauttas Ise auxem hutaman
- [A-I-423] Ja anna / ette mite me **wscolisesta** anoma / madhaijsimma wissiste saadha
- [A-III-609-[HOS-2:18]] Ja tadhon Joutzen / Miecan / ia Sodhan Maalda poisotta / ia annan heite asuua **vskolisesta**.
- [A-II-350-[AP-13:34]] Mutta site ette hen ylesheretti henen coolluista / nin ettei hen sillen iellenstule turmeluxen / sanoi hen nein / Mine **wskolisesta** tadhon teille anda *sen* Armon ioca Daudille luuattin.
- [A-III-340-[PS-89:3]] Ja sanon nin / Ette ydhen ijancaikisen Armon pite yleskeumen / Ja sine **vscolisest** pidhet sinun Totudhes Taiuassa.
- [A-III-397-[PS-119:75]] HERRA mine tiedhen / Ette sinun Domios ouat Oikiat / ia olet minun **vskolisesta** asettanut
- [A-I-825] Anna ette caiki alemaijset **wscolisesta** paluelisit / ette he wirgasans olisit cwlijaijset

Adjektiivin (→) *uskollinen* elatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

uskomatoin *s. ja a.* 'uskomaton, jota ei voi uskoa; epäuskoinen, joka ei usko' (1548) 22 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-II-385-[AP-26:8]] Mixi se ombi **vskomatoin** teiden tykenen / Ette Jumala Colleita ylesnostapi?
- [A-II-442-[ROM-10:21]] Mutta Israelin tyge hen sano / Coco peiuen mine olen wlosoijendanut minun käteni / sen **wskomattoman** ia cangian Canssan tyge.
- [A-II-457-[1KOR-E]] Sijnä vj. hen laitta sen toran ia ridhan Oikiudhen edes / lijatekin / ette se tapachtui Pacanoiden ia **Uskomattomain** edes.
- [A-III-322-[PS-78:0]] ne vskoliset ouat warieltut / Mutta ne **vskomattomat** ouat raskasti rangastetut.

Verbistä (→) *uskoa* muodostettu kielteinen partisiippi, jota on käytetty nominina.

uskominen s. 'uskominen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-305-R] Ettei hen vskonut wiele hende ette hen oli Jumala / nin ei hen tactonut anda ruueta itzeens / Sille ruueta / se merkitze **vskomisen**

Johdos verbistä (→) *uskoa*.

uskonen a. 'uskollinen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-710] Ja sentedhen se **wskonen** Abrahamin paluelia / saattadhen henen Herrans poijalle Isaachille / morssianda / anoij Herralda lechtein tykene autuasta alcu / ia onni / ia sen hen sai quin hen pysi.

Johdos substantiivista (→) *usko*. Rinnakkaismuoto *uskoinen* esiintyy perusosana yhdysadjektiiveissa (→) *epäuskoinen*, *heikkouskoinen*, *vähäuskoinen*.

uskon kappale s. 'uskonkappale, apostolisen uskontunnustuksen osa; uskonnollinen dogmi' | (1543) 5 esiintymää

- [A-III-11] Nin manatcan pappi Gummia / ette he opettauat Lapselle Ise meidhen / **Wskon cappaleet** / ia Käskysanat.
- [A-O-8] **Uscon cappalet**. Ensin Loomisesta
- [A-I-512] me rucolema sinua tosilisesta / ja caikesta sydhemeste / ettes tadhoijsit caiki ne / iotca Christillisest wscost ouat poislangenuet / eli monicadhois **wskon cappaleis** exyuet / ia wärelle opetuxella krapatut ia myrckytetut ouat / iselisesta etzije / ia iellenssaatta heiden exytuxes tundemisehen
- [A-I-768] En olen nijte Caxitoijsakymende pyhen **wskon Cappaleita** pitenyt / nijn kijndijest quin mine funtin pälle lupasin

Substantiiveista (→) *usko* ja (→) *kappale* muodostettu sanaliitto, joka ei vielä esiinny Agricolalla yhteen kirjoitettuna yhdyssanana mutta joka erikoismerkitystensä takia voidaan tulkita yhdyssanan veroiseksi.

► Jussila 1998 *uskonkappale*.

uskon tunnustus s. 'uskontunnustus' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-844] Nyt seurauat ne Colmet **Wskon tunnustost** / quin ouat. Apostolitten / Nijcenan / ia Athanasiusen.

Substantiiveista (→) *usko* ja (→) *tunnustus* muodostettu sanaliitto, joka ei vielä esiinny Agricolalla yhteen kirjoitettuna yhdyssanana mutta joka erikoismerkitystensä takia voidaan tulkita yhdyssanan veroiseksi.

► Jussila 1998 *uskontunnustus*.

uskotettu *a.* 'vakuutettu t. vakuuttunut jostakin' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-569] Sentedhen mine irstalla ja wscaldaualla mielelle lehestyn / totisesta ja selkeste **wscotettuna** / ette mine wissiste sen söön ijancaikisexi elemexi
- [A-I-715] Mutta me / iotca **wscotetut** olema / tiedheme / etteij yxiken taidha sinun kesies welte

Verbin (→) *uskottaa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

uskotoin *s. ja a.* 'joka ei usko, jolla/jossa ei ole kristinuskoa' | (1548) 23 esiintymää

- [A-II-135-[MK-9:19]] O sine **uskotoin** Sucukunda / quincauuan minun pite oleman teiden cansa?
- [A-II-471-[1KOR-7:14]] Sille se **Uskotoin** Mies ombi waimons cautta Pyhitetty / ia se vskomatoin Waimo pyhiteteen Mieheens cautta
- [A-II-714-[ILM-21:8]] Mutta nijlle Pelcurille ia **vskotomille** / ia hirmulisille / ia Murhaille / ia Sala uoteisille / ia welholisille / ia Epeiimalisille / ia caikille walectelijlle / heiden osans pite oleman sijne Jeruese quin Tulesta ia Tulikiueste palapi / ioca ombi se toinen Coolema.
- [A-II-545-[FIL-E]] Sijnä iij. cap. Hen poishylke sen **Uskottoman** ia Inhimillisen wanhurskaudhen / ionga ne falskit Apostolit opettauat ia edespiteuet.

Substantiivista (→) *usko* johdettu adjektiivi, jota on käytetty myös substantiivina.

uskottaa *v.* 'saada uskomaan' | (1544) 13 esiintymää

- [A-I-517] hen – – mänepi nijn sillens iuri oma päätens mödhen / henen oman lwlons ielken / ia quin hen on itzens **wscottanut** / sen oleuan wissist ja hyuesti hangitun / saadhaxens caikisa pyrckemises wojjton
- [A-I-520] neuresti me rucolema ja anoma / ettes tadhoijsit armolisesta / sinun pyhes henges cautta / meiden Lihan **wscotta** ja ylitzetodhista / etteij se miteken ole / mutta quin wihottapa cuckaijnen Kedholla
- [A-II-12-[UT-E]] Mutta Inhiminen epetiedhosans caualuxilla petettin / ia wärin oli **Uskotettu** / synnin teki / Senteden hen Armon saapi.
- [A-II-366-[AP-19:26]] ia te näet ia cwletta / ette ei waiwoin Ephesis / mutta lehes caikella Asian maalla ombi teme Pauali **vskottanut** ia poiskiendenyt palio Canssa / ia sanonut / Ettei ne ole Jumalat / iotca Inhimisten Käsille tehdhän.

Johdos verbistä (→) *uskoa*. Agricolan *väärin* *uskottaa* merkitsee 'harhauttaa'.

uskottapa *a.* 'uskottava, johon voi t. pitää uskoa' | (1551) 2 esiintymää, myös Westh

- [A-III-605-[HOS-E:0]] Nin mös tesse henen Awio Emenens / ia Lapsens möski piti Hooran nime candaman / merkixi wastan sen Hooralisen / se on Äpeiimalisen Canssan / Sille ei se ole **vskottapa** / ette Jumalan piti ychte Prophetat keskemen Hooria tekemehen

- [A-III-683-[MIK-7:0]] On yxi Walitos Mailman pahuden wastian / Ettei kengen / paitzi Jumalan Sana / ole **wskottapa** / Sille Tai itzens / nijste ainoasta lohuttapi caikis tuskisans / murheisans / ia sydhemen Kiwuisans.

Verbin (→) *uskoa* passiivinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös paradigmaan kuuluvana taivutusmuotona nesessiivirakenteen osana merkityksessä 'täytyy uskoa' ([A-II-658-[JAK-E]] *Ombi* senteden *wskottapa* / ette hen cauuan Jelkin p. Petarin ia Paulin on ollut). Raja paradigmanmuodon ja leksi-kaalistuneen adjektiivin välillä on liukuva.

uskottomast *adv.* 'epäluotettavasti, petollisesti' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-273-[PS-44:18]] Neme caiki ouat tulluet meiden pälen / ia eipe me senwoxi ole sinua wnochtanuet / eike **vskottomast** sinun Lijtosas keuttenyet.

Adjektiivin (→) *uskotoin* loppuheittoinen elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

uskottu *a.* 'haltuun t. vastuulle annettu; joka uskotaan todeksi [?]' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-640] wlgoskocotta sinun palueliaijs / ia caikille heillen **wscotullen** iouckoijljen pälle / armon ia rucouxen hengen / ette he ynne totudhes sinullen kelpaijsit
- [A-II-484-[1KOR-13:00]] Mutta quitengi / ette vskolla ia Toiuolla ombi palio Jumalan tykene tekemiste / ia henelte ainostans caiki hyuet saauat / sijtte heiden pite wijmein lackaman / coska he caiki **vskotut** ia toioutut cappaleet ouat päpens Taiuasa käsittenyet.

Verbin (→) *uskoa* partisiippi, jota on käytetty adjektiivina. Jälkimmäisessä esimerkissä merkitys on epävarma, koska kyseinen tekstinkohta on Agricolan oma lisäys.

uskottukalu *s.* 'haltuun uskottu omaisuus tms.' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-586-[2TIM-1:14]] Teme hyue **Uskottucalu** ketke pyhen Hengen cautta / ioca meisse asupi.

Adjektiivista (→) *uskottu* ja substantiivista (→) *kalu* muodostettu yhdyssana.

uskova *s.* tai *a.* 'uskovainen, joka uskoo' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-348-[PS-93:0]] On yxi Ennustos Christusen Waldakunnast / ylitzen caiken Mailman pirin leuitetteue / sen Pyhen Euangeliumin sarnan cautta / ioca onopi Jumalan woima caikille **vskouille** Terueydhexi / jonga cautta hen Mailmasa wallitze.

Verbin (→) *uskoa* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina.

uskovainen *s.* ja *a.* 'uskova, uskossa oleva, joka uskoo' | (1544) 14 esiintymää

- [A-I-194] Sine sorsit coleman ja auasit Taijuahat nillen **wscouaijsten**.
- [A-II-494-[2KOR-E]] Ja quinga site wainotan / ia site paramin se menesty nijsse **vs kouaisisa** / ia saattapi ydhen toiuon Ristin lepitze ijancaikisehen Cunniahan.
- [A-II-359-[AP-16:34]] Ja wei heite Cotohonsa / ia walmisti heille Peudhen / ia iloitzi caiken henen Perehens cansa / ette hen Jumalan päle **wskouaisexi** tuli.

Verbin (→) *uskoa* partisiippimuodosta (→) *uskova* johdettu nomini, jota käytetään sekä substantiivina että adjektiivina. Agricolalla *uskovainen* esiintyy myös perusosana yhdysnominissa (→) *oikeinuskovainen*.

utu → **aamu-utu**

utuinen *a.* 'utuinen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-120-[JOEL-2:2]] Pime päijue musta päijue / ia Sumuinen päiue / ia **vtuinen** päijue / Ninquin Amunkoijtous lewittä henens ylitze woorten ijancaikisehen aijkaan.

Substantiivista *utu* johdettu adjektiivi. Substantiivi *utu* esiintyy Agricolalla vain jälkiosana yhdyssanassa (→) *aamu-utu*.

uuden vuoden päivä *s.* 'uudenvuodenpäivä' | (1544) 1 esiintymää

- [A-I-6] **Wden woden päiue**

Adjektiivista (→) *uusi* sekä substantiiveista (→) *vuosi* ja (→) *päivä* koostuva merkitykseltään erikoistunut sanaliitto, joka ei vielä esiinny Agricolalla yhdyssanana mutta joka erikoismerkityksensä perusteella voidaan katsoa yhdyssanan veroiseksi.

► Jussila 1998 *uudenvuodenpäivä*.

uude|sta, -sti, -st *adv.* 'uudesti, uudella tavalla' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-413] Me quin lodhut **wdest** olem / hywel mielel sinua kitem
- [A-I-685] Anna ettej me / iotca widhoin sinussa Castehesta iellenssynnyme / risuijme sen wanhan Inhimisen / ja nyt **wdhesta** lodhut eijcoskan taas siihen wanhuteen langeisima
- [A-II-19-[UT-E]] Elken sis iocu Christittu ia Jumalinen Inhiminen / taica temen P. kirian Lukia / site pahaxi ottaco / ios tesse esken alghetussa Somenkielen Tulkituxes / iotakin osa olla exytty / outo ia camala / eli **wdhesti** pandu.

Adjektiivin (→) *uusi* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina, tai elatiiviin perustuva adverbijohdos. Agricolalla *uudesta* esiintyy myös perusosana yhdysadverbissa (→) *vastuudesta*.

uudistaa *v.* 'tehdä uudeksi t. uudenlaiseksi, uudistaa, muuttaa, kunnostaa'
(1544) 34 esiintymää, myös UpsK

- [A-I-285-[PS-51:12]] Jumala Loo minussa yxi pudhas Sydhen / Ja **wdista** minussa yxi wsi wissi Hengi.
- [A-II-502-[2KOR-4:16]] Senteden eipe me wäsy / waicka ehcke meiden wlcoinen Inhiminen turmellaan / Nin se siselinen quitengi peiue peiuelde **wdhistetan**.
- [A-I-178-[VLT-5:21]] Palauta Herra meite iellens sinun tyges / ette me taas cotia palaiaisima / **Wdhista** meiden päijuet / ninquin he alghusta olit
- [A-III-518-[JES-61:4]] Heiden pite / ne autiat Caupungit / iotca sugust sukuhun tehenasti häuitettynä macasit / **vdhistaman**.

Johdos adjektiivista (→) *uusi*.

uudistaja *s.* 'uudistaja' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-684] O Caikiwaldias HERRA Jesu / caikein cappeledhen [!] **wdhistaija** / ioca temen cauniman mailman meite warten rakensit ja loiht

Johdos verbistä (→) *uudistaa*. Agricolan *uudistaja* on käännös latinan sanasta *innovator*.

► Gummerus 1955 463.

uudistos *s.* 'uudistuminen, uudistaminen' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-490] O Pyhe Hengi / iocas olet yxi lohutoxen hengi / totudhen / pyhydhen / oijkean taijdhon ia wijsaudhen / hywuydhen / **wdhistoxen** / ia iellenssyndymisen / sen wapan edhon / ia tottelemisen / armon / tosilisen rucouxen / ia puchtaudhen / yxi pantti / ia wissius
- [A-II-436-[ROM-8:23]] Mutta ei waiwoin ne / Waan mös me itze / ioilla ombi Hengen **wdhistos** / hocamma mös itzellemme / sen Lapsudhen ielken / ia odhotamma meiden Rumijn Lunastusta.
- [A-II-595-[TIT-3:5]] Ei sen Wanhurskauden töiden cautta / iotca me tehnet olema / Waan Henen Laupiudhens cautta teki *hen* meite autuaxi / Sen wdhensyndymisen Leulyn / ia sen pyhen Hengen **Wdhistoxen** cautta /

Johdos verbistä (→) *uudistaa*.

uuni → **ugni**

uusi *a.* 'uusi, uudistunut, tuore, käyttämätön'
(1543) 204 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-16-[1KOR-11:25]] Ottaca / iocatta teste caiki / Teme calki on se **wsi** testamenti / minun wereseni / ioca teiden ia monen theden wlosuodhatetan
- [A-I-213-[PS-144:9]] Jumala / mine weisan sinulle **wdhen** wirdhen / Mine leikitzen sinulle kymmenkieliselle Psaltarilla.

- [A-III-529-[JES-66:22]] Sille ninquin se **wsī** Taiuas ia **wsī** Maa / iotca mine teen / seisouat minun edeseni / sanopi HERRA / Juri nin pite teiden Siemenen ia teiden Nimen seisoman.
- [A-II-540-[EF-4:24]] pukecat itzen siihen **Wten** Inhimiseen / ioca Jumalan ielkin lootu on
- [A-I-684] Nijtyt / iotca ennen olit carckiat / he nyt **wdhella** taas roholla wihottauat
- [A-II-107-[MT-27:60]] ia pani sen henen oman **wten** hautans / ionga hen oli wlgoshakanut calliohon
- [A-I-34] Ota sinun etthes se Cultaijnen lucu / taicka nykysen / eli ionghun mwun aijastaijan / ionga **Wtha** Cuuta sine tadhoh etzije / ia cussa Cukaudhes Calendariumis sine sen aijastaijan cultaijsen luun leudhet / sijne silloin on **wsī** Cuu.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä sekä useissa etäsukukielissä. Se kuuluu vanhaan perintösanastoon. Sanaliitto *uusi kuu* esiintyy Agricolalla astronomisena terminä tarkoittamassa kuun vaihetta, jolloin kuun pimeä puoli on maata kohti eli kuu ei ole näkyvässä. Samat osat esiintyvät tietyn juhlapäivän merkityksessä myös yhdyssanana (→ *uusikuu*). Agricolalla *uusi* esiintyy myös perusosana yhdysadjektiivissa (→ *vastuusi*).

► SKES 1975 *uusi*; SSA 2000 *uusi*; EES 2012 *uus*; NES 2020 *uusi*.

uusijuutas s. 'käännynnäinen, juutalaisuuteen kääntynyt pakana' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-328-[AP-6:5]] he wloswalitzit Stephanin / ioca oli Mies teunens vsko ia Pyhe Henge / ia Philippun / ia Prochorum / ia Nicanorem / ia Timonem / ia Parmenan / ia Nicolaum sen **Wdeniwttan** Antijochiasta.

Adjektiivista (→ *uusi* ja substantiivista (→ *juutas* muodostettu yhdyssana.

uusikuu s. 'uudenkuun juhlan päivä' | (1548) 7 esiintymää

- [A-II-558-[KOL-2:16]] Nin ellette nyt senteden sallico keten teille omatundo tekemen ylitze Roan eli ylitze Jooman / taicka ylitze märettydhen Pyhepeiuen / taicka **Wdhenkuun** / taicka Sabbathein
- [A-III-608-[HOS-2:11]] Ja mine lackautan caiken henen Ilons henen Juhlans / henen **Udencwdhens** / henen Lepopeiuens / ia iocaitzen henen Pyheinpeiuens.

Adjektiivista (→ *uusi* ja substantiivista (→ *kuu* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla myös sanaliittomuotoisena astronomian terminä tarkoittamassa tiettyä kuun vaihetta (→ *uusi*).

uusisanoma s. 'uutinen' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-3-[UT-E]] Sille Euangelium ombi yxi Grekillinen sana / ia tydhe Somenkielen / quin hyue lehetus / Hyue **Wsisanoma** / hyue wsitidhingi / hyue Huhu ia Cwlutus / iosta me weisam / puhum ia iloitzem.

- [A-II-3-[UT-E]] silloin koska Daud sen ialon Goliath ylitzewoitti / tuli yxi hyue Huhu / ia turualinen **wsisanoma** sen Juttan canssan seassa / Ette heiden hirmolinen wihamies oli tapettu

Adjektiivista (⇒) *uusi* ja substantiivista (⇒) *sanoma* muodostettu yhdyssana, jonka mallina on voinut olla Lutherin *Newezeitung*.

uusisyntyminen s. 'uudestisyntyminen' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-394] Laupias HERRA Jumala / teghe meite waijuaisit synnyset / wanho räpelei / henen **wdhensyndymisens** cautta wighattomaxi ja peiue peiuelde paramaxi
- [A-I-592] ANna meille caikiwaldias Jumala / ette se tenepene syndynyt mailman wapachtaija / ninkutta hen on meille Jumalasa **wdhensyndymisen** saattaija / nijn hen mös olcohon puuttumattoman elemen andaija

Adjektiivista (⇒) *uusi* ja substantiivista (⇒) *syntyminen* muodostettu yhdyssana. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyvät myös (⇒) *uusisyntyminen* ja (⇒) *uusi-syntymä*.

uusisyntymys s. 'uudestisyntyminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-578] ja laijna ette se pyhe sinun Rumis ia weres cokemus – – olis heijudhen aijatosten pelatos / ia hywein tundoin **wsisyndymys**

Adjektiivista (⇒) *uusi* ja substantiivista (⇒) *syntymys* muodostettu yhdyssana. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyvät myös (⇒) *uusisyntyminen* ja (⇒) *uusi-syntymä*.

uusisyntymä s. 'uudestisyntyminen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-76-[MT-19:28]] Totisesta sanon mine teille / että te iotca minua seuratta / sijne **wdhessyndymes** / koska Inhimisen Poica istupi henen cunnians istumella / pite mös teiden istuman cahdeltoistakymenel istuimella / domiten ne caxitoistakymende Israelin sucucunda.

Adjektiivista (⇒) *uusi* ja substantiivista (⇒) *syntyminen* muodostettu yhdyssana. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyvät myös (⇒) *uusisyntyminen* ja (⇒) *uusi-syntymys*.

uusitiidinki s. 'sanoma, uutinen, tiedotus' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-4-[UT-E]] Sencaltainen Huhu / ia turualinen sanoma / eli Euangeliolinen taicka Jumalinen **wsitidhingi** / cutzutan mös Wsi Testamenti.

Adjektiivista *uusi* ja ruotsalaisesta lainasanasta *tiidinki* muodostettu yhdyssana, jonka mallina on ilmeisesti ollut ruotsalaisen Uuden testamentin vastaavassa kohdassa esiintyvä *ny tidhende*. Yhdyssanasta *nytiding* on kirjallisia esiintymiä 1500-luvun ruotsista vasta Agricolan ajan jälkeen. Agricolan *tiidinki* on laina *tidning*-sanan myöhäismuinaisruotsalaisesta rinnakkaismuodosta *tidhing*. Alkuaan alaksasta juontuva *tiidinki* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana.

► Streng 1915 227–228; SAOB 1947 *nytiding*, 2004 *tidning*.

uusivirsi s. ’uusi laulu’ | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-236-[JUDIT-16:15]] Kijtoswirsi weisatkam Herrallen / **wsiwirsi** weisatkam meiden Jumalallen.

Adjektiivista *uusi* ja substantiivista (→) *virsi* muodostettu yhdyssana.

***uusivuosi** s.

Uusivuosi ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan osana sanaliittoa (→) *uuden vuoden päivä*.

► Jussila 1998 *uusivuosi*.

uutinen s. ’uusi sato t. uudesta sadosta valmistettu tuote; esikoinen, uhriksi annettava esikoinen’ | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-25] Joo winan **wtista** / sille se percka rumin
- [A-II-489-[1KOR-15:20]] Mutta nyt on Christus Coolleista ylesnosnut / Ja on tullut **Wtisexi** nijnen nuckunutzen keskene.
- [A-II-659-[JAK-1:18]] Hen ombi meite synnyttenyt henen tadhons ielkin Totudhen Sanalla / Senpäle ette me olisimma **wtiset** henen Loondocappaleistans.
- [A-III-764-[MAL-3:8]] Nin te sanotta / Misse meiden pite meiten kendemen? Ongo se oikein / ette Inhimisen pite Jumalata pettemen / Ninquin te Minua petet? Nin te sanotta / Mille me sinua petemme? Tijunnilla ia **Utisis**.

Johdos adjektiivista (→) *uusi*.

***uuvuttaa** v. ’upottaa’ | (1544) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-I-681] Etteij rascas wnhi **wputtais** / eijke wiholinen rateleis / eijke liha hende soostusi / eli saatais meite waijnohos.

Verbi *uuvuttaa* ei esiinny Agricolalla eikä Westhillä. Sen esiintymiksi aiemmin tulkitut muodot ovat todennäköisemmin (→) *uputtaa* ’upottaa’ -verbin muotoja, jotka esiintyvät hymnin *Christe qui lux es et dies* säkeen ”*Ne gravis somnus irruat*” suomennoksessa.

► Jussila 1998 *uuvuttaa*.

vaa'ata → **vaagata**

vaadittu *a.* 'vaadittu, velvoitettu, pakotettu' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-697] ios me **wadhitut** sodhime tete sota / Site mine ensiste rucolen / ettes wiholisten aijatoxet kiennet rauha pytemen
- [A-II-598-[FLM-1:14]] sinun hyues ei pitenut oleman ninquin **waadhittu** / waan wapamielisen
- [A-II-609-[1PT-5:2]] Caitzecat se Christusen Lauma / ioca teiden Hallusan on / ia piteket waari heneste Ei **waadhitudh** / waan mieleliset
- [A-III-17] VI. **Wadhittu** Kihla ei pidhe miten maxaman.

Verbin (→) *vaatia* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös taivutusparadigman osana.

vaagata *v.* 'punnita' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-494-[JES-46:6]] He pudhistauat Culda Sekiste / ia Hopian wichtille **waacauat**

Johdos substantiivista (→) *vaaka*. Yhden esiintymän perusteella on mahdotonta tietää, olisiko perusmuoto *vaa'ata*, *vaagata* vai *vaakata*. Kantasana *vaaka* voi Agricolalla jäädä astevaihtelun ulkopuolelle. Saman *vaaka*-sanan toinen verbijohdos *vaagittaa* esiintyy Agricolalla perusosana yhdysverbissä (→) *ulosvaagita*.

vaahduta *v.* 'vaahdota (suu tautikohtauksen takia)' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-135-[MK-9:18]] ia coska ikenens hen riuapi henen / nin hen räpele henen / ia hen **Wachtupi** / ia kiristele hambaillans

Johdos substantiivista *vaahto* (→ *vahto*).

vaahto → **vahto**

vaaitseva *a.* 'vakaa, pysyvä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-502-[2KOR-4:17]] Sille meiden Waiuan / quin on aijalinen ia keuie saattapi ydhen ijancaikisen ia ilman märettomen **waitzeuan** Cunnian

Substantiiviin (→) *vaaka* perustuvan verbin *vaa(g)ita* partisiippimuoto, jota on käytetty ruotsin adjektiivin *wightigh* käännösvastineena. Verbi *vaa(g)ita* tai *vaakita* ei esiinny Agricolalla persoonamuotoisena, mutta se esiintyy jälkiosana yhdysverbissä (→) *ulosvaagita*. Verbi tunnetaan mm. etelähämäläisissä murteissa merkityksessä 'punnita'. Agricolalla lähinnä vastaava verbi on (→) *vaagata*.

► NT 1941 553; SKES 1975 *vaaka*; SAOB 2017 *viktig*.

vaaja *s.* 'salama, ukonvaaja; vaarna, kiinnitystappi' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-714] nyt pitkeisen leimatoxella ia **waaioijlla** / nyt wirttain ja merttein nousemisella ia pakenemisella / nyt taiualisten cappaledhen surmalisilla ioxemisella
- [A-III-506-[JES-54:2]] Leuite sinun Teldas sia / ia vloswenyte sinun Asumises hursti. Ele säste / pidhenne sinun Köydhesh / ia kijnite sinun **waias** Luiasti.

Perusmerkityksessään maahan tai veteen pystyyn lyötyä paalua merkitsevä *vaaja* on germaaninen tai balttilainen lainasana. Sana esiintyy Agricolalla myös mytologisessa merkityksessään 'ukonvaaja', joka esittää salamatt ukkosenjumanalan maahan sinkoamina aseina.

► SKES 1975 *vaaja*; SSA 2000 *vaaja*; LÄGLOS 2012 *vaaja*; Junttila 2015 98; NES 2020 *vaaja*.

vaaka *s.* 'punnitsemisväline; tähtikuvio, horoskoopipimerkki' (1544) 10 esiintymää

- [A-II-680-[ILM-6:5]] catzo yxi musta Ori / ia henelle ioca sen päle istui / oli yxi **Waaca** Kädhes.
- [A-III-656-[AM-8:0]] On Ennustus ia Rangastus ninen Rickain Ahneuxest / iotca – – Mitat ia wacat wähendeuet / Ja **waacat** / Pundarit / wichtit ynne waaruin cansa / wärytteuet.
- [A-III-682-[MIK-6:11]] Eli pidheiskö minun ne wäret **Waaghat** ia falskit Wictit säkeise coctulisexi aruaman?
- [A-I-40] **Waka** hyuä [Rukouskirjan ennustustaulukossa]

Laina myöhäismuinaisruotsin sanasta *vāgh*, jota nykyruotsissa vastaa *våg*. Sanan sisäinen -k- voi Agricolalla samoin kuin suomen murteissakin jäädä astevaihtelun ulkopuolelle.

► Streng 1915 248–249; SKES 1975 *vaaas*, *vaaka*; SSA 2000 *vaaka*; NES 2020 *vaaka*.

vaakata → *vaagata*

vaaksa s. 'mittayksikkö, levitetyn kämmenen peukalon ja etusormen väli' (kuv.)
(1551) 1 esiintymä

- [A-III-571-[VLT-2:20]] Pitekö mös waimotki heiden Rumins Hedelmet sömen / nekin noorimmat Lapsucaiset / tuskal **waaxan** pituet?

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä ja lähimmissä etäsukukielissäkin. Se kuuluu vanhaan perintösanastoon. Sormien avulla mittaaminen on ollut tärkeä keino pienten etäisyyksien ja pituuksien määrittämisessä ennen nykyaikaisen mittaustekniikan kehittymistä.

► SKES 1975 *vaaksa*; SSA 2000 *vaaksa*; NES 2020 *vaaksa*.

vaaksi s. 'vaahto' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-623-[HOS-10:7]] Sille se Samarian Kuningas raukenut on / ninquin **Waaxi** wedhen pälde.

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä. Äännehistoriallisista syistä sanasta on eri variantteja, mm. karjalan *voahti*, vatjan *vaahsi* ja viron *vaht*, suomen murteissa *vaahto*, *vahto*, *vahti*, *vahti*, *vahtu* ja *vaaksi*. Agricolalla sana esiintyy myös asussa (→) *vahto*. Sanavartalo on vanha germaaninen laina, jonka alkumuotoa (**pwahtia*-, *pwahti*-, *pwahtu*-) edustaa esim. nykyruotsin sanassa *tvätt* 'pesu'.

► Thomsen 1869 156; SSA 2000 *vaahto*; LÄGLOS 2012 *vaahto*; Koivulehto 2016 13 alav. 10; NES 2020 *vaahto*.

vaalia s. 'vaalija, hoitaja, huolehtija' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-755-R] Ne Orichten **Waaliat** / Aseit / Cattilat ia mud sen Templin calut / merkitzeuet Jocaitzen Christilisen Sädyn / Wirgat ia Menot

Johdos verbistä *vaalia*, joka ei esiinny Agricolan teoksissa itsenäisenä sanana. Se on lainattu venäjän murteellisesta verbistä *valít'*, joka merkitsee 'järjestää, huoltaa, panna lepäämään'. Vastaavaa johdosta on käytetty äitiin viittaavana epiteettinä myös lyydissä ja vatjassa. Suomen kirjakielessä *vaalia* on ensi kertaa mainittu maiden omistamista ja käyttöä koskevassa asiakirjassa vuonna 1684.

► SKES 1975 *vaalia*; Jussila 1998 *vaalia*; SSA 2000 *vaalia*; NES 2020 *vaalia*.

Vaalinmaa, Vallinmaa, Vallin maa *erisn.* 'Italia' | (1548) 7 esiintymää

- [A-II-388-[AP-27:6]] sielle sai se Sadanpäemies ydhen Alexandrian Hahden puriectuan **Wallinmaallen** / siihen pani hen meite.
- [A-II-15] Mutta sijtequin Christin Usko ia Christikunda Romijn ia **Wallin mahan** tuli / nin sen Wden Testamentin kiriat Latinaxi tulkittin / iosa se kieli prucatan.
- [A-II-656-[HEB-13:24]] Teruetteuet teite ne Weliet **Walinmaasta**.

- [A-II-339-[AP-10:1]] Nin oli yxi Mies Cesareas nimelde Cornelius / Sadhapämies sijte Jouckosta / ioca cutzuttin se **Waalinmaan** / Jumalinen / ia pelkeueinen Jumalata

Nimi on osittain lainattu, osittain käännetty vastaavasta ruotsalaisesta paikanimestä *Walland*. Lutherin Bibliassa on nimen toinen variantti *Welschland*. Nimellä on vanhastaan viitattu germaanisten kielten naapurustossa olevaan roomaaniseen tai kelttiläiseen kielialueeseen. Nimen määriteosa *valsk-*, *walsch-*, *welsh-* ym. on juuriltaan germaaninen, vierasta tai muukalaista tarkoittava sana.

► SAOB 2019 *välsk*.

vaan¹ *konj.* 'vaan, mutta, ja' | (1544) 1191 esiintymää, myös Westh

- [A-I-96] Ele senwooxi wirghastas lacka **vaan** turwas HERRAN päle nacka
- [A-I-413] Isen / poian / ja pyhen hengen / kijtos olcohon loppumat / **vaan** poica meille andakan / ne luuatut annot
- [A-II-346-[AP-12:14]] Ja quin hen Petarin änen tunki / ei hen auanut Oue ilon tedhen / **vaan** siselleiooxi ia ilmotti sen heille
- [A-III-308-[PS-69:12]] Ja mine puin Sekin minun päleni / **Waan** he sijttekin Leickie teit.
- [A-II-464-[IKOR-3:23]] Mutta te oletta Christusen **vaan** Christus ombi Jumalan.
- [A-III-212] **Waan** Carialaisten Nämetyt olit Epeiumalat / quin he rucolit.

Vastakohtaa tai vaihtoehtoa ilmaisevalla *vaan*-sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Sen alkuperästä on annettu useita vaihtoehtoisia selityksiä. Näistä yhden mukaan *vaan* on yksikön instruktiivi itämerensuomalais-saamelaisesta sanasta *vaka*, jonka vanhoja merkityksiä ovat mm. 'varma, luja, rehti, hurskas'. Toisen selityksen mukaan *vaan* on yksikön instruktiivi yleisitämerensuomalaisesta sanasta *vaja* 'tyhjä paikka, puute, tarve'. Monissa murteissa, yleispuhekielessä ja myös Agricolalla (→ adv.) *vaan*² merkitsee 'vain, ainoastaan'. Kolmannen vaihtoehdon mukaan *vaan* on *vaiva*-sanana epäsuorasti lyhentynyt instruktiivi (→ *vaivoin*). Neljäs ja nykyään eniten kannatusta nauttiva vaihtoehto on, että *vaan* on keskiaikainen germaaninen laina, jonka lainalähde voisi olla keskialasaksan *wan* 'vain, ainoastaan; paitsi, lukuun ottamatta; mutta, vaan; toki'. Alasaksalainen lähtömuoto ei kuitenkaan selitä *vain*-tyyppisiä muotoja, jotka kansankielessä esiintyvät *vaan*-sanana synonyymina. Agricolan kielessä *vain* ei esiinny lainkaan (→ *vaivoin*). On todennäköistä, että *vaan*- ja *vain*-sanoihin sisältyy eri alkuperää olevia muotoja, jotka äänteellisen ja semanttisen samankaltaisuutensa takia ovat sekoittuneet toisiinsa. Suomen murteissa *mutta* ja *vaan* ovat täydellisiä synonyymeja, ja niiden ero nykykielessä perustuu tietoiseen normittamiseen. Lisäksi murteissa esiintyy additiivinen funktio ('ja, edellä sanotun lisäksi'), josta myös Agricolalla on esimerkkejä.

► SKES 1975 *vaan, vaiva, vaja, vaka*; Ikola ym. 1989 54–60; Nikkilä 1996 85–87; SSA 2000 *vaan*; Bentlin 2008a SUST 256 95–96; LÄGLOS 2012 *vaan*; NES 2020 *vaan*.

vaan² *adv.* 'vain, ainoastaan' | (1544) 21 esiintymää

- [A-I-94] Se on sa[n]gen heiy Pappi. ioca **waan** etzi watzans tarpet. Ja eij catzo HERRAS caria.
- [A-II-588-[2TIM-2:23]] Mutta hullut ia turhat Kysymiset poishylie / tietedhen / ette he **waan** rijdhan synnytteuet.
- [A-II-657] Teidhen pite minusta todhistaman / ia p. Pauali sanopi – – Ei henens mwta tieteuon **waan** Christusen
- [A-III-292-R] cussa iocu **waan** ydhen Weren pisanan Costoxi anois / sielle hen saa nin palion / ette hen sijnä itzens siselkylpeis ia pesis.

Adverbi *vaan* on samaa alkuperää kuin konjunktio (→) *vaan*. Raja funktioiden välillä on liukuva. Agricolalla ei esiinny lainkaan adverbia *vain* (→ *vaivoin*). *Vaan-* ja *vain*-sanojen samoin kuin *mutta-* ja *vaan*-sanojen keskinäinen työnjako nyky-suomessa on myöhemmän normittamisen tulosta, kansankielessä ne esiintyvät samoissa funktioissa.

► SKES 1975 *vaan*, *vaiva*, *vaja*, *vaka*; Ikola ym. 1989 54–57; Nikkilä 1996 85–87; SSA 2000 *vaan*; Bentlin 2008a SUST 256 95–96; LÄGLOS 2012 *vaan*; NES 2020 *vaan*.

vaapsainen → **vapsainen**

vaara *s.* 'vaara, onnettomuuden tms. uhka, hätä' | (1544) 34 esiintymää, myös Westh

- [A-I-167-[lis.ESTB-O:4]] Eij ole minulla mwta Auitapa mutta sinä yxinens / Ja **waara** ombi minun käsisseni
- [A-II-490-[1KOR-15:30]] Ja mixi me aina seisoma **Waarasa?**
- [A-III-647-[AM-4:0]] On Ennustus tuleuaisist Onnetuxist ia Rangastoxist / quin on / Nelest / Poudhast / Hallast / Rutost / Pellon wrast ia **waarast**

Sana on lainaa myöhäismuinaisruotsista. Nykyruotsissa sitä edustaa *fara* 'vaara, uhka, hätä'.

► Streng 1915 249–250; SKES 1975 *vaara*; SSA 2000 *vaara*; NES 2020 *vaara*.

vaaralinen *a.* 'vaarallinen, uhkaava, riskialtis, vahingollinen' (1544) 13 esiintymää, myös Westh

- [A-I-21] **Waaralinen** on mös haureus. Nijn mös ylen palio makaus.
- [A-II-388-[AP-27:9]] Coska nyt palio aica oli cwlunut / ia puriectus retki io oli **waralinen** / senteden ette he mös olit ylitze aian nelke kersineet
- [A-II-589-[2TIM-3:1]] MUtta sen sinun pite tietemen / Ette wimeisine peiuiue **waaraliset** aijat lehenyuet.
- [A-III-350-R] Wahingolisen) se on / Cussa pahat / **waaraliset** Asiat / ia Sielun waarat opetetaan.

Johdos substantiivista (→) *vaara*.

vaarantaa *v.* 'vaarantaa, aiheuttaa vaaraa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-416-[ROM-E]] Cussa ei nin tapachtu / sijte sis nouse rijta ia Euangeliumin Ylencatzomus / ioca quitengi palio **waranda**.

Johdos substantiivista (→) *vaara*.

vaarata, vaaraita *v.* 'muistuttaa, varoittaa; olla huolissaan, huolehtia, varjella' (1544) 9 esiintymää

- [A-II-545-[FIL-E]] Mutta senwoxi ette ne falskit Apostolit ia Tecoinopettaijat / aina wsko wahingottauat / nin hen **warapi** heite sencaltaisista.
- [A-III-587] Sarnaia ombi ninquin Wartia / ia quin Pasuna ioca hädheste **warapi**.
- [A-III-588-[HES-33:9]] Mutta ios sine **waaraiat** sen Jumalattoman henen menons teden / ette hen sijte hendens käendeis / Ja ei hen tadhoisi hendens sijte ketä. Nin henen pite syndiens teden cooleman
- [A-III-614-[HOS-5:9]] Ephraim pite kylmille oleman Rangastos peiuene / Josta mine Israelin Sucukunnat vskolisesta **warasin**.
- [A-III-761-[MAL-2:1]] JA nyt te Papit / teme Kesky teite **warapi**
- [A-I-560] Em mine mös epele enge **wara** / ette sinun wekeue sanas totisesta minun waijuasen synnisen pälle / teutetuxi tulisit.
- [A-I-775] sijtte edhespein caikista synneiste itzeni cauatan / **waran** / warielen.

Verbin vartalo on selitetty lainaksi myöhäismuinaisruotsin verbistä *vara* 'varoa, huolehtia, pitää vaarin, varoittaa' ym. Johdos on ollut käytössä vanhassa kirjakielessä 1700-luvulle asti, mutta on nykykirjakielessä tuntematon. Murteista on joitakin esimerkkejä mm. Pöytyältä ja Utajärveltä. Toinen johdos samasta vartalosta on (→) *vaaroita*. Ortografisista syistä Agricolan *vaarata*-verbiä ei monissa tapauksissa (esim. *warapi*) ole mahdollista erottaa luotettavasti (→) *varata*-verbistä.

► Streng 1915 250–251; SKES 1975 *vaari*²; SAOB 2014 v. *vara*⁴; SMSA 2023 *vaarata*.

vaaratoin *a.* 'vaaraton, joka ei aiheuta vaaraa tai uhkaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-492] Laijna / ette me sinussa / Jumalan lapsexi corijataijsima – – ia saijsim ydhen **waarattoman** tygekieumisen / sinussa / Jumalan tyge

Johdos substantiivista (→) *vaara*.

vaari *s.* tai *adv.* 'huomio, silmälläpito, huolenpito' | (1544) 31 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-91] Rucoxel on Cappalet nelie. nijst ota **vaari** Christiwelie.
- [A-II-609-[IPT-5:2]] Caitzecat se Christusen Lauma / ioca teiden Hallusan on / ia piteket **vaari** heneste Ei waadhitudh / waan mieleliset Ei häpielisen Woiton tedhen / waan hyueste mieleste
- [A-III-47-[JES-57:1]] SE wanhurscas huckupi / ia eikengen site sydhemesens aiattele. Ja pyhet Miehet poistemmatan / ia eikengen sijte **waaria** pidhe.

- [A-II-446-[ROM-12:7]] Jos iollain iocu Wirca ombi / Nin ottacan Wirghastans **waarin**

Vaari esiintyy yleensä sanontatavoissa *ottaa* t. *pitää vaari* tai *ottaa vaarin*. Se on lainaa ruotsin sanasta *var*, *vara*, jota käytetään vastaavanlaisissa sanonnoissa, esim. *ta vara på något* 'ottaa huomioon', *hålla var på något* 'pitää silmällä'.

► Streng 1915 252; SKES 1975 *vaari*²; SSA 2000 *vaari*²; NES 2020 *vaari* 'huomio, huolenpito'.

vaariapitää v. 'pitää vaarin' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-511-[JES-56:1^]] Waan sillewelil se wanhurskas huckupi / ia eikengen site sydhemesens aiattele. Ja Pyhet Miehet poistemmatan / ia eikengen sijte **waariapidhe**.

Sanan (→) *vaari* partitiivimuodosta ja verbistä (→) *pitää* tiivistynyt yhdysverbi. Sama yhdistelmä esiintyy useimmiten sanaliittona.

vaarinottaa v. 'ottaa vaarin, pitää silmällä' | (1544) 33 esiintymää, myös Westh

- [A-I-550] MIne manan teite / Jesusen Christusen Nimen cautta / ette te wisusta **waarinottaijsitta** / oijkealla wscolla / iotca Christusen Testamentin ottawaijset oletta
- [A-II-10] Waan site Siemende / iosta henelle whckaten sanottu oli / hen sillewelille caikella achkeruxella **warinotti** / sadhaxens hende iollachi modholla cadotta.
- [A-III-536-[JER-8:7]] Haicara Taiuas alla tiete henen aigans / Mettinen / Curki ia Päskey **warinottauat** palaiamisens aiasta.

Sanan (→) *vaari* genetiiviakkusatiivimuodosta ja verbistä (→) *ottaa* tiivistynyt yhdysverbi. Sama yhdistelmä esiintyy myös sanaliittona. Agricolalla ei genetiivialkuisesta yhdysverbistä esiinny infinitiivimuotoa, vaan paradigmatäydentää (→) *vaariottaa*.

vaarinottaja s. 'valvoja, silmälläpitäjä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-370-R] Pijspoille) *Episcopos* Grekixi / merkitze wartian **warinottaian** / edhescatzoian. Nin cutzutun Papit ei waiuon papixi mutta mös Pijspaxi.

Yhdysverbistä (→) *vaarinottaa* johdettu tekijännimi.

vaarinottaminen s. 'huolenpito' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-255-[PS-34:0]] On yxi ialo Kijtoswirsi / coska hädheste pästy on / ia Daudin Esiccuast / iolla hen caiki iocaista neuuo samalmoto Apu ia wapadust rucoleman. Nin mös Engeliten **warinottamisesta**.

Johdos yhdysverbistä (→) *vaarinottaa*. Rinnalla esiintyy myös (→) *vaarinottamus*.

vaarinottamus s. 'silmälläpito, varuillaanolo' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-390-[PS-119:0]] Sille se Sana *Eloquium* / Enimitten langepi Lupauxijn ia wchkauxijn pein / iotca Keskyis ia Laissa ouat. Joissa toisinans Hyuie luuatan / ia Pahoia käeten. Cartamus / Cauatus eli **vaarinottamus** / Ettei me Hitat / vneliat / torckuuaiset ia Laiskat olisimma

Johdos yhdysverbistä (→) *vaarinottaa*. Rinnalla esiintyy myös (→) *vaarinottaminen*.

vaari|ottaa, vaarii-, vaaria- v. 'ottaa vaarin, ottaa huomioon, pitää silmällä' (1544) 14 esiintymää

- [A-I-292-[PS-86:6]] Ymmerdha HERRA / minun Rucouxen / ia **wariota** minun Rucousteni äniste.
- [A-II-647-[HEB-10:24]] Ja **wariottaca** meiste keskenen / sijne ette me yllyte meiten Rackauteen ia hyuijn Töihin
- [A-III-679-[MIK-4:12]] Mutta euet he miteken HERRAN aiatoxist tiedhe / ia euet henen Neuuoostans **wariaottanuet** / ette hen heite ychtenhakenut on / ninquin Lychtet Luuahan.
- [A-III-738-[SAK-7:11]] Mutta euet he neiste tactonuet **wariotta** / ia kiensit selkens minun tykeni

Nominista (→) *vaari* ja verbistä (→) *ottaa* tiivistynyt yhdysverbi. *Vaari*-sanan voi tulkita taipuvan objektin sijoissa, mutta ortografisista syistä assimiloituneen partitiivimuodon (*vaarii*) ja nominatiivin (*vaari*) erottaminen luotettavasti on mahdollonta. Genetiiviakkusatiivi erottuu muotonsa perusteella, ja paradigmaa täydentää (→) *vaarinottaa*.

vaaro s. 'pelon aiheuttama vavistus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-234-[TOB-13:6]] Catzocat / mite hen meiden cochtaan on tehenyt / nijn pelolla / ia **warolla** kijtteket hende / Ja site ijancaikist Kuningast ylisteket henen Töijdhens cautta /

Verbistä (→) *vaaroita* abstrahoitu nomini.

vaaroia → **vaaroita**

vaaroiminen s. 'kunnioitus, arvonanto' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-574] nijn swrella **waroijmisella** / ia cauatoxella / nijn swrella pelgholla ia rackaudhella

Johdos verbistä (→) *vaaroita*. Agricolan sana on käännös latinan substantiivista *reverentia*.

► Gummerus 1947 352.

vaaroita, vaaroia v. 'saattaa varuilleen, varoittaa; pitää huolta, varoa, olla varuillaan, olla huolissaan; pelätä; arvostaa, kunnioittaa' | (1544) 13 esiintymää

- [A-III-587-[HES-33:5]] Sille hen cwli sen Pasunan helinen / ia ei quitengan hendens **waaroinut**
- [A-III-587-[HES-33:6]] Waan ios Wartia näkis Miekan tuleuan / ia hen ei pasunalla soittaisi / ia henen Canssans ei **waaroinut**
- [A-I-166-[lis.ETA-0:13]] Mutta mine **waroin** / etten mine minun Jumalani cunniata sijrtenyt Inhimisellen / Ja etten mine ketekän cumardaijsi / paitzi minun Jumalani.
- [A-I-419] wlgoswodhata sinun Laupiudhes meiden pällen / ettes nijte andexiannaijsit / ioijta omatundo **waroijpi** / Ja ettes mös site liseijsit / iota eij rucous iulke anoo
- [A-II-546-[FIL-1:14]] Ja ette monda welie Herrassa wahuistetudh minun Siteisteni ouat site rochkiamaxi tulleet / site Sana puhuman **waroimata**
- [A-I-237-[JUDIT-16:20]] Sille caiki wffri / ja Raswa ouat sangen halwat sinun edhesses / Mutta HERRA **waroia** / se on melken swri
- [A-III-786-[5MS-28:50]] yxi häpiemetoin Canssa / ioca ei **waaroi** sen Wanhan Personata / eike armaitze site Noricaista

Verbin vartalo on lainaa muinaisruotsin verbistä *vara* 'ottaa huomioon, huolehtia, varoittaa' ym. Se on sopeutettu kieleen suomalaisella johtimella. Saman vartalon toinen johdos on (→) *vaarata*. Agricolan joitakin *vaaroita*-verbin esiintymiä on mahdotonta erottaa luotettavasti verbin (→) *varoa* esiintymistä. *Vaaroita*-verbin johdos *vaaroittaa* tunnetaan murteissa laajalti merkityksessä 'varoittaa'. Mm. Perttelistä on tieto, että merkityksessä 'varoittaa' esiintyivät sekä *vaaroittaa* että *varoitaa*, mutta ensin mainittu oli vanhoilla ihmisillä tavallisempi.

► Streng 1915 250–251; SKES 1965 *vaari*²; SAOB 2014 v. *vara*⁴; SMSA 2023 *vaaroittaa*.

vaaru s. '(kauppa)tavara' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-707-[ILM-18:12]] Cullan ia hopean **waruia** / ia callein Kiuein ia ne Perlyt / ia Silki / ia Purpurita
- [A-III-656-[AM-8:0]] On Ennustos ia Rangastus ninen Rickain Ahneuxest / iotca – – Mitat ia wacat wähendeuet / Ja waacat / Pundarit / wichtit ynne **waaruin** cansa / wärytteuet.

Laina ruotsin sanasta *vara*, monikossa varhaisuusruotsin *warur* ja nykyruotsin *varor*. Sanaa on käytetty vanhassa kirjakielessä 1600-luvun alkupuolelle asti, mutta ei myöhemmin.

► Streng 1915 252; SKES 1975 *vaaru*².

vaate s. 'puku, vaatekappale; (kudottu) kangas' | (1544) 171 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-302-[PS-102:27]] Ne pite catoman / Mutta sine pysyt / Ne caiki pite wanhaneman ninquin **waate** / Ne mwttuat ninquin pucuwaate / cosca sine heite mwttetlet.

- [A-II-710-[ILM-19:16]] Ja henelle ombi **wateisans** ia Lanteisans Nimi kirjoitettu Nein / Kuningaiden Kuningas ia / caikein HErrain Herra
- [A-III-184-[MK-16:5]] Mutta ne waimot menit siselle hautan / ia neghit ydhen noricaisen oikealla polen istuan / watettuna pitkille walkeilla **watteilla**
- [A-II-340-[AP-10:11]] Ja näki Taiuan auki / ia alastuleuan tygens ydhen Astian / ninquin swren Linasen **Waaten** nelijs culmaissa sidhottuna / ia alaslaskettijn Taiuahast maan päle

Sana on ilmeisesti vanha germaaninen laina, jonka alkumuodoksi on rekonstruoitu kantaskandinaavin kudottua kangasta merkitsevä **wāḍik* tai **wāḍu*. Samaa juurta on nykyruotsin *våd* 'kangas'. Kudotun kankaan merkitys tunnetaan laajalti myös suomen murteissa. Sanan vastineet suomen lähisukukielissä merkitsevät useimmiten 'sarkaa'. Agricolalla *vaate* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa tai yhdysanaksi luokiteltavissa sanaliitoissa (→) *häävaate*, *jouhivaate*, *juhla vaate*, *liina-vaate*, *messu vaate*, *peittovaate*, *pukuvaate*, *purppura vaate*, *rautavaate*.

► SKES 1975 *vaate*; SSA 2000 *vaate*; LÄGLOS 2012 *vaate*; NES 2020 *vaate*.

vaateita → vaateittaa

vaateittaa, **vaateita** v. 'vaatettaa, pukea' (myös kuv.) | (1544) 6 esiintymää, myös Westh

- [A-I-219-[PS-147:8]] Joca Taijwan piluille peite / ja Saten anda Maan pälle / ioca Rohoilla wooret **wateitta**.
- [A-I-574] Sentedhen O HERRA Jesu / mine rucolen sinun armiahuttas / ettes kechtasit läkite minun saijrahuteni / rickautta kieuhyteni / **waateita** alastudheni / pestä saastaudheni / walghista sokeudheni
- [A-II-96-[MT-25:36]] Mine olin Alasti / ia te **wateitit** minun.
- [A-III-588-[HES-34:3]] Mutta te sööt site Lihauata / ia Willoilla te itzenne **waateitta** / ia teurastit site Sötetty

Johdos substantiivista (→) *vaate*. Verbistä esiintyy sekä vokaali- että konsonantti-vartaloisia muotoja. Samassa merkityksessä esiintyvät myös (→) *vaatettaa*, (→) *vaatita* ja (→) *vaatittaa*.

vaateittu a. 'vaatetettu, puettu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-122-[MK-5:15]] ia tulit JESUSEN tyge / ia neit henen / ioca Perchelelda oli riuattu / istuuan ia **wateitun** / ia toimelissa

Verbin *vaateita* (→ *vaateittaa*) partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

vaatettaa v. 'vaatettaa, pukea' | (1548) 8 esiintymää, myös UpsK

- [A-II-97-[MT-25:43]] Mine olin Outo / ia ette minua Honesenottaneet. Alastoin / ia ette minua **watettaneet**. Mine olin Sairas / ia Fangina / ia ette minua Oppineet.

- [A-III-584-[HES-18:7]] Joca andapi Isouaisille Leiuestens / ia sen Alastoman **waatetta**.

Johdos substantiivista (→) *vaate*. Samassa merkityksessä esiintyvät myös (→) *vaateittaa*, (→) *vaatita* ja (→) *vaatittaa*.

vaatettu *a.* 'vaatetettu, puettu' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-84-[MT-22:11]] hen näki sielle yhden Inhimisen ei **watetun** hääwattella.
- [A-III-184-[MK-16:5]] ne waimot – – neghit ydhen noricaisen oikealla polen istuan / **watettuna** pitkille walkeilla watteilla

Verbin (→) *vaatettaa* konsonanttivartaloinen partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös taivutusparadigman osana.

vaatia¹ *v.* 'vaatia, velvoittaa, haluta ehdottomasti, pakottaa'
(1544) 92 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-764] ja Christiwelien rackautta watan / teunens pahimbata haluija / Nijn / etten mine Jumalatan pelke / enge racasta / eijke mös minun lehimeijsten / sydhemesteni / nijnquin laki ano ia **waati** / miteken hyue szoo.
- [A-I-293-[PS-86:10]] Osota minulle HERRA sinun Ties / ette mine waellaijsin sinun Totudhesas / **waadhi** minun Sydhemen waijwain sinun Nimees pelkemen.
- [A-II-508-[2KOR-8:8]] Eipe mine site sano / ette mine sijhen teite **waadhin**
- [A-III-589-[HES-34:10]] Catzo / Mine tadhon ninen Paimenden tyge / Ja tadhon **waatia** minun Laumani heiden käsistens.
- [A-II-597] eipe hen site wäelle eli **Waatien** tee / quin henelle olis kylle oikius ollut
- [A-II-105-[MT-27:32]] Ja coska he wlgoskeuit / leusit he yhden Miehen Kyrenest / ioca cutzuttin Simon / sen he **waadhit** henen ristiens candamahan.
- [A-II-179-[LK-5:34]] Ette te woi Hääcanssa paastoman **watija** nincauuan quin Ylke ombi heiden cansans.

Verbillä ei ole etymologisia vastineita sukukielissä. Tästä ja äänteellisistä ongelmista huolimatta sitä on arveltu vanhaksi germaaniseksi lainaksi, jonka alkumuodoksi on rekonstruoitu **wadjō-[ja]n-*. Tätä vastaava gootin *ga-wadjōn* on merkinnyt 'tehdä sopimus, luvata'. Muitakin lainaselytyksiä on esitetty, mutta nekään eivät ole ongelmattomia. Agricolalla *vaatia* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ulosvaatia*.

► SKES 1975 *vaatia*; SSA 2000 *vaatia*; LÄGLOS 2012 *vaatia*; NES 2020 *vaatia*.

vaatia² *s.* 'vaatija, käskijä; takaa-ajaja' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-7] Sille hen [Mooses] on yxi Lainkiriottaija ia **waatia**.

- [A-III-113-[JES-9:3]] Sille ette sine olet heiden Cormans Ikeen / Ja heiden Olca Witzans / ia heiden **waatians** Sauuan serkenyt / ninquin Midianin aicana.
- [A-III-566-[VLT-1:6]] Ja caiki Caunistos on Zionin Tytterilde poislectenyt / Henen Pämiehens ouat ninquin ne Jääret iotca ei ycten Laituma leude ia woimattomat edeskeuuet **Waatian** eteen.

Johdos verbistä (→) *vaatia*¹.

vaatimatoin a. 'jota ei vaadita, pakoton' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-458-[1KOR-E]] Mutta P. Pauali tachto / ette Naimatus pite oleman **vaatimatoin** ia paitzi ylen mielen / ia ilman waara ettei swrembin syndin langetais.

Kielteinen partisiippi verbistä (→) *vaatia*¹.

vaatiminen s. 'vaatiminen, ehdoton haluaminen, velvoittaminen' | (1548) 7 esiintymää

- [A-II-658-[JAK-E]] hen site tactopi Lain **watimisella** toimitta / iotca Apostolit ouat Rackaudhen watimisella wlostoimittanuet.
- [A-II-510-[2KOR-9:7]] Itzecuki henen sydhemens Ehdhon ielkeen / ei itarudhesta eli **waatimisesta**. Sille ette Ilolista andajata Jumala racasta.

Johdos verbistä (→) *vaatia*¹.

vaatita v. 'vaatettaa, pukea' (myös kuv.) | (1548) 9 esiintymää

- [A-II-37-[MT-6:30]] Jos nyt Jumala **watitze** nein pellon rohon / ioca tenepenä seiso / ia hoomen heitetän wghnijn / eikö hen palio enämin teiden site teghe / o te wähe vskoiset?
- [A-II-37-[MT-6:29]] Quidengin sanon mine teille / ettei Salomon caikes henen cunniasans ollut nin **watittu** / quin yxi heiste.
- [A-III-514-[JES-58:7]] Jos sine iongun Alastoman näet / nin **waatitze** hende
- [A-III-519-[JES-61:10]] hen puetti minun Terueydhen Waateil / ia sille Wanhurskaudhen Hameella hen minun **watitzi**.

Substantiivista (→) *vaate* johdettu verbi. Samassa merkityksessä esiintyvät myös (→) *vaateittaa*, (→) *vaatettaa* ja (→) *vaatittaa*.

vaatittaa v. 'vaatettaa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-710-[ILM-19:13]] Ja hen oli **watitettu** Weren prijskatulla watella. Ja sen Nimi cutzutan Jumalan Sana.

Substantiivista (→) *vaate* johdettu verbi. Samassa merkityksessä esiintyvät myös (→) *vaateittaa*, (→) *vaatettaa* ja (→) *vaatita*.

vaatittu *a.* 'vaatetettu, puettu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-51-[MT-11:8]] Taicka mite te lexitte wlgos catzoman? Max Inhimist **watittu** pehmeil waateil?

Verbin (→) *vaatita* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös taivutusparadigman osana, ja raja nominin suuntaan on tulkinnanvarainen.

vaativa *s.* 'vainooja' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-286-[PS-53:6]] Sielle he pelgholla pelkesit / cussa ei miteken peliettepe ollu / Sille Jumala haiottapi ninen **Vaatiuadhen** luudh / sine häueiset heite / Ette Jumalaki heite ylencatzo.

Verbin (→) *vaatia* partisiippimuoto, jota on käytetty substantiivina.

vaatteen painaja *s.* 'kankaanpainaja, värjäri' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-134-[MK-9:3]] Ja henen Wattens tulit kijldeuexi ia sangen walkiaksi ninquin Lumi / ettei yxiken **Waatten painaija** taida nin walkiaksi paina maan päle.

Kangasta merkitsevästä substantiivista (→) *vaate* ja värjäämistä merkitsevän (→) *painaa*-verbin tekijännimijohdoksesta muodostettu sanaliitto, joka yhden käsitteen nimityksenä voidaan luokitella myös yhdyssanaksi.

vaatteenpalte *s.* 'vaatteen lieve' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-741-[SAK-8:23]] Sille aialla pite kymmenen Mieste caikinaisist Pacanain kieliste käsittemen ydhen Judalaisen Miehen **waattenpalten** / ia sanoman. Me tadhomma kieudhe teiden cansan

Substantiiveista (→) *vaate* ja substantiivista (→) *palte* muodostettu yhdyssana.

vaatteita *v.* 'vaatettaa' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-723-[HGG-1:6]] Te iootta / Ja ette te quitengan ianottamaxi tule. Te **vaatteiset** teiten / Ja ette te quitengan lembymexi tule.

Substantiiviin (→) *vaate* perustuva verbi, jonka tarkka muodostustapa on epäselvä. Vuoden 1642 Raamatussa se on korvattu *verhota*-verbillä. Vakiintumattomuudesta kertoo se, että Agricolan teoksissa esiintyy huomattavan monia samaa merkitseviä verbejä. Myös murteissa on erilaisia *vaate*-sanasta tai sen johdoksesta *vaatteinen* 'kankaasta tehty; (alus)vaate' muodostettuja verbejä (*vaatehtia*, *vaatteida*, *vaatteilla*, *vaatteita*, *vaatteittaa* ym.).

► SMSA 2023 *vaatteinen*, *vaatteiset*.

vaell|us, -os s. 'vaellus, vaeltaminen, kulkeminen; elämänkulku'
(1544) 7 esiintymää, myös Westh

- [A-II-93-[MT-24:00]] Sille taluella ei ole hyue waelda Ja Sabbathin **waellus** oli iwttaille kielty.
- [A-I-511] Ylenne / ia cohenna meite catumisehen ja parannoxehen / meiden pahasta tieste ja **waelluxesta**
- [A-I-592] ANna – – ette me – – madhaijsima kuluolisella **waelloxella** henen Seurahans tulla
- [A-III-262-[PS-37:23]] HERRALDA sencaltaisen Miehen **waellus** hallitaan / ia henelle on lusti henen Tiestens.

Johdos verbistä (→) *vaeltaa*.

vaeltaa v. 'vaeltaa, kulkea' (myös kuv. elämästä) | (1544) 294 esiintymää, myös Westh

- [A-I-154-[IMS-32:10]] Sille eij minulla ollut enämbi / quin teme Sauua / cosca mine ylitze temen Jordanin **waelsin**
- [A-I-307-[PS-142:4]] He asettauat paulat minun eteheni / tiellen / iota mödhen mine **waellan**.
- [A-II-595-[TIT-3:3]] Sille me olima mös muinen tietemettömet / couacoruaiset / exyueiset / paluellen Himoia ia moninaisi hecumita / ia **waelsima** pahudhesa ia cateudhesa
- [A-III-420-[PS-138:7]] Jos mine **waellaisin** adhistoxeni keskelle / Nin sine wirgotat minua

Verbillä on lähisukukielissä rakenteellisesti tarkkoja vastineita, joiden merkitys on 'vaihtaa'. *Vaeltaa* on johdos samasta vartalosta, josta on muodostettu myös verbi (→) *vaihtaa*. Kulkeminen on siis alkuaan ollut paikan vaihtamista. Agricolalla *vaeltaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *läpitsevaeltaa*, *sisälvaeltaa*, *ulosvaeltaa*, *ylesvaeltaa*, *ympärinsvaeltaa*, *ympärivaeltaa*.

► SKES 1975 *vaeltaa*; SSA 2000 *vaeltaa*; NES 2020 *vaeltaa*.

vaeltaminen s. 'elämänkulku' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-415-[ROM-E]] Sitelehin hen kirjoittele sen wlkonaisen Christitudhen **waeldamisen** / sijnä Hengelises Hallituxesa / quinga ne Christiliset Inhimiset pite opettaman / sarnaman / hallitzeman

Johdos verbistä (→) *vaeltaa*.

vaeltavainen s. tai a. 'vaeltava, vaeltaja' (myös kuv.) | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-464] Sine olet se aijnoa walkeus / iollas caiki walistat temen mailman corwesa / ia lepitze meiden mielen öön / ioca nijste wanhoista Egiptin pimeyxiste **waeltauaiset** sillen autuallen luuatullen Maallen edhessaattoijt

- [A-II-162-[LK-1:6]] Mutta he olit molemat hurskat JUMALAN edes **waeltawaiset**
- [A-II-669-[JUD-1:16]] Neme ouat Napisiat ia Walitaia / omain himoins ielkin **waeldauaiset**.

Verbin (⇒) *vaeltaa* partisiippimuodosta johdettu nomini.

vagasti *adv.* 'oikein' | (1548) 1 esiintymä, myös Westh (*vaguasti*)

- [A-II-509-[2KOR-8:21]] Ja catzocat site / ette se **waghasti** edeskeuis / Ei ainostans HERRAN edhes / waan mös Inhimisten edhesse.

Johdos adjektiivista (⇒) *vaka*.

vagimast *adv.* 'varmimmin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-161-[LK-1:1]] ETte monet ouat ruuenet szätemen ne Puhet nijste iotca meiden keskenem **waghimast** ouat pätetyd

Adjektiivin (⇒) *vaka* superlatiivista *vagin* johdettu adverbi.

vaha → **medenvaha**

vahava → **vahva**

vahetos *s.* 'vaihdos' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-659-[JAK-1:17]] ia caiki teudhelimen Lahia ylhelde tulepi Walkiudhein Iselde / ionga tyköne ei ole ycten mwtosta / eli **wahetosta** / Walkiudhen ia pimeydhen.

Johdos verbistä *vahettaa* 'vaihtaa', joka perustuu samaan **vaja*-vartaloon kuin verbi (⇒) *vaihtaa* (*vajehtaa* > *vaihettaa* t. *vahettaa*).

vahingoita *v.* 'vahingoittaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-424-[PS-141:5]] Se Wanhurskas löken minua ysteuelliseste / ia laittacan minua / Sen pite minun iwri hyue tekemen / Ninquin Balsam minun Pääni päle / Sille mine alati rucolen ettei he minua **wahingoitzisi**.

Substantiivista (⇒) *vahinko* johdettu verbi. Samassa merkityksessä Agricolalla esiintyy tavallisimmin (⇒) *vahingoittaa*.

vahingoittaa, -ttaa *v.* 'vahingoittaa, aiheuttaa vahinkoa'
(1544) 65 esiintymää, myös Westh

- [A-I-258-[PS-7:5]] Jos mine pahalla costanut olen / nijlle iotca minun rauhas soijt oleman / Taica **wahingoijttanut** nijte / iotca ilman syyte minua wihasit.

- [A-I-283-[PS-38:13]] iotca minulle paha szowat / he neuuo piteuet / quinga he tajdhasit **wahingotta** / ja swlilla ionilla he ymberikiertewet
- [A-II-33-[MT-5:44]] Rucolcat nijnen edhest / iotca teite **wahingoittauat** ia wainouat.
- [A-III-189-[MK-16:18]] ios he iotaki myrcky ioouat / ei heille miten **wahingoita**.

Johdos substantiivista (→) *vahinko*.

vahingo|linen, -llinen *a.* 'vahingollinen, vahinkoa aiheuttava, haitallinen; rikollinen' (1544) 16 esiintymää, myös Westh

- [A-I-19] Haureus ia palio wni on weltetäpe coua roca / ia pajjstettu liha on **wahingolinen**.
- [A-II-614-[2PT-2:1]] MUtta olit mös falskit Prophetat Canssan seasa ninquin mös teiden seasan tuleuat falskit Opettaiat / Jotca segan siselle touat **wahingolliset** Eriseurat.
- [A-III-456-[JES-1:4]] O we sille syndiselle Canssalle / site Canssa swresta pahasteghosta / sille pahaekiselle Siemenelle / nijlle **Wahingolisille** Lapsille.

Johdos substantiivista (→) *vahinko*.

vahinko *s.* 'vahinko, haitta, onnettomuus' | (1544) 65 esiintymää, myös Westh

- [A-I-87-[MK-16:18]] ios he iotaki myrkyie ioouat / eij heien miten **wahingota** teghe
- [A-II-18] ne mös olit aina swri **wahingoita** ennen tehnyet Christitudhen päle.
- [A-III-258-[PS-35:15]] Mutta he iloitzeuat ylitze minun **Wahingoni** / ia cocondeuat / Ne Cwkat mös heidens cocouat hauaitzemat minua vastan / He repiuet ia euet lacka.

Sanalla on etymologisia vastineita vain lähisukukielissä. Tästä huolimatta sitä on pidetty omaan perintösanastoon kuuluvana. Rakenteeltaan sana näyttää johdokselta, mutta vartalon alkuperä on epäselvä. Germaanista alkuperää on esitetty, mutta selityksessä on heikkouksia eikä sitä ole yleisesti hyväksytty.

► SKES 1975 *vahinko*; SSA 2000 *vahinko*; LÄGLOS 2012 *vahinko*; NES 2020 *vahinko*.

vahto *s.* 'hyöky, vaahtopää' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-553-[JER-23:19]] Catzos / HERRAN Twlispän pite Hirmudhen cansa tuleman / ia yxi iulma **wachto** langepi ninen iumalattomiten Pään päle.

Sanalla on vastine kaikissa lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, jolla on lähinnä äännehistoriallisista syistä monia eri variantteja, mm. suomen murteissa myös *vahto*, *vahti*, *vaahti*, *vahtu* ja (→) *vaaksi*.

► SKES 1975 *vaahto*; Koivulehto 1989b SJ 31 40; SSA 2000 *vaahto*; LÄGLOS 2012 *vaahto*; NES 2020 *vaahto*.

vah|va, -ava *a.* 'vahva, luja, voimakas, tukeva'

(1544) 165 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-106] O HERRA / anna meille sinun päälles **wahwa** wscō / toijmelinen Toijwo
- [A-II-497-R] Nin ia Amen / se on totinen tosi / wissi ia **wachua**.
- [A-III-12] ette hen **wachuana** pysyis sinun pyhese Castesas
- [A-I-213-[PS-144:14]] Ette meiden Häriet olisit **wahwat** töhön / Etteij ychten wahingota / eijke wica / elike cannet / olis meiden Raijtilla.
- [A-I-274-[PS-31:22]] HERRA olcon kijtetty / ette hen minulle on näwuyttenyt ydhen ihmelisen Hywuydhen / **wahawassa** Caupungisa.

Sanalla on etymologisia vastineita lähisukukielissä mutta ei etäsukukielissä. Sen alkuperä on toistaiseksi tuntematon. Variantissa *vahava* on epäetymologinen švaavokaali. Agricolalla *vahva*-sanana superlatiivimuoto esiintyy myös perusosana yhdysadjektiivissa (→) *kaikkivahvin*.

► SKES 1975 *vahva*; SSA 2000 *vahva*; EES 2012 *vahva*; NES 2020 *vahva*.

vahvast, -a, -i *adv.* 'lujasti, vahvasti, vakaasti'

(1544) 30 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-431] ninquin sinun Canssas neureste / pyhen Lucan / sinun Euangelistas / iuhla pite / nijn hen mös ijancaikisita nautitkan / ia iota hen halolla rakahasta yliste / madhaijs nijte mös **wahwasti** käsitte
- [A-I-443] anna armoijas / ette me heiden opetuxens tyken / **wahwasta** pijsysim / ia sen cautta tulla syndijen andexisamisen / ia ijancaikisen elemehen / ninquin he ouat sinun poolestas meille luuannehet
- [A-II-48-[MT-10:22]] Ja caiki teite wihauat minun Nimeni tähden. Mutta ioca loppun asti **wahuast** seiso / hen tule autuaxi.

Adjektiivista (→) *vahva* muodostettu adverbi. Muoto on elatiivi tai elatiiviin perustuva adverbijohdos. Loppuheittoinen muoto voi edustaa kumpaa tahansa.

vahvemasti *adv.* 'vahvemmin, vakaammin' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-60] Sen saman rauhan / wanhurskauden / ia sinun synneis andexi andamisen wahuaxi ia wissixi merkixi sine olet Casten ottanut / Insilixi ia luiaxi pantixi / senpäle ettes site **wahuemasti** wskoisit

Adjektiivin (→) *vahva* komparatiivimuodosta johdettu adverbi.

vahveta *v.* 'tulla vahvemmaksi' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-482] Hangitze meite wscon kilwelle – – ette me Herrasa **wahwenisema**

Johdos adjektiivista (→) *vahva*.

vahvistaa v. 'vahvistaa, lisätä voimaa; lujittaa; vahvistaa t. vakuuttaa oikeaksi'
(1543) 203 esiintymää, myös Westh

- [A-III-432-[PS-147:13]] Sille hen **wahwista** sinun Portis Salpat / ia siugnapi sinun Lapses sinussa.
- [A-I-165-[JUDIT-13:7]] HERRA / Israelin Jumala / **wahwista** minua / ja awita minua armolisesta / ette mine sen Töön teutteisin / ionga mine teudhen wscaloxen cautta sinun pälles / olen aijwonut
- [A-I-508] lise ia **wahwista** minun heicko wscon / ia ele minua langeta / ele mös epewscohon wpotta / Ja etteij mine mös epeleweinen olis wastoinkieumisis sinun Jumalludhes Nimen ia sanan tedhen
- [A-II-587-[2TIM-2:1]] NIn **wahuista** nyt sinus / minun Poican sen Armon cautta quin on Christuses Jesuses.
- [A-O-15] Se. II Sacramenti ombi Pyhe Rippi / Kircon Auamin / ia Synnein andexiandamisen / neisse sanois. Matt. 15. 18. Joh. 20. **Wahuistettu**.
- [A-I-382] Pällekirioijtus pandijn / Auringo / Purie / Maa / Kiueta / ia haudhat tunnustit sinun Jumalaxi / sen **wahwista** mös *Centurio* / *Longinus* / ia *Decurio*

Johdos adjektiivista (→) *vahva*.

vahvistos, -us s. 'vahvistus; todistus; vahvike; varustus; kansi'
(1544) 24 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-II-4] Nyt on Jumala sencaltaisen Uskon **wahwistoxexi** / Temen henen Euangeliumins ia Testamentins – – wlosluuanut
- [A-III-54] Ja cwle nyt tete pyhe Euangeliumi / sinun Wskos **wahuistoxexi**.
- [A-III-198-[PS-E:0]] Sen Swriualtian Herran / Corkeiman ia Ylenuেকেউন Pämiehen / Herran Gustauin – – Szosion / tachton ia keskyn Mercki / Temen kirian **wahuistoxexi**.
- [A-I-602] mine neuresti rucolen / ette teme sinun Rumis ja weres Sacramenti – – olis armon **wahuistus**
- [A-III-691-[NAH-3:8]] Olecos parambi / quin se isoi Caupungi No? ioca Wirtain tykene macasi / ia oli wesi caiki henen ymberillens / ionga mwrit ia **wahuistoxet** / oli Meri.
- [A-III-131-[1MS-1:6]] Ja Jumala sanoi. Olcoon yxi **wahuistos** wettein keskelle / ia eroittakan wedhet wesiste.

Johdos verbistä (→) *vahvistaa*.

vahvistua v. 'vahvistua, tulla vahvemaksi' | (1544) 15 esiintymää

- [A-II-320-[AP-3:7]] cochta henen Särens ia Candans **wahwistuit**
- [A-I-473] Ette me Rackaudhesa kijnnijwrtuisima ia **wahwistuisima** / Ette me caikein pyhein cansa käsitteisim / mike olis se pituus / ia Laawius / se syweys ia corckius

- [A-II-655-[HEB-13:9]] se ombi hyue ette syden **wahuistupi** Armolla ia ei Rooilla
Johdos verbistä (→) *vahvistaa*.

vahvistus → **vahvistas**

vahvuus s. 'vahvuus, voima, lujuus; taivaan holvi' | (1544) 14 esiintymää, myös Westh

- [A-I-164-[JUDIT-9:14]] Anna minulle mielesen **wahwus** / etten mine henen edhesens / ja henen woijmans edhes hemmestuijsi / Mutta ette mahdaijsin henen cukista
- [A-II-639-[HEB-6:17]] hen tactoi nijlle lupauxen Perilisille ylenpaldisesta osotta henen Neuuonsa **wahwuden**
- [A-II-617-[2PT-3:17]] cartacat teiten / ettet te wietelläisi Jumalatomadhen Inhimisten exytyxen cautta ynne heiden cansansa / Ja poislangette teidhen omasta **Wachwudhestanne**
- [A-III-435-[PS-150:1]] Halleluia. Kijtteket HERRA henne Pyhydhesens / kijtteket hende / henen Wäkewydhens **wahwdhes**.

Johdos adjektiivista (→) *vahva*.

vai¹ *adv.* tai *konj.* 'entä; vai' | (1548) 13 esiintymää

- [A-II-182-[LK-6:41]] **Wai** mites näet raiskan sinun welies silmes / mutta ett sine hauaitze Malka ioca on omas silmeses?
- [A-II-78-[MT-20:15]] **Waij** engö mine mahda tehdä minun calustani / mite mine tahdon?
- [A-III-682-[MIK-6:6]] Mille minun pite HERRA lepyttemen? **Wai** pään callistoxella sen corkian Jumalan eteen?
- [A-II-524-[GL-3:2]] Sen tahdhon mine waiuoin teilde tietä.
Cummasta te oletta Hengen saneet Lain töidhen cauttaco / **Wai** Uskon sarnamisen cautta?

Sanalla on etymologisia vastineita kautta itämerensuomen, ja sen alkuperästä on annettu useita selityksiä. Se voi olla joku *vaja*-sanana taivutusmuoto, mahdollisesti monikollinen instruktiivi **vajin*, joka myöhemmin olisi epäsäännöllisesti lyhentynyt. Myös (→) *vain*-sanana syntyy on pyritty selittämään saman instruktiivimuodon pohjalta. Toinen mahdollisuus on, että *vai* on lyhentymä edellä mainitun *vaja*-sanana johdoksesta *vajeh* (→ *vaiheel(la)*). Johdos *vajeh* tai tästä äänteellisesti kehittynyt (→) *vaihe* on vanhastaan tarkoittanut mm. 'väli', joten merkitykseltään se sopisi myös vaihtoehtoa ilmaisevan konjunktion tai kysymyslauseen aloittavan adverbina lähtökohdaksi. Kumpikaan mainituista selityksistä ei kuitenkaan ole kiistatta toista parempi. Asian selvittämistä vaikeuttaa se, että selitysvaihtoehtoina kysymykseen tulevia sanavartaloja on useita ja itämerensuomalaisissa kielissä on runsaasti muodoista ja merkitykseltään samantapaisia sanoja (*vai*-sanana ohella *vaan*, *vain*), jotka ovat myös sekaantuneet keskenään. Raja adverbina ja konjunktion välillä on

liukuva. Agricolalla selvää vaihtoehtoa ilmaiseva *vai* on harvinainen. Yleensä *vai* esiintyy lauseen alussa merkityksessä 'entä, ehkä, -ko/kö'.

► SKES 1975 *vai*; Hakulinen 1979 109; SSA 2000 *vai*; NES 2020 *vai*.

vai², vait *adv.* 'vaiti' | (1544) 12 esiintymää

- [A-II-323-[AP-4:20]] Sille emme me taidha swingan **wai** olla site / iota me neim ia cwlima.
- [A-I-280-[PS-35:22]] HERRA / sine mös sen näet / Ele sijs **waijdh** ole / HERRA ele caukan ole minusta.
- [A-II-487-[1KOR-14:34]] Teiden waimon pite **vait** oleman Seurakunnissa / Sille eipe heille sallittu ole puhua / waan ette he ouat siuiet / Ninquin Laki sano.

Adverbi perustuu samaan germaaniseen lainavartaloon, josta on johdettu verbi (→) *vaiketa*. Agricolan käyttämä lyhyempi muoto näyttää sisältävän pelkän vartalon, mutta se on ilmeisesti sama adverbijohdos kuin *vait*, *vaiti* rakenteeltaan typistyneenä. Adverbi ei esiinny Agricolalla *vaiti*-asuisena vaan aina loppuheittoisena.

► SKES 1975 *vaieta*; SSA 2000 *vaiti*; LÄGLOS 2012 *vaikea*¹; NES 2020 *vaiti*.

vaieta → **vaiketa**

vaiheel, -la *adpos.* 'välissä, välillä' | (1544) 20 esiintymää

- [A-I-33] Se on Cultaijnien Lucu / ioca Calendariumis seijsopi / päijuein lughun **waijhella** ia Calenderin lughun / ia kelpapi Wttha Cuuta leute.
- [A-II-345-[AP-12:6]] Ja quin Herodes tachtai henen edestodha / sen saman öön Petari macais cadhen Sotamiehen **waihella** / sidhottuna cahcteen kahlein / Ja Wartiat owen edes olit ia wartioitzit Tornia.
- [A-II-243-[JH-E]] Joca mös sen rijdhan ia welin ratkaise / quin Johannesen ia ninen muinen Euangelisterin **waihel** näky oleua.
- [A-III-590-[HES-34:17]] Catzo / mine tadhon domita Lamban **waihel** / ia Järein ia Cauristen **waihel**.

Adessiivimuotoinen adpositio, jonka vartalo *vaihe-* on metateettinen variantti 'väliä, tyhjää paikkaa' merkitsevän, vanhaan perintösanastoon kuuluvan (→) *vaja*-sanan johdoksesta *vajeh*. Adpositio on aina postpositio, jonka täydennys on geneetiivissä.

► SKES 1975 *vaihe*, *vaja*; SSA 2000 *vaihe*, *vajaa*; NES 2020 *vaihe*.

vaiheel|le, -lle, -llen *adpos.* 'välille' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-472] Ja mös yxi sowittaija wdhes Testamentis / sinun **waijheles** HERRA / ia meiden waijwasten Synneisten / meille sinulda turwaxi annettu
- [A-II-597] Jwri quin Christus ombi meille tehnyt Isen Jumalan ia meiden **waihellen**

- [A-III-200-[PS-E:0]] Ja waicka hen sijtte Judan Kuningaxi woidheltijn / quitengin sangen raskas Capina nousi henen ia Saulin houein **waihellen** / sihen sacka / ette hen ylitze caiken Israelin Canssan sai wallan.
- [A-I-362] O HERRA Jesu Christi / eleuen Jumalan poica / pane sinun kerssimises / ristis / ia colemas / sinun domios ia meiden Sieludhen **waihelle** / nyt / ia heiden lechteisens

Allatiivimuotoinen adpositio, joka on muodostettu samasta vartalosta kuin (→) *vaiheel(la)*. Adpositio on aina postpositio, jonka täydennys on genetiivissä.

vaiheelta *adpos.* 'väliltä, välistä' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-787-[5MS-28:57]] ne Jelkimiset / iotca Henen omans Reitein **waiheld** vloslectenyt ouat / Sihen henen Poicains / iotca Hen synnyttenyt

Ablatiivimuotoinen adpositio, joka on muodostettu samasta vartalosta kuin (→) *vaiheel(la)*. Adposition ainoa esiintymä on postpositio, jonka täydennys on genetiivissä.

vaihehtaja *s.* '(rahan)vaihtaja' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-249-[JH-2:14]] Ja leusi Templis ne istuuan / iotca sielle Caria Lambait / ia Mettisit myskendelit / ia **waihehtaijat**.

Johdos verbistä *vaihehtaa*, joka kuuluu murteellisena varianttina samaan yhteyteen kuin *vaihtaa*, *vaihettaa* ja *vajehtaa* (→ *vaihetos*, *vajehtaja*). Sama kanta on myös adpositiossa (→) *vaiheel*.

vaihetos *s.* 'vaihdos, muutos' | (1544) 1 esiintymä, myös UpsE, Westh (*vaihedos*)

- [A-I-546] O colminainen ja yxineinen Jumala / O caikiwaldias Jumala / ionga tykene eij ole ychten mwttelusta / eijke **waijhetoxen** wooro

Johdos verbistä (→) *vaihettaa* 'vaihtaa'. Johdoksen perustana on sama kantasuomalaisen *vaja*-vartalon *vajeh*-johdos, josta ovat peräisin myös *vaihe* (→ *vaiheel*) ja (→) *vajehtaa*. *Vaihettaa*-verbissä on tapahtunut länsimurteille ominainen *h:n* metateesimuutos.

► Rapola 1966 249.

vaihettaa *v.* 'vaihtaa' | (1544) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-I-435] ia ennen quin meiden sielun rumista erckane / madhaijsima saadha nauttija / meiden Herran Jesusen Christusen Rumin ia weren sacramentin / ia sijtte totises wscos / ia puchtas mieles / tetä mailma **waijhetta**

Johdos substantiivista *vaihe* (→ *vaiheel*). Verbin nykyisempi asu on *vaihtaa*, jota ei esiinny vielä Agricolan ajan kielessä. Sen ensiesiintymä on vasta Gananderin sanakirjassa 1787. Sekä johdinainekset että vartalo ovat ikivanhoja. Muodoltaan vastaavia johdoksia on sekä lähi- että etäsukukielissä.

► SKES 1975 *vaihe*, *vaihtaa*; Hakulinen 1979 40; SSA 2000 *vaihtaa*; EES 2012 *vahetama*; NES 2020 *vaihtaa*.

vaika → vaikka

vaikeneminen → vaikkeneminen

vaiketa, vaieta v. 'vaieta, hiljetä, pysyä hiljaa' | (1544) 57 esiintymää

- [A-I-539] em mine **waickene** / enge lacka rucolemasta sihenasti sinun armos kiennexen / ja puhu sine minussa siselle
- [A-II-136-[MK-9:34]] Mutta he **waikenit** / Sille he olit campaleet keskenens tielle cuca heiste olis Swrin.
- [A-III-253-[PS-32:3]] Sille coska mine tadhoin site **waiketa** / muserdhuit minun Luuni / lepitze minun Jocapeiuesen Idkuni.

Verbin vartalo on vanha germaaninen laina, samaa juurta kuin saksan *weich*. Sen alkuperäinen merkitys on 'pehmeä, heikko, periksi antava'. Agricolalla ei esiinny *vaieta*-tyyppistä infinitiiviä, mutta jotkut taivutusmuodot voivat edustaa yhtä hyvin *vaieta*- kuin *vaiketa*-tyyppistä perusmuotoa (*vaiketa* : *vaikkenee*). Vanhassa kirjakielessä *vaiketa*-tyyppinen vartalovariantti on ollut hallitseva vaihtoehto, ja myös Agricolan kirjoitustapa viittaa enimmäkseen siihen.

► SKES 1975 *vaieta*; SSA 2000 *vaieta*; LÄGLOS 2012 *vaikea*¹; NES 2020 *vaieta*.

vaikitus s. 'vaikeneminen, hiljaisuus, vaitiolo' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-374-[AP-21:40]] Nin Pauali seisoi Trapuilla / ia wijttasi Kädhellens Canssan polen. Coska nyt swri **waikitus** tuli / puhui hen heille Hebraican kielelle

Johdos samasta germaanisiperäisestä lainavartalosta, josta on muodostettu myös (→) *vaiketa*. Välittömänä kantasana näyttää olevan verbi *vaikittaa* 'vaientaa, rauhoittaa', jota ei sellaisenaan esiinny Agricolalla mutta joka tunnetaan sekä vuoden 1642 Bibliasta että savolaismurteista.

► SKES 1975 *vaieta*.

vaikka, vaika *konj.* ja *adv.* 'vaikka, vaikkakin' | (1544) 216 esiintymää

- [A-I-105] MUIjsta HERRA Jesu Christe / ette **waica** me loonnolisesta epäijlemme / meiden heicon wscom cautta / ios sine meiste murhen pidhet / Jos sine meite cuuldelet / ia tuskisa autat / quitengi sine käsket meite / wscolisesta sinun cauttas Ise auxem hutaman

- [A-I-726] Mutta wastoin cosca mine catzelen site sinun mittamatoinda laupiuttas / joca Prophetain todhistoxen ielken / ylitzekieupi caiki sinun töes / iollas mös lehes olet swrembi itzees / **waickas** iocapajcas caikein swrin olet / cohta yxi sulajnen toijuon ilma wirghota minun mieleni.
- [A-II-649-[HEB-11:4]] sen saman cautta hen wiele nyt puhupi **waicka** hen coollut on.
- [A-I-853] Mine wscon / ette tesse Christikunnas / ia **waicka** cussa hen on / sine ombi synnein andexiandamus.
- [A-III-346-[PS-91:7]] **Waicka** tuhatta langeisit sinun siwulles / ia Kymmenen Tuhatta sinun Oikialles / Nin eipe sen pidhe sinuhun sattuman.

Sanalla ei ole etymologisia vastineita sukukielissä. Sitä on arveltu rakenteeltaan hämartyneeksi muodosteeksi, jonka osina olisivat itämerensuomalainen *vajeh*, (→) *vai* ja liitepartikkeli *-ka*. Tähän viittaavat Agricolan *vaika* ja murteissa ja esim. Aleksis Kiven kielessä esiintyvä *vaihka*. Myös Agricolan variantti *vaika* on ortografisista syistä mahdollista lukea *vaihka*. Sanaa on arveltu myös balttilaiseksi lainaksi, mutta selityksen uskottavuutta heikentää äänneseikkojen lisäksi sanan suppea levikki. *Vaikka* ilmaisee myönnytystä, rajoitusta, varausta tms. ja adverbien tapaan käytettynä mahdollisuutta tai vaihtoehtoa. Agricolan *vaikkas*-muodon loppu-*s* selittyy yksikön 2. persoonan pronomininistä peräisin olevaksi liitepartikkeliksi.

► SKES 1975 *vai*, *vaihe*; Hakulinen 1979 236; Koivulehto 1989a SUSA 82 188 viite 3; Liukkonen 1999 SUST 235 25; SSA 2000 *vaikka*; NES 2020 *vaikka*.

vaikkeneminen s. 'vaitiolo' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-538] sinun tykenes ombi minun Suun ilman änete / ja minun **waickenemisen** puhupi sinulle /

Johdos verbistä (→) *vaiketa*, joka perustuu samaan germaanisperäiseen vartaloon kuin (→) *vai*, *vait*. Agricolan kirjoitusasu viittaa pikemmin geminaatalliseen (*vaikkeneminen*) kuin yksinäiskonsonantilliseen (*vaikeneminen*) asuun, vaikka molemmat ovat käytännössä mahdollisia.

vaikkenos s. 'hiljaisuus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-683-[ILM-8:1]] JA coska hen auasi sen seitzemennen Insiglin / tuli **waikkenos** Taiuasa lehes polen hetkie.

Johdos verbistä (→) *vaiketa*.

vaikkua v. 'vaikuttaa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-556-[KOL-1:28]] ette me saattaisim iocaitzen Inhimisen teudhelisexi Christuses Jesuses / Johonga mine mös pyrijn / ia kiluoittelen sen pereste / sen waickotuxen ielken ioca minussa awunssa lepitze wäkeuesti **waickupi**.

Johdos samasta vartalosta kuin verbi (→) *vaikuttaa*.

vaikkuminen s. 'vaikuttaminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-593] O HERRA anna temen salaijsen **waickumisen** cautta / seke meiden wighat pudhastetta / ette mös hurscat halut teutette

Johdos verbistä (→) *vaikkua*.

vaikottaa → **vaikuttaa**

vaikotus → **vaikutus**

vaikutettu a. 'vaikutuksen alainen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-613-[2PT-1:21]] ne pyhet Jumalan Inhimiset ouat puhuneet / **waicutetut** Pyheste Hengeste.

Verbin (→) *vaikuttaa* passiivinen partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

vaikuttaa, vaikottaa v. 'vaikuttaa, pitää vaikutuksen t. voiman piirissä; toimia, saada aikaan' | (1544) 41 esiintymää

- [A-I-455] O HERRA caikiwaldias Jumala / iossa me eleme / **waijikutetam** / ia pysyme / anna meille cochtolinen Sadhe / ette me saijsim nykysyet tarpehet / runsahasta nautija
- [A-I-678] sine palio autuamast **waikotat** nijse / iotca sinua racastauat
- [A-I-717] Nijn me nyt leudheme temen kieuhen Inhimisen / henen saijraudhens tedhen woteisa makauan / ja sinun witzaudhes hirmusutta kerssiuen / ionga omastunnos syndein tundemus wircku ia **waickutta**
- [A-III-718] Pyhe Hengi mwdh Awdh mös **waikutta** / quin hen Armoillans Sielut licutta.
- [A-II-557-[KOL-2:12]] te mös oletta ylesnosnet / sen Uskon cautta ionga Jumala **waickuttapi**
- [A-II-659-[JAK-1:3]] teidhen Uskon ios hen mutoin toimelinen on / **waicuttapi** Kersimisen

Verbi näyttää johdokselta, jolloin sen kantasanaksi sopisi 'voimaa, väkevyyttä' tai muita resursseja tarkoittava murrekana *vaikku*, joka esiintyy mm. Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan, Kainuun ja Peräpohjolan murteissa. Samaan etymologiseen yhteyteen on usein liitetty *vaikku* 'korvan erittäjä vaha; valuva (kuusen) pihka', jolloin yhdistävänä merkitystekijänä voisivat olla käsitykset mainittujen aineiden lääkinnällisistä vaikutuksista. Toisaalta on 'voimaa' merkitsevän *vaikku*-sanana suppeahkon pohjoisen levikin takia pidettävä mahdollisena, että verbi onkin ensisijainen ja substantiivi *vaikku* on sen takaperoisjohdos. Vartalo-osa on ilmeisesti lainaperäinen. Sitä on pidetty sekä balttilaisena että skandinaavisena lainana, ja myös

kantagermaaninen alkuperä näyttää mahdolliselta. Agricolalla *vaikuttaa* esiintyy myös perusosana yhdyssverbissä (→) *ynnävaikuttaa*.

► SKES 1975 *vaikku*^{1,2}; Hakulinen 1979 355, myös alav. 656; SSA 2000 *vaikuttaa*; LÄGLOS 2012 *vaikku*; Junttila 2015 96; NES 2020 *vaikuttaa*.

vaikuttaminen *v.* 'vaikutus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-534-[EF-1:19]] *ia quinga ylenpaltinen swri ombi henen Woimans meiden cochtan iotca vskoma henen wäkeuen wrohudhens* **vaikuttamisen** päle

Johdos verbistä (→) *vaikuttaa*. Osittain samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *vaikutus*.

vaik|utus, -utos, -otus *s.* 'vaikutus, vaikuttaminen; vahingollinen vaikutus, paha tapa' (1544) 16 esiintymää

- [A-I-600] SINun auwulinen **waickutus** / O HERRA Jumala / seke meiden pahudhesta meite pelastakan / ette mös nijnnen tyge / iotca oijkeat ouat / armolisesta saattakan
- [A-II-403-[ROM-E]] Mutta Usko se on yxi Jumalan teco *ia* **waicotus** meisse / ioca meite muutta / *ia* wastudhest synnytte Jumalasta.
- [A-III-3] itze totisen Jumalan ialoin Teko / *ia* swrin Taiuallinen **waicutos**
- [A-I-604] Wastan caikein minun wiholisten / seke näkyueysten / ette näkymettömein wäghytuste / luija wariellus / Ja caikedhen minun **waickutusten** / seke lihalisten ette hengelisten / wahwa hilitos

Johdos verbistä (→) *vaikuttaa*. Osittain samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *vaikuttaminen*.

vailla *adpos.* 'vailla, vähemmän kuin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-514-[2KOR-11:24]] Juttailda mine olen wijdhiste Neliiekymende Haawa saanut / ychte **wailla**.

Vanhasta *vaja*-sanasta (→ *vajaa*) muodostettu, äänteellisesti supistunut monikon adessiivi (**vajilla* > *vailla*). Adposition ainoa esiintymä on prepositio, jonka täydennys on partitiivissa.

vaimo *s.* 'vaimo, aviovaimo; (aikuinen) nainen' (1543) 364 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-12] Sine olet hyuesti siugnattu pälen caikeden **waimodhen**.
- [A-I-710] LAupiahin Ise / Inhimisten loiija / lunastaija / ja lewitteijä / ioca cochtä mailman pijrin alghusa / miehen *ia* **waijmon** sopimisen ja Auioskeskun sääsit

- [A-III-762-R] Se sama otti toisen **Waimon** / ei soottas / ninquin te teet / Wan ette hen Jumalalle Lapsia synnytteis.
- [A-II-358-[AP-16:14]] Ja yxi Jumalan pelkeue **Waimo** Lydia nimelde / purpurain caupitzija sijte Tyatiradhen caupungist cwldeh
- [A-III-580-R] Rabbi Kimhi / sano / Ette seisoi codhallans seke Miehet ette **waimot** / njenen Noitawaimoin eteen / Ja nin he wimmatetuxi tulit

Vanhaan perintösanastoon kuuluva sana, jonka alkuperäinen merkitys lieene sukukielten vastaineista päätellen ollut 'henki, sielu, elävä olento'. Merkityksen muutoksen osalta samantapaisia ovat *henki* ja *sielu*, jotka voivat tarkoittaa myös ihmistä tai henkilöä. Agricolan kielessä *vaimo* on ollut tavanomainen naisen nimitys, (→) *nainen* on ollut harvinainen. Agricolalla *vaimo* esiintyy myös perusosana yhdys-sanoissa (→) *aviovaimo*, *kylänvaimo*, *noitavaimo*, *orjavaimo*, *palkkavaimo*.

► SKES 1975 *vaimo*; UEW 1988 809–810; SSA 2000 *vaimo*; EES 2012 *vaim*; NES 2020 *vaimo*; Häkkinen 2020a SUST 275 91.

vaimoinen → **vaimonenpuoli**

vaimokainen s. 'naisparka' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-589-[2TIM-3:6]] Ja carta sencaltaisia. Sille nijste ne ouat iotca Hoonesta Hoonesen ioxxeuat / ia wieuet **Waimocaiset** fangina / iotca synneille ouat sälytetydh / ia iotca moninaisten Himoin cansa kieuuet

Johdos substantiivista (→) *vaimo*.

vaimolinen a. 'naissukupuolta edustava' | (1548) 3 esiintymää, myös Westh

- [A-II-606-[1PT-3:7]] Te Miehet samalmoto / asucat heiden tykenens taidhon cansa. Ja andacat sen **Waimolisen** (ninquin sen heicolisiman) Käsialaisen / henen cunniansa

Johdos substantiivista (→) *vaimo*.

vaimolisesta adv. 'naismaisesti, naisille ominaiseen tapaan' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-607-[1PT-3:00]] Mutta heiden pite oleman wahwat / ios iotakin Kersimyste tapachtuis / ia ei nin **waimolisesta** hemmestymän.

Adjektiivin (→) *vaimolinen* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

vaimonenpuoli s. 'naissukupuoli' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-439] ISE caikiwaldias Jumala / ioca muidhen sinun woijmas ihmechten seasa / mös heickosa **waijmosespoles** pijnattuden woitton osottit

Yhdyssana, jonka alkuosana on substantiivista (→) *vaimo* johdettu ominaisuutta ilmaiseva adjektiivi *vaimo(i)nen* ja jälkiosana substantiivi (→) *puoli*¹. Adjektiivi *vaimo(i)nen* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana. Agricolan ainoassa esiintymässä yhdyssanan molemmat osat taipuvat.

vaimotoin *a.* 'naimaton' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-472-[IKOR-7:27]] mutta ios sine olet **vaimotoin** ele pyde waimo.

Johdos substantiivista (→) *vaimo*.

vainaa *s.* 'vainaja, kuollut, edesmennyt' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-279-[PS-35:14]] Mine kieutin itzeni ninquin se / ioca cumpanins taica weliens ielken murechti / Mine keuin swruijsana / ninquin ioca Eijti **waijnans** peräste sure.
- [A-II-47-[MT-9:00]] Huilunsoittaiat Jotca **Wainaiten** ia Rwmisten tykene leikitit Ninquin nyt meidhen seas kelloilla soitetaan / ia peijaita weisataan.

Sana on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua kantagermaanista alkumuotoa **wainaga-z* edustavat mm. gootin *wainahs*, *wainags* 'kurja, viheliäinen' ja nykysaksan *wenig* 'vähä, vähäinen, pieni; vähän'. Sen yleisempi variantti *vainaja* ei esiinny Agricolan kielessä. Agricolalla *vainaa* esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (→) *äitivainaa*.

► SKES 1975 *vainaja*; Hofstra 1985 95; SSA 2000 *vainaja*; LÄGLOS 2012 *vainaja*; NES 2020 *vainaja*.

vainio *s.* 'vainio, peltoalue, maatalousmaa' | (1544) 5 esiintymää

- [A-II-220-[LK-17:31]] Samalla peiuella / ioca Caton päle olis / ia henen Caluns Honesa / elken alasastuko heite ottaman. Samalmoto / ioca **Wainiolla** olis / elken palatco iätettuidhen ielken.
- [A-I-120-[JOEL-1:19]] Herra / sinun pälles mine hwdhan / sille Tuli ombi poltanut ne kedhot warpeisa / ia liecki ombi ylessytytänyt caiki puudh **waijnioilla**
- [A-III-634-[JOEL-1:19]] Liecki ombi caiki Puudh **Wainiois** ylessytyttenyt

Sana on vanha germaaninen laina, joka on alkuaan tarkoittanut pitkä ruohoa kasvavaa maata. Sanan kantaskandinaaviseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu mm. **hwainijō*, jota nykyruotsissa edustaa suoperäistä niittyä merkitsevä murrekana *ven*.

► Sköld 1967 1–12; SKES 1975 *vainio*; SSA 2000 *vainio*; LÄGLOS 2012 *vainio*; EES 2012 *vain*; SAOB 2017 *ven* 2; NES 2020 *vainio*.

vaino *s.* 'vaino, viha, vihanpito' | (1544) 29 esiintymää, myös Westh

- [A-I-790] poisota caiki wiha / cateus / rijta / ja **waijno** / ette me keskenen meite racastaisim / ninquin totisten hurskain Jumalan lasten tulepi

- [A-II-501-[2KOR-4:9]] Me kerssime **waino** / Mutta eipe me ylenanneta.
Me alaspainetan / Mutta eipe me poishucu.
- [A-III-136-[1MS-3:15]] Ja mine panen **wainon** sinun [käärmeen] welilles /
ia sen Waimon welille

Sana on todennäköisesti vanha venäläinen laina, samaa juurta kuin nykyvenäjän *vojna* 'sota'. Myös balttilaista alkuperää on ehdotettu, mutta sillä on vähemmän kannatusta, koska selvää lähtömuotoa ei ole voitu osoittaa.

► Mikkola 1894 SUST 8 102; SKES 1975 *vaino*; SSA 2000 *vaino*; Junttila 2015 114, 219; NES 2020 *vaino*.

vainolinen s. ja a. 'vihollinen, vainooja; vihattu, vihamielinen'
(1544) 32 esiintymää

- [A-I-462] Sille eij se woij sinua rauhan Jumalata laupiana pite / ioca lehimeises
wainolinen ombi /
- [A-II-595-[TIT-3:3]] Sille me olima mös muinen tietemettömet / couacoruaiset /
exyueiset / paluellen Himoia ia moninaisi hecumita / ia waelsima pahudhesa
ia cateudhesa / **wainoliset** / ia wihasim meite keskenem.
- [A-I-482] Hangitze meite wscon kilwelle – – ette me Herrasa wahwenisema /
madhaijsim wscon campauxes / wrhon pajineluxen päätte / ia perkelen
waldakunnan / temen Mailman / ja caiki **waijnoliset** aijwotuxet / ylitzewoitta
- [A-III-621-[HOS-9:7]] Ne Prophetat ouat Tompelit / ia ne Hengelisiet ouat
Mielipolet / sinun swren Pahanteghos teden / ia sen swren **wainolisen**
Epeiumaludhen teden.

Johdos substantiivista (→) *vaino*. Sana esiintyy Agricolalla sekä substantiivina että adjektiivina.

vainomies s. 'vainooja, vihollinen' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-431] Sille me teite rucolema – – ette cosca mö wapadhetud olisima /
waijnomiesten käsiste / nächtewedhen / ia näkymettömein / madhaijsima
kijtte Herran hywestisiughnattu Nime
- [A-I-457] Lahijoita meidhen ystewillen / ia **waijnomiehillen** totinen rackahus

Substantiivista (→) *vaino* ja substantiivista (→) *mies* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät kerran myös sanaliittona, joka on tulkittava rakenteensa perusteella luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 117.

vainooja s. 'vainooja, vihollinen, ahdistaja' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-232-[2SM-22:41]] Sine minulle annat ette minun wiholisen pakeneuat
Ja mine cadhotan minun **waijnoiani**.

- [A-III-402-[PS-119:157]] Minun **Wainoiani** ia Wiholiseni ouat monet / Mutta em mine poickene sinun Todhistoxistas.
- [A-II-550-[FIL-3:6]] Lain ielkin yxi Phariseus / Achkerudhen pereste yxi Seurakunnan **wainoija**

Johdos verbistä (→) *vainota*.

vainoominen s. 'vaino, vainoaminen, ahdistaminen' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-516-[2KOR-12:10]] Senteden mine olen Hyues turuas / Heickoudhesa / ylencatzeisa / hädhisse / **wainomisis** / ahdhistoxisa Christusen tedhen
- [A-II-589-[2TIM-3:11]] minun Kersimisteni / minun wainomisiani / minun waiuoiani / Jotca minulle tapachtuit Antijochias / Iconiosa / Lystris / iotca **wainomiset** mine sielle kersin

Johdos verbistä (→) *vainota*.

vainoovainen a. 'vainoava, ahdistava' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-291-[PS-58:0]] Ja on yxi Lohutos Ette turhat ouat Seurakunnan ia Jumalisten **wainouaisten** wihaia in iulmaus / Jotca huckuuat / waan ne pyhet wapadhetaan.

Verbin (→) *vainota* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

vainota v. 'vainota, ahdistaa, tavoitella pahoissa aikeissa' (1544) 66 esiintymää

- [A-I-229-[2SM-22:18]] Hen minun wapauti ialoimista wihoilisistan / ia nijste / iotca minua **waijnosit** / sille he olit minua wäkewemmet.
- [A-III-333-[PS-83:16]] Jwrinin **wainoa** heite sinun Twlispäälles / ia hemmestyte heite sinun Tuiskuillas.
- [A-III-217-[PS-4:0]] Rucous / waicka Seuracunda **wainatan** / Jumala quitengin heneste murhen pite / ia ihmelisest se autetan ia warieltan.
- [A-II-695-[ILM-12:13]] Ja sijttequin Lohikerme näki ette hen oli Mahan heitetty / nin hen **wainosi** site Waimoa / ioca sen Piltin synnytti.

Johdos substantiivista (→) *vaino*. Psalmin 4 summaariossa *vainata* (po. *vainota*) sisältää painovirheen.

► Heininen 1992 25.

vainous s. 'vaino, koettelemus' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-437-[ROM-8:35]] Cuca tacht meite eroitta Jumalan Rackaudhesta? waiuaco eli adhistos / eli **wainous**? eli nelke? eli alastus? eli häte? eli miecka?

- [A-II-608-R] Hellet) Se ombi **Wainous** / ioca meite coettele / ninquin tule Culain [po. tuli Cullan]

Johdos verbistä (→) *vainota*.

vaipua, vaipuva *v.* 'vaipua, vajota maahan, väsyä' (myös kuv.) | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-465] Jossa emme me **waijwu** eli wäsy / sinun laupius meidhet swrilla ia wissilla lupauxilla tuggheta iulienut on / Sille cuka taita **waijpuua** – ette henelle ombi taiuan elemisen perimys walmistettu
- [A-II-131-[MK-8:3]] Ja ios mine lasken heijen minuldani cotijns sömete / nin he **waipuuat** tielle / Sille että mwtamat heiste olit cauka tulluat.
- [A-III-754-[SAK-14:12]] Ja heiden Silmens **waipuuat** heiden leuissens / ia heiden Kielens poisraukene heiden suusans.

Verbillä on vastineita kautta itämerensuomen. Se on johdos samasta vartalosta, josta on muodostettu myös verbi (→) *vajota*.

vait → **vai**²

vaitolla *v.* 'olla vaiti t. ääneti' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-275-[PS-32:3]] cosca mine tadhoin **waijdholla** / muserduijt minun Luuni / Lepitze minun Joca peijwesen Idkun.

Adverbista *vait* (→ *vai*², *vait*) ja verbistä (→) *olla* muodostettu yhdysverbi.

vaitseva → **vaaitseva**

vaiva *s.* 'vaiva, vaivannäkö, rasitus, ponnistus; tuska, kipu, kärsimys, piina; sairaus' (1544) 202 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-321-[SIIR-51:35]] Se leuten nyt iuri leste / Catzocat minun pälleni / Wähen aijca mine töte teijn / ia **waijwa** näijn / Ja olen swren lohutoxen leunyt
- [A-I-457] Saijraستن kijwudh ia taudhit hookijamaxi teghe / Fangeidhen **waijwa** wähenne / Ja orijadhen hocauxet laupiasta cwle
- [A-II-353-[AP-14:22]] meiden pite monen **Waiwan** lepitze Jumalan Waldakundan sisellekieumen.
- [A-III-30] hen wadhitan henen sulasta Isellisesta laupiudestansa toisinans paneman sencaltaista sairautta / kipu / ia **waiua** meidhen pälen / quin sineki nyt kersit

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Se on vanha germaaninen laina, jonka on alkuaan selitetty syntyneen tuskaa ilmaisevasta interjektioista *wai*. Samaa juurta on saksan *Weh* 'kipu, tuska, vaiva'.

► Thomsen 1869 157; SKES 1975 *vaiva*; SSA 2000 *vaiva*; LÄGLOS 2012 *vaiva*; NES 2020 *vaiva*.

vaivaaja s. 'vainooja' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-501-[JES-51:13]] sine pelket alati ylipeiue / sen **Waiuaian** iulmaudhest / coska hen rupepi hucuttaman.

Johdos verbistä (→) *vaivata*.

vaivainen → **vaivanen**

vaivalinen a. 'vaivalloinen, hankala' | (1544) 3 esiintymää, myös Westh

- [A-I-174-[JER-17:18]] Häweise heite / iotca minua waijwauat / ja äle minwa / wawiskahat he / ja elkön mine wapisko / Tuota heiden pällens **waijwalinen** aijca / ja cachten kerdaan heijte mureenna.
- [A-II-98-[MT-26:10]] Mutta coska Jesus sen ymmersi / sanoi hen heille / Mite te oletta **waiwaliset** telle waimolle? Sille hen teki hyuen töen minun coctaani.

Johdos substantiivista (→) *vaiva*.

vaivanen, vaivainen s. ja a. 'vaivainen, köyhä, kurja' (myös kuv.)
(1544) 136 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-190-[ISM-2:8]] Hen ylesnosta tomusta sen Taruitzewan / ja ylende sen **waijwasen** loghasta / Ette hen pite hende istuttaman päruchtinasten sekan / Ja cunnian stolin perimen.
- [A-II-98-[MT-26:11]] Sille aina teille ombi tykenen **waiwaset** / mutta em mine teille aina ole.
- [A-III-157-[JH-13:29]] Mwtomat lwlit / sille ette Judasella oli cuckaro / ette Jesus oli sanonut henelle / Osta mite taruitan Juhla peiuen waraxi / eli ios henen piti iotakin **waiwasten** andaman
- [A-I-500] Me **waijwaset** hätendynet Inhimiset / parghuma tenepene sinun tyges / surckian sydhemen cansa

Substantiivista (→) *vaiva* johdettu nomini, jota käytetään sekä adjektiivina että substantiivina. Monissa tapauksissa on mahdotonta ratkaista, kummasta on kysymys.

vaivasuus s. 'kurjuus, surkeus' | (1544) 3 esiintymää, myös Westh

- [A-I-538] Sille ette palio paha tesse **waijuasudhen** laxos cochtaijauat / iotca minua wsein swrettauat
- [A-I-577] armachta minun pällen / ioca olen teusi **waijuasutta** ja syndije
- [A-III-244-[PS-25:18]] Catzos minun **Waiuasudheni** ia Radholisudheni poleen / ia andexianna caiki minun Syndini.

Johdos nominista (→) *vaivanen*.

vaivata v. 'vaivata, olla vaivaksi, häiritä; kiusata, piinata; olla vaivana (sairaus tms.); muokata' | (1544) 123 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-II-124-[MK-5:35]] Quin hen wiele puhui / nin tulit mwmatat Sinagogan pämiehelde / iotca sanoit / Sinun tytteres on coollut / mites sillen Mestarita **waiwat**?
- [A-I-134-[NEH-9:27]] Sentehten sine annoit heijet wiholistens käsin / ia he **waijwasit** heite / Ja heiden waijwans aijalla he hwsit siinun tyges
- [A-III-372-R] Ne toiset ouat Ne / iotca heiden Pahatecoins teden / Tornis / Siteis ia Fangiuxes **waiuatan**.
- [A-I-279-[PS-35:13]] Mutta mine / cosca he saijrastit / pugin itzeni iouhipaijtan / paastolla **waijwasin** itzeni ia rucoellin sydhemesten.
- [A-II-117-[MK-3:10]] Sille hen oli monda parandanut / nin että he tunghit henen pälens / caiki iotca **waiwattin** / että he olisit heneen ruenuueet.
- [A-I-209-[PS-104:23]] Nijn menepi mös Inhiminen henen Töhöns / Ja henen peltons **waijwaman** / haman Echton asti.

Johdos substantiivista (→) *vaiva*. Partisiippimuotoa (→) *vaivattu* käytetään myös kiteytyneenä nominina.

vaivattu s. ja a. 'ahdistettu, piinattu' | (1544) 12 esiintymää, myös Westh

- [A-I-468] [sinä] ne **waijuatut** sielut lodhutat / ne mureliset puchtalla ilolla ilahutat
- [A-II-651-[HEB-11:37]] He ouat kijuitetyt / rickihacatut / lepitze pistetyt / Mieckalla mestatut. He ouat ymberinswaelluet Lammasten ia wocten Nahgoisa. Kieuhet / adhistetut / **waiuatut**.
- [A-III-430-[PS-146:0]] Tesse ylesluetan Jumalan Hyuetteghot / ette hen Loia on / ette hen lupauxens pitepi / ette hen wariele / wapautta synnit andexi anda / ne **waiuatut** hen autta. *etc.*

Verbin (→) *vaivata* partisiippi, jota on käytetty nominina.

vaivatus s. '(koettu) tuska, piina' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-687-[ILM-9:5]] Ja se annettin heille / ettei heiden pitenyt tappaman heite / waan heite waiuaman Wijsi Cucautta / Ja heiden **waiuatuxens** oli quin Scorpionin waiuaus / coska hen on iongun Inhimisen pistenyt.

Johdos verbistä (→) *vaivata*.

vaivaus s. '(aiheutettu) tuska, piina' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-687-[ILM-9:5]] Ja se annettin heille / ettei heiden pitenyt tappaman heite / waan heite waiuaman Wijsi Cucautta / Ja heiden waiuatuxens oli quin Scorpionin **waiuaus** / coska hen on iongun Inhimisen pistenyt.

Johdos verbistä (→) *vaivata*.

vaivia *v.* 'kärsiä vaivaa, olla nääntymäisillään' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-372-[PS-107:5]] Nelkeisset ia Janouaiset / ia heiden Sieluns **waiwi**.

Johdos substantiivista (→) *vaiva*. Samantapaisia verbejä on mm. savolaismurteissa (*vaiviintua*, *vaiviutua*).

► SKES 1975 *vaiva*.

vaivoin, **vaivon** *adv.* 'vain, ainoastaan, pelkästään'
(1544) 164 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-465] Sille etteij meisse ensingen miten ole / mutta **waijuoin** synghy pimeys / iotca eijke meiden wihilisutten tainut nädhe eij semmengen custa me pahudhen paranosta pytemen pite
- [A-I-524] Nijn emme me / custan mwalda apu leudhe / Sentedhen me **waijuon** sinun meiden HERRAN Jumalan pälle turwam ia loottame / ia sinua / sinun Jumalisen armos tedhen rucolema
- [A-II-654-[HEB-12:26]] wiele nyt widhoin mine tadhon iäriste / ei **waiuon** Maata / mutta mös Taiuan.
- [A-III-491-R] hen on tekie / ia ei **waiuoin** Puhuia / Nin quin ne turhat Epeiumat ouat.

Substantiivin (→) *vaiva* monikollinen instruktiivimuoto, joka on kiteytynyt itse-näiseksi adverbiksi. On mahdollista, että adverbi *vain* on tämän muodon lyhentyminen. Agricolan kielessä *vain* ei esiinny lainkaan, vaan sen asemesta esiintyvät *vaivo(i)n* tai (→) *vaan*.

► SKES 1975 *vaiva*; SSA 2000 *vain*; NES 2020 *vain*.

vaja *s.* 'halli' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-256-[JH-5:2]] Nin ombi Jerusalemis sen Lammasten Honen tykene yxi Lammicko / ioca cutzutan Hebreaxi Bethesda / iolla oli wisi **Waija**

Yleensä varaston tyyppistä suojarakennusta merkitsevä *vaja* on todennäköisesti samaa alkuperää kuin 'vajoamista, puuttumista, vailla olemista' merkitsevä var-talo *vaja*- adjektiivissa *vajavainen* (→ *vajaa*, *vajota*). Substantiivina se tarkoittaisi 'tyhjää, vajaata kohtaa, rakoa'. Suojakatoksia on rakennettu tyyppillisesti kattamalla muiden rakennusten väliin jääviä tiloja.

► SKES 1975 *vaja*¹, *vaja*²; SSA 2000 *vaja*; NES 2020 *vaja*.

vajaa *a.* 'vajavainen, vaillinainen, epätäydellinen' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-496] Etteij mine mös rumihin cautta onduua ole / sokia / Turilas eli **waija** / Mutta teruexi / cokonaisexi / ia wäkeuexi sine minua rakensit
- [A-II-417] hen on caiki nämät Ramatun cansa wekeuesti wahwistanut – – Nin ettei tesse sillen ole miten **waija**.

- [A-II-484-[1KOR-13:10]] Mutta koska se tule quin teudhelinen on / sijtte se Lackapi quin **waiaa** on.

Kautta itämerensuomen tunnettu *vajaa* on ilmeisesti johdos ikivanhasta omaperäisestä verbivartalosta **waja-*, jonka alkuperäiseksi merkitykseksi on rekonstruoitu 'painua, vajota'. Etäsukukielten vastineet ovat enimmäkseen verbejä, joiden yhteyteen kuuluu myös suomen (→) *vajota*. Konkreettisen painumisen tai alhaalla oleminen merkityksestä on päästy myös abstraktimpaan vaillinaisuuden merkitykseen.

► SKES 1975 *vajaa*; SSA 2000 *vajaa*; NES 2020 *vajaa*.

vajaaminen s. 'vailla oleminen, vaillinaisuus, puute' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-519] nyt mös telle meiden walitoxella / asetamma sinun etehes caiki meiden loonnolisen ja lihalisen Inhimisen / monikerdhajiset **waijamiset** ja puuttuuxet

Verbistä *vajata* 'olla vailla' muodostettu teonnimi. *Vajata* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä verbinä, mutta se esiintyy johdosten kantana (→ *vajaa*, *vajaus*).

vajahus → **vajaus**

vajaus, vajahus s. 'vajavuus, puute' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-614] se ryne hengi ymberikieupi / sinun Seurakunnas Canssan seassa / ninquin kilijuua Jalopeura / ia meiden Lihan heickoudhen polesta / moninaijset **waijauzet** / ricoxet / ia kiusauxet matkahan saatha
- [A-I-486] me rucolema – – ettes tenepene / ia aijna meiden edhesten wastajisit / meiden heickodhen ia **waijahudhen** teuteijsit

Johdos samasta *vaja*-vartalosta kuin (→) *vajaa*.

vajeh aita s. 'väliaita' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-535-[EF-2:14]] Sille hen ombi meiden Rauha / ioca molomista ydhen tehnyt on / ia ombi sen **Waieh Aidhan** poisserckenyt Sijnä ette hen Lihansa cautta poisotti sen wihalisudhen

'Väliä' merkitsevä *vajeh* on etymologisesti sama sana kuin *vaihe*, joka Agricolalla esiintyy paikallissijamuotoisten adpositioiden kantana (→ *vaiheel* 'välillä'). *Vajeh* on historiallisesti alkuperäisempi muoto kuin metateesimuutoksen kautta syntynyt *vaihe*. Sanaliitto *vajeh aita* on rakenteensa perusteella luokiteltava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 117.

vajehtaja s. 'rahanvaihtaja' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-80-[MT-21:13]] Ja nijnen **waiechtaiadhen** peudhet ia mettisten caupitzijain istuimet hen cukisti.

- [A-III-151-[MK-11:15]] Jesus sisellekeui Templijn / ia rupeisi wlosaiaman caupitziat ia ostauat Templis ia **waiectaia**in peydhet ia Mettistes myiein istumet hen cukisti

Johdos verbistä *vajehtaa*, jonka perustana on kantasuomalaisen *vaja*-vartalon *vajeh-*johdos (→ *vajeh aita*). *Vajehtaa* ei esiinny verbinä Agricolan kielessä mutta se on mainittu mm. Schroderuksen sanakirjassa 1637. Kansankielessä *vajehtaa* esiintyy lähinnä Savon ja Kainuun murteissa. Samaan vartaloon perustuvat myös *vaihe* (→ *vaiheel*) ja (→) *vaihetos*.

► SKES 1975 *vaihtaa*.

vajehtosvuori s. ”vaihdosvuori, erotusvuori” | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-130-[KV-2:17]] Palaia / ole ninquin Metzewohi minun Rackahan / eli nin quin Peuran wasikka **waiehtosworella**.

Agricolan yhdyssana on sananmukainen käännös Lutherin ilmauksesta *Scheideberge*, jonka Agricola näyttää tulkinneen ’vaihdosvuoreksi’. *Vajehdos* on vanhassa kirjakielessä mainittu mm. Ericus Schroderuksen sanakirjassa 1637, ja se on etymologisesti sama sana kuin nykysuomen *vaihdos*. Alkuperäistä raamatunkohtaa on tulkittu monin tavoin. Siinä esiintyvä hepreankielinen paikannimi *Be’ther* viittaa sananmukaisesti leikkelyyn, jolloin se voisi tarkoittaa joenuomien, rotkojen tms. halkomaa vuoristoa. Paikannimi viittaa Juudean vuoristoseudulle, jossa on sijainnut *Beter*-niminen kaupunki. Sen lähellä on raunioitunut linnoitus, jota ympäröi kolmelta puolelta syvä kanjoni ja neljänneltä vallihauta. Suomalaisissa nykyraamatuissa kohta on käännetty *tuoksuisilla vuorilla* (1933) tai *tuoksuville kummuille* (1992) olettaen, että kohdassa viitataan tuoksuvia kasveja kasvavaan vaihtelevaan maastoon.

► NIB 2006 442; McClintock & Strong 2022 *Be’ther*.

vajoa, vajota v. ’upota, vaipua’ (myös kuv.) | (1544) 18 esiintymää

- [A-I-180-[JON-2:7]] Woorden peruxehen saacka mine **waijoin** / Maa henen telghillens minun salpasi ijancaikisesta.
- [A-II-177-[LK-5:7]] he tulit / ia teutit molemat wenhet / nijn ette he rupesit **waiomaan**.
- [A-III-58] Ja waicka hen wiele sinun wehen aica **waioa** andapi / ia wpottapi / nin hen quitengin sinun wijmen ylesoientapi sijte tuskasta.
- [A-III-276-[PS-46:3]] Senteden eipe me miteken pelke / ios wiele Mailma huckuis / Ja wooret keskellen Merte **waiosit**.
- [A-III-319-[PS-76:7]] Sinun Rangastoxestas Jacobin Jumala / vnehen **waio** seke Ori ette Ratat.

Verbin vartalolla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä, ja se lasketaan kuuluvaksi vanhaan perintösanastoon. Agricolan esiintymistä useimmat voivat edustaa sekä *vajoa*- että *vajota*-tyypistä johdosta, joten johdostyyppien luotettava erottaminen on mahdotonta, vaikka molemmista on myös yksiselitteisiä esimerkkejä. Agricolalla *vajota* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *alasvajota*.

► SKES 1975 *vajota*; SSA 2000 *vajota*; NES 2020 *vajota*.

vajottaa v. 'vajottaa, upottaa' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-569-[VLT-2:9]] Henen Portins **waijotetut** ouat Maan siselle

Johtos samasta verbivartalosta, jota Agricolalla edustavat (→) *vajoa, vajota*.

vaka a. ja s. 'oikeamielinen, totta puhuva, luja, hurskas' | (1544) 31 esiintymää

- [A-I-182-[2MKK-1:24]] HERRA meiden Jumalan / ioca olet caickein Loija / ja olet hirmulinen / ja laupias / ioca aijnoa olet hywe / Ja yxinens se cochtolinen / ia kelpaua Kuningas / yxinens **waca**
- [A-I-344-[SIIR-36:18]] Maxa sinun odhottaidhes palca / ette sinun Noidhas **wagaxi** leuteisijn
- [A-II-640-[HEB-6:19]] Toiuon / Jonga me pideme ninquin **waghan** ia wahuan meiden Sielun Ancurin / ioca mös siselle wlottupi
- [A-III-423-[PS-140:14]] Ja ne Wanhurskat pite sinun Nimees kijttemen / ne **waghat** pite sinun Casuos edes pysymen.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä ja saamessa. Se on alkuaan tarkoittanut ilmeisesti hyvää tapaa, ja tätä on joko sellaisenaan tai erilaisilla johtimilla täydennettynä alettu käyttää myös adjektiivina. Agricolan sanaesiintymistä osa on yksikön nominatiivissa, ja niiden joukossa voisi periaatteessa olla myös pitkävokaalisia *vakaa*-muotoja. Taivutusmuodot viittaavat kuitenkin yksiselitteisesti *vaka*-asuun. Sama asu esiintyy myös Kalevalassa: *vaka vanha Väinämöinen*. Selvästi pitkävokaalinen *vakaa* on ensi kertaa mainittu vasta Renvallin sanakirjassa 1826.

► Hakulinen 1969 182–186; SKES 1975 *vaka*; SSA 2000 *vaka*; NES 2020 *vakaa*.

vakka s. 'vakka, pyöreä t. soikea puuastia; viljamitta' | (1548) 8 esiintymää

- [A-II-31-[MT-5:15]] Eike mös he ylessytyte kyntelete / ia pane **wacan** ala / mutta kynttelialghan päle / walghaseman caikillen nijllen / iotca hoones ouat.
- [A-III-464-[JES-5:10]] sille kymmenen Winatarhain Sarca / pite waiuoin ydhen Emperin andaman / ia colmekymmende kyluo Spannia tekeuet ainostans ydhen **wacan**.

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Sitä on aiemmin pidetty vanhaan perintösanastoon kuuluvana tai ruotsalaisena lainana, mutta nykykäsitöksen mukaan se on vanha balttilainen laina. Sille rekonstruoitua kantabalttilaista vartaloa **vākā*- edustavat liettuan *voka* 'viljamitta', *vokas* 'kansi, silmäluomi, kotelo; iso kori, vakka' ja latvian *vāks* 'kansi; viljamitta'. Sanalle ehdotettu germaaninen lainaetymologia ei ole saanut kannatusta. Agricolalla *vakka* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *ukonvakka*.

► SKES 1975 *vakka*; Koivulehto 1990 152; SSA 2000 *vakka*; LÄGLOS 2012 *vakka*; EES 2012 *vakk*¹; Junttila 2015 90; NES 2020 *vakka*.

vako s. 'vako, kyntämällä tehty ura' (myös kuv.) | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-684] Siemenet **waghosta** iteuat / ja edhespuchkeuat / Oraxet nouseuat / wardhet caswauat / Laijhot tuleuat / Elot nijtetehtet
- [A-III-411-[PS-129:3]] Ne Kyndeiet ouat minun Selkeni päle kyndenyet / Ja heiden **Wacons** pitkeen wetenyet.
- [A-III-623-[HOS-10:4]] semmotoinen Neuuo wihottapi ninquin Lijcaroho caikis **waghois** kedholla.

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Se on vanha balttilainen laina, jota lainanantajataholla edustavat liettuan ja latvian *vaga*.

► SKES 1975 *vako*; SSA 2000 *vako*; EES 2012 *vagu*; Junttila 2015 96.

vakoida (vaota) 'vakoilla, pitää silmällä, tarkkailla, vaania' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-683-[MIK-7:2]] Caiki he weijuuet wertā vloswodhataxens. Jocainen **wacopi** site toista / sadhaxens hende häuitte
- [A-III-226-[PS-11:6]] HERRA **wacoipi** site wanhurskasta / Henen Sielunsa wihapi site Jumalatoinda / ia iotca wärytte racastauat.

Sanavartalo on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua kantagermaanista alkumuotoa **wakō(ja)n-* edustaa esim. muinaisruotsin *vaka* 'valvoa'. Agricolan esiintymät voivat edustaa verbiä *vakoida* tai sen rinnakkaismuotona esiintyvää supistumaverbiä *vaota*. Agricolan esiintymät samoin kuin muu vanhin kirjakieli viittaavat toisen tavun lyhyeen vokaaliin, mutta myös pitkä vokaali on käytännössä mahdollinen. Nykysuomessa tavallinen johdos *vakoilla* on tullut käyttöön vasta 1800-luvulla.

► SKES 1975 *vakoilla*; SSA 2000 *vakoilla*; LÄGLOS 2012 *vakoilla*; NES 2020 *vakoilla*.

vakomitta s. 'stadion (kreikkalainen pituusmitta)' | (1548) 8 esiintymää

- [A-II-260-R] Stadium eli **Wacomitta** ombi yxi Lauius / iossa on cwsī sata kengen pitutta / Eli Sata ia wisicolmattakymende Askelta.

Yhdyssana, jonka osat (→) *vako* ja (→) *mitta* esiintyvät Agricolalla myös itsenäisinä sanoina. *Vakomitta* on mukaelma Lutherin käyttämästä vanhasta mittayksiköstä *feldwegs*, *feldweges*, jolla Luther tarkoittaa kreikkalaista stadionia eli 600 jalan (kengänpituuden) mittaa. Mittayksikkönä *feldwegs* liittyy aina lukusanoihin. Tavanomaisena substantiivina *Feldweg* tarkoittaa peltojen kautta kulkevaa tietä maantien tai sotilastien vastakohtana.

► Luther WA 7 668; Grimm DWB *Feldweg*; Dietz 1961 *Feldwegs*; SKES 1975 *vako*; Castrén & Pietilä-Castrén 2000 *stadion*.

vakooja s. 'vakooja, tiedustelija, urkkija' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-651-[HEB-11:31]] Uskon cautta se Porto Rahab ei huckunut ynne ninen Uscomattomain cansa / coska hen ne **Wacoiat** rauhalisesta Hoonesensa coriaisi.

Johdos verbistä (⇒) *vakoida*. Ortografisista syistä toisen tavun vokaalin pituutta ei voi tietää varmasti. Myös lukutapa *vakoja* on mahdollinen.

vakovarpe s. 'metsälaidun' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-690-[NAH-2:11]] Cussa nyt on se Jalopeuran Asumus / ia Jalopeurain penickain **wacowarpe** / iossa se Jalopeura / ia se Narasialopeura ninen Jalopeurain penickain cansa asuij.

Yhdyssanan alkuosa lieenee sama kuin vartalo verbissä (⇒) *vakoida* 'tarkkailla'. Jälki-osa (⇒) *warpe* tarkoittaa 'metsämaata, hakaa'. Agricolan yhdyssana tarkoittaa aluetta, jossa leijonat vaanivat saalistaan. Lutherin tekstissä on vastaavalla kohdalla *Weide* 'laidun'.

► SKES 1975 *vakoilla*, *varve*.

vakuus s. 'totuus; uskollisuus' | (1544) 22 esiintymä

- [A-I-159-[TOB-3:2]] HUrcas sine olet Herra / ia caiki mitkes teet / ne ouat oijkeat / ja caiki tynne laupius / ja **wacuus**
- [A-I-342-[MIK-7:20]] Sinun pite Jacobill **wacudhen** / ia Abrahamill Armon pitemen / ninkuttas meiden Isillen muijneisina peijuine wannonut olet.
- [A-II-407] Quitengin ei ole senteden Jumalan Totuus ia **Wacuus** catonut.
- [A-III-268-[PS-40:12]] Anna sinun Laupiudhes ia **Wakudhes** aina minua wariella.

Johdos adjektiivista (⇒) *vaka*.

vala s. 'vala, kunniasana, juhlallinen vakuutus, oikeaksi vannottu asia' | (1544) 28 esiintymää

- [A-I-96] Sen pälle tohdin tehdhä **wala** ette parambi on yxi pala Quiua leijpe / ia Wesi siemi. quin swri hercko / ia callis liemi.
- [A-II-33-[MT-5:33]] Ele wanno sinuas walapatton / mutta anna Herran sinun **walas**.
- [A-III-413-[PS-132:11]] HERRA ombi wannonut Daudil ydhen totisen **Walan**
- [A-III-734-[SAK-5:0]] Caxi sielle ouat **Wala** / se on / Wäre Oppi / ia Warcaus / quin on / Ahneus / Jotca quitengin Jumalan Sanan ia Palueluxen edest pidheten.

Sanalla on vastineita saamessa, mordvassa ja samojedikielissä. Etäsukukielten vastineet merkitsevät sanaa, laulua, puhetta tai kertomusta. *Vala* lasketaan kuuluvaksi vanhaan perintösanastoon.

► SKES 1975 *vala*; SSA 2000 *vala*; Aikio 2006a FUF 59 26–27.

valaa v. 'kaataa, valella; muotoilla (savesta, metallista tms.) kaatamalla muottiin' (1544) 6 esiintymää

- [A-I-541] wloswodhata sinun armos ylheldepein / **Wala** minun Sydhemen Taiualisella armolla
- [A-III-574-[VLT-3:54]] He ouat mös minun Pääni wedhellä **walanuet**

- [A-III-302-[PS-66:10]] Sille sine Jumala olet meite coetellut / ia **valanut** / ninquin Hopia **waletan**.

Verbillä on etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä, ja mahdollisia vastineita on myös volgalaiskielissä. Se on alkuaan tarkoittanut yleisesti kaatamista. Muottiin kaataminen on keskeinen osa valamisprosessia, joten sana on siirtynyt tarkoittamaan ruukkujen, metalliesineiden, kynttilöiden tms. valmistamista muotissa kovettuvasta raaka-aineesta. Agricolalla *valaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ympärivalaa*.

► SKES 1975 *valaa*; SSA 2000 *valaa*; EES 2012 *valama*; Aikio 2015a SUSA 95 46; NES 2020 *valaa*.

valaista → valgaista

valaja s. 'valaja, tekijä, muotoilija' (myös kuv.) | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-173-[JES-64:8]] Me Loca olema / sine olet meiden **walaijan** / Ja me caiki olema sinun käsialas.
- [A-III-546-[JER-18:6]] Catzos / quin Sauu on **Walaiaans** käsīs / nin mös te Israelin Honesta / minun kädhesseni oletta.

Johdos verbistä (→) *valaa*. Agricolalla *valaja* esiintyy myös perusosana yhdyssanas-
sa (→) *savenvalaja*.

valapatto s. 'valapatto, väärän valan tekijä, valanrikkoja' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-33-[MT-5:33]] Taas te culitta / ette sanottu oli wanhoille / Ele wanno sinuas **walapatton** / mutta anna Herran sinun walas.
- [A-III-764-[MAL-3:5]] tadhon olla nopia Todhistiaia nijte Noitia / Horintekiein / ia **Walapattoin** wastian.

Substantiiveista (→) *vala* ja *patto* muodostettu yhdyssana. Rikosta tai rikollista merkitsevä *patto* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana. Sanavartalolla on vastineita kautta itämerensuomen, mutta sen etäisempi alkuperä on tuntematon.

► SKES 1962 *patto*; SSA 1995 *patto*; EES 2012 *patt*.

valapattoinen a. 'valapatto, valansa rikkova/rikkonut' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-763] coruihin quiskuttellut / pahat puhet ylesnostonut / wärin lain kieunyt / **walapattoijsexi** wsein itzeni wannonut / lijtot / märet ia rajat serckenyt ia sijrttenyt.
- [A-II-577-[1TIM-1:10]] nijlle Isenstappaille ia Eitinstappaille / nijlle Miehentappaille / Salawotesille / Pilteinraiskaille / Inhimistenwarcaille / Walectelijlle / **Walapattoitzille** / ia mite muta sencaltaista on quin site terueliste Opetosta wastian ombi
- [A-III-734-[SAK-5:3]] iocainen Warghas temen Kirian perest / hurscaxi Domitaan / ia caiki **Walapattoiset** temen Kirian perest Wighattomaxi Domitaan.

Johdos yhdyssanasta (→) *valapatto*.

valaskala s. 'valas, suuri kala, meripeto, merihirviö, Leviatan' | (1544) 15 esiintymää

- [A-I-179-[JON-2:2]] JA Jonas hwsı Herran henen Jumalans tyge **walascalan** watzast
- [A-II-56-[MT-12:40]] Jonas oli **walaskalan** watzas colme päiue ia colme öte
- [A-III-132-[1MS-1:21]] Ja Jumala loij swret **Walaskalat** ia caikinaiset eleueiset ia mateleuaiset eleimet / iotca wedhet mateleman tekeuet / *cungi* sisuns pereste
- [A-I-209-[PS-104:26]] Sielle hahdet culieskeluat / Sine **Walascalat** ouat / iotcas tehenyt olet / hānesse māssemāhen.

Substantiiveista (→) *kala* ja *valas* muodostettu yhdyssana. *Valas* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana eikä muussakaan vanhassa kirjakielessä ennen 1700-luvun loppua. *Valas* on vanha germaaninen laina. Sen kantagermaaniseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **χwala*-z, jota vastaa mm. nykyruotsin *val*. Yhdyssanaa *valaskala* on käytetty joko nykyisin valaina tunnettujen merinisäkkäiden tai sitten erityisten suurten, pelottavien kalojen ja meripetojen nimityksenä. Agricolan aikana uskottiin varsinkin syrjäisiltä merialueilta löytyvän monenlaisia merihirviöitä.

► Thomsen 1869 157; SKES 1975 *valas*; SSA 2000 *valas*; LÄGLOS 2012 *valas*; NES 2020 *valas*.

valeh → **valhe**

valehdella, valhehdella v. 'valehdella, puhua valheita' | (1544) 22 esiintymää

- [A-I-88-[MT-5:11]] Autuat oletta te cosca Inhimiset pilcauat / ia waijuauat teite? **Walehdellen** minun techteni
- [A-I-763] Mine olen wāren todhistuxen sanonut minun lehimeijsten wāstan / se on / Mine olen **walhedhellut** / pettenyt / wārin wannonut szosijon eli ystewydhen tedhen
- [A-II-438-[ROM-9:1]] TŌtudhen mine sanon Christusesa / ia en **Walechtele**
- [A-III-343-[PS-89:36]] Em mine tadho Daudin edes **waledhella**.

Johdos substantiivista (→) *valhe*, *valeh*.

valehelinen a. 'valheellinen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-572-[2TSS-2:9]] Jonga tulemus tapachtupi Perkelen waikutuxen ielkin / caikinaisten **walehelisten** Wākein ia Merckein ia Ihmettein cansa

Johdos substantiivista *valeh* (→ *valhe*).

valehteleminen s. 'valehteleminen, valheiden puhuminen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-644] Poistemma minun kielesten panetuxen tapa / **walechtelemisen** hempeys / ilkijen puhen nopsaus / ia caiki minun tompeludhen turhat teghot / paranna sinun hengelless.

Johdos verbistä (→) *valehdella*.

valehteleva *a.* 'valehteleva, valheellinen' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-404-[PS-120:2]] HERRA pelasta minun Sieluni nijste **Walecteleuista** suista / Ja wäriste Kieliste.

Verbin (→) *valehdella* partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

valehtelia *s.* 'valehtelija, valheidenpuhuja' | (1544) 25 esiintymää

- [A-I-317-[SIIR-51:2-3]] Ja olet minun Rumin cadhotuxest / pahain kielden pauloista / Ja **valehtelian** hwlist päästenyt
- [A-II-594-[TIT-1:12]] Ne Cretalaiset ouat aina **walechteliat** / pahat Pedhot ia laiska watzat.
- [A-III-358-[PS-101:7]] Falskit Inhimiset em mine pidhe minun Honessani / Ei **walecteliat** menesty minun tyköneni.

Johdos verbistä (→) *valehdella*.

valella *v.* 'valella, kaataa (nestettä)' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-382] Se niuckas rumis päästettin / ia woiteilla se **waleltijn** / ionga he kärit linahan / ia cohta padella saluattin

Johdos verbistä (→) *valaa*.

valettu *a.* 'valettu, valamalla tehty; valeltu, kasteltu' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-462] me temen coleuaisen lihan ymbericannam / ia sinun armos rickaudhen **valetu**is saui astijois
- [A-III-369-[PS-106:19]] He teit ydhen Wasican Horebis / ia cumarsit site **valettuta** Cuua.
- [A-I-385] Terue te laupiahimat meiden wapattaijan silmet / meiden edhesten kynelille **valetudh**.

Verbin (→) *valaa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

valgaista, valgasta *v.* 'valaista, loistaa, kirkastaa' (myös kuv.)
(1544) 8 esiintymää, myös Westh (*valaista, valgaista*)

- [A-II-108-[MT-28:1]] Mutta Sabbathin peiuen Ehtona / ioca rupesi **walgaiseman** toista Sabbathin peiue / tuli Maria Magdalene / ia se toinen Maria / näkemeeen Hauta.
- [A-II-31-[MT-5:15]] Eike mös he ylessytyte kyntelete / ia pane wacan ala / mutta kynttelialghan päle / **walghaseman** caikillen nijllen / iotca hoones ouat.
- [A-I-677] O HERRA Jesu Christe / sine se ijancaikinen walkeus / ioca pimeydhese **walghaijse** / ioca synnin öön ja ciaki [!] pimeydheth carkotat
- [A-III-717] hen meihin hengens puhalsi / taidhot ia toimet **walghaisi**.

Vanhaan perintösanastoon kuuluvaan *valkea*-sanueeseen liittyvä johdosverbi. Samaa vartaloa edustava, rakenteellisesti samanlainen *valaista* on astevaihteluvariantti, joka ei esiinny Agricolan kielessä itsenäisenä verbinä vaan ainoastaan perusosana yhdysverbeissä (→) *ylesvalaista*, *ylesvalasta*, jonka variantteina esiintyvät myös (→) *ylesvalgaista*, *ylesvalgasta*, *ylesvalkaista*.

► SKES 1975 *valkea*; SSA 2000 *valo*¹; NES 2020 *valaista*.

valgastaa → valgastettu

valgastettu *a.* 'valkaistu, valkoiseksi kalkittu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-88-[MT-23:27]] te wlcokullatudh / ette te oletta **walghastettudhen** Hautain caltaiset / iotca wlco caunissa näkyuet / mutta siseld ouat teynens Colutten luita / ia caike riettautta.

Verbin *valgastaa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sanan (→) *valkea* yhteyteen kuuluva *valgastaa* 'tehdä valkeaksi' ei esiinny Agricolalla persoonissa taivutena verbinä vaan ainoastaan partisiippina.

valgistaa *v.* 'valistaa, valaista, kirkastaa' (myös kuv.)
(1544) 27 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-III-421-[PS-139:12]] Sille eipe mös Pimeys suingan Pimeys ole sinun tykenes / Ja Öö **walghista** ninquin peiue / Pimeys on ninquin Walkius.
- [A-I-133-[NEH-9:19]] Et sine senwoxi heite ylenandanut corwesa sinun swren laupijudhes ielken / Ja piluen pilari eij loppunut heilde päijuelle / heite tielle sattamast / Eijke mös tulen pilari ööllä heite tielle **walghistamast** / iota mödhen he matkustit.
- [A-I-412] Tule Loija / pyhe hengi / sinun wscolises **walghista** / ne rinnat sinun armoijllas / teute iotcas loonnut olet.
- [A-II-682-[ILM-7:14]] Ja mine wastasin Henelle / HErra / sinepe sen tiedhet. Ja hen sanoi minulle / Neme ouat iotca tulit swresta Waiuasta ia ouat heiden Waatens pesnyet / ia ouat ne **walghistanuet** Caritzan Werese.

Johdos samasta vartalosta, jota edustaa (→) *valkea*. Samaa merkitsevä (→) *valistaa* on saman verbin toinen astevaihteluvariantti. Agricolalla *valgistaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ympärinsvalgistaa*.

valgistaja *s.* 'valaisija, valistaja' (kuv.) | (1544) 2 esiintymää, myös Westh

- [A-I-407] Pyhe hengi Inhimisten **walghistaija** / Perca meiden iulman mielen pimeydheth
- [A-I-615] Elken Moses minulle puhuco taica iocu Prophetista / mutta paramin sine puhu HERRA Jumala / puhaltaija ja caikein Prophetain **walghistaija**

Johdos verbistä (→) *valgistaa*.

valgistua v. 'tulla valoisaksi, kirkastua' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-706-[ILM-18:1]] JA sitelehin mine näin toisen Engelin alastuleuan Taiuahast / iolla oli swri woima / ia Ma **walghistui** henen Kircaudhestans.

Johdos verbistä (→) *valgistaa*.

valgistus s. 'valo, loisto, kirkastus' (kuv.) | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-414] LAijna meille / Ise caikiwaldias Jumala / ette sinun kircaudhes **walghistus** / meidhen pällen aijna paijstais
- [A-III-714] Itze Jumalan Poica Christus / quin on iocaitzen **Walgistus**.

Johdos verbistä (→) *valgistaa*.

valgittaa v. 'valaista' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-613-[2PT-1:19]] Meille ombi yxi wahua Prophetainen sana / Ja te hyuesti teette ette te sijte warin pidette / Ninquin yhdeste Kyntileste ioca **walgitta** pimees siasa / nincauuan quin Peiue walkene

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy nominiin (→) *valkea*.

valhe, valeh s. 'valhe, perätön, väärä väittämä t. tieto' | (1544) 77 esiintymää

- [A-I-95] MUijnen annettin Papille raha cosca Meno oli paha Pauin säty / ia wärä wscosijelun myrcky / ia Rumin pusco Wiettelys / ia **Walhe** iulki Quin Taiuan Owet kijnisulki
- [A-I-636] Ja ette me wäre Oppi / wäre wscos / ja **walehita** wstanrupeijsima / ja ette me heranuijsima Salawoteisa / haureuxisa / hoorudhesa / miestapos / murhasa
- [A-II-53-[MT-11:00]] ne mwdh / iotca **Walhen** Lapset ouat / ne ylencatzouat Jumalan Totudhen
- [A-III-691-[NAH-3:1]] WE sen murhalisen Caupungin / ioca teunens **Walechta** ia Röueyst ombi

Valhe ja *valeh* ovat saman sanan kaksi eri murrevarianttia. Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Sen alkuperä on epäselvä. Perinteisesti se on selitetty (→) *valaa*-verbin johdokseksi, mutta merkityksen kehitystä ei ole pystytty luotettavasti selvittämään. Verbi *valaa* on alkuaan merkinnyt nesteen tai nestemäisen aineen kaatamista tai laskemista, mutta sillä on eräissä sukukielissä, mm. karjalassa ja vepsässä, myös merkitys 'puhua pötyä'. *Vale* tai *valhe* olisi tällaisen toiminnan tulos. Tätä sukukielten merkitystä on kuitenkin epäilty nuoreksi käännöslainaksi venäjstä. Suomessa ei ole *valaa*-verbillä todettu valehtelemisen merkitystä. Toisaalta sitäkin on pidetty mahdollisena, että *vale* olisi johdos substantiivista (→) *vala*.

► Vilkuna Vir. 1965 380; SKES 197 *valhe*; Koivulehto 1998a SUST 228 244; SSA 2000 *valhe*; EES 2012 *vale*; NES 2020 *valhe*; Etymologiadata 2022 *valēh*.

valheenpuhuja s. 'valehtelija' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-580-[1TIM-4:2]] Nijnnen cautta iotca Wlconkullasudhes **Walhenpuhuiat** ouat / ioilla Omatundo on Poltinraudalla merkittu

Substantiiveista (→) *valhe* ja (→) *puhuja* muodostettu yhdyssana.

valheensaarnaaja s. 'valheiden julistaja' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-675-[MIK-2:11]] Jos mine olisin yxi Lipilari / ia **Walhensarnaia** / ia sarnaisin / quinga heiden pidheis iopuman ia runduman / sencaltainen olis telle Canssalle souelias Propheta.

Substantiiveista (→) *valhe* ja (→) *saarnaaja* muodostettu yhdyssana.

valheensuu s. 'valheita puhuva suu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-298-[PS-63:12]] Mutta se Kuningas iloitzepi Jumalas / Joca henen cauttans wanno / se cunnioitetaan / Sille ne **walhenswdh** pitte kijnitukittaman.

Substantiiveista (→) *valhe* ja (→) *suu* muodostettu yhdyssana. Se on sananmukainen käännös Lutherin ilmauksesta *Lügenmeuler* (yks. *Lügenmaul*).

valhehdella → **valehdella**

valheus s. 'valheellisuus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-314-[SNL-30:8]] Epeiumalaudhen / ia **walheuden** anna caucana minusta olla / Kieuhytte / ia Rickautta äle minun anna / Anna waijwoin minulle hengen elatos

Johdos nominista (→) *valhe*. Agricolan kielessä *valheus* lienee tilapäinen johdos, mutta sama johdos tunnetaan eräissä pohjoisissa murteissa merkityksessä 'valhe, rikos'.

► SKES 1975 *valhe*.

valistaa v. 'valaista, loistaa, säihkyä; valaista hengellisesti, kirkastaa' (1544) 27 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-131-[NEH-9:12]] Ja sine satoijt heite päijuelle piluen pilaris / Ja Öelle tulen pilaris / heille tiete **walistaman** / ionna he matkustit
- [A-III-689-[NAH-2:3]] Henen Wäkeuens Kiluet ouat ruskiat / Henen Sotawäkens vloscatzo / ninquin Purpura / henen Rattans **walistauat** ninquin Tuli / coska sotaan mennen / Heiden Speitzins häilyuet.
- [A-I-247-[LK-2:2-3]] Sille minun silmeni ouat nehnyet sinun terueydes / ionga sine walmistit caiken Canssan kasuon eten. Walkehun pacanita **walistaman** / ia sinun canssas Israelin cunniaksi.

- [A-II-245-[JH-1:9]] Se walkeus oli yxi totinen walkeus / ioca **walista** caiki Inhimiset iotca tehen Mailman tuleuat.
- [A-I-188-[4MS-6:25]] HERRA **walistakon** caswons sinun pälles / Ja olcon sinun armolinen

Johdos samasta vartalosta, joka sisältyy nominiin (→) *valkea*.

valistaja → **valgistaja**

valistos s. 'hengellinen) valaistus, valistus' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-407] JUmalä caikiwaldias / ioca temen peijuen pälle / sinun wscolistes sydhemet / pyhen hengen **walistoxxella** / opetit
- [A-III-246-[PS-27:1]] HERRA on minun **Walijstoxen** ia minun Terueydhen / ketä mine pelken?

Johdos verbistä (→) *valistaa*.

valita v. 'valita, ottaa vaihtoehtojen joukosta' | (1544) 9 esiintymää, myös Westh

- [A-I-511] Me tutkim ja rucolem sinua coctolises neurydhes / ettes sinun Henges laupiudhen cautta / meite sinun Canssaxes **walita** ja omasta tadhoijsit / meite henesse hengelisexj Israelixi wdhistaijsit
- [A-II-211-[LK-14:7]] Mutta hen sanoi Wierahille wertauxen / coska hen merckitzi quinga he **walitzit** ylimesi istuimita
- [A-III-278-[PS-48:0]] Hen Paican **walitzi** / cussa olis

Verbillä on vastineita kautta itämerensuomen. Sanavartalo on vanha germaaninen laina. Lähtömuodoksi on rekonstruoitu kantagermaanin **waljan-*, jonka myöhempiä edustajia ovat esim. ruotsin *välja* ja saksan *wählen* 'valita'.

► SKES 1975 *valita*; SSA 2000 *valita*; LÄGLOS 2012 *valita*; EES 2012 *valitsema*; NES 2020 *valita*.

valitos, -us s. 'valittaminen, valittajaiset, valitus, valituspuhe' (1544) 27 esiintymää, myös Westh

- [A-I-299-[PS-102:0]] neijn me Radholiset **walitoxxem** Herran edhes wlgoswodhattakam.
- [A-II-333-[AP-8:2]] Ja mutamat Jumalan pelkeueiset Miehet coriasit Stephanin / ia pidhit swren **Walituxen** henen ylitzens.
- [A-III-534-[JER-7:16]] Mutta ele sine rucuele temen Canssan edeste / ia ele ycten **Walitosta** eike anomista edestooco

Verbistä (→) *valittaa* johdettu teonnimi, joka voi viitata fyysisen ja henkisen tuskan esilletuomiseen sekä havaittujen epäkohtien esittämiseen.

valitositku s. 'valitusitku' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-750-[SAK-12:11]] Silloin pite swren **Walitosidkun** oleman Jerusalemis / ninquin se oli liki Hadadrimon / sijnä kedhos Megiddos.

Substantiiveista (→) *valitos* ja (→) *itku* muodostettu yhdyssana.

valitosveisu s. 'valitusvirsi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-649-[AM-5:1]] CWlcat te Israelin Honesta / näite sanoia / Sille minun teuty temen **Walitosweisun** teiden ylitzen nosta.

Substantiiveista (→) *valitos* ja (→) *veisu* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät kahdesti myös sanaliittona, joka rakenteensa perusteella on luokiteltava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 117.

valitseminen s. 'ylentäminen, ylemmydentunto' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-528] hywe se minullen on HERRA / ettes minun neuritit / ette mine oppisin sinun wanhurscaudhes / ia caiki sydhemen **walitzemiset** / ia ylpeydhel poisheittesin /

Verbistä (→) *valita* johdettu teonnimi. Agricolan sana on käännös latinan sanasta *elatio*.

► Gummerus 1947 305.

valitsia s. 'ennustaja, joka osaa valita sopivat päivät' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-460-[JES-2:6]] Mutta sine olet sinun Canssas / sen Jacobin Honen / laskenut menne. Sille he enemin rickouat / quin ne Iteläiset / ia ouat Peiuein **Walitziat** / Ninquin ne Philisterit

Verbistä (→) *valita* johdettu tekijännimi *valitsia* esiintyy Agricolalla osana sanaliittoa *päiväin valitsia*, joka tarkoittaa 'ennustajaa'. Ennustaja tiesi etukäteen, mitkä päivät ovat hyviä ja mitkä pahoja, ja osasi valita sopivat päivät eri tarkoituksiin. Agricolan Rukouskirjassa on tähän liittyviä ennustustaulukoita (MAT I 36–37).

valittaa v. 'valittaa, äännellä tuskasta; esittää (sanallinen) valitus' (1544) 22 esiintymää, myös Westh

- [A-I-119-[JOEL-1:13]] SOnnustakat teiten / ia **walittakat** te Papit / Parcukat te Haltarin palueliat / Menget templin siselle / ia leuäitkete säckeise
- [A-III-213] Coolludhen hautijn Rooca wietin / ioissa **walitin** / parghutin ia idketin.

- [A-III-289-[PS-56:0]] Ette Daud oli mucalaisten seas ia ei iulghenut sielle puhua eli iotakin **walitta** Saulit watan. Senteden cutzupi hen itzens tesse Mykexi Mettisexi.

Verbillä ei ole varmoja vastineita sukukielissä. Sitä on arveltu sekä omaperäiseksi johdokseksi että skandinaaviseksi lainaksi, jolloin vertailukohteeksi sopii norjan *våla* 'valittaa, ulista'. Toisaalta *valittaa* voi johdokseksi kuulua yhteen kipua tai kolo- lotusta merkitsevän *valo*-sanana kanssa (esim. luuvalo), joka on germaaninen laina. Tällöin se olisi samaa juurta kuin nykyruotsin *kval* 'kärsimys, tuska'. Agricolan *valittiin* 'valitettiin' on konsonanttivartaloinen passiivimuoto.

► SKES 1975 *valittaa, valo*; Hakulinen 1979 319; SSA 2000 *valittaa*; LÄGLOS 2012 *valittaa, valo*; NES 2020 *valittaa*.

valittaja s. 'valittaja, valitusten esittäjä' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-669-[JUD-1:16]] Neme ouat Napisiat ia **Walitaiat** / omain himoins ielkin wael dauaiset.
- [A-II-669-[JUD-1:00]] **Walitaiat** Ei coskan nin Kieu quin he tactouat / he taitouat caiki Asiat Domita / souitta ia asetta / ia ei miten heite tydhyte

Johdos verbistä (→) *valittaa*.

valittamisest *adv.* 'valitettavalla tavalla' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-633-[JOEL-1:11]] Wina surkiasti seisopi / ia Oliu **walittamisest**. Peldomiehet Honosta vloscatzouat / Ja ne Winatarhanmiehet parcuuat

Verbin (→) *valittaa* teonnimijohdokseen *valittaminen* perustuva adverbi, joka muodoltaan on ilmeisesti loppuheittoinen elatiivi. Adverbi on käännös Lutherin ilmauksesta *kleglich* (*kläglich*).

valittavainen a. 'valittava, vaikertava' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-692-[NAH-3:13-R]] Waimoixi) Epeileuet / heicot / surkiat / **walittauaiset** / Nin quin Syndymisen Kiwus

Johdos verbin (→) *valittaa* partisiippimuodosta *valittava*.

valitus → **valitos**

valitusveisu → **valitosveisu**

valjas, valjaat s. 'valjaat, ratsun varustus' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-755-R] Ne Orichten **Waaliat** / Aseit / Cattilat ia mud sen Templin calut / merkitzeuet Jocaitzen Christilisen Sädyn / Wirgat ia Menot

Sanalla on vastineet melkein kaikissa lähisukukielissä. Se on ilmeisesti balttilainen laina, vaikka onkin kiistanalaista, mistä sanasta se tarkalleen ottaen on lainattu.

► SKES 1975 *valjas*; Sköld 1982; SSA 2000 *valjas*; Junttila 2015 105; NES 2020 *valjaat*.

valjastaa *v.* 'valjastaa, kiinnittää hevosen ajovarustukset' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-674-[MIK-1:13]] Sine Caupungi Lachis / **waliasta** Rattan eteen Wiret Orijt / ia mene matkas.

Johdos substantiivista (⇒) *valjas*.

valjeta *v.* 'valjeta (päivä), tulla valoisaksi, kirkkaaksi' (myös kuv.) | (1544) 3 esiintymää

- [A-II-390-[AP-27:33]] Ja quin peiue rupesi **walkeneman** / nin Pauali heite caiki neuuoi / ette heiden piti Roca ottaman
- [A-I-406] LAijna caikiwaldias Jumala / ette sinun kirckaudhes päijste / meiden pällen **walkenis**

Johdos samasta vartalosta, josta on muodostettu adjektiivi (⇒) *valkea*.

valkea, valkia, valkee *a.* 'valkoinen, vaalea; valoisa, kirkas, valaistu' (1544) 56 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-II-680-[ILM-6:2]] Ja mine näin / ia catzo / yxi **walkea** Ori / ia ioca istui henen pälens / piti Joutzen. Ja henelle annetin yxi Crunu / ia hen wlosmeni woittaman ia saaman woiton.
- [A-I-730] Sine olet se **walke** Lammas / Perkelen coijrudhen yltzewoijttaija
- [A-II-672-[ILM-1:15]] henen Pääns ia Hiuxens olit **Walkiat** ninquin **walkiat** Willat / ia ninquin Lumi.
- [A-III-323-[PS-78:15]] Ja hen talutti heite ylipeiue Piluelle / ia coco ööte **walkialla** Tulella.
- [A-II-202-[LK-11:34]] Silme ombi Rumin Kyntele / Coska sis sinun silmes olis yxikertainen / nin sinun coko Rumis tulepi **walkiaxi**. Mutta ios se paha olis / nin mös sinun Rumis ombi pimije.

Sanavartalolla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se kuuluu vanhaan perintösanastoon. Nykykielessä tavallisempi johdos *valkoinen* ei esiinny Agricolan kielessä lainkaan, ja se on muussakin vanhassa kirjakielessä *valkeaa* harvinaisempi.

► SKES 1975 *valkea*; SSA 2000 *valkea*; NES 2020 *valkoinen*.

valk|ee, -ia *s.* 'tuli; salama; valo' | (1544) 4 esiintymää

- [A-II-235-[LK-22:56]] Coska nyt yxi Pica näki henen **walken** tykene istuuan / ia catzoi iuri henen pälens ia sanoi / Temeki oli henen cansans.
- [A-I-812] Wariele meite herra wedhen ja tulen hädheste / Pitkeijsen **walkiasta** ia rackeista.

- [A-I-298-[PS-90:8]] Sille meiden pahateghot sine asetat etehes / Meiden tundemattomat Synniit **walkiahan** sinun Caswos ethen.

Substantiivi *valkee*, *valkia* on sama sana kuin adjektiivi (→) *valkea*, *valkia*, *valkee*. Vaarallisena pidetyn tulen nimityksenä se on eräänlainen kiertoilmaus, joka tunnetaan lähinnä suomen läntisissä murteissa.

► Tuomi Vir. 1966 98–106.

valkeus, **valkius**, **valkehus** s. 'valo, valkeus, kirkkaus' (myös kuv.)
(1544) 245 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-II-268-[JH-8:12]] Taas puhui Jesus heille ia sanoï / Mine olen Mailman **Walkeus** / ioca minua seura / ei hen Pimeydes Waella / Mutta hen saapi Elemen **Walkeiun**.
- [A-I-143-[JER-31:35]] Nijn sano HERRA / ioca andapi awringoisen / **walkeudhexi** päijjuellen / Ja Cuun / ia Tächdet heiden culkemisens ielken Öellen walkeudhexi
- [A-I-247-[LK-2:3]] minun silmeni ouat nehnyet – – **Walkehun** pacanita walistaman / ia sinun canssas Israelin cunniaksi.
- [A-III-260-[PS-36:10]] Sille sinun tykenes on se eleue Lädhe / ia sinun **Walkiudhesas** me walkiudhen näemme.
- [A-III-150-[JH-12:36]] Joca pimies waelda / ei hen tiedhe cuhunga hen mene. Wskocat **Walkeuden** päle / nincauan quin **walkeus** teille onopi / Senpäle / ette te madhaisit olla **walkeuden** Lapset.

Johdos samasta vartalosta kuin adjektiivi (→) *valkea*, *valkia*, *valkee*.

valku¹ s. 'selko, todistus' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-694-[HAB-E:0]] Mutta ette monicadhat Kiriät / Habacuchist mainitzeuat / henen wieneexi Judean maalda sille Prophetal Danielille rooca Babiloniahan sijnä Fangiuxes / eipe sille ole ychten perustus eli **walcu**.

Johdos samasta vartalosta, joka on adjektiivissa (→) *valkea*, *valkia*, *valkee*. Se on käännös Lutherin sanasta *Schein* (weder Grund noch *Schein*). Sana edustaa ilmeisesti valoa merkitsevän (→) *valku*-sanan vertauskuvallista käyttöä.

valku² s. 'valo(isuus)' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-517-[JES-60:20]] Sinun Auringoises ei pidhe sillen laskeman / eike sinun Cuus **walkuans** cadhottaman. Sille HERRAN pite sinun ijancaikisen Walkiudhes oleman

Johdos samasta vartalosta kuin adjektiivi (→) *valkea*. On mahdollista, että Agricolan esiintymän oikea lukuasu on *valkku*. Valkealan murteessa *valkku* esiintyy tulen merkityksessä, mutta myös *valkuainen* tunnetaan murteissa laajalti tulen tai salaman nimityksenä.

► SKES 1975 *valkea*.

valkua *v.* 'valaista, loistaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-689-[NAH-2:4]] Raattat Caduilla wieriuet / ia kitiseuet / matkoista / He **walcuuat** ninquin plusut / ia kieuuat toinen toistans ohitzen / ninquin pitkeisen leimaus.

Johdos samasta vartalosta kuin adjektiivi (→) *valkea*. Välitön kantasana voi olla substantiivi (→) *valku*.

wallalans *adv.* 'irti, valloillaan, vapaana' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-390-[AP-27:41]] Ja coska me tulima ydhen Niemen tyge / nin he Hahden louckasit / ia Hahden kieula iei Carin päle lijckumat seisoman. Mutta castari **wallalans** tuli aaldoin wäest.
- [A-II-412-[ROM-E]] Ninquin / coska iocu Mies coole / nin Waimo ombi **wallalans** / ia nin molomat toinen toisestans ouat eroitetut
- [A-II-413] Nin mös Liha wati ia ano Henge watan / ia tachto olla itze **wallalans**.

Substantiivin (→) *valta* omistusliitteellinen adessiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Agricolalla muoto on länsimurteiseen tapaan yksiköllinen, mutta nykykielessä käytetään monikollista vaihtoehtoa *valloillaan*.

walla|lens, -llen *adv.* 'valloilleen, irti, vapaaksi' | (1544) 5 esiintymää

- [A-II-237-[LK-23:17]] Sille henen piti ioca Juhlana pästemen heille yhden **wallalens**.
- [A-II-131-[MK-7:35]] Ja cochta Aukesit henen coruans / Ja henen kielens sidhe tuli **wallalens** / ia puhui selkiest.
- [A-I-851] mine sen saman ninquin ydhen eleuen ijancaikisen Jumalisen lahian ja annon cautta / wskon cansa tulen kircastettuxi / colemasta ylesheräytetyxi / synniste wapahaxi / ja ilolisexi ja lodhutetuxi / omassatunnossa **wallallen** ja irstaxi.
- [A-III-514-[JES-58:6]] Laske ne **wallalens** iotcas wärydhella sitonut olet.

Substantiivin (→) *valta* omistusliitteellinen allatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Agricolalla muoto on länsimurteiseen tapaan yksiköllinen, mutta nykykielessä käytetään monikollista vaihtoehtoa *valloilleen*. Agricolan muodossa *wallallen* on yksikön 1. persoonan loppuheittoinen omistusliite, kaikki muut esimerkit edustavat 3. persoonaa.

vallata *v.* 'vallata, ottaa valtaansa, pitää valtaa, olla vallassa' (1548) 6 esiintymää, myös Westh

- [A-III-588-[HES-34:4]] Ne Exyueiset eipe te iellenshakenuet / Ja site Hucutettu eipe te etzinyet. Waan angarast ia haartaast te oletta heiden ylitzens **wallaneet**

- [A-II-25-[MT-2:22]] Mutta cosca hen cwli ette Archelaus **waldasi** Judeas henen isens Herodesen sijas / pelkesi hen sinne menne.

Johdos substantiivista (→) *valta*. Hieman laajemmassa merkityksessä esiintyy myös (→) *vallita*.

Vallinmaa → Vaalinmaa

vallita v. 'vallita, pitää valtaa, olla vallassa; olla vallalla; estää' | (1544) 45 esiintymää

- [A-I-696-[1KN-3:7]] sine asettit sinun paluelias / minun Isen edheste **wallitzeman** ja hallitzeman
- [A-III-370-[PS-106:41]] Ja ylenannoi ne Pacanoiten käsihin / Ette ne ylitze heiden **wallitzit** / iotca heite wihasit.
- [A-II-432-R] Nin cauan quin Armo **wallitze** / nin Omatundo ombi wapah / ia ahdistia syndije Lihassa. Waan cussa ei ole Armo sielle syndi **wallitze** / ia Laki Omantunnon domitze.
- [A-II-336-[AP-8:36]] Ja quin he waelsit tietä mödhen / tulit he yhden Wedhen tyge. Ja se Rahanhaltia sanoi / Catzos tesse on Wesi / mike **wallitze** ettei mine castetta?

Johdos substantiivista (→) *valta*. Osittain samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *vallata*.

valmis a. 'loppuun saatettu, valmis; valmistautunut, halukas, taipuvainen, suostuvainen' (1544) 58 esiintymää, myös Westh

- [A-I-199-[PS-33:9]] Sille cosca hen sanopi / nijn tapachtupi / ios hen keske / io se on **walmis**.
- [A-II-510-[2KOR-9:4]] Senpäle cosca ne Macedoniasta tuleuat minun cansani / ia ei leudhe teite **walmissa** / ettei silloin me (em mine sano te) häpiehen tulisi sencaltaisest kerskamisesta.
- [A-III-291-[PS-57:8]] **Walmis** ombi minun Sydhemen / Jumala / **walmis** ombi minun sydhemen / ette mine weisaisin ia kijtteisin.
- [A-I-531] Sinun armos taruitan / ia wiele swrta armoki / ette loondo woijtetaijsijn / ioca henen noorudhestans on aijna **walmis** pahutehen

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Sitä on arveltu vanhaksi omaperäiseksi sanaksi tai germaaniseksi lainaksi, mutta näitä selityksiä ei yleensä hyväksytä. Sen alkuperä on toistaiseksi tuntematon.

► SKES 1975 *valmis*; SSA 2000 *valmis*; LÄGLOS 2012 *valmis*; NES 2020 *valmis*.

valmistaa v. 'valmistaa, tehdä valmiiksi; laittaa, varustaa valmiiksi' (1544) 179 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-III-671-[JON-4:6]] Mutta HERRA Jumala **walmisti** ydhen Curbitan / se casuoi Jonan ylitze

- [A-I-104-[PS-95:5]] Sille henen ombi Meri / Ja hen on sen tehnyt / Ja henen kädhense ouat sen Carckian **walmistanet**.
- [A-II-84-[MT-22:4]] Sanocat cutzutuille / Catzo / mine **walmistin** minun atrian / minun härckenä ia söttiläni ouat tapetut / ia caiki ouat **walmistetut** / Tulcat häihin.
- [A-II-379-[AP-23:30]] Ja quin minulle ilmoitettijn sijte Wäghymisestä / ionga Juttat henelle **walmistit** / nin mine cohta lehetin henen sinun tyges

Johdos adjektiivista (→) *valmis*. Agricolalla *valmistaa*-verbin partisiippimuoto *valmistettu* esiintyy myös perusosana superlatiivisessa yhdysadjektiivissa (→) *ylenvalmistettu*.

valmistaminen s. 'valmiiksi varustaminen etukäteen' | (1548) 1 esiintymää

- [A-II-290-[JH-14:00]] Quitengi tietke teille Taiuahas Eleme Ilo / ia ijancaikinen Cunnia coco Seuracunnan cansa oleua. Jossa tosin monet Asuin siat ouat minun **walmistamiseni** cautta.

Johdos verbistä (→) *valmistaa*.

valmist[us, -os s. 'valmistaminen, tuottaminen' | (1548) 3 esiintymää

- [A-III-181-[MT-27:62]] Mutta toisna päiuene ielken **Walmistuxen** peiuen cokounsit Pappein pämiehet / ia Phariseuset Pilatusen tyge
- [A-II-509-[2KOR-8:19]] hen ombi mös sääty Seurakunnilda oleman meiden Matka Cumpanina tesse Hyuesseteghossa / ioca meiden cautta wlostoimitetaan HERRan cunniaksi / ia teiden Hyuen mielen **walmistoxen** ylistoxexi.

Johdos verbistä (→) *valmistaa*. Variantti *valmistus* esiintyy Agricolalla ainoastaan vakiintuneissa ilmauksissa (→) *valmistuspäivä* tai *valmistuksen päivä*.

valmistuspäivä s. 'sapatin aattopäivä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-239-[LK-23:54]] Ja se oli **Walmistuspeiue** / ia Sabbathi rupeis siseltuleman.

Substantiiveista (→) *valmistus* ja (→) *päivä* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla kahdeksan kertaa sanaliitoksi kirjoitettuna, jolloin ne on luokiteltava luontaisiksi yhdyssanoiksi. Lisäksi Agricolalla esiintyy yhdyssanan rinnalla vakiintunut sanaliitto *valmistuksen päivä*.

► Toropainen 2017 51, 117.

valo → **valu**

valpas *a.* 'valpas, valmistautunut, tarkkaavainen, vireä' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-505] pidhe meite aijna raijtina / ia caikijn Töijhin **walpahana** / toiijmelissa / wisahana / nopsana
- [A-II-608-[IPT-4:7-8]] Nin olcatta sis raitijdh ia **walpat** Rucoleman.
- [A-II-675-[ILM-3:2]] Ole **walpas** ia wahuista nihte muita iotca coolemallans ouat.

Johdos verbistä (→) *valvaa* 'valvoa'. Virossa esiintyy äännehistoriallisesti odotuksenmukainen adjektiivijohdos *valvas*, ja sama adjektiivi on mainittu myös Renvallin sanakirjassa 1826. Asuun *valpas* on voitu muodosta *valvas* päästä analogisesti sillä tavoin, että sanansisäinen *lv*-yhtymä on tulkittu normaalin astevaihtelun mukaisen heikon asteen edustajaksi ja tämän uudeksi vahva-asteiseksi vastineeksi on luotu *lp*-yhtymä (vrt. esim. *salpa* : *salvan*).

► SKES 1975 *valvoa*; SSA 2000 *valpas*; NES 2020 *valpas*.

valta *s.* 'voima, mahti, herruus; hallintovalta, vallanpitäjät; lupa, valinnanvapaus, tahto; hallinta' | (1544) 156 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-II-669-[JUD-1:25]] Sen Jumalan / ioca yxinens Wisas ombi / meiden Wapactaian / olcohon Cunnia / ia Maiestati / ia **Walda** / ia Woima / nyt ia caikes ijancaikisudhesa
- [A-I-198-[PS-9:20]] Ylesnouse HERRA / etteij Inhimiset **walda** saijsi
- [A-III-599-[DAN-7:27]] Mutta Waldacunda / wäki ia woima coco Taiuan alla / pite sen Corkeiman Canssalle annettaman. Jonga Waldakunda ombi ijancaikinen / ia caiki **walda** pite hende palueleman ia cwleman
- [A-III-176-[JH-19:10]] Nin sanoi Pilatus henelle / Etkös miten minulle puhu? Etkös tiedhä ette minulla ombi **walda** sinua ristin naulita / ia minulla ombi **Walda** sinua päste?
- [A-II-439-[ROM-9:21]] Eikö Sauenwalaijalla ole **walda** / ydhesta pystyste tehdhä / yxi Astia cunniaksi / ia sen toisen häpijexi?
- [A-II-388-[AP-27:15]] ia quin Haxi **waldan** otettin / ia ei woinut Tulen tedhen oijetta / nin me laskima sen cwlkeman Twlen haltun.

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **walda* edustavat esim. nykyruotsin *våld* ja tanskan *vold* 'väkivalta'. Agricolalla *valta* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *esi-valta*, *kuninkaanvalta*, *mielivalta*, *omamielivalta*, *väkivalta*.

► Thomsen 1869 157; SKES 1975 *valta*; SSA 2000 *valta*; LÄGLOS 2012 *valta*; NES 2020 *valta*.

valtainen *a.* 'täynnä valtaa ja voimaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-341-[PS-89:13]] Sinulle ombi **waldainen** Käsiuarsi / wekeue on sinun kädhes / ia Corkia on sinun Oikiakätes.

Johdos substantiivista (→) *valta*. Agricolalla *valtainen* tai tämän heikkoasteinen variantti *vallainen* esiintyvät myös perusosana yhdyssanoissa (→) *itsevallainen*, *omavaltainen*, *väkivaltainen*.

valtakunta s. 'valtakunta, maa hallinnollisena kokonaisuutena, kuninkaan tai muun hallitsijan alainen alue; Jumalan valtakunta' (myös kuv.)
(1543) 538 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-III-599-R] Nin ouat sijte Romarein **Waldacunnast** / kymmenen tullut / Quin on / Siria / Egipti / Asia / Gretia / Italia / Gallia / Hispania / Aphrica / Germania / Anglia
- [A-I-106-107] Ja me rucoelma – – Ettes Somen Makunnan / ia coko Rotzin **waldakunnan** holhoijsit / Rauhan / Rawinon / ia Elatoxen annaijsit
- [A-I-118-[JER-1:9]] Catzo / Mine panen sinun tenepeijuen ylitzen Canssain / ia **waldakundain** / ette sine ylesröwet / ia ödhyttet / haijottat ia cadottat / rakennat ia istuttat
- [A-O-11-[MT-6:9]] Pyhetty olkon sinun nimmes. Lehestulkon sinun **waldacunnas**
- [A-II-55-[MT-12:28]] Mutta ios mine Jumalan Hengel perchelet wlgosaian / Nin tuli Jumalan **waldacunda** teiden tygene.

Substantiiveista (→) *valta* ja *kunta* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla 11 kertaa sanaliittona, joka on rakenteensa perusteella katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi. *Kunta* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana vaan ainoastaan useiden yhdyssanojen jälkiosana (esim. *hiippakunta*, *maakunta*, *seurakunta*). *Kuntaa* on arveltu sekä ikivanhaksi perintösanaksi että germaaniseksi lainaksi, ja molemmilla selityslinjoilla on kannatusta edelleen. Agricolalla *valtakunta* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *lähi valtakunta*, *taivaanvaltakunta*.

► Thomsen 1869 129; Karsten 1915 142–143; SKES 1958 *kunta*; UEW 1988 206; SSA 1992 *kunta*; LÄGLOS 1996 *kunta*; Aikio 2006a FUF 59 15–17; EES 2012 *-kond*; Toropainen 2017 51, 117; NES 2020 *kunta*.

valtamies s. 'hallitsija, hallitusmies, mahtimies' | (1543) 31 esiintymää, myös UpsK

- [A-O-22] Ise Caikiwaldias Jumala / anna meille catumus / ia elemen parannus / teuden vscon / toiuon / ia rackaudhen / ia ole meiden **waldamiesten** / awlinen ia armolinen
- [A-I-656] Rackahat Christusen ysteuet / Rucolcam nyt achkerasti caikein Sätöin edheste / Ensin Christilisen Keijsarin edheste / Kuningasten / Herrain / Päruchtinasten / **waldamiesten** / Rikin Radhin / edheste
- [A-II-64-[MT-14:00]] Neliesruchtinas) Judean makunda oli iaghettu Nelien Walla ala / Senteden cutzuttin iocainen **Waldamies** Tetrarchaxj / se on Neliesruchtinas.
- [A-III-175-[MT-27:15]] Mutta iuhlana piti **waldamies** tauans ielkin heillen ydhen Fangin pästemen iota he anoit.

Substantiiveista (→) *valta* ja (→) *mies* muodostettu yhdyssana.

valtaus s. 'vallanpito, hallintovalta' | (1548) 2 esiintymää

- [A-I-620] cosca hen yleshäreytti henen colemasta / ia asetti henen istuman oijkeallens taijuahisa / ylitze caikein **waldaudhen** / wäkewydhnen / Herraudhen / ja caiken sen / quin nimitte taijtahan
- [A-II-543-[EF-6:12]] Sille eipe meille sota ole Liha ia Werta Wastan / waan Peruchtinaita ia **Waldautta** wastan / se on / mailman HERroi wastan

Johdos verbistä (→) *vallata*.

valtiainen a. 'vaikutusvaltainen, mahtava' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-231-[PS-17:10-R]] Lihauans) se on Ne swret ia **waldiaijset**.

Substantiivista (→) *valtias* johdettu adjektiivi. Agricolan *valtiainen* on käännös Lutherin adjektiivista *gewaltig*.

valtias¹ s. 'hallitsija' | (1548) 2 esiintymää, myös Westh

- [A-II-584-[1TIM-6:15]] Jonga aijalansa meille osottapi se autuas / ia se ainoa **waldias** / se Kuningaidhen Kuningas / ia se caikein Herrain HERRA
- [A-III-651-[AM-5:16]] Senteden sanopi se HERRA Jumala Zebaoth / se **waldias** / Jocaitzes Gatuissa pite Weparcu oleman

Johdos substantiivista (→) *valta*. Samaa sanaa käytetään myös adjektiivina. Periaatteessa *valtias* voisi olla kokonaisuudessaan germaaninen laina, mutta johdokselle sopivaa lähtömuotoa ei ole pystytty osoittamaan. Agricolalla ja muissa 1500-luvun lähteissä *valtias* esiintyy useimmiten perusosana yhdyssanoissa (→) *kaikkivaltias*, *suurivaltias*.

► LÄGLOS 2012 *valtias*.

valtias² a. 'mahtava, vaikutusvaltainen' | (1551) 3 esiintymää, myös Westh

- [A-III-263-[PS-37:35]] Mine näin ydhen Jumalattoman / sangen ialon ia **waltian** / ia wlosleuitti itzens ia wihotti / ninquin yxi Laurberinpw.

Johdos substantiivista (→) *valta*. Samaa sanaa käytetään myös substantiivina. Periaatteessa *valtias* voisi olla kokonaisuudessaan germaaninen laina, mutta johdokselle sopivaa lähtömuotoa ei ole pystytty osoittamaan. Agricolalla *valtias* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *kaikkivaltias*, *suurivaltias*.

► LÄGLOS 2012 *valtias*.

valtikka s. 'hallitsijan sauva; hallitsijan sauvan symboloima valta' | (1544) 18 esiintymää

- [A-I-374] Roghon he panit ketees **waltican** edheste / Cumardholla poluella sine teruetettin

- [A-II-632-[HEB-1:8]] Sinun Waldacunnas **Waltica** / ombi Oikiudhen **Waltica**.
- [A-III-745-[SAK-10:11]] Ja Henen pite sen achtan Meren lepitze kieumen / ia ne Meren allot lömen / ette caiki Wirdhat poisquiuaisit. Silloin se prami Syrias pite alettaman / ia se **Waltica** Egyptis lackaman pite.

Johdos substantiivista (→) *valta*.

► SKES 1975 *valta*; SSA 2000 *valta*; NES 2020 *valtikka*.

valu s. 'valo' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-149-[MK-13:24]] Mutta nijne peiuine / temen waiwan ielken Auringoisen pite pimiemen / ia cuu ei anna henen **waluuans**

Agricolan *valu* on periaatteessa sama johdos kuin nykysuomen *valo*, joka mainitaan ensi kertaa Maskun Hemmingin virsikirjassa 1605. Sanan alkuperää on selitetty kahdella tavalla. Se on voinut syntyä *valko*-, (→) *valkea*-sanana heikkoasteisista taivutusmuodoista, tai sitten se kuuluu samaan yhteyteen kuin adjektiivi *vaalea*, jolla on murteissa myös lyhytvokaalisia *valea*-tyyppisiä variantteja. Sekä *valkea*-että *vaalea*-sanalle on esitetty vastineita etäsukukielistä, ja on mahdollista, että ne kuuluvat keskenään etymologisesti yhteen, vaikka niiden muoto-opillista suhdetta ei olekaan voitu yksityiskohtaisesti selvittää. Vartaloita pidetään joka tapauksessa vanhaan perintösanastoon kuuluvina.

► SKES 1975 *vaalea*, *valkea*, *valo*¹; Koski 1983 55–56; SSA 2000 *valo*¹.

valvaa v. 'valvoa, pitää silmällä, olla valppaana' | (1548) 9 esiintymää, myös Westh

- [A-III-168-[MT-26:41]] **waluacat** / ia ruckolcat / ettei te langeisi kiusauxen
- [A-II-167-[LK-2:8]] Ja Paimenet olit samas Paicakunnas **walwadhen** Pellola laumans Ylitze / iotca wartioitzit öölle heiden Carians.
- [A-II-590-[2TIM-4:5]] Mutta **walua** sine caikisa asijoisa / Keste waiuoisa / tee yden Euangeliumin Sarnaijan Töö / toimita teudhelisesta sinun Wircas.

Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä, ja se esiintyy myös suomen murteissa. Alkuperä on epäselvä. On mahdollista, että se liittyy etymologisesti (→) *valaa*- ja *valua*-verbeihin, sillä murteissa *valvaa* voi tarkoittaa myös 'olla avoinna, jäätymättä' vedestä puhuttaessa. Lisäksi siitä on käytössä johdoksia kuten *valvake*, *valvanne*, *valvanto*, *valvas*, jotka tarkoittavat sulaa, jäätyvätöntä kohtaa vesistössä.

► SKES 1975 *valvoa*; SSA 2000 *valvoa*, *valvanne*; EES 2012 *valvama*; NES 2020 *valvoa*.

valvaminen s. 'valvominen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-809] Auta ette me sen saman paastolla / coctolisella rauinolla / waatteilla / modholisella sängylle / **waluamisella** / ia soueliaksi hywihin töijhin saattetajisima.

Johdos verbistä (→) *valvaa*.

valveis *adv.* 'valveilla' | (1551) 1 esiintymä

- [A-I-372] Matkoisa sine näännyt / **Walweis** / Nelghies / ia Janos sine laichduit

Verbin (⇒) *valvaa* *valve*-tyyppiseen johdokseen perustuva adverbi, joka muodoltaan on loppuheittoinen inessiivi. Johdos *valve* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana, mutta se tunnetaan etenkin savolaismurteissa merkityksessä 'valveillaolo-aika'. Nykysuomessa *hereillä* ja *valveilla* esiintyvät pelkästään paikallissijaisina adverbina, mutta eivät tavanomaisina substantiiveina *here* ja *valve*. Adverbityypillä on vastineita myös lähisukukielissä, joten se on ilmeisesti kantasuomalaisista perua.

► Karlsson 1957 161–163; SKES 1975 *valvoa*.

valveus *s.* 'valvontavuoro, vartiovuoro' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-64-[MT-14:00]] Wartius eli **walueus**) Muinein Öö iaghattijn neliehen Wartiahan / ia cullakin oli colmet hetki.

Johdos verbistä (⇒) *valvaa*.

valvo *s.* 'valvominen; vartiovuoro' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-600-[IPT-E]] Nelienese cap. Hen opetapi Liha waiuaman / raitiudhella **waluolla** / cochtudhella / rucuxilla / ia Christusen pinan muistolla heitens lodhuttaman ia wahuistaman.
- [A-III-571-[VLT-2:19]] Ylesnouse ölle ia hwdha / vloswodhata sinun Sydhemes Ensimeises **waluos** HERRAN eteen / ninquin Wettä

Johdos verbistä (⇒) *valvaa* tai (⇒) *valvoa*.

valvoa *v.* 'valvoa, olla hereillä; olla valppaana; pitää silmällä, vartioida; huolehtia, pitää huolta' | (1544) 52 esiintymää, myös Westh

- [A-I-682] AUta meite HERRA **waluojsam** / ketke meite maatesam / ette me **waluojsima** Christusen cansa / ia rauhasa lepeijsima.
- [A-I-254] **Valuo** sijs / Rucole aijna. Se piru ialghas alapaijna.
- [A-II-493-[IKOR-16:13]] **Waluoca** / seisoca Uskossa / prwcatka teitenne wrohollisesta
- [A-I-144-[BAR-2:9]] Ja Herra ombi **waluonut** meiden ylitsem pahudhen polest / ionga hen meiden ylitsem on saattanut
- [A-III-558-[JER-31:28]] Ja quin mine **waluoin** heiden ylitzens / ylesiurittaman / repimen / raateleman / cadhottaman ia rangaiszeman. Nin minun mös pite **waluoman** heiden ylitzens / rakendaman ia istuttaman / sanopi HERRA.

Johdos verbistä (⇒) *valvaa*.

valvominen s. 'valveillaolo' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-449-R] holhocat) se on / Elket ylitze mären teiden Rumistan pijnatko ylelisen pyhyden **valuomisen** / paaston / ia waiuan cansa / ninquin vlconcullatut tekeuet.

Johdos verbistä (→) *valvoa*.

vanha a. ja s. 'vanha, iäkäs, jonkin ikäinen; toista aiempi; käytetty; entinen, entisaikainen; iältään vanha (erit. viisas ja arvostettu) henkilö' (1543) 162 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-1] Oppe nyt **wanha** / ia noori / joilla ombi Sydhen toori. Jumalan keskyt / ia mielen / iotca taidhat Somen kielen.
- [A-II-330-[AP-7:23]] Mutta quin hen oli neliäkymmende ajastaica **wanha** / tuli henen mieleens / ette hen tactoi etzie henen welijens Israelin lapsia.
- [A-I-327] Monicadat Lyhikeiset Rucouxet / Molimist Testamentist / **Wanhast** ia wdhest.
- [A-II-45-[MT-9:17]] Ei kengen mös pane torecta wijna **wanhoin** leilein / mwtoin leilit pacachtauat
- [A-I-520] Wdhista mös HERRA / meiden se Syndijen Rumis / ia se **wanha** Inhiminen iellens loo sinun armosas
- [A-III-116-[MAL-3:4]] Nin heiden pite HErralle wfframan roocawffri wanhurscaudhesa / Ja Judan ia Jerusalemin Roocawffri pite HErralle kylle kelpaman / niniquin **wanhanagi** aicana
- [A-III-547-[JER-18:18]] eipe Papit taidha Laisa exye / eike nijlle **wanhoille** neuuo pwtu

Sanalla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se kuuluu vanhaan perintösanastoon. Sanalle ehdotetut germaanisiet lainaetymologiat eivät ole saaneet kannatusta.

► SKES 1975 *vanha*; UEW 1988 813; Koivulehto 1999b 221–222; SSA 2000 *vanha*; LÄGLOS 2012 *vanha*; EES 2012 *vana*; NES 2020 *vanha*.

vanhantaa v. 'vanhentaa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-643-[HEB-8:13]] Sijne quin hen sanopi / Usi / **wanhansi** hen sen entisen / mutta ioca nyt wanheni ia wanhenepi / se ombi lesne loppuansa.

Johdos joko verbistä (→) *vanhata* tai suoraan adjektiivista (→) *vanha*.

vanhast, -i adv. 'ennen vanhaan' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-253] NInquin Israel kersi **wanhast**. Palio waijua / monest pacanast. Herran Lain / ja Menon tedhen. Iotca mös tunsit Herran kädhen.

- [A-I-163-[JUDIT-9:11]] wlgosojenna sinun Käsiwardhes / ninquin **wanhasti** / ja mwrenda wihoijliset sinun woijmas cautta

Adverbina käytetty elatiivimuoto tai adverbijohdos nominista (→) *vanha*.

vanhata *v.* 'vanheta, vanhentua, tulla vanhaksi' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-257-[PS-6:8]] Minun Moton on muuttunut mwrheni tedhen / ia on **wanhannut** / Sille mine adhistetaan ymberins.
- [A-I-302-[PS-102:27]] Ne pite catoman / Mutta sine pysyt / Ne caiki pite **wanhaneman** ninquin waate / Ne mwttuat ninquin pucuwaate / cosca sine heite mwttet.
- [A-III-525-[JES-65:22]] heiden Käsialans pite **wanhaneman** minun Uloswalittudheni tykene
- [A-II-308-[JH-21:18]] coskas **wanhanet** / nin sine wlosoijenat kädes / ia toinen sinun wöttepi / ia wiepi cuhunga et sine tadhö

Johdos adjektiivista (→) *vanha*.

vanhemat, vanhemmat, vanhamat *s.* 'vanhemmat, isä ja äiti; esivanhemmat' (1544) 43 esiintymää

- [A-I-109-[5MS-32:7]] aijattele mite hen teki esijsedhen cansa. Kysy Iseldes / ia henen pite sinulle ilmoijttaman / ia sinun **wanhemiltas** / nin he sinulle sanouat.
- [A-III-17] **Wanhemat** ouat Lastensa päruchtinat.
- [A-I-705] JUmala caikiwaldias / laupias HERRA / ia Ise / sine ioca tadhöt sinun ielkehes meite palio cunnioijtzeman / meiden **wanhembatime** / Eijke se mös wehin ole Jumalasis töijse / **wanhembaiden** terueydhen edheste sinun hywuyttes rucoella
- [A-II-129-[MK-7:5]] Sijtte kysyt henelle Phariseuset ia Kirianoppenuet / Mixei sinun Opetuslapses waella **wanhembadhen** sädhyn ielkin / mutta pesemettemille käsille söuet Leiuen?
- [A-II-586-[2TIM-1:3]] Mine kijten Jumalata / iota mine paluelen hamasta minun **Wanhamistan**

Adjektiivin (→) *vanha* komparatiivimuoto, jota käytetään tavallisesti monikollisena isän ja äidin yhteisnimityksenä ja joskus myös yleisempänä esivanhempien nimityksenä. Agricolalla *vanhemmat* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *esivanhemmat*.

vanhenevainen *a.* 'vanheneva, ikääntyvä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-310-[PS-71:0]] Eipe telle Psalmilla Esipuhet ole / Ette se ombi sen **wanheneuaisen** Seurakunnan Rucous / ettei hen / Wanhudhens wicain teden / quin usko / Toiuo / Rackaus / ia mwdh Auudh taipuuat / Jumalalda poishylieteisi.

Verbin (→) *vanheta* partisiippimuodosta *vanheneva* johdettu adjektiivi.

vanhentua *v.* 'vanheta, tulla vanhaksi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-262-[PS-37:25]] Mine olin Noori / ia **Wanhenuin** / ia en ikenens nähnyt site Wanhurskast ylenannetuxi / eike henen Siemenens Leipe etziuen.

Johdos joko verbistä (→) *vanheta* tai suoraan adjektiivista (→) *vanha*.

vanheta *v.* 'vanheta, tulla vanhemmaksi t. vanhaksi' | (1548) 7 esiintymää

- [A-II-643-[HEB-8:13]] Sijne quin hen sanopi / Usi / wanhansi hen sen entisen / mutta ioca nyt **wanheni** ia **wanhenepi** / se ombi lesne loppuansa.
- [A-III-500-[JES-51:6]] Maa ninquin Waate **wanhene**

Johdos adjektiivista (→) *vanha*. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *vanhentua*.

vanhmainen *s.* 'johtava arvohenkilö, kansan vanhin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-380-[AP-24:1]] Viden peiuen ielkin alaslexi Ananias se Ylimeinen Pappi / **wanhimaisten** ia sen Seluekieleuen Tertullin cansa. Jotca menit Maanwanhiman tyge / Paulita wastan.

Adjektiivin (→) *vanha* superlatiivimuodosta johdettu substantiivi.

vanhin *s.* 'kansan, kaupungin, suvun tms. johtava arvohenkilö; (mon. myös) vanhemmat, esivanhemmat' | (1544) 75 esiintymää

- [A-III-152-[MK-11:27]] Tulit henen tygense Pappein pämiehet ia Kirian oppenuet / ia Canssan **wanhimat**
- [A-I-119-[JOEL-1:14]] Pyhitteket ychtä Paastho / Cutzucat Seura ychten / Cogotkat ne **Wanhimat** / ia caiki maakunnan asuuaijset / teiden HERRAN Jumalan hoonesen / ia hwtakat Herran tyghe
- [A-II-560-[KOL-3:20]] Te Lapset / olcatta cwliaiset **Wanhimbaine** caikisa cappaleisa. Sille se ombi Herralle hyuesti otolinen.
- [A-I-387] minun sucuni / ia **wanhimbaidhen** sielut / weliein / Sisarten / ystewein / ia wiholistein / ettes meite caikia hallitzisit / szoijellisit / warlelisit / ia pelastaisit

Adjektiivin (→) *vanha* superlatiivi, joka on kiteytynyt substantiiviksi. Sama muoto esiintyy myös tavanomaisena vertailumuotona. Agricolalla *vanhin* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *maanvanhin* ja monikollisena yhdyssanassa (→) *esivanhimmat*.

van|hurskas, vaan- *s. ja a.* 'vanhurskas, oikeamielinen, oikeudenmukainen; Jumalalle kelvollinen' | (1544) 239 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-259-[PS-7:10]] Anna nijnen Jumalattomaden pahuden sada yxi loppu / ia hallitze se **wanhurskas** / sille sine **wanhurskas** Jumala catzot Sydhemet ia munascuut.

- [A-I-203-[PS-34:22]] Pahuus pite tappaman sen Jumalattoman / Ja iotca site **wanhurscasta** wihauat / he sauat nuchten.
- [A-II-421-[ROM-1:00]] se tulepi Taiuahasta ilmei (mutoin ei caiki Mailma sijte miten tietei) Ettei yxiken Inhiminen **wanhurskas** ole Jumalan edes / Mutta caiki tynni ouat Jumalattomat / syndiset ia wäret / se on / Wihan lapset.
- [A-II-60-[MT-13:49]] Nein mös on tuleua Mailman lopusa. Tuleuat Engelit / ia poiseroittauat ne pahat **waanhurskaista**
- [A-III-41] me iellense same heidhet cunnialisesa / **wanhurskasa** ia coolemattomasa rumijsa.

Rakenteeltaan hämärtynyt yhdyssana, jonka alkuosa on adjektiivin (⇒) *vaka* heikkoasteinen genetiivimuoto (< *vagan*) ja jälkiosa (⇒) *hurskas*. Sana on ilmeisesti käännöslaina muinaisruotsin yhdyssanasta *rätvis* ”oikealla tavalla viisas”. Agricolan kielessä *hurskas* ja *vanhurskas* esiintyvät samoissa merkityksissä, mutta niiden merkitys on myöhemmin eriytynyt. Hämärtynyt rakenne osoittaa, että *vanhurskas* on tullut käyttöön jo ennen Agricolan aikaa. Tosin Agricolalla esiintyy kaksi kertaa myös pitkävokaalinen muoto *vaanhurskas*, jonka alkuosa on helpommin yhdistettävissä *vaka*-sanana heikkoasteiseen muotoon. Agricolalla sana esiintyy myös kaksi kertaa sanaliittona. Sana on ensisijaisesti adjektiivi, mutta sitä käytetään myös substantiivina.

► Hakulinen 1969 180–186; Toropainen 2017 118.

vanhurska|ta, -ttaa *v.* ’tehdä vanhurskaaksi t. Jumalalle kelvolliseksi’
(1548) 5 esiintymää

- [A-II-662-[JAK-2:24]] Nijn te sijs näette / ette Inhiminen Töiste **Wanhurskatan** / ia ei waiuoin Uskosta
- [A-II-662-[JAK-2:21]] Eikö Abraham meiden Isen Töidhen cautta ole **Wanhurskatettu** / coska hen Poiansa Isaachin Altarille wffrasi?
- [A-II-662-[JAK-2:25]] Samalmoto mös se Porto Rahab / eikö hen Töiste **Wanhurskattu** ole

Adjektiivista (⇒) *vanhurskas* johdettu verbi.

vanhurskatettu *a.* ’Jumalalle kelvollinen’ | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-627-[1JH-5:00]] hen tundepi ia ymmärdä henens oleuan / wedhen ia Hengen lepitze Christusen Weren ansion cautta / lunastetun / **wanhurskatetun** ia autuan.

Verbin *vanhurskattaa* (⇒ *vanhurskata*) partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

vanhurskaus *s.* ’vanhurskaus, oikeamielisyys, oikeus; kelvollisuus Jumalan edessä’
(1544) 395 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-II-34-[MT-5:00]] Phariseusten) Joinenga **Wanhurscaus** sejsoi waiuoin wlconaisis töise / ia wlconcullasudhes.

- [A-III-312-[PS-71:19]] Ja tosin Jumala sinun **Wanhurskaudhes** ombi sangen corkia / sine swrimat teedh / Jumala cuca on sinun wertaitzsēs?
- [A-III-226-[PS-11:8]] Sille HERRA ombi wanhurskas / ia racastapi **wanhurskautta** / ette heiden Casuons catzouat oikiudhen päle.
- [A-I-88-[MT-5:6]] Autuat ouat ne / iotca isouat / ia ianouat **wanhurskautta** / sille he rautetan
- [A-II-425-[ROM-3:26]] Ette hen telle aijalla osottais / sen **Wanhurskaudhen** ioca henen edhesens kelpa
- [A-III-513-[JES-58:2]] Minua tosin he iocapeiue etziuet / ia tactouat minun Teiteni tietä / ninquin se Canssa / ioca io **Wanhurscaudhen** tehnyt ombi / ia heiden Jumalans oikiutta ei ole ylenandanut

Johdos nominista (→) *vanhurskas*.

vanhurskauttaa *v.* 'todeta vanhurskaaksi; tehdä vanhurskaaksi' | (1548) 44 esiintymää

- [A-II-56-[MT-12:37]] Sille että sinun sanoistas sine **wanhurscautetan** / ia sinun sanoistas sine domitan.
- [A-II-401-[ROM-E]] Nin ette quin Usko ainoasta **Wanhurskautta** / ia saapi Hengen ia lustin wlkonaisijn hywijn Töihin / Nin epeusko mös ainoa syndeteke / ia yleskihoitta Lihan
- [A-III-122-[JES-53:11]] Minun paluelian se Wanhurscas / pite monda **wanhurscauttaman** / Sille ette hen candapi heiden synninse

Johdos joko substantiivista (→) *vanhurskaus* tai suoraan adjektiivista (→) *vanhurskas*. Verbi esiintyy kerran myös sanaliitoksi kirjoitettuna.

► Toropainen 2017 119.

vanhurskuus *s.* 'vanhurskaus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-529-[GL-5:5]] Mutta me odhotanme Hengese wskon cautta / sen **Wanhurskudhen** ielken ioca toiuottapa on.

Johdos nominista (→) *vanhurskas*. On mahdollista, että muodossa on painovirhe ja tarkoitettu sana olisi *vanhurskaus*.

vanhus → **vanhuus**

vanhuus, vanhus *s.* 'vanhuus, korkea ikä, elämän myöhäisvaihe; entinen (elämä); vanhus' (1544) 13 esiintymää

- [A-I-543] Kieuhys alasheite / Noruus ylescorghotta / **wanhuus** kieuriste / Saijraus taitta
- [A-I-84-[LK-1:36]] Ja catzos Elizabeth sinun langos / ombi mös raskas ychte poica / henen **wanhudhellans** / ia teme on nyt henelle cudhes cucaus / ioca sanotijn hedhelmettömexi.

- [A-I-544] sielle mös ne wanhat ouat / iotca **wanhus** woijmattomaxi teki
- [A-I-685] Anna etteij me / iotca widhoin sinussa Castehesta iellenssynnyme / risuijme sen wanhan Inhimisen / ja nyt wdhesta lodhut eijcoskan taas siihen **wanhuteen** langeisima
- [A-III-716] SIhen mös HERRA meillen anda Rumin Lahiat / quin cukin canda. Lapsest / Piltist / ia Norudhest / vrhost / Miehest / ia **Wanhudhest**.

Johdos adjektiivista (→) *vanha*. Ortografisista syistä on mahdotonta tietää varmasti, milloin toisen tavun vokaali ollut Agricolalla lyhyt ja milloin pitkä. Agricolan esiintymien joukossa on funktioltaan erilaisia johdoksia.

vannas s. 'auran vannas, auran terän kärki' | (1549) 3 esiintymää

- [A-III-110-[JES-2:4]] Silloin he lietizouat heiden Miecansa **wannaaxi** / ia heiden Keiheens Sirpiki.

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Sen alkuperä on kiistanalainen. Sitä on selitetty sekä germaaniseksi että balttilaiseksi lainaksi. Toisen tavun vokaalin osalta germaaninen vaihtoehto on uskottavampi. Sanan kantagermaaniseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **wagnasan-*, jota edustaa esim. nykynorjan murteellinen *vangsne*. Agricolan kaikissa esimerkeissä on geminaatta *-nn-* sanan sisällä, nykyinen *vantaan*-tyyppinen muoto on analogisesti syntynyt.

► SKES 1975 *vannas*; SSA 2000 *vannas*; LÄGLOS 2012 *vannas*; EES 2012 *vannas*; Junttila 2015 105.

vanne s. 'ruoskan jälki' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-383] cosca sine taijualinen Kuningas ristipuusa ripuit / Jumalisella rackaudhella / murhelisella sielulla / surckeimalla menolla / hemmestetuille taidoilla / lepitzepestetylle sydhemelle / wärisewille iäsenille / haawoittulla iholla / werisille **wandeille** / noroisijns wotauadhen reikein cansa

Sanalla on vastineita sekä itämerensuomessa että saamessa. Se on vanha germaaninen laina, jonka alkumuodoksi rekonstruoitu **wandi-z* tai **wandu-z* on johdettu verbistä **wenda-* 'vääntää'. Se on alkuaan tarkoittanut jotakin kaareksi tai renkaaksi väännettyä. Suomen murteissa *vanne* voi tarkoittaa myös köyden tai siteen ihoon jättämää painannetta.

► SKES 1975 *vanne*; SSA 2000 *vanne*; LÄGLOS 2012 *vanne*; NES 2020 *vanne*.

vannella v. 'vannoa, vannoskella' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-793] Auta etteij yxiken sinun Nimes cautta twrhan **wannelisi** / walechtelis / taicka keteken petteijsi.

Johdos verbistä (→) *vannoa*.

vann|oa, -ua *v.* 'vannoa, vakuuttaa, luvata valalla, luvata juhlallisesti' | (1544) 85 esiintymää

- [A-I-105-[PS-95:11]] Joijlle mine **wannoin** minun wihoijsani / Eij pidhe heidhen minun Lepohoni siselletuleman.
- [A-II-103-[MT-26:74]] Nin hen rupesi itzens sadhattelemaan / ia **wannoman** ettei hen tundenut site Inhimiste. Ja cocta cuckoi lauloi.
- [A-I-243-[JER-32:22]] Ja olet andanu heillen temen Maan / iongas heiden Isillens **wannonut** olit / ette sine heillen tadhoijt anda / yden Maan / iossa Reeska / ia honaija woota
- [A-III-298-[PS-63:12]] Joca henen cauttans **wanno** / se cunnioitetaan
- [A-III-520-[JES-62:8]] HERRA **wannoi** henen Oikiankädhens cautta / ia henen woimans Käsiuardhen cautta.

Verbillä on vastine useissa lähisukukielissä sekä saamessa. Juhlallisen lupaamisen lisäksi sana merkitsee monissa kielissä myös kiroilemista. Saamen vastine *vuordnut* viittaa siihen, että sanan kantasuomalainen muoto on ollut **varno-*. Tämä muisuttua läheisesti sitä germaanista sanuetta, johon kuuluu nykyruotsin *varna*. Tämä on muinaisruotsissa merkinnyt mm. 'pitää huolta, varoa, varautua' ym. Islannissa verbin vastine merkitsee 'pidättäytyä, kieltäytyä jostakin', ja sama merkitys on myös pohjoissaamen *vuordnut*-verbin vastineilla luulajan- ja piitimensaamessa. Itämerensuomessa konsonanttiyhtymä *-rn-* ei kuitenkaan normaalisti ole muuttunut *-nn-* geminaataksi, joten yhdistelmässä on äännehistoriallisia ongelmia. Toisen ja uskottavamman selityksen mukaan *vannoa* on hyvin vanha germaaninen tai esi-germaaninen laina, jonka alkumuodoksi on rekonstruoitu kunnioittavaa muistamista tai mainitsemista merkitsevä **wak^wna-* tai **wak^wnja-*. Tätä edustavat esim. keskialasaksan *gewagen* ja keskiyläsaksan *gewahen*. Selitys edellyttää, että outo sanansisäinen konsonanttiyhtymä olisi korvattu lainattaessa kantasuomen äännerakenteeseen paremmin sopivalla yhtymällä (*-tn-*), joka sitten olisi lainansaajakielissä kehittynyt normaalisti edelleen. Agricolalla *vannoa* esiintyy myös perusosana yhdyssverbissä (→) *yhteenvannoa*.

► Hellquist 1939 *varna*; SKES 1975 *vannoa*; Jussila 1998 *vannoa, vannottaa*; Koivulehto 1999d Kratylos 44 121; SSA 2000 *vannoa*; Aikio 2006b SUSA 91 12; LÄGLOS 2012 *vannoa*; EES 2012 *vanduma*; NES 2020 *vannoa*.

vann|ottaa, -uttaa *v.* 'vaatia, vannottaa, pakottaa t. kehottaa vannomaan; manata' (1544) 6 esiintymää

- [A-II-569-[1TSS-5:27]] Mine **wannotan** teite Jumalan cautta / ette te temen Epistolan annatte lukia caikein pyhein Welieni edes.
- [A-III-172-[MT-26:63]] Nin taas kysyi henelle se ylimeinen Pappi / Oleckos se Christus sen Hyuestisignatun poica? mine **wannotan** sinua Eleuen Jumalan cautta / ettes meille sanot ios sine olet Christus Jumalan poica.
- [A-I-792] Auta ette Inhimiset lackaijsit sinun Nimes cautta perkelite taicka mwita loondocappalita **wannuttamast**.

Johdos verbistä (→) *vannoa*.

vannominen s. 'vannominen, valalla vakuuttaminen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-34-[MT-5:00]] Caiki **wannomiset** ia walat ouat tesse kieltyt / iotca Inhiminen itzestens tekepi.
- [A-II-378-[AP-23:13]] Ja heite oli enämbi quin neliekymende Mieste / iotca temen **wannomisen** olit tehneet.

Johdos verbistä (→) *vannoa*.

vannottu, vannuttu a. 'vannottu (vala)' | (1548) 7 esiintymää

- [A-I-767] Sacramentins / sanansa / kirioijtuxensa / lupauxensa / ia **wannutun** walansa cautta
- [A-II-318-[AP-2:30]] Quin hen nyt yxi Propheta oli / ia tiesi ette Jumala oli henelle **wannotull** Walall luuanut / iotta henen Cupens hedhelimest pideis istuman henen Istuimens päle
- [A-II-641-[HEB-7:20]] Ja sitekin quin palio enembi on / ettei se ole tecty ilman **wannottu** wala / Sille ne tosin olit ilman **wannotu** Wala Papixi tecdhyt.
- [A-III-171-[MK-14:69]] Ja taas hen kielsi **wannotulla** walalla sanoden / Inhiminen em mine ole / enge mös tunne site inhimiste.

Verbistä (→) *vannoa* muodostettu partisiippi, jolla on erikoiskäyttöä *vala*-substantiivin määritteenä. Sanonta *vannotul(la) valalla* merkitsee 'valalla vannaen'.

vannua → **vannoa**

vannuttaa → **vannottaa**

vaota → **vakoa**

vapa, vapaa, vapah, vapade a. 'vapaa, oman tahdon mukainen, esteetön' (1544) 119 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-715] Ensin / ette meille olis **wapa** mieli pahudhen oppista ja myrckiste / ia rumis ruttotaudhin tartumisest ijrstassa
- [A-II-526-[GL-3:28]] Ei ole tesse Judeus eli Greki / Ei ole tesse Oria eli **Wapah** / Ei ole tesse Mies eli Waimo / Sille te oletta caikitynni yxi Christusesa Jesusesa.
- [A-II-532-[EF-E]] Ette caiki iotca sen päle vskouat / ne tuleuat Wanhurskaxi / waghaxi / eleuexi / autuaxi ia **wapaaxi** Laista / Synniste ia Colemasta.
- [A-II-412-[ROM-E]] Ninquin / coska iocu Mies coole / nin Waimo ombi wallalans / ia nin molomat toinen toisestans ouat eroitetut / Ei nin / ettei se Waimo madhaisi otta toista Mieste / Waan palio enämin / ette hen nyt esken **wapadhe** on toiselle Michelle Holemaan
- [A-III-375-[PS-108:7]] Ette sinun rackat Ysteues **wapadhexi** tulisi / Auta sinun Oikialla kädhelles / ia cwldele minua.

- [A-I-538] Sille ette palio paha tesse waijuasudhen laxos cochtaijauat /
iotca minua wsein – kietoijuat / etteij minulle olis **wapa** tygekieumys
sinun tyges

Laina muinaisvenäjän sanasta *svobod'*. Rakenteellisesti outoa perusmuotoa on yritetty mukauttaa suomen kieleen monella tavalla. Sama moninaisuus näkyy sekä Agricolalla että muussakin vanhimmassa kirjakielessä. Ortografisista syistä on usein mahdotonta erottaa *vapa*- ja *vapaa*-muotoja toisistaan, mutta osassa tapauksia on selvästi merkittyjä pitkiä vokaaleja. Lyhytvokaalinen nominatiivi *vapa* on ollut yleinen vielä 1800-luvulla, mutta taivutusmuodoissa (esim. *vapaan*) on vokaali jo tuolloin ollut pitkä.

► Kalima 1952 181; Plöger 1973 219–220; SKES 1975 *vapaa*; SSA 2000 *vapaa*; EES 2012 *vaba*; NES 2020 *vapaa*.

vapaaehto s. 'oma vapaa tahto' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-648-[AM-4:5]] suitzuttacat Hapatoxest kijtswffrixi / Ja sarnacat **wapaEdhon** wffrist / ia site tietteuexi tehket. Sille ninpe te sen kernasta pidhette / te Israelin Lapset / sanopi HERRA Jumala.

Adjektiivista (→) *vapa(a)* ja substantiivista (→) *ehto* muodostettu yhdyssana. Sama ilmaus esiintyy Agricolalla myös sanaliittona.

vapaamieli s. 'reippaus, ujostelemattomuus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-409-[ROM-E]] Sijnä v. Lugussa hen tule Uskon hedhelmehen ia Tecoon / Quin on Rauha / ilo / Rackaus Jumalan polen ia Inhimisten / irstaus / **wapamieli** / ia Wahua Toiuo murehesa ia kerssimises

Adjektiivista (→) *vapa(a)* ja substantiivista (→) *mieli* muodostettu yhdyssana, jonka mallina on ilmeisesti ollut ruotsin (GVB) *frijmodighet*.

vapaa mielinen a. 'reipas, ujostelematon' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-401-[ROM-E]] Mutta tekepi Inhimisen lustilisexi / ia **wapa mielisexi** / ninquin Laki waatipi.

Substantiivista (→) *vapaamieli* muodostettu adjektiivi. Agricolan ainoa esiintymä on kirjoitettu sanaliitoksi, mutta sen kantasana on kirjoitettu yhteen.

vapaasta, vapahasta adv. 'vapaasti' | (1544) 2 esiintymää

- [A-II-10-[UT-E]] Nin Christusella ombi nyt paraspooli / Oikius ia ylikäsi frijst ia **wapasta** Perkeleta wstan.

- [A-I-389] Sentedhen O HERRA caikiwaldias Jumala / cosca em me ymmerdhe / sinun runsauttas / ia sinun lahioijas – me itzem / ja caiki meiden omanna / **wapahasta** haltun annama

Adjektiivin (⇒) *vapa(a)*, *vapah* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

vapahatoin *a.* 'epäjalo, alhainen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-461-[1KOR-1:28]] Ja se quin oli **wapahatoin** / ia ylencatzottu Mailmasa / ne on Jumala wloswalinut / Ja se quin ei miten ole / Ette hen ne iotca ouat iotakin / turhaxi tekis.

Ilmeisen tilapäinen adjektiivijohdos, joka on muodostettu adjektiivista (⇒) *vapa(h)*. Se on käännös Lutherin adjektiivista *unedel* tai ruotsin (GVB) adjektiivista *oädhel*.

vapahdus, -os *s.* 'vapahdus, (myös hengellinen) vapautus; vapaus, vapauttaminen' (1544) 27 esiintymää, myös Westh

- [A-I-368] Christusen Pyhe kersimys / olcon meiden **wapadhus** / ette sen cautta / ilo meille olis walmistettu Taijwahijs
- [A-I-402] me rucolemma / ettes Taijwalisella lahijalla / sinun Canssas awttaijsit / ette he seke teudhelisen **wapadhoxen** saijsit / ette he mös ijancaikisetn elemen wlotuijsit
- [A-I-101-[HEB-10:19]] ETte meille / Rackahat weliet / on lupa ia **wapahdus** / sen pyheinpyhen sisellekieudhe / meiden HERRan Jesusen weren cautta
- [A-III-380-[PS-112:0]] Sydhemet Tuskissa wahwistetaan / ia **Wapadhus** ombi odhotettaua
- [A-II-411] Senteden ei se ole iocu Lihalinen **wapadhus** / ioca ei miten pidhe tekemen / Mutta sencaltainen **wapadhus** / ioca palio / ia caikinaisi teke / ia quin Lain manauxesta ia welgasta wapadhe on.

Johdos verbistä (⇒) *vapahtaa*. Ortorafisista syistä on mahdotonta tietää varmasti, onko joukossa myös *vapade*-tyyppisestä adjektiivivariantista (⇒ *vapa(a)*) muodostettuja johdoksia.

vapa|htaa, -ttaa *v.* 'vapahtaa, vapauttaa (myös hengellisesti), pelastaa' (1544) 174 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-200-[PS-33:16]] Eij Kuningasta auta henen swri sotawäkense / Eijke Sangari **wapadheta** henen ialolla woijmallans.
- [A-I-601] LAijna meille HERRA Jumala / ette me neinnen Sacramentein cautta / iotca me otima / madhaijsima caikista sielun ia rumin wighoijsta / **wapadhetta**
- [A-I-235-[JUDIT-16:4]] Hen sotipi Canssansa polesta / Ette hen meite **wapadaijsi** caikista meiden wiholisistam.

- [A-II-346-[AP-12:17]] Ja hen iutteli heille quinga Herra oli henen **wapachtanut** Tornista
- [A-III-645-[AM-2:15]] ioca on nopia ioxeman / ei pidhe poispäsemen. Ja iotca ratzastauat / ei pidhe Hengens **wapactaman**.
- [A-III-310-[PS-71:2]] **Wapata** minua sinun Wanhurskaudhes cautta / ia auta minua vlos / Callista sinun Coruas minun poleeni / ia auta minua.
- [A-III-295-[PS-60:7]] Ette sinun Ysteues **wapatuxi** tulisit / Nin auta nyt sinun oikialla Kädhelles / ia cwldede meite.
- [A-I-194] Eij sine wieroijnut neitzyden cocto miehus ottaden / **wapataxes** Inhimisten suku.

Johdos adjektiivista (→) *vapa(a)*, *vapah*, *vapade*. Variantissa *vapattaa* on tapahtunut lounaismurteille ominainen assimilaatio *ht > tt*. Kantasanan monimuotoisuuden takia myös johdosten asu vaihtelee, ja johdostyyppinä on ortografisista syistä mahdotonta erottaa luotettavasti toisistaan. Moninaisuus on jatkunut 1800-luvulle asti etenkin hallintokielessä. Verbi on jo ennen Agricolan aikaa saanut uskonnon erikoismerkityksen, vaikka samalla, samoin kuin kansankielessä myöhemminkin, on sen rinnalla esiintynyt myös muita, maallisia merkityksiä, esim. 'päästää vapaaksi, antaa vapaaseen käyttöön, vapauttaa toiseen tarkoitukseen'.

► Rapola 1966 247; SKES 1975 *vapaa*.

vapa|htaja, -ttaja s. 'vapahtaja, vapauttaja, pelastaja, lunastaja'
(1544) 90 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-244-[LK-1:47]] Ja minun hengen iloitze Jumalasa minun **wapattaiaasani**.
- [A-II-331-[AP-7:35]] Temen Mosesen ionga he kielsit ia sanoit / Cuca sinun on pannut Pämiehexi ia Domarixi? Sen ombi Jumala (ma mine) Pämiehexi ia **Wapattaiaxi** lehttenyt Engelin Kätte mödhen / ioca henelle ilmestui Pensahas.
- [A-I-120-[JER-14:8]] Sine olet Israelin Turua / ia **wapactaija** hädhen aijalla
- [A-III-42] Maasta sine olet tullut / ia maaxi sinun pite iellense tuleman / Jesus Christus sinun **wapahtaias** / pite sinun wimeisne peiuene ylesherättemen.

Johdos verbistä (→) *vapahtaa*, *vapattaa*. Jeesuksesta käytettynä *Vapahtaja* esiintyy erisnimen tapaan, mutta sana voi viitata myös maallisiin toimijoihin. Kristillisenä terminä *Vapahtajan* mallina on mahdollisesti ollut ruotsin *Frälsare*, joka perustuu 'vapaata, riippumatonta' merkitsevään *fräls*-sanaan ja tästä johdettu *frälsa*-verbiin. Agricolalla esiintyy kerran myös (→) *vapauttaja* Kristuksen epiteettinä.

vapahus → **vapaus**

vapatos, -us s. 'vapautus' | (1551) 8 esiintymää, myös UpsE

- [A-III-301-[PS-66:0]] On yxi Kijtossana moninaisten Seurakunnan ia Jumalisten **wapatoxest**. Ninquin mös tapactui sijnä Pumaies [!] Meres / coska hen Juttat sijte Tijrannist Pharaonist wapacthi.

- [A-III-379-[PS-111:0]] On Kijtossana Seurakunnan / Pappiudhen / Waldakunnan / Lain / **wapatoxen** Egiptist / Pässieisen Juhlan / Rauhan – – Ja sen Udhen ia ijancaikisen Testamentin teden.
- [A-III-661-[OB-E:0]] Nin asettapi Jumala tesse ydhen erinomaisen Prophetan / sencaltaisten tuijmain Pilcuriten ia Kiusaiadhen wasan / ia lohuttapi ne Murheliset – – lupauhel tuleuaisest Auust ia **wapautuxest**.

Johdos verbistä *vapattaa* (→ *vapahtaa*).

vapattaa → **vapahtaa**

vapattaja → **vapahtaja**

vapa|us, -hus s. 'vapaus, vapaana oleminen, riippumattomuus'
(1544) 36 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-650] HERRA Jumala / sinua me rucolema / ettes sinun Seurakunnas Rucouxet tygeslaskisit / ette cosca wiholiset olisit serietyt sinun Suus hengelle / Ja caiki exytyxet murhetomas ia Christilises **wapaudhes** sinua paluelis / Sinun racas poias.
- [A-I-235-[JUDIT-16:0]] Kijtossana / ia Judhittin weisu woijtton / ia Maakunnan **wapauxen** tedhen.
- [A-I-445] anna mös armolisesta meille terwehys / ia rauha / ette sinun Seurakunnas murhetoin sinua paluelis **wapahudhes** / cosca caikinaijset wastoinkieumiset / ia willityxet olisit estettyt
- [A-II-457] yxi heiste sen Hengelisen **wapaudhen** turhasi / ia otti henen Eitipolens auioxens.

Johdos adjektiivista (→) *vapa(a)*, *vapah*.

vapauttaa v. 'vapauttaa, päästää t. tehdä vapaaksi' | (1544) 15 esiintymää

- [A-I-229-[2SM-22:18]] Hen minun **wapauti** ialoimista wihoilisistan / ia nijste / iotca minua waijnosit / sille he olit minua wäkewemmet.
- [A-II-500-[2KOR-3:00]] Mutta se auattu HERRAN Casuo ombi iulkisesta tuta Jumalan Armo ia Hengi / ioca meite **wapautta** Laista / Bockstauista ia Henen tegoistans
- [A-III-581-[HES-13:21]] Ja tadhon teiden Niskatynyn rickirepie ia minun Canssani teiden käsisten **wapautta**

Johdos adjektiivista (→) *vapa(a)*.

vapauttaja s. 'vapahtaja' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-596-[TIT-3:6]] ionga hen wloswodhattanut on runsasti meiden pälen JEsusen Christusen meiden **Wapautaiän** cautta

Johdos verbistä (→) *vapauttaa*.

vapiseva *a.* 'pelosta vapiseva t. värisevä' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-320-[PS-77:0]] On Sangen Jalo Lohutos ia Oppi / quinga ne **wapiseuat** sydhemet / Jumalan wihan tundemisesta / pite heitens ylesoiendaman ia wahuistaman

Verbin (→) *vapista* partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

vapista *v.* 'vapista, täristä; pelätä (vapisten)' | (1544) 62 esiintymää, myös Westh

- [A-I-210-[PS-104:32]] Hen catzachta Maan pälle / nijn se **wapitze** / Hen rupe woorihin / nijn he switzeuat.
- [A-II-653-[HEB-12:21]] Ja nin hirmuinen oli se Näky / ette Moses sanoi / Mine olen hemmestynyt / ia **wapisen**.
- [A-III-551-[JER-23:9]] Minun sydhemen murendupi minussa / caiki minun Luuni **wapiseuat**.
- [A-I-574] Pudhastakan sinun henges minun Sydhemeni / ettege mine henen Taiualisen herkuhdensa / ia henen peudhes tyghe / iota Engelitki **wapitzeuat** / keluotoinna edheskeusi
- [A-II-614-[2PT-2:10]] Mutta caike enimesti ne iotca waeldauat Lihan ielkin saastaisa hijmoisa / Ja Herraudhen ylencazouat / tuimat / tylyt / ia eiuet **wapise** waldoia pilcata.

Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä. Sitä pidetään yleensä äänteellisesti motivoituna omaperäisenä muodosteena. Myös germaanista lainaetymologiaa on ehdotettu. Verbiin sisältyvä johdin esiintyy Agricolalla joissakin taivutusmuodoissa kahdessa eri asussa (*vapisen* t. *vapitsen*). *Vapista*-verbin rinnalla esiintyy myös heikkoasteisesta vartalosta muodostettu (→) *vavista*.

► SKES 1975 *vapista*; SSA 2000 *vapista*; LÄGLOS 2012 *vapista*; EES 2012 *vabisema*; NES 2020 *vapista*.

vapist|us, -os *s.* 'vapina, tärinä; pelko, pelon aihe' | (1544) 15 esiintymää

- [A-I-793] Auta etteij me meiden omantundon adhistoxisa / sydhemen **wapistuxisa** ia wijmeselle hetkelle / cosca meiden ombi coleminen / sinun pyhe Nimes wnhoctaijsi.
- [A-II-230-[LK-21:11]] ia swret maan **Wapistoxet** ioca paicas tuleman pite / Nelke ia Ruttotaudhit / ia mös Cauhistoxet ia swret Ihmet Taiuahast tapactauat.
- [A-III-278-[PS-48:7]] **Wapistos** ombi heite sielle käsittänyt / ia Adhistos ninquin Synnytteueisen.
- [A-III-256-[PS-34:5]] Coska mine HERRA kyselin / wastasi hen minua / ia pelasti minun caikista **wapistoxista**.

Johdos verbistä (→) *vapista*.

vapitseminen s. 'vapiseminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-734] ANna HERRA / ette mine sinun keskystes opetettuna / sinua pelghosa palvelisin / ja sinulle remuijtzisin **wapitzemisen** cansa

Johdos verbistä (→) *vapista*.

vapitsevainen a. 'vapiseva' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-700-[HAB-4:7]] Mine näin ne Etioperin Maiat murhectiuaiset / Ja ne Madianiterin teldat **wapitzeuaiset**.

Johdos verbin (→) *vapista* partisiipista *vapitseva*.

vapsainen s. 'ampiainen, herhiläinen' tms. hyönteinen (myös kuv.)
(1548) 6 esiintymää

- [A-II-119-[MK-3:00]] Beelzebub) on nin palio / Quin Isoikerueinen / **wapsainen** eli kerueisten Kuningas.
- [A-III-632-[JOEL-1:4]] Nimitein / Ette mite Rohomato ietti / site Sijuicot ylessöit / Ja mite Sijuicot ietit / site **Wapsaiset** ylessöit / ia mite **Wapsaiset** ietit / site Etanat ylessöit.

Sana on vanha balttilainen laina, jota nykyisissä balttilaiskielissä edustavat liettuan *vapsa* 'ampiainen, paarma' ja latvian *vapsene* 'ampiainen'. Sana on lainautunut kaikkiin itämerensuomalaisiin kieliin, joissa vastineet merkitsevät yleensä ampiaista, joskus myös mehiläistä, kimalaista tai puupistiäistä. Agricolan esiintymissä on ensi tavuun kirjoitettu aina lyhyt vokaali. Suomen murteissa sana voi esiintyä sekä lyhyt- että pitkävokaalisena. Agricolan *vapsainen* ei ole tarkka käännösvastine Raamatussa mainituille hyönteisille, jotka useissa tapauksissa ovat satoa tuhoavia sirkkoja.

► SKES 1975 *vaapsahainen*; SSA 2000 *vaapsahainen*; EES 2012 *vapsik*; Junttila 2015 96; NES 2020 *vaapsahainen*.

vara s. 'vara(t), omaisuus, rikkaus, varasto; mahdollisuus' | (1544) 16 esiintymää

- [A-I-21] Nyt elos leicka / ia Rihes tappa. taluen **waraxi** / pidhe hyue tapa.
- [A-II-74-[MT-18:25]] Ja ettei henelle ollut **wara** maxa / käski Herra henen myytä / ia henen emendens / ia lapsens / ia caiki mite henelle oli / ia maxetta.
- [A-II-204-[LK-12:19]] Ja sanon Sieluleni / Racas Sielu / Sinulle ombi swri **wara** monexi wodexi pandu / Lewä / söö / ioo / remuitze.
- [A-III-365-[PS-105:16]] Ja hen cutzui Nälän Maan päle / In poiswei caiken Leiuen **waran**.
- [A-II-23-[MT-1:00]] Häweiste) Se on / eipe hen tactonut hende häpijän saatta canssan eten quin henelle olis kyllä **wara** ollut / Lain ielkin.

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Se on vanha germaaninen laina, jonka alkuperäinen merkitys on ilmeisesti 'tuki, turva'. Lainanantajataholla on kuitenkin useita lainalähteeksi sopivia sanoja, jotka ovat sekaantuneet toisiinsa. Näitä edustavat esim. muinaisyläsaksan *wara* 'tarkkaavaisuus, suoja; osuus; oikeus käyttää jotakin hyväkseen', anglosaksin *waru* 'huolehtiminen, suoja; kauppatavara', keskialasaksan *ware*, nykysaksan *Ware* ja ruotsin *vara*, joilla kaikilla on merkitys 'kauppatavara'. Samaan yhteyteen kuuluvia verbejä ovat esim. keskialasaksan *waren* 'pitää silmällä, varoa' ja nykyruotsin murteellinen *vara* 'ottaa säilöön, ottaa varteen, varoittaa' ym. Itämerensuomen sanoihin sisältyy todennäköisesti eri-ikäisiä germaanisista ja skandinaavisista lainoista. Agricolalla *vara* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *hätävara*.

► SKES 1975 *vara*; SSA 2000 *vara*; LÄGLOS 2012 *vara*; EES 2012 *vara*²; NES 2020 *vara*.

varahan *adv.* 'varhain' | (1549) 3 esiintymää

- [A-III-172] Mutta homeneltan **warahan** coconsit caiki ylmeiset Papit / ia kirianoppenuat / ia Canssan wanhimat / siehen mös caiki Radhi / ia pidhit neuwo Jesusta watan hende surmataxens.

Balttilaisperäisestä, alkuaan 'aikaista' merkitsevästä murteellisesta *varas*-adjektivistä muodostettu yksikön instruktiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Kantabalttilaista alkumuotoa **vāras* edustavat liettuan *voras* ja muinaispreussin *urs*, jotka kumpikin merkitsevät vanhaa. Agricolan *varahan*-muodon rinnalla esiintyvät myös monikollinen (→) *varahin* sekä metateettinen (→) *varhan*.

► SKES 1975 *varhainen*; Koivulehto 1992b FS Rédei 302; Liukkonen 1999 SUST 235 151–152; SSA 2000 *varhainen*; EES 2012 *vara*¹; Junttila 2015 96; NES 2020 *varhainen*.

varahin *adv.* 'varhain' | (1544) 24 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-297-[PS-90:5–6]] Ninquin Roho / ioca sijs pijan lackamastu / Joca **warahin** cukosta / ia nopiasta quiwa / Ja Ecto polen poisleijckatan / ia quiwapi
- [A-III-219-[PS-5:3]] HERRA cwldele warahin minun Ändeni / **Warahin** hangitzen mine itzeni sinun tyges / ia sijte warinotan.

Balttilaisperäisestä, alkuaan 'aikaista' merkitsevästä murteellisesta *varas*-adjektivistä muodostettu monikon instruktiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Rinnalla esiintyy sama muoto yksiköllisenä (→ *varahan*). Agricolalla esiintyy samasta vartalosta myös metateettisia muotoja, joissa *-h-* on heittyntä toisen tavun alkuun (→ *varhan*).

► SKES 1975 *varhainen*; Liukkonen 1999 SUST 235 151–152; SSA 2000 *varhainen*; Junttila 2015 96; NES 2020 *varhainen*.

varaita *v.* 'pelätä, kunnioittaa' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-301-[PS-102:16]] Ette pacanat madhaijsit **waraita** sinun Nimees HERRA / Ja caiki Kuninghat Maan päälle / sinun Cunniatas.

- [A-I-227-[lis.DANC-0:91]] Caiki te iotca HERRA **waraijatte** / kijtteke Caickein Jumalten Jumalata / Cunnioittaka / ia ylisteke hende / ette henen Laupiudhens pysyis ijancaikisesta
- [A-I-449] me / quin sinun ylenpaltista Herrauttas **waraijame** / sinun armostas madhaijsima remuita

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on johdos substantiivista (→) *vara*.

► SKES 1965 *vara*¹.

varas → **vargas**

varastaa → **vargastaa**

varata v. 'huolehtia, varjella; varoittaa' | (1544) frekvenssistä ks. *vaarata*

- [A-I-560] Em mine mös epele enge **wara** / ette sinun wekeue sanas totisesta minun waijuasen synnisen pälle / teutetuxi tulisit
- [A-I-775] sijtte edhespein caikista synneiste itzeni cauatan / **waran** / warielen.
- [A-II-545] Mutta senwoxi ette ne falskit Apostolit ia Tecoinopettaijat / aina wsko wahingottauat / nin hen **warapi** heite sencaltaisista.
- [A-II-554] Toises Lugusa / Hen **warapi** heite Inhimisten Opetuxista iotca ouat aina Uskon wastahacoiset

Substantiivista (→) *vara* johdettu *varata*-verbi tunnetaan murteissa monissa eri merkityksissä, joihin kuuluu mm. 'muistuttaa, kehottaa, varoittaa'. Agricolalla *varata* ei esiinny merkityksessä 'hankkia etukäteen varaksi', joka on tavallinen sekä murteissa että nykyisessä yleiskielessä. Ortografisista syistä Agricolan *varata*-verbiä ei voi erottaa luotettavasti (→) *vaarata*-verbistä. Molemmilla on samoja merkityksiä, ja samoja lyhyt- (*wara*-) tai pitkävokaalisia (*waara*-) esiintymiä on kirjallisuudessa tulkittu molemmilla tavoilla. Tästä syystä esiintymien kokonaismäärä (9) on ilmoitettu vain *vaarata*-verbin kohdalla.

► Streng 1915 250–251; SKES 1975 *vara*¹.

var|gas, -as s. 'varas, varastaja' | (1548) 28 esiintymää

- [A-II-275-[JH-10:10]] Ei **Wargas** tule mwtoin quin wargastaman / ia tappaman / ia cadhottaman.
- [A-II-568-[1TSS-5:2]] Sille itze te ratki tiedhette / Ette se Herran peiue ombi tuleua ninquin **Warghas** ölle.
- [A-III-533-[JER-7:9]] Ja semmingi te oletta **Warcat** / Murhaiat / Horintekiet / ia Walapatot / ia szuitzutat Baalille.
- [A-III-635-[JOEL-2:9]] Heiden pite Caupngis ymberins aieleman / ia mwrin päle ioxeman / ia Honein siselkijpemen / ia ninquin **Varas** lepi Ackona siselkeumen.

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Se on vanha germaaninen laina, jonka kantagermaaniseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **varga*-z. Nykyruot-sissa tätä vastaa *varg* 'susi'. Sanan alkuperäisempi merkitys on ollut 'rikollinen, ryöväri', mutta skandinaavisissa kielissä sana on kehittynyt eläimennimeksi kierto-ilmauksena, kun ei turvallisuussyistä ole haluttu käyttää pelätyn pedon oikeaa nimitystä. Agricolan kielessä sanasta esiintyy kaksi heikkoasteista astevaihtelu-varianttia, joista *vargas* on yleisempi kuin *varas*.

► Thomsen 1869 158–159; SKES 1975 *varas*; SSA 2000 *varas*; LÄGLOS 2012 *varas*; NES 2020 *varas*.

var|gastaa, -astaa *v.* 'varastaa, rosvota, ryöstää' | (1543) 24 esiintymää

- [A-O-7-[2MS-20:15]] Seitzemes Ele **warghasta**.
- [A-II-36-[MT-6:20]] coghotcatta teillen rickaudet Taiuahas / cussa eike rooste / eike coit raiska / ia cussa warcat eiuet caiua / eike **warast**.
- [A-II-423-[ROM-2:21]] Nyt sine opetat muita / ia et sine itzes opeta. Sine sarnat Ei pidhet **warghastaman** / ia sine **wargastat**.
- [A-III-184-[MT-28:13]] Sanocat että henen Opetuslapsens tulit Öelle / ia **warghastit** henen / meiden matesam.

Johdos substantiivista (→) *vargas*, *varas*. Agricolalla *vargastaa* on yleisempi kuin *varastaa*.

varhaisen *adv.* 'varhain' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-334-[JES-33:2]] HERRA / ole meillen armolinen Sille me odhottamma sinun ielkes / Ole **warhaisen** meiden käsiwardem / Ja ole meiden Terueys tuscan aijalla

Yksikön instruktiivimuoto adjektiivista *varhainen*, joka ei esiinny Agricolalla it-senäisenä sanana. Periaatteessa muoto voi olla myös pitkävokaalinen illatiivi *varhaiseen*, mutta saman vartalon muut instruktiivimuotoiset adverbit puoltavat instruktiivitulkintaa. *Varhainen* on balttilaisperäisen murteellisen adjektiivin *varas* 'aikainen' metateettisesta vartalosta *varha*- (→ *varahin*, *varhan*) johdettu adjektiivi. Yksiköllisen muodon rinnalla esiintyy myös vastaava monikollinen adverbi (→) *varhaisin* sekä johtamattomasta vartalosta muodostettu (→) *varhan*.

varhaisin *adv.* 'varhain' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-231-[LK-21:38]] Ja caiki Canssa tuli **warhaisin** henen tygens Templijn hende cwleman.

Monikon instruktiivimuoto adjektiivista *varhainen*, joka ei esiinny Agricolalla it-senäisenä sanana. *Varhainen* on balttilaisperäisen murteellisen adjektiivin *varas* 'aikainen' metateettisesta vartalosta *varha*- (→ *varahin*, *varhan*) johdettu adjektiivi. Monikollisen muodon rinnalla esiintyy myös vastaava yksiköllinen adverbi (→) *varhaisen* sekä johtamattomasta vartalosta muodostettu (→) *varhan*.

varhan *adv.* 'aikaisin' | (1544) 16 esiintymää, myös UpsE (*varhain*)

- [A-I-296-[PS-88:14]] Mutta mine hwdhan sinun tyges HERRA / Ja minun Rucouxen tule **warhan** sinun etees.
- [A-III-185-[LK-24:22]] Ouat mös mwtomat Waimot meiste / meite peliettenet / iotca **warhan** amulla tulit Haudhalle / ia quin eiuet leutenyt henen Rumistans

Balttilaisperäisen murteellisen adjektiivin *varas* 'aikainen' metateettisesta vartalosta *varha-* (→ *varahan*, *varahin*) muodostettu yksikön instruktiivi, joka on kietytynyt adverbiksi. Periaatteessa muoto voi olla myös illatiivi (*varhaan*), mutta instruktiivitulunkintaa puoltaa se, että *varhan*-muodon rinnalla esiintyy yleisesti, ei tosin Agricolalla, selvästi instruktiivimuotoinen monikollinen *varhain*. Agricolalla *varhan* esiintyy myös perusosana yhdysadverbissa (→) *ylenvarhan*.

varista *v.* 'pudota' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-215-[PS-1:3]] Se ombi nin quin yxi istutettu Puu / wotauain oiain tykene / ioca henen hedhelmens andapi aialans Ja henen Lehdhens ei **varise**
- [A-III-173-[AP-1:18]] [Juudas] pacacti keskelte cactia / ia caiki henen siselyxen wlos **warisit**.

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on ilmeisesti muodostettu äännteellisesti motivoidusta omaperäisestä vartalosta. Agricolalla *varista* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *poisvarista*.

► SKES 1975 *varista*; SSA 2000 *varista*; EES 2012 *varisema*.

varistaa *v.* 'pudottaa' (myös kuv.) | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-341-[JER-10:25]] Mutta **warista** sinun wihas pacanadhen pälle / iotca eijuet sinua tunne / ia ylitze nijnnen Sucukundain / iotca sinun Nimes eij auxenhwdha
- [A-II-682-[ILM-6:13]] ia Tehdhet alasputosit Taiuast Maan päle ninquin Fikunapuu **waristapi** henen Fikunans / coska hen swresta Twlesta hälyteten.

Johdos verbistä (→) *varista*. Agricolalla *varistaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *poisvaristaa*, *ulgosvaristaa*.

varjeli**a**, **-ja** *s.* 'suojelija' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-317-[SIIR-51:2-3]] Mine kijten sinun Nimes / ettes olet minun **warielian** / ia Auttaijan / Ja olet minun Rumin cadhotuxest / pahain kielden pauloista / Ja walehtelian hwlist päästenyt
- [A-I-656] O HERRA sine ijancaikinen **warielija** ia holhoija
- [A-III-278-[PS-48:4]] Jumala on tuttaua henen Salisans / ette hen on sen **Warielia**.

Johdos verbistä (→) *varjella*.

varjella v. 'suojella, turvata; puolustaa; vartioida, suojata'
(1543/1559) 274 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-20] rucoilen sinua / ettes mös tenepeiuene / **warielisit** minua kaikista synnyste
- [A-I-94] Ota sijs nyt / ota sijs waarj. hyue Pappj / Welj / ja Faarj Sinun wirgastas / ja HERRA Laumast aijna wisust **uariellen** paulast.
- [A-I-355] O sine HERRA Jumala / ioca näet meite caikista awoista pwtuuuan / ketke meite sisalisel / ia wlcoisel poolella / senpälle / ette me sekä caikinaijsista rumin wastoinkieumisiste **wariellaijsimme**
- [A-II-383-[AP-25:16]] Joille mine wastasin / Ei ole se Romarein tapa / ette Inhiminen ennen mestatan / quin se / ionga päle cannetan / sapi henen Rijtaweliens henen siusansa seisoman / ia saapi sijan **wariella** henens candeista.
- [A-III-181-[MT-27:64]] Käske sijs **warielta** Hauta colmanden peiuen asti / ettei henen Opetuslapsens tule ia wargasta hende
- [A-III-463-[JES-5:2]] Minun Ysteuellen on yxi Winatarha / ydhes Lihauas paicas. Ja hen ymberinsaitasi hende / ia Kiuraunioilla hende **warieli** / ia istutti siihen kempit Winapuut.

Johdos vanhasta germaanisesta lainavartalosta, jonka alkumuodoksi on rekonstruoitu **warjan-*. Tätä edustaa esim. ruotsin *värja* 'puolustaa, suojella'.

► SKES 1975 *varjella*; SSA 2000 *varjella*; LÄGLOS 2012 *varjella*; NES 2020 *varjella*.

varjel|us, -lus, -los, -os s. 'varjelus, suojelu, turva' | (1544) 45 esiintymää

- [A-I-227-[2SM-22:3]] Jumala ombi minun Tuken / ia mine wscallan hänen pällens / Minun Kilpen / ia terueyden Sarwi / minun **Warieluxen** / ia turwan
- [A-I-452] sinun ylenpaldista Herrauttas me rucolema / ettes sinun paluelias – – armolisesta wariellisit taijwahallisella awulla / ia alinomaijsella **warielloxella** ketkisit
- [A-III-238-[PS-21:0]] Ombi sen entisen caltainen / ioca todhistapi Kuningan hallituxen ia **warielluxen**
- [A-III-241-[PS-23:0]] Daudin Psalmi. On yxi Kijtossana / Elatoxen / **Warieloxen** ia Hallitzemisen tedhen.
- [A-II-415] hen quitengin matkan saatta nin palio / ette ne hyuet sauat wlconaisen Rauhan ia **warieluxen**

Johdos verbistä (→) *varjella*.

varjo s. 'varjo, valolta peitetty kohta; suoja; kuvajainen' (myös kuv.)
(1544) 53 esiintymää, myös Westh

- [A-I-138-[JER-13:16]] te odhotatte walkeutta / ia Jumala panepi sen coleman **warioxi**
- [A-I-238-[JES-25:4]] Sille sine olet sen Wihileitzen wäkewys / sen waijuasen wojjma murhesa / Ilman edhesse turwaus / Heltehen edhes **wario**

- [A-III-377-[PS-109:23]] Mine poismenen / ninquin se **Wario** ioca poisaietaan / Ja vlospudhistetaan ninquin Cascaat.
- [A-II-11] Nin coolema ei sillen ole totinen coolema / wan sen cuua / köpeli ia **wario**

Sanalla on vastine useissa lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, jonka lainalähteeksi rekonstruoitua muotoa **warjōn* edustaa mm. nykyruotsin *värja* 'suoja; lyöntiasie'. Tämä on alkuaan johdos germaanisesta verbistä **warjan-*, joka on tarkoittanut suojelemista tai puolustamista (→ *varjella*).

► Thomsen 1869 159; SKES 1975 *varjo*; SSA 2000 *varjo*; LÄGLOS 2012 *varjo*; EES 2012 *vari*; NES 2020 *varjo*.

varjota v. 'varjostaa, peittää, suojella' (myös kuv.) | (1544) 5 esiintymää

- [A-II-134-[MK-9:7]] Ja tuli Pilui quin **wariosi** heijet
- [A-I-238-[JES-25:5]] Sine asetat nijnen mwcalaisten metelin / ninquin helten carckias paicas / Nin ette helle raiska nijnen Rateliain winan oxat / Ja piluet sijttekin **wariowat**
- [A-I-533] Nijnpalio teme armo ylitze **wariopi** / ette eijke / Prophetain lahija / eijke tunnostehtijen teko / eijke quinga corckia mielentarckaus / miteken ole ilman henete
- [A-III-346-[PS-91:4]] Henen pite Kynillens sinua **warioman** / ia sinun Turuas pite oleman henen Sijpeins alla

Johdos substantiivista (→) *varjo*. Agricolalla *varjota* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *ylitsevarjota*, *ympärivarjota*.

varkaus s. 'varkaus, varastaminen' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-736] Laijskudhesa / horuxisa / salawoteijsa / **warckaudhesa** / walhesa / pilcasa / iaritoxisa – – puhudhen tehedhen / ja caikilla modhoijilla / ioijilla mine hauras Inhiminen / ja syndinen woijn ricko
- [A-II-65-[MT-15:19]] sydhemeste wlgoskieuuuet pahat aiatoxet / murhat / hooruuuet / hauriuxet / **warcauxet** / wäret todhistuxet / pilcat.
- [A-II-130-[MK-7:22]] **warkaudhet** / Ahnaudhet / Petoxet / wietteluxet
- [A-III-734-[SAK-5:0]] Caxi sielle ouat Wala / se on / Wäre Oppi / ia **Warcaus**

Johdos substantiivista (→) *varas*. Johdos taipuu kahdella eri tavalla (*varkauden* t. *varkauksen*).

varo → **vaaro**

varoa v. 'pitää silmällä; pelätä' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-756] mutta nyt mine enämen pelken Inhimisi / mine **waron** minun tauaratani / etten mine nijte cadhotaijsi

- [A-II-522-[GL-2:12]] hen **waroi** nijte iotca Ymberileickamisesta olit

Verbi *varoa* vaikuttaa rakenteeltaan selvästi johdokselta, mutta sen alkuperä voidaan selittää kahdella tavalla: joko se on johdos germaanisiperäisestä substantiivista (→) *vara* tai sitten se on verbinä suoraan lainaa germaaniselta taholta, jolloin lainälähde voi olla joko kantagermaanin **warōn*- tai *warōjan*-. Nykyruotsissa tätä edustaa murteellinen verbi *vara* 'ottaa säilöön, ottaa varteen; varoittaa'. Myös myöhempi lainautuminen keskialasaksasta on mahdollista. Lainautuminen suoraan verbinä on yksinkertaisempi ja uskottavampi selitysvaihtoehto, vaikka lainautumisen tarkkaa ikää onkin mahdotonta selvittää. Agricolalla esiintyy myös nykykielessä tuntematon verbi (→) *vaaroita*, jolla on samoja merkityksiä kuin *varoa*-verbillä. Ortografisista syistä verbejä ei kaikissa taivutusmuodoissa ole mahdollista erottaa luotettavasti toisistaan. Esim. *waroi* voidaan lukea joko *varoi* tai *vaaroi*.

► Thomsen 1869 158; Hellquist 1939 3. *vara*; SKES 1975 *varoa*; Hofstra 1985 236; SSA 2000 *varoa*; Bentlin 2008a 258–259; LÄGLOS 2012 *varoa*; NES 2020 *varoa*.

varoiminen → vaaroiminen

varpe s. 'metsämaa, metsälaidun, haka' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-120-[JOEL-1:19]] Herra / sinun pälles mine hwdhan / sille Tuli ombi poltanut ne kedhot **warpeisa** / ia liecki ombi ylessytytänyt caiki puudh waijnioillda / Hwtauat möös sinun tyges metzen eläiemet että wesioijat quiwanuet ouat / ia ette Tuli ombi poltanut ne kedhot **warpeisa**.
- [A-III-129-[KV-2:12]] Keuät ombi lehestynyt / Ja se Mettisen äni ombi cwltn meiden **warpeila**
- [A-III-677-[MIK-3:12]] Senteden pite Zionin / teiden tedhen / ninquin iocu Peldo kynnetuxi / Ja Jerusalem Kiuraunioxi / ia se Templin Wori metzen **warpexi** tuleman

Sanaa on arveltu johdokseksi samasta vartalosta, jota edustavat substantiivit *varpa* ja (→) *varpu*. Uudemman selityksen mukaan se on kuitenkin suora germaaninen laina. Kantagermaaniseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **hwarba*-, jota edustaa esim. ruotsin murteellinen *varv* 'kierros, kerta, hirsikerta rakennuksessa'. *Varpe* tai *varve* tunnetaan joissakin länsimurteissa metsämaan, laitumen tai huonokasvuisen metsän nimityksenä. Agricolalla *varpe* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *vakovarpe*.

► SKES 1975 *varve*; LÄGLOS 2012 *varpe*; SAOB 2014 *varv* 2.

varpu s. 'varpu, nuori oksa, vesa; (kuv.) jälkeläinen' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-186-[2MS-15:7]] Ja sinun swrella cunniallas sine olet ne wastanseisoijat cukistanut. Sille cosca sine annoit wlgostulla sinun hirmusudhes / culotti se heidhet ninquin **warwun**.
- [A-III-329-[PS-80:12]] Sine vlosleuitit henen wesans haman Meren asti / ia henen **warwns** haman Wirdhan tyge.

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Se on johdos sanasta *varpa*, jota on arveltu balttilaiseksi lainaksi. Mahdollisesti *varpa* on kuitenkin vanha germaaninen laina. Kantagermaaniseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **warpa-*, jota edustaa esim. anglosaksin *wearp* 'loimi; varpu, vitsa'.

► Thomsen 1890 243; Junttila 2015 114; Koivulehto & Kallio 2016 SUST 274 457; NES 2020 *varpu*.

var|puinen, -vuinen s. 'varpunen' | (1548) 3 esiintymää, myös Westh

- [A-II-49-[MT-10:29]] Eikö caxi **warwuist** ychten ropoin myydhe? ia yxi heiste ei puto maan päle / ilman teiden Iseten.
- [A-III-50] Nin ettei yxiken **warpuinen** (quin Christus itze sano) ioca ostetan polella ropoia / Eike yxiken Lecti lange maan päle / iollei henen tactons olisi.

Sanalla on vastineita muutamissa lähisukukielissä. Viron *varblane* muistuttaa saman sanan toista johdosvarianttia (→) *varpulainen*. Se voisi olla johdos substantiivista (→) *varpu*, mutta yleensä se on selitetty vanhaksi venäläiseksi lainaksi, jonka vartalo-osa **vorb-* näkyy nykyvenäjän vastineessa *vorobej*. Kooltaan ja ulkonäöltään vaatimaton varpunen ymmärretään usein vähäisyyden symboliksi.

► Mikkola 1894 SUST 8 104; SKES 1975 *varpunen*; SSA 2000 *varpunen*; NES 2020 *varpunen*.

varpulainen s. 'varpunen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-204-[LK-12:6]] Eikö wijsi **Warpulaist** osteta cahdhel ropoilla? Ja ei yxike heiste ole Jumalan edhes wnohdettu.

Johdos samasta vartalosta kuin (→) *varpunen*.

varsa s. 'varsa, hevoseläimen (erit.) aasin poikanen' | (1548) 18 esiintymää

- [A-II-282-[JH-12:15]] Ele pelke Syonin tyter / catzo sinun Kuningas tule / istudhen Asin **warsan** päle.

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Se on vanha indoiranilainen laina, jota nykyisissä iranilaiskielissä edustaa esim. oritta merkitsevä osseetin *wyrs* tai *urs*. Sanalle esitetty germaaninen lainaetymologia on sekä äänteellisistä että semanttisista syistä epäuskottava. Itämerensuomessa sana tarkoittaa yleensä hevosen poikasta, mutta Agricolalla se viittaa ensisijaisesti aasiin. Yhdyssanoissa se voi viitata myös kameliin (→ *kamelienvarsa*, *kamelinvarsa*). Lisäksi *varsa* esiintyy perusosana yhdyssanassa (→) *aasinvarsa*.

► Joki 1973 SUST 151 337; SKES 1975 *varsa*; SSA 2000 *varsa*; Holopainen 2019a 299–300; NES 2020 *varsa*.

varsi s. 'kasvin varsi; ihmisen vartalo' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-684] Siemenet waghosta iteuet / ja edhespuchkeuat / Oraxet nouseuat / **wardhet** caswauat / Laijhot tuleuat / Elot niytetehet

- [A-II-223-[LK-19:3]] Ja hen pysi nähdä Jesust / cuca hen oli / ia ei sanut Canssalda / Sille ette hen oli lyhyt **wartans**.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä sekä marissa. Sitä on arveltu vanhaksi perintösanaksi, mutta sille on myös ehdotettu sekä balttilaista että germaanista lainaetymologiaa. Näistä balttilaisella alkuperällä on enemmän kannatusta. Lähtömuodoksi sopivaa *virde-/vard*-vartaloista sanaryhmää edustavat mm. liettuan *virdis* 'ladon orsi, poikkipalkki' ym. ja *apyvardė* 'humalasalko'. Agricolalla *varsi* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *käsivarsi*.

► SKES 1975 *varsi*; SSA 2000 *varsi*; LÄGLOS 2012 *varsi*; Junttila 2015 96; NES 2020 *varsi*.

varst|oa, -ota, -ua v. 'lyödä rikki, puida varstalla' | (1551) 4 esiintymää

- [A-III-642-[AM-1:3]] Nein sanopi HERRA / Colmen ia Nelien Damascin wicain teden / em mine tadhō hende sääste / Senuoxi ette he Gilead raudhaisilla Harauoilla **warstoit**
- [A-III-679-[MIK-4:13]] Senteden ylesnouse ia **warstoa** sine tyter Zion / sille mine tadhon sinulle tedhā Rautaiset Saruet ia Cupariset Kynnet / ia sinun pite palio Canssa rundeleman
- [A-III-679-[MIK-4:13-R]] **Warstoa** Sinun pite **warstuman** ia rickoman Babilon ia caiki / coco Mailmas / waickas nyt kersit.

Johdos substantiivista *varsta*, joka ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana. *Varsta*-sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä, mutta sen alkuperä on epäselvä. Mahdollisesti se kuuluu hämartyneenä johdoksena (→) *varsi*-sanän yhteyteen. Agricolalla *varstoa* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *rikkivarstoa*.

► SKES 1975 *varsta*; SSA 2000 *varsta*; EES 2012 *vars*; Junttila 2015 194.

varten *adpos.* 'varten, hyväksi, varalle; takia' | (1544) 54 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-29] Joulu **warten** kyllē walmistan. nijn caiki iloxi hangitan.
- [A-II-116-[MK-2:27]] Sabbathi on Inhimiste **warten** techty / ia ei Inhiminen Sabbathi **warten**.
- [A-III-690-[NAH-2:13]] Waan se ialopeura runsasti raateli Penickains **warten** / Ja läkeytti henen Narains Jalopearain **warten**
- [A-III-169-[MT-26:49]] Ja Judas lehestui Jesusta henen swta andaman – – Nin sanoi Jesus henelle / Ysteuen mite **warten** sine tulit?

Sanalla ei ole varmoja vastineita sukukielissä. Muotonsa perusteella sitä on arveltu (→) *varsi*-sanän monikolliseksi genetiiviksi, joka on saanut kieliopillisen erikoismerkityksen kuten erät *varsi*-sanän muutkin taivutusmuodot (esim. *ottaa varteen* 'huomioon'). Toisen selityksen mukaan kysymyksessä olisi germaanisiperäisen (→) *vara*-vartalon ja omaperäisen *vasta* 'vastassa oleva' -sanän yhteyteen kuuluvan *vasten*-muodon kontaminaatio (→ *vastoin*). Monilla *vara*-sanän taivutusmuodoilla (mm. *varalle*, *varalta*, *varaksi*) on suurin piirtein sama merkitys kuin adpositiolla *varten*. Myös *vasten* esiintyy monissa murteissa merkityksessä 'varten, vuoksi,

takia'. Agricolalla *varten* esiintyy myös jälkiosana yhdysadverbeissa (→) *mitävarten*, *sitävarten*.

► SKES 1975 *varten*; SSA 2000 *varten*; NES 2020 *varten*.

vartia¹ s. 'vartiointi, huolenpito; vartiopaikka; vartiovuoro' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-201-[PS-34:0]] Jalo Kijtossana cosca hädheste päästy on / ia caikinaisest wastoinkieumisest / ia Engeliten **wartian** tädhen
- [A-III-696-[HAB-2:1]] TESse mine seison minun **Wartiani** päle / ia astun minun Linnani päle / ia catzelen ette mine näkisin / mite minulle sanotuxi tule
- [A-II-64-[MT-14:00]] Wartius eli walueus) Muinein Öö iaghettijn neliehen **Wartiahan** / ia cullakin oli colmet hetki.

Sana on lainaa samasta germaanisesta sanueesta kuin (→) *vartia*, *vartija* ja (→) *vartio*. Se voi olla erillinen suora laina tai suomen kielen oman kehityksen aikana eriytynyt muoto. Agricolalla se esiintyy vartiovuoron merkityksessä myös yhdys-sanassa (→) *huomenvartia*.

► Thomsen 1869 159; SKES 1975 *vartio*; SSA 2000 *vartio*; LÄGLOS 2012 *vartija*; NES 2020 *vartija*.

vartia², **vartija** s. 'vartija, vartiomies, vahti; kaitsija, valvoja'
(1544) 33 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-382] Mutta colmanna peijuene sine ylesnousit / ilman **wartian** estemiste / Wdhen sine ilon edhessatoit / wscolisten sydhemehin
- [A-II-107-[MT-27:66]] Mutta he poismenit / ia warielit Haudhan **Wartijadhen** cansa / ia Insiglasit kiuen.
- [A-III-184-[MT-28:11]] Coska he nyt poismenit / Catzo / nin tulit mwttamat **wartioista** Caupungihin / ia ilmoitidh temen caiken nijlle Ylimeisille Papeille
- [A-II-370-R] Episcopos Grekixi / merkitze **wartian** warinottaian / edhescatzoian.

Germaanisen lainavartalon pohjalta muodostettu tekijännimi, joka voi olla suora laina tai itämerensuomalaisissa kielissä erikseen muodostettu. Sama vartalo on sanoissa (→) *vartia* ja (→) *vartio*. Agricolalla *vartia* esiintyy myös perusosana yhdys-sanoissa (→) *oveinvartia*, *ovenvartia*.

► Thomsen 1869 159; SKES 1975 *vartio*; SSA 2000 *vartio*; LÄGLOS 2012 *vartija*; NES 2020 *vartija*.

vartio s. 'varjelija; vartiovuoro, vartiointihetki; säädetty tehtävä' | (1544) 5 esiintymää

- [A-III-405-[PS-121:5]] Se HERRA ketkeköön sinua / HERRA ombi sinun **Wartios** ylitze sinun Oikiankätes.
- [A-II-63-[MT-14:25]] Mutta öelle nelienes **wartios** / tuli Jesus heiden tygens / kieudhen meren pälä.
- [A-I-448] Laijna sijs Herra / se sama / ette me seke catumuxen **warttiot** pidhejsim ette mös meiden töidhen oijennaijsim

- [A-III-732-[SAK-3:7]] Jos sine waellat minun Teiteni päle / ia pidhet minun **wartion** / Nin sinun pite minun Honen hallitzeman / ia minun Cartanoitan ketket.

Germaanisien lainavartalon pohjalta muodostettu johdos, joka voi olla suora laina tai suomessa erikseen muodostettu. Sama vartalo on sanassa (→) *vartia*.

► Thomsen 1869 159; SKES 1975 *vartio*; SSA 2000 *vartio*; LÄGLOS 2012 *vartija*; NES 2020 *vartio*.

vartio|ita, -da *v.* 'vartioida, vahtia, pitää silmällä, tarkkailla'
(1544) 31 esiintymää

- [A-I-94] Se on sagen heiy Pappi. ioca waan etzi watzans tarpet. Ja eij catzo HERRAS caria. jakain Opin Wijna maria Quin Reeskan / Nahan / ja Lihan wie. ia sijtt eij Lauma **wartioijtze**
- [A-I-215-[PS-145:15]] Caikein silmet sinun pälles **wartioitze** / ja sine annat heillen ruan heiden aiallansa.
- [A-II-180-[LK-6:7]] Nin Kirianoppeneet ia Phariseuset **wartioitzit** hende ios hen mös Sabbathina parandaua olis / Ette he leyteisit iosta he cannaisit henen pä lens.
- [A-II-358-[AP-16:23]] Coska he nyt olit heite hyuesti piexenyet / nin he heitit ne Tornijn / ia keskit Wartian heite wisusti **wartioidha**.
- [A-III-429-[PS-145:15]] Caikein silmet sinun päles **wartioitzeuat** / Ja sine annat heillen Roan aiallans.

Johdos samasta germaanisesta lainavartalosta, josta on muodostettu (→) *vartija* ja (→) *vartio*.

vartius *s.* 'vartiovuoro; vartiopaikka' | (1548) 4 esiintymää

- [A-I-297-[PS-90:4]] Sille Tuhat aijastaika ouat sinun edhesses / ninquin peijwe / ioca Eijlen edesioutuij Ja ninquin yxi öen **warttius**.
- [A-II-64-[MT-14:00]] **Wartius** eli walueus) Muinein Öö iaghettijn neliehen Wartiahan / ia cullakin oli colmet hetki.
- [A-II-346-[AP-12:10]] Nin he edeskeuit sen ensimeisen ia toisen **Wartiuxen** lepitze / ia tulit sen Rautaisen Portin tyge / ioca Caupungijn wiepi

Johdos samasta germaanisesta lainavartalosta, josta on muodostettu (→) *vartija* ja (→) *vartio*.

varustaa *v.* 'huolehtia kuntoon etukäteen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-611-[2PT-E]] Senteden hen **warustau** heite sijne toisesa lughusa nijldä Falskilda tuleuaisilda Opetailda / iotca töiden cansa waeldauat Ja nijnen cansa kieldeuet Christusen

Germaanisperäiseen (→) *vara*-vartaloon perustuva johdos, jonka välitön kantasana voisi olla *varus*. Tämä esiintyy mm. suomen itämurteissa ja karjalassa merkityksessä 'ennalta varalle hankittu tavara'. Agricolan kielessä se ei esiinny itsenäisenä sanana. Verbiä *varustaa* vastaavia johdoksia on myös lähisukukielissä, joten verbi voisi olla *varus*-sanaa vanhempi ja suoraan *vara*-sanasta johdettu. Tällöin *varus* olisi saman vartalon erillinen, nuorempi johdos tai *varustaa*-verbistä muodostettu takaperoisjohdos. Agricolan käyttämä muoto *warustau* on arkaistinen yksikön 3. persoonan muoto, jossa alkuperäisempää *-pi*-päätettä edustaa sen vokaaliutunut variantti *-u*.

varvas s. 'varvas' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-596-[DAN-2:42]] Ja ette **Warpaat** sen ialghois / politain Rauta / ia politain Sauinen oli / Sen pite politain wahuan / ia politain heicon Waldakunnan oleman.

Sanalla on vastine kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on selitetty johdokseksi lehtipuun oksaa, varpua, keppiä tms. merkitsevistä sanasta *varpa*, josta on muodostettu myös johdos (→) *varpu*.

varvuinen → **varpuinen**

vasara s. 'vasara, iskutyökalu' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-381] Maan päälle he sinun heitit / Edhestotit **wasara** / napacaijra / ticapu / ia haawain naulat / hirmuiset reighet caijwettin / kätten ia ialcain lepitze
- [A-III-554-[JER-23:29]] Eikö minun sanani ole ninquin tuli / sanopi HERRA / ia ninquin **wasara** ioca calliot serke.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä sekä saamessa ja mordvassa. Se on vanha indoiranilainen laina, jonka lainautuminen saattaa liittyä indoeurooppalaisen levittämään vasarakirveskulttuuriin. Sanan edustajia indoiranilaisissa kielissä ovat esim. avestan *vazra*- 'nuija' ja muinaisintian *vájra*-, joka on tarkoittanut ukosen vaajaa, taivaanjumalan asetta, joka on voitu ymmärtää salaman kaltaiseksi.

► Joki 1973 SUST 151 339; SKES 1975 *vasara*; SSA 2000 *vasara*; EES 2012 *vasar*; Holopainen 2019a 292–293; NES 2020 *vasara*.

vasen a. 'vasen, sydämen puoleinen puoli ruumiin keskiviivalta katsoen' (1544) 23 esiintymää, myös Westh

- [A-I-5] TEme noutaua Kalendarium / Ensin osotta **wasemelle** polelle / iocaytzen Kwn peiue lughun / Sitelehin sen Cultaysen lughun / Sijtte Calenderit / Nonat / ia Iduset
- [A-II-96-[MT-25:33]] Ja nin hen asettapi Lambat Oikeallen polellens / mutta ne wohet **Wasemallens**.

- [A-III-479-[JES-30:21]] Tai ombi Tie / keuket site möte / ia elket weltekö eike Oikiallen / eike **wasemelle**.

Rakenteensa perusteella sana näyttää johdokselta. Sen vartalolla on etymologisia vastineita eräissä lähisukukielissä, ja vastineita on esitetty myös samojedikielistä. Tällä perusteella sitä voi pitää ikivanhaan perussanastoon kuuluvana. Selityksen tekee kuitenkin epävarmaksi vastineiden puuttuminen välille jäävistä etäsukukielistä ja useimmista lähisukukielistäkin. Suomen murteissa *vasen*-sanan taivutus vaihtelee (allatiivi *vasemmalle*, *vasemalle* tai *vasemelle*). Tämä johtuu osittain siitä, että alkuperäiseen **vasa*-vartaloon on liitetty eri tapauksissa eri suffikseja, osittain suffikseissa tapahtuneista äänne muutoksista. Agricolalla esiintyvät sekä *vasemalle* että *vasemelle*. Nykyisen yleiskielen muodossa *vasemmalle* on sama vastakohtaa osoittava johdinaines, joka esiintyy myös komparatiivin tunnuksena.

► SKES 1975 *vasen*; SSA 2000 *vasen*; EES 2012 *vasen*; NES 2020 *vasen*.

vasenkäsi s. 'vasen käsi' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-129-[KV-2:6]] Henen **wasenkätens** ombi minun Pääni alla / ia henen Oikiakätens sylepi minua.
- [A-III-671-[JON-4:11]] enemín quin sata tuhatta ia caxikymmende tuhatta Inhimiste / iotca euet tiedhä eroitta / cumbi oike eli **wasenkäsi** on

Substantiiveista (→) *vasen* ja (→) *käsi* muodostettu yhdyssana. Ilmaus esiintyy Agricolalla myös sanaliittona.

vasikka s. 'vasikka, lehmän t. muun sorkkaeläimen poikanen (myös kuv.); vasikkaa esittävä kuvapatsas' | (1544) 32 esiintymää

- [A-I-174-[JER-31:18]] Sine Herra / olet minun rangaitzut / ia mine olen mös rangaijstu / ninquin hilimätöin **wasicka** / Haghe minua / nijn mine palaijan / Sille sine olet minun Herran Jumalan
- [A-III-130-[KV-2:17]] Palaia / ole ninquin Metzewohi minun Rackahan / eli nin quin Peuran **wasikka** waiehtosworella.
- [A-III-469-[JES-11:7]] Nin mös lehmet ia Carhut ynne caidaan / ynne mös heijden **wasikans** pite macaman.
- [A-III-624-[HOS-10:11]] Ephraim on yxi **Wasica** / ioca itzens anda wiete
- [A-II-332-[AP-7:41]] Ja nijne peiuine he teit yhden **Wasican** / ia wffrasit Epeiumaloille wffrit / ia remuitzit heiden kättens töiste.

Johdos kantairanilaisesta lainasanasta *vasa*, joka ei esiinny Agricolan kielessä. Johdoksella on vastineita itämerensuomalaisissa kielissä, ja kantasalla *vasa* on vastineet myös saamessa ja mordvassa. Kantairanin alkumuodoksi on rekonstruoitu **waša-*, jota edustaa esim. osseetin vasikkaa merkitsevä *wæš*.

► Joki 1973 SUST 151 338–339; SKES 1975 *vasa*; UEW 1988 814–815; SSA 2000 *vasa*; EES 2012 *vasikas*; Holopainen 2019a 300–301; NES 2020 *vasa*.

vaski s. 'kupari, pronssi t. muu kupariseos; gongi tms. metallista tehty lyömäsoitin' (1548) 7 esiintymää

- [A-II-591-[2TIM-4:14]] Alexander se **Wasken** Seppe ombi minulle palio paha osottanut / Maxacon henelle HERRA henen töense ielkin.
- [A-III-716] Nin mös Waimot ia Lapset hyuet vskolinen Pere / ia ysteuet / Culta / Hopia / Tina ia **Waske** / Cupari / Rauta / HERRA laske Maasta tulla / ia Woreista / Kiuiste / Caiuoist / ia Copeista.
- [A-II-483-[1KOR-13:1]] JOs mine Inhimisten ia Engelein Kielille puhuisin / ia ei olisi minulla Rackautta / nin mine olisi quin helisepä **Waski** / taicka yxi kilisepä Culcoinen.

Sanalla on vastineita kautta uralilaisen kielikunnan, joskin näillä voidaan tarkoittaa monia eri metalleja tai seoksia. Samantapaisia, kupariin tai muuhun metalliin viittaavia sanoja on myös indoeurooppalaisissa kielissä. Uralilaisten kielten sanaa on arveltu indoeurooppalaiseksi lainaksi tai ikivanhaksi kulkusanaksi, joka on levinnyt kielestä toiseen metallien tuntemuksen myötä.

► Joki 1973 SUST 151 339–340; SKES 1975 *vaski*; SSA 2000 *vaski*; Häkkinen Vir. 2010a 339; EES 2012 *vask*; NES 2020 *vaski*.

vaskijousi s. 'metallijousi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-234-[PS-18:35]] Hen opetapi minun Käteni sotiman / ia Käsiwarteni **Waskijousta** wetemehen.

Substantiiveista (⇒) *vaski* ja (⇒) *joutsi* muodostettu yhdyssana. Koska sanan ainoa esiintymä on konsonanttivartaloinen partitiivimuoto, on mahdotonta tietää, olisiko nominatiivimuoto *jousi* vai *joutsi*.

vaskikärme s. 'myrkkykärme' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-303-[PS-140:4]] He hijowat heiden Kielens ninquin Kerme / **Waskikermen** myrcke / on heiden Kielense alla
- [A-II-27-[MT-3:00]] Nāme kärmeet cutzutan Latinaxi Vipere / ia he tuskalla nimelte tietän Somexi / Quitengi että ne ouat njn viha täyne / ia pahinda laiija / Nimitetän he tessä Kykärmexi / eli **Vaskikärmexi**
- [A-III-445-[5MS-32:33]] heiden winans ombi Louhikermen viha ia hirmulisten **Waskikermeten** sappi.

Substantiiveista (⇒) *vaski* ja (⇒) *kärme* muodostettu yhdyssana.

vaskimalja s. 'vaskesta valmistettu malja' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-285-[JH-13:5]] Sijtte hen pani Wettä **Waskimalian** / Rupesi pesemen Opetuslastens Jalcoija

- [A-III-755-[SAK-14:20]] ne Cattilat HERRAN Honees pite oleman ninquin ne **Waskimaliat** Altarin edes.

Substantiiveista (→) *vaski* ja (→) *malja* muodostettu yhdyssana.

vaskinen *a.* 'vaskesta tehty, vaskinen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-689-[ILM-9:20]] Ja mw dh Inhimiset / iotca eiuet ole tapetut neille witzauxilla / eike Paranosta tehnyet heidhen Kättens Töiste / etteiuet he cumartanu et Pirunloomia / ia Cullasia / Hopiaisia / **Waskisia** / Kiuisie ia puisia Epeiumaloita / Jotca eike nehdhe woi eike cwlla / eike kieudhe
- [A-III-598-[DAN-7:19]] Sitelehin mine kernasti tahdoin oppia sijte Neli enest Pedhosta – – Jolla raudhaiset hambaat oli ia **waskiset** Kynnet

Johdos substantiivista (→) *vaski*.

vasta¹ *adv.* 'vasta, ei ennen kuin' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-58] Ja silloin sine **wasta** oikein tunnet ette ne sinun kersimises / sairautes / eli iocu mw waiua / Eiuet ole waiua eli sairaus coolemahan / wan Jumalan Cunnian kitoxexi / ia sinun omaxi tarpeexes ia terueydhexas.
- [A-III-63] Jos nyt se ijancaikinen Eleme ombi sinun perimises / ia yxi iuamlan [!] lahia ia andamus – – Nin ed sine sis nyt **wasta** ensin site ansaitze telle sinun sairaudellas ia kiuullas.

Adverbilla on tarkkoja vastineita laajalti itämerensuomessa. Sanavartalolla *vasta* on vastine myös saamessa ja ehkä volgalaiskielissäkin. Se on vanhaan perintö-sanastoon kuuluva substantiivi, joka on alkuaan merkinnyt vastassa olevaa paikkaa. Tästä vartalosta on muodostettu monia eri taivutusmuotoja ja johdoksia, joista osa on kiteytynyt itsenäisiksi sanoiksi. Suomessa *vasta*- esiintyy alkuperäisessä merkityksessään monien yhdyssanojen alkuosana. Adverbi *vasta* näyttää sisältävän pelkän sanavartalon, mutta se voi olla rakenteeltaan hämärtynyt tulosijamuoto kuten Agricolan (→) *ala* 'alle'.

► SKES 1975 *vasta*³; SSA 2000 *vasta*²; NES 2020 *vasta*.

vasta² *adpos.* 'vastaan' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-744] MIne waijuanan syndinen Inhiminen / tunnustan caikiwaltian Jumalan edhes / Jesusen Christusen cautta / minun monikerdaijset syndini / ia moninaijset ylitzekieumiseni / seke henen pyhin keskydhens / ette henen Jumalista tachtons **wasta**.

Adpositio *vasta* on etymologisesti sama sana kuin adverbi (→) *vasta*. Adpositiossa näkyy muodon alkuperäinen merkitys. Agricolalla samassa merkityksessä tavallimpi on illatiivimuotoinen adpositio (→) *vastaan*.

vastaaja → **edestvastaaja, edestävastaaja, edesvastaaja**

vastaaminen → **edestvastaaminen**

vastaamus → **edestvastaamus**

vasta|an¹, -han *adv.* 'vastaan, omaksi, huomioon, haltuun; vastavuoroisesti; sitä vastoin, (päin) vastoin; vastaan, vastustavalla kannalla' (1544) 24 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-455] ota sinun palueliaijs rucouxet **wastan** / nijnnen saijrasten poolesta / ioijnenga tedhen / me sinun laupiuttas / auxenhwdhama
- [A-III-476-[JES-29:0]] Ellei te tadho Sana **wastan** otta / Nin langecat Sokiana teiden oman mieliwaltaan
- [A-I-799] Anna ette me ne lakiasti welteijsim / iotca meiden tachton wastanseijsouat ja esteuet / heite kijtτειjsima / ylisteijsimä / ja hyuesti **wastan** tekisime / ninquin nijnen iotca sinun paras tadhos / meiden heijun tadhon teutit ja päätit.
- [A-II-293-[JH-16:20]] Totisest totisest sanon mine teille / Teiden pite idkemen ia Parckuman / mutta mailma **wastan** iloitzepi.
- [A-II-465-R] Ironia Tesse hen heiste leicki teke ia naurapi / ia **wastan** päin aiattele.
- [A-I-749] Mutta **wastahan** pein / caiki murhe ia suru walkeudhes ja elemes on pandu / ette caiki meiden mielennoudhe seijsopi walehisa
- [A-II-50-[MT-10:00]] mwmatat wastanottaat Ewangeliumi ia sijhen heidhens wahwasti kijnitteuet Olis echke Ise taicka Eitei / Sisar eli Welij **wastahan**.

Substantiivin *vasta* (→ *vasta*¹) illatiivimuoto, joka on kiteytynyt itsenäiseksi adverbiksi. Sama muoto esiintyy myös täydennyksen kera, jolloin se on laskettu adpositioksi. Agricolalla *vastaan* esiintyy myös perusosana yhdysadverbissa (→) *sitävastaan*.

vasta|an², -han *adpos.* 'vastaan, vastakkaiseen suuntaan, vastustamistarkoituksessa, vahingoksi, kohtaan' (myös kuv.) | (1543) 798 esiintymää, myös UpsE, Münster, Westh

- [A-III-453-[2AK-20:12]] O meiden Jumalan / Etkös heite domitze? Sille eipe misse tosin ole ychten woima / sencaltaisen swren Sotawäen **wastan** / ioca meiden **wastan** tulepi.
- [A-I-675] Anna minulle kerssimys ia armo / nijn ette se **wastahan** minun paha tachtoni keuisi
- [A-I-179-[lis.DANA-O:43]] Sine tiedhet / ette he wären tothistoxen minua **wastan** cannoit
- [A-O-7-[2MS-20:16]] Cadhexes Ele ole wäre tothistaija / sinun lehemeises **wastan**.
- [A-I-485] Laijna meille totinen elewe wsco / Jonga cautta me mös henehen lijteteijsime / ninquin iesenet rumihis / ette me caiken sinun Jumaludhes armon teutetyxen ammenaijsim / Ja sinun hywyttes ia laupiuttas **wastan** / aijna cunniallissa leuteijsima

- [A-II-55-[MT-12:25]] Coska nyt Jesus tunki heiden aiatoxens / sanoi hen heille / Jocainen waldakunda erinyt itze **wastaans** / se kylmille tule. Ja iocainen caupungi taicka hoone / eranut itzeens **wastan** / ei se seiso.

Substantiivin *vasta* (→ *vasta*¹) illatiivimuoto, joka on kieliopillistunut adpositioksi. Agricolan kielessä vastaan voi esiintyä sekä prepositiona että postpositiona, ja sen täydennys voi olla joko genetiivissä tai partitiivissa. Täydennystä voi ilmaista myös omistusliitteellä (esim. *minun wastaani*), mutta yleensä Agricolalla on sen lisäksi myös täydennyspronomini tms. näkyvissä. Agricolalla *vastaan* esiintyy myös perusosana yhdysadverbissa (→) *sitävastaan*.

vastaankarata v. 'nousta, hyökätä vastaan' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-233-[2SM-22:49]] Hen awita minua wiholisistaan / Ja corghotta minun nijste / iotca minun **wastankarkauat** / Ja nuriast miehest sine pästet minun.

Adpositiosta (→) *vastaan*² ja verbistä (→) *karata* muodostettu yhdysverbi.

vastaankirotta v. 'vastata kiroten' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-605-[IPT-2:23]] Joca ei **wastankironudh** / coska hen kirottijn / Ei whgannudh / coska hen kerssi.

Adverbista (→) *vastaan*¹ ja verbistä (→) *kirota* muodostettu yhdysverbi.

vastaan|käydä, vastahan- v. 'mennä vastaan; muuttua vastukselliseksi, käydä huonosti' (1548) 4 esiintymää

- [A-II-640-[HEB-7:1]] Silte teme Melchisedec oli Salemin Kuningas / sen caikein corkeiman Jumalan Pappi / ioca Abrahamin **wastankieui** / coska hen palasi sijte Kuningaidhen Taposta
- [A-II-641-[HEB-7:10]] hen oli wiele silloin Isens Cupeisa / coska Melchisedec henen **wastahanskeui**.
- [A-III-615-[HOS-6:1]] COska heillen **wastankeupi** / nin heiden pite minua etzimen ia sanoman. Twlcat / ia palatkam HERRAN tyge / Silte Hen on meite repinyt / Hen mös meite paranda.

Adverbista tai adpositiosta (→) *vastaan*¹, *vastaan*² ja verbistä (→) *käydä* muodostettu yhdysverbi. Määrteosana olevaan adpositioon voi liittyä erillinen täydennys ja/tai omistusliite.

vastaankäyminen s. 'vastoinkäyminen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-345] YLeshereyte (O HERRA) sinun woijmas / ia tule / ette ne / iotca sinun Laupiudhes pälle wskaltauat / caikista **wastankieumisist** pikemin päsisit

- [A-I-378] Anna minun sano caikisa minun **wastankeumisisen** / et murhen aijalla / Racas Ise / minun HERRAN armadha minun syndysen päälle

Johdos yhdysverbistä (→) *vastaankäydä*.

vastaannapista v. 'napista vastaan, ilmaista vastahakoisuutta' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-799] Auta – – etteij me senteden wihastuijsim eli pahannuijsim / eij kiroijsim / eij nietelisim / eij sadhattelisim / eijke **wastannapitzisim** etc.

Adverbista (→) *vastaan*¹ ja verbistä (→) *napista* muodostettu yhdysverbi.

vastaan oleminen s. 'vastus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-357] ANna meille (O Jumala caikiwaldias) ette me / iotca sinun warieluxes päälle wscalam / madhaijsim sinun awullas / caiki meiden **wastan olemiset** / ylitzewoitta

Adverbista (→) *vastaan*¹ ja substantiivista (→) *oleminen* muodostettu sanaliitto, joka yhden käsitteen (*adversantia*) ilmauksena on mahdollista tulkita luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Gummerus 1947 141; Toropainen 2017 51, 117.

vastaanottaa v. 'ottaa vastaan, toivottaa tervetulleeksi, hyväksyä, omaksua' (1544) 33 esiintymää, myös Westh

- [A-I-402] laijna sinun paluelioijlles / ette he sen Sacramentin eleijsens piteisit / ionga he wscn cautta / **wastanotit**
- [A-I-347] anna / ette me iloijsana / **wastanotaijsimma** meiden lunastaijam / sinun aijnocaijstas
- [A-I-363] Sinua me rucolema / ettes meite autaisit / sinun Nimes kijtoxexi / ilolisesta ia kersiwellisesta / caiki häpiet ia pilcat **wastanotta**
- [A-II-18-[UT-E]] Waan nijlle muille Christitömille / eipe hen ychten rauha andanut sihenasti quin he Uskon **wastanotidh**.
- [A-III-638] ioca Euangelium **wastanottapi** / hen autuaxi tule / mutta ioca ei site **wastanota** / se cadhotetan.

Adverbista (→) *vastaan*¹ ja verbistä (→) *ottaa* muodostettu yhdysverbi.

vastaanpanna v. 'asettaa vastaan' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-820] nemet caiki hen sinun waldakundas **wastanpanepi** / ja nijlle hen tactopi sen cadhotta ia serckije.

Adpositiosta (→) *vastaan*² ja verbistä (→) *panna* muodostettu yhdysverbi.

vastaanpuhua *v.* 'väittää vastaan, syyttää' | (1544) 5 esiintymää

- [A-II-322-[AP-4:14]] Ja he neit heiden cansans seisouan sen Inhimisen / ioca parattu oli / ia eiuet Woinut miten site **wastanpuhua**.
- [A-I-274-[PS-31:19]] Myckexi tulcohot ne wäret Swlahat / iotca site wanhurscata **wastanpuhuuat** cangiašt / ia heijusti.

Adverbista (→) *vastaan*¹ ja verbistä (→) *puhua* muodostettu yhdyserbi.

vastaanpuhuminen *s.* 'vastustus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-652-[HEB-12:3]] Muistacat henen pälens ioca sencaltaisen **wastanpuhumisen** ombi synneitzilde wastansa kersinyt / ettei te wäsy teidhen mielisenne ia poislacka.

Johdos yhdyserbistä (→) *vastaanpuhua*.

vastaanpyrkiä *v.* 'pyrkii ottamaan vastaan' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-520] Hehuta / syttytte / ja walghista meite sinun kircahalla Paijstellas / oijkean / wdhen / ia elewen ymmerdhuxen / Jumalisisa ja Taiualisisa asioijsa / iolla me / sen Taiualisen / ja sinun päwirghas cautta pyhesse hengese / **wastanpyrkisim**

Adverbista (→) *vastaan*¹ ja verbistä (→) *pyrkii* muodostettu yhdyserbi.

vastaanpäin *adv.* 'päinvastoin' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-91] Tee sine Christitty **wastanpein**. aijattele ia rucoele neijn
- [A-II-445-[ROM-11:00]] Ninquin ennen sanottijn / Ette Laki on hyue / ia ombi quitengin yxi tila enembiyn Syndijn / Nin ombi mös **wastanpein** Judasten langeus paha / ia on quitengin tilaxi tullut / Pacanoiden hyuexi.

Adverbeista (→) *vastaan*¹ ja (→) *päin* muodostettu yhdyserbi. Rinnalla esiintyy myös samoista aineksista muodostettu sanaliitto.

vastanrikkoo *v.* 'rikkoo vastaan, tehdä väärin, tehdä vastoin sääntöä tms.'
(1544) 6 esiintymää

- [A-I-674] ia autta / nijn ette me caiken temen peijuen / sinun tadhosas ilman sinun ia lehimeisten **wastanrickomata** / wietteijsima ja culutaijsima
- [A-III-30] Sitte Pappi manatcan hende andexiandamaan caikein wiholistensa / ia souindo anocan nijlte / quin hen on **wastanrickonut**

Adverbista tai adpositiosta (→) *vastaan*¹, *vastaan*² ja verbistä (→) *rikkoo* muodostettu yhdyserbi.

vastaanrikkoja s. 'joka tekee väärin jotakuta/jotakin vastaan' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-817] O Ise / ettes kylle tiedhet / quinga meiste iocaijnen monein swrein syndijen wighalinen ombi / anna meiden syndinne andexi / nin quin mökin andexiannamma meiden **wastanrickoijan**

Johdos verbistä (→) *vastaanrickoa*.

vastaanrikolinen s. 'joka tekee väärin jotakuta/jotakin vastaan' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-814] Anna ette me olisima meiden wiholistein / ja **wastanrickolistein** cansa sopiuaijset / ia mielelle andexiandasim mite meiden wastan techty ombi

Adverbista tai adpositiosta (→) *vastaan*¹, *vastaan*² ja substantiivista (→) *rikolinen* muodostettu yhdyssana.

vastaanruveta v. 'ottaa vastaan, ottaa luokseen' | (1544) 29 esiintymää

- [A-I-389] Sinua me – – neureste rucoelen / ettes iocapeiue meiden sydhemet walmistaisit nijte sinun lahioijas ottaman / iotca otettauat ouat / tee meite käteuexi / ja madholisexi nijte **wastanrupeman**
- [A-I-636] Ja ette me wäre Oppi / wäre wscö / ja walehita **wastanrupeijsima** / ja ette me heranuijsima Salawoteisa / haureuxisa / hoorudhesn
- [A-III-478-[JES-29:24]] Sille ne / ioilla exyueinen Hengi onopi / **wastanrupeuat** ymmerrdhöste / ia ne Turhanpuhuiat salliuat heitens opetta.
- [A-II-195-[LK-9:48]] Cucaikenens täte Pilti wastanrupe minu Nimeni tedhen / hen minua **wastanrupe**. Ja cucaikenens minua **wastanrupe** / hen wastan rupe site ioca minun lehetti.

Adverbista tai adpositiosta (→) *vastaan*¹, *vastaan*² ja verbistä (→) *ruveta* muodostettu yhdysverbi. Samat osat esiintyvät myös sanaliittona.

vastaansanoa v. 'sanoa vastaan, vastustaa' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-531] Sille mine tunnen minun rumisani synnin lain / **wastansanouan** minun mieleni lakia / Ja wiewen minua fangina
- [A-II-230-[LK-21:15]] mine annan teille Suun ia Wijsaudhen / ionga wastan eiuet he woi **wastansano** / eike wastanseiso

Adverbista tai adpositiosta (→) *vastaan*¹, *vastaan*² ja verbistä (→) *sanoa* muodostettu yhdysverbi.

vastanseisoa v. 'vastustaa' | (1544) 49 esiintymää, myös Westh

- [A-I-165-[lis.ESTA-0:9]] Sille sinun hallusas caiki seijsouat / Ja eijkengen woiij sinun Tahdos **wastanseiso**

- [A-II-664-[JAK-4:7]] Nin olcat sijs Alamaiset Jumalalle / Mutta **wastanseisocat** Perkelet
- [A-III-493-[JES-45:24]] caiki iotca hende **wastanseisouat** / ne häpiehen tuleuat.

Adverbista tai adpositiosta (→) *vastaan*¹, *vastaan*² ja verbistä (→) *seisoa* muodostettu yhdysverbi, joka voi olla käännöslaina ruotsin verbistä *motstå*. Rinnalla esiintyy myös (→) *vastoinseisoa*.

vastaanseisoja s. 'vastustaja' | (1544) 15 esiintymää

- [A-I-171-[JES-63:18]] He omistauat lähes caiken sinun pyhen canssas / Sinun **wastanseijsoijas** alaspolkeuat sinun pyhydhes.
- [A-II-493-[1KOR-16:9]] minulle on yxi swri ia wäkeue Oui auattu / ia sielle monda **wastanseisojata** ouat.
- [A-III-547-[JER-18:19]] HERRA / otuari minusta / ia cwle minun **wastanseisoiadheni** ände.

Johdos verbistä (→) *vastaanseisoa*.

vastaanseisominen s. 'vastustaminen, vastustus' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-727-[SAK-E:O]] Jotca haman sihen aican asti / oli swren ia moninaisen **wastanseisomisen** kersinyt.

Johdos verbistä (→) *vastaanseisoa*.

vastaanseisova s. 'vastustaja' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-657] Perkelen / caiki meiden wiholisen / ja **wastanseijsouita** wistan

Verbin (→) *vastaanseisoa* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina.

vastaanseisovainen s. ja a. 'vastustava, vastustaja' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-813] Anna ette me coleman asti – – olisima sinun caikea pyhimen tados alati cwliaijset / ja eij coskan **wastanseijsouaijset**.
- [A-II-311-[AP-E]] Ja sen me taidham temen Kirian cansa hyuin osotta / ia **Wastanseisowaisten** suun sangen kempist ia wäkeueste kijnitukita

Johdos substantiivina käytetystä partisiipista (→) *vastaanseisova*.

vastaansotia v. 'taistella vastaan' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-786] ette me Mailmaliset himot / lihan hekumat / ia Perkelen hauckutoxet oijkeasti tundisima / wrholisesta **wastansotisima** / ne samat murhaijsima ia coletaijsima

Adverbista tai adpositiosta (→) *vastaan*¹, *vastaan*² ja verbistä (→) *sotia* muodostettu yhdysverbi.

vastahako s. 'vastahanka, vastustus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-519] Ja sen pite caikeni loppumata / Christilisen / tottelewaijsen / pyhen / oijkean / ia Jumallisen sijnä oleman / waica Jumalan edhesse päänens olisi / sula walhe / wario / tapa / wahingo / totinen turmelus / cadhotus / exytus / wiettellus / eij mwta quin **wastahako**

Tilapäiseltä vaikuttava yhdyssubstantiivi, joka on ilmeisesti takaperoisjohdos adjektiivista (→) *vastahakoinen*. Substantiivi on käännös saksan sanalle *widerspil* (*Widerspiel*).

► Gummerus 1947 297.

vasta|hakoinen, vast- a. 'vastahakoinen, vastahankainen, vastustava, vastentahtoinen' (1548) 17 esiintymää

- [A-II-408-[ROM-E]] NInquin hen nyt ensimeisisa Colmesa lugussa Synnin ilmoittanut on / ia opetanut Uskon Tietä Wanhurskauden polen / nin hen nyt Nelienes lugussa rupepi cochtaijaman mwtomita wmbipuheita ia **wastahacoisi**.
- [A-II-565-[1TSS-2:15]] eiuet he Jumalan kelpa / ia caikille Inhimisille he **wasthacoiset** ouat
- [A-III-68] Tesse Herrasa kijni ripu wekeuen wskon cansa / waicka sinulle caiki näkyet camalaat ia **wastahacoiset**

Yhdysadjektiivin alkuosana on vastassa olevaa merkitsevä nomini *vasta* (→ *vasta*¹). Jälkiosa on johdos substantiivista *hako*, joka nykyään tarkoittaa ensisijaisesti havun-oksaa tai liekopuuta mutta jonka alkuperäisempi merkitys on 'oksa, haara'. Adjektiivi esiintyy kerran myös sanaliitoksi kirjoitettuna. *Hako* on vanha balttilainen laina, jota nykyisissä balttilaiskielissä edustaa liettuan *šaka* 'oksa, haara'. Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen, ja myös adjektiivilla *vastahakoinen* on vastine karjalassa. Murteissa ja 1800-luvun kirjakielessä esiintyy *vastahakoisen* rinnalla myös *vastahakainen*, joka yhdistyy takertumista tarkoittavaan samakantaiseen sanueeseen (*hakaaminen*, *hakaus*). Koukkua merkitsevä *haka* on ruotsalainen laina, joka ei esiinny vielä Agricolan kielessä. *Vastahaka* tai *vastahanka* merkitsee murteissa esim. keihään tai nuolen kärjessä olevaa väkistä, joka estää vetäjästä asetta takaisinpäin. *Vastahakoinen* tai *vastahankainen* lienee alun perin kuvannut risuäestä eli maataloustyökalua, joka on valmistettu vitsastamalla vierekkäin noin käden paksuisia, halkaistuja kuusennäreitä ja katkomalla oksat sopivan mittaisiksi. Oksan tyngät ovat haranneet vastaan ja muokanneet pellon pinnan latvan suuntaan vedettäessä.

► Toivonen Vir. 1949 54; SKES 1955 *haka*¹, *hako*; Valli 1988 4523; Vesikansa 1989 220–221; SSA 2000 *haka*¹, *hako*; EES 2012 *hagu*; Junttila 2015 92; Toropainen 2017 119.

vastahakosuus s. 'vastahakoisuus, vastustus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-618] Sydhemen sokeudhen / tundodhen paatumisen / tapain iulmaudhen / hyuihin cwlemattudhen / Neuuooin **wastahakosus** / kielen irttaudhen / woijmattomadhan wäkiwallan

Johdos adjektiivista (→) *vastahakoinen*.

vastainen a. 'vastainen, vastaan puhaltava' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-127-[МК-6:48]] ia hen näki heijet hädese soutauan / Sille että tuuli oli heille **wastainen**. Ja liki neliene öen wartiona hen tuli heiden tygens / kieudhen meren päle

Vastassa olevaa merkitsevästä nominivartalosta (→ *vasta*¹) johdettu adjektiivi.

vastalgusta adv. 'alusta uudelleen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-639-[HEB-6:6]] Jos he poislangeuat (ia wastudhest itze heillens sen Jumalan Poian ristinnaulitzeuat / ia pilcana piteuet) ette ne pidheis **wastalgusta** wdhistettaman Paranoxeen.

Yhdysadverbi, jonka alkuosana on adverbien (→) *vasta*¹ loppuheittainen muoto ja jälkiosana (→) *alku*-sanana elatiivimuoto.

vastalloinen a. 'vastuksellinen, haitallinen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-653-[HEB-12:15]] Ja warinottacat / ettei iocu Jumalan Armo vnhodhaisi / Ettei ioscus yleskasuais iocu Caruas iwri / ia tekis iotakin **wastalloista** / ia monda sen saman cautta saastuisit.

Johdos vastassa olevaa merkitsevästä nominivartalosta *vasta* (→ *vasta*¹).

vastalukuu a. 'vastaisuudessa, tulevana aikana' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-632-[JOEL-1:0]] Ja Propheta werdhautta ne Juttat / sille aialla / cussa woosi wodhelda / **wastaluku** waiua tapactu / iosta Maan casuo turmellan.

Adverbista (→) *vasta*¹ ja substantiivista (→) *luku* muodostettu yhdysnomini. *Luku* merkitsee tässä tapauksessa ajanlaskua. Agricolan ainut esimerkki sisältyy Joelin kirjan esipuheeseen, joka ei ole sananmukainen käännös Lutherin esipuheesta.

vastasuuta adv. 'vasten kasvoja' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-377-[AP-23:2]] Nin keski se ylimeinen Pappi Ananias nijte iotca lesseseisoit / lödhe hende **wastaswta**.

Adpositiosta (→) *vasta*² ja siihen täydennyksenä liittyvästä (→) *suu*-sanan partitiivi-muodosta kiteytynyt yhdysadverbi.

vastata v. 'antaa vastaus; olla vastuussa, vastata esim. oikeudessa'
(1544) 382 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-84-[LK-1:35]] **Wastasi** engeli / ia sanoi henelle. Pyhe hengi tulepi sinun ylitzes / ia sen ylimeisen auw ylitzewariottapi sinun
- [A-II-143-[MK-11:30]] Johannesen Caste / olico hen Taiuahast elicke Inhimisilde? **Wastacat** minu.
- [A-III-152-[MK-11:29]] Nin Jesus **wastaten** sanoi heille wielepe mineki kysyn mös iotakin teilde / ia **wastatcat** minu / nin mine sanon teille mille woimalla mine neite teen.
- [A-III-211-[PS-E:0]] Quingas **wastat** Sen HERRAN Domios / ettes aighas culutat Laiskuos.
- [A-II-367-[AP-19:38]] Mutta ios Demetriusel ia nijlle iotca henen cansans yxiwircaiset ouat / iotakin on iongun wastan / Nin pidheten Laki / ia oykeus / ia Manwanhimat ouat / sielle he candakan ia **wastatkan** keskenens.

Vastassa olevaa merkitsevästä nominivartalosta *vasta* (→ *vasta*¹) johdettu verbi. Agricolalla *vastata* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *edestvastata*.

vastatuuli s. 'vastatuuli, vastaan puhaltava tuuli' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-388-[AP-27:7]] Quin me nyt monda peiue hitahast puriechtima / ia tuskalla szawuijme Gnidumin (**wastatwlen** tedhen) nin me puriechtima Cretan ala / sen Caupungin tykene Salmone

Substantiivista (→) *tuuli* ja tätä määrittävästä nominista *vasta* (→ *vasta*¹) muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla kerran myös sanaliittona, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 117.

vastaus s. 'vastaus kysymykseen; puolustautuminen'
(1544) 30 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-II-294-R] sinulle kysy) Se on Sine ennetet **Wastauxen** cansa ennenquin kysyten ninquin caiken Salauden tietie / ia Sydhemen tutkija.
- [A-I-283-[PS-38:15]] Ja pite oleman ninquin se ioca eij miten cwule / Ja iolla eij ole suusansa **wastausta**
- [A-II-591-[2TIM-4:16]] Minun ensimeisise **Wastauxisani** eikengen minun tykeneni seisonut / waan caiki minun ylenannoit / Elken se olgho heille tygeluettu.

Johdos verbistä (→) *vastata*.

vasthakuus s. 'vastustus, vastahakoisuus' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-458-[JES-1:21]] **Wasthacus**) Eipe te nin quitengan tee / quin nyt on kesketty.

Johdos joko substantiivista (→) *vastahako* tai adjektiivista (→) *vastahakoinen*.
Samassa merkityksessä esiintyy kerran myös (→) *vastahakosuus*.

vastoin¹ *adv.* 'vasten, vastoin odotuksia t. toiveita, huonosti; raskaana'
(1544) 15 esiintymää

- [A-II-208-R] Juttaat lwlit että iolle käsi hyuesti keui ette hen oli Jumalan otolinen / ia taas iolle **vastoin** keui / se syndisexi lwltijn ia sanotijn.
- [A-I-242-[JES-26:18]] Silloin me mös **vastoin** olema / Ja meille on kipu / ette me tuskalla hengitemme. Emme me quitengan taijnuet Maata awitta / eijke Maanpirin Asuuaise tachtoneet langeta.
- [A-II-23-[MT-1:23]] Catzo Yxi Neitzut pite **vastoin** oleman / ia synnyttemen Poian / Ja henen nimens pite cutzutaman EmanuEl / se ombi tulkittu / Jumala meiden cansam.

Vastassa olevaa merkitsevästä nominivartalosta *vasta* (→ *vasta*¹) muodostettu monikon instruktiivi, joka on kiteytynyt adverbiksi. Agricolalla *vastoin* esiintyy myös jälkiosana yhdysadverbissa (→) *päinvastoin*.

vastoin² *adpos.* 'vastaan, vastoin; vasten; kohtaan; varten'
(1544) 51 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-778] sine armolisesta catzot nijte / iotca wastoinkieumiste kerssiuet / ia sine **vastoin** murhalisi waijnoijta salaijsella woijmalla alati meite wariellet
- [A-I-795] Anna luijan toijwouxen sinun laupiudhes pälle / **vastoin** caiken meiden synnysen omantundon heickoudhen / ja sydhemmen hemmestyxen.
- [A-I-811] Sinua me rucolema / racas taiualinen Ise / ettes caikista nijste swrun pidheijsit / iotca **vastoin** ne swret moninaijset kiusauxet sotiua ja kilwoijtteluat.
- [A-II-5-R] **Vastoin** site Kiroust / hyuestisiugnapi nyt Euangelium caiken Mailman
- [A-III-473-[JES-25:4]] Sille sine olet ninen Hauracten wäkwys / ninen Kieuhein vrhous heiden waiuoisans. Twlispääste turua / yxi wario Helteste / coska ne Tijrannit iulmastuuat / ninquin Twlispä Seine **vastoin**.
- [A-I-389] Caikein sijs neinen hywein tödhen edheste / meite **vastoin** osotetudhen / sinua me kijttem / quin me parahin woijma
- [A-I-474] Me waijuaset synniset – tulema tenepene sinun etehes / turuaten sinun sanomattomahan hywuytees ia rackautees – iongas meite **vastoin** pidhet
- [A-I-208-[PS-104:14]] Sine Rohat caswatat Caria **vastoin** / Ja Jywet Inhimisten tarpehexi / Ettes leijuen Maasta toottaijsit.

Vastassa olevaa merkitsevää nominivartalosta *vasta* (→ adv. *vasta*) muodostettu monikon instruktiivi, jota käytetään sekä prepositiona että postpositiona. Adposition täydennys on useimmiten partitiivissa, mutta se voi olla myös genetiivissä tai nominatiivissa. Westhin koodeksissa on *vastoin*-muodon lisäksi samantapainen *vastain*.

vastoinkäydä v. 'käydä huonosti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-543-[JER-17:9-R]] Quin **vastoinkieupi** / Nin se on sula Epelys.

Adverbista (→) *vastoin*¹ ja verbistä (→) *käydä* muodostettu yhdysverbi. Sama yhdistelmä esiintyy yleisemmin sanaliittona.

vastoinkäyminen s. 'vastoinkäyminen, epäonninen tapahtuma, onnettomuus' (1544) 70 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-353] Sine HERRA Jumala / ioca näet / etteij me ydhengen omain Töijdhem pälle wscalla / Swå armolisesta / ette me caiki **vastoinkieumiset** / sinun rackan poias toriouxella / ylitze woittaijsimma
- [A-II-141-[MK-10:00]] **Wastoinkieumisen**) Se on / ioca vsko henen tule **vastoinkieumist** ia wiha kerssie / ia caiki cappalet sen päle wogaman
- [A-III-260-[PS-37:0]] On ialo Oppi ia Lohutos / ettei me Pahannuisi Ristis ia **vastoinkeumises** / waan olisima Jumalan cwliaiset

Adverbin *vastoin*¹ ja verbin (→) *käydä* johdoksen *käyminen* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla kaksi kertaa myös sanaliittona, joka yhden käsitteen nimityksenä voidaan katsoa luontaiseksi yhdysanaksi. Vastaavan yhdysverbin (→) *vastoinkäydä* harvinaisuuden takia on epätodennäköistä, että *vastoinkäyminen* olisi sen johdos.

► Toropainen 2017 51, 117.

vastoinkäymisyys s. 'vastoinkäyminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-643] Anna mös minulle catouaijsije ylencatzo / ia caikista woijmasta nijte ijancaikisita racasta / ette mailma olis minulda coollu / ia mine mailmalda / sinulle eleijsin / etteij mötekieumisus minua turmelis / ia ijrhdhalisexi saattais / eijke **vastoinkieumisus** minua porotais.

Rakenteeltaan poikkeuksellinen yhdyssana on luultavasti muodostettu samassa merkityksessä tavallisemmin esiintyväästä yhdyssanasta (→) *vastoinkäyminen* lisäämällä tähän ominaisuudennimen johdin.

► Vaittinen 2009 SJ 51.

vastoinkäymys s. 'vastoinkäyminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-810] Wariele meite / etteij mailman pahuus ja **vastoinkieumys** meite kerssimettömyxen / costumuxen / wihan / taicka muijhin wikohin / yllyteisi.

Adverbista (→) *vastoin*¹ ja verbin (→) *käydä* teonnimijohdoksesta *käymys* muodostettu yhdyssana. Vastaavan yhdysverbin (→) *vastoinkäydä* harvinaisuuden takia on epätodennäköistä, että *vastoinkäymys* olisi sen johdos. Samassa merkityksessä esiintyy yleensä (→) *vastoinkäyminen*, ja sekin on mahdollista, että *vastoinkäymys* olisi muodostettu siitä johdinta vaihtamalla.

vastoinoleva s. tai a. 'raskaana oleva' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-241-[JES-26:17]] Ninquin **vastoinoleua** / cosca hen io synnyttemen pite / Nin hen hooli / ia hwta kiwuijllans / Jwri nijn meillen mös iochtu / HERRA / sinun Caswos edhes
- [A-III-487-[JES-42:14]] nyt mine tadhon ninquin **Wastoinoleua** / hwta

Adverbin (→) *vastoin*¹ 'raskaana' ja verbin (→) *olla* partisiipin muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysnomini. Yhdysverbin (→) *vastoinolla* harvinaisuuden takia on epätodennäköistä, että yhdysnomini olisi tämän yhdysverbin partisiippi.

vastoinolevainen s. tai a. 'raskaana oleva' | (1551) 5 esiintymää

- [A-III-555-[JER-31:8]] tadhon heite coghota maan äriste / seke sokiat / rammat / **vastoinoleuaiset** ette lastenemet ette heidhen tenne swrella iouckolla iellenstuleman pite.

Johdos yhdysnominista (→) *vastoinoleva*.

vastoinolla v. 'olla raskaana' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-476-[JES-26:18]] Ja mekin **Wastoinolemma** / ia on meille kipu / ette me tuskalla hengitemme. Quitengan Eipe me woi Maata autta / eike Maanpijrin Asuuiset tactonet langeta.

Adverbin (→) *vastoin*¹ 'raskaana' ja verbin (→) *olla* muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdysverbi.

vastoinpäin adv. 'päinvastoin, taas, toisaalta, sen sijaan' | (1548) 13 esiintymää

- [A-II-472-[1KOR-7:34]] Eritetud ouat neme caxi / waimo ia Neitzyt. Se naimatoin murechti nijte iotca HErran on / ette hen pyhe olemän pite seke Rumilla ette hengelle. **Wastoinpein** / Se ioca naipi / hen murechti nijte mailmalisia quinga henen pite Miehense kelpaman.
- [A-III-383-[PS-115:0]] hen cwldele ia wapacta ne Jumaliset / Ja **wastoinpein** ne Jumalattomat hen Rangaitze

Adverbista (→) *vastoin*¹ 'vastaan' ja adverbista (→) *päin* muodostettu yhdysadverbi.

vastoinseisoa *v.* 'olla vastaan, vastustaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-623] Ja mös andakan meillen henen cunnians cochtolisen kiwaudhen / iolla seke meisse / ette muijssa / caiki mite site **vastoinseijsouat** / poistulisit

Adverbista (→) *vastoin*¹ 'vastaan' ja verbistä (→) *seisoa* muodostettu yhdysverbi. Samassa merkityksessä tavallisempi yhdysverbi on (→) *vastaanseisoa*. Molemmat lienevät käännöslainaa ruotsin verbistä *motstå*.

vastoinseisominen *s.* 'vastustus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-532] Sielde se tule / ette mine wsein palio hyue aijuoin / mutta ette sinun Armos pois ombi minun heickouttani auttamasta / nijn mine weheste **vastoinseijsomisesta** / tacaperincarkan / ja waijwun

Johdos verbistä (→) *vastoinseisoa* tai suora käännöslaina ruotsin sanasta *motstånd*.

vastoinseisova *a.* 'vastassa oleva, vastustava' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-542] Cussa eij ole **vastoinseijsoua** wiholinen / eli iocu hekumus / mutta corckein ia wissin wapadhus / ja wapa lepo / ia lewolinen lusti / ja lustilinen auttuahus

Verbin (→) *vastoinseisoa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

vastuudest, -a *adv.* 'uudesti, uudestaan' | (1544) 11 esiintymää, myös Westh

- [A-I-461] sen Sanas cautta sine meite **wastuudesta** synnytit / iotca olima onnettomast Adamist syndynehet
- [A-II-250-[JH-3:3]] Totisesta totisesta / mine sanon sinulle / Ellei iocu **wastudhest** synny / ei hen woi nädhä Jumalan waldakunda.
- [A-III-9] ios hen ymmerde sen oikein Castetuxi / Isen Jumalan / ia Poian / ia Pyhen Hengen Nimehen / nin elken site **wastudhesta** Castaco.

Yhdysadjektiivin (→) *vastuusi* elatiivimuoto, jota käytetään adverbina.

vastuusi *a.* 'uusi' | (1544) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-I-142-[JER-31:31]] CATzo / se aica tulepi (ma HERRA sano) silloin minun pite tekemen **wastudhen** lijton / Israelin / ia Judan hoonen cansa /

Vastassa tai vastaan tulossa olevaa merkitsevistä nominivartalosta *vasta* (→ *vasta*¹) ja adjektiivista (→) *uusi* muodostettu yhdysadjektiivi.

vatsa s. 'vatsa, mahalaukku, maha' (myös kuv.) | (1544) 34 esiintymää

- [A-I-94] Se on sa[n]gen heiy Pappi. ioca waan etzi **watzans** tarpet. Ja eij catzo HERRAS caria.
- [A-I-179-[JON-2:3]] Mine parghuijn heluetin **watzast** / ia sine cuulit minun äneni.
- [A-II-56-[MT-12:40]] samalmodholla quin Jonas oli walaskalan **watzas** colme päiue ia colme öte / nin pite Inhimisen Poian oleman maan sydhemes colme päiue ia colme öte.
- [A-III-274-[PS-44:26]] Sille meiden Sielun ombi alaspainettu mahan asti / meiden **watzan** maassa kinirippu.

Sanalla on varmoja etymologisia vastineita itämerensuomessa ja mahdollisesti myös mansissa. Se lasketaan kuuluvaksi ikivanhaan perintösanastoon. Sanalle on tosin esitetty myös indoiranilainen lainaetymologia, mutta tätä ei äänneseikkojen takia ole pidetty uskottavana. Agricolalla *vatsa* esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (→) *laiskavatsa*.

► SKES 1975 *vatsa*; SSA 2000 *vatsa*; Parpola 2017 *SUSA* 96 245–286; Holopainen 2019a 293–295; NES 2020 *vatsa*.

vatsalla *adv.* 'vatsallaan, vatsapuoli alaspäin' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-136-[1MS-3:14]] Nin HERRA Jumala sanoi Kermelle / Ettes temen teit / sine olet forbannattu ylitze caikia eleuite / ia ylitze caikia maan Eleimite / **Watzallas** sinun pite keumen / ia mulda sömen

Adverbiksi kiteytynyt substantiivin (→) *vatsa* adessiivimuoto, johon liittyy omistusliite.

vatsanhuoli s. 'huolenpito vatsan tarpeista' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-758-[MAL-E:0]] Sillens ombi Ahneus ia **Watzanholi** / aina Jumalan sanan ia Palueluxen wahingoittanut / ia tekepi alati Sarnaista Ulcocullatut ia Mötekielisit.

Substantiiveista (→) *vatsa* ja (→) *huoli* muodostettu yhdyssana.

vatsankipu s. 'vatsatauti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-391-[AP-28:8]] Nin tapachtui ette sen Publiusen Ise sairasti Wilutauti ia **Watzankipu**.

Substantiiveista (→) *vatsa* ja (→) *kipu* muodostettu yhdyssana.

vauloa v. 'ohjata, koota' (kuv.) | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-200-[PS-33:15]] Hen **waulopi** caiki heiden Sydhemense / hen catzele caikein heiden Töijdense pälle.

- [A-III-639-[JOEL-3:11]] **Waulocat** teiten / ia tulkat tenne caiki Pacanat / caiki ymberilde

Johdos substantiivista *vaula* 'vitsaslenkki, -side'. *Vaula* on germaaninen laina, joka ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana.

► SKES 1978 *vaula*; SSA 2000 *vaula*; LÄGLOS 2012 *vaula*.

vauras *a.* 'vastaanottavainen, altis' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-822] ette he meiden cansan / ia me heiden cansans / sinun tadhos cwlisim / ia henen tedhens caiki wastoinkieumiset / caiki waijuat / caiki pahat / ia wahingot / iloijsella / kerssiueijsella / **auralla** / ia remulisella mielelle kerssisime

Sanalla on vastine karjalassa ja mahdollisesti virossa. Sitä on arveltu germaaniseksi tai skandinaaviseksi lainaksi, mutta äänteellisesti ja semanttisesti vakuuttavaa etymologiaa ei ole pystytty esittämään. Sanavartalon alkuperä on toistaiseksi epäselvä. Agricolan esiintymä on vastine latinan sanalle *infractus* eikä se semanttisesti sovi nykysuomen 'varakasta' merkitsevän *vauras*-sanana yhteyteen vaan yhdistyisi paremmin sanan vanhempiin merkityksiin 'terve, reipas, hyvinvoiva'. *Vauras*-sanueen keskeinen merkityspiirre on vielä 1800-luvun kirjakielessä ollut tervehtyminen, jostakin sairaudesta tai muusta koettelemuksesta toipuminen. Merkitys 'varakas' tunnetaan vasta 1700-luvulta lähtien.

► SKES 1978 *vauras*; SSA 2000 *vauras*; Sköld 2002b FS Forsgren; LÄGLOS 2012 *vauras*; NES 2020 *vauras*, *vaurio*.

vavahtua *v.* 'pelästyä; horjahtua' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-287-[JH-14:1]] JA hen sanoi Opetuslapsillens / Elken teiden Sydhemen **wauactuco**.
- [A-II-317-[AP-2:25]] Mine Olen aina HERRAN minun casuoni eten Pannut / Sille ette hen on minun Oikealla polella / senpäle / ettei minun pide **Wawachtuman**.

Johdos samasta äänteellisesti motivoidusta vartalosta, josta on muodostettu verbi (→) *vavista*. Välittömäksi kantasanaaksi sopiva *vavahtaa*-johdos ei esiinny Agricolan kielessä, mutta se tunnetaan muusta 1500-luvun kirjallisuudesta.

vavista *v.* 'vapista' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-174-[JER-17:18]] Häweise heite / iotca minua waijwauat / ja äle minwa / **wawiskahat** he / ja elkön mine wapisko

Verbillä on vastineita muutamissa lähisukukielissä. Se lienee alkuaan äänteellisesti motivoitu, värisevää suun liikettä ja siitä syntyvää ääntä kuvaileva sana. *Vavista*-verbin rinnalla esiintyy myös vahva-asteisesta vartalosta muodostettu (→) *vapista*.

► SKES 1975 *vapista*; SSA 2000 *vapista*; NES 2020 *vapista*.

vedenaalto s. 'aalto' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-349-[PS-93:4]] Ne **Wedhelnallot** meresse ouat swret / Ja pauhuuat hirmuisesta / Mutta se HERRA wiele wäkeuemi on Corkiuxes.

Substantiivista (⇒) *vesi* ja substantiivista (⇒) *aalto* muodostettu yhdyssana. Agri-colan ainoassa esiintymässä on ilmeinen painovirhe (ylimääräinen *l*-kirjain).

vedenlöyly s. 'kylpy' (kuv.) | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-852-[EF-5:26]] ette hen sen pyhiteijs / ja ombi sen pudhistanut sanan cautta **Wedhenleulyse**

Substantiivista (⇒) *vesi* ja substantiivista (⇒) *löyly* muodostettu yhdyssana.

vedenpaisuma s. 'meriveden lähde; vedenpaisumus' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-229-[2SM-22:16]] Ja nijn **wedhenpaijsuma** näkyi / Ja Maan aluxet coorittijn / HERRAN laijtoxesta / ia henen sieramens puhalohesta / ia coorsamisesta.
- [A-II-92-[MT-24:38]] Sille ninquin he olit nijne peiwine edhelle **Wedhenpaisuman** / söit ia ioit / nait ia hoolit / haman siihen peiwen asti / iona Noe Archin sisellemeni

Substantiivista (⇒) *vesi* ja *paisua*-verbin johdoksesta (⇒) *paisuma* muodostettu yhdyssana. Samassa merkityksessä esiintyvät myös (⇒) *vedenpaisuminen* ja (⇒) *vedenpaisumus*.

vedenpaisuminen s. 'vedenpaisumus, tulva' | (1549) 4 esiintymää

- [A-III-7] O Caikiualdias ijancaikinen Jumala / ioca sinun oikian couan Domios cautta / olet sen wskottoman Mailman **wedenpaisumisen** läpitze cadhottanut / ia sen wskolisen Noen itze cahdexana / sinun swren Laupiudes cautta pelastit
- [A-III-253-[PS-32:6]] Temen tedhen pite caiki Pyhet sinua rucoleman oikialla aialla / Senteden coska swret **Wedhenpaisumiset** tuleuat / euet he vlotu sen tyge.

Substantiivista (⇒) *vesi* ja *paisua*-verbin johdoksesta (⇒) *paisuminen* muodostettu yhdyssana. Samassa merkityksessä esiintyvät myös (⇒) *vedenpaisuma* ja (⇒) *vedenpaisumus*.

vedenpaisumus s. 'tuhotulva, vedenpaisumus' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-220-[LK-17:27]] He söit / ioit / nait / ia holit / haman siihen peiuen asti / coska Noe Archan meni / ia **Wedhenpaisumus** tuli / ia cadhotti caiki.

- [A-III-688-[NAH-1:8]] Coska **Wedhenpaisumus** ylitze iooxe / nin hen tekepi sen cansa ydhen lopun.

Substantiivista (→) *vesi* ja (→) *paisua*-verbin johdoksesta *paisumus* muodostettu yhdyssana. Samassa merkityksessä esiintyvät myös (→) *vedenpaisuma* ja (→) *vedenpaisuminen*.

vedenvirta s. 'virta, joki' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-487-[JES-42:15]] Mine tadhon häuitte Wooret ia Cuckulat / ia caiki heiden Rohons poisquiata / ia teen **Wedhenwirdhat** Loodhoixi / ia Meret poisquiata.

Substantiiveista (→) *vesi* ja (→) *virta* muodostettu yhdyssana.

vedetöin a. 'vedetön, kuiva' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-615-[2PT-2:17]] Ne ouat **wedhettömät** lechtet / ia piluen hatarat iotca Tuulispäälde ymberins aietan
- [A-III-459-[JES-1:30]] Coska te tulletta / ninquin iocu Tammi quiuain Lectein cansa / ia ninquin iocu **Wedhetöin** Yrtitarha.

Johdos substantiivista (→) *vesi*. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *vesitöin*.

vedättää v. 'kestää, sietää' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-484-[1KOR-13:7]] Caiki hen **wedhettä** / caiki hen Usko / caiki hen toiuo / caiki hen kerssi.
- [A-II-609-[1PT-4:00]] 1. Cor. 13. Rackaus caiki **wedhättepi**.

Johdos verbistä (→) *vetää*.

vee interj. ja s. 'voi!; voi-huuto, voihkaisu' | (1544) 75 esiintymää

- [A-I-140-[JER-13:27]] **We** sinun Jerusalem / Cosca sijs sine tachtot puchtahaxi tulla?
- [A-III-651-[AM-5:16]] Jocaitzes Gatuissa pite Weparcu oleman / ia iocaitzes cuias sanotan / **We** / **we**.
- [A-II-692-[ILM-11:14]] Se toinen **We** ombi edes mennyt / Catzo / se colmas **We** pian tulepi.

Sitaattilaina saksan valittamista ilmaisevasta interjektioista *weh*, joka nominina tarkoittaa myös tuskaa ja kipeää. Agricola on lainannut interjektion Lutherin Bibliasta.

veeparku s. 'valitus, voivottelu' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-651-[AM-5:17]] Nin mös iocaitzes winatarhas pite **weparcu** oleman / Sille mine tadhon sinun cauttas waelda / sanopi HERRA.

- [A-III-657-[AM-8:10]] Mine tadhon teiden Juhlapeiuet murhexi / ia caiki teiden Weisut **weparcuhun** käte

Interjektioista (⇒) *vee* ja substantiivista (⇒) *parku* muodostettu yhdyssana.

veeparkua v. 'valittaa, parkua, voivotella' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-651-[AM-5:16]] Jocaitzes Gatuissa pite Weparcu olemān / ia iocaitzes cuias sanotan / We / we. Ja se Peldomies cutzutan murehen tyge / ia **weparcuman** / ioca idke taita

Interjektioista (⇒) *vee* ja verbistä (⇒) *parkua* muodostettu yhdysverbi, jonka ainoa esiintymä on MA-infinitiivin illatiivimuoto. Muodon voisi tulkita myös yhdysverbistä *veeparkua* johdetuksi teonnimeksi *veeparkuma*, mutta verbitulkinta on todennäköisempi, koska Lutherilla on vastaavassa kohdassa infinitiivimuoto (*zum wehklagen*) ja vuoden 1642 Bibliassa kohta on käännetty *cudzutan murhesen parcuman*.

***veeparkuma** → **veeparkua**

vehka s. 'suovehka (*Calla palustris*)' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-464-[JES-5:13-R]] Anno Domini 1551 Palio Canssa tesse Somen maalla surckiasti Nelken coolit – – Nin Ettei waiuoioin Parcki / **wechka** / Cordhet ia Acanat södhit Hauancoore leiuexi ia widanledhet Caalixi

Sanalla on vastineita laajalti lähisukukielissä. Sen rakenne (vokaaliyhdistelmä *e-a*) viittaa lainaperäisyyteen, mutta sanalle ei ole esitetty lainaetymologiaa. Suovehkan juurista on nälkävuosina valmistettu jauhoja. Murteissa sana voi merkitä myös raatetta (*Menyanthes trifoliata*).

► Rautavaara 1978 179–180; SKES 1978 *vehka*; SSA 2000 *vehka*; Häkkinen & Lempiäinen 2011 282–285; EES 2012 *võhk*; NES 2020 *vehka*.

vehmas s. 'laidun, rehevä ruohomaa' (myös kuv.) | (1544) 7 esiintymää

- [A-II-43-[MT-8:30]] Nin keui caukan heiste sangen swri sicain ioucko **wehmaal**.
- [A-III-592-[HES-34:31]] Ja tosin / te Inhimiset pite olemān minun **Wehmani** Lambat
- [A-I-290-[PS-79:13]] Mutta me sinun Canssas / ia sinun **wehmahas** lauma / kijtemme sinua ijancaikisesta / ja iulghistamma sinun kijtostas sucukunnasta nijn sucukundaan.

Sanalla on etymologisia vastineita virossa ja vatjassa. Sanavartalo on balttilainen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **vešma*- edustaa nykyliettuaassa esim. *vešumas* tai *vešlumas* 'rehevyys, runsaus, hedelmällisyys'.

► SKES 1978 *vehmas*; Vaba 1994 LU 35 245; Koivulehto 1999c SUST 237 228; SSA 2000 *vehmas*; EES 2012 *võhm*; Junttila 2015 90; NES 2020 *vehmas*.

veikko s. 'veli, veikkonen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-97] Eijkö caike / on alghus heicko? / Nijn taij mös on / o hyue **weicko**.
- [A-III-446-R] Woi **weickon** / Ne Wanhat Tauat parahimmat.

Hypokoristinen johdos substantiivista (→) *veli*. Johdoksella on vastineita useissa lähisukukielissä

► SKES 1978 *veikka*¹; SSA 2000 *veikka*¹; NES 2020 *veikka*, *veikko*.

veisaaaja s. 'veisaaaja, laulaja' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-458-[1KOR-E]] Tesse xiiij. hen Opetta Sarnaita / Prophetit ia **Weisaijat** / Ette he toimelisesta heiden Lahiansa kieuteisit
- [A-III-338-[PS-87:7]] Ja ne **Weisaiat** ninquin Tantzis / pite caiki worottain sinussa weisaman.

Johdos verbistä (→) *veisata*.

veisata v. 'veisata, laulaa' | (1544) 113 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-103-[PS-95:1]] TULcaat / **weisatkam** HERRALLE / Ja iloijtkam meiden Autuudhen Turuan edhese.
- [A-II-486-[1KOR-14:15]] Mine Psalmit **weisan** Hengesse / ia Psalmit **weisan** mös Mielesseni.
- [A-III-379-[PS-111:0]] Temen mös Christus Opetuslastens cansa / Ectolisens ielkin / vskotan **weisanexi**

Verbi on johdos muinaisruotsalaisesta lainavartalosta, jota edustaa substantiivi (→) *veisu*. Agricolalla *veisata* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *edelveisata*, *kiitoksenveisata*, *kiitostveisata*, *kiitosveisata*, *yhteenveisata*.

veisattapa a. 'laulettava, veisattava' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-249-[PS-30:1]] Yxi Psalmi **weisattapa** Daudin Hoonen Wihkimises.

Verbin (→) *veisata* passiivinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina. Agricolalla *weisattapa* esiintyy myös perusosana yhdysadjektiivissa (→) *edelveisattapa*.

veis|u, -o s. 'laulu, kirkkolaulu; veisuu, laulaminen' | (1544) 75 esiintymää, myös Westh

- [A-I-235-[JUDIT-16:0]] Kijtossana / ia Judhittin **weisu** woijtton / ia Maakunnan wapauxen tedhen.
- [A-II-698-[ILM-14:3]] Ja weisasit ninquin wtta Wirtte Stolin edhes / ia nelien Eleimen edhes / ia Wanhinden. Ja eikengen woinut oppia site **Weisua**
- [A-III-274-[PS-45:2]] MINun sydhemen tichtera ydhen caunin **Weison**

- [A-III-357-[PS-100:3]] Menget siselle henen Portistans Kijtohen cansa / henen Esihonehisens **weisulla** / Kijtteket hende / ylisteket henen Nimens.

Sana on lainaa muinaisruotsista. Lähtömuoto on nykyruotsin laulua merkitsevän *visa*-sanan vanhempi muoto, jossa ensi tavussa on ollut diftongi kuten esim. ruotsin murteellisessa asussa *weisa*. Samaan yhteyteen kuuluu saksan *Weise* 'laulu', joka on alkuaan sama sana kuin tapaa merkitsevä *Weise*. Uusi merkitys on latinan malliin perustuva käännöslaina. Latinan sanalla *modus* 'tapa' on ollut myös merkitys 'rytmi, melodia'. Ortografisista syistä on mahdotonta tietää, olisiko osa Agricolan *veisu*-sanoista luettava pitkävokaaliseksi *veisuu*-johdoksiksi. Agricolalla *veiso* tai *veisu* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *kiitosveisu*, *psalmiveisu*, *valitosveisu*, *voitonveisu*.

► SKES 1978 *veisu*; SSA 2000 *veisu*; SAOB 2017 *visa*; NES 2020 *veisu*.

veitsi s. 'veitsi, teräase' | (1549) 3 esiintymää

- [A-III-124-[1MS-22:6]] Ja Abraham otti halghot Poltwffrixi / ia pani ne Poighans Isaachin päle. Mutta itze hen cannoi Kädhesens Tulen ia **weitzen**
- [A-III-774-[2MS-20:25]] Ja ios sine tadhon minulle ydhen Kiuisen Altarin tedhä / etpes site pidhe vloshacatuist kiuiste tekemen. Sille ios sine siihen rupet **weitzelles** / nin sine sen riuat.

Sanalla on tarkkoja etymologisia vastineita lähisukukielissä, ja sen vartalolla on vastineita myös etäsukukielissä. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Agricolalla *veitsi* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *partaveitsi*.

► SKES 1975 *veitsi*; SSA 2000 *veitsi*; NES 2020 *veitsi*.

velallinen → **velgalinen**, **velgolinen**

velgalinen a. 'velvollinen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-449-[ROM-13:00]] Senteden ombi omatundo **welghalisesta** Rackaudesta sypä heite cwleman.
- [A-II-528-[GL-5:3]] Mutta taas mine todhistan iocaitzelle quin henens ymberinsleickauttapi / Ette hen caiken Lain on **welghalinen** tekemen.

Johdos substantiivista (→) *velka*.

velgolinen s. ja a. 'velallinen; velvollinen'
(1543) 24 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-III-584-[HES-18:7]] Joca ei kennengen warytte te / ioca **Welgholistens** henen Pantins iellensanda / eike miteken wäkiuallalla keldeke poisota.
- [A-II-448-[ROM-13:7]] Nin andacat nyt iocaitzelle mite te **welgholiset** oletta / Ninen Wero / ioille wero tule.

- [A-O-11-[MT-6:12]] Ja anna meiden syndinne andexi / ninninquin me meiden **welgolisten** anname.
- [A-I-678] O HERRA Jesu Christe / ionga pwtumattoman hywuydhelle me caikia olema **welgoliset**
- [A-I-502] ME waijwaset hätendynet Inhimiset / HERRA caikiwaldias Jumala / olema moninaijsten armolisten / hyuein tekoin tedhen / ioijnenga eijke märe / eijke Lucu taidha leutte / sangen corkiasta **welgoliset** sinua ylistemehen

Johdos substantiivista (→) *velka*.

velho s. ja a. 'noita, tietäjä; velhous, noitakeinot; velhon kykyjä omaava' (1544) 9 esiintymää

- [A-I-254] Pilkaijat / ja Pirulaijset. Turilat / ja **Welhot** naijset. Ylencatzouat / Herran Sana.
- [A-III-691-[NAH-3:4]] Caiki nämät sen Caunin rackan Hooran swren Hoorudhen teden / ia ioca Welhousta pruca / ioca henen Hoorudhellans ne Pacanat / ia henen **Welhollans** Maat ia Canssat ansainut on.
- [A-II-218-R] Tesse kielten wskomast nijte Menningeisi / ia iellenskeupie coolleit / Noithi ia **welhoi** Hengi iotca ölle puhuuat ia messeuet Pirun wäelle eli muita Taicouxia.

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Se on selitetty vanhaksi venäläiseksi lainaksi.

► Mikkola 1894 SUST 8 102; Plöger 1973 222–223; SKES 1978 *velho*; SSA 2000 *velho*; EES 2012 *völu*; NES 2020 *velho*.

velholinen s. 'noituuden harjoittaja; taikakeino' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-714-[ILM-21:8]] Mutta nijlle Pelcurille ia vskotomille / ia hirmulisille / ia Murhaille / ia Sala uoteisille / ia **welholisille** / ia Epeiumalisille / ia caikille walectelijlle / heiden osans pite oleman sijne Jeruese quin Tulesta ia Tulikiueste palapi / ioca ombi se toinen Coolema.
- [A-III-681-[MIK-5:12]] Ja tadhon ne **Welholiset** sinus vlosiuritta / ettei yxiken Merkeintulkit pide sinun tykenes oleman.

Johdos substantiivista (→) *velho*.

velhomies s. 'miespuolinen velho t. noita' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-347-[AP-13:6]] Ja quin he sen Lodhon olit lepitze matkustanuet / haman siihen caupungin Paphos / nin he leusit yden **welhomiehen** ia falskin Prophetan / Juttan / ionga nimi oli Bar Jehu

Substantiiveista (→) *velho* ja (→) *mies* muodostettu yhdyssana.

velhous s. 'noituus, noituuden harjoittaminen' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-636] Ja ette me wäre Oppi / wäre wsco / ja walehita wstanrupeijsima / ja ette me heranuijsima Salawoteisa / haureuxisa / hoorudhesa / miestapos / murhasa / röweyxisä / **welhoudhesa** / ja caikinaijset synnit sinun wastas tekisima.
- [A-I-792] Anna ette caiki noijdhaiset constit / **welhouxet** / ja taickouxet poijscadhotetaijs.
- [A-II-689-[ILM-9:21]] Ja eiuet mös Paranosta tehnyet heidhen Murhistans / eike **welhoudhestans** / eike Hauriuxestans / eike warcauxestans.
- [A-III-691-[NAH-3:4]] Caiki nämät sen Caunin rackan Hooran swren Hoorudhen teden / ia ioca **Welhousta** pruca

Johdos substantiivista (→) *velho*.

veli s. 'veli; ystävä, toveri' | (1544) 466 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-154-[1MS-32:0]] Jacobin Rucous / ette hen wapaxi tulis henen **weliestens** Esauin käsist
- [A-III-137-[1MS-4:9]] Nin HERRA sanoi Cain tyge / Cussa ombi Habel sinun **welies** ? Hen wastasi / En tiedhe. Pitekö minun oleman minun **welieni** Wartian?
- [A-II-228-[LK-20:28]] Mestari / Moses meille kirioitti / Jos iongun **Weli** colepi / iolla oli Emende / ia se colis Lapsitoin / Nin henen **Weliens** piti sen Waimon ottaman / ia henen **Weliens** Siemenen herättemen.
- [A-II-436-[ROM-8:12]] Nin olema me nyt (rackat **Weliet**) Welcapääd / ei Lihan ette meiden pite Lihan ielkin elemen.

Sanalla on etymologinen vastine kaikissa lähisukukielissä sekä saamessa. Sitä on aiemmin pidetty vanhaan perintösanastoon kuuluvana, mutta nykyään se katsotaan joko germaaniseksi tai vanhemmaksi indoeurooppalaiseksi lainaksi. Mahdollinen lainalähde olisi esigermaaninen **svelijō-*, jota edustaa muinaisnorjan monikollinen *svilar* 'langokset'. Sanalle esitettyä balttilaista etymologiaa pidetään merkityserojen takia epäuskottavana. Agricolalla *veli* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *kanssaveli*, *kristiveli*, *liittoveli*, *osaveli*, *riitaveli*, *sotaveli*, *vertaveli*.

► SKES 1978 *veli*; Koivulehto Vir. 1994 5; Liukkonen 1999 SUST 235 152–154; SSA 2000 *veli*; LÄGLOS 2012 *veli*; EES 2012 *veli*; NES 2020 *veli*.

veljeinkeskus s. 'veljeys' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-747-[SAK-11:14]] Ja mine särijn sen toisen minun Sauuani / Couan / ette mine rickoisin **welieinkeskuxet** Judan ia Israelin vaihel.

Substantiivin (→) *veli* monikon genetiivistä ja suhdetta merkitsevästä (→) *keskus-* sanasta muodostettu yhdyssana.

veljekset → veljes¹

veljellinen *a.* 'veljellinen, veljelle ominainen, toverillinen' | (1544) 14 esiintymää

- [A-I-622] Taas kerssemises Jumalus / Mutta Jumaludhes **welielinen** rackaus / Nijn **welielises** rackaudhesa / ychteinen rackaus
- [A-II-458] Hen neuuo ia mana heite **Welielisesta** Awusta / rumelises Elatuxes / ia aijalises rauinoxes
- [A-III-65] Sencaltaisen turualisen lupauxen päle / ette hen meite cwлта tacton / Manan mine teite **welieliseste** rackaudesta

Johdos substantiivista (→) *veli*.

veljes¹, veljekset *s.* 'veljekset, veljet t. toverit t. ystävät toistensa kannalta' (1544) 10 esiintymää

- [A-II-29-[MT-4:18]] Cosca nyt Jesus keui sen Galilean meren tykene / näki hen caxi **weliest** / Sijmon / ioca cutzutun Petari / ia andrean henen weliens laskeuan werckons meren / Sille he olit Calamiehet.
- [A-I-790] Sentedhen / anna meille yxi souelias ja welielinen rackaus / ette me ynne caiki totisesta tundisima meidenne oleuan **weliexine** ja sisarina
- [A-III-643-[AM-1:9]] he ouat ne Fangit edhemme Edomin maan poisaianuet / ia ei ole muistanuet nijnen **Weliesten** Lijton päle.

Johdos substantiivista (→) *veli*.

veljes² *a.* 'veljellinen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-739] MIne waijuaijnien syndinen Inhiminen / tunnustan Jumalan minun loijan / lunastaijan / ia teruexiteckijani edhesse / etten mine ole caikena elinaijkanani / pitenyt ychte oiikeata wahwa wscō Jesusen Christusen pälle / ja enge ychte **welijeste** rackautta minun lehimeijsten wastoin / osottanut.

Johdos substantiivista (→) *veli*, ellei ole tilapäinen painovirhe, ja tarkoitettu muoto on *veljellistä*. Agricolaalla sana on sivunvaihdon takia jaettu kahtia. Se on käännös saksan sanasta *brüderlich* 'veljellinen'.

► Gummerus 1955 520.

velka *s.* 'syntivelka, rikkomus; rahallinen velka, maksettava laina' (1544) 26 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-826] Anna meille meiden **welkam** andexi / ninquin me anname meiden welgholisten.
- [A-II-74-[MT-18:24]] Ja quin hen rupeis laskeman / tuli yxi henen eteens / ioca oli henen **welca** kymenen tuhatta leiuisket.

- [A-II-74-[MT-18:27]] Nin armachti Herra sen paluelian päle / ia pästi henen / ia **welghan** andexiannoï henelle.
- [A-II-581-[1TIM-5:4]] Mutta ios iollaki Leskelle Lapsia on / eli lastenlapsia / ne oppicahat ensin omans Honens Jumalallisesta hallitzeman / ia Wanhembains **welan** maxaman.

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Sitä on arveltu balttilaiseksi lainaksi, mutta selitys ei ole saanut kannatusta. Alkuperä on toistaiseksi epäselvä. Sanonta *olla velkaa* esiintyy sekä Agricolalla, Westhillä että Uppsalan käsikirjassa.

► SKES 1978 *velka*; Liukkonen 1999 SUST 235 155–156; SSA 2000 *velka*; EES 2012 *vōlg*; Junttila 2015 119; NES 2020 *velka*.

velkakirja s. 'kirjallinen lainasopimus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-411-[ROM-E]] Ensin ettei hen miten ota sinulda / waan serckepi henen **welcakis**.

Substantiiveista (→) *velka* ja (→) *kirja* muodostettu yhdyssana.

velkamies s. 'velallinen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-186-[LK-7:41]] Caxi **welcamiest** oli yhdelle Lainaijalla / Yxi oli welca wisisata peningite / ia toinen wisikymmende.

Substantiiveista (→) *velka* ja (→) *mies* muodostettu yhdyssana.

velkapää a. 'velvollinen, veloitettu, velallinen' | (1544) 15 esiintymää

- [A-I-705] Wariele sijs / O Taiualinen Ise / minun wanhembani heiden caiken perehens cansa / ja mös ne caiki / ioijta me **welcapäadh** olema esiwanhenbiden sijasa cunnioijttaman
- [A-II-87-[MT-23:16]] Jocainen / quin wanno Templin päle / ei se miten ole / mutta ioca wannopi Templin Cullan päle / se on **welcapä**.
- [A-II-419-[ROM-1:14]] Mine olen **Welcapä** / seke Grekein ette mucalaisten / seke Wisasten ette Tyhmein.
- [A-II-474-R] Palcan) ei hen itzense kerska sarnastas / sille hen oli siihen **welcapä** / wan ette hen ilman palcata sarnasi / sen hen lukepi ylimiseixi Palcaxi ia kerskamisexi.

Substantiiveista (→) *velka* ja (→) *pää* muodostettu yhdyssana, joka näyttää rakenteeltaan substantiivilta mutta jota käytetään adjektiivina. Samat osat esiintyvät Agricolalla kerran myös sanaliittona, joka rakenteensa perusteella on luokiteltava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 117.

velvollinen → **velgalinen, velgolinen**

vendi s. 'vendi, Itämeren etelärannikon slaavi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-198-[PS-E:0]] Sen Swriualtian Herran / Corkeiman ia Ylenuekeuen Pämiehen / Herran Gustauin / Jumalan Armon cautta / Rotzin / Göthin / **Wendein** etc. Kunungan / Ja mös meiden rackahimman Armolisen Herran / Szosion / tachtion ia keskyn Mercki / Temen kirian wahuistoxexi.

Kansallisuuden nimi on lainaa ruotsin sanasta *vend*, jonka kanssa samaan etymologiseen yhteyteen kuuluu sanavartalo suomen sanassa *venäläinen* (→ *venhäläinen*).

► Hellquist 1939 *vend*; SKES 1978 *Venäjä*; LÄGLOS 2012 *venäjä*; SAOB 2017 *vend*.

vene, -h, venhe s. 'vene, laivaa pienempi vesikulkuneuvo' | (1548) 22 esiintymää

- [A-II-29-[MT-4:21]] Ja cosca hen sielde edheskeui / näki hen toiset caxi weliest / Jacobin Zebedeusen poian / ia Johannem henen weliens **wenees** henen isens Zebedeusen cansa
- [A-II-176-[LK-5:2]] Ja näki caxi **Wenehte** seisouan Meren tykön / mutta Calamiehet olit heiste vloskieunet ia pesit heiden Wercoijans.
- [A-II-18-[UT-E]] heille [suomenruotsalaisilla] olis tila ollut taicka **Wenhelle** eli Laiualla cochta Rotzin wältte turua ia apu sielde / ninquin Langoistans ia ysteuistens pytemen.

Sanalla on tarkkoja vastineita lähisukukielissä, saamessa ja mordvassa. Sen on vanhastaan ajateltu kuuluvan etymologisesti *venyä*-verbin yhteyteen (→ *venyttää*), mutta toisen käsityksen mukaan se olisi laina hyvin varhaisesta kantaindoiranilaisesta sanavartalosta, joka merkitsee puuta. Selitys sisältää kuitenkin hypoteettisia kohtia, joiden vuoksi se jää epävarmaksi. Suomalaisista varianteista *veneh* heijastaa parhaiten alkuperäistä asua, *venhe* on syntynyt lähinnä länsimurteissa metateettisen muutoksen kautta, kun sanan lopussa ollut *-h* on siirtynyt toisen tavun alkuun.

► SKES 1978 *vene*; Koivulehto 1994b FUF 52 232–233 alav. 1; SSA 2000 *vene*; Koivulehto 2016 SUST 274 292–294; Holopainen 2019a 302–303; NES 2020 *vene*.

venhe → **vene**

venhäläinen s. 'venäläinen' | (1551) 2 esiintymää

- [A-II-18-[UT-E]] Ja silloin Carialaiset yltzewoitettin Rotzalaisist. Jotca silloin cochta Wiburin Linnan ia Caupungin rakensit. Carialaisten ia **Wenhelaisten** asettamisexi.
- [A-III-601-R] Auioskeskyn / sen rackaudhen ia oikean Waimoin prucamisen meno / eipe henen pide totteleman. Nin quin Pauin / Turkin / ia **Wenheleisten** seas ylenhäpielisest prucatan.

Sanavartalolla on vastineita laajalti itämerensuomalaisissa kielissä. Se on vanha germaaninen laina, joka on alkuaan viitannut slaaveihin yleisesti. Myöhemmin se on germaanisissa kielissä täsmentynyt tarkoittamaan Itämeren etelärannikolla asuneita, länsislaaveihin kuuluneita (→ *vendejä*, saksaksi *Wenden* tai *Winden*, joiden

jälkeläiset tunnetaan nykyään sorbeina. Itämerensuomalaisissa kielissä sana on alkanut viitata paremmin tunnettuihin itäslaavilaisiin naapureihin. Agricolan käyttämä asu tunnetaan myös eräästä 1500-luvun asiakirjasta, ja se on ominainen hämäläismurteille, joskin nykymurteissa sana on saanut uusia merkityksiä, mm. 'raakimus; kuriton, vallaton'. Danielin kirjan reunahuomautukseen Agricola on oma-aloitteisesti lisännyt *venhäläiset*, Lutherin Bibliassa mainitaan vain paavilaiset ja turkkilaiset.

► Thomsen 1869 159; SKES 1978 *venäjä*; Ikola 1988 40; SSA 2000 *Venäjä*; Heininen 2008 81; LÄGLOS 2012 *venäjä*; EES 2012 *vene*; NES 2020 *Venäjä*.

venytetty *a.* 'pingotettu' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-386] Terue coco HERRAN Jesusen rumis / meiden edhesten Ristin päälle **venytetty** / haawoittu / coletettu / ia haudhattu.

Verbin (→) *venyttää* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

venyttää *v.* 'venyttää, pidentää, pinnistää, ulottaa' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-368-[AP-20:7]] sarnasi heille Pauali. Ja toisna peiuen hen tachtoi matkusta / ia **wenytti** sarnans haman poli öön asti.
- [A-II-551-[FIL-3:13]] Mine wnohdhan sen quin tacaperin on / ia **wenysten** minuni sen pereste quin edhesse on
- [A-III-375-[PS-108:10]] Moah [po. Moab] on minun Pesinastian / Mine tadhon **wenytte** minun Kengeni Edomin ylitze

Johdos verbistä *venyä*, joka ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana. Verbin vartalolla on etymologisia vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä samojediin asti. Sen lasketaan kuuluvan vanhaan perintösanastoon. Agricolalla *venyttää* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ulosvenyttää*.

► SKES 1978 *venyä*; UEW 1988 819; SSA 2000 *venyä*; Aikio 2014b FUF 62 75–76; NES 2020 *venyä*.

verax *a.* 'totta puhuva, oikeudenmukainen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-664-[JON-E:0]] Temen Ise Amathai cutzuttin / Latinaxi **Werax** / Somexi Vaca nimitetty

Sitaattilaina latinan sanasta *verax*.

verdainen → **vertainen**

verdata *v.* 'verrata' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-73-[MT-18:23]] Sentäden ombi Taiuaan waldakunda yhten Kuningan **werdattu** / ioca tachtoi lucua laske palueliains cansa.

Johdos nominista (→) *verta*.

verdauttaa → vertauttaa

verdoittaa v. 'verrata, katsoa jonkun vertaiseksi t. kaltaiseksi'
(1548) 2 esiintymää

- [A-II-121-[МК-4:30]] Kelle me **werdhoittamme** Jumalan Waldakunnan?
Taicka minge wertauxen cansa me sen werdautam?
- [A-II-640-[HEB-7:3]] Ilman Isete / ilman Eitiä / ilman sughuta / ia eike henelle
ole peiuein alcu eli Elemen loppu / Mutta hen on Jumalan Poican **werdhoitettu** /
ia pysy Pappina ijancaikisesta.

Johdos nominista (→) *verta*. Osittain samassa merkityksessä esiintyy myös (→)
vertauttaa, verdauttaa.

verelinen a. 'verinen' | (1544) 3 esiintymää, myös Westh

- [A-I-556] O HERRA Jesu Christe / elewen Jumalan poica / ioca sinun
pijnas aijalla / meiden synneisten / ia caiken mailman lunastuxen tedhen /
sinun hijes **wereliset** pisarat / maan pälle tiukutit
- [A-I-863] Hänen pinansa / kiluotuxensa / ia **verelisen** / hiotuxen tädhen.

Johdos substantiivista (→) *veri*. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *verinen*.

verenahne s. tai a. 'verenhimoinen, murhanhimoinen, murhamies'
(1551) 4 esiintymää

- [A-III-245-[PS-26:9]] Ele poistemma minun Sieluani ninen Synneisten cansa /
taicka minun hengeeni ninen **Werenahneten** cansa.
- [A-III-289-[PS-55:24]] Ne **Verenahnet** ia Petteiet euet tule polelle ikeens
- [A-III-293-[PS-59:3]] Pelasta minua nijste Pahointekijst / ia auta minua nijste
Werenahneista.
- [A-III-421-[PS-139:19]] Joskos Jumala tappaisit ne Jumalattomat / Ja ne
WerenAhnet minusta poickeisit.

Substantiivista (→) *veri* ja adjektiivista (→) *ahne* muodostettu yhdysnomini, jonka
voi tulkita sekä substantiiviksi että adjektiiviksi.

verenhäpiä s. 'sukurutsa' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-779-[3MS-20:17]] Jos iocu henen Sisarens otta / henen Isens tytteren
eli Eitens tytteren / ia henen häpiens näkepi / ia se taas henen häpiens Se on
yxi **werenhäpie**

Substantiiveista (→) *veri* ja (→) *häpiä* muodostettu yhdyssana, jonka mallina on
ilmeisesti ollut saksan *Blutschande*.

***verenjuoksu** s.

Verenjuoksu ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona *hänen verens juoksu*.

► Jussila 1998 *verenjuoksu*.

verenkarvainen s. tai a. 'veren värinen, verenpunainen' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-704-[ILM-17:3]] Ja hen wei minua Hengese Corpehen. Ja mine näin Waimon istuuan ydhen **werencaruaisen** Pedhon päle teunens pilcan Nimeie / iolla oli seitzemen Pääte ia kymmenen Saruia.
- [A-II-707-[ILM-18:12]] Cullan ia hopean waruia / ia callein Kiuein ia ne Perlyt / ia Silki / ia Purpurita ia **Werencaruaisita** / Ja Thinin puuta / ia caikinasia Astioita Norsunluista

Substantiivista (→) *veri* ja väriä merkitsevän (→) *karva*-substantiivin johdoksesta *karvainen* muodostettu yhdysnomini, jota käytetään sekä adjektiivina että substantiivina. Johdos *karvainen* ei esiinny Agricolan kielessä itsenäisenä sanana.

verenkoira s. 'verikoira' (kuv.) | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-219-[PS-5:6]] Sine cadhotat ne Walecteliat / HERRALLE ouat ilkeät ne **Werencoirat** ia Falskit.

Substantiiveista (→) *veri* ja (→) *koira* muodostettu yhdyssana, joka esiintyy Agricolalla ainoastaan vertauskuvallisessa merkityksessä verenhimoisen ihmisen nimityksenä. Se on ilmeinen käännöslaina ruotsista (*blodhund*) tai saksasta (*bluthund*), joissa vastaavia sanoja on käytetty samassa funktiossa.

► SAOB 1905 *blodhund*.

verenliitto s. 'verellä vahvistettu liitto' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-743-[SAK-9:11]] Sine mös vloslasket sinun **WeresLijton** cautta / sinun fangijs / sijte Coopasta iossa ei wettäken ollut.

Substantiiveista (→) *veri* ja (→) *liitto* muodostettu yhdyssana, jonka rakenne on tulkinnanvarainen määriteosaan liittyvän omistusliitteen ja perusosan ison alku-kirjaimen takia. Vanhan kirjasuomen korpuksessa osat on kirjoitettu sanaliitoksi.

verenpisara s. 'veripisara' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-234-[LK-22:44]] Ja se ioutui / Ette hen Coleman cansa soti / ia rucoli hartaman. Ja oli henen Hikins / ninquin **Werenpisarat** / iotca mahan woosit.

Substantiiveista (→) *veri* ja (→) *pisara* muodostettu yhdyssana. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *veripisara*.

verenvika s. 'verivelka, veriteko' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-286-[PS-51:16]] Pelasta minua **werenwighasta** / Sine Jumala ioca minun terweydhén Jumala olet / ette minun Kielen kerskaijsi sinun Oijkeuttas.
- [A-III-284-R] **Verenuigoista**) se on / Nijste wighoista / ioilla mine Coleman ansainut olen.
- [A-III-611-[HOS-4:2]] Mutta paramin pilca / Walhe / Murha / Warkaus / ia Hooruus / ne ouat ylenkädhen saanuet / ia yxi **Werenwica** toinen toisen wetäuet.

Substantiiveista (→) *veri* ja (→) *vika* muodostettu yhdyssana.

***verenvuodatus** s.

Verenvuodatus ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona.

► Jussila 1998 *verenvuodatus*.

veren vuotaminen s. 'verenvuoto' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-472] Joca mös henen calliman **weren wootamisens** cansa / nijñ tyrihiste sijte ijancaikisesta colemasta / meidet lunasti / ia osti

Substantiiveista (→) *veri* ja (→) *vuotaminen* muodostettu sanaliitto, joka omistusliitteen sijoittamisen perusteella voidaan tulkita yhdyssanaksi. Sama yhdistelmä esiintyy myös tavanomaisena sanaliittona.

veretöin a. 'veretön, kalvakka' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-575-R] Ne nyt ouat Caupungin Raateluxes **werettömät** / laihat / nelkeiset / rymet ia mustat ninquin Colarit / Sydhenpoltaiat ia vgneinpyhkiet.

Johdos substantiivista (→) *veri*.

Vergilias erisn. 'Seulaset (tähtijoukko)' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-650-R] Otauñ Jotca Grekit Pleiades / Latini **Vergilias** cutzuuat / in Signo Tauri / seitzemen tecte.

Latinankielinen nimitys Härän tähdistössä sijaitsevalle avoimelle tähtijoukolle, josta paljain silmin katsottuna erottuu seitsemän muita kirkkaampaa tähteä. Agricolan reunahuomautuksessa *otava* tarkoittaa tähtikuviota yleensä, ei Isoa karhua, jota nykyään nimitetään *Otavaksi*. Tähtijoukon suomenkielinen nimitys *Seulaset* mainitaan ensi kertaa vuoden 1642 Bibliassa Jobin kirjaan liitettyssä reunahuomautuksessa. Kyseinen kohta ei sisälly Agricolan teoksiin. Nimitys perustuu ajatukseen, jonka mukaan tähtijoukko on kuin reikäinen seulanpohja. Lutherin Biblian reunahuomautuksessa mainitaan ainoastaan kreikankielinen nimitys,

joten Agricola on tähän kohtaan hakenut itsenäisesti lisätietoja jostakin haku-teoksesta.

► Jussila 1998 *otava*; Heininen 2008 104.

verhata *v.* 'verhota, peittää' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-261-[PS-10:11]] Hen sanopi Sydhemesens / Jumala ombi wnochtanut / ia **werhannut** Caswonsa / Eij hen swingan ikenens nāghe.

Johdos substantiivista *verha*, josta on muodostettu myös (→) *verho*. *Verha* ei esiinny Agricolan kielessä itsenäisenä sanana.

verho *s.* 'verho, peittävä kangas, vaatekappale' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-367-[PS-105:39]] Hen vlosleuitti Piluen **werhoxi** / ia Tulen öölle heite walghistamaan.
- [A-III-763-[MAL-2:16]] Mutta ios sine hende wihat / nin eroita site itzestes / sanopi se HERRA Israelin Jumala / ia anna henelle **Werho** henen waatestans / sen häueistuxen teden

Johdos sanasta *verha*, jolla on etymologisia vastineita itämerensuomessa ja mordvassa. Sanavartalo kuuluneen vanhaan perintösanastoon. Myös balttilaisen lainan mahdollisuutta on pohdittu, mutta vakuuttavaa lainaetymologiaa ei ole voitu esittää. Murteissa *verha* tunnetaan etenkin Etelä-Pohjanmaalla ja paikoin Varsinais-Suomessa.

► Thomsen 1890 241; SKES 1978 *verho*; SSA 2000 *verho*; Junttila 2015 218; NES 2020 *verho*.

verhoita *v.* 'tulla verhotuksi' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-37-[MT-6:31]] Elket sis swruliset olco / sanodhen / Mite me sööme? Taicka mite me ioomma? Taicka mille me **werhoitan**? Sille caikia neite pacanat etziuet.

Refleksiivinen taivutusmuoto verbistä (→) *verhota*. Suffiksi *-i-* voidaan tulkita refleksiiviseksi johtimeksi.

verhota *v.* 'peittää, verhota' (myös kuv.) | (1544) 13 esiintymää

- [A-I-285-[PS-51:11]] **Werho** sinun Caswos poiighes minun Synnistäni / ja poijspyhi caiki minun pahattekon.
- [A-II-291-[JH-15:22]] Mutta nyt ei ole heille mille he syndins **werhouat**.
- [A-III-377-[PS-109:19]] Se olcoon henelle / ninquin iocu Waate / iolla hen **werhotan** / Ja ninquin iocu Wöö / iolla hen aina itzens wöötte.

Johdos substantiivista (→) *verho*. Agricolalla *verhota* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *poisverhota*.

verho|ttaa, -ittaa 'verhota, peittää' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-573-[VLT-3:44]] Sine **werhotit** itzes piluelle / ettei ychten Rucoust sen lepitze maltanut tulla.
- [A-III-311-[PS-71:13]] Häwetkõn ia huckucon iotca minun Sieluni watan ouat / häpielle ia häueistöxellä olcohon ne **werhoitetut** / iotca minulle pahutta etziuet.

Johdos verbistä (→) *verhota*.

verhottu *a.* 'verhottu, peitetty, salattu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-542-[EF-5:00]] Sacramenti eli Mysterion cutzutan Salaus / taica iocu **werhottu** cappale / iolla quitengin ombi wlcopein oma tydhi eli toimitos.

Verbin (→) *verhota* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös taivutusparadigman osana.

veri *s.* 'veri' (myös kuv.) | (1543) 333 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-21] Ele szonist **werta** nyt laske. ele mös Saunas käydhe raski.
- [A-III-282-[PS-50:13]] Lwletkos minun söuen Härien Liha / elicke Cauristen **werte** iouan?
- [A-II-89-[MT-23:35]] teiden pälen pite tuleman iocainen Wanhurskas **Weri** / ioca wlgoswodhatettu on Maan päle hamast Wanhurskan Abelin **wereste** / nin Zacharian Barachiasen poijan **wereen** asti
- [A-O-16] Se III. ombi Christusen Rumin ia **weren** Sacramenti / neise Sanoissa suliettu.
- [A-I-374] Nin sine callistettulla päälle henges ylesannoit / ia coollunna hoomiehilde keihelle kylkes lepitzepestettin / Josta **veri** ia wesi wloswooti
- [A-III-138-[1MS-4:10]] Mites tehnyt olet? Sinun welies **weren** ääni hwtapi minun tykeni maasta

Sanalla on etymologisia vastineita kautta suomalais-ugrilaisen kieliperheen. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Agricolalla esiintyy sekä taka- että etuvokaalisia partitiivimuotoja (*verta*, *vertä*).

► SKES 1978 *veri*; SSA 2000 *veri*; NES 2020 *veri*.

veri lähde *s.* 'verenvuodon lähde' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-123-[MK-5:29]] Ja cochta henen **veri lechtens** quiuettui / Ja hen tunki Rumihistans / että hen oli henen Witzauxestans parattu.

Substantiiveista (→) *veri* ja (→) *lähde* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 117.

verinen *a.* 'verinen' | (1544) 3 esiintymää, myös Westh

- [A-I-383] cosca sine taijualinen Kuningas ristipuusa ripuit / Jumalisella rackaudhella / murhelisella sielulla / surkeimalla menolla – haawoittulla iholla / **werisille** wandeille / noroisijns wotauadhen reikein cansa
- [A-I-742] caiki sinun edheses ouat / ninquin yxi ilkein **werinen** saastainen Räpele / raskasten syndein cansa ychtynyt / ja hiereltty
- [A-III-113-[JES-9:5]] caiki Sota ia meteli / ia **weriset** waatteet pite ylespoltettaman / ia Tulella culutettaman.

Johdos substantiivista (→) *veri*.

veripahka *s.* 'verinen paise' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-784-[5MS-28:27]] HERRAN pite sinun lömen Egyptin Paisumilla / **Weripahckoilla** / Ruuilla ia Syuelmillä / ettei sine taidha paratta.

Substantiiveista (→) *veri* ja (→) *pahka* muodostettu yhdyssana.

Veripelto *erisn.* 'Hakeldama' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-104-[MT-27:8]] Senteden se pelto cutzutan wiele tehen peiwen asti / **Weripelloxi**.
- [A-II-315-[AP-1:19]] Ja se ilmestui caikille / iotca Jerusalemis asuuat / nin ette se sama Peldo cutzutan heiden Kielellens Hakeldama / se on / **Weri peldo**.

Substantiiveista (→) *veri* ja (→) *pelto* muodostettu yhdyssana, joka on sananmukainen suomennos arameankielisestä erisnimestä *Hakeldama*. Agricolan lähimpänä esikuvana on voinut olla Lutherin Biblian *Blutacker*.

► Saarisalo 2009 *Akeldama*.

veri pisara *s.* 'veripisara, pisara verta' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-372] Coleman kiluotuxes sine **weri pisarihin** hicosit
- [A-I-387] SInulle olcon ylistos / ia kijtos – caikeinpyhimen **weri pisarain** tedhen / iotca sine meiden kieuhein synnisten Inhimisten edheste wloswodhatit

Substantiiveista (→) *veri* ja (→) *pisara* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi. Samassa merkityksessä esiintyy myös genetiivialkuinen (→) *verenpisara*.

► Toropainen 2017 51, 117.

veri ruskia *a.* 'veren värinen, verenpunainen' (kuv.) | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-458-[JES-1:18]] Jos teiden Synnit wiele **Weri ruskiat** olisit / nin heiden pite quitengin Lumi walkiaxi tuleman.

Substantiivista (→) *veri* ja adjektiivista (→) *ruskia* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on luokiteltava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 119.

verka s. 'verka, tiivisnukkainen villakangas' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-45-[MT-9:16]] Ei kengen paicka wanha **werca** / wdhen **werghan** tilghalla / Sille se paicka reweise quitengin henense pois wateesta / ia se aucku tule pahemaxi.

Sanalla on vastineita lähisukukielissä, mutta nämä eivät tarkoita tietynlaista kangasta vaan esim. vaatteen levennyskiilaa tai pukineen nahkareunusta. Sanaa on arveltu germaanisperäiseksi, mutta merkityserojen takia selitystä on pidetty epävarmana. Lainälhteeksi esitetty **werka* tarkoittaa yleisesti työtä tai teosta, mutta se on aiemmin voinut viitata myös käsityöhön, käsityötarpeisiin ja käsityön tulokseen. Esim. ruotsalaisessa Bibliassa (GVB) *stickat werck* tarkoittaa kirjailtua kangasta.

► SKES 1978 *verka*; Hofstra 1985 298; SSA 2000 *verka*; LÄGLOS 2012 *verka*; SAOB 2017 *verk*; NES 2020 *verka*.

verkko s. 'pyyntiverkko' (myös kuv.) | (1544) 42 esiintymää

- [A-I-278-[PS-35:7]] Sille he ouat minulle ilman syte / heiden **werkonsa** wirittenet minua cadhottaxens / Ja ouat minun wighattoinda Sieluani warten haudhan caijwaneet.
- [A-I-306-[PS-141:10]] Ne Jumalattomat langeuat toijnen toisens cansa / heidhen omihin **werckohins**
- [A-II-307-[JH-21:11]] Simon Petari ylesastui ia weti **werkot** maalle teunens Swri caloia / sata wisikymmente ia colmet. Ja waicka he nin monda olit / ei quitenga **werkot** rickunet.
- [A-III-312] Hijski / Metzeleist soi woiton / Wedhen Eme / wei Calat **wercon**.
- [A-III-422-[PS-140:6]] Ne Coriat asettauat Paulat minun eteeni / Ja vloswenytteuet Norat **wercoxi** minun eteeni

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Se on vanha germaaninen laina, jonka kantagermaaniseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **werkan-*. Tätä edustaa mm. nykyruotsin *verke* tai *värke*, joka tarkoittaa joen poikki rakennettua kalapatoa. Alun perin germaaninen **werka-* on tarkoittanut työtä ja erityisesti punomalla tehtyä.

► Thomsen 1869 41–42; SKES 1978 *verkko*; SSA 2000 *verkko*; LÄGLOS 2012 *verkko*; EES 2012 *vörk*; NES 2020 *verkko*.

vero s. 'vero, vallanpitäjälle tuleva pakollinen maksu' | (1548) 18 esiintymää

- [A-II-85-[MT-22:17]] Sano sis meille quingas lulet? Sopico Keisarin anda **vero** taicka ei?
- [A-II-72-[MT-17:00]] Waicka Christus wapa oli / quitengin hen **Weron** andoi / Lehimeisens mielennoutexi

- [A-III-757] hen nuctele mös Canssans hartaasti / Ettei He andaneet PAPille heiden Tijunditans / **Werot** ia mw dh Oikeudhet.

Sanalle on esitetty vastineita sekä lähi- että etäsukukielistä ugrilaiskieliä myöten, mutta merkitykset vaihtelevat ateriasta viljelysalaan, sijaan ja paikkaan. Rahatalouden kehittyessä merkitys on suomessa täsmentynyt. Merkityseroista ja epäsäännöllisistä äännesuhteista huolimatta sanaa on yleensä pidetty vanhaan perintösanastoon kuuluvana. Toisen selityslinjan mukaan itämerensuomen sana voisi liittyä mieskohtaista korvausta merkitseviin germaanisiin sanoihin, joihin on sisällytynyt miestä tarkoittava **weraz*. Tässäkään tapauksessa äänteelliset ja semanttiset yhteydet eivät ole ongelmattomia, joten selitys vaatii jatkotutkimusta.

► SKES 1978; UEW 1988 569; SSA 2000 *vero*; NES 2020 *vero*; Saarikivi 2020 SUST 275 280–281.

verolinen *a.* 'verovelvollinen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-166-[LK-2:1]] Se tapactui sijs nijnä Peiuine / Ette Yxi Käsky wloskeui Keisarild Augustuselda / ette caiki Mailma piti **Werolisexi** laskettaman.

Johdos substantiivista (→) *vero*.

veromyntti *s.* 'veroraha, veroksi annettava kolikko' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-85-[MT-22:18]] Coska nyt Jesus ymmersi heiden pahudhens / sanoi hen / Mite te kiusat minua wlkocullatut? Osottacat minulle **Weromynti**.

Substantiiveista (→) *vero* ja *myntti* muodostettu yhdyssana. *Myntti* on ruotsalainen laina, joka ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana.

► Streng 1915 127; SAOB 1945 *mynt*; SKES 1958 *myntti*; SSA 1995 *myntti*¹.

veronalainen *a.* 'veronalainen, verotettava' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-565-[VLT-1:1]] Hen [kaupunki] on ninquin iocu Leski. Joca kempi oli Pacanain seas / ia wallan päla oli Makunnisa / sen teuty nyt **weronalaiszna** olla.

Substantiivista (→) *vero* ja vallanpitäjän valtapiiriin kuuluvaa merkitsevää adjektiivista (→) *alainen* muodostettu yhdysadjektiivi.

veronlaskeminen *s.* 'verollepano' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-327-[AP-5:37]] Sen ielkin Judas Galileast / ylisti henens **weronlaskemisen** peiuinä / se poiskiensi palio Canssa henen ielkins

Substantiivin (→) *vero* genetiivistä ja teonnimestä (→) *laskeminen* muodostettu yhdyssana.

veronottaja s. 'publikaani, tullien tai verojen kerääjä' | (1548) 13 esiintymää

- [A-II-34-[MT-5:00]] Publicanit) Latinaxi. Ne cutzutan Somexi **Weronottaiat** / ia olit ne / iotca Romariten Weron ia röntyn edesseisoi ia ylescannoit.
- [A-II-171-[LK-3:12]] Tulit mös **Weronottaijat** / andaman heidens casta / ia sanoit henelle / Mestari / Mite sis meiden pite tekemen?

Substantiiveista (→) *vero* ja (→) *ottaja* muodostettu yhdyssana.

veroraha s. 'veroraha, veron maksuksi annettava kolikko; tempplivero' (1548) 4 esiintymää

- [A-II-228-[LK-20:24]] Osotacat minulle **weroraha** / Kenenge Cuwa ia Pälekirioitus henelle on?
- [A-II-71-[MT-17:24]] Ja coska he tulit Capernaumijn / edheskeuit ne iotca **werorahan** ylescannoit Petarin tyge / Ja sanoit / Eikö teiden Mestarin ole hariaannut **Weroraha** maxaman?

Substantiiveista (→) *vero* ja (→) *raha* muodostettu yhdyssana.

verotoin a. 'verovapaa, vero- ja tullivapautta nauttiva' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-358-[AP-16:12]] ia sielde Philippijn / ioca Päcaupungi on Macedonian maakunnas / ia on **verotoin** caupungi. Nin me oleskelim sijnä Caupungis mwtomat peiuet.

Johdos substantiivista (→) *vero*.

verrata → **verdata**

verroittaa → **verdoittaa**

verso s. 'kasvin nuori varsi' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-700-[ILM-14:18]] Paiska sinun tereuelle Wicadellas ia ylesleica ne Winan Oxan **wersodh** Maan päle / Sille ette henen Mariansa ouat kypset.

Sanalla on etymologinen vastine virossa. Se on ilmeisesti hyvin vanha indoiranilainen laina. Lainälähteeksi on rekonstruoitu **verčšo*- 'verso', jota sanskritissa edustaa *valśa* 'verso'. Iranilaisissa ja slaavilaisissa kielissä etymologisesti vastaavat sanat, esim. venäjän *vólos*, merkitsevät hiusta.

► SKES 1978 *verso*; Parpola 1999 201; SSA 2000 *verso*; Koivulehto 2016 SUST 274 260; Holopainen 2019a 307–308; NES 2020 *verso*.

versu → **värsy**

verta s. ja a. 'verta, jotakin vastaava määrä, arvo; samanarvoinen vastine; jonkun/jonkin veroinen' | (1544) 40 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-328-[5MS-3:24]] cussa ombi iocu Jumala Taiwas eli Maasa / Joca sinun käsialas / taica woimas ielken / woiipi tedhä / eli sinun wäkewuydhes **werdhaxi** wedhette?
- [A-II-708-[ILM-18:18]] coska he Saun henen Tulipalostans näit ia sanoit / Cuca ombi temen swren Caupungin **werta**?
- [A-I-212-[PS-144:4]] Omba sijtteki Inhiminen Tyhijen **werta** / henen aicans catho nijn quin wario.
- [A-III-440-[2MS-15:11]] HERRA / cuca on sinun **wertas** Jumaloitten seas?
- [A-II-52-[MT-11:16]] Waan minge **werdaxi** mine wedhen temen sughun? Hen on nijnen lasten **werta** iotca Turulla istuuat / ia hwttauat cumpaniens tyge

Taivutukseltaan vaillinainen nomini, joka usein esiintyy kiteytyneissä sanonnoissa (*tehdä verdaksi, vetää verdaksi*). Substantiivisen ja adjektiivisen käytön raja on epäselvä. Sana on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua kantagermaanista alkumuotoa **werþa-* edustavat mm. nykyruotsin *värd* ja saksan *wert* 'jonkin t. jonkun arvoinen'. Ruotsin sana on myöhemmin lainattu suomeen asussa (→) *väärti*.
► Thomsen 1869 160; SKES 1978 *verta*; SSA *verta*; LÄGLOS 2012 *verta*; SAOB 2019 *värd* a.; NES 2020 *verta*.

verta|inen, -hinen, verdainen s. ja a. 'vertainen, samanarvoinen, veroinen, kaltainen' (1544) 29 esiintymää, myös Westh

- [A-I-646] Szoo ette mine sinun tedhes / olisin ylimeijsten caikista sydhemesten cwliaijnen / ja olisin **wertaijtzeni** cansa souelias / mutta alemaijsten cansa kerssiueijnen.
- [A-I-393] opisa ja Töise / ijancaikisexi / **werdahitzexi** / ja caikiwaltiaxi poiaksi / ja totisexi Jumalaxi / hen itzense oleuan cunnialisesta osotti
- [A-I-351] anna meite henen cauttans / ionga **werdaiset** me olema wlcosella modholla / nijn mös siselliseld pooleld wdhistetta
- [A-III-258-[PS-35:10]] HERRA cuca on sinun **wertaises**?
- [A-II-84-[MT-22:2]] Taiuan waldakunda on yhden Kuningan **wertainen** / ioca teki häitä Poighallens.

Johdos nominista (→) *verta*. Johtimen edellä esiintyy sekä vahva- että heikkoasteinen vartalo, joista vahva-asteinen on Agricolalla tavallisempi. Ortografisista syistä näiden luotettava erottaminen on kuitenkin mahdotonta.

vertaus, verdaus s. 'vertaus, vertauskuullinen kertomus; mietelause' (1548) 54 esiintymää

- [A-II-119-[MK-4:2]] Ja caiki Canssa iäi maalle meren tyge / Ja hen opetti heite palio **werdausten** cautta
- [A-II-182-[LK-6:39]] Ja hen sanoi heille **Wertaudhen** / Woico yxi Sokia toista sokiata talutta? Eikö he molemat Hautan lange?

- [A-III-279-[PS-49:5]] Me tadhon ydhen hyuen **Wertauxen** cwlla / ia ydhen caunijn Tapauxen Candelein päle leikite.

Johdos verbistä (→) *verdata* 'verrata'. Agricolalla johdos taipuu kahdella eri tavalla (*vertauden, vertauksen*).

vertauttaa, verdauttaa v. 'verrata, kuvailla; olla jonkun veroinen' (1548) 18 esiintymää

- [A-II-185-[LK-7:31]] Kelle sis minun pite temen Sughun Inhimiset **wertauttaman**? Ja kenen caltaiset he ouat?
- [A-II-121-[MK-4:30]] Ja hen sanoi / Kelle me werdhoittamme Jumalan Waldakunnan? Taicka minge wertauxen cansa me sen **werdautam**?
- [A-III-494-[JES-46:5]] Kellen te **werdhautat** minun / Ja kenen caltaisexi te minun teet? Ja kenenge werdhaxi te minua mittat? ionga caltainen mine olisin?
- [A-II-512-[2KOR-10:12]] Sille eipe me iulke meitem lukia eli **wertautta** heiden seasans iotca itzense ylisteuet
- [A-III-341-[PS-89:7]] Sille cuca taita Piluisse HERRAN **wertautta**? Ja cuca HERRAN caltainen on Jumaloitten lasten seas?

Johdos sanasta (→) *verta*. Verbivartalosta on johtimen edellä käytössä sekä vahva-että heikkoasteinen vartalo. Osittain samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *verdoittaa*.

vertaveli s. 'vertainen, kumppani' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-598-[FLM-1:17]] Jos sine sis nyt minua pidhet **Wertawelienes** / nin wasterupe hende quin minuakin.

Nominista (→) *verta* ja substantiivista (→) *veli* muodostettu yhdyssana.

vesa s. 'taimi, vesa, verso; jälkeläinen' (myös kuv.) | (1549) 13 esiintymää

- [A-III-111-[JES-11:1]] Yxi Witza pite putkactaman isain cannosta / ia **Wesan** henen Jurestans hedhelmeitzemen.
- [A-III-329-[PS-80:12]] Sine vlosleuitit henen **wesans** hamen Meren asti / ia henen warwns hamen Wirdhan tyge
- [A-III-551-[JER-23:5]] Catzos / Se aica tulepi / sano HERRA / ette mine tadhon Daudille ydhen wanhurskaudhen **wesan** yleshärette. Ja sen pite Kuningan oleman / ioca hyuesti hallitzepi

Sanalla on vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Sen alkuperä on tuntematon. Agricolalla *vesa* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *oljunvesa, öljopuunvesa*.

► SKES 1978 *vesa*; SSA 2000 *vesa*; EES 2012 *vōsa*; NES 2020 *vesa*.

vesi s. 'vesi; vesistö; pyhä t. pyhitetty vesi, (kuv.) elämän lähde; hajuvesi, tuoksuöljy; neste' (1543) 243 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-710] Ja taas Canas Galileas salaijsella lahialla sen caunistit / mwttadhen caruaan ja maghuttoman. **wedhen** ialoxi ja makiaxi winaxi.
- [A-I-199-[PS-33:7]] Hen cocopi **wedhen** Merese ychtehen / ninquin yhdes leijlisse / ja laskepi sywuyden pohiat
- [A-III-484-[JES-40:12]] Cuca mitanne **Wedhet** käsillens / ia kemmenellens taiuat käsitte?
- [A-II-253-[JH-4:11]] eipä sinulla ole / milles ammullat / ia Lähdhe ombi sywe / Custa sis sinulla ombi se Eleue **wesi**?
- [A-III-751-R] Lädhe se on / pyhe Caste / iotca omat ia Peri synnit poispepe. Taicca se Eleue **wesi**
- [A-O-14-[JH-3:5]] Ellei iocu synny **wedest** ia hengest / nin ei hen woi Jumalan waldakundan siseltulle.
- [A-I-236-[JUDIT-16:10]] Hen siweli itzens callila **wedhellä** / ia palmicoitzi henen soorttuans / hende wietelläxens.
- [A-I-374] Nin sine callistettulla päälle henges ylesannoit / ia coollunna hoomiehilde keihelle kylkes lepitzepestettin / Josta weri ia **wesi** wloswooti

Sanalla on vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Se on todennäköisesti ikivanha indoeurooppalainen laina, jonka indoeurooppalaiseen kantakieleen rekonstruoituja alkumuotoja **wed-*, **wod-*, **ud-* edustavat esim. heitin *watar* ja gootin *watō*, saksan *Wasser*, englannin *water* ja ruotsin *vatten*. Agricolalla *vesi* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa tai yhdyssanaksi luokiteltavissa sanaliitoissa (→ *lähde vesi*, *riitavesi*).

► Joki 1973 SUST 151 344; SKES 1978 *vesi*; Koivulehto 1999b 210; SSA 2000 *vesi*; EES 2012 *vesi*; NES 2020 *vesi*.

vesiastia s. 'vesiruukku' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-249-[JH-2:6]] Nin olit sielle cwsu Kiuiste **wesiastiat** panduna / Judasten Pudhistamisen tauan ielken / ia cuki weti caxi eli colme Mitta.
- [A-II-254-[JH-4:28]] Nin se waimo ietti **Wesiastians** / ia meni Caupungin

Substantiiveista (→ *vesi* ja (→ *astia* muodostettu yhdyssana.

vesikoski s. 'virta' | (1551) 4 esiintymää

- [A-III-349-[PS-93:3]] HERRA / ne **Wesicosket** ylespaisuuat / ne **Wesicosket** ylespaisuttauat heiden pauhinans / Ne **Wesicosket** ylespaisuttauat heiden Culiunssa.

Substantiiveista (→ *vesi* ja (→ *koski* muodostettu yhdyssana.

vesi kruusi s. 'vesiruukku' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-151-[MK-14:13]] Ja hen vloslehetti caxi henen Opetuslapsistans / ia sanoi heille / Menget Caupungin / ia nin yxi Inhiminen teiden cohdapi candain **wesi Crusi** / noudhattaca hende /
- [A-III-155-[MK-14:13]] catzos / coska the siselletulette / cohtapi teiden yxi Inhiminen / candaua **wesi crusia**

Substantiiveista (⇒) *vesi* ja (⇒) *kruusi* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on luokiteltava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 117.

***vesikulju** s.

Vesikulju ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona *vettein kuljut* (⇒ *kulju*).

► Jussila 1998 *vesikulju*.

vesi laine s. 'aalto' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-271-[PS-42:8]] Sinun Wirtas pauhuuat couan / nin ette yxi sywys pauha tesse ia toinen sywys sielle / Caiki sinun **Wesi laines** ia altos keuuet minun ylitzeni.

Substantiiveista (⇒) *vesi* ja (⇒) *laine* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on luokiteltava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 117.

vesilähde s. 'lähde, alkulähde' (myös kuv.) | (1544) 9 esiintymää

- [A-III-374-[PS-107:33]] NE / ioinenga Oiat poisquietuit / **Wesilectet** wotamast lackasit.
- [A-II-685-[ILM-8:10]] yxi swri Techti Taiuasta langesi / paistaua ninquin Tulensoitto / ia langesi päle colmanen osan Kymeiste ia **Wesilechteiste**.
- [A-II-683-[ILM-7:17]] Sille ette se Caritza ioca Stolin keskelle ombi hallitzepi heite / ia iohdatta heite sen Eleuen **Wesilechtein** tyge
- [A-I-755] ia mös wdHELLa hengelle meite lahijoihta / sinun taiualisen armos nesen cansa / ia hengelisille **wesilechteille** casta ia lijotha

Substantiiveista (⇒) *vesi* ja (⇒) *lähde* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät kerran myös sanaliittona, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 117.

vesimies s. 'vesimies, Aquarius (horoskooppimerkki)' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-41] **wesimies** hy[ue]

Substantiiveista (→) *vesi* ja (→) *mies* muodostettu yhdyssana, joka esiintyy Agri-
colalla ainoastaan ennustustaulukossa. Muu Rukouskirjan astrologiaa käsittelevä
osuus on latinankielistä. Latinan sana tarkoittaa sananmukaisesti vedenkantajaa.

vesinen *a.* 'vetinen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-383-[PS-114:8]] Joca Calliot mwttapi **wesisexi** Merixi / Ja Kiuen wesi lectexi.

Johdos substantiivista (→) *vesi*.

vesioja *s.* 'puro' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-120-[JOEL-1:19]] Hwtauat möös sinun tyges metzen eläiemet että **wesioijat**
quiwanuet ouat / ia ette Tuli ombi poltanut ne kedhot warpeisa.

Substantiiveista (→) *vesi* ja (→) *oja* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät
kaksi kertaa myös sanaliittona, joka rakenteensa perusteella on katsottava luon-
taiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 117.

vesi pikari *s.* 'vesipikari' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-136-[MK-9:41]] cuca iootta teite **wesi picarilla** minun Nimeeni

Substantiiveista (→) *vesi* ja (→) *pikari* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa
perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 117.

vesi siemi *s.* 'siemaus vettä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-96] Sen pälle tohdin tehdhä wala ette parambi on yxi pala Quiua leijpe /
ia **Wesi siemi**. quin swri hercko / ia callis liemi.

Substantiivista (→) *vesi* ja ahnetta juomista merkitsevän *siemata*-verbin teonnimi-
johdoksesta *siemi* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkit-
tava luontaiseksi yhdyssanaksi. *Siemata*-verbillä on vastine mordvassa, ja se on
perinteisesti laskettu kuuluvaksi vanhaan perintösanastoon. Sanavartalolle on
esitetty myös indoiranilainen tai iranilainen lainaetymologia, jolloin se voisi olla
samaa juurta kuin osseetin *cymyn* 'siemaista, nielaista'. Verbi ei esiinny Agri-
colalla itsenäisenä sanana.

► SKES 1969 *siemaista*; SSA 2000 *siemaista*; Toropainen 2017 51, 117; Etymologidata 2022.

vesitautinen *a.* 'vesipöhöä sairastava' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-210-[LK-14:2]] Ja catzo / sijne oli yxi **Wesitautinen** Inhiminen
henen edesens.

Substantiivista (→) *vesi* ja substantiivin (→) *tauti* adjektiivijohdoksesta muodostettu yhdyssana. *Tautinen* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana.

vesitöin *a.* 'vedetön' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-298-[PS-63:2]] sinun tyges minun Sielun ianopi / Minun Lihan sinua halapi / carkias ia quiuas Maas / ioca ombi **vesitöin**.

Johdos substantiivin (→) *vesi* monikkovartalosta. Samassa merkityksessä esiintyy myös yksikkövirtalosta muodostettu (→) *vedetöin*.

vesivirta *s.* 'vesivirta, puro' | (1551) 4 esiintymää

- [A-III-479-[JES-30:25]] Ja caikein swrein Wortein päle / ia caikein swrein Cwckulain päle / pite eroitetut **Wäsiuirdhat** keumen
- [A-III-491-[JES-44:4]] Ette he casuaisit ninquin Rohot / ia ninquin Paiut **wesiwirtain** tykene.

Substantiiveista (→) *vesi* ja (→) *virta* muodostettu yhdyssana.

vesoita *v.* 'vesoa, kasvaa uutta vesää' (kuv.) | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-348-[PS-92:15]] Ja wiele heiden pite wanhudhessans **wesoiman** / hedhelmeitzemen ia toorechtuman.

Johdos substantiivista (→) *vesa*. Agricolalla *vesoita* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ylesvesoita*.

vetinen *a.* 'kostea; kasteltu' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-374-[PS-107:35]] Ja se quin Quiua oli / sen hen taas **Wetisexi** teki / Ja quiuan Maa wesilecteixi.
- [A-III-555-[JER-31:12]] heiden Sieluns pite oleman / quin iocu **wetinen** Yrtitarha / ia ei enembi surulisen oleman.

Johdos substantiivista (→) *vesi*.

vetteinlähde *s.* 'vesien lähde' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-699-[ILM-14:7]] cumartacat hende / ioca teki Taiuan ia Maan ia Meren ia **Wetteinlectet**.

Substantiivin (→) *vesi* monikon genetiivistä ja substantiivista (→) *lähde* muodostettu yhdyssana.

vetyttää v. 'lisätä vettä, kastella' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-640-[JOEL-3:18]] caiki Judan Oiat pite teunens wette oleman. Ja pite yxi Lädhe HERRAN honesta vloskeumen / sen pite site wirtha Sittin **wetyttemen**.

Substantiiviin (→) *vesi* perustuva verbijohdos, jonka välitön kantasana näyttäisi olevan verbi *vettyä*. Tämä ei kuitenkaan esiinny vielä Agricolan ajan kirjakielessä, vaan se on tullut kirjakieleen vasta 1700-luvulla.

► Jussila 1998 *vettyä*.

vetää v. 'vetää, kuljettaa, siirtää; viedä; pingottaa; esittää; vetää sisälleen, mahdolltaa' (1544) 83 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-177-[VLT-5:13]] Ne Noricaijset piti myllykiue **wetämen** / Ja ne piskuset puijta candaijsanssa piti combastuman
- [A-I-296-[PS-88:19]] Sine teghet ette minun ysteweni ja Lehimeiseni / ia minun Tuttawani **wedäxet** cauuas minusta / sencaltaijsen swrun tädhen.
- [A-II-661-[JAK-2:6]] Eikö ne Rickat wäkiwalda teidhen wastan pruca ia **wedhe** teite Oikeudhen eten?
- [A-III-654-[AM-7:8]] Mine tadhon ydhen Mittanooran **wetä** keskel minun Canssani Israelin cautta / ia ei sillen hende yltizecatzo.
- [A-III-328-[PS-80:0]] On yxi Rucous / ninquin se Endinen Psalmi / Seurakunnan Wiholisia wastan / Jonga hen winatarhan caltaisexi **wetäpi** / Ette se Egyptist nin Cananean Maan sijrtin.
- [A-II-114-[MK-2:2]] Ja cochta cokounsit monda / nin ettei io ne sijat / quin Ouen tykene olit / heite **wetänyet** / ia hen puhui heille sarnan.
- [A-II-249-[JH-2:6]] Nin olit sielle cwsu Kiuiste wesiastiat panduna / Judasten Pudhistamisen tauan ielken / ia cuki **weti** caxi eli colme Mitta.

Verbillä on vastineita kaikissa lähisukukielissä ja monissa etäsukukielissä. Se on luultavasti ikivanha indoeurooppalainen laina. Indoeurooppalaisen kantakielen juuria **wedh-*, **wed-* 'viedä; naida' edustavat myöhemmissä kielimuodoissa esim. avestan *vad-*, liettuan *vedù*, *vèsti*, muinaiskirkkoslaavin *vedō*, *vesti* jne. Agricolan *wedäxet* on refleksiivinen taivutusmuoto, joka merkitsee 'vetäytyvät'. Agricolalla *vetää* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *edesvetää*, *jällensvetää*, *kokoonvetää*, *poisvetää*, *sisäl(le)vetää*, *takaperinvetää*, *ul(g)osvetää*, *ylesvetää*, *ylitsevetää*.

► Joki 1973 SUST 151 344–345; SKES 1978 *vetää*; Koivulehto 1999b 210; SSA 2000 *vetää*; EES 2012 *vedama*; NES 2020 *vetää*.

viallinen → **vigalinen**

viaton → **vigaton**

viattomasti → **vigattomasti**

viattomuus → **vigattomuus**

viedä *v.* 'viedä, kuljettaa, siirtää; johdattaa, johtaa; riistää, anastaa'
(1544) 208 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-126-[1KN-8:46]] he **wiewet** heite fangina wiholisen Maalen
- [A-I-124-[5MS-9:28]] Eij taijnut Herra heite **wiedhe** siihen Maakundan / ionga hen heille oli luuannut / mutta on sentehden heite wlgoswienyt / ette hen wihasi heite / ia pideis heijät coruesa tappaman
- [A-III-632-[JOEL-1:0]] On yxi Ennustos ette Juttat piti Babilonian Fangittuna **wietemen**.
- [A-III-635-[HOS-10:11]] Ephraim on yxi Wasica / ioca itzens anda **wiete**
- [A-II-346-[AP-12:10]] Nin he edeskeuit sen ensimeisen ia toisen Wartiuksen lepitze / ia tulit sen Rautaisen Portin tyge / ioca Caupungijn **wiepi** / ioca mös itzestens heille aukeni.
- [A-II-181-[LK-6:29]] Ja ioca sinua löö poskelle / taritze mös henelle toinen / ia ioca sinulda Caapun **wiepi** / ele mös henelde Hametta kiellä.

Verbillä on vastine kaikissa lähisukukielissä sekä useissa etäsukukielissä, ei kuitenkaan samojedikielissä. Sitä on arveltu ikivanhaksi indoeurooppalaiseksi lainaksi, mutta alkumuotojen rekonstruointiin liittyvien ongelmien takia selitys jää epävarmaksi. Agricolalla *viedä* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *alasviedä*, *edsviedä*, *jällensviedä*, *läpitsevedä*, *poisviedä*, *sisäl(le)viedä*, *ul(g)osviedä*, *yhteenvedä*, *ylesviedä*, *ylitsevedä*, *ympärinsviedä*, *ympäriwedä*.

► Joki 1973 SUST 151 345; SKES 1978 *viedä*; Koivulehto 1999c SUST 237 336; SSA 2000 *viedä*; EES 2012 *viima*; NES 2020 *viedä*; Holopainen 2021 SUSA 98 222.

viekas *a.* 'viekas, ovela, kavala' | (1544) 12 esiintymää

- [A-I-530] **wiecas wieckahan** / hullu hullun / sockia sockian / heicko heickon pettepi
- [A-II-514-[2KOR-11:13]] Sille sencaltaiset wäret Apostolit / ia **wieckat** Tööntekiet / rakendauat itzens Christusen Apostoleixi.
- [A-III-403-R] Walhen) se on / **Wiekat** / vlccocullatut ia falskit Inhimiset.
- [A-III-718] Julmis / hen [= omatunto] on caita ia poltettu / **Wiecois** / ia welhois heiritzettu.

Johdos verbistä (→) *viedä*. Vastaavia johdoksia on myös eräissä lähisukukielissä. Agricolan *viekais* 'viekkaisa' on ilmeisesti painovirhe. Se voisi olla myös *viedä*-verbin erillinen johdos *viekko*, mutta tällaisen olemassaololle ei löydy varmistusta muista lähteistä.

► SKES 1978 *viekas*; SSA 2000 *viekas*; NES 2020 *viekas*.

viekastella *v.* 'viekastella, toimia viekkaasti' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-522-[GL-2:13]] Ja ne mwddh Juttat **wieckastelit** ynne henen cansans / nin ette Barnabas mös wieteltin siihen saman Wieckauxen.

- [A-III-324-[PS-78:37]] Ja he **wiekastelit** henen edhesens heiden Suullans / ia walectelit henelle heiden Kielillens.
- [A-III-530-[JER-3:10]] eipe se paadhutettu Juda / henen Sisarens / minun tykeni palainut caikesta sydhemestens / Waan nin **wiecastele**

Johdos adjektiivista (→) *viekas*.

viekkahasta *adv.* 'viekkaasti' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-372] Ja wiele sengin ylitze Judaalda sine petettin / Ja henelde **wieckahasta** swtaannettin

Adjektiivin (→) *viekas* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

viekkas *s.* 'viekkas, kavaluus, viekastelu' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-618] O minun haltian / poiskienne minusta turhaudhen / mielen **wieckaudhen** / sydhemen horijaudhen / Suun swlaudhen ja retaudhen
- [A-II-522-[GL-2:13]] Ja ne mwdh Juttat wieckastelit ynne henen cansans / nin ette Barnabas mös wieteltin siihen saman **Wieckauxen**.
- [A-III-456] he tactoit njsse asioissa Oikiudhen oleuan / Waicka heille oli sula exytos / walhe / **wieckas** ia wärys.

Adjektiivista (→) *viekas* johdettu substantiivi, joka Agricolalla taipuu kahdella eri tavalla (*viekkauden*, *viekkauksen*).

vielä, viellä *adv.* 'vielä, yhä, jatkuvasti; ei nyt, mutta ehkä tulevaisuudessa; vaikka sitten; sitä paitsi, lisäksi; yhä vain (komparatiivin yhteydessä)'
(1544) 387 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-116] Quin caukan hen **wiele** nyt sinusta / henen Jumalastans asupi
- [A-II-593-[TIT-1:5]] Sen syyn teden mine iätin sinun Cretahan / ette sinun pite päänens toimittaman mite **wiele** puutui
- [A-III-729-[SAK-1:5]] Cwssa nyt ouat teiden Iset ia Prophetat? **Wielekö** he eleuet?
- [A-I-171-[JES-63:19]] Me olema ninkutta ennenghin / cosca sine et meite hallinut / Ja emme **wiele** Nimitetyt olluet sinun Nimehes.
- [A-I-315-[VIIS-9:6]] Ja ios **wiele** iocu Inhimisten lasten seas teudelinen olis / Nin eij hen sijtteken miten kelpais / ios hen on ilman site wisaudheta / ioca sinusta wlgoskieupi
- [A-III-276-[PS-46:3]] Senteden eipe me miteken pelke / ios **wiele** Mailma huckuis / Ja wooret keskellen Merte waiosit.
- [A-I-470] Ja **wiele** sijttekin sine olet meite opettanut / ette me / sen saman wscon / ia sinun cutzutuxes cautta / otolisen ia totisen palueluxen osuttoma [!]
- [A-II-208-[LK-13:8]] Mutta hen wastasi ia sanoi henelle / HERRA / salli henen **wielle** tene woonna / nincauuan quin mine caiuan henen ymberins ia sonnitan henen

- [A-I-720] sine tiedhet / ette henen pite **wiele** paramin Christusen esikuuan ielken mwttettaman / nijh holho hende / ia swremilla lahijoilla caunista.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Se on vanha balttilainen laina, jota nykyisissä balttilaisissa kielissä edustavat liettuan *vėl*, 'jälleen; sitä vastoin; toisaalta' ja latvian *vēl* 'vielä, kuitenkin, edelleen'. Rukouskirjan [A-I-470] esimerkin viimeisessä sanassa *osuttoma* on ilmeinen painovirhe, odotuksenmukainen sana olisi 'osoittamme', joka on käänkösvastine saksan verbille *erzegen*.

► Thomsen 1890 240; Kalima 1936 178; Gummerus 1947 248; SKES 1978 *vielä*; SSA 2000 *vielä*; EES 2012 *veel*; Junttila 2015 90; NES 2020 *vielä*.

vieläpä *adv.* 'vielä' | (1548) 8 esiintymää

- [A-II-143-[MK-11:29]] Nin JESUS wastaten sanoi heille / **Wielepä** mineki kysyn mös iotakin teilde / ia wastatcat minu / Nin mine sanon teille mille woimalla mine neite teen.
- [A-III-555-[JER-31:6]] Sille **wielepe** se aica pite tuleman / ette ne wartiat ninen ephrain wortein päle / pite hwtaman.

Adverbista (→) *vielä* ja tehostavasta liitepartikkelista *-pä* koostuva adverb, jolla ei Agricolan kielessä ole nyky-suomelle ominaista merkitystä 'jopa, suorastaan'.

vieraallinen *a.* 'vieras, outo, muukalainen, luonnoton' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-218-[LK-16:00]] Wäre Mammon) Mammon) merkitze Rickautta / ia cutzutan Wärexi ette ne wärin kieuteten / Cutzutan ne mös / **Wieralisexi** eli mucalaisixi / Sille ettei ne alati pysy meiden tykenem
- [A-II-668-R] **Wieralisen** Se on / se Loonnotoin Meno / Lihalis synneise / iotca cutzutan ne Synnit Loondo watan

Johdos substantiivista (→) *vieras*.

vieraantua → **poisvieraantea**

vieras *s. ja a.* 'vieras, tuntematon, muukalainen; outo, paha; vierailija, kyläilijä' (1543) 41 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-120-[JER-14:8]] Mixi sine itzes pidhet / ninkuttas mucalainen Maasa olisit? Ja ninquin yxiöinen **wieras**?
- [A-II-16-[UT-E]] Mine tahdon Seurakunnasa paramin wijsi Sana puhua / iotca ymmertteuet olisit / ette mine mös muita neuuoisin / quin kymmenen tuhatta Sana **wieralla** kielelle.
- [A-O-6-[2MS-20:3]] Ele cumardha **weraita** Jumaloita.
- [A-II-609-[IPT-4:15]] Mutta eikengen teiste kärsi ninquin iocu Murhaija eli Warghas taicka Pahointekia / eli ninquin se ioca **Wierasen** Wircan rupepi.

- [A-I-565] sine panet meiden etehen sinun pyhimen rumis sööte – –
Ja cutzut tyges nelkeitzet ia ianouaijset **werahat**
- [A-II-391-[AP-28:7]] Mutta sielde wähen matkan takan / oli sille Lodhon
pämiehelle / Publius nimelde / yxi Maancartano / ioca meite wasterupei /
ia piti meite cunnialisesta **Werassans** colme peiue.

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Sen alkuperä on kiistanalainen. Perinteisen ja edelleen perusteltavissa olevan käsityksen mukaan sitä on pidetty johdoksena sanasta *vieri* (→ *vieressä*), vaikka muodostustapa onkin outo. Rinnakkais-tapauksena voidaan esittää esim. *kieli* ja *kielas* 'kielevä'. *Vieri*-sanankuperäinen merkitys lienee ollut 'reuna, sivu', joten *vieras* on alkuaan tarkoittanut syrjässä olevaa tai sivullista. Sanaa on myös arveltu sekä germaaniseksi että balttilaiseksi lainaksi, mutta merkityssuhteet tekevät nämä selitykset aivan epävarmoiksi. Pitkästi samoissa merkityksissä Agricolalla esiintyvät myös (→) *vieraallinen* ja (→) *viero*.

► SKES 1978 *vieri*; Ritter 1993 169, 170; SSA 2000 *vieras*; LÄGLOS 2012 *vieras*; EES 2012 *võõras*; Junttila 2015 119; NES 2020 *vieras*.

vieraspito s. 'pidot, juhla-ateria; ehtoollinen' (myös kuv.) | (1544) 15 esiintymää

- [A-II-178-[LK-5:29]] Ja teki Leui henelle swren **weraspidhon** cotonans /
ia oli palio Weronottaiaden wäki / ia muita / iotca heiden cansans atrioitit.
- [A-I-605] Ja nijnquin sine catzoit sen syndisen wajjmon pälle / **weraspidhos**
Phariseusen honehesa / ja Röuerin poolen ristin hirsipuun pälle
- [A-III-473-[JES-25:6]] Ja se HERRA Zebaoth tekepi caikille Canssoille telle
worelle ydhen lihauan **Wieraspidhon** / **Wieraspidhon** selkiest winast /
Rasuasta / Ytymest / ia Hiuaattomast winasta.
- [A-I-586] O site pyhe **weraspito** / cussa Christus nautitan / ja henen pinans
muisto pidheten

Substantiivista (→) *vieras* ja (→) *pitää*-verbin johdoksesta *pito* muodostettu yhdys-sana. *Pito*, *pidot* ei esiinny Agricolan kielessä itsenäisenä sanana.

viereen adpos. 'oheen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-119-[MK-4:4]] Ja tapachtui kyluetteis / että monicahda langesit Tien
viereen / Nin tulit Taiuas alda linnut ia söit sen.

Sanasta *vieri* (→ *vieressä*) muodostettu illatiivi, joka esiintyy Agricolan kielessä post-positiona. Täydennys on genetiivissä.

vierelle adpos. 'vierelle, varrelle' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-543-[JER-17:8]] Hen on ninquin iocu istutettu Puu wedhen tykene /
ia wirdhan **wierelle** iwritettu. Sille waicka iocu helleh tule / nin ei hen
senuoxi quiuetu

Substantiivin *vieri* (→ *vieressä*) paikallissijamuoto, joka esiintyy Agricolan kielessä postpositiona. Ortografisista syistä Agricolan ainoa esiintymä voidaan tulkita allatiiviksi (*vierelle*) tai adessiiviksi (*vierellä*). Agricolan toinen homonyyminen esiintymä (→ *vierellä*) voidaan kontekstin perusteella tulkita adessiiviksi.

vierellä *adpos.* 'vierellä, varrella' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-291-[PS-83:10]] Teghe nijllen ninquin Medianein / ninquin Sisseran / ninquin Jabin sen Kison cosken **wierelle**.

Substantiivin *vieri* (→ *vieressä*) adessiivimuoto, joka esiintyy Agricolan kielessä postpositiona. Täydennys on genetiivissä.

viere|ssä, -s *adpos.* 'ohessa, vieressä' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-120-[MK-4:15]] Mutta nemet ouat ne quin Tien **wieresse** ouat / cussa sana kyluetten
- [A-III-422-[PS-140:6]] Ne Coriat asettauat Paulat minun eteeni / Ja vloswenytteuet Norat wercoxi minun eteeni / Ja wirittelleuet Tien **wieres** minua warten.

Substantiivin *vieri* inessiivimuoto, joka esiintyy Agricolan kielessä postpositiona. *Vieri*-sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä, saamessa ja mordvassa, ja se lasketaan kuuluvaksi vanhaan perintösanastoon. *Vieri* ei esiinny Agricolalla täysi-paradigmaisena substantiivina.

► SKES 1978 *vieri*; SSA 2000 *vieri*; EES 2012 *veer*¹; NES 2020 *vieri*.

vieri → **vieressä**, **perävieri**, **vieris**

vieris *adpos.* 'vierillä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-III-464-R] Waan mös monda / Tien **wieris** coolluna leutin / Hewoisten cacarat ia Oma locans Swsans

Substantiivista *vieri* (→ *vieressä*) muodostettu monikon loppuheittoinen inessiivi, joka esiintyy Agricolan kielessä postpositiona. Täydennys on genetiivissä.

vierittää *v.* 'vierittää, siirtää vierittämällä' | (1548) 9 esiintymää

- [A-II-107-[MT-27:60]] ia pani sen henen oman wten hautans / ionga hen oli wlgoshakanut calliohon / Ja **wieritti** swren kiuen Haudhan ouelle / ia poismeni.
- [A-III-673-[MIK-1:6]] mine tadhon Samarian Kiuraunioxi tedhä – – Ja tadhon heiden Kiuens Laxohon **wieritte** / ia Perustoxen asti mahanserke.

Johdos verbistä (→) *vieriä*. Agricolalla *vierittää* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *poisvierittää*.

vier|iä, -yä *v.* 'vieriä, liikkua pyörillä; vyöryä, sortua' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-689-[NAH-2:4]] Raattat Caduilla **wieriu**et / ia kitiseuet
- [A-III-691-[NAH-3:2]] Sille signä cwllan ne Rooskat winisepä / Ja ne Pöret kitiseuen / Orhijt hirnuuat ia Rattat **wier**yuet.
- [A-III-294-[PS-60:4]] Sine quin Maan lijkuttanut / ia haliettanut olet / Paranna henen Raghonsa / ioca nin **wierin**nyt on.

Johdos substantiivista *vieri* (→ *vieressä*). Suomen murteissa ja muussa vanhassa kirjakielessä verbi esiintyy myös lyhyemmässä, konsonanttivartalon sisältävässä muodossa *vierrä*, jolla on tarkkoja vastineita lähisukukielissä ja saamessa.

► SKES 1978 *vierrä*; SSA 2000 *vierrä*; NES 2020 *vieriä*.

viero *s. ja a.* 'vieras, outo, muukalainen' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-217-[PS-146:10]] HERRA hen ketke ne **wierot** / Oruolapsen ja lesken hen warielle / Mutta Jumalattomin tieen hen cadhotta.
- [A-I-660] Jumala / ioca annoit sinun racas poias Jesusen Christusen / meiden Herran / noorudhesta saacka / ynne henen Apostolins / ia coco pyhen seurakunnans cansa / olla tesse mailmas / **wierona** ia cwlkewaissa

Johdos substantiivista *vieri* (→ *vieressä*). Jokseenkin samassa merkityksessä Agricolalla esiintyvät myös (→) *vieraalinen* ja (→) *vieras*.

vieroa *v.* 'vieroa, karttaa, hylkiä' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-169-[lis.ESTB-0:16]] Sine tiedhet / ette minun sen tekemen piti / Ja ette mine **wieroin** site coria seppelite / ionga mine pääsen kannan
- [A-I-381] Helij sine hwsit / ia Janosit / Juttahat silloin sangen sinua pilcasit / Ja catkeran Joman taritzit / Aloes ja Sienes secoitettu / Ja roogon pään lasketin / Jotas maistain **wieroi**jt iomasta

Johdos nominista (→) *viero*. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *vieroita*.

vieroinholhooja *s. ja a.* 'vieraanvarainen (henkilö)' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-608-[IPT-4:9]] Olcatta **Wieroinhohoiat** keskenen ilman napistuxia.
- [A-II-579-[1TIM-3:2]] Nin pite sis Pispan nuchtettoman oleman / Ydhen Emennen Miehen / walpan / raitihin / siuien / **wieroinholhoian** / Opettauaisen

Substantiiveista (→) *viero* ja (→) *holhooja* muodostettu yhdysnomini. Samat osat esiintyvät myös sanaliittona. Agricolan *wieroinhohoiat* sisältää ilmeisen paino-
virheen, ja tarkoitettu muoto on *vieroinholhoiat*.

vieroita *v.* 'vieroa, hyljeksiä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-194] Eij sine **wieroiijnut** neitzuden cocto miehus ottaden / wapataxes Inhimisten suku.

Johdos nominista (→) *viero*. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *vieroa*.

vieroitettu *a.* 'eristetty' | (1551) 1 esiintymä

- [A-II-535-[EF-2:12]] te siihen aican ilman Christusta olitta **wieroitetudh** Israelin Borgharicunnasta / ia mwcalaiset Lupauxen Testamentistä

Verbin (→) *vieroittaa* passiivinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

viero|ittaa, -ttaa *v.* 'vieraannuttaa; vieroittaa, lakata imettämästä' (1544) 6 esiintymää

- [A-III-412-[PS-131:2]] Coska em mine pannut Sieluani ia hilinyt / Nin minun Sielun tuli **wieroitetuxi** / Ninquin Lapsi Eitestens **wieroitetaan**.
- [A-I-36-37] Tämä Canon eli Taulu osotta mite cussaki Merkise on tekeminen taicka lackaminen ia iettäminen / Joijsa on (G) hyue (M) keskimeijnen / ia (B) se paha merkitze – Lapsi **wieroitta**

Johdos joko verbistä (→) *vieroa* tai suoraan nominista *vieri* (→ *vieressä*).

vietellä *v.* 'vietellä, houkutella (pahaan, syntiin tms.), harhauttaa' (1544) 76 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-II-623-[IYH-3:7]] Lapsucaiiset / elket andaco kenengen teite **wietelle**.
- [A-I-236-[JUDIT-16:10]] Hen siweli itzens callila wedhellä / ia palmicoitzi henen soorttuans / hende **wiettelläxens**.
- [A-I-530] Sille Inhimisten tunnot wsein **wietellehen** domites / **wietellehen** mös temen Mailman racastaijat
- [A-III-644-[AM-2:4]] he HERRAN Lain ylencatzouat / ia euet henen Oikiuttans piteneet / ia andauat heidens Walhel heitens **wietelle**
- [A-I-400] catzo nijnnen sijeluhin pein / iotca pirun petoxella / ouat **wiettellut**

Johdos verbistä (→) *viedä* tai tämän johdoksesta (→) *viettää*.

vietelty *a.* 'eksytetty, harhautettu' | (1548) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-II-267-[JH-7:47]] Nin wastasit Phariseuset heite / Olettaco te mös **wieteltyt?**

Verbin (→) *vietellä* passiivinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina. Raja nominin ja liittomuodon osana esiintyvän partisiippimuodon välillä on tulkinnanvarainen.

vietteleväinen a. 'eksyttävä, harhaan johtava' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-580-[1TIM-4:1]] MUtta Hengi sanopi selkiesti / ette wimeisille aijoilla / mwtomat looppuuat wskosta / ia waarinottauat **wietteleueisist** Hengiste / ia Perkeleiden Opetuxesta /

Verbin (→) *vietellä* partisiippimuodosta *viettelevä* johdettu adjektiivi.

viettelä, viettelijä s. 'eksyttäjä, petturi' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-734] Jesusen Chrstusen cautta / ioca mös itze / cosca hen mailmasa eli / cutzuttin pirulisexi / Samaritanusexi / winan ioomarixi / ja Canssan **wiettelijexi**
- [A-II-361-R] Spernologos (Grekixi / se on Somexi / Lipilari / kieluue / Liucas / Lackari / Prackari / **wiettelie** ia sencaltaiset Sellit ia Cumpanit iotca welellens kylittein itzens eletteuet.
- [A-III-760-[MAL-1:14]] Mutta forbannattu olcoon se **Wiettelie** / iolla ombi Laumassans Järe / ia quin hen Lupauxen teke / nin hen vffrapi HERRALLE site keltuotinda.

Johdos verbistä (→) *vietellä*.

wiettelys s. 'wiettelys, houkutus, kiusaus, petos, harha'
(1544) 21 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-490] Ele salli meite / henen **wiettelylxens** / ia lijuhakoijtzemisens / tottelemahan / taica mötenlaske
- [A-I-489] Sille ette ombi mös yxi toijnen pahudhen hengi / walhen / rijdhan / saastaijssudhen / haureudhen / exyydhen / ia **wiettelylxen**
- [A-I-202-[PS-34:14]] Warielle sinun Kieles pahudhesta / ja sinun hwles etteij he **wiettelyste** puhuijsi.
- [A-II-400] Testes nyt kylle näet / Ettei se mwta ole quin **wiettelyls** / iota mwtomat opetauat
- [A-I-261-[PS-10:7]] Henen suuns ombi teunens kirouxita / cawalutta / ia **wiettelutta**
- [A-III-564-[JER-51:18]] Sille heiden Epeiumalans ouat **wietteluxet** / ia ei ole heisse eleme.

Johdos verbistä (→) *vietellä*.

wiittää v. 'wiittää, käyttää (aikaa), viipyä' | (1548) 7 esiintymää, myös Westh

- [A-I-672] Ja rucolen sinun märettömen armahuttas / ettes minulle temen peiuen laijnaijsit caikella neurydhella / lakeudhella / puchtaudhella / rackaudhella / kerssimiselle / laupiudhella / pelgolla / ia hoolella nijn **wiette** / ette minun palueluxen sinulle kelpaijsi

- [A-II-371-[AP-21:4]] Ja se tapachtui coska me olima ne peiuet **wiettenet** / nin me lexime matkan.
- [A-II-664-[JAK-4:13]] mengem sihen eli sihen Caupungijn / ia **wiettekem** sijne ydhen Woodhen / ia caupatechkem ia woittacam

Johdos verbistä (→) *viedä*.

vigalinen s. ja a. 'viallinen, syyllinen' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-674] O HERRA Jesu Christe / mine tunnustan itzeni **wighalisexi**
- [A-II-416] Asetta he Christusen ydhexi Esicuuaxi / ette mökin nijte muita Heickoiija kerssisima / iotca wiele mwtoin ouat iulkisis synneis ia pahois Tauoissa **wighaliset**
- [A-III-391-[PS-119:0]] Nin ne iaetan / Ette Juditium / se on / Domio / cutzutan / coska Hen ne **Wighaliset** ia Pahuden witzapi / rangaise ia cadhotta.

Johdos substantiivista (→) *vika*.

vigatoin, viatoin a. 'viaton, syytön, synnitön' | 68 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-178-[lis.DANA-O:23]] Sijtte quitengin minulle parambi on **wijatoijna** Inhimistein käsihin tulla / quin Herran caswon edhes syndie tehdä.
- [A-I-278-[PS-35:11]] Edhesastuuat wäret Todistaijat / iotca minua nijste soimawat / ioijsta mine **wigatoin** olen.
- [A-I-848] minun piti coleman sihen ijancaikisehen colemahan / elleij Christus Jesus olis minun auxeni tullut / ia minun wikan ia syndini / kirotuxen ia sen ijancaikisen coleman / ninquin yxi **wighatoin** caritza itze pällense olisi ottanut
- [A-II-370-[AP-20:26]] Senteden mine todhistan teille tenepene / Ette mine **wiatoin** olen caikein Wereste
- [A-III-667-[JON-1:14]] Ele anna meite huckua / temen Miehen sielun polesta / ia ele meiden pälen **wighattoinda** werdä lue

Johdos substantiivista (→) *vika*. Agricolalla *k:n* heikkoasteinen vastine edustuu yleensä spiranttina (*vigatoin*) ja vain harvinaisissa poikkeustapauksissa katona (*viatoin*).

vigattomasti adv. 'viattomasti, synnittömästi' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-819] Palauta ne / iotca palautettauat ouat / ette he meiden cansana / ia me heiden cansans sinun Nimes pyhiteijsim ja cunnioijtaijsim / säke oijkein ia puchtasti opettain säke **wighattomasti** ia pyhesti elein.
- [A-III-392-[PS-119:1]] AUtuat ouat ne quin **wighattomasti** eleuet

Adjektiivista (→) *vigatoin* johdettu adverbi.

vigattominen s. 'viattomuus' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-356] Sine HERRA Jumala / **wighattomisen** andaija / ia racastaija / oijenna sinun tyges / palueliaidhes sydhemet
- [A-III-245-[PS-26:6]] Mine pesen käteni **wighattomises** / ia pidhen itzeni HERRA / sinun Altaris tyge.
- [A-III-315-[PS-73:13]] Pidheiskö sis sen turhalisen oleman / ette minun Sydhemen nudhetoinna elepi / ia mine pesen **wighattomises** minun Käteni?

Adjektiivista (→) *vigatoin* muodostettu, rakenteeltaan erikoinen johdos, jossa kari-tiivadjektiivista on johdettu ominaisuudennimi. Agricolan *-minen*-johdokset ovat yleensä verbikantaisia. Esiintymät ovat käännöksiä latinan sanasta *innocentia* ja saksan sanasta *vnschuld*. Agricolalla esiintyy myös rinnakkaisjohdos (→) *vigattomuus*.

► Gummerus 1947 140; Kiuru 1988a 175–177.

vigattomuus s. 'viattomuus, synnittömyys' | (1544) 9 esiintymää, myös Westh

- [A-I-689] Temen cautta se meiden sisellinen Inhiminen eij taidha wanhata eijke coolla / mutta henen lahiastans se wihottapi ijancaikisessa **wighattomudhesa**
- [A-II-9-[UT-E]] Quin hen nyt irtaudhen ia Perkelen caualuxen cautta wskotettu ia petetty oli / nin hen Keskyn rickoi / Synnin teki ia **wigattomudesta** poislangesi.
- [A-III-245-[PS-26:11]] Mutta mine waellan minun **Wighattomudesani** / päste minua / ia ole minulle armolinen.

Johdos adjektiivista (→) *vigatoin*.

vigelus s. 'vigilia' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-613-[HOS-5:1-R]] Mispas) Sielle he Jumalanpalueluxen itze säsit / iolla he Canssa wiettelit. Ninquin **vigeluxet** ia Sielu Messuin cansa muinen techtin.

Mukailtu erikoislaina latinan sanasta *vigilia* 'yöjumalanpalvelus', joka sananmukaisesti merkitsee yövartiota tai valveillaoloa.

viha s. 'viha, suuttumus, raivo; myrkky; myrsky, myllerrys' (1544) 246 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-377] mine olen rickonut / caikilla modhoilla / Erinens Seitzemes colema synnise / taica heiste wloskieuise / quin ouat / Coreus / Ahneus Haureus / Cateus Curckomesso **wiha** / Laiskuus
- [A-III-326-[PS-78:58]] he yllytit henen **wihahan** heiden Hijsillens / ia hersyttelit henen heiden Epeiumaloillans.
- [A-II-175-[LK-4:28]] Ja caiki iotca olit Sinagogas tulit teuten **wihoija** quin he nämät cwlit.

- [A-II-506-[2KOR-6:00]] ei heiden pidhe murehisans eli mielicarvahalla oleman / Ninquin hen olis **Wihoisans** heidhen pä lens
- [A-III-352-[PS-95:11]] mine wannoin minun **Wihoissani** / Ei pidhe heiden minun Lepohoni siseltuleman.
- [A-III-670-[JON-4:1]] SYte Jonas närkestuy sangen swresti / ia tuli **wihoisens**
- [A-I-113-[5MS-32:33]] Heiden winans ombi Louhikermen **wiha** / ia ratelewaijsten Waskikermeten sappi
- [A-III-292-[PS-58:10]] Ennen quin teiden Orientappuran kypsyu et Pensaans päle / nin pite ydhen **Wihan** heite toorehnans poiszrepeisemen.

Sanalla on etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä sekä permiläiskielissä. Vihantunteen lisäksi se merkitsee monissa kielissä myrkkyä, etenkin käärmeen myrkkyä, tai sappea. Lisäksi sama vartalo voi viitata vihreään väriin (→ *viheriä*). Suomessa ja karjalassa *viha* voi merkitä myös tulehdusta ja maagista voimaa, joka aiheuttaa sairauksia. Sana on alkuaan indoiranilainen laina, jonka alkumuotoa **wiṣ-* edustavat mm. avestan *vīša-* 'myrkky' ja pehlevin *viš* 'myrkky, sappi'. Agricolalla Joonan kirjan esimerkissä *tuli wihoisens* 'tuli vihoihinsa, vihastui' on assimiloitumaton illatiivin päätte.

► Rapola 1965 261; Joki 1973 SUST 151 346–347; SKES 1978 *viha*; UEW 1988 823–824; Parpola 1999 201–202; SSA 2000 *viha*; EES 2012 *viha*; Holopainen 2019a 309–310, 310; NES 2020 *viha*.

vihaaja s. 'vihaaja, vihollinen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-589-[2TIM-3:3]] Kijtemettömet / Jumalattomat / Halutomat / Lijtoittomat / Laittaiat / Irtaliset / Armottomat / Hyuein **wihaiat** / Petteiet / Tuimat / ylespaisutetud.

Johdos verbistä (→) *vihata*.

vihainen a. 'vihainen, suuttunut, raivoisa' | (1544) 24 esiintymää, myös Westh

- [A-I-260-[PS-10:4]] Se Jumalatoim on niyn coria ia **wihaijnien** / etteij hen ketän totte / Caikesa henen menosans / eij hen Jumala mixiken luule.
- [A-II-412] se Wanha Inhiminen waiwoin tule site **Wihaisemaxi** Lain wastian / Ettei hen woi site maxa iota Laki ano.
- [A-III-730-[SAK-1:15]] Mutta mine olen iwri **wihainen** ninen corein Pacanain päle. Sille mine olin waan wähe **wihainen** / Mutta he autit häuitoxehen.

Johdos substantiivista (→) *viha*. Agricolalla johdoksen toinen murrevariantti *viha-nen* esiintyy perusosana yhdysadjektiivissa (→) *äkkivihanen*.

wihaisesta adv. 'vihaisesti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-117-[MK-3:5]] Nin hen heidhen pä lens catzoi **wihaisesta** / ia oli murehesans heiden Sydhemens sockiudhen ylitze

Adjektiivin (→) *wihainen* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

vihaisuus → **vihaisuus**

vihallinen s. 'vihamielinen, vihainen; vihollinen' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-395] O Jumala / ioca sinun Poias / ristin hirsipuun pälle tadhoit anda waijwatta / ettes meilde **wihalisen** wäen poisaijaijsit
- [A-III-480-[JES-30:30]] Ja HERRAN pite henen cunnialisen änenš cwluttaman / ette henen vlosoijettu Käsiuartens nädheisijn. **Wihalisen** haastamisen cansa / ia culuttauan Tulen Liekin cansa / wäkeuen Saten ia Raken cansa.
- [A-I-505] HERRA caikiwaldias Jumala / quinga meiden / nächteuet ja näkymettomet **wihaliset** / alati waluowat ja wäghyuet / Ja sine meiden Lihan hauraudhen tunnet / iongas itze loonut olet
- [A-II-664-[JAK-4:4]] Te Hoorintekiet in Hoorat / ettekö te tiedhe / ette Mailman Ystewuys ombi Jumalan Wihalusis? Joca sijs tactopi Mailman Ysteue olla Hen tulepi Jumalan **Wihalisexi**.

Substantiivista (→) *viha* johdettu nomini, jota käytetään sekä substantiivina että adjektiivina.

vihaisuus s. 'vihollisuus, viha' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-535-[EF-2:14]] Sille hen ombi meiden Rauha / ioca molomista ydhen tehnyt on / ia ombi sen Waieh Aidhan poisserckenyt Sijnä ette hen Lihansa cautta poisotti sen **wihalisudhen**
- [A-II-664-[JAK-4:4]] Te Hoorintekiet in Hoorat / ettekö te tiedhe / ette Mailman Ystewuys ombi Jumalan **Wihalusis**?

Johdos nominista (→) *vihallinen*.

vihamies s. 'vihamies, vihollinen, vihaaja' | (1543/1559) 19 esiintymää, myös Westh

- [A-O-20] Sinun pyhe Engelis olcon minun cansan / ia elken coskan minusta lopucan / ettei se paha **wihamies** perchele / miteken minusta woittaisi Amen.
- [A-I-156-[TM-16:28]] O HERRA Jumala / muista / minun pälleni / Ja anna minulle nyt minun entinen Väkeuyten / O minun Jumalan / ette mine saijsin costa minun **wihamiesten**
- [A-III-144] willitze caiki meiden **vihamiesten** neuuot / serkein heiden woimansa / senpäle ette meiden Elemen / aina sinun turuwas / rauhalinen ia leuolinen olis.
- [A-II-348-[AP-13:10]] O sine Perkelen poica / teusi caikia wilpi ia petosta / ia caiken Oikeudhen **wihamies** / etpe sine lacka wändelemest HERRAN oikeit teite.

Substantiiveista (→) *viha* ja (→) *mies* muodostettu yhdyssana.

vihanainen s. 'naispuolinen vihollinen' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-684-[MIK-7:8]] Ele iloitze minun **Wihanaisian** minun ylitzeni / ette mine mahanlangeisin
- [A-III-684-[MIK-7:10]] Site minun **Wihanaisen** pite näkemen / ia caikilla häpielle seisoman / ioca nyt minulle sanopi / Cussa on se HERRA sinun Jumalas?

Substantiiveista (⇒) *viha* ja (⇒) *nainen* muodostettu yhdyssana, joka on suomenkielinen vastine Lutherin ilmaukselle *meine Feindin*.

vihapäivä s. 'vihan päivä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-706-[SEF-2:3]] Etziket HERRA caiki te Radholiset Maasa / te iotca henen Oikiutansa pidhette. Etziket Wanhurskautta. Etziket Neurytte / ette te madhaisitta sinä HERRAN **wihapeiuene** warieltuxi tulla.

Substantiiveista (⇒) *viha* ja (⇒) *päivä* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla kuusi kertaa sanaliittona, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 117.

viharakko s. 'märkäpaise, ajos' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-457-[JES-1:6]] Hamast Candapäst nin Lakipähän asti / eipe miten terueytte henesse ole. Waan Haaua ia sinimaria ia **wiharacot** / iotca euet ole ommellut / eike sidhotut / eike Öliulle siueltyt.

Substantiiveista (⇒) *viha* ja *rakko* muodostettu yhdyssana. *Viha* tarkoittaa tässä tapauksessa tulehdusta ja sen aiheuttamaa märkää. *Rakko* ei esiinny Agricolan kielessä itsenäisenä sanana. Yhdyssanassa *rakkotauti* esiintyvää *rakkoa* on arveltu germaaniseksi lainaksi, mutta todennäköisemmin se juontuu keskialasaksan murtumaa tai naarmua tarkoittavasta sanasta *brak, brake*. Sen sijaan kalan uimarakkoa yms. tarkoittava yleisitämerensuomalainen *rakko* näyttää vanhemmalta sanalta, eikä sen alkuperää tunneta.

► Karsten 1944 FmS 10 429; SKES 1962 *rakko*; SSA 2000 *rakko*; LÄGLOS 2012 *rakko*; EES 2012 *rakk*³; NES 2020 *rakko*.

vihastua v. 'suuttua, tulla vihaiseksi, olla vihainen' | (1544) 59 esiintymää

- [A-I-111-[5MS-32:19]] Ja cosca Herra sen näki / **Wihastuij** hen Poijcains / ia Tytteriens päle.
- [A-I-725] Mine tunnustan sinulle / sille sine **wihastuijt** minuhun / sinun hirmusudhes ombi kiendynyt / ia sine lodhutit minun Amen
- [A-II-447-[ROM-12:00]] Hijlet) Tulda paneminen Wiholisen pään päle / se on / Ette se Wiholinen hyuen teghon cautta / itzens päle **wihastupi** / ette hen meite wastan nin pahasti tehnyt on.

- [A-III-328-[PS-80:5]] HERRA Jumala Zebaoth / quincauuan sine **wihastut** sinun Canssas Rucouxen päle?
- [A-III-671-[JON-4:9]] Nin sanoi Jumala Jonan tyge / Lwlecos oikein **wihastunues** sen Curbitan ylitze? Ja hen sanoi. Oikein mine **wihastun** haman coleman asti.

Johdos substantiivista (→) *viha*.

wihastus s. 'viha, suuttumus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-134-[NEH-9:26]] Mutta he härssyttelit sinun **wihastuxes** / ia tulit tottelemattomaxi / ia cangiaksi / ia loowuit sinusta

Johdos verbistä (→) *wihastua*.

viha|suus, -isuus s. 'viha, suuttumus' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-354] CATZO HERRA Armolisesta sinun Canssas päle / ia sinun **wihasudhes** witzauxet / laupiasta heilde poiskienne
- [A-I-354] catzo armolisesta / sinun neuren Canssas rucouxita / ia sinun **wihaijsudhes** witzauxet / iotca me meiden syndijemme tädhen ansatzem / caikiten meilde poiskienne
- [A-II-701-[ILM-15:7]] Ja yxi nijste nelieste Eleimiste / annoi nijlle seitzemelle Engelille / seitzemen Cullaista Malia teunens Jumalan **Wihasutta**

Johdos adjektiivista (→) *vihainen*.

wihata v. 'vihata, tuntea vihaa' | (1543) 147 esiintymää

- [A-O-5-[2MS-20:5]] MIne olen (ma itze Jumala taiuaasta iocaitzelle Inhimisille sanopi sinun Herras Jumalas / wekeue / kiuas / ia costan Iseiden rioxet / iotca minua **wihasit** lapsisa / hama colmanden / ia nelienden Poluen asti.
- [A-I-494] Sine racastit caikia / iotca ouat / etkes miten nijste **wihanut** / iotcas teit
- [A-II-291-[JH-15:23]] Joca minua **wihapi** / Se mös minun Iseni **wihapi**.
- [A-III-651-[AM-5:21]] Mine **wihan** teiden Juhlapeiuenne / ia ylencatzon heite

Johdos substantiivista (→) *viha*.

wihaus s. 'vihamielisyys' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-435-[ROM-8:7]] Lihan Halu ombi yxi **Wihaus** Jumalan vastaan / Senwoxi ettei se ole Jumalan Lain cwliainen

Johdos verbistä (→) *wihata*.

vihdoin, vihdon *adv.* 'kerran; vihdoin, lopulta' | (1544) 31 esiintymää

- [A-I-462] Mutta waica sine **widhoin** meille pyhes Castein lechteis wscon lepitze / caiki synnit andexiannoit / ette me quitengi nincauuan quin me temen coleuaisen lihan ymbericannam
- [A-II-553-[FIL-4:16]] Sille coska mine olin Tessionalonicas / lehetitte te minun Tarpeheni / **widhoin** / ia taas toisen kerdhan.
- [A-II-644-[HEB-9:7]] Mutta siihen toisehen meni waan **widhoin** Wootes yxinens se ylimeinen Pappi / ei ilman Weretä / ionga hen wffrasi itze omainsa ia Canssan epätietoin edheste
- [A-III-64] Sille ette teme colema ombi yxi sisellekeumys ia Oui siihen ijancaickiseen Elemehen / Sille ette siele **widhoin** lackapi caicki mureh ia waiua / surkeus ia radholisws

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä ja saamessa. Sanavartalosta on käytössä vain joitakin muotoja, joista *vihdoin* on monikollinen instruktiivi. Muodon alkuperäinen merkitys on 'yhden kerran', josta tulevaisuuteen viittaavissa ilmauksissa (vrt. *vihdoin viimein*) on päästy merkityksiin 'viimeisen kerran' ja 'lopulta'. Sanavartalo on vanha indoeurooppalainen laina, jonka kanssa samaa juurta on mm. ranskan kertaa merkitsevä *fois*.

► SKES 1978 *vihdoin*; Koivulehto Vir. 1986a 172; SSA 2000 *vihdoin*; NES 2020 *vihdoin*.

viheläinen → **vihiläinen**

viheläisyys → **vihiläisyys**

viheriä *s.* 'vihreä ruohokasvi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-654-[AM-7:2]] Quin he nyt tadhoit ne **Wiheriet** coconans ylessödhe maan päldē / sanoin mine. Ah HERRA Jumala ole armolinen

Sanalla on vihreän värin nimenä *viherä*, *viheriä* vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se on johdos vanhemmasta lainaperäisestä sanavartalosta **wiša*, joka on merkinnyt mm. vihreää (→ *viha*).

viheriäinen, vihiriäinen *a.* 'vihreä, viheriäinen, ikivihreä' | (1544) 12 esiintymää

- [A-I-242-[JES-26:19]] Herätke / ia kerskatca / iotca Maan alla macat / Sille sinun Castehes ombi **wihiriäijsen** kedhon caste
- [A-II-127-[MK-6:39]] Ja hen käski heite että he caiki istutaisit atrioitzeman / iaghetuihin iouckohin **wiherieisen** Rohon päle.
- [A-III-631-[HOS-14:9]] Mine tadhon olla ninquin **wiherieinen** Hånga / Minussa pite sinun Hedelmes leutemen.

Johdos nominista (→) *viheriä*.

vihertää v. 'vihertää; kukoistaa' | (1551) 7 esiintymää

- [A-III-450-[2SM-23:4]] Ninquin se Amulinen Walkius on / coska Auringo coitta / warahin ilman Piluete / Ja paistesta ielkin Saten Roho maasta **wiherte**.
- [A-III-347-[PS-92:9]] Ne Jumalattomat **wiherteuet** ninquin Roho / Ja ne Pahojntekiet cukoistauat caiki / siihenasti quin he huckuuat ijancaikisesta.

Johdos nominista (→) *viheriä* tai tämän rinnakkaismuodosta *viherä*. Agricolan teksteissä *viherä* ei esiinny itsenäisenä nominina, mutta variantti on vanha siitä päätellen, että se esiintyy myös eräissä lähisukukielissä.

► SSA 2000 *vihreä*.

vihiläinen, vihiläitsä, viheläinen, vihläinen a. 'viheliäinen, kurja, surkea, vaivalloinen' (1544) 30 esiintymää, myös Westh (*viheläinen*)

- [A-I-164-[JUDIT-9:17]] O HERRA / Taijuahan Jumala Weden loiija ja caikein loondocappaleiden HERRA / cuule minun onnettoman / ja **wihileitzen** rucouxen / ioca aijnostans sinun laupiudhes pälle turwaan.
- [A-I-589] Sentedhen mine **wihileitze** / ia epelukusilla rioxilla hierelty / kynelisille rucoxilla mine auxenhwdhan sinun Laupiainda armoos / ja ylimeiste armadhustas
- [A-II-489-[1KOR-15:19]] Jos meille waiwoin tesse Elemes ombi toiuo Chriskusen päle / Nin me olisima ne **wihileitzimet** caikein Inhimisten seas.
- [A-III-219-[PS-5:9-R]] Totuutta se on / Heiden oppins tekepi leuottomat ia **wihleitzet** Omattunnot / Ette he sulat Töödh / ia ei Jumalan Armoia sarna.
- [A-III-44] RACat ysteuet tesse me caicki nyt näeme meiden speilin / mingecaltainen loppu telle waiuasella / ia **wihleitzelle** Elemelle onopi.
- [A-III-55] catzo nyt armolisesta temen sinun waiuasen fangis polen / Jongas tenepene tadhut cutzua teste waiuasesta / **wihleisesta** ia syndisesta elemeste.

Sanalla ei ole varmoja vastineita sukukielissä. Sen alkuperää on selitetty kahdella tavalla. Yhden selityksen mukaan se kuuluisi *viha*-sananjohdosiin, mutta johtosuhte näyttää epäsäännölliseltä ja vaikealta perustella. Välivaiheeksi on esitetty sanaa *vihelä*, joka mm. lounaissuomalaisissa murteissa merkitsee tuleentumatonta, vihantaa (viljaa). Tämä voi selittyä myös (→) *vihreä*-sanueeseen kuuluvan *viherä*-sananjohdosiin. Selitys edellyttää lisäksi merkityksenmuutosta 'tuleentumatonta, vihantaa' > 'kurja, huono'. Toinen ja uskottavampi vaihtoehto on, että *viheliäinen* on johdos germaanisiperäisestä lainavartalosta, jolla on ollut alkuaankin negatiivisia merkityksiä. Sanan edustajia ovat mm. muinaisyläsaksan *withillo* 'kaksineuvoinen, luonnoton' ja muinaisenglannin *wīdl* 'lika'. Muodon runsas variaatio viittaa siihen, ettei sana ole assosioitunut mihinkään ennestään tuttuun sanaan, ja tällä tavoin muodon horjuvuus tukee oletusta vartalon lainaperäisyydestä.

► Karsten 1915 82; SKES 1978 *viheliäinen*; SSA 2000 *viheliäinen*; LÄGLOS 2012 *viheliäinen*; NES 2020 *viheliäinen*.

vihiläitsyys, viheläitsyys, vihläitsyys s. 'viheliäisyys, kurjuus, surkeus'
(1544) 7 esiintymää, myös Westh

- [A-I-538] Mutta nyt mine aijna hookan / ia minun **wihleitzudhen** murhen cansa kannan
- [A-II-665-[JAK-5:1]] Lach nyt / te Rickat / idkeket ia wlgocat teiden **Wiheleitzydhen** päle / ioca teiden ylitzen tuleman pite.
- [A-III-291-[PS-57:3]] Mine hwdhan Jumalan tyge / sen caikeincorkeiman / sen Jumalan tyge ioca minun **wihleitzyenj** loputtapi.

Johdos adjektiivista (→) *vihiläinen, viheläinen, vihläinen*.

vihiriäinen → **viheriäinen**

vihkiminen s. 'vihkiminen, pyhittäminen, siunaaminen' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-124-[1KN-8:0]] Salomonin Rucuus Jerusalemin Templin **wichkimises** eli Kircomessus
- [A-III-249-[PS-30:1]] Yxi Psalmi weisattapa Daudin Hoonen **Wichkimises**.
- [A-III-2] VI. Rwmijn **Wichkimisest**.

Johdos verbistä (→) *vihkiä*. Agricolalla *vihkiminen* esiintyy vain otsikoissa.

vihkiä v. 'vihkiä, pyhittää, siunata' | (1544) 3 esiintymää, myös Westh

- [A-I-468] Moninaijsilla lahioijlla sine rickahutat ia caunistat ne – – iotkas omaxj templexes olet kedhanut **wichkie**
- [A-I-581] TERVE sine lihaxitullut Sana / ioca on Altarisa **wihitty** / Engelitten Eleue Leijpe / waijuasten toijuo ia terueys
- [A-II-450-R] Ychteinen) se ombi iuri nin palio quin saastainen Ninquin se ioca ei ole **wihittu** eli pyhitettu.

Verbi on todennäköisesti keskiaikainen laina muinaisruotsin verbistä *vighia* 'vihkiä, pyhittää'. Periaatteessa vanhempikin germaaninen lainaus olisi mahdollinen, mutta kun verbi on tyypillisesti kirkollisiin yhteyksiin kuuluva sana, on todennäköistä, että se on lainautunut vasta kristinuskon leviämisen jälkeen.

► Thomsen 1869 160; Streng 1915 257; SKES 1978 *vihkiä*; SSA 2000 *vihkiä*; LÄGLOS 2012 *vihkiä*; NES 2020 *vihkiä*.

vihläitsyys → **vihiläitsyys**

vihma s. 'vihma, sade' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-374-[PS-107-R]] Ne widhennet / ouat ne / iotca lica **wihmal** ia ylen paliol Sateil rangaistetaan

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen. Se on selitetty johdokseksi äänteellisesti motivoidusta, kihisevää ääntä jäljittelevästä verbistä *vihistä*, joka ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana. Selityksen tekee epävarmaksi kuitenkin se, että *vihistä*-verbin levikki on paljon suppeampi kuin *vihma*-sanan.

► SKES 1978 *vihistä*, *vihma*; SSA 2000 *vihma*; EES 2012 *vihisema*, *vihm*; NES 2020 *vihma*.

vihmasade s. 'sade' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-615-[HOS-6:3]] Hen tulepi meille ninquin Sadhe / ninquin **wihmasadhe** ioca Maan toorehutta.

Substantiiveista (→) *vihma* ja (→) *sade* muodostettu yhdyssana.

vihoillinen → **vihollinen**

vihoitella v. 'vihastuttaa, suututtaa' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-110-[5MS-32:16]] Julmauxen cautta he **wihoijteli** hänen
- [A-II-312] Mine tadhon teite **wihoitella** ninen cansa / iotca ei ouat minun Canssan / ia yhden tyhmen Canssan cautta taden teite Hullutta.
- [A-III-443-[5MS-32:16]] Ilkeyxen cautta **wihoittelit** he henen

Johdos verbistä (→) *vihoittaa* 'vihastuttaa'.

vihoittaa v. 'vihoittaa, vihastuttaa' | (1544) 25 esiintymää

- [A-I-111-[5MS-32:21]] Heiden Äpeiumaludens cautta he ouat minun **wihoittanuet**. Ja mine tahdon heite jellens **wihoijtta** sen cautta / ioca eij ole canssa / Tyhmelle canssalla mine tahdon heite **wihoijtta**
- [A-II-506-[2KOR-6:00]] Sijte Ensimeisest Lehetuskiriasta ne Corintherit hämmestuit ia Caruahas mielese olit / Ette he olit Apostolit **wihoittaneet**.
- [A-III-522-[JES-64:10^]] Mutta he haikiutit ia **wihoitit** henen Pyhen Hengens / Senteden Hen tuli heiden Wiholisexi ia soti heite wastan.

Johdos substantiivista (→) *viha*.

viho|linen, -ilinen, -llinen s. ja a. 'vihollinen, vastustaja' (myös kuv.)
(1544) 435 esiintymää, myös Westh

- [A-I-115-[5MS-32:42]] minun Mieckan pite liha sömen Ylitzten nijnnen tapettudhen Weren / ia fangeudhen / ia ylitze **wiholisten** auki päiden
- [A-II-447-[ROM-12:20]] Jos nyt sinun **Wiholises** isopi / nin söte hende.
- [A-I-808] Colmelda **wiholiselda** me kiusatamma / eli waijwatamma / quin ouat / liha / mailma / ja Perkele
- [A-III-27] **Wihollinen** poiskarcota / ia meille Rauha rakenna / ette me sinun iocdhattais / caiki wigat nin welteisim.

- [A-I-113-[5MS-32:31]] Sille meiden paasi / eij ole ninquin heiden Paatens on / Jongha asijan Domarit meidhen **wihoiliset** ouat.
- [A-III-422-[PS-139:22]] Toisel wihalla mine heite wihan / Senteden he ouat minulle **Wiholiset**.

Johdos substantiivista (→) *viha*. Jotkut esiintymät on mahdollista tulkita joko substantiiveiksi tai adjektiiveiksi.

viholisuus s. 'vihollisuus, vihamielisyys' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-529-[GL-5:19–20]] Mutta ne Lihan tööd ouat iulkiset / quin ouat Hoorws / Salawoteus / Saastaus / Haureus / Epeiumalden paluelus / Noitws / **Wiholisuus** / Rijta / Cateus / Wiha / Torat / Eripuraus / Eriseuraus / Pahasomus

Johdos nominista (→) *viholinen*.

vihottaa v. 'vihannoida, kukoistaa' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-684] Nijtyt / iotca ennen olit carckiat / he nyt wdhella taas roholla **wihottauat** / Rohot moninaijsille cuckaijsilla ja marijoijsilla nyt iellens caunistuuat
- [A-II-121-[MK-4:27]] se Laiho **wihottais** / ia casuais
- [A-III-263-[PS-37:35]] Mine näin ydhen Jumalattoman / sangen ialon ia waltian / ia wlosleuitti itzens ia **wihotti** / ninquin yxi Laurberinpw.

Johdos substantiivista (→) *viha*, joka tässä tapauksessa tarkoittaa vihreää väriä.

vihottapa a. 'kukoistava' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-520] neuresti me rucolema ja anoma / ettes tadhoiisit armolisesta / sinun pyhes henges cautta / meiden Lihan wscotta ja ylitzetodhista / etteij se miteken ole / mutta quin **wihottapa** cuckaijnen Kedholla / ioca nopiasti heichty

Verbin (→) *vihottaa* 'kukoistaa' partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

vihta s. 'lehväkimppu' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-135-[1MS-3:7]] Nin heiden molembain Silmet aukenit / ia he eckesit alasti oleuansa / nin he sidhoit Ficunalectie ychten / ia teit heillens **wichtat**.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Sen alkuperä on kiistanalainen. Toisen selityksen mukaan *vihta* on lainaa venäjältä, mutta tämä on epätodennäköistä sanan läntisen murrelevikin takia. Tosin sana on voinut kiertää Länsi-Suomeen viron kautta. Toinen selitysmahdollisuus on, että *vihta* liittyisi johdoksena samaan

onomatopoeettiseen sanaperheeseen kuin (→) *vihma* ja *vihistä*. Sanalle esitetty germaaninen lainaetymologia ei ole saanut kannatusta. Keskiaikaisissa kirkko-maalauksissa Hattulassa ja Lohjalla Aatami ja Eeva on kuvattu vihta alastomuutensa verhona, mikä sopii yhteen Agricolan tekstin kanssa.

► SKES 1978 *vihta*; Koivulehto Kieliposti 1990b 3 28–29; SSA 2000 *vihta*; LÄGLOS 2012 *vihta*; EES 2012 *viht*¹; NES 2020 *vihta*.

vihti s. 'vaaka; punnus, paino' | (1549) 5 esiintymää

- [A-III-126-[3MS-26:26]] Nin mine mös tadhon teiden Leiuen turuan poishucutta / Nin ette Kymmenen Waimo pite ydhes Wgnisa heiden Leipens leipoman / ia teiden leipen pite **wichtille** wloswagittaman
- [A-III-682-[MIK-6:11]] Eli pidheiskö minun ne wäret Waaghat ia falskit **Wictit** säkeise coctulisexi aruaman?
- [A-III-656-[AM-8:0]] On Ennustos ia Rangastus ninen Rickain Ahneuxest / iotca nijte Kieuhie raskauttauat / Jyuein hinnan corghottauat / Mitat ia wacat wähendeuet / Ja waacat / Pundarit / **wichtit** ynne waaruin cansa / wärytteuet.

Laina joko muinaisruotsin sanasta *vicht*, *vikt* tai suoraan keskialasaksan sanasta *wicht*, josta myös ruotsin sana on peräisin.

► Streng 1915 257; SKES 1978 *vihti*¹; SAOB 2017 *vikt*.

Viiburi *erisn.* 'Viipuri' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-18] Ja silloin Carialaiset yltzewoitettin Rotzalaisist. Jotca silloin cochta **Wiburin** Linnan ia Caupungin rakensit.

Nimi on suomalaistettu muoto ruotsinkielisestä paikannimestä *Viborg*, joka ennen Viipurin linnan rakentamista ja Viipurin kaupungin perustamista on tarkoittanut samalla paikalla sijainnutta kauppapaikkaa. Nimi on alkuaan yhdyssana, jonka alkuosa on yhdistetty muinaisruotsin sanaan *vi* 'pyhä, pyhä paikka, kulttipaikka'. Myös muita selityksiä on esitetty. Jälkiosa *burg* tai *borg* merkitsee muinaislinnaa, linnavuoreksi soveltuvaa kukkulaa tai linnoitettua asuinpaikkaa. Nimen on oletettu kulkeutuneen itään ruotsalaisten varjagien mukana.

► SAOB 1920 *borg*; Nissilä 1982 19–23; SAOB 2017 *vi subst.*; Lehikoinen 2018 44–45.

viidanlehti s. 'lehtipuun lehti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-464-[JES-5:13-R4]] Anno Domini 1551 Palio Canssa tesse Somen maalla surckiaisti Nelken coolit – – Nin Ettei waiuoioin Parcki / wechka / Cordhet ia Acanat södhit Hauancoore leiuexi ia **widanledhet** Caalixi

Substantiiveista (→) *viita* ja (→) *lehti* muodostettu yhdyssana. Ortografisista syistä Agricolan sanan alkuosa on mahdollista lukea myös *vihdan*-. Sekä (→) *vihta* että (→) *viita* esiintyvät Agricolan sanastossa.

viides *num.* '5., viides' | (1543) 21 esiintymää

- [A-O-7-[2MS-20:13]] **Wides** [käsky] Ele tapa.
- [A-I-38] Polel **widhet**
- [A-II-686-[ILM-9:1]] JA se **Wides** Engeli Basunalla soitti / ia mine negin Techden Taiuasta putouan Maan päle
- [A-III-738-[SAK-7:3]] Wielekö minun nyt tule idkijä **widhendenä** Cwcautena / ia waiuaman minuani ninquin mine sen tein tehenasti mutamis aiastais?

Lukusanasta (→) *viisi* muodostettu järjestysluku. Rukouskirjan esimerkki *Polel widhet* viittaa vuorokaudenaikaan ('puoli viideltä').

viideskymen, viidet(tä)kymenä *num.* 'viides kymmenluku, luvut 41–49' (1548) 2 esiintymää

- [A-II-250-[JH-2:20]] Tete Templi ombi cws **widhettekymende** ['46'] wootta rakettu / ia sine sen tadhok colmen peiuen ylesrakenda?
- [A-II-696-[ILM-13:5]] Ja henelle annettin Suu puhumahan swria ia Pilcoia / ia oli henelle annettu woima ette sen piti henelle pysymen caxi **wijdhetskymende** ['42'] Cwcautta.

Lukusanoista (→) *viides* ja (→) *kymen(en)* muodostettu lukusana. Tässä kuvatuissa yhdistetyissä lukusanoissa kymmenlukuun viittaavan osuuden alkuosa on järjestysluku, jälkiosa perusluku (vrt. nykysuomen *viideskymmenes*, jossa molemmat osat ovat järjestyslukuja), mutta Agricolalla on myös lukusanoja, joissa järjestysluvun tunnus liittyy molempiin osiin (→ *viideskymenes*). Agricolan kielessä ei ole nykykielelle ominaisia, *neljäkymmentäkaksi*-tyyppisiä lukusanoja.

► Häkkinen 1994 242–244; Toropainen 2017 63–65.

viideskymenes *num.* '50., viideskymmenes' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-315-[AP-2:1]] Ia quin se **Wideskymenes** peiue teutettin / olit he caiki yximieliseste ynne samas paicas.

Yhdistetystä lukusanasta (→) *viisikymenä* muodostettu järjestysluku.

viidestoistakymenes *num.* '15., viidestoista' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-17] Miehen poli pite kieumen **Wijdhettoistakymende** aiastaica / Mutta Waimon poli neliättoistakymende.

Yhdistetystä lukusanasta → *viisitoistakymenä* muodostettu järjestysluku.

viidiste *adv.* 'viidesti, viisi kertaa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-514-[2KOR-11:24]] Juttailda mine olen **wijdhiste** Neliyekymende Haawa saanut / ychte wailla.

Lukusanasta (→) *viisi* johdettu adverb.

viikate, vikahte *s.* 'viikate' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-19] Heijnekw sen oppin anda. ettes **wictatten** Nittulle canna.
- [A-II-700-[ILM-14:18]] Ja toinen Engeli wloslexi Altarista / iolla oli woima Tulen päle / ia hws i swrella Änelle sen tyge iolla oli se tereue **Wicade** / ia sanoi / Paiska sinun tereuelle **Wicadellas** ia ylesleica ne Winan Oxan wersodh
- [A-III-460-[JES-2:4]] Silloin heiden pite Mie cans tekemen Auraxi / ia heiden Keihens **Wicatexi**.

Sanalla on etymologinen vastine kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Alkuperä on epäselvä. Sanan äännerakenne on itämerensuomen kannalta outo ja vaihteleva, ja mahdollisesti sana onkin balttilainen laina, vaikka latviasta esitetty vastine *izkaps* 'viikate' ei äänteellisesti täysin vastaa itämerensuomen sanaa. Toisaalta *viikate*-sanaa on arveltu alkuperältään deskriptiiviseksi sanaksi, joka olisi viitannut nopeaan liikkumiseen. Murteista ei kuitenkaan löydy sellaisia liikkumista merkitseviä sanoja, joiden johdokseksi *viikate*-sanana voisi yksiselitteisesti tulkita. Rakenteellisesti outojen lainasanojen kohdalla variaatio on odotuksenmukaista (vrt. esim. *viheliäinen*). Agricolan *wictatten* on ilmeinen painovirhe.

► Nieminen Vir. 1957 23–33; SKES 1978 *viikate*; SSA 2000 *viikate*; EES 2012 *vikat*; Junttila 2015 105, 174–175; NES 2020 *viikate*.

viikko *s.* 'viikko, seitsemän vuorokauden ajanjakso' | (1544) 14 esiintymää

- [A-I-5] Senpäreste ouat ioca **Wijkon** pockstauit / Cisio Janusen seas
- [A-I-72] 6 Wisi Kwta winguua / 7 Cwsi kwta Rääkyue / 8 Nelie kwta Papottaija / 9 Nelie kwta Nauckuija / 10 Colme **wijcko** Cakottaija / 11 Nelie **wijcko** Cotkottaia
- [A-III-600-[DAN-9:25]] sijte aiasta / coska se Kesky vloskeupi / ette Jerusalem iellens ylesraketan / haman Christusen / sihen Pämiehen asti / ouat seitzemen **Wijckoa** / ia caxi cudetkymmende **Wijckoa**.

Sana on germaanista alkuperää, samaa juurta kuin nykyruotsin *vecka*. Sanan germaaninen alkumuoto **wikōn* on alkuaan merkinnyt vaihdosta, ja se on kytkeytynyt kuun vaiheisiin. Seitsemäpäiväisen jakson merkitys on vakiintunut kristinuskon ja kristillisen ajanlaskun myötä. Agricolalla *viikko* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *keskiviikko*.

► SKES 1978 *viikko*; SSA 2000 *viikko*; LÄGLOS 2012 *viikko*; NES 2020 *viikko*.

viileskelty *a.* 'kielekkeiksi leikattu' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-315-[AP-2:3]] Ja heille näwyit **wileskellyt** kielet ninquin Tuliset / Ja ne istuit itzecunghin heidhen Pälens.

Verbistä *viileskellä* muodostettu partisiippi, jota on käytetty adjektiivina. *Viileskellä* tai sen kantaverbi *viillä* 'viiltää' eivät esiinny Agricolan kielessä. *Viillä*-verbillä tai sen johdoksella *viiltää* on vastineita eräissä lähisukukielissä, ja se voidaan selittää vanhemman, leikkaamista merkitsevän verbivartalon johdokseksi.

► SKES 1978 *viillä*; SSA 2000 *viillä*; NES 2020 *viiltää*.

viimein, viimein *adv.* 'viimein, viimeiseksi, lopussa, lopuksi' (1544) 67 esiintyvää, myös Westh

- [A-I-87-[MK-16:14]] **Wlmein** cosca ne yxi toistakijmmende atrioijtzt / ilmaunsi hen / ia soijmasi heien epäwscoonsa
- [A-II-85-[MT-22:27]] Mutta caikein **wijmen** cooli mös se waimo.
- [A-I-576] teme sinun Lihas Sacramenti **wimen** olcon lodhutut colemas / ia luija turua lopusa
- [A-III-48-[JOB-19:25]] Mlne tiedhen / ette minun wapactaian elepi / ia henen pite mös **wimein** minua maasta ylesherettemen

Sanalla on vastineita lähisukukielissä, joskin näiden johdinosat saattavat poiketa toisistaan. Johdosten yhteinen vartalo *vii-* perustuu vanhempaan **wije*-tyyppiseen vartaloon, jonka merkitys on 'pää, loppu'. Tämän katsotaan kuuluvan vanhaan perintösanastoon. Vartalo ei esiinny itämerensuomessa itsenäisenä substantiivina, mutta siitä on käytössä monia johdoksia (→ *viimeinen*). Instruktiivimuotoisen adverbien kannaksi sopiva johdos *viime* ei ole ollut käytössä käytännöllisesti katsoen lainkaan ennen 1800-lukua.

► SKES 1978 *viime*; SSA 2000 *viime*; EES 2012 *viimane*; NES 2020 *viime*.

viimeinen, viimeinen *s. ja a.* 'viimeinen, kaikkien muiden jälkeen tuleva' (1544) 124 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-829] se **wimeinen** hetki lehestupi / ioca meite teste poijskutzupi
- [A-II-78-[MT-20:16]] Nin **wimeset** tuleuat ensimeisix / ia ensimeiset **wimesix**. Sille että monda ouat cutzuttut / mutta haruat ouat wlgoswalitut.
- [A-II-671-[ILM-1:11]] Mine olen se A ia O / se ensimeinen ia se **Wimeinen**.
- [A-III-43] Ja anna sinun poias Jesusen Christusen hende **wijmeisne** peiuene sijne wanhurskasten ylesnousemisesa / yleshereytte.

Johdos samasta *viime*-vartalosta, josta on muodostettu myös adverbi (→ *viimein*).

viimeis *a.* 'viimeisenä' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-262-[JH-6:39]] Se on *minun* Iseni tacto ioca *minun* lehetti / ettei *minun* pide miten nijste caikista cadottaman quin hen minulle andoi / mutta ne *minun* pite ylesheräyttemen **Wimeis** peiuena.

Taipumattomalta määritteeltä näyttävä *viimeis* on todennäköisesti konsonanttivartaloinen, loppuheittoinen essiivimuoto (*viimeisnä* > *viimeissä* > *viimeis*). Kaikki esiintymät ovat ilmauksessa *Wimeis peiuena*, jonka rinnalla esiintyy vastaavia täydellisempiä muotoja ([A-I-854] Sille ette Christus sen yleshäreyttepi *Wimeisse peiuene*).

viimeiseltä *adv.* 'viimeiseksi, lopuksi' | (1544) 3 esiintymää, myös Westh

- [A-I-796] Ja auta ette **wimeiselde** caiki synnit poijs tulisit / ja ette *sinun* armostas / caikista awuijsta / ja hyuiste töijste teutetyt / madhaijsima se *sinun* waldakundas olla

Nominin (→) *viimeinen* ablatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

viimeisilläns *adv.* 'viimeisillään, kuolemaisillaan' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-123-[MK-5:23]] *Minun* Tytteren **wimeisillens** ombi / mine rucolen ettäs tulisit / ia panisit Kätes henen pälens / että hen paranis ia eläis.

Nominista (→) *viimeinen* muodostettu monikon adessiivi, jota omistusliitteellä varustettuna on käytetty adverbina.

viimeist *adv.* 'viimeiseksi, lopuksi' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-111-[5MS-32:20]] Ja hen sanoi / Mine peitten *minun* Caswoni heiden edhestens / ia tahdon catzo mite heiden **wimeist** tapachtuman pite.

Nominin (→) *viimeinen* loppuheittoinen partitiivimuoto, jota on käytetty adverbina. Nykykielessä adverbina esiintyy sama muoto omistusliitteellisenä: *viimeistään*.

viimen → **viimein**

viimenen → **viimeinen**

viina *s.* 'viini' | (1544) 115 esiintymää, myös Westh

- [A-I-7] Telle kwlla sömen pite. (ninquin *Almansar* sano) Ingfäria / Pippuroijta / Caligot / ia Nelike. Ja swrustamata wähä **Wina** / ia eij Mettä iooman
- [A-I-208-[PS-104:15]] Ja ette **winan** pite Inhimisen Sydemen ilahuttaman / ia henen caswons caunistuman Öliosta / Ja leijpe wahwistaman Inhimisen Sydhende.

- [A-II-45-[MT-9:17]] Ei kengen mös pane torecta **wijna** wanhoin leilein / mwtoin leilit pacachtauat / ia **wijna** wlgoswota / ia leilit hucastuuat / Mutta he laskeuat nooren **wijnan** wsin leilein
- [A-III-612-[HOS-4:11]] Hooruus / **Wina** ia Jooma / tekeuet tompelixi.
- [A-III-83] me nyt olema cokon tulluet / meiden HERRAn Jesusen Christusen Echtolista pitemen / ia ottamaan meiden tygen henen callijn Rwmijns ia werens / leiuese ia **wijnasa**

Sanalla on vastine useimmissa lähisukukielissä. Itämerensuomen *viina* on vanha germaaninen laina, samaa juurta kuin nykyruotsin *vin*, josta on myöhemmin lainattu nykysuomen viini. Germaaniin kielisiin sana on lainattu latinan sanasta *vinum* 'viini'. Agricolalla *viina* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *nuoriviina*, *tuoreviina*.

► Thomsen 1869 44; SKES 1978 *viina*; SSA 2000 *viina*; LÄGLOS 2012 *viina*; NES 2020 *viina*.

viina kalkki s. 'viinimalja' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-703-[ILM-16:19]] Ja se swri Caupungi tuli colmexi osaxi / ia Pacanidhen Caupungit langeisit. Ja se swri Babilon tuli muistoxi Jumalan edes / ette hen annais henelle **Wina Calkin** sijte henen Hirmulisen Wihansa Winasta.

Substantiiveista (→) *viina* ja (→) *kalkki* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51.

viinakannu s. 'viinikannu, kannullinen viiniä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-610-[HOS-3:1]] HERRA racastapi Israelin Lapsia / iotca quitengin käennexet Mucalaisten Jumaloitten tyge / ia halaiauat ydhen **Winakannun** teden.

Substantiiveista (→) *viini* ja (→) *kannu* muodostettu yhdyssana.

viinakelleri s. 'viinikellari' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-129-[KV-2:4]] Hen wei minun **Winakellärihin** / ia Rackaus ombi henen Lippunsa minun ylitzeni.

Substantiiveista (→) *viini* ja *kelleri* (→ *kellari*) muodostettu yhdyssana.

viinakuoppa s. 'viinikuurna, kourumainen allas viinirypälemehun puristamista varten' (1548) 1 esiintymä

- [A-II-82-[MT-21:33]] Oli yxi Perenisende ioca istutti wina tarhan ia ymberins aitasi henen / ia caiwoi henesse **winacoopan** / ia rakensi tornin

Substantiiveista (→) *viini* ja (→) *kuoppa* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla kerran myös sanaliittona, joka on rakenteensa perusteella tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 117.

viinamahala s. 'viinirypälemehu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-520-[JES-62:8]] Eipe mine tadho sinun Jyuies sillen anda Wiholistes södhe / engä **Wijnamahalas** / iostas töteteit / nijlle Mucalaisille ioota.

Substantiiveista (→) *viini* ja *mahala*, *mahla* muodostettu yhdyssana. Mehua tai keväällä lehtipuiden runkoihin nousevaa makeaa nestettä merkitsevä *mahla* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana. Sillä on vastineita lähisukukielissä ja mahdollisesti saamessa, mutta sen etäisempi alkuperä on tuntematon. Agricolan ainoassa esiintymässä on sanansisäisen konsonanttiihtymän sisään syntynyt epäetymologinen vokaali, jollaista esiintyy varsinkin itämurteissa.

► Ojansuu 1909a 100–102; SKES 1958 *mahla*; SSA 1992 *mahla*; Jussila 1998 *mahla*; EES 2012 *mahl*; NES 2020 *mahla*.

viinamarja s. 'viinirypäle' | (1544) 14 esiintymää

- [A-I-25] **Winamariat** nyt poijmetan. talui io mös odhotetan.
- [A-II-182-[LK-6:44]] Sille iocainen Pw tutan henen hedhelmestens. Sille eiuet he coko Orientappuroist Ficonita / Eike mös haijeta **Winamaria** Odhakeist.
- [A-III-558-[JER-31:30]] cuca Inhiminen sööpi raaca **winamaria** / henen hampans pite heltymen.

Substantiiveista (→) *viina* ja (→) *marja* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla kolme kertaa myös sanaliittona, joka on rakenteensa perusteella tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 117.

viinanhakeminen s. 'viininkorjuu' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-125-[3MS-26:5]] Ja Rihen tappamisen aica / pite wlottuman **winanhakemisen** aican asti / ia winanhakemisen aighan / pite wlottuman haman kyluemen aican asti.

Substantiiveista (→) *viina* ja (→) *hakeminen* muodostettu yhdyssana.

viinanhakia s. 'viininkorjaaja' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-662-[OB-1:5]] Ja ios **Winanhakiat** sinun ylitzes tuleuat / nin ei heiden pidhe sinulle ychten Jelkinpoimitost / iettemen.

Substantiiveista (→) *viina* ja (→) *hakia* muodostettu yhdyssana.

viinanjuomari s. 'viininjuoja, juomari, juoppo' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-186-[LK-7:34]] Inhimisen Poica ombi tullut / söpi ia iopi / Ja te sanotta / Catzo / Se Inhiminen on yxi Sömeri ia **Winaniomari** / Weronottaiaden ia Synnisten Ysteue.
- [A-II-593-[TIT-1:7]] Pispan tule nuchtettoman olla / quin Jumalan Hoonenhaltian. Ei Tylyn / ei kirrin / ei **winanioomarin** / ei tappelian

Substantiiveista (⇒) *viina* ja (⇒) *juomari* muodostettu yhdyssana.

viinanoksa s. 'viiniköynnöksen oksa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-473-[JES-25:5]] Sine neuritet ninen mucalaisten metelin / ninquin Helten quiuas paicas. Ette se Helle ninen Tijrannein **Winanoxat** ylespoltais / Ja ne Piluet quitengin warions andaisit.

Substantiiveista (⇒) *viina* ja (⇒) *oksa* muodostettu yhdyssana.

viinapuu s. 'viiniköynnös' (myös kuv.) | (1544) 36 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-113-[5MS-32:32]] Heiden **Winapuuns** ombi Sodomian **winapwst** ia Gomorrhan pellost. Heiden winamarians ombi sappi / ia carwahimmat mariat.
- [A-III-633-[JOEL-1:12]] **Winapw** poisquiuaisi / ia Ficunapw on lahoanut / Nin mös se Granatinpw / Palmupw / Omenapw / ia caiki Kedhon Pwdh ouat poisquiuatut
- [A-II-290-[JH-15:5]] Mine olen **Winapw** / Te oletta Oxat / Joca minus pysy / ia mine henes / se canda palio hedhelmet

Substantiiveista (⇒) *viina* ja (⇒) *puu* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla kerran myös sanaliittona, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 117.

viinapärsy s. 'viininpuserrin, viinikuurna' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-507] minua eleteijsit / minua hedhelmelisexi tekisit / ninquin hedhelmellisen winapuun / ioca **winapärsut** teutepi / meiden lapsena caswatta ia hödhytte ninquin Öliopuunwesat

Substantiiveista (⇒) *viina* ja (⇒) *pärsy* muodostettu yhdyssana.

viinatarha s. 'viinitarha' (myös kuv.) | (1544) 54 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-134-[NEH-9:25]] Ja he wojttit mwrattudh Caupungit / ia lihauan maan / ia omistit hoonet teunens caikinaist hywuyt / Onnistetudh caijwot / **Winatarhat** / Oliotarhat / ia puudh / ioijsta moni hercku södhen

- [A-II-83-[MT-21:39]] Ja he kijniotit henen wlgosheitit **winatarhasta** / ia tapoit henen.
- [A-III-705-[SEF-1:13]] Heiden pite **Winatarhoia** istuttaman / ia ei ychten Wina nijste iooman.
- [A-I-720] ios hen sinun **winatarhas** tesse coleuaijsesa menosa on tarpelinen rakendamahan / ja sine tiedhet / ette henen pite wiele paramin Christusen esikuuhan ielken mwtettaman / nijh holho hende

Substantiiveista (→) *viina* ja (→) *tarha* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla kaksi kertaa myös sanaliittona, joka on rakenteensa perusteella tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 117.

viinatarhamies s. 'viininviljelijä' | (1548) 14 esiintymää

- [A-II-82-[MT-21:33]] Oli yxi Perenisende ioca istutti wina tarhan ia ymberins aitasi henen / ia caiwoi henesse winacooan / ia rakensi tornin / ia pani sen palcoile / **winatarhamiehille**
- [A-III-518-[JES-61:5]] Mucalaiset pite seisoman ia teiden Lauman caitzeman / Ja Ulcomaiset pite teiden peltomiehen ia **Winatarhamiehen** oleman.

Yhdyssubstantiivista (→) *viinatarha* ja substantiivista (→) *mies* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla kerran myös sanaliittona, joka on rakenteensa perusteella tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. Rinnalla esiintyy kerran genetiivialkuinen (→) *viinatarhanmies*.

► Toropainen 2017 51, 117.

viinatarhanhaltia s. 'viinitarhan omistaja, isäntä' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-290-[JH-15:1]] MIne olen se totinen Winapuu / ia minun Isen ombi **Winatarhanhaltia**.

Yhdyssubstantiivista (→) *viinatarha* ja substantiivista (→) *haltia* muodostettu yhdyssana. Samat elementit esiintyvät myös sanaliittona.

viinatarhanmies s. 'viininviljelijä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-633-[JOEL-1:11]] Wina surkiasti seisopi / ia Oliu walittamisest. Peldomiehet Honosta vloscatzouat / Ja ne **Winatarhanmiehet** parcuuat / Nisuen teden ia Ohran teden / Ettei wainiosta ole miten Tulo

Yhdyssubstantiivin (→) *viinatarha* genetiivimuodosta ja substantiivista (→) *mies* muodostettu yhdyssana. Rinnalla esiintyy yleisemmin nominatiivialkuinen (→) *viinatarhamies*.

viini s. 'nuoliviini, nuolikotelo' (kuv.) | (1549) 4 esiintymää

- [A-III-130-[JES-49:3]] ia pani minun kijlteuexi Noolexi / ia pisti minun henen **Winehense** / ia sanoi minulle. Sine olet minun paluelian / Israeli sine olet / iossa mine cunnioitetan.
- [A-III-572-[VLT-3:13]] Hen lehetti minun Munaskuihini henen **Winins** Tytteret

Sanalla ei ole etymologisia vastineita sukukielissä, eikä se myöskään esiinny suomen murteissa. Sen on selitetty kuuluvan äänteellisenä varianttina *viileke*-sanan yhteyteen. Sanalla *viileke* on vastineita sekä lähisukukielissä että saamessa, ja nämä merkitsevät mm. repun tai kontin kantohihnaa. *Viileke*-sanann rinnakkaismuotoina esiintyvät hämäläismurteissa myös *viineke*, *viinike* tai *viines*, jotka sopivat hyvin nuolikoteloä merkitsevän *viini*-sanann lähtökohdaksi. Vertauskuvallinen sanontatapa *Winins Tytteret* viittaa nuoliin.

► Nikkilä 2000 17–18; SSA 2000 *viini*²; Aikio 2009 286; NES 2020 *viini*².

viipoitella → ympärintviipoitella

viipoittaa → ympärintviipoittaa

Viipuri → Viiburi

viiputella v. 'heilutella' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-132-[NEH-9:16]] Mutta meidhen Isedh olit cangiat / ia niskurit – he tulit cowakorwaijsexi / ia pärens **wiputelit** ia he riensit heiden oriaudhens tyghe

Johdos murteellisesta verbistä *viipata* 'heiluttaa, heilua, liikkua edestakaisin', joka ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana. Sanavartalolla on vastineita useissa lähisukukielissä. Sitä on yleensä pidetty omaperäisenä deskriptiivisanana, mutta todennäköisemmin se on vanha germaaninen laina. Germaaniseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **wīpan-*, jota edustaa esim. keskialasaksan *wīpen* 'heiluttaa, lingota'.

► SKES 1978 *viipata*¹; SSA 2000 *viipata*; LÄGLOS 2012 *viipata*; EES 2012 *viipama*.

viipyväinen a. 'tarkasti noudattava, pysyvä, pitkälinnen' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-358] LAijna meille HERRA / sinun tachtos ielken **wipyweinen** paluelus / ette me meiden elin aijcanam / sekä sinun paluelus Canssas / ansiosa / ia luussa änetteisijn
- [A-III-788-[5MS-28:59]] Nin pite HERRAN ihmelist sinun cansas menemen / rangastoxen cansa sinun ia sinun Siemenes ylitze / swrten ia **wipyueisten** Rangastoxein cansa / pahan ia vipyeisen Sairaudhen cansa.

Verbin (→) *viipyä* partisiippi muodosta *viipyvä* johdettu adjektiivi.

viipyä, viipyvä v. 'pysyä, kestää; viivytellä' | (1544) 49 esiintymää

- [A-I-514] Juri nijn ette me / sinun Jumaludhes caikiwahwimat lupauxet ia sanat / hama meiden elemen loppun asti / madhaisima pelkemetä wastoin caiki heluetin Portia / ydhes totises oijkeas Christilises wscosa **wipyue** / odhotta ia pysyue
- [A-III-249-[PS-30:6]] Sille henen Wihans **wipy** Silmenräpeyxen / ia Elemese hen ihastu / Ecthona **wipy** Idku / Mutta amulla Ilo.
- [A-II-383-[AP-25:17]] Senteden coska he sis tenne tulit / ilman **wipymet** / cochta toisna peiuen / istuin mine Oikiun edesse / ia keskin sen Miehen edestoota.
- [A-I-538] Quingacauuan minun HERRAN **wipy** tulemasta / tulcahan minun henen kieuhensse tyge

Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on rakenteeltaan johdos, ja sen kantana on sama vanha **wiŋe*-tyyppinen vartalo, joka on perustana myös sanassa (→) *viimein*.

► SKES 1978 *viipyä*; SSA 2000 *viipyä*; EES 2012 *viibima*; NES 2020 *viipyä*.

viisa|asti, -asta, -hasti, -hasta, -hast adv. 'viisaasti, harkiten' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-692] O Caikiwaldias / ijancaikinen Jumala / ioca seke Taiuahat / ette maadh / ia caiki loondocappalehet / **wisahasta** hallitzet
- [A-I-653] Herra Jesu Christe / ioca caiki cappalet **wisahasti** hallitzet / ja caiki makiasta souitat
- [A-II-561-[KOL-4:5]] **Wijsahast** waeldacat ninen cansa iotca wlcona ouat.
- [A-III-357-[PS-101:2]] Mine keuten minuni **wijsasti** ia toimelisesta ninen cochtan / iotca omani ouat / Ja waellan vskolisest minun Honessani.
- [A-III-277-[PS-47:8]] Sille Jumala ombi Kuningas coco Maan päle / kijtosweisatcat henelle **wisaasta**.

Adjektiivista (→) *viisas* muodostettu adverb, jollaisena voi esiintyä joko elatiivimuoto sellaisenaan tai elatiiviin perustuva adverbijohdos. Loppuheittainen muoto voi edustaa kumpaa tahansa.

viisahus → **viisaus**

viisas s. ja a. 'tietäjä, mestari; viisas, runsastietoinen, kokenut, neuvokas, järkevä' (1544) 81 esiintymää

- [A-II-26-[MT-2:00]] **Wijsaat**) Jotca Mattheus *Magos* cutzupi / ne ouat Loonnon tundijat ia **wijsat** Papit Persias olluat.
- [A-II-461-R] **Wijsat**) Ne ouat ne Loonoliset Mestarit / iotca ymmerdhyxestans tachtouat ylesleute loonnon ia Totudhen.
- [A-I-407] Pyhe hengi Inhimisten walghistaija / Perca meiden iulman mielen pimeydhet / Sine pyhe racastat aijna **wijsait** aijatoxija
- [A-III-538-[JER-9:23]] ELken **Wisas** kerskatko henen Wisaudhestans

- [A-I-820] Sängenwäkeuet sinun wiholises ouat / ylenswret he ouat / **wijsaimmat** he ouat / caualimat he ouat / loppumatoin ombi heiden palioudhens
- [A-II-421-R] Tompelit) Jonga me Tylyxi cutzuma Houkixi / ia ioca omasta Aiuostansa caiki tacto toimitta / ia ei **wijsahamista** lucu pidhe.

Sanalla on vastine useimmissa lähisukukielissä. Se on vanha germaaninen laina, jolle rekonstruoitua alkumuotoa **wīsa*-z edustaa esim. ruotsin *vis*. Agricolalla *viisas* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *ylenviisas*.

► Thomsen 1869 160; SKES 1978 *viisas*; SSA 2000 *viisas*; LÄGLOS 2012 *viisas*; NES 2020 *viisas*.

viisata v. 'osoittaa, ohjata' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-494] Elemen polghun / temen peijueiselle leimauxilla / sine **wijsaisit**
- [A-II-590-[2TIM-3:15]] Lapsudhesta olet pyhet Ramatudh tainudh / iotca sinun taitauat **wijsata** autuutehen

Verbillä ei ole vastineita sukukielissä. Se on laina ruotsin verbistä *visa* 'näyttää, osoittaa'. Agricolalla *viisata* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ulosviisata*.

► SKES 1978 *viisata*; SSA 2000 *viisata*.

viisa|us, -hus s. 'viisaus, syvälinen tietämys, ymmärrys, järkevyys'
(1544) 164 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-315-[VIIS-9:6]] Ja ios wiele iocu Inhimisten lasten seas teudelinen olis / Nin eij hen sijtteen miten kelpais / ios hen on ilman site **wisaudheta** / ioca sinusta wlgoskieupi
- [A-I-655] LEdhette sinun **wisahutti** alas sinun pyheste taiuahastas / ja sinun ylenpaldisudhes istuijmelda
- [A-II-560-[KOL-3:16]] Asucan JUMALAN Sana runsasti teisse / caiken **Wijsaudhen** cansa.
- [A-III-538-[JER-9:23]] Nein HERRA sanopi. ELken Wisas kerskatko henen **Wisaudhestans**
- [A-III-694-[HAB-1:0]] Wimein hen whkapi nijlle Babiloniein heiden Coreyxens ia ylpiuxens / ette he sen Onnins / oman wäens ia **Wisauxens** etc. tygeluit.
- [A-III-380-[PS-111:10]] Se HERRAN pelco ombi **Wijsaudhen** alcu

Johdos nominista (→) *viisas*. Johdos taipuu Agricolalla kahdella tavalla (*viisauden*, *viisauksen*). Agricolan sananmuodossa *wisahutti* 'viisautesi' on arkaistinen yksikön 2. persoonan omistusliite.

viisi num. '5, viisi' | (1543/1559) 68 esiintymää

- [A-O-23] Yxi 1. Caxi 2 Colme 3 Nelie 4 **Wisi** 5 Cusi 6 Seitzeme 7 Cadexen 8 Ydexen 9 Kymenen 10

- [A-I-72] 5 Cwsi Kwta Mäkyue / 6 **Wisi** Kwta winguua / 7 Cwsi kwta Rääkyue / 8 Nelie kwta Papottaija
- [A-I-96] Elian corpi Leijuen toij Christus mös **wijdh**est monda loij
- [A-II-94-[MT-25:2]] Mutta **wijsi** heiste olit tyhmet / ia **wijsi** wajsast.
- [A-III-716] NE **Widhet** Tunnot Ulcoiset / säsi hen meille Ychteitzet

Lukusanalla on etymologisia vastineita kaikissa sukukielissä. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Agricolan runossa esiintyvä sanaliitto *Widhet Tunnot* tarkoittaa ihmisen viittä aistia.

► SKES 1978 *viisi*; Sammallahdi 1979 FUF 43 38; Janhunen 1981 SUSA 779 43; SSA 2000 *viisi*; EES 2012 *viis¹*; NES 2020 *viisi*.

viisikolmattakymmentä *num.* ’25, kaksikymmentäviisi’ | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-260-R] Stadium eli Wacomitta ombi yxi Lauius / iossa on cwsī sata kengen pitutta / Eli Sata ia **wisic**olmattakymende Askelta.

Lukusanoista (⇒) *viisi* ja (⇒) *kolmekymmentä* muodostettu lukusana, jonka jälkimmäisessä rakenneosassa *kolmattakymmentä* alkuosa on järjestysluku ja jälkiosa perusluku.

► Häkkinen 1994 242–244; Toropainen 2017 63–65.

viisikymmentä, viisikymen *num.* ’50, viisikymmentä’ | (1548) 11 esiintymää

- [A-0-23] Colmekymen 30 Neliekymen 40 **Visikymen** 50 Cusikymen 60 Seitzemenkymen 70 Cadexenkymen 80 Ydexenkymen 90 Sata 100
- [A-II-349-[AP-13:20]] Ja sijtte lehes nelien sadhan ia **widhenkymmenen** aijastaian pereste annoi hen heille Domarit / haman Samuel Prophetan asti
- [A-II-193-[LK-9:14]] (Sille heite oli lehes wijsi tuhatta miestä) Nin sanoi hen Opetuslapsillens / Pangat heite istuman cuhungi Jouckoon **wisinkymmenin**.
- [A-III-726-[HGG-2:17]] Tuli hen Perssyn tyge / ia lwli **wisikymmente** Amia teutteuens / Nin olit sielle näpieste / Caxikymmente.

Lukusanoista (⇒) *viisi* ja (⇒) *kymmenen* muodostettu lukusana. Agricolan kielessä ei ole nykykielelle ominaisia, *neljäkymmentäkaksi*-tyyppisiä lukusanoja, joten tällaisia lukuja ilmaisevat lukusanat ovat rakenteeltaan nykykielestä poikkeavia (⇒ *viideskymmen*).

► Häkkinen 1994 242–244; Toropainen 2017 63–65.

viisikymmentä tuhatta, viisi kymmentä tuhatta *num.* ’50 000, viisikymmentätuhatta’ (1548) 2 esiintymää

- [A-II-366-[AP-19:19]] Ja coska heiden Hindans laskettu oli / nin leuttijn Raha Lucu **wisikymmente tuhatta** peningite.
- [A-II-366-R] **Wisi kymende tuhatta**) Se tekepi ylitze polen cudhet tuhatta kyllenete / Sille ette iocainen Penningi maxa lehes nelie aurto taika wisi cusinaista.

Lukusanoista (→) *viisikymmentä*, *viisikymen* ja (→) *tuhat* muodostettu numeraali. Vaikka ilmaukset on kirjoitettu sanaliitoiksi, ne voidaan yhden käsitteen nimityksenä tulkita yhdyssanaksi. Suuriin lukumääriin viittaavat lukusanat ovat Agricollalla yleensä analyttisempia siten, että osien välissä on konjunktioita tai muita sanoja, ja muodostusvaihtoehtoja on useita.

► Häkkinen 1994 242–244; Toropainen 2017 63–65.

viisinkymmenin → viisikymmentä

viisinäinen *a.* 'viidenlainen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-202-[PS-E:0]] Senielkin on merkittepe / ette tesse Daudin Psaltarin Ramatos / ouat moninaiset ia liaten **Wijsineiset** Psalmit eli Kijtoswirdhet.

Johdos lukusanasta (→) *viisi*.

viisisataa *num.* '500, viisisataa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-186-[LK-7:41]] Caxi welcamiest oli yhdelle Lainaijalla / Yxi oli welca **wisisata** peningite / ia toinen wisikymmende.

Lukusanoista (→) *viisi* ja (→) *sata* muodostettu lukusana.

viisitoista *num.* '15, viisitoista' | (1559) 1 esiintymä

- [A-O-23] Yxitoista 11. Caxitoista 12 Colmetoista 13 Nelietoist. 14 **Wisitoista** 15 Cusitoista 16 Seitzementtoista 17 Cadexentoista 18 Ydexentoista 19 Caxikymen 20

Lukusanasta (→) *viisi* ja pronominista (→) *toinen* muodostettu lukusana. Samaan lukuun viittaava, rakenteeltaan täydellisempi lukusana on (→) *viisitoistakymmentä*. Nykykielelle ominainen *viisitoista* edustaa Agricolan kielessä poikkeuksellista tyyppiä, joka tunnetaan vain Aapiskirjan loppuosan luettelosta.

viisitoistakymmentä, -kymmentä *num.* '15, viisitoista' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-389-[AP-27:28]] Ja he wlosheitit Lodhirihman / ia leusit caxikymmende kyneret syuen / Ja he tulit wehen paramin edes / nin he taas wlosnackasit Lodhirihman / ia leusit **wisitoistakymmende** kyneret syuen.
- [A-II-521-[GL-1:18]] Sijtte colmen Woodhen pereste / mine iellenstulin Jerusalemijn / Petarita näkemen / ia olin henen tykenens **Wijsitoistakymmende** peiue.

Sanaliitosta *viisi toista kym(m)entä* (= kymmenlukua) kiteytynyt yhdistetty numeraali. Numeraalin kaikki rakenneosat esiintyvät Agricollalla myös itsenäisinä sanoina.

viisi tuhatta *num.* '5000, viisituhatta' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-383] **Wisi tuhat** / ia nelie sata. cusi kymend / ia wisi hawa. Christus kerssi meiden edhest. meite pästein caikista hedhest.
- [A-II-63-[MT-14:21]] Nin he cocoisit muruia caxitoistakymende corghia teunnä / quin ylitze iet. Mutta ne iotca olit sönuet / oli lehes **wisi tuhat** miest ilman waimoita ia lapsita.

Numeraaleista (⇒) *viisi* ja (⇒) *tuhat* muodostettu lukusana. Kaikki esiintymät on kirjoitettu sanaliitoiksi ilman yhdistäviä konjunktioita, mutta yhden käsitteen nimityksenä ne voidaan tulkita yhdyssanoiksi.

viita *s.* 'viita, nuori ja tiheä lehti- t. sekametsä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-459-[JES-1:00]] **Wijdhais** / Metzis ia Yrtitarhois Juttat ylesrakensit Altarit / Ninquin Eskisen aican Clostrit techtin swrimaxi Jumalanpalueluxexi.

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on selitetty germaaniseksi lainaksi, jonka kantagermaaniseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **widu*-z. Tätä edustaa esim. nykyruotsin *ved* 'puu'.

► SKES 1978 *viita*; SSA 2000 *viita*; LÄGLOS 2012 *viita*; SAOB 2014 *ved*.

viitata *v.* 'viitata, osoittaa, näyttää, viittilöidä' | (1548) 10 esiintymää

- [A-II-177-[LK-5:7]] Ja he **wijttasit** Cumpanillens iotca olit toises wenhes / tuleman ia auttaman heitens.
- [A-II-346-[AP-12:16]] hen **wijttasi** heille kädhellens / ette heiden piti waickeneman.
- [A-III-157-[JH-13:24]] Henelle sis Simon Petari **wijttasi** / ette henen piti kysymen cuca se oli iosta hen puhui.

Verbi on todennäköisesti johdos germaanisperäisestä lainasanasta *viitta*, joka ei esiinny Agricolan kielessä mutta joka tunnetaan esim. vuoden 1642 *Bibliasta*. Sanan kantagermaanista alkumuotoa **witan*- edustaa esim. nykyruotsin *vette* 'merimerkki'. Toinen ja vähemmän todennäköinen mahdollisuus on, että verbi on suoraa lainaa kantaskandinaavin verbistä **witan* 'osoittaa'. Sana on alun perin tarkoittanut konkreettista viitalla osoittamista, ja sen merkityksen abstraktistumiseen ovat saattaneet vaikuttaa läntisten naapurikielten esikuvat.

► SKES 1978 *viitta*¹; Hakulinen 1979 484; SSA 2000 *viitta*¹; LÄGLOS 2012 *viitata*, *viitta*; EES 2012 *viitama*¹; SAOB 2017 *vette*; NES 2020 *viitata*.

viits|jä, -eä *v.* 'viitsiä, vaivautua' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-16-[UT-E]] Ja mwtomat taas haruoin eli eijkenens **wijtziuet** Sarnan päle studerata / ia Canssa parca opetta Ise meiden lukeman

- [A-III-719] Panettelia / quin neite laitta / se pangan hamballens lucun aitta. Taicca techken paramat itze / ios hen taita eli **wijtze**.

Verbillä on vastineita muutamissa itämerensuomalaisissa kielissä. Sen alkuperä on hämärän peitossa. Vastineita on etsitty etäsukukielistä, mutta sana poikkeaa rakenteeltaan niin paljon muusta omaperäisestä sanastosta, että se tuskin voi kuulua vanhaan perintösanastoon. Sanalle esitetty balttilainen lainaetymologia ei ole saanut kannatusta.

► SKES 1978 *viitsiä*; SSA 2000 *viitsiä*; EES 2012 *viitsima*; Junttila 2015 120; NES 2020 *viitsiä*.

viivytellä v. 'viivytellä, viivyttää itseään' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-375-[AP-22:16]] Ja mites nyt **wiwuyttelet**? Nouse yles / ia anna sinuas Castetta
- [A-II-648-[HEB-10:37]] Sille ette wiele wehen hetken pereste / nin se tulepi / ioca tuleuainen ombi / ia ei **wiwuyttele**.

Johdos verbistä (→) *viivyttää*.

viivyttää v. 'viivyttää, hidastaa, siirtää myöhemmäksi' | (1544) 11 esiintymää, myös Westh

- [A-I-153-[DAN-9:19]] Ah HERRA cuule / Ah HERRA ole armolinen Ah HERRA ota waari / ia teghe see / ia ele **wiwyttä** / itzes tehden / minun Jumalan
- [A-II-381-[AP-24:22]] Coska sis Felix temen cwli / nin hen **wiwuytti** heite
- [A-III-120-[3MS-19:13]] Ele wäryttele Lehimeistes / Ele mös wäkiuallala hende alaspaina. Ele hoomenexi **wiwuytte** sinun Tömiehes palca tykenes.

Johdos verbistä (→) *viipyä*.

viivytös s. 'viivytys' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-616-[2PT-3:9]] Ei HErra **Wijwuytä** henen Lupaustans / quin mutomat sen wiwuytoxi luleuat / waan hen on kersiueinen meiden coctan

Johdos verbistä (→) *viivyttää*.

wika s. 'vika, puute, virhe; syy, syyllisyys' | (1544) 81 esiintymää, myös Westh

- [A-I-98] Ele polghe Kiria quin Sica. waicka henes on wehe **wica**
- [A-I-643] Mine mös rucolen (O pyhe Ise) sinun laupiuttas / saman sinun poias nimeen / ymberinsleijcka minussa caiki sydhemen ia rumin **wighat**
- [A-I-590] Ja mite ikenens mine omalla **wighalla** ricoijn / antexianna / szoo minua nijn tesse mailmasa sinun keskyses waelda
- [A-II-10-[UT-E]] Sille ette hen coolemalla seke Jumalan ette Inhimisen surmasi / paitzi rickosta / syndi / syte taicka Cooleman ansiota eli **wica**.

- [A-III-462-[JES-4:3]] Silloin HERRA poispesepi / ne Zionin Tytteren saastaudhet / ia ne Jerusalemin weren **wighat** heneste

Sanalla on vastineita kautta itämerensuomen ja lisäksi saamessa. Se on selitetty vanhaksi germaaniseksi lainaksi, jota nykyruotsissa vastaa *svek* 'petos, kavaluus'. Agricolan *weren wighat* tarkoittaa verivelkaa eli henkirikoksesta tai muusta hyvin raskaasta rikoksesta johtuvaa syyllisyyttä. Agricolalla (→) *verenvika* esiintyy myös yhdyssanana.

► SKES 1978 *vika*; SSA 2000 *vika*; LÄGLOS 2012 *vika*; EES 2012 *viga*.

wikapää *s. ja a.* 'vikapää, syyllinen, syypää, rangaistuksen ansaitseva' | (1548) 19 esiintymää

- [A-I-566] Sille nijn wsein quin omatundo minun waijuasen **wicapääxi** tekepi / quin wsein hen minun domitze / oman mielen todhistoxen awulla
- [A-II-32-[MT-5:22]] Waan mine sanon teille / että iocahinen quin wihastupi welijense päle / henen pite domiohon **wicapä** oleman. Mutta iocahinen quin sanopi weliens Racha / henen pite neuuon ala **wicapä** oleman. Mutta iocahinen quin sanopi / Sine tyhme / hänen pite heluetin tuleen **wicapä** oleman.
- [A-III-172-[MT-26:66]] silloin he caiki domitzit henen ia sanoit / Hen on **wicapä** cooleman.

Substantiiveista (→) *vika* ja (→) *pää* muodostettu, arkaistista tyyppiä edustava yhdyssubstantiivi, jonka esiintymistä osa voidaan tulkita myös adjektiiveiksi.

► Vesikansa 1989 250–253.

wikkelimmästä *adv.* 'wikkelimmin, nopeimmin' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-522] Laijna – – ette me – – Caikista nijste / iotca hengelsingis menoijsa meidhen ouat / nopiasta erkanisima / ia sinun päwirckaas pyhesse hengesse – – caikein **wikkelimmästa** ja wisumasta odhottaijsima

Adjektiivin (→) *wikkela* superlatiivin *wikkelin* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

wikkela *a.* 'nopea' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-776] Ja mine tadhon site colemata / echke quinga **wickele** ia nopsa / quinga paha / ia waaralinen hen ombi / en swingan paeta

Sanalla on vastine ainoastaan karjalassa. Sen on arveltu juontuvan ruotsin nopeaa merkitsevästä sanasta *qvick*, mutta toisaalta sitä on epäilty omaperäiseksi deskriptiivisanaksi tai kontaminaatioksi nopeaa merkitsevistä murreanoista *vikevä* ja *sukkela*. Periaatteessa verbivartalo voi olla vanhempikin germaaninen laina, jolloin *wikkela* olisi tämän lainavartalon omaperäinen johdos.

► SKES 1978 *vikevä, wikkela*; Nikkilä 1981 SJ 23 76; SSA 2000 *wikkela*; LÄGLOS 2012 *wikkela*; NES 2020 *wikkela*.

vilja s. 'ravinto' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-689] Ja sen cautta mös meite siughna / andadhen **wilian** mereste / maasta / ia manderesta / hedhelmelisen Caszuon cansa / ia Elon seke pellosta / niijtuijsta / ette caikista paijcoista / ioijsta me **wilia** ja taruet pydheme

Sanalla on vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä sekä saamessa. Se on selitetty vanhaksi indoeurooppalaiseksi tai baltoslaavilaiseksi lainaksi, jonka alku-muotoa **wil(i)jo-* tai **wīl(i)je-* edustaa esimerkiksi venäjän *obilie* 'runsaus, rikkaus'. *Vilja* on alkuaan merkinnyt runsautta, paljoutta, riistaa ja muuta hyvää, jota ihminen tarvitsee elääkseen mukavasti.

► SKES 1978 *vilja*¹; Koivulehto Vir. 1984b 223; SSA 2000 *vilja*; Koivulehto 2006b 187–188; LÄGLOS 2012 *vilja*; EES 2012 *vili*; NES 2020 *vilja*.

viljainen a. 'tuottoisa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-491-[IKOR-15:58]] Senteden minun Rackat Welieni / olcatta wahwat / ierkechtymetä / ia aina **wiliaiset** HERRAN Töisse

Johdos substantiivista (→) *vilja*.

vilkistellä v. 'vilkuilla ympärilleen' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-193] Olen mös se Callio / se Cadhe kiui / ia Perustos / ette ioca minun päleni rakendapi / eipe hen **wilkistele**.

Suppealevikkinen murrekana, jonka rinnalla kansankielessä esiintyy lyhyempi johdos *vilkistää*. Näiden on selitetty kuuluvan etymologisesti deskriptiivisen *vilk-kua*-sanueen yhteyteen. Paikoin varsinaissuomalaisissa ja hämäläismurteissa esiintyvät *vilkistää*, *vilkistellä* merkitsevät 'katsella toista salaa, viekkaasti'. Agricolalla on toisaalla vastaavanlaisessa kohdassa verbi (→) *vilpistää*.

► SKES 1978 *vilkaista*.

vilkistös s. 'veruke' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-510] HERRA caikiwaldias Jumala / armadha sinuas meiden waijuasten pälle / Sille etteij meille sinun edheses ychten wastausta / eijke ychten **wilkistöstä** ole

Johdos verbistä *vilkistää* (→ *vilkistellä*). Agricolan sana on käännös saksan sanasta *entschuldigung*.

► Gummerus 1947 288.

villa s. 'villa, lampaan karva' | (1544) 11 esiintymää

- [A-I-220-[PS-147:16]] Hen andapi Lumen ninquin **willan** / hen haijotta Härmen / ninquin Tuhaan.

- [A-II-672-[ILM-1:15]] Mutta henen Pääns ia Hiuxens olit Walkiat ninquin walkiat **Willat** / ia ninquin Lumi.
- [A-III-588-[HES-34:3]] Mutta te sööt site Lihauata / ia **Willoilla** te itzenne waateitta / ia teurastit site Sötetty / Mutta nijte Lambaita ette te tadho roockia.

Sanalla on vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Se on selitetty vanhaksi balttilaiseksi lainaksi, jota nykylatviassa edustaa 'villaa' merkitsevä *vilna*.

► Thomsen 1890 242; SKES 1978 *villa*; SSA 2000 *villa*; EES 2012 *vill*; Junttila 2015 96; NES 2020 *villa*.

villankude s. 'villakangas' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-500-[JES-51:8]] Sille Coit pite heite ylessömen ninquin Waaten / ia Madhot pite heite sömen ninquin **Willancudhet**.

Substantiivista (→) *villa* ja (→) *kutoa*-verbin johdoksesta *kude* muodostettu yhdys-sana. *Kude* ei esiinny Agricolan kielessä itsenäisenä sanana. Se tunnetaan vasta 1600-luvun lähteistä.

► VKS 1994 *kude*.

villi a. ja s. 'villi, kesytön, hurja, sekopäinen; harhautunut; autio, synkkä; hämmennys, sekasorto' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-772] Nijn minun sydhemen ombi **willi** / ja coko loondo / sen perisynnin cautta / minun sijttemisen eijtin codhusa / ombi iurinens turmeltu.
- [A-III-719] Eikö se tyly ia **willi** on? quin hyuist anda wären aruion?
- [A-III-277-R] Wisaasta) se on / Ette me hende sarnaisim ia Sanans alati hokisim ia sijnä pysysim. Ja ei toisin hwdaisi ia parguisi / Ninquin ne **Willit** ia hullut wilpurit ia Huikurit tekeuet.
- [A-I-778] teghe meite sinulle cwliaijsexi hengelisixi lapsixi / meiste waijwajisista / **williste** / lihalisiste Inhimisiste
- [A-III-468-[JES-8:22]] he ouat pimitetyt adhistoxes / ia keuet **willis** pimeydhes.
- [A-II-541-R] Meno) Ninquin me näemme ne Jomarit oleuan **willise** / hullut tuijmat / häwuyttomat ia heijutauaiset caikis Asiois / Sanois hwdhossa / Pargussa / ia muissa tauoissa.

Sana on lainaa ruotsista tai jostakin tätä edeltäneestä skandinaavisesta kielimuodosta. Lainälähteeksi sopivia muotoja ovat esimerkiksi *vild*-sanana murteellinen variantti *vill* tai myöhäismuinaisruotsin *vild*, *vil*. Tämän lisäksi ruotsissa on etymologisesti samaan yhteyteen kuuluva adjektiivi *vill* 'eksynyt, harhautunut' ja tämän substantiivinen johdos *villa*, *villo*-, joka esiintyy yhdyssanojen alkuosana (→ *villitie*) ja erilaisissa sanonnoissa, kuten *komma i villa* t. *villo* 'eksyä, harhautua'. Nämä ovat ilmeisesti sekaantuneet Agricolan *villi*-sanassa. Agricolan tekstissä esiintyvä murteellinen sanonta *olla villissä* 'olla hämmennyksen t. sekasorron vallassa' vastaa merkitykseltään mutta ei muodoltaan ruotsin substantiivista *villa*-sanaa. Osa Agricolan esiintymistä on käännöksiä saksan sanasta *wild*, joka on vastaavalla tavalla

monitulkintainen. Eräissä yhdyssanoissa Agricolan *villi* tarkoittaa luonnonvaraista, ei viljeltyä tai kesytettyä (→ *villifiikuna*, *villivuohi*).

► Streng 1915 261; SKES 1978 *villi*; SSA 2000 *villi*; LÄGLOS 2012 *villi*; SAOB 2017 *vill*, *villa*, *vild*; NES 2020 *villi*.

villifiikuna s. 'metsäviikunapuu, sykomoriviikunapuu t. -hedelmä' | (1548) 2 esiintymää

- [A-III-325-[PS-78:47]] hen Rakehilla heiden Winapuuns löi / ia heiden **Willificunans** Pacaisella.
- [A-III-655-[AM-7:14]] Amos wastasi / ia sanoi Amazial / Eipe mine Propheta ole / eike iongun Prophetan poica / Waan mine olen Lehmeinpaimen / ia **Willificunain** hakia.

Adjektiivista (→) *villi* ja substantiivista (→) *fiikuna* muodostettu yhdyssana.

villi fiikunapuu, **villifiikuna puu** s. 'metsäviikunapuu, sykomoriviikunapuu' (1548) 2 esiintymää

- [A-II-219-[LK-17:6]] Jos teille olis wsko ninquin Sinapin siemen / ia sanoisit telle **Willi ficunapwlle** / Ylesiurita sinus ia sijrdhä sinus Merehen / nin hen cwlis teite.
- [A-II-223-[LK-19:4]] Ja hen edellesamoi / ia ylesnoui ychten **Willificuna puhun** / ette hen olis sanut henen nähdä

Adjektiivista (→) *villi* ja substantiiveista (→) *fiikuna* ja (→) *puu* muodostettu sana-liitto, jotka rakenteensa ja taivutuksensa perusteella on tulkittava luontaisiksi yhdys-sanoiksi.

► Toropainen 2017 51, 117.

villimarja s. 'luonnonvarainen, jalostamaton marja' (myös kuv.) | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-463-[JES-5:2]] Hen mös siihen ydhen Tornin rakensi / ia caiuoi sielle ydhen Persyn. Ja odhotti sen Winamarioia candauan / Waan hen cannoi **Willimariat**.
- [A-III-463-[JES-5:4]] Mixi hen cannoi **Willimariat** / coska mine odhotin hende Winamarioia candaman?
- [A-III-463-[JES-5:2-R]] **Willimariat**) ouat ne vlconaiset Synnit. Röuetus / Ratelus / Horuus / Miestappo / Murhaus / ette tapoit Prophetat ia Christusen.

Adjektiivista (→) *villi* ja substantiivista (→) *marja* muodostettu yhdyssana.

villitie s. 'harhatie' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-104-[PS-95:10]] Se on sencaltajnen Canssa / ionga sydemet aijna **villitiete** etziuet / Ja iotca minun tietten eij tachtoneet oppia.

- [A-III-352-[PS-95:10]] Se on sencaltainen Canssa / ionga Sydhemet aina **Willitierte** tactouat.

Adjektiivista (→) *villi* ja substantiivista (→) *tie* muodostettu yhdyssana.

villitty *a.* 'villitty, harhaan johdettu' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-400] catzo nijnnen sijeluhin pein / iotca pirun petoxella / ouat wiettellut / ette caiki pacanat eriseurat / epewscoiiset / Juttahat / pirun riwamat / ja iocahainen **villittu** ja exynyt / machtaisit pyhen ychteitzen / ia Apostolin seurakunnan / ja sinun totudhes wacudhen tyge palata

Verbin (→) *villitä* partisiippimuoto, joka on kiteytynyt adjektiiviksi.

villittää *v.* 'villitä, saattaa hämmennykseen, sekasortoon' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-119-[MK-3:00]] Ninquin me Sanoma. Sine **villitet** pääs ia Aiuos.
- [A-II-334-[AP-8:9]] Nin oli siele yxi Mies Simon nimelde / ioca ennen samas Caupungis Noituxen Wirca piti / ia oli sen Samarian Canssan **villittenyt** / sanoden itzens oleuan iongun ialon.

Johdos adjektiivista (→) *villi*.

villitys *s.* 'harhaoppi' | (1544) 5 esiintymää, myös Westh

- [A-I-445] anna mös armolisesta meille terwehys / ia rauha / ette sinun Seurakunnas murhetoin sinua paluelis wapahudhes / cosca caikinaijset wastoinkieumiset / ia **villityxet** olisit estettyt
- [A-II-107-[MT-27:64]] Käske sijs warielta Hauta colmanden päuen asti / ettei henen Opetuslapsens tule / ia wargasta hende / ia sanouat Canssalle / hen ylesnoui colluista / Ja nin tule se ielkimeinen **villitus** pahemaxi quin se ensimeinen.

Verbistä (→) *villitä* tai (→) *villittää* johdettu teonnimi. Agricolan kielessä sanan perusmerkitys ei ole 'nopeasti leviävä muoti-ilmiö', niin kuin nykysuomessa, mutta käyttökonteksti on tarjonnut edellytykset tällaisen tulkinnan kehittymiselle.

villitä *v.* 'saattaa hämmennykseen t. sekasortoon t. harhaluulon valtaan, villitä' (1544) 7 esiintymää, myös Westh

- [A-I-700] Sinun Armoias me rucoilema / ette sine caiki pahain neuuoin pesät / **villitizisit** / sekotajisit / ja caikenni hemmenajisit
- [A-II-236-[LK-23:2]] Temen me leusime Canssa **villitzemest** / ia kieltemest Wero Keisarin andamast / Ja sanopi Henens oleuan Kuningan Christusen.
- [A-III-212] Tontu / Honen menon hallitzi / quin Piru monda **villitzi**.

Johdos adjektiivista (→) *villi*.

villivuohi s. 'vuorikauris' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-363-[PS-104:18]] Ne corkiat Wooret ouat **Williuochtein** turua / Ja ne Kiuirauiniot Canelitin. Ijlkottein.

Adjektiivista (→) *villi* ja substantiivista (→) *vuohi* muodostettu yhdyssana.

villiys s. 'harhaoppi; villi vapaus' | (1544) 2 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-787] ia mös päste meite caikista nijste / iotca sinulle meisse närkesty / ionga cautta me sinun kijtoxestas poisesteten / warielle ja adista meilde wäret opetuxet / ia **williuxet**.
- [A-III-619-[HOS-8:9]] Senteden ette he ylesioxit Assurin tyge / ninquin Hirui **williyxens**.

Johdos adjektiivista (→) *villi*.

vilpistellä v. 'olla vilpillinen t. petollinen t. pettäväinen' | (1548) 12 esiintymää

- [A-II-420-[ROM-1:21]] he **wilpistelit** heiden aijatoxisans / ia heiden ierghetöin Sydhemens ombi piminyt.
- [A-II-428-[ROM-5:4]] Mutta Kersimys saatta coetuxen / Coetus saatta toiuon / Mutta toiuo ei se **wilpistele**.
- [A-III-59-[PS-89:34]] Embe mine kienne minun hyuytteni poikes heneste / ia en salli mine minun wskoni **wilpistelman**.

Johdos verbistä (→) *vilpistää*.

***vilpistin** → **vilpistää**

vilpistyä 'olla pettäväinen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-414-[ROM-E]] Mutta ette Jumala ombi wissi ia waca / ettei henen Edeskatzomisens miten **wilpisty** / ia eikengen hende estä taidha / nin meille on Toiuo syndi vastaan.

Johdos joko verbistä (→) *vilpistää* tai suoraan substantiivista (→) *vilppi*.

vilpistää v. 'pettää, olla vilpillinen t. petollinen, olla kestämatön' | (1548) 4 esiintymää

- [A-III-297-R] Joca Inhimisten päle vskaltapi / henen teuty **wilpistetta** / edesquina Jalot he ouat.
- [A-II-604-[IPT-2:6]] Mine panen Syonin ydhen wloswalitun callin culmakiuen / Ja ioca henen pälens vskopi / ei se **wilpistetä**.
- [A-III-301-R] Mite he sinun wastas rupeuat, se **wilpistepi**
- [A-II-445-R] catua) Se on / Ne ouat **wilpistimet** / ia ei hen itzens mwtha.

Johdos substantiivista (→) *vilppi*. Agricolan passiivimuodot *wilpistetta* (*wilpistet-tää*), *wilpistetä* merkitsevät 'tulla petetyksi'. Viimeisen esimerkin *wilpistimet* on ilmeinen painovirhe; tilalla pitäisi olla *wilpistemet* 'vilpistämättä', joka on käännös Lutherin adjektiivista *unwanckelbar* 'horjuttamaton'. Agricolalla merkitys on lähinnä 'ei petollinen'. Agricolan *wilpistää* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *poiswilpistää*.

vilpitsijä s. 'vilpistelijä, epäluotettava henkilö' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-421-[ROM-1:31-32]] Tompelit / **wilpitzijet** / Julmat / Sopimattomat / Armoittomat. Jotca Jumalan Wanhurskauden tietuet (ette ne quin neite tekeuet / ouat Coleman ansanuet) ei he waiuoin nijte tee / mutta mös andauat Sosionsa ninen iotca site tekeuet.

Substantiiviin (→) *vilppi* perustuva johdos, jonka välittömäksi kantasanaksi on ilmeisesti oletettava verbi *wilpitä* 'tehdä vilppiä, olla vilpillinen'. Täsmälleen tämän muotoista verbiä ei esiinny Agricolan teksteissä, mutta (→) *wilpittää* voidaan tulkita tämän passiivivartaloiseksi muodoksi.

wilpittää v. 'tulla petetyksi, sortua' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-320-[SIIR-51:24]] Mine aijwoin tedhexen henen ielkins / ia pytelin site hywe / Ja en mine **wilpitetty**
- [A-II-424-R] Walechteliat) Jumala kyllä sanansa pite. Mutta ioca Inhimisten päle turua / se **wilpите**.

Johdos substantiivista (→) *vilppi*. Agricolan *wilpittää* on käännös Lutherin verbistä *feilen* (= *fehlen*).

► SAOB 1924 *fela*.

wilpitöin a. 'vilpitön, rehellinen, totuudenmukainen' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-821] Palauta ne / iotca sinun poicas / ia sinun waldakunnnas osaliset / ja iäsenexi tuleman pite / ette he meiden cansan / ja me heiden cansans / sinua paluelisim / sinun waldakunnnasas totises wscos / ja **wilpitömese** rackaudhesa
- [A-II-586-[2TIM-1:5]] coska se **wilpitöin** Usko / ioca sinussa ombi / tule minun mieleheni / Joca mös ennen asui sinun Ämmäses Loidas / ia sinun Eitisēs Eunicas / sen mine wissiste tiedhen / ette mös sinussa.

Johdos substantiivista (→) *vilppi*.

wilppi s. 'vilppi, epärehellisyys, epärehellinen teko t. keino' (1544) 8 esiintymää, myös Westh

- [A-I-275-[PS-32:2]] Autuas on se Inhiminen / iollenga HERRA pahatekoija eij soijma / Jonga hengese eij ole **wilpi**.

- [A-II-446-[ROM-12:9]] Rackaus olcoon ilman **Wilpite**. Wihatcat site Paha / Kijnirippucata sine Hyuesse.
- [A-III-5] Nin mös eipe tule irtat inhimiset eike lapset Gutzouixi cutzua / waan hurscat / toimeliset / waghat ia Jumaliset Papit ia Gutzouit / iotca todhen ia ei **wilpin** cansa Tehen taiualisen Asiaan rupeisit.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Sen alkuperä on toistaiseksi selvittämättä.

► SKES 1978 *vilppi*; SSA 2000 *vilppi*.

vilppimätöin *a.* 'vilpitön' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-785] senpälle / ette meille olis **wilpimetoin** rackaus iocahitzen wasthan / ia nijn menisin heiden cansans / ninquin me tadhoijsima meiden cansan mendeuen

Substantiiviin (→) *vilppi* perustuva, kielteiseltä partisiipilta näyttävä johdos, jonka välitön kantasana näyttäisi olevan verbi **vilppiä* 'olla vilpillinen'. Tällaista ei Agri-colalla esiinny, joten adjektiivi on ilmeisesti tilapäinen, analoginen muodoste.

vilppuri *s.* 'petturi, vilpintekijä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-277-[PS-47:8-R]] Wisaasta) se *on* / Ette me hende sarnaisim ia Sanans alati hokisim ia sijnä pysysim. Ja ei tosin hwdaisi ia parguisi / Ninquin ne Willit ia hullut **Wilpurit** ia Huikurit tekeuet.

Johdos substantiivista (→) *vilppi*.

► SKES 1978 *vilppi*; Nikkilä 2000 18.

vilu *s.* ja *a.* 'vilu, kylmä, kylmyys' | (1544) 9 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-9] Tuyskun / Lumen / **wilun** / ia packan. kylle mine saathan matkan.
- [A-I-13] Swret twlispäädh / ia **wilut** säädh. mine teen / sijrdhan kirdet ia iäädh.
- [A-II-298-[JH-18:18]] Mutta Trengit ia Palueliat / iotca olit hijliste Tulen tehnet (sille ette **Wilu** oli) seisoit / ia Lämmittelit itzens.
- [A-III-715-[SAK-14:6]] Sihen aican ei pidhe Walkius oleman / wan **wilu** ia Pacainen

Sanalla on tarkka vastine kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Sen alkuperä on hämärän peitossa. Sitä on arveltu deskriptiivisanaksi, joka kuuluu etymologisesti samaan yhteyteen kuin *viileä*. Tämä ei esiinny Agricolan kielessä eikä muussakaan vanhassa kirjakielessä ennen 1700-lukua.

► SKES 1978 *vilu*; SSA 2000 *vilu*; EES 2012 *vilu*; NES 2020 *vilu*.

viluntauti → **vilutauti**

vilupäivä s. 'kylmä päivä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-692-[NAH-3:17]] Sinun HERRAS ouat nin monda quin Castiset / ia sinun Pämiehes / ninquin Parmat / iotca heitens Aitain päle **wilupeiuine** asettauat.

Nominista (→) *vilu* ja substantiivista (→) *päivä* muodostettu yhdyssana.

vilutauti s. 'vilutauti, kuumetauti, kulkutauti' | (1544) 13 esiintymää

- [A-I-112-[5MS-32:24]] Näliellä heiden pite hiucahutetaman / ia **Wilutaudhilla** ödhytetämen / ia pahoilla paijseil.
- [A-II-176-[LK-4:39]] Ja hen astui henen tygens / ia manasi Wilutautia. Ja **Wilutauti** loopui henest.
- [A-III-126-[3MS-26:16]] Nin mine mös teille Nein teen / Sille mine tadhon Pelghon teiden ylitzen saatta / Paisumiset ia **Wiluntaudhin** / ette teiden Casuon mwttupi / ia teiden Rumin pite nändymen.

Nominista (→) *vilu* ja substantiivista (→) *tauti* muodostettu yhdyssana. Agricolan yhdessä esimerkissä (*viluntaudin*) myös sanan alkuosa taipuu.

vilvetä v. 'viiletä' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-129-[KV-2:16]] Minun Rackahan ombi minun ia mine henen / iota Rosien seassa caitahan / sihenasti quin peiue **wilpenepi** / ia wariot welteuet.
- [A-III-136-[1MS-3:8]] Ja he cwlit Herran Jumalan änen keuuen Lustitarhasa / cosca peiue **wilpeni** / ia Adam poislymyi ia henen Emendens Herran Jumalan casuon edeste puiden secan Lustitarhas.

Johdos samasta itämerensuomalaisesta sanavartalosta, jota edustaa nomini (→) *vilu*. Etenkin varsinaissuomalaisissa ja hämäläismurteissa esiintyy viileää tai kylmähköä merkitsevä adjektiivi *vilpeä*, joka sopisi Agricolan verbin kantasanaksi. Sanavartalon on arveltu alkuaan kuuluvan samaan etymologiseen yhteyteen kuin nopeaa tai reipasta merkitsevä adjektiivi *vilpas*, jolla on vastineita useissa lähisukukielissä. Nämä adjektiivit eivät kuitenkaan esiinny Agricolan kielessä.

► SKES 1978 *vilpas*, *vilvas*; SSA 2000 *vilpoinen*; EES 2012 *vilbas*.

vilvotus s. 'viilennys, vilvoitus' | (1544) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-I-409] Sine paras lodhotus / ja mielen hywe weras / mackia mös wirgotus / Töse sine olet lepo Ja heltes **wilwotus** / ja idkusa lodhutus

Johdos samasta vartalosta, josta on muodostettu verbi (→) *vilvetä*. Sekä Agricolan että Westhin esiintymät sisältyvät keskiaikaisen sekvenssin *Veni sancte Spiritus* eli ns. Kulaisen sekvenssin suomennokseen. Agricolan substantiivin kantasanaksi sopiva verbi *vilvottaa* esiintyy vasta vuoden 1642 Bibliassa.

► Häkkinen 2012b 83–85.

vimmata v. 'riivata, houkutella, lumota' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-524-[GL-3:1]] O Te Hullut Galaterit / Cuca teite on **Wimmanut** / totwtta Uskomasta?

Johdos 'vihaa, raivoa, kiihkoa' merkitsevistä substantiivista *vimma*, joka ei esiinny Agricolan kielessä itsenäisenä sanana. Se tunnetaan kuitenkin muista 1500-luvun lähteistä. Substantiivilla on vastineita eräissä lähisukukielissä, mutta sen etäisempi alkuperä on tuntematon. Murteissa sillä on myös merkitys 'huimata, hämmentää'. Sanavartaloa on yritetty selittää omaperäiseksi deskriptiivisanaksi, sääilmiöihin viittaavan *vihma*- tai *viima*-sanana affektiiviseksi variantiksi tai germaaniseksi lainaksi, mutta mikään selitys ei ole saanut yleistä kannatusta. Yksi mahdollisuus on, että se on skandinaavinen laina ja samaa juurta kuin norjan *kvima* 'saattaa pois tasapainosta, hermostuttaa, sekoittaa, hämmentää' ja ruotsin *vimsa* 'olla sekaisin, pyörällä päästään'.

► Tunkelo Vir. 1937 92; SKES 1978 *vimma*; SSA 1992 *huima*, 2000 *vimma*; LÄGLOS 2012 *vimma*; EES 2012 *vimma*; SAOB 2017 *vimla*, *vimsa*; SMSA 2023 *vimmata*.

vimmatettu a. 'riivattu, lumottu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-580-[HES-13:18-R]] Päite) Rabbi Kimhi / sano / Ette seisoi codhallans seke Miehete ette waimot / nijnen Noitawaimoin eteen / Ja nin he **wimmatetuxi** / ette he opit mite he kysyt ia tactoit / heiden Noituxens autta

Verbiin (⇒) *vimmata* perustuva partisiippi, jonka välitön kantasana näyttäisi olevan johdos *vimmattaa*. Tällaista ei Agricolalla esiinny persoonamuotoisena verbinä, joten esiintymä on ilmeisesti *vimmata*-verbin muoto, joka sisältää saman johdinaineksen kahteen kertaan.

vimmattu a. 'riivattu, lumottu' | (1551) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-III-213-[PS-E:0]] Eikö se Cansa **wimmattu** ole / ioca neite wsko ia rucole.

Verbin (⇒) *vimmata* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

vimmitsiä s. 'riivaaja, lumooja' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-351-[AP-13:00]] Nin quin nyt ne Lumoiat / Luitziat / **Wimmitziet** / Welhot ia Piruliset / Ristin merkin / ia pyhie Sanoia ia mwdh taikoxet prucauat.

Substantiiviin *vimma* (⇒ *vimmata*) perustuva tekijännimi, jonka välitön kantasana näyttäisi olevan verbi *vimmitä*. Tällaista ei kuitenkaan esiinny Agricolalla tai muussa vanhassa kirjakielessä eikä myöskään suomen murteissa, joten kysymyksessä on ilmeisesti tilapäinen vartalovariantti.

vininä s. 'vinkuna' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-288-[PS-55:9]] Mine rienneisin / ette mine wälteisin / sijte Twlen **wininest** / ia Twlispääst.

Johdos verbistä (→) *vinistä*.

vinisevä a. 'vinkuva' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-579-[HES-13:13]] Mine tadhon anda ydhen **winiseuen** Twlispään minun iulmaudhessani pauuhata / ia Saten cwron minun wihassani / ia swret Rakeen kiuwet hirmudhessani

Verbin (→) *vinistä* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

vinistä v. 'vinkua' (myös kuv.) | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-691-[NAH-3:2]] Sille sijnä cwllan ne Rooskat **winisepä** / Ja ne Pöret kitiseuen / Orhijt hirnuuat ia Rattat wieryuet.
- [A-III-743-[SAK-9:00]] Basunalla) se on / Euangelium / ioca **winisepi** ninquin Lounat twli ia on pwskambi quin mwdh Twlet.

Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä. Suomen kansankielessä se tunnetaan paikoin hämäläis- ja savolaismurteissa. Se on vinkuvaa ääntä jäljittelevä kuvailusana.

► SKES 1978 *vinistä*; SSA 2000 *vinistä*; EES 2012 *vinisema*.

vinkaista v. 'ulvahtaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-642-[AM-1:2]] Ja sanoi. HERRAN pite Zionista **wingaiseman** / ia Jerusalemist hen andapi cwlla henen Änens / Ette se Paimen wehmas / nin surkiasti seisoman pite

Johdos verbistä *vinkua* (→ *vinkuva*).

vinkuva s. 'vinkuva eläin, tässä 'sika' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-72] 5 Cwsi Kwta Mäkyue / 6 Wisi Kwta **winguua** / 7 Cwsi kwta Rääkyue / 8 Nelie kwta Papottaija / 9 Nelie kwta Nauckuija / 10 Colme wijcko Cakottaija / 11 Nelie wijcko Cotkottaia

Verbin *vinkua* partisiippimuoto, jota on käytetty vinkuvaan kotieläimeen eli sikaan viittaavana kiertoilmauksena. *Vinkua* on inisevää, kitisevää, ulvovaa tai valittavaa ääntä kuvaava verbi, jolla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Se tunnetaan yleisesti myös suomen murteissa. *Vinkua* ei esiinny Agricolalla persoonamuotoisena verbinä.

► SKES 1978 *vinkua*; SSA 2000 *vinkua*; EES 2012 *vinguma*.

vipere s. 'käärmeet' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-27-[MT-3:00]] Kykäreme) Nāme kärmeet cutzutan Latinaxi **Vipere** / ia he tuskalla nimelte tietān Somexi / Quitengi että ne ouat niñ viha täyne / ia pahinda laiñ / Nimitetān he tessā Kykärmexi / eli Vaskikärmexi

Sitaattilaina latinan sanasta *vipera* '(myrkky)käärme'. Agricola on lainannut sananmuodon ruotsalaisen Biblian vastaavasta reunaselityksestä.

vireä → **virii**

virgota, virota v. 'virota, herätä (henkiin), voimistua, virkistää' | (1544) 13 esiintymää

- [A-I-15] Coko loondo nyt **wircopi**. Meri / maa / ia Taiuas ihastupi.
- [A-I-241-[JES-26:14]] Ne coolluet eijuet **wircowa** ne hengettömet eijuet ylesnouse.
- [A-II-431-[ROM-6:13]] Ja elkete andaco teiden Jesenitenna Synnin Odhaxi wärytehen / Mutta andaca itze teiten Jumalalle ninquin ne / iotca Colluista ouat **wirghonneet**
- [A-III-137-[1MS-4:7]] Eikö nin ole? Jos sine hyuesti teet / nin sine otolinen olet / Ja iollei sine hyuesti tee / nin sinun Syndis cocta **wircopi** ia ei salata
- [A-II-390-[AP-27:36]] Nin he caiki **wircosit** / Ja rupeisit he mös sömen.

Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä. Se kuuluu etymologisesti (→) *vireä*-ja *virkeä*-sanojen yhteyteen. Sanueella on vastineita itämerensuomessa ja saamessa. Vahva-asteisten *virkoa*-tyyppisten vartaloiden perusteella ei voi päätellä, olisiko heikkoasteinen muoto *virota* vai *virgota*. Agricolalla ei ole yhtään varmaa *virota*-tyyppistä muotoa, josta *k:n* heikkoasteinen vastine olisi kokonaan kadonnut.

► SKES 1978 *virota*; SSA 2000 *virota*; EES 2012 *virge*; NES 2020 *virkeä*.

virgottaa, virvoittaa, -ittaa v. 'virvoittaa, herättää (henkiin), tehdä terveeksi, virkistää, voimistaa' | (1543) 70 esiintymää, myös Westh

- [A-O-19] ia rucolema sinun pyhie armoias / ette ninquin rumis on rauinonse saanunt / mactas nin mös sielu sinun pyhein sanais cansa / aina **wiruoitetta**
- [A-I-189-[ISM-2:6]] HERRA / se cooletta / ia **wirwotta** / Wiepi heluetijn / ia iellense wlgos.
- [A-I-333] Christusen Rucous Lazarusta **wirghottaisans**
- [A-III-445-[5MS-32:39]] Mine woin tappa ia **wirgotta** / mine löön / ia parannan
- [A-III-241-[PS-23:3]] Minun Sieluni hen **wirgotta** / Hen wiepi minun oikialle Tielle
- [A-I-469] Lise site iocapeiue / iongas anda raskitzit / ette sinun hallites / enämin ia enämin minussa lihan himot coolisit / mutta sen taiualisen Elemisen halo **wirghotkaan** / Sinun walghistais

Johdos verbistä (→) *virgota*. Agricolalla *virgottaa* tai *virvo(i)ittaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *jällensvirgottaa*, *ylesvirgottaa*, *ylesvirvottaa*.

virgottaja s. ja a. 'virvoittaja, virvoittava' | (1544) 4 esiintymää, myös Westh

- [A-I-408] Cosca nyt Jumala sanans cautta teki Taijuan / Maan / meren rakennuxet / Nin sine puhalsit wetten pälle sinun woijmas / O pyhe **wirghottaija**
- [A-I-487] TUle pyhe Hengi / sine aijnoa murhelisten lohutos / sine pyhexiteckie / ia **wirghottaija** hengi / yxi oijkea Jumallisen Tottudhen opettaija

Johdos verbistä (→) *virgottaa*.

virgottaminen s. 'virvoitus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-321-[AP-3:20]] ette teiden syndinne poispyhiteisin / Ette silloin ne **Wirgottamisen** aighat tulisit HERRAN Casuon edest / coska hen Lehettepi sen / ioca teille nyt ennen sarnatan

Johdos verbistä (→) *virgottaa*.

virgottava a. 'virvoittava' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-241-[PS-23:2]] Hen caitzepi minua wiherieises Nitys / ia wiepi minun **wirgottouan** Wedhen tyge.

Verbin (→) *virgottaa* partisiippi, jota on käytetty adjektiivina. Agricolan *wirgottouan* on ilmeinen painovirhe, po. *wirgottauan*.

virgotus s. 'virvoitus, elpyminen' | (1544) 5 esiintymää, myös Westh

- [A-I-409] Sine paras lodhotus / ja mielen hywe weras / mackia mös **wirgotus** / Töse sine olet lepo Ja heltes wilwotus / ja idkusa lodhutus
- [A-I-563] Auta mös / ette me meiden Isowaijsen ja ianowaijsen Sielun ja Omantunnon eletoxen ja **wirghotuxen** aijna ja luijasti pidheijsim
- [A-II-321-R] **Wirgotuxen** aica Ja ei hämmestyxen / pelgon / eike häpemisen.

Johdos verbistä (→) *virgottaa*.

viritellä v. 'viritellä, jännittää pyydyksiä toimintavalmiiksi' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-283-[PS-38:13]] ne / iotca minun Sieluni ielken seijsouat / he pauloi **wirritteleuet** minun eteheni

Johdos verbistä (→) *virittää*.

virittää v. 'virittää t. jännittää pyydys toimintavalmiiksi; sytyttää' (myös kuv.) (1544) 20 esiintymää

- [A-I-197-[PS-9:16]] Heiden Jalcans on käsitetty sijne werckosa / ionga he **wirithit**.

- [A-III-291-[PS-57:7]] Werkon he **wiritteuet** minun keumiseni eteen / ia alaspainauat minun Sieluni
- [A-III-613-[HOS-5:1]] Te iotca Paulan Mispas / ia vlosleuitetyn Wercon Taboris oletta **wirittäneet**.
- [A-I-367] Sinua me neureste rucolema / ettes ylessytyteisit ia **wiriteisit** meiden sydhemet / ianoman sinun pinas calcki
- [A-II-235-[LK-22:55]] Nin he walkian **wiritit** keskelle Cartanota / ia ynne istuit / Istui mös Petari heiden seasans.

Johdos samasta vartalosta, johon perustuu adjektiivi (→) *viriiä*. Agricollalla *virittää* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ylesvirittää*.

viritys s. 'sytyttäminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-755] sen wanhan Inhimisen tapa poijskiendykeen / nijn etteij meiden sydhen aijna Odhaket ia Neulaijset heluetin tulen **wirityxexi** / cannaijsi

Johdos verbistä (→) *virittää*.

viritä v. 'syttyä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-229-[2SM-22:13]] Henen läszolemisens kircaudhen tehden / **wirisit** tuliset hijlet.

Johdos samasta vartalosta, johon perustuu adjektiivi (→) *viriiä*.

vir|jä, -ee a. 'vireä, virkeä, ripeä' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-93] **Virie** Pappi / Opetusise. Canssan rocki / quin Eijtin nise.
- [A-III-674-[MIK-1:13]] Sine Caupungi Lachis / waliasta Rattan eteen **Wired** Oriijt / ia mene matkas.
- [A-III-210] Psaltarin päle / olcat **wiriat**.

Sanalla on vastine virossa. Se kuuluu samaan etymologiseen yhteyteen kuin *virkeä* ja *virotta*. Sanavartaloa on arveltu äänteellisesti motivoituksi omaperäiseksi sanaksi. Samaan yhteyteen kuuluvalla *virkk*-sanalle (→ *virkkua*) esitetty germaaninen lainaetymologia, jonka mukaan se kuuluisi 'ähnetta, innokasta' merkitsevän kantagermaanin **freka*-z-sanan yhteyteen, ei ole saanut kannatusta.

► SKES 1978 *vireä, virkeä, virota*; SSA 2000 *vireä, virkeä, virkk*, *virota*; LÄGLOS 2012 *virkk*; EES 2012 *virge*; NES 2020 *virkeä*.

viriaäst|ä, -i adv. 'vireästi, reippaasti' | (1543/1559) 2 esiintymää

- [A-O-20] Sijtte rupe **wirieste** Jumalan nijmen / sinun töhes.
- [A-I-827] hallitze ja pidhe meite wirghasa / ette me aijna **wiriesti** / wahuasti / palaualla ja ahckeralla mielelle sinun Sanas cwlisim

Adjektiivin (→) *viria* perustuva adverbi, joka on joko elatiivimuoto sellaisenaan tai elatiiviin perustuva adverbijohdos.

virka s. 'virka, ammatti, toimi, työ, työtehtävä; tapa'
(1544) 152 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-693] mös Kuningaidhen / Päruchtinadhen / Foudein / ia Haltijadhen / ja mös caikein nijnnen edheste / iotca Esiwallan **wirca** eli Sija piteuet / ette me saijsima heiden / lewolisen ja rauhalisen elemen / caikesa Jumaludhesa ja cunniasa pite
- [A-III-211-[PS-E:O]] WAI / eike se Pappein **Wirca** ole? Studera / sarnaa / ia Rucole.
- [A-II-446-[ROM-12:4]] Sille ette samalmoto quin meille ombi ydhes Rumis monda Jesende / mutta caikilla Jesenille ei ole yxineinen **Wirca** / Nin olema me nyt monda yxi Rumis Christusesa
- [A-II-17-[UT-E]] Ja telle **wirghalla** Somalaiset ensin tulit Christituxi.
- [A-II-312] Mutta ette meiden Canssa / iotca caiki Pacanat olema / sencaltaiset Cappalet sille **wirca** laitaumat ia Wainouat

Agricolan *virka*-sanaan sisältyy kaksi eri alkuperää olevaa sanaa. Työtehtävää, tointa yms. merkitsevä *virka* on laina joko muinaisruotsista tai keskialasaksasta. Se kuuluu yhteen ruotsin työtä merkitsevän *virke*-sanan kanssa. Muita germaanisista vastineita ovat mm. muinaissaksin *wirkjan* 'tehdä työtä', *giwirki* 'työ' sekä keskialasaksan *werk*, *wark* 'työ'. Lainan tarkkaa ikää on vaikea määritellä, koska kysymykseen tulevia esikuvia on tarjolla germaanisten kielten eri kehitysvaiheista, mutta merkityksen perusteella kysymyksessä voi hyvinkin olla keskiaikainen laina. Sanalla on kyllä vastineita eräissä lähisukukielissä, mutta levikki voidaan selittää myöhemmän ekspansioon tulokseksi. Suomen murteissa on myös toinen *virka*-sana, joka merkitsee 'jonoa, riviä, ansapolkua'. Sitä on aiemmin pidetty työtehtävää merkitsevän *virka*-sanan yhteyteen kuuluvana, mutta nykyään se katsotaan eri alkuperää olevaksi balttilaiseksi lainaksi, jota lainanantajataholla edustaa mm. latvian *verdze* 'pitkä rivi'. Tämä sana on germaanisiperäistä *virka*-sanaa vanhempi, ja sillä on laaja levikki lähisukukielissä. Agricolan *virka* 'tapa' kuuluu tämän balttilaisperäisen sanan yhteyteen, samoin perusosa yhdysadverbeissa (→ *sillävirkaa*, *sillävirgalla*). Työtehtävää merkitsevä *virka* esiintyy perusosana yhdyssanoissa (→ *hallitusvirka*, *käsivirka*, *päävirka*, *saarnavirka*).

► Thomsen 1869 44, 161; Posti Vir. 1932, 46–50; Kalima Vir. 1941 210–211; SKES 1978 *virka*; Hahmo 1996b COIFU 5 55; SSA 2000 *virka*¹; Bentlin 2008a 99–100; LÄGLOS 2012 *virka*¹, *virka*²; Junttila 2015 96; SAOB 2017 *verke*²; NES 2020 *virka*.

virkamies s. 'ammatinharjoittaja, ammattimies' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-708-[ILM-18:22]] Ja Candelein soittaiten Äni / ia Laulaiadhen / ia huilunsoitaiadhen / ia Basunaritten / ei pidhe enemmin Sinusa cwluman / Ja iocainen **Wircamies** miste custakin wirgasta ei pidhe enemmin Sinusa leutemen.

- [A-III-619-[HOS-8:6]] Sille Wasica on ollut Israelist / ia **Wircamies** on sen tehnyt / ia ei se taidha Jumala olla.

Substantiiveista (→) *virka* ja (→) *mies* muodostettu yhdyssana.

virkkua v. 'elää, toimia, työskennellä, vaikuttaa' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-468] Moninaijsilla lahioijlla sine rickahutat ia caunistat ne / iotca sinun cauttas Jesusen Christusen Nime tunnustauat / Jonga waikotuxella caiki **wirkuuat**
- [A-II-492-[1KOR-15:00]] Hengellinen Rumis on se quin ei sencaltaista taruitze / ia on quitengi yxi totinen Rumis / ioca Hengeste elepi ia **wircupi**
- [A-I-565] Caswatta meite swrembahan wscon / ioca rackaudhen cautta **wirkupi** / ette me Jumalisihin töijhin walmimat olisima / ia sinun aijnosan cunniasat wajjuoin caikesa elemese etzisime
- [A-I-717] Nijn me nyt leudheme temen kieuhon Inhimisen / henen saijraudhens tedhen woteisa makauan / ja sinun witzaudhes hirmusutta kerssiuen / ionga omastunnos syndein tundemus **wircku** ia waickutta / ia coleman cuua wsein silmein edhes lendele.

Verbiin on ilmeisesti sulautunut merkitysaineksia kahdesta eri sanueesta, toisaalta vartalosta, jota edustavat mm. (→) *viriiä*, *virkeä*, *virgota*, toisaalta työtä tai toimimista edustavasta, germaanisperäisestä (→) *virka*-sanueesta. Verbivartalo voi geminaatta-*kk*:sta päätellen edustaa vanhempaa lainaa mainitusta germaanisesta sanueesta, johon kuuluu myös verbejä, esim. muinaissaksin *wirkian* 'vaikuttaa, tehdä'. Kuitenkin ortografisista syistä myös lukutapa *virkuu* on mahdollinen. Agri-colalla *virkkua* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *ylesvirkkua*.

► SKES 1978 *vireä*, *virkeä*, *virka*, *virota*; Hahmo 1996b COIFU 5 55; SSA 2000 *vireä*, *virka*¹, *virkeä*, *virkuu*, *virota*; LÄGLOS 2012 *virka*¹, *virkuu*; EES 2012 *virge*; NES 2020 *virkeä*.

virkkuminen s. 'toiminta' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-534-[EF-1:00]] Ylesteuttepi) Christus ombi / ia waickutta caiken **wirkumisen** caikis Londocappaleis / Senteden caiki Londocappalet heneste ouat teutetydh

Johdos verbistä (→) *virkkua*.

virkkuva a. 'vaikuttava' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-403-[ROM-E]] Hen on yxi eleue / wäkeue / **wirckuua** / tekeue / ia ialo cappale.

Verbin (→) *virkkua* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

virota → **virgota**

virsi s. 'laulu, runo; kirkkolaulu' | (1544) 17 esiintymää, myös Westh

- [A-II-52-[MT-11:17]] Me hwilua soijttima teiden edhesen / ia ette te hypenyuet / Me olemma weisannut mureen **wirsie** teillen / ia ette te idkenyuet.
- [A-III-212-[PS-E:O]] Äinemöinen / **wirdhet** tacoi / Rachkoi / Cuun mustaxi iacoi.
- [A-I-199-[PS-33:3]] Weijsacat henelle wsi **wirsi** / hywesti weijsatkat cumisewaijsilla kielileijkille.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Se on vanha balttilainen laina, jota lainanantajataholla edustavat mm. muinaispreussin *wirds* 'sana' ja latvian *vārds* 'sana, puhe, lupaus, nimi'. *Virka* on alkuaan merkinnyt sanaa tai puhetta, sitten myös yleisesti laulua tai runoa. Nykyisen kirkkolaulun merkityksen se on saanut vasta suomen kirjakielessä. Agricolalla *virsi* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→ *kiitosvirsi*, *morsianvirsi*, *uusivirsi*).

► Kalima 1936 180; SKES 1978 *virsi*; SSA 2000 *virsi*; Junttila 2015 96; NES 2020 *virsi*.

virta s. 'joki, virta; virtaus' (myös kuv.) | (1544) 67 esiintymää, myös Westh

- [A-I-2] Josca teste quin oijast Joki. Hengen **Wirta** wotaijs toki.
- [A-I-852-[JH-7:38]] Joca minun pälleni wscopi / ninquin Ramatto sanopi / henen codhustans piteu eleuen wedhen **wirdhat** wootaman.
- [A-III-418-[PS-137:1]] LIki nijte **Wirtioia** Babelis me istuime / Ja idkimme / Coska me Zionin päle muistimme.
- [A-II-183-[LK-6:48]] ia caiua syuehen ia panepi aluxen callion päle. Coska sis loodhe tule / nin **virta** sen honen päle sysäpi / ia ei woinut hende licutta / Sille se oli perustettu Callion päle.

Sanalla on vastineita useimmissa lähisukukielissä. Se on lainattu joko balttilaisista kielistä tai vielä vanhempaa kielimuotoa edustavasta baltoslaavilaisesta kanta-kielestä. Sen alkumuodoksi on rekonstruioitu **virta*-, jota edustavat esim. puolan *wart* 'virta' ja liettuan *virtis* 'vesipyörre'. Agricolalla *virta* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→ *päävirta*, *vedenvirta*, *vesivirta*).

► Thomsen 1890 243; SKES 1978 *virta*; Koivulehto 1979a FS Fromm 152; SSA 2000 *virta*; Kallio 2006 161; Junttila 2015 96, 217; NES 2020 *virta*.

virtaavainen a. 'virtaava' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-186-[2MS-15:8]] Ja sinun tuulispäses / ylesannoit wedhet heidhens / ia **wirtawaijset** wedhet cokon pisänyit

Verbin *virrata* partisiippimuodosta *virtaava* johdettu adjektiivi. *Virrata* on substantiivin (→ *virta* johdos, joka ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana).

viruttaa *v.* 'huuhdella' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-512] Ja nijn sinun waldakundas istutetaijsima / ette me sinun callin weres wloswotamisen cautta (iossa sine pudhas sastumatoin Caritza olet meite **wiruttanut**) madhaijsim meiden moninaijsten swrein syndem andexiandamisen saadha
- [A-III-220-[PS-6:7]] Mine olen nin wesynyt hocauxista / mine **wirutan** minun Woteni yli öte / ia castan minun Sengyni minun kynelilleni.
- [A-III-220-[PS-6:7-R]] **Wirutan**) Mine olen hijes leuenyt.

Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä. Se katsotaan johdokseksi pitkäänä makaamista tai venymistä merkitsevistä verbistä *virua*, joka ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana. Sanavartalon alkuperä on tuntematon.

► SKES 1978 *virua*; SSA 2000 *virua*; EES 2012 *virutama*; Junttila 2015 190; NES 2020 *virua*.

virvottaa, virvoittaa → **virgottaa**

virvoittaja → **virgottaja**

virvoitus → **virgotus**

viserrellä *v.* 'laulaa, visertää' | (1548) 2 esiintymää

- [A-I-207-[PS-104:12]] Heiden tykönens Taijuahan linnut istuuat / ja **wiserttelwet** oxilla.

Johdos verbistä *visertää*, joka ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana. Verbillä *visertää* on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on muodostettu äänteellisesti motivoitua, pikkulinnun ääntelyä jäljittelevästä vartalosta.

► SKES 1978 *visertää*; SSA 2000 *visertää*.

viskaaminen *s.* 'vihmominen, pirsrottaminen' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-499] salli ette me site hengelite Zionin woorta lehennuijsim / ia mös – – sinun weres **wiscamisen** tyge / ioca tosin palio parambita puhupi / quin se Abelin weri
- [A-I-598] O HERRA Jumala / anna pyhen hengen siselle wodhatuxen / meiden sydhemet pudhista / ja henen sywimen Castens **wiskamisella** torehuttakan
- [A-II-653-[HEB-12:24]] ia sen wdhen Testamentin wälimiehen JESUSEN tyge / ia sen weren **wiskamisen** tyge / ioca parambita puhupi quin Abelin weri.
- [A-III-283-R] (Viska) se on / tee minua synnyttömexi / pääste ia sanos minu wapaxi. Ninquin Lais muine **wiskamisen** cautta / Isopin cansa / ennustettu.

Johdos verbistä (→) *viskata*.

viskata *v.* 'viskata, heittää; vihmoa, pirskottaa' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-220-[PS-147:17]] Hen **wisca** Jeens ninquin palat / Cuca henen packaisens edhes kestä?
- [A-I-753] nyt sijs **wisca** meite sinun callilla werelles
- [A-III-283-[PS-51:9]] **Viska** minua Hyssopil / ette mine pudhastusin / Pese minua / ette mine Lumiwalkiaxi tulisin.

Verbillä on merkityksessä 'viskata, heittää' etymologinen vastine kaikissa itämeren-suomalaisissa kielissä. Myös obinugrilaisista etäsukukielistä on osoitettu äänneasultaan ja merkitykseltään samantapaisia sanoja, mutta nämä voivat olla samantapaisen äänteellisen motivaation synnyttämiä erillisiä sanoja. Joka tapauksessa sanavartaloa pidetään vanhaan perintösanastoon kuuluvana. Saman vartalon rinnakkaisjohdos on (→) *viskoita*. Vihmomisen merkityksessä taustalla voi olla myös ruotsin kimppua tai huiskua merkitsevä *viska*. Ohuista oksista tehtyä kimppua on tarvittu vihmomissere-
moniassa. Agricolalla *viskata* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *poisviskata*.

► SAOB 2017 *viska*.

viskattu *a.* 'vihmottu, pirskotettu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-644-[HEB-9:13]] Härkein ia Cauristen Weri / ia sen Ehkoisen tuchka **wiskattu** / pyhittepi ne saastaiset sihe Lihalisen puctauxeen

Verbin (→) *viskata* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

viskin, viski *s.* 'viskain, viskuukauha' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-27-[MT-3:12]] Jonga **wiskin** on henen kädhesens / ia henen pite lugans percaman / ia henen pite nisuns aittaans cocoman
- [A-II-171-[LK-3:17]] ionga **wiski** ombi henen Kädhesens / ia hen puhdistapi henen Lugansa / ia cokopi Nisuns henen Aittans
- [A-III-479-[JES-30:24]] Silloin sinun Carias pite auaralla Rohokedholla caittaman / Seke Häriet ette Warsat / iotca Pellos prucauat / pite secoitetut Ohrat sömen / ioca **Wiskimel** ia Pochtimel ombi podhettu.

Johdos verbistä (→) *viskata*.

viskoa → **viskoita**

viskoiminen *s.* 'vihmominen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-707] hende opetta henen tietemettydhesens / exyyxesa oijenda / ia eij sallia langeman / andain henelde synnise Läketxyen / sinun pyhen **wiskoijmisen** cautta / ia hende pyhitte

Johdos verbistä (→) *viskoita*.

viskoita v. 'viskoa, sirottaa hajalleen, hajottaa, saattaa sekasortoon; vihmoa, pirskonttaa, puhdistaa vihmomalla' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-172-[JES-64:6]] Me olema caiki pudhoneet / ninquin lehti / ia meiden synnit **wiskoiaut** meite nin quin tuuli.
- [A-I-232-[2SM-22:43]] Mine swrwon heite / ninquin maan tomun / Ninquin raitijn loghan mine heidhet polieskelen / ia **wiskoin**.
- [A-III-504-[JES-53:15^]] Mutta nin henen pite monda Pacanata **wiscoiman** / ette mös Kuningahatki pite heiden swnssa henen edesens kijnituckiman.
- [A-II-645-[HEB-9:19]] Sille coska Moses oli wlospuhunut iocaitzen Kesken Lain ielkin caikelle Canssalle / Otti hen Wasickain ia Cauristen Weren Wedhen cansa / ia Purpurin Villan / ia Isopin / ia **wiskoi** seke Ramatun ette caiken Canssan

Johdos samasta vartalosta, josta on muodostettu verbi (→) *viskata*. Agricolalla *viskoita* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *poisviskoita*.

viskoittu a. 'vihmottu, pirskotettu, vihmomalla puhdistettu' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-101-[HEB-10:22]] me olema **wiscoijut** meidhen Sydemisem
- [A-II-647-[HEB-10:22]] Nin kieukemme henen tygens totisella sydemelle / teudelle vskolla / **wiskoitut** meien sydemisenne / ia pästetyt sijte Pahasta Omastatunosta

Verbin (→) *viskoita* partisippiimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

viskuttelia s. 'kuiskuttelija' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-420-[ROM-1:30]] Pahantauaiset / Coruan **wiskutteliat** / Panetteliat / Jumalan ylencatzoiat / Wekiuallaiset / Coriat Euchkerit / Pahain neuuoin pesät / Wanhembaidens cwlemattomat

Johdos kuiskaamista merkitsevästä verbistä *viskutella*, joka puolestaan on johdos ruotsalaisperäisestä lainaverbistä *viskutaa*. Näistä kumpikaan ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana. Lähtömuoto on muinaisruotsin *hwiska* tai tämän myöhempi edustaja *viska*. Vanhempi laina samasta skandinaavisesta verbistä on *kuiskata*.

► Streng 1915 261; SKES 1978 *viskuttaa*; LÄGLOS 1996 *kuiskata*; SSA 2000 *viskuttaa*; SAOB 2017 *viska*².

visseys → **vissiys**

vissi a. 'varma, tietty, luotettava, luottavainen' | (1544) 96 esiintymää, myös Westh

- [A-I-199-[PS-33:4]] Herran Sana on **wissi** / ia mite hen lupa / sen hen mös kyllle pite.

- [A-I-542] Cussa eij ole wastoinseijsoua wiholinen / eli iocu hekumus / mutta corckein ia **wissin** wapadhus
- [A-II-630] Tehenasti ombi meille ne oikeat ia **wissit** päkiriati wdhes Testamentis olluet.
- [A-III-317-[PS-74:16]] Peiue ia öö sinun ouat / sine rakennat Auringoisen ia Tehdhet **wissin** iooxuns pitemen.
- [A-III-3] se Christilinen Kircko / pyhe Seuracunda temen lapsen edestoottapi / Ja nin wahuain ia **wissein** sanain cansa Jumalan edhese tunnustapi / ette se ombi Perkelelta rijuattu
- [A-II-546-[FIL-1:6]] Sihen mine olen sangen **wissi** / ette se ioca teisse ombi hyuen töön ruenuit / hen mös sen teuttepi Jesusen Christusen peiuen asti.

Laina muinaisruotsin sanasta *vis* tai *viss*, joka merkitsee mm. tunnettua, tiettyä, varmaa ja luotettavaa. Nykyruotsin vastine on *viss*. Sama sana on lainattu myös karjalaan ja viroon.

► Streng 1915 *vissi*; Hellquist 1939 *viss*; SKES 1978 *vissi*; SSA 2000 *vissi*; SAOB 2017 *viss*; NES 2020 *vissi*.

vissimin *adv.* 'varmimmin' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-749] Ne vskottomat / quin Jumaliset kernasti hucuttaisit / ne nijlde **wissimin** hucutetaa

Adjektiivin (→) *vissi* superlatiivimuodon (Agricolalla *wissin*) monikollinen instruktiivi, jota on käytetty adverbina.

vissimäksi *adv.* 'varmemmaksi vakuudeksi' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-40] Ja sihen **wissimexi** culkam täte P. Euangelium quin P. Johannes kirioitta. Jo. 11.

Adjektiivin (→) *vissi* translatiivisijainen komparatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

vissimän *adv.* 'varmemmin' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-566] site rochkiambana mine tulen sinun tyges / iota **wissimen** mine tunnen itzeni cadhotetuxi

Adjektiivin (→) *vissi* instruktiivisijainen komparatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

wissist|ä, -i, wissist *adv.* 'varmasti, luotettavasti, tosiaan' | (1544) 62 esiintymää, myös Westh

- [A-I-34] Toijsinans teme lasku pettä / sen estäuet ne minutit eli aijan rahdut / Sille etteij caicki taita nijn tyyni ia **wissiste** Calendariumista tietttä / ninquin Taiuan iooxun ielkin tapachtupi.

- [A-III-697-[HAB-2:4]] Mutta ios se wipyi / Nin odhota hende / hen tulepi **wissiste** / ia ei wiwy.
- [A-I-832] COscas Isexi cutzut / **wissisti** ombi wscaltaminen / ette hen sinun catzopi / ette sinua wariete / cwle / ia ette hen sinusta murhen pitepi.
- [A-II-51-[MT-11:9]] Taicka mite te lexitte wlgos catzoman? Max Prophetaat? **Wissist** / sanon mine teille / Teme on ialombi quin Propheta

Adjektiivin (⇒) *vissi* perustuva adverbi, joka voi olla elatiivimuoto sellaisenaan tai elatiiviin perustuva adverbijohdos. Loppuheittoinen *vissist* voi edustaa kumpaa tahansa.

vissitty a. 'luotettavaksi vakuutettu, varmistettu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-450-[2SM-23:1]] Neme ouat Daudin sen Isain Poian wimeiset puhet. Se **wissitty** Mies sijte Jacobin Jumalan Messiasest / ia yxi suloinen Israelin Weisaia.

Varmaa merkitsevään adjektiivin (⇒) *vissi* perustuva, partisiipilta näyttävä muoto, jonka välitön kantasana olisi verbi **vissitä* tai **vissittää*. Tällaisia ei Agricolalla kuitenkaan esiinny finiittimuotoisena. Eräistä pohjalaismurteista tunnetaan verbi *vissittää* 'varmistaa, vakuuttaa'. Agricolan *vissitty* on suomennos saksan partisiippi-muodosta *versichert*.

► SKES 1978 *vissi*; SSA 2000 *vissi*.

vissitys s. 'varmuus, vakuus, luotettavuus' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-482] Mutta mös ette me armolisesta nijste eroijtetaijsim / ia rickan teudhelisen ymmerdhyxen Jumallises wijsaudhes / siihen totisen wscon **wissituxes** / Christusen tedhen / lahijataijsime ja teuteteisime
- [A-I-551] Sjtelehin sen **wissituxexi** / sinun luuallas / hen taritzepi Leijuen ja winan
- [A-II-161-[LK-1:4]] Senpäle ettes tundisit nijnen cappaleidhen **wissituxen** / ioista sine neuuottu olet.

Adjektiiviin (⇒) *vissi* perustuva johdos, jonka välitön kantasana näyttäisi olevan verbi *vissittää* 'varmistaa, vakuuttaa', jollainen tunnetaan eräistä pohjalaismurteista (⇒ *vissitty*). Tällaista verbiä ei kuitenkaan esiinny Agricolan kielessä. Agricolan kaikki esiintymät on kirjoitettu takavokaalisiksi, mutta tarkoitettu muoto voi silti olla etuvokaalinen *vissitys*. Kumpaakaan sanaa ei tunneta muusta vanhasta kirja-suomesta. Rinnakkaisjohdoksesta (⇒) *vissiys* on sekä etu- että takavokaalisia kirjoitusasuja.

wissitöin a. 'epävarma, epätietoinen' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-584-[1TIM-6:17]] Keske nijte quin Rickat ouat tesse Mailmas / Ettei he olisi coriasmieles / eike mös panisi Toiuonsa sen **wissittömen** Rickaudhen päle

- [A-II-476-[1KOR-9:26]] Mutta em mine nin iooxe / quin **wissittömen** polen / Ja em mine nin kiluoittele quin Twlda piexeisin
- [A-II-476-[1KOR-9:00]] **Wijssittömen**) Ninquin yxi Kiluan iooxeua / se ioca ohitze iooxe / ei hen Mali ennettä / ia yxi Campalia / ioca huckan Twlehen hackapi.
- [A-II-476-[1KOR-9:00]] he ouat **Wissittömet** quinga he ninen cautta pysyuet ia seisouat Jumalan edesse.

Johdos adjektiivista (→) *vissi*.

vissiys s. 'varmuus' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-746] ette mine minun HERRAN ia wapachtaijan Jesusen Christusen tulemisen peijuen / swrella **wissiudhella** / ia iloijsalla mielelle madhaijsin
- [A-II-563-[1TSS-1:5]] meiden Euangelium ombi teiden tykenen ollut / ei waiuoin sanoissa / waan seke wäes ette Pyhesse Hengesse / ia wahuas **wissiudhes**
- [A-II-639-[HEB-6:11]] Mutta me halama / ette iocainen teiste sen saman ahkerudhen osotais / pitedhen Toiuon **wissiydhen** haman loppun asti.

Johdos adjektiivista (→) *vissi*.

vissyys s. 'varmuus' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-481] Ele salli perkelen / ette hen wahwan wscon edheste / turhan lwlon ylesoiwendaijs / Sen elewen Sanan tedhen / colewaijsen kirian rachtu siselletootaijs / Sen **wissiydhen** tedhen eij saattaijs epeyxen / *hija* / eli walkeudhen tedhen pimeydhen corghottais

Johdos adjektiivista (→) *vissi*. On myös mahdollista, että ainutkertainen *vissyys* on painovirhe, ja tarkoitettu muoto olisi (→) *vissiys*.

visu a. 'visu, valpas, tarkka' | (1544) 4 esiintymää, myös Westh

- [A-I-420] SInun armos / HERRA Jumala / seke meite aijna ennetteken / ette noutkohon / ia alati andakon **wisuna** hywisse töijsse olla
- [A-I-763] En olen sästenyt / lahioijttanut henelle / enge ollut omissa asijoijnsani nopsa ia **wisu**.

Sanalla on vastine ainoastaan karjalassa, ja tämäkin saattaa olla lainaa suomesta. Vatjasta on merkitty muistiin *visiä* 'valpas', jonka on arveltu kuuluvan samaan yhteyteen. Sanan alkuperästä on annettu useita eri selitystä. Yhden mukaan se olisi lainaa skandinaavisten kielten varmaa merkitsevästä sanasta, joka nykyruotsissa on *viss* (→ *vissi*). Toisen selityksen mukaan se olisi johdos lujaa, kovaa, vaikeaa tms. merkitsevästä itämerensuomalaisesta sanasta *visa*. Sitä on hyvin varovasti arveltu

myös slaavilaiseksi lainaksi, jolloin se olisi samaa juurta kuin venäjän *ves'* 'kaikki, koko, kokonaan'. Tämä selitys on kuitenkin sekä semanttisesti että syntaktisesti epäuskottava. Sen sijaan yhdeksi vastineeksi esitetty pohjoissaamen *visot* 'kaikki, kokonaan' on ilmeinen venäläinen laina. Agricolalla *visu* esiintyy myös perusosana yhdysadjektiivissa (→) *ylenvisu*.

► SKES 1978 *visu*; SSA 2000 *visu*; NES 2020 *visu*; Juutinen & Mettovaara 2021 FS Rueter 117; Koivulehto 2023 FS Saarikivi 210–211.

visuimasti *adv.* 'mitä tarkimmin, erittäin tarkasti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-20-[MT-E]] Mutta se sama Hebraican Ramattu wiele tehen peiuen asti Caesarian kiriacammios pideten / ionga Pamphilus Martyr sangen **wisuimasti** cocosi.

Adjektiivin (→) *visu* superlatiivimuodosta johdettu adverbi. Superlatiivilla on tässä korostava, ei varsinaista vertailua ilmaiseva funktio.

visuma|sti, -sta *adv.* 'tarkemmin, tarkimmin' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-522] Laijna quitengi – – ette me – – sinun päwirckaas pyhesse hengesse / ilman ydhengen mwun kijron / ia ennetoxen / caikein wickelimmesta ja **wisumasta** odhottaijsima
- [A-I-589] me rucolema – – ette meisse olis cauatus / wastoinkieumisis kersimus / Lehimeiste wastan rackaus / sinun mielinoutees ielkin / ette me nijte oijkeasa wdhesa Taiualises elemes **wisumasti** tekisime ja teuteijsime
- [A-II-633-[HEB-2:1]] SEnteden pite meiden site **wisumasti** warinottoman nijste iotca meille sanotut ouat / ettei me ioskus poiswodhaisi

Adjektiivin (→) *visu* komparatiivimuotoon perustuva adverbi, joka voi olla joko elatiivimuoto tai elatiiviin perustuva adverbijohdos. Komparatiivilla voi olla myös superlatiivin merkitys. Osassa suomen murteita ei ole morfologista superlatiivia lainkaan.

► Punttila 1985 83.

visu|sti, -sta, -st *adv.* 'visusti, tarkasti, huolellisesti' (1544) 40 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-489] Auta / ette me / aijna walwoijsim / ia henen paha elkiset neuuons caualat aijatoxens / petteweijsset aijwotuxens / ia couckuns / ia moniharaijsset constins / **wisusta** cawattaijsim
- [A-I-86-[MT-2:7]] Silloin cutzuij Herodes sala ne Tieteijsset / ia **wisusti** kyseli heilde / mille aijalla techti ilmestyi
- [A-III-168-[MK-14:44]] Mutta se petteie oli andanut heille ydhen merkin sanodhen / kenenge mine swtannan / se ombi se / ruuetka heneen / Ja **wijsusta** poiswieke.

- [A-I-93] Teme nyt olcon Alcupuhe. ota taij Kiria / ia **wisust** lue.
- [A-II-213-[LK-15:8]] Taica cuca Waimo ombi iolla on kymenen peningite / ios hen yhden heiste cadhotta / Eikö hen ylessytyte Kyntelete / ia lakaise Honecta / ia **wisusta** etzi nincauua quin he sen leute ?
- [A-III-5] Mutta ennen caikia / Pappi kysyken **wisusti** cuca Lapsen Ise onopi *etc.*

Adjektiivista (→) *visu* muodostettu adverb, joka voi olla joko elatiivimuoto tai elatiiviin perustuva adverbijohdos. Loppuheittoiset muodot voivat edustaa kumpaa tahansa. Agricolalla *visusti* esiintyy myös perusosana yhdysadverbissa (→) *ylenvisusti*.

visuus → ylenvisuus, ylevisuus

vitsa s. 'vit

- [A-III-469-[JES-11:1]] NEite HERRA Jumala sanopi / yxi **witza** pite putkactaman Isain cannosta / ia wesan henen Jurestans hedhelmeitzemen.
- [A-III-51] Sille ette yxi hyue Ise toisinans pruca mös **witzan** Lapsens cansa / kosca se rickopi.
- [A-II-358-[AP-16:22]] Ja Canssa cokoniooxi heite watan / ia Esiwalta annoi heiden waatteins rickireuitte / ia keski heite **witzoilla** piestä.
- [A-II-644-[HEB-9:4]] Sille oli se cullainen Pyhensawunastia / ia sen Testamentin Arcu / caikinpaicoin Cullalla yltzewedhetty / iossa oli se Cullainen Emberi / iossa se Taiuallinen Lei
- [A-II-710-[ILM-19:15]] Ja henen Suustans wloskieui caxiterinen Miecka / ette henen sille pite lömen pacanoita / ia henen pite heite Hallitzeman raudaisella **witzalla**.
- [A-I-528] Catzo racas Ise mine olen sinun käsises / sinun oijennuxes **witzan** ala mine itzeni callistan
- [A-III-702-[SEF-E:O]] Sille Jumala ensin yleshäretti se Babylonian Kuningan / ette hen caiki auaralda omistais / raatelis / ia surkiasti häuitteis / ninquin henen Wihans **witza** / ette hen heite iollaki modholla parannoxeen wedhäis.

Sanalla on vastineita kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Sitä on aiemmin arveltu venäläiseksi lainaksi, joskin myös päinvastaista lainasuhdetta on pidetty mahdollisena. Uusimman selityksen mukaan sana on vanha germaaninen laina, jonka varhaiskantagermaaniseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **wiþjā*. Saman sanaperheen edustaja on ruotsin pajua tai pajunvitsaa merkitsevä *vide*. Agricolalla *vit*sa esiintyy myös perusosana yhdyssanaksi luokiteltavissa sanaliitoissa (→) *olka vit*sa, *rauta vit*sa.

► Mikkola 1894 SUST 8 100–102; Plöger 1973 230; Koivulehto Vir. 1979b 290; SSA 2000 *vit*sa; LÄGLOS 2012 *vit*sa; EES 2012 *vit*s; NES 2020 *vit*sa.

uitsata v. 'uitsoa, rangaista' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-281-[PS-38:2]] HERRA äle minua rangaitze sinun wihasas / ia ele **witza** minua sinun hirmusudhesas.
- [A-III-478-R] Domiolla) Ei hirmulisella / wan rangaitze Coctudhella / ia ei ylelisest **witza** / Ninquin ne tuimat CostonAhneet tekeuet.
- [A-III-758-[MAL-1:0]] On yxi Laitossarna Juttain ia heiden Ahneutans vastan / Josta HERRA heite **witzapi**

Johdos substantiivista (⇒) *uitsa*.

uitsaus s. 'uitsoilla piekseminen; kuritus, rangaistus; uitsaus, koettelemus'
(1544) 54 esiintymää, myös Westh

- [A-I-387] sinun pyhes ymberileickamises / weren higtotuxes / **witzauxes** / crunamises / sinun caikein pyhimbein iäsendes pingotuxes / sinun pyhimen kylies auamises / ioilla sine EERRA [!] meite pudhastit / ia meiden synnyt ia pahatteghot poispesit
- [A-I-751] Iseliste **witzautta** kerssimettömet / ilkijeste tiuihit / oma parastans etziueijset / ricosta luchtaijset
- [A-I-714] Me tunnema mös Iselisen **witzauxen** / iolla sine swlajsesta meite rangaijstunna / temen mailman wscaluxesta poiswedhät / ia sen ijancaikisen Elemen rackauten siwallat
- [A-I-812] Wariele meite sinun swrist **witzauxistas** / ruttotaudhista / pokasta / ja muijsta rascaijsta taudheijsta.
- [A-II-701-[ILM-15:1]] JA mine näin toisen Merckin Taiuasa / se oli swri ia ihmellinen. Seitzemen Engelite ioilla oli ne seitzemen wimeiste **witzausta** / Sille ette nijlle ombi teutetty Jumalan Wiha.
- [A-III-700-[HAB-4:5]] Henen eteens keui Pestilentia / ia **Witzaus** vlosmeni / edescuhunga hen meni.

Johdos verbistä (⇒) *uitsata*. Agricolan partitiivimuoto *witzautta* on ainutkertainen poikkeus, normaali muoto on *witzausta*.

uitsoa → **uitsoita**

uitsoita v. 'piestä uitsoilla' (myös kuv.) | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-373] Hama weren wotamisen sachka sine hirmuisesta **witzoittijn** / Ja mös henelde sine colemahan domittihin
- [A-I-140-[JER-14:17]] Sille se Neitzyt minun Canssan Tyter / on hirmulisesta **witzotiu** / Ja surckeasta hosuttu
- [A-I-386] Terue sinekin neure Christusen Caula / meiden edhesten hosuttu / Ja mös pyhin Selke / meidhen tedhen **witzoittu**.
- [A-III-539-[JER-14:17]] Sille se Neitzu minun Canssani Tyter / ombi hirmulisesta **witzoittu** ia surkiasti hosuttu.

Johdos substantiivista (→) *vitsa*. Agricolan *witzotiu* on painovirhe, ja tarkoitettu muoto on *witzoitu*.

vitsoitus s. 'piekseminen' | (1548) 1 esiintymää

- [A-II-651-[HEB-11:36]] Mutamat taas ouat Pilcoia ia **witsoituxet** kersinyet / Ja wiele sijttekin Fangiuxet ia Tornit.

Johdos verbistä (→) *vitsoita*.

vohla s. 'vuohen karitsa, kil' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-215-[LK-15:29]] Catzos / nin monda wootta mine paluelen sinua / ia en ole coskan sinun keskys ylitzekeunyt / ia ett sine ole coskan andanut minulle **Wohlaca**
- [A-III-469-[JES-11:6]] Sudhet pite asuman Lammasten seghas / ia Pardus **wohlan** cansa pite macaman.

Sanalla ei ole vastineita sukukielissä. Se on lainaa balttilaiskielistä. Lähtömuoto on deminutiivijohdos samasta vuohipukkia merkitsevistä sanasta, josta on lainattu (→) *vuohi*. Johdosta edustaa liettuan *oželis* 'nuori urosvuohi'. Agricolalla *vohla* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *metsävohla*.

► Thomsen 1890 205; SKES 1978 *vohla*; Liukkonen 1999 SUST 235 89; SSA 2000 *vohla*; Junttila 2015 96; NES 2020 *vohla*.

voi¹ s. '(maidosta valmistettu) rasva' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-15] Telle kwlla sömen pite lemmin roca / ia toret **woita** swrustamat.
- [A-III-289-[PS-55:22]] Liuckambi quin **Woi** / on heiden Swns
- [A-III-443-[5MS-32:14]] **Woita** Lehmiste / ia Rieska lambaista / ynne caritzadhen rasuan cansa. Ja lihauimmat oinat / ia Caurit lihauain munaskudhen cansa

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä ja etäsukukielissä ugrilaiskieliin asti. Etäsukukielten vastineet eivät välttämättä merkitse karjataloustuotetta, vaan ne voivat viitata rasvaan tai öljyyn yleisemminkin. Sanan alkuperäinen merkitys lie-nee vain 'rasva'. Myös muissa kielikunnissa on samantapaisia sanoja, joiden suhde suomalais-ugrilaisiin kieliin on epäselvä. Suomensukuisten kielten sanaa on arveltu hyvin vanhaksi indoeurooppalaiseksi lainaksi, mutta selitys on merkityksen osalta mutkikas ja se on torjuttu etenkin äännehistoriallisin perustein.

► SKES 1978 *voi*¹; Koivulehto 1999b 217–218; SSA 2000 *voi*¹; EES 2012 *vōi*²; Aikio 2012b FS Janhunen; SUST 264 236; Holopainen 2019a 296; NES 2020 *voi*.

voi² *interj.* 'oi, voi' | (1544) 13 esiintymää

- [A-I-119-[JOEL-1:18]] **Woi**j quinga cariat hookauat / ia Laumat ammuuat / Sille ettej heille ole Laijdhuinda / ia Lambaat hiucachtuat

- [A-II-175-[LK-4:34]] **Woi** / mite sinun ombi meiden cansam JESU Nazarene? Tulicos meite hukuttaman?
- [A-III-404-[PS-120:5]] **Woi** minua / ette mine mwcalainen olen Mesechin seas / teuty minun asua Kedarin Maiain seas.

Huudahdussanalla on vastineita useissa lähisukukielissä sekä saamessa. Samoissa kielissä esiintyy myös interjektion pohjalta muodostettuja verbejä, jotka merkitsevät voivottelemista ja valittamista. Sanavartalo on ilmeisesti äänteellisesti motivoitu, valittavaa ääntä kuvaava muodoste.

► SKES 1978 *voi*²; SSA 2000 *voi*²; NES 2020 *voi*.

voida v. 'voida, kyetä, pystyä, jaksaa' | (1544) 349 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-408] Perca mös sine meiden sisellisen Inhimisen silmet / Ette se ylimeinen Ise machtas meilde nechta / Jonga waijwoin puchtan sydhemen silmet **woijuat** nädhe
- [A-I-738] Jos mine olen sockia / nijn sine **woijt** minun yleswalghaijsta Jos mine olen saijras / sine woijt minun parata.
- [A-II-114-[MK-2:4]] Ja quin eiuet he **woinuet** hende lehestyue canssan tehden / nin he kiskoit honecten caton / ioissa hen oli / ia lepitzencaiwoit caton / ia kieusille alaslaskit wooten / iossa se Ramba macasi.
- [A-III-459-[JES-1:00]] Ei teille ole ychten nin swrta woima / Ei ychten nin hyue töte eli Achkerutta / iotca teite **woiuat** neite Pahoia watan / wariella.
- [A-II-183-[LK-6:48]] Coska sis loodhe tule / nin wirta sen honen päle sysäpi / ia ei **woinut** hende licutta
- [A-III-667-[JON-1:13]] Ja ne Miehet soudhit / ette he Maan iellenssaisit / Mutta euat he **woinuet** / Sille Meri keui wäkeuesti heiden ylitzens.

Verbillä on etymologisia vastineita kaikissa lähisukukielissä. Etäsukukielistä esitetyt vastineet ovat äärimmäisen epävarmoja. Joka tapauksessa sanaa pidetään vanhaan perintösanastoon kuuluvana, koska uskottavaa lainaetymologiaakaan ei tunneta.

► SKES 1978 *voida*; SSA 2000 *voida*; EES 2012 *vöima*; NES 2020 *voida*.

voide s. '(tuoksuva) rasva, öljy' | (1544) 28 esiintymää, myös Westh

- [A-I-413] Sine paijste / ja **woijdhe** olet / sine paras herku olet
- [A-II-98-[MT-26:7]] edheskeui yxi Waimo henen tygens / iolla oli yxi Clasi callist **woidhet** / ia wlgoskasi sen henen Päens päle atrioidhesans.
- [A-III-181-[JH-19:40]] Nin he otit Jesusen rumin / ioca poislaskettu oli / käreit sen puchtasen linauatein / ia sidhoit sen Linoilla **woitein** cansa / ninquin Judasten tapa on haudhata.
- [A-I-733] Parambi on hyue nime canda / quin callimat **woijtehit**.

Johdos verbistä *voittaa*, joka puolestaan on rasvaa merkitsevän (→) *voi*-sananjohdos. *Voittaa* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana, mutta se on vanha johdos, jolla on laajalti vastineita suomen itämurteissa, lähisukukielissä ja saamessa.

► SSA 2000 *voittaa*.

voidella v. 'voidella, rasvata, sivellä (rasvalla, öljyllä tms.); asettaa tehtävään, virkaan tms.'
(myös kuv.) | (1544) 38 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-370] ILLalla HERRA Christus sijtte hautan pandin / Joca meiden tuleuajinen elemisen toijuo ombi / Callilla woiteilla hen **woijdeldin** / ninquin Ramatut sanoit
- [A-I-412] Seitzemen kertainen annos / ja Herran oijkean szormi njn sine woijmas sanalla / mielet ja curckut **woijtelet**.
- [A-II-272-[JH-9:6]] Coska hen temen oli sanonut / sylki hen Maan päle / ia teki loghan syliest / ia **woiteli** loghalla sen Sokian silmet
- [A-III-653-[AM-6:6]] Ja winan Malioista iootta / ia **woitelet** teiten Balsamilla.
- [A-II-174-[LK-4:18]] HERRAN Hengi ombi minun päleni / senteden ette hen **woiteli** minun / ia on lehdettenyt minun sarnaman Euangeliumi waiwaisille

Johdos verbistä *voitaa*, joka puolestaan on rasvaa merkitsevän (→) *voi*-sananjohdos (→ *voide*). *Voitaa* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana.

voidellus, voidelus, voitelus s. '(hengellinen) voitelu, asemaan t. tehtävään asettaminen' (1544) 7 esiintymää, myös Westh

- [A-I-412] Ettes olet lodhuttaija / ia Herran lahijain andaija / pyhe tuli / ledhe / ja rackaus / ia hengellinen **woijdhellus**.
- [A-II-622-[1JH-2:20]] Ja teille ombi se **Woidhellus** henelde ioca pyhe ombi / Ja te tiedette caiki.
- [A-III-27] Ettes olet Lohuttaia / ia Herran Lahian andaia / Pyhe tuli / lähde / ia rackaus / ia Hengellinen **woidhelus**.
- [A-I-732] Sinua mine rucolen / ettes sinun henges **woijtelus** / alati minulda pudhistaijs pahudhen ikeuydhen

Johdos verbistä (→) *voidella*.

voideltu s. 'pyhällä öljyllä voideltu, voitelemalla asemaan t. tehtävään asetettu' (1544) 18 esiintymää

- [A-I-268-[PS-20:7]] Nyt mine tunnen / ette HERRA henen **woijdheltu** as auttapi / Ja cuulepi henen
- [A-III-576-[VLT-4:20]] Se HERRAN **Woidheltu** / ioca meiden turuan oli / ombi Fangittu heiden wercohins
- [A-III-576-R] **Woidheltu** se on / Meiden Kuningan.
- [A-II-247-R] Messias) Christus Grekixi / Messias Ebreexi Ombi Somexi / **Woidheldu**.

Verbin (→) *voidella* passiivinen partisiippi, joka on kiteytynyt nominiksi. Osa esiintymistä on erisnimen tapaisia Kristuksen nimityksiä, mutta sana voi viitata myös maallisiin hallitsijoihin tai muilla tavoilla valittuihin ihmisiin.

voima s. 'voima, fyysinen vahvuus; mahti, valta, kyky; sotavoima' (myös kuv.)
(1543) 350 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-200-[PS-33:16]] Eij Kuningasta auta henen swri sotawäkense / Eijke Sangari wapadheta henen ialolla **woijmallans**.
- [A-O-12-[MT-6:13]] Ja ele iodhatta meite kiusauxen. Mutta päste meite pahasta. Sille ette sinun on waldacunda / ia **woima** / ia cunnia ijancaikisesta ijancaikiseen
- [A-II-479-[1KOR-11:10]] Senteden pite waimon pitemen **Woiman** pänse päle / Engeliten tedhen.
- [A-II-479-R] **Woima**) se on Päälina Nätty / eli Hundu quin tesse cutzutan **woima** / iolla merkiten ette Waimo ombi Miehen hallusa
- [A-I-162-[JUDIT-9:6]] Catzele nyt Assijrian sotawäien pälle / ninkuttas catzoit mwijnen Egiptin sota wäen pälle / cosca he tacanaijoit sinun paluelijoittas / swrella **woijmalla**
- [A-III-602-[DAN-12:42^]] Ja henen pite **woimans** maihin lehettemen / Ja Egipti ei pidhe heneste päsemen.

Sanalla on vastineita useimmissa lähisukukielissä. Se on johdos verbistä (→) *voida*. Agricolalla *voima* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *päävoima*.

voimalinen s. ja a. 'vahva, voimakas, kykenevä; mahdollinen'
(1544) 32 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-121-[2MS-32:11]] HERRA / Mixi sinun wihas iulmastu ylitze sinun Canssas? iongas swrella wäelle / ia **woijmalisella** kädelle Egiptin malda wlgosiohdattit?
- [A-I-245-[LK-1:52]] Ne **woijmaliset** ombi hen cukistanut istumelda / ia corotti ne neuret.
- [A-II-522-[GL-2:8]] ioca Petarin cansa **woimalinen** oli Apostolin wirghasa Ymberileickamisen seas / Se ombi mös minun cansani **woimalinen** ollut Pacanain seas
- [A-II-651-R] Heickoudhesta) Sijne Kersimises ouat he Wekeuemmexi tulluet 2. Corint 12. Minun woiman ombi nisse heikoissa **woimailinen**.
- [A-III-242-[PS-24:8]] Cuca ombi se sama Cunnian Kuningas? Se on se HERRA / wäkeue ia **woimalinen** / Se HERRA woipa Sodhas.
- [A-II-152-[MK-14:36]] ia sanoi / Abba minun Isen / caiki ouat sinun **woimaliset** / poisota minulda teme Calki. Mutta ei quitengan ninquin mine tadhon / waan ninquin sine.

Substantiivista (→) *voima* johdettu adjektiivi, jota voidaan käyttää myös substantiivina. Merkitystä 'mahdollinen' on arveltu virosta lainatuksi. Agricolan *woimailinen* on ilmeisesti painovirhe.

► Hakulinen 1943a 51.

voimalise|sta, -st *adv.* 'voimakkaasti, vahvasti, tehokkaasti' | (1544) 12 esiintymää

- [A-I-268-[PS-20:7]] Nyt mine tunnen / ette HERRA henen woijdheltuas auttapi / Ja cuulepi henen / henen pyheste Taijwastans / Henen oijkea kätens autta **woijmalisesta**.
- [A-I-509] laijna minulle se armo – – ette mine oijkean toijmelisen Christin wscon cautta / iuri nijn **woijmalisesta** iurdhuijsin
- [A-II-40-[MT-7:28]] Ja se tapactui / cosca Jesus lopetti nemet puhet / että canssat hämmestuit henen oppins päle / Sille että hen opetti heite **woimalisest** / ia ei ninquin kirianoppenuuat.
- [A-III-321-[PS-77:16]] Sine lunastit Canssas **woimalisest** / Ne Jacobin ia Josephin Lapset.

Adjektiivin (→) *voimalinen* perustuva elatiivimuotoinen adverbi. Loppuheittoinen muoto voi olla joko elatiivi tai elatiiviin perustuva adverbijohdos.

voimatoin, -ton *a.* 'voimaton, heikko, kykenemätön'

(1544) 13 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-380] Silloin sine kieusille sidhottin caackihin / sine seisoit condattun ia **woijmatoin** / Rooskille ia couille sanoilla silloin sine hosuttin
- [A-III-320-[PS-77:5]] Mine olen nin **woimatoin** / ettei mine puhua woi.
- [A-I-532] hen on **woijmaton** teuttemehen nijte / iotca hen kijnitte / Eijke hen nyt teudhen totudhen walkeutta nautitze / eijke henen halunsa teruehytte
- [A-II-491-R] Se Coolema) se on / Colema masa maca ia ombi **woimatoin**. Mutta Eleme se päle maca ia sanopi / Hei sine woiitettu Cussas nyt olet Colema.

Johdos substantiivista (→) *voima*.

voimattomuus *s.* 'voimattomuus, heikkous, kykenemättömyys' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-451-[ROM-15:1]] MUtta meiden tule iotca Wekeuet olema / ninen Heickoin **Woimattomwtta** canda / ia ei itzemme keluata.

Johdos adjektiivista (→) *voimaton*. Rinnalla esiintyy myös (→) *voimattuus*.

voimattuus *s.* 'voimattomuus, heikkous, kykenemättömyys' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-466] Eijke sinun hywuydhes nijhinge tytynyt / mutta ettes tiesit meiden lihan **woijmattudhen** / sillewelille sine wirghotat alati meiden wäet sinun henges lohutoxella
- [A-I-522] Mwta caiki meiden heickous ia tyhijus sinun Jumaliseen wäkewuytehes / meiden **woijmattudhen** Taiualisexi wäexi
- [A-I-527] Kersimiselle hen litistettekeen / **woijmattuella** / senpälle / ette hen taas sinun cansas / sijne wdhen walkeuxen coijtossa / ylesnousisi

Substantiivin (→) *voima* abessiivimuodosta (*voimatta*) johdettu ominaisuuden-nimi. Rinnalla esiintyy samassa merkityksessä (→) *voimattomuus*. Johdostyyppi on itäsuomalainen.

► Ojansuu 1909a 105–106.

voiminen s. 'voiminen, kykeneminen, pystyminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-294-[PS-60:0]] Ja tesse hen todista / ettei ne ole Inhimisten **woimisist** / waan Jumalan Lahiat.

Johdos verbistä (→) *voida*.

vointo → **vähävointo**

voipa s. ja a. 'kykenevä, mahtava' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-242-[PS-24:8]] Cuca ombi se sama Cunnian Kuningas? Se on se HERRA / wäkeue ia woimalinen / Se HERRA **woipa** Sodhas.
- [A-III-653-[AM-6:13]] Ja turuat iuri turhan asian päle / ia sanotta. Eikö me kylle **woipat** ia wäkeuet ole?
- [A-III-685-[MIK-7:16]] Ette ne Pacanat näkisit / ia caiki heiden **Woipans** häpieisit / ia panisit kädhens heiden suuns päle / ia heiden Coruians kijnitukisisit.

Verbin (→) *voida* vahva-asteinen partisiippimuoto, jota on käytetty nominina. Nykykielen tavanomainen rinnakkaismuoto on *voiva*, mutta *voipa* on säilynyt sanonnoissa ja kompleksisten sanojen osana, esim. *hyvinvoipa*, *kaikkivoipa*.

voipia a. 'mahtava' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-726-[HGG-2:23]] ia tadhon ne Waldakundain Stolit alascukista / ia ninen Pacanain **woipiat** Waldakunnat cadhotta.

Johdos verbin (→) *voida* partisiippimuodosta *voipa*. Erikoinen johdostyyppi tunnetaan suomesta vain Agricolan kielestä (→ *uipia*, *ylitsekäypiä*), mutta vastaavia johdoksia on kirjattu viron saarimurteista.

► Ojansuu 1918 118; Mägiste 1935 53–54.

voitelus → **voidellus**

voitettamatoin a. 'voittamaton' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-730] Mine rucolen / ette sine **woijtettamatoin** ialopeura Judan sughusta sinun sotijalles wäkwuytte liseijsit wastoin sen kilijuuan Jalopeuran / ioca aijna ymberipiritte etzijen kete hen ylessöijs

Verbin (→) *voittaa* passiivivartalosta *voitettaa* 'tulla voitetuksi' muodostettu kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

voitettu s. ja a. 'voitettu, jonkin/jonkin valtaan joutunut, kukistettu' (1548) 5 esiintymää

- [A-I-786] Auita meite / etteij me kiusauxisa **woijtetuna** mahanlangeisi / mutta ette me alati woijttaisima / ia sydhemelisen ilon cansa ylesnouisim
- [A-I-828] Etteij me tyhmydhesta / ijrtaudhesta / swttumisesta / ia tymsimisesta **woijtetudh** / lwlisi meildenne eijmiteke pwtuuau
- [A-II-491-R] Se Coolema) se on / Colema masa maca ia ombi woimatoim. Mutta Eleme se päle maca ia sanopi / Hei sine **woitettu** Cussas nyt olet Colema *etc.*

Verbin (→) *voittaa* passiivinen partisiippi, jota on käytetty nominina. Sama muoto esiintyy myös taivutusparadigman osana.

voitonlaulu s. 'voittolaulu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-277-[PS-47:0]] On yxi Kijtoswirsi / **Woitonlaulu** ia yxi Ennustos Messiasen Waldakunnan asettamisest / seke Juttain ette Pacanain seas

Substantiiveista (→) *voitto* ja (→) *laulu* muodostettu yhdyssana. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *voitonveisu*.

voitonveisu s. 'voittolaulu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-202-[PS-E:0]] Nin monicadhat Psalmit ouat *Epinitia et Triumph* / se on / Juhlan ia **Woitonweisut**.

Substantiiveista (→) *voitto* ja (→) *veisu* muodostettu yhdyssana. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *voitonlaulu*.

voittaa v. 'voittaa, kukistaa, alistaa, saada valtaansa; ansaita, päästä voitolle' (1543/1559) 94 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-254] Terweydhén Rautalacki. Ja wanhurscaudhen pantzari. **Woitta** pirun noolet caicki. Ja mwdh mös henen coijranparit.
- [A-I-370] Olcon henen colemans aijna minun muistosan / Ette ninquin hen kiluotteli coleman cansa Ja sen surmasi ia **woitti** / hen mös meiden andakan **woitta** saadha coollesam
- [A-O-20] Sinun pyhe Engelis olcon minun cansan / ia elken coskan minusta lopucan / ettei se paha wihamies perchele / miteken minusta **woittaisi** Amen.
- [A-II-95-[MT-25:16]] Nin poiskeui se / ioca Wijsi Leiwisket oli ottanut / ia caupitzi ninen cautta / ia **woitti** toiset wijsi Leiuiske.
- [A-III-17] IIII. Caxi iulki Kihla / se edhelinen **woittapi** / ia se toinen tacaperin aietan.

Verbillä on tarkkoja vastineita useissa lähisukukielissä. Se on johdos yleisitämeren-suomalaisesta verbistä (→) *voida*. Agricolalla *voittaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→) *jällensvoittaa*, *ylitsenvoittaa*, *ylitsevoittaa*.

► SKES 1978 *voida*; SSA 2000 *voida*; NES 2020 *voida*.

voittaja s. 'voittaja, joka voittaa' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-251-[ILM-15:0]] Kitossana pedhon **voittailda**
- [A-II-673-[ILM-2:7]] Jolla Corua ombi / hen cwlcan / mite Hengi sanopi Seuracunnille. **Woittaialle** mine annan södhä sijte Elemen Puusta ioca keskelle Jumalan Paradisis ombi.

Johdos verbistä (→) *voittaa*. Agricolalla *voittaja* esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (→) *ylitsevoittaja*.

voittaja joukko s. 'voittajien joukko' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-544] Jossa ne edhescatzouaijsten Prophetain parui onopi / Jossa se domaritten Apostoleidhen lucu ombi / Jossa epelukuset Martijrijen **woijttaija iaucko** ombi

Substantiiveista (→) *voittaja* ja (→) *joukko* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on luokiteltava luontaiseksi yhdyssanaksi. Agricolan *iaucko* on ilmeinen painovirhe.

► Toropainen 2017 51.

voittamaton a. 'voittamaton' | (1544) 4 esiintymää, myös Westh

- [A-I-106] O HERRA / anna meille sinun päälles wahwa wscō / toijmelinen Toijwo / Jumalan ia Lähimeisen alinomajnen ia palawa Rackaus / **woijttamattoman** kersimisen / Caikinaisten hengen lahijain / ia wlconaisten cunniallisten Tapain canssa.
- [A-III-474-R] he ouat wahuat ia **woittamattomat** Heluetin portia wstan / Christusen cautta.

Verbin (→) *voittaa* kielteinen partisiippi, joka on kiteytynyt adjektiiviksi. Agricolalla *voittamaton* esiintyy myös perusosana yhdysadjektiivissa (→) *ylitsevoittamaton*.

voittaminen s. 'voitto' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-415-[PS-135:0]] Waan syy tesse mainitan / nimitein / seke ychteitzet ette erinomaiset Ihmet ia hyuetteghot / quin Jumala Jacobin Honella / Waldakunnalle ia Pappiudhelle vsein ia monikerdaisest osottanut on / Egiptin päästemisest / Monein Kuningain **woittamisest** / Canaan Maan vlosiacamisest.

Johdos verbistä (→) *voittaa*.

voitto s. 'voitto, voittaminen, voittoisa saavutus; tuotto, hyöty'
(1544) 87 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-164-[JUDIT-9:16]] Sille sine Herra / taidhat anda **woijton** ilman swretta wäete / ja eij ole sinulle miennoudhe Orichen wäkeydhes
- [A-III-212-[PS-E:0]] Turisas / annoi **Woiton** Sodhast / Cratti / murhen piti Tauarast.
- [A-I-408] Apostolit sine saatoit / Christusen **woijtto** wijemen ymberi caiken mailman
- [A-II-366-[AP-19:24]] Sille ette yxi nimelde Demetrius oli sielle Hopiaseppe / ioca teki Dianalle Hopiaisia Templite / iosta nijlle oli swri **woitto** iotca site käsiwirca pidhit
- [A-II-50-[MT-10:00]] Nin ei miteken teidhen pidhe heilde ottaman / että te mös ialgoistan ia kengisten tomun poispudhistat / Että he mahdaisit ymmertä / ettei te etzi teidhen **woiton** ielkin / waan heidhen Autudhensa ielkijn.

Johdos verbistä (→) *voittaa*.

voogata v. 'uskaltaa, panna alttiiksi' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-7-[UT-E]] Cussa tosin Usko on / ei hen taida mwtoin pite quin osotta henens / ia wlospukata hyuein Töiden lepitze / ia tunnusta ia opetta sencaltaisen Euangeliumin muinen Inhimisten edhes / ia henges **wogha** sen edheste
- [A-II-141-[MK-10:00]] ioca vsko henen tule wastoinkieumist ia wiha kerssie / ia caiki cappalet sen päle **wogaman** / Ja quitengi on henelle kyllä / cunna hen tule

Lainaa muinaisruotsin verbistä *vogha* 'uskaltaa, panna peliin'. Nykyruotsin vastine on *våga*.

► SKES 1978 *vuovata*; SSA 2000 *vuovata*; SAOB 2019 *våga*.

vuodattaa v. 'valuttaa, vuodattaa, panna vuotamaan, antaa vuotaa' (myös kuv.)
(1544) 25 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-132-[NEH-9:15]] Ja annoit heille Taijuahast leijuen / cosca he isoijsit / ia weden **wodhatit** calliosta / cosca he ianosit
- [A-I-288-[PS-79:3]] He ouat weren **wodhattanet** / ninquin wedhen Jerusalemin ymberille / ia eij kengen haudhannut.
- [A-II-494] Sijnä Ensimeises Lehetuskirias Pyhe Pauali on hartahasti nuhdellut nijte Corintherite monesta asiasta / ia wäkeuete Wina on **wodhattanut** heiden Haauoins / ia peletti heidhet. Senteden hen nyt heite kijtte tesse Lehetuskiriasa / ia **wodhatta** mös Öliö heiden Haauoinsa
- [A-I-138-[JER-13:17]] Mutta elleij te meite cuulla tachtu nijn pite sis minun sijelun sala idkemen ylitze sencaltaijsen ylpeydhen / Minun silmen pite kynelet **wodhattaman** / ette Herran lauma kijniotettan

- [A-III-24] O Abrahamin Jumala / Isaachin Jumala ia Jacobin Jumala / **wodhata** sinun Pyhe Henges / neinen sinun palueliais sydhemihin

Johdos verbistä (→) *vuotaa*. Rinnalla esiintyy yhdysverbi (→) *ulosvuodattaa*. Lisäksi Agricolalla vuodattaa esiintyy perusosana yhdysverbeissä (→) *alasvuodattaa*, *sisäl(le)vuodattaa*, *ylitsevuodattaa*.

vuodattaminen 'vuodattaminen, valuttaminen' (kuv.) | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-397] awa meiden Ensinoppiwaisten Sydhemein corwat / sinun Laupiudhes Owen / teudhen wscon / ja rackaudhen siselle **wodhattamisen** cautta

Johdos verbistä (→) *vuodattaa*. Sanaliitto *sisälle vuodattaminen* on myös mahdollista tulkita luontaiseksi yhdyssanaksi tai verbin (→) *sisällevuodattaa* johdokseksi.

vuodat|us, -os s. 'vuodattaminen, vuodatus' (myös kuv.)
(1544) 7 esiintymää, myös Westh

- [A-I-598] O HERRA Jumala / anna pyhen hengen siselle **wodhatuxen** / meiden sydhemet pudhista / ja henen sywimen Castens wiskamisella torehuttakan
- [A-I-812] Wariele meite Sodhista / ia weren **wodhatoxista**.
- [A-II-645-[HEB-9:22]] caiki lehes Lain ielkin Weren cansa pudhistetan / ia paitzi Weren **wodhatust** / ei tapadhu ycten Andexiandamust.
- [A-III-85] hen meite wapautti Isen Jumalan wihasta / Synniste / ia heluetist / henen Rumins wffrilla / ia werens **wodhatuxilla**.

Johdos verbistä (→) *vuodattaa*. Agricolalla *vuodatus* esiintyy myös perusosana yhdys-sanassa (→) *ulosvuodatus*.

vuode, vuote s. 'vuode, makuusija' (myös kuv.) | (1543/1559) 38 esiintymää

- [A-O-19] Homenelta coscas **wodehesta** ylesnouse / ensin siugna sinuas pyhen ristin merkillle
- [A-I-717] Nijn me nyt leudheme temen kieuhen Inhimisen / henen saijraudhens tedhen **woteisa** makauan / ja sinun witzaudhes hirmusutta kerssiuen
- [A-II-178-[LK-5:19]] ylesastuit he Caton päle / ia Caton lepitze alaslaskit henen **Woteinens** keskelle JESUsen eten.
- [A-III-298-[PS-63:7]] Coska mine **Wooteseni** lasken / nin mine muistan sinun päles
- [A-III-647-[AM-3:12]] ninikenens pite Israelin Lapset vlostemmatuxi tuleman / iotca Samarias asuuat / ia piteuet Culmas ydhen **Wooten** / ia Damascos ydhen Sengyn.
- [A-III-647-R] **Wooten** **Woote** ia Sengy cutzutan Kirco ia Altari / – – Joissa he Horutta / se on / Epeiualutta / prucasit

Sanalla on etymologisia vastineita virossa ja liivissä. Perinteisen käsityksen mukaan se on johdos balttilaisperäisestä lainasanasta *vuota*, jota lainanantajataholla edustavat liettuan *óda* ja latvian *āda*. *Vuota* ei esiinny Agricolan teksteissä. Se mainitaan Ljungo Tuomaanpojan lainsuomennoksessa vuonna 1609. Eläinten nahoista on ennen valmistettu makuuvaatteita. Toisen selityslinjan mukaan *vuode* saattaisi liittyä johdoksena kantauralilaiseen verbivartaloon, jota edustaa esim. saamen verbi *oadđit* 'nukkua' etäsukukielisine vastineineen. Tällä ei ole verbivastineita itämeren-suomessa. Myös muunlaisia uralilaisia etymologointimahdollisuuksia on esitetty. Agricolalla *vuode* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *salavuode*, *tautivuode*.

► SKES 1978 *vuode*; Jussila 1998 *vuota*; SSA 2000 *vuode*; EES 2012 *voodi*; Junttila 2015 90; NES 2020 *vuod*; UED 2020 **ađo*; Etymologiadata 2022 *vuode*.

vuodenaika s. 'määrävuosi' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-527-[GL-4:10]] Te waarinotat Peiuest ia Cwcaudest / ia Juhlast ia **wodhenaijasta**

Substantiiveista (→) *vuosi* ja (→) *aika* muodostettu yhdyssana.

vuodenkasvo s. 'vuotuinen kasvu' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-721-[HGG-E:0]] Senteden he mös waiuatin hallawoosil / Elostia / Winast / Jyuiust ia caikinaiust Hedelmist ia **Vodencaszuoist**.

Substantiiveista (→) *vuosi* ja (→) *kasvu*, *kasvo* muodostettu yhdyssana.

vuohi s. 'vuohi (*Capra*)' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-23] Telle kwlla sopi södhe (ma Isaach läkeri) **wohen** ia lammasten reska leijuen cansa swrustamata
- [A-II-96-[MT-25:32]] Ja hen eroittapi heidhet / toiset toisistans / ninquin Paimen eroitta Lambat **Wohista**
- [A-II-651-[HEB-11:37]] He ouat ymberinswaelluet Lammasten ia **wocten** Nahgoisa.

Sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on vanha balttilainen laina, jota lainanantajataholla edustaa liettuan *ožys* 'vuohipukki'. Agricolalla *vuohi* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *metsävuohi*, *villivuohi*.

► Thomsen 1869 58; SKES 1978 *vuohi*; SSA 2000 *vuohi*; Junttila 2015 90.

vuoksi *adpos.* 'vuoksi, tähden, takia, puolesta' | (1548) 11 esiintymää, myös Westh

- [A-III-321-[PS-77:10]] Ongo sis Jumala vnoctanut Armolinen olla? ia kijnnisulkenut henen Laupiudhens / wihansa **woxi**?
- [A-III-409-R] Huckan te töteteet / ia Waiuallan tadotta caiki toimitta. Sen **uoxi** ette nekin Lapset / ioita warden te pydet ia cocotte / euet ole teiden wallassan

- [A-II-299-[JH-18:36]] Jos minun Waldakundan olis teste mailmast / nin minun Palueliani tosin sen **wooxi** sotisit etten mine Juttaille ylenannetaisi.

Adpositioksi kiteytynyt translatiivimuoto vanhaan perintösanastoon kuuluvasta substantiivista *vu*o 'virta', joka ei esiinny Agricolan kielessä itsenäisenä sanana mutta esiintyy Agricolan aikaisessa Uppsalan käsikirjassa. Muoto on vakiintunut postpositioksi vasta suomen kielen erilliskehityksen aikana. Sen merkitys on ilmeisesti muuttunut siten, että *vuoksi* on aluksi tarkoittanut sananmukaisesti 'uomaksi, virtaamiseksi, virtaamisen helpottamiseksi' ja tästä on syntynyt nykyinen abstrakti tarkoituksen merkitys. Postposition täydennys on aina genetiivissä. Agricolalla *vuoksi* esiintyy myös perusosana yhdysadverbissa (→) *senvuoksi*.

► SKES 1978 *vu*o, *vuoksi*; SSA 2000 *vu*o, *vuoksi*; NES 2020 *vu*o, *vuoksi*.

vuoleskella v. 'kirota, tuomita' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-616-[HOS-6:5]] Senteden Mine heite **woleskelin** Prophetain cautta / ia coletan heite lepitze minun Suuni Sanain / ette sinun Jumalas Sanat pidheis ilmaundeman.

Verbistä *vuolla* muodostettu frekventatiivijohdos, joka on käännös Lutherin verbistä *hofeln*. Luther on selittänyt vertauskuullisen merkityksen reunahuomautuksessa: "*Hofele*) Das ist, Jch verdamne jren Gottesdienst." Agricola ei kuitenkaan ole ottanut selitystä omaan käännökseensä. Veistämistä merkitsevällä verbillä *vuolla* on etymologisia vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä, ja se katsotaan kuuluvaksi vanhaan perintösanastoon. Se ei esiinny Agricolan kielessä itsenäisenä verbinä.

► SKES 1978 *vuolla*; SSA 2000 *vuolla*; EES 2012 *voolima*; NES 2020 *vuolla*.

vuolle s. 'vuolle, voimakkaasti virtaava kohta' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-389-R] Sirtes / ouat Meren **woldeit** seiket / Carit / eli Cardhat weden tasalla.

Johdos virtaa merkitsevästä substantiivista *vu*o (→ *vuoksi*), joka ei esiinny Agricolan kielessä itsenäisenä sanana mutta tunnetaan samanaikaisista käsikirjoituksista. *Vuolle* tunnetaan melko yleisesti länsimurteissa, mm. Kymenlaaksossa.

► SKES 1978 *vu*o; SSA 2000 *vu*o; NES 2020 *vu*o.

vuoltukivi s. 'hakattu kivenlohkare' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-572-[VLT-3:9]] Hen on minun Tieni kijnimwranut **wooltuinkiecin** cansa / ia minun Polcuni sulkenut.

Vuolla-verbin (→ *vuoleskella*) partisiipista ja substantiivista (→) *kivi* muodostettu yhdyssana.

vuori s. 'korkea mäki, vuori' | (1544) 268 esiintymää, myös Westh

- [A-I-88-[MT-5:1]] Cosca hen nyt näki Canssan / ylesastuij hen **worelle** / ia quin hen oli istunut / edheskeuit henen Opetuslapsens henen tygens
- [A-II-314-[AP-1:12]] Nin he palasit Jerusalemin **Woorelda** / ioca cutzutan Olio meki / ia taambana on Jerusalemist ydhen Lepopeiuekunnan matka.
- [A-III-483-[JES-40:4]] Caiki Laxot pite ylescorghotettaman / ia caiki **Woret** ia Cuckulat pite alettaman.

Sanalla on vastineita permiläis- ja ugrilaiskielissä. Se kuuluu ikivanhaan perintö-sanastoon. Sanaa on arveltu kantaindoiranilaiseksi lainaksi, mutta tämä selitys on torjuttu sekä äännehistoriallisten että alkumuodon rekonstruointiin liittyvien ongelmien takia. Agricolalla *vuori* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *vajehtos-vuori*, *öljovuori*.

► SKES 1978 *vuori*; Koivulehto 1999b 218; SSA 2000 *vuori*; Aikio 2012b SUST 264 233–234; Holopainen 2019a 297–298; NES 2020 *vuori*.

vuoritoin adv. 'vuorotellen' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-715] Helten / Sateen / Kyluön ia mwdh / Peiuen / öön / Auringon / Tehdet ia Cwdh / Lemmin / ia Wilun / **woritoin** / quin HERRA cungi sätenyt on.

Agricolan omassa runossa esiintyvä ainutkertainen adverb, joka kontekstin perusteella on yhdistettävissä (→) *vuoro*-sanaan. Sanassa on ilmeinen painovirhe (po. *vuorottain?*). Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy adverb (→) *vuorottain*.

vuoro¹ s. 'vuoro, säännöllisesti toistuva tapahtuma, työrupeama tms.; työvuoro, osasto' (1544) 6 esiintymää

- [A-I-546] O colminainen ja yxineinen Jumala / O caikiwaldias Jumala / ionga tykene eij ole ychten mwttelusta / eijke waijhetoxen **wooro**
- [A-II-162-[LK-1:8]] Ja se tapachtui / coska hen **worollans** Papin wircka piti JUmalan edes / Pappiuden tauan ielkin
- [A-II-345-R] Houin parui iagettin neliexi osaxi / ette cukin osa piti neliexen öete walwoman **worons**
- [A-II-161-[LK-1:5]] OLi Herodesen Judean Kuningan aicana yxi Pappi / Zacharias nimelde / Abian **worosta** / ia henen Emendens Aaronin Tytttereist / ia henen nimens Elizabeth.

Sanalla on vastineita useissa lähisukukielissä. Sen alkuperä on kiistanalainen. Sille on esitetty kaksikin skandinaavista lainaetymologiaa, mutta näissä on sekä äänteellisiä että semanttisia ongelmia, minkä lisäksi sanan laaja levikki itämerensuomessa viittaa vanhempaan lainautumiseen. Enemmän kannatusta on balttilaisella lainaetymologialla, jonka mukaan sana olisi samaa juurta kuin liettuan *vora* 'jono, rivi'.

Sanan monikollinen instruktiivimuoto (→) *vuoroin* on kiteytynyt itsenäiseksi adverbiksi.

► Naert Vir. 1949 76–77; SKES 1978 *vuoro*; SSA 2000 *vuoro*; EES 2012 *voor*³; Junttila 2015 90; NES 2020 *vuoro*.

vuoro² s. 'vuokra, tullimaksu' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-144-[MK-12:1]] Yxi Inhiminen istutti Winatarhan / ia pani Aidhan sen ymberins / ia caiwoi Wina Copan / Rakensi Tornin / ia pani sen **wordille** Winatarhamiehille / ia hen matkusti muille maille.
- [A-II-448-[ROM-13:7]] Nin andacat nyt iocaitzelle mite te welgholiset oletta / Ninen Wero / ioille wero tule. Nijlle **wordo** / ioille **wordo** tule.

Vuokraa merkitsevä *vuoro* on *vuokra*-sanon murrevariantti, joka tunnetaan paikoin Satakunnan, Hämeen, Pohjanmaan ja Pohjois-Karjalan murteista. Nykyasuinen *vuokra* ei esiinny Agricolan teoksissa. Sana on joko vanha germaaninen tai nuorempi skandinaavinen tai alaksalainen laina. Sanan kantagermaaniseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **wōkra*-, josta on kehittynyt mm. alaksan *wōker* 'maanvuokra' ja nykyruotsin *ocker* 'koronkiskonta'.

► SKES 1978 *vuokra*; SSA 2000 *vuokra*; Bentlin 2008a 207–208; LÄGLOS 2012 *vuokra*; NES 2020 *vuokra*.

vuoroin *adv.* 'vuorotellen, kukin vuorollaan, vuorostaan' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-219-[PS-147:7]] **Woroin** laulacat HERRALLEN kijtoxella / weisatcat meiden HERRALLE Candelehella.
- [A-III-211] Nin caxi ia caxi Wersuns **woroin** / lukecan Papit / quin on Chorin Tapa ollut / ia oleman pite
- [A-III-46] Toisinans quin tila ia aica andapi / machta kylle **wooroin** / nemet seuraat Textit / Ramatuista / entiselle Taualla / prucata / Hautamises.
- [A-II-68-[MT-16:18]] Mutta mine **woroin** sanon sinulle / että sine olet Petari / ia temen callion päle tahdon mine rakeda minun Seurakundani
- [A-III-642-[AM-1:0]] On Ennustos wastan / Juttain Lehinaburita / sen Kuningan Siraast / Palestinan / Tyrin / Edom / Ammon ia Moab / iotca armottamast Jumalan Canssa waiuasit / Jotca samalmoto piti mōs Jumalalda taas **woroin** waiuattaman armattomast.

Substantiivin (→) *vuoro*¹ monikollinen instruktiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

vuorottain *adv.* 'vuorotellen, kukin omalla vuorollaan' | (1548) 2 esiintymää

- [A-III-338-[PS-87:7]] Ja ne Weisaiat ninquin Tantzis / pite caiki **worottain** sinussa weisaman.

Substantiivista (→) *vuoro*¹ johdettu adverbi.

vuosi s. 'vuosi, kalenterivuosi t. vastaava ajanjakso, elin- t. toimivuosi, merkkivuosi'
(1544) 114 esiintymää, myös Westh

- [A-I-69] Colme C. Yxi Lx. V. nijn monda päiue **wodhes** cwlu.
- [A-III-363-[PS-104:19]] Sine teet Cuun **wootta** iacaman / Ja se Auringo tietehenen Laskons.
- [A-I-402] O HERRA / ISE caikiwaldias Jumala / ioca meite **wosi wodhelda** / meiden Herran ylesnousemisen iuhlalla / ilahutat
- [A-II-160-[LK-E]] [Luukas] Haudhattin Constantinopolis / iohonga Caupungijn / henen Luuns / pyhen Andreasen Apostolin lwdhen cansa / wietin Acaia / Cadhelkymmenelle Keisarin Constantinusen **wodhella**.
- [A-II-160] Apostolein Teco / iossa mainitan nijste menoista iotca tapachtuit hamannihin cahcten aijastaican / quin Pauuli Romis oli / se on hama nelienden Neronin **wooten**
- [A-II-174-[LK-4:19]] ilmoittaman Fangeille lunastusta / Ja Sokeillen näghön / Ja nijlle hosutuille ette heiden pite wapadhet oleman / Ja ette minun pite iulghistaman HERRAN **Wodhen**.

Sanalla on etymologisia vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Sille on esitetty kantaindoiranilaista lainaetymologiaa, mutta tämä selitys on torjuttu äännehistoriallisin perustein. Agricolalla *vuosi* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *hallavuosi*, *jokavuosi*, *karkasvuosi*, *nälkävuosi*.

► SKES 1978 *vuosi*; Koivulehto 1999b 218–219; SSA 2000 *vuosi*; EES 2012 *voos*; Aikio 2012b SUST 264 233–234; Holopainen 2019a 101; NES 2020 *vuosi*.

vuosikasvu → vuodenkasvo, vuosikasvo

vuosikausi s. 'vuoden mittainen ajanjakso, vuosi, elinvuosi, kirkkovuosi'
(1544) 6 esiintymää

- [A-I-677] Sille ette **wosicaudhet** / aijat / ja cucaudhet / peiue ja öö / eij waan sinun cauttas ole loodhut / mutta mös alati hallitan
- [A-I-302-[PS-102:25]] Sinun **woosicaudhes** ouat ijancaikiset
- [A-I-871] Collecte taicka Julki Rucouxet / iotca **wosicaunna** Christikunnas / luetan.

Substantiiveista (→) *vuosi* ja *kausi* muodostettu yhdyssana. Ajanjaksoa merkitsevällä *kausi*-sanalla on vastineita eräissä lähisukukielissä ja saamessa, mutta sen etäisempi alkuperä on tuntematon. Sana ja sen sukukieliset vastineet esiintyvät useimmiten tiettyihin taivutusmuotoihin kiteytyneiden adverbien tai adpositioiden kantoina tai muiden sanojen rakenneosina (→ *kautta*, *kuukausi*). Suomen kirjakeleissä *kausi* on tullut itsenäisenä sanana käyttöön vasta 1700-luvulla.

► SKES 1955 *kausi*; Hakulinen 1979 470; SSA 1992 *kausi*; EES 2012 *kaudu*; NES 2020 *kausi*.

vuosikunnainen *a.* 'vuoden vanha' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-682-[MIK-6:6]] Mille minun pite HERRA lepyttemen? Wai pään callistoxella sen corkian Jumalan eteen? Pitekö minun hende lepyttemen Poltwffrilla ia **wosicunnaisilla** Wasicoilla?

Substantiivista (→) *vuosi* ja substantiivin *kunta* (→ *valtakunta*) adjektiivijohdoksesta muodostettu yhdysadjektiivi. Johdoksen kantasanalta näyttävä (→) *vuosi-kunta* esiintyy kyllä Agricolan kielessä, mutta eri merkityksessä.

vuosikunta *s.* 'vuotuinen juhla' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-627-[HOS-12:9-10]] Mutta mine olen sinun Jumalas hamast Egyptin maasta / ioca sinua wile andapi Maioissa asua / ninquin mös **Wosicunnais** totuttijn Prophetille puhumahan

Substantiiveista (→) *vuosi* ja *kunta* muodostettu yhdyssana, joka on käänös Luthe-
rin termistä *Jarzeit*. *Kunta* (→ *valtakunta*) ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana.

vuosittain *adv.* 'joka vuosi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-374-[PS-107:37]] Ja Pellot kylueisit / ia Winatarhoia istutaisit /
Ja **woosittain** Hedhelmen saisit.

Substantiivista (→) *vuosi* johdettu adverb.

vuoskasvo *s.* 'vuoden kasvu' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-137-[NEH-9:37]] Ja sen **wooskaswo** eännepi [po. enänepi] Kuningaijllen /
iotcas meiden pällen panit / meiden syndien tehden

Substantiiveista (→) *vuosi* ja (→) *kasvo*, *kasvu* muodostettu yhdyssana. Rinnalla esiin-
tyy genetiivialkuinen (→) *vuodenkasvo*.

vuotaa *v.* 'vuotaa, valua, virrata' (myös kuv.)
(1544) 31 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-140-[JER-14:17]] Minun Silmeni / **wootauat** kynelite / öölle in peiuelle /
Ja eij lacka
- [A-I-207-[PS-104:10]] Sine puhaiset Lächtet laxoisa / nijn ette wedhet Mäkein
wäliše **wootauat**.
- [A-II-234-[LK-22:44]] hen Coleman cansa soti / ia rucoli hartaman. Ja oli henen
Hikins / ninquin Werenpissarat / iotca mahan **woosit**.
- [A-III-523-[JES-64:1]] Joskas Taiuahat halcaisist ia alasastuisit / Ette Wooret
sinun edeses **wootaisit** / ninquin palaua Wesi wäkeuelle Tulella poiskehupi.

- [A-I-709] CAikiwaldias Jumala – – ioca Salomonin suun lepitze puhuit / Sen leutenen ydhen ialon tauaran / ioca hyuen waijmon leute / ia ette henelle on Herralda ilo ja remu **wootaua**

Johdos vanhaan perintösanastoon kuuluvasta substantiivista *vu*o, joka ei esiinny Agricolan kielessä (→ *vuoksi*). *Vuotaa*-verbi on vanha johdos siitä päätellen, että se esiintyy kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Agricolalla *vuotaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbeissä (→ *alasvuotaa*, *edesvuotaa*, *jällensvuotaa*, *poisvuotaa*, *ul(g)osvuotaa*, *ylitsevuotaa*).

► SKES 1978 *vu*o; SSA 2000 *vuotaa*; NES 2020 *vuotaa*.

vuotaminen *s.* vuotaminen, 'valuminen, virtaaminen' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-373] Hama weren **wotamisen** sachka sine hirmuisesta witzoittijn
- [A-I-472] Joca mös henen calliman weren **wootamisens** cansa / nijn tyrihiste sijte ijancaikisesta colemasta / meidet lunasti / ia osti
- [A-III-407-[PS-124:0]] Kijtossana warieluxen ia wapadhoxen tiden / Nin monein Wiholistein hirmusutta ia Julmautta wastan – – Joinenga Julmauxen Propheta wertautta swren Wirdhan eli Cosken **wotamisen** cautta.

Johdos verbistä (→ *vuotaa*). Agricolalla *vuotaminen* esiintyy myös perusosana yhdysanoissa (→ *sisällevuotaminen*, *ulosvuotaminen* sekä yhdyssanaksi tulkitussa sanaliitossa (→ *veren vuotaminen*).

vuotava *a.* '(verta) valuva, virtaava' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-383] sine taijualinen Kuningas ristipuusa ripuit – – lepitzepestetylle sydhemelle / wärisewille iäsenille / haawoittulla iholla / werisille wandeille / noroisijns **wotauadhen** reikein cansa
- [A-III-215-[PS-1:3]] Se ombi nin quin yxi istutettu Puu / **wotauain** oiain tykene

Verbin (→ *vuotaa*) partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Agricolalla *vuotava* esiintyy myös perusosana yhdysadjektiivissa (→ *ylitsevuotava*).

vuotees *adv.* 'vuotta kohti, vuodessa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-644-[HEB-9:7]] Mutta siihen toisehen meni waan widhoin **Wootes** yxinens se ylimäinen Pappi / ei ilman Weretä / ionga hen wffrasi itze omainsa ia Canssan epätietoin edheste /

Substantiiviin (→ *vuosi*) perustuva adverbi, jossa illatiiville ominaiseen vahva-asteeseen vartaloon liittyy inessiivin sijapäätte. Vastaava muoto (*vuoteesa*, *vuoteessa*, *vuoteisa*, *vuoteissa*) tunnetaan hämäläismurteista ja eräistä lounaismurteista. Toisen tavun vokaalin pituus on selitetty illatiivin analogisesta vaikutuksesta johtuvaksi.

► SKES 1978 *vuosi*.

vuoteinen → sata vuoteinen

vuotinen *a.* 'kyseisenä vuonna oleva t. toimiva' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-298-[JH-18:13]] ia poisweit henen ensin Hannasen tyge (ioca oli Caiphasen Appi) ia oli sen **Wotinen** Ylimeinen Pappi.

Johdos substantiivista (→) *vuosi*. Agricollalla *vuotinen* esiintyy merkityksessä 'vuotias' myös perusosana sanaliitoksi kirjoitetuissa yhdysadjektiiveissa (→) *kaksitoistakymmen(en) vuotinen, kolmekymmenen vuotinen*.

vyö *s.* 'vyö; vyötärö' (myös kuv.) | (1544) 11 esiintymää

- [A-II-111-[MK-1:6]] Mutta Johannes oli pugetettu Camelin caruoilla / ia henen Solinsa ymberi hihinainen **Wöö** / ia söi Kimalaisi ia Metzehonaia
- [A-III-469-[JES-11:5]] Ja wanhurscaus pite oleman henen Cupeins **wöön** / ia vscon henen mwnaskudhens siteen.
- [A-I-25] ele rupe miten ala **wöö**.

Sanalla on etymologisia vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon.

► SKES 1978 *vyö*; SSA 2000 *vyö*; EES 2012 *vöö*; NES 2020 *vyö*.

vyötetty *a.* 'vyötetty, varustettu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-671-[ILM-1:14]] ia ninen cullaisten Kyntialcain keskelle yden Inhimisen Poian modhoisen / watetun pitkelle Hamella / ia **wötetty**n ymberins Rinnan cullaisella Wöelle.

Verbin (→) *vyöttää* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös taivutusparadigman osana.

vyöttämys *s.* 'vyöttäminen, varustaminen' (kuv.) | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-624] Jumalan ja lehimeisen rackaus palaua ja alinomaijnen rinnasa / puchtaudhen **wötemys** lihasa

Johdos verbistä (→) *vyöttää*.

vyöttää *v.* 'sitoo ympärilleen vyö t. muu vaatekappale, varustaa' (myös kuv.) (1544) 17 esiintymää

- [A-II-307-[JH-21:7]] Coska Simon Petari sen cwli / ette se oli HERRa / **wötti** hen hamen ymberillens (sille hen oli alasti) ia heitti itzens Meren.
- [A-III-156-[JH-13:5]] Sijtte hen pani Wettä Waskimalian / rupesi pesemen Opetuslastens Jalcoia / ia quiuasi ne sille Esilinalla iolla hen oli **wötetty**.

- [A-I-669] **Wööthe** Herrra minun Cupeheni / totudhella / minun sydhemen ia rindan / sille wanhurscaudhen Rindaraudhalle.

Johdos substantiivista (→) *vyö*. Agricolalla *vyöttää* esiintyy myös perusosana yhdys-
verbeissä (→) *ympärinsvyöttää*, *ympäriwyöttää*.

väetöin *a.* 'voimaton' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-296-[PS-88:16]] Mine olen Radholinen ia **wäetoin** / ette mine nijn poijsfyläitty olen
- [A-III-485-[JES-40:29]] Hen andapi nijlle wäsyuille woiman / ia nijlle **wäettä** kyllä wäke.

Johdos substantiivista (→) *wäki*.

wägelinen *a.* 'voimakas' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-51-[MT-11:12]] Mutta hamast Johannesen Castaijan peiuste / nin tehen peiuen asti kersi Taiuaan waldakunda / wäkiwalda / ia ne **wägeliset** sen repiuet heillens.

Johdos substantiivista (→) *wäki*.

wägyminen → **wäijyminen**

wägyt[ös, -ys, wäijytys *s.* 'wäijyminen, wäijytys' | (1544) 11 esiintymää, myös Westh

- [A-I-303-[PS-140:0]] Murhamiehiste / iotca wäelle / petoxella / ia **wäghytuxelle** meite tachtouat Jumalan tielde poijswetä / Ja henen Sanans sammutta Se cxl. Ps.
- [A-II-10-[UT-E]] Coska hen sis leusi temen Christusen iuri ilman syndi syndynyxi ia eleuen / nin hen edesastui / kiusasi hende / asetti moninaiset **wäghytuxet** / yllytti Houins hende tappaman.
- [A-III-276-[PS-46:0]] On sangen swri Lohutus / ia Kijtossana Seurakunnan warieluxesta / caikein Perchelein **wäijutuxi** ia Mailmaisen pahuden wastoin.

Johdos verbistä (→) *wäijyä*, *wägyä*.

wägyväinen *s.* 'wäijyjä, urkkija' | (1544) 3 esiintymää, myös Westh

- [A-I-431] Sille me teite rucolema / meiden Herran / Jesusen Christusen poolesta / ette te estesitte / caiki meiden wiholiset / ia **wäghyweiset** iotca meite tachtouat wahingotta
- [A-I-681] O meiden turuan catzelija / ne **wäghyueiset** asetta / hallitze sinun paluelias / iotcas werelles lunastit.

- [A-II-227-[LK-20:20]] Ja he wartioitzit hende / ia wloslehetit **wägyweiset** / iotca piti heidens Hurskaxi teettelmen

Verbin (→) *väijyä*, *vägyä* partisiippimuodosta johdettu nomini, jonka kaikkia esiintymiä on käytetty substantiivin tapaan.

vägyä → **väijyä**

vähemin *adv.* 'vähemmän' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-772-773] Ja minun Esiwanhemistan minulle sattunut perimisexi / etten mine itzesteni ychten hywe aijatosta ruuennut / palio **wehemin** edhestoon / eli iotaki hyue teko taijdhan päätte
- [A-II-187-[LK-7:47]] Senteden mine sanon sinulle / henelle palio synnit andexiannetan / Sille ette hen palion racasti. Mutta iollen taas wähembi andexiannetan / se **wähemin** racasta.

Adjektiivin (→) *vähä*¹ komparatiivimuodosta johdettu adverbi, joka muodoltaan on monikon instruktiivi. Myös vastaava yksikön instruktiivi (→) *vähemän* ja pelkkä komparatiivimuoto (→) *vähempi* esiintyvät Agricolalla adverbien funktiossa.

vähempi *adv.* 'vähemmän' | (1548) 4 esiintymää, myös Westh

- [A-II-61-[MT-13:57]] Ei Propheta cussan **wähembi** maxa / quin cotonans / ia omisans.
- [A-II-187-[LK-7:47]] Mutta iollen taas **wähembi** andexiannetan / se wähemin racasta.
- [A-II-549-[FIL-2:28]] Mutta mine olen henen site nopiamin lehettenyt / Senpäle ette te saisitta henen nähdhä / ia wastwdhesta iloitzisitta / ia minulla mös **wehembi** murechta olis.
- [A-III-51] Palio **wehembi** iocu Inhiminen kijniotetaisijn ilman henen tadhotans.

Adjektiivista (→) *vähä*¹ muodostettu komparatiivi, jota on käytetty adverbina. Sama muoto esiintyy Agricolalla myös tavanomaisena vertailumuotona merkityksessä 'pienempi, vähäisempi'.

vähemän *adv.* 'vähemmän' | (1548) 3 esiintymää, myös Westh

- [A-II-206-[LK-12:48]] Joca taas ei tienyt / ia quitengi teki hauain ansiota / sen pite **wähemen** hawoi kerssimen.
- [A-III-297-[PS-62:10]] Mutta Inhimiset euet sijsken miteken ole / ia ne Kempit mös puuttuuat / he painauat **wähemen** quin Tyhie / nin monda quin he ouat.
- [A-III-652-R] Coska ei ne pysyneyet wiholisens wastan / palio **wähemen** Te.

Adjektiivin (→) *vähä*¹ komparatiivimuodosta johdettu adverbi, joka muodoltaan on yksikön instruktiivi. Myös vastaava monikon instruktiivi (→) *vähemin* ja pelkkä komparatiivimuoto (→) *vähempi* esiintyvät adverbin funktiossa.

vähennys → vähenös

vähentyä v. 'vähetä, tulla pienemmäksi t. vähäpätöisemmäksi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-371-[PS-106:43]] Hen pelasti heite mondakerta / Mutta he wihoitit henen heiden Neuuoin's cansa / Ja he **wähennyit** heiden pahaintecoins teden.

Verbistä (→) *vähentää* muodostettu refleksiivinen johdos. Suunnilleen samassa merkityksessä esiintyy johdos (→) *vähetä*.

vähentää v. 'vähentää, pienentää' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-148-[BAR-2:34]] Ja minun pite heite enändämen / ia eij **wähendämen**
- [A-I-763] En olen henelle laiñnanut / mutta site pahamin / olen henen tauarans monilla ionilla omistanut ia **wehentenut** röuille / wekiwallalla corckorahalla
- [A-III-656-[AM-8:5]] Coska tacto se Usicu loppua / ette me Jyuie saisis myydhe / Ja se Sabbathi / ette me madhaisin Ohra caupata ia Spanninn **wäheneisin** / ia Hinnan corghotaisim / ia ne Waacat wärytteisim?

Johdos adjektiivista (→) *vähä*¹. Agricolalla *vähentää* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *poisvähentää*.

vähänös s. 'vähennys, tappio' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-443-[ROM-11:12]] Mutta ios nyt heidhen langemisens ombi Mailman Rickaus / ia heidhen **Wehenoxensa** ombi Pacanain rickaus / Quinga palio enämin coska heiden Lucunsa teutetyxi tulis?

Johdos verbistä (→) *vähentää*.

vähetä v. 'vähentyä, pienentyä' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-462] Jonga osan / ios sine iocapeiue kechtasit iaca sinun poijlles / nijñ peiue peiuelde sijtte **wähenis** meisse mailmalisten cappaleiden iano ia nelke
- [A-I-263-[PS-12:2]] AUta HERRA sille ne Pyhet ouat **wähennyuet** / Ja ne Wscoliset ouat harwat Inhimisten Lasten seas.
- [A-II-252-[JH-3:30]] Henen tule caswa / mutta minun pite **wähemenen**.

Johdos adjektiivista (→) *vähä*¹. Jokseenkin samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *vähentyä*.

vähimän *adv.* 'vähiten' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-751] Emme me taidha totisesta kielde / etteij me ole teunens caikia pahutta / wärytte / wiha / caualutta / ylpiutta / coijrutta / costopyteueijset (ia mös nijllengi costa / iotca **wehimen** meite watanrikoijt)

Adjektiivin (→) *vähä*¹ superlatiivimuotoon perustuva adverbi, joka on muodoltaan yksikön instruktiivi. Myös pelkkä superlatiivimuoto (→) *vähin* esiintyy Agricolalla adverbina.

vähin *adv.* 'vähiten' | (1544) 1 esiintymä

- [A-III-693-[HAB-E:O]] Quin hen mös itze sanopi / Ette henen tuleman pite / quin **wähin** lwllan / Coska he rakendauat / istuttauat / ostauat / myyuet / söuet / iouat / naiuat / hooleuat / *etc.*

Adjektiivin (→) *vähä*¹ superlatiivimuoto, jota on käytetty adverbina. Agricolalla sama superlatiivi esiintyy myös tavanomaisessa adjektiivin merkityksessä 'pienin, vähäisin'.

vähinnäki *adv.* 'vähintäänkin' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-491] Me tarwitzewaijset / lihalliset / hengettömet Inhimiset / kienneme sinuhun pein / meiden hwlet / änet / ia silmet woiyman ielken / ette me **wähinneki** meiden silmein Taijwan pein ylenneijsim / ia meiden polwena / sinun edheses cumardhaijsim

Adjektiivin (→) *vähä*¹ superlatiivin (→ *vähin*) konsonanttivartaloiseen essiivimuotoon perustuva adverbi, jonka lopussa on liitepartikkeli *-ki(n)*.

vähivähin *adv.* 'vähä vähältä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-587] senpälle / ette mine **wähiuehin** auwohon caswaijsin / ia tulisin keluolisexi iesenexi sinun hengelisesta rumistas

Adjektiiviin (→) *vähä*¹ perustuva adverbi, jossa kahdennettuun sanavartaloon liittyy monikon instruktiivin sijapäätte. Lönnrotin sanakirjassa mainitaan samassa merkityksessä *vähin vähin*.

vähä¹ *a.* ja *s.* 'pieni, vähäinen, vähäpätöinen; vähäpätöinen asia, vähäinen määrä' (1544) 106 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-696-[1KN-3:7]] mine olen yxi **wähe** pilti / tietemetoin minun wloslechtemisten ja siselleminenemisten
- [A-III-682-[MIK-6:10]] Eikö minun pidheis wihastuman sen wären Tauaran ylitze sen Jumalattoman Honesa / Ja ette Mitta **wähemexi** tedhän?

- [A-III-477-[JES-29:17]] Lach nyt / **wähen** hetken pereste / pite Libanon pellon Kedhoxi tuleman
- [A-II-366-[AP-19:23]] Sille aijalla sis ylesnoui ei **wähin** Capina sijte Tieste
- [A-III-110-[JES-7:13]] Cwlcat sis te Daudin hone. **Wähekö** se teille on / ette te Inhimiset waiuatte
- [A-III-212] Hwij häpie / se **Wähe** quin kirioitetan / haruoin se sarnatan eli luetan.
- [A-III-262-[PS-37:16]] Se **wähe** quin Wanhurskalla on / ombi parambi / Quin monein Jumalattomiten swret Tauarat.

Sanalla on etymologisia vastineita kautta itämerensuomen, ja mahdollisia vastineita on esitetty myös saamesta ja mordvasta. Sanaa on arveltu vanhaksi germaaniseksi lainaksi, vaikka merkityssuhteet ovatkin epävarmat, ja saamen ja mordvan osalta on myös äänteellisiä ongelmia. Alkumuodoksi on rekonstruoitu kantagermaanin *wēḡa-z, jota edustavat esim. anglosaksin *wāh* 'hieno, pienirakeinen (jauhot)' ja muinaisyläsaksan *wæhi* 'hieno, siro'. Agricolalla sana esiintyy usein myös komparatiivi- ja superlatiivimuodoissa, ja se on perusluonteeltaan adjektiivi. Muutamat esiintymät voidaan tulkita myös substantiiveiksi.

► Koivulehto Vir. 1976a 268–269; SKES 1978 *vähä*; SSA 2000 *vähä*; Saarikivi 2009 SUST 258 214–215; LÄGLOS 2012 *vähä*; EES 2012 *vähe*; NES 2020 *vähä*.

vähä² *adv.* 'vähän' | (1544) 14 esiintymää, myös Westh

- [A-I-17] Telle kwlla ioman pite **wähe** (quin Auerrois sano) lähde vette / ioca homeltan
- [A-II-100-[MT-26:39]] Ja hen keui **wähe** taamma heiste / langesi Caswoillens / rucoellen
- [A-III-212] Waicka **wähe** murtu Psalmein tulkitos / Rucoskirias ia tesse Ramatos. Ele site laitta Jumalan Mies

Adjektiivin (→) *vähä¹* adverbiksi kiteytynyt käyttötapa. Rinnalla esiintyy yleisempänä instruktiivimuotoinen (→) *vähän*, ja on mahdollista, että myös *vähä*-tapaukset tai jotkut niistä edustavat *n*-päätteisiä genetiiviakkusatiivi- tai instruktiivimuotoja, joista pääte on kadonnut. Toisaalta täsmälleen sama päätteetön adverbiksi tunnetaan myös lähisukukielistä, ja Agricolallakin *vähä*-sanana komparatiivi- ja superlatiivimuodot esiintyvät adverbeina ilman erityistä päätettä.

vähäinen¹ *a.* 'pieni, vähäpätöinen' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-5-[MIK-5:2]] Ja sine Bethlehem Ephrata / ioca **weheinen** olet Judan tuhanen ehdholla Sinusta pite minulle tuleman / ioca Israelis Herrana pite oleman.
- [A-III-507-[JES-54:8]] Mine olen Casuoni wihassani **wäheisen** Silmenräpeyxen aigan sinusta poisketkenyt
- [A-III-788-[5MS-28:62]] Ja pite teiste **wäheisen** Canssan ylitze iemen / te / iotca ennen olitta olluet / ninquin Tehdet Taiuahas palioudhen teden

Johdos adjektiivista (→) *vähä¹*.

vähäinen² *adv.* 'vähän' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-529-[GL-5:9]] **Wäheinen** Hapatosta se Hapatta caiken Taikinan.

Adjektiivin (→) *vähäinen*¹ adverbista käyttöä edustava esiintymä. Agricolalla myös perusadjektiivi (→) *vähä* ja sen vertailuasteet (→) *vähempi*, *vähin* esiintyvät adverbeina ilman erityistä päätettä.

vähälukuinen *a.* 'määrältään vähäinen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-365-[PS-105:12]] Coska he **wehelucuiset** ia haruat olit / Ja mwcalaiset henesse.

Adjektiivista (→) *vähä*¹ ja substantiivin (→) *luku* adjektiivisesta johdoksesta muodostettu yhdysoadjektiivi.

vähän *adv.* 'vähän, jonkin verran, pienessä määrin' | (1544) 37 esiintymää, myös Westh

- [A-I-315-[VIIS-9:5]] Sille mine olen sinun paluelias / ia sinun palueluspicas poica / yxi heicko Inhiminen / ia lyhyt ikeijnen / Ja **wähen** ymmertäpä Laista / ia Oijkeudhesta
- [A-II-705-[ILM-17:10]] Wijsi ouat languet / ia yxi ombi / ia se toinen ei ole wiele tullut / ia cosca hen tulepi / pite henen **wehen** aica pysymen
- [A-III-168-[LK-22:41]] Ja hen erkani **wehen** heiste / lehes kiuelle heite / ia laski poluillens

Adjektiivin (→) *vähä*¹ genetiiviakkusatiivi- tai instruktiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

vähätä *v.* 'vähentää' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-97] Jos Jotakin on sijrtty toijsin. **wehetty** / lisetty / taicka poijsi.
- [A-III-263-[PS-38:0]] On yxi ahkera Rucous Jumalan tyge – – ette Synnit andexiannetaisijn / ia ne ylenpaldiset rangastoxet **wäheteisijn** / Ettei Jumalalda ylenannetaisi

Johdos adjektiivista (→) *vähä*¹. Ortografisista syistä myös lukutapa *väheta* on mahdollinen, mutta (→) *väheta* on vanhassa kirjakielessä esiintynyt yleensä merkityksessä 'vähentää'.

vähäuskoinen *a.* 'vähäuskoinen, uskossa heikko' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-513] Me rucolemä / ettes tadhoijsit meite waijwasit / heickot / **wehewscoijsit** / wistan sen pahaclkisen heijun hengen pällekarcamisen
- [A-II-67-[MT-16:8]] Te **wehevskoiset** / mite te suretta keskenen etett te leipie ottaneet cansan?

Adjektiivista (→) *vähä*¹ ja substantiivin (→) *usko* adjektiivijohdoksesta muodostettu yhdysadjektiivi. Sana esiintyy kerran myös sanaliittona, joka on rakenteensa perusteella katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 119.

vähävointo s. 'kykenemättömyys' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-492] sine ioca elewen Jumalan sormi olet / tule auttaman meiden **wähewoijndo** / tuke mös meiden swren heikodhen / sinun woijmas ia wäkewuydhes cansa

Adverbista (→) *vähä*² ja (→) *voida*-verbiin perustuvasta teonnimestä *vointo* muodostettu ainutkertainen yhdyssana, joka on seipitetty vastineeksi saksan sanalle *vnuermögen* (*Unvermögen*). *Vointo* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä substantiivina.

► Gummerus 1947 270.

väijyminen, väjyminen, vägyminen s. 'väijyminen, väijytys' (1544) 10 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-387] ettes meite caikia hallitzisit / szoijellisit / warlelisit / ia pelastaisit / caikista meiden waijnolisten **wäghymisesta** / seke näkyweisten ette näkymettömein / tesse aijna / ia ijancaikisesta
- [A-I-823] Anna ette caiki hejden neuuonsa / aijatoxens / petoxens / **weijumisens** / wiettelyxens soghaijstetaijsin ia hemmeteijsin / ette caiki heiden itzens pälle wodhaijsi
- [A-III-30] päsisimme / siihen toiseen elemehen / Jossa ei me nin sen Laupian Isen mielte ricoisi / ia wapahat olisimma / sen Perkeleen caualasta petoxesta ia **wäiumisesta**.

Johdos verbistä (→) *väijyä, väjyä, vägyä*.

väijytys → vägytös

väijyvä s. 'saalistaja, väijyjä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-346-[PS-91:3]] Sillä hen pelastapi minun sijte **Weijjuen** Paulast / ia sijte wahingolisesta Ruttotaudhista.

Verbin (→) *väijyä* partisiippimuoto, jota on käytetty substantiivina.

väijyväinen → vägyväinen

väijyä, väjyä, vägyä v. 'vaania, väijyä' | (1544) 27 esiintymää

- [A-I-261-[PS-10:9]] Sille hen wäighy salasijas / nijnquin Jalopeura henen Loolasans / hen **wäghy** ette hen sen Radoilisen käsitteijs / Ja hen mös henen käsittä / wetäin henen werckohonsa.

- [A-II-338-[AP-9:24]] Mutta se techtin Saulusel tietteuexi ette he hende **wäghyit**.
Ja nin he wartioitzit portisa öte ia peiue / hende tappaxens.
- [A-II-443-[ROM-11:3]] HERRA / He ouat tappaneet sinun Prophetas / ia sinun Altaris cukistaneet / ia mine olen waan yxinen ienyt / ia he **weijuu**et minun Hengeni ielken.
- [A-III-225-[PS-10:8]] Hen istu ia **weiupi** Cartanoissa / ette hen sala murhais sen wighattoman

Verbillä ei ole varmoja vastineita sukukielissä eikä sille ole myöskään esitetty yleisesti hyväksyttyä lainaetymologiaa. On arveltu, että se olisi lainaa muinaisruotsin verbistä *vægja* 'väistää, pysytellä poissa tieltä, antaa periksi', jota nykyruotsissa edustaa *väja* (→ *väistää*), mutta merkityserojen takia lainaselitystä ei ole hyväksytty, vaikka se olisi äänteellisesti moitteeton. Murrevariantti *väjy* tunnetaan etenkin Pohjois-Satakunnassa, Pohjois-Hämeessä ja Keski-Suomessa.

► Airila Vir. 1916; SKES 1978 *väijy*; SSA 2000 *väijy*; SAOB 2019 *väja*.

Väinämöinen → Äinämöinen

väistää v. 'väistää, antaa periksi' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-488-[IKOR-14:00]] Alamaiset) Mwtamat lwleuat / ette coska heille on Tieto ia taito / ia Hengen Lahiat / ettei henen tule keten **wäiste** eli welte / iosta sis Lachkouxet ia Eriseuraxet tuleuat / Mutta P. Pauali tesse sanopi ette heidhen tulepi wäiste

Verbillä ei ole tarkkoja vastineita sukukielissä. Se on ilmeisesti johdos verbistä *vääjätä* 'väistää, karttaa, antaa periksi'. Perusverbi *vääjätä* ei esiinny Agricolan kielessä eikä muussakaan vanhassa kirjakielessä ennen 1700-lukua. Verbi on ominainen etenkin pohjalaismurteille, ja se on todennäköisesti lainaa muinaisruotsin verbistä *vægja* 'väistyä syrjään, pysytellä poissa tieltä, antaa periksi', jota nykyruotsissa vastaa *väja*.

► SKES 1978 *vääjätä*; SSA 2000 *vääjätä*; LÄGLOS 2012 *vääjätä*; SAOB 2019 *väja*; NES 2020 *vääjätä*.

väkevyys s. 'voima, väkevyys, vahvuus' | (1544) 89 esiintymää

- [A-I-157-[2AK-20:6]] HERRA / meiden Iseden Jumala / etkö sine ole Jumala Taijuassa / ia hallitze ylitze caikein pacanain Waldakundij? Ja sinun Käsises ombi **wäkewys** ia woijma / Ja eij yxiken ole / ioca sinun wastas woij seijsa
- [A-I-730] Mine rucolen / ette sine woijtettamato in ialopeura Judan sughusta sinun sotijalles **wäkewuytte** liseijsit wastoin sen kilijuuan Jalopeuran / ioca aijna ymberipiritte etzijen kete hen ylessöijs
- [A-II-682-[ILM-7:12]] Hyuestisiugnaus ia Cunnia / ia Wisaus ia Kijtos ia Ylistos ia Awu ia **Wekewuys** ia woima / olcon meiden Jumalalle ijancaikisehen
- [A-III-470-[JES-11:15]] Ja HERRAN pite kiroman sen Egyptin meren wirdhan / Ja pudhistapi ketens ylitzen kymin henen twlens **wekewydhese**.

Johdos adjektiivista (→) *väkevä*.

väkevä, väkivä *s. ja a.* 'väkevä, vahva, voimakas; mahtava henkilö t. olento' (1543) 241 esiintymää, myös Westh

- [A-O-5-[2MS-20:5]] MIne olen (ma itze Jumala taiuaasta iocaitzelle Inhimisille sanopi) sinun Herras Jumalas / **wekeue** / kiuas / ia costan Iseiden rioxet / iotca minua wihasit lapsisa / hama colmanden / ia nelienden Poluen asti.
- [A-I-467] Lise minussa sinun armos / ette mie peiue peiuelde / enemen ia enemen itzeseni colisin / mutta sinun hengestes elesin ia waikutetaisin / eij paitzi sinun ketä pelkesin / iota eij ole miten swrembata / eli **wekiwembe**
- [A-I-534] se on caikia wiholisia **wekewembi** / ja wisahambi caikia wisahita
- [A-II-414-[ROM-E]] Sentedhen pite se wanha Adam / ennen hyuesti coletettaman / quin hen neite kersipi / ia iooipi täte **wekeuete** Wina / quin on risti.
- [A-II-118-[MK-3:27]] Ei woi kengen yhden **Wekeuen** Honeseen yllette / ia henen Calunsa poisröuete / ellei hen ennen site **Wekewete** kijnisido / ia sijtte henen Honetans röue.
- [A-III-497-[JES-49:25]] Nyt Fangit pite Kempilde poisotettaman / ia ninen **Wekeuedhen** Salis irdhalle päsemen.

Johdos substantiivista (→) *väki* 'voima'. Joissakin tapauksissa sanaa on käytetty substantiivin tapaan. Agricolan *väkivä* (*väkivämpä*) saattaa olla painovirhe. Agricolalla *väkevä* esiintyy myös perusosana yhdysadjektiivissa (→) *sangenväkevä*, *ylenväkevä*. Superlatiivimuoto esiintyy perusosana yhdysadjektiivissa (→) *kaikkeinväkevin*.

väkeväinen *s.* 'mahtimies, päällikkö' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-689-[NAH-2:5]] Mutta henen pite aiatteleman henen **Wäkeueistens** päle
- [A-III-690-R] Lehetussanas) se on / Paluelias / Wircamiestes ia **Wäkeweistes** ände.
- [A-III-692-[NAH-3:18]] Sinun Paimenes pite macaman / o Assurin Kuningas / ia sinun **Wäkeueises** pite maata paneman

Adjektiivista (→) *väkevä* johdettu nomini, jonka kaikki esiintymät ovat substantiiveja.

väkevällisest *adv.* 'voimakkaasti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-352-[PS-96:6]] Se seiso caunista ia cunnilisesta henen edhesens / Ja keupi **wäkeuellisest** ia sulaisest henen Pyhydhessens.

Adjektiivin (→) *väkevä* adjektiivijohdoksesta *väkevällinen* muodostettu adverbi, joka muodoltaan on todennäköisesti loppuheittoinen elatiivi (*väkevällisestä*).

väkevämä|stä, -st *adv.* 'vahvemmin, voimakkaammin' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-679] Sinun henges lodhutos palio **wekeuemeste** caiki mielen närckemiset poispsychiki / quin rumelinen wnhi
- [A-II-152-[MK-14:31]] Mutta hen wiele **wekeuemest** sanoi Eipe semmengen ios minun pideis coleman sinun cansas / em mine sinua kielleisi.

Adjektiivin (→) *väkevä* komparatiivimuodon elatiivi, jota on käytetty adverbina. Myös loppuheittoinen muoto voidaan tulkita joko elatiiviksi tai elatiiviin perustuvaksi adverbijohdokseksi.

väkevä|sti, -stä, -st *adv.* 'vahvasti, voimakkaasti'
(1544) 27 esiintymää, myös Westh

- [A-I-623] O HERRA Jesu / mine rucolen / ettes minun suun / ia sydhemen teutesit kijtoxella / ette mine woijmalisesta ja **wäkeueste** saarnaijsin / sinun cunniatas ja cauniuttas
- [A-I-741] Mine tiedhen ia wscon **wekeuesti** / ette sinun aijnocaijses Jesus Christus minun teruexitekijen on
- [A-II-417] hen on caiki nämet Ramatun cansa **wekeuesti** wahwistanut / henen oman ia Prophetain Esicuuuans cansa
- [A-III-605-[HOS-E:0]] Sitelehin / ombi hen Christusest / ia henen Waldakunnastans **wäkeuest** ia sangen rochkias ennustanut

Adjektiivin (→) *väkevä* adverbijohdos tai elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina. Loppuheittoinen *väkeväst* voi edustaa kumpaa tahansa. Agricolalla *väkeväst* esiintyy myös perusosana yhdysadverbissa (→) *ylenväkeväst*.

väkeys *s.* 'voima, vahvuus' | (1543) 8 esiintymää

- [A-O-18-[PS-147:10]] Eij henen tactonsa ole orin **wekeuxesa** / eike mös miehen särisse ombi henen miennoude.
- [A-I-164-[JUDIT-9:16]] eij ole sinulle miennoudhe Orichten **wäkeydhes**
- [A-II-490-[1KOR-15:43]] Se kylueten Heickoudhesa / Ja ylesnousepi **wäkeyxesa**.
- [A-II-543-[EF-6:10]] Nyt wijmen (minun rackat Welieni) olcat wäkeuet Herrasa / ia henen **wäkeydhens** woimasa.

Johdos substantiivista (→) *väki*. Agricolalla johdos taipuu kahdella tavalla (*väkeydes* t. *väkeyksesä*).

väki *s.* 'voima; ihmiset, väki, kansanjoukko; sotaväki; voimateko, tunnusteko'
(1543) 132 esiintymää

- [A-II-390-[AP-27:41]] Hahden kieula iei Carin päle lijckumat seisoman. Mutta castari wallalans tuli aaldoin **wäest**.
- [A-O-13-[MT-28:18]] Minulla on annettu caiki **weki** / taiuahas ia maasa.
- [A-I-392] Laijna armolisesta / ette meisseki sencaltainen **wäki** asui / senpälle / ette me lackamat synniste colisimma / Ja wten elemehen ielles nousisime
- [A-II-614-[2PT-2:11]] ne Engelit iotca **wäesä** ia woimasa swremmat ouat / eiuet kersi itze heitens watan Herran tyköne site pilcalista domiota.
- [A-II-190-[LK-8:37]] Ja rucoli hende caiki Gadarenin culmakunnan **Wäki** / ette henen piti heiste poismenemen.

- [A-II-17-[UT-E]] Mutta *Anno domini* 1248 nin yxi toinon [po. toinen] Erick Kuningas / Lespe licanimelde / lehetti swren Sotauäen tänne Somen maan / henen wäwuyns Birger Jerlin cansa / ioca sen **Wäen** Pämies oli / ia ylitzewoitti Hemalaiset.
- [A-III-439-[2MS-15:4]] Pharaonin Rattat / ia henen **wäens** hen sööxi merehen.
- [A-I-245-[LK-1:51]] Hen teki **wäen** käsiuardellansa ia hajjotti ne coriat heiden sydemmens mijelete
- [A-II-572-[2TSS-2:9]] Jonga tulemus tapachtupi Perkelen waikutuxen ielkin / caikinaisten walehelisten **Wäkein** ia Merckein ia Ihmettein cansa

Sanalla on varmoja etymologisia vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Se kuuluu ikivanhaan perintösanastoon. Sanan alkuperäinen merkitys on 'voima'. Agricolalla *väki* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *joutoväki*, *sotaväki*, *työväki*.

► SKES 1978 *väki*; SSA 2000 *väki*; EES 2012 *vägi*; NES 2020 *väki*.

väki|vallainen, -valtainen *a.* ja *s.* 'väkivaltainen' | (1544) 6 esiintymää

- [A-I-287-[PS-54:5]] Sille Coriat yleskarckaijawat minua wastan / Ja **wäkiwallaijset** seijsouat minun Sieluni ielken / ia eijuet pide Jumalata silmeinse edhes.
- [A-II-420-[ROM-1:30]] Pahantauaiset / Coruan wiskutteliat / Panetteliat / Jumalan ylencatzoijat / **Wekiuallaiset** / Coriat Euchkerit / Pahain neuuoin pesät / Wanhembaidens cwlemattomat
- [A-III-708-[SEF-3:1]] WE sen cauhialisen / rietan / **wäkiualdaisen** Caupungin

Yhdyssubstantiivista (→) *väkivalta* johdettu adjektiivi, jonka esiintymistä osa voidaan tulkita substantiiveiksi.

väkiwallaisest *adv.* 'mielivaltaisesti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-708-[SEF-3:4]] Henen Prophetans ouat irtaiset ia ylencatzoiat / Henen Pappeins riuauat sen Pyhydhen / Ja vlostoimittauat Lain **wäkiwallaisest**.

Adjektiiviin (→) *väkivallainen* perustuva loppuheittoinen adverb, joka voi olla muodoltaan joko elatiivi (*väkiwallaisesta*) tai adverbijohdos (*väkiwallaisesti*).

väkivalta *s.* 'väkivalta, mielivalta' | (1544) 56 esiintymää

- [A-III-225-[PS-10:10]] Hen paiska ia alaspolke / ia mahansyseie sen kieuhen **wäkiuallalla**.
- [A-I-763] En olen henelle laiynanut / mutta site pahamin / olen henen tauarans monilla ionilla omistanut ia wehentenut röuille / **wäkiwallalla** corckorahalla
- [A-II-661-[JAK-2:6]] Mutta te oletta sen Keuhen heueisnyet. Eikö ne Rickat **wäkiwalda** teidhen wastan pruca ia wedhe teite Oikeudhen eten?

Substantiiveista (→) *väki* ja (→) *valta* muodostettu yhdyssana.

väkivaltainen → väkivallainen

väleelläns *adv.* 'sukkelasti, nokkelasti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-361-R] Spernologos (Grekixi / se on Somexi / Lipilari / kielieue / Liucas / Lackari / Prackari / wiettelie ia sencaltaiset Sellit ia Cumanit iotca **welellens** kylittein itzens eletteuet.

Adjektiivin *väleä* 'nopea, nokkela' perustuva adverbi, joka on muodoltaan omistusliitteellinen adessiivi. *Väleä* ei esiinny Agricolan kielessä itsenäisenä sanana. Suomen murteissa se tunnetaan lähinnä savolais- ja kaakkoismurteista. Adessiivimuotoinen adverbi on merkitty ainakin Viipurin läänin Pyhäjärveltä ja Kerimäeltä. Sekä adjektiivilla että adverbilla on vastineita myös eräissä itämerensuomalaisissa kielissä, ja sana kuuluu ilmeisesti (→) *väli*-sanan yhteyteen. Toisaalta sen on arveltu kuuluvan samaan deskriptiivislähtöiseen sanaperheeseen kuin *välähtää*, jolloin se olisi alun perin viittanut hetkelliseen valoilmioon, mutta sanan murteelliset merkitykset eivät niinkään liity näkemiseen vaan nopeaan, joutuiseen tai vilkkaaseen toimintaan.

► SKES 1978 *väleä*; SSA 2000 *väleä*; EES 2012 *väle*.

väli *s.* 'ero, välimatka, väliaika; ihmissuhteet, (huonot) välit' (1544) 9 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-II-400-[ROM-E]] Nin totuta nyt sinus tehen Puhein / Ette sijnä on palio **weli** / Tehdhä Lain töite / ia Laki teutte.
- [A-I-531-532] Teme ombi se loonnolinen toijmi / swrella syngylle ymberiwalettu / Jolla wiele sijtken on eroijtus hyueste ia pahasta / Todhen ia wärydhen **weli**
- [A-I-834] Sentedhen Christus sille **welille** hallitzepi / iota Propheta majijnitze / ette Christusen pite Istuman Daudin stolisa / se on / nykyset paralans hallitzeman.
- [A-III-16] iocapeiuenen meno kylle osottapi / quinga palio paha seke itze Perkele / ette henen lomansa ia iäsenense Auioskeskon waihelle matcan saattauat / Horwden Ridhan / Capinan / messen / Toran / pahan **welin** / epälulon / wskon ia pälteiskein caikinaisen pahuden cansa.
- [A-III-15] mwtomat tosin wijsi cwsu / ia sitekin enemmen ynne macauat / äperehi synnytteuet / siehenasti / quin Perkele heiden keskenens pahan souinon / rijdhan / toran ia **wälin** matkan saattapi / Ja sijtte Ero anouat ia pytteuet

Sanalla on tarkkoja vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on johdos nominista *väljä*, jolla on sekä substantiivin että adjektiivin ominaisuudet. Substantiivina se merkitsee avointa paikkaa, adjektiivina esimerkiksi tilavaa tai harvaa. *Väljä* ei esiinny Agricolan kielessä itsenäisenä sanana, mutta sen vanhuutta osoittavat lähisukukielten vastineet. *Väli*-sanana useat taivutusmuodot ovat kiteytyneet itsenäisiksi adverbeiksi tai adpositioiksi. Agricolalla *väli* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *pahaväli*. Lisäksi partitiivimuoto *välii* esiintyy perusosana yhdysadverbissa (→) *sitävälii*.

► SKES 1978 *väli*; SSA 2000 *väli*; EES 2012 *välk*; NES 2020 *väli*.

väliinkäyminen s. 'välittäjänä toimiminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-411-[PS-130:0]] se on paras lohutos / Ettei hen mwta miteken Synnins souinoksi asetta / quin sulan Jumalan Armon ia Laupiudhen / Jumalan Poian **Welinkeumisen** teden / henen lupauxens teden.

Substantiivista (→) *väli* ja *käydä*-verbin johdoksesta (→) *käyminen* muodostettu yhdyssana. Määriteosa on mahdollista tulkita sekä genetiiviakkusatiiviksi (*välin*) että illatiiviksi (*väliin*). Westhin koodeksin ilmaus *käydä väli* 'selvittää välit' (*Christusen cautta, ioka sinun välis kieynyt ia souittanut on*) puoltaa tulkintaa objektiin sijaksi. *Käydä*-verbi on vanhassa lakikielessä tarkoittanut asioiden hoitamista (vrt. esim. *rajankäynti*; ei esiinny Agricolalla). Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy kuitenkin myös (→) *välilikäyminen*, jonka määriteosa on paikallissijassa.

välilikäyminen, välille- s. 'välittäjänä toimiminen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-592] O HERRA Jumala / ettes sinun perhes rautzit pyhille lahioijilla / sinun aijnocaijses **welillekieumisella** meite wirghotta / ionga Juhla me swrna pidheme
- [A-I-555] anna meille / iotca moneis wastoinkieumises näännyme / meiden heickoudhen tedhen / ette me / sinun aijnon poias pijnan **wälilkieumisen** tedhen / madhaijsim kiewijendö

Substantiivista (→) *väli* ja *käydä*-verbin teonnimijohdoksesta (→) *käyminen* muodostettu yhdyssana. Määriteosan muoto voidaan molemmissa tapauksissa tulkita joko allatiiviksi *välille* tai adessiiviksi *välillä*. Agricolalla esiintyy samassa merkityksessä myös (→) *väliinkäyminen*.

välille, -n adpos. 'välille, väliin' | (1544) 13 esiintymää

- [A-I-483] ACh HERRA / caikiwaldias Jumala / ia taijwalinen Ise / ettes sinun poias Jesusen Christusen / pohiatomast armosta / welimiehexi / edheswastaijxi / ia sowittaijxi / sinun ia meiden **welillen** asettanut olet
- [A-II-377-[AP-23:7]] Ja quin hen sen sanonut oli / nin tuli yxi rijta Phariseusten ia Saduceusten **wälille** / Ja se wäki eransi.
- [A-III-735-[SAK-5:9]] Ja mine ylesnostin Silmeni ia näin / ia catzo / Caxi Waimoa vloslexit / ia heille olit Sijuet / ioita Twli aioi / ia Sijuet olit ninquin Storckein sijuet. Ja he ylesnostit sen Mitan Maan ia Taiuan **wälille**
- [A-III-136-[1MS-3:15]] Ja mine panen wainon sinun **welilles** / ia sen Waimon **welille** / ia sinun Siemenes **welille** / ia henen Siemenens **welille** / Se sama pite sinun pääs rickipolkeman / ia sinun pite henen Candapääns pistemen.

Substantiivin (→) *väli* allatiivimuoto, joka on kiteytynyt postpositioksi. Täydennys on aina genetiivimuotoinen.

välillä¹ *adv.* '(siihen) aikaan, (sillä) aikaa; välillä' | (1544) 6 esiintymää, myös Westh

- [A-I-834] Sentedhen Christus sille **welille** hallitzepi / iota Propheta maijnitze / ette Christusen pite Istuman Daudin stolisa / se on / nykyset paralans hallitzeman.
- [A-III-653-[AM-6:4]] ia sille **wälille** te macat Nursanluidhen Sengys / ia cariastat teiden Tepetin päle. Te sööt ne parahimmat Laumast / ia ne sötetut Wasicat carian seast.
- [A-II-645-[HEB-9:15]] Ja senteden ombi hen mös sen wdhen Testamentin Wälimies / senpäle ette ne iotca cutzutut ouat / piti saaman sen Luuaton ijancaikisen Perimisen / senwoxi ette henen Coolemans sijne **wälille** käui

Substantiivin (→) *väli* adessiivimuoto, joka on kiteytymässä adverbiksi. Agricolalla *välillä* ei esiinny ilman määritettä *sillä* tai *siinä*. Agricolan *sillä välillä* on mahdollisesti käännös latinan adverbista *interea*. Agricolalla (→) *silläväli(lä)* ja (→) *tälläväli* esiintyvät myös yhdysadverbeina.

välillä² *adpos.* 'välillä, kesken, välissä' | (1548) 15 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-II-236-[LK-23:12]] Sinä peiuen tuli Pilatus ia Herodes keskenens ysteuexi / Sille ennen oli waino heiden **welillens**.
- [A-II-441-[ROM-10:12]] Ei ole ychten eroitusta Judasten ia Grekein **welille**
- [A-II-578-[1TIM-2:5]] Sille ette yxi Jumala on / ia yxi Wälimies Jumalan ia Inhimisten **wälille** / nimiten / se Inhiminen Christus Jesus
- [A-III-699-[HAB-4:2]] HERRA / sine wirghotat sinun Käsialas wotein **wälille** / ia teet sen tietteuexi wotein **wälille**.

Substantiivin (→) *väli* adessiivimuoto, joka on kiteytynyt postpositioksi. Täydennys on aina genetiivimuotoinen.

wälimies *s.* 'wälimies, välittäjä' | (1544) 26 esiintymää

- [A-I-106] O Christe / ioca meiden ylimeinen Pijspa / Sowittaija / ia **Welimies** olet / Sentedhen me rucoelema Apostolies / ia sinun ychteitzen Seurakunnas cansa.
- [A-II-526-[GL-3:00]] **Wälimiehen**) Se on Mosesen / ioca **Wälimies** oli Jumalan ia Israelin Canssan Wälille / Eipe siihen **Wälimieste** olisi taruittu / ios Canssa olis maltanut Laki cwltha
- [A-III-193] Se ainoa Cunnian Kuningas / ia se ainoa **Wälimies** / Jumalan ia Inhimisten waihella

Substantiiveista (→) *väli* ja (→) *mies* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla kerran myös sanaliittona, joka rakenteensa perusteella on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 117.

välimys s. 'välittäjänä t. välikappaleena toimiminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-789] O caikiwaldias Jumala / ettes olet – keskenyt ja opettanut / sinun aijnoan rackan Poias cautta / Jesusen Christusen meiden Herran / ette meiden pidheis henen ansionsa ja **welimyxsens** lepitze / sinua meiden Isenem pitemen ja cutzuman

Johdos substantiivista (→) *väli*. Agricolan *välimys* on käännös saksan sanasta *mittell* (*Mittel*).

► Gummerus 1955 568.

välisä t. **välise** *adpos.* 'välissä' t. 'välitse' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-207-[PS-104:10]] Sine puhaiset Lächtet laxoisa / nijn ette wedhet Mäkein **välise** wootauat.

Muoto on ortografisista syistä kaksitulkinainen. Se voi olla substantiivin (→) *väli* inessiivimuoto, joka on kiteytynyt postpositioksi. Toinen mahdollisuus on, että se on *väli*-sananjohdokseen *välinen* perustuva prolatiivi 'välitse', jota on käytetty postpositiona (→ *välitse*). Agricolalla vastaavia prolatiivimuotoja ovat (→) *maise* ja (→) *läpise*. Täydennys on genetiivimuodossa.

välitse *adpos.* 'välitse' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-362-[PS-104:10]] Sine annat Lectet Laxoissa ylescohuua / nin ette wedhet Mäkein **welitze** wootauat.

Substantiivin (→) *väli* prolatiivimuoto, joka on kiteytynyt postpositioksi. Täydennys on genetiivimuodossa.

välkkyvä a. 'loistava, välkkyvä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-691-[NAH-3:3]] Hen yleswiepi Reisznärit cumain Miecaïn cansa / ia **wälkyuen** Glauion cansa.

Verbin (→) *välkkyä* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

välkkyä v. 'välkkyä, välähdellä' | (1551) 4 esiintymää

- [A-III-317-[PS-74:5]] Kirueet näkyuet **welkyuen** ylehellet / Ninquin metzes hacataisin.
- [A-III-321-[PS-77:19]] Se iylisi Taiuasa / ia sinun Leimauxes **welkyi** Maan pirin päle

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä. Sanavartalolle on ehdotettu balttilaista lainaetymologiaa, mutta se ei ole saanut kannatusta. Yleensä sanavartalo katsotaan omaperäiseksi deskriptiivimuodosteen, joka kuvaa nopeata valoilmiotä, esim. salamaa.

► SKES 1978 *välkkää*; Liukkonen 1999 SUST 235 39; SSA 2000 *välkkyä*; EES 2012 *välk*; Junttila 2015 119.

vältellä *v.* 'vältellä, väistellä, karttaa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-33-[MT-5:42]] Anna sille ioca sinulda anopi / ia lainan pyteue ele **welttele**.

Johdos verbistä (→) *välttää*.

vältettämätöin *a.* 'jota ei voi välttää' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-726] mine laihtan minun tompelettan / ja cokonans itzeni hylken / eijke mwta silmein edhesse ole / quin kirastuli ja sula epeijlys / cosca sinun **welttettemetoin** wanhurscaudhes minun omantundon pelette.

Verbin (→) *välttää* passiivivartalosta (*vältettää* 'tulla vältetyksi') muodostettu kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina. Aktiivivartalosta muodostettu vastaava partisiippi *välttämätön* ei esiinny Agricolan teksteissä.

välttäminen *s.* 'välttäminen, karttaminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-203-[PS-E:O]] Taas mutamat Psalmit ouat / iotca Opettauat mite tekeminen eli **welteminen** on

Verbistä (→) *välttää* muodostettu teonnimijohdos, jonka ainoa esiintymä Agricolalla on perinteisen kieliopin mukaan pakkoa tai välttämättömyyttä ilmaiseva ns. IV infinitiivi.

välttää *v.* 'välttää, väistää, karttaa, väistyä' | (1544) 104 esiintymää, myös Westh

- [A-I-21] Joo Calia / **welte** haureus ia helle
- [A-II-467-[IKOR-4:00]] coska he sen sama mestasit / nin he lulit heidens sen kirotuxen **weltenehens**
- [A-I-715] Eij Ruttotaudhin tartumus palio wahingotaijsi / ios me itzeme wikain saastaudhesta **welteijsim**
- [A-II-12] Senteden pelietkem Herra / ia **weltekem** Syndie
- [A-III-130-[KV-2:16]] Minu Rackahan ombi minun ia mine henen / iota Rosien seassa caitahan / sihenasti quin peiue wilpenepi / ia wariot **welteuet**.

Verbillä on vastineita eräissä lähisukukielissä. Se on ilmeisesti johdos substantiivista (→) *väli*. Agricolan ilmaus *mitä tekeminen eli välttäminen on* 'mitä on tehtävä tai vältettävä' edustaa arkaistista nesessiivirakennetta, jossa käytetyt verbinmuodot ovat ns. IV infinitiivin muotoja.

► SKES 1978 *välttää*; SSA 2000 *välttää*; Nikkilä 2000 13; EES 2012 *vältäma*; NES 2020 *välttää*.

värisevä *a.* 'vapiseva, värisevä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-383] sine taijualinen Kuningas ristipuusa ripuit – – lepitzepestetylle sydhemelle / **wärisewille** iäsenille / haawoittulla iholla

Verbin (→) *väristä* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

värist|ys, -ös s. 'vapina, värinä, pelko' | (1544) 4 esiintymää, myös Westh

- [A-I-633] he / ia caiki Esiwallat / sinun heiden ylimeisexens ia oijkeaxi HERRAXENS tundesit / sinua pälgholla ia **wäristuxella** paluelisit
- [A-I-749] me kylmet olema ilman pyhete hengete / ilman siselisite rauha / ilota / wanhurscaudheta / ja Jumalista wisahudheta / ilman neurydhete / ilman caiki pelghota / ia omantunon **wäristoxia**
- [A-I-201-[PS-34:5]] Cosca mine HERRA kyselin / wastasi hen minua / ja pelasti minun caikista minun **wäristyxesten**.

Johdos verbistä (→) *väristä*. Rukouskirjan esimerkin [A-I-749] *wäristoxia*, joka toisaalla on tulkittu adjektiivin (→) *väärä* johdokseksi *vääristyksiä*, on käänös latinan ilmauksesta *absque – – terroribus conscientiae*.

► Gummerus 1955 529; Jussila 1998 *vääristys*.

väristä v. 'vapista, täristä' | (1544) 14 esiintymää, myös Westh

- [A-I-282-[PS-38:11]] Minun sydhemen **wärisee** / minun woijman on minun ylenandanut / Ja minun Silmeni walkeus eij ole minun cansani.
- [A-II-191-[LK-8:47]] Coska sis Waimo näki ettei se sala ollut / tuli hen **wäristen** / ia langeis henen ialcains eten
- [A-III-232-[PS-18:8]] Maa likkui / ia wapisi / Ja ne Woortein perustoxet likkui ia **wärisit** / coska hen wihastui.

Verbillä on etymologisia vastineita kautta itämerensuomen. Se on johdos deskriptiivisestä sanavartalosta, joka kuvaa mm. pelon tai vilun aiheuttamaa vapinaa ja siihen liittyvää ääntä.

► SKES 1978 *väre*; SSA 2000 *väristä*; EES 2012 *värisema*.

väristös → **väristys**

värkkyvä a. 'särkevä, kipeä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-380] Nin sinun **werckyyue** rumis / tuli harttaist haawoist sijnisexi

Verbistä *värkkyä* muodostettu partisiippi, jota on käytetty adjektiivina. *Värkkyä* on joko lainaa ruotsin verbistä *värka* 'särkeä, kivistää' tai johdos ruotsalaisesta lainasanasta *värkki* 'särky'. Näitä tunnetaan suomen murteista, mutta ne eivät esiinny Agricolan teksteissä itsenäisinä sanoina.

► Streng 1915 266; SKES 1978 *värkki*; SAOB 2019 *värk, värka*.

värni → **väärni**

värs|y, -ö s. 'runosäe, runosäkeistö' | (1551) 6 esiintymää

- [A-III-211] Nin caxi ia caxi **Wersuns** woroin / lukecan Papit / quin on Chorin Tapa ollut / ia oleman pite
- [A-III-388-[PS-119:0]] Teme Psalmi on Ebreerin Bokstauin ielkin asetettu / ette cuning alla cadhexan Wersue on. Eike yxiken **Wersu** ole / Joista ei yxi neiste Sanoista leute.
- [A-III-203-[PS-E:0]] Waicka ei cuki Psalmi neihin Päcappalehin / ole ylenwisusti / iocaitzes **Versös** / iaettapa / Quitengin mutamat Psalmit piteuet Caxi sencaltaista Päcappaletta.
- [A-III-357-[PS-101:0]] mutamat temen Psalmin ymmerteuet Christusen waldakunnasta Euangeliumin cautta / Ette hen wimeises **Versus** sano / tactouans caiki Jumalattomat Maalda hucutta.

Laina ruotsin sanasta *vers*, joka puolestaan juontuu latinan sanasta *versus* 'rivi, jono, säe'. Myös Agricolan tekstissä lukutapa *versu* tai *versö* ovat mahdollisia. Latinan *versus* esiintyy Agricolalla irrallisena sitaattilainana Rukouskirjassa eräiden rukousten lopussa, jolloin se viittaa rukousten jälkeen laulettaviin psalmisäkeisiin.

► Streng 1915 266–267; SKES 1978 *värssy*; SSA 2000 *värssy*; SAOB 2017 *vers*; NES 2020 *värssy*.

värtämies s. 'huorintekijä, rakastaja' | (1548) 9 esiintymää

- [A-II-541-[EF-5:5]] Sille se te tietkä / ettei yxiken **Wärtamies** taicka Saastainen eli Ahne (ioca ombi Epeiumalan Paluelia) ole Perilinen Christusen ia Jumalan Waldakunnasa.
- [A-III-608-[HOS-2:7]] Ja quin hen carkaia **Wertamiestens** ielkin / ei henen pidhe heite käsittemen

Adjektiivisesta alkuosasta *värtä* ja substantiivista (→) *mies* muodostettu yhdyssana. *Värtä* ei esiinny Agricolan teksteissä itsenäisenä sanana, mutta se tunnetaan asussa *värti*, *värtti*, *värttä* tai *vertti* muusta vanhasta kirjakielestä salavuoteuden merkityksessä. Se on selitetty lainaksi ruotsin sanasta *värd* 'rakas, kallis'. Muinaisruotsissa *värpskap* on esiintynyt merkityksissä '(paheksuttava) sukupuoliyhteyden harjoittaminen, sekaantuminen (eläimiin tms.); seura, yhteys'. Tätä merkitystä ei enää ole nykyruotsin sanalla *värdskap*, mutta se esiintyy 1500-luvun hengellisessä kirjallisuudessa. Toisena mahdollisuutena on pidetty, että suomen sana olisi samaa juurta kuin ruotsalaisperäinen *väärti* 'isäntä, ystävä'. Myös virossa esiintyy samantapainen *värd* 'huora, pettäjä', jota on arveltu vanhaksi germaaniseksi lainaksi.

► Ojansuu Vir. 1908b 52–54; SKES 1978 *värtämies*, *väärti*²; EES 2012 *värd*; SAOB 2019 *värdskap*.

väsyksiin adv. 'väsymykseen asti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-563-[JER-45:3]] Sine sanot / We minulle / Quinga on HERRA minulle murhen minun Kipuni päle lisenyt / mine hoocan minuni **wesyxijn** / ia en leude ycten lepo.

Illatiivimuotoinen adverbi, joka perustuu samaan vartaloon kuin verbi (→) *väsyä*. Välitön kantasana olisi verbikantainen nominijohdos **väsyes*, mutta tällaista ei esiinny Agricolalla eikä suomen kielessä muutenkaan itsenäisenä nominina vaan ainoastaan adverbien kantana (myös *väsyksissä*). Vastaava johdostyyppi esiintyy muissakin adverbeissa (→ *eksyksissä* ym.)

► Karlsson 1957; Hakulinen 1979 201–202.

väsyminen s. 'väsymys' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-534] Ja sen rickan / sine monella hywuydhelle neuritet sydhemesta / tule alasastu minun tykeni / teutte minua warahin sinun lodhutoxellas / etteij minun sielun waijpuijsi **wäsymises** ja mielen carckeudhesta

Johdos verbistä (→) *väsyä*.

väsnynt s. tai a. 'väsynyt, uupunut, voimaton' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-176-[VLT-5:5]] echke me io **wäsnyuet** olema / eij quitengan meille ychten lepo annettu
- [A-II-653-[HEB-12:12]] Sentedhen ylesoietca teiden ioutilat Kädhenne / ia ne **wäsnyet** Poluet /
- [A-III-498-[JES-50:4]] HERRA Jumala annoi minulle Oppinuen Kielen / ette mine taidhan nijlle **Wäsnyille** aiallans puhua.

Verbin (→) *väsyä* partisiippi, jota on käytetty nominina.

väsytetty a. 'väsytetty, väsynyt' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-557-[JER-31:25]] Sille mine tadhon ne **wesytetut** Sielut wirghotta / ia ne surkiat Sielut rauita.

Verbin (→) *väsytää* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

väsytty a. 'väsytetty, väsynyt' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-698-[HAB-3:13]] Mite Canssat ouat sinulle tötetehnyet / sen teuty ylespoltetta Tules / ia ionga päle Inhimiset ouat **wäsytuxi** tulluet / sen teuty hucutetta.

Verbin (→) *väsytää* konsonanttivartalosta muodostettu partisiippi, jota on käytetty adjektiivina. Muoto voidaan tulkita myös *väsytää*-verbin passiivisen liittomuodon osaksi.

väsytää v. 'väsytää, uuvuttaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-817] Ja anna sen meille iocapeijue / Sille iocapeijue me nyt rumihilda / nyt colemalda / ia perkelehelda waijwatamma ia **wäsytetemme**.

Johdos verbistä (→) *väsyä*. Agricolan *wäsytetemme* on monikon 1. persoonan pääteen sisältävä passiivimuoto 'meidät/meitä väsytetään'.

väsyvä s. ja a. 'väsyvä, uupuva, uupunut' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-111-[JES-35:3]] Wahuistacat ne **wäsyuet** kädhet / ia tuetkat ne nändyuet Poluet.
- [A-III-485-[JES-40:29]] Hen andapi nijlle **wäsyuille** woiman / ia nijlle wäettämillä kyllä wäke.

Verbin (→) *väsyä* partisiippi, jota on käytetty nominina.

väsyä v. 'väsyä, uupua; lakata vaikuttamasta' | (1544) 25 esiintymää

- [A-I-339-[JER-20:9]] Ja oli Herran sana minun Sydemeseni / ninquin palaua Tuli / ja minun luisani suliettu / Ja kärssiesen mine **wäsyn** / ia olin caiki herwochtunut
- [A-II-484-[1KOR-13:8]] Ja rackaus ei coskan ***wäsy**. Waicka Prophetiat Lackauat / ia Kielet waickenisit / ia Tieto mös poiskadhois.
- [A-II-484-R] ***wäsy** se on Ei hen lacka hyue tekemest / echke henen wastaans techden pahasti eli hyuesti / aina hen quitengi hyuesti teke.

Verbillä on etymologisia vastineita itämerensuomessa ja saamessa. Sanavartaloa on arveltu vanhaksi germaaniseksi lainaksi. Kantagermaaniseksi alkumuodoksi on rekonstruoitu **wäsiða-z*, jota edustaa muinaisskandinaavin partisiippimuoto *væstr*. Tämä tarkoittaa matkanteosta ja huonosta säästä uupunutta.

► Koivulehto 1976a 272–273; SKES 1978 *väsyä*; SSA 2000 *väsyä*; LÄGLOS 2012 *väsyä*; EES 2012 *väsima*.

vävy s. 'vävy, tyttären aviomies' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-17-[UT-E]] Mutta Anno domini 1248 nin yxi toinon Erick Kuningas / Lespe licanimelde / lehetti swren Sotauäen tänne Somen maan / henen **wäwuyns** Birger Jerlin cansa / ioca sen Wäen Pämies oli / ia ylitzewoitti Hemalaiset.

Sanalla on etymologisia vastineita kautta uralilaisen kielikunnan. Se on ikivanha sukulaisuustermi.

► SKES 1978 *vävy*; SSA 2000 *vävy*; EES 2012 *väi*; NES 2020 *vävy*.

väännellä v. 'käännellä, väännellä; vääristää' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-157-[MK-15:29]] Ja ne iotca sijte ohitzekeuit / pilcasit hende ia **wändelit** pästens sanoden / Pfui sinuas / quinga hyuesti sine Templin mahanricot / ia sen colmena peiuen ylesrakennat
- [A-III-273-[PS-44:15]] Sine teet meite Jaritoxexi Pacanain seas / ia ette Canssat pästens **wendeleuet** meiden ylitzenne.

- [A-II-348-[AP-13:10]] O sine Perkelen poica / teusi caikia wilpi ia petosta / ia caiken Oikeudhen wihamies / etpe sine lacka **wāndelemest** HERRAN oikeit teite.

Johdos verbistä (→) *vääntää*. Agricolan sanonta *väännellä päätänsä* kuvaa pilkalista suhtautumista.

vääntäjä s. 'vääristäjä, harhaanjohtaja' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-594-[TIT-1:10]] Sille ette monda on Julma ia turhan Puhuiata ia Mielen **wāndeite** / enimesti ne iotca Ymberileickaueste ouat

Johdos verbistä (→) *vääntää*.

vääntää v. 'taivuttaa, kääntää; vääristää' (myös kuv.) | (1548) 7 esiintymää, myös UpsE

- [A-II-300-[JH-19:2]] Ja ne Houit **wānsit** yden krunon Orientappurist / ia panit henen Päens
- [A-III-68] Tesse Herrasa kijni ripu wekeuen wskon cansa / waicka sinulle caiki näkyet camalaat ia wastahacoiset / Ehke liha ia weri couan sinua toisa **wāndeisit**
- [A-III-781-[5MS-27:19]] Kirottu olcoon / ioca sen Mwcalaisen / sen Oruoin / ia Lesken Oikiudhen **wāndhe**

Verbillä on vastineita kautta itämerensuomen. Sitä on arveltu vanhaksi germaaniseksi lainaksi, jolle rekonstruoitua kantagermaanista alkumuotoa **wenda-* edustavat mm. nykyruotsin *vānda* ja saksan *winden*. Selityksessä on kuitenkin äännehistoriallisia ongelmia, joiden takia sitä on pidetty epävarmana.

► SKES 1978 *vääntää*; Koivulehto Vir. 1983d 548; SSA 2000 *vääntää*; LÄGLOS 2012 *vääntää*; EES 2012 *väänama*; NES 2020 *vääntää*.

väärin adv. 'väärin, toisin kuin pitäisi, epäoikeudenmukaisesti, virheellisesti, valheellisesti' | (1544) 30 esiintymää, myös Westh

- [A-I-175-[VLT-3:59]] Catzo sijs Herra / quinga minun **wärin** tehden / Ja awita minua oijkeuni pälle
- [A-I-763] coruihin quiskuttellut / pahat puhet ylesnostanut / **wärin** lain kieunyt / walapattoijsexi wsein itzeni wannonut / lijtot / märet ia rajat serckenyt ia sijrttenyt.
- [A-II-384-[AP-25:27]] minun nādhexeni on se **wärin** lehette hende sidhottuna / ia ei henen Sytens ilmoitta / Josta henen pälense cannetan.
- [A-III-539-[JER-14:14]] Ja HERRA sanoi minulle / Ne Prophetat noituuat **wärin** minun Nimesseni. Embe mine heite lehettenyt / ia en miteken heille keskenyt

Adjektiivin (→) *väärä* monikollinen instruktiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

väärinopettaja s. 'väärä opettaja, joka opettaa väärin' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-818–819] poijspyhi / haijotta / cukista / ylesräui / caikinaijset iulmauxet / epeiumuluxet / Eriseurat / sekä Turkein / ette Pauin / ja caikein **wärinopettaijadhen** / tuijmadhen / ia Eripuraijsten seurat / iotca sen sinun Nimes falskist euckeuet

Adverbin (→) *väärin* ja verbin (→) *opettaa* muodostamasta sanaliitosta johdettu tekijännimi. On epävarmaa, onko Agricolan ainoassa esiintymässä sanaväli vai ei. Jos näin on, esiintymä on mahdollista lukea myös *vääriin opettajaden* 'väärin opettajien'. Agricolan *väärinopettaja* on käännös latinan sanasta *pseudoapostolus*.

► Gummerus 1955 596; Toropainen 2016 106.

väärintehdä v. 'tehdä väärin' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-529-[JES-66:24]] Ja heiden pite vloskeumen / ia ninen Inhimisten Raatoia catzeleman / iotca minua wastian **wärinteit**.

Sanaliitosta (→) *tehdä* (→) *väärin* tiivistynyt yhdysverbi.

väärin tekijä s. 'väärä tekijä' | (1548) 1 esiintymä, myös Westh (*väärintekijä*)

- [A-II-39-[MT-7:23]] Ja silloin minun pite tunnustaman heille / En ikenens mine teite tundenut / Menget pois minun tyköeni te **wäärin tekijet**.

Adverbista (→) *väärin* ja substantiivista (→) *tekijä* muodostuva sanaliitto, joka yhden käsitteen nimityksenä on mahdollista tulkita yhdyssanaksi. Vuoden 1642 Bibliassa *väärintekijä* esiintyy yhdyssanaksi kirjoitettuna. Agricolan ainoa esiintymä on kirjoitettu sanaliitoksi.

väärinteko s. 'rikos' | (1549) 1 esiintymä, myös Westh

- [A-III-143] Ele mös meiden costa **wärintekoinna** ielken.

Adverbista (→) *väärin* ja substantiivista (→) *teko* tiivistynyt yhdyssana. Toinen mahdollisuus on, että se on johdos yhdysverbistä (→) *väärintehdä*.

vääristellä v. 'väännellä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-239-[PS-22:8]] Caiki iotca minua näkeuet / häueiseuet minua / **wäristeuuet** hwlians ia pääns pudhistauat.

Johdos verbistä *vääristää*, joka perustuu adjektiiviin (→) *väärä*. *Vääristää* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana. Se mainitaan ensi kertaa Erasmuksen *Cullaisen kirian* suomennoksessa vuonna 1670.

► Jussila 1998 *vääristää*.

***vääristys** s.

Vääristys ei esiinny Agricolan teoksissa (→ *väristys*).

► Jussila 1998 *vääristys*.

vääritellä v. 'väännellä, väaristellä (sanoja)' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-290-[PS-56:6]] Jocapeiue he minun sanani **wäritteleuet** / caiki heiden aiatoxens ouat minua wahingoittaxens.
- [A-III-758] Sitelehin hen nuctele nijte Pappia erinens / ette he Jumalan Sanan **wärittelit** / ia vskottomast opetit / ia sille he monda wiettelit.

Johdos verbistä *väärittää*, joka perustuu adjektiiviin (→ *väärä*). *Väärittää* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana, mutta se voi olla vanha johdos, koska sillä on vastineita myös eräissä lähisukukielissä. Etenkin vanhassa lakikielessä on käytetty rinnakkaisjohdosta *vääryttää*, ja sekä Agricolalla että vuoden 1642 Bibliassa esiintyy verbi (→ *väärytellä*). Agricolan verbi on mahdollista lukea *väärytellä* myös silloin, kun se on kirjoitettu *i*:llisenä.

► SKES 1978 *väärä*; VKS korpus 2022.

vääritellä s. 'väärintekijä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-310-[PS-71:4]] Minun Jumalan auta minua sen Jumalattoman kädheste / sen Nurian ia **Wäritelliän** kädheste.

Johdos verbistä (→) *vääritellä*.

vääritys s. 'väärien syytösten esittäminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-618] Sydhemmen sokeudhen / tundodhen paatumisen / tapain iulmaudhen / hyuihin cwlemattudhen / Neuuooin wastahakosus / kielen irttaudhen / woijmattomadhen wäkiwallan / wighattomadhen **wäritys**

Johdos verbistä *väärittää*, joka perustuu adjektiivin (→ *väärä*). *Väärittää* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana (→ *vääritellä*). Agricolan *vääritys* on käännös latinan sanasta *calumnia*.

► Gummerus 1955 397.

väärni s. 'varustus, turva' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-239-[JES-26:1]] MEillä ombi kijndije caupungi / Murin ia **wärnin** ethen pani Jumala Terweydhén.
- [A-III-474-[JES-26:1]] Sihen aican / pite Judan Maassa / sencaltainen Weisu weisattaman. MEille on wahua Caupungi / Murit ia **Wernit** ouat Terueys.

Lainaa muinaisruotsin sanasta *värn* 'suoja, turvapaikka, linnoitus'. Sanaa ei tunneta muusta vanhasta kirjasuomesta. On mahdollista, että Agricolan ensi tavun vokaali on luettu lyhyeksi.

► Streng 1915 267; SKES 1978 *väärni*.

väärti *a.* 'veroinen, arvoinen' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-582-[1TIM-5:18]] Sille ette Ramattu sanopi / Ei sinun pidhe Töhärien swta kijnisitoman. Ja yxi Tömies ombi Palcans **wärdi**.
- [A-II-635-[HEB-3:3]] Mutta teme ombi site swremman Cunnian **werdi** / quin Moses / senpolesta / ette swrembi cunnia henelle ombi Hoonesta / ioca sen rakensi / quin itze Hoonella.

Laina ruotsin sanasta *värd* '(jonkin) arvoinen'.

► Streng 1915 267; SKES 1978 *väärti*¹; SSA 2000 *väärti*¹.

väärytellä *v.* 'tehdä vääryyttä, kohdella väärin' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-120-[3MS-19:13]] Ele **wäryttele** Lehimeistes / Ele mös wäkiuallala hende alaspaina.
- [A-III-550-[JER-22:17]] Mutta sinun Silmes ia sinun sydhemes / euet sencaltaisten polehen catzo / waan paramin Ahneuteen / ia wighattoman Weren vloswodhattaman / **wäryttelemen** / ia wäkiualta tekemen.

Johdos verbistä (→) *vääryttää*.

vääryttelys *s.* 'väärä kohtelu, sorto' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-401-[PS-119:134]] Lunasta minua Inhimisten **wäryttelyxist** / nin mine tadhon pite sinun Keskyies.

Johdos verbistä (→) *väärytellä*.

vääryttää *v.* 'tehdä vääräksi, väärentää' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-656-[AM-8:0]] On Ennustos ia Rangastus ninen Rickain Ahneuxest / iotca nijte Kieuhie raskauttauat / Jyuein hinnan corghottauat / Mitat ia wacat wähendeuet / Ja waacat / Pundarit / wichtit ynne waaruin cansa / **wärytteuet**.
- [A-III-656-[AM-8:5]] Coska tacto se Usicu loppua / ette me Jyue saisis myydhe / Ja se Sabbathi / ette me madhaisin Ohra caupata ia Spanninn wäheneisin / ia Hinnan corghotaisim / ia ne Waacat **wärytteisim**?

Adjektiivisiin (→) *väärä* perustuva verbi (johtosuhde analogisesti kuten *tylsä*, *tylsyttää*). Merkityssyistä on epätodennäköistä, että verbi olisi johdettu substantiivista (→) *vääryys*.

vääryys s. 'vääryys, väärinteko, väärä kohtelu, rikos; väärämielisyyys, taipumus väärin tekemiseen' | (1544) 154 esiintymää

- [A-I-531-532] Teme ombi se loonnolinen toijmi / swrella syngylle ymberivalettu / Jolla wiele sijtteen on eroijtus hyueste ia pahasta / Todhen ia **wärydhen** weli
- [A-I-204-[PS-103:6]] HERRA hen saatta wanhurscauden / ja Domion caikille / iotca **wärytte** kärssiuet
- [A-II-573-[2TSS-2:9-10]] Jonga tulemus tapachtupi Perkelen waikutuxen ielkin / caikinaisten walehelisten Wäkein ia Merckein ia Ihmettein cansa / ia caikinaisten wiettelysten cansa **wäryttehen** / ninen seas iotca cadhotetuxi tuleuat.
- [A-III-698-[HAB-3:12]] We henelle / ioca Caupungin werelle rakendapi / ia walmistapi Caupungin **wärydhelle**.
- [A-I-540] hen sangen itzens neuritte sinun edheses / aijna muijstauainen oma **wäryttens** ja ilkeyttens
- [A-II-335-[AP-8:23]] Sille ette mine näen sinun oleuan catkerata sappe teunnens / ia solmittuna **wärydhelle**.

Johdos adjektiivista (→) *väärä*.

vääryttehdä v. 'tehdä vääryyttä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-247-[PS-27:12]] Ele anna minua Wiholisteni tachtohon / Sille wäret Todhistoxet seisouat minua wistan / ia häpemete **wäryttekeuät**.

Sanaliitosta (→) *tehdä vääryyttä* (→ *vääryys*) tiivistynyt yhdysverbi.

väärä a. 'väärä, todesta poikkeava, virheellinen, valheellinen, epäoikeudenmukainen, vääränlainen; käyrä, suoran vastakohta' (1543) 186 esiintymää, myös Westh

- [A-O-7-[2MS-20:16]] Cadhexes Ele ole **wäre** todhistaija / sinun leHEMEISES wistan.
- [A-I-95] Pauin säty / ia **wärä** wSCO sijelun myrcky / ia Rumin pusco Wiettelys / ia Walhe iulki Quin Taiuan Owet kijnisulki
- [A-III-627-[HOS-12:7]] Mutta cauppamiehelle ombi **wäre** Waaca henen kädhesens / ia kernasti wiettele.
- [A-II-424-[ROM-3:5]] Jos sis se nin on / Ette meiden wärys Jumalan Oikeudhen ylistepi / miteste me sanoma? Ongo sis Jumala **wäre** / ette hen sen ylitze wihastupi? (Mine puhun Inhimisten taualla)
- [A-III-404-[PS-120:3]] Mite se **wäre** Kieli taidha sinulle tedhä? Ja mitte se taita vlostoimitta.
- [A-II-218-[LK-16:00]] **Wäre** Mammon) Mammon) merkitze Rickautta / ia cutzutan **Wärexi** ette ne wärin kieuteten
- [A-II-170-[LK-3:5]] Caiki Laxot pite teutettemen / ia caiki Woret ia Mäghet pite alettaman / Ja mitke **wäret** ouat ne pite oijettaman / ia mitke coleat ouat ne pite tasaisexi matkaxi tuleman

Sanalla on vastineita kaikissa lähisukukielissä. Sen etäisempi alkuperä on tuntematon.

► SKES 1978 *väärä*; SSA 2000 *väärä*; EES 2012 *väär*; NES 2020 *väärä*.

vääräprofeetta *s.* 'väärä profeetta' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-426-[PS-144:0]] On Kijtossana Waldakunnan / Esiuallan ia Seurakunnan edeste / ia heiden wiholistens / quin ouat / meteliset Porgharit ia **Wäretprophetat**.

Sanaliitosta (⇒) *väärä* (⇒) *profeetta* tiivistynyt yhdyssana. Esikuvana on mahdollisesti ollut latinan *pseudopropheta*.

► Heininen 1992 208.

vääty *a.* 'väännetty, taivutettu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-105-[MT-27:29]] ia orientappuroist **wäthyn** Crunon panit henen Päens päle / ia Roghon annoit henen oikeaan käteens

Verbin (⇒) *vääntää* konsonanttivartalosta muodostettu partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

väätä → **vääty**

yd|yn, -in, ytmä s. 'ydin, sisus, sisin (myös kuv.)' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-254] Wscon kilpi / eij teghe wilpi. Hengen Miecka / saa **yty**men leicka.
- [A-II-12-[UT-E]] ne ialomat ouat pyhen Johannesen Euangelium / ia pyhen Paulin Lehetuskiriat / erinomaisesta se Romarin tyge / ia p. Petarin se Ensimeinen Lehetuskiria / ouat ne parat **y**timet ia sydhemet ninen caiken kiria in seas.
- [A-II-637-[HEB-4:12]] Jumalan Sana ombi Eleue ia Woimalinen / ia teräuembi quin iocu caxiteräinen Miecka / ia lepitze tungepi / sinhenasti ette se Sielun ia Hengen eroitapi / ia **y**dhymet ia Luud
- [A-III-719] Tesse nyt Prophetain **Ytyme** on / heiste imettu lepitze vskon.

Sisintä osaa, keskusta, sydäntä tms. merkitsevä *ydin* on ikivanha perintösana, jolla on vastineita kaikissa suomalais-ugrilaisissa etäsukukielissä. Ortografisista syistä ja äänteellisen vaihtelun takia on mahdotonta sanoa varmasti, mikä Agricolan varianteista on yleisin. Myös suomen murteissa sana esiintyy useissa eri muodoissa, mm. *yti*, *yty*, *ytty*, *ytyin*, *ytyinen*, *yy*. *Ytymä*-tyyppinen muoto (partitiivi *ytymee*) on merkitty vain lastenlorusta Kurikasta.

► SKES 1978 *ydin*; SSA 2000 *ydin*; EES 2012 *üdi*; NES 2020 *ydin*; SMSA 2023 *ytymee*.

yhdeks|en, -än num. '9, yhdeksän; yhdeksäs' | (1543/1559) 10 esiintymää

- [A-O-23] Yxi 1. Caxi 2 Colme 3 Nelie 4 Wisi 5 Cusi 6 Seitzeme 7 Cadexen 8 **Ydexen** 9 Kymenen 10
- [A-III-715] **Ydhexen** Cucaut / Eitin cochtu / Meille maiaxi ensin iochtui.
- [A-III-737-[SAK-7:1]] Sana tapactui Zacharian tyge / Nelienden peiuen / sijte **y**dhexest Cwcaudhest / ioca Chisleu cutzutan.

Vanhaan perintösanastoon kuuluva lukusana, jolla on vastineita kaikissa lähisukukielissä, saamassa ja volgalaiskielissä. Sanan alkuosana on numeraali (→) *yksi*. Jälki-osaa on selitetty periaatteessa kahdella eri tavalla. Sitä on oletettu lainaksi kymmentä merkitsevistä indoeurooppalaisesta numeraalista, jolloin se olisi samaa juurta kuin esim. latinan *decem*. Ongelmaksi jää sananmuodostustapa: yhtä ja kymmentä merkitsevien lukusanojen lisäksi sanassa ei ole mitään ainesta, joka osoittaisi osien keskinäisen suhteen. Sama ongelma koskee lukusanaa (→) *kahdeksan*. Toisen selityksen mukaan jälkiosa koostuisi kieltoverbistä *e-* taivutuspäätteineen.

Ainesosat olisivat tällöin *ykt-e-ksä-. Loppuosa olisi samaa alkuperää kuin murteiden ns. refleksiivisessä taivutuksessa esiintyvä pääte, vrt. esim. Kalevalan *istui-kse* 'istuutuu'. Koko muoto merkitsisi tässä tapauksessa 'yhtä ei ole', ja ajatuksena olisi, että yksi puuttuu kymmenestä. Selitys on monimutkainen, mutta äännehistoriallisesti ja rakenteellisesti mahdollinen. Agricolan kirjoitusasusta ei voi sitovasti päätellä, tarkoitetaanko muotoa *yhdeksen* vai *yhdeksän*. Edellisen muodon käyttöön ovat voineet vaikuttaa luelteltaessa viereisten lukusanojen muodot. *Kahdeksen*, *yhdeksen* -tyyppiset muodot ovat käytössä mm. Varsinais-Suomen eteläosassa ja Kymin murteessa. Agricolalla ei ole yhtään varmaa ortografista esimerkkiä lukutavasta *yhdeksän*, mutta todennäköisesti sellainen on esiintynyt käytännössä, koska vastaavanlaisia *kahdeksan*-esimerkkejä on runsaasti. Agricolalla *yhdeksen* esiintyy myös useiden yhdistettyjen lukusanojen osana. Sakarjan kirjan esimerkissä Agricolalla on perusluku järjestysluvun merkityksessä.

► SKES 1978 *yhdeksän*; Parpola 1999 198–199; SMS 1999 *kahdeksan*; SSA 2000 *yhdeksän*; EES 2012 *üheksa*; NES 2020 *yhdeksän*.

yhdeks|enkymmen(tä), -änkymmen(tä) num. '90, yhdeksänkymmentä'
(1543/1559) 7 esiintymää

- [A-O-23] Caxikymen 20 Colmekymen 30 Neliekymen 40 Visikymen 50 Cusikymen 60 Seitzemenkymen 70 Cadexenkymen 80 **Ydexenkymen** 90 Sata 100
- [A-II-73-[MT-18:12]] Mite te luetta? Jos iollakin Inhimiselle olis sata lammast / ia yxi heiste exyis? Eikö hen iätäis ne **yhdeksenkymmend** ia yhDEXen mäghillen / ia menis / ia etzeis site exynyttä?

Yhdistetty lukusana, jonka rakenneosat esiintyvät Agricolalla myös itsenäisinä sanoina (→ *kymmenen*, *yhdeksen*). Lukutavasta *yhdeksänkymmentä* ei ole yhtään varmaa esimerkkiä.

yhdeksentoista num. '19, yhdeksäntoista' | (1543/1559) 1 esiintymä

- [A-O-23] Yxitoista 11. Caxitoista 12 Colmetoista 13 Nelietoist. 14 Wisitoista 15 Cusitoista 16 Seitzementoista 17 Cadexentoista 18 **Ydexentoista** 19 Caxikymen 20

Yhdistämällä muodostettu perusluvun nimitys, jonka osat esiintyvät Agricolalla myös itsenäisinä sanoina (→ *toinen*, *yhdeksen*). Agricolan ensiesiintymä on todennäköisesti ollut vuonna 1543 ilmestyneen aapiskirjan lukusanaluettelossa, mutta luettelo on säilynyt ainoastaan vuoden 1559 painoksesta.

yhdeks|es, -äs num. '9., yhdeksäs' | (1543) 20 esiintymää

- [A-O-7-[2MS-20:17]] **Ydhexes** Ele pydhe sinun lehomeises honetta.
- [A-II-238-[LK-23:44]] Ja se oli lehes cwdes hetki / Ja Pimeys tuli caiken maan päle haman **ydexenden** hetken asti

- [A-III-179-[MK-15:34]] Nin liki **ydexende** hetke hwsı JESUS swrella änelle sanoden / ELI / ELI lamaasabthani

Järjestyslukusana, jota vastaava perusluku (→) *yhdeksen*, *yhdeksän* esiintyy Agricolalla sekä itsenäisenä sanana että yhdistettyjen lukusanojen osana.

yhdekseskymmen *num.* 'yhdeksäs kymmenluku, luvut 81–89' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-182-[1MKK-7:41]] O Herra Jumala / cosca Sennacheribin Kuningan keskyleijset sinua pilcasit / nijn sine yhden Engelin lehdetit / ioca tappoi sata tuhatta / ia wisi **ydhexet kymmende** tuhatta mieste

Analyyttiseen määrän ilmaukseen sisältyvä järjestyslukusana, jonka rakenneosat (→) *kymmen(en)*, *yhdeksen* esiintyvät Agricolalla sekä itsenäisinä sanoina että yhdistettyjen lukusanojen osana. Agricolan aikana yhdistetyt lukusanat on yleensä muodostettu viittaamalla kymmenlukujen järjestykseen, esim. *viisi yhdeksättäkymmentä* '85', ei nykyiseen tapaan mainitsemalla pienempi tasakymmen (tässä *kahdeksankymmentä*) ja lisäämällä siihen tarpeelliset ykköset (*viisi*). Agricolan esimerkissä mainittu lukusanailmaus kokonaisuudessaan merkitsee 185 000.

► Häkkinen 1994 242–244; Toropainen 2017 63–65.

yhdelisestä *adv.* 'yhtenäisesti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-631-[HEB-E]] Se nin nähdhen / quin teme Epistola / olis ninquin monesta cappalesta coottu / Ja **ycdhelisesta** toimitta.

Numeraalista (→) *yksi* johdetun adjektiivin elatiivimuoto, jossa sijapäätte toimii adverbien johtimena. Vastaava adjektiivi **yhdelinen* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana.

yhdellämuodolla *adv.* 'yhdellä tapaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-546] Sille molemat ouat itzestens / molemat wloskieuuet toijsesta / Molemat lechteuet molemista / He caiki ouat ennen caikia / Aijna ouat colmessa / ja caiki ouat caikissa / **ydhelemodholla** iocahitzesa

Yhdyssanaksi tiivistynyt sanaliitto, jonka molemmat rakenneosat (→ *yksi*, *muoto*) esiintyvät Agricolalla myös itsenäisenä sanana.

► Toropainen 2017 69–71, 109.

yhdelläs *adv.* 'entiselläsi, muuttumattomana' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-632-[HEB-1:12]] Ja he caiki wanhaneuat ninquin Waate / ia ninquin pughun sine heite mwttet / ia he mwttuut. Mutta sine itze **ycdhelles** olet / ia eiuet sinun woodes puutu.

Adverbina käytetty lukusanan (→) *yksi* adessiivimuoto, johon liittyy yksikön 2. persoonan omistusliite. Agricolalla ei esiinny vastaavaa muotoa muista persoonista.

yhden|kaltainen, -kaltanen *a.* 'samanlainen, yhtäläinen, yhteinen, samanarvoinen' (1544) 21 esiintymää

- [A-I-468] O Sine cumartapa pyhe hengi / ioca sen caikiwaldian colminaijsuden pätet / Iseste / ia poiasta wloskieudhen / caikissa molemilla **ydhencaltainen** / mutta waijuoin personan omaudhes eroijtettu
- [A-II-449-[ROM-14:5]] Se yxi eroitta ydhen peiuen toisesta / Se toinen pite caiki peiuat **ydhencaltaiset**.
- [A-II-460-[1KOR-1:10]] Mutta mine manan teite / rackat Weliet / Jesusen Christusen meiden Herran Nimen cautta / Ette te caiki **ydhencaltasen** Puhon pideisitta
- [A-III-560-[JER-32:39]] Ja tadhon heille **ydhencaltaisen** sydhemen ia menon anda / ette he minua pelkeisit caickena heiden eliaicanans
- [A-II-317-R] Christuses he caiki ouat **ydencaltaiset** ilman Töte ia ansiota Armohon cutzutut.

Lukusanasta (→) *yksi* ja adjektiivista *kaltainen* muodostettu yhdysadjektiivi. *Kaltainen* on johdos samasta germaanisesta lainavartalosta, jota edustavat äyrästä, reunaa tai pengertä merkitsevä murrekana *kallas*, joka ei esiinny Agricolan kielessä, sekä verbi (→) *kallistaa*. *Kaltainen* on alkuaan merkinnyt johonkin päin kallellaan olevaa, johonkin suuntautunutta.

► SSA 1992 *kaltainen*; LÄGLOS 1996 *kallas*, *kallistaa*; SMS 1999 *kaltainen*, NES 2020 *kaltainen*.

yhdenmuotoinen *a.* 'samanlainen, samalla lailla ikuinen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-474-475] O HERRA Jesu Christe – – Jolla ombi ynne ijancaikisen Isen / ia pyhen hengen cansa / ydencaltainen cunnia / sama ylistos / **ydhenmotoijnen** Herraus / yxi olemus

Lukusanasta (→) *yksi* ja substantiivin *muoto* adjektiivijohdoksesta (→) *muotoinen* koostuva yhdysadjektiivi. Agricolan sana on käänös latinan adjektiivista *coeternus*.

► Gummerus 1947 252.

yhdes *adv.* 'koossa, yhdessä, samanmielisinä' | (1544) 7 esiintymää, myös UpsK

- [A-II-319-[AP-2:44]] Mutta caiki iotca Uskoit / olit **ydhes** / ia pidhit caiki mite heille oli ychteisse.
- [A-III-25] ninquin waimon alcu oli mieheste / nin heidhen piti mös **ydhes** oleman
- [A-I-266-[PS-17:10]] Heiden Lihawansa **yhdes** piteuet / He pauckuuat suullansa coriasti.

Lukusanan (→) *yksi* loppuheittoinen inessiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. Rukouskirjan psalmin 17 fraasi *yhdes pitävät* on Psalmtarissa korvattu yhdysverbillä *yhtäpitävät*.

yhdest *adv.* 'olemasta yhdessä, toistensa seurasta' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-93-[MT-24:00]] Ninquin Rato ia Cotkat leuten **yhdest** / ilman paican märe panemat.

Lukusanan (⇒) *yksi* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina. Lauseyhteydessä muoto määräytyy *löytää*-verbin perusteella.

yhdistys → **yhdistös**

yhdistyä *v.* 'liittyä yhteen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-522-523] Laijna mös armolisesta / ette me sen wanhan Inhimisen poisrijsumisen cautta / iuri sinun cuuas rupeisima candamahan / ja nijn iärghestens / ydhes wdhesa Inhimisesä – – site enemini **ydhistyme**

Johdos joko verbistä (⇒) *yhdistää* tai suoraan lukusanasta (⇒) *yksi*.

yhdistää *v.* 'yhdistää, liittää t. sovittaa yhteen'
(1544) 14 esiintymää, myös Westh

- [A-I-504] Me waijwaset synnyset – – anoma ia rucolema sinua / ettes tadhoijsit pyhen hengen cautta / caiki haijotetut / coghota / ne iaghotetut **ydhiste** / ne rijdhaijset sowitta
- {A-III-79} ne iotca Isen Nimeen castetan / nijlle tapactupi wissi Autuus ia cunnia / Poian nimelle ne Poiaxi coriatan / Pyhen Hengen nimelle ne ercaunnehet **yhdisteteen** ycteen Jumaluteen.
- [A-III-207] Psalmit Rackaudhet sytytteuet / Ridhaiset he **ydhisteuet** / Wiholiset he souittauat.

Johdos lukusanasta (⇒) *yksi*.

yhdistös *s.* 'yhteen liittyminen, yhteys' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-78] Hen wahuisti totisesta saman rumnijs / saman Lihans / saman sieluns ia iwri caiki ne samat / ia ei ensingen muita quin se sama Rumis / ycten **yhdistoxeen** / ycteen Jumaluten.

Johdos verbistä (⇒) *yhdistää*.

yhdystää *v.* 'yhdistää' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-798] Se on toijmitus Jos me meiden tacton / sinun tadhos cansa **ydhystem** / nijn meiden aijna paha ombi / mutta sinun tadhos on alati paras / iota meiden tulis racasta ia pyte.

Johdos joko lukusanasta (→) *yksi* tai tähän perustuvasta verbistä (→) *yhtyä*. Ortografisista syistä Agricolan verbejä (→) *yhdistää* ja *yhdystää* ei voi varmasti erottaa toisistaan, ja on mahdollistaa, että myös *yhdystää* on tarkoitettu luettavaksi *yhdistää*.

yhdyttää v. 'yhdistää' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-575] Anna minun nijn Christusen Rumis otta / ioca cunnialisesta neitzeste synny / ette mine mös madhaijsin henen hengelsen Rumin iesenexi luetta ia **ydhytette**

Johdos verbistä (→) *yhtyä*. Agricolan ainoa esiintymä on passiivinen infinitiivimuoto 'tulla yhdistetyksi'. Westhin koodeksissa on samasta verbistä johdettu substantiivi *yhdytys*.

yhteellinen a. 'yhteinen; saastainen' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-790] Ja nijn sinua meiden **ychteliste** Isenne racasta / caikein ja iocahitzen edheste rucoelisima / ninquin lapset Isens tykene keskenens tojnen toijsens edheste rucoleuat.
- [A-II-340-[AP-10:14]] Nin sanoi Petari / Eiswingan HERRA / Sille em mine ikenens ole sönyt miteken **Ychteliste** / eli Saastaista.

Johdos lukusanasta (→) *yksi*.

yhte|en, -hen adv. 'kokoon, yhteen, yhteyteen'
(1544) 40 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-119-[JOEL-1:14]] Pyhitteket ychtä Paastho / Cutzucat Seura **ychten** / Cogotkat ne Wanhimat / ia caiki maakunnan asuuaijset / teiden HERRAN Jumalan hoonesen
- [A-I-199-[PS-33:7]] Hen cocopi wedhen Merese **ychtehen** / ninquin yhdes leijlisse / ja laskepi sywuyden pohiat
- [A-II-280-[JH-11:52]] henen piti ne Jumalan Lapset **yhten** cokoaman / iotca haijotetut olit.
- [A-III-20] he andauat heitens siehen sätyn ia wircan iohonga Jumala on miehen ia waimon **ychten** souittanut

Lukusanan (→) *yksi* illatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

yhteenantaa v. 'yhdistää, liittää yhteen' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-16] Quin ei kengen pidhe itzense toisen wirkan secoittaman / nin mös ei yxiken mw / quin Pappi pidhe Auioskesku **ychtenandaman**.

Adverbista (→) *yhteen* ja verbistä (→) *antaa* muodostettu yhdysverbi.

yhteenastua v. 'kokoontua yhteen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-323-[AP-4:26]] Mailman Kuningat **ychtenastuuat** / ia Pämiehet heitens ychten cokouat / HERRA Wastan / ia henen Christusens wastan?

Adverbista (→) *yhteen* ja verbistä (→) *astua* muodostettu yhdysverbi.

yhteenhakea v. 'koota yhteen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-679-[MIK-4:12]] Mutta euet he miteken HERRAN aiatoxist tiedhe / ia euet henen Neuuoostans wariaottanuot / ette hen heite **ychtenhakenut** on / ninquin Lychtet Luuahan.

Adverbista (→) *yhteen* ja verbistä (→) *hakea* muodostettu yhdysverbi.

yhteenkoota v. 'koota yhteen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-695-[HAB-1:9]] He tuleuat caikitynni wahingoittaman / Edescuhunga he tactouat / nin he lepitzecarcauat / ninquin Itetwli / ia Fangit he **yhtencocouat** / ninquin Sanda.

Adverbista (→) *yhteen* ja verbistä (→) *koota* muodostettu yhdysverbi.

yhteenkutsua v. 'kutsua kokoon, koolle' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-237-[LK-23:13]] Nin Pilatus **yhtencutzui** ne Ylimeiset Papit ia Waldamiehet ia Canssan / ia sanoi heille
- [A-III-636-[JOEL-2:15]] Pyhitteket ne Ychteyxet / **yhtencutzucat** ne Wanhimmat / ychtenwieket ne Norucaiset ia Imeueiset.

Adverbista (→) *yhteen* ja verbistä (→) *kutsua* muodostettu yhdysverbi.

yhteenlyödä v. 'lyödä yhteen, taputtaa' (kuv.) | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-510-[JES-55:13]] Ja caiki puud kedholla käsillens **yctenlömen**. Hongat pite Orienpappuroin edheste casuaman / ia Mirtus Orientappuran pensan edheste.

Adverbista (→) *yhteen* ja verbistä (→) *lyödä* muodostettu yhdysverbi.

yhteensaattaa v. 'saattaa yhteen, yhdistää' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-709-[SEF-3:8]] Senteden (sanopi HERRA) teuty mös teiden minua odhottaman / Sihenasti ette mineki aiallani ylesnouden / Coska mineki domitzen / ia ne Pacanat cootan / ia ne Waldakunnat **yhtensaatan** / ia minun Wihani heiden yltzenswodhatan

Adverbista (→) *yhteen* ja verbistä (→) *saattaa* muodostettu yhdysverbi.

yhteensekoittaa v. 'sekoittaa yhteen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-596-[DAN-2:43]] Ja ettes nägit Raudhan secoitetun Sauen cansa / kylle he heitens Inhimisen weren peresti ycten secoittauat / Mutta euet he quitengin toinen toisestans kijnirijpu / Nin quin ei Rauta taita Sauen cansa **yctensecoitetta**.

Adverbista (→) *yhteen* ja verbistä (→) *sekoittaa* muodostettu yhdysverbi. Samat osat esiintyvät Agricollalla myös sanaliittona. Ainoa yhdysverbiesiintymä on passiivin infinitiivimuodossa.

yhteensovittaa v. 'liittää yhteen' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-23] Sille sine loit mös waimon henelle apulaisexi / ia nin heite ychten souitit / ette ne caxi piti oleman yxi liha / me rukolema sinua racas taiualinen Ise / ettes pyhelle Hengelles neme sinun paluelias armolisest ylesteutteisit / iotcas Auioskeskun lijttohon **yctensouittanut** olet / ette he sen oijkein / ia nuctetomasta pite mactaisit

Adverbista (→) *yhteen* ja verbistä (→) *sovittaa* muodostettu yhdysverbi. Samat osat esiintyvät Agricollalla myös sanaliittona.

yhteentulla v. 'tulla yhteen t. koolle' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-480-[1KOR-11:18]] Ensin / coska te **yctentuletta** Seurakundaan / mine cwlen / Ette eripwraisudhet ouat teiden seasan / ionga mine mös politain Uskon.
- [A-III-493-[JES-45:20]] Anna ninen Pacanain Sangarit heitens coota ia ynne **yctentulla** / iotca euet miten tiedhä

Adverbista (→) *yhteen* ja verbistä (→) *tulla* muodostettu yhdysverbi.

yhteenvannoa v. 'sopia, vannoa yhdessä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-378-[AP-23:20]] Nin sanoi hen / Ne Juttat ouat **ychtenwaznoneet** sinua rucoella / Ettes Homenna totaisit Paualin Radhin eten / ninquin he iotakin todembata henelde cwldelisit

Adverbista (→) *yhteen* ja verbistä (→) *vannoa* muodostettu yhdysverbi.

yhteenvannonut a. 'yhteen vannoutunut, liittoutunut' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-652] Senpälle ettes hemmennaijsit caikein wärein opettaijain kielet / iotca **ychtenuannonunna** rakendauat sen Jumalattoman Babilonian tornin / Jotca sinun cunnias pyteuet pimitte

Yhdysverbin (⇒) *yhteenvannoa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Agricolan ainoa esiintymä on käännös latinan monikollisesta partisiippimuodosta *coniurati*.

► Gummerus 1955 431.

yhteenveisata v. 'laulaa yhdessä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-202-[PS-E:0]] Mutamat [psalmit] ouat *Concentus* / se on / quin **Ychtenweisataan**.

Adverbista (⇒) *yhteen* ja verbistä (⇒) *veisata* muodostettu yhdysverbi.

yhteenviedä v. 'koota t. viedä yhteen' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-116-[JOEL-2:15]] Soittakat Basunalla Zionis / Pyhitteket Paasto / cokoncutzocat Seurakunnat / cootkata Canssa / pyhitteket Cocouxita / ychtencutzucat ne Wanhimat / **ychtenwieket** ne Nooricaiset ia imeueiset.

Adverbista (⇒) *yhteen* ja verbistä (⇒) *viedä* muodostettu yhdysverbi.

yhteinen a. 'yhteinen, useammalle kuuluva; yleinen, tavallinen; keskinäinen; epäpuhdas, saastainen' | (1544) 85 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-89] Jesusen Cherstusen Uscolisten / pyhein ia Jumalallisten Somalaijsten / Hemälaijsten / Pohialaijsten / ia Carialaijsten *etc.* Papeijlle / Sarnaille / ia caiken **ychteitzen** Seurakunnan / eli Canssan
- [A-III-208] Caikinasia päldiskein / ninquin swres **ychteitzes** Aitas / Psaltarin Ramatus tedhelpannut
- [A-III-371-[PS-107:0]] Ne quin Tyrannilda ia Angarilda adhistetan ia waiuatan / hen wapactapi. *etc.* Senteden tai on yxi **Yhteinen** Kijtossana.
- [A-III-142] Ettes caikeden / Caupamiesten Talonpoicain ia **ychteitzen** Cansan / annaisit rackauden / ia souinon.
- [A-II-612-[2PT-1:5-8]] Nin laskecat siihen caiki teidhen ahkeruden / ette te osotaisitte teiden Uskosanne Awun – – Ja welielises rackaudhes / **Ychteitzen** rackaudhen.
- [A-II-450-[ROM-14:14]] Mine tosin tiedhen / ia olen wissi Herras Jesusesa / ettei miten ole itzestens **Yhteinen** / Waan henelle / ioca iotakin lwle **ychteitzexi** / sille se ombi **yhteinen**.

Johdos lukusanasta (⇒) *yksi*.

yhteisetkalut s. 'yhteinen omaisuus' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-332-[PS-83:0]] Ombi samast Asiast quin se lxxx. Psalmi / Jossa seurakunda rucolepi Tyranni / Angarita ia Rateleuaisia watan / ia ette itze Jumala Pämiesten mielet hallitzis / ia **Ychteitzetcalut** warielis.

Adjektiivista (⇒) *yhteinen* ja substantiivista (⇒) *kalu* muodostettu yhdyssana.

yhteys s. 'yhteys, (Jumalan persoonien) ykseys; yhtä/yhdessä oleminen, kokonaisuus; yhteisö' | (1544) 65 esiintymää, myös Westh

- [A-I-116] Saman sinun rakcan poias / Jesusen Christusen / meidhen HERRAN cautta / Joca ynne sinun cansas / elepi ia hallitzepi / saman Pyhen Hengen **ychteyxes** / yxi totinen Jumala / ijancaikisesta ijancaikiseen
- [A-III-79] hen ylesotettin taiuaseen samasa rumijsa sielusa ia mielese / iotca ycteen **ycteyheen** olit yhdistetyt / ia ycteen Hengeliseen olemiseen
- [A-I-673] ketkeken minun se ijancaikinen Jumalus / wirghottakahan minun se cunnialinen **ychteys**
- [A-III-79] Opettaca Pacanat / se on / sijrteke heite pahudesta nin totutehen / Eriseuraudesta / nin ycten **ycteyteen**
- [A-III-635-[JOEL-2:15]] SOittacat Pasunalla Zionissa / pyhitteket ychte Paasto / coconcutzucat Seurakunnat / cootkata Canssa / Pyhitteket ne **Ychteyxet** / ychtencutzucat ne Wanhimmat / ychtenwieket ne Norucaiset ia Imeueiset.

Johdos lukusanasta (→) *yksi*. Agricolalla *yhteys* taipuu kahdella tavalla (*yhteyteen*, *yhteykseen*). Agricolalla *yhteys* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *elämän-yhteys*, *uskonyhteys*.

► Mielikäinen 2017 27–30.

yhtinen a. 'yhteinen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-315-[PS-73:10]] Senteden langepi heiden tygens se **yhtinen** Canssa / Sille he nautitzeuat heiden wedhens teutydhexi.

Johdos lukusanasta (→) *yksi*. Sanan ainoa esiintymä on ilmauksessa, jonka tavallimpi muoto on *yhteinen kansa*. Tästä syystä on *yhtinen* katsottava mahdolliseksi painovirheeksi.

yhtynyt a. 'liittynyt, tarttunut' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-742] caiki sinun edheses ouat / ninquin yxi ilkein werinen saastainen Räpele / raskasten syndein cansa **yhtynyt** / ja hiereltty

Verbin (→) *yhtyä* partisiippimuoto, jota lauseyhteydessään on käytetty adjektiivina. Agricolan sana on käännös saksan partisiippimuodosta *behaft*.

► Gummerus 1955 523.

yhtyys a. 'yhteinen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-622–623] me madhaijsima sinun teruelisen Sanas / otolisesta licutta / ja luijasti wscow / iosta me pääänens woijjsima Christusen tuta / iosta mös meiden omatundo totisesta ia teudhelisest iloijsaxi tulis / ia caikinaijsesta hengelisesta remusta teutetyxi tulis / nijn swresta **yhtyxesta** hywydhesta / cohta mös meiden keskellem

Murteille ominainen johdos lukusanasta (→) *yksi*. Ominaisuudennimeltä näyttävä johdos voi vanhimmassa kirjakielessä esiintyä myös adjektiivin funktiossa.

► Mielikäinen 2017 28–29.

yhtyä v. 'yhtyä, liittyä, olla yhtä t. tulla yhdeksi jonkun kanssa'
(1544) 3 esiintymää, myös Westh

- [A-I-456] caikissa pyhydhesa ketke / caiki mös iotca meille Langhodhesta sughusta / ia heimosta / eli tuttaudhesta / taica ripiste / eli rucouxen cautta ouat **ychtynywet**
- [A-I-575] Callista Herra sinun taiuahas / ia alasastu / ette mine sinuhun **ychtsin** / sinun cansas tulisin ynne ydhexi hengexi
- [A-III-749-R] Ne Christityt pyhelle Hengelle sytytetyt / monet Pacanat ylessöuet / quin Tuli / ia Christuseen **yctyuet**.

Johdos lukusanasta (→) *yksi*.

yhtä¹ adv. '(ei) yhtään' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-308-[PS-143:0]] Omantunnon sodhas / Raskais halois / Synnin kiusauxes / ia Jumalan hirmulisen domion etzikos / cosca emme me ychthen Ansiota / ia eij **ychte** wanhurscautta meisse itzesem leudhe
- [A-III-169-[JH-18:9]] Em mine **ychte** nijste cadhottanut / iotcas minun annoit.

Adverbina käytetty lukusanan (→) *yksi* partitiivimuoto. Raja tavanomaiseen määritteenä kongruoivaan partitiivimuotoon on liukuva. Samassa merkityksessä tavalisempi on liitepartikkelin sisältävä (→) *yhtään*.

yhtä² adv. 'sama; samaa olentoa; yhtäpitävä, yhteensopiva'
(1544) 18 esiintymää

- [A-II-494-[1KOR-16:00]] Anathema) Panna Somexi / Anathema Grekixi / Maharam Hebraikaxi / se on caiki **ychte**
- [A-I-325-[JH-17:21]] senpällen / ette he caiki pite ychte oleman / ninquin sine Ise minussa olet / ia mine sinussa / ette heiden pite **ychte** oleman meisse
- [A-III-194] Sille Ise ia mine olema **ychte**.
- [A-III-290-[PS-56:7]] He piteuet **ycte** ia weijuuet / ia warinottauat minun Candapästeni
- [A-III-694] Nin eipe se mös aian lughun cansa **ychte** pidhe / Quin Habacuchin Prophetia ia Ennustos cwlu / nin hen on wanhembi quin Jeremias

Adverbiksi kiteytynyt lukusanan (→) *yksi* partitiivimuoto, joka ilmaisee samuutta, samanveroisuutta tai yhteenkuuluvuutta. Samaa muotoa käytetään adverbina myös eräissä lähisukukielissä. Agricolalla *yhtä* ei kuitenkaan esiinny yhtäläisyyttä

ilmaisevana adjektiivin tai adverbien määritteenä (esim. *yhtä pitkä, yhtä paljon*) kuten nykysuomessa. Fraasi *pitää yhtä* merkitsee 'toimia yksissä tuumin' tai 'sopia yhteen'.

► SKES 1978 *yksi*; SSA 2000 *yhtä*; NES 2020 *yhtä*.

**yhtähaavaa* adv.

Yhtähaavaa ei esiinny Agricolalla yhdyssanana vaan ainoastaan sanaliittona (→ *yksi*).

► Jussila 1998 *yhtähaavaa*.

yhtäläinen *a.* 'samanlainen, samanmielinen, samanarvoinen, yhtäläinen, sama' (1548) 11 esiintymää, myös Westh

- [A-II-460-[1KOR-1:10]] Mutta mine manan teite / rackat Weliet / Jesusen Christusen meiden Herran Nimen cautta / Ette te caiki ydhencaltasen Puhon pideisitta / ia ettei teiden seasan Eriseurat olisi / Waan piteket wäkeuesti ychte toinen toisens cansa ydhes mieles ia **ychteleises** lwlosa.
- [A-III-646-[AM-3:3]] Maltauatko caxi ynne waelda / ellei he **ychteleiset** keskens ole.
- [A-II-715-[ILM-21:16]] hen mittasi sen Caupungin sille cullaisella Rogholla / cadhentoistakymenen tuhanen Wacomitan. Ja henen pituuns ia lauiuns / ia corkius / ouat **ychteleiset**.
- [A-III-338-[PS-87:0]] Caupungi. Jossa on **ychteleinen** meno / Tapa / Oppi ia Jumalanpaluelus / ette Euangelium cautta Jumalan Cunnia ia Laupius sarnatan ia ilmoitetan.

Lukusanan (→) *yksi* partitiivimuodosta ja (→) *lai* 'laji' -sanana *-inen*-johdoksesta tiivistynyt, muodoltaan hämärtynyt yhdysadjektiivi. Jälkiosa on muuttunut etuvokaaliseksi alkuosan vaikutuksesta. Agricolalla esiintyy kerran myös kirjoitusasu *yhtäläinen*, mutta ortografisista syistä on epävarmaa, viittaako se lukutapaan *yhtäläinen*.

yhtäpitäväinen *a.* 'sopuisa, yksimielinen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-548-[FIL-2:2]] Nin teuteket minun ilon / Ette teille olis yxi mieli / ychteleinen Rackaus / yximieliiset / ia **ychtepiteueiset** olisitta.

Yhdysverbin (→) *yhtäpitää* partisiippimuodosta *yhtäpitävä* johdettu adjektiivi.

yhtäpitää *v.* 'käydä yksiin, olla yhdenmukainen; pitää yhtä, toimia yksissä tuumin' (1548) 4 esiintymää

- [A-II-355-[AP-15:15]] Ja henen cansans Prophetain sanat **ychtepiteuet** / Ninquin kirioitettu on
- [A-III-231-[PS-17:10]] Heiden Lihauans **ychtepiteuet** / He puhuuat suullans coriasti.

Adverbista (→) *yhtä*² ja verbistä (→) *pitää* muodostettu yhdysverbi, jonka rinnalla esiintyy myös samaa merkitsevä, sanaliittomuotoinen *pitää yhtä*.

yhtään *adv.* '(ei) yhtään, ketään, mitään, ollenkaan'
(1544) 255 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-98] Ele mutha **ychten** sana. coscas luet / ano / ia mana
- [A-I-124-[1KN-8:23]] Eij ole **ychteen** Jumala sinun wertas / eijke ylehälle Taijuahas / taicka alaalla maasa
- [A-II-656] Sentedhen ettei hen **yhten** Inhimisten Sätyä opeta / waa Jumala Lain Opin Hartasti waati.
- [A-III-45] Senteden mös P. Pauali sen edespanepi / ninquin HERRAN Sanan / Jossa ei **ycten** wilpie ole.

Muodoltaan tai merkitykseltään kielteisissä yhteyksissä esiintyvä, adverbiksi kiteytynyt lukusanan (→) *yksi* partitiivimuoto (→ *yhtä*¹), jonka lopussa on liitepartikkelista *-kään* syntynyt pääte. Historiallisesti sama muoto on *yhtäkään*.

► SKES 1978 *yksi*; SSA 2000 *yhtä*; NES 2020 *yhtä*.

yksi *num.* ja *pron.* '1, yksi; ainoa; sama, yhtenäinen, kokonainen; eräs, jokin'; lisäksi kieliopillistunutta käyttöä artikkelisanana
(1543/1559) 2120 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-23] **Yxi** 1. Caxi 2 Colme 3 Nelie 4 Wisi 5 Cusi 6 Seitzeme 7 Cadexen 8 Ydexen 9 Kymenen 10
- [A-III-671-[JON-4:10]] Sine armaitzet site Curbitat / iostas ei mite tötetehnyt ole / etke site ylescasuattanut / Joca **ycten** Öen tuli / ia ycten öen poiscatosi.
- [A-II-199-[LK-10:41]] Martha Martha / palio sine suret / ia pyrghet monessa / Waan **yxi** ombi tarpelinen.
- [A-II-322-[AP-4:17]] haastacam Hartasti heite / Ettei he testedes puhuisi **Ydhellecke** Inhimiselle teste Nimeste.
- [A-II-562] he Timotheusen cautta heneste kysynet olit / Ninen Coolleiden Ylesnousemisesta / Jos he caiki **ychte** haua / eli toinen toisens ielkin piti ylesnouseman?
- [A-I-783] HERRA / sine ioca lupasit meiden ottaxes **ydhexi** rumihixi / ia olet meite itzelles Jesuses Christuses ydhistenyt.
- [A-I-857] Mutta Iselle ja Poialle ia pyhelle Hengelle ombi **yxi** Jumalus / ydhencaltaijnen cunnia / tasa ijancaikinen ylenpaldisuus.
- [A-II-481-[1KOR-12:8]] Sille **ydhelle** annetan Hengen cautta puhua Wijsaudhesta. Toiselle annetan puhua Tiedosta / saman Hengen cautta.
- [A-I-309-[PS-143:6]] Mine wloslewiten minun käteni sinun poles / minun Sielun ianopi sinun ielkes / ninquin **yxi** carckia Maa
- [A-II-216-[LK-16:1]] Oli **yxi** Ricas mies / iolla oli yxi Honenhaltia
- [A-II-302-[JH-19:19]] Mutta Pilatus kirioitti **ychden** Pälekirioituxen / ia pani sen Ristin päle

Ikivanha omaperäinen lukusana, jolla on vastine kaikissa suomalais-ugrilaisissa kielissä. Vanhassa kirjasuomessa sanaa on käytetty myös indefiniittipronomini-na *eräs*-sanan asemesta, sillä *eräs* on tullut kirjakieleen vasta 1800-luvun alussa. Kääntämällä syntyneessä kirjallisuudessa sitä on usein käytetty epämääräisen artikkelin tavoin. Eräät *yksi*-sanan taivutusmuodot ovat kiteytyneet itsenäisiksi ad-
verbeiksi (→ *yhtä*, *yksin*). Sanonta *yhtä haavaa* merkitsee 'yhdellä kertaa, saman-
aikaisesti'.

► SKES 1978 *yksi*; Häkkinen 1994 465–466; SSA 2000 *yksi*; NES 2020 *yksi*.

yksijankaikkinen *a.* 'iankaikkinen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-475] O HERRA Jumala pyhe hengi / ioca ydhencaltainen / samaolewajinen /
ia **yxijan**caikkinen / Isen ia poias cansa oleuajinen / ia heiste sanomattomald
wlgoskieupä
- [A-I-474] O Pyhe HERRA / Caikiwaldias Ise / ijancaikinen Jumala /
ioca ennen mailman alkua / sinun ydhencaltajsexes / ydhenolemisen /
ia **ydhenijan**caikisen poian wlgossanottamat synnyttit

Yhdysadjektiivi, jonka kaikki osat (→ *ikä*: *ian*-, *kaikki*, *yksi*) esiintyvät Agricolalla itsenäisinä sanoina. Yhdysadjektiivi on muodostettu latinan adjektiivin *coeternus* käännösvastineeksi.

► Gummerus 1947 252–253.

yksikaltanen *a.* 'yhtäläinen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-493] ette mine aijna henen lohutuxestans / iladaijsin / Jesusen Christusen
cautta / meiden HERRAN / ioca ynne sinun cansas / **yxicaldanen** Jumala /
elepi ia hallitzepi ijancaikisesta

Lukusanasta (→ *yksi* ja adjektiivista *kalta(i)nen*) muodostettu yhdysadjektiivi. *Kaltainen* on johdos samasta germaanisesta lainavartalosta, jota edustavat äyrästä, reunaa tai pengertä merkitsevä murrenana *kallas*, joka ei esiinny Agricolan kielessä, sekä verbi (→) *kallistaa*. *Kaltainen* on alkuaan merkinnyt johonkin päin kallellaan olevaa, johonkin suuntautunutta. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *yhdenkaltainen*.

► SSA 1992 *kaltainen*; LÄGLOS 1996 *kallas*, *kallistaa*; SMS 1999 *kaltainen*; NES 2020 *kaltainen*.

yksiker|dainen, -tainen *a.* 'yhdenkertainen, yhden kerran tapahtuva; yksinkertainen, vaatimaton, tavallinen, vilpiton' | (1544) 19 esiintymää

- [A-II-511-[2KOR-9:13]] ette moni kijttä Jumalata temen meiden waghan
Palueluxen tedhen / ia ylisteuet Jumalata / teiden neuren Tunnustoxen tedhen
Christusen Euangeliumis / ia mös teiden **yxikerdhaisen** Tasaiaighon polesta
heiden ia caikein cochtan

- [A-I-496] Nin mös sine waica kieuhet ia **yxikerdhaijset** / quitengin taualiset ia wscoliset esiwanhemat / minulle souitit ia edhescatzoit
- [A-III-236-[PS-19:9]] Se HERRAN Todhistos ombi wissi / ia tekepi ne **yxikertaiset** Wisaaxi.

Lukusanasta (→) *yksi* ja (→) *kerta*-sanana adjektiivijohdoksesta *kertainen* muodostettu yhdyssana. Agricolalla ei esiinny vastaavaa instruktiivialkuista adjektiivia *yksinkertainen*, joka on tavallinen nykysuomessa, joskin muodoltaan vastaava (→) *nelinkertainen* esiintyy.

yxikerdaisest *adv.* 'yksinkertaisesti, vilpittömästi' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-220-[LK-17:00]] Tesse Christus puhupi iuri Inhimisen taualla **yxikerdaisest** / wlconaisist Töist / Sille ettei yxiken woi / eike taida Jumalan edes tedhe teudelisest / nin palio quin hen ombi welcapä

Adjektiivista (→) *yksikerdainen* muodostettu loppuheittoinen adverbi, joka muodoltaan voi olla joko elatiivi tai adverbijohdos.

yxikerdalisesta *adv.* 'yksinkertaisesti, vilpittömästi' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-659-[JAK-1:5]] Mutta ios ioldain teisse Wisautta putuis / se anocan Jumalalda / ioca andapi **yxikerdalisesta** iocaitzelle / ia ei soima / nin se henelle annetan.

Elatiivimuotoinen adverbi, jonka alkuosana on lukusana (→) *yksi* ja jälkiosana (→) *kerta*-sanasta muodostettu adjektiivijohdos **kerdalinen* 'kerrallinen'. Tämä ei esiinny Agricolalla eikä muussakaan vanhassa kirjakielessä itsenäisenä sanana, mutta se tunnetaan etenkin savolais- ja pohjalaismurteissa kerran olleen merkityksessä. Länsipohjassa se tarkoittaa mm. keskinkertaista tai huonohkoa.

► SMS 1999 *kerrallinen*.

yksikertainen → **yksikerdainen**

yksikertaus *s.* 'yksinkertaisuus, vilpittömyys' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-319-[AP-2:47]] kijtit Jumalata / remulla ia sydhemen **yxikertauxella** / ia olit caiken Canssan sosios. Ja HERRA lisesi iocapeiue Seurakunda nijllä / iotca wapadhexi piti tuleman.

Yhdyssana, jonka alkuosana on lukusana (→) *yksi* ja jälkiosana (→) *kerta*-sanasta johdettu ominaisuudennimi *kertaus*. Tämä ei esiinny Agricolalla eikä muussakaan kirjakielessä itsenäisenä sanana. Teon tai teon tuloksen nimitys *kertaus*, joka on tullut kirjakieliseen käyttöön 1700-luvulla, on erillinen johdos *kerrata*-verbistä.

► VKS 1994 *kertaus*.

yksikolminainen *a.* 'kolmiyhteinen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-665] **Ydhestkolminaijsest** Jumalasta sangen ialo Rucous cosca
Inhiminen Amulla nouse rucoeldaua.
- [A-I-665] O sine caikein pohiatoin wijsaus / sine caikein pyhin / ylenpaldinen
Herraus / sen **ydhencolminaijsen** Jumaludhen neuuo

Lukusanasta (→) *yksi* ja lukusanasta (→) *kolme* muodostetusta adjektiivista (→) *kolminainen* koostuva yhdyssana, jota suomennoksen lähtötekstissä vastaa saksan substantiivi *Treyeynigkeyt*. Suomen sanaa rakenteeltaan paremmin vastaava latinan adjektiivi olisi *unitrinus*.

► Gummerus 1955 444–445; Mielikäinen 2017 36.

yksikolminaisuus *s.* 'kolmiyhteys' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-666] Sihen minua auttakoon / se pyhe **yxicolminaijsuus** / AMEN.

Lukusanaan (→) *yksi* ja lukusanasta (→) *kolme* muodostetun adjektiivin (→) *kolminainen* substantiivijohdoksesta (→) *kolminaisuus* muodostuva yhdyssana, jota suomennoksen lähtötekstissä vastaa saksan substantiivi *Treyeynigkeyt*. Suomen sanaa rakenteeltaan paremmin vastaava latinan substantiivi olisi *unitrinitas*.

► Gummerus 1955 445; Mielikäinen 2017 36.

yksikä *pron.* '(ei) yksikään, kukaan, mikään' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-622-[1JH-2:21]] Em mine kirioittanut teille / ninquin Totuden tietemettömille / waan ninquin sen tietäuille / ia tietekette / ettei **yxike** waleh ole Totuyhesta.
- [A-III-74] mine annan heille sen ijancaickisen Elemen / Ja ei **yxike** taida heite poistemmata minun Kädesteni.

Lukusanasta tai indefiniittipronominista (→) *yksi* ja todennäköisesti pronomini-johtimesta syntyneestä tehostavasta liitteestä *-ka/kä* koostuva indefiniittipronomini, jota käytetään muodoltaan tai merkitykseltään kielteisissä yhteyksissä. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy yleisemmin (→) *yksikään*, ja on mahdollista, että myös *yksikä*-esiintymien joukossa on painovirhetapauksia, joista loppuvokaaalin päälle tarkoitettu nasaaliviiva on jäänyt puuttumaan. Agricolan *yksikä*-esiintymät voidaan luokitella myös *yksi*-sanan esiintymiksi.

► Hakulinen 1979 236–237.

yksikään *pron.* '(ei) yksikään, kukaan, mikään'
(1544) 200 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-126-[1KN-8:46]] etteij ole **yxiken** inhiminen / ioca eij syndi tee
- [A-I-318-[SIIR-51:9]] Mine olin ymberinspiritty / Ja eij **yxiken** minua auittanut

- [A-III-228-[PS-14:4]] Mutta he ouat Caiki poislangenet / ia caiki tynni ouat keluottomat / Ei ole **yxiken** ioca hyue teke / ei yxi ainoakan.
- [A-III-591-[HES-34:28]] Ja eipe heiden pidhe sillen Pacanoille Raateluxexi oleman / ia ei **yxiken** Peto Maan päle / pidhe heite sillen ylessömen
- [A-II-408] Nin ei mös tosin **yxiken** toinen hyue Töö / miten auta wanhurskauteen.

Lukusanasta tai indefiniittipronominista (→) *yksi* ja tehostavasta liitepartikkelista *-kaan/kään* koostuva indefiniittinen kvanttoripronomini, jota käytetään muodollaan tai merkitykseltään kielteisissä yhteyksissä.

► Hakulinen 1979 237.

yksimielelinen *a.* 'yksimielinen, samanmielinen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-813] Anna ette me coleman asti sinun Jumalista tachtos seuraijsim / ia ette me Engelein tawalla / olisima **yximieleliset** ja leuoliset

Lukusanasta (→) *yksi* ja *mieli*-sanana adjektiivijohdoksesta (→) *mielelinen* muodostettu yhdysadjektiivi. Agricolalla samassa merkityksessä tavallisempi on (→) *yksimielinen*.

yksimielinen *a.* 'yksimielinen, samanmielinen' | (1544) 13 esiintymää

- [A-I-503] Ette me **yximieliiset** ia ymmerteweiset Jumalasis asioijsa olisima / sangen ialo Rucous.
- [A-II-447-[ROM-12:16]] Olcatta keskenen **yximieliiset**. Elkette seisoco corckian menon ielken / waan piteket teiden ninen Alimaisten caltaiszna.

Lukusanasta (→) *yksi* ja *mieli*-sanana adjektiivijohdoksesta (→) *mielinen* muodostettu yhdysadjektiivi. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *yksimielelinen*.

yksimielisestä, -st *adv.* 'yksimielisesti, yhtä mieltä ollen, yksissä tuumin' (1544) 26 esiintymää

- [A-I-322-[AP-4:24]] yleskorghotit he **yximielisesta** heiden änens Jumalan tyge
- [A-II-363-[AP-18:12]] Mutta coska Gallio Manwanhin oli Achaia / ylescarckasit Juttat **yximielisesta** Paualin vastaan
- [A-II-367-[AP-19:29]] Nin he carckasit **yximielisest** Näkypaickaan / Ja kijniotit Gaium ia Aristarchum iotca olit Macedoniasta Paualin cumpanit.
- [A-III-333-[PS-83:6]] he ouat **yximieliseste** Kicurisa / ia ydhen Souinon sinun wastas tehnyet.

Yhdysadjektiivista (→) *yksimielinen* johdettu adverbi, jonka loppuheittoiset muodot voi tulkita joko elatiiveiksi tai adverbijohdoksiksi. Muodosta *yksimielisesti* ei ole yhtään esiintymää.

yksimielisyys s. 'samanmielisyy, yhtä mieltä oleminen'
(1544) 12 esiintymää, myös Westh

- [A-I-462] iotta me nijn mös keskenem andexiannaisim iocapeiueset rikoxet ia pidheisim keskenem rauhan / sowinon / **yximielisudhen** ia rackaudhen
- [A-II-488-[1KOR-14:00]] Pauali tessé sanopi ette heidhen tulepi wäiste / Senuoxi ette Hengen lahiat ouat heidhen woimasans / ei nijte prucaman **Yximielisudhen** watan
- [A-III-414-[PS-133:0]] Hen neuuopi **yximielisudhen** pidhette Seurakunnas / Waldakunnas ia Perehis

Johdos yhdysadjektiivista (⇒) *yksimielinen*. Agricolan kaikki esiintymät on kirjoitettu takavokaalisiksi (**yksimielisuus*), mutta kun käytännöllisesti katsoen kukaan muu vanhan kirjasuomen aikainen kirjoittaja ei ole käyttänyt samaa kirjoitustapaa ja etuvokaalinen muoto *yksimielisyy*s on ollut yleinen, myös Agricolan muodot on tulkittu etuvokaalisiksi.

yksin *adv.* 'yksin, ilman muiden mukanaoloa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-513-R] Kijuaus ombi sencaltainen halu / iolla ninquin Auio Mies **yxin** tacto Emendens racasta / waan ios hen astaitze toisen miehen mös site sama racastauan / sijte esken kiuauus ia rijta nouse.

Lukusanan (⇒) *yksi* monikollinen instruktiivimuoto, joka on kiteytynyt itsenäiseksi adverbiksi.

yksinäinen *a.* 'yksinäinen, yksin t. erossa muista oleva, yksinään elävä; yhtäläinen, samaa olentoa oleva' | (1544) 16 esiintymää, myös Westh

- [A-I-300-[PS-102:8]] Mine walwon / ia olen / ninquin **yxineijnen** Lindu Caton pälle
- [A-III-304-[PS-68:7]] Yxi Jumala ioca **yxineisten** andapi Honen teunens Lapsia
- [A-II-446-[ROM-12:4]] meille ombi ydhes Rumis monda Jesende / mutta caikilla Jesenille ei ole **yxineinen** Wirca
- [A-I-546] O colminainen ja **yxineinen** Jumala / O caikiwaldias Jumala / ionga tykene eij ole ychten mwttelusta / eijke waijhetoxen wooro

Lukusanasta (⇒) *yksi* muodostettu adjektiivi, jonka johdinaines sisältää essiivin sijapäätteen ja *-inen*-johtimen.

► Hakulinen 1979 170–171; Mielikäinen 2017 32.

yksinäisyys s. 'ykeys' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-859] Caiketin ombi colmeus sijne **yxineijsudhes** / Ja **yxineijsus** colmeudhes cumartapa.

Johdos adjektiivista (→) *yksinäinen*. Agricolan esiintymien merkitys ei ole johdetavissa adjektiivin merkityksestä 'yksinään oleva', vaan vanhassa kirjakielessä esiintyvistä merkityksestä 'yhtäläinen, yhtä ja samaa oleva'.

► Mielikäinen 2017 32.

yksinäns, yksinäs, yksinä, -i, yksinänsä *adv.* 'yksin, ainoastaan, pelkästään; yksinään, ilman seuraa t. apua' (1544) 98 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-III-221-R] Eike Mine / eli iocu toinen / Waan itze Jumala meite **yxinens** hallitze
- [A-III-86] Sille sine olet **yxinens** pyhe.
- [A-I-110-[5MS-32:12]] **Yxinens** Herra talutti hendä / ia ey ollud henen cansans mwcalainen Jumala.
- [A-II-199-[LK-10:40]] Mutta Martha ylenpalio askareita teki heite paluellen. Hen edheskeui ia sanoi / HERRa eckös site tottele ette minun Sisaren ietti minun **yxinen** askaroitzeman?
- [A-III-67] etpe sine **yxines** ole tesse campauxesa
- [A-III-497-[JES-49:21]] Catzos / Mine olin **yxinens** ietettu / ia cussa neme silloin olit?
- [A-III-491-[JES-44:24]] Mine olen se HERRA ioca caiki teke / Joca Taiuat **yxineni** vlosuenyten ia Maan vlosleuiten ilman apulaista.

Lukusanan (→) *yksi* essiivimuodosta ja omistusliitteestä koostuva adverbi. Agricolalla ei ole nykykielessä tavallista *yksinään*-muotoa, vaan kolmansissa persoonissa muotona on *yksinäns(ä)*. Tämä voi viitata myös muihin persooniin (esim. *minä yksinäns*). Agricolan *yxinen*-tyyppiset muodot on tulkittava loppuheittoisiksi yksikön 1. persoonan muodoiksi ('yksinäni') lauseyhteyden perusteella.

yksioleminen s. 'ykyseys, yhtä oleminen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-474] O Pyhe HERRA / Caikiwaldias Ise / ijancaikinen Jumala / ioca ennen mailman alkua / sinun ydhencaltaijses / **ydhenolemisen** / ia ydhenijancaikisen poian wlgossanottamat synnyttit

Lukusanasta (→) *yksi* ja (→) *olla*-verbin teonimijohdoksesta *oleminen* muodostettu yhdyssana, jonka vastineena latinankielisessä lähtötekstissä on *consubstantialis* (*consubstantialem*).

► Gummerus 1947 252.

yksipuolisuus elämä s. 'naimattomuus, selibaatti' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-15] Sille ette se ombi Jumulan [!] Sanalla ia Lupauxella kijnitetty / ia ei Inhimisilte ylesleutty eike aliettu / ninquin se heiu **yxipolisuus eleme** Munkeisa ia Nunnisa.

Yhdyssana, jonka rakenneosat ovat lukusana (→) *yksi*, (→) *puoli*¹-substantiivista johdettu adjektiivi *puolinen* sekä (→) *elää*-verbistä muodostettu teonnimi (→) *elämä*. Rakenteensa perusteella ilmaus on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi. *Yksipuolinen* tai *yksipuolisuus* eivät esiinny Agricolalla itsenäisinä sanoina.

► Toropainen 2017 51, 118.

yksisarvillinen s. 'yksisarvinen, hevosta muistuttava sarvekas uskomuseläin'
(1551) 1 esiintymä

- [A-III-240-[PS-22:22]] Wapadha minua Jalopeuran Suusta / ia pääste minua nijste **Yxisaruillisist**.

Lukusanasta (→) *yksi* ja substantiivin (→) *sarvi* johdoksesta *sarvillinen* koostuva yhdyssana, joka on ilmeinen käännöslaina lähtötekstien vastaavista yhdyssanoista, joita ovat Vulgatan *unicornis*, Lutherin *Einhörner* ja ruotsalaisen Raamatun *enhörning*. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *yksisarvinen*. Raamatun nykysuomennoksessa on *yksisarvillisen* asemesta *villihärkä*.

► SAOB 1922 *enhörning*.

yksisarvinen s. 'yksisarvinen, hevosta muistuttava sarvekas uskomuseläin'
(1551) 2 esiintymää

- [A-III-249-[PS-29:6]] Ja tekepi heite hyppemen ninquin Wasican / seke Libanum ette Sirion / ninquin nooren **Yxisaruisen**.

Lukusanasta (→) *yksi* ja (→) *sarvi*-sanon johdoksesta *sarvinen* koostuva yhdyssana, joka on ilmeinen käännöslaina lähtötekstien vastaavista yhdyssanoista, joita ovat Vulgatan *unicornis*, Lutherin *Einhörner* tai ruotsalaisen Raamatun *enhörning*. Agricolalla esiintyy myös samaa merkitsevä (→) *yksisarvillinen*. Raamatun nyky-suomennoksessa on *yksisarvisen* asemesta *villihärkä*.

► SAOB 1922 *enhörning*.

yksitoista num. '11, yksitoista' | (1543/1559) 1 esiintymä

- [A-O-23] 10 **Yxitoista** 11. Caxitoista 12 Colmetoista 13 Nelietoist. 14 Wisitoista 15 Cusitoista 16 Seitzementoista 17 Cadexentoista 18 Ydexentoista 19 Caxikyminen 20

Perusluku, jossa alkuosa (→) *yksi* ilmoittaa ykköset ja jälkiosan partitiivimuotoinen järjestysluku *toista* (→ *toinen*) viittaa toiselle kymmenluvulle. Agricolalla tavallisempi muoto on (→) *yksitoistakymmentä*. Lyhyempi muoto sisältyy lukusanojen luetteloon, joka on todennäköisesti ollut jo Aapiskirjan ensimmäisen painoksen lopussa mutta on säilynyt vain kolmannesta, postuumista painoksesta.

yksitoistakymenes *num.* '11., yhdestoista' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-715-[ILM-21:20]] se widhes Sardonix / Se cudes Sardius / Se seitzemes Chrysolitus / Se cadhexes Berillus / Se ydhexes Topazius / se kymenes Chrisoprasus / Se **yxitoistakymenes** Hyacinctus / Se toinentoistakymenes Ametystus.

Peruslukusanasta (→) *yksitoistakymenä* muodostettu järjestysluku. Kuten yllä oleva esimerkki osoittaa, Agricolan yhdysperäisissä järjestysluvuissa alkuosa voi olla perusluku tai järjestysluku.

► Häkkinen 1994 243–244; Toropainen 2017 65.

yksitoistakymmentä *num.* '11, yksitoista' | (1548) 9 esiintymää

- [A-II-316-[AP-2:14]] Nin ylesnoui Petari ninen **Ydhentoistakymenen** cansa / ia corotti ämens / ia puhui heille
- [A-III-189-[MT-28:16]] Mutta ne **yxitoistakymende** opetuslasta menit Galilean ydhelle worelle cuhungha Jesus oli heidhen sätenyt

Yhdysperäinen lukusana, jossa alkuosa ilmoittaa ykköset ja jälkiosa kymmenluvun. Lukusanan muuttamat substantiivisesti käytetyt esiintymät viittaavat Agricolalla yhteentoista opetuslapseen.

► Häkkinen 1994 243–244; Toropainen 2017 63–65.

***yksitotinen** *a.*

Yksitotinen ei esiinny Agricolan teoksissa. Sanaliitto *yxi totinen* tarkoittaa 'yksi todellinen'.

► Jussila 1998 *yksitotinen*.

yksivirkainen *a.* 'samassa virassa toimiva' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-367-[AP-19:38]] Mutta ios Demetriusel ia nijlle iotca henen cansans **yxiwircaiset** ouat / iotakin on iongun watan / Nin pidheten Laki / ia oykeus / ia Manwanhimat ouat / sielle he candakan ia wastatkan keskenens.

Yhdysadjektiivi, jonka alkuosana on lukusana (→) *yksi* ja jälkiosana (→) *virka*-sanasta johdettu adjektiivi *virkainen*, joka ei Agricolalla esiinny itsenäisenä sanana.

yksiöinen *a.* 'yhden yön viipyvä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-120-[JER-14:8]] Mixi sine itzes pidhet / ninkuttas mucalainen Maasa olisit? Ja ninquin **yxioinen** wieras?

Yhdysadjektiivi, jonka määräiteosana on lukusana (→) *yksi* ja perusosana (→) *yö*-sanasta johdettu adjektiivi *öinen*, joka ei Agricolalla esiinny itsenäisenä sanana.

yleksytte *adv.* 'päälletysten, päällekkäin' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-32] Mutta cusas caxi pockstau **ylexytte** löudhet / sijne on Carckaus wosi / ia se ylimeijnen pockstau wluttu haman Mathiasen asti / Mutta se alamaijnen on yli aijastaijan.

Vanhan *ylä*-vartalon (→ *ylähältä*) *yle*-variantista, *-ksu/ksy*-johtimesta ja adverbijohtimesta *-(t)te(n)* koostuva adverbijollaisia esiintyy mm. Kymenlaakson murteissa. *Yleksyten* merkityksessä 'päällekkäin' tunnetaan ainakin Kymin murteesta.

► Valli 1988 483o.

ylelinen *a.* 'yletön, liiallinen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-498-[2KOR-2:7]] Nin ette te testedes site enemen pite henen cansans ylitzeatzoman / ia lohuttaman hende / Senpäle ettei hen ylesnielteisi **ylelises** Murehes.

Vanhan *ylä*-vartalon (→ *ylähältä*) *yle*-variantista ja yhdysperäisestä adjektiivijohdesta *-llinen* koostuva adjektiivi.

ylelisest, -ä *adv.* 'liiallisesti' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-575-[1TIM-E]] Ja kieldepi Waimot sarnamast / ia ettei he mös **ylelisesta** itzens caunistelisi. Waan olisit Miestens cwliaiset.
- [A-III-478-R] rangaitze Coctudhella / ia ei **ylelisest** vitza / Ninquin ne tuimat CostonAhneet tekeuet.

Adjektiivista (→ *ylellinen*) muodostettu adverbijossa adverbijohdtimeks on elatiivijohdtimeks. Loppuheitteiset muodot voi tulkita elatiiveiksi tai *-sti*-johdtimeksiksi.

ylemmä *adv.* 'ylemmäksi' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-211-[LK-14:10]] Mutta paramin coskas cutzuttu olet / nin mene ia istu alamaisen sijaan Senpäle / ette coska se tule ioca sinun cutzunut on / sanois sinulle / Ysteuen / nouse **ylemmä**

Vanhaan perintösanastoon kuuluvan *ylä*-vartalon (→ *ylähältä*) komparatiivimuodosta *ylempä* muodostettu adverbijoka muodoltaan on historiallinen tulosija. Pääte on kadonnut, mutta sen vaikutus näkyy komparatiivijohdtimeks tunnuksena heikkoasteisessä muodossa.

ylemmäinen → **ylemäinen**

ylempänseisoa *v.* 'seisoa ylempänä, yläpuolella' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-603-[DAN-12:6]] Ja sanoi hen sille / ioca oli Linaisel waatteil puietettu / ioca **ylembänseiso** Wirdhan tyken Coska neinen Ihmein loppu tulle?

Yhdysverbi, jonka alkuosana on *ylä*-vartalon (→ *ylähältä*) komparatiivimuodosta ja historiallisen lokatiivin eli nykyisen essiivin loppuheittoisesta sijapäätteestä koostuva adverbi *ylempän(ä)* ja perusosana verbi (→) *seisoa*. *Ylempän(ä)* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana.

ylemäinen *a.* 'yläpuolella oleva, ylä-, yli-; hyvin korkea-arvoinen' | (1544) 4 esiintymää

- [A-II-19-[UT-E]] Toinen Satacundia **ylemeinen** ia alamainen.
- [A-II-655-[HEB-13:11]] Sille quinenga eläienden Weri siselle todhahan sen **ylemeisen** Papin cautta siihen pyhehen synnin edeste.
- [A-II-632-[HEB-1:4]] Nin palio paramaxi tullut Engeleite / ta [po. että] **ylemeisemen** Nimen hen on heidhen echttons perinyt.
- [A-I-638] Turcki tachtopi Mahometin / henen Epeiumalans / sinun rackan poias Jesusen Christusen sijahan asetta / Jonga tosin hen pilcapi / kielden etteij hen ole totinen Jumala / ia todhistapi / henen Mahometins / palio **ylemeijsen** ja paraman oleuan.

Ylä-vartalon (→ *ylähältä*) merkitykseltään superlatiivisesta *-ma/mä*-johdoksesta ja adjektiivin johtimesta *-inen* koostuva adjektiivi, joka Agricolalla esiintyy kerran myös komparatiivimuodossa (*ylemäisempi*).

► Punttila 1985 113 alk.

ylen *adv.* 'hyvin, sangen, erittäin; liiaksi, liian; pois, yli, ylitse, huomiotta, piittaamatta' (1544) 27 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-III-479-[JES-30:23]] Silloin hen andapi Saten siemenelles / iotas Pelloles kyluenyt olet / ia Leiuen Pellon tulosta / ia sengin **ylen** runsasti.
- [A-III-702] Colmanes Luusa / Hen **ylen** ialost ia selkiest prophetera Christusen ilolisen ia autuan Waldakunnast / ioca caikes Mailmas vlosleuittetemen piti.
- [A-I-21] Waaralinen on mös haureus. Nijn mös **ylen** palio makaus.
- [A-I-295-[PS-88:6]] Mine makan **ylen** annettuna nijnnen Coollutten seas
- [A-III-125-[3MS-26:10]] Ja teiden pite sömen sijte vanhasta / nin ette te **ylen** annatta ne Wanhat / sen wdhen ehdholla.
- [A-II-633-[HEB-2:3]] Quingasta me weltesim / ios me sencaltaisen Autuudhen **ylen** catzoma?
- [A-II-458] Mutta P. Pauali tachto / ette Naimatus pite oleman vaatimatoin ia paitzi **ylen** mielen / ia ilman waara ettei swrembin syndin langetais.

Vanhaan perintösanastoon kuuluvan *ylä*-vartalon (→ *yli*, *ylähältä*) sanan hämärtynyt taivutusmuoto, suurelta osin ilmeisesti *n*-päätteinen tulosija tai latiivinen johdos, joka esiintyy sekä itsenäisenä adverbina että useiden yhdyssanojen ja kiteytyneiden sanaliittojen osana. Näissä merkitys voi olla myös 'yli' (→ *ylensä*). Osassa tapauksia myös instruktiivitulkinta 'hyvin, kovin, äärimmäisen' on mahdollinen. Muutamissa erikoistapauksissa *ylen* muistuttaa syntaktisesti adpositiota, kuten yllä olevassa Uuden testamentin esimerkissä *ylen mielen* (→ *ylikäsi*, *ylenkäden*).

► SKES 1978 *ylä*-; SSA 2000 *ylä*-, Toropainen 2014 SJ 56; NES 2020 *ylen*.

ylenahkera *a.* 'hyvin innokas' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-509-[2KOR-8:17]] Sille *hen* otti sen manauxen pä lens / ia tosin / ette *hen* oli nin **ylenachkera** / lexi *hen* itze mielellens teiden tygen menemen.

Adverbista (→) *ylen* ja adjektiivista (→) *ahkera* muodostettu yhdysadjektiivi.

► Toropainen 2014 SJ 56 33.

ylenankara *a.* 'hyvin t. liian ankara' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-503-[2KOR-5:13]] Sille ios me **ylenangarat** olema / nin me sen Jumalasa teemme / Eli ios me olema cochtoliset / nin me teille olema cochtoliset.
- [A-III-761] Laitetan mös ne Miehet / iotca **ylenangarat** waimoins vastan olit / heite poishylkeisit ia heistens eritit soottans

Adverbista (→) *ylen* ja adjektiivista (→) *ankara* muodostettu yhdysadjektiivi.

► Toropainen 2014 SJ 56 33.

ylenannettu *s.* tai *a.* 'hylätty, syrjäytetty, syrjäinen' | (1544) 13 esiintymää

- [A-I-169-[lis.ESTB-0:19]] Cuule sine wäkeue Jumala ylitze caikein / nijnen **ylenannettudhen** ändhä / ioijlla eij ole ychteken mwta toijuo
- [A-I-525] Quinga **ylenannettu** Inhiminen pitepi itzens Jumalan hooman andaman.
- [A-III-566-[VLT-1:7]] Jerusalem muistapi telle aialla / quinga Radholinen ia **ylenannettu** hen on
- [A-II-192-[LK-9:10]] Ja hen otti heidet tygens / poismeni harhaan **ylenannettun** sijaan sen Caupungin tyge ioca cutzutan Bethsaida.

Yhdysverbin (→) *ylenantaa* partisiippimuoto, joka on kiteytynyt nominiksi.

ylenantaa *v.* 'hylätä, syrjäyttää, jättää, antaa, luovuttaa'

(1544) 210 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-II-157-[MK-15:34]] ELI / ELI lama asabthani / se on tulkittu / Minun JUMALAN / Minun JUMALAN / Mixis minun **ylenannoit**?
- [A-I-113-[5MS-32:30]] Quinga yxi teiste / takaaijais Tuhatta / ia caxi carghotaisit kymmenen Tuhatta? Eijkö sentehden / ette heiden Loijans oli heied mynyt / ia Herra oli heied **ylenandanut**?
- [A-III-530-[JER-3:8]] mine sen wasthacoisen Israelin Horudhen rangaisin / ia sen **ylenannoin** / ia henelle Erokirian annoin.
- [A-II-178-[LK-5:28]] Ja hen **ylenannoi** caiki / ylesnoui ia seurasi hende.
- [A-I-565] Sille sine panet meiden etehen sinun pyhimen rumis sööte / ioca meiden edhesten **ylenannettin**
- [A-II-324-[AP-5:5]] Coska nyt Ananias nemet sanat cwli / langesi hen mahan / ia **ylenannoi** Hengens.

- [A-III-395-[PS-119:53]] Mine kiukustun ylitze nijten Jumalattomaten / iotca sinun Lakis **ylenandauat**.

Adverbista (→) *ylen* ja verbistä (→) *antaa* koostuva yhdysverbi. Adverbin perusmerkitys on tässä 'yli, pois'.

► Toropainen 2014 SJ 56 erit. 39.

ylenharva *a.* 'hyvin vähälukuinen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-485-[JES-40:16]] Catzo / Lodhot ouat ninquin piskuinen Tomu / Se Libanon olis sangen wähe Tulexi / ia henen Eleimens **ylenharuat** Poltwffrixi.

Yhdysadjektiivi, jonka määriteosana on adverbi (→) *ylen* ja perusosana adjektiivi (→) *harva*.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylenhirmulisesta *adv.* 'aivan hirvittävästi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-566-[VLT-1:9]] hen on tosin **ylenhirmulisesta** mahancukistettu / ia eikengen sitteken ole / ioca hende lohutta

Elatiivimuotoinen yhdysadverbi, jonka määriteosana on adverbi (→) *ylen* ja perusosana adjektiivijohdos (→) *hirmulinen*.

► VKS 1985 *hirmullisesti*; Toropainen 2014 SJ 56.

ylenhäpiälisest *adv.* 'hyvin häpeällisesti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-601-[DAN-12:37-R]] Sille Auioskeskyn / sen rackaudhen ia oikean Waimoin prucamisen menon / eipe henen pide totteleman. Nin quin Pauin / Turckin ia Wenheleisten seas **ylenhäpiälisest** prucatan.

Yhdysadverbi, jonka alkuosana on adverbi (→) *ylen* ja jälkiosana adjektiivista (→) *häpiäinen* muodostettu adverbi, joka itsenäisenä sanana esiintyy Agricolalla vain ilmeisen painovirheen sisältävässä muodossa (→) *häpeelist*.

► VKS 1985 *häpeällisesti*; Toropainen 2014 SJ 56.

ylenihmelinen *a.* 'käsittämätön, hyvin ihmeellinen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-420-[PS-139:6]] Sencaltainen Tieto ombi minulle **ylenihmelinen** ia ylencorkia / Eipe mine woi site käsite.

Adverbista (→) *ylen* ja adjektiivista (→) *ihmelinen* muodostettu yhdysadjektiivi.

► VKS 1985 *ihmeellinen*; Toropainen 2014 SJ 56.

ylenjalo *a.* 'hyvin korkea-arvoinen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-669-[JON-3:3-R]] Jumalan [caupungi] Se Hebrein tauan perest / nein swret ia **ylenialot** cappalet cutzuttan.

Adverbista (→) *ylen* ja adjektiivista (→) *jalo* muodostettu yhdysadjektiivi.

► vks 1994 *jalo*; Toropainen 2014 SJ 56.

ylenjuominen *s.* 'yletön juominen' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-809] Auta ette me henen ylensömisin / ia **yleniominen** / pitken makauxen / ioutilaudhen ia laijskudhen / ioijlla lihan sisut sytytetän / mactasima cartta ia cauatta.

Yhdyssubstantiivi, jonka määriteosana on adverbi (→) *ylen* merkityksessä 'liikaa' ja perusosana teonnimijohdos (→) *juominen*. Rinnalla esiintyy myös (→) *ylenjuomus*.

► vks 1994 *juominen*; Toropainen 2014 SJ 56 erit. 38.

ylenjuomus *s.* 'yletön juominen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-761] Sitelehin olen tehnyt Seitzemen Colema syndije / quin ouat / haureus / Ahneus / Coreus / Laijskuus / Cateus / wiha / laijnous / taicka ylensömys ia **ioomus**

Yhdyssubstantiivi, jonka määriteosana on adverbi (→) *ylen* merkityksessä 'liikaa' ja perusosana (→) *juoda*-verbin teonnimijohdos *juomus*, joka ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana. Agricolan ainoassa esimerkissä yhdyssana on rinnastettu vastaavalla tavalla muodostettuun (→) *ylensyömys*-sanaan, jolloin alkuosa on jätetty toistamatta. Johtimen vokaali on kirjoitettu pitkäksi, ja tämä voi selittyä teonnimi- ja ominaisuudennimijohdosten sekaantumisesta. Myös lukutapa *juomuus* on mahdollinen. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *ylenjuominen*.

► Kiuru 1988a erit. 135–136, 162; Toropainen 2014 SJ 56 erit. 38.

ylenkatse *s.* 'ylenkatse, halveksunta, väheksyntä; ylenkatseen kohde' | (1544) 13 esiintymää

- [A-I-88-[MT-5:10]] Autuat ouat ne iotca wanhurscauden tehden **ylencatzett** kersiuat / sille heiden ombi Taijuan waldakunda
- [A-II-516-[2KOR-12:10]] Senteden mine olen Hyues turuas / Heickoudhesa / **ylencatzeisa** / hädhisse / wainomisis / ahdhistoxisa Christusen tedhen.
- [A-III-557-[JER-31:19]] Sille minun teuty sen **ylencatzen** kersie / ionga mine ennen ansaitzin.
- [A-III-239-[PS-22:7]] Mutta mine olen yxi mato / ia ei Inhiminen / yxi Inhimisten pilca / ia Canssan **ylencatze**.

Johdos yhdysverbistä (→) *ylenkatsoa*. Samassa merkityksessä esiintyvät myös (→) *ylenkatsominen*, *ylenkatsomus*, *ylenkatsotus*, *ylenkatsous*.

► Toropainen 2014 SJ 56 erit. 40–41.

ylenkats|oa, -ua v. 'ylenkatsoa, halveksia, väheksyä, jättää huomiotta, hylätä'
(1544) 137 esiintymää, myös Westh

- [A-I-254] Ja ne / quin noutat Pirun ielghiet Pilkaijat / ja Pirulaijset. Turilat / ja Welhot naijset. **Ylencatzouat** / Herran Sana.
- [A-I-830] caiki Jumalliset sinun cansas – – Jonga rucouxen eij Jumala swinga woij **ylencatzua** eli hylijete.
- [A-II-458] haasta iocapaicas / ettei ne Wahwemat / pidhe nijte heicombita **ylencatzoman**
- [A-III-651-[AM-5:21]] Mine wihan teiden Juhlapeiuenne / ia **ylencatzon** heite
- [A-I-127-[ESR-9:10]] Mite meiden nyt sanoman pite O meiden Jumalan testelehin / ette me sinun keskys ylencatzonut olema

Adverbista (→) *ylen* ja verbistä (→) *katsoa* muodostettu yhdysverbi. Alkuosan merkitys on tässä vertauskuvallisesti 'yli'. Agricolan ainutkertainen *ylenkatsua* voi olla painovirhe tai tilapäinen murrevariantti.

► Toropainen 2014 SJ 56 erit. 40–41.

ylenkatsoja s. 'ylenkatsoja, halveksija, väheksyjä' | (1548) 9 esiintymää

- [A-II-350-[AP-13:41]] Catzocat te **Ylencatzoiijat** ia ihmetikä ia poiskatocat / Sille mine teen ydhen töön teiden aicanan / iota ette te vsko / ios iocu teille site luettelis.
- [A-III-708-[SEF-3:4]] Henen Prophetans ouat irtaiset ia **ylencatzoiat** / Henen Pappeins riuauiat sen Pyhydhen

Johdos yhdysverbistä (→) *ylenkatsoa*.

► Toropainen 2014 SJ 56 erit. 40–41.

ylenkatsominen s. 'ylenkatse, halveksiminen, väheksyminen'
(1544) 8 esiintymää

- [A-I-618] Liehakoijtzemisen myrckyn / waijuasten **ylencatzomisen** / heickoijdhen sortamisen / Kieuhein ratelemisen / ahneudhen sisun / Cateudhen roosten / pilcaudhen coleman
- [A-II-8] Mutta Satan / Perkele henen coreudens / ia Jumalan ia henen Poians **ylencatzomisen** teden / oli Taiuahast alassysetty.
- [A-III-407-[PS-123:6]] Sangen teunens ombi meiden Sielunna / ninen ylpiein pilcoista / ia ninen Corein **ylencatzomisesta**.

Johdos yhdysverbistä (→) *ylenkatsoa*. Samassa merkityksessä esiintyvät myös (→) *ylenkatse*, *ylenkatsomus*, *ylenkatsotus*, *ylenkatsous*.

► Toropainen 2014 SJ 56 erit. 40–41.

ylenkatsomus s. 'ylenkatse, halveksunta, väheksyntä'
(1548) 2 esiintymää

- [A-II-416-[ROM-E]] Cussa ei nin tapachtu / sijte sis nouse rijta ia Euangeliumin **Ylencatzomus** / ioca quitengi palio waranda.

Johdos yhdysverbistä (→) *ylenkatsoa*. Samassa merkityksessä esiintyvät myös (→) *ylenkatse*, *ylenkatsominen*, *ylenkatsotus*, *ylenkatsous*.

► Kiuru 1988a 136; Toropainen 2014 SJ 56 erit. 40–41.

ylenkatsotettu a. 'ylenkatsottu, halveksittu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-662-[OB-1:2]] Catzo / mine olen hoonoxi tehnyt pacanaidhen seas / ia sangen **ylencatzotetuxi**.

Adjektiivina käytetty partisiippi, joka rakenteensa perusteella olisi katsottava muodostetuksi verbistä **ylenkatsottaa*. Tällaista ei kuitenkaan esiinny Agricolan kielessä perusverbinä vaan ainoastaan *ylenkatsoa*-verbin passiivimuotona merkityksessä 'joutua ylenkatsotuksi' ([A-II-119-[МК-3:00]] nin perchele andapi itzens omains cautta *ylencatzotta* / ia wietteltä). Ilmeisesti partisiippimuoto on passiivivartalosta muodostettu ja sisältää siis kaksi passiivin tunnusta.

ylenkatsottapa a. 'halveksittava, hyljeksitty' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-121-[JES-53:3]] Hen oli se caikein **ylencatzottapa** / ia caikein haluin / kipua ia Sairautta teunens.
- [A-III-504-[JES-53:3]] Hen oli se caikein **ylencatzottapa** / ia caikein haluin / kipua ia Sairautta teunens. Hen oli nin ylencatzottu / ettei kengen maltanut henen pälens catzoa

Yhdysverbin (→) *ylenkatsoa* passiivinen partisiippi, joka on eriytynyt adjektiiviksi.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylenkatsottu a. 'halveksittu, väheksytty' | (1544) 14 esiintymää

- [A-I-373] Ilkeimelle colemalla sine domittin / Sylielle sinun Caswos hiereltihin / pilcoilla sine yllytettiin / **ylencatzottuna** sine pidhettin
- [A-II-61-[MT-13:00]] Ei yxiken sana näghy nin **ylencatzotuxi** eike hoonomaxi / quin Euangelium / Ja ei quitengan ole ychten wäkeuembe quin se.
- [A-III-130-[JES-49:7]] Nin puhupi HERRA Israelin Lunastaia / henen pyhense / nijlle **ylencatzotuille** sieluille

Yhdysverbin (→) *ylenkatsoa* passiivinen partisiippi, joka on kiteytynyt adjektiiviksi.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylenkatsotus s. 'ylenkatse, halveksunta' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-8-[UT-E]] Sijte Keskyste otti se Satan Perkele tilan heite kiusata Syndin langeman / tietten omasta wahingostans / ette Jumalan **ylencatzotus** oli se ylimeinen Syndi
- [A-III-464-R] Nein Jumalan Sanan **ylencatzotus** / ia henen Pappijns pilcamiset ia mwdh Synnnit witzataan.

Yhdysverbiin (→) *ylenkatsoa* perustuva teonnimi, jonka välitön kantasana näyttäisi olevan **ylenkatsottaa* (→ *ylenkatsotettu*). Tällaista ei kuitenkaan esiinny Agricolan kielessä. Kysymys voi olla aktiivi- ja passiivivartaloiden sekaantumisesta, tai mahdollisesti johdos perustuu sellaisten verbien analogiaan, joissa teonnimen johdinta edeltää -t(t)-johdinaines, esim. *kirjoittaa*, *kirjoitus*. Samassa merkityksessä esiintyvät myös (→) *ylenkatse*, *ylenkatsominen*, *ylenkatsomus*, *ylenkatsous*.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylenkatsous s. 'ylenkatse, halveksunta' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-393-[PS-119:22]] Poiskäenne minusta pilca ia **ylencatzous** / Sille mine pidhen sinun Todhistoxes.

Johdos yhdysverbistä (→) *ylenkatsoa*. Samassa merkityksessä esiintyvät myös (→) *ylenkatse*, *ylenkatsominen*, *ylenkatsomus*, *ylenkatsotus*.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylenkatsovainen s. 'ylenkatsoja, halveksija' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-388-[PS-119:0]] wäriille Opettaille / Ja Sanan **ylencatzouaisille** / hen Rangastoxet ennusta ia kekepi.

Yhdysverbin (→) *ylenkatsoa* partisiippimuodosta *ylenkatsova* johdettu nomini, joka voidaan tulkita joko substantiiviksi tai adjektiiviksi.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylenkatsua → **ylenkatsoa**

ylenkau|as, -vas *adv.* '(kovin t. liian) kauas' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-260-[PS-10:1]] QUinga sijs nyt tule / O HERRA / ettes nijn **ylencauuas** poijsmenit / ettes tuscan aijalla sinus peitet?
- [A-III-224-[PS-10:1]] MIxi sine HERRA / nin **ylencauas** poismenet?

Yhdysadverbi, joka koostuu merkitystä tehostavasta adverbista (→) *ylen* ja adverbista (→) *kauas*.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylenkelvotoin *a.* 'sangen kelvoton' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-754] Sentedhen me rucolema / meiden heickoudhen mitan ja woiyman ielken / echke me **ylenkeluottomat** olema rucoelman / ettes armolisesta tadhoijsit meiden kiuisen sydhemen leickata

Yhdysadjektiivi, joka koostuu merkitystä tehostavasta adverbista (→) *ylen* ja adjektiivista (→) *kelvotoin*.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylenkorkia *a.* 'sangen t. liian korkea, ylhäinen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-420-[PS-139:6]] Sencaltainen Tieto ombi minulle ylenihmelinen ia **ylencorkia** / Eipe mine woi site käsitte.

Yhdysadjektiivi, joka koostuu merkitystä tehostavasta adverbista (→) *ylen* ja adjektiivista (→) *korkia*.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylenkuiva *a.* 'rutikuiva' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-47-[HES-37:2]] Ja catzo / sielle oli sangen palio Luita kedholla / ia ne olit **ylenquiuat**.

Yhdysadjektiivi, joka koostuu merkitystä tehostavasta adverbista (→) *ylen* ja adjektiivista (→) *kuiva*.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylenkäden → **ylikäsi**

ylenköyhä *a.* 'rutiköyhä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-314-[SNL-30:9]] ios mine taas **ylenkieuhexi** tulisin / machtasin warghasta / ia rickoisin iossakin minun HERRAN Jumalan Nimen

Yhdysadjektiivi, joka koostuu merkitystä tehostavasta adverbista (→) *ylen* ja adjektiivista (→) *köyhä*. Adjektiivin toinen mahdollinen lukutapa on *-keyhä*.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylenmielen *adv.* 'vastenmielisesti' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-399] sine nyt nämet caiki teet **ylenmieles** ia ilman rackautta Lain polen / ia mös swrella pacolla
- [A-II-475-[IKOR-9:17]] Jos mine sen teen mielelleni / nin minun palcan maxetan. Mutta ios mine **ylenmieleni** sen teen / nin ombi se wirca quitengi minun haltuni annettu.

- [A-III-666-[JON-1:0]] ioca ei mielellens ia rackaudhest tadho Jumalata seurata / henen teuty site **ylenmielens** tedhä

Instruktiivirakenteesta tiivistynyt yhdysadverbi, jossa *ylen*-muodon merkitys on 'yli' tai 'vastoin'. Perusosaan liittyy Agricolalla aina omistusliite, joka vaihtuu persoonan mukaan. Rakennetyyppi *ylen mielen* t. *mielin* on peräisin kansankielestä. Agricolalla samat osat esiintyvät myös sanaliittona.

► Toropainen 2014 SJ 56 42–43.

ylenmielinen a. 'vastahakoinen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-400-[ROM-E]] Quinga se Töö taita Jumalan Keluata / ioca **ylenmielisesta** ia cangiasta Sydhemeste tehden?

Agricolan esimerkki on kaksitulkintainen. Elatiivimuotoinen *ylenmielisestä* voidaan tulkita *kankia*-sanaan rinnastetuksi adjektiivimääritteeksi. Toisaalta se voidaan katsoa elatiivimuotoiseksi yhdysadverbiksi, joka näyttää perustuvan adjektiivijohdokseen *ylenmielinen*. Vastaava adverbi *ylenmielisesti* tunnetaan suomen murteissa. Lähtötekstit (ruots. ”aff it *olustigt* och *owiliogt* hierta”, saks. ”aus einem *vnlustigen* vnd *widerwilligen* herten”) puoltavat kuitenkin adjektiivitulkintaa.

► Toropainen 2014 SJ 56 erit. 42–43.

ylenmielisestä → **ylenmielinen**

ylenmielisyyys s. 'vastentahtoisuus' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-399] iocainen Inhiminen leutepi itzesens cangiudhen siihen quin hyue on / ia **ylenmielisudhen** / Ja himon siihen quin paha on.
- [A-II-400-[ROM-E]] Cussa ei hen ole sydhemes / sielle on syndi / **Ylenmielisys** / Waino / ia wiha Laki wastoin / Joca quitengi hyue / oikia / ia pyhe on.

Johdos yhdysadjektiivista (→) *ylenmielinen*. Agricolalla esiintyvä takavokaalinen kirjoitusasu *ylenmielisuus* on todennäköisesti pelkästään ortografinen variantti.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylennys s. 'kohottaminen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-305-[PS-141:2]] Olcon minun Rucouxen kuluolinen sinun edheses / ninquin yxi Sawuwffri / Minun kätteni **ylennys** / ninquin yxi Ildawffri
- [A-III-424-[PS-141:2]] Keluatkon minun Rucouxen sinun edesses Ninquin yxi Sawuwffri / Minun Käteni **ylennys** / ninquin yxi Ildawffri.

Johdos verbistä (→) *ylentää*. Agricolalla *ylennys* esiintyy vain konkreettisen nostamisen merkityksessä.

ylenpaha *a.* 'hyvin paha' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-541-[JER-15:18]] Mixi sijs meiden Kiwun nincauuan wipy / Ja meiden Haauan nin **ylenpahat** ouat / ettei kengen nijte parata woi?

Yhdysadjektiivi, joka koostuu merkitystä tehostavasta adverbista (→) *ylen* ja adjektiivista (→) *paha*.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylenpalava *a.* 'sangen hehkuva, tulinen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-625-[HOS-11:9]] Mutta minun sydhemellen ombi yxi toinen mieli / minun Laupiudhen ombi **ylenpalaua** / Ettei mine tedhä tadho / minun hirmulisen Wihan perest / enge palaia Ephraim cadhottaman.

Yhdysadjektiivi, joka koostuu merkitystä tehostavasta adverbista (→) *ylen* ja (→) *palaa*-verbin adjektiiviksi kiteytyneestä partisiipista (→) *palava*.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylenpaljo *adv.* 'hyvin t. liian paljon' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-282-[PS-38:9]] Mine olen **ylenpalio** runneltu / ja rickimurettu / Mine meuren minun sydhemen kiwun tädhen.
- [A-II-199-[LK-10:40]] Mutta Martha **ylenpalio** askareita teki heite paluellen.
- [A-III-656-[AM-8:0]] On Ennustos ia Rangastus ninen Rickain Ahneuxest / iotca – – waacat / Pundarit / wichtit ynne waaruin cansa / wärytteuet. Quin nytkin / site pahembi / **ylenpalio** prucatan.

Yhdysadverbi, joka koostuu merkitystä tehostavasta adverbista (→) *ylen* ja adverbista (→) *paljo(n)*.

ylenpaltinen, -palttinen *a.* 'ylenpalttinen, ylen runsas, liiallinen, ylenmääräinen' (1544) 46 esiintymää

- [A-I-343] Sinun **ylenpaldisen** herraudhen / me neurestä rucoilema
- [A-I-414] Ja ette me / sinun yxikerdhasudhes **ylenpaltista** woijmas cwmardhaijsim / me neureste sinua rucoilemma / ette sine sensaman wscon wahwudhella / meite / caikista wastoinkieumisist / warielisit
- [A-II-558-R] henelle pite oleman Elatoxens / waattens *etc.* iota hen taruitze / ia ei **ylenpaldisen** paaston / töön / waluomisen eli mahdhottoman hallitoxen cansa / turmeltaman / ninquin Inhimistenoppi tekepi.
- [A-III-669-R] Hebrein tauan perest / nein swret ia ylenialot cappalet cutzuttan / Ninquin / Jumala Wori / Jumalan Cedri Mies *etc* iotca **ylenpaltiset** ouat.

Yhdysadjektiivi, jonka alkuosana on merkitystä tehostava adverbi (→) *ylen* ja jälkiosana ’ylitsepursuavaa, liallista’ merkitsevää murreosanasta *paltti* johdettu adjektiivi. *Paltti* on keskiaikainen, joko alasaksasta tai ruotsista lainattu sana, jonka perusmerkitys on ’rohkea, uhmakas’. Nykysuomessa se esiintyy perusosana yhdyssanassa *suupaltti*, jonka ensiesiintymä on vuoden 1642 Bibliassa.

► SKES 1958 *paltti*; SSA 1995 *paltti*; Bentlin 2008a 78–79; LÄGLOS 2012 *paltti*; Toropainen 2014 SJ 56.

ylen|paltisuus, -paltisuus s. ’ylenpalttisuus, ylenmääräisyys, yletön runsaus, majesteettisuus’ | (1544) 16 esiintymää

- [A-I-673] Slughnatkahan minun se taialines **ylenpaldisus**
- [A-II-516-[2KOR-12:7]] Ja senpäle / ettei Ilmoitusten **ylenpaltisus** minua pidheis yleskorghottaman / Ombi minulle annettu yxi Pistin Liha lepitze
- [A-I-857] Mutta Iselle ja Poialle ia pyhelle Hengelle ombi yxi Jumalus / ydhencaltajnen cunnia / tasa ijancaikinen **ylenpaldisus**.

Johdos yhdysadjektiivista (→) *ylenpalttinen, ylenpalttinen*.

► Toropainen 2014 SJ 56, 2017.

ylenpalttise|sta, -st, ylenpalttise|sta, -st adv. ’ylenpalttisesti, hyvin runsaasti, ylenmääräisesti’ | (1544) 15 esiintymää

- [A-I-314-[SNL-30:9]] Mwtoin mine lähes sano madaisin / ios **ylenpaltisesta** höötysin / ia sinun kieldeisin / sanodhen / Cuca on se HERRA
- [A-II-639-[HEB-6:17]] hen tactoi nijlle lupauxen Perilisille **ylenpaldisesta** osotta henen Neuuonsa wahwuden
- [A-III-644-[AM-2:0]] Rahan ia Hywyden he waiuoin Irtaudhes **ylenpaltisest** haaskasit.
- [A-III-686] Sille he **ylenpaldisest** waiuaisit ne Israelist Fangitut

Yhdysadjektiiviin (→) *ylenpalttinen* perustuva adverbi, joka muodoltaan on useimmiten selvä elatiivi. Myös loppuheittoinen muoto on todennäköisesti elatiivi, koska Agricolalla ei esiinny yhtään selvää *-sti*-päätteistä johdosadverbia.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylenraskas a. ’liian raskas’ | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-264-[PS-38:5]] Sille minun syndini keuet ylitze minun Pääni / ninquin raskas Coorma / ouat he minulle **ylenraskaxi** tulluet.

Yhdysadjektiivi, joka koostuu merkitystä tehostavasta adverbista (→) *ylen* ja adjektiivista (→) *raskas*. Adverbin *ylen* merkitys on tässä yhteydessä ’liian’.

► Toropainen 2014 SJ 56 38–39.

ylenrikas *a.* 'hyvin rikas, hedelmällinen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-300-[PS-65:10]] Sine etziskelet Maan ia liotat sen / ia teet sen
ylenrickaxi / Jumalan wirta ombi teunens wettä / sine heiden Jyuens casuatat /
ettes nein Maan walmistat.

Yhdysadjektiivi, joka koostuu merkitystä tehostavasta adverbista (→) *ylen* ja adjektiivista (→) *rikas*.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylensangen *adv.* 'ylenmäärin' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-749-[SAK-12:7]] Ja HERRAN pite ne Judan Maiat wapactaman / ninquin
muinengi. Senpäle ettei se Daudin Hone pideis **ylensangen** kerskaman / eike
ne Jerusalemin Porgharit Judan wastan.

Yhdysadverbi, jonka alkuosana on merkitystä tehostava adverbi (→) *ylen* ja jälki-
osana adverbi (→) *sangen*.

► SKES 1969 *sangen*; Toropainen 2014 SJ 56 33, 2017 122.

ylensuuri *a.* 'hyvin suuri, mittaamattoman suuri' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-313-[1KN-3:8]] Ja sinun paluelias / iongas wlgoswalinnut olet / ombi
sinun Canssas seas / ioca nijn **ylenswri** on / etteij kengen lukea / eli kirioitta
paliowdhen tädhen taidha

Yhdysadjektiivi, jonka alkuosana on merkitystä tehostava adverbi (→) *ylen* ja jälki-
osana adjektiivi (→) *suuri*.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylensyvästi *adv.* 'syvälle (turmioon) vajonneena' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-621-[HOS-9:9]] He keuet **ylensyuesti** / ia ouat turmellut / ninquin
Gibeian aialla / senteden pite henen heiden Pahatteghons muistaman / ia heiden
synninse etzittele.

Yhdysadverbi, jonka alkuosana on merkitystä tehostava adverbi (→) *ylen* ja jälki-
osana adverbi (→) *syvästi*.

***ylensyödä** *v.*

Ylensyödä ei esiinny Agricolalla persoonamuotoisena verbinä (→ *ylensyöminen*,
ylensyömys).

► Jussila 1998 *ylensyödä*.

ylensyöminen s. 'liika syönti, mässäily' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-809] Auta ette me henen **ylensömis**en / ia yleniomisen / pitken makauxen / ioutilaudhen ia laijskudhen / ioijlla lihan sisut sytytetän / mactasima cartta ia cauatta.
- [A-II-608-[IPT-4:3]] me waelseinma irtaudhesa / himoisa / ioopumisesa / **ylensömis**es / Lainouxisa / ia hirmulisisa Epeiumalden palueluxisa.

Yhdyssubstantiivi, jonka määriteosana on adverbi *ylen* merkityksessä 'liikaa' ja perusosana johdos verbistä (→) *syöä*.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylensyömys s. 'liika syönti, mässäily' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-761] Sitelehin olen tehnyt Seitzemen Colema syndije / quin ouat / haureus / Ahneus / Coreus / Laijskuus / Cateus / wiha / laiynous / taicka **ylensömys** ia ioomuus
- [A-II-530-[GL-5:21]] Murha / Jopumus / **Ylensömys** / ia muita sencaltaisi / Joista mine olen teille ennen sanonut

Yhdyssubstantiivi, jonka alkuosana on adverbi *ylen* merkityksessä 'liikaa' ja jälki-osana verbistä (→) *syöä* johdettu teonnimi.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylensä *adpos.* 'ylleen, päälle' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-137-[1MS-3:21]] Ja HERRA Jumala teki Adamille ia henen emennens Nahasta hameet ia puetti heiden **ylense**.

Vanhaan perintösanastoon kuuluvan *ylä*-vartalon (→ *ylähältä*) tulosijasta, joko **k*-päätteisestä (*yle**) tai *n*-päätteisestä (→ *ylen*) latiiivista muodostettu adpositio. Todennäköisempi vaihtoehto on **k*-latiivi, koska sellainen näyttää esiintyvän myös yhdysverbeissä (→) *ylepuettaa*, *ylepukea*. Agricolan ainoa esiintymä on postpositio, jossa adposition täydennyksenä on sekä persoonapronominin genetiivi että omistusliite. Omistusliitteen takia muoto on morfologisesti monitulkintainen.

► Toropainen 2014 SJ 56 erit. 36–40.

ylentyriistä *adv.* 'hyvin kalliisti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-656-[AM-8:6-R]] Kengein se on / Caikinaisten Taruehten edest / iotca **ylentyriste** myyt.

Yhdysadverbi, jonka alkuosana on merkitystä vahvistava adverbi (→) *ylen* ja jälki-osana adjektiivin (→) *tyyris* elatiivimuoto, jossa sijapäätte toimii adverbien johtimena.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylentyöläs *a.* 'hyvin työläs, vaivalloinen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-731] Echke nämät ouat haurallen loonnolle **ylentölehet** / mutta sine olet sangen swrembita minun techteni kerssinyt

Yhdysadjektiivi, jonka alkuosana on merkitystä vahvistava (→) *ylen* ja jälkiosana (→) *työ*-sanasta johdettu adjektiivi *työläs*. Tämä ei Agricolalla esiinny itsenäisenä sanana mutta esiintyy samanaikaisessa Westhin kooodeksissa.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylentää *v.* 'nostaa, kohottaa, korottaa' (myös kuv.)
(1544) 34 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-III-521-[JES-62:10]] perghatka Tiete Canssalle / silitteket / silitteket Polghut / poissijrteket heneste Kiuet / **ylendeket** yxi Lippo Canssoille.
- [A-III-96] Nijn pappi sen [ehtoollisleivän] **ylendä** / ia alaslaske / ia otta Calkin
- [A-II-251-[JH-3:14]] Moses **ylensi** Kärmen coruesa
- [A-II-269-[JH-8:28]] Coska te Inhimisen Poian **ylennett** / silloin te ymmerdhett ette mine se olen
- [A-I-190-[ISM-2:7]] HERRA kieuhexi teke / ja Rickautta / Hen alanda / ia **ylende**.

Etenkin kuvaannollisessa mielessä ylös kohottamista merkitsevä *ylentää* on johdos joko suoraan ikivanhan *ylä*-vartalon rinnakkaismuodosta *yle*- tai sitten tämän johdoksesta *yletä*, jonka vartalo persoonataivutuksen muodoissa on *ylene*-.

► SKES 1978 *ylä*-; SSA 2000 *ylä*-; NES 2020 *ylentää*.

ylenvalmistettu *a.* 'huippuunsa varustettu' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-744-[SAK-10:3]] se HERRA Zebaoth pite henen Laumans etziskelemen / nimiten / site Judan honecht / ia hangitzepi heite ninquin **ylenwalmistetun** Sotahewoisen.

Yhdysadjektiivi, jonka alkuosana on merkitystä vahvistava adverbi (→) *ylen* ja jälkiosana (→) *valmistaa*-verbin partisiippimuoto. Vastaavaa yhdysverbiä ei esiinny Agricolan teoksissa.

ylenvarhan *adv.* 'hyvin aikaisin, hyvin varhaisessa vaiheessa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-456-[1KOR-E]] Nin cochta leuttin hullut Pyhet ia **Ylenwarhan** wijsat / iotca ei quitengan miten mwta tehnet / eike matkan saattaneet / quin haijotit sen yxikerdhaisen Opin / ia metelin nostit ninen Uskolisten seas.

Yhdysadverbi, jonka alkuosana on merkitystä vahvistava adverbi (→) *ylen* ja jälki-osana adverbi (→) *varhan* 'varhain'.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylenviisas *a.* 'hyvin viisas, rikkiviisas' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-404-[ROM-E]] Senteden carta itzes omasta wärestä aijatuxestas / ia turhista kieleuiste / iotca heidens tekeuet **ylenwijsaaxi** domitzeman vskosta / ia hyuiste töiste / ia ouat quitengi caikein tyhmimet Tompelit.

Yhdysadjektiivi, jonka alkuosana on merkitystä vahvistava (→) *ylen* ja jälkiosana adjektiivi (→) *viisas*.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylenvisu *s.* ja *a.* 'hyvin tarkka, turhantarkka' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-97] MWtamat **ylenwisut** ouat. muijdhen töjssse Domarit couat
- [A-II-17] Ellei taas teme Tulkitus iocaitzelle pänens kelpa / nin se **Ylenvisu** Domari lukecan site / quin P. Hieronimus Pammachium tyge kirjoittapi
- [A-II-582-[1TIM-5:13]] eipe he waiuoioin ole ioutilat / mutta mös kielincandaijat ia **ylenwisut** / ia puhuuat nijte quin ei pidheisi.

Yhdysadjektiivi, jonka alkuosana on merkitystä vahvistava adverbi (→) *ylen* ja jälki-
osana adjektiivi (→) *visu*.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylenvisusti *adv.* 'aivan tarkasti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-203-[PS-E:0]] Waicka ei cuki Psalmi neihin Päcappalehin / ole **ylenwisusti** / iocaitzes Versös / iaettapa / Quitengin mutamat Psalmit piteuet Caxi sencaltaista Päcappaletta.

Yhdysadjektiivista (→) *ylenvisu* johdettu adverbi.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylenvisuus *s.* 'nuukuus, omanvoitonpyyntöinen tarkkuus' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-515] quinga lihan **ylenvisuus** / ia omantiwiudhen caualus / meiden tyhijen lihan / sen loonnolisen / ylespaijsunun / corckian / Inhimillisen ymmerdhyxen / nijte iärckien leutemisie ia wojjma / eij itzeens tydhytte
- [A-III-758] Mutta eipe Hen site tehnyt mieliuallast / Ninquin hen ei mös ottanut Auioxens **ylenuisudhest**.

Johdos yhdysadjektiivista (→) *ylenvisu*.

ylenväkevä *a.* 'hyvin vahva, ylivoimaisen väkevä, mahtava' | (1544) 5 esiintymää

- [A-II-613-[2PT-1:17]] hen sai Iselde Jumalalda cunnian ia ylistoxen yden änen cautta / ioca henelle tapactui silde **ylenwäkeuelde** Herraudhelta

- [A-I-338-[JER-20:7]] AH HERRA / Sine wskotit minun / ia mine annoin itzen wiettelä / Sine olet minun **ylenwäkeue** ollut / ia woittanut minun
- [A-III-198] Sen Swriualtian Herran / Corkeiman ia **Ylenuekeuen** Pämiehen / Herran Gustauin / Jumalan Armon cautta / Rotzin / Göthin / Wendein *etc.* Kunungan

Yhdysadjektiivi, jonka alkuosana on merkitystä vahvistava adverbi (→) *ylen* ja jälki-
osana adjektiivi (→) *väkevä*.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylenväkeväst *adv.* 'mahdollisimman väkevästi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-689-[NAH-2:1]] Mutta hyuesti wariota Teistes / hangitze itzes parahin / ia wahuista sinus **ylenwäkeuest**

Yhdysadjektiivista (→) *ylenväkevä* muodostettu loppuheittoinen adverbi, joka on
muodoltaan joko elatiivi vai elatiiviin perustuva adverbijohdos.

► Toropainen 2014 SJ 56.

ylepuetettu *a.* 'puettu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-544-[EF-6:14]] Nin seisocat nyt ymberinswötetydh Cupeista Totudhen cansa / ia **ylepuetettuna** Wanhurskaudhen Rindaraudhalla

Tulosijamuotoisesta adpositiosta *yle* (→ *ylensä*) ja verbistä (→) *puettaa* koostuvan
yhdysverbin partisippiimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

ylepukea *v.* 'pukea ylle' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-543-[EF-6:11]] **Ylennepukecat** caiken Jumalan Harniskan / Ette te woisitta wastanseiso nijte caualita Perkelen pälecarckamisi.

Tulosijamuotoisesta adpositiosta *yle* (→ *ylensä*) ja (→) verbistä *pukea* koostuva
yhdysverbi. Agricolan ainoassa esiintymässä alkuosaan liittyy monikon 2. persoonan omistusliite.

ylepys → **ylpeys**

yles *adv.* 'ylös (myös kuv.); loppuun, kokonaan' | (1544) 62 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-114-[5MS-32:40]] Sille mine nostan minun keteni **yles** / Taijuasen ia sanon / Mine älen ijancaikisesta.
- [A-III-666-[JON-1:6]] Mites macat? Nouse **yles** / ia sinun Jumalas auxeshwdha.
- [A-III-502-[JES-52:2]] Nouse **yles** tomusta. Nouse **yles** sine Fangittu Jerusasem [po. Jerusalem].

- [A-II-690-[ILM-10:9]] Ja mine menin Engelin tyge ia sanoin / Anna minulle se kiria / ia hen sanoi minulle / ota ia sö **yles** ia sen pite caruasteleman sinun Watzas
- [A-I-189-[ISM-2:1]] Minun suun ombi **yles** awennut wiholisten ylitze

Vanha tulosijamuoto tai latiivinen johdos ikivanhan *ylä*-vartalon rinnakkaismuodosta *yle*-. Adverbilla on tarkkoja vastineita sekä lähisukukielissä että saamessa. Suomen yleiskielessä toisen tavun vokaali on pyöristynyt ensimmäisen tavun vokaalin vaikutuksesta. Agricolalla variantti *ylös* esiintyy vain kahden yhdysverbin alkuosana. Westhin koodeksissa *ylös* esiintyy erillisenä adverbina ja *yles*- yhdys-sanojen alkuosana. *Ylä*-vartalosta myös (→) *ylähältä*.

► SKES 1978 *ylä*-, Hakulinen 1979 45; SSA 2000 *ylä*-; NES 2020 *ylös*.

ylesajatella *v.* 'keksiä, suunnitella' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-628-[HOS-13:2]] Mutta nyt he palio enemin synditekeuet / Ja tekeuet Cuuia heiden Hopiastans / quin he taitauat heite **ylesaiaitella**

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *ajatella* muodostettu yhdysverbi.

ylesalaisin *adv.* 'ylösalaisin, kumoon' (kuv.) | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-649-[AM-4:11]] Mine cukistin **ylesalaisin** mutamat teiste / Ninquin Jumala cukisti Sodoman ia Gomorrhan cukisti

Kansanomainen yhdysadverbi, jonka alkuosana on adverbi (→) *yles* ja jälkiosana (→) *ala*-vartalosta muodostetun *-inen*-johdoksen monikollinen instruktiivimuoto (→ *edestakaisin*).

ylesammottaa *v.* 'avata ammolleen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-464-[JES-5:14]] Siteuarten ombi Helueti Sielunsa lauialda auanut / ia henen kitans **ylesammottanut** ilman mitat.

Yhdysverbi, jonka alkuosana on adverbi (→) *yles* merkityksessä 'kokonaan' ja jälkiosana verbi (→) *ammottaa*.

ylesantaa *v.* 'antaa, luovuttaa' | (1544) 10 esiintymää, myös UpsE (*ylösantaa*)

- [A-I-367] YDhexenne hetkene Jesus hengens **ylesannoij** / Helij helij hwtadhen / sijeluns Isen hooman annoij
- [A-II-106-[MT-27:50]] Nin Jesus taas hwti corckiall änelle / ia **ylesannoi** Hengens.
- [A-III-440-[2MS-15:8]] Ja sinun Twlispäs cautta / **ylesannoit** wedhet heidhens / ia wirtauaiset wedhet piseinyt

Adverbista (→) *yles* 'pois' ja verbistä (→) *antaa* muodostettu yhdysverbi

ylesastua v. 'astua ylös, nousta ylös, esiin t. vastaan'
(1543) 81 esiintymää, myös UpsK, Westh (myös *ylös*-)

- [A-II-307-[JH-21:11]] Simon Petari **ylesastui** ia weti werkot maalle teunens Swri caloia
- [A-O-9] **Ylesastui** taiuasen / Istu Jumalan Isen caikiuالتian oikiaalla.
- [A-I-207-[PS-104:8]] Wooret **ylesastuuat** / ja laxot alasastuuat / sijallens iohongas heite sääsit.
- [A-II-697-[ILM-13:11]] Ja mine näin toisen Pedhon **ylesastuuan** Maasta / ia henelle oli caxi Saruea Lamban modhoitzet
- [A-III-689-[NAH-2:1]] SE Haaskaia pite sinun wastas **ylesastuman** / ia ne Linnas scantzaman

Yhdysverbi, jonka alkuosana on adverbii (→) *yles* merkityksessä 'ylös' ja jälkiosana verbi (→) *astua*.

ylesastuminen s. 'ylös astuminen; ylösnouseminen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-III-404-[PS-120:0]] Neme noutauaiset xv. Psalmit cutzutan Trappuin eli **ylesastumisen** Psalmit / Ninquin mwtoimat Hebreerit lwleuat / Ette Leuitit Papit ne weisat xv. Trapuissa / Joilla Templijn ylesmentin
- [A-I-392] Kijtossana Christusen **Ylesastumisen** tedhen.

Johdos yhdysverbistä (→) *ylesastua*.

ylesastuvainen a. 'ylös astuva' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-248-[JH-1:52]] Testedes pite teiden näkemen Taiuan aukian / Ja Jumalan Engelit **ylesastuuaiset** ia alasastuuaiset Inhimisen Poian päle.

Johdos yhdysverbin (→) *ylesastua* partisiippimuodosta *ylesastuva*.

ylesauttaa v. 'auttaa ylös t. selviämään' | (1551) 4 esiintymää

- [A-III-79] Christus ombi Spitalin haltia / ei miten mwta teie / quin nijte sairaita wartioitzepi / heite **ylesautta** heite wahuista ia terueexi tekepi.
- [A-III-649-[AM-5:2]] Se Neitzy Israel on langenut / nin ettei hen iellens woi ylesnosta / Hen on mahan cukistettu / ia eikengen hende **ylesauta**.
- [A-III-654-[AM-7:5]] Ah HERRA Jumala / lacka / cuca tacto Jacobin taas **ylessautta**? Sille hen tosin on sangen Hoono.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *auttaa* muodostettu yhdysverbi.

ylesavata *v.* 'avata; paljastaa' | (1544) 11 esiintymää, myös UpsE (*ylösavata*)

- [A-I-139-[JER-13:19]] Etelen caupungit ouat sulietudh / ia eij kengen heite **ylesawa**
- [A-I-368] O HERRA Jesu Christe / eleuen Jumalan poica / ioca – – sinun henges / Isen Jumalan haltun annoit / Ja sinun cailihin [po. callihin] colemas auamilla Paradisin **ylesauasit**
- [A-II-353-[AP-14:27]] hen oli Pacanoille vskon Ouen **ylesauanut**.
- [A-III-576-[VLT-4:22]] sinun pahattechos Tyter Edom / pite henen etziskelemen / ia sinun syndies **ylesauaman**.

Adverbista (⇒) *yles* ja verbistä (⇒) *avata* muodostettu yhdysverbi.

ylesetsitty *a.* 'haluttu, kaivattu' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-521-[JES-62:12]] Heite pite Pyhexi Canssaxi cutzuttaman / ne Lunastetut HERRALDA / Waan sinun pite cutzuttaman Se **ylesetzitty** ia ei ylenannettu Caupungi.

Yhdysverbin (⇒) *ylesetsiä* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

ylesetsiä *v.* 'etsiä (esiin), tutkia' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-590-[HES-34:16]] Mine tadhon site cadhotettua **ylesetziä** / ia site exyueiste iellenstoodha / ia site haauoitettu situa / ia site Heicko wahuista.
- [A-III-662-[OB-1:6]] Ah quinga heiden pite sen Esaun vlostutkiman / ia henen Taurans **ylesetzimen?**

Adverbista (⇒) *yles* ja verbistä (⇒) *etsiä* muodostettu yhdysverbi.

yleshakea *v.* 'hakea esiin, koota' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-409-[ROM-E]] Senteden pite sis ainoan vskon / sen Armon **yleshakeman** ioca Abrahamille luuattu oli.
- [A-III-536-[JER-7:2^]] Eipe heite pidhe sillen **yleshaettaman** / ia haudhattaman / Waan Sondatungioxi Maan päle tuleuat.

Adverbista (⇒) *yles* ja verbistä (⇒) *hakea* muodostettu yhdysverbi.

yleshehuttaa *v.* 'saattaa hehkumaan' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-506] Sinua hartasta me rucolema / ettes meille sinun Armos liseisit / ja sen wehen sytytettyn wscon Kipinan / aijna enemnin ja enemnin **yleshehutaijsit** / ette sijte tulis yxi palaua ja eleue tuli /

Adverbista (⇒) *yles* ja verbistä (⇒) *hehuttaa*, *hehkuttaa* muodostettu yhdysverbi.

ylesheräitä *v.* 'herätä, nousta' | (1548) 7 esiintymää

- [A-II-194-[LK-9:32]] Mutta coska he **ylesheräisit** / neit he henen Kircaudhens / ia ne caxi mieste henen tykenens seisouan.
- [A-III-274-[PS-44:24]] **Yleshereitze** HERRA / Mixis macat? waluo / ia ele meite poissyse caiketicka.
- [A-III-602-[DAN-12:2]] Ja monda / iotca maan mullas macauat / **yleshereieuet** / mutomat ijancaickisehen Elemehen / ia mutomat ijancaickisehen pilcahan ia häpiehen.

Adverbista (⇒) *yles* ja verbistä (⇒) *heräitä* muodostettu yhdysverbi. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy myös (⇒) *ylesherätä*.

► Hakulinen 1979 263–264.

ylesherätys *s.* 'herättäminen (kuolleista)' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-147] Ensin Palma Lauantain Menosta ombi lazarusen **ylesheretuxest** *etc.*

Johdos yhdysverbistä (⇒) *ylesherättää*.

ylesherättää *v.* 'herättää; saada virkoamaan, herättää eloon (myös kuolleista)' (1548) 79 esiintymää, myös Westh (myös *ylös-*)

- [A-III-498-[JES-50:5]] Hen **ylesherette** minua ioca Amu / **ylesherette** minulle Coruan / ette mine cwlen ninquin Opetuslapsi.
- [A-II-170-[LK-3:8]] JUMALA woipi neiste Kiuiste **ylesherettä** poighat Abrahamille.
- [A-I-423] TULE HERRA caikiwaldias Jumala / sinun wscolistes sydhemet **ylesherättemen** / ette he Jumallalisen töen paramin teutteisit / ia saijsit sinun laupiudhes swremat helpot
- [A-I-483] Ja sijtte sinun Jumallisest woijmastas / ia wekewelle awulla / ombi colemaasta / **ylesherätetty**

Adverbista (⇒) *yles* ja verbistä (⇒) *herättää* muodostettu yhdysverbi.

ylesherätä *v.* 'herätä, havahtua, nousta; herätä eloon, virota (myös kuolleista)' (1544) 20 esiintymää

- [A-III-298-[PS-63:7]] Coska mine Wooteseni lasken / nin mine muistan sinun päles / Coska mine **ylesheren** / nin mine puhun sinusta.
- [A-I-280-[PS-35:23]] **Ylesherä** / ia nouse catzoman minun Oijkeuttan / ia Syteni / minun Jumalan ia HERRAN.
- [A-II-541-[EF-5:14]] **Yleshere** sine ioca macat / ia ylesnouse nijste Cooleista / nin Christus sinun yleswalghasepi.

Adverbista (⇒) *yles* ja verbistä (⇒) *herätä* muodostettu yhdysverbi. Rinnalla esiintyy myös toista johdostyyppiä edustava (⇒) *ylesheräitä*.

ylesheräyttää v. 'herättää, saattaa heräämään (myös kuolleista)'
(1544) 33 esiintymää, myös Westh (myös *ylös*-)

- [A-III-129-[KV-2:7]] Mine wannotan teite Jerusalem Tyyteret / metzewoghlain ia Peurain cautta Metzessä / Ettei te **yleshereyte** / eike waiua minun Armastani
- [A-I-344] **YLesheräyte** (O HERRA) sinun woijmas / ja tule cwleman meiden Rucouxem / ette me sinun warieluxes / ia lunastuxes cautta / macktasimma / caikinaijsesta meiden Syndijemme wahingosta / ia tulewaijsesta costosta pelastetta / ia warielta
- [A-II-326-[AP-5:30]] Meidhen Isedhen Jumala **yleshereytti** Jesusen / ionga te tapoitta / ia ylesripustitta pwhun.
- [A-I-500] sen sinun taiualisen Ises cunniaxi / ioca sinun / sen swren henen Lammastens paijmenen colemasta **ylesheräytti**

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *heräyttää* muodostettu yhdysverbi.

ylesheräytä v. 'herätä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-420-[PS-139:0]] Jumalan ihmelistet teghot – Joista mös pite **yleshereymen** uskon / Rucousen / Auxihwtamsen / ia Jumalan pelgon

Yhdysverbi, jonka alkuosana on adverbi (→) *yles* ja jälkiosana verbin (→) *herätä* johdos *heräytä*, joka ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana.

yleshirttää v. 'hirttää' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-177-[VLT-5:12]] ouat Ruchtinat **yleshirtenet** / Ja wanhimpain mootho euet armainnuet.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *hirttää* muodostettu yhdysverbi.

yleshuutaa v. 'huutaa (julki)' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-367-[AP-19:28]] Coska he nämät cwlit / wihastuit he / ia **yleshwsit** sanoden / Swri on se Epheserin Diana.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *huutaa* muodostettu yhdysverbi.

yleshärsyttää v. 'yllyttää' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-236-[LK-23:5]] Nin he hoghit ia sanoit / Hen **yleshärsytte** Canssan opettain coko Judean makunnas / ia on ruuenut Galileast / haman tehen sian asti.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *härsyttää* muodostettu yhdysverbi.

ylesistua v. 'nousta istumaan' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-184-[LK-7:15]] Ja se Coollu **ylesistui** / ia rupeis puhuman.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *istua* muodostettu yhdysverbi.

ylesjuosta v. 'juosta, mennä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-619-[HOS-8:9]] he **ylesioxit** Assurin tyge / ninquin Hirui williixens.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *juosta* muodostettu yhdysverbi.

ylesjuurittaa, -juurettaa v. 'kiskoa juurineen (myös kuv.), hävittää kokonaan' (1544) 18 esiintymää

- [A-II-219-[LK-17:6]] Jos teille olis wsco ninquin Sinapin siemen / ia sanoisit telle Willi ficunapwlle / **Ylesiurita** sinus ia sijrdhä sinus Merehen / nin hen cwlis teite.
- [A-I-290-[PS-83:5]] Sanodhen / tulcat / **ylesiwrittakam** heite / nijn etteij he enssingen Canssa olisicka / Etteij Israelin Nimen pälle sillen muijstellaijsi
- [A-III-263-[PS-37:38]] Mutta ne Ylitzekeumerit pite ynne huckuman / ia ne Jumalattomat wimein pite **ylesiwritettaman**.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *juurittaa* muodostettu yhdysverbi. Agricolalla *juurittaa* esiintyy itsenäisenä sanana vain merkityksessä 'juurruttaa, lujittaa'. Tässä perusmerkitys on kuitenkin 'repiä pois juurineen'.

yleskaivaa v. 'kaivaa esiin' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-329-[PS-80:14]] Se Metzesica ombi sen **ylescaiuanut** / ia ne Pedhot ouat sen poiskaluonuet.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *kaivaa* muodostettu yhdysverbi.

yleskantaa v. 'kantaa kokoon, kerätä, periä (laina tms.)' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-34-[MT-5:00]] Publicanit) Latinaxi. Ne cutzutan Somexi Weronottaia / ia olit ne / iotca Romariten Weron ia räntyn edesseisoit ia **ylescannoit**.
- [A-II-82-[MT-21:34]] Coska nyt hedhelmeitten aica lehestyi / leheti hen paluelians winatarhamiesten tyge / **yleskandaman** sen hedhelmedh.
- [A-II-224-[LK-19:23]] Ja mixet sine andanut minun Rahani Jacopeudelle? Ja mine tultuani / olisin sen corghon cansa **ylescandanut**.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *kantaa* muodostettu yhdysverbi.

yleskarata v. 'nousta, hypätä ylös, rynnätä; käydä vastustamaan' | (1544) 21 esiintymää

- [A-II-352-[AP-14:10]] Ja hen **yleskarkasi** ia keui.
- [A-III-121-[JES-53:2]] Sille ette hen **ylescarckapi** Henen edesens / ninquin yxi Wesa / Ja ninquin yxi Jwri quiuasta Maasta.
- [A-III-137-[1MS-4:8]] Ja se tapactui cosca he Kedholla olit / **ylescarckasi** Cain henen weliens Habelin wastan / ia löi henen cooliaxi.
- [A-I-287-[PS-54:5]] Sille Coriat **yleskarckaijawat** minua wastan / Ja wäkiwallaijset seijsouat minun Sieluni ielken / ia eijuet pide Jumalata silmeinse edhes.

Adverbista (⇒) *yles* ja verbistä (⇒) *karata* muodostettu yhdysverbi.

yleskasvaa v. 'kasvaa; kehittyä' | (1544) 15 esiintymää

- [A-III-671-R] Curbita) on Pwlaine / ioca Siemenestens pian **ylescasua** / warpuia möte / quin Herneet ia Humalat
- [A-II-169-[LK-2:40]] Mutta Pilti **ylescaswoi** ia wahwistui Henges / ia teutettin wijsaudhella
- [A-I-213-[PS-144:12]] Ette meiden poiijat **ylescasswaisit** heiden Noorudhellans ninquin plantudh / Ja meiden Tytteret / ninquin Templin caunistetudh seijnat / ia quin Soladh.

Adverbista (⇒) *yles* ja verbistä (⇒) *kasvaa* muodostettu yhdysverbi.

yleskaswatettu a. 'kasvatettu' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-347-[AP-13:1]] NIn olit sijne Seurakunnas Antiochias mwtomat Prophetat ia Opettaiat / ioista oli mös Barnabas ia Simon / ioca cutzuttin Niger / ia Lucius Cyreniast / ia Manaen / sen Nelieruchtinan Herodesen cansa **yleskaswatettu**
- [A-II-580-[1TIM-4:6]] sine olet Jesusen Christusen hyue Paluelia / **yleskasuatettu** Uskon sanois ia hyues Opissa

Yhdysverbin (⇒) *yleskasvattaa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

yleskasvattaa v. 'kasvattaa; kouluttaa, opettaa' | (1544) 20 esiintymää

- [A-III-671-[JON-4:10]] Sine armaitzet site Curbitat / iostas ei mite tötetehnyt ole / etke site **ylescasuattanut**
- [A-II-330-[AP-7:21]] Coska hen nyt wlosheitetty oli / nin Pharaonin Tyter otti henen / ia **yleskaswatti** sen itzellens poiaksi.
- [A-I-522] Laijna mös armolisesta / ette me sen wanhan Inhimisen poisrijsumisen cautta / iuri sinun cuuas rupeisima candamahan / ja nijin iärghestens / ydhes wdhesa Inhimisesä / ioca Jumalan ielken on **ylescaswatettu** / totutettu / ja mielistettu
- [A-II-312] Quin ei mös palio ihmet ollut / ette he Laissa **yleskaswatetut** olit

Adverbista (⇒) *yles* ja verbistä (⇒) *kasvattaa* muodostettu yhdysverbi.

yleskatkoita v. 'hävittää' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-263-[PS-12:4]] HERRA caiki wlcokullasudhet **ylescatkoijkohon** / Ja ne Kielet iotca coriat Sanat laskeuat.
- [A-III-227-[PS-12:4]] **Yleskatkoicohon** HERRA caiken wlcocullasudhen / ia ne Kielet iotca Coriasti puhuuat.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *katkoita* muodostettu yhdysverbi.

yleskatsahtaa, -katsattaa v. 'katsoa ylöspäin' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-63-[MT-14:19]] Ja otti nee wisi leipe / ia caxi cala / **Ylescatzatti** Taiuasen / kijitti Jumala / murssi ia annoi ne leiuet Opetuslapsillens / ia Opetuslapset annoit ne Canssalle
- [A-II-130-[MK-7:34]] **ylescatzachtain** Taiuasen / hoghasi / ia sanoi henelle / Hephethah

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *katsahtaa, katsattaa* muodostettu yhdysverbi.

yleskatsoa v. 'katsoa ylöspäin' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-193-[LK-9:16]] Nin otti hen ne wisi leipe ia caxi Cala / ia **yleskatzoi** Taiuasen / Ja kijitti sen ylitze
- [A-III-557-[JER-31:26]] Senteden mine yleshereitzin ia **ylescatzoin** / iossa mine makiasti olin maanut.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *katsoa* muodostettu yhdysverbi.

yleskihoittaa v. 'kiihottaa, nostattaa' | (1548) 10 esiintymää

- [A-II-433-[ROM-7:8]] Mutta nin otti syndi Tilan Keskyste / ia **yleskihoitti** minussa caikinaisen Himon
- [A-II-427-[ROM-4:15]] Senwooxi ette Laki Wihan **yleskihoitta** / Sille cussa ei Laki ole / ei sielle mös ole Lain ylitzekieumiste.
- [A-III-324-[PS-78:27]] Hen annoi Itetwlen puhalta Taiuan alla / ia henen wäkwedydens cautta **yleskihoitti** EteleTwlen.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *kihoittaa* muodostettu yhdysverbi.

yleskirjoittaa v. 'kirjoittaa t. kirjata muistiin' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-110-[MK-E]] hen mös / iota hen Alexandrias näki Marcusen opetuxist tapachtauau / **yleskirioitti**.
- [A-II-166] iocainen piti andaman **yleskirioitta** mite henen hallusans oli.
- [A-III-309-[PS-69:30]] Ulospyhi heite sijte Eleuiten Kiriasta / ettei he nijnen Wanhurskasten cansa **yleskirioitetuxi** tulisit.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *kirjoittaa* muodostettu yhdysverbi.

yleskohentaa, -kohdentaa v. 'nostaa ylös, kohottaa; pystyttää' | (1544) 7 esiintymää

- [A-III-217-[PS-3:4]] Mutta sine HERRA olet minun Kilpeneni / ioca minun Cunniahän saatat / ia minun Pääni **yleskohennat**.
- [A-I-521] Mutta **ylescohoenna** paramin se sinun Taiualisen ties wissituxen / ette me aijna henesse olisima
- [A-II-642-[HEB-8:2]] ia ombi yxi Haltia pyhein hywuytten ylitze / ia sen totisen Maian / ionga Jumala **yleskohdhensi** / ia ei Inhiminen.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *kohdentaa, kohentaa* muodostettu yhdysverbi.

yleskoittaa v. 'koittaa, nousta, sarastaa, ilmaantua' | (1544) 13 esiintymää

- [A-I-208-[PS-104:22]] Mutta cosca Auringo taas **yleskoitta** / nijn he iellens cokondeuat / ja lyhmexet heiden lolihins.
- [A-II-613-[2PT-1:19]] se Cointechti **yleskoitta** teidhe sydhemisen.
- [A-III-515-[JES-60:2]] Pimeys peittepi Maan / ia syngeus Canssa / Mutta sinun päles HERRA **ylescoittapi** / ia henen cunnians pite sinun ylitzes nächtemen.
- [A-I-796] Auta meite / etteij wiha eli mwde wighat / ioijsta hirmous / ja metelyt **ylescoijttauat** / meisse hallitzisit.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *koittaa* muodostettu yhdysverbi.

yleskoota v. 'kerätä talteen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-193-[LK-9:17]] Ja he söit ia tulit caiki rautuxi. Ja **yleskoottin** Techteit quin ieit / caxitoistakymende Corgia.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *koota* muodostettu yhdysverbi.

yleskorgotettu a. 'ylväs, ylhäinen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-474-[JES-26:5]] sen **ylescorgotetun** Caupungin hen alendapi / Ja / hen sysä sen hamaan Mahan saacka

Verbin (→) *yleskorgottaa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

yleskorgottaa v. 'korottaa, nostaa ylös; ylistää, kunnioittaa' | (1544) 69 esiintymää

- [A-I-211-[PS-113:7]] Joca sen kieuhän tommusta ylende / ja sen waijwasen loghasta **yleskorghotta**.
- [A-III-112-[JES-40:4]] Caiki Laxot pite **ylescorghotettaman** / ia caiki wooret ia Mäghet pite alettaman

- [A-II-201-[LK-11:27]] Ja se tapactui / coska hen neite sanoi / **ylescorgotti** yxi Waimo Canssan seast änens ia sanoi henelle
- [A-III-255-[PS-34:4]] Ylisteket HERRA minun cansani / ia **yleskorghottakam** ynne henen Nimeens.
- [A-I-130-[NEH-9:5]] YLesnoskat / ia kijtteket Herra teidhen Jumalan / ijancaikisesta ijancaikisehen / ia me ylistekem sinun Cunniaudhes Nimee / ioca **yleskorghotettu** ombi caikilla hyuestisiugnauxilla / ia kitoxilla.

Adverbista (→) *yles* verbistä (→) *korgottaa* muodostettu yhdysverbi.

yleskorjata v. 'korjata talteen, ottaa omakseen' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-449-[ROM-14:3]] Joca sööpi / elken site ylencatzoco ioca ei söö. Ja se ioca ei söö / elken site domitko ioca sööpi. Sille ette Jumala on henen **yleskorianut**.
- [A-III-316-[PS-73:24]] Sine talutat minua sinun Neuuolas / ia **ylescoriat** minua wimeiselde cunnialla.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *korjata* muodostettu yhdysverbi.

yleskukistaa v. 'kukistaa, tuhota' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-614-[2PT-2:6]] Ja ombi ne Caupungit Sodoman ia Gomorran tuhaxi tehnyt / **yleskukistanut** ia cadhottanut

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *kukistaa* muodostettu yhdysverbi.

yleskuohua v. 'kuohua ylös, nousta kuohuen esiin' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-362-[PS-104:10]] Sine annat Lectet Laxoissa **ylescohuua** / nin ette wedhet Mäkein welitze wootauat.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *kuohua* muodostettu yhdysverbi.

yleskäydä v. 'nousta t. kohota (esiin)'
(1544) 14 esiintymää, myös UpsE (*ylöskäydä*)

- [A-III-771-[2MS-19:18]] Mutta se coco Sinain wori suitzi sijte / ette HERRA Jumala sen päle alasastui tulen sisel / ia sen Sauu **yleskeui** ninquin Ugnista
- [A-II-187-[LK-8:6]] Ja mutamat langesit Kiuen päle / ia coska ne **yleskeuit** quiuettui se / Sille / ettei henelle ollut märkkyttä.
- [A-I-343-[SIIR-36:16]] Cohenna iellens Zionij / ette sinun Sanas sielle taas **yleskeuis** / Ja sinun cunnias Canssan seas madhais swri olla

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *käydä* muodostettu yhdysverbi.

yleskääntää v. 'kääntää ylösalaisin, villitä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-594-[TIT-1:11]] quinenga suun pite tukittaman / Jotca coco Hooneet **yleskiendeuet** ia opettauat nijte quin ei kelpa / häpielisen Woiton tedhen.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *kääntää* muodostettu yhdysverbi.

yleslainota v. 'nielaista' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-308-[PS-69:17]] Ettei ne Wedhen Kymit minua vpotaishi / ia ne syueydheth ei minua **yleslainoishi** / ia eike se Caiuon aucko sulietaishi minun ylitzeni.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *lainota* 'niellä' muodostettu yhdysverbi.

ylesleikata v. 'leikata pois t. talteen, korjata (viljaa tms.)' | (1548) 9 esiintymää

- [A-II-510-[2KOR-9:6]] Mutta sen mine sanon / Joca tiuihistä Kylue / se mös tiuihistä **ylesleicka** / Ja ioca kyluepi Siugnauxes / hen mös **ylesleickapi** Siugnauxesa.
- [A-II-530-[GL-6:7]] mite Inhiminen kylue / site hen mös **ylesleicka**
- [A-III-682-[MIK-6:15]] Sinun pite kylvämen / ia ei **ylesleickaman**. Sinun pite Oliun persaman / Ja ei sille itzes woiteleman

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *leikata* muodostettu yhdysverbi.

ylesliikkua v. 'liikahtaa, vavahtaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-356-[PS-99:1]] HERRA on Kuningas / sille Canssat nuriseuat / Hen istupi Cherubin päle / senteden **yleslijcku** Mailma.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *liikkua* muodostettu yhdysverbi.

ylesluetella v. 'luetella' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-405-[ROM-E]] Ninquin sine kyllle ymmerte madhat Lihan tegoista / iotca Pauali **ylesluettele** Gal. v. lugussa Cussa hen mös Eriseurat ia Catehudhen cutzu Lihan teghoxi.
- [A-III-457-R] Tesse he Synnin costot **ylesluettele**.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *luetella* muodostettu yhdysverbi.

yleslukea, -lukia v. 'luetella, laskea; kertoa, julistaa' | (1544) 21 esiintymää

- [A-I-759] Minun synnit ouat änemet / quin mine iulken iulghista / eli muijsta taijdhan / en semmenge ne **yleslukia**.

- [A-III-561-[JER-33:22]] Quin se Taiuaan Sotaueki ei taita **ylesluetta** / eike Meren Sanda mitata / Jurinin mine tadhon minun Palueliani Daididin Siemenen enende
- [A-II-651-[HEB-11:32]] Aica tulis minun lyhywexi / ios minun pidheis **yleslukeman** / Gedeonista / Barachista / Samsonista ia Ieptasta / ia Daidista ia Samuelista
- [A-III-352-[PS-96:3]] **Yleslukecat** Pacanain seas henen Cunnians / caikein Canssain seas henen Ihmeitens.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *lukea* muodostettu yhdysverbi. Agricolan *ylesluetta* on passiivin infinitiivi 'tulla lasketuksi'.

yleslyödä v. 'murtaa auki' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-206-[LK-12:39]] Mutta se te tietkä / ette ios Perenisende tiedheis mille hetkelle warghas tulis / tosin hen waluois / ia ei sallis henen Honetans **yleslödhä**.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *lyödä* muodostettu yhdysverbi.

yleslähteä v. 'lähteä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-372-[AP-21:15]] Ja ninen peiuein ielkin tulima me walmihixi / ia **yleslexime** Jerusalemijn.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *lähteä* muodostettu yhdysverbi.

yleslöytää v. 'löytää, keksiä' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-421-[ROM-1:00]] Pahain neuuoin pesät) iotca öte ia peiue / pyteuet muita Inhimisi wahingotta ia häwittä / Ouat siihen mös kyllä soueliat / ia nopsat **ylesleutemen** sencaltaiset Jonet.
- [A-III-15] se ombi Jumulan [!] Sanalla ia Lupauxella kijnitetty / ia ei Inhimisilte **ylesleutty** eike aliettu

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *löytää* muodostettu yhdysverbi.

ylesmennä v. 'mennä (ylös vuoristoon, taivaaseen tms.)' | (1548) 37 esiintymää

- [A-II-140-[MK-10:33]] Catzo / me **ylesmenemme** Jerusalemijn / ia Inhimisen Poica ylenannetaan Pappein Pämiehille ia Kirianoppenuille.
- [A-II-242-[LK-24:51]] Ja se tapactui / coska hen siugnanut oli heite / erkani hen heiste / ia **ylesmeni** Taiuasen.
- [A-III-148-[JH-12:12]] Nin palio weki iotca Juhlalle **ylesmennyt** olit / culit ette Jesus tuli Jerusalemin poleen

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *mennä* muodostettu yhdysverbi.

ylesmerkitä *v.* 'merkitä muistiin' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-574-[2TSS-3:14]] Ellei nyt iocu tottele meiden sanan / se **ylesmerkitket** ydhen Breiuiu cautta / ia elkette ychteken meno pitekö henen cansans / Senpäle ette hen häpijeis

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *merkitä* muodostettu yhdysverbi.

ylesniellä *v.* 'nielaista, niellä kokonaan (myös kuv.); kukistaa' (1544) 28 esiintymää, myös Westh

- [A-II-11] Ninquin iocu jsoi Cala / mwdh pienet Calat **ylesniele** / nin se itze taas sötetulle Ongella otetan.
- [A-I-187-[2MS-15:12]] Cosca sine kädes oijensit / nijn maa heite **ylesnieli**.
- [A-III-663-[OB-1:16]] Sille quin te oletta minun pyhen Woreni päle ioonuet / Nin pite caiki Pacanat ymberins iooman. Ja heiden pite vlosryppeiemen ia **ylesnielemen**
- [A-III-67] Coolema ombi sijne voitosa **ylesnieltty** / Christus sinun apumiehes ombi sinun edestes coolut

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *niellä* muodostettu yhdysverbi.

ylesniittää *v.* 'niittää, korjata' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-475-[1KOR-9:11]] Jos me teille Hengelisi kyluimme / palio se on ios me teiden Rumilisi **ylesnijtemme?**
- [A-III-409-[PS-126:5]] Jotca kynelille kylueuet / Pite ilolla **ylesnijttemen**.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *niittää* muodostettu yhdysverbi.

ylesnos|nut, -sut *a.* 'kuolleista noussut' | (1544) 4 esiintymää, myös Westh

- [A-I-87-[MK-16:14]] Wlmein cosca ne yxi toistakijmmende atrioijtzt / ilmaunsi hen / ia soijmasi heien epäwscoonsa / ia heidhen sijdhemense cowutta / etteij he wsconuat / nijthe iotca hänen olit nehnyet **ylesnossuexi**
- [A-II-489-[1KOR-15:12]] Mutta ios nyt Christus sarnatan Coolluista **ylesnosneexi** / Mixi sis teiden keskenen mwtomat sanouat? Ei ensingen Cooluten Ylesnousemista oleuan?

Verbin (→) *ylesnousta* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina. Samat muodot esiintyvät normaalin taivutusparadigman osana, ja myös translatiivimuotoiset partisiipit voidaan tulkita produktiivisten verbirakenteiden osiksi.

ylesnosta → **ylesnousta**

ylesnostaa v. 'nostaa (ylös, herättää kuolleista tms.), kohottaa, korottaa, nostattaa' (1544) 101 esiintymää, myös UpsE (*ylösnostaa*), Westh (*ylösnostaa*)

- [A-II-708-[ILM-18:21]] Ja yxi wekeue Engeli **ylesnosti** isoin Kiuen / ninquin Myllykiuen / ia heitti sen Merehen
- [A-I-190-[ISM-2:8]] Hen **ylesnosta** tomusta sen Taruitzewan / ja ylende sen waijwasen loghasta
- [A-I-139-[JER-13:20]] **ylesnostacat** teiden silmenne / ia catzocat quinga he pohian poolesta tuleuat
- [A-II-385-[AP-26:8]] Mixi se ombi vskomatoin teiden tykenen / Ette Jumala Colleita **ylesnostapi?**
- [A-I-218-[PS-147:6]] HERRA **ylesnosta** ne lakiat / ia alenda ne Jumalattomat Maan asti.
- [A-III-573-[VLT-3:41]] **Ylesnostacam** meiden sydhemen ynne käsien cansa Taiuasen pein / Jumalan tyge.
- [A-III-373-[PS-107:25]] hen – – ylespaisutti swren Ilman / ioca ne Allot **ylesnosti**.
- [A-I-763] olen – – coruihin quiskuttellut / pahat puhet **ylesnostanut** / wärin lain kieunyt / walapattoijsexi wsein itzeni wannonut

Yhdysverbi, jonka alkuosana on adverbi (→) *yles* ja jälkiosana verbi (→) *nostaa*.

ylesnostettu a. 'ylväs' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-461-[JES-2:13]] Ja ylitze caiki corkiat Cedrit Libanis ia **ylesnostetut** / ia ylitze caikein Tammein Basanis.

Adjektiiviksi kiteytynyt partisiippimuoto verbistä (→) *ylesnostaa*. Tässä yhteydessä se on sananmukainen käännösvastine ruotsalaisen Raamatun ilmaukselle *vphäffuen*, jolla on sekä konkreettisia että abstrakteja merkityksiä.

► SAOB 2011 *upphäva*.

ylesnousema s. 'ylösnousemus' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-6-[UT-E]] Se taas – – lyhykeisest osottapi / quinga hen pyhen Colemans ia **ylesnousemans** cautta / Synnin / ia Coleman ia Heluetin ylitzewoittanut on
- [A-II-324-[AP-4:33]] Ja swrella awulla annoit Apostolit tothistuxen HERRAN Jesusen **Ylesnousemasta**

Johdos verbistä (→) *ylesnousta*. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyvät myös (→) *ylesnouseminen*, *ylesnousemus*.

ylesnouseminen s. 'ylösnousemus, nouseminen kuolleista' (1543) 94 esiintymää, myös UpsK, Westh (myös *ylös-*)

- [A-O-10] Mine wskon pyhen Hengen päle Pyhen Christitun seurakunnan / Pyhein osanottamisen. Syndijen andexisamisen. Rumin **ylesnousemisen**. Ja ijancaikisen elemen AMEN

- [A-I-481] etzi meite tenepene sinun armollas / pyhen hengen cautta / sinun coleista **ylesnousemises** / ierkyweisen woijmas cansa
- [A-II-85-[MT-22:23]] Sine peiuena keuit ne Sadduceuset henen tygens / iotca sanouat / ei oleuan **ylesnousemista**
- [A-III-239-[PS-22:0]] On yxi Ennustos Christusen Kersimisest / Colemast ia **Ylesnousemisesta** / ia henen Waldakunnastans.

Johdos verbistä (→) *ylesnoustu*. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyvät myös (→) *ylesnousema*, *ylesnousemus*.

ylesnousemus s. 'ylösousemus, nouseminen kuolleista'
(1544) 15 esiintymää, myös UpsK, Westh (myös *ylös*-)

- [A-I-863] Warielle meijte – – Hänen **ylesnousemuxensa** / ja taijuahan astumisens tädhen.
- [A-II-381-[AP-24:15]] ninen Coollutten **ylesnousemus** pite oleman / seke hurskasten ette Wärein
- [A-III-59-[JH-11:25]] Mine olen **ylesnousemus** ia Elemä

Johdos verbistä (→) *ylesnoustu*. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyvät myös (→) *ylesnousema*, *ylesnouseminen*.

ylesnoussut → **ylesnosnut**

ylesnoustu, -nosta v. 'nousta kuolleista; nousta ylös (istumasta, makaamasta, lepäämästä tms.); nousta esiin, ilmaantua, syntyä'
(1543) 296 esiintymää, myös UpsE, UpsK (*ylös*-), Westh (myös *ylös*-)

- [A-O-9] Alasastui heluetin / colmana peiuene **ylesnoui** coluiasta.
- [A-II-448-[ROM-13:11]] Ja ette me sencaltaiset tiedheme / nimitten sen aigan / ette nyt ombi hetki Wnesta **ylesnosta**
- [A-II-209-[LK-13:25]] Coska nyt Perenisende on **ylesnosnut** / ia ouen sulkenut / Nin te rupiat vlconseisoman / ia ouen päle colkuttaman
- [A-I-304-[PS-140:11]] henen pite Tulella heite lömen sywehen alas maan sisellen / Etteij he sillen pide **ylesnouseman**.
- [A-III-602-[DAN-12:1]] Sille samalla aialla / **ylesnousepi** se swri Pämies Michael / ioca sinun Canssas edesseiso.
- [A-II-184-[LK-7:16]] Swri Propheta ombi **ylesnosnut** meiden sekan / Ja JUMALA ombi henen Canssans etziny.
- [A-III-624-[HOS-10:13]] nin pite yxi Meteli **ylesnouseman** sinun Canssas seas.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *nousta*, *nosta* muodostettu yhdysverbi. Agricolalla *ylesnoustu* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (→) *jällensylesnoustu*.

yles|ojentaa, -oijentaa v. 'ojentaa, oikaista, nostaa, pystyttää, suoristaa, panna kuntoon, saattaa voimaan' | (1544) 27 esiintymää

- [A-II-208-[LK-13:11]] Yxi Waimo iolla oli Sairaudhen Hengi
cadexantoistakymende wootta / ia se oli rammittu / ia ei woinut pätiens
ylesoijenda.
- [A-I-481] Ele salli perkelen / ette hen wahwan wscon edheste / turhan lwlon
ylesoijendaijs / Sen elewen Sanan tedhen
- [A-III-119-[JES-49:22]] Mine ylesnostan minun Käteni Pacanain tyge /
ia Canssain seas **ylesoijennan** minun Lipponi
- [A-II-209-[LK-13:13]] Ja pani kätens henen pälens. Ja cochta se itzens **ylesoijensi**
ia kijtti Jumala.
- [A-III-518-[JES-61:4]] Ja heiden pite ne wanhat Autiat ylesrakendaman / ia mite
muinen häuitetty on / **ylesoijendaman**.
- [A-III-560-[JER-33:15]] sen pite ydhen Kuningan oleman / ionga hyuesti
hallitzeman pite ia pite Oikiutta ia Wanhurskautta Maan päle **ylesoiendaman**.

Adverbista (⇒) *yles* ja verbistä (⇒) *ojentaa, oijentaa* muodostettu yhdysverbi. Agri-
colalla esiintyy tästä verbistä poikkeuksellisesti myös *ylös*-alkuinen variantti (⇒
ylösojentaa). Saman verbin konsonanttivartaloinen muoto on (⇒) *ylösojeta*. Agri-
colalla *ylesojentaa* esiintyy myös perusosana yhdysverbissä (⇒) *jällensylesojentaa*.

yles|ojeta, -oijeta v. 'ojentaa, suoristaa, panna kuntoon t. toimeen'
(1548) 7 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-II-530-[GL-6:1]] RAcKat Weliet / Jos yxi Inhiminen osapi iohungun Wicahan
ennetetuxi tulla / Nin te iotca Hengelistet oletta / sencaltaista **ylesoijetka**
siweydheng Hengese / Ja catzo itze päles / Ettei sine mös kiusata.
- [A-II-355-[AP-15:16]] Senielken mine palaian / ia iellensrakenan Daudin Maian /
ioca caatunut on / ia tadhon henen Reikens paicata / ia tadhon sen **ylesoijeta**
- [A-III-727] yxi Regimenti ia Asetus pidheis taas sen Lxx / woodhen Fangiuxen
perestä sijnä Makunnas **ylesoiettaman**.

Adverbista (⇒) *yles* ja verbistä (⇒) *ojeta, oijeta* muodostettu yhdysverbi. Saman
verbin vokaalivartaloinen rinnakkaismuotona esiintyy (⇒) *ylesojentaa*.

ylesottaa v. 'nostaa, ottaa ylös; valita; omaksua, ottaa tavakseen'
(1544) 34 esiintymää, myös Westh (myös *ylös*-)

- [A-III-646-[AM-3:5]] **Ylesottaneko** hen Paulans maasta / ioca ei wiele miteken
käsittenyt ole?
- [A-I-87-[MK-16:19]] Ja se HERRA / sijtte quin hen oli heille puhunut /
ylesotetin Taijuahasen. Ja istupi Jumalan oijkealla.
- [A-II-390-[AP-27:40]] Ja quin he Ankarit olit **ylesottaneet** / lexit he Mereen /
ia ylespästet Styrin siteet / Ja he asetit Puriehen twlehen / ia annoit ioostra
Randa codhen.

- [A-II-637-[HEB-5:1]] Sille ette iocainen Ylimeinen Pappi / ioca Inhimisiste **ylesotetan** / se pannan Inhimisten eten nijse asioisa / iotca Jumalan coctan pätyuet / senpäle ette hen wffrais Lahioia / ia Uffreia syndein edheste.
- [A-II-673-[ILM-2:14]] sielle ombi nijte iotca piteuet Balaamin Opetosta. Joca opetti Balachin cautta yhden pahannoxen **ylesottaman** Israelin Lasten eten / sömen Epäiümalden Uffria / ia Salawooten pitemen.
- [A-III-15] ne iotca sen tauan ouat ensin **ylesottaneet** / ette Ylke ia Morsian Kirkon wiedheen / eiuet tosin ole site iaritoxen edheste pitenyet

Adverbista (⇒) *yles* ja verbistä (⇒) *ottaa* muodostettu yhdysverbi.

ylesottamus s. 'ottaminen (Jumalan) yhteyteen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-443-[ROM-11:15]] Sille ios heiden poisheittemus ombi Mailman souindo / Miteste heiden **ylesottamus** mwta olis / quin Eleme otetaisin nijste Coolluista?

Johdos yhdysverbistä (⇒) *ylesottaa*.

ylespaiskata v. 'heittää esiin, ottaa puheeksi' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-456-[1KOR-E]] Yxi tachto sinne / toinen tenne / Quin se olis swri Häpie / coska ei itzekuki / iotakin wtta erinens etensottais / ia henen omans wijsaudhens **ylespaiskais**.

Adverbista (⇒) *yles* ja verbistä (⇒) *paiskata* muodostettu yhdysverbi.

ylespaisua v. 'paisua, turvota; ylpistyä, muuttua pöyhkeäksi' | (1548) 6 esiintymää

- [A-III-349-[PS-93:3]] HERRA / ne Wesicosket **ylespaisuuat** / ne Wesicosket ylespaisuttauat heiden pauhinan
- [A-II-391-[AP-28:6]] Mutta he odhotit henen **Ylespaisuuan** / eli cochta mahanlangeuan / ia coleuan
- [A-II-467-[1KOR-5:2]] Ja te oletta **ylespaisuneet** / iosta teiden paramin tuli idkie / Senpäle ette se ioca sencaltaisen Töön tehnyt on / teiden seastan poisotetaisijn.
- [A-III-629-[HOS-13:6]] Mutta ette he rautut ouat / ia kyllä saanuet / nin heiden sydhemens **ylespaisui** / senuoxi he minua vnoctauat.

Adverbista (⇒) *yles* ja verbistä (⇒) *paisua* muodostettu yhdysverbi.

ylespaisuminen s. 'pöyhkeys' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-517-[2KOR-12:20]] Ettei sielle Rijdhat / Cateudhet / Wihat / Torat / Panetoxet / Lackaruxet / **Ylespaisumiset** / Capinat iollacamodolla olisi

Johdos yhdysverbistä (⇒) *ylespaisua*.

ylespaisunut s. ja a. 'pöyhkeilijä, rehentelijä; mahtaileva, tärkeilevä'
(1548) 2 esiintymää

- [A-II-466-[1KOR-4:19]] Mutta ennen palio aica mine tulen teiden tygen (ios HERRA tachtö) Ja tadhon tiet / ei ninen **ylespaisunutten** sana / mutta auwun.
- [A-I-515] quinga lihan ylenwisuus / ia omantiwiudhen caualus / meiden tyhijen lihan / sen loonnolisen / **ylespaijsunun** / corckian / Inhimillisen ymmerdhyxen / nijte iärckien leutemisie ia woijsma / eij itzeens tydhytte / henen wehen woijsmahans

Yhdysverbin (⇒) *ylespaisua* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina.

ylespaisutettu a. 'pöyhkeä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-589-[2TIM-3:3]] Kijttemetttömet / Jumalattomat / Halutomat / Lijtoittomat / Laittaiat / Irtaliset / Armottomat / Hyuein wihaia / Petteiet / Tuimat / **ylespaisutetud**.

Verbin (⇒) *ylespaisuttaa* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina.

ylespaisuttaa v. 'nostaa, paisuttaa; tehdä ylpeäksi, pöyhkeäksi' | (1548) 7 esiintymää

- [A-III-373-[PS-107:25]] Quin hen sanoi / Ja **ylespaisutti** swren Ilman / ioca ne Allot ylesnosti.
- [A-II-473-[1KOR-8:1]] EDhespeiten nijste Epeiualden wffrista me tiedheme. Sille ette caikilla meille ombi Tieto. Se tieto **ylespaisutta**. Mutta rackaus se ylesrakenda.

Adverbista (⇒) *yles* ja verbistä (⇒) *paisuttaa* muodostettu yhdysverbi.

ylespaisuttu a. 'mahtava, pöyhkeä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-461-[JES-2:12]] Sille se HERRAN Zebaothin peiue / pite keumen ylitze caiken Coreudhen ia corkiudhen / ia ylitze caiki **ylespaisutut** / ette sen pite alettu oleman.

Yhdysverbin (⇒) *yleispaisua* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

ylespalaa v. 'palaa kokonaan' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-318-[SIIR-51:6]] Adhistoxest ia liekistä / iotca minun ymberinspiritit Keskelde Twlda / etten mine sijne **ylespalanut**
- [A-II-464-[1KOR-3:15]] Mutta ios iongun Teco **ylespala** / nin hen wahingon saapi.

- [A-II-684-[ILM-8:7]] Ja se colmas osa puista **ylespaloit** / ia caiki Wihirieinen Rooho ylespaloi.

Adverbista (⇒) *yles* ja verbistä (⇒) *palaa* muodostettu yhdysverbi.

ylespidellä v. 'suojella' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-217-[PS-3:6]] Mine macasin ia nukuin / ia hereitzin / Sille HERRA minua **ylespiteli**.

Adverbista (⇒) *yles* ja verbistä (⇒) *pidellä* muodostettu yhdysverbi. Mallina on ollut ruotsalaisen Raamatun prefiksiverbi *vppehåller*.

► Heininen 2020 24.

ylespitää v. 'pitää pystyssä, pitää yllä, suojella' | (1544) 21 esiintymää, myös Westh

- [A-III-318-[PS-75:4]] Maa wapise ia caiki iotca sen päle asuuat / Mutta mine **ylespidhen** henen Patzahans luiasta.
- [A-I-689] O HERRA Jumala caikiwaldias Ise / ioca sinun ijancaikisen Sanas cautta / caiki cappalet loonut olet / siughnat / ja **ylespidhet**.
- [A-II-575-[1TIM-E]] Sijne v. Hen neuuo quinga Leskein ia Noorten Waimoin cansa piti sädhettemen / Ja cutka Lesket piti Seurakunnan auulla **ylespidhettemen** ia eletettemen.

Adverbista (⇒) *yles* ja verbistä (⇒) *pitää* muodostettu yhdysverbi.

ylespolttaa v. 'polttaa kokonaan, tuhota, hävittää' | (1544) 22 esiintymää

- [A-II-366-[AP-19:19]] Ja monda nijste / iotca ylenwisut constit olit harioitelluet / edestoit heiden Kirians / ia **ylespoltit** caikein nähdhen.
- [A-I-235-[JUDIT-16:6]] Hen wchkasi minun Maani **ylespolta** / Ja minun Noren howin mieckalla tappa / Lapset ia neitzet poiswiedhe.
- [A-III-575-[VLT-4:11]] Hen ombi Zionis ydhen Tulen ylessyittenyt / ioca mös henen Perustoxens **ylespoltanut** on.
- [A-I-487] Sytytte meihin sinun rackaudhes tuli / iolla caiki himot / omatmieliwallat / petoxet / ia mwdh vighat / **ylespoltetaijsin**

Adverbista (⇒) *yles* ja verbistä (⇒) *polttaa* muodostettu yhdysverbi.

ylespuhjeta v. 'puhjeta kasvuun' (myös kuv.) | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-119-[MK-4:8]] Ja mwtamat langesit hyuen mahan / ia se cannoi hedhelmen / ioca **ylespuhckesi** ia casuoi.
- [A-III-413-[PS-132:17]] Sielle pite Daudin Saruen **ylespuhkeman**

Adverbista (⇒) *yles* ja verbistä (⇒) *puhjeta* muodostettu yhdysverbi.

ylespäin *adv.* 'ylöspäin' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-545] Anna sinun rackaudhestas kynelet / Anna wscon ia auwudhen sijwet / ioijlla mine **ylespein** sinun tyges lenneisin / Ja maan hylkeisin / menisin taiuasen

Adverbeista (→) *yles* ja (→) *päin* muodostettu yhdysadverbi.

► Toropainen 2017 70.

ylespäästä *v.* 'irrota, päästä auki' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-359-[AP-16:26]] Nin cohta tapachtui swri Maanieristus / nin ette caiki Tornin Perus wapisi. Ja cohta aukenit caiki Ouet / ia iocaitzen Siteet **ylespäsit**.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *päästä* muodostettu yhdysverbi.

ylespäästää *v.* 'päästää auki, irti' | (1544) 4 esiintymää

- [A-I-249-[ILM-5:9]] SIne olet madolinen Kiria ottaman / ia sen Insiglit **ylespästemēn**
- [A-II-390-[AP-27:40]] Ja quin he Ankarit olit ylesottaneet / lexit he Mereen / ia **ylespästit** Styrin siteet / Ja he asetit Puriehen twlehen

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *päästää* muodostettu yhdysverbi.

ylesrakentaa *v.* 'rakentaa, rakentaa valmiiksi, panna kuntoon' (myös kuv.) (1544) 28 esiintymää

- [A-II-106-[MT-27:40]] Sinekö se olet ioca särghet Jumalan Templin / ia colmena peiwen sen **ylesrakennat**
- [A-I-158-[2AK-20:8]] nijn ette he ouat sijne asunuet / ja henesse **ylesrakendanut** sinun Nimehes yhden pyheydhen / ia sanonuet
- [A-III-662] Waicka Seurakunda on caiken lens / monella modholla waiuattu / quitengin Jumala sen **ylesrakenda** / wirghotta / ia wahuista
- [A-II-473-[1KOR-8:1]] Se tieto ylespaisutta. Mutta rackaus se **ylesrakenda**.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *rakentaa* muodostettu yhdysverbi. Rinnalla esiintyy myös konsonanttivartaloinen variantti (→) *ylesraketa*.

► Toropainen 2017 107.

ylesrakentaminen *s.* 'rakentaminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-592-[DAN-E:0]] Ja sielle hen lwltan Seitzemenkymmende aijastaica olleexi / se on / haman Jerusalemin **ylesrakendamisen** asti / quin Ensimeisest Luusta näky.

Johdos yhdysverbistä (→) *ylesrakentaa*.

ylesraketa v. 'rakentaa, rakentaa valmiiksi' (myös kuv.) | (1544) 23 esiintymää

- [A-I-238-[JES-25:2]] Sine saatoijt mucalaijsten caupungin Etteij se sillen caupungi ole / ia eij ikenens änembi **ylesraketa**
- [A-II-502-[2KOR-5:1]] meille ombi yxi Rakenos Jumalalda **ylesrakettu**
- [A-II-557-[KOL-2:6]] waeltaka henesse / ia olcat iuritetudh henesse ia **ylesraketudh**
- [A-III-753-R] Jumalan Honen asti / ioca likin on Paradisi ia sen Taiualisen Jerusalemin / ia sen pyhen mäen / iossa Templi seiso / quin Lain ia Euangeliumin cautta **ylesraketan**.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *raketa* muodostettu yhdysverbi. *Raketa* on konsonanttivartaloinen muoto verbistä *rakentaa* (→ *ylesrakentaa*).

► Toropainen 2017 107.

ylesrepiä v. 'repiä, kitkeä juurineen' (myös kuv.) | (1544) 4 esiintymää

- [A-II-53-[MT-12:1]] Nin henen Opetuslapsens isosit / ia rupeisit tächkäpeite **ylesrepimen** / ia sömen.
- [A-II-59-[MT-13:29]] Mutta hen sanoi / En / senpäle ette coska te ohdacket **ylesrewitte** / ettei te ynne nisuia ylestemma.
- [A-I-818] poijspyhi / haijotta / cukista / **ylesräui** / caikinaijset iulmauxet / epeiumaluxet / Eriseurat / sekä Turkein / ette Pauin / ja caikein wärinopettaijadhan / tuijmadhen / ia Eripuraijsten seurat

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *repiä* muodostettu yhdysverbi.

► Toropainen 2017 107.

ylesreväistä v. 'kitkeä t. repäistä pois' (myös kuv.) | (1544) 3 esiintymää

- [A-III-411-[PS-129:6]] Ah ioska he olisit ninquin ne Rohot Cattoin päle / Jotca ennen quiuettuuat / quin he **ylesreueisten**.
- [A-I-617] O Loiija **ylesreweise** minusta mielen carwaus / Ja anna minulle siwijen mielen mackeus

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *reväistä* muodostettu yhdysverbi.

► Toropainen 2017 107.

ylesripustaa v. 'ripustaa, panna riippumaan' | (1548) 1 esiintymää

- [A-II-326-[AP-5:30]] Meidhen Isedhen Jumala yleshereytti Jesusen / ionga te tapoitta / ia **ylesripustitta** pwhun.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *ripustaa* muodostettu yhdysverbi.

► Toropainen 2017 107.

ylesruokkia v. 'ruokkia, kasvattaa' | (1549) 3 esiintymää

- [A-III-119-[JES-49:21]] Mine olen hedhelmetoin / Yxineinen / poisaijettu ia wlossösty / Cuca neme ombi minulle **ylesrockinut**?
- [A-III-571-[VLT-2:22]] iotca mine ylescasuatin ia **ylesrookin** / nijte minun Wiholisen on mestanut.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *ruokkia* muodostettu yhdyssverbi.

► Toropainen 2017 107.

ylesryövätä v. 'ryöstää, hävittää' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-118-[JER-1:9]] Mine panen sinun tenepeijuen ylitzen Canssain / ia waldakundain / ette sine **ylesröwet** / ia ödhyttet / haijottat ia cadottat / rakennat ia istuttat

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *ryövätä* muodostettu yhdyssverbi.

► Toropainen 2017 107.

ylessaattaa v. 'pystyttää, nostaa' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-597-[DAN-2:44]] MUtta neinen Waldacundain aicana / pite Jumala Tiuahasta [po. Taiuahasta] ydhen Waldacunnan **ylessaattaman** / iotca ei ikenens radhelta.
- [A-III-703] Jumalan pite heite taas wäkeuesti cocoman / Christusen lehettemen / ia henen Waldakunnans ymberi caiken Mailman vlosleuittemen / ia henen Canssans ylmeisen Cunnian corkiutehen **ylessattaman**.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *saattaa* muodostettu yhdyssverbi.

► Toropainen 2017 107.

ylessyttyvä a. 'polttava, puhdistava' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-462-[JES-4:3]] Silloin HERRA poispesepi / ne Zionin Tytteren saastaudhet / ia ne Jerusalemin weren wighat heneste / sen domitzeuan ia **ylessyttyuen** Hengen cautta.

Verbin (→) *ylessyttyä* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

► Toropainen 2017 99.

yles|syttyä, -syttyvä v. 'syttyä' (myös kuv.) | (1544) 4 esiintymää

- [A-III-369-[PS-106:18]] Ja Tuli **ylessyttyi** heiden Jouckoins seas / Se Liecki ylespolti ne Jumalattomat.
- [A-I-406] catzo armolisesta / sinun coco Seurakunnas pälle / ja anna sinun paluelioijlles / pyhen hengen lahian cautta / taijwahisil halwijlla / nijn **ylessyttywä** / ette me elemen lädhett / alati ianoijsimma

- [A-II-663-[JAK-3:6]] Nin ombi Kieli meiden Jäsenein seas / ia saastutta coco rumin / ia ylessytyttepi caiken meiden Menona / coska se Heluetiste **ylessytypi**.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *syttyä* muodostettu yhdysverbi.

► Toropainen 2017 107.

ylessytyttää *v.* 'sytyttää palamaan' (myös kuv.) | (1544) 28 esiintymää

- [A-III-499-[JES-50:11]] Catzo / te caiki iotca ydhen Tulen **ylessytytet**
- [A-II-213-[LK-15:8]] Eikö hen **ylessytyte** Kyntelete / ia lakaise Honecta / ia wisusta etzi nincauuu quin he sen leute?
- [A-I-111-[5MS-32:22]] Sille Tuli ombi syttynyt minun wihasani / Ja poltaman pite haman alamaijsen Heluetijn. Ja pite culuttaman Maan ynna henen hedhelmäins Canssa / ia pite **ylessytytemen** Woordein perustoxet.
- [A-I-367] Sinua me neureste rucolega / ettes **ylessytyteisit** ia wiriteisit meiden sydhemet / ianoman sinun pinas calcki

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *sytyttää* muodostettu yhdysverbi.

► Toropainen 2017 107.

ylessyödä *v.* 'syödä pois, kuluttaa, hävittää, tuhota' (myös kuv.) | (1544) 75 esiintymää

- [A-II-691-[ILM-10:10]] quin mine olin sen **ylessönyt** / caruasteli se minun Watzani.
- [A-I-730] Mine rucolen / ette sine woijtettamatoin ialopeura Judan sughusta sinun sotijalles wäkewuytte liseijsit wastoin sen kilijuuan Jalopeuran / ioca aijna ymberipiritte etzijen kete hen **ylessöijs**
- [A-I-334-[JES-33:4]] Silloin me teite **ylessöömme** ninquin Röuäyste / Ninquin metzesircat **ylessöden** / Ja ninquin sipimadhot carckotetaan / cosca heiden ylitzens tullan.
- [A-III-617-[HOS-7:9]] Waan mucalaiset **ylessöuet** henen Woimans / ei hen quitengan site tottele.
- [A-III-705-[SEF-1:18]] Waan coco Maan pite henen Kiuaudhens Twlella **ylessödyxi** tuleman.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *syödä* muodostettu yhdysverbi.

► Toropainen 2017 107.

ylessyöväinen *a.* 'nielevä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-647-[HEB-10:27]] waan yxi hirmulinen Domion Odhotus / ia Tulen Kijuaus / ioca ne wastanseisoiat **ylessöueinen** ombi.

Verbin (→) *ylessyödä* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi, joka voidaan tulkita myös liittomuotoisen futuurin rakenneosaksi (*on syövä* t. *syöväinen*).

► Ikola 1949 156; Toropainen 2017 99.

ylestemmata v. 'temmata t. kiskaista ylös' | (1548) 10 esiintymää, myös Westh

- [A-II-568-[1TSS-4:17]] Senielken me iotca eleme / ia ielkiniäme ynne heiden cansans **ylestemmatanme** piluihin / site Herra wastan Twlihin.
- [A-II-59-[MT-13:29]] Mutta hen sanoi / En / senpäle ette coska te ohdacket ylesrewitte / ettei te ynne nisuia **ylestemma**.
- [A-III-625-[HOS-11:6]] Senteden pite Miecan tuleman heiden Caupungins päle / ia pite heiden Salpans **ylestemmata**

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *temmata* muodostettu yhdysverbi. Agricolalla verbi esiintyy kolme kertaa passiivimuodossa, johon liittyy monikon 1. persoonan päätte: *me ylestemmatamme* 'meidät temmataan ylös'.

► Toropainen 2017 107.

ylestoimittaa v. 'pystyttää, rakentaa' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-30-[MT-4:00]] Christus oli tullut ioca taiuan waldakunnan **ylestoimitti** / ia Perkelen waldakunnan alaspainoi.
- [A-III-114-[JES-9:7]] henen HERRAUDHENS pite swri oleman / ia ei Rauhallalla loppu / Daudin Istuimen päle / ia henen Waldakunnans / Ette hen site **ylestoimitais** ia wahuistais Domiolla ia Wanhurscaudhella

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *toimittaa* muodostettu yhdysverbi.

► Toropainen 2017 107.

ylestueta v. 'tukea pystyyn' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-449-[ROM-14:4]] Omalle Herralensa hen seiso eli langepi / Mutta kylle hen taitan **ylestuetta** ette hen seisois / Sille ette Jumala on kylle wekeue hende seisottamahan
- [A-III-490-[JES-43:21]] Temen Canssan olen minä minulleni walmistanut / sen pite minun Ylistöxeni **ylestukeman**.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *tueta* muodostettu yhdysverbi. Agricolan jälkimäisen esimerkin lukutapa on epävarma (-*tukeeman* tai -*tukeman*). Perusverbin osalta Agricolalla ei ole yhtään varmaa *tukea*-verbiä, mutta selvästi *tueta*-verbiksi tulkittavia muotoja on runsaasti.

► Toropainen 2017 107.

ylestukea → **ylestueta**

ylestulla v. 'tulla, nousta, ilmaantua' | (1544) 22 esiintymää, myös Westh (*ylös*-)

- [A-I-258-[PS-7:8]] Ette Canssat iellens cokonnuijsit sinun tyges / Ja heiden tedhens sine taas **ylestule**
- [A-II-340-[AP-10:4]] Nin hen sanoi henelle / Sinun Rucouxes ia sinun Almuisas ouat **ylestulluet** muistoxi Jumalan edes

- [A-III-619-[HOS-8:7]] Ei heiden Siemenens pidhe **ylestuleman** / eike hedhelmens ychten Jauho andaman.

Yhdysverbi, jonka alkuosana on adverbi (→) *yles* ja jälkiosana verbi (→) *tulla*.

► Toropainen 2017 107.

ylestäytetty *a.* 'täydellinen, nuhteeton' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-561-[KOL-4:12]] Teruettepi teite Epaphras ioca yxi teiste ombi Christusen Paluelia / alati hartasti tötetekeue rucoxisa teiden edesten / Senpäle ette te seisoisitta teudheliset ia **ylesteutetydh** caiken Jumalan tahdhon cansa

Yhdysverbistä (→) *ylestäyttää* muodostettu partisiippi, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös verbin liittomuotojen osana.

► Toropainen 2017 99.

ylestäyttäminen *s.* 'täyteys' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-620] Ja on caiki heittenyt henen Jalcains ala / ia pani henen pääxi ylitze caikein cappaledhen / henen Seurakunnans pääxi / ioca on henen Rumins / ja henen **ylesteutemisens** / ioca caiki cappalet caicisa ylesteutte

Johdos verbistä (→) *ylestäyttää*.

► Toropainen 2017 96.

ylestäyttämys *s.* 'täyteys' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-534-[EF-1:23]] ioca ombi henen Rumihins ia sen **ylesteuttemys** / ioca caikissa caiki ylesteuttepi.

Johdos verbistä (→) *ylestäyttää*.

► Toropainen 2017 96.

ylestäyttää *v.* 'täyttää' | (1544) 26 esiintymää

- [A-III-132-[IMS-1:22]] Olcat hedhelmeliset ia lisendyket / ia **ylesteuteket** wedhet Merisse / ia Linnut enendeken heitens maan päle.
- [A-I-584] Me kijtem sinun Laupiuttas / ettes meijet wscolla ja rackaudhella **ylesteuttenyt** olet / Itzes cansa meidhet rauinnut / ja sinun Jumaludhellas yleswalistanut ja ymberipijrittenyt
- [A-II-566-[1TSS-3:10]] Me rucolega öte ia peiue sangen couan ette me näkisim teiden casuon / ia **ylesteutteisimme** ios iotakin teiden vskostan puuttuis.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *täyttää* muodostettu yhdysverbi.

► Toropainen 2017 107.

yles ufrata v. 'uhrata' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-57] hen sinun wanhan Adamis nuctelepi ia fangiuxen panepi temen sinun sairaudes cautta ia auttapi sinua / hende asettapi ia colettapi / ettes site paremin woisit sinun rumijs HErralle Jumalalle **yles wffrata**

Agricolan ainoa esimerkki on kirjoitettu sanaliitoksi, mutta verbin keskellä on rivin-vaihto ja tavuviiva puuttuu mahdollisesti vain typografisista syistä. Yhdysverbinä *ylesufrata* vastaa täysin ruotsin verbiä *uppföra* 'uhrata, panna alttiiksi'.

► Toropainen 2016 SJ 58.

ylesvaeltaa v. 'vaeltaa' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-225-[LK-19:28]] Ja quin hen nämät puhunut oli / meni hen cohdaстанs ia **yleswaelsi** Jerusalemin pein.
- [A-II-382-[AP-25:1]] COska nyt Festus oli tullut Makundan / colmanen peiuen perest **yleswaelsi** hen Jerusaleminj Cesariasta.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *vaeltaa* muodostettu yhdysverbi.

► Toropainen 2017 107.

yles|valgaista, -valgasta, -valkaista, -valaista, -valasta v. 'valaista; tehdä näkeväksi' (myös kuv.) | (1544) 38 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-410] **YLeswalaiskan** meiden mielet (O HERRA Jumala) se lodhuttaia pyhe hengi / ioca sinusta wlgoskieupi / ja caicken totuteen iodhattakan / ninquin sinun poicas lupasi /
- [A-I-437] **YLeswalgaijse** Herra Jumala / armolisesta sinun Seurakundas / ette hen olis sinun Apostolis / ia pyhen Euangelistas opetoxella **yleswalgastu** / madhaijsi ijancaikisehin lahijohin tulla Sinun racas poias.
- [A-III-234-[PS-18:29]] Sille minun Lychtyni sine **yleswalghaiset** / Se HERRA minun Jumalan / tekepi minun pimeyteni walkiaksi.
- [A-II-248-[JH-1:00]] Christus ombi Mailman walkius / ioca **yleswalcaise** caiki Inhimiset Euangeliumin cautt.
- [A-I-217-[PS-146:9]] HERRA hen **yleswalghase** ne Sokiat.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *valgaista* muodostettu yhdysverbi.

► Toropainen 2017 107.

ylesvalgaseminen s. 'valaiseminen' (kuv.) | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-493] O laupias Jumala / ioca opetit / ne sinun wscolistes sydhemet / sen pyhen hengen **yleswalghasemisen** cautta

Johdos yhdysverbistä *ylesvalgasta* (→ *ylesvalgaista*).

► Toropainen 2017 97.

ylesvalgastettu, -valastettu *a.* 'valaistu, kirkastettu' (kuv.) | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-477] Anna meille wscon cautta / pyhes henges / ette sinun cansas / meille olis hywe pooli Taijwahas / ja temen radholisudhen ielken / sinun kircaudhellas **yleswalastettuna** / aijna sinun cansas olisima
- [A-I-470] emme me taidha sinun / ia sinun tundemises tyge tulla / elleij me tule / sinun Armos / ia aijnocaijses meiden HERRAN Jesusen Christusen / ilmotuxen cautta / **yleswalghastetuxi**

Adverbista (→) *yles* ja verbistä *valgastaa* muodostetun yhdysverbin *ylesval(g)astettu* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Agricolan jälkimmäisessä esimerkissä partisiippi on mahdollista tulkita myös passiivisen liittomuodon osaksi. Verbi *valgastaa* kuuluu etymologisesti samaan sanueeseen kuin (→) *valgaista*, mutta edustaa eri johdostyyppiä.

► Toropainen 2017 107.

ylesvalgastu *a.* 'valaistu, valistettu' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-437] YLeswalgaijse Herra Jumala / armolisesta sinun Seurakundas / ette hen olis sinun Apostolis / ia pyhen Euangelistas opetoxella **yleswalgastu**

Yhdysverbin *ylesvalgasta* (→ *ylesvalgaista*) partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Muoto on mahdollista tulkita myös passiivisen liittomuodon osaksi.

ylesvalgistaa, -valistaa *v.* 'valaista, tehdä näkeväksi' (kuv.) | (1544) 18 esiintymää

- [A-I-201-[PS-34:6]] Jotca henen pällens catzouat / ne **yleswalgistetaan** / ja heiden Caswonsa eij tule häpien.
- [A-II-716-[ILM-22:5]] Ja eiuet he taruitze Kyntiletä / taicka Auringoisen walkiutta / Sille ette Herra Jumala heite **yleswalghistapi**
- [A-III-401-[PS-119:135]] **Yleswalista** sinun Casuos Paluelias päle / Ja opeta minulle sinun Oikiuttas.
- [A-III-388-[PS-118:27]] HERRA ombi Jumala / ioca meite **yleswalghistapi**

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *valgistaa, valistaa* muodostettu yhdysverbi.

► Toropainen 2017 107.

yles|valgistettu, -valistettu *a.* 'valaistu (kuv.), näkevä' | (1544) 3 esiintymä

- [A-I-484] Anna **yleswalistetut** silmet meiden ymmerdhyxellen / senpälle / ette me totisesta nändhe madhaisim / ninquin me armolisesta wlgos pimeydhst / sinun ihmellisen walkeutes cutzutut olema
- [A-II-37-[MT-6:00]] Samalmoto on mös caickein meidhen töidhen cansa / ios meidhen Sydhen on hyue ia **yleswalghistettu** Jumalan wanhurscaudhen cansa

Verbin (→) *ylesvalgistaa, -valistaa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

ylesvalistos s. 'valaiseminen' (kuv.) | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-406] LAijna caikiwaldias Jumala / ette sinun kirckaudhes päijste / meiden pällen walkenis / ja sinun walkeudhes leijmahus / pyhen hengen **yleswalistoxella**

Johdos yhdysverbistä *ylesvalistaa* (→ *ylesvalgistaa*).

ylesvalkaista → **ylesvalgaista**

ylesvedetty a. 'jännitetty' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-466-[JES-5:28]] Heiden Noolens ouat tereuet / ia caiki heiden Joutzens **yleswedhetyt**.

Verbin (→) *ylesvetää* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

► Toropainen 2017 99.

ylesvesoa v. 'versoa' (kuv.) | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-336-[PS-85:12]] Ette Totuus Maasta **yleswesoisi** / Ja Wanhurskaus Taiuahast alascatzois.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *vesoa* muodostettu yhdysverbi.

► Toropainen 2017 107.

ylesvetää v. 'vetää ylös; jännittää' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-54-[MT-12:11]] Nin sanoi hen heille / Cuca on teiste Inhiminen / iolla olis yxi lammas / ia ios se Sabbathina putois caiuon / eikö hen rupeisi siihen / ia **yleswedhä?**
- [A-III-226-[PS-11:3]] Sille catzos / Ne Jumalattomat **ylesweteuet** Joutzen / ia paneuat Noolians ienten päle / ette he ambuisit salaisest nijte Hurskaita sydhemeste.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *vetää* muodostettu yhdysverbi.

► Toropainen 2017 107.

ylesviedä v. 'viedä t. ajaa ylös' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-314-[AP-1:9]] Ja quin hen nämät sanonut oli / nin hen heiden nähdens ylesotettin / ia yxi Pilui **ylesuei** henen heiden silmeins edest.
- [A-III-691-[NAH-3:3]] Hen **yleswiepi** Reisznärit cumain Miecaïn cansa / ia wälkyuen Glauion cansa.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *viedä* muodostettu yhdysverbi.

► Toropainen 2017 107.

ylesvirgottaa, -virvottaa *v.* 'virvoittaa, herättää henkiin' | (1544) 4 esiintymää

- [A-III-236-[PS-19:8]] HERRAN Laki ombi ilman wighata / ia se **yleswirghotta** Sielut.
- [A-I-359] SWo meille Caikiwaldias Jumala / ette me / iotca nijn monissa wastoinkieumisis / meiden heickouxestan näänymme / madhaijsima sinun aijnocaijses kersimisen cautta / **yleswirwotetta**
- [A-I-738] Jos mine coollu / ja haudhattu olen / sine woijt minun **yleswirghotta** ja heräytte.
- [A-II-47-[MT-10:8]] Kipiet techket teruexi / Spitaliset puhdistaca. Colluet **yleswirghottaca**.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *virgottaa* muodostettu yhdysverbi.

► Toropainen 2017 107.

ylesvirittää *v.* 'sytyttää' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-411] Sille Tulella (O Taijwalinen Ise) sytytteken meite pyhe hengi / ionga meiden HERRAN / Jesus Christus / maan pälle lehetti / ja tachtoij sangen sen **yleswiritte**.

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *virittää* muodostettu yhdysverbi.

► Toropainen 2017 107.

ylesvirkkua *v.* 'herätä, virota kuolleista' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-684] Monella hetkille sine ne asettat / ja nyt telle aijalla / ettes itze yleswircosit / nijn caiki mös **yleswircuuat** / ia sinulda he meille wissimen ylesnousemisen toijuon wahwistauat

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *virkkua* muodostettu yhdysverbi.

► Toropainen 2017 107.

ylesvirota *v.* 'herätä kuolleista' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-684] telle aijalla / ettes itze **yleswircosit** / nijn caiki mös yleswircuuat

Adverbista (→) *yles* ja verbistä (→) *virota* muodostettu yhdysverbi.

► Toropainen 2017 107.

ylesvirvottaa → **ylesvirgottaa**

yletä *v.* 'ylentää, nostaa ylös, korottaa' | (1548) 12 esiintymää

- [A-I-240-[JES-26:11]] HERRA / sinun kätes ombi **yletety** / eij he site näghe / Mutta cosca he sen näde sauat nijn he häpien alasexi tuleuat

- [A-II-87-[MT-23:12]] Mutta ioca itzens ylistey / se alatahan / ia ioca itzens alenda se **yletehen**.
- [A-II-513-[2KOR-11:7]] Eli olengo mine syndi tehnyt / ette mine ole itzeni alenud / senpäle ette teiden piteis **ylettämen?**
- [A-III-25] **Yletket** teidhen sydhemen Jumalan tyge.

Johdos vanhaan perintösanastoon kuuluvasta *ylä*-vartalosta (→) *ylähältä*. Myös lukutapa *ylätä* olisi periaatteessa mahdollinen, mutta Agricola ei ole koskaan merkinnyt toisen tavun vokaalia ä:ksi, ja myös Biblian 1642 vastaavissa muodoissa on *e*. *Yletä* voidaan tulkita konsonanttivartaloiseksi rinnakkaismuodoksi verbille (→) *ylentää*.

ylevisuus → **ylenvisuus**

ylhäälle → **ylähäl**

ylhäällä, ylähällä, ylhääl *adv.* 'ylhäällä; taivaassa; jalkeilla, hereillä'
(1544) 16 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-459] CAikein Armiahin Ise / ioca corkein **ylhelle** asut / cule sinun palueliais halot / iotca wiele maasa ouat radholiset
- [A-I-335-[JES-33:5]] HERRA ombi ylistetty / sille ette hen asupi **ylehelle** / hen on Zion teuttenyt Domiolla / ia wanhurscaudhella
- [A-II-528-[GL-4:26]] Mutta se Jerusalem ioca **ylhelle** on / se ombi se wapah
- [A-III-464-[JES-5:11]] We nijlle / quin warahin homeltan **ylhel** ouat / Jopumutta nouteleman / ia istuuat haman öön asti / ette he winasta hechkuisit.

Suhteellista sijaintia ilmaisevan *ylä*-nominin laajennetusta vartalosta *ylähä*- (→ *ylhäältä*) muodostettu adessiivimuotoinen adverb.

ylhäältä, ylähältä *adv.* 'ylhäältä, yläosasta; taivaasta'
(1544) 25 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-247-[LK-1:78]] Meiden Jumalan sydhemelisen laupiun cautta / ioijlla meite etzenyt on coijtto **ylhelde**.
- [A-II-106-[MT-27:51]] Ja catzos / templin Esirippu halkeisi cahdexi cappalexi / **ylhelde** haman alas
- [A-III-645-[AM-2:9]] Ja mine turmelin **ylhelde** henen hedelmens / Ja henen Jurens alhald.
- [A-I-212-[PS-144:7]] Lehette sinun Kätes **ylehelde** / ja kirwota minua ja pelasta minua swrista wesistä / ja mwcalaisten lasten käsiste.
- [A-II-220-[LK-17:24]] Pitkeisen leimaus **ylehelde** leimachta / ia paista caikein päle / iotca Taiuan alla ouat

Suhteellista sijaintia ilmaisevan *ylä*-nominin laajennetusta vartalosta *ylähä*- muodostettu ablatiivimuotoinen adverb. *Ylä*-vartalolla on vastineita itämerensuomesta samojedikieliin asti. Siitä on vanhastaan käytetty myös konsonanttivartaloa *yl-*, esim.

alkuperäisessä erosijamuodossa, nykyisessä partitiivissa (→) *yltä*. *Ylä*-vartaloon on monissa tapauksissa liittynyt paikallisuutta ilmaiseva johdinaines, nykyasussa *-hä-*, jonka perään tulevat sijapäätteet tai muut suffiksit. Sama laajennussuffiksi esiintyy eräissä muissakin sanoissa (esim. nykysuomen *myö-hä-inen*, ks. myös → *alhaalle*), ja sen arvellaan olevan sukua inessiivin sijapäätteelle. Vokaalien välinen *-h-* on usein kadonnut (*ylähältä* > *yläältä*) tai heittynyt vokaalin edelle (*ylähältä* > *ylhäältä*).

► Saukkonen 1959 FS Hakulinen; SKES 1978 *ylä-*; SSA 2000 *ylä-*; NES 2020 *ylä-*.

ylhäältäpäin *adv.* 'ylhäältä' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-541] wloswodhata sinun armos **ylheldepein** / Wala minun Sydhemen Taiualisella armolla /
- [A-III-363-[PS-104:13]] Sine lijotat Wooret **ylheldepein** / Sine teutet Maan hedhelmelle

Suhteellista sijaintia ilmaisevan *ylä*-vartalon laajennuksesta *ylähä-* (→ *ylhäältä*) ja suuntaa ilmaisevasta adverbista (→) *päin* muodostettu yhdysadverbi.

► Toropainen 2017 70, 109.

yli¹ *adv.* 'tietyn ajan alusta loppuun' | (1544) 1 esiintymä

- [A-II-365-[AP-19:10]] Ja site techtin **yli** caxi aiastaica / nin ette caiki ne / iotca Asias asuit / sait cwlda HERRAN JESUSEN sanan / seke Juttat ette Grekit.

Ikivanhaan *ylä*-vartaloon (→ *ylhäältä*) perustuva latiivimuotoinen adverbi (→ *yli adpos.*). Esiintymä on muotokriteerin perusteella (*kaksi ajastaikaa*, ei *kahden ajastajan* tai *kahta ajastaikaa*) adverbi, ei adpositio. Nykykielelle ominaista adverbien 'enemmän kuin' -merkitystä ei esiinny Agricolalla, ei myöskään lokaalista 'ylitse'-merkitystä. Jälkimmäinen esiintyy kuitenkin adpositioissa ja tapauksissa, joissa *yli* toimii yhdyssanan prefiksimäisenä alkuosana.

yli² *adpos.* 'ajan alusta loppuun, yli koko ajanjakson; yli t. kautta koko alueen' (1544) 16 esiintymää

- [A-I-32] Mutta cusas caxi pockstai ylexytte löudhet / sijne on Carckaus wosi / ia se ylimeijnen pockstai wluttu haman Mathiasen asti / Mutta se alamaijnen on **yli** aijastaijan.
- [A-I-257-[PS-6:7]] Mine olen nijn wäsinyt hoocauxista / Mine witan minun wootejni **yli** öte / ia castan minun Senghyni / minun kynelillen
- [A-II-388-[AP-27:12]] Ja quin ei ollut souelias Satama **yli** Taluen olla / nin he enimitten langesit siihen Neuuo / ette sielde piti laskeman / ios he iollaki mooto olisit woineet tulla Phenician Taluimahan.
- [A-III-520-[JES-62:6]] O Jerusalem mine tadhon sinun Muris päle Wartiat asetta / iotca alati **yli** peiue ia **yli** öte ei pidhe waickeneman
- [A-III-352-[PS-96:0]] On samast Asiast / quin Se entinen Psalmi / Christusest ia henen Waldakunnastans / **yli** caiken Maan pirin leuitetteue

Ikivanhaan *ylä*-vartaloon (→ *ylhäältä*) perustuva adpositio. Muoto on ilmeisesti hämärtynyt tulosija eli latiivi. Agricolan kielessä adpositio *yli* on aina prepositio, ja sen pääsana voi olla joko genetiivi- tai partitiivimuotoinen.

ylhipiattu *a.* 'hopeoitu, hopealla päällystetty' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-479-[JES-30:22]] Silloin teiden pite riuaman teiden **Ylhipiatut** Epäiumalanne / ia teiden Cuuain cullaiset Waattet

Adverbista (→) *yli*¹ ja substantiivin (→) *hopea* johdoksesta muodostettu yhdysadjektiivi. Johdos näyttää partitiivilta, mutta Agricolan kielessä ei ole *hopiata*-tyyppistä verbiä, josta se olisi muodostettu. Ilmeisesti se on (→) *ylkullattu*-adjektiivin analogiaan perustuva muoto. *Hopiata*-verbi esiintyy kuitenkin myöhemmin Daniel Jusleniuksen (1745) ja Christfrid Gananderin (1787) sanakirjoissa, joten on mahdollista, että se on ollut olemassa myös Agricolan aikana.

ylkullata *v.* 'päällystää kullalla, kullata kauttaaltaan' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-704-[ILM-17:4]] Ja se Waimo oli watettu Purpurilla / ia Werencaruaisella / ia **ylkullattu** Cullalla ia calleilla Kiuille ia Perleile

Adverbista (→) *yli*¹ ja substantiivin (→) *kulta* verbijohdoksesta *kullata* muodostettu yhdysverbi. *Kullata* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä verbinä, mutta se esiintyy yhdysverbeistä muodostettujen partitiippien perusosana (→ *ulkokullattu*, *yltäkullattu*).

ylikäsi *s.* 'yliote, voitollinen asema' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-10-[UT-E]] Nin Christusella ombi nyt paraspooli / Oikius ia **ylikäsi** frijst ia wapasta Perkeleta watan.
- [A-III-565-[VLT-1:5]] Henen Wiholisens sait **ylikädhen** / Henen Wiholisillens hyuesti keupi / Sille HERRA on henen surkiudhesta teuttenyt / henen pahatecoins palioudhen teden
- [A-III-301-R] Eipe heiden pidhe woittaman eli **ylikädhen** saaman / Es quinga corkiasti he lendeuet
- [A-III-611-[HOS-4:2]] Mutta paramin pilca / Walhe / Murha / Warkaus / ia Hooruus / ne ouat **ylenkädhen** saanuet / ia yxi Werenwica toinen toisen wetäuet.

Prefiksin tapaan käytetystä adverbista (→) *yli*¹ ja substantiivista (→) *käsi* muodostettu yhdyssana, joka useimmiten esiintyy fraasissa *saada ylikäsi* 'päästä voitolle'. Ilmaus on ilmeinen käännöslaina ruotsista (*fåå öffuerhandena*). Hoosean kirjan esimerkissä prefiksinä on poikkeuksellisesti adverbi *ylen*, jolloin sananmuoto näyttää yhdyssanalta, jonka molempia osia olisi taivutettu. Tämä kohta Agricolan tekstissä on käännöslaina saksasta (*hat vber hand genommen*).

► Heininen 1994 88; Toropainen 2014 SJ 56 42.

ylimaakunta s. 'ylänköseutu' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-365-[AP-19:1]] NIn se tapchtui / coska Apollo oli Corinthis / ette Pauali lepitzematkusti ne **Ylimakunnat** / tuli hen Ephesijn / ia leusi mwtoimat Opetuslapset

Suhteellista sijaintia ilmaisevan *ylä*-vartalon (→ *ylhäältä*) adjektiivisesta johdoksesta *yli*- 'ylinen' ja maaseutua yleisesti merkitsevästä yhdyssanasta (→) *maakunta* muodostettu yhdyssana.

► Hakulinen 1979 121–132.

ylimäinen s. ja a. 'ylimpänä t. ylempänä oleva; korkea-arvoisin, yli-; äärimmäinen; ylin johtaja; Jumala' | (1544) 243 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-32] Mutta cusas caxi pockstaui ylexytte löudhet / sijne on Carckaus wosi / ia se **ylimeijnen** pockstaui wluttu haman Mathiasen asti / Mutta se alamaijnen on yli aijastaijan.
- [A-I-705] Mutta anna minulle / etteij miteken mielen pahotosta heillen minusta tapachtuis / Sitelehin ette he olisit minulle / ia sine heille armoijlinen / sine ioca olet cajkein **ylimeijnen** Ise
- [A-II-668-[JUD-1:9]] Mutta Michael se **ylimeinen** Engeli coska hen taistellen Perkelen cansa riteli / Moisesen Rumijsta / ei hen rohgiennut wlossanoa Domiota
- [A-I-626] CAiki minun wäken ej miteken ole / Caiki minun wisauthen on sockeus / ia **ylimeinen** hulluus
- [A-III-5] ombi sangen coctolinen ia oikein / ettei ioopunut Tompeli olisi se Pappi / eike mw Tyly sallitaisi ia sodhaisi Castamahan / Jollei **ylimeinen** Häte ia packo watisi.
- [A-I-633] Senpälle / ette he / ia caiki Esiwallat / sinun heiden **ylimeisexens** ia oijkeaxi HERRAXENS tundesit / sinua pälgholla ia wäristuxella paluelisit
- [A-III-333-[PS-83:12]] Teghe heiden Päructinans ninquin Oreb / ia Seeb / Ja caiki heiden **ylimeisens** ninquin Sebah / ia Zalmuna.
- [A-II-163-[LK-1:35]] Ja Engeli wastasi ia sanoi henelle Pyhe Hengi tulepi sinun päles / ia sen **ylimeisen** auwu pite sinun ylitzewariottaman.
- [A-III-233-[PS-18:14]] Ja HERRA iylisi Taiuaisa / se **Ylimeinen** vlosannoi pauhinans / rakein ia Leimauxen cansa.

Suhteellista sijaintia ilmaisevasta *ylä*-vartalosta (→ *ylhäältä*) johdettu superlatiivinen adjektiivi, jota voidaan käyttää myös substantiivin tapaan. Agricolalla *ylimäinen* esiintyy myös perusosana yhdysadjektiivissa (→) *kaikenylimäinen*.

ylimäinenenkeli s. 'ylienkele, arkkienkele' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-568-[1TSS-4:16]] Sille ette se itze Herra alasastupi Taiuahasta swrella Hwmulla / ia **Ylimeisenengelin** änelle / ia Jumalan Basunalla / Ja ne Coolluet Christuses ensin ylesnouseuat.

Superlatiivisesta adjektiivista (→) *ylimäinen* ja substantiivista (→) *enkeli* muodostettu yhdyssana.

ylinen *a.* 'yletön, kohtuuton' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-691-[NAH-3:0]] Colmeist Synneist he laitetan. Horudhest / quin on / wäre Jumalan paluelus Röuetuxest / quin on / **ylinen** Raskaus ia Ratelus Jonga Esialta Alemaistens / paitzi oikiutta / sulast Ahneest / pälepanepi walhest

Suhteellista sijaintia ilmaisevasta *ylä*-vartalosta (→ *ylhäältä*) muodostettu, ilmeisen tilapäinen adjektiivi. Muoto ei esiinny Agricolan kielessä nykymerkityksessään 'yläpuolella oleva', joka tavataan ensi kertaa vuoden 1642 Bibliassa.

► Heininen 1993 87; Jussila 1998 *ylinen*.

ylinnä *adv.* 'ylimpänä, korkeimmalla' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-644-[HEB-9:5]] Mutta sen **ylinne** päle olit ne Cunnialisudhen Cherubim / iotca yltzewariosit sen Armon Stolin / ioista cappaleista ei ole nyt erinomatin sanomista.

Suhteellista sijaintia ilmaisevan *ylä*-vartalon (→ *ylhäältä*) superlatiivista *ylin* muodostettu konsonanttivartaloinen essiivi, jossa essiivin päätteellä on historiallisesti alkuperäisempi olosijan merkitys. Kohdassa on suomen kannalta poikkeuksellisen sanajärjestys, odotuksenmukainen olisi *ylinnä sen päällä*. (vrt. Lutherin *oben drüber*).

ylipäivää *adv.* 'koko (päivän) ajan, jatkuvasti' | (1544) 12 esiintymää

- [A-I-269-[PS-25:5]] Jodhata minua sinun Totutehes / ia opetta minua / Sille sine olet se Jumala / ioca minua autta / **ylipeijue** mine sinua odhotan.

Adverbiksi kiteytynyt adpositiorakenne, jonka osat (→) *yli*² ja (→) *päivä* esiintyvät samassa merkityksessä myös sanaliittona.

ylismäinen *a.* 'ylimmäinen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-351-[AP-13:50]] Mutta Juttat yllytit Jumalalisi ia cunnialisi Waimoia / ia mös Caupungin **Ylismeiset** / ia matkan saatoit wainon Paulin ia Barnabam wastan / ia wlossysesit heite heiden Maakunnistans.

Suhteellista sijaintia ilmaisevaan *ylä*-vartaloon (→ *ylhäältä*) perustuva superlatiivinen johdos. Vartalo-osa *ylis-* voi olla tilapäinen johdos, johdoksen (→) *ylinen* konsonanttivartalo tai painovirhe, sillä samassa merkityksessä esiintyy Agricolalla yleensä (→) *ylimäinen*.

ylistetty *a.* 'ylistetty, kiitetty' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-512-[JES-57:15]] Sille nein sanopi se Corkia ia **Ylistetty** / ioca ijancaikisesta asupi / ionga Nimi ombi pyhe.
- [A-III-672] Ja senteden hen mös Udhes Testamentis sangen **ylistetty** on.
- [A-III-765-[MAL-1:11]] Sille minun Nimen pite **ylistetxy** tuleman Pacanain seas / sanopi se HERRA Zebaoth.

Verbin (→) *ylistaa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina. Sama muoto esiintyy myös passiivisen liittomuodon pääverbinä, jolloin raja adjektiiviin on liukuva. Tässä yhteydessä tulkinnanvaraiset tapaukset on laskettu *ylistaa*-verbin muodoiksi, esim. seuraavissa Rukouskirjan esimerkeissä: ”Kijetty *olgho* sine HERRA / meiden Isein Jumala / Ja Cunnioitettu / ja corkiasti *ylistetty* ijancaikisesta”; ”HERRA *ombi ylistetty* / sille ette hen asupi ylehelie”.

ylistettä|pä, -vä *a.* 'ylistettävä, erinomainen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-431] madhaijsima kijtte Herran hywestisiughnattu Nime / Joca on cunnialinen / ia **ylistettewä** ijancaikisesta ijancaikisehen
- [A-III-199] Ja tosin kylle teme Kiria on **ylistettepä** / echke quinga wähe Se liene.

Verbin (→) *ylistaa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

ylistys → **ylistös**

ylistaa *v.* 'ylistaa, julistaa jonkun erinomaisuutta, kiittää, kehua; korottaa (arvossa)' (1544) 178 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-130-[NEH-9:5]] me **ylistekem** sinun Cunniaudhes Nimee / ioca yleskorghotettu ombi caikilla hyuestisiugnauxilla / ia kitoxilla.
- [A-II-433-[ROM-11:13]] Teille pacanoille mine puhun / Senwoxi ette mine olen Pacanain Apostoli / nin mine **ylisten** minun Wircani
- [A-III-301-[PS-66:2]] IHastucat Jumalallen / caiki Maa / Kijstostweisacat henen Nimens cunniaksi / **ylisteket** hende Herraten.
- [A-III-384-[PS-116:0]] Sijtte hen swresta **yliste** Jumalan Palueluxen / Ette me kersiuiesest henen tactons kersisim / hende auxemhwdhaisim ia kijtteisim
- [A-III-199] Itzepe Teco Mestarins **ylistepi**.
- [A-II-87-[MT-23:12]] Mutta ioca itzens **ylistey** / se alatahan / ia ioca itzens alenda se yletehen.
- [A-II-326-[AP-5:36]] Ennen neite peiui **ylisti** Theudas itzens / sanoi henens iongun Oleuan

Suhteellista sijaintia ilmaisevaan *ylä*-vartaloon (→ *ylhäältä*) perustuva johdos, jonka välitön kantasana lienee adjektiivi *ylinen* merkityksessä 'ylhäällä oleva'. Alun perin *ylistäminen* on ollut konkreettisesti korkealle nostamista ja korottamista, ylitse

menemistä, päällystämistä yms., ja kehumisen merkitys selittyy verbin vertauskuvallisesta käytöstä syntyneeksi.

► Inkilä Vir. 1932 402 alk.; SKES 1978 *ylä*-; Hakulinen 1979 296; SSA 2000 *ylä*-; NES 2020 *ylistää*.

ylistös, -ys s. 'ylistäminen; ylistävä ilmaus' | (1544) 54 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-250-[ILM-7:12]] Amen / Hyuestisiugnaus / ia Cunnia / ja wisaus / ja kijtos / ja **ylistos** / ia woijma / ja Awu / ja Wäkewys olcon meiden Jumallan ijancaikisesta ijancaikiseen Amen.
- [A-I-794] Auta ette caiki mwdh meiden hyuiste töijste ja elemesten saatetaijs / eij meite / mutta sinua aijnoata kijtemen ia cunnioijttaman / sinun Nimes **ylistryxexi**.
- [A-II-633-[HEB-2:7]] Cunnialla ia **ylistöxella** olet sine henen crunanut
- [A-II-790-[ILM-19:1]] Terueys ia **ylistos** / Cunnia ia Woima Olcohon meiden HErran Jumalan
- [A-III-202-[PS-E:0]] Taas monicahdat ouat *Laudes* / se on / **Ylistoxet**.

Johdos verbistä (→) *ylistää*. Nykymuotoinen *ylistys* esiintyy Agricolalla vain kerran.

ylistöskirja s. 'ylistyskirja' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-203-[PS-E:0]] Ombi se mös tieteminen / ette teme Ramattu cutzutan nilde Hebreild / *Sepher Tihillim* / se on tulkittu / Kijtoskiria / eli **Ylistoskiria**.

Substantiiveista (→) *ylistös* ja (→) *kirja* muodostettu yhdyssana.

ylitse¹, -n *adv.* 'yli, ylitse (myös kuv.); jäljelle, ylimääräiseksi' (1544) 18 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-II-64-[MT-14:34]] Ja coska he olit **ylitze** mennyuet / tulit he Genezarethin maalle.
- [A-III-657-[AM-8:8]] sen pite coconans / ninquin ydhen Wedhen / **ylitze** ioxeman ia poiswietemen ia ylitzepeitetuxi tuleman / Ninquin se Wirta Egiptis tekepi.
- [A-III-643-[AM-1:8]] Ja tadhon – – minun käteni Akronin watan käende / nin ette huckuman pite / mite nijste Philisterist wile **ylitze** iänyt on / sanopi HERRA Jumala.
- [A-II-63-[MT-14:21]] Nin he cocoisit muruia caxitoistakymende corghia teunnä / quin **ylitze** ieit.
- [A-I-733] Sinua mine rucolen / ettes – – minun mielen terueliselle ilolla ihasutaijs / ioca sinun maan pelle eleijses / Inhimisen loonnon ielken / iloijn öliolla woijteli / **ylitzen** quin sinun osawelies

Sama muoto kuin adpositio (→) *ylitse²*. Muutamat esiintymät voidaan tulkita fraasi-verbien osaksi (esim. *jäädä ylitse*).

► Suoniemi-Taipale 1994 erit. 249.

ylitse², -n, ylitsi *adpos.* 'yli, ylitse, yläpuolelle, päälle; enemmän kuin; lisäksi'; lisäksi
kieliopillista käyttöä | (1544) 693 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-155-[JOS-7:7]] Mixis temen canssan weijt **ylitze** Jordanan
- [A-I-159-[NEH-4:4]] kienne heiden pilcans **ylitzen** heiden pääns
- [A-III-671-[JON-4:6]] Mutta HERRA Jumala walmisti ydhen Curbitan / se casuoi Jonan **ylitze** / ette sen piti henen Pääns **ylitze** warioman / ia hende wirghotais henen waiuasans. Ja Jonas sangen riemuitzi sen Curbitan **ylitze**.
- [A-I-84-[LK-1:35]] Wastasi engeli / ia sanoi henelle. Pyhe hengi tulepi sinun **ylitzes** / ia sen ylimeisen auw ylitzewariottapi sinun
- [A-I-104-[PS-95:3]] [Sille HERRA on yxi swri Jumala / Ja yxi swri Kuningas **ylitze** caikia Jumaloijta.
- [A-III-637-[JOEL-2:29]] Ja nine peiuine mine tadhon minun Hengeni / seke **ylitze** piltit ette Picat / vloswodhatta.
- [A-I-758] olen henen wnhochtanut / Ja en olen hende silmeini edhes pitenyt ia racastanut / caikein cappalein **ylitze** / ninquin minun tulis.
- [A-II-366-R] Wisi kymende tuhatta) Se tekepi **ylitze** polen cudhet tuhatta kyllenete
- [A-III-324-[PS-78:33]] MUtta **ylitze** neite caikia he wiele sijttekin synditeit / ia euet vskoneet henen Ihmeitens päle.
- [A-I-428] anna meille / ette ninquin Maria Magdalena / meiden HERRA / Jesusta Christusta **ylitzi** caikija racastain / saij hene syndijens andexisamisen
- [A-I-849] Taiuan ja maan pälle / yxi HERRA / **ylitze** caikein herrain / Kuningas **ylitze** caikein Kuningaijsten / ia **ylitze** caiki loondocappalet taiuasa / maasa / merese / ia maan alla / **ylitze** coleman ia elemen / **ylitze** syndijen ia wanhurscaudhen.

Suhteellista sijaintia ilmaisevasta *ylä*-vartalosta (→ *ylhäältä*) muodostettu prolatiivi eli kautta kulkemista ilmaiseva sijamuodon tapainen muoto. Adpositio esiintyy sekä prepositiona että postpositiona, ja sen täydennys on useimmiten genetiivissä, mutta myös partitiivi ja nominatiivi ovat mahdollisia. Prolatiivin päätteellä on murteissa runsaasti erilaisia variantteja. Muoto *ylitsi* esiintyy Agricolalla vain kahdesti, mutta se ei luultavasti kuitenkaan ole painovirhe, sillä päätevariantti *-tsi* on yleinen suomen lähisukukielissä, mm. karjalassa, ja se esiintyy suomessakin prolatiivissa (→) *paitsi*.

► Suoniemi-Taipale 1994 erit. 53–56.

ylitsejätetty *s. ja a.* 'henkiin, jäljelle jätetty' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-707-[SEF-2:9]] NE iellensiätetyt minun Canssastani pite heite röuemen / Ja ne **ylitzeiätetyt** minun Canssastani pite heite perimen.

Adverbista (→) *ylitse*¹ ja verbin (→) *jättää* partitiipista muodostettu yhdysnomini. Muodollisesti *ylitsejätetty* voi selittyä yhdysverbin *ylitsejättää* passiiviseksi partitiippimuodoksi, mutta koska tätä yhdysverbiä ei esiinny Agricolalla, on todennäköisempää, että se on sanaliitosta tiivistynyt yhdyssana. Mallina on kuitenkin voinut olla Agricolan (→) *ylitsejääädä*.

ylitse|jääda, ylitse- v. 'jääda jäljelle, säästyä; jääda vaikuttamaan' | (1544) 13 esiintymää

- [A-III-554-[JER-31:2]] Nein sanopi HERRA / se Canssa quin miecalda **ylitzeiei** / on armon coruesa löytenyt.
- [A-III-650-[AM-5:3]] custa Sata vloskeuet / pite waiuoin Kymmenen **ylitziemen** / Israelin Honesa
- [A-II-11] MUtta senpäle / ette meiden lihalisen ylitzekieumisen rangastus wiele sijttekin Oleman piteis / nin ombi lihan nuchtexi se aijalinen Coolema caikein Inhimisten **ylitzeiänyt**

Adverbista (⇒) *ylitse*¹ ja verbistä (⇒) *jääda* tiivistynyt yhdysverbi. Esimerkissä [A-II-11] *ylitz-* voidaan tulkita myös adpositioksi.

ylitse|jäänyt, ylitse- s. ja a. 'jäljelle jäänyt, säästynyt, pelastunut' | (1551) 15 esiintymää

- [A-III-445-R] **Ylitzeienyet**) ouat ne quin sodan ia Ratelemisen pereste Makunnas on ienyet
- [A-III-563-[JER-44:28]] Ja sillens pite sis caiki ne **ylitzeienyet** Judast / iotca Egiptin mahan asuman mennyet olit / ymmertemen / Cumban sanat todhexi tuleuat / Minun elike heiden.
- [A-III-686] Nin quitengin / ette ne hurskat **Ylitzienyet** / piti tedhelle pysymen
- [A-III-724-[HGG-1:12]] Nin cwli SeruBabel se Sealthielin poica / ia Jesua se Jozadachin poica / se ylimeinen Pappi / ia caiki **Ylitzijenyet** Canssasta / sencaltaisen heiden HERRANS Jumalans änen

Yhdysverbin (⇒) *ylitsejääda* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina. Variantin *ylitsijäänyt* lukutapa on epävarma. Tarkoitettu muoto voi olla myös *ylitsijäänyt*.

ylitsekarata v. 'hypätä yli, ylittää' (myös kuv.) | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-635-[JOEL-2:7]] Heiden pite ioxeman ninquin Uliat / ia mwrit **ylitzecarkaman** / ninquin Sotamiehet.
- [A-III-728] Senteden Me nijte [= merkitykseltään epäselviä tekstinkohtia] **ylitzecarkam** tessé Somen Tulkituxes / ia nin me haem ia poimem teste Prophetast (quin muistakin pidhemist) ne selkeimet ia meille tarpelisemat Sententiat

Adverbista (⇒) *ylitse*¹ ja verbistä (⇒) *karata* muodostettu yhdysverbi.

ylitsekarkottaa v. 'karata päälle' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-617-[HOS-7:8]] Ephraim pite Pacanoilda **ylitzekarcotettaman** / Ephraim on ninquin yxi Cacku / iota eikengen ymberikäenne.

Adverbista (⇒) *ylitse*¹ ja verbistä (⇒) *karkottaa* muodostettu yhdysverbi. Agricolan yhdysverbi on korvattu ilmauksella *secoitta idzens Canssoijn* vuoden 1642 Bibliassa.

ylitsekatsoa *v.* ’jättää (synnit tms.) huomiotta, antaa anteeksi, säästää’
(1544) 4 esiintymää

- [A-I-127-[ESR-9:13]] Ja caicken sen peräst / quin mejden ylitzen tullut on / meiden pahantekona swrden Syndein tehden sine meiden Jumala / olet **ylitzecatzonut** meiden cansan / quin me pahoin tehenyt olema
- [A-II-498-[2KOR-2:7]] Nin ette te testedes site enemen pite henen cansans **ylitzecatzoman** / ia lohuttaman hende
- [A-III-656-[AM-8:2]] Mine tadhon ydhen Mittanooran wetä keskel minun Canssani Israelin cautta / ia ei sillen hende **ylitzecatzo**

Adverbista (→) *ylitse*¹ ja verbistä (→) *katsoa* muodostettu yhdysverbi, joka voi olla käänöslaina ruotsin verbistä *offuersee* (*överse*).

ylitsekuohua *v.* ’kuohua yli’ | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-571-[2TSS-1:3]] Sille teiden Uskon sangen casuapi / ia teiden iocaitzen keskeneinen Rackaus / **ylitzecoohupi** toinen toisens cochtan

Adverbista (→) *ylitse*¹ ja verbistä (→) *kuohua* muodostettu yhdysverbi.

ylitse|käydä, ylits- *v.* ’käydä t. kulkea yli t. ohi; ylittää; rikkoa (lakia, sääntöä tms.)’
(1544) 42 esiintymää

- [A-III-433-[PS-148:13]] Pite kijttemen HERRAN Nime / Sille henen ainoa Nimens ombi corkia / ionga kijtos Taiuat ia Maadh **ylitzekeupi**.
- [A-I-242-[JES-26:20]] Mene minun Canssan / sinun Cammioos / ia sulie sinun owes ymberilles / lymy yrielde / silmen räpedhöxen aijaxi / nincauuan ette wiha **ylitzekieupi**.
- [A-III-421-[PS-139:18]] Jos mine heite lukisin / Nin he Sannan Lughun **ylitzekeuisit** / Coska mine yleshereitzen / olen wiele silloin tykenes.
- [A-I-151-[DAN-9:11]] mutta caiki Israel **ylitzekeui** sinun lais / ia poijspakenit cuulemasta sinun ändes.
- [A-II-64-[MT-15:2]] Mixi sinun Opetuslapses **ylitzkieuuet** nijnen wanhinbaiden sädhöt?

Adverbista (→) *ylitse*¹ tai tämän loppuheittoisesta variantista *ylits* ja verbistä (→) *käydä* muodostettu yhdysverbi.

ylitsekäyminen *s.* ’paha teko, synti, rikkomus, rikos’ | (1544) 34 esiintymää

- [A-I-269-[PS-25:7]] Mutta äle muijsta minun Noruden syndije / ia minun **ylitzekieumistens** / Mutta muijsta minun pälleni / sinun Laupiudhes ielken / sinun hywuydhes tädhen.
- [A-II-423-[ROM-2:23]] Sine kerskat itzes Laista / ia häueiset Jumala Lain **Ylitzekieumisen** cautta.

- [A-III-682-[MIK-6:7]] pitekö minun andaman minun Esicoisen Poian / minun **ylitzekeumisen** teden?

Johdos yhdysverbistä (→) *ylitsekäydä*. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *ylitsekäymys*.

ylitsekäymys s. 'paha teko, rikkomus' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-633-[HEB-2:2]] Sille ios se Sana oli wahua quin Engelitten cautta puhuttin / ia iocainen **ylitzekeumys** / ia tottelematus ombi henen oikean Palcans saanut

Johdos yhdysverbistä (→) *ylitsekäydä*. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *ylitsekäyminen*.

► Kiuru 1988a 135.

ylitsekäymäri s. 'pahantekijä, lainriikkoja' | (1551) 7 esiintymää

- [A-III-263-[PS-37:38]] Mutta ne **Ylitzekeumerit** pite ynne huckuman / ia ne Jumalattomat wimein pite ylesiwritettaman.
- [A-III-782] Moninaiset Siughnauzet annetan Lain piteueisille / ia Kirous **ylitzekeumerille**.

Johdos yhdysverbistä (→) *ylitsekäydä*. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyvät myös (→) *ylitsekäypä*, *ylitsekäypä*, *ylitsekäypäinen*.

ylitsekäypä s. 'lainriikkoja' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-661-[JAK-2:11]] Sille ette se ioca sanoi / Ei pidhe sinun Horitekemen. Hen ombi mös sanonut / Ei pidhe sinun Tappaman. Jos ett sine nyt Hooriatee / mutta tapat / nin sine olet Lain **ylitzekeupiaxi** tullut.

Johdos yhdysverbin (→) *ylitsekäydä* partisiippimuodosta. Myös partisiippi sinänsä (→ *ylitsekäypä*) esiintyy Agricolalla samaa merkitseväenä tekijännimenä. Erikoinen johdostyyppi tunnetaan suomesta vain Agricolan kielestä (→ *uipia*, *voipia*), mutta vastaavia johdoksia on kirjattu viron saarimurteista. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyvät myös (→) *ylitsekäymäri*, *ylitsekäypä*, *ylitsekäypäinen*.

► Ojansuu 1918 118; Mägiste 1935 53–54.

ylitsekäy|pä, -vä s. ja a. 'lain t. säännön rikkoja' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-523-[GL-2:18]] Sille ios mine site taas ylesrakenan / iota mine ole serckenyt / Nin mine teen itzeni **ylitzekeuuexi**.
- [A-III-122-[JES-53:12]] Senteden ette hen andoi henen Hengense colemahan / ia oli Pahantekiein caltaisexi luettu. Ja monen Synnit hen candoi / ia rucoli ninen **Ylitzekeupein** edheste.

Yhdysverbin (→) *ylitsekäydä* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyvät myös (→) *ylitsekäymäri*, *ylitsekäyppiä*, *ylitsekäypäinen*.

ylitsekäypäinen s. 'lainrikkoja' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-661-[JAK-2:9]] Mutta ios te Inhimisten Mooto catzotta / nin te synditeet / ia rangaistan Lailda ninquin **ylitzekeupeiset**.

Yhdysverbin (→) *ylitsekäydä* partisiipista (→) *ylitsekäypä* johdettu nomini, jonka ainoa esiintymä Agricolalla voidaan tulkita substantiiviksi. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyvät myös (→) *ylitsekäymäri*, *ylitsekäyppiä*, *ylitsekäypä*.

ylitselangeta v. 'käydä kimppuun' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-233-[PS-18:19]] Hen minun wapautti ialoimista Wiholisistani – Jotca minun **ylitzelangesit** Tuscassani / ia HERRA tuli minun Turuaxeni.

Adverbista (→) *ylitse*¹ ja verbistä (→) *langeta* muodostettu yhdysverbi.

ylitsemennä v. 'mennä (vesistön) ylitse' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-44-[MT-9:1]] Ja nin hen astui hacten / **ylitzemeni** iellens / ia tuli omaan caupungijns.
- [A-II-128-[MK-6:53]] Ja quin he **ylitzemennyet** olit / tulit he Genezarethin maalle / ia laskit satamahan.

Adverbista (→) *ylitse*¹ ja verbistä (→) *mennä* muodostettu yhdysverbi.

ylitsenlyödä v. 'lyödä ylitse' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-189-[LK-8:23]] Nin coska he purietit / nuckui hen. Ja Twlispä nosti Aallon meres / ia lainet heiden **ylitzenlöit** / ia he olit swres hädhes.

Adposition (→) *ylitse*² variantista *ylitsen* ja verbistä (→) *lyödä* muodostettu yhdysverbi. *Ylitsen*-muodon loppu-*n* ei ole omistusliite vaan osa prolatiivin päätevarianttia.

ylitsenvoittaa v. 'voittaa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-428] ANna meille caikiwaldias Jumala / caiki meiden wikain liekit sammutta / sine ioca annoit pyhen Lauritzan / henen pijnans palawdhen **ylitzenvoittaa**

Adverbin (→) *ylitse* variantista *ylitsen* ja verbistä (→) *voittaa* muodostettu yhdysverbi. *Ylitsen*-muodon loppu-*n* ei ole omistusliite vaan osa prolatiivin päätevarianttia. Muoto (→) *ylitsevoittaa* on Agricolalla yleisempi.

ylitsepeittää v. 'peittää kokonaan' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-657-[AM-8:8]] Eikö Maan pidheis semmodhoisen Asiain teden wapiseman / ia caiki sisel Asuuaiset murechtiman? Ja sen pite coconans / ninquin ydhen Wedhen / ylitze ioxeman ia poiswietemen ia **ylitsepeitetuxi** tuleman / Ninquin se Wirta Egiptis tekepi.

Adverbista (⇒) *ylitse*¹ ja verbistä (⇒) *peittää* muodostettu yhdysverbi.

ylitsepugettaa v. 'pukea' (vain kuv.) | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-502-[2KOR-5:2]] Ja sen saman pereste me mös hookama / ielken meiden Maian ioca Taiuahasta ombi / ia me ikewöitzeme / ette me sen cansa **ylitsepugetetuxi** tulisima
- [A-II-503-[2KOR-5:4]] me hookanma ia olema raskautetudh / Sen woxi ettei me tadho poisrisutta / waan **ylitsepugetetta**

Adverbista (⇒) *ylitse*¹ ja verbistä (⇒) *puettaa*, *pugettaa* muodostettu yhdysverbi.

ylitsepuhua v. 'puhua selväksi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-33] Nin hen mös tachtu sinun cansas nyt tehdä / Se on io caiki nyt **ylitsepuhuttu** ia souitettu miteikenens sine rickonut olet.

Adverbista (⇒) *ylitse*¹ ja verbistä (⇒) *puhua* muodostettu yhdysverbi.

ylitsetodistaa v. 'todistaa, vakuuttaa' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-520] neuresti me rucolema ja anoma / ettes tadhoijsit armolisesta / sinun pyhes henges cautta / meiden Lihan wscotta ja **ylitsetodhista** / etteij se miteken ole
- [A-II-558-[KOL-2:00]] Eipe miteken ole nin coua meite wasta / quin Omatundo / iolla me ninquin omasta Käsikirioituxesta **ylitsetodhistetaan**

Adverbista (⇒) *ylitse*¹ ja verbistä (⇒) *todistaa* muodostettu yhdysverbi.

ylitsetulla v. 'tulla jonkin kautta' (kuv.) | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-427-[ROM-4:9]] Lienekö teme Autuahus waiwoin Ymberileickauxen **ylitsetullut** / eli mös ylitze Esinahan?

Adpositiosta (⇒) *ylitse*² ja verbistä (⇒) *tulla* muodostettu yhdysverbi.

ylitsevarjota *v.* 'varjota, suojata' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-644-[HEB-9:5]] Mutta sen ylinne päle olit ne Cunnialisudhen Cherubim / iotca **ylitzewariosit** sen Armon Stolin / ioista cappaleista ei ole nyt erinomatin sanomista.

Adverbista (→) *ylitse*¹ ja verbistä (→) *varjota* muodostettu yhdysverbi.

ylitsevarjottaa *v.* 'peittää varjollaan; varjota, suojella'
(1544) 3 esiintymää

- [A-II-325-[AP-5:15]] Nin ette he Sairaat Catuille wloskannoit / ia panit heiden Wootein ia Parein päle / ette Petarin tulles / mactais waiwoin henen Warions iongun heiste **ylitzewariotta**.
- [A-I-84-[LK-1:35]] Pyhe hengi tulepi sinun ylitzes / ia sen ylimeisen auw **ylitzewariottapi** sinun

Adverbista (→) *ylitse*¹ ja verbistä *varjottaa* muodostettu yhdysverbi. *Varjottaa* on johdos substantiivista (→) *varjo* ja se esiintyy Agricolalla ainoastaan yhdysverbin perusosana.

ylitsevedetty *a.* 'päällystetty' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-644-[HEB-9:4]] Sille oli se cullainen Pyhensawunastia / ia sen Testamentin Arcu / caikinpaicoin Cullalla **ylitzewedhetty**
- [A-III-699-[HAB-3:19]] Catzo / se on Cullalla ia Hopialla **ylitzewedhettu** / ia ei ole ychten Henge heisse.

Yhdysverbin (→) *ylitsevetää* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

ylitsevetää *v.* 'vetää päälle, päällystää' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-47-[HES-37:8]] Ja catzos / siehen casuoi soonet ia Liha päle / ia hen ne nahalla **ylitzeueti**.

Adverbista (→) *ylitse*¹ ja verbistä (→) *vetää* muodostettu yhdysverbi.

ylitseviedä *v.* 'viedä, kuljettaa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-330-[AP-7:15]] Ja Jacob alasmeni Egiptijn / ia hen cooli / ia mös meiden Iset. Ja **ylitzewietin** Sichemin / ia pantijn sijhen Hautan ionga Abraham oli ostanut Rahalla Hemorrin lapsilda

Adverbista (→) *ylitse*¹ ja verbistä (→) *viedä* muodostettu yhdysverbi.

ylitsevoittaa *v.* 'voittaa, päästä voitolle' (myös kuv.)

(1544) 76 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-264-[PS-13:5]] Etteij minun wihamiehen kehusi sanoden / mine **ylitzewoitin** henen / ia minun sortaijani iloitzisit / ios mine langiasin.
- [A-II-18] Ja silloin Carialaiset **ylitzewoitettin** Rotzalaisist.
- [A-II-294-[JH-16:33]] Mailmas onopi teille tuska / waan olcat hyues turuas / Mine **ylitzewoitin** Mailman.
- [A-III-202] hen monet temen Mailman Pämiehen / Perkelen / hirmuiset ioonet / tuliset noolet / kiusauxet / ia woimat oli **ylitzewoitannut**

Adverbista (⇒) *ylitse*¹ ja verbistä (⇒) *voittaa* muodostettu yhdysverbi.

ylitsevoittaja *s.* 'voittaja' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-730] Sine olet se walke Lammas / Perkelen coijrudhen **ylitzewoijttaija** / anna sinun lamballes sinun henges woijma

Johdos verbistä (⇒) *ylitsevoittaa*.

ylitsevoittamaton *a.* 'voittamaton' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-260-[PS-36:7]] Sinun Wanhurskaudhes seisopi ninquin ne Jumalan Wooret / Se on / wahwa ia **ylitzewoittamaton**.

Verbistä (⇒) *ylitsevoittaa* muodostettu kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

ylitsevuodattaa *v.* 'vuodattaa ylitse' (kuv.) | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-709-[SEF-3:8]] ne Pacanat cootan / ia ne Waldakunnat ychtensaatan / ia minun Wihani heiden **ylitzenswodhatan** / ia / caiken minun Wihan hirmusudhen.

Adpositiosta (⇒) *ylitse*² ja verbistä (⇒) *vuodattaa* muodostettu yhdysverbi. Agricolan ainoassa esiintymässä alkuosaan liittyy adposition täydennystä edustava monikon 3. persoonan omistusliite.

ylitsevuotaa *v.* 'vuotaa ylitse, olla ylenmääräisesti' (kuv.) | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-213-[PS-144:13]] Meiden Aittam olcon täunne / ja caikinaijsest Tawarast **ylitzewootakan** / Ette meiden Lambat poikisit tuhatt / ja meiden kylise / satatuhatta
- [A-II-557-[1TIM-1:14]] Mutta site runsamasti ombi meiden Herran Armo **ylitzewotanud** / ynne sen Uskon ia Rackaudhen cansa

Adverbista (→) *ylitse*¹ ja verbistä (→) *vuotaa* muodostettu yhdysverbi.

ylitsevuotava *a.* 'ylenpalttisen runsas' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-476] waicka me itzeme leudheme epekelwottomaxi / iotca sinua rucolem / quitengin me siihen iärkytetem / sinun **ylitzewotawasta** armostas
- [A-II-553-[FIL-4:17]] Ei nin ette mine Lahijoia etzin / Waan mine etzin site Hedhelme / ette se **ylitzewootaua** teiden Lugussanne olis.

Yhdysverbin (→) *ylitsevuotaa* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

ylitsi → **ylitse**

ylitsijäävä, ylits- *s. ja a.* 'jäljelle jäävä' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-663-[OB-1:14]] Ei sinun pidhe Tienharois seisoman / henen Pakeneuaisians murhaman. Ei sinun pidhe henen **Ylitzijeuiens** sulkeman / heiden adhistoxens aicana.
- [A-III-675-[MIK-2:12]] Mutta mine tadhon sinua Jacob coconans cokoman / ia ne **ylitzieuet** Israelis cocouxeen saatta

Yhdysverbin *ylitsi-* tai *ylitsjäädä* (→ *ylitsejäädä*) partisiippimuoto, jota on käytetty nominina.

yliyötä *adv.* 'yön yli, koko yön ajan' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-151] Peiuelle hen opetti Templise / mutta ectona hen wlosmeni ia **yliöte** oli Ölio worella.

Adpositiosta (→) *yli*² ja tätä täydentävästä (→) *yö*-substantiivin partitiivista tiivistynyt adverbi, vrt. (→) *ylipäivää*.

ylkä *s.* 'sulhanen' (myös kuv.) | (1544) 37 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-711] Sine mös opetit sinun wloswalitun astian pyhen Paualin cautta / ette teme sowindo swri Sacramenti Christusesa ja henen Seurakunnasansa / ja sen saman cautta sine keskit / ette **ylke** nijn racastakan morssiandans / ninquin Seurakunda racasti.
- [A-I-852] Kirkon aijnoa **ylke** ja sulhaijnen ombi Christus Jesus Mine wskon ette teme Kircko ombi yxi hengellinen Rumis / ja Christus ombi henen aijnoa päens.
- [A-II-252-[JH-3:29]] olla ombi Morsian / se on **Ylke** / Mutta **Ylghien** ysteue seisopi / ia cwldele hende / ia itzens sangen iloitta **Ylghien** änestä.
- [A-III-633-[JOEL-1:8]] Parghu / ninquin Neitzty / ioca Säkin pälens wetä / henen **Ylghiens** teden.

Perinteisen käsityksen mukaan *ylkä* on vanhaksi perintösanaksi katsotun, miestä tai poikaa merkitsevän *yrkä*-sanan variantti. Suomessa *yrkä* esiintyy lähinnä pohjalaismurteissa, mutta sille on esitetty vastineita myös marista ja unkarista. *Ylkä*-muodolla on vastineita lähisukukielissä ja saamessa. Marin ja unkarin sanojen kuuluminen *yrkä*-sanan yhteyteen on kuitenkin kiistanalaista, sillä niille on esitetty myös muuta alkuperää. Itämerensuomen ja saamen *ylkä* saattaakin olla erillinen kantauralilainen sana, jolle on esitetty mahdollisia vastineita samojedikielistä.

► SKES 1978 *ylkä*, *yrkä*; UEW 1988 84; Holopainen 2019a 134 alav. 24; SSA 2000 *ylkä*; *yrkä*; NES 2020 *ylkä*; UED 2020 **ülkä*.

yllyttää v. 'yllyttää, kiihottaa, kannustaa, nostattaa' | (1544) 35 esiintymää, myös Westh

- [A-I-101-[HEB-10:24]] wari ottakam mös meiste keskenem / siinä / ette me **yllyttemme** meitem rackautehen / ia hywihin töijhin
- [A-II-495] Ja päättä sen heiden kijtoxens cansa / **yllytthedhen** heite aina edhespitemen.
- [A-I-161-[lis.2AK-O:10]] ette mine **yllytin** sinun wihas / Ja sinun edeses paha teijn / sätädhen iulmaudhet / ja enänsin pahannoxet
- [A-III-291-[PS-58:0]] On samast Asiast / quin Entiset Psalmit / Saulin wastian ia ninen / iotca hende **yllytit** Daidij wainoman / ninquin Capinannostaia wastian.

Johdos verbistä (→) *yltyä*.

yllytys, -ös s. 'yllytys, kiihottaminen, kannustaminen' | (1544) 6 esiintymää

- [A-II-529-[GL-5:8]] Sencaltainen **yllytos** ei ole heneste ioca teite cutzunut on.
- [A-III-51] ole kersiueinen / kijttedhen ettei hen andanut sinun kieudä oman pahan mieles / ia Perkelen **yllytuxen** ielkin / synnein ia ijancaikisen Cadhotuxen Tien päle.
- [A-I-469] ettenke mine perkelen wihoisa saastuisi / enge ychtengen exyyheen sekannuisi / Jotca cadha ändeuet sijte turmelemattomast oijkeudhest / ionga sinun Jumaludes **yllytoxesta** se ychteinen pyhe Seurakunda meille annoi

Johdos verbistä (→) *yllyttää*.

yllättää v. 'hyökätä yllättäen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-118-[MK-3:27]] Ei woi kengen yhden Wekeuen Honeseen **yllette** / ia henen Calunsa poisrouete / ellei hen ennen site Wekewete kijnisido / ia sijtte henen Honetans røue.

Verbin perustana on suhteellista sijaintia ilmaiseva *ylä*-vartalo (→ *ylhäältä*), mutta tarkka muodostustapa on epäselvä. Se voi olla *yltää*-verbin johdos, mutta tätä vastaan puhuu se, ettei *yltää*-verbi esiinny lainkaan vanhassa kirjasuomessa (vrt. kuitenkin → *yltyä*). Toisaalta *yllättää* voi olla johdos adverbiksi kiteytyneestä olosija-muodosta *yllä*, jolloin merkityssuhteen perustana olisi päälle käyminen.

ylpeentyä *v.* 'tulla ylpeäksi' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-304-[PS-140:9]] HERRA äle salli Jumalattomalle henen hijmoansa / Ele wahwista henen paha tachtons / etteij hen sijte **ylpennysi**.
- [A-III-444-[5MS-32:27]] Ellei mine wiholistein wiha cartaisi / ettei heiden wainolistens pidhe **ylpendymen**

Johdos adjektiivista (→) *ylpeä*.

ylpeys, -iys *s.* 'ylpeys, kopeus, pöyhkeys, itsetietoisuus' | (1544) 16 esiintymää, myös Westh

- [A-I-138-[JER-13:17]] Mutta elleij te meite cuulla tachto nijn pite sis minun sijelun sala idkemen ylitze sencaltaijsen **ylpeydhén**
- [A-II-413] Mutta ne iotca ei hyuesti tune Laki / ne ouat Sokiat / ia kieuuét siihen **ylpeydhén** cansa
- [A-III-294-R] He pysyuet heiden **ylpeyxens** ia Angarudhens päle.
- [A-III-543-R] Waan coska mötekeupi / Nin eikenge taidha site hallita eli asetta **ylpiydhessans**

Johdos adjektiivista (→) *ylpiä, ylpeä*. Agricolalla *ylpeys* taipuu kahdella tavalla (*ylpeyden, ylpeyksen*).

ylpiä, -eä *a.* 'ylpeä, kopea, pöyhkeä, itsetietoinen' | (1544) 18 esiintymää

- [A-I-452] Lise meisse totisen Neurydhen auuo / ionga moodhon / sinun aijnocaises osotti henen wscolistens / etteij me ikenens **ylpiene** sinun närkestymistes yllyteisi.
- [A-II-414] Mutta tessé ombi nijlle ylenwisuille ia **ylpein** Hengein yxi Maali edespandu
- [A-II-484-[1KOR-13:4]] Ei Rackaus cadhehdi / ei Rackaus ole **ylpie** / ei hen ylespaisuta
- [A-III-652-[AM-6:0]] iota enemín Sarnatan / site **ylpiemexi** Inhimiset ioutuuat

Sanalla on vastineita lähisukukielissä. Se on ilmeisesti *ylä*-vartaloon (→ *ylhäältä*) perustuva johdos, vaikka tarkka muodostustapa on hämärän peitossa.

► SKES 1978 *ylpeä*; Nikkilä 1998a 94; SSA 2000 *ylpeä*; NES 2020 *ylpeä*.

ylpiällisest *adv.* 'kopeasti, pöyhkeästi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-315-[PS-73:8]] Caickia he ylencatzouat / ia sijte pahasti puhuuat / ia puhuuat ia laittauat **ylpiällisest**.

Adjektiiviin (→) *ylpiä* perustuva adverbi, joka voi olla joko *ylpiällinen*-tyyppisen adjektiivijohdoksen elatiivimuoto tai sitten suoraan *ylpiä*-adjektiivista yhdysperäisellä adverbijohtimella *-llisest* muodostettu johdos. Jälkimmäistä vaihtoehtoa puoltaa se, että adjektiivia *ylpeällinen* tai *ylpiällinen* ei esiinny Agricolalla eikä muussakaan vanhassa kirjakielessä.

ylpiäst, -i, -ä *adv.* 'kopeasti, pöyhkeästi' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-131-[NEH-9:10]] sine tunsit / quinga **ylpijest** he teijt heiden wastans / ia sine teijt heille ychden Nimen / ninquin se tenepäijuenghin silmein edhes ombi
- [A-II-451-[ROM-14:00]] Ne ylencatzouat nijte heicombita ylen **ylpieste**
- [A-III-225-[PS-10:5]] hen prucapi **ylpiesti** caikein wiholistens cansa.

Adjektiivista (→) *ylpiä* muodostettu adverbi, jollaisena voi esiintyä sekä adjektiivin elatiivimuoto *ylpiästä* tai adverbinohtimella muodostettu *ylpiästi*. Loppuheittoiset muodot ovat kaksitulkintaisia.

yltyä *v.* 'tulla päälle t. kohtaloksi' (kuv.) | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-429-[ROM-5:12]] Senteden / ninquin ydhen Inhimisen cautta Syndi on Mailman tullut / ia Syndin lepitze Colema / ia nin Colema caikein Inhimisten ylitze ombi **yldynyt** / senwooxi ette caiki ouat syndi tehneet.

Johdos *ylä*-nominin (→ *ylähältä*) konsonanttivartalosta.

yltä *adpos.* 'päältä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-141-[MK-10:50]] Nin hen poisheitti waattens **yldens** / nousi ia tuli Jesusen tyge.

Suhteellista sijaintia ilmaisevan *ylä*-nominin (→ *ylähältä*) konsonanttivartalosta muodostettu adpositio, jossa päätteenä oleva nykyinen partitiivin sijapäätte on historiallinen erosija. Sama muoto esiintyy Agricolalla adverbina eräiden yhdysanojen alkuosana, mutta ei itsenäisenä adverbina.

► Salmi 2010 142–143.

yltäharjoittaa *v.* 'harjoittaa perusteellisesti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-615-[2PT-2:14]] [Jumalattomat ihmiset] Haucuteleuat tyghens ne horiuat Sielut / ouat heiden sydhemensä Ahneuxesa **yldeharioitanuet** / Kirottu Canssa

Adverbista (→) *yltä* ja verbistä (→) *harjoittaa* muodostettu yhdysverbi.

yltäkullata *v.* 'kullata, päällystää kullalla' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-708-[ILM-18:16]] We We se swri Caupungi / ioca puetettu oli Silkille ia Purpurilla / ia Werencaruaisella / ia Cullalla **yldecullattu** / ia callila kiuelle / ia Perlille

Adverbista (→) *yltä* ja verbistä *kullata* muodostettu yhdysverbi. *Kullata* on (→) *kulta*-substantiivin johdos, joka ei esiinny Agricolan kielessä persoonamuotoisena verbinä mutta esiintyy perusosana yhdysverbissä (→) *ylidikullata* ja adjektiivistuneissa partisipiimuodoissa (→) *ulkokullattu*, *ulkonkullattu*.

yltäkyllyys s. 'ylenpalttinen runsaus, rikkaus' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-509-[2KOR-8:14]] Ette mös heiden **yldekylydhens** testedes paluelis teiden puttumistan / senpäle ette tasaisus pidheis tapachtuman

Johdos substantiivista tai adverbista (→) *yltäkyllyä*.

yltäkyllyä *adv.* ja s. 'ylenpalttisen runsaasti, enemmän kuin riittävästi, ylenpalttinen runsaus' (1544) 8 esiintymää

- [A-I-750] Me olema sangen cunniattomat / sinun swrdhen lahijaijs edheste / meillen kirotuijllen sinulda **yldekylye** osotetudh
- {A-II-275-[JH-10:10]} Mine tulin senpäle / ette heille pite Eleme oleman / ia **yldekylye** oleman.
- [A-III-590-[HES-34:18]] Eikö sijne kylle ole / ette teille nin hyue wehmas on / ia nin **yldekylye** / ette te sen ialghoillan tallatte. Ja nin lustiset Läctet iodhaxen / nin **yldekylye** / ette te sisellenkeut / ia ne pyterexi teet?

Adverbin (→) *yltä* ja sekä nominina että adverbina esiintyvän (→) *kyllyä*-sanana muodostamasta sanaliitosta tiivistynyt yhdyssana, joka voidaan lauseyhteyden mukaan tulkita adverbiksi tai substantiiviksi.

yltäpeittää v. 'peittää' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-273-[PS-44:20]] Ettes meite nin rickilööt Lohikermeyn seas / ia meite **yldepeitet** pimeydhelle.

Adverbista (→) *yltä* ja verbistä (→) *peittää* muodostettu yhdysverbi.

ylähäl, ylhääl *adv.* 'ylös, ylhäälle; esiin' | (1544) 2 esiintymää

- [A-III-662-[OB-1:4]] Waicka sine wile **ylhel** Corkiuxeen menis / ninquin Cotka / ia tekis sinun Persäs [po. pesäs] Techtein keskelle / nin mine quitengin tadhon sinun sielde alassöste / sanopi HERRA.
- [A-I-140-[JER-13:26]] nijn minekin tahdon **ylehel** cooria sinun häpijes / ette sinun häpijes pite nächtemen

Suhteellista sijaintia ilmaisevan *ylä*-nominin laajennetusta vartalosta *ylähä*- (→ *ylhäältä*) muodostettu allatiivimuotoinen adverbi. Agricolan molemmat esiintymät ovat loppuheittoisia, ja sijamuodon tulkinta perustuu kontekstiin. Homonyminen muoto esiintyy myös yhtenä adessiivisijaisen adverbien varianttina (→ *ylhäällä*).

ylähällinen *a.* 'taivaallinen' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-541] ylesnosta minun paijnettu sielun Synnin raskaudhesta / ja taijualisijn tarckota caiki minun halun / ette cosca mine olen maijstanut site **ylehelliste** autuahudhen makeutta / madhaijsin häwete mailmalisija aijattelemasta

Suhteellista sijaintia ilmaisevan *ylä*-nominin laajennetusta vartalosta *ylähä*- (→ *ylhäältä*) johdettu adjektiivi.

ylähällä → **ylhäällä**

ylähältä → **ylhäältä**

ylös → **yles**

ylösojenta *v.* 'pystyttää' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-557-[JER-31:21]] **Ylösoienna** sinulles Muistomerkit / ia asetta sinulles Murhenmuisto

Adverbista *ylös* ja verbistä (→) *ojenta* muodostettu yhdysverbi, jonka tavallisempi variantti Agricolalla on (→) *ylesojenta*. Agricolalla *ylös*, jossa toisen tavun vokaa-li on pyöristynyt ö:ksi, on harvinainen verrattuna muodoltaan alkuperäisempään adverbiin (→) *yles*.

ylöspitää *v.* 'pitää pystyssä, säilyttää' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-342-[PS-89:30]] Mine tadhon henelle ijancaikisen Siemenen anda / Ja henen Stolins **ylöspite** / nincauuan quin Taiuat pysyuet.

Verbistä (→) *pitää* ja adverbista *ylös* muodostettu yhdysverbi, jonka tavallisempi variantti Agricolalla on (→) *ylespitää*. Agricolalla *ylös*, jossa toisen tavun vokaali on pyöristynyt ö:ksi, on harvinainen verrattuna muodoltaan alkuperäisempään ad-verbiin (→) *yles*.

ymmärd|ys, -ös *s.* 'ymmärrys, käsityskyky, ymmärtäminen'
(1544) 92 esiintymää, myös Westh

- [A-I-107] Me rucoelema sinun Armoijas / ettes pyhen Henges / meiden Rindain siselle lähdetteijsit / ioca meisse nijnnen **ymmerdhyxen** (iotca me aijattelem aijwoim / cwlem / näem / ia tegemme) yleshereyteis.
- [A-III-186-[LK-24:45]] Silloin hen auasi heiden **ymmerdixens** ette heiden piti ymmertemen kirioituxet
- [A-II-460-[IKOR-1:19]] Mine cadotan Wijsasten wijsaudhen / ia Nijnen Ymmerteuein **ymmerdhoxen** Mine poisheiten.

- [A-II-552-[FIL-4:7]] Ja se Jumalan Rauha ioca caiken **ymmerdhyxen** ylitzekieupi / warielcon teiden sydhemen ia taidhon Christuses Jesuses.
- [A-I-616] He Sanoijlla hwtauat / mutta sine annat cwlohon **ymmerdhyxen**.
- [A-III-397-[PS-119:73]] SINun Kädhes ouat minun tehnyet / ia walmistanuet / anna minulle **ymmerdhöst** / ette mine sinun Ke[s]kyies oppisin.

Johdos verbistä (→) *ymmärtää*. Agricolan kielessä ei vielä esiinny nykykielelle ominaista assimiloitunutta muotoa *ymmärrys*, vaikka assimilaatio esiintyykin vastaavan verbin persoonataivutuksessa (esim. *ymmärrät*).

ymmärttä|pä, -vä a. 'ymmärrettävä' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-198-[PS-9:17]] Nijn ombi **ymmertepä** / ette HERRA oijkeudhen teke / cosca se Jumalatoim iuri omasa tösense käsitetehen / Sanan kautta.
- [A-II-16-[UT-E]] Mine tahdon Seurakunnasa paramin wijsi Sana puhua / iotca **ymmertteuet** olisit / ette mine mös muita neuuoisin / quin kymmenen tuhatta Sana wieralla kielelle.
- [A-III-576-R] Prophetins) se on / **ymmerttepä** nijste wärist Epeiumalten paluelioist.

Verbin (→) *ymmärtää* konsonanttivartalosta muodostettu passiivinen partisiippi, jota käytetään adjektiivina. Nykykielelle ominainen vokaalivartaloineen muoto *ymmärrettävä* ei esiinny Agricolan kielessä.

ymmärttämätöin a. 'käsittämätön' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-218-[PS-147:5]] Swri ombi meiden HERRA / ja mittamatoim / henen woijmans / ja se on **ymmerttemätöin** quinga hen hallitze.

Verbin (→) *ymmärtää* konsonanttivartalosta muodostettu kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina. Ortografisista syistä muoto on kaksitulkintainen. Se voi perustua passiivivartaloon, jolloin sen rakenteellinen vastine nykysuomessa olisi **ymmärrettämätön*. Nyky-suomessa kielteisiä partisiippeja ei kuitenkaan voi muodostaa passiivivartalosta. Toinen mahdollisuus on, että se on aktiivivartalosta muodostettu kielteinen partisiippi eli sama muoto kuin (→) *ymmärtämätön*.

ymmärtämätön a. 'ymmärtämätön, joka ei ymmärrä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-129-[MK-7:18]] Ningö mös tökin **ymmertemettömet** oletta? Ettekö te wiele nyt ymmerdhä?

Verbistä (→) *ymmärtää* muodostettu kielteinen partisiippi, jota on käytetty adjektiivina.

ymmärtävä s. ja a. 'ymmärtävä, ymmärtäväinen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-II-460-[1KOR-1:19]] Sille ette kirioitettu on / Mine cadotan Wijsasten wijsaudhen / ia Nijnen **Ymmerteuein** ymmerdhoxen Mine poisheiten.

- [A-I-298-[PS-90:12]] Totuta meite aijattelman / ette meiden pite coleman / senpällen / ette me **ymmertewexi** tulisimma.

Verbin (→) *ymmärtää* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina.

ymmärtäväinen *s.* ja *a.* 'ymmärtävä, ymmärtäväinen'
(1544) 7 esiintymää, myös UpsK

- [A-I-148-[BAR-2:31]] ia minun pite andaman heille **ymmertteweisen** sydemen / ja cuulewaijset corwat
- [A-III-345-[PS-90:12]] Totuta meite aiattelman / ette meiden pite cooleman / senpäle ette me **ymmerteueisexi** tulisimma.
- [A-III-477-[JES-29:14]] Ette heiden Wijsaans Wijsaudhen pite huckuman / ia heiden **Ymmerteueistens** ymmerdhyxen mine poisheiten.

Johdos partisiippimuodosta (→) *ymmärtävä*.

ymmärtää *v.* 'ymmärtää, käsittää, tajuta, oivaltaa'
(1544) 243 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-I-91] Kylle se cwle Somen kielen. ioca **ymmerdä** Caikein mielen.
- [A-III-62] Sine **ymmerdet** tessu ette sine olet Jumalalta cutzuttu sen ijancaikisen ilon ia autuudhen lapsexi.
- [A-III-58] sijne sinun toiuos enemini ia enemini casuapi / coskas **ymmerret** ette Herra Jumala alati sinun nin wskolisesta holhopi.
- [A-II-61-[MT-13:51]] Sanoi Jesus heille / **Ymmersittekö** te nämet caiki? He sanoit henelle / Ja Herra.
- [A-II-271-[JH-8:52]] Nin Juttat sanoit henelle / Nyt me **ymmersim** ette sinulla on Perkele.

Verbillä on rakenteellisesti tarkkoja vastineita useimmissa lähisukukielissä, mutta merkitykset vaihtelevat, 'käsittämisen' lisäksi mm. 'kiertää, kulkea ympäri, palvella'. Verbi on ilmeisesti johdos samasta vartalosta, josta on muodostettu myös (→) *ympäri*¹.

► Rapola Vir. 1927 364; SKES 1978 *ympäri*; SSA 2000 *ymmärtää*; NES 2020 *ymmärtää*.

ympäri¹ *adv.* 'ympäri, ympäriinsä' | (1544) 6 esiintymää, myös Westh

- [A-I-680] VALuo HERRA racas taiualinen Ise / meiden pälen / ia warielle meite silde caualalda kiusaijalda / ioca aijna **ymberi** kierte / etzijen kete hen saijski ylesnielde
- [A-III-209] JUMALAN Armon ia Rauha / pitkin / **ymberi** / less / ia caucan.
- [A-III-557-[JER-31:24]] Ja iudan ynne caikein henen Caupungeins cansa pite sielle asuman / siihen Peltomiehet ia iotca Laumans cansa **ymberi** waeldauat.

Sekä adverbina että adpositiona esiintyvä *ympäri* on yleisitämerensuomalaisesta, alkuaan germaanisesta lainavartalosta muodostetun johdoksen hämärtynyt tulosijamuoto. Vartalo kuuluu samaan yhteyteen kuin germaanisperäinen *umpi* (→ *umpeen*). Samassa merkityksessä esiintyy myös omistusliitteellinen (→) *ympärins*¹. Sen lisäksi, että *ympäri* esiintyy taipumattomana sananmuotona, se on kiteytynyt eräänlaiseksi perusmuodoksi, josta on eri sijapäätteiden avulla muodostettu uusia adverbeja tai adpositiota (→ *ympärille*, *ympärillä* ym.).

► SKES 1978 *ympäri*; SSA 2000 *ympäri*; LÄGLOS 2012 *ympäri*; NES 2020 *ympäri*.

ympäri² *adpos.* ’ympäri, ympärillä’ | (1543/1559) 47 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-O-22] anna meille caikinaisit sielun / ia rumin tarpet / sinun pyhen Poias Jesusen Christusen meiden Herran tedhen / warielle / ia leuitte sinun sanas **yumberi** caiken mailman
- [A-I-32] Ota se wehin Lucu Herran Christusen syndyme wodhesta / ia rupe lukeman oijkean polen pein / **yumberi** Pirije / ruueten ensimeijsest Pockstauist Ristin ielijst. 1 2 3 4. *etc.*
- [A-II-678-[ILM-4:6]] Ja Stolin edes oli ninquin Clasinen Meri Christallin modholla / ia keskelle Stolia ia **yumberi** Stolia nelie Eleiende
- [A-III-141] Me waiuset synniset rukolema sinua Ettes pyhen Seurakunnas **ymbäri** mailman / hallita ia varielle madhoisit.
- [A-III-279-[PS-48:13]] Menget Zionin **yumberi** / ia syletke hende / lukecat henen Tornins.
- [A-III-567-[VLT-1:17]] Quin Zion kätens vlosoienda / nin eikengen ole ioca hende lohutta / Sille HERRA on **yumberi** Jacobin / henen Wiholisillens keskenyt / ette Jerusalem pite heiden seasans / ninquin iocu Sastainen Waimo oleman.

Germaanisperäisestä lainavartalosta muodostettu hämärtynyt taivutusmuoto (→ *ympäri*¹). Agricolan kielessä adpositio on useimmiten prepositio, jonka täydennys on genetiivissä, harvemmin partitiivissa, mutta genetiivitäydennyksen kera se on mahdollinen myös postpositiona. Samassa merkityksessä esiintyy myös omistusliitteellinen (→) *ympärins*.

ympärihinssyletä *v.* ’ympäröidä’ | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-277-[PS-32:10]] Sille Jumalattomalla ombi monda witzauista / Mutta ioca HERRAN pälle toijuopi / laupeus pite henen **yumberihinssylemen**

Perusmuodoksi tulkitun adverbien (→) *ympäri*¹ omistusliitteellisestä illatiivista ja substantiiviin (→) *syli* perustuvasta verbijohdoksesta *syletä* ’syleillä’ muodostettu yhdysverbi. Adverbi *ympärihins* on morfologisesti sama muoto kuin nykysuomen *ympäriinsä*.

ympäriins → **ympärihinssyletä**, **ympärins**¹

ympärikantaa v. 'kantaa mukanaan ympäriinsä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-462] Mutta waica sine widhoin meille pyhes Castein lechteis wscon lepitze / caiki synnit andexiannoit / ette me quitengi nincauuan quin me temen coleuaisen lihan **ymericannam**

Adverbista (⇒) *ympäri*¹ ja verbistä (⇒) *kantaa* muodostettu yhdysverbi.

ympärikiertää, ympärin- v. 'kiertää ympäri, piirittää' (myös kuv.)
(1544) 4 esiintymää

- [A-I-283-[PS-38:13]] iotca minulle paha szowat / he neuuo piteuet / quinga he taijdhasit wahingotta / ja swlilla ionilla he **ymerikiertewet**
- [A-II-712-[ILM-20:8]] Ja he astuit Maan auarudhen päle / ia **ymerikiersit** ninen pyhein cantzit
- [A-I-155-[JOS-7:9]] Cosca ne Cananeerit / ia caiki maan aswuaijset sen cwleuat / nijn he meite **ymerinkiertäuet** / ia wlgosloputauat meiden Nimedt

Verbistä (⇒) *kiertää* ja adverbista (⇒) *ympäri*¹ muodostettu yhdysverbi. Muoto *ympärin-* on mahdollisesti painovirhe, ja tarkoitettu muoto on (⇒) *ympärins*. Se voi kuitenkin olla myös todellinen murrevariantti, jollainen on mainittu mm. Lönnrotin sanakirjassa.

ympärikäydä v. 'kulkea ympäriinsä; ympäröidä, saartaa' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-614] O ijancaikinen Laupias Jumala / ettes kylle tiedhet / quinga se ryme hengi **ymerikieupi** / sinun Seurakunnas Canssan seassa / ninquin kilijuua Jalopeura
- [A-II-348-[AP-13:12]] Ja cochta langesi henen pälens / syngy ia pimeys / Ja hen **ymerikeui** etzien cuca hende Kädheste talutais.
- [A-III-279-[PS-49:6]] Mixi mine pelkeisin nijne pahoina peiuine / coska minun Sortaiadheni pahateghot minua **ymerikeuuet**.

Adverbista (⇒) *ympäri*¹ ja verbistä (⇒) *käydä* muodostettu yhdysverbi. Samassa merkityksessä esiintyy myös omistusliitteellinen (⇒) *ympäri(i)nskäydä*.

ympäri|kääntää, -käätä v. 'kääntää ympäri (myös kuv.)' | (1548) 3 esiintymää, myös UpsE

- [A-II-118-[MK-3:00]] Johannes erinens pideis kirioittaman site oikea Euangeliumi / Quin on yxi wekeue Sarna / Joca caiki Pelette / sercke / ia **ymerikiende** / ia maan hedelmelisexi saatta.
- [A-II-662-[JAK-3:4]] Catzos / Laiuat mös echke quinga swret ne ouat ia ialoilda Twilda aetan / quitengi he **ymeriketen** pienelle Styryllä cuhunga hen tacto ioca sen hallitzepi.
- [A-III-617-[HOS-7:8]] Ephraim on ninquin yxi Cacku / iota eikengen **ymerikäenne**.

Adverbista (→) *ympäri*¹ ja verbistä (→) *kääntää* muodostettu yhdysverbi. Verbistä on käytössä myös konsonanttivartaloisia muotoja kuten esimerkin *kääntään*, jota vastaava vokaalivartaloinen muoto olisi *käännetään*. Samassa merkityksessä esiintyy omistusliitteellinen (→) *ympärinskääntää*.

ympärikääriä v. 'kietoa t. verhota ympäriinsä' (myös kuv.) | (1544) 4 esiintymää

- [A-II-300-[JH-19:2]] Ja ne Houit wänsit yden krunon Orientappurist / ia panit henen Päens / ia he **ymberikärit** henen Purpura waatteille ia sanoit / Teme on Judasten Kuningas.
- [A-I-228-[2SM-22:5]] Sille cooleman turmelluxet ouat minun **ymberikijärineet** / Ja Belialin oijat minun hemmestit.
- [A-II-637-[HEB-5:2]] hen mös itze **ymberikäritty** ombi Heickoudhella.

Adverbista (→) *ympäri*¹ ja verbistä (→) *kääriä* muodostettu yhdysverbi.

ympärikäättä → **ympärikääntää**

ympärilaskea v. 'saartaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-340-[PS-88:18]] Ne minun **ymberilaskeuat** iocapeiue ninquin Wesi / ia ynne minua ymberipiritteuet.

Adverbista (→) *ympäri*¹ ja verbistä (→) *laskea* muodostettu yhdysverbi.

ympäroleikata v. 'ympäroleikata, tehdä ympäroleikkaus' (myös kuv.)
(1544) 18 esiintymää

- [A-II-357-[AP-16:3]] Temen tachtoi Pauali cansans waeldaman / ia otti / ia **ymberileickasi** henen Juttain tedhen / iotca olit najsse paicoissa / Sille ette he caiki tiesit henen Isens oleuan Grekin.
- [A-III-77] Ja hen synnyi Bethlehemis / **Ymberileicattin** / Wffrattijn Jerusalemis
- [A-I-752] Sentedhen me rucolema meiden heikon woijman päreste / ios me mwtoin rucoella woijmma / ettes tadhoijsit armolisesta meiden kiwisen sydhemen / **ymberileikatta**

Adverbista (→) *ympäri*¹ ja verbistä (→) *leikata* muodostettu yhdysverbi, jonka mallina on alkuaan ollut latinan *circumcidō*. Samassa merkityksessä esiintyy myös omistusliitteellinen (→) *ympärinsleikata*.

ympäroleikattu s. ja a. 'ympäroleikattu, henkilö, jolle on tehty ympäroleikkaus'
(1548) 3 esiintymää

- [A-II-423-R] Esinahcka) Nin P. Paua. Pacanat cutzupi / sen teden ettei he ollut nin **ymberileickatudh** / quin Juttat.

- [A-II-471-[1KOR-7:18]] Jos iocu **Ymberileickattu ombi** cutzuttu / elken se Esinachka halatko. Jos iocu on Esinahas cutzuttu / elken se *andako itzens* Ymberileikata.

Verbin (→) *ympärileikata* partisiippimuoto, jota on käytetty nominina. Sama muoto esiintyy myös verbin taivutusparadigman osana, ja muutamat esiintymät voidaan tulkita molemmilla tavoilla.

ympärileikkaamaton s. ja a. 'ympärileikkaamaton, jolle ei ole tehty ympärileikkausta' (myös kuv.) | (1551) 4 esiintymää

- [A-III-114-[JES-52:2]] Sille ette testedes ei yxiken **ymberileickamaton** eike Sastainen pide sinussa hallitzeman.
- [A-III-127-[3MS-26:41]] Silloin quitengi heiden **ymberileickamaton** sydhemens henens neurittepi.
- [A-III-448-[1SM-17:36]] Nin pite nyt temen **ymberileickamattoman** Philisteusen oleman / quin yxi heiste.

Verbistä (→) *ympärileikata* muodostettu kielteinen partisiippi, jota käytetään itseenäisen nominin tapaan.

ympäri|leikkaaminen, ympäris- s. 'ympärileikkaus; ympärileikattujen joukko' (1544) 5 esiintymää

- [A-I-387] sinun pyhes **ymberileickamises** / weren higtotuxes / witzauxes / crunamises / sinun caikein pyhimbein iäsendes pingotuxes
- [A-III-386-[PS-117:0]] Jotca site vskouat totteleuat ia cwleuat / ne ilman Lait ia **ymberileickamiseth** wapadetaan.
- [A-II-522-[GL-2:9]] me Pacanain seas / Mutta he **ymberileickamisen** seas sarnaman piti.

Verbistä (→) *ympärileikata* johdettu teonnimi. Muoto *ympäris-* saattaa olla painovirhe, mutta murteissa vastaava muoto esiintyy kyllä *ympäri-* tai *ympärinsä-*muotojen varianttina.

► SKES 1978 *ympäri*.

ympärileikkaus s. 'ympärileikkaus, (uskonnollinen) toimitus, jossa poistetaan esinahka (myös kuv.); ympärileikattuna oleminen; todellisten ympärileikattujen joukko' (1544) 39 esiintymää

- [A-I-349] Sine HERRA Jumala / Ise caickiwaldias / ioca sinun pyhen poias / ilman rikoxeta / **Ymberileickauxen** Lain ala wicapäexi teijt / ia henen tooren werens / tenepene annoit meiden lunastuxen alguxi wlgoswodhatta
- [A-II-427-[ROM-4:10]] Coska hen oli **Ymberileickauxes** / eli Esinahas? Ei **Ymberileickauxes** / waan Esinahasa.

- [A-II-423-[ROM-2:25]] Se **Ymberileickaus** kyllä kelpa / Jos sine Lain pidhet. Mutta ellet sine Laki pidhe / nin ombi sinun **Ymberileickausti** io Esinahaxi kiendynyt.
- [A-II-550-[FIL-3:3]] Sille me olema se **Ymberileickaus** iotca Jumalata Hengese paluelemma

Verbistä (⇒) *ympärileikata* johdettu teon tai teon tuloksen nimitys. Muodossa *ympärileikkausti* 'sinun ympärileikkauksesi' on arkaistinen yksikön toisen persoonan omistusliite.

► Nikkilä 1994c 138–141.

ympärilemmahtaa v. 'leimahtaa ympärillä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-336-[AP-9:3]] Mutta quin hen matkusti / ia lehestui Damascu / nin yxi walkeus Taiuahast äkitzelde **ymberilemmachti** henen

Adverbista (⇒) *ympäri*¹ ja verbistä (⇒) *lemmahtaa* muodostettu yhdysverbi.

ympärille adpos. 'ympäri' | (1544) 10 esiintymää

- [A-I-242-[JES-26:20]] Mene minun Canssan / sinun Cammioos / ia sulie sinun owes **ymberilles** / lymy yrielde / silmen räpedhöxen aijaxi / nincauuan ette wiha ylitzekieupi.
- [A-III-119-[JES-49:19]] ia sine kärät ne **ymberilles** / ninquin Morsian.
- [A-III-578-[HES-13:5]] Euet he aucon eten tule / eike aseta heitens Mwrixi Israelin Honen **ymberille**. Ja euet Sodhas seiso HERRAN peiuene

Perusmuodoksi tulkitun adverbien (⇒) *ympäri*¹ allatiivimuoto, jota on käytetty postpositiona. Täydennys on genetiivissä. Täydennystä voi edustaa myös pelkkä omistusliite. Ortografisista syistä allatiivi- ja adessiivimuotojen erottaminen on useissa tapauksissa tulkinnanvaraista.

ympärillenlaskeita v. 'laskeutua ympärille' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-296-[PS-88:18]] Ne minun **ymberillenlaskexet** ninquin wesi lackamat / ia ynne minua ymberipiritteuet.

Adposition (⇒) *ympäri*² allatiivista ja verbin (⇒) *laskea* refleksiivijohdoksesta muodostettu yhdysverbi. Muodon *ympärillen* loppu-*n* voi kuulua joko allatiivin sijapäätteen *-llen*-varianttiin tai olla yksikön 1. persoonan omistusliite. Adpositiota täydentää joka tapauksessa persoonapronominin genetiivi.

ympäri|llä¹, **-lä** adv. 'ympäriällä, ympäristössä'
(1548) 18 esiintymää, myös UpsE ('ympäri')¹

- [A-II-452-[ROM-15:19]] Nin / ette mine hamasta Jerusalemista ia nijse **ymberille** nin Illiricumini asti / caiki olen teuttenyt Christusen Euangeliumilla.

- [A-III-353-[PS-97:3]] Tuli keupi henen edhellens / ia ylespoltapi **ymberille** / henen Wiholisens.
- [A-III-639-[JOEL-3:14]] Palio Canssa pite oleman **ymberile** iocapaicas / signä Erilaxos. Sille HERRAN peiue ombi leszne / signä Domion Laxos.

Perusmuodoksi tulkitun adverbien (→) *ympäri*¹ adessiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

ympäriillä² *adpos.* 'ympäriillä, ympäristössä, äärellä, lähellä' | (1544) 30 esiintymää

- [A-I-229-[2SM-22:12]] Henen Maijans **ymberille** oli pimeys / Ja musta wedhen sackeus / paxuista piluiste.
- [A-I-152-[DAN-9:16]] meidhen Iseden pahateghoin tehden / kersipi Herusalem / ja sinun canssas ylencatzetta caikisa nijse / iotca meiden **ymberillem** asuaat.
- [A-III-420-[PS-139:3]] Ehke mine keun eli macan / nin sine olet minun **ymberilleni** / Ja näet caiki minun Tieni.
- [A-III-598-[DAN-7:19]] mine kernasti tahdoin oppia sijte Neliest Pedhosta – – Jolla raudhaiset hambaat oli ia waskiset Kynnet / ioca **ymberillens** söi ia musersi / ia techtet hen Jalghoillans tallasi
- [A-II-117-[MK-3:8]] swri Canssa – – Jerosolimista / ia Idumeasta / ia tooldapolen iordanin / ia iotca Tyron ia Sidonin **ymberille** asuit

Adverbien (→) *ympäri* adessiivimuoto, joka on kiteytynyt postpositioksi. Täydennys on genetiivimuodossa.

ympäriiltä *adv.* 'ympäriiltä, ympäristöstä' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-571-[VLT-2:22]] Sine olet **ymberilde** minun Wiholiseni cutzunut / nin quin Juhla peiuelle
- [A-III-639-[JOEL-3:12]] mine tadhon sielle istua / ia caiki Pacanat domita / caiki **ymberilde**.

Perusmuodoksi tulkitun adverbien (→) *ympäri*¹ ablatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi.

ympäriin → **ympärikiertää**, **ympäriinsskantsata**

ympäriinkiertää → **ympärikiertää**

ympäriins¹, **-ä** *adv.* 'ympäri, ympäriinsä, kaikkialle, kaikkialla, kaikkialta, joka puolelta' (1544) 29 esiintymää, myös Westh

- [A-II-48-[MT-16:23]] Nin hen kensijn **ymberins** / ia sanoi Petarille / Mene pois minun tyköeni Satana
- [A-II-46-[MT-9:35]] Ja Jesus **ymberins** keui caiki caupungit / ia kylet / ia opetti heiden Synagogisans

- [A-III-119-[JES-49:18]] Ylesnosta silmes **yemberins** / ia catzo.
- [A-III-635-[JOEL-2:9]] Heiden pite Caup[u]ngis **yemberins** aieleman / ia mwrin päle ioxeman
- [A-III-568-[VLT-2:3]] Hen – on Jacobis ydhen Tulen ylessytyttenyt / ioca caiki **yemberins** culutta.
- [A-I-180-[JON-2:6]] Wedhet minun ymberipijrsit sijeluun asti / Ne Syweydheth minun ängesit **yemberins** / Cahilisto peitti minun pääni.
- [A-I-202-[PS-34:8]] HERRAN Engeli skantzapi ne **yemberins** / iotca hende pelkeuet
- [A-III-647-[AM-3:11]] Teme Maa **yemberijns** scantzatan / ia alaspaiska sinua sinun wallastas / ia sinun Hones raatele.

Omistusliitteellä varustettu adverbi (→) *ympäri*¹. Muoto voi sisältää myös illatiivin päätte (→ *ympäriinsä*; myös → *ympärihinssyletä*), mutta ortografisista syistä tätä on mahdotonta tunnistaa luotettavasti. Omistusliite on alun perin viitannut 3. persoonaan, mutta sitä käytetään myös muiden persoonien yhteydessä.

ympärins² *adpos.* 'ympäri, ympärillä' | (1544) 12 esiintymää

- [A-I-647] Ele salli sinun cuuas minussa pimitä / cosca se sinulda warieldan / nijn hen aijna ialona pisy Olchohon mös sinun pyhein Engeleis wscolinen ja wahwa ketkemys aijna ia ioca paijcas minun **yemberins**.
- [A-II-170-[LK-3:3]] Ja hen tuli caickijn Manpaickoin Jordanin **yemberins** / Ja sarnasi Paranoxen Castet
- [A-II-671-[ILM-1:14]] ia ninen cullaisten Kyntilialcain keskelle yden Inhimisen Poian modhoisen / watetun pitkelle Hamella / ia wötetty **yemberins** Rinnan cullaisella Wöelle.
- [A-II-682-[ILM-7:11]] Ja caiki Engelit seisoi **yemberins** Stolia ia nijte Wanhinbita **yemberins** ia nijte nelie Eleinde / ia langesit Stolin eten heiden Casuoin päle / ia cumarsit Jumalata
- [A-III-47-[HES-37:1]] Ja hen iodhatti minun nite **yemberins**.
- [A-III-353-[PS-97:2]] Piluet ia syngit ouat henen **yemberins**

Omistusliitteellä varustettu adpositio (→) *ympäri*. Muoto voi sisältää myös illatiivin päätte, mutta ortografisista syistä tätä on mahdotonta tunnistaa luotettavasti. Omistusliite on alun perin viitannut 3. persooniin, mutta sitä käytetään myös muiden persoonien yhteydessä. Agricolalla *ympärins* voi esiintyä sekä prepositiona että postpositiona, ja molempien täydennys voi olla genetiivissä tai partitiivissa.

ympärinsaidata *v.* 'aidata joka puolelta' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-463-[JES-5:2]] Ysteuellen on yxi Winatarha / ydhes Lihauas paicas. Ja hen **yemberinsaitasi** hende / ia Kiuraunioilla hende warieli / ia istutti siihen kempit Winapuut.

Adverbista (→) *ympärins*¹ ja verbistä (→) *aidata* muodostettu yhdysverbi.

ympärinsajaa v. 'ajaa ympäri t. ympäriinsä' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-539-R] Quin iocu Pöre **ymberinsaetaan** / nin mös ne / iotca Inhimisten Opetuxet edestouat sen Pyhen Ramatun toimet ymberinswipoitteluat
- [A-II-668-[JUD-1:12]] He ouat wedhettömet piluet iotca twlesta **ymberinsaetan**

Adverbista (→) *ympärins*¹ ja verbistä (→) *ajaa* muodostettu yhdysverbi.

ympärinsjuosta v. 'juosta ympäriinsä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-657-[AM-8:12]] Nin ette heiden pite **ymberinsioxeman** ydhest Merest / nin toisehen / Pohiast nin Iteen pein / etziskellen HERRAN Sana / ia ei quitengan pidhe leutemen.

Adverbista (→) *ympärins*¹ ja verbistä (→) *juosta* muodostettu yhdysverbi.

ympärinskantsata → **ympärinsskantsata**

ympärinskatsahtaa v. 'katsahtaa ympärilleen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-134-[MK-9:8]] Ja cochta quin he **ymberinscatzadhit** / nin eiuet he sillen Kete mwta nähnyet / mutta yxinens JESUSEN heiden tykenens.
- [A-II-139-[MK-10:23]] Ja quin JESUS **ymberinscatzacht**i sanoi hen Opetuslapsillens / Quinga tölest ne rickat tuleuat JUMALAN Waldakundan.

Adverbista (→) *ympärins*¹ ja verbistä (→) *katsahtaa* muodostettu yhdysverbi.

ympärinskatsoa v. 'katsoa ympärilleen' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-118-[MK-3:34]] Ja coska hen oli **ymberijnscatzonut** henen opetuslastens päle iotca henen ymberillens istuidh / sanoi hen
- [A-II-124-[MK-5:32]] Ja hen **ymberinscatzoi** / että hen näkis sen / ioca sen teki.

Adverbista (→) *ympärins*¹ tai sen variantista *ympäriins* ja verbistä (→) *katsoa* muodostettu yhdysverbi.

ympärinskierittää v. 'kiertää ympärille, saartaa' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-240-[PS-22:13]] Swret Mullit ouat minun ymberipirittenyet / Lihauat Häriet minun **ymberinskieritit**.

Adverbista (→) *ympärins*¹ ja verbistä (→) *kierittää* muodostettu yhdysverbi.

ympärinskäydä, ympäris- v. 'kulkea ympäriinsä' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-362-[AP-17:23]] Sille mine tesse **ymlberinskeuin** / ia catzelin teiden Jumalanpalueluxen
- [A-II-610-[1PT-5:8]] Olcata raitijdh ia waluocat / Sille ette teiden Wiholisen Perkele **ymlberiskieupi** ninquin kilijuua Jalopeura / ia etzipi ketä hen ylesnielis
- [A-III-245-[PS-26:10]] Werenahneten – – Jotca pahain Joontein cansa **ymlberinskeuuet** / ia kernasti ottauat Lahioia

Adverbista (→) *ympärins*¹ ja verbistä (→) *käydä* muodostettu yhdysverbi. Muoto *ympäris-* voi olla painovirhe (nasaaliviiva puuttuu) tai todellinen murrevariantti.

► SKES 1978 *ympäri*.

ympärinskääntää v. 'kääntää ympäri' (myös kuv.)

(1548) 2 esiintymää, myös UpsE, Westh (*ympärinskäättä*)

- [A-II-662-[JAK-3:3]] Catzo me panema Heuoisten Suhun Suitzet / ette he meite cwlisit / ia heiden coco rumins me **ymlberinskänem**.
- [A-II-520-[GL-1:7]] Cuta ei mwta ole / Waan ette mwtomat ouat / iotca teite Häiritzeuet / ia tachtouat Christusen Euangelium **ymlberinskiendä**.

Adverbista (→) *ympärins*¹ ja verbistä (→) *kääntää* muodostettu yhdysverbi. Samassa perusmerkityksessä esiintyy myös (→) *ympärikääntää*.

ympärinsleikata v. 'ympärileikata' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-372] Lihasa sine **ymlberinsleickattihin** / Tieteille sine iulistettin / Ja he sinua cumarsit
- [A-II-165-[LK-2:21]] Ja se tapactui Cahdexadena peiuene / he tulit Pilti **ymlberinsleickaman**

Adverbista (→) *ympärins*¹ ja verbistä (→) *leikata* muodostettu yhdysverbi. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *ympärileikata*.

ympärinsleikkaus s. 'ympärileikkaus; ympärileikatut henkilöt'

(1548) 4 esiintymää

- [A-II-408-[ROM-E]] **Ymlberinsleikkaus** oli Abrahamille / yxi wlconainen mercki / iosta hen wanhurskaudhens osotti vskosa.
- [A-II-522-[GL-2:7]] minulle vskottu oli Euangelium Esinahan poleen Ninquin mös Petarille Euangelium **ymlberinsleickauxen** poolen

Johdos yhdysverbistä (→) *ympärinsleikata*.

ympärinsleikkauttaa v. 'teettää ympärileikkaus' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-522-[GL-2:3]] Mutta eipe mös Titus ioca oli minun cansani wadhittu ollut itzens **ympärinsleikkauttamaan** / ehcke hen Greki oli.
- [A-II-531-[GL-6:13]] he tachtouat teite **ympärinsleikkautta** / Senpäle ette he saisit teiden Lihastanna itzens kerskata.

Johdos yhdysverbistä (→) *ympärinsleikata*.

ympärinsmennä v. 'kierrellä ympäriinsä' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-736-[SAK-6:7]] Ja ne Wäkeuet lexit ia **ympärinsmenit** / nin ette he caiken lepitzekeuit / Ja hen sanoi Menget ia ymberins waeldacat Maata.

Adverbista (→) *ympärins*¹ ja verbistä (→) *mennä* muodostettu yhdysverbi.

ympärinspanna v. 'panna ympärille' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-673-[MIK-1:6]] Ja mine tadhon Samarian Kiuraunioxi tedhä Kedhon päle / iotca Winatarhan **ympärinspannan**. Ja tadhon heiden Kiuens Laxohon wieritte / ia Perustoxen asti mahanserke.

Adpositiosta (→) *ympärins*² ja verbistä (→) *panna* muodostettu yhdysverbi.

ympärinspiirittää v. 'piirittää joka puolelta' | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-318-[SIIR-51:6]] Adhistoxest ia liekistä / iotca minun **ympärinspiritit** Keskelde Twlda / etten mine sijne ylespalanut
- [A-II-276-[JH-10:24]] Nin Juttat henen **ympärinspiiritit** ia sanoit henelle / Quin cauan sine ionittelet meiden cansa?

Adverbista (→) *ympärins*¹ ja verbistä (→) *piirittää* muodostettu yhdysverbi. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *ympäripiirittää*.

ympärinspiiriä v. 'ympäröidä, piirittää ympäriinsä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-318-[SIIR-51:9]] Mine olin **ympärinspiiritty** / Ja eij yxiken minua auittanut /

Adverbista (→) *ympärins*¹ ja verbistä *piiriä* tai *piiritä* muodostettu yhdysverbi. Substantiivista (→) *piiri* johdettu *piiriä* ei esiinny Agricolalla eikä muussakaan vanhassa kirjasuomessa itsenäisenä verbinä, vaan samassa merkityksessä käytetään johdosta (→) *piirittää*. *Piiriä* on kuitenkin mainittu mm. Lönnrotin sanakirjassa. Muoto *ympärinspiiritty* on morfologisesti monitulkintainen, sillä se voi olla myös verbin (→) *ympärinspiirittää* konsonanttivartaloinen passiivimuoto. Syntaktisesti muoto voidaan tulkita myös adjektiivina käytetyksi partisiipiksi.

ympärinspyöryttää v. 'pyörittää ympäri' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-668-[JON-2:4]] Sine nackasit minun Sywydhen / keskelle Merte / nin ette Allot minun **ymlberinspörydhit** / Caiki sinun Lainehes ia Allos langesit minun päleni.

Adverbista (→) *ympärins*¹ ja verbistä *pyöryttää* muodostettu yhdysverbi. Substantiivin (→) *pyörä* yhteyteen kuuluva *pyöryttää* tai *pyörittää* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä verbinä. Verbi on mahdollista lukea myös *ympärinspyörittää*. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyy verbi (→) *ympäripyörittää*.

ympärinssattua v. 'osua kohdalle' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-698-[HAB-3:16]] Nin ioo sine mös nyt / ettes maas macaisit. Sille se HERRAN oikian kädhen Calki pite sinun **ymlberinssattuman**

Adverbista tai adpositiosta (→) *ympärins*¹ ja verbistä (→) *sattua* muodostettu yhdysverbi.

ympärinsseisoa v. 'seisoa ympärillä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-353-[AP-14:20]] Mutta coska Opetuslapset henen **ymlberinsseisoit** / nousi hen yles ia sisellemeni Caupungin.

Adpositiosta (→) *ympärins*² ja verbistä (→) *seisoa* muodostettu yhdysverbi.

ympärinsseisoja s. 'ympäriällä seisova, läsnäolija' | (1549) 1 esiintymä

- [A-III-64] Quinga Sairasten edeste pite Rukoltaman. Se on / Quinga ne **ymlberinsseisoiat** eli Seuracunda manatan iongun Sairaan edeste Rukoleman.

Johdos yhdysverbistä (→) *ympärinsseisoa*.

ympärinsskantsata v. 'piirittää joka puolelta' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-226-[LK-19:43]] Sille ette ne peiuet pite tuleman sinun ylitzes / ette sinun Wiholises **ymlberinsskantzauat** sinun / ia piriteuet sinun
- [A-III-148-[LK-19:43]] Sille ette ne peiuet pite tuleman sinun ylitzes / ette sinun Wiholises **ymlberinsskantzauat** sinun / ia piriteuet sinun

Adverbista (→) *ympärins*¹ ja verbistä (→) *skantsata* muodostettu yhdysverbi. Agricolan molemmissa esiintymissä on yhdysosien rajalla vain yksi *s*-kirjain, mutta tämä on tulkittu ortografiseksi piirteeksi, koska verbi ei esiinny muuten Agricolalla *kantsata*-asussa (*ympärins-kantsata*; vrt. kuitenkin *kantsi*). Toinen mahdollisuus on jakaa sana osiin *ympärin-skantsata*, jolloin määräiteosa on sama kuin yhdysverbissä *ympärinkiittää* (→ *ympärikiittää*).

ympärinssylitä v. 'ympäröidä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-253-[PS-32:10]] Sille Jumalattomalle ombi monda Witzaustra / Mutta ioca HERRAN päle toiuopi / Laupiuxen pite henen **ymberinssyliemen**.

Adverbista *ympärins*¹ ja substantiivista (→) *syli* johdetusta verbistä *sylitä* muodostettu yhdysverbi. *Sylitä* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä verbinä, mutta sitä muistuttava (→) *syletä* esiintyy sekä sinänsä että yhdysverbin (→) *ympärisyletä* osana. *Syli*-sana voi taipua sekä *e-* että *i-*vartaloisena (*sylen* t. *sylin*). Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *ympärihinssyletä*, jossa alkuosa on selvästi illatiivimuotoinen.

ympärinssyödä v. 'kuluttaa, syövyttää' (kuv.) | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-588-[2TIM-2:17]] Ja heiden Puhens **ymberinssöpi** ninquin Crapu.

Adverbista (→) *ympärins*¹ ja verbistä (→) *syödä* muodostettu yhdysverbi. Agricolalla se esiintyy vertauskuvallisessa yhteydessä, jossa *krapu* tarkoittaa syöpää, ihmistä sisältä päin syövää ja tuhoa levittävää tautia.

ympärinstaluttaa v. 'taluttaa ympäriinsä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-109-[5MS-32:10]] Hen leusi sen coruesa / sijnä quiwasa ärenmaasa cussa cauhistos on. Hen **ymberijnstalutti** henen / ia annoij henelle lain

Adverbista (→) *ympärins*¹ ja verbistä (→) *taluttaa* muodostettu yhdysverbi.

ympärinsvaelttaa v. 'vaelttaa ympäri' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-125-[MK-6:6]] ia imechteli heiden epeuskoans. Ja hen **ymberinswaelsi** caickikäsin Kyläin cautta opettaden.

Adverbista (→) *ympärins*¹ ja verbistä (→) *vaelttaa* muodostettu yhdysverbi. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *ympärivaelttaa*.

ympärinsvalgistaa v. 'valaista ympäriinsä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-167-[LK-2:9]] Ja catzo / HERRAN Engeli seisoi heiden tykenens / ia HERRAN kircaus heite **ymberinswalghisti** / ia he peliestyit swrella pelgolla.

Adverbista (→) *ympärins*¹ ja verbistä (→) *valgistaa* muodostettu yhdysverbi.

ympärinsviedä v. 'viedä t. kuljettaa ympäriinsä' | (1548) 4 esiintymää

- [A-II-128-[MK-6:55]] ia ymberi iooxit caiken sen makunnan / ia rupestit nijte Sairahita **ymberinswiemen** heiden Wooteisans sinne cussa he cuulit henen oleuan

- [A-III-442-[5MS-32:10]] Hen leusi sen coruesa / sijnä quiuasa cussa cauhistos on Erämaas. Hen **yamberinswei** henen / Ja annoi henelle Lain

Adverbista (→) *ympärins*¹ ja verbistä (→) *viedä* muodostettu yhdysverbi. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *ympäriviedä*.

ympärinsviipoitella v. 'pyöritellä ympäriinsä' (kuv.) | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-539-R] Coiruten) Quin iocu Pöre ymberinsaetaan / nin mös ne / iotca Inhimisten Opetuxet edestouat sen Pyhen Ramatun toimet **yamberinswipoitteluat** ia kendeleuet.

Adverbista (→) *ympärins*¹ ja verbin *viipoittaa* (→ *viiputella*) johdoksesta *viipoitella* muodostettu yhdysverbi. Suunnilleen samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *ympärinsviipoittaa*.

ympärinsviipoittaa v. 'pyörittää ympäriinsä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-668-[JON-2:6]] Wedhet minun ymberipijrsit Sieluni asti / ne Syweydheth minun **yamberinswipoitit** / Cahilisto peitti minun Pääni.

Adverbista *ympärins*¹ ja verbistä *viipoittaa* (→ *viiputella*) muodostettu yhdysverbi. Suunnilleen samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *ympärinsviipotella*.

ympärinsvyötetty a. 'vyötetty' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-544-[EF-6:14]] Nin seisocat nyt **yamberinswötetydh** Cupeista Totudhen cansa
- [A-II-701-[ILM-15:6]] ne seitzemen Engelite / ioilla ne seitzemen Witzasta olit / puetetut puctalla ia kirckalla Lijnawattela / Ja **yamberinsuötetyt** heiden Rinnansa Cullaisilla Wöille.

Verbin (→) *ympärinsvyöttää* partisiippimuoto, jota on käytetty adjektiivina.

ympärinsvyöttää v. 'vyöttää' (kuv.) | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-735-[PS-30:12]] Kienne minun parckun iloxi minulle Ricki reweiteze minun seckin / ja **yamberinswöte** minua remulla

Adverbista (→) *ympärins*¹ ja verbistä (→) *vyöttää* muodostettu yhdysverbi. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *ympäriwyöttää*.

ympärinsä → **ympärins**¹

ympäripiirittää v. 'piirittää joka puolelta; ympäröidä' | (1544) 19 esiintymää

- [A-I-256-[PS-3:7]] Em mine wäreijä monen Sadhan tuhanen edesse / iotca minua **yamberipiritteuet**

- [A-II-230-[LK-21:20]] Coska te nyt näette Jerusalemin **ymberipiritetteuen** Sotawælde / nin te tietke ette henen pericatons ombi lehestynyt.
- [A-III-387-[PS-118:12]] He **ymberipiritteuet** minua ninquin Kimalaiset
- [A-I-584] Me kijtem sinun Laupiuttas / ettes meijet wscolla ja rackaudhella ylesteyttenyt olet / Itzes cansa meidhet rauinnut / ja sinun Jumaludhella yleswalistanut ja **ymberipijrittenyt**

Adverbista (→) *ympäri*¹ ja verbistä (→) *piirittää* muodostettu yhdysverbi. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *ympärinspiirittää*.

ympäripiirtää v. 'piirittää joka puolelta' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-180-[JON-2:6]] Wedhet minun **ymberipijrsit** sijeluun asti / Ne Syweydheth minun ängesit ymberins / Cahilisto peitti minun pääni.
- [A-III-668-[JON-2:6]] Wedhet minun **ymberipijrsit** Sieluni asti

Adverbista (→) *ympäri*¹ ja verbistä (→) *piirtää* muodostettu yhdysverbi. Samassa merkityksessä esiintyvät myös (→) *ympäripiiriä* ja (→) *ympärinspiirittää*, *ympäripiirittää*.

ympäripujettaa v. 'pukea t. verhota ympäriinsä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-48-[JOB-19:26]] mine sijtte telle minun Nahallani **ymberipuietetan**.
Ja mine saan nähde minun Lihasani Jumalan.

Adverbista (→) *ympäri*¹ ja verbistä (→) *puettaa*, *pugettaa*, *pujettaa* muodostettu yhdysverbi.

ympäripurjehtia v. 'purjehtia ympäri' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-392-[AP-28:13]] Ja quin me sielde **ymberipurectima** / ia tulima Rhegiumijn / Ja ydhen peiuen ielkeen / puhalsi Lounat twli / nin ette me toisna peiuen tulima Puteolihiin

Adverbista (→) *ympäri*¹ ja verbistä (→) *purjehtia* muodostettu yhdysverbi.

ympäripyörittää v. 'pyörittää ympäri' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-179-[JON-2:4]] Sine nackasit minun sywuydehen keskelle mertä / nijn ette aallot minun **ymberipörijttit** / Caiki sinun laijnehes ia aallos langesit minun pälitzeni.

Adverbista (→) *ympäri*¹ ja verbistä *pyörittää* muodostettu yhdysverbi. Substantiivin (→) *pyörä* yhteyteen kuuluva *pyörittää* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä verbinä. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *ympärinspyöryttää*.

ympäririppuminen s. 'riippuminen ympärillä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-605-[IPT-3:3]] Joinenga Caunistos ei pidhe oleman wlconaista hiuxien palmicoisa / ia cullan **ympäririppumisessa** / eli calleisa waateisa.

Adverbista (→) *ympäri*¹ ja verbin (→) *rippua* 'riippua' johdoksesta *rippuminen* muodostettu yhdyssana. Vastaava yhdysverbi ei esiinny Agricolan kielessä eikä muussakaan vanhassa kirjakielessä.

ympäris → **ympärileikata**, **ympärinskäydä**, **ympärisleikkaaminen**

ympärisalvata v. 'salvata t. sulkea ympäriinsä' (kuv.) | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-724] Heluetin murhet ouat minun **ympärisalva~~an~~net** / coleman paulat ouat minun ennettenyuet.

Adverbista (→) *ympäri*¹ ja verbistä (→) *salvata* muodostettu yhdysverbi.

ympärisittoa v. 'sittoa ympäriinsä, kahlehtia' (kuv.) | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-392-[AP-28:20]] Senteden mine olen teite coconcutzunut / ette mine saisin teitä nahdä / ia puhutella / Sille ette mine olen Israelin Toiuon tedhen telle Cahlella **ympärisidhottu**.

Adverbista (→) *ympäri*¹ ja verbistä (→) *sittoa* muodostettu yhdysverbi.

ympäriskäydä → **ympärinskäydä**

ympärisleikkaaminen s. 'ympärileikkaaminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-386-[PS-117:0]] Jotca site vskouat totteleuat ia cwleuat / ne ilman Lait ia **ympärisleickamiseth** wapadetaan.

Verbin (→) *leikata* johdoksesta *leikkaaminen* ja ilmeisesti adverbista (→) *ympärins*¹ muodostettu yhdyssubstantiivi. Muodossa *ympäris*- saattaa olla painovirhe, mutta se voi olla myös todellinen murrevariantti. Myös verbistä (→) *ympärileikata* esiintyy variantti *ympärisleikata*. Agricolalla samassa merkityksessä esiintyvät sekä (→) *ympärileikkaaminen*, (→) *ympärinsleikkaus* että (→) *ympärileikkaus*.

ympärisulkea v. 'piirittää' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-557-[JER-31:22]] HERRAN pite iotaki wtta Maan päle saattaman / Waimon pite Miehen **ympärisulkeman**.

Adverbista (→) *ympäri*¹ ja verbistä (→) *sulkea* muodostettu yhdysverbi.

ympärisyletä v. 'ympäröidä' (kuv.) | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-666] Rucolen mös / ettes minun Sydhemen / nijn tadhoijsit cohenda / minun lihani kilwotuxes / ia aijalisten hywuytten kiwsauxes / Joijsa mine waijwanen Syndinen / **ympärisyletety** olen

Adverbista (→) *ympäri*¹ ja verbistä (→) *syletä* muodostettu yhdysverbi, joka on käännös saksan yhdysverbistä *vmbfangen*. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *ympärinssylitä*.

► Gummerus 1955 445.

ympäriwaelttaa v. 'vaelttaa ympäri t. ympäriinsä' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-87-[MT-23:15]] We teille Kirianoppeneet ia Phariseuset / te Wlcocullatudh / että te Merte ia Mannerta **ympäriwaellat** tehden yhden Proselitin.
- [A-II-344-[AP-11:19]] Mutta ne iotca haijoneet olit sijne wainosa / ioca nousi Stephanin teden / **ympäriwaelsit** haman Phenicean / ia Cyprumijn / ia Antiochian asti

Adverbista (→) *ympäri*¹ ja verbistä (→) *vaelttaa* muodostettu yhdysverbi. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *ympäriinsvaelttaa*.

ympäriwala v. 'ympäröidä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-531] Teme ombi se loonnolinen toijmi / swrella syngylle **ympäriwalettu** / Jolla wiele sijtteken on eroijtus hyueste ia pahasta

Adverbista (→) *ympäri*¹ ja verbistä (→) *wala* muodostettu yhdysverbi.

ympäriwalgasta v. 'valaista ympäriinsä' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-375-[AP-22:6]] Nin se tapachtui minun matkas ollesani / ia lehestuin Damascuun / polipeiuen aicaan / ette äkiste minun **ympäriwalghaisi** swri kircaus Taiuahast.
- [A-II-386-[AP-26:13]] yxi Kircaus Taiuahasta / kircambi quin Auringoisen Paiste / **ympäriwalghaisi** minun

Adverbista (→) *ympäri*¹ ja verbistä (→) *walgasta* muodostettu yhdysverbi. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *ympäriinswalgistaa*.

ympäriwarjota v. 'varjota, peittää' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-70-[MT-17:5]] Wiele henen puhuesans / catzo / walkia pilui **ympäriwarios** heiden.

- [A-II-194-[LK-9:34]] Ja henen neite puhuesans / tuli pilui ia **ymberiwariosi** heiden.

Adverbista (→) *ympäri*¹ ja verbistä (→) *varjota* muodostettu yhdysverbi.

ympäriviedä v. 'viedä, kuljettaa (ympäriinsä)' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-459] Ja ette meille ombi moninainen ia töles campaus mailman / perkelen / ia henen palueliains / ia sen lihan cansa / ionga me **ymberiwiemme**

Adverbista (→) *ympäri*¹ ja verbistä (→) *viedä* muodostettu yhdysverbi. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *ympärinsviedä*.

ympärivietellä v. 'kuljetella t. vietellä eri tahoille' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-539-[EF-4:14]] Senpäle ettei me sillen enembi Lapset olisi / iotca horiuma ia **ymberiwietelleisimme** caikinaisista Opetuxen twlesta
- [A-II-655-[HEB-13:9]] Elket andaco teiden **ymberiwietelle** moninaisilla ia mwcalaisilla Opilla.

Adverbista (→) *ympäri*¹ ja verbistä (→) *vietellä* muodostettu yhdysverbi. Agricolan muodossa *ympärivietelläisimme* 'meidät vieteltäisiin' on passiivimuotoon liitetty monikon 1. persoonan pääte.

ympäriwyöttää v. 'vyöttää' (kuv.) | (1544) 3 esiintymää

- [A-I-189-[ISM-2:4]] Nijnnen ialoin ioudzi ombi särietty / Ja ne heikot ouat **ymberiwötyt** wäkwuydellä.
- [A-III-446-[ISM-2:4]] Ninen Wäkeuiten Joutzi ombi särietty / Ja ne Heicot ouat wäkwuydhelle **ymberiwötetyt**.

Adverbista (→) *ympäri*¹ ja verbistä (→) *vyöttää* muodostettu yhdysverbi. Samassa merkityksessä esiintyy myös (→) *ympärinsvyöttää*. *Vyöttää*-verbin passiivinen menneen ajan partisiippi on mahdollista muodostaa joko vokaali- tai konsonantti-vartalosta (*vyötyt* tai *vyötetyt*).

ymriänen a. 'ympyräinen, pyöreä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-300-[PS-65:0]] coco Woosi on quin **ymrienen** Crunu / moninaisist Jumalan Lahioista ommeltu / cudhottu ia souitettu.

Agricolan *ymriänen* oli ilmeisesti supistunut variantti adjektiivista *ymmyrjäinen*, joka esiintyy 'pyöreän' merkityksessä useissa murteissa ja mm. vuoden 1642 Bibliassa. *Ympyrä* ja siitä johdettu *ymmyrkäinen*, *ymmyrjäinen* ym. kuuluvat etymologisesti germaanisperäiseen *umpi*-sanueeseen (→ *umpinainen*, *ympäri*¹).

► SKES 1978 *ympyrä*; SSA 2000 *ympyrä*.

ynnä *adv.* 'yhdessä, yhdessä jonkun kanssa'
(1544) 327 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-5] Pyhe peiuein ielken oykealla sziwulla ia wijmen ouat Kuun Pockstauit / ioysta tutan misse merckise Kw eli Auringo ombi cunaki peiuene / iosta sijtte Sonen iskemys / **ynne** palio muyden cansa opitahan.
- [A-I-201-[PS-34:4]] Ylisteket HERRA minun cansan / Ja ylescorghottakam **ynne** henen Nimens.
- [A-II-610-[1PT-5:13]] Teruettepi teite se **ynnä** teiden cansan wloswalittu Seurakunda Babilonias / ia minun Poican Marcus.
- [A-III-780-[5MS-27:9]] JA Moses **ynne** Pappein Leuiterin sughusta puhuit caiken Israelin Canssan tyge

Lukusanan (→) *yksi* konsonanttivartaloineen essiivimuoto, jota vastaava vokaalivartaloineen muoto olisi *yhtenä*. Agricolan kielessä *ynnä* ei esiinny selvänä rinnastuskonjunktiona ('ja') vaan adverbina joko sinänsä tai useimmiten 'yhdessä jonkun kanssa' -rakenteessa. Yhdessä tapauksessa *ynnä* vaikuttaa prepositiolta (*ynnä pappein*), mutta tästä on mahdollisesti erehdyksessä unohtunut pois postpositio *kanssa*.

ynnäfanki *s.* 'vankitoveri' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-454-[ROM-16:7]] Teruetteke Andronicum ia Iuniam / minun Langoiani ia minun **Ynnefangiani** / iotca ouat cwluisat Apostolit / ia ennen minua mös olit Christusesa.

Adverbista (→) *ynnä* ja substantiivista (→) *fanki* muodostettu yhdyssana.

ynnäkumartaa *v.* 'kumartaa, kunnioittaa yhdessä (Isän ja Pojan kanssa)'
(1544) 1 esiintymä

- [A-I-856] Ja mine wscon pyhen Hengen pälle / HERRAN ja wirghottaijan / ioca Iseste ia Poiasta wloskieupi / iota mös Isen ia Poian cansa **ynnecumartahan** / ia ynnecunnioijtetahan

Adverbista (→) *ynnä* ja verbistä (→) *kumartaa* muodostettu yhdysverbi.

ynnäkunnioittaa *v.* 'kunnioittaa yhdessä (Isän ja Pojan kanssa)' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-856] Ja mine wscon pyhen Hengen pälle / HERRAN ja wirghottaijan / ioca Iseste ia Poiasta wloskieupi / iota mös Isen ia Poian cansa ynnecumartahan / ia **ynnecunnioijtetahan**

Adverbista (→) *ynnä* ja verbistä (→) *kunnioittaa* muodostettu yhdysverbi.

ynnäkärsiväinen *a.* 'yhdessä kärsivä, myötäelävä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-606-[1PT-3:8]] Mutta päldiskein / caiki olcatta yximieliset / **Ynnekersiueiset** Welieliset keskenen / Laupialiset / Ysteueliset

Verbin (→) *ynnäkärsiä* partisiippimuodosta johdettu adjektiivi.

ynnäkärsiä *v.* 'kärsiä yhdessä jonkun kanssa' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-482-[1KOR-12:26]] Ja ios yxi Jäsen kerssi iotaki / Nin mös caiki mudh Jäsenet **ynnekerssiuet**. Ja ios yxi Jäsen cunnialla pidheten / Nin caiki Jäsenet ynneriemuitzeuat.

Adverbista (→) *ynnä* ja verbistä (→) *kärsiä* muodostettu yhdysverbi.

ynnäperilinen *s.* 'kanssaperillinen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-606-[1PT-3:7]] andacat sen Waimolisen (ninquin sen heicolisiman) Käsiälaisen / henen cunniansa / ninquin mös **ynnepertilisen** sen Elemen Armohon

Adverbista (→) *ynnä* ja substantiivista (→) *perilinen* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla kerran myös sanaliittona, joka on katsottava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 118.

ynnäpuhuvainen *a.* 'yhdessä jonkun kanssa keskusteleva' (1548) 1 esiintymä

- [A-II-70-[MT-17:3]] Ja catzo / heille ilmestyit Moses ia Elias henen cansans **ynnepuhuuaiset**.

Adverbista (→) *ynnä* ja verbin (→) *puhua* partisiippimuodon *puhuva* johdoksesta *puhuvainen* muodostettu yhdysadjektiivi.

ynnäriemuita *v.* 'riemuita yhdessä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-482-[1KOR-12:26]] Ja ios yxi Jäsen kerssi iotaki / Nin mös caiki mudh Jäsenet ynnekerssiuet. Ja ios yxi Jäsen cunnialla pidheten / Nin caiki Jäsenet **ynnäriemuitzeuat**.

Adverbista (→) *ynnä* ja verbistä (→) *riemuita* muodostettu yhdysverbi.

ynnäseisoo *v.* 'olla t. esiintyä yhdessä' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-391-[PS-119:0]] Coska neme caxi Sana / quin / *Feci Justiciam et Juditium* / **ynneseisouat** / Nin ne iaetan / *Ette Juditium* / se on / Domio / cutzutan / coska Hen ne Wighaliset ia Pahuden witzapi / rangaise ia cadhotta.

Adverbista (→) *ynnä* ja verbistä (→) *seisoo* muodostettu yhdysverbi.

ynnäsuostua *v.* 'mukautua' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-203-[LK-11:48]] Nin te tosin todhistat ia **ynneseostutta** teiden Isein töihin / Sille ette he tapoit ne / mutta te rakennat nijnen Haudhat.

Adverbista (→) *ynnä* ja verbistä (→) *suostua* muodostettu yhdysverbi.

ynnätekiä *s.* 'kanssatekijä, työtoveri' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-493-[1KOR-16:16]] Senpäle ette te mös olisitta sen caltaisten alamaiset / ia iocaitzen **ynnätekiä** ia auttaia.

Adverbista (→) *ynnä* ja *tehdä*-verbin johdoksesta (→) *tekijä*, *tekiä* muodostettu yhdys-substantiivi.

ynnävaikuttaa *v.* 'vaikuttaa yhdessä jonkin kanssa' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-662-[JAK-2:22]] Sijne sine näet / ette Usko ombi **ynnävaikututtanut** henen Töidhens cansa / ia ette Usko ombi Töiste teudhelisexi tullut.

Adverbista (→) *ynnä* ja verbistä (→) *vaikuttaa* muodostettu yhdysverbi.

ynnäänelinen *s.* 'konsonantti' | (1543) 1 esiintymä

- [A-O-3] ENELISET CAXENELISET Nein kirioytätan Nein Luetan **YNENELISET** VERAT BOCKSTAVEIN LITET [Abckirian kirjainluetteloiden otsikoita]

Adverbin (→) *ynnä* typistyneestä muodosta *yn* ja *ääni*-sanana johdoksesta (→) *äänelinen* koostuva yhdyssana. Sanan motivaatiota kuvastaa latinan *con-sonans* 'yhdessä soiva, ääntyvä', johon perustuu nykysuomen sana *konsonantti*.

► SAOB 1937 *konsonant*.

yrjeltä *adv.* 'hetken aikaa' | (1544) 24 esiintymää

- [A-I-242-[JES-26:20]] Mene minun Canssan / sinun Cammioos / ia sulie sinun owes ymberilles / lymy **yrjeltä** / silmen räpedhöxen aijaxi / nincauan ette wiha ylitze kieupi.

- [A-II-266-[JH-7:33]] Nin sanoi Jesus heille / Viele mine olen **yrielde** teiden cansan
- [A-III-171-[MK-14:70]] Ja taas **yrielte** lehes hetki wälie yxi toinen wahuisti sen

Pientä hetkeä merkitsevän *yrki*-sanan ablatiivimuoto, joka on kiteytynyt adverbiksi. *Yrki* ei esiinny substantiivina Agricolan teoksissa, mutta se tunnetaan savolaismurteissa ja sillä on substantiivivastineita useissa lähisukukielissä. Sanavartalon etäisempi tausta on epäselvä. Sen on arveltu kuuluvan etymologisesti *yrittää*-verbin yhteyteen, mutta tämä selitys on äänne- ja levikkiseikkojen takia aivan epävarma eikä *yrittää*-verbikään esiinny Agricolan kielessä. Se on ensi kertaa mainittu herra Martin maanlain suomennoksessa, mutta sen merkitys on epäselvä ('ajaa, pakottaa' tms.). Martin verbi saattaa olla laina muinaisruotsin verbistä *yrkia*, jolla on samanlaisia merkityksiä. Tässä tapauksessa Martin *yrittää* ei mitenkään kuulu *yrki*-substantiiviin yhteyteen.

► SKES 1978 *yrki*; SSA 2000 *yrki*; EES 2012 *ürgama*; Saarikivi 2010 SUST 259 254 alav. 5; Bentlin 2019 FS Kallio 59–62; NES 2020 *yrittää*; SAOB 2021 *yrka*.

yrtti s. 'yrtti, kasvi, erit. rohto- tai maustekasvi'
(1544) 20 esiintymää, myös UpsE

- [A-I-13] Telle kwlla ioman pite (ninquin se läkeri Johannes sano) lemmin ia hyue / ia sömen hywi **Yrtti** torehen weren sadhaxes / Ja nautia Bethonika / Coyråho / ia Quesyrty iomasas
- [A-II-158-[MK-16:1]] Ja coska Sabbathi edesioutunut oli / ostit Maria Magdalena ia Maria Jacobi ia Salome Hyuenhaiulisi **Yrtie** ette he tulisit ia woitelisit henen.
- [A-III-133-[1MS-1:29]] Catzo / Mine annoin teille caikinaiset **yrtit** ioilla siemenet sikieuet coco maan päle

Laina muinaisruotsin sanasta *yrt*, jota nykyruotsissa vastaa *ört*. Agricolalla *yrtti* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *kvesyrtti*.

► Streng 1915 268; SKES 1978 *yrtti*; SSA 2000 *yrtti*; NES 2020 *yrtti*; SAOB 2023 *ört*.

yrttitarha s. 'puutarha, yrttitarha, ryytimaa' | (1548) 23 esiintymää, myös UpsE

- [A-II-209-[LK-13:19]] Se on Sinapin siemenen wertainen / ionga Inhiminen otti / ia kylui henen **Yrttitarhans** / ia se caswoi ia tuli swrexii puuxi / ia Linnut Taiuas alda pesiuet sen oxain ala.
- [A-III-134-[1MS-2:9]] Ja HERRA Jumala annoi ylescasua maasta caikinaiset puudh / iotca lustiliset olit nächte / ia soueliaiset roaxi. Ja Elemen puu oli keskelle **yrtitarhas** / nin mös hyuen ia pahan taidhon puu.
- [A-III-459-[JES-1:00]] Wijdhois / Metzis ia **Yrtitarhois** Juttat ylesrakensit Altarit / Ninquin Eskisen aican Clostrit techtin swrimaxi Jumalanpalueluxexi.

Substantiiveista (→) *yrtti* ja (→) *tarha* muodostettu yhdyssana. Samat osat esiintyvät Agricolalla kerran myös sanaliittona, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 118.

yrttitarhanhaltija s. 'yrttitarhuri, puutarhuri' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-305-[JH-20:15]] Sanoi Jesus henelle / Waimo / mites idket? Ketes etzit? Hen Lwli sen oleuan **Yrttitarhanhaltijan**

Yhdyssubstantiivista (→) *yrttitarha* ja substantiivista (→) *haltija* muodostettu yhdyssana.

ystävyys s. 'ystävyys, ystävien välinen hyvä suhde' (1544) 9 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-I-495] Sinua me racastama / iolda me nin palio racastetut olema / Me etzim sinun **ystewyttes** / iolda me swrimat saime / ia swrembata olema walmihit ottaman
- [A-II-530-[GL-5:22]] Mutta Hengen Hedhelme on Rackaus / Ilo / Rauha / Pitkemieli / **Ystewys** / Hywyys / Usko
- [A-III-30] Sitte Pappi manatcan hende andexiandamaan caikein wiholistensa – – Jos hen itzeki Jumalan **ysteuytte** tacton.

Johdos substantiivista (→) *ystävä*. Agricolalla esiintyy kerran myös samaa merkitsevä (→) *ystäväys*.

ystävä s. 'ystävä, läheinen kumppani, toveri' (1544) 115 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-296-[PS-88:19]] Sine teghet ette minun **ysteweni** ja Lehimeiseni / ia minun Tuttawani wedäxet cauuas minusta
- [A-I-683] ettes domio peiuelle / meijet raskitzisit asetta / sekan sinun pyheis ia **ysteweis**
- [A-II-52-[MT-11:19]] Catzo / site sömeri ia winan ioomari / Publicanein / ia synnijsten **ysteue**
- [A-III-83] Rackaat **ysteuet** weliet ia sisaret Christuses Jesuses / ette me nyt olema cokon tulluet / meiden HERRAN Jesusen Christusen Echtolista pitemen

Sanalla ei ole etymologisia vastineita sukukielissä, ja sen alkuperä on kiistanalainen. Perinteisen selityksen mukaan se on hämärtynyt passiivinen partisiippi-muoto rintaa tai syyliä merkitsevän *yskä*-sanana johdoksesta **yskätä* 'syleillä', jolloin alkuperäinen muoto olisi ollut **yskättävä*. Verbin olemassaoloa ei ole todellisten esimerkkien avulla voitu todistaa, eikä *yskä*-sanana alkuperäisestä merkityksestään ole varmaa tietoa. Toisen selityksen mukaan *ystävä* olisi partisiippimuoto

haluamista merkitsevistä verbistä **ystää* tai **yskätä*, joka puolestaan olisi johdos germaanisperäisestä lainavartalosta **wunskja*- 'haluta, toivoa'. Molemmissa selityksissä on epävarmoja kohtia, eikä niistä välttämättä kumpikaan ole oikea. On myös ehdotettu, että *ystävän* taustalla olisi germaanisperäinen sanavartalo *usko*-, josta virossa on muodostettu 'ystävää' merkitsevä *ustav* (= "uskottava"). Tämän selityksen uskottavuutta heikentää suomen sanan etuvokaalisuus. Agricolalla *ystävä* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *kristinystävä*.

► Mehiläinen 1862 102; SKES 1978 *ystävä*; Koivulehto 1989a SUSA 82:5 9–14, 19; SSA 2000 *ystävä*; Saarikivi 2010 SUST 259 248–263; EES 2012 *uskuma*; LÄGLOS 2012 *usko*, *yskä*; NES 2020 *ystävä*.

ystävä|linen, -llinen *a.* 'ystävällinen, hyväntahtoinen' | (1544) 9 esiintymää

- [A-I-687] mutta nyt mös sine olet meiden edhesten wekeue ja **ysteuelinen** Souittaija ja welimies Isen Jumalan tykene
- [A-II-423-[ROM-2:00]] Hywuyys on / caikinaiset rumijn hyuet Töödh / ia **ysteuelinen** meno.
- [A-II-540-[EF-4:32]] Mutta olcatta keskenen toinen toisens cochtan **ysteueliset** / laupiat / ia andexiandacat toinen toisensa
- [A-III-727] hen edestooipi monet suloiset ia turualiset Näghyt / ia monet **ysteueliset** ia makiat Sanat andapi.

Johdos substantiivista (→) *ystävä*.

ystävä|lisest, -llisest, -ä *adv.* 'ystävällisesti' | (1544) 15 esiintymää

- [A-I-306-[PS-141:5]] Se wanhurscas löken minua **ystewelliseste** / ia laijttakan minua / Se pite minun iwri hywe tekemen / ninquin Balsam minun pääni päälle
- [A-II-7-[UT-E]] Nin me mös näem / ettei hen wadhi taica tunge / mutta **ysteuelisest** haucuttele ia sanopi / Autuat ouat ne keuhet *etc.*
- [A-III-247-[PS-28:3]] Ele poiswedhe minua ninen Jumalattomadhan secan / ia ninen Pahatecoisten secan / Jotca **ysteuelisest** puhuuat heiden Lehimeistens cansa

Adjektiivin (→) *ystävälinen*, *ystävällinen* elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina, tai vastaava *-sti*-päätteellä muodostettu adverbijohdos.

ystäväys *s.* 'ystävyyys' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-796] Mutta paramin ette sinun armos cautta meisse asuijs mackia yxikerdhasus / ja welielinen rackaus / ja caikinaijset **ysteueyxet** / lackius / hiliiasus / ja siweys.

Johdos substantiivista (→) *ystävä*. Agricolalla samassa merkityksessä tavallisemmin esiintyy (→) *ystävyyys*.

ytiminen *a.* 'ytimekäs, runsaasti ydintä sisältävä' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-219-[PS-147:14]] Hen saatta rauhan sinun ärihis / ia **ytimiselle** nisulla hen rawitzepi sinun.

Johdos substantiivista (→) *ydyn, ydin*.

ytymä → **ydyn**

yö *s.* 'yö, auringon laskun ja nousun välinen pimeä aika' (myös kuv.)
(1543) 213 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-6] Tamikwla on xxxj. päiue / **Öö** pite xvj hetke
- [A-II-64-[MT-14:00]] Muinein **Öö** iaghettijn neliehen Wartiahan / ia cullakin oli colmet hetki.
- [A-III-131-[1MS-1:5]] Ja cutzui walkiudhen / Peiuxei / ia pimeydhén / **ööxi**.
- [A-II-100-[MT-26:34]] Täne **Ööne** / ennen quin Cuckoi laula / colmasti sine minun kiolet.
- [A-III-367-[PS-105:39]] Hen vlosleuitti Piluen werhoxi / ia Tulen **öölle** heite walghistamaan.
- [A-I-646] Yleshäreytte minun laijskudhen sinun waijckutuxelles / ia anna minun kempiste pysy sinun keskyses ia kijtoxisas **ödh** ia peiuet.
- [A-II-566-[1TSS-3:10]] Me rucolema **öte** ia peiue sangen couan ette me näkisim teiden casuon / ia ylesteutteisimme ios iotakin teiden vskostan puuttuis.

Ikivanhaan perintösanastoon kuuluva substantiivi, jolla on vastineita itämerensuomesta ugrilaiskieliin asti. Agricolan teksteissä *yö* esiintyy huomattavan usein *päivän* vastakohtana. Adessiivimuoto *yöllä* voidaan tulkita myös adverbiksi, samoin essiivimuoto (*tänä*) *yönä*, jossa essiivin päätteen funktio on erilainen kuin taivutusparadigmaan kuuluvassa vastaavassa muodossa. Agricolalla *yö*-sanana eri taivutusmuodot esiintyvät perusosana adverbeiksi kiteytyneissä yhdyssanoissa (→) *puoliyönä, puoliyöst, yliyötä*.

► SKES 1978 *yö*; SSA 2000 *yö*; NES 2020 *yö*.

yölintu *s.* 'lepakko' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-462-[JES-2:20]] Sinä aicana pite iocaitzen poisheittemen henen Hopians Culdans Epeiumalat (iotca hen on teettenyt cumartaxens) ia myret ia **Ölinnut** cunnioittaxens.

Substantiiveista (→) *yö* ja (→) *lintu* muodostettu yhdyssana. Lepakot on yleisesti luokiteltu linnuiksi ennen luonnontieteellisten luokittelukriteerien kehittymistä. Raamatussa lepakko määritellään saastaiseksi linnuksi. Suomalaisessa kansankielessä *yölinnuksi* on nimitetty myös esimerkiksi kehrääjää, laulurastasta ja punakylkirastasta.

► Häkkinen 2003 330–331, 350; Saarisalo 2009 *yölepakko*.

yölinen *a.* 'yöllä tapahtuva, yölle ominainen' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-679] ia mös annaijsit / ette öö olis minulle hupa ia onnelinen / sinun ketkeis pudhas / sinun szoijelles **öölisten** piruuen quieduxista
- [A-I-680] Ja sinun rauhas Christe olcon meiden mielisemme / etteij me pelkeijsi / etteij me pelkeijsi **öölisesta** pelghost

Johdos substantiivista (→) *yö*.

yöluku *s.* 'yöllä luettava psalmijakso, nokturni' | (1551) 8 esiintymää

- [A-III-211-[PS-E:O]] Joska se Jocapeiue prucataisin / ette Bibliast iotaki luetaisin. / **Ölughuis** ia Homen weisois / nin paramin Jumalan edes seisois
- [A-III-215] Se Ensimeinen **Ölucu**.

Substantiiveista (→) *yö* ja (→) *luku* muodostettu yhdyssana. Agricolalla nokturnin merkityksessä esiintyy myös (→) *yö veisu*.

yöseen *adv.* 'yön, yökauden' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-514-[2KOR-11:25]] Colmasti mine olen Vitzoilla piesty. Wihdhon olin Kiuitetty. Colmasti mine olin Haaxiricossa. **Ööseen** ia peiuen mine Meren sywydhes culutin.

Substantiivin *yö* johdokseen **yöse-* perustuva adverbi, joka muodoltaan on geneetiivakkusatiivi. **Yöse-* ei esiinny yksiköllisenä substantiivina Agricolalla eikä murteissa, mutta etenkin Rauman ja Eurajoen seudulla siitä tunnetaan adverbiksi kietytyneitä taivutusmuotoja, esim. *yöseeks*, *yöseel*, *yöseen* ja *yöseessä* sekä monikko *yöseet*. Muoto on mahdollisesti syntynyt analogisesti muiden vuorokaudenaikojen nimityksiin pohjautuvien (*i*)*nen*-johdosten mallin mukaan (*aamusella*, *päiväsel-tään*, *iltasella* ym.).

► SKES 1978 *yö*; SMSA 2023 *yösee*; Häkkinen 2024 SUST 278 266–267.

yösija *s.* 'yösija, yöpymispaikka, vuode' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-681] Sinua HERRA me rucolen / tene ööne meite warielle / sinusa olcohon läweys ia anna hyue **ösija**.

Substantiiveista (→) *yö* ja (→) *sija* muodostettu yhdyssana.

***yövartio** *s.*

Yövartio ei esiinny Agricolan teoksissa. Yöllisen vartiovuoron merkityksessä esiintyvät sanaliitot *yön* (→) *vartius* tai *yön* (→) *vartio*.

► Jussila 1998 *yövartio*.

yö veisu s. 'nokturni, katolisen kirkon yöjumalanpalvelukseen kuuluva psalmi'
(1544) 1 esiintymä

- [A-I-680] **Öö weijsu** / *Antijphona*

Substantiiveista (→) *yö* ja (→) *veisu* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on luokiteltava luontaiseksi yhdyssanaksi. Agricolalla nokturnin merkityksessä esiintyy myös (→) *yöluke*.

- ▶ Toropainen 2017 51, 118.

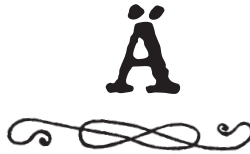

zifei s. 'sifiläiset' | (1551) 2 esiintymää

- [A-III-286-[PS-54:2]] koska ne **Zipheit** tulit / ia ilmoitit Saulil / Daudid on lymynyt meiden tykönen.
- [A-III-297-[PS-63:0]] hen wimein ilmoitettijn Saulin edes / ninen **ziphein** cautta.

Latinasta lainattu kansan nimitys, joka perustuu Juudan vuoristossa olevan kaupungin ja sen lähellä olevan erämaan nimeen *Sif* (Agricolalla *Ziph*). Agricola on lainannut sanan latinan monikkomuodosta *ziphei* ja liittänyt siihen suomalaiset päätteet.

► Saarisalo 2009 *Siif*.

Ägräs *erisn.* 'Äkräs, karjalaisten vanha satoisuuden jumala' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-212-[PS-E:O]] **Egres**, hernet, Pawudh, Naurit loi, Caalit, Linat ia Hamput edestoi.

Appellatiivi *äkräs* tunnetaan eräistä savolaismurteista ison, epämuodostuneen tai erikoisen näköisen nauriin tai perunan nimityksenä. Tässä merkityksessä sanalla on vastine karjalassa, jossa *Pyhä-Äkräs* tunnetaan myös viljan, nauriin ja perunan kasvua edistävänä jumalolentona. Itse sanaa on selitetty monin tavoin. Eniten kannatusta on saanut hypoteesi, jonka mukaan se on mukaelma pyhä *Gregoriuksen* (Agricolan kalenterissa *Greus*) nimestä. Gregoriusta pidettiin viljan suojeluspyhimyksenä. Nimeä on haluttu yhdistää myös germaanisiperäiseen lainasanaan *äyräs* ('joen törmä, pengeri') mutta tämä yhdistelmä on sekä äänteellisesti että semanttisesti epätodennäköinen. Karjalassa *äkräs* ja *äpräs* (= suomen *äyräs*) ovat selvästi kaksi eri sanaa.

► Krohn 1923–1924 FUF 16 180–185; Harva 1948/2019 209–220; SSA 2000 *äkräs*; KKS 2005 *äkräs*, *äpräs*; LÄGLOS 2012 *äyräs*.

äijä s. 'äijä, vanha mies' | (1552) 1 esiintymä

- [A-III-716] **Eiest** / Ucost / ike ia wäki / Iseden woima / quin HERRA teki.

Ikivanha perintösana, jolla on etymologisia vastineita sekä itämerensuomessa että etäsukukielissä permiläiskieliin asti. Sana voi tarkoittaa isää, isoisää, isosetää tai -enoa tai muuta vanhaa tai vanhahkoa miestä. Agricolalla sana ei esiinny Raamatun tekstissä vaan omassa esipuheen osassa.

► SKES 1978 *äijä*; SSA 2000 *äijä*; NES 2020 *äijä*.

äikistellä v. 'ilkkua' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-615-[2PT-2:14]] He ouat ilkiuxet ia pilcut / **Äikisteleuet** teiden lahioistanne / pramauat teiden omillanne / pitäin teudhet Silmet Hoorudhesta / ei salli heitens synniste torijua.
- [A-III-268-[PS-40:16]] Hemmestyköön he heiden häpiesens / iotca **eikisteleuet** minua sanodhen / Ninpiti / Ninpiti.

Johdos ilkkumista ja vahingoniltoa ilmaisevasta kansanomaisesta interjektioista *äikis*, *äikkis*. Interjektio voi etymologisesti yhdistyä sävyltään deskriptiiviseen, pistämistä tai tökkäämistä merkitsevään verbiin *äikkiä*, *äikätä*, jolla on vastineita myös itäisissä lähisukukielissä.

► Lönnrot 1880 *äikis*, *äikistellä*, *äikistää*; SKES 1978 *äikyttää*; SSA 2000 *äikistellä*.

äikistys s. 'ilkkuminen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-418-[PS-137:0]] Ensimeinen Osa Psalmist on yxi Walitos sijte Babilonian Fangiuxest / Ja sijte Pacanain coriast ia Ylpiest **Eikistuxest** / pidhoitoxest ia Osottelemisest.

Johdos samasta interjektioista, josta on muodostettu verbi (→) *äikistellä*.

Äinämöinen *erisn.* 'Väinämöinen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-212] **Äinemöinen** / wirdhet tacoi / Rachkoi / Cuun mustaxi iacoi.

Agricolan *Äinemöinen* on sananalkuisen v:n puuttumisesta huolimatta sekä asia-yhteyden että sisällön perusteella katsottava samaksi sanaksi kuin kansanperinteen *Väinämöinen*. Nimen alkuperä on epävarma. Se on selvästi johdos, ja sen kannaksi on arveltu hidasta, väsynyttä, saamatonta yms. merkitsevää elementtiä, joka esiintyy murteellisissa adjektiiveissa *väineä*, *väinäke*, *väinäkkä*. Elementin alkuperästä ei kuitenkaan ole tyydyttävää etymologista selitystä, eikä adjektiivin merkityskään ole nimen kannalta sopiva. Tosin Väinämöisen kehittyminen kansanrunouden ylivertaiseksi sankarihahmoksi on pitkälti keruu-, julkaisu- ja toimitustyön sekä kirjallisen tradition tulosta, jossa yhdistyy monelta eri taholta saatua ainesta. *Väinämöisen* nimeä on haluttu yhdistää myös *Väinäjoen* nimeen. Lönnrotin sanakirjassa mainittua, leveää ja rauhallisesti virtaavaa jokea merkitsevää *väinä*-appellatiivia on suomen osalta pidetty kansanrunoudesta abstrahoituna, mutta sanalla on appellatiiviset, uskottavat vastineet virossa ja liivissä, ja suomen *Väinäjoki* on kirjallinen laina virosta. Tämän *Väinä*-sanon on arveltu olevan peräisin indoeurooppalaisista kielistä. Useissa yhteyksissä esitettyä germaanista lainaetymologiaa ei nykyään pidetä uskottavana, mutta sekä slaavilaisella että vanhemmalla indoeurooppalaisella lainaetymologialla on kannatusta.

► Thomsen 1890 53; Harva 1948/2019 38–39; SKES 1978; Turunen 1981 *Väinämöinen*; SSA 1992 *väineä*; Koivulehto 2001d TT 3 61, 2016 SUST 274 406; LÄGLOS 2012 *väinä*.

äitelinen a. 'äidillinen, äidin tapainen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-564-[1TSS-2:7]] Waicka meille olis kylle walta teite raskautta / ninquin Christusen Apostolit. Waan me olema **Eiteliset** olluet teiden tykenen

Johdos (→) *äiti*-sanon hämäläisestä variantista *äite*.

äiti, äite, -i s. 'äiti' (myös kuv.) | (1543) 202 esiintymää, myös UpsK, Westh

- [A-O-6-[2MS-20:12]] Nelies Cunnioita sinun ises / ia sinun **eites** / ettes cauuaneläisit.
- [A-I-170-[JOB-1:21]] Alasti olen mine tullut minun **Eijten** cohdsta / ja alasti palaijan / HERRA se annoi / Herra se mös otti Olcon HERRAN nimi hyuestisiugnattu
- [A-II-25-[MT-2:20]] Nouse / ia ota Lapsi **eitinens** / ia mene Israelin maalle
- [A-III-577-[VLT-5:3]] Meiden **äitit** ouat ninquin Lesket
- [A-III-715] Ydhexen Cucaut / **Eitin** cochtu / Meille maiaxi ensin iochtui
- [A-II-18] teme coco Hiippakunda Somen maxi cutzutan / ioca ombi ninquin mwidhen **Äitei**.

Vanha germaaninen laina, joka on lainautunut myös viroon. Uralilaisten kielten vanha omaperäinen äitiä merkitsevä sana on ollut *emä*, josta johdettu *emo* esiintyy mm. kalevalaisessa kansanrunoudessa äidin merkityksessä. Agricolalla *äiti* on aina astevaihtelun ulkopuolella. Hämmäläismurteille ominainen variantti *äite*, *äitei* on Agricolalla yleinen, vaikkakaan ei yleisin.

► SKES 1978 *äiti*; SSA 2000 *äiti*; ALFE 2 2007 kartta 145.2; Pajusalu 2010 SUST 259 330–332; LÄGLOS 2012 *äiti*; NES 2020 *äiti*.

äitinstappaja s. 'äidinmurhaaja' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-577-[1TIM-1:10]] nijlle Isenstappaille ia **Eitinstappaille** / nijlle Miehentappaille / Salawotesille / Pilteinraiskaille / Inhimistenwarcaille / Walectelijlle / Walapattoitzille / ia mite muta sencaltaista on

Substantiiveista (→) *äiti* ja (→) *tappaja* muodostettu yhdyssana. Agricolan ainoassa esiintymässä on määriteosan lopussa yksikön 3. persoonan omistusliite.

äitipuoli s. 'äitipuoli, isän uusi vaimo' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-457-[1KOR-E]] Nincauuan ette he siihen iouduit / ette yxi heiste sen Hengelisen wapaudhen turhasi / ia otti henen **Eitipolens** auioxens.

Vanhaa kansanomaista rakennetyyppeä edustava yhdyssana, jonka osat esiintyvät Agricolan kielessä myös itsenäisinä sanoina (→ *äiti*, *puoli*).

äitivainaa s. 'kuollut, edesmennyt äiti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-258-[PS-35:14]] Mine keutin itzeni quin he olisit olleet minun Ysteueni ia Welieni / mine keuin murechtien / ninquin ioca **Eitiuainans** ielken sure.

Vanhaa kansanomaista rakennetyyppeä edustava yhdyssana, jonka rakenneosat esiintyvät Agricolalla myös itsenäisinä sanoina (→ *äiti*, *vainaa*).

äkilinen, äkillinen, äkelinen *a.* 'äkillinen, yhtäkkiä tapahtuva'

(1544) 5 esiintymää, myös Westh

- [A-I-361] **Eckiliseste** ia tapaturmaisesta surmasta / ijancaikisesta cadhotuxesta / ia caikesta pahasta. Warielle meite
- [A-I-449] catzo armolisesta Canssas pälle / ioca sinun ylenpaldisen Herraudhes hooman annettu on / ia etteij **eckillisen** cooleman hirmoijsus / meite leuteijsi
- [A-I-812] Päste meite herra **eckelisesta** ia hauaitzemattomasta colemasta.
- [A-III-140] Wariele meite laupias Herra Jumala – – **Eckilisesta** colemasta.

Johdos vartalosta *äkki-* (→ *äkistä*).

äkilisest *adv.* 'äkkiä, äkillisesti' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-299-[PS-64:5]] Ette he salaisest ambuisit sen Hurskan / **Ekilisest** he ambuuaat henen pälens / ilman pelgota.

Adjektiivin (→) *äkilinen* loppuheittoinen elatiivimuoto, jota on käytetty adverbina.

äkistä, äkist, äkisti *adv.* 'äkisti, yhtäkkiä' | (1544) 28 esiintymää

- [A-I-289-[PS-79:8]] Ele muijstele meiden entisten pahatekoijn pälle / mutta **ekiste** ennettekeet meite sinun Laupiuxes / Sille me olema sangen kieuhexi tulluet.
- [A-II-315-[AP-2:2]] Ja **ekiste** tapachtui Taiuahast yxi Hwmaus / ninquin sangen ialo Tulispä olis tullut
- [A-II-568-[1TSS-5:3]] Silloin se cadhotus heiden ylitzens **eckiste** langepi
- [A-III-169-[MT-26:49]] Ja Judas lehestui Jesusta henen swta andaman / ia astui **äkisti** henen tygense
- [A-III-299-[PS-64:8]] Mutta Jumalan pite heite **ekist** ambuman / nin ette heiden kiuistemen pite.

Vartalosta *äkki-* muodostettu adverb, joka muodoltaan voi olla elatiivi (*äkistä*) tai elatiiviin perustuva adverbijohdos (*äkisti*). Loppuheittoinen *äkist* voi edustaa kumpaa tahansa. Murteissa tunnetaan myös rinnakkaismuoto *äkiste*, *äkistee*, ja tämä on mahdollinen tulkinta myös Agricolan *äkistä*-tapauksissa. Vartalolla on laajalti vastineita itämerensuomalaisissa kielissä, mutta sen alkuperä on epäselvä. Sitä on arveltu omaperäiseksi deskriptiivisanaksi, mutta toisaalta se on yhdistetty sanoihin *äkeä* ja *äes*, jolloin vartalo saattaisi olla alkuaan lainaperäinen.

► SKES 1978 *äkki*; SSA 2000 *äkki*; LÄGLOS 2012 *äes*, *äkä*.

äkitseltä *adv.* 'äkkiseltä, yhtäkkiä' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-336-[AP-9:3]] Mutta quin hen matkusti / ia lehestui Damascu / nin yxi walkeus Taiuahast **äkitzelde** ymberilemmacht henen

Sanavartaloon *äkki-* (→ *äkistä*) perustuvan *-inen*-johtimella muodostetun adjektiivin *äkkinen* ablatiivimuoto, jota on käytetty adverbina. Adjektiivi *äkkinen* ei esiinny Agricolalla itsenäisenä sanana.

äkkivihanen s. 'äkkivihainen, nopeasti t. helposti suuttuva' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-751] **eckiwihaset** / paneteliat / watzan palueliat / ia henen alinomaijset oriansa me olema

Vartalosta *äkki-* (→ *äkistä*) ja adjektiivista (→) *vihainen*, *vihanen* muodostettu yhdysnomini, jota Agricola käyttää substantiivina.

äkä|tä, -itä v. 'äkä, huomata, hoksata, oivaltaa' | (1544) 8 esiintymää

- [A-I-726] Cosca mine **eckeijen** quinga autuasta hengen wapaudhesta / ia quinga swrckian orijautehen mine itzeni laskin / nijn mine laiijan minun tompehuttan / ja cokonans itzeni hylken
- [A-II-38-[MT-7:3]] Mixi sijs sine näet raiskan sinun welies silmes / ia ett sine **äkäie** hirte / ioca ombi sinun silmeses?
- [A-II-58-[MT-13:14]] Coruillan pite teiden cwleman / ia ei ymmertämen / ia näkeweisne pite teiden näkemen / ia ei **eckemen**.
- [A-III-135-[1MS-3:7]] Nin heiden molembain Silmet aukenit / ia he **eckesit** alasti oleuansa / nin he sidhoit Ficunalectie ychten / ia teit heillens wichtat.
- [A-III-211-[PS-E:0]] Oij sine surckia Locasecki / etkös neite Mieleses **ecke**.

Verbillä on vastine karjalassa. Inkeröismurteiden *äkä* merkitsee 'pilata, noitua pahalla silmällä, ja sama merkitys tunnetaan myös eräissä suomen itämurteissa. Sanavartalon alkuperä on epäselvä. Sitä on yritetty yhdistää etymologisesti sekä *äkki-* (→ *äkistä*) että *äkä*-vartaloihin. Vihaa tai kiukkua merkitsevä *äkä*-vartalo ei semanttisesti eikä äänteellisesti sovi *äkä*-verbin yhteyteen eikä se esiinny Agricolan kielessä. Se on mahdollisesti vanha germaaninen laina. Toisaalta *äkä*-verbiä on yhdistetty ruotsin jälkeä tai uraa merkitsevään substantiiviin *äcka*. Johtaminen tähän liittyvästä **äkkä*-substantiivista olisi äänteellisesti, muoto-opillisesti ja semanttisesti mahdollista, mutta selityksen heikkoutena on se, että tällaista lainaksi selittyvää substantiivia ei tunneta suomesta.

► SKES 1978 *äkä*; Anttila 1986 SUSA 80 24–25; SSA 2000 *äkä*; LÄGLOS 2012 *äkä*.

älä, älkää, älös jne. v. 'älä, älkää, älös' jne.

(1543) 773 esiintymää, myös UpsE, UpsK, Westh

- [A-O-6-[2MS-20:3]] **Ele** cumardha weraita Jumaloita.
- [A-II-302-[JH-19:21]] Nin sanoit Judasten Ylimeiset Papit Pilatuselle. **Elos** kirioitta Judasten Kuningas / Waan ette hen sanonut ombi / Mine olen Judasten Kuningas.
- [A-I-174-[JER-17:18]] Häweise heite / iotca minua waijwauat / ja **äle** minwa / wawiskahat he / ja **elkön** mine wapisko

- [A-II-220-[LK-17:31]] ioca Caton päle olis / ia henen Caluns Honesa / **elken** alasastuko heite ottaman. Samalmoto / ioca Wainiolla olis / **elken** palatco iätettuidhen ielken.
- [A-II-450-[ROM-14:13]] **elkem** me testedes toinen toistan domitko
- [A-II-447-[ROM-12:11]] **Elkette** Hitaat olgho, teiden teghoisanna
- [A-II-682A-[ILM-7:3]] **Elkette** wahincoittaco Maata eike merta eike puita
- [A-III-544-[JER-17:22]] Ja **elket** wiekö ycten corma Sabbathina / teiden Honeistan / ia **elket** ycten töte techkö. Waan pyhitteke Sabbathin peiue
- [A-II-230-[LK-21:21]] Ja iotca Maalla ouat / **elket** he sisellemengö.
- [A-I-447] **elkön olgho** caukana meiste – – sinun laupiat armos

Ikivanhan uralilaisen kieltoverbin imperatiivivartalo, jolla on vastineita ugrilais-kieliin asti. Kieltoverbin (→ *ei*) myönteisessä vartalossa on *e*-vokaali, imperatiivissa vokaali voi olla *ä-* (*älä*) tai *e-* (*elä*). Agricolan kirjoitusasusta ei voi sitovasti päätellä, kumpi vokaali on kysymyksessä vai esiintyvätkö molemmat. Agricolalla kieltoverbin käskymuoto taipuu kaikissa persoonissa, joskin yksikön 1. persoona on äärimmäisen harvinainen. *Älös/ällös*-muodon loppu-*s* palautuu *sinä/sä*-pronominiin.

► SKES 1955 *e-*; SSA 1992 *e-*.

ämmä s. 'isoäiti' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-586-[2TIM-1:5]] coska se wilpitöin Usko / ioca sinussa ombi / tule minun mieleheni / Joca mös ennen asui sinun **Ämmäses** Loidas / ia sinun Eitises Eunicas

Sanalla on etymologinen vastine useissa lähisukukielissä ja saamessa. Samantapaisia sanoja on myös etäisemmissä sukukielissä, mutta nämä voivat olla erikseen muodostettuja, lastenkielisiä sanoja. Nykysuomessa *ämmä* on usein sävyllään halventava sana, mutta alkuaan se on ollut neutraali vanhemman (sukulais) naisen nimitys. Agricolan sanan merkitys voidaan määritellä esiintymisyhteyden perusteella.

► Nirvi 1952 Suomi 106:1 141–146; SKES 1978 *ämmä*; SSA 2000 *ämmä*; Häkkinen 2020a SUST 275 93 NES 2020 *ämmä*.

ämmälinen a. 'ämmille ominainen, joutava' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-580-[1TIM-4:7]] Mutta keltuottomat ia **Ämmeliset** Jutudh welte.

Johdos substantiivista (→) *ämmä*.

ämpäri s. '(savi)astia, ruukku' | (1548) 6 esiintymää

- [A-II-128-[МК-7:4]] Ja palio muita ouat / quin he otit pitexens / quin on / Jomaastioiten / ia **emberiten** ia cupariastioiten / ia Peutedhen pesemiset.
- [A-II-248-R] Mitta / Metreta Grekixi / Caxi Metretat tekeuet meille lehes yden **Emberin** Wina.

Lainaa ruotsin sanasta *ämbär*. Ruotsin sana juontuu alasaksan kautta latinasta, jossa kreikkalaisperäinen *amphora* merkitsee ruukkuja. Kreikan *amphoreús* tarkoittaa sananmukaisesti kaksikahvaista. Vakka-Suomessa mittayksikkönä 1700-luvulla käytetty *ämpäri* veti 8 litraa.

► Streng 1915 268; SKES 1978 *ämpäri*; SSA 2000 *ämpäri*; Grönros ym. 2004 132; NES 2020 *ämpäri*.

ängetä v. 'tunkea' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-180-[JON-2:6]] Wedhet minun ymberipijrsit sijeluun asti /
Ne Syweydheth minun **ängesit** ymberins / Cahilisto peitti minun pääni.

Verbillä on vastineita useissa lähisukukielissä. Sitä on arveltu alkuperältään deskriptiiviseksi, mutta todennäköisemmin se on vanha germaaninen laina, samaa juurta kuin keskialasaksan *engen* 'tehdä ahtaaksi, tunkea, pakottaa'.

► SKES 1978 *ängetä*; SSA 2000 *ängetä*; LÄGLOS 2012 *ängetä*.

äpärä s. ja a. 'avioton lapsi; kieroön kasvanut' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-270-[JH-8:41]] Nin sanoit he henelle / Emme me **Äperenä** ole syndynet /
Yxi Ise meille ombi / Jumala.
- [A-II-652-[HEB-12:8]] Mutta ios te oletta ilman rangastosta / iosta caiki ouat
Osaliset olluet / nin te **Eperet** oletta ia ette Lapset.
- [A-III-16] mwtomat hullut tompelit / sala paliahasa kihlauxesa / aiastaica poli
koconansa / ia mwtomat tosin wijsi cws / ia sitekin enemmen ynne macauat /
äperehi synnytteuet
- [A-II-548-[FIL-2:15]] Senpäle ette te olisitta paitzi panetusta ia selkiet /
ia Jumalan Lapset / laittamattomat / sen **äperen** ia heijun Sughun keskelle

Vanha germaaninen laina, jonka alkuperäinen merkitys on 'jälkeenpäin syntynyt', esim. pääsadon korjuun jälkeen kasvanut heinä. Sanalle rekonstruoitua kanta-germaanista alkumuotoa **afaran-* tai **abaran-* edustaa esim. muinaissaksin *abaro* 'jälkeläinen'.

► SKES 1978 *äpärä*; SSA 2000 *äpärä*; LÄGLOS 2012 *äpärä*.

äpärä lapsi s. 'avioton lapsi' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-614-[HOS-5:7]] hen on itzens heilde poiskäendenyt / He ylencatzouat
HERRAN / ia synnytteuet **Äpäre Lapsia**.

Nominista (→) *äpärä* ja substantiivista (→) *lapsi* muodostettu yhdyssana. Agricolan ainoa esiintymä on kirjoitettu sanaliitoksi, joka on mahdollista tulkita luontaiseksi yhdyssanaksi etenkin siinä tapauksessa, että *äpärä* katsotaan tässä yhteydessä substantiiviksi.

► Toropainen 2017 51, 118.

äsken *adv.* 'vähän aikaa sitten; vasta sitten, vasta nyt'
(1544) 18 esiintymää, myös Westh (*äskein*)

- [A-I-85-[MT-2:2]] Cussa ombi se **esken** syndynyt Judain Kuningas? Sille me neijm henen Tähdens Idese / Ja tulim hende cumartaman.
- [A-II-19] Elken sis iocu Christittu – site pahaxi ottaco / ios tesse **esken** alghetussa Somenkielen Tulkituxes / iotakin osa olla exytty / outo ia camala / eli wdhesti pandu.
- [A-I-832] Cosca sydhen neite tundepe / silloin hen **esken** ymmerdhepi / mike wäli ombi Inhimisten lwlon ja wscon Jumalasta.
- [A-III-32] Mutta nyt ettes minu tälte cutzua tadhote / **esken** mine sen homaitzen ia ymmerdhen / ette minulle edesseiso yxi coua lughunteco

Sanalla on adverbivastineita itäisissä lähisukukielissä. Sanavartalon alkuperä on tuntematon.

► SKES 1978 *äsken*; SSA 2000 *äsken*; EES 2012 *äsja*.

äskenkristitty *s.* tai *a.* 'vastakääntynyt' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-579-[1TIM-3:6]] Ei **eskenChristitun** / Senpäle ettei hen ylespaisuttuna langeisi laittaijan domion ala.

Adverbista (→) *äsken* ja (→) *kristiä*-verbin partisiippiin perustuvasta nominista (→) *kristitty* muodostettu yhdyssana. Perusosa on mahdollista lukea myös *-kristittu*.

äskensyntynyt *a.* 'vastasyntynyt' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-603-[1PT-2:2]] Ja halatka sen selkien ierghielisen Reeskan ielkin / ninquin ne **eskensyndynet** Lapsucaiset / Senpäle ette te sen saman cautta yleskaswaisitte.

Adverbista (→) *äsken* ja (→) *syntyä*-verbin partisiippiin perustuvasta nominista muodostettu yhdyssana.

äskinen *a.* 'äskeinen' | (1551) 1 esiintymä

- [A-III-459-[JES-1:00]] Wijdhois / Metzis ia Yrtitarhois Juttat ylesrakensit Altarit / Ninquin **Eskisen** aican Clostrit techtin swrimaxi Jumalanpalueluxexi.

Adjektiivijohdos samasta vartalosta, josta on muodostettu adverbi (→) *äsken*.

äyhkätä *v.* 'puhua t. kertoa suureen ääneen' | (1548) 1 esiintymä

- [A-III-148-[JH-12:17]] Mutta se Canssa ioca henen cansans oli cosca hen Lazarusen haudhasta wlos cutzui ia kolehista ylesherytti **euksesit** site töte

Kiivasta, kovaaäänistä puhetta jäljittelevä onomatopoieettinen verbi, joka esiintyy kansankielessä monena eri varianttina (*äyhkätä, äyhkiä, äyhkyä* jne.). Agricolan kirjoitusasun monitulkintaisuuden takia myös lukutapa (→) *öyhkätä* on mahdollinen.

► Ganander 1787/1997 *äyhgyn, äyhkäsen*; SKES 1978 *äyhkätä*.

äyri s. 'äyri, keskiaikainen skandinaavinen rahayksikkö' | (1548) 3 esiintymää

- [A-II-681-[ILM-6:6]] yxi Mitta Nisuia Colmes euris / ia colme Mitta Ohria Colmes **euris** / ia ele wina ia öliu wahingoita.

Sana on lainaa skandinaavisista kielistä. Lainälähteeksi esitetään usein muinaisruotsin *öri*, jota vastaa nykyruotsin *öre*. Agricolan muotoa muistuttaa läheisemmin kuitenkin muinaisskandinaavin *eyrir*. Ortografisista syistä sekä lukutapa *eyri* että *äyri* ovat mahdollisia. Agricola on omatoimisesti muuntanut lähtötekstien vastaavassa kohdassa mainitut muut rahayksiköt (esim. *denarius, penning, groschen*) *äyreiksi*.

► Streng 1915 269; SKES 1978 *äyri*; SSA 2000 *äyri*; Grönros ym. 2004 41–46; LÄGLOS 2012 *äyri*.

äänellinen a. 'sonorinen, vokaali-' | (1543) 1 esiintymä

- [A-O-3] **ENELISET** a e i o u y

Johdos sanasta (→) *ääni*. Se on käännöslaina latinan sanasta *vocalis* 'äänellinen, soinnillinen', johon perustuu suomen yleiskielen substantiivi *vokaali*. Agricolalla *äänellinen* esiintyy myös perusosana yhdyssanoissa (→) *kaksäänellinen, ynäänellinen*.

► SAOB 2017 *vokal*.

äneti adv. 'vaiti, puhumatta; julki lausumatta' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-102-[MT-26:63]] Mutta Jesus oli **äneti**.
- [A-II-455-[ROM-16:25]] se Salaus ombi ilmoitettu ioca Mailman alghusta tehen asti ombi **äneti** ollut

Adverbijohdos substantiivista (→) *ääni*. Myös substantiivin abessiivimuoto (*äänetä*) esiintyy Agricolalla samassa merkityksessä.

ääni s. 'ääni, ihmisen puheääni, muu kuuloaistimus; puhe, sanoma, julistus' (myös kuv.) (1544) 299 esiintymää, myös UpsE, Westh

- [A-I-491] Me tarwitzewaijset / lihalliset / hengettömet Inhimiset / kienneme sinuhun pein / meiden hwlet / **änet** / ia silmet wojjman ielken
- [A-II-678-[ILM-4:5]] Ja Stolista wloskieuit Leimauxet / ia pitkeiset ia **Änet** / ia seitzemen tulista Lampua palauaista Stolin edhes / Jotca ouat ne seitzemen Jumalan Hengie.
- [A-II-709-[ILM-19:6]] Ja mine cwlin palion Canssan **Änen** / ia ninquin swren wedhen **Änen** / Ja ninquin swrdhen Pitkeisten **Änet**

- [A-III-138-[1MS-4:10]] Mites tehnyt olet? Sinun welies weren **ääni** hwtapi minun tykeni maasta
- [A-III-236-[PS-19:4]] Ei ole Kieli eike Puhe / iossa ei heiden **Änens** cwlu.
- [A-III-562-[JER-44:23]] te suitzutitte / ia HERRA wastan synditeit / ia ette te HERRAN **ände** totelluet
- [A-III-337-[PS-87:0]] Sille Seurakunda ombi yxi nächteue Cocous ia vdhest syndynyt Euangeliumin **änen** ia pyhen Hengen cautta

Ikivanha perintösana, jolla on vastineita sekä lähi- että etäsukukielissä. Agricolalla *ääni* esiintyy myös perusosana yhdyssanaksi luokitellussa sanaliitossa (→) *itku ääni*.

► SKES 1978 *ääni*; SSA 2000 *ääni*; NES 2020 *ääni*.

ääntää v. 'puhua, lausua' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-469] anna minun nijn waelda – – ettenke mine perkelen wihoisa saastuisi / enge ychtengen exyyheen sekannuisi / Jotca cadha **ändeu**et sijte turmelemattomast oijkeudhest

Johdos substantiivista (→) *ääni*. Agricolan sanonta *kahda ääntää* on käännös latinan verbinmuodosta *dissonant* ja tarkoittaa puhumista ristiriitaisesti.

► Gummerus 1947 247.

ääri s. 'ääri, raja, reuna, laita' | (1544) 50 esiintymää

- [A-I-109-[5MS-32:8]] Cosca se korkein ninquin arualla canssat wlgosiakoj / ia haijotti Inhimisten lapset / silloin hen laski Canssain maan **äret** / Israelin lughun ielken.
- [A-III-455] Ja sijte samasta Mereste iuri pohian polehen / ombi Sidon ia Tyrus / Joinenga **äret** Galilean cansa ycten ioxeuat.
- [A-II-25-[MT-2:22]] Ja wnesa hen sai Jumalalda käskyn / ia poickesi Galilean **ääri**n
- [A-III-216-[PS-2:8]] mine annan Sinulle ne Pacanat sinun Pericunnaxes / ia mailman **äret** Omaisudhexes
- [A-III-366-[PS-105:31]] Nin tulit Turilat ia Luteet heiden Maans **ärihin**.

Sanalla on vastineita lähisukukielissä. Sitä on aiemmin pidetty omaperäisenä, mutta nykyään se katsotaan balttilaiseksi lainaksi. Tämän mukaan lainalähde olisi esibalttilainen **eġe-ro*, jota edustaa mm. liettuan *ežė* 'reuna, raja'. Agricolalla *ääri* esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *maanääri*.

► SKES 1978 *ääri*; Koivulehto Vir. 1996a 328; SSA 2000 *ääri*; EES 2012 *äär*; Junttila 2015 126; NES 2020 *ääri*.

äärimäinen a. 'äärellä t. ulkopuolella oleva' | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-41-[MT-8:12]] Mutta Waldakunnan lapset heiteten siihen **ärimeisen** pimeyteen

Superlatiivinen adjektiivijohdos substantiivista (→) *ääri*.

ääritöin *a.* 'ääretön, rajaton' | (1544) 4 esiintymää, myös Westh

- [A-I-447] **EÄrittomen** Laupiudhen Jumala / ia mittomattoman totudhen Herra
- [A-I-476] Lohuttapi mös meite / sinun **äritoin** hywuydhes
- [A-I-479] walitam sinulle / quin me enimen taidham / eij waan sen swren epewscon / sen onnettoman sokeudhen / ja meidhen heijun sydhemien / **ärittömen** tyhmeudhen teden
- [A-III-22] Rukolcam O Herra Jumala caikiualdias Ise / ioca sinun **ärittömeste** Hyuydestes caiki cappalet loonut olet

Adjektiivijohdos substantiivista (⇒) *ääri*. Nykykielen mukaisessa asussa johdos *ääretön* on tullut kirjakieleen ensimmäisessä suomalaisessa Bibliassa 1642.

➤ Jussila 1998 *ääretön*.

öinen → yksiöinen

öljo → ölju

öljo astia s. 'öljyastia' (kuv.) | (1548) 1 esiintymä

- [A-II-97-[MT-25:00]] Mutta **ölio Astiat** / on Wsko omastunnos Jumalan Armon päle.

Substantiiveista *öljo* (→ *ölju*) ja (→) *astia* muodostettu sanaliitto, joka rakenteensa perusteella on tulkittava luontaiseksi yhdyssanaksi.

► Toropainen 2017 51, 118.

Öljomäki, öljomäki *erisn.* ja s. 'Öljymäki; oliivitarha' | (1548) 5 esiintymää

- [A-II-99-[MT-26:30]] Ja coska he olit Kijtoswirdhen weisanuet / nin he wlgosmenit **Öljomäelle**.
- [A-II-225-[LK-19:29]] JA se tapactui / coska hen lehestui Betphagin ia Bethanian / ia tuli sen **Öliomäen** tyge
- [A-III-167-[JH-18:1]] JA cosca Jesus nemet oli sanonut / ia mös kitoswirden olit weisanneet / meni hen wlos opetuslastens cansa tauans ielken ylitze sen oian Cedron **öliomäen** polen /

Substantiiveista *öljo* (→ *ölju*) ja (→) *mäki* muodostettu yhdyssana. Sama sana esiintyy Agricolalla useimmiten Jerusalemista itään sijaitsevan mäen erisnimenä. Mäki on aikoinaan saanut nimensä runsaista oliiviviljelmistä. Saman paikan muina niminä on Agricolalla (→) *Oljomäki*, *Oljumäki*, *Oljun mäki*, *Öljovuori*. Johanneksen evankeliumin esimerkissä se on yleisnimi, jonka asemesta Agricolan Uuden testamentin vastaavassa kohdassa on *puutarha*.

► Saarisalo 2009 *Öljyvuori*.

öljopuunvesa s. 'oliivipuun vesa' | (1544) 1 esiintymä

- [A-I-507] minua eleteijsit / minua hedhmelisexi tekisit / ninquin hedhmelisen winapuun / ioca winapärsut teutepi / meiden lapsena caswatta ia hödhytte ninquin **Öliopuunwesat**

Substantiiveista *öljopuu* ja (→) *vesa* muodostettu yhdyssana. Määriteosasta *öljopuu* esiintyy Agricolalla itsenäisenä substantiivina vain takavokaalinen variantti (→) *oljupuu*, *oljopuu*.

Öljovuori, Öljo vuori *erisn.* 'Öljymäki' | (1549) 2 esiintymää

- [A-III-147-[MK-11:1]] SInä toisna Peiuene / koska he lehestuit Jerusalemin / Bethphagin pein / lehes **Ölioworta** / lehetti Jesus caxi henen Opetuslastans
- [A-III-151] Peiuelle hen opetti Templise / mutta ectona hen wlosmeni ia yliöte oli **Ölio worella**.

Substantiiveista *öljo* (→ *ölju*) ja (→) *vuori* muodostettu yhdyssana tai luontaiseksi yhdyssanaksi luokiteltava sanaliitto, joka esiintyy Agricolalla ainoastaan erisnimenä. Samaan paikkaan viitataan myös nimillä (→) *Oljomäki*, *Oljumäki*, *Oljun mäki*, *Öljömäki*.

ölj|u, -o, -ö s. 'öljy, oliiviöljy' | (1544) 32 esiintymää

- [A-I-208-[PS-104:15]] Ja ette winan pite Inhimisen Sydemen ilahuttaman / ia henen caswons caunistuman **Öliosta** / Ja leiippe wahwistaman Inhimisen Sydhende.
- [A-II-94-[MT-25:4]] Mutta ne wijsat otit **ölj|un** heiden astians ynne Lampuden cansa.
- [A-II-94-[MT-25:8]] Andacat meille teiden **öliustan** / sille meiden Lampudh sammuuat.
- [A-II-494] Senteden hen nyt heite kijtte tesse Lehetuskiriasa / ia wodhatta mös **Öliö** heiden Haauoinsa
- [A-III-457-[JES-1:6]] eipe miten terueytte henesse ole. Waan Haaua ia sinimaria ia wiharacot / iotca euet ole ommellut / eike sidhotut / eike **Öliulle** siueltyt.

Sana on skandinaavisten kielten kautta saatu keskiaikainen laina, vrt. muinaisruotsin *olia*, murt. *öljo*, muinaistanskan *ölje*. Agricolan sanan asu vaihtelee, ja myös luku-tapa *öljy* on mahdollinen, vaikka siitä ei ole yhtään varmaa esimerkkiä. Äänneasun variaatiosta päätellen lainautuminen on tapahtunut useaan kertaan eri lähteistä. Skandinaavisten kielten sana juontuu alasaksan kautta latinasta. Keskiajan latinan *olium* ja klassillisen latinan *oleum* juontuvat kreikan sanasta *elaion*. Kaikki merkitsevät öljyä, ennen kaikkea oliiviöljyä, sillä oliivi- eli öljypuu on perinteisesti ollut Väli-meren maiden tärkein öljykasvi. Agricolalla esiintyy myös takavokaalinen (→) *ölju*. Agricolalla *ölju* variantteineen esiintyy myös perusosana yhdyssanassa (→) *ilonöljo*.

► Streng 1915 269; SAOB 1950 *olja*; Rousi 1997 162–164; SSA 2000 *öljy*; NES 2020 *öljy*.

öljynpuu → **oljunpuu**

öljynvesa → **oljunvesa**

öljypuu → **oljupuu**

öljytarha → oljotarha

öljyvuori → Öljovuori

öyhkäri s. 'öykkäri, rehentelijä' | (1548) 2 esiintymää

- [A-II-420-[ROM-1:30]] Pahantauaiset / Coruan wiskutteliat / Panetteliat / Jumalan ylencatzoijat / Wekiuallaiset / Coriat * **Euchkerit** / Pahain neuuoin pesät / Wanhembaidens cwlemattomat /
- [A-II-420-R] ***Euchkerit**) Jotca palio kerskauat ia kehuuat / ninquin he olisit paramat muita / ia ei miten quiten ouat.

Synonymymisen (→) *öykkäri*-sanan variantti, jonka äänneasuun on ilmeisesti vaikuttanut äänteellisesti motivoitunut kansankielinen verbi *äyhkää* 'äännellä ähkien t. äkeästi, äyskiä, räyhätä' ym. Ortografisista syistä Agricolan *Euchkeri* on mahdollista lukea myös *äyhkäri*, jolloin se selittyisi kansankielestä tunnetun, alkuperältään onomatopoeettisen *äyhkätä*-verbin johdokseksi.

► SKES 1978 *äyhkää*; Nikkilä 1994b FUF 52 179–189; SSA 2000 *öykkäri*.

öykkäri s. 'öykkäri, rehentelijä' | (1551) 3 esiintymää

- [A-III-219-[PS-5:5]] Ne **Euckerit** eiuet pysy sinun Silmeis edes / caiki Pahantekiet sine wihat.
- [A-III-314-[PS-73:3]] Sille närkestys tuli minulle nijste **Euckeriste** / ätte mine näin ne Jumalattomat menestyuen.
- [A-III-318-[PS-75:5]] Mine sanoin nijlle **Euckerille** / elke nin kerskaco

Sanalla ei ole vastineita sukukielissä. Sitä on arveltu alkuperältään deskriptiiviseksi, mutta todennäköisemmin se on lainaa keskialasaksan substantiivista *ōkære*, *ōker*, *ōkēre* 'Mehrer, Vermehrer'. Toinen mahdollisuus on, että se on omaperäinen johdos lainaverbistä (→) *öykätä*. Agricolan kaikissa kolmessa esiintymässä ensi tavun diftongin kirjoitusasu on monitulkintainen *eu*, mutta verbissä (→) *öykätä* ja sen johdoksessa (→) *öykkäys* näkyy myös *öy*-diftongi.

► SSA 2000 *öykkäri*; Köbler 2010 *ōkære*.

öykkä|ys, -ös s. 'rehentely, mahtailu' | (1544) 2 esiintymää

- [A-I-519] henen tompelisen ylenwisudhens / tyhmen ierijens / itze walitun ymmerdhyxens / taijtamattoman caualudhens / ilken **euckeyxens** / oman caitzemisens / ia etzemisens / henen kesken tundemisens / hilimettudhens ia modhottuxens
- [A-I-793] Wariele meite caikesta hengelisesta Coreudhesta / ia turhasta cunniasta / aijalisesta pramista / **öuckeöxista** / eli swren Nimen pytemisesta.

Johdos verbistä (→) *öykätä*.

öykätä *v.* 'ylpeillä, kerskua' | (1544) 7 esiintymää

- [A-I-749] Me etzisime oma cunniatam / ia me **euckemme** itzellemme / ia ylencatzoma sinun cunnias /
- [A-II-475-[1KOR-9:16]] Mutta ette mine Euangelium sarnan / ei minun taruitze site **euckemen** / sille minun tule se tedexeni / Ja we minulle / ellei mine Euangelium ilmoita.
- [A-III-620-[HOS-9:1]] Ei sinun taruitze riemuitzeman Israel / eike itzes **öyckemen** muidhen Canssain ylitze.

Verbi kuuluu etymologisesti yhteen samaa kantaa olevan (→) *öykkäri*-sanankanssa, mutta se on todennäköisesti erillinen laina joko alasaksan verbistä *ōken* 'lisätä, kasvattaa (esim. omaisuutta)' tai muinaisruotsin vastaavasta verbistä *ōka*.

► Nikkilä 1994b FUF 52 179–189; SSA 2000 *öykkäri*; Köbler 2010 *ōken*.

öö → **yö**

öödyttää *v.* 'tuhota' | (1544) 5 esiintymää

- [A-I-112-[5MS-32:25]] Wlcon pite Miecka heite **ödhyttemen** / Ja siselle cauhistus.
- [A-I-19-[JER-1:118–119]] sine ylesröwet / ia **ödhyttet** / haijottat ia cadottat / rakennat ia istuttat
- [A-III-444-[5MS-32:24]] Nälielle heiden pite hiukautettaman / ia wilutaudhilla **ödhyttemen**

Laina ruotsin verbistä *öda* 'hävittää; kuluttaa; tuhлата, haaskata'.

► Streng 1915 270; SKES 1978 *öödyttää*.

Lähteet, kirjallisuus ja teoslyhenteet

Fennistiikan ja fennougristiikan kannalta keskeisissä aikakausjulkaisuissa ilmestyneitä artikkeleita koskevien viitteiden yhteydessä on mainittu julkaisusarja ja sivunumerot, joten artikkelien löytäminen onnistuu yleensä ilman lähdeluetteloakin. Lähdeluettelon avulla voi hakea artikkelia verkosta sen nimellä. Mikäli samalta tekijältä on samana vuonna ilmestynyt useampi kuin yksi viitteissä mainittu julkaisu, julkaisu on erotettu toisistaan vuosilukuun lisätyllä kirjaintunnuksella (1973a, 1973b jne.) sekä mahdollisesti sarjan nimellä tai teoslyhenteellä. Useissa viitteissä mainitut kokoomateokset, esim. juhla- ja muistokirjat (FS) ja laajat konferenssijulkaisu (esim. PP = Pohjan poluilla), on lähdeluettelossa mainittu erikseen. Tällöin teosten kaikkia tietoja ei ole toistettu lähdeluettelossa artikkelien yhteydessä, vaan niiden kohdalla on viitattu kokoomajulkaisuun.

A = Mikael Agricolan teokset. Uudistettu näköispainos 1987, I. Abckiria [1543/1559] / Rucouskiria [1544]. II. Se Wsi Testamenti [1548]. III. Käsikiria [1549] / Messu eli Herran Ehtolinen [1549] / Se meiden Herran Jesusen Christusen Pina [1549] / Daudin Psaltari [1551] / Weisut ia Ennustoxet [1551] / Ne Prophetat Haggaj. SacharJa. Maleachi [1552]. Porvoo Helsinki Juva. Werner Söderström Osakeyhtiö. Saatavissa: a) Kotimaisten kielten tutkimuskeskus (2013). *Vanhan kirjasuomen korpus* [korpus]. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-201407165> b) Turun yliopisto; Kotimaisten kielten keskus (2019, päivitettävä aineisto). Mikael Agricolan teosten morfosyntaktinen tietokanta versio 1.1, Korp [korpus]. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2019121804>.
Aalto, Seija 1970: *Ruoho, r(u)htua ja rohto*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
AHF = Acta Historica Fennica. Suomenkielisiä historiallisia asiakirjoja Ruotsin vallan ajalta (vuosilta 1548–1809). Julkaissut Kustavi Grotenfelt. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

- Ahlqvist, August 1866: Om finska språkets kulturord. Ett linguistiskt bidrag till Finnarnes äldsta kulturhistoria. Suomi 1866, Toinen Jakso, 6 Osa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Ahlqvist, August 1871: De vestfinska språkens kulturord. Ett linguistisk bidrag till Finnarnes äldre kulturhistoria. Finska Litteratur-sällskapets tryckeri. Helsingfors.
- Ahlqvist, August 1877: Suomen kielen rakennus. G. W. Edlund. Helsingfors.
- Aikio, Ante 2000: Suomen *kauka*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Aikio, Ante 2002: New and Old Samoyed Etymologies. [Sisältyy julkaisuun] FUF 57.
- Aikio, Ante 2006a: New and old Samoyed etymologies (Part 2). [Sisältyy julkaisuun] FUF 59.
- Aikio, Ante 2006b: On Germanic-Saami contacts and Saami prehistory. [Sisältyy julkaisuun] SUSA 91.
- Aikio, Ante 2009: The Saami Loanwords in Finnish and Karelian. Department of Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Studies. Oulun yliopisto. Oulu.
- Aikio, Ante 2012a: An essay on Saami linguistic prehistory. [Sisältyy julkaisuun] SUST 266.
- Aikio, Ante 2012b: On Finnic long vowels, Samoyed vowel sequences, and Proto-Uralic *x. [Sisältyy julkaisuun] FS Janhunen SUST 264.
- Aikio, Ante 2014a: Studies in Uralic etymology III: Mari etymologies. [Sisältyy julkaisuun] LU 50.
- Aikio, Ante 2014b: The Uralic-Yukaghir lexical correspondences: genetic inheritance, language contact or chance resemblance? [Sisältyy julkaisuun] FUF 62.
- Aikio, Ante 2015a: The Finnic ‘secondary *e*-stems’ and Proto-Uralic vocalism. [Sisältyy julkaisuun] SUSA 95.
- Aikio, Ante 2015b: Studies in Uralic etymology IV: Ob-Ugric etymologies. [Sisältyy julkaisuun] LU 51:1.
- Aikio, Ante 2021: Studies in Uralic etymology V: Permic etymologies. [Sisältyy julkaisuun] LU 57:3.
- Airila, Martti 1916: Vähäisen arvostelun arvostelua. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Alanen, Timo 2004: Someron ja Tammelan vanha asutusnimistö. Amanita. Somerniemi.
- ALFE = Atlas Linguarum Fennicarum. Itämerensuomalainen kielikartasto. 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki 2004, 2007, 2010.
- Älgu. Saamelaiskielten etymologinen tietokanta [online-tietokanta]. Kotimaisten kielten keskus. Helsinki. Jatkuvasti päivitettävä tietokanta. Saatavissa: <http://kaino.kotus.fi/alg>.
- Alvre, Paul 1974: Terminatiivseist konstruktioonidest terminatiivini. Terminatiivi tulek. [Sisältyy julkaisuun] Keel ja Kirjandus 1974.
- ANF = Arkiv för nordisk filologi. Kristiania 1883–1888. Ny följd Lund 1889–.
- Anttila, Raimo 1986: Deepened joys of etymology, grade A (and Ä). [Sisältyy julkaisuun] SUSA 80.

- Anttila, Raimo & Uotila, Eeva 1985: ”Onsi on onni onnettoman”. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Ariste, Paul 1981: Keelekontaktid. Eesti NSV teaduste akadeemia emakeele seltsi toimetised nr. 14. Valgus. Tallinn.
- Aro, Jussi 1985: Psalmit nykysuomeksi. Suomen kirkon sisälähetysseura. Suomen Pipliaseura. Helsinki.
- Balodis, Uldis & Pajusalu, Karl 2019: Southern Finnic *jää, jägi, jegä, jej*, etc. ‘ice’. [Sisältyy julkaisuun] FS Kallio.
- Baltistica. Vilnius 1965–.
- Bentlin, Mikko 2008a: Niederdeutsch-finnische Sprachkontakte. Der lexikalische Einfluß des Niederdeutschen auf die finnische Sprache während des Mittelalters und der frühen Neuzeit. *SUST* 256. Helsinki.
- Bentlin, Mikko 2008b: Finnisch *nöyrä* ‘demütig’ – ein germanisches Lehnwort? [Sisältyy julkaisuun] FS Hofstra.
- Bentlin, Mikko 2019: Yritys *yrittämisestä*. [Sisältyy julkaisuun] FS Kallio.
- Bergsland, Knut 1960: Lapin kieltoverbin taivutuksesta. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Bergsland, Knut 1964: Suomen *hiisi*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Bergsland, Knut 1965: Suomen *kansa*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Biblia [1642]. Se on: Coco Pyhä Ramattu, suomexi, Stockholmis 1642. Ensimmäisen suomenkielisen Raamatun näköispainos. WSOY. Porvoo 1971.
- Castrén, M. A. 1845: Anteckningar om Samojediskans förvandtskap med de Finska Språken. [Sisältyy julkaisuun] Suomi 1845. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Castrén, Paavo & Pietilä-Castrén, Leena 2000: Antiikin käsikirja. Otava. Helsinki.
- Carpelan, Christian 1998: *Suomi, häme, sabme* sekä *finne* arkeologian näkökulmasta. [Sisältyy julkaisuun] FS Suhonen = *SUST* 228.
- Catholic Encyclopedia 2021 = Catholic Online. <https://www.catholic.org>. Alkuperäisteos Catholic Encyclopedia, toim. Charles Georg Herbermann. Robert Appleton Company. New York 1907–1915.
- CIFU 6 = Congressus Sextus Internationalis Fenno-Ugristarum. Syktyvkar 24.–30.VII.1985. Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum. Syktyvkar.
- CIFU 7 = Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum. Debrecen 27.VIII.–2.IX.1990. Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum. Debrecen.
- Codex Westh 1546. c.III19. Käsikirjoitus. Kansalliskirjasto. Saatavissa myös: https://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/varia/westh_rdf.xml.
- Codex Westh. Westhin koodeksin tekstit 2012. Wanhan suomen arkisto 5. Turun yliopisto.
- COIFU 1996 = Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum. Jyväskylä 10.–15.8.1995. Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum, Jyväskylä 1995–1996.
- Collinder, Björn 1979: Fenno-Ugric Vocabulary. Buske. Hamburg.
- CT = Castrenianumin toimitteita. Suomalais-Ugrilainen Seura & Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos. 1971–2005.

- De Smit, Merlijn 2019: Fishing in troubled waters: on the origin of Finnic *saima*-stems. [Sisältyy julkaisuun] FUM 42.
- De Smit, Merlijn 2020: Murky etymologies. [Sisältyy julkaisuun] FS Forsberg. SUST 275.
- Dietz, Ph. 1961: Wörterbuch zu Dr. Martin Luthers deutschen Schriften. Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim. Ensimmäinen painos 1870–1872.
- The Dictionary of Classical Hebrew. Volume I–VI. 1993–2007.
- Donner, Otto 1874, 1876, 1888: Vertaileva Sanakirja Suomalais-Ugrilaisten Kielten alalta 1–3. Helsinki.
- Early Contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic and Archaeological Considerations. Ed. Christian Carpelan, Asko Parpola & Petteri Koskikallio. SUST 242.
- EES = Iris Metsmägi & Meeli Sedrik & Sven-Erik Soosaar: *Eesti etümoloogia-sõnaraamat*. Eesti keele sihtasutus. Tallinn 2012. Saatavissa myös: <https://www.eki.ee/dict/ety/>.
- EEW = Julius Mägiste: *Etnisches etymologisches Wörterbuch* 1–12. Moniste. Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsinki 1982–1983.
- EK = Eesti Keel. Akadeemilisi Emakeele Seltsi keeleteaduslik ajakiri. Tartu 1922–1940.
- Ekman, E. A. 1902: Finnische und estnische konjunktionen nordischen ursprungs. 1–3. [Sisältyy julkaisuun] FUF 1.
- Elsayed, Duha 2017: Agricolan *pitää* – nesessiiviverbi kielikontaktin ytimessä. Turun yliopiston julkaisuja, Sarja C, osa 448. <http://urn.fi/rn:isbn:978-951-29-7028-5>.
- Ennen, muinoin. Miten menneisyyttämme tutkitaan. Toimittanut Riho Grünthal. Tietolipas 180. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Erkamo, V. 1983: *Pärnä*-sanasta ja sen merkityksestä. Suomi 124:4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- ESA = Emakeele Seltsi aastaraamat. Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus. Tallinn 1955–.
- Etymologiadata. YSuS = Yhteissuomalainen sanasto. Jatkuvasti päivittyvä etymologiatietokanta. <https://sanat.csc.fi/wiki/Etymologiadata:YSuS>.
- Etymonline. Online Etymology Dictionary. Compiled by Douglas Harper. Jatkuvasti päivittyvä julkaisu. <https://www.etymonline.com>.
- Eusebius = Eusebiuksen kirkkohistoria. Kreikan kielestä kääntänyt sekä johdannolla ja selityksillä varustanut Ivar A. Heikel. Otava. Helsinki 1997.
- EVE = Etymologinen verkkosanakirja. Päätoimittaja Santeri Junttila. <https://sanat.csc.fi/wiki/EVE>.
- Falk, Hjalmar & Torp, Alf 1994: *Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog*. Bjørn Ringstrøms Antikvariat. Oslo.
- FB = Finlandssvenska bebyggelsenamn. Digitalutgåva. Red. av Johan Lindberg. Svenska litteratursällskapet. <https://bebyggelsenamn.sls.fi/digitalaupplagan/>.
- Finnisch-ugrische Sprachen in Kontakt. Vorträge des Symposiums aus Anlass des 30-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen 21–23. November 1996. Shaker Publishing. Maastricht 1997.

- Finnisch-ugrische Sprachen zwischen dem germanischen und dem slavischen Sprachraum. Vorträge des Symposiums aus Anlass des 25-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen 13.–15. November 1991. Rodopi. Amsterdam, Atlanta 1992.
- Finno, Jaakko 1583: Jaakko Finnon virsikirja. Näköispainos. Toimittanut ja jälkisanat laatinut Pentti Lempiäinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1988.
- Finno-Ugrians and Indo-Europeans. Linguistic and Literary Contacts. Proceedings of the Symposium at the University of Groningen, November 22–24, 2001. Shaker Publishing. Maastricht.
- FmS = Folkmålsstudier. Föreningen för nordisk filologi. Helsingfors 1933–.
- Fromm, Hans 1977: Vanhimpien germaanisten lainojen ikäämisestä suomen kielessä. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- FS Ahlbäck 1971 = Festschrift till Olav Alhbjäck. StNF 58. Svenska Litteratursällskapet. Helsingfors.
- FS Alinei 1986 = Aspects of language. Studies in honour of Mario Alinei. Volume 1. Geolinguistics. Papers presented to Mario Alinei by his friends and colleagues of the Atlas Linguarum Europae on the occasion of his 60th birthday. Amsterdam.
- FS Bartens 1993 = Festschrift für Raija Bartens zum 25.10.1993. SUST 215.
- FS Carpelan 2006: Arkeologian lumoa synkkyyteen: artikkeleita Christian Carpelanin juhlapäiväksi. Helsingin yliopisto. Kulttuurien tutkimuksen laitos/ Arkeologia. Helsinki.
- FS Forsberg 2020 = Yomas symyn nékve vortur etpost samyn patum. Scripta miscellanea in honorem Ulla-Maija Forsberg. SUST 275.
- FS Forsgren 2002 = När spåk och kulturer möts. Festschrift till Tuuli Forsgren 2 november 2002. Skrifter utgivna an Johan Nordlander-sällskapet. Umeå.
- FS Fromm 1979 = Explanationes et Tractationes Fenno-Ugricae in Honorem Hans Fromm Sexagenarii A. D. VII Kal. Jun. Anno MCMLXXIX Oblatas. München.
- FS Grünthal 2024 = Itämeren kieliapajilta Volgan verkoille: Pühendusteos Riho Grünthalile 22. mail 2024. SUST 278.
- FS Hajdú 1993 = Hajdú Péter 70 éves. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- FS Hakanen 1995 = Kielen ja kulttuurin Satakunta. Juhlakirja Aimo Hakasen 60-vuotispäiväksi 1.11.1995. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 51. Turku.
- FS Hakulinen 1959 = Verba docent. Juhlakirja Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi 6.10.1959. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- FS Hofstra 2008 = Northern voices: essays on Old Germanic and related topics, offered to professor Tette Hofstra. Edited by Dekker K., MacDonald A. A., Niebaum H. Germania Latina VI. Mediaevalia Groningana. New series, vol. 11. Peeters. Leuven.
- FS Häkkinen 2010 = Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010. Toimittaneet Sirkka Saarinen, Kirsti Siitonen ja Tanja Vaittinen. SUST 259.

- FS E. Itkonen 1973 = *Commentationes Fenno-Ugricae in Honorem Erkki Itkonen Sexagenarii*. SUST 150.
- FS Janhunen 2012 = *Per Urales ad Orientem. Iter polyphonicum multilingue*. Festschrift tillägnad Juha Janhunen på hans sextioårsdag den 12 februari. SUST 264.
- FS Kallio 2019 = *Petri Kallio rocks. Liber semisaecularis*. Toimittaneet Santeri Junttila & Juha Kuokkala. Kallion etymologiseura. Helsinki.
- FS Kiviniemi 1997 = *You name it. Perspectives on onomastic research. A Festschrift for Professor Eero Kiviniemi on his 60th Birthday, 2 January 1997*. *Studia Fennica. Linguistica* 7. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- FS Knuutila 2013: *Olavin ja Mikaelin jalanjäljissä*. Toimittaneet Tapani Innanen, Teija Pitkänen ja Timo Ävist. *Hymnos. Hymnologian ja liturgiikan vuosikirja. Hymnologian ja liturgiikann seura*. Helsinki.
- FS Korhonen 2006 = *Wörter – Verbindungen. Festshcrt für Jarmo Korhonen zum 60. Geburtstag*. Herausgegeben von Ulrich Breuer und Irma Hyvärinen. Peter Lang. Frankfurt am Main.
- FS Kortlandt 2008 = *Evidence and counter-evidence: essays in honour of Frederik Kortlandt*. Vol. 1. Balto-Slavic and Indo-European linguistics. Edited by Alexander Lubotsky, Jos Schaeken and Jeroen Wiedenhof. *Studies in Slavic and General Linguistics*; vol. 32. Rodopi. Amsterdam.
- FS Kylstra 1986 = *Lyökämme käsi kätehen. Beiträge zur Sprachkontaktforschung im Bereich des Finnougrischen und des Germanischen A. D. Kylstra zum 65. Geburtstag*. Rodopi. Amsterdam 1986.
- FS Lakó 1981 = *Lakó-émlékkönyv. Nyelvészeti tanulmányok*. Budapest.
- FS Leskinen 1990 = *Laatokan piiri. Juhlakirja Heikki Leskisen 60-vuotis-päiväksi 10.10.1990*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 60. Vap-kustannus. Helsinki.
- FS Nuutinen 1996 = *Vieraan ymmärtäminen. Kirjoituksia kielestä ja kulttuurista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- FS Parpola 2001 = *Vidyārnavavandanam. Essays in Honour of Asko Parpola*. *Studia Orientalia*, published by the Finnish Oriental Society 94. Helsinki.
- FS Ravila 1962 = *Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Paavo Ravila*. SUST 125.
- FS Rédei 1992 = *Rédei-Festschrift. Festschrift für Károly Rédei zum 60. Geburtstag*. *Studia Uralica* 6. Wien. Budapest.
- FS Rueter 2021 = *Multilingual Facilitation: Honoring the Career of Jack Rueter*. Toim. Mika Hämäläinen, Niko Partanen & Khalid Alnajjar. Helsinki: Helsinki University Library.
- FS Saarikivi 2023 = *Elämä ja etymologia*. Janne Saarikiven 50-vuotisjuhlakirja. Toim. Sampsa Holopainen, Jeongdo Kim, Niklas Metsäranta. Books on Demand. Helsinki.
- FS Sammallahti = *Sámit, sánit, satnehámit. Riepmočala Pekka Sammallahtii miessemanu 21. beaivve 2007*. Doaimmahan Jussi Ylikoski ja Ante Aikio. SUST 253.

- FS Schlachter 1973 = Festschrift für Wolfgang Schlachter zum 70. Geburtstag. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 12. Wiesbaden.
- FS Schmitt 1988 = Deutscher Wortschatz. Lexikologische Studien Ludwig Erich Schmitt zum 80. Geburtstag von seinen Marburger Schülern. Berlin. New York.
- FS Sköld 1982 = Språkhistoria och språkkontakt i Finland och i Nord-Skandinavien. Studier tillägnade Tryggve Sköld den 2 november 1982. Kungl. Skytteanska Samfundets handlingar 26. Stockholm, Umeå.
- FS Steinitz 1987 = Parallelismus und Etymologie. Studien zu Ehren von Wolfgang Steinitz anlässlich seines 80. Geburtstages am 28. Februar 1985. Linguistische Studien, Reihe A, Arbeitsberichte 161/II. Berlin.
- FS Suhonen 1998 = Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii 16.5.1998. SUST 228.
- FS Thomsen 1912 = Festschrift Vilhelm Thomsen zur Vollendung des siebzigsten Lebensjahres am 25. Januar 1912. Dargebracht von Freunden und Schülern. Leipzig.
- FS Thors 1980 = Festschrift till Carl-Erik Thors 8.6.1980. Svenska Litteratursällskapet i Finland. Helsingfors.
- FS Tikkanen 2010 = Anantañ Šāstram. Indological and linguistic studies in honour of Bertil Tikkanen. Ed. Klaus Karttunen. Studia Orientalia 108. Finnish Oriental Society. Helsinki.
- FS Toivonen 1950 = Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Y. H. Toivonen. SUST 98.
- FS Valonen 1983 = Res referunt repertae. Niilo Valonen 1913–1983. SUST 183.
- FS Wichmann 1928 = Juhlakirja Yrjö Wichmannin kuusikymmenvuotispäiväksi. SUST 58.
- FS Århammar = A Frisian and Germanic Miscellany. Published in Honour of Nils Århammar on his Sixty-Fifth Birthday, 7 August 1996. NOWELE Vol. 28/29. Odense University Press. Odense.
- FT = Finsk Tidskrift. Föreningen Granskaren r.f. Helsingfors 1876–.
- FUF = Finnisch-Ugrische Forschungen. Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsingfors 1902–.
- FUFA = Finnisch-Ugrische Forschungen. Anzeiger. Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsingfors 1902–.
- FUM = Finnisch-Ugrische Mitteilungen. Buske. Hamburg 1977–.
- FUS = Fenno-Ugrica Suecana. Fenno-ugriska institutionen. Uppsala universitet. Uppsala 1978–.
- Ganander, Christfrid 1787/1997: Nytt Finskt Lexicon. Alkuperäiskäsikirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 676. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisu 95. Helsinki 1997.
- Genaust, Helmut 2005: Etymologisches Wörterbuch der botanischen Pflanzennamen. Nikoll-Verlag. Hamburg.
- Genetz 1890 ks. Jännes 1891.
- Grimm DWB = Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. Verlag von S. Hirzel. Leipzig 1854.

- Grünthal, Riho 1997: Livvistä liiviin. Itämerensuomalaiset etnonymit. Castrenianumin toimitteita 51. Helsinki 1997.
- Grönholm, Maija 1988: Ruotsalaiset lainasanat Turun murteessa. Åbo Akademis förlag. Åbo.
- Grönros, Jarmo & Hyvönen, Arja & Järvi, Petteri & Kostet, Juhani & Väärä, Seija 2004: Tiima, tiu tynnyri. Miten ennen mitattiin? Suomalainen mittasanakirja. 4. uud. p. Turun maakuntamuseon julkaisuja 9, Turun maakuntamuseo.
- Gummerus, Jaakko 1941, 1947, 1955: Mikael Agricolan Rukouskirja ja sen lähteet I–III. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura. Helsinki.
- GVB = Gustav Vasas Bibel = Biblia, Thet är, All then Helgha Scrifft på Swensko. Upsala 1541. Saatavissa: <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lb-lb9559536-faksimil>.
- Haavio, Martti 1958a: Rauni. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Haavio, Martti 1958b: Pyh'Äkräs. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Hahmo, Sirkka-Liisa 1985: Zur Etymologie der finnischen Wortsippe *hiuka*, *hiukaista* usw. [Sisältyy julkaisuun] FS Kylstra.
- Hahmo, Sirkka-Liisa 1988a: *Avioliitto* 'avoin liitto'? [Sisältyy julkaisuun] Omaa vai lainattua = OL.
- Hahmo, Sirkka-Liisa 1988b: *Entää*-verbin alkuperästä. [Sisältyy julkaisuun] Omaa vai lainattua = OL.
- Hahmo, Sirkka-Liisa 1994a: Grundlexem oder Ableitung. Die finnischen Nomina der Typen *kämmen* und *pähkinä* und ihre Geschichte. Studia Fennica, Linguistica 5. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Hahmo, Sirkka-Liisa 1994b: Suomen kolmitavuisista -*nO*-loppuisista sanoista. [Sisältyy julkaisuun] Minor Uralic Languages = MUL.
- Hahmo, Sirkka-Liisa 1996a: Etsivä löytää. Etymologin työsaralta: *karun* ja *karkean* jäljillä. [Sisältyy julkaisuun] FS Nuutinen.
- Hahmo, Sirkka-Liisa 1996b: Muutamia etymologiointiperiaatteita. [Sisältyy julkaisuun] COIFU 5.
- Hahmo, Sirkka-Liisa 1998: *Paukama* ja *pukama*: deskriptiivisanoja vai lainoja? [Sisältyy julkaisuun] FS Suhonen SUST 228.
- Hakulinen, Lauri 1927: Koulujemme kielihistorianopetuksen etymologisesta puolesta. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Hakulinen, Lauri 1930: Kieli- ja tyyliseikkain huomioinnista kansankielemme sanaston keruussa. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Hakulinen, Lauri 1933: Suomen *kirki* ja *kiire*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Hakulinen, Lauri 1935: Sananlaskuja ja sanontatapoja. [Sisältyy julkaisuun] Kotiseutu 4/1935.
- Hakulinen, Lauri 1938: (tutkain). [Sisältyy julkaisuun] Hyvä Tuomas. Gummerus.
- Hakulinen, Lauri 1941 ja 1942: Meteorologisten sanojen merkitysoppia I, II (1941), III (1942). [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Hakulinen, Lauri 1943a: Agricolan kieli ja viro. Suomi 101, Eripainoksia 6. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Hakulinen, Lauri 1943b: ”Tuliperäisiä” affektisanoja. [Sisältyy julkaisuun] KV = Kalevalaseuran vuosikirja 22.

- Hakulinen, Lauri 1944: *Käetä*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Hakulinen, Lauri 1947: *Ankaran* sukua. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Hakulinen, Lauri 1948: Sanahistoriallista opetusaineista. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Hakulinen, Lauri 1949: Sananselityksiä. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Hakulinen, Lauri 1953: Suomen verbistä *piintyä* ja eräistä sen synonyymeista. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Hakulinen, Lauri 1954: Hiukan sanasto-oppia. [Sisältyy julkaisuun] Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja 2. Helsinki.
- Hakulinen, Lauri 1960: Vanhan kirjasuomen ja viron sanastoyhtäläisyyksiä. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Hakulinen, Lauri 1962: Finnisch *kulju* 'stagnum' und *kuilu* 'specus'. [Sisältyy julkaisuun] FS Ravila. SUST 125.
- Hakulinen, Lauri 1963: Vanha kirjasuomi ja viro. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Hakulinen, Lauri 1964: Vanhan kirjasuomen uskonnolliset ja juridiset termit *luhdata, luhtia*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Hakulinen, Lauri 1965: *Nöyrä*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Hakulinen, Lauri 1966: *Sees*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Hakulinen, Lauri 1968: Lainasanasemantiikkaa äidinkielenopetukseen. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Hakulinen, Lauri 1969: Suomen sanaston käännöslainoja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Hakulinen, Lauri 1974: *Haluta* ja *halata*. [Sisältyy julkaisuun] KV = Kalevalaseuran vuosikirja 54.
- Hakulinen, Lauri 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava. Helsinki.
- Hannikainen, Jorma 2006: Suomeksi suomalaisten tähden. Kansankielisen tekstin ja sävelmän suhde Michael Bartholdi Gunnaeruksen suomenkielisessä *Officia Missae* -introituskokoelmassa. *Studia Musica* 29. Sibelius-Akatemia. Kuopio.
- Harva, Uno 1948/2019: Suomalaisten muinaisusko. Neljäs, uudistettu laitos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Havu, Sirkka 1996: Kirja kirjahistoriallisen tutkimuksen kohteena. [Sisältyy julkaisuun] Kirjahistoria. Johdatus vanhan kirja tutkimukseen. Toimittanut Tuija Laine. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Heininen, Simo 1976: Nuori Mikael Agricola. *Suomi* 120:3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Heininen, Simo 1992: Mikael Agricolan psalmisummaariot. *Suomi* 165. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Heininen, Simo 1993: Mikael Agricolan Vanhan testamentin summaariot. *Suomi* 169. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Heininen, Simo 1994: Mikael Agricolan Psalttarin reunahuomautukset. *Suomi* 174. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Heininen, Simo 2007: Mikael Agricola. Elämä ja teokset. Edita. Helsinki.
- Heininen, Simo 2008: Mikael Agricolan Vanhan testamentin reunahuomautukset. *Suomi* 196. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

- Heininen, Simo 2014: Merkityksen muuttavia virheitä Agricolan teksteissä. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Heininen, Simo 2020: Mikael Agricola psalmien suomentajana. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1459. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Heininen, Simo 2023: Mikael Agricolan Uuden testamentin reunahuomautukset. Suomi 206. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Helinski, Eugene 1999: Ural. **läs* 'bei, in der Nähe' im Samojedischen (und im Ungarischen?). [Sisältyy julkaisuun] FUM 21/22.
- Hellquist, Elof 1939: Svensk etymologisk ordbok I – II. C. W. K. Gleerups förlag. Lund.
- Helmi, Esko 1966: Neitsyt Maria Mikael Agricolan kirjallisessa tuotannossa keskiaikaisen traditiomme ja reformatoristen näkemysten valossa. Laudaturtyö kirkkohistoriassa. Helsingin yliopisto.
- Hemminki 1616: Vanhain Suomen maan Pijspain, ja Kircon esimiesten Latinan kielised laulud. Stockholm. Näköispainos. Otava. Helsinki 1927.
- Hirvonen, Ilkka 1997: Mikä on sanojen *juhla* ja *joulu* germaanis-skandinaavinen alkuperä? [Sisältyy julkaisuun] SJ = Sananjalka 39.
- Hofstra, Tette 1985: Ostseefinnisch und Germanisch. Frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961. Rijksuniversiteit te Groningen.
- Hofstra, Tette 1988: Noro. [Sisältyy julkaisuun] Omaa vai lainattua = OL.
- Hofstra, Tette 1992: Germanisch-ostseefinnische Lehnbeziehungen: Notizen zu Adjektiven. [Sisältyy julkaisuun] Finnisch-ugrische Sprachen zwischen dem germanischen und dem slavischen Sprachraum.
- Hofstra, Tette 1994: Hängt am Webstuhl eine Spinne? Zu ostseefi. *kangas*. [Sisältyy julkaisuun] Minor Uralic Languages.
- Hofstra, Tette & Hahmo, Sirkka-Liisa 1999: Ausgetretene Pfade im umhegten Gelände. Zu fi. *raitti*. [Sisältyy julkaisuun] NphM 100.
- Holma, Juhani 2008: Sangen ialo Rucous. Schwenckfeldiläisten rukouskirja Mikael Agricolan lähteenä. Yliopistopaino. Helsinki.
- Holopainen, Sampsa 2018: Indo-Iranian loanwords confined to Saami? [Sisältyy julkaisuun] Peri orthotetos etymon – Uusiutuva uralilainen etymologia. Uralica Helsingiensia 11. Helsinki.
- Holopainen, Sampsa 2019a: Indo-Iranian borrowings in Uralic. Critical overview of the sound substitutions and distribution criterion. University of Helsinki.
- Holopainen, Sampsa 2019b: *Itää*-verbin mahdollisesta lainaetymologiasta ja etäsukukielisistä vastineista. [Sisältyy julkaisuun] FS Kallio.
- Holopainen, Sampsa 2021: On the question of substitution of palatovelars in Indo-European loanwords into Uralic. *susa* 98.
- Honti, László 1988: Permiläiskielten '8' ja '9'. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Honti, László 1993: Die Grundzahlwörter der uralischen Sprachen. Bibliotheca Uralica 2. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Horila, Tapio 1967: 1800-luvun geologiset uudissanat Antero Vareliuksen kielessä. Vammala.

- HS = Historische Sprachforschung (Historical Linguistics) bisher Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung, begründet von Adalbert Kuhn (= KZ 1852–). Göttingen 1988–.
- Hyvä Tuomas. Kansankulttuuria. Toimittanut Lauri Hakulinen. Gummerus. Jyväskylä, Helsinki 1938.
- Häkkinen, Kaisa 1983: Suomen kielen vanhimma sanastosta ja sen tutkimisesta. Suomalais-ugrilaisen kielten etymologisen tutkimuksen perusteita ja metodiikkaa. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 17. Turku.
- Häkkinen, Kaisa 1992: Das etymologische Gesamtbild des finnischen Wortschatzes. [Sisältyy julkaisuun] Finnisch-ugrische Sprachen zwischen dem germanischen und dem slavischen Sprachraum.
- Häkkinen, Kaisa 1994: Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia. Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo – Helsinki – Juva.
- Häkkinen, Kaisa 2000: Jalopeuran jäljillä. [Sisältyy julkaisuun] Tieteessä tapahtuu = TT 7/2000.
- Häkkinen, Kaisa 2003: Linnun nimi. Amanita. [Somerniemi.]
- Häkkinen, Kaisa 2007a: Agricolan eläintarha. [Sisältyy julkaisuun] Sananjalka 49. Turku.
- Häkkinen, Kaisa 2007b: Mursun ja norsun jäljillä. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Häkkinen, Kaisa 2010a: Soitinten nimet Mikael Agricolan teoksissa. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Häkkinen, Kaisa 2010b: Suomen kieli Michael Bartholdi Gunnaeruksen introitus-kokoelmassa. [Sisältyy julkaisuun] Facultas Ludendi. Erkki Tuppuraisen juhla-kirja. Toimittanut Jorma Hannikainen. Sibeliuksen Akatemia. Kuopion osasto.
- Häkkinen, Kaisa 2012a: Mikael Agricolan runokirja. Wanhan suomen arkisto 6. Turun yliopisto. Turku.
- Häkkinen, Kaisa 2012b: Westhin koodeksin suhde Mikael Agricolan teoksiin. [Sisältyy julkaisuun] Kaisa Häkkinen (toim.): Tutkimuksia Westhin koodeksista. Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielen-tutkimuksen oppiaineen julkaisuja 2. Turku.
- Häkkinen, Kaisa 2013a: Suomalaisen linnunnimistön etymologinen sanakirja. Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineen julkaisuja 4. Turku.
- Häkkinen, Kaisa 2013b: Vihkikaavat vanhimmissa suomenkielisissä kirkko-käsitteissä. [Sisältyy julkaisuun] FS Knuutila.
- Häkkinen, Kaisa 2020a: Jeesuksen muorista stadin friiduun. Naisten nimitykset suomen kirjakielissä. [Sisältyy julkaisuun] FS Forsberg. SUST 275.
- Häkkinen, Kaisa 2020b: Jättiläisten maasta Kalevalan kankahille. [Sisältyy julkaisuun] Pirta, Kalevalaisten Naisten Liitto, 4/2020.
- Häkkinen, Kaisa 2022: Infinitiittiset verbirakenteet raumalaisessa Westhin koodeksissa ja Mikael Agricolan käsitteissä. AFinLA-teema n:o 1. <https://journal.fi/afinla>.
- Häkkinen, Kaisa 2023: *Ora et labora*. Miten suomalainen *rukoilee*? [Sisältyy julkaisuun] FS Saarikivi.

- Häkkinen, Kaisa 2024: Virolaiset lainat Mikael Agricolan teosten sanastossa. [Sisältyy julkaisuun] FS Grünthal. *SUST* 278.
- Häkkinen, Kaisa & Lempiäinen, Terttu 1996: Die ältesten Getreidepflanzen der Finnen und ihre Namen. [Sisältyy julkaisuun] *FUF* 53.
- Häkkinen, Kaisa & Lempiäinen, Terttu 2007: Agricolan yrtit. Mikael Agricolan Rucouskirian terveyttä tuovat kasvit, niiden esiintyminen ja käyttö 1500-luvulla. Kirja-Aurora, Turku.
- Häkkinen, Kaisa & Lempiäinen, Terttu 2011: Aaloesta öljypuuhun. Suomen kielellä mainittuja kasveja Agricolan aikaan. Teos. Helsinki.
- Häkkinen, Kaisa & Toropainen, Tanja & Salonen, Kirsi 2019: Reformation, Mikael Agricola, and the Birth of the Literary Finnis. *Nordlit* 43.
<https://doi.org/10.7557/13.4961>.
- IF = Indogermanische Forschungen. Strassburg 1891–, Berlin, Leipzig 1917–1932, Berlin 1933–. De Gruyter.
- Ikola, Osmo 1949: Tempusten ja modusten käyttö ensimmäisessä suomalaisessa raamatussa verrattuna vanhempaan ja nykyiseen kirjakieleen. I. *Annales Universitatis Turkuensis B XXXII*. Turun Yliopisto. Turku.
- Ikola, Osmo 1953: ”Iloinen metsä”. [Sisältyy julkaisuun] *Virittäjä*.
- Ikola, Osmo 1962: Ensimmäinen ja toinen. [Sisältyy julkaisuun] *Sananjalka* 4.
- Ikola, Osmo 1972: Das rätselhafte *ma*, *maa* ’inquam, inquit’ in der alten finnischen Schriftsprache. [Sisältyy julkaisuun] *FUF* 40.
- Ikola, Osmo 1987: Agricolan *canssa* ja *cansa*. [Sisältyy julkaisuun] *Sananjalka* 29.
- Ikola, Osmo 1988: Agricolan äidinkieli. [Sisältyy julkaisuun] Mikael Agricolan kieli.
- Ikola, Osmo 1994: Potentiaali suomalaisessa Raamatussa ja vähän muuallakin. [Sisältyy julkaisuun] *Sananjalka* 36.
- Ikola, Osmo 1998: Sana *raamattu* Agricolalla ja uudemmassa kirjasuomessa. [Sisältyy julkaisuun] *Sananjalka* 40.
- Ikola, Osmo & Palomäki, Ulla & Koitto, Anna-Kaisa 1989: Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Index Agricolaensis I–II. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 11. Helsinki 1980.
- Inkilä, Arvo 1932: Vanhan kirjasuomen *ylistää*. [Sisältyy julkaisuun] *Virittäjä*.
- Inkilä, Arvo 1942: *Käsittää*. [Sisältyy julkaisuun] *Virittäjä*.
- IRT = Iso Raamatun tietosanakirja I–III. Raamatun tietokirja. Vantaa 1972–1975.
- Itkonen, Erkki 1941: Lappalaista merkitseviä nimityksistä ja niiden historiallisesta taustasta. [Sisältyy julkaisuun] *Virittäjä*.
- Itkonen, Erkki 1946: Lappalaisten esihistoriaa valaisevia sanoja. [Sisältyy julkaisuun] *Virittäjä*.
- Itkonen, Erkki 1949: Beiträge zur Geschichte der einsilbigen Wortstämme im Finnischen. [Sisältyy julkaisuun] *FUF* 30.
- Itkonen, Erkki 1959: Suomen *höyhen*-sanasta ja sen lappalaisesta vastineesta. [Sisältyy julkaisuun] *Virittäjä*.
- Itkonen, Erkki 1968: Etymologinen sanasto. [Sisältyy julkaisuun] Suomen kielen käsikirja. Toimittanut Osmo Ikola. Weilin+Göös. Helsinki.

- Itkonen, Erkki 1971: Om två finska ord. [Sisältyy julkaisuun] FS Ahlbäck.
- Itkonen, Erkki 1973: Zur Geschichte des Partitivs. [Sisältyy julkaisuun] FUF 40.
- Itkonen, Erkki 1981: Fi. *kumpu* 'Hügel' ung *laine* 'Woge'. [Sisältyy julkaisuun] FS Lakó.
- Itkonen, Terho 1966: Tutkimus suomen asyndetonista. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Itkonen, Terho 1970: Etsimisen ja löytämisen alalta. [Sisältyy julkaisuun] Sananjalka 12.
- Itkonen, Terho 1974: Astevaihtelun tempauksia. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Itkonen, Terho 1980: Om ursprunget till finskans *laittaa*. [Sisältyy julkaisuun] FS Thors.
- Itkonen, Terho 1982a: *Laaja, lavea, lakea ja laakea*: lisiä suomen kj-sanojen vaiheisiin. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Itkonen, Terho 1982b: Suvannosta tyveneen. [Sisältyy julkaisuun] FS Sköld.
- Itkonen, Terho 1983: Välikatsaus suomen kielen juuriin. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Itkonen, Terho 1985: 'Nebel' und 'Wolke' in den Sprachen Europas. [Sisältyy julkaisuun] Ostseefinnische Untersuchungen: Ergebnisse eines finnisch-sowjetischen Symposions, toim. Heikki Leskinen. Studia Fennica 28. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Itkonen, Terho 1987: Erään vokaalivyyhden selvittelyä. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Itkonen-Kaila, Marja 1991: Agricolan Uuden testamentin temporaalirakenteet. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Itkonen-Kaila, Marja 1992: "Ja Jerusalem pite tallattaman pacanoilda". Ablatiivi-agentti ja sen perilliset Agricolasta uuteen raamatunsuomennokseen. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Itämerensuomalaiset kielikontaktit. – Läänemeresoome keelekontaktid. Itämerensuomen symposium 7. kansainvälisessä fennougistikongressissa Debrecenissä. – Läänemeresoome sümposioon fennougristide 7. rahvusvahelises kongressis Debrecenis 27.8.–1.9.1990. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 61. Helsinki.
- Janhunen, Juha 1977: Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien. Castrenianumin toimitteita 17. Helsinki.
- Janhunen, Juha 1981: Uralilaisen kantakielen sanastosta. [Sisältyy julkaisuun] SUSA 77.
- Janhunen, Juha 1983: On early Indo-European–Samoyed contacts. [Sisältyy julkaisuun] SUST 185.
- Janhunen, Juha 1988: Lisiä samojedilaisen vaatetustermin vaiheisiin. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- JEFUL = Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics (= ESUKA). University of Tartu Press.
- Jewish Encyclopedia 2021 = Isidore Singer: The Jewish Encyclopedia. Funk & Wagnalls 1901–1906. Online <https://www.jewishencyclopedia.com>.
- Joki, Aulis J. 1955: Etymologicum Fennicum. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Joki, Aulis J. 1963: Omenan vaellus. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.

- Joki, Aulis J. 1973: Uralier und Indogermanen. Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen. *SUST* 151.
- Junttila, Santeri 2015: Tiedon kumuloituminen ja trendit lainasanatutkimuksessa. *Kantasuomen balttilaislainojen tutkimushistoria*. Helsingin yliopisto. Helsinki.
- Junttila, Santeri 2016: Hiljaa hyvä tulee lainasanatutkimuksessakin. [Sisältyy julkaisuun] *Virittäjä*.
- Junttila, Santeri 2017: Lähtökielen sanasisäisten soinnittomien klusiilien edustus kantasuomen balttilaislainoissa. [Sisältyy julkaisuun] *SUSA* 96.
- Junttila, Santeri 2019a: Haastavaa etymologiaa. [Sisältyy julkaisuun] *FS Kallio*.
- Junttila, Santeri 2019b: Lähtökielen sanansisäisten soinnittomien klusiilien edustus kantasuomen balttilaislainoissa: Osa II. Edustus kohdekielen pitkän tavuaineksen jäljessä. [Sisältyy julkaisuun] *SUSA* 97.
- Junttila, Santeri 2022: Entlehnte Verben baltischen Ursprungs. [Sisältyy julkaisuun] *Sampsa Holopainen, Santeri Junttila: Die alten arischen und baltischen Lehnverben der uralischen Sprachen. Münchener Studien zur Sprachwissenschaft, Beiheft 33. J. H. Röhl. München*.
- Junttila, Santeri 2023: Turhauttavaa etymologiaa. [Sisältyy julkaisuun] *FS Saarikivi*.
- Juslenius, Daniel 1745: Suomalaisen Sana-Lugun Coetus. Näköispainos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1968. Sisältää Henrik Gabriel Porthanin kappaleen välilehtiin ja sivuihin tehdyt lisäykset. Lisäyksiä ks. Koskimies 1917.
- Jussila, Raimo 1988: Agricolan sanasto ja nykysuomi. [Sisältyy julkaisuun] *Mikael Agricolan kieli. SKS, Helsinki*.
- Jussila, Raimo 1998: Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- Juutinen, Markus & Mettovaara, Jukka 2021: Saamelaiskielten indefiniittipronominin jäljillä. [Sisältyy julkaisuun] *FS Rueter*.
- Jännes, Arvi 1886: Jälkileikkuuta Agricolan kielestä. [Sisältyy julkaisuun] *Virittäjä-albumi 2*.
- Jännes, Arvi 1891: Suomen partikkelimuodot. *Suomi 3:4*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. [Ilm. myös nimellä Genetz 1890.]
- Kalevala 1835 = Kalewala taikka Wanhoja Karjalan Runoja Suomen kansan muinosista ajoista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Kalevala 1849 = Kalevala. Toinen painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Kalima, Jalo 1911: Sananselityksiä. [Sisältyy julkaisuun] *Virittäjä*.
- Kalima, Jalo 1923–1924: Zur karelich-olonetsischen lautgeschichte 1–6. [Sisältyy julkaisuun] *FUF XVI*.
- Kalima, Jalo 1936: Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Kalima, Jalo 1941: Balticofennica. [Sisältyy julkaisuun] *Virittäjä*.
- Kalima, Jalo 1952: Slaavilaisperäinen sanastomme. Tutkimus itämerensuomalaisten kielten slaavilaisista lainasanoista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Kallio, Petri 1998a: *Kalja*. [Sisältyy julkaisuun] *Sananjalka 40*.
- Kallio, Petri 1998b: Suomittavia etymologioita. [Sisältyy julkaisuun] *Virittäjä*.

- Kallio, Petri 2006: On the Earliest Slavic Loanwords in Finnic. [Sisältyy julkaisuun] J. Nuorluoto (toim.): The Slavicization of the Russian North: mechanism and chronology. Slavica Helsingiensia 27. University of Helsinki.
- Kallio, Petri 2012: The Prehistoric Germanic Loanword Strata in Finnic. [Sisältyy julkaisuun] SUST 266.
- Kallio, Petri 2022: The etymology of Finnish *laakso* ‘valley’. [Sisältyy julkaisuun] Tonavan Laakso. Eine Festschrift für Johanna Laakso, (Hg.) Jeremy Bradley. Praesens Verlag. [Wien.]
- Kangas, Aino 1956: *Iho ja ihana*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Kangasmaa-Minn, Eeva 1981: Derivaatiopuun pudonnoiset. [Sisältyy julkaisuun] Sananmuodostuksen ongelmia. Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisu 7. Turku.
- Karlsson, Göran 1957: Suomen kielen *nukuksissa* ja *hereillä* -tyyppiset paikallissija-adverbit. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Karlsson, Göran 1964: Äldre genuina ord och låneelement i nufinsk penning-, bank-, betalnings- och kreditterminologi. Acta Academiae Aboensis Humaniora xxviii: 2. Åbo.
- Karsten, T. E. 1905: Nordiska ord belysta af finska. [Sisältyy julkaisuun] ANF 22.
- Karsten, T. E. 1906: Zur Kenntniss der germanischen Bestandteile im Finnischen. [Sisältyy julkaisuun] NphM 8.
- Karsten, T. E. 1911: Einige germanisch-finnische Wörter aus dem Gebiete der Viehzucht. [Sisältyy julkaisuun] NphM 13.
- Karsten, T. E. 1914: Svenskarnas bosättningar i Finland. [Sisältyy julkaisuun] Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finnland CXV. Helsingfors.
- Karsten, T. E. 1915: Germanisch-finnische Lehnwortstudien. Acta Societatis Scientiarum Fennicae 45:2. Helsingfors.
- Karsten, T. E. 1922: Fragen aus dem Gebiete der germanisch-finnischen Berührungen. Översikt av Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar. Helsingfors.
- Karsten, T. E. 1934: Beröringar mellan svenskt och finskt folkspråk i Finland med särskild hänsyn till Österbotten. [Sisältyy julkaisuun] Folkmålstudier 2.
- Karsten, T. E. 1944: Finnar och germaner. [Sisältyy julkaisuun] FmS 10.
- Karttunen, Klaus 2013: Orientin etymologinen sanakirja. Gaudeamus. Helsinki.
- Katz, Hartmut 1990: Bume und Korpsion. Zur Behandlung konsonantischer Anlautkluster in urgermanischen Lehnwörtern des Ostseefinnischen. Innsbrucker Studien zur Ural-Altaistik 3. Selbstverl. Peter Anreiter. Innsbruck.
- Keel, Othmar & Küchler, Max & Uehlinger, Christoph 1984: Orte und Landschaften der Bibel. Benzinger – Vandenhoek & Ruprecht. Zürich, Einsiedeln, Köln, Göttingen.
- Keipi, Laura 1958: *Nuhdella*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Kettunen, Lauri 1934: Liivin sanojen selityksiä. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Kettunen, Lauri 1940: Suomen murteet III. A. Murrekartasto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Kettunen, Lauri 1956: Eräiden sanojen alkumerkityksiä. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Kettunen, Lauri 1957: *Kimalaisen* etymologia. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.

- Kieliposti. Kielen elämän ja tutkimuksen aikakauslehti. Helsinki 1987–1993.
- Kim, Jeongdo 2019: Etymologinen ehdotus *selkeä*-sanalle. [Sisältyy julkaisuun] FS Kallio.
- Kim, Jeongdo 2023: Etymologista pohdintaa *hullu*-sanasta. [Sisältyy julkaisuun] Sananjalka 65.
- Kiparsky, Valentin 1944: Suom. *jäärä* balttilainenko vai slaavilainen laina? [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Kiparsky, Valentin 1952: *Terve ja terva*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Kiuru, Silva 1988a: Agricolan teonnimijohdosten erikoispiirteitä. [Sisältyy julkaisuun] Mikael Agricolan kieli.
- Kiuru, Silva 1988b: Agricolan arvoitukselliset *tac(h)ton* ja *tadhon*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Kiuru, Silva 1988c: Agricola *tulepi, jos henen tule*. Ind. preesensin yks. 3. persoonnan muodot Agricolan kielessä. [Sisältyy julkaisuun] Kieli 3. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki.
- Kiuru, Silva 1990: Mistä vanhaan kirjakieleen tulivat jälkipronomininit *se* ja *hän*? [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Kiuru, Silva 2003: Älä sillen syntiä tee. Vanhan kirjasuomen *sillen*. [Sisältyy julkaisuun] Vana kirjakeel ühendab. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 24. Tartu.
- Kivekäs, Maija 1970: Nomen actionis, nomen acti ja nomen instrumenti -johdokset Agricolan kielessä. Pro gradu -työ. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KK = Keel ja Kirjandus. Eesti NSV teaduste akadeemia; Eesti teaduste akadeemia. Eesti kirjanike liit. Tallinn 1958–.
- KKS = Karjalan kielen sanakirja I–VI. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI. Helsinki 1968–2005.
- Klein, Ernest 1966: A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language. Elsevier. Amsterdam.
- Kluge, Friedrich 1911: Zu den altgermanischen lehnbeziehungen. [Sisältyy julkaisuun] FUF XI.
- Kluge & Mitzka 1960 = Friedrich Kluge: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 18. Auflage bearbeitet von Walther Mitzka. Walter de Gruyter & Co. Berlin.
- Kluge & Seebold 1989 = Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 22. Auflage unter Mithilfe von Max Bürgisser und Bernd Gregor völlig neu bearbeitet von Elmar Seebold. Walter de Gruyter & Co. Berlin.
- von Knorring, Frans P. 1833: Gamla Finland eller det fornda Wiborgska Gouvernementet 1. Åbo.
- Koivulehto, Jorma 1967: Zur Etymologie von germ. **saiwa*- 'See'. [Sisältyy julkaisuun] Neuphilologische Mitteilungen 68.
- Koivulehto, Jorma 1970: Suomen *laiva*-sanasta. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Koivulehto, Jorma 1971a: Vanhimmista germaanis-suomalaisista lainakosketuksista. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Koivulehto, Jorma 1971b: Germanisch-finnische Lehnbeziehungen I. [Sisältyy julkaisuun] Neuphilologische Mitteilungen 72.

- Koivulehto, Jorma 1972: Germanisch-finnische Lehnbeziehungen II. [Sisältyy julkaisuun] Neuphilologische Mitteilungen 73.
- Koivulehto, Jorma 1973a: Germanisch-finnische Lehnbeziehungen III. [Sisältyy julkaisuun] Neuphilologische Mitteilungen 74.
- Koivulehto, Jorma 1973b: *Kenno, kotti ja kalvo*. Lisiä germaanis-suomalaisiin lainakosketuksiin. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Koivulehto, Jorma 1974: Lisiä germaanis-suomalaisiin lainakosketuksiin. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Koivulehto, Jorma 1976a: Vanhimmista germaanisista lainakosketuksista ja niiden ikäämisestä. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Koivulehto, Jorma 1976b: Eräs homonymiatapaus. [Sisältyy julkaisuun] Suomi 120:4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Koivulehto, Jorma 1977: Germanisch-finnische Lehnbeziehungen: drei Wörter mit. Fi. -*aav-* ~ urgerm. -*aww-* > urn. -*aggw-*. [Sisältyy julkaisuun] FUF 42.
- Koivulehto, Jorma 1979a: Baltisches und Germanisches im Finnischen: die finn. Stämme auf -*rte-* und die finnische Sequenz *VrtV*. [Sisältyy julkaisuun] FS Fromm.
- Koivulehto, Jorma 1979b: Lainoja ja lainakerrostumia. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Koivulehto, Jorma 1979c: Phonotaktik als Wegweiser in der Lehnwortforschung: die osfi. -*str-* Wörter. [Sisältyy julkaisuun] FUF 43.
- Koivulehto, Jorma 1981a: *Paikan* ja *joukon* tulo kieleen. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Koivulehto, Jorma 1981b: Reflexe des germ. /ē¹/ im Finnischen und die Datierung der germanisch-finnischen Lehnbeziehungen. [Sisältyy julkaisuun] Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (= PBB) 103.
- Koivulehto, Jorma 1981c: Zur Erforschung der germanisch-finnischen Lehnbeziehungen. [Sisältyy julkaisuun] SFU 17.
- Koivulehto, Jorma 1982a: *Rasia* ja *asia*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Koivulehto, Jorma 1982: Zur Periodisierung germanischer Lehnwörter im Ostseefinnischen. Wie findet man germanische Lehnwörter und was sagen sie us. Vorträge gehalten an der Rijksuniversiteit Groningen am 12.5.1981 bzw. am 13.5.1982. [Luentomoniste.]
- Koivulehto, Jorma 1983a: *Kalpa*. [Sisältyy julkaisuun] FS Valonen. SUST 183.
- Koivulehto, Jorma 1983b: Suomalaisten maahanmuutto indoeurooppalaisten lainojen valossa. [Sisältyy julkaisuun] SUSA 78.
- Koivulehto, Jorma 1983c: Zur Etymologie von finnisch *kuiva* und deutsch *trocken*. [Sisältyy julkaisuun] NphM 84.
- Koivulehto, Jorma 1983d: Saksalais-virolaisia lainasuhteita. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Koivulehto, Jorma 1983e: Seit wann leben die Urfinnen im Ostseeraum? Zur relativen und absoluten Chronologie der alten idg. Lehnwortschichten im Ostseefinnischen. [Sisältyy julkaisuun] Symposium Saeculare Societatis Fenno-Ugricae. SUST 185. Helsinki.

- Koivulehto, Jorma 1984a: Itämerensuomalais-germaaniset kosketukset. [Sisältyy julkaisuun] Suomen väestön esihistorialliset juuret. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 131. Societas Scientiarum Fennica. Helsinki.
- Koivulehto, Jorma 1984b: Pronssikautemme uudistuva kuva. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Koivulehto, Jorma 1985: Early Indo-European loans in Finno-Ugrian. [Sisältyy julkaisuun] CIFU 6.
- Koivulehto, Jorma 1985/1987: Zu den frühen Kontakten zwischen Indogermanisch und Finnisch-Ugrisch. [Sisältyy julkaisuun] FS Steinitz.
- Koivulehto, Jorma 1986a: *Pinta ja rasva*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Koivulehto, Jorma 1986b: Die Sieversche Regel im Lichte der germanisch-finnischen Lehnbeziehungen. [Sisältyy julkaisuun] Germanic Dialects: Linguistic and Philological Investigations. Edited by Bela Broganyi and Thomas Krömmelbein. Current Issues of Linguistic Theory 38. Amsterdam.
- Koivulehto, Jorma 1986c: Zur ALE-Karte ”belette”: die Etymologie von Harm und Hermelin. [Sisältyy julkaisuun] FS Alinei.
- Koivulehto, Jorma 1986d: Lehnwörter im Bereich von ‚Korn‘, ‚Finne‘, ‚Flosse‘. [Sisältyy julkaisuun] FS Kylstra.
- Koivulehto, Jorma 1988a: Idg. Laryngale und die finnisch-ugrische Evidenz. [Sisältyy julkaisuun] Alfred Bammesberger [toim.]: Die Laryngalthorie und die Rekonstruktion des indogermanischen Laut- und Formensystems. Heidelberg.
- Koivulehto, Jorma 1988b: *Besen und Bast*. [Sisältyy julkaisuun] FS Schmitt.
- Koivulehto, Jorma 1988c: Lapin ja itämerensuomen suhteesta. Ieur. -*Tr*-yhtymän korvautuminen lainoissa. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Koivulehto, Jorma 1988d: Alte indogermanische Lehnwörter im Finnisch-Ugrischen. [Sisältyy julkaisuun] UAJ NF 8.
- Koivulehto, Jorma 1989a: *Ehkä ja ehto, yskä ja ystävä*. [Sisältyy julkaisuun] SUSA 82.
- Koivulehto, Jorma 1989b: Etymologioinnin periaatteita: suomen *keto*, saamen *gied'de*. [Sisältyy julkaisuun] Sananjalka 31.
- Koivulehto, Jorma 1989c: Pakkanen paukkuu. [Sisältyy julkaisuun] Kieliposti 1/1989.
- Koivulehto, Jorma 1990a: Zu den ältesten Kontakten zwischen Ostseefinnisch und Balto-Slavisch. Kommentar zum Vortrag von Tiit-Rein Viitso. [Sisältyy julkaisuun] Itämerensuomalaiset kielikontaktit.
- Koivulehto, Jorma 1990b: Vihta vai vasta? [Sisältyy julkaisuun] Kieliposti 3/1990.
- Koivulehto, Jorma 1991: Uralische Evidenz für die Laryngalthorie. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte, 566. Band. Wien.
- Koivulehto, Jorma 1992a: Hieman *heidestä*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Koivulehto, Jorma 1992b: Direkte Kontakte des Lappischen mit dem Baltischen. [Sisältyy julkaisuun] FS Rédei.
- Koivulehto, Jorma 1992–1993: Suomen kielen indoeurooppalaiset lainasanat ja indoeurooppalais-uralilainen alkukotiongelman. [Sisältyy julkaisuun] STEP.
- Koivulehto, Jorma 1993a: *Suomi*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Koivulehto, Jorma 1993b: Zur Etymologie von fi. *susi*, *tosi* – und *kesi*. [Sisältyy julkaisuun] LU 29.

- Koivulehto, Jorma 1994a: Kuuluvatko *lanka* ja *lanko* yhteen? [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Koivulehto, Jorma 1994b: Ein zeitgemäßes Nachschlagewerk für germanische Lehnwörter. [Sisältyy julkaisuun] FUF 52.
- Koivulehto, Jorma 1994c: Germaanisten lainojen leksikko. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Koivulehto, Jorma 1996a: Kuoleman ja elämän sanoja. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Koivulehto, Jorma 1996b: Früher Pelzhandel: Finn. *kiihtelys* '40 Stück Felle'. [Sisältyy julkaisuun] FS Århammar.
- Koivulehto, Jorma 1997a: Die Datierung der germanisch-finnischen Kontakte revidiert. [Sisältyy julkaisuun] Finnisch-ugrische Sprachen in Kontakt.
- Koivulehto, Jorma 1997b: Were the Baltic Finns "clubmen"? [Sisältyy julkaisuun] FS Kiviniemi.
- Koivulehto, Jorma 1998a: Kiire 'pääläki' ja muuta etymologista rajankäyntiä. [Sisältyy julkaisuun] FS Suhonen. SUST 228.
- Koivulehto, Jorma 1998b: *Puhdas ja Suomi*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Koivulehto, Jorma 1999a: Das Verhältnis des Ostseefinnischen und des Lappischen im Lichte der alten Lehnwörter. [Sisältyy julkaisuun] Sprachen in Finnland und Estland. Hrsg. von Pekka Lehtimäki. Harrassowitz. Wiesbaden.
- Koivulehto, Jorma 1999b: Varhaiset indoeurooppalaiskontaktit: aika ja paikka lainasanojen valossa. [Sisältyy julkaisuun] Pohjan poluilla = PP.
- Koivulehto, Jorma 1999c SUST 237: Verba mutuata. Quae vestigia antiquissimi cum Germanis aliisque Indo-Europaeis contactus in linguis Fennicis reliquerint. Edidit Klaas Ruppel.
- Koivulehto, Jorma 1999d: [Arvostelu] Kylstra, A. D., Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra und Osmo Nikkilä; Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen. Bd. II K – O. [Sisältyy julkaisuun] Kratylos 44.
- Koivulehto, Jorma 2000: Fest und Zyklus des Jahres: *Jul* und *Kekri*. [Sisältyy julkaisuun] Neuphilologische Mitteilungen 101.
- Koivulehto, Jorma 2001a: Etymologie und Lehnwortforschung: ein Überblick um 2000. [Sisältyy julkaisuun] FUF 56.
- Koivulehto, Jorma 2001b: The Earliest Contacts between Indo-European and Uralic Speakers in the Light of Lexical Loans. [Sisältyy julkaisuun] Early Contacts between Uralic and Indo-European, SUST 242.
- Koivulehto, Jorma 2001c: Zum frühen iranischen und indoiranischen lexikalischen Einfluss auf das Finnisch-Ugrische. [Sisältyy julkaisuun] FS Parpola.
- Koivulehto, Jorma 2001d: Juurihoitoa. [Sisältyy julkaisuun] Tieteessä tapahtuu (= TT) 3/2001.
- Koivulehto, Jorma 2002: *Häät*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Koivulehto, Jorma 2003: Frühe Kontakte zwischen Uralisch und Indogermanisch im nordwestindogermanischen Raum. [Sisältyy julkaisuun] Alfred Bammesberger & Theo Vennemann (ed.): Languages in Prehistoric Europe- Indogermanische Bibliothek 3. Winter Verlag, Heidelberg.

- Koivulehto, Jorma 2005a: Noin jalot vietettiin hevonsuistaja Hektorin peijaat. *Peijaiset-* ja *peikko*-sanojen etymologiaa. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Koivulehto, Jorma 2005b: Ein neuer autochtoner Grundstamm? [Sisältyy julkaisuun] FUM.
- Koivulehto, Jorma 2006a: Finnische Namen germanischer Herkunft für Weidenarten. [Sisältyy julkaisuun] FS Korhonen.
- Koivulehto, Jorma 2006b: Wie alte sind Kontakte zwischen Finnisch-Ugrisch und Balto-Slavisch? [Sisältyy julkaisuun] J. Nuorluoto (toim.): The Slavization of the Russian North: mechanism and chronology. Slavica Helsingiensia 27. University of Helsinki.
- Koivulehto, Jorma 2008: Frühe Slawisch-Finnische Kontakte. [Sisältyy julkaisuun] FS Kortlandt.
- Koivulehto, Jorma 2009: Etymologisesti hämääriä *-(is)tA*-johdosverbejä, lainoja ja omapohjaisia. [Sisältyy julkaisuun] SUSA 92.
- Koivulehto, Jorma 2016 = Verba vagantur. Jorma Koivulehto in memoriam. Redigunt Sampsa Holopainen, Petri Kallio, Janne Saarikivi. SUST 274. [Artikkeli-kokoelma.]
- Koivulehto, Jorma † 2023: Lisiä slaavilais-itämerensuomalaisiin lainakosketuksiin. [Sisältyy julkaisuun] FS Saarikivi. Postuumin artikkelin on kirjoittanut Petri Kallio.
- Koivulehto, Jorma & Kallio, Petri 2016: Lainaetymologioita neljältä vuosikymmeneltä. [Sisältyy julkaisuun] Verba vagantur. Jorma Koivulehto in memoriam. Redigunt Sampsa Holopainen, Petri Kallio, Janne Saarikivi. SUST 274.
- Koivusalo, Esko 1993: Ukon vakoista vakaille ukoille. Raunin härskyntä, ukon pärskyntä, mitä se on. [Sisältyy julkaisuun] Kieliposti 1/1993.
- Koivusalo, Esko & Suni, Helena 1988: Autuahuus taiuahuus. Jälkitavujen vokaalienvälinen *h* Agricolan teosten kielessä. [Sisältyy julkaisuun] Mikael Agricolan kieli.
- Koponen, Eino 1996: Kirkko ja paasto – Itämeren alueen kulttuurihistoriaa kahden lainasanan valossa. [Sisältyy julkaisuun] FS Nuutinen.
- Koponen, Eino 1998: Eteläviron murteen sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa. SUST 230.
- Koponen, Eino 2000: Zu Methoden und Prinzipien der ostseefinnischen Etymologie: der rätselhafte Mensch. [Sisältyy julkaisuun] Facing Finnic. Some challenges to historical and contact linguistics. Edited by Johanna Laakso. CT 59. Helsinki.
- Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Koski, Mauno 1967, 1970: Itämerensuomalaisten kielten *hiisi*-sanue. Semanttinen tutkimus. I–II. Annales Universitatis Turkuensis c 5, c 7. Turku.
- Koski, Mauno 1983: Värien nimitykset suomessa ja lähisukukielissä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Koskimies, A. V. 1917: Lisäyksiä Jusleniuksen Sana-Lugun Coetukseen. Tehneet Salomon Kreander ja Juhana Canstrén. Suomi 4: 16. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

- Koskimies, A. V. 1936: Kirjasuomen *raadollinen*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä. Kotiseutu. Suomen Kotiseutuliiton aikakauslehti. Helsinki 1909–1993.
- Koukkunen, Kalevi 1990: Atomi ja missi. Vierassanojen etymologinen sanakirja. Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo – Helsinki – Juva. [Julkaistu myös Nykysuomen sanakirjan osana 8.]
- Kratylos. Kritisches Berichts- und Rezensionsorgan für indogermanische und allgemeine Sprachwissenschaft. Im Auftrag der Indogermanischen Gesellschaft. Wiesbaden 1956–.
- Krohn, Kaarle 1923–1924: *Ägräs* < *Gregorius*. [Sisältyy julkaisuun] FUF XVI.
- Kulonen, Ulla-Maija 1986: Lehmuksen (ja vähän erään kotieläimenkin) nimestä. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Kulonen, Ulla-Maija 1988a: Uralilaiset etymologiat tulevat. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Kulonen, Ulla-Maija 1988b: Ovatko *reuna* ja *leuka* sittenkin balttilaisia lainasanoja? [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Kulonen, Ulla-Maija 1993: Suomalais-ugrilaisista **mo-* ja **mu-* pronominiivartaloista. [Sisältyy julkaisuun] FS Bartens.
- Kuusinen, Kaisu 1957: Suomen *mutta* ja *muuta kuin*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- KV = Kalevalaseuran Vuosikirja. Kalevalaseura & Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1921–.
- Kylstra, A. D. 1961: Geschichte der germanisch-finnischen Lehnwortforschung. Van Gorcum. Assen.
- Kytömäki, Leena 1985: Kielioppia kieliopin vuoksi: *sillä*-konjunktio äidinkielen oppikirjoissa. [Sisältyy julkaisuun] Sananjalka 27.
- KZ = Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen. (Gegründet von Adalbert Kuhn. Berlin 1852.) Vandenhoeck & Ruprecht. Göttingen.
- Köbler, Gerhard 2010 ja 2014: Mittelniederdeutsches Wörterbuch. <https://www.koeblergerhard.de>.
- Larsson, Inger 2010: Millefolium, rölrika, näsegräs. Medeltidens svenska växtvärld i länd tradition. Kungl. skogs- och lantbruksakademien. Stockholm.
- Larsson, Lars-Gunnar 1984: Estnisch *piim* und finnisch *piimä* – ein baltisches Lehnwort? [Sisältyy julkaisuun] FUS 7.
- Lauerma, Petri 2012: Kristityn vaellus varhaisnykysuomen merkinnässä. Jakob Johan Malmbergin suomennosten kielellinen kehitys 1800-luvun kirjasuomen murroksessa. Eripainos teoksesta Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisu 31. Kotimaisten kielten keskus. Helsinki.
- Lehikoinen, Laila 2018: Antreasta Äyräpään. Luovutetun Karjalan pitäjien nimet. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisu 55. Kotimaisten kielten keskus. Helsinki. https://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisu/julk55/Antreasta_Ayrapaahan.pdf.
- Lehikoinen, E. & Aalto, T. & Alho, P. & Klemola, H. & Laine, J. & Normaja, J. & Numminen, T. & Rainio, K. 2003: Varsinais-Suomen linnut. Turun lintutieteellinen yhdistys ry. Turku.

- Lehtiranta, Juhani 1986: Zur Verwertung ”protolappischer” Elemente. [Sisältyy julkaisuun] SFU 22.
- Lehtiranta, Juhani 1989: Yhteissaamelainen sanasto. SUST 200.
- Lehtisalo, Toivo 1934: Sanavertailuja. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Leisiö, Timo 1983: Suomen ja Karjalan vanhakantaiset torvi- ja pillisoittimet. Kansanmusiikki-instituutti, Tampere.
- Lempiäinen, Pentti 1965: Kastekäytäntö Suomen kirkkoissa 1500- ja 1600-luvuilla. Suomen kirkkohistoriallinen seura. Helsinki.
- Lempiäinen, Pentti 1969: Lapsensynnyttäjien ja morsianten kirkkoonotto. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja LXXXI. Helsinki.
- Lempiäinen, Terttu 2003: Kasviarkeologiaa Aurajoen rannoilla. [Sisältyy julkaisuun] Kaupunkia pintaa syvemältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan. TS-yhtymä; Suomen keskiajan arkeologian seura. Turku.
- Lencqvist, Christianus Eri 1782: De Superstitione Veterum Fennorum Theoretica et Practica. Aboae.
- Leskinen, Heikki 1965: „Lahka Lalloi kotihin saapi”. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Lidén, Evald 1911: Germanische lehnwörter im finnischen und lappischen. [Sisältyy julkaisuun] FUF XI.
- Liljeqvist, Matti 2004: *Heprea-suomi, aramea-suomi. Vanhan testamentin sanakirja*. Aikamedia Oy. Keuruu.
- Lindström, Johan Adolf 1859: Om den Keltisk-Germaniska kulturens inverkan på Finska folket. Tavastehus.
- Linturi 2009: Olavi Linturin blogi 6.5.2009. linturi.vuodatus.net.
- Liukkonen, Kari 1973: Lisiä balttilais-suomalaisen lainasanakosketusten tutkimiseen. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Liukkonen, Kari 1999: Baltisches im Finnischen. SUST 235.
- LU = Linguistica Uralica. Eesti Teaduste Akadeemia. Tallinn 1996-. [Jatkoa sarjalle SFU.]
- Luther 1545 = Biblia: Das ist: Die gantze heilige Schrifft / Deudsch / Auffß new zugericht. D. Mart. Luth. Wittenberg.
- Luther WA [= Weimarer Ausgabe] = D. Martin Luthers Werke: kritische Gesamtausgabe. Hermann Böhlau. Weimar 1883–2009.
- LÄGLOS = Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen. Bd. I: A – J, Bd. II K – O, Bd. III P–Ä. A. D. Kylstra, Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, Osmo Nikkilä. Rodopi. Amsterdam – Atlanta, GA. 1991, 1996, 2012.
- Länsimäki, Maija 1973: *Maito ja piimä*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Länsimäki, Maija 1987: Suomen verbikantaiset *in : ime* -johdokset. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Lönnrot, Elias 1836/1990: Mehiläinen. Valitut teokset 2. Toimittanut Raija Maja-maa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Lönnrot, Elias 1874, 1880: Suomalais-ruotsalainen sanakirja I–II. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. Lisävihko, toimittanut A. H. Kallio 1886.
- Mackensen, Lutz 1998: Ursprung der Wörter. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. VMA-Verlag. Wiesbaden.

- Mark, 1949 Julius: Die finnische Grammatik von Henricus Crugerus. [Sisältyy julkaisuun] FUF 30.
- Martinius, Matthias 1689: I. N. D. Hodegus Finnicus eller Finskt Wäg-Wijsare. Holmiae. Näköispainos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1968. Helsinki.
- McClintock, John & Strong, James 2022: Cyclopedia of Biblical, Theological, and Ecclesiastical Literature. Vol. 1, A–B. Saatavissa verkossa <https://www.biblical-cyclopedia.com>. Alkuperäisteos Harper & Brothers, New York 1896.
- Mechelin & Haltsonen = Haltsonen, Sulo 1966: G. J. Mechelinin suomalais-venäläinen sanaluettelo. Virittäjä.
- Mehiläinen = Elias Lönnrotin Oulussa 1836–1837 ja Helsingissä 1839–1840 julkaista aikakauslehti. Jatkonut vuosina 1859–1863 muiden (Rietrikki Polénin ym.) toimittamana.
- Merimaa, Heidi 2007: Mikael Agricolan teosten *päin*-partikkeli. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Metsikkö, Taimi 1951: Kirjasuomen opetus- ja koulusanastoa Agricolasta vuoden 1866 kansakouluasetukseen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Metsäranta, Niklas 2017: Päivitettyjä permiläisiä etymologioita ja rinnastuksia. [Sisältyy julkaisuun] susa 96.
- Metsäranta, Niklas 2020: Läpiä päähän. Huomioita itämerensuomalaisesta *läpi*-sanueesta. [Sisältyy julkaisuun] FS Forsberg sust 275.
- Mielikäinen, Aila 1995: Kirkko seurakunnassa vai seurakunta kirkossa? [Sisältyy julkaisuun] Kielikello 2/1995.
- Mielikäinen, Aila 2017: Kirkollisen kielen numeraalipohjaista sanastoa. [Sisältyy julkaisuun] Sananjalka 59.
- Mikael Agricolan kieli 1988. Tietolipas 112. Toimittanut Esko Koivusalo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Mikkola, Joos. J. 1894: Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen. 1. Slavische Lehnwörter in den westfinnischen Sprachen. sust 8.
- Mikkola, J. J. 1912: Über einige altgermanische Lehnwörter im Finnischen. [Sisältyy julkaisuun] FS Thomsen.
- Mikkola, J. J. 1938: Onko suomen *silta* balttilaista alkuperää? [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- MiUL = Minor Uralic Languages: Structure and Development. Edited by Ago Künnap. University of Tartu. Tartu – Groningen 1994.
- MSNph = Mémoires de la Société néo-philologique de Helsingfors. Helsinki 1893–.
- MO = Le Monde Oriental. Lundequistka Bokhandel. Uppsala 1906–1947.
- Montagu, Jeremy 2002: Musical Instruments of the Bible. Scarecrow Press. Lanham Md.
- MUL = Minor Uralic Languages and their Contacts. University of Tartu, Division of Uralic Languages. 1993.
- Mäger, Mart 1994: Linnud rahva keeles ja meeles. ”Koolibri”. Tallinn.
- Mägist, Julius 1935: Kas M. Agricola keeles on eesti keele mõjundeid? [Sisältyy julkaisuun] EK = Eesti keel.
- Mägist, Julius 1958: Suomen kielen osuudesta viron kirjakielen kehityksessä, varsinkin sen sanaston kasvussa. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.

- Mägiste, Julius 1959: Terminatiivipäätteiden ja -rakenteiden alalta. [Sisältyy julkaisuun] FS Hakulinen.
- Mäkeläinen, Osmo 1975: *Hulhavan* jäljillä. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Mäkeläinen, Osmo 1978: Germaanisiperäisiä kulttuurisanoja: vir. *kelp*, sm. *kilpi* ja muita. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Mäkeläinen, Osmo 1979: Pahan ongelmasta. [Sisältyy julkaisuun] Parnasso 21.
- Naert, Pierre 1949: Suomen *vuoro*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- NES = Nykysuomen etymologinen sanakirja. Toimittaja Kaisa Häkkinen. Päivitetty verkkoversio 2020. MOT sanakirjat. Kielikone. www.sanakirja.fi/fin_etymology/finnish-finnish (kaupallinen verkkopalvelu).
- NIB = New Interpreter's® Dictionary of the Bible 1–5. General Editor Katharine Doob Sakenfeld. Abingdon Press. Nashville 2006–2009.
- Nieminen, Eino 1934: Der stammauslaut der ins urfinnische entlehnten baltischen ā-feminina und herkunftsfrage. [Sisältyy julkaisuun] FUF 22.
- Nieminen, Eino 1945: *Reuna* ja *leuka*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Nieminen, Eino 1957: Viikatteen ja sen hamaran nimityksistä. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Nikkilä, Osmo 1981. Germaanisiperäisiä 'reippaita' sanoja itämerensuomessa. [Sisältyy julkaisuun] Sananjalka 23.
- Nikkilä, Osmo 1982: Wörter für 'Körper' germanischen Ursprungs im Ostseefinnischen. [Sisältyy julkaisuun] SFU 18.
- Nikkilä, Osmo 1987: Über die germanische Herkunft einiger ostseefinnischer Bezeichnungen für Nutzholz. [Sisältyy julkaisuun] SFU 23.
- Nikkilä, Osmo 1988a: "Kolmas kukkui: 'Auvon, auvon!'" [Sisältyy julkaisuun] Omaa vai lainattua = OL.
- Nikkilä, Osmo 1988b: *Apaja* – sittenkin germaaninen lainasana. [Sisältyy julkaisuun] Omaa vai lainattua = OL.
- Nikkilä, Osmo 1988c: Sadettiinko satamaan vai saavuttiinko "stadiin"? [Sisältyy julkaisuun] Omaa vai lainattua = OL.
- Nikkilä, Osmo 1990: Itäisen itämerensuomen germaanisiperäisistä lainasanoista. [Sisältyy julkaisuun] CIFU 7.
- Nikkilä, Osmo 1992a: Germanisches **swa*- und **swai*- im Finnischen. [Sisältyy julkaisuun] Finnisch-ugrische Sprachen zwischen dem germanischen und dem slavischen Sprachraum.
- Nikkilä, Osmo 1992b: *Laakka*, *maidella* ja *turmella*, germaanisista lainasanojako? [Sisältyy julkaisuun] Variaatioita. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkakirja. Opera Fennistica & Linguistica 4. Tampere.
- Nikkilä, Osmo 1992c: Omasta takaa. Kahden suomen sanan alkuperästä. [Sisältyy julkaisuun] FS Rédei.
- Nikkilä, Osmo 1993a: Kaksitavuisia itämerensuomen **jA*-johdoksia. [Sisältyy julkaisuun] Minor Uralic Languages and their Contacts = MUL.
- Nikkilä, Osmo 1993b: Veláris és palatális magánhangzók váltakozása a finnségi nyelvekben: *lansi* ~ *länsi*, *tahko* ~ *tähkä*. [Sisältyy julkaisuun] FS Hajdú.
- Nikkilä, Osmo 1994a: Itämerensuomen *pika*-sanat alkuperästä. [Sisältyy julkaisuun] Minor Uralic Languages = MiUL.

- Nikkilä, Osmo 1994b: Beiträge zu den ältesten und jüngeren germanischen Lehnwörtern im Finnischen. [Sisältyy julkaisuun] FUF 52.
- Nikkilä, Osmo 1994c: Loppuheitto ja vanha kirjasuomi. Suomen i:n loppuheiton historiaa. Opera Fennistica & Linguistica 8. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. Tampere.
- Nikkilä, Osmo 1996: Muutama unohdettu sananselitys tämän vuosisadan alusta. [Sisältyy julkaisuun] FS Nuutinen.
- Nikkilä, Osmo 1998a: *nop-ea* → *nop-sa*, *selk-eä* → *sel-vä*: suffiksinvaihto ja suomen sanojen etymologointi. [Sisältyy julkaisuun] Kirjoituksia muoto- ja merkityso-
pista. Folia Fennistica et Linguistica. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Nikkilä, Osmo 1998b: Suomen *hk* germaanista *g*:tä vastaamassa. [Sisältyy julkaisuun] FS Suhonen. SUST 228.
- Nikkilä, Osmo 2000: Muutamista Agricolan käyttämistä sanoista ja niiden alkuperästä. [Sisältyy julkaisuun] Piipakielestä kirjakieleksi. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- Nikkilä, Osmo 2001: Lainat ja ekspressiivisyys ruotsalaisten lainasanojen valossa. [Sisältyy julkaisuun] Itämerensuomalaista ekspressiivisanaston tutkimusta. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 42. Jyväskylän yliopisto.
- Nilsson, T. K. 1993: The Indo-European etymology of Fi. *peukalo* 'thumb'. [Sisältyy julkaisuun] FUF 51.
- Nilsson, T. K. 1994: Semantical considerations of the alleged Germanic etymology of Finnish *pursto* ~ *pyrstö*. [Sisältyy julkaisuun] FUS 12.
- Nirvi, R. E. 1939: *Riista* ja *riistää*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Nirvi, R. E. 1944: Sanankieltoja ja niihin liittyviä ilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Nirvi, R. E. 1946: Sanahistoriallisia huomioita. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Nirvi, R. E. 1952: Synonyymitutkimuksia sukulaisnimistön alalta. Suomi 106:1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Nirvi, R. E. 1954: Puolisukulaisuutta osoittava johdin *-intima*, *-intimä*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Nirvi, R. E. 1955: Sanoja ja käyttäytymistä. Sanahistoriallisia tutkimuksia I. Suomi 107:1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Nirvi, R. E. 1964: Sanoja ja käyttäytymistä. Sanahistoriallisia tutkimuksia II. Suomi 111:1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Nirvi, R. E. 1967: *Peta*, *peto* ja *hukka*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Nissilä, Viljo 1959: *Suomi*-nimen ongelma. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Nissilä, Viljo 1982: Viipurin nimestä. [Sisältyy julkaisuun] J. W. Ruuth: Viipurin kaupungin historia. I osa. Vuoteen 1617. 2. painos. Torkkelin säätiö. Helsinki.
- NoB = Namn och Bygd. Kungl. Gustav Adolfs Akademien. Uppsala 1913–.
- NphM = Neuphilologische Mitteilungen. The Modern Language Society of Helsinki. Helsingfors 1899–.
- NS = Nykysuomen sanakirja 1–6. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1951–1961. Lyhentämätön kansanpainos 1967.

- NT = Nya testamentet i Gustaf Vasas Bibel under jämförelse med texten av år 1526. Utgivet av Natan Lindqvist. Svenska Kyrkans Diakonistyrelsens Bokförlag. Stockholm 1941.
- Nummila, Kirsi-Maria 2007a: Mikael Agricolan sanaston uudet lainasanat. [Sisältyy julkaisuun] Agricolan aika. Toim. Kaisa Häkkinen & Tanja Vaittinen. BTJ Kustannus. Helsinki.
- Nummila, Kirsi-Maria 2007b: Nominikantaiset -(U)ri-ammattinimitykset henkilönimissämme. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Nummila, Kirsi-Maria 2012: Tekijännimet Mikael Agricolan teosten kielessä. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C. Scripta lingua Finnica edita. 328. Turun yliopisto. Turku.
- Nuutinen, Olli 1989: *Järvi* – balttilainen laina. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Nykysuomen sanavarat. Toimittanut Jouko Vesikansa. Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo – Helsinki – Juva 1989.
- Nykysuomen sivistyssanakirja 1973. Vierasperäiset sanat. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo – Helsinki.
- Oja, Heikki 2011: Suomen kansan pyhimyskalenteri. Kirjapaja. Helsinki.
- Oja, Vilja 2002: Minkä takia pellava on *pellava*? [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Oja, Vilja & Soosaar, Sven-Erik 2012: Eesti 'põrgu'. [Sisältyy julkaisuun] ESA = Emakeele Seltsi aastaraamat 58.
- Ojansuu, Heikki 1904: *Venäjä* nimestä. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Ojansuu, Heikki 1905: Kaksi konsonanttia sanan alussa suomen kielessä. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Ojansuu, Heikki 1908a: *leitsaan, leitsata (lietsaan, lietsata)*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Ojansuu, Heikki 1908b: Muutamia sivistyssanoja sukupuolielämän alalta. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Ojansuu, Heikki 1909a: Mikael Agricolan kielestä. Suomi. Neljäs jakso, 7. osa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Ojansuu, Heikki 1909b: Pikku huomioita: *nasse, suinkin (suinkaan), semmoinen*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Ojansuu, Heikki 1912: *Mointa, moinen, mokoma, mukoma, mukama*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Ojansuu, Heikki 1914: Finn. *malja* – ein germanisches Lehnwort. [Sisältyy julkaisuun] NphM 16.
- Ojansuu, Heikki 1915: Beiträge zu den finnisch-germanischen Berührungen. [Sisältyy julkaisuun] NphM 17.
- Ojansuu, Heikki 1918: Mikael Agricolan äidinkieli. [Sisältyy julkaisuun] Suomalainen Suomi 3/1918.
- Ojansuu, Heikki 1921: Lisiä suomalais-balttilaisiin kosketuksiin. [Julkaistu postuumisti myöhemmin: Suomi 4:20:1 1927.]
- Ojansuu, Heikki 1922: Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia. Turun Suomalaisen Yliopiston julkaisuja 1:3. Turku.

- Ojutkangas, Krista 2001: Ruumiinosannimien kieliopillistuminen suomessa ja virossa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Oksala, Päivö 1950: *Kade – katua*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- OL = Omaa vai lainattua 1988. Itämerensuomen germaaniisiin lainasanoihin liittyviä kirjoitelmia 1. Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, A. D. Kylstra, Osmo Nikkilä. Suomi 143. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Onions, C. T. 1979: *The Oxford Dictionary of English Etymology*. Clarendon Press. Oxford.
- Paasonen, Heikki 1908–1910: Ein vorarisches lehnwort im mordwinischen. [Sisältyy julkaisuun] FUF 8.
- Pajula, Paavo 1955: Ensimmäinen lainsuomennos. Lisiä suomalaisen lakikielen varhaishistoriaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Pajusalu, Karl 2010: Äidin nimityksiä viron murteissa. [Sisältyy julkaisuun] SUST 259.
- Palkki, Riitta 1996: ”Cadzocat taiwann linduja”. [Sisältyy julkaisuun] Kielen kannoilla. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 20 vuotta. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- Palkki, Riitta 2012: *Rudimentan* vanhaa kirjasuomea ja murteellisuuksia. [Sisältyy julkaisuun] *Rudimenta linguae Finnicae breviter delineata*. Suomen kielen varhaiskielioppi ja sen tausta. Toimittanut Petri Lauerma.
- Palola, Elina 2009: Arkaismi, konteksti ja kirjuri. Sananloppuisen *k:n* merkintä Christfrid Gananderin kansanrunokokoelmassa. *Acta Universitatis Ouluensis. B Humaniora* 89. Oulun yliopisto.
- Palva, Heikki 1995: Raamatun tietosanasto. WSOY. Porvoo – Helsinki – Juva.
- Parpola, Asko 1999: Varhaisten indoeurooppalaiskontaktien ajoitus ja paikannus kielellisen ja arkeologisen aineiston perusteella. [Sisältyy julkaisuun] PP = Pohjan poluilla.
- Parpola, Asko 2002: Indoeurooppalaisten kielten esihistoria ja suomi. [Sisältyy julkaisuun] Ennen, muinoin.
- Parpola, Asko 2006: Sampomyyttien arjalainen tausta. [Sisältyy julkaisuun] FS Carpelan.
- Parpola, Asko 2010: New etymologies for some Finnish words. [Sisältyy julkaisuun] FS Tikkanen.
- Parpola, Asko 2017: Finnish *vatsa* ~ Sanskrit *vatsá* and the formation of Indo-Iranian and Uralic languages. [Sisältyy julkaisuun] SUSA 96.
- PBB = Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. Begründet von Wilhelm Braune & Hermann Paul & Eduard Sievers. (Max Niemeyer. Halle 1874. Tübingen 1955.) Walter de Gruyter. Berlin.
- Peltola, Reino 1950: *Ymmärtämisestä, ymmällä olosta ja ympeyrästä*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Peltola, Reino 1955: Kantasuomalaisten purjeen ja sen nimen alkuperästä. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Peltola, Reino 1988: *Aarteen* ja sen kumppanien arvoitukset. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Penttilä, Aarni 1924: Suomen sanat *lippu* ja *kirppu*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.

- Penttilä, Aarni 1931: Upsalan suomenkielisen (1500-luvulta polveutuvan evankeliumikirjan fragmentin kielestä. [Sisältyy julkaisuun] Suomi. V jakso, 13. osa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Penttilä, Aarni 1942: Upsalan suomenkielisen (1500-luvulta polveutuvan) evankeliumikirjan katkelma. [Sisältyy julkaisuun] Suomi 101. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. Saatavissa myös: https://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/varia/upsek_rdf.xml.
- Perälä, Anna 2007: Mikael Agricolan teosten painoasu ja kuvitus. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Petraeus, Aeschillus 1649: Lingvae Finnicae brevis Institutio. Aboæ. Näköispainos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1968.
- Plöger, Angela 1973: Die russischen Lehnwörter der finnischen Schriftsprache. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Band 8. Otto Harrassowitz. Wiesbaden.
- Plöger, Angela 1982: Über die Entstehung des finnischen Stammtyps CVC(C)a/ä. FUF XLIV.
- Porthan, Henrik Gabriel 1770– ks. Juslenius 1745.
- Posti, Lauri 1932: *Virka*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Posti, Lauri 1973: On the origin of Finnic **keühä* ‘poor’. [Sisältyy julkaisuun] FUF 40.
- Posti, Lauri 1977: Some new contributions to the stock of Baltic Loanwords in Finnic languages. [Sisältyy julkaisuun] Baltistica 13. Vilnius University. Vilnius.
- Posti, Lauri 1979: Über die Etymologie von fi. *lahja* ‘Geschenck’. [Sisältyy julkaisuun] FS Schlachter.
- PP = Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan. Toimittanut Paul Fogelberg. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153. Societas Scientiarum Fennica. Helsinki.
- Pukki, Hannes 1933: Itämerensuomalaisten kielten merkitysoppia. Virittäjä.
- Pulkkinen, Paavo 1973: *Ja* adverbina ‘myös’. [Sisältyy julkaisuun] FS E. Itkonen.
- Pulkkinen, Paavo 1993: Suomen kielen kopulatiivikonjunktiot. *Studia philologica Jyväskyläensia* 30. Jyväskylä.
- Puntila, Matti 1985: Nominien superlatiivisuuden ilmaiseminen. Vertailun typologiaa ja Kymenlaakson tienoon murteiden tarkastelua. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Puukko, A. F. 1946: Suomalainen Raamattumme. Otava. Helsinki.
- Pääkkönen, Matti 1990: Passiivimuotoja monikon 3. persoonan funktiossa. [Sisältyy julkaisuun] FS Leskinen.
- Qvigstad, J. K. 1881: Beiträge zur Vergleichung des verwandten Wortvorrathes der lappischen und der finnischen Sprache. Eripainos: Acta Societatis Scientiarum Fennica 12 113–240. Helsingfors.
- Qvigstad, J. K. 1893: Nordische Lehnwörter im Lappischen. Christiania Videnskaps-Selskabs Forhandling for 1893 No. 1. Christiania.
- Rajamäki, Suvi 2015: Uppsalan käsikirjan messun piirteitä ja suhde muihin reformaatioajan messuteksteihin. Pro gradu -tutkielma. Suomen kieli. Turun yliopisto. Saatavissa: <https://urn.fi/urn:nbn:fi-fe201505289454>.

- Rapola, Martti 1919: Vielä kerran sanoista *semmoinen*, *semmotoinen* y.m.s. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Rapola, Martti 1927: Pieniä huomioita. 16. *Ymmärtää*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Rapola, Martti 1928: Vanhan kirjasuomen *toimi* johdannaisineen. Turun Yliopiston julkaisuja, Sarja B, Osa VI N:o 1. Turku.
- Rapola, Martti 1935: *Lipilaari*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Rapola, Martti 1936: Suomen sanat *erä* ja *erämaa*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Rapola, Martti 1938: *Ane*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Rapola, Martti 1942–1943: Eräistä kirjan käsitepiiriin liittyvistä nimityksistä vanhassa kirjasuomessa. [Sisältyy julkaisuun] Suomi 101. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Rapola, Martti 1943: Lisiä kirjasuomen sanaston historiaan. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Rapola, Martti 1947: Kieli elää. Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo – Helsinki.
- Rapola, Martti 1950: Das finnische *kuri* in der älteren Schriftsprache. [Sisältyy julkaisuun] FS Toivonen sust 98.
- Rapola, Martti 1953a: *Kapinasta ja vallankumouksesta*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Rapola, Martti 1953b: Risukoista riipomia. Uusi sarja pakinoivia tutkielmia. Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo.
- Rapola, Martti 1959: *Aju* 'aivot' ja 'ymmärrys' vanhan kirjasuomen valaistuksessa. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Rapola, Martti 1960: Sanojemme ensiesiintymiä Agricolasta Yrjö Koskiseen. Valikoima. Tietolipas 22. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Rapola, Martti 1962: Agricolan apajalla. Tietolipas 28. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Rapola, Martti 1965: Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin 1. Muuttamaton jäljennyspainos. Liitteenä oikaisuja ja täydennyksiä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Rapola, Martti 1966: Suomen kielen äännehistorian luennot. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Rauhala, Asta 2015: *Aamu*-sanankuperästä. [Sisältyy julkaisuun] Sananjalka 57.
- Rautala, Helena 1995: Ovatko nykysuomen sienten nimet Satakunnasta? [Sisältyy julkaisuun] FS Hakanen.
- Rautavaara, Toivo 1978: Mihin kasvimme kelpaavat. Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo – Helsinki – Juva.
- Ravila, Paavo 1937: Über das finnisch-ugrische komparativsuffix. [Sisältyy julkaisuun] FUF 24.
- Ravila, Paavo 1941: Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen. [Sisältyy julkaisuun] FUF 27.
- Rédei, Károly 1986: Zu den indogermanisch-uralischen Sprachkontakten. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte, 468. Band. Wien.

- Renvall, Gustavus 1823, 1826: Suomalainen Sana-Kirja. I – II. Aboae.
- Rietz, Johan Ernst 1862–1867: Svenskt dialektlexikon. Malmö.
- Rintala, Päivi 2003: Iha köyhän laihakin. Tutkimus itämerensuomen *iha*-kantaisista sanoista. Suomi 188. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Ritter, Ralf-Peter 1979: Zur urostseefinnischen sog. langen Affrikata. [Sisältyy julkaisuun] FS Fromm.
- Ritter, Ralf-Peter 1993: Studien zu den ältesten germanischen Entlehnungen im Ostseefinnischen. Peter Lang. Frankfurt am Main.
- Ritter, Ralf-Peter 1998: [Arvostelu] Suomen sanojen alkuperä II. Eurasian Studies Yearbook 70. Berlin & Bloomington & London & Paris & Toronto.
- Rosenthal, Franz 1974: A Grammar of Biblical Aramaic. Porta Linguarum Orientalium. 4. painos. Otto Harrassowitz. Wiesbaden.
- Rothsten, F. W. 1864: Latinais-Suomalainen Sanakirja koulujen tarpeeksi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Rousi, Arne 1997: Auringonkukasta viiniköynnökseen. Ravintokasvit. Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo – Helsinki – Juva.
- Ruoppila, Veikko 1943, 1947: Kotieläinten nimitykset suomen murteissa 1–2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Ruoppila, Veikko 1957: Pakkasen synty. [Sisältyy julkaisuun] kv 37.
- Ruoppila, Veikko 1967: Kalevala ja kansankieli. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Ruoppila, Veikko 1984: Arvoituksellinen pärnä. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Rytkönen, Ahti 1940: Eräiden itämerensuomen *tm*-sanojen historiaa. Kielen-tutkimuksen työmaalta. Jyväskylä.
- Räsänen, Alpo 1967: Kainuun murteiden *seka*utua ja *seka*uta -tyyppiset verbit. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Räsänen, Martti 1936: Suomen kieltoverbin johdannaisista. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Räsänen, Martti 1947: Etymologisia lisiä 4–6. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Räsänen, Martti 1969: Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII. Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsinki.
- Saareste, Andrus 1958, 1959, 1962, 1963, 1979: Eesti keele mõisteline sõnaraamat 1–5. Stockholm.
- Saarikivi, Janne 2004: Is there Palaeo-European substratum interference in western branches of Uralic? [Sisältyy julkaisuun] susa 90.
- Saarikivi, Janne 2007: Uusia vanhoja sanoja. [Sisältyy julkaisuun] FS Sammallahti sust 253.
- Saarikivi, Janne 2009: Itämerensuomalais-slaavilaisten kontaktien tutkimuksen nykytilasta. [Sisältyy julkaisuun] sust 258.
- Saarikivi, Janne 2020: Kyllä kiitos. Muutaman yleisen sanan etymologiasta. [Sisältyy julkaisuun] FS Forsberg.
- Saarisalo, Aapeli 2009: Raamatun sanakirja. Uudistettu painos. Data Universum Oy. [Tampere.]

- Salmi, Heidi 2009: Mikael Agricolan kielen *keski*-vartaloiset adpositiot. [Sisältyy julkaisuun] Sananjalka 51.
- Salmi, Heidi 2010a: Mikael Agricolan teosten kielen *ala*-, *ylä*- ja *pää*-vartaloiset adpositiot. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C, osa 307. Turku.
- Salmi, Heidi 2010b: Mikael Agricolan kielen adpositiot *läsnä*, *lähes* ja *liki*. [Sisältyy julkaisuun] FS Häkkinen.
- Salmi, Heidi 2014: Mikael Agricolan teosten kielen *sisä*-vartaloiset adpositiot. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Salminen, Tapani 2023: Suomalais-samojedilaisia sanavertailuja. [Sisältyy julkaisuun] FS Saarikivi.
- Sammallahti, Pekka 1977: Suomalaisen esihistorian kysymyksiä. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Sammallahti, Pekka 1979: Über die Laut- und Morphemstruktur der uralischen Grundsprache. [Sisältyy julkaisuun] FUF XLIII.
- Sammallahti, Pekka 1988: Historical Phonology of the Uralic Languages. [Sisältyy julkaisuun] Handbook of the Uralic Languages. Edited by Denis Sinor.
- Sammallahti, Pekka 1989: Sámi-suoma sátnegirji. Saamelais-suomalainen sanakirja. Jorgaleaddji Oy. Ohcejohka.
- Sammallahti, Pekka 1998: The Saami Languages. An Introduction. Davvi Girji OS. Kárášjohka.
- Sammallahti, Pekka 1999: Saamen kielen ja saamelaisten alkuperästä. [Sisältyy julkaisuun] PP = Pohjan poluilla.
- Sana kiertää. Kirjoituksia suomen kielestä. Painatuskeskus – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki 1995.
- Sananjalka. Suomen Kielen Seuran vuosikirja. Turku 1959–.
- SAOB = Ordbok öfver svenska språket, utgifven af Svenska Akademien. Lund 1898–2023.
- Saukkonen, Pauli 1959: *Myöhä* – inessiivin sukulainen? [Sisältyy julkaisuun] FS Hakulinen.
- Saukkonen, Pauli 1962: Eräs etymologointiperiaate. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Saukkonen, Pauli 1965, 1966: Itämerensuomalaisten kielten tulosjainfinitiivirakenteiden historiaa I, II. SUST 137, 140.
- Savijärvi, Ilkka 1977: Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi. I. Suomi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Savijärvi, Ilkka 1988: Agricolan kieltolause. [Sisältyy julkaisuun] Mikael Agricolan kieli.
- Savijärvi, Ilkka & Savijärvi, Muusa 1996: Ristin tie. [Sisältyy julkaisuun] Agricolasta Inkeriin. Juhlakirja Ilkka Savijärven 60-vuotispäiväksi. Studia Carelica Humanistica 17. Joensuu yliopiston humanistinen tiedekunta. Joensuu.
- Saxén, Ralf 1895–1898: Finska lånord i östsvenska dialekter. [Sisältyy julkaisuun] Svenska landsmål och svenskt folkliv 11:3. Kungl. Gustav Adolfs Akademien. Stockholm.
- Saxén, Ralf 1897: Eräs metateesi-kysymys. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Schalin, Johan 2004: Itämerensuomalaisen **leütä*-vartalon lainaperäisyys. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.

- Schalin, Johan 2019: *Niukka, niva, nuiva sekä niuha, lauha ja rauha*. [Sisältyy julkaisuun] FS Kallio.
- Schmeidler, Marie-Elisabeth 1973: Zu finn. *omatunto* ‘Gewissen’ bei Michael Agricola. [Sisältyy julkaisuun] SUSA 72.
- Schouwvliager, Henk 1968: Suomen *lauma*-sanankuiperästä. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Schroderus, Ericus 1637: *Lexicon Latino-Scondicum*. Holmiae. Utgivet med alfabetiska register över de svenska och finska orden av Bengt Hesselman. Uppsala 1941.
- Setälä, E. N. 1890–1891: Yhteissuomalainen äännehistoria. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Setälä, E. N. 1904: Pieniä sananselityksiä. I. *Mitämaks*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Setälä, E. N. 1906: Zur Herkunft und Chronologie der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen. [Sisältyy julkaisuun] SUSA XXIII.
- Setälä, E. N. 1910: Kullervo-Hamlet. Ein sagenvergleichender versuch. IV. Über die personennamen der Kullervolieder. [Sisältyy julkaisuun] FUF 10.
- Setälä, E. N. 1911: Zwei germanische feminina auf -ō mit eigentümlicher bedeutung in den ostseefinnischen sprachen. [Sisältyy julkaisuun] FUF 11.
- Setälä, E. N. 1913a: Beiträge zur finnisch-ugrischen Wortkunde 10–14; Beiträge zu den germanischen wörtern im finnischen und ostseefinnischen. [Sisältyy julkaisuun] FUF XIII.
- Setälä, E. N. 1913b: Suom. *kärpänen* ja – *hevonen*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Setälä, E. N. 1915: Reunamuistutuksia. 2. Suom. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Setälä, E. N. 1923: ”Pelastaa” ja ”pelas”. Suomi V:2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Setälä, E. N. 1926: *Rahtu*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Setälä, E. N. 1933: *Ehto* ja *ihta*. [Sisältyy julkaisuun] Liber semisaecularis Societatis Fenno-Ugricae. SUST 67.
- SFU = Sovetskoje finno-ugrovedenije. Tallin 1965–1989. Ks. LU = Linguistica Uralica.
- Sivula, Jaakko 1989: Lintu soidessa sokea. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Sivula, Jaakko 1995: Rukoilevat heinämiehet. Entisajan heinänteosta. [Sisältyy julkaisuun] Sana kiertää.
- SJ = Sananjalka. Suomen Kielen Seuran vuosikirja. Turku 1959–.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja I – VI. Toimittaneet Y. H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Reino Peltola. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Helsinki 1955–1978.
- SKM = Suomen kielen muistomerkkejä. I. Mikael Agricolan käsikirja ja messu, julkaisseet E. N. Setälä ja K. B. Wiklund. Helsinki 1893; Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKVR = Suomen kansan vanhat runot. SKVR-tietokanta – kalevalaisten runojen verkkopalvelu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki. Saatavissa: <https://skvr.fi>.

- Sköld, Tryggve 1960a: Einige germanische Lehnwörter im Lappischen und Finnischen. Uppsala Universitets Årsskrift 1960:2. Uppsala.
- Sköld, Tryggve 1960b: Drei finnische Wörter und die Laryngaltheorie. [Sisältyy julkaisuun] KZ 76.
- Sköld, Tryggve 1961: Kriterien der urnordischen Lehnwörter im Lappischen. Uppsala.
- Sköld, Tryggve 1967: Har svenskans (*h*)ven 'sankt mark, sidländ ort' lånats in i finskan och estniskan? [Sisältyy julkaisuun] Svenska landsmål och svenskt folkliv 90. Kungl. Gustav Adolfs Akademien. Stockholm.
- Sköld, Tryggve 1979: Finn. *raato* 'Aas, Luder, Kadaver' ein germanisches Lehnwort? [Sisältyy julkaisuun] FS Fromm.
- Sköld, Tryggve 1982: Finnisch *valjaat* 'harness' a Baltic loanword. [Sisältyy julkaisuun] FUS 5.
- Sköld, Tryggve 1999: Finnisch *pohja*, ein indoiranisches Lehnwort. [Sisältyy julkaisuun] HS 112.
- Sköld, Tryggve 2002a: Finnisch *naaras*, ein indoiranisches Lehnwort. [Sisältyy julkaisuun] Finno-Ugrians and Indo-Europeans.
- Sköld, Tryggve 2002b: Om lån av adjektiv – fi. *vauras*, sv. *fager*. [Sisältyy julkaisuun] FS Forsgren.
- SMS = Suomen murteiden sanakirja 1–. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Helsinki 1985–. Saatavissa verkossa: Suomen murteiden sanakirja. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. Verkkojulkaisu html. urn:nbn:fi:kotus-201110, ISSN: 1796-041X. < url <http://kaino.kotus.fi/sms>>. Jatkuvasti päivitettävä julkaisu.
- SMSA = Suomen murteiden sanakirjan arkisto. [Manuaalinen sanalipusto.] Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- SN = Uusi suomalainen nimikirja. Etunimet: Kustaa Vilkuna, avustajina Marketta Huitu ja Pirjo Mikkonen. Sukunimet: Pirjo Mikkonen, Sirkka Paikkala. Otava. Helsinki 2008.
- Soosaar, Sven-Erik 2013: *Päästma ja päästja*. Ühest eesti ja läti ühisest tüvest. [Sisältyy julkaisuun] JEFUL.
- [Sorolainen,] Ericus Eri 1621, 1625: Postilla eli Ulgostoimitus, nijnen Evangeliumitten päälle cuin ymbäri aiastaian, saarnatan Jumalan Seuracunnasa I–II. Stockholm. Näköispainos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1988.
- SPK = Suomalainen paikannimikirja. Päätoimittaja Sirkka Paikkala. Karttakeskus, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki 2007.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä 1–3. Päätoimittajat Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki 1992–2000.
- STEP = Suomalainen Tiedeakatemia. Esitelmät ja pöytäkirjat. Helsinki 1908–1976.
- StF = Studia Fennica. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1933–.
- StNF = Studier i Nordisk filologi. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. Helsingfors 1910–.
- Streng, H. J. 1915: Nuoremmat ruotsalaiset lainasanat vanhemmassa suomen kirjakiellessä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino Osakeyhtiö. Helsinki.

- Suhonen, Seppo 1980: Balttilaisten lainasanojen levikistä ja merkityspiirteistä itämerensuomalaisissa kielissä. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Suhonen, Seppo 1992: An der Grenze zwischen Entlehnung und Onomatopoesie. [Sisältyy julkaisuun] FS Rédei.
- Suojanen, Matti 1977: Mikael Agricolan teosten indefiniittipronominit: totalitiivit. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Suolahti, Hugo 1906: Lintujen nimityksistä suomen kielessä. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Suolahti, Hugo 1909: Die deutschen Vogelnamen: eine wortgeschichtliche Untersuchung. Karl J. Trübner. Strassburg.
- Suolahti, Hugo 1914: Germanische Namen für Körperteile im Finnischen. [Sisältyy julkaisuun] NphM 16.
- Suomi. Tidskrift i fosterländska ämnen. Kirjoituksia isänmaallisista aineista. Toimittanut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 1841–.
- Suoniemi-Taipale, Inga 1994: Itämerensuomalaisten kielten prolatiivi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- SUSA = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja. Helsinki 1885–.
- SUST = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia. Helsinki 1890–.
- Taitto, Ilkka 2000: Ardennien Hubertus Hollolassa? [Sisältyy julkaisuun] Ristin ja Olavin kansaa. Toimittaneet Marja-Liisa Linder, Marjo-Riitta Saloniemi, Christian Krötzl. Vapriikki. Tampere.
- Talve, Ilmar 1979: Suomen kansankulttuuri. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Tarkiainen, Viljo & Tarkiainen, Kari 1985: Mikael Agricola. Otava. Helsinki.
- Tervo, Paula 1957: 'Raskitsemista' merkitsevästä suomen sanoista. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Thomsen, Vilh. 1869: Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske. En sproghistorisk Undersøgelse. Gyldendalske boghandel. København.
- Thomsen, Vilh. 1890: Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog. En sproghistorisk Undersøgelse. Vidensk. Selsk. Skr., 6. Række, historisk og filosofisk Afd. I. 1. København.
- Thors, Carl-Eric 1957: Den kristna terminologien i fornsvenskan. Svenska Litteratursällskapet i Finland. Helsingfors.
- Toivonen, Y. H. 1919: Etymologisia huomioita 18–32. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Toivonen, Y. H. 1938: Suomen kielen etymologisen sanakirjan näyteartikkeleita. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Toivonen, Y. H. 1944: Sanat puhuvat. Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo.
- Toivonen, Y. H. 1949: Etymologisia huomioita 114–122. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Toivonen, Y. H. 1951: Etymologisia huomioita 123–126. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Toivonen, Y. H. 1953: Etymologisia huomioita 127–130. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Toivonen, Y. H. 1955a: Sana sanasta, kaksi parhaasta. Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo.

- Toivonen, Y. H. 1955b: Runonlaulantaa koskeva lisätieto. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Toivonen, Y. H. 1956: Etymologisia huomioita 131–133. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Toropainen, Tanja 2014: *Ylen*-alkuiset sanat Mikael Agricolan teoksissa. [Sisältyy julkaisuun] Sananjalka 56.
- Toropainen, Tanja 2015: Adjektiivialkuiset yhdyssubstantiivit Mikael Agricolan teoksissa. [Sisältyy julkaisuun] Sananjalka 57.
- Toropainen, Tanja 2016: Typografian vaikutus yhdyssubstantiivien oikeinkirjotukseen Agricolan teoksissa. [Sisältyy julkaisuun] Sananjalka 58.
- Toropainen, Tanja 2017: Yhdyssanat ja yhdyssanamaiset rakenteet Mikael Agricolan teoksissa. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C, osa 439. Turku.
- TSK 1909–1919 = Tietosanakirja I–X. Tietosanakirja-Osakeyhtiö. Helsinki.
- TT = Tieteessä tapahtuu. Tieteellisten seurain valtuuskunta. Helsinki.
- Tunkelo, E. A. 1913: Wortgeschichtliche Beiträge. [Sisältyy julkaisuun] FUF XIII.
- Tunkelo, E. A. 1913–1918: Suomalais-germaanisten kosketusten alalta. [Sisältyy julkaisuun] SUSA XXX.
- Tunkelo, E. A. 1915: Vanhaa ja uutta *raha* sanasta. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Tunkelo, E. A. 1928: Pari balttilaisperäiseltä näyttävää sanaa. [Sisältyy julkaisuun] FS Wichmann. SUST 58.
- Tunkelo, E. A. 1937: Eräistä pyöritys- t. huimaustilaa tarkoittavista suomen sanoista. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Tunkelo, E. A. 1945: Suomen *maistaa* ja *maittaa*; *ruiskata*, *ruiskia* y.m. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Tunkelo, E. A. 1949: Sanoista *navetta* ja *tavast*. [Sisältyy julkaisuun] kv 29.
- Tuomi, Tuomo 1966: *Tuli* ja *valkea*. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Tuomi, Tuomo 1973: *työ* ~ *tykö* : *työnä* ~ *tykönä* : *tyköä*. [Sisältyy julkaisuun] FS E. Itkonen. SUST 150.
- Tuomi, Tuomo 1989: Yleiskielemme murrepohjainen sanasto. [Sisältyy julkaisuun] Nykysuomen sanavarat.
- Tuomi, Tuomo 2010: *halvata* – etymologiaehdotus. [Sisältyy julkaisuun] FS Häkkinen SUST 259.
- Tuppurainen, Erkki (toim.) 2012: Codex Westh. Westhin koodeksin kirkkolaulut. DocMus-tohtorikoulun julkaisuja 2. Sibelius-Akatemia. Kuopio.
- Tuppurainen, Erkki & Hannikainen, Jorma 2010: Suomenkielisiä kirkkolauluja 1500- ja 1600-luvuilta. Sibelius-Akatemia, Kirkkomusiikin osaston ja Kuopion osaston julkaisuja 33. Kuopio.
- Turunen, Aimo 1962: Eräistä kielemme ’tuoksahtamista, tuoksumista’ merkitsevästä verbeistä ja niiden suhteesta *haja*-vartaloon. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Turunen, Aimo 1981: Kalevalan sanat ja niiden taustat. 2. painos. Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö.
- UJ = Ural-Altaische Jahrbücher. Wiesbaden 1952–. UJ NF = Ural-Altaische Jahrbücher, Neue Folge [numerointi alkaa alusta uudestaan]. Harrassowitz. Wiesbaden 1981–.

- UED = Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Ante Aikio): Uralic Etymological Dictionary (draft version of entries A–Ć). Ladattu verkkoon <academia.edu> 17.1.2020.
- UEW = Károly Rédei [päätoimittaja]: Uralisches etymologisches Wörterbuch. 1–2. [Vihkopainos] Akadémiai Kiadó. Budapest. [Kokoomapainos] Harrassowitz. Wiesbaden 1988.
- UH = Uralica Helsingiensia. (vuoteen 2017 saakka Helsingin yliopisto &) Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsinki. 2008–.
- Uotila, Eeva 1985: *Kohta* paikalleen. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Uotila, Eeva 1990: Hinnan suhteen: sm. *hinta* ja *suhta*, balttilaisia lainoja. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Uotila, Eeva 1992: New loans from Germanic and Baltic: Finnish *kersa*, *nuutua*, *synkkä*. [Sisältyy julkaisuun] Finnisch-ugrische Sprachen zwischen dem germanischen und dem slavischen Sprachraum.
- Uotila, T. E. 1944: Sanahistoriallisia lisiä. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- UpsE = Uppsalan evankeliumikirjan katkelma, julkaistu teoksessa Penttilä 1942.
- UpsK = Uppsalan käsikirja = Codex B 28. Käsikirjoitus, 31 viimeistä lehteä. Uppsalan yliopiston kirjasto. Julkaistu teoksessa SKM, teksti C. Saatavissa myös: https://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/varia/upskk_rdf.xml.
- Uusitalo, Harri 2016: Reformaatioajan suomenkielisten Isä meidän -rukousten suhteet toisiinsa ja lähdeteksteihin kielellisten erojen valossa. [Sisältyy julkaisuun] Sananjalka 58.
- VA 2018 = Bjorvand, Harald & Lindeman, Erik Otto: Våre arveord. Etymologisk ordbok. Tredje utgave. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Novus forlag. Oslo.
- Vaba, Lembit 1994: Zu den baltischen *m*-Deverbale in den ostseefinnischen Sprachen. [Sisältyy julkaisuun] LU 30.
- Vaba, Lembit 1997: Über die baltische Herkunft des ostseefinnischen *rampa*-Stammes. [Sisältyy julkaisuun] LU 33.
- Vaba, Lembit 2011: Language contacts between Baltic and Finnic languages. [Sisältyy julkaisuun] CIFU 11.
- Vaba, Lembit 2013: Need tüütud putukad. [Sisältyy julkaisuun] Tiina Söderman (toim.): Keelemees Raimo Raag 60. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn.
- Vahros, Igor 1974: Saksalainen tutkimus suomen kielen venäläisistä lainasanoista. [Sisältyy julkaisuun] Sananjalka 16.
- Vahtola, Jouko 1980: Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistö-tieteellinen ja historiallinen tutkimus. Studia historica septentrionalia 3. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys. Rovaniemi.
- Vaittinen, Tanja 2009: *Vastoinkäymisyys*-tyyppiset johdokset vanhassa kirja-suomessa. [Sisältyy julkaisuun] Sananjalka 51.
- Walde, Alois 1910: Lateinisches etymologisches Wörterbuch. Winter. Heidelberg.
- Valli, Aino 1988: Iitin ja Jaalan etymologis-kansatieteellinen sana- ja perinnekirja. Iitin kunta. Iitti.
- Variarum rerum Vocabula Latina, cum Svetica et Finnonica interpretatione. Holmiae 1644.

- Vartiainen, Ritva 1988: Hengelliset laatusanat Mikael Agricolan kielessä. [Sisältyy julkaisuun] Mikael Agricolan kieli.
- Vasmer, Max 1953, 1955, 1958: Russisches etymologisches Wörterbuch. Carl Winter. Heidelberg.
- WB Lutherbibel = Wörterbuch zur Luther-Bibel von 1545. Reiner Makohl. <https://www.stilkunst.de> 2021.
- Vesikansa, Jouko 1989: Yhdyssanat. [Sisältyy julkaisuun] Nykysuomen sanavarat. Toimittanut Jouko Vesikansa. Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo – Helsinki – Juva.
- Wessman, V. E. V. 1916: Muutamien Aleksis Kiven käyttämien sanojen ruotsalaisia vastineita. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Wessman, V. E. V. 1925–1926, 1930–1932: Samling av ord ur östsvenska folkmål 1–2. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 178:1–2. Helsingfors.
- Westhin koodeksi, ks. Codex Westh 1546.
- Weöres, Gyula 1964: M. A. Castrén ja Unkari. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Wiedemann, F. J. 1893: Estnisch-Deutsches Wörterbuch. [2., lisätty painos].
- Viitso, Tiit-Rein 1982: On Early Loanwords in Finnic. [Sisältyy julkaisuun] Symposiumi 82. Suomalais-neuvostoliittolainen itämerensuomalaisen filologian symposiumi 30.8.–2.9.1982. Esitelmien referaatit. Jyväskylä.
- Viitso, Tiit-Rein 1990: On the earliest Finnic and Balto-Slavic Contacts. [Sisältyy julkaisuun] Itämerensuomalaiset kielikontaktit.
- Wiklund, K. B. 1890: Lule-lappisches Wörterbuch. sust 1.
- Wiklund, K. B. 1902: Sampo ja lohikäärme. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Wiklund, K. B. 1904: En finsk metates i länord. [Sisältyy julkaisuun] FS Noreen.
- Wiklund, K. B. 1912: Zur kenntnis der ältesten germanischen lehnwörter im finnischen und lappischen. [Sisältyy julkaisuun] MO 5.
- Vilkuna, Kustaa 1945: Sanahistoriallisia huomioita. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Vilkuna, Kustaa 1951: Kihlakunta. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Vilkuna, Kustaa 1953: 'Veri tippui tirkatista.' [Sisältyy julkaisuun] kv 33.
- Vilkuna, Kustaa 1964: Kihlakunta ja häävuode. Tutkielmia suomalaisen yhteiskunnan järjestäytymisen alalta. Otava. Helsinki.
- Vilkuna, Kustaa 1967: Tamma ja "Kobylitsa Korela" (Tamma-Karjala) vuodelta 1338. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Vilkuna, Kustaa 1968: Vuotuinen ajantieto. Vanhoista merkkipäivistä sekä kansanomaisesta talous- ja sääkalenterista enteineen. Otava. Helsinki.
- Vilkuna, Kustaa 1970: Sanoja niityltä niitetyltä. Huomioita suomalais-germaanisista kosketuksista. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.
- Vir. = Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki 1897–.
- Virrankoski, Pentti 2000: Eerik Eerikinpoika. [Sisältyy julkaisuun] Kansallisbiografia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Virtaranta, Pertti 1958: Tuokkosen nimitykset suomen murteissa. [Sisältyy julkaisuun] Virittäjä.

- VKS = Vanhan kirjasuomen sanakirja. 1–2, A–I, J–K. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Valtion painatuskeskus. Helsinki 1985, 1994. Verkkosanakirja: Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 38. html. urn:nbn:fi:kotus-201435, ISSN: 2323-3370. < URL <http://kaino.kotus.fi/vks>>. Jatkuvasti päivitetty julkaisu.
- VKS korpus = *Vanhan kirjasuomen korpus* [korpus]. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-201407165>.
- de Vries, Jan 1962: *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Zweite verbesserte Auflage. E. J. Brill. Leiden.
- Vulgata = *Biblia sacra, ex postremis doctorum omnium vigiliis, ad Hebraicam veritatem, & probatissimorum exemplarium fidem, cum argumentis, indice, & Hebraicorum nominum interpretatione*. Lugdunum: Boule 1542.
<http://catalag.ateneubcn.org/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=18765>.
- Ylikoski, Jussi 2010: Saamelaisia etymologisia lisiä. [Sisältyy julkaisuun] FS Häkkinen *SUST* 259.
- Ylikoski, Jussi 2016: The origins of the western Uralic *s*-cases revisited: historical, functional-typological and Samoyedic perspectives. [Sisältyy julkaisuun] FUF 63.
- Ylikoski, Jussi 2019: *Kuopimisen* alkuperästä. [Sisältyy julkaisuun] FS Kallio.
- Öhmann, E. 1925: Zu den finnisch-germanischen Lehnbeziehungen II. [Sisältyy julkaisuun] NphM 26.

Esimerkkien lähdeviitteissä käytetyt lyhenteet

A	Agricolan teosten näköispainos 1987
I, II, III	Agricolan teosten näköispainoksen osan numero

RAAMATUN KIRJOJEN LYHENTEET

Vanha testamentti

1MS	Ensimmäinen Mooseksen kirja
2MS	Toinen Mooseksen kirja
3MS	Kolmas Mooseksen kirja
4MS	Neljäs Mooseksen kirja
5MS	Viides Mooseksen kirja
JOS	Joosuan kirja
TM	Tuomarien kirja
RT	Ruutin kirja
1SM	Ensimmäinen Samuelin kirja
2SM	Toinen Samuelin kirja
1KN	Ensimmäinen kuninkaiden kirja
2KN	Toinen kuninkaiden kirja
1AK	Ensimmäinen aikakirja
2AK	Toinen aikakirja
ESRA	Esrän kirja
NEH	Nehemian kirja

EST	Esterin kirja
JOB	Jobin kirja
PS	Psalmien kirja
SL	Sananlaskujen kirja
SRN	Saarnaajan kirja
KV	Korkea veisu = Laulujen laulu
JES	Jesajan kirja
JER	Jeremian kirja
VLT	Valitusvirret
HES	Hesekielin kirja
DAN	Danielin kirja
HOS	Hoosean kirja
JOEL	Joelin kirja
AM	Aamoksen kirja
OB	Obadjan kirja
JON	Joonan kirja
MIK	Miikan kirja
NAH	Nahumin kirja
HAB	Habakukin kirja
SEF	Sefanjan kirja
HGG	Haggain kirja
SAK	Sakarjan kirja
MAL	Malakian kirja

Vanhan testamentin apokryfikirjat

JUDIT	Juditin kirja
VIIS	Viisauden kirja
TOB	Tobian kirja
SIR	Sirakin kirja
BAR	Barukin kirja
1MKK	Ensimmäinen makkabealaiskirja
2MKK	Toinen makkabealaiskirja
lis. EST	Lisäyksiä Esterin kirjaan
lis. ESTA	Mordokain uni
lis. ESTB	Kuninkaan käskykirje
lis. DAN	Lisäyksiä Danielin kirjaan
lis. DANA	Susanna
lis. DANB	Danielin maineteot ja koettelemukset = Bel ja lohikäärme
lis. DANC	Asarjan rukous
lis. 2AKK	Lisäys toiseen aikakirjaan = Manassen rukous

Uusi testamentti

MT	Evankeliumi Matteuksen mukaan
MK	Evankeliumi Markuksen mukaan
LK	Evankeliumi Luukkaan mukaan
JH	Evankeliumi Johanneksen mukaan
AP	Apostolien teot
ROM	Paavalin kirje roomalaisille
1KOR	Ensimmäinen kirje korinttilaisille
2KOR	Toinen kirje korinttilaisille
GL	Kirje galatalaisille
EF	Kirje efesolaisille
FIL	Kirje filippiläisille
KOL	Kirje kolossalaisille
1TSS	Ensimmäinen kirje tessalonikalaisille
2TSS	Toinen kirje tessalonikalaisille
1TIM	Ensimmäinen kirje Timoteukselle
2TIM	Toinen kirje Timoteukselle
TIT	Kirje Titukselle
FLM	Kirje Filemonille
HEB	Kirje heprealaisille
JAK	Jaakobin kirje
1PT	Ensimmäinen Pietarin kirje
2PT	Toinen Pietarin kirje
1JH	Ensimmäinen Johanneksen kirje
2JH	Toinen Johanneksen kirje
3JH	Kolmas Johanneksen kirje
JUD	Juudaksen kirje
ILM	Johanneksen ilmestys

Agricolan teoksissa ei tekstiä ole vielä jaettu jakeisiin. Viitteissä ja sen taustalla olevissa tietokannoissa jaemerkintä seuraa vuoden 1642 Bibliaa. Viitteessä mahdollisesti oleva ylöspäin osoittava kulman kärki (^) tarkoittaa, että jakeen paikkaa on Raamatun julkaisuhistorian aikana muutettu, ja eri laitoksissa sen paikat voivat poiketa toisistaan. Viitteessä oleva R-kirjain viittaa reunahuomautukseen, E-kirjain esipuheeseen ja numero O varsinaisen raamatuntekstin ulkopuolelle jääviin muihin osiin, esim. alku- ja loppusanoihin, otsikoihin tai summaarioihin.

